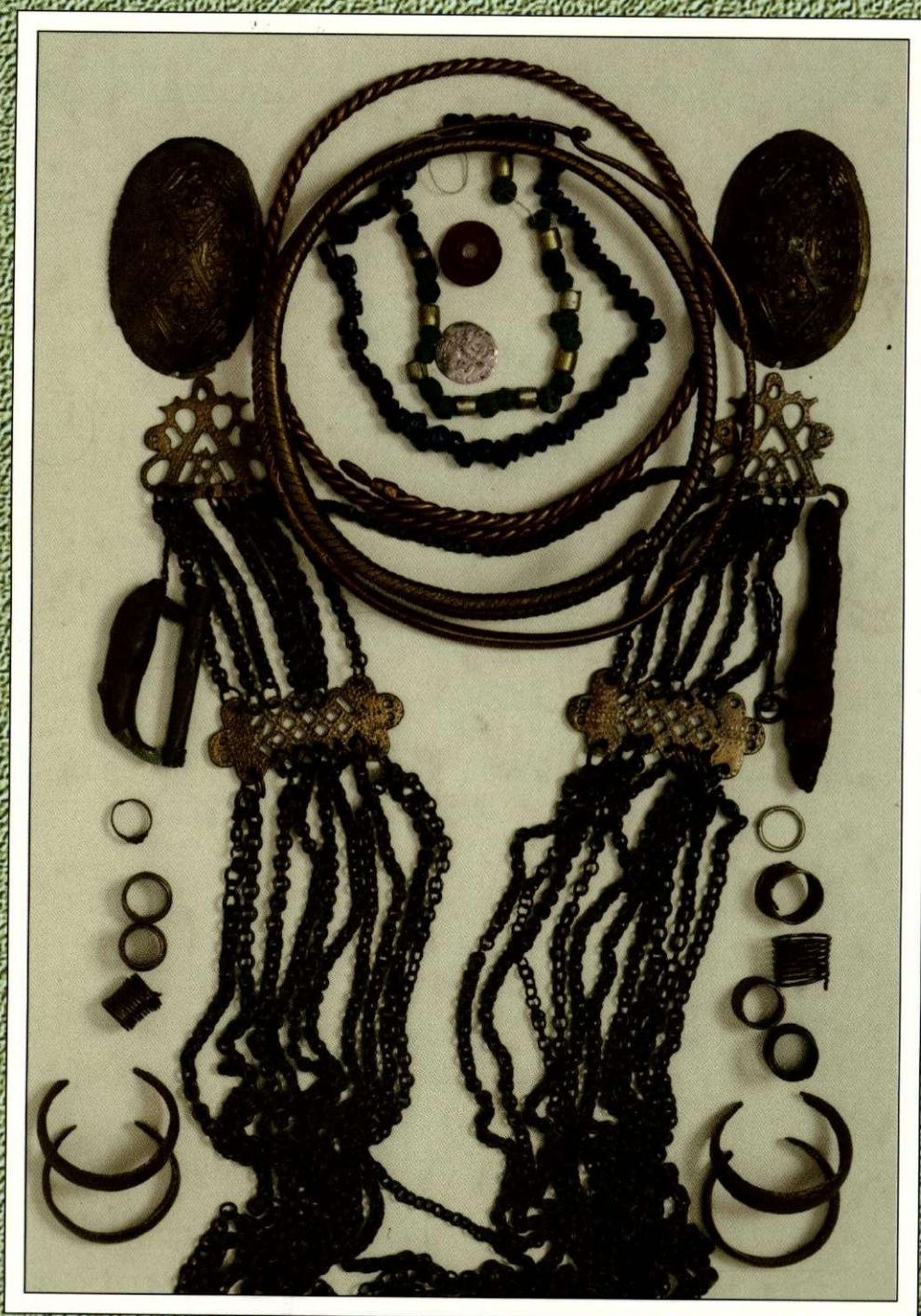

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA

XXIII

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA APGĀDS

A. Zarina,

Abel

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

**ARHEOLOĢIJA
UN
ETNOGRĀFIJA
XXIII**

**Veltījums seno apģērbu pētniecei arheoloģei
Dr. habil. hist. Annai Zariņai
85 gadu jubilejā**

**RĪGA
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA APĢĀDS
2006**

UDK 902(474.3)+39(=174)
Ar 467

REDAKCIJAS KOLĒGIJA:

Dr. habil. hist. prof. ANDRIS CAUNE,
Dr. habil. hist. prof. ĒVALDS MUGURĒVIČS,
Dr. hist. IEVA OSE (sastādītāja),
Dr. habil. hist. prof. ANDREJS VASKS

Uz vāka:

Salaspils Laukskolas kapulauka 83. kapa senlietas
(*Andra Tones* foto)

Grāmata izdota ar

VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDA
atbalstu

SATURS

<i>Ēvalds Mugurēvičs. Annas Zariņas dzīve un zinātniskā darbība</i>	7
Annas Zariņas publicētie darbi, 1996–2005. Sastādījusi <i>Cilda Caune</i>	14
<i>Māris Atgāzis. Spietīņu uzkalniņkapi un to vieta Spietīņu un Plāteru senvietu kopā</i>	16
<i>Tatjana Berga. Umurgas Stūru uzkalniņu kapulauks</i>	41
<i>Valdis Bērziņš. Zušu žebērķļu un zvejas aizsprostu detaļas no Sārnaves neolīta apmetnes</i>	49
<i>Andris Caune. Vācu piļu celtniecība Zemgalē 13.–15. gadsimtā</i>	59
<i>Baiba Dumpe. Agrās tekstilās keramikas faktūru veidošanas īpatnības</i>	71
<i>Guntis Gerhards. Traumas un ievainojumi senās Ikšķiles iedzīvotājiem</i>	85
<i>Rita Grāvere. Lībiešu pārlatviskošanās procesa daži aspekti</i>	99
<i>Natalija Hvoščinska. Par piekariņu ar vērša galvas atveidu parādīšanos Senkrievijā</i>	113
<i>Aija Jansone. Apģērba rekonstrukciju zīmējumi Cēsu apriņķī pēc aculiecinieku nostāstiem (19. gs. vidus)</i>	119
<i>Anete Karlsonē. Komentāri Pētera Blaui 1885. gadā publicētajām ziņām par apģērbu 18. gs. beigās</i>	127
<i>Silvija Laula. Velku rakstu audumi no Sikseles kapulauka</i>	143
<i>Ilze Loze. Asnes vēlā neolīta apmetne Lubāna ezera mitrājā</i>	148
<i>Vitolds Muižnieks. Apbedīšanas tradīcijas Mārtiņšalas baznīcas kapsētā</i>	163
<i>Ieva Ose. Daugavgrīvas cietokšņa plāni kā 17. gs. beigu un 18. gs. pārbūvju liecinieki</i>	185
<i>Jāna Riikonēna. Skujainā triniša audumi Somijā vēlajā dzelzs laikmetā – īpašām apģērba daļām izmantots tekstiliju veids</i>	206
<i>Roberts Spīrgis. Daugavas lībiešu važiņu sadalītāji 10.–12. gadsimtā</i>	221
<i>Dagnija Svarāne. Sāraju senkapu tausijas tehnikā sudrabotie dzelzs siksnu un jostu sadalītāji, apkalumi, piekariņi un sprādzes</i>	239

CONTENTS / INHALT

<i>Ēvalds Mugurēvičs. Anna Zariņa: Her Life and Scientific Research</i>	7
Publications by Anna Zariņa 1996–2005. Compiled by <i>Cilda Caune</i>	14
<i>Māris Atgāzis. The Spietīņi Barrows and Their Place within the Spietīņi and Plāteri Group of Ancient Sites</i>	16
<i>Tatjana Berga. The Cemetery of Umurgas Stūri</i>	41
<i>Valdis Bērziņš. Components of Eel Clamps and Fish Fences from Sārnavē Neolithic Settlement</i>	49
<i>Andris Caune. Der Bauablauf der deutschen Burgen in Semgallen im 13.–15. Jahrhundert</i>	59
<i>Baiba Dumpe. Specifics of Making the Textures of Early Textile Ware</i>	71
<i>Guntis Gerhards. Trauma and Injuries in the Ancient Inhabitants of Ikšķile</i>	85
<i>Rita Grāvere. The Integration of the Livs into the Latvian Nation</i>	99
<i>Natalya V. Khvoshchinskaya. On the Appearance of Pendants with Bull Head Images in Ancient Rus</i>	113
<i>Aija Jansone. Reconstruction Drawings of mid-19th Century Women's Dress in Cēsis District, Made after Eyewitness Accounts</i>	119
<i>Anete Karlsonē. Comments on the Information about Late 18th Century Women's Dress Published by Pēteris Blaus in 1885</i>	127
<i>Silvia Laul. Das gelesene Gewebe vom Gräberfeld Sikšulā</i>	143
<i>Ilze Loze. The Late Neolithic Settlement Site of Asne in the Lake Lubāns Depression</i>	148
<i>Vitolds Muižnieks. Die Bestattungssitten auf dem Kirchhof Mārtiņšala</i>	163
<i>Ieva Ose. Pläne der Festung Dünamünde – Zeugnisse von den Umbauten am Ende des 17. und im 18. Jahrhundert</i>	185
<i>Jaana Riikonēna. Broken Twill in Finnish Late Iron Age Textiles – Weaving Pattern of Special Garments</i>	206
<i>Roberts Spīrgis. Zwischenglieder des Brustgehanges der Daugava-Liven im 10.–12. Jahrhundert</i>	221
<i>Dagnija Svarāne. Iron Strap- and Belt-dividers, Mounts and Buckles Silvered in Inlay Technique from the Cemetery of Sāraji</i>	239

<i>Klauss Tidovs.</i> Viduslaiku un jauno laiku tekstiliju atradumi Lībekā un citās Ziemeļvācijas Hanzas pilsētās	251	<i>Klaus Tidow.</i> Mittelalterliche und frühneuzeitliche Gewebefunde aus Lübeck und anderen norddeutschen Hansestädten	251
<i>Silvija Tilko.</i> Kaula ķemmes no Doles Vampeniešu kapulaukiem	269	<i>Silvija Tilko.</i> Bone Combs from the Cemeteries of Doles Vampenieši	269
<i>Andrejs Vasks, Laimdota Kalniņa.</i> Apdzīvotība un zemkopība Rietumlatvijā agro metālu periodā	282	<i>Andrejs Vasks, Laimdota Kalniņa.</i> Settlement and Agriculture in Western Latvia in the Early Metal Period	282
<i>Antonija Vilcāne.</i> Jersikas pilskalna krāsnis	295	<i>Antonija Vilcāne.</i> The Ovens at Jersika Hillfort	295
<i>Ilga Zagorska.</i> Daugavas krastu vissenākā apdzīvotība	311	<i>Ilga Zagorska.</i> The First Inhabitants of the River Daugava Valley	311
<i>Gunita Zariņa.</i> Vidzemes 14.–18. gs. iedzīvotāju paleodemogrāfija	327	<i>Gunita Zariņa.</i> Palaeodemography of Vidzeme 14th–18th Century Population	327
<i>Guntis Zemītis.</i> Pakavsaktas ar stilizētiem ažūriem zvērgalvu galiem Latvijā	338	<i>Guntis Zemītis.</i> Penannular Brooches with Stylised Openwork Animal-head Terminals in Latvia	338
<i>Māris Zunde.</i> Rīgā, Teātra ielā 2/4, arheoloģiski atklāto koka konstrukciju dendrohronoloģiskās datēšanas rezultāti un to interpretācija	346	<i>Māris Zunde.</i> Results and Interpretation of the Dendrochronological Dating of Archaeological Timber Structures Found at 2/4 Teātra Street, Riga	346
<i>Irita Žeiere.</i> Par nozīmīgākajiem vidējā dzelzs laikmeta tērpu daļu atradumiem Smoņū senkapos	357	<i>Irita Žeiere.</i> Significant Finds of Middle Iron Age Garments from the Cemetery of Smoņi	357
Grāmatā lietotie saīsinājumi	367		

Ēvalds Mugurēvičs

ANNAS ZARIŅAS DZĪVE UN ZINĀTNISKĀ DARBĪBA

Anna Zariņa (dzim. Ruņģe) nāk no Cēsu apriņķa Veselavas pagasta Mežgaiļiem, kur viņa 1921. gada 1. augustā dzimusi kā jaunākā četru bērnu ģimenē. Viņas vecāki bija vietējie zemnieki, kas rentēja ap 40 ha lielu saimniecību. Viena no spilgtām bērnības atmiņu epizodēm mazajai Annai saistās ar kādu braucieni zirga pajūgā uz Raunas baznīcu, kur viņa bija kristīta kā šai draudzei piederīgā. Netālu no baznīcas kalna pakājē bijušas uzceltas teltis, kas viņai likušās tik romantiskas dzīvošanai. Tēvs, ar pātagas kātu uz šo vietu rādīdams, stāstījis par pilskalnu, kur tai laikā rosījušies cilvēki, veicot izrakumus. (Arheoloģiskie pētījumi Raunas Tanīskalnā bija 1927. un 1930. gadā.) Anna Zariņa ar smaidu atceras šo gadījumu, jo toreiz pat sapņos nav rādījis, ka arī pati pēc pāris gadu desmitiem strādās šādu darbu, vadīs arheoloģiskos pētījumus un dažkārt mitināsies teltī, kur dzīves apstākļi ne tuvu nebūs tik jauki, kā bērnībā licies.

20. un 30. gados, dzīvojot dzimtajā pusē, kur bija jāveic visi lauku darbi (sākumā govju ganīšana, tad vecumam atbilstoši darbi kūtī un tīrumā), it kā jau iezīmējās jubilāres tālākās dzīves ceļš, kas būs saistīts ar lauksaimniecību. Pēc mācībām Veselavas pamatskolā (1929–1935) sekoja Priekuļu lauksaimniecības vidusskola (1935–1940). Tālākās izglītošanās gaitas A. Zariņu jau veda prom no mežiem ieskaustajām dzimtajām mājām un saistījās ar studijām Latvijas mājturības institūtā (1941–1944), kur viņa ieguva profesionālās zināšanas par tekstiliju darināšanas paņēmieniem. Mācoties institūtā, radās interese par latviešu tautas lietišķo mākslu, īpaši tautas tērpiem, ko viņa bija modinājis etnogrāfs un dekoratīvās mākslas meistars Arvīds Dzērvičs (1897–1942). Būdams lietišķās mākslas labs pazinējs, viņš kopā ar arheologu Valdemāru Činteru bija izdevis grāmatu "Ievads latviešu tautas tērpu vēsturē" (1936). Pēckara gados A. Zariņa studijas turpināja Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas Lauksaimniecības un mājturības fakultātē, kuru pabeidza 1946. gadā, iegūstot diplomu par augstāko izglītību.

No 1947. gada maija A. Zariņa sāka strādāt par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieci LZA Vēstures un materiālās kultūras institūtā – vispirms pie etnogrāfiem.

Viņas labās zināšanas tekstiliju jomā bija pamanījusī institūta vadošā arheoloģe Elvīra Šnore, kas rosināja A. Zariņu pāriet darbā pie arheologiem. Strādājot E. Šnores vadītajās ekspedīcijās latgaļu senajās dzīvesvietās un kapulaukos (Daņilovka, Kivti, Asote, Šelupinki), A. Zariņa labi apguva arheoloģisko izrakumu metodiku un no savas skolotājas saņēma norādījumus, kā pētīt senās tekstilijas. E. Šnores prombūtnes laikā viņa ar panākumiem vadīja izrakumus Kivtu apmetnē un kapulaukā. Neilgu laiku būdams šo izrakumu dalībnieks 1957. gadā, varu atzīmēt mierīgo atmosfēru, kas valdīja ekspedīcijas darba laikā. No rītiem visiem strādniekiem tika dots darba uzdevums, ko katrs veica bez liekiem uzmundrinājumiem no vadības puses. Pati izrakumu vadītāja vienmēr atradās laukumā un aktīvi piedalījās svarīgāko objektu atsegšanā un fiksācijā. Jau toreiz spilgti iezīmējās A. Zariņas – šīs šķietami trauklās un klusās zinātnieces teicamās spējas it kā nemanāmi veikt lielus un apjomīgus darbus.

Pirmos patstāvīgos izrakumus A. Zariņa veikusi Višķu Kampānu–Kusiņu kapulaukā, kur no 6 ha lielā seno latgaļu kapulauka celtniecības būvbedres sagatavošanai vajadzēja izpētīt tikai 15×47 m lielu laukumu. Tika atsegti četri apbedījumi (13.–14. gs.). Šādi, šķiet, niecīgi aizsardzības izrakumi jaunajai zinātniecei bija laba sagatavošanās dažus gadus vēlāk veiktajiem lielajiem arheoloģisko pieminekļu glābšanas darbiem pie Daugavas. Laikā, kad cēla Pļaviņu hidroelektrostaciju, Latvijas arheologiem pavērās ļoti plašs darbalauks, kur tika nodarbināti visi senvēstures speciālisti. A. Zariņa iesaistījās Daugavas kreisā krasta tā sauktajās sēļu ekspedīcijās. Viņa vadīja izrakumus apmetnē pie Sēlpils pilskalna. 1963.–1964. gadā A. Zariņa konstatēja, ka senākie atradumi Sēlpils pilskalna pakājē attiecas pat uz akmens laikmetu. Ar pārtraukumiem apdzīvotība šeit konstatējama līdz laikam, kad bojā gāja Sēlpils viduslaiku pils. Nozīmīgākie atklājumi saistīti ar Sēlpils viduslaiku pilsapmetni – tika atsegta kāda 14.–15. gs. saimniecības celtnē – klētis ar pagrabu. Klētis stūrī atradusies maltuve, plaukots – maizes klaipi, bet pagrabā mucās uzglabāti graudi. Izrakumos celtnē atsegta tik rūpīgi, ka pēc tam bija iespējams uzzīmēt tās rekonstrukciju.

Anna Zariņa stāsta par arheoloģisko izrakumu rezultātiem Salaspils Laukskolā

Lai noskaidrotu Sēlpils priekšpils veidošanos, pēc A. Zariņas iniciatīvas izrakumos pirmo reizi plaši lietota tehnika. Ar buldozeru 25 m platā joslā 835 m² platībā aiztransportēja ap 4700 m³ zemes, tādējādi aizvietojojot smago roku darbu kalna nogāzes vēlāka uzbēruma norakšanai. Šis uzbērums bija radīts 16. gs. kā jauns aizsardzības pasākums pret ugunsieročiem.

Sēlpils kapsētā, kas atradusies turpat pie pils, 1964.–1965. gadā A. Zariņas vadībā izpētīti 234 apbedījumi, kas attiecas uz 13.–17. gadsimtu. Sēlpils kapsētā apglabāti vietējie iedzīvotāji – zemnieki, kā arī amatnieki, kas dzīvojuši pilsapmetnē.

1966. gadā sākās izrakumi Rīgas hidroelektrostacijas applūdinājuma zonā. Šai laikā A. Zariņa vada lielas ekspedīcijas Salaspils Mārtiņsalā, Laukskolā un Vējstūros.

Mārtiņsalas kapsēta pagaidām ir visplašāk izpētītā viduslaiku apbedījumu vieta Latvijā. Tajā A. Zariņas vadībā 1966. gadā atsegti 1303 kapi. Vēlākajos gados Ē. Mugurēviča vadībā kapsētā un baznīcā vēl papildus izpētīti 500 apbedījumi. Mārtiņsalas kapsētā iegūtais materiāls deva iespēju izsekot apbedīšanas tradīciju izmaiņām no 12. gs. beigām līdz 17. gadsimtam.

Plašie izrakumi Salaspils Laukskolas senvietu kompleksā 1967.–1975. gadā devuši vairākus svarīgus atklājumus. Pavisam izpētīta 6,2 ha liela platība, kurā konstatēta baltu agrā dzelzs laikmeta apmetne, divi lībiešu ciemi (10. gs. beigas – 13. gs.) un ļoti liels lībiešu kapulauks ar 609 atsegtiem apbedījumiem.

Senākā apdzīvotība te konstatēta jau vēlajā paleolītā (9. g. t. pr. Kr.). Bez tam A. Zariņa šai laikā (1968) veica arheoloģisko pieminekļu apzināšanu Daugavas lībiešu teritorijā un vadīja izrakumus Salaspils Vējstūros, kur pētīts bronzas laikmeta kapu uzkalniņš, lībiešu kapulauks ar vēlākiem pēcapbedījumiem un agrā dzelzs laikmeta apmetne.

1976. gadā sākās A. Zariņas izrakumi Lielvārdes senvietu kompleksā – tika pētīta senpilsēta, viduslaiku pilsapmetne, priekšpils un kapsēta. Šajā rajonā toreiz bija plānota jaunu dzīvojamo ēku celtniecība. Senvietu kompleksā iegūtie atradumi pārsvarā datējami ar 13.–18. gadsimtu. Sakarā ar Daugavas krastu izskalojumiem un nobrukumiem nākamajā gadā A. Zariņa pētīja lībiešu kapulauku pie bij. Lielvārdes pārceļtuves (atsegti 22 apbedījumi) un uzsāka Dievkalna izpēti, kas turpinājās līdz 1980. gadam. Te konstatēja senu baltu (1. g. t. pr. Kr.) nocietinātu apmetni un senāko vācu krustnešu nocietinājumu Lielvārdē, no kura saglabājusies 13. gs. celtā mūra siena.

1981. gadā nelieli izrakumi veikti Lielvārdes pilskalnā un priekšpilī. Agrākie atradumi pilskalnā datējami ar 9. gs., taču lielākā daļa atradumu attiecas uz laiku pēc mūra pils uzcelšanas (13.–17. gs.).

Sakarā ar plānoto Daugavpils hidroelektrostacijas celtniecību arheologi veica pieminekļu apzināšanu Daugavas krastos no Daugavpils līdz Latvijas un Baltkrievijas robežai (1971–1972). Pārstaigājot mežaino apvidu pie Janomoles, A. Zariņa atklāja lielu slāviska tipa uzkalniņu kapulauku.

Anna Zariņa atsedz seno apbedījumu
Mārtiņsalas kapsētā

Anna Zariņa pie atsegtās Mārtiņsalas
baznīcas mūra sienas 1966. gadā

Vairākus gadus (1982–1986) izrakumi A. Zariņas vadībā notika Krāslavas rajonā. Te pie Indricas pirmo reizi tika izpētīta 15.–18. gs. nocietinātās muižas vieta ar diviem hronoloģiski atšķirīgiem muižas apbūves kompleksiem. Arheoloģiski tika pētītas arī Indricas un Slobodas apmetnes, pēdējā zem I. g.t. pr.Kr. mītņu slāņa konstatējot vēl senākas arkla vagu pēdas, ko var attiecināt uz švikātās keramikas kultūras laiku. Abās apmetnēs atklāta arī vēlāka – īpaši viduslaiku perioda apdzīvotība.

Paralēli plašajiem arheoloģiskajiem izrakumiem ir norisējis A. Zariņas zinātniski pētnieciskais darbs, kas ilgst nu jau vairāk nekā 50 gadu.

Par zinātniskā darba tēmu ar nolūku turpināt V. Ģintera aizsākto darbu A. Zariņa izvēlējās pētījumu par arheoloģiskajos izrakumos iegūtajām tekstilijām. Viņas pirmās publikācijas 50.–60. gados veltītas seno audumu tehniskajām analizēm, kas līdz tam nebija veiktas, un apģērba atsevišķu daļu – vainadziņu, villaiņu – tuvākam raksturojumam. Plašais Pildas Nukšu kapulaukā iegūtais tekstiliju materiāls izmantots par pamatu pirmajām seno latgaļu apģērba rekonstrukcijām.

A. Zariņas vēstures zinātņu kandidāta darbs (1962) bija veltīts seno latgaļu apģērba vispusīgam raksturojumam. Vēlāk tas tika papildināts un publicēts atsevišķā monogrāfijā (1970), kas izpelnījās Latvijas ZA Prezidija prēmiju. Šajā darbā aplūkotas 7.–13. gs. vīriešu un sieviešu apģērba sastāvdaļas, uz kuru pamata veidotas zinātniski pārliecinošas rekonstrukcijas. Monogrāfijā raksturota latgaļu tērpa lokālā specifika, kā arī parādītas šī laikmeta latgaļu un kaimiņu tautu apģērba kopējās iezīmes. Par A. Zariņas pētījumu augsto līmeni liecina tas, ka monogrāfijā publicētais apģērba apraksts un ilustrācijas kalpojušas par galveno salīdzinošo materiālu Zviedrijas tirdzniecības pilsētas Birkas vikingu laika iedzīvotāju apģērba rekonstrukcijai.

Kolektīvajā darbā “Latvijas PSR arheoloģija” (1974) A. Zariņa ir uzrakstījusi vairākas apakšodaļas (par Daugavas lībiešu kapulaukiem, vēlā dzelzs laikmeta melnā metāla apstrādi un podniecību, viduslaiku kapsētām), kā arī devusi dzelzs laikmeta un viduslaiku tērpa atsevišķu daļu un visa apģērba rekonstrukcijas. 1976. gadā kā šīs grāmatas līdzautore A. Zariņa saņēma Valsts prēmiju. Turpinot tēmas izstrādi par Latvijas iedzīvotāju seno apģērbu, A. Zariņa ir publicējusi monogrāfisku pētījumu “Lībiešu apģērbs 10.–13. gs.” (1988).

Darbs par lībiešu apģērbu ir radies, izanalizējot un sistematizējot ap 470 tekstiliju paraugu no 25 lībiešu kapulaukiem, starp tiem nozīmīgākie ir pašas autoras vadībā pētītie senkapi Laukskolā, Mārtiņsalā, Vējstūros un Lielvārdē. Tekstiliju materiāls grāmatā izkārtots pa atsevišķām grupām – sieviešu, vīriešu un bērnu apģērbs, izsekojot katras tērpa daļas attīstību.

No šiem pētījumiem izriet pārliecinošs secinājums, ka lībiešu apģērbs pēc sava veidola labi iekļaujas kopējā Rietumeiropā un Skandināvijā izplatīto tā laika apģērba areālā. Interesantas ir monogrāfijā publicētās tērpu rekonstrukcijas, ko pašlaik izmanto muzeju ekspozīcijas, atdarina folkloras ansambļi un koru kolektīvi.

No citām lielākajām A. Zariņas publikācijām var atzīmēt kopā ar E. Šnori sagatavoto grāmatu “Senā Sēlpils” (1980), apkopoti pētījumu rezultāti Sēlpils priekšpili, pilsapmetnē un kapsētā. Skolu vajadzībām A. Zariņa ir uzrakstījusi populārzinātnisku brošūru “Īsa Latvijas seno iedzīvotāju apģērba vēsture” (1992).

Zinātniski nozīmīga ir A. Zariņas “Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis” publicētā trīs rakstu sērija par izrakumu rezultātiem Lielvārdes Dievukalnā, sadarbībā ar A. Cauni tapušie raksti par Rīgas izrakumos atrastajiem aužamajiem stāviem un vilnas cimdiem.

Gandrīz katrā krājuma “Arheoloģija un etnogrāfija” laidienā ir ievietoti A. Zariņas raksti, kas dod plašāku ieskatu par viņas vadībā pētītiem pieminekļiem (Salaspils Laukskola, Mārtiņsala un Vējstūri, Indricas un Slobodas apmetnes u.c.).

Pabeigts daudzu gadu garumā veiktais kapitālais pētījums “Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts”. Te rūpīgi apstrādāts un ar daudzām ilustrācijām publicēts plašākā seno lībiešu kapulauka vairāk nekā 600 apbedījumu inventārs, tam pamatojot datējumu un sameklējot analogijas gan Latvijas, gan ārzemju materiālā.

A. Zariņa ir vairākkārt piedalījusies starptautiskajos kongresos, konferencēs un simpozijos, kur referējusi par seno Latvijas iedzīvotāju apģērbu. Viņas raksti publicēti Čehijā, Dānijā, Krievijā, Vācijā un Zviedrijā. A. Zariņa ir labākā Baltijas seno audumu speciāliste, viņas pētījumi ir oriģināli, un par tiem ir labas atsauksmes ārzemju speciālajā literatūrā. To visu vērā ņemot, A. Zariņai par darbu kopumu “Latvijas teritorijas iedzīvotāju apģērbs 7.–13. gs.” ir piešķirts Dr. habil. hist. grāds (1993). 1996. gadā viņa kļuvusi par Valsts emeritētu zinātnieci.

Par A. Zariņu var droši teikt, ka viņa ar vīru Jāni Zariņu, kas bijis drošs balsts gan mājās, gan arheoloģisko izrakumu apstākļos, ir dzīvojusi skaistu un harmonisku mūžu. Kopā viņi ir izaudzinājuši četrus dēlus un tagad var priecāties par astoņiem mazbērniem. Neraugoties uz ģimenes dzīves rūpēm, viņa, netaupot sevi, pārējo laiku dāsni veltījusi zinātnēi. Pārsniegusi 80 gadu sliekšni, A. Zariņa ir bijusi zinātniski aktīva, jo rakstījusi un publicējusi pētījumus gan Latvijā, gan aiz tās robežām. Jāatzīmē, ka pēc īpaša ielūguma kā starptautiski atzīta apģērba speciāliste A. Zariņa ir strādājusi Zviedrijā un Somijā. Darba kolēģi vēl Dr. habil. hist. Annai Zariņai gaišu mūža novakari ģimenē un iespēju robežās darīt to, ko citkārt maizes darba dēļ nav bijis iespējams paveikt.

Ēvalds Mugurēvičs

ANNA ZARIŅA: HER LIFE AND SCIENTIFIC RESEARCH

Anna Zariņa (née Ruņģe) was born on 1 August 1921, and grew up on the farm of Mežgaiļi in Veselava Parish of Cēsis District, being the youngest in a family of four children. Her parents were farmers renting a property of about 40 hectares. One of her most vivid childhood memories relates to a journey by horse and cart to Rauna Church, where she was christened as a member of this congregation. At the foot of a hill near the church, tents had been set up – seeming to her at the time a very romantic way of living. Her father, pointing with the handle of his whip in this direction, told her about the hillfort, where people were busy excavating at that time. (Archaeological excavation on Raunas Tanīskalns was undertaken in 1927 and 1930.) She remembers this occasion with a smile, because at that time she could not even imagine that a couple of decades later she herself would be doing this kind of work, directing archaeological excavation and sometimes living in a tent, where the conditions would by no means be as pleasant as it had seemed in her youth.

During the 1920s and 30s, when she had to help her parents, doing all the different kinds of farm work, starting as a cowherd and then, when she was old enough, working in the barn and in the fields, the course of her future life seemed to become clear enough: evidently, it would be connected with farming. After attending Veselava Primary School (1929–1935), Anna Zariņa went to Priekuļi Secondary School of Agriculture (1935–1940). Then, studies took her away from her secluded native farm to the Latvian Institute of Home Economics (1941–1944), where she obtained professional knowledge of textile production methods. While training at the institute, she developed an interest in traditional Latvian applied art, particularly in folk costume, an interest awakened in her by ethnographer and decorative art specialist Arvīds Dzērvītis (1897–1942). An expert on applied art, he had published, together with archaeologist Valdemārs Ģinters, a book entitled “Introduction to the History of Latvian Folk Costume” (1936). In the years after the war, Anna Zariņa continued her studies at the Faculty of Agriculture and Home Economics

of the Latvian Academy of Agriculture, graduating in 1946.

In May 1947, Anna Zariņa took up work as a junior research fellow at the Institute of History and Material Culture of the then Latvian SSR Academy of Sciences, initially in the field of ethnography. Her knowledge of textiles as a form of applied art came to the notice of Elvīra Šnore, the senior archaeologist at the institute, who suggested to Anna Zariņa that she might come to work with the archaeologists. Participating in excavation work conducted by her teacher Šnore at ancient Latgalian habitation sites and cemeteries (Daņilovka, Kivti, Asote and Šelupinki), Anna Zariņa became thoroughly acquainted with archaeological field methods, and was advised by her mentor on the approaches to the study of ancient textiles. During the excavation of the settlement site and cemetery of Kivti, at the times when Šnore herself was away from the site, Anna Zariņa directed the excavation work most capably. Since I myself took part in this excavation for a short while in 1957, I can attest to the calm atmosphere that prevailed when the field team was at work. In the morning, every excavation worker was given a specific assignment, which they duly completed without the need for any encouragement from the director. The director of the excavation herself was always present, and was actively involved in uncovering and recording the most important features. Already in those days, it became apparent that this seemingly frail, quiet researcher was capable of undertaking major, complex tasks, which she carried out in her own modest, unobtrusive manner.

Anna Zariņa directed the first excavation of her own at the ancient Latgalian cemetery of Višķu Kampāni-Kusiņi, where, within this burial site covering 6 hectares, an area of only 15×47 m was to be excavated in advance of the digging of a foundation trench. Four burials were uncovered (13th–14th cc.). It seems that this small-scale rescue excavation helped prepare the young researcher for the major rescue projects along the River Daugava that she would be engaged in a few years later. In connection with the Pļaviņas Hydro-Electric Plant, Latvian archaeologists

were faced with an immense amount of work, a task that involved all the available specialists in prehistory. Anna Zariņa undertook fieldwork along the left bank of the Daugava, participating in the so-called "Selonian Expeditions". She directed excavation of the settlement site next to Sēlpils Castle. In 1963–1964, she established that the earliest burials at the foot of Sēlpils Castle dated right back to the Stone Age. This location had been occupied, with interruptions, right up to the time when the medieval castle was destroyed. The most important finds are connected with the settlement next to the castle, where a 14th–15th century outbuilding was discovered – a storehouse with a cellar. In one corner of the storehouse there was a room for milling, with loaves of bread on shelves, and in the cellar barrels of grain were kept. The building had been excavated so carefully that it was possible afterwards to make a reconstruction drawing.

In order to trace the course of development of the outer bailey of Sēlpils Castle, Anna Zariņa introduced the use of heavy machinery for large-scale excavation work. About 4700 m³ of earth was removed from a strip of land about 25 m wide (835 m²), thus saving the heavy labour of removing the later overburden on the slope of the hill – a rampart thrown up in the 16th century for protection against firearms.

At Sēlpils Cemetery, located next to the castle, 234 burials from the 13th–17th centuries were excavated in 1964–1965 under Anna Zariņa's direction. The burials at Sēlpils Cemetery were those of local people: peasants, as well as craftsmen living in the settlement next to the castle.

In 1966, archaeological excavation began in the area due to be flooded by the Riga Hydro-Electric Plant. Here, Anna Zariņa directed major excavation work at Salaspils Mārtiņšala, Laukskola and Vējstūri.

The cemetery of Mārtiņšala is so far Latvia's most extensively excavated medieval burial site: Anna Zariņa led the excavation of 1303 burials in 1966, and in later years, another 500 burials were unearthed in the church and graveyard under the direction of Ēvalds Mugurēvičs. This material made it possible to trace the development of burial practices from the late 12th up to the 17th century.

The extensive excavation work in the complex of ancient sites at Salaspils Laukskola in 1967–1975 brought several important discoveries. A total area of 6.2 hectares was excavated, revealing an Early Iron Age Baltic settlement, two Liv villages (late 10th–13th century) and a very extensive Liv cemetery, where 609 burials were excavated. It was established that the earliest occupation here dated right back to the Late Palaeolithic (9th mill. BC). At this same time (1968), Anna Zariņa undertook archaeological survey work in the area of the Daugava Livs and directed excavation at Salaspils Vējstūri, where there was a Bronze Age barrow, a Liv cemetery with later burials, and an Early Iron Age settlement.

In 1976, Anna Zariņa began excavation at the Lielvārde complex of ancient sites: she excavated the early town site, the medieval settlement next to the castle and the cemetery, where new housing was to be built. The finds from this complex of sites date mostly from the 13th–18th centuries. Because of the washing out and collapse of the bank of the Daugava, the following year Anna Zariņa excavated the Liv cemetery by the former Lielvārde Ferry (22 burials excavated) and began the excavation of Dievukalns Hillfort, a project that continued until 1980. Here, an ancient Baltic fortified settlement of the 1st millennium BC was discovered, as well as the original German stronghold in Lielvārde, where a 13th century stone wall had been preserved.

In 1981, small-scale excavation was undertaken on Lielvārde Hillfort and its outer bailey. The earliest finds from the hillfort are dated to the 9th century, but most of the finds relate to the time after construction of the stone castle (13th–17th cc.).

In connection with the planned construction of the Daugavpils Hydro-Electric Plant, archaeologists surveyed the banks of the Daugava in the stretch from Daugavpils to the border with Belarus (1971–1972). In the course of surveying a forested area near Janomole, Anna Zariņa discovered a major Slavic barrow cemetery.

For several years (1982–1986), Anna Zariņa directed excavation in Krāslava Region. Here, at Indrica, a 15th–18th century fortified manor was excavated for the first time, with two complexes of buildings dating from different periods. Also excavated were the settlements of Indrica and Sloboda. At the latter site, under a 1st century BC occupation layer, even earlier plough-marks were discovered, dated to the time of the Striated Pottery Culture. Both settlements also had evidence of later occupation, particularly from the Middle Ages.

In parallel with this major excavation commitment, for more than 50 years now, Anna Zariņa has been engaged in scientific research.

With the idea of continuing the work begun by Valdemārs Ģinters, Anna Zariņa chose to study archaeological textiles. Her first publications, in the 1950s and 60s, discuss technical analysis of ancient woven fabrics, which had previously not been undertaken, and describe in detail particular garments, such as crown headdresses and woollen shawls. The major corpus of textiles recovered at the cemetery of Pildas Nukši served as the basis for the initial reconstructions of ancient Latgallian dress.

Anna Zariņa's candidate of historical sciences thesis (1962) was a comprehensive investigation of ancient Latgallian dress. It was later extended and published as a monograph (1970), winning her the Award of the Presidium of the Latvian SSR Academy of Sciences. In this work, she analysed the remains of male and female garments of the 7th–13th centuries, which served as the basis for convincing scientific re-

constructions. The monograph describes the specific characteristics of Latgallian dress and the features that Latgallian attire had in common with that of neighbouring peoples. The high standard of Anna Zariņa's research is attested by the fact that the descriptions and illustrations of dress published in the monograph served as the main comparative material for the reconstruction of the dress of the Viking Age inhabitants of the trading town of Birka in Sweden.

Anna Zariņa is the author of several sub-chapters in the collective work "Archaeology of the Latvian SSR" (1974), on the pre-Christian cemeteries of the Daugava Livs, on ferrous metalworking and pottery-making in the Late Iron Age, and on medieval cemeteries, and she provided reconstructions of particular garments and whole costumes of the Late Iron Age and Middle Ages. In 1976, Anna Zariņa was among the recipients of the State Prize, as co-author of this work. Continuing her studies on the dress of the ancient inhabitants of Latvia, Anna Zariņa has published a monograph entitled "Liv Dress of the 10th–13th Centuries" (1988).

The work on Liv costume is the result of analysis and systematisation of about 470 textile samples from 25 Liv cemeteries, the most important of these being the ones excavated under the direction of the author herself: Laukskola, Mārtašala, Vējstūri and Lielvārde. There is a separate discussion of the textile remains deriving from women's, men's and children's dress, tracing the development of each kind of garment. These studies led to the convincing conclusion that Liv costume conformed to the general range of dress worn at that time in Western Europe and Scandinavia. Interesting are the costume reconstructions published in the monograph, nowadays widely utilised in museum exhibitions and replicated by folklore ensembles and choirs.

Among other major publications by Anna Zariņa, we should mention the book "Ancient Sēlpils" (1980), written together with Elvīra Šnore, where she brought together the results of research on the outer bailey, the settlement by the castle and the cemetery at Sēlpils. For the needs of schools, Anna Zariņa has written a popular science book entitled "A short history of the dress of the ancient inhabitants of Latvia" (1992).

Scientifically important is the series of three papers by Anna Zariņa published in the Proceedings of the

Latvian SSR Academy of Sciences on the results of excavation at Lielvārdes Dievukalns, and her papers written in collaboration with Andris Caune on the vertical loom and woollen gloves found in excavations in Riga.

Almost every volume of the series *Arheoloģija un etnogrāfija* includes a paper by Anna Zariņa, giving a comprehensive picture of the sites excavated under her direction (Salaspils Laukskola, Mārtašala and Vējstūri, the Indrica and Sloboda settlement, etc.).

Now completed is the major work "Salaspils Laukskola Cemetery of the 10th–13th Centuries", put together during many years of study and comprising about 20 author's sheets. The monograph includes a detailed, carefully analysed and richly illustrated description of the inventory of the more than 600 burials excavated at this site, the largest known ancient Liv cemetery, discussing the dating evidence and adducing comparative evidence from Latvia and abroad.

Anna Zariņa has taken part in various international congresses, conferences and symposia, presenting papers on the dress of the ancient inhabitants of Latvia. She has papers published in the Czech Republic, Denmark, Russia, Germany and Sweden. Anna Zariņa is the leading specialist in the Baltic on ancient textiles, and her original research work has been highly acclaimed in specialist literature abroad. In view of this, for the corpus of research "Dress in the territory of Latvia in the 7th–13th centuries", Anna Zariņa was awarded the degree of *Dr. habil. hist.* (1993). In 1996, she was made a state emeritus scientist.

We may say that Anna Zariņa and her husband Jānis Zariņš, who has been a strong source of support both at home and on excavation, have lived a beautiful and harmonious life. Together they have raised four sons, and can now delight in their eight grandchildren. In spite of the cares of family life, she has generously and selflessly devoted the rest of her time to science. Even after the age of 80, Anna Zariņa has been active in research, with research papers published in Latvia and abroad. It should be noted that, as an internationally recognised specialist in textiles, Anna Zariņa was specially invited to work in Sweden and Finland. The colleagues of *Dr. habil. hist.* Anna Zariņa wish her the happy experience of life at home in the family circle, and the opportunity of accomplishing all those things that her work commitments prevented her from doing in earlier years.

Translated by *Valdis Bērziņš*

ANNAS ZARIŅAS PUBLICĒTIE DARBI, 1996–2005

(publikācijas no 1955.–1997. g. apkopotas grāmatā “Arheoloģe Dr. habil. hist. Anna Zariņa: biobibliogrāfija”. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1998)

Grāmatas

1. Apģērbs Latvijā 7.–17. gs. – Rīga: Zinātne, 1999. – 156, [3] lpp., 16 lpp. krās. il.: il., karte. – Kopsav. vācu val. – ISBN 5-7966-1235-2.
Rec.: Bebre V. // LVIŽ. – [Nr.] 1 (2000), 177.-179. lpp.
8. Senais apģērbs Latvijā // Mājturības pedagoģiskās aktualitātes: starptautiska konference: referāti = Current issues of training in home economics: International conference: Reports / zin. red. G. Rudzītis. – Jelgava: LLU, 1998. – 183.-184. lpp. – Kopsav. angļu val.

Raksti periodikā un rakstu krājumos

1996

2. Mugurēvičs Ē. Elvīra Šnore (15.01.1905.–26.09.1996.) / Ē. Mugurēvičs, A. Zariņa // LVIŽ. – [Nr.] 4 (1996), 178.-179. lpp.

1998

3. Lībiešu apģērbs senatnē // Līvli. – Nr. 2 (1998, apr./jūl.), 12.-13. lpp. – (Ielikums “Lībiešu tautastērps”).
4. Lībiešu cilme un senais tērps // Latvijas Vēstnesis. – Nr. 214 (1998, 21. jūl.), 5. lpp.
5. Man patīk iedziļināties lībiešos: [saruna ar A. Zariņu] / pierakst. G. Blumberga // Līvli. – Nr. 2 (1998, apr./jūl.), 13. lpp. – (Ielikums “Lībiešu tautastērps”).
6. Neue Materialien für das Entwicklungsschema der Letgallischen Schultertücher aus dem 7.–13. Jh. // Textiles in European Archaeology: Report from the 6th NESAT Symposium, 7–11th May 1996 in Borås. – Göteborg, 1998. – S. 151-156. – (Gotarc Series A, vol. 1).

7. Rīgas cimdi un zeķes 16.–17. gadsimtā // Senā Rīga: pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē / atb. red. A. Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1998. – 1. [sēj.], [289.]-314. lpp.: il. – Kopsav. vācu val.

1999

9. Bīskapa vasaļa dzīvesvieta Lielvārdes Dievkalnā // Pētījumi par Rīgas arhibīskapijas pilīm / sast. I. Ose. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999. – [295.]-311. lpp.: il. – Kopsav. vācu val. – (Latvijas viduslaiku pilis; 1).
10. 11. gadsimta vaidu sievietes apģērbs // Etnogrāfs profesors Dr. habil. hist. Saulvedis Cimermanis: biobibliogrāfija, darbabiēdru veltījumi 70 gadu jubilejā / sast. A. Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999. – 229.-237. lpp.: il.

2000

11. Gotlandes apbedījums Salaspils Laukskolas kapulaukā // Arheologs Dr. hist., Dr. hist. h. c. Jānis Apals: biobibliogrāfija, darbabiēdru veltījumi 70 gadu jubilejā / sast. A. Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. – 136.-143. lpp.: il.
12. Rīgas filca cepures 16.–17. gadsimtā // Senā Rīga: pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē / atb. red. A. Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. – 2. [sēj.], [184.]-196. lpp.: il. – Kopsav. vācu val.

2001

13. Rīgas 14. gadsimta rakstainās celu jostas fragments // Senā Rīga: pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē / atb. red. A. Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. – 3. [sēj.], [77.]-84. lpp.: il. – Kopsav. vācu val.

14. Apala Z. Par kādu 11. gs. sievietes apbedījumu Ģūģeru kapulaukā / Z. Apala, A. Zariņa // *Civitas et castrum ad Mare Balticum: Baltijas arheoloģijas un vēstures problēmas dzelzs laikmetā un viduslaikos: rakstu krājums – veltījums LZA īstenajam loceklim prof. Dr. habil. hist. Andrim Caunem 65 gadu dzīves jubilejā* / sast. Ē. Mugerēvičs, I. Ose. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2002. – [545.]–554. lpp.: il. – Kopsav. angļu val.
15. Nagle G. Atradumi, kādu citiem nav: [par seno apģērbu atradumiem arheoloģiskajos izrakumos] / tekstā stāsta A. Zariņa, Z. Apala, I. Žeiere // *Diena*. – Nr. 130 (2002, 6. jūn.), 16. lpp.
16. Senā tērpa ceļš no izrakumu vietas līdz mūsdienu sabiedrībai // *Latvijas Vēstnesis*. – Nr. 94 (2002, 21. jūn.), 28. lpp.
17. Vērpšanas rīki Salaspils Laukskolas 10.–13. gadsimta apbedījumos // *LVIŽ.* – [Nr.] 4 (2002), [5.]–15. lpp.: il. – Kopsav. vācu val.

2003

18. Die Spinngerätfunde aus dem Gräberfeld Salaspils Laukskola (10.–13. Jh.) // *Textilien aus Archäologie und Geschichte: Festschrift für Klaus Tidow* / hrsg. von L. B. Jørgensen, J. Banck-Burgess, A. Rast-Eicher. – Neumünster, 2003. – S. 104–109.

Literatūra par Annu Zariņu

19. Arheoloģe Dr. habil. hist. Anna Zariņa: biobibliogrāfija / biogr. apcerējuma aut. Ē. Mugerēvičs; sast. C. Caune; nepublicēto izrakumu pārskatu sast. S. Tilko. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1998. – 37, [2] lpp.: ģīmetne. – (Latvijas vēsturnieki / LU Latvijas vēstures institūts, atb. red. A. Caune). – ISBN 9984-601-13-7.
Rec.: Bebre V. // *LVIŽ.* – [Nr.] 4 (1998), 183. lpp.

20. Zariņa Anna // *Kas ir kas Latvijas biznesā, politikā, zinātnē, valsts pārvaldē*. – Rīga: Izdevniecība Diena – Bonnier SIA, 1997. – 354. lpp.

2000

21. Rakstu krājuma “Arheoloģija un etnogrāfija” 1.–20. laidiena rakstu rādītājs / sast. R. Spirģis: [Annas Zariņas publikācijas Nr. 94–100] // *Arheoloģija un etnogrāfija*. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. – 20. [laidiens], 231. lpp.
22. Spirģis R. Daugavas lībiešu arheoloģisko pieminekļu izpēte 19.–20. gadsimtā: [arī par A. Zariņas pētījumiem] // *LVIŽ.* – [Nr.] 3 (2000), 27.–54. lpp.

2001

23. [Annas Zariņas publikācijas] // *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls: rakstu rādītājs 1937.–1940. gads, 1991.–2000. gads* / sast. R. Kļaviņa. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. – 38., 70., 114. lpp.
24. Apala Z. Latvijas senvēstures pētniecei, habilitētajai vēstures doktorei Annai Zariņai – 80 // *Druva*. – Cēsis. – Nr. 118 (2001, 1. aug.), 6. lpp.
25. Arheoloģei Annai Zariņai – 80 // *LVIŽ.* – [Nr.] 3 (2001), 194. lpp.: ģīmetne.

2002

26. Rozeniece A. Cauri gadiem un laikmetiem ir gājis cilvēks ar savām rokām, prātu un sirdi: par Eiropas Arheoloģisko brīvdabas muzeju apvienības semināru Cēsīs 7. un 8. jūnijā: [arī par A. Zariņas pētījumiem par apģērbu senajās latgaļu un lībiešu teritorijās] // *Latvijas Vēstnesis*. – Nr. 94 (2002, 21. jūn.), 28. lpp.

2004

27. [Annas Zariņas publikācijas] // *Latvijas vēstures institūta publikācijas 1937–1941, 1994–2003* / sast. C. Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004. – 28. lpp. (Nr. 57).

Sastādījusi *Cilda Caune*

Māris Atgāzis

SPIETIŅU UZKALNIŅKAPI UN TO VIETA SPIETIŅU UN PLĀTERU SENVIETU KOPĀ

APKĀRTNES SITUĀCIJA UN IZMAIŅAS 20. GADSIMTĀ

Augšzemē, Daugavas kreisā krasta līkumā iepretim Pļaviņām, apmēram 1,5–2 kilometrus dienvidrietumu virzienā no Pļaviņu dzelzceļa stacijas – Jēkabpils rajona tagadējā Sēlpils pagasta robežās – Spietiņos un Plāteros atrodas senvietu kopa, kurā ir seši arheoloģiskie pieminekļi – trīs kapulauki un trīs apmetnes. No tiem piecos veikti arheoloģiskie izrakumi. Arheologi šīs senvietas pazīst galvenokārt pēc sēļu II arheoloģiskās ekspedīcijas vadītājas Jolantas Daigas raksta “Dzelzs ieguves krāsnis Sēlpils Spietiņu apmetnē”, kas publicēts šī izdevuma 6. laidienā 1964. gadā. Īsa informācija atrodama referātu tēzēs par 1961., 1962. un 1963. gada izrakumiem.¹

Attālums no Rīgas pa Daugavas kreisā krasta zemesceļiem (pēc 1935. gada datiem) līdz Plāteriem un Spietiņiem bija atbilstoši 121 un 122 kilometri.² Daugavas labajā krastā Pļaviņu pilsētas domes nams no Rīgas bijis 124 km, bet Pļaviņu dzelzceļa stacija – 112 kilometru.³

Plāteru un Spietiņu apkārtni pēc virsmas formas ģeologi pieskaita Sēlijas valnim. Tas ir 8–10 km plats paugurājs (pauguru josla), kas sākas Daugavas kreisajā krastā pretim Pļaviņām un turpinās uz dienvidiem, līdz Neretas apkārtnēi. Tā augstums pārsniedz 100 m virs jūras līmeņa.⁴

Sēlijas valnis agrajā dzelzs laikmetā bija viena no visblīvāk apdzīvotajām teritorijām Latvijā.⁵ Sevišķi tas sakāms par apmēram 2 km platu joslu Sēlijas valņa ziemeļu galā gar Daugavas kreiso krastu. Tajā iekļaujas arī Spietiņu un Plāteru senvietas.

Plāteru (kartēs dažkārt arī Plātaru) mājas celtas Sēlijas valņa nolaidenajā ziemeļu galā. Augstums – 100–103 m virs jūras līmeņa. Spietiņi (kartēs arī Spešiņi) atrodas 30 m zemāk – kartē norādītā augstuma atzīme starp tagadējiem Spietiņiem un seno Spietiņu apmetni uz DR no tiem – 73 m virs jūras līmeņa. Šo senvietu situācija kartē (1925) un plānā (1963) redzama 1. attēlā.

Senvietai nosaukumu parasti dod pēc tās māju vārda, kuru zemē senvieta atrodas tās atklāšanas vai

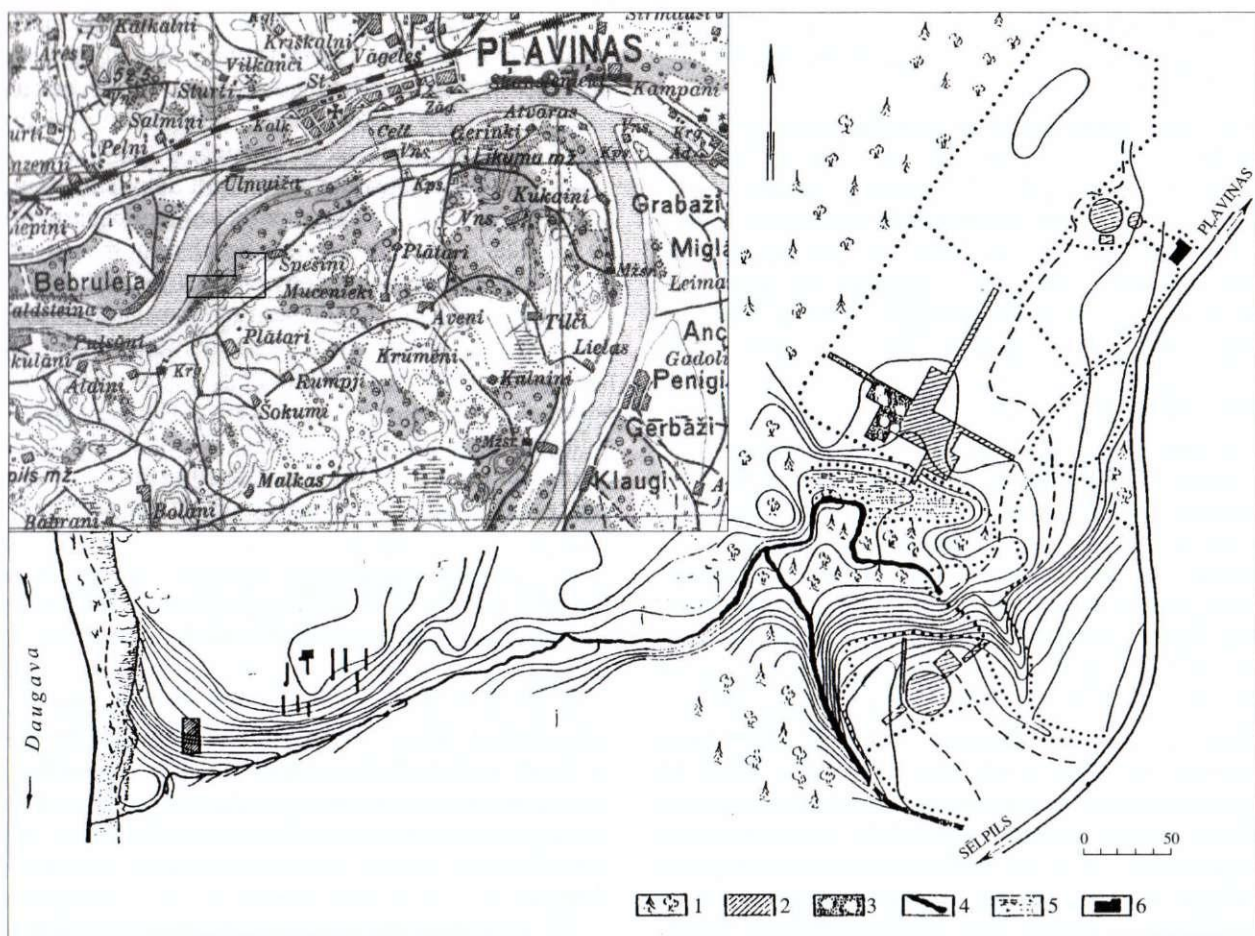
arheoloģisko izrakumu laikā. Šī vārda priekšā raksta pagasta nosaukumu.

Šajā rakstā aplūkojamo senvietu ļoti svarīgs orientieris bija Plāteru upīte un tās ieteka Daugavā, taču to tagad pilnībā sedz Pļaviņu hidroelektrostacijas ūdenskrātuve. Upītes gravu iezīmē ūdenskrātuves līcis starp Spietiņiem un Plāteriem. Tādēļ galvenais orientieris ir Spietiņi un Plāteri. Noteikt, kādam dzīvesvietu paveidam jeb tipam pieskaitāmi nesenās pagātnes un mūsdienu Spietiņi, nav viegli.

Spietiņi atgādina ciemu, taču nav gadījies dzirdēt, ka kāds no Spietiņu ļaudīm atzītu, ka viņš mīt Spietiņu ciemā. Spietiņos ir saglabājušās trīs dzīvojamās mājas ar tām atbilstošām saimniecības ēkām, kas kopā aizņem aptuveni 300 m garu un 100 m platu joslu ziemeļu pusē lielceļam, kurš no Līkumu bāreņu nama (agrākās Līkumu muižas, vācu *Stabliten*) ved uz Vecsēlpili. No Spietiņiem līdz Daugavas tagadējai kraujai (Pļaviņu ūdenskrātuves krastam) ir apmēram 400 m plata meža josla.

Pirmā pasaules kara laikā (1915) Vācijas 8. armijas 1:100 000 mērogā izdotās kartes V 19. lapā (*Kokenhusen*) Spietiņos parādītas trīs mājas. Ceļa ass virziens no Līkumu muižas uz DRR (salīdzinot ar pašreizējo) nav sevišķi mainījies, taču ceļš sniedzas tikai līdz Spietiņiem – pirmajai no pieminētajām mājām. Tagadējais ceļa posms starp Spietiņiem un Plāteriem nav bijis izbūvēts. 1925. gadā publicētā Latvijas armijas štāba karte mērogā 1:75 000 (Pļaviņas) rāda, ka šis ceļa posms ir lietošanā (1. att.). Pirms tam, lai ar pajūgu un pamatīgu vezumu nokļūtu Lejasplāteros un Plāteros (attālums 700–1000 m) vai arī, braucot tālāk, Sēlpilī, Spietiņu ļaudīm bija jāmēro prāvs ceļa līkums.

Trīs gadus Pirmā pasaules kara laikā toreizējā Salas pagastā, kam Spietiņi piederēja, atradās vācu karaspēka pirmās pozīcijas. Tādēļ Salas pagasta valdes darbiniekiem nācās atzīt, ka “pagasts galīgi nopostīts”.⁶ Līdzīgs vērtējums ir par Daugavas pretējā krastā esošo Stukmaņu (vēlāko Pļaviņu) pagastu, kurš atradās krievu armijas frontes joslā: “gandrīz visu saimniecību ēkas nopostītas”.⁷

1. att. Spietiņu-Plāteru senvietas kartē (1925) un plānā (1962). Apzīmējumi plānā: 1 – mežs, 2 – izrakumu laukumi, 3 – dzelzs ieguves krāsnis Spietiņu apmetnē, 4 – Spietiņu avots, strauts un Plāteru upīte, 5 – avotaina vieta, 6 – Spietiņu šķūnis

Apvidus karšu salīdzinājums rāda, ka vairumā gadījumu kara laikā nodegušās dzīvojamās mājas atjaunotas vai celtas no jauna līdzīgā novietojumā. Agrārās reformas gaitā sadalot Stablitenes privātmuižas (Līkumu muižas) zemes, kuras pirms tam piederēja Kristīnei Šmitai (*Smidt*),⁸ parādījušās jaunas saimniecības.

Spietiņos 1931. gadā bijuši četri zemes īpašnieki, kuri visi "Lauksaimnieku adrešu grāmatā" reģistrēti ar māju vārdu Spietīni.⁹ Četras saimniecības Spietiņos redzam arī 1940. gadā izdotajā kartē.¹⁰ 1993. gadā publicētajā Latvijas ceļu atlantā tādā pašā veidā – rindā gar lielceļu parādītas trīs saimniecības.¹¹ 1983. gadā izdotajā padomju militārajā kartē (mērogs 1:50 000) uzrādīts šīs dzīvesvietas aptuvenais iedzīvotāju skaits – divdesmit.¹²

Latvijas lauku apdzīvoto vietu vērtēšanā un klasifikācijā ģeogrāfi ciemus grupējuši pēc to lieluma – iedzīvotāju skaita un nodarbes veida. Latvijas ciemi sadalīti sešās grupās. Spietīni un Plāteri ir ārpus tām – pieskaitīti grupai, kuras apzīmējums kartē – "cita apdzīvota vieta".¹³

Enciklopēdijā "Latvijas pagasti"¹⁴ publicētajā pagasta kartē gan Spietīni, gan Plāteri nosaukti vienādi – māju grupa. Patiešām, šīs dzīvesvietas pirms speciāliem pētījumiem grūti definēt.

Iezīme, kura Spietiņus it kā tuvina ciema statusam, – viens kopīgs nosaukums visām sētām. Tās atšķir pēc īpašnieka vārda. Viena no Spietīņu saimniecībām bija atdalījusies no Spietīņu saimnieka Pētera Veinberga zemes, kuru viņš savai meitai devis pūrā. Nav izslēgts, ka Spietīni veidojušies kā dzimtas ciems. Spietīni pēc sētu izvietojuma atgādina ciema paveidu, kuru varētu dēvēt *ailes ciems*: tajā dzīvojamās un saimniecības ēkas izvietotas ceļa vienā pusē, bet aramzeme – pretējā pusē. Salīdzinot tagadējo stāvokli ar Pirmā pasaules kara laika karti, tomēr ir redzams, ka šāda ailes ciemam līdzīga apbūve radusies, turpinot izbūvēt ceļu, kurš agrāk sniedzās tikai līdz Spietīņiem.

Lejasplāteri un Plāteri atrodas nepilnu kilometru uz dienvidrietumiem no Spietīņiem, tā paša lielceļa, kas ved uz Vecsēpili, kreisajā – dienvidu pusē. Spietīni – Daugavas senlejā, bet Plāteri – kalna nogāzē (1. att.). Plāteros ir četras cita no citas ap 200 m attālumā izvietotas saimniecības. Divām mājām saglabāti mājvārdi *Plāteri* un *Lejasplāteri*. Jaunākās, pie lielceļa izbūvētās mājas nosauktas par Ozoliem.¹⁵ Interesanti, ka 1931. gada adrešu grāmatā Sēlpils pagastā ar mājvārdu *Plāteri* reģistrētas trīs saimniecības. Jau 1921., 1925. un 1931. gadā senvietu aprakstos izšķir Lejasplāterus un Plāterus. Šie nosaukumi, cik var spriest,

nav bijuši oficiāli. Vēl 1930. gadā Plāteros (tāpat kā Spietiņos) esošās saimniecības izšķirtas pēc to īpašnieku vārdiem.¹⁶

Arveds Švābe, apcerot jautājumu par ciemu un ciema satversmi Latvijā, vērš uzmanību uz Paula Johansena pētījumu par dzīvesvietām un agrāro iekārtu Igaunijā. P. Johansens devis dzīvesvietu izplatības karti pēc senākām rakstu liecībām un to salīdzinājuma ar etnogrāfiskiem datiem. Viņš secinājis, ka Augšzemē un Vidzemes austrumdaļā bijuši raksturīgi *seni ciemati*.¹⁷ Sākot ar 15. gadsimtu, vēstures avotos *ciemats* apzīmē gan atsevišķi stāvošu viensētu, gan arī vienu vai vairākas sētas ciemā.

Spietiņi un Plāteri kopš apvienoto pagastu izveidošanas 1912. gadā¹⁸ līdz to likvidēšanai 1949. gadā atradās dažādos pagastos. Spietiņi no 1912. līdz 1949. gadam piederēja Salas (Ābeļu) pagastam, bet Plāteri – Sēlpils pagastam. Abi pagasti vispirms (līdz 1924. gadam) skaitījās Jaunjelgavas, pēc tam – Jēkabpils apriņķī. No 1912. gada līdz 1925. gada 3. augustam pirmo pagastu sauca Salas pagasts, pēc tam to likvidēja un iekļāva Ābeļu pagastā. Tādēļ dati par Spietiņu senvietām arhīvos, fondos un zinātniskajā literatūrā meklējami pie materiāliem par Salas un Ābeļu pagastu; padomju laikā – pie Sēlpils ciema.¹⁹ Plāteri visu laiku skaitījušies Sēlpils pagastā. Pagasta robeža arī no 1936. līdz 1940. gadam piedzīvojusi pārmaiņas, taču tās neattiecas uz joslu starp Spietiņiem un Plāteriem, kura mums šajā gadījumā interesē. Sēlpils pagasta robeža ar Ābeļu (Salas) pagastu Daugavai tuvākajā daļā bija nosprausta starp Spietiņiem un Lejasplāteriem ZRR virzienā līdztekus Plāteru upītei un tās gravai, piešķirot Lejasplāteriem nelielu meža gabalu Plāteru upītes labajā krastā pie ietekas Daugavā. Šī vieta atrodas iepretim Bebrulejai, divus kilometrus augšpus labajā krastā esošai Lokstenes pilsvietai. Tieši iepretim Plāteru upītes ietekai Daugavā bija brasls – sekla, krāčaina, laiviniekiem un plostniekiem bīstama vieta, saukta *Brodī*. Paceļot ūdens līmeni par apmēram 17 m, pēc 1965. gada Plāteru upītes gravu pārplūdināja Pļaviņu HES ūdenskrātuves ūdeņi. Šo Spietiņu un Plāteru senvietu kopas būtiskāko daļu, kura noteikusi tās kā dzīvesvietas izvēli, varam aplūkot topogrāfa Jāņa Zariņa 1961. un 1962. gadā veiktajā uzmērojumā (1. att.).

Plāteru upīte izveidojas no diviem sīkiem strautiem. Pirmais pa Plāteru gravu plūst ziemeļrietumu virzienā. Tam no austrumu puses pievienojas otrs strauts. Šis strauts no avota, kas izplūst no Plāteru pakalna pakājes, simt metru tālāk saplūst ar Plāteru strautu un izveido Plāteru upīti. Vēl 1961.–1963. gadā no Spietiņiem līdz avotam bija labi iestaigāta taka, kura parādīta arī Spietiņu un Plāteru senvietu situācijas plānā. Spietiņu ļaudis priekšroku deva šī avota ūdenim.

Var teikt, ka visas Spietiņu un Plāteru senvietas ir grupējušās ap Spietiņu avotu un Plāteru upīti.

Tomēr gadsimtu gaitā radušies apstākļi, kas sekmejuši šīs izdevīgās vietas sadalīšanu starp divām

administratīvām vienībām. Tādēļ 1912.–1949. gadā pastāvošo “jaunlaiku” pagastu robežu, kas it kā šķēļ Spietiņu–Plāteru senvietu kompleksu, tomēr nevar uzskatīt par nejaušu. Aizsākums šo apdzīvoto vietu nošķiršanai varētu būt sācies senatnē.

Nepakavējoties tuvāk pie Salas un Sēlpils pagastu izveidošanās no tā saucamajiem mazajiem pagastiem 1912. gadā, atzīmēsim, ka viens no pieciem mazajiem pagastiem, kurš iekļāvās apvienotajā Salas (vēlākā Ābeļu) pagastā, bija Stablītenes muižas pagasts (*Stablīten*). Sēlpils apvienotajā pagastā tika ietverti septiņi pagasti, viens no tiem – Vecsēlpils pagasts (*Alt-Selburg*).²⁰ Tas svarīgi tajā ziņā, ka Stablītenes muižai piederēja Spietiņi, bet Vecsēlpilij – Plāteri. Senākās kartes, kur nosacīti ietverta Spietiņu un Plāteru apkārtnē, ir izdotas 17. gs. otrajā pusē un 18. gs. sākumā.

ZIŅAS PAR SPIETIŅU UZKALNIŅIEM UN TO PĒTĪŠANU

Spietiņu uzkalniņkapu atrašanās vieta – Spietiņu māju grupas rietumu malā. Pirmais uzkalniņš situēts 40 m uz rietumiem no Spietiņu galējās dzīvojamās ēkas *Spietiņu Grasbergiem*, kas kolhozu laikā saukti *Magones*. Pirmais uzkalniņš atradās 35–40 m uz ziemeļiem no lielceļa – iepretim ceļmalā esošajam šķūnim.

Šis uzkalniņš Spietiņu daļā un otrs uzkalniņš 300 m uz DR – Plāteru pakalnā – senatnes draugu ievērots jau 19. gs. beigās. Uzmanību saistījuši no lieliem laukakmeņiem riņķa veidā saliktie “vainagi” ap uzkalniņiem. Arheoloģijas panākumi Eiropā, Viskrievijas arheologu kongresu sagatavošanas darbi un norise veicināja senvēstures izpratni arī Baltijā. Krievijā pastāvēja likums, kas aizliedza mantracību (*кладуискательство*) tās tumsonīgā izpausmē. Ķeizarišķā arheoloģijas komisija varēja zināmā mērā kontrolēt kronim pakļautās zemēs atrodošos senvēstures pieminekļus, ja tie jau agrāk bija atklāti, sabiedrībā pazīstami un reģistrēti. 19. gs. beigās Baltijā daudzu muižu īpašnieki sadarbību ar muzejniekiem un senatnes pētītāju biedrībām uzskatīja par prestiža lietu. Tomēr iespējas veikt nelielus rakumus privātā zemes īpašumā nebija ierobežotas. Ne vienmēr baltvācu pētnieki – amatieri pietiekami labi zināja, kā izrakumi veicami, taču atrasto priekšmetu un atradumu vietas nozīmi viņi apjēdza. Daļa atradumu nonāca muzejos, daļa palika privātkolekcijās. Atradumu apstākļi tomēr bieži vien netika pietiekami noskaidroti. Dažus svarīgus datus dod vēlāk Latvijas Pieminekļu valdes darbinieku un arheologu veiktās vietējo iedzīvotāju aptaujas.

Pirmos izrakumus Plāteru un Spietiņu uzkalniņkapos izdarījis Vecsēlpils muižas īpašnieka (kopš 1888. gada) Adolfa Zelmera²¹ brālis Pauls Zelmers (*Paul Sellmer*)²² un Skaistkalnes un Bruknas barona Nikolaja Korfa muižas pārvaldnieks Hermanis fon Šteins (*Herman fon Stein*).²³ Svarīgi ir salīdzināt dotumus no Rīgā 1896. gadā notikušā arheologu kongresa

kataloga²⁴ ar Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā esošajām senlietām. Tās 1893. gadā Doma muzejam nodevis Pauls Zelmers. Daļa atrasto senlietu palikusi pie viņa. Nezināmu apstākļu dēļ senlietu atrašanas vieta norādīta ļoti vispārīgi – Sēlpils apkārtnē. Tajā laikā Kurzemes guberņā apvienotie pagasti vēl nebija izveidoti. Norāde *Sēlpils* nozīmēja Sēlpils draudzes ietvarus. Tai piederēja gan Plāteri, gan Spietiņi.

Sēlpils kolekciju novērtēšanu atvieglina Arnolda Štokmaņa²⁵ un Harija Mooras²⁶ publikācijās minētais, tāpat ziņas, kuras 1961.–1963. gadā sniedza Spietiņu un Plāteru apkārtnes ļaudis. Jādomā, ka gan Plāteru, gan Spietiņu uzkalniņā ir darbojušies abi pētnieki. Ir saprotams, ka vietējie ļaudis pazinūši tikai Vecsēlpils barona A. Zelmera brāli.

Ziņu, ka P. Zelmers izdarījis izrakumus arī Spietiņu uzkalniņos, A. Štokmaņa rīcībā nav bijis. Faktu, ka arī Spietiņu uzkalniņā agrāk “rakuši vācieši”, pirmā 1931. gadā pierakstījusi toreizējā Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes studente Marija Lāce, kura vasaras mēnešos piedalījies Pieminekļu valdes organizētajā arheoloģisko pieminekļu apzināšanā Abeļu un Sēlpils pagastos.²⁷ 1959. gadā to, ka Spietiņu uzkalniņā “rakuši vācieši pirms I pasaules kara”, savā ziņojumā par Spietiņu uzkalniņkapiem piemin arī Ēvalds Mugurēvičs. Ka P. Zelmers izdarījis izrakumus Spietiņos, atcerējās Spietiņos (Magonēs) dzīvojošais Fricis Grasbergs, kurš dzimis 1883. gadā. Izrakumu laikā Grasbergs bijis 8–9 gadus vecs zēns. Tātad P. Zelmera veiktie izrakumi Spietiņu 1. uzkalniņā varēja notikt 1892.–1893. gadā. Tieši šajos gados norisa P. Zelmera un H. Šteina arheoloģiskā darbība Sēlpils apkārtnē.

Mūsu apsvērumi par to, ka vismaz daļa P. Zelmera izrakto senlietu ir Doma muzeja kolekcijas priekšmetu vidū, kuri tagad atrodas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja fondos ar vispārīgo apzīmējumu “Sēlpils”, tomēr ir tikai ticams pieņēmums. Tam par labu runā fakts, ka P. Zelmers patiešām 1893. gadā Doma muzejam nodevis senlietas,²⁸ kas sakrīt ar izrakumu laiku Spietiņos. Nav zināms arī, vai rakšana notikusi ar Stablitenes muižas īpašnieces piekrišanu, vai pētnieki Vecsēlpils muižas robežu pārkāpuši, apkārtni pietiekami nepazīdami. Ja rakumi bija apmēros nelieli, iespējams, ka pietika ar zemes rentnieka piekrišanu.

1921. gadā skolotāja Arnolda Štokmaņa vadītais Jēkabmiesta valsts vidusskolas dzimtenes senatnes pētīšanas pulciņš, “pamatojoties uz tam 1921. gada 23. aprīlī piešķirto atļauju”, jau pavasarī apzināja vairāk postītos un apdraudētos senatnes pieminekļus. Tā paša gada rudenī veikti izrakumi Salas pagasta Spietiņos divos “akmeņu riņķu kapos”.

Abi uzkalniņi bijuši stipri postīti lauka apstrādāšanas gaitā; lielākā daļa akmeņu izlauzta un izlietota ēku būvēm. 1. uzkalniņam no riņķa saglabājušies pieci akmeņi; uzkalniņa diametrs ap 12 metru. 2. uzkalniņš, pēc pētnieku domām, saglabājies vājāk, jo bijis noarts gandrīz līdz zemei. Tā forma ovāla, izmēri – 9×6 metri.

Izdarot izrakumus 1. uzkalniņā, A. Štokmanim nav izdevies atklāt nevienu netraucētu apbedījumu. Uzkalniņā savrupatrasto 14 dzelzs senlietu vidū bija seši cirvji. Pēc A. Štokmaņa domām, trīs no tiem var attiecināt uz 3.–4. gadsimtu, bet pārējos – uz vidējo dzelzs laikmetu. Jau Rauls Šnore šim uzskatam nepiekrīta, pieskaitot A. Štokmaņa atradumus vidējam dzelzs laikmetam. R. Šnore ir tuvāk patiesībai. Tikai vienu no toreiz atrastajiem cirvjiem var attiecināt uz šo periodu miju (ap 400. gadu). Spietiņu 1. uzkalniņā 1921. gada izrakumos nav atrastas bronzas lietas. Otrajā uzkalniņā A. Štokmanim senlietas iegūt nav laimējies.

A. Štokmaņa izrakumu pārskats publicēts žurnālā “Latvijas Saule”,²⁹ senlietas glabājas Jēkabpils novadpētniecības muzejā.³⁰

Spietiņu uzkalniņkapi 20. gs. 20. un 30. gados vairākkārt pieminēti arheoloģiskajā literatūrā. Šīs literatūras sarakstu līdz 1936. gadam sniedzis R. Šnore darbā “Latvijas aizvēstures kartes”.³¹ Vēl Spietiņu uzkalniņus piemin Francis Balodis “Latviešu vēsturē”.³²

1959. gadā, sākoties Pļaviņu HES celtniecības darbiem un senvietu izpētei, uzmanības centrā, protams, bija Daugavas labais krasts. Otrajā izrakumu sezonā 1960. gadā Daugavas kreisajā krastā sāka darboties Latvijas PSR ZA Vēstures institūta arheoloģiskā ekspedīcija Elvīras Šnores vadībā. Cik tas bija iespējams, viņai palīdzēja arheologs Rauls Šnore. Ekspedīcija sākumā darbojās Sērenes Pungās, bet sezonas beigās – Sēlpils Lejasdopelēs. Ekspedīcijā strādāja trīs pieredzējušas arheoloģes – Anna Zariņa, Milda Bresava un Jolanta Daiga, kā arī Ilze Loze, kura 1959. gadā bija beigusi studijas Leņingradas universitātē, un tajā pašā gadā Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filozofijas fakultāti beigušais Vēstures institūta vecākais laborants Māris Atgāzis. Pēc Lejasdopeļu vēl dzelzs laikmeta uzkalniņkapiem E. Šnore bija iecerējusi izrakumus Sēlpils pilskalnā. Taču vēl nekādi plašāki izrakumi nebija notikuši Daugavas kreisajā krastā starp Sēlpili un Boķiem Jēkabpils pievārtē. Boķos 1961. gadā izrakumus bija ielāņojusi Latvijas PSR Vēstures muzeja ekspedīcija Lūcijas Vankinas vadībā.

Lai paspētu pilnīgāk izpētīt applūdināšanai paredzētās teritorijas, Arheoloģijas nodaļas vadītājs Ādolfs Stubavs bija izlēmis, ka 1961. gadā Jolantai Daigai jāveido patstāvīga ekspedīcija, posmā starp Sēlpili un Boķiem izraugot izpētei perspektīvāko vietu. 1961. gada maijā apzināšana notika posmā starp Sēlpili un Līkummuižu. Ne Plāteru, ne Spietiņu uzkalniņkapu stāvoklis sevišķas cerības neviesa. Laimīgas sagādīšanās dēļ starp Plāteru un Spietiņu uzkalniņkapiem izdevās konstatēt kultūrslāņa pazīmes. Bija skaidrs, ka būs jārok vismaz trijos arheoloģiskajos pieminekļos. J. Daiga ziņoja par apzināšanas rezultātiem nodaļas vadītājam. Tika organizēta sēļu II arheoloģiskā ekspedīcija. Jaunajai ekspedīcijai steidzami vajadzēja sagādāt darbarīkus, saimniecisko un zinātnisko inventāru. Pēc kājnieku lāpstīņām un

smailkapļiem (ķirkām) braucām uz kādu padomju armijas karaspēka daļu Sarkandaugavā, kura toreiz likvidējās un diezgan lēti pārdeva inventāru.

Tomēr visgrūtāk bija steidzamības kārtā atrast tehnisko vadītāju un zīmētāju. Pēc Vēstures institūta zinātniskā sekretāra Jāņa Babra ieteikuma par tehnisko vadītāju kļuva saldinieks Juris Lasmanis, kuram bija zināšanas un prakse mērniecības un rasēšanas darbos. Plānu zīmēšanā tika iesaistīts Vēstures un filozofijas fakultātes 2. kursa students Leopolds Sondovičs un Pļaviņās dzīvojošā gleznotāja Edīte Krastenberga.

SPIETIŅU UZKALNIŅU ĀRĒJAIS APVEIDS PIRMS 1961.–1963. GADA IZRAKUMIEM. PĒTĪJUMU METODIKA

Pirms izrakumiem, iepazīstoties ar Spietiņu apkārtni, sameklējām abus A. Štokmaņa rakstā atzīmētos uzkalniņus. Tie atrodas apmēram 7 m attālumā viens no otra.³³

Labāk saglabājies izskatījās 1. uzkalniņš. Tomēr arī tas bija izplūdis – uzkalniņa diametrs palielinājies līdz 16–17 metriem. Pēc akmeņu riņķa paliekām bija spriežams, ka uzkalniņa sākotnējais diametrs nav pārsniedzis 10 metrus. Uzkalniņa augstums – 60 centimetru. Tā virsma sastāvēja no pelēkām, mālainām smiltīm. Labāk saglabājusies bija uzkalniņa rietumu daļa, kuru aizsargāja lielie, riņķim piederīgie akmeņi. Tādēļ šī uzkalniņa daļa nav tikusi apstrādāta, kamēr austrumu daļu daļēji skāris arklis. Uzkalniņš DA daļā bija tikai 6–22 cm augstāks par apkārtējo lauku. Visvairāk uzkalniņš cietis 1961. gada pavasarī, kad, Spietiņu mežu izcērtot, pār tā ZA daļu ierīkots ceļš, pa kuru ar traktoru no meža vesti baļķi. Mālainās smiltis bija stipri noblietētas un kāpurķēdes vietām 10–15 cm iedziļinājušās uzkalniņa uzbērumā. Uzkalniņa virsma bija piesārņota ar koku mizām. DR daļā pirms velēnas noņemšanas bija redzami trīs akmeņi no akmeņu riņķa. Viens akmens bija tik liels, īpatnējs un atšķirīgs no pārējiem, ka, apskatot A. Štokmaņa zīmēto skici,³⁴ nebija sevišķu grūtību pēc tās identificēt Spietiņu 1. uzkalniņu, kur 1921. gadā norisuši izrakumi. Pie šī lielā akmeņa bija saglabājusies sīkāki akmeņi – apmēram tādā pašā veidā, kā to redzam A. Štokmaņa zīmējumā. Izrakumu gaitā centāties pārbaudīt, vai ir kāds pamats A. Štokmaņa izteiktajai hipotēzei par akmeņu bruģi, kas it kā sedzis Spietiņu 1. uzkalniņa virsmu. Par to lika šaubīties apstākļi, ka līdzīgas radzes un laukakmeņu kaudzītes laukā bija vairākās vietās un tās, pēc F. Grasberga liecībām, cēlušās, nolasot akmeņus, kuri traucējuši lauka apstrādi. No otras puses, šīs akmeņu kaudzes ļoti aprgrūtināja izšķirt jautājumu, vai tuvumā bijuši vēl kādi uzkalniņi, jo paaugstinātu vietu te bija diezgan daudz, taču nevienam no šiem “uzkalniņiem” nebija ne kaut cik pilnīgi saglabājusies forma, ne akmeņu riņķa paliekas, bet visās šajās vie-

tās bija samesti no lauka nolasītie akmeņi. Pirms nav veikti izrakumi šajās kaudzēs, nav iespējams noteikt uzkalniņu skaitu.

Spietiņu 2. uzkalniņš atradās kartupeļu laukā apmēram 10 soļus uz austrumiem no 1. uzkalniņa.

Pieļaujams, ka Spietiņos bijis vēl viens vai divi uzkalniņi. Viena iespējama uzkalniņa vieta – apmēram 20 m no Spietiņu 1. uzkalniņa uz ziemeļiem. Vēl kāds uzkalniņš varētu būt F. Grasberga dārzā, 30–40 m uz austrumiem no Spietiņu 1. uzkalniņa, bet pierādīt to nevar. Jāņem vērā F. Grasberga liecība, ka laukā bijis ļoti daudz laukakmeņu, kuri saspridzināti un vesti uz Pļaviņām, tā ka akmeņu riņķi varēja tikt pilnīgi iznīcināti. Noteikt Spietiņu uzkalniņu skaitu varēs tikai tad, kad tajos būs veikti plašāki izrakumi, pārbaudot visas varbūtējās uzkalniņu atrašanās vietas.

Ekspedīcijas galvenais uzdevums bija pētīt jaunatklāto Spietiņu apmetni. Saprotams, ka A. Štokmaņa izrakumos Spietiņu uzkalniņos atrastās senlietas un iegūtie dati ir nozīmīgi, taču salīdzināšanai ar apmetnes materiāliem nav pietiekami. Tādēļ Spietiņu 1. uzkalniņš jau ekspedīcijas darba sākumā tika iemērīts, nivelēts un sagatavots trešajiem izrakumiem. Lai izrakumi 1. uzkalniņā varētu notikt bez traucējumiem, vispirms nācās to nodalīt ar sētu no kolhoza teļu aploka. 1963. gadā radās iespēja izpētīt 2. uzkalniņu, kas atradās F. Grasberga kartupeļu laukā.

Izrakumus uzkalniņos centāties saskaņot ar apmetnē notiekošajiem pētījumiem. 1. uzkalniņā izrakumus veicām tad, kad Spietiņu apmetnes izrakumu laukumos notika zīmēšanas, nivelēšanas, fiksācijas un jaunu laukumu iemērīšanas darbi, tāpat gadījumos, kad strādniekus apmetnes izrakumos nebija iespējams racionāli izvietot.

Pār 1. uzkalniņa šķietamo centru iemērīta 50 cm plata krusta krote (brovka), kas orientēta pēc debespusēm. Krote ierīkota tā, ka tā atrodas tikai ZR un DA sektora iekšmalā. Tādas krotas jeb šķērsprofila veidu 1960. gadā J. Daigai Lejasdopeļu uzkalniņu apskates laikā rādīja poļu arheologs Mariāns Kačiņskis (*Kaczyński*). Šāda krote izrakumu gaitā dod ieskatu arī pašā uzkalniņa centrā. Tomēr ir arī neērtība fiksācijas procesā: vienu no uzkalniņa šķērsprofiliem, lai iegūtu kopēju ainu, nākas pārkopēt spoguļattēlā. Šoreiz mūsu izvēle, kā redzēsīm turpmāk, bija laimīga: izdevās atklāt apbedījumu uzkalniņa centrā pirms krotas norakšanas.

Sākotnēji iemērītās brovkas garums no centra Z virzienā – 7,30 m, D – 8,50 m, R – 9,65 m, A – 7,30 metru. Kad attīrījām 2. kārtu, F. Grasbergs deva piekrišanu norakt vairākas kartupeļu vagas – un bija iespējams izrakumu laukumu mazliet paplašināt, uzkalniņa krotas pagarinot A virzienā. Tādēļ 2. un 3. kārtā brovku garums no centra Z virzienā – 8,50 m, D – 9,50 m, R – 9,65 m, A – 8,50 metri.

Velēnu strādnieki noraka ar kājnieku lāpstīnām, to rūpīgi pārmeklējot. Pēc tam darbojāmies ar sīkajiem rīkiem. Tādā veidā strādājot, katru reizi pārtīrot tiek noņemts 3–5 cm biezs slānis.

Uzkalniņa kopējais plāns pa kārtām zīmēts mērogā 1:40, detaļplāni – 1:10, kapu plāni – 1:5. Pirmā kārta fiksēta 10 cm dziļumā, 2. kārta – 20 cm un trešā kārta (pamatzeme) – 50 cm dziļi. Uzkalniņa kopskats, kapi un detaļas fotografētas ar vairākiem šaurfilmas aparātiem un platfilmas aparātu “Iskra”.

Savrupatrstās senlietas tiek atzīmētas ar nelielu mietiņu. Šie punkti tiek iezīmēti arī attiecīgo kārtu plānā un nivelēti. Vēlāk šiem punktiem līdzās ieraksta priekšmeta numuru, kas atbilst senlietu sarakstam. Senlietu atradumu vietas attiecīgajā sektorā fiksētas ar divām koordinātām. Par 0 punktu pieņemts uzkalniņa centrs, šķērsprofilu krustpunkts. Koordinātas mērītas katram sektoram atsevišķi no uzkalniņa RA un ZD līnijas. Koordinātu pierakstījumā D sektoriem kā pirmais virziens minēts attālums līdz senlietai no RA līnijas D virzienā, bet kā otrs – attālums no ZD līnijas līdz senlietai R virzienā (DR sektorā) vai A virzienā (DA sektorā). Z sektoros atrastām senlietām vispirms minēts Z virziens no RA līnijas, pēc tam – R vai A virziens no ZD līnijas. Senlietu atrašanas dziļums mērīts, atrašanas vieta nivelēta. Lausku atrašanas vietas atzīmētas ar mazu, baltu mietiņu. Zīmētājs šīs vietas fiksē attiecīgo kārtu plānā. Sīkāk dokumentēti tikai atsevišķi lausku grupējumi, kam varētu būt ziedojuma raksturs, kā arī lauskas, kas atrastas kapā.

SPIETIŅU UZKALNIŅU IZRAKUMU GAITA. ATSEGTĀS KĀRTAS, SAVRUPATRADUMI UN APBEDĪJUMI

1. uzkalniņš

1. kārta (no 0 līdz 10 cm dziļumam)

Norokot velēnu (0–3 cm), atrasta tikai viena varbūtēja senlieta – galodiņa vai slīpējama akmens [1].³⁵

Pēc velēnas norakšanas attīrīta 1. kārta, kura fiksēta 10 cm dziļumā. Uzkalniņš sastāv no mālainām smiltīm, kas 1. kārtā ir pelēkbrūnganas, sajauktas. Ceļa vietā, kas vedis pār uzkalniņu, zeme sevišķi noblietēta. Uzkalniņa centrā atsedzās dzeltenas pamatsmiltis, kas iejauktas uzbērumā. Tādēļ jau 10 cm dziļumā bija skaidrs, ka centrā sagaidāma pārrakuma bedre.

Pieciem akmeņiem, kuri bija redzami, pēc velēnas noņemšanas DR sektorā pievienojas vēl divi. Tāpat saglabājusies apmēram ceturtdaļa akmeņu riņķa. ZR sektorā pie Z krotas, starp 3. un 4. metru, saglabājies vēl 8. akmens, kurš saistāms ar akmeņu riņķi. Vēl viens riņķim piederīgs akmens atsedzās, vēlāk kroti noņemot. Pavisam saglabājušies deviņi akmeņi. Tie pēc formas (horizontālā šķērsgriezumā) ir nedaudz iegareni. Akmeņi novietoti tā, ka riņķi veido to lielākā dimensija. Akmeņu izmēri visumā lielāki, nekā tas parasti šī tipa uzkalniņos novērojams. Septiņu akmeņu garums svārstās no 1 līdz 1,6 m, bet platums – 0,75–1 metrs. Viens akmens ievērojami lielāks un augstāks par pārējiem: tā garums 1,3 m, platums – 1,2 m,

2. att. Spietiņu 1. uzkalniņš (1. kārta); kartupeļu laukā – 2. uzkalniņš. No DA

augstums virs zemes – 1 metrs. Trīs akmeņi ir mazāki – to garums svārstās no 0,5 līdz 0,9 m, platums – ap 0,5 metriem. Pēc 10 cm biezas kārtas noņemšanas šo akmeņu augstumu nav iespējams precīzi noteikt, jo tie vēl diezgan dziļi zemē (sk. 2. kapa aprakstu). Pēc akmeņu riņķa paliekām spriežams, ka uzkalniņa sākotnējais diametrs bijis ap 9 m, bet forma tuva aplim. Pie diviem lielākajiem akmeņiem apmēram 1,5 m² platībā kaudzītē bija vienas – divu dūru lieluma akmeņi, kurus nevar uzskatīt par netraucētiem. Krāvums nebija blīvs. Skaitās, ka šo “bruģi” izpētījis A. Štokmanis jau 1921. gadā.

Atrokot 1. kārtu arī akmeņu riņķa ārpusē, sevišķi uzkalniņa R daļā, sāka atsegties vairāki lieli laukakmeņi (dažiem diametrs pārsniedz 1 m), kuri iesniedzās pamatzemē. Tie ir Daugavas sengultnes veidotās pamatzemes akmeņi.

1. kārtā atrastas astoņas senlietas [2–9]. Tās grupējas galvenokārt iedomātās akmeņu riņķa līnijas iekšpusē. No 1. kārtas savrupatradumiem nozīmīgākie ir dzelzs raukņa vai sirpja fragments [5] un dzelzs rotadatas fragmenti ar bronzas stieples aptinumu [7]. Visas savrupatrstās senlietas, šķiet, cēlušās no postītiem apbedījumiem.

1. kārtā atrastas 30 keramikas lauskas, no kurām nosakāmas desmit – visas bezripas (9 gludās, 1 spodrinātā).

2. kārta (no 10 līdz 20 cm dziļumam)

DR sektorā tika noņemti sīkie akmeņi, kuri bija samesti kaudzītē pie diviem lielākajiem akmeņu riņķa akmeņiem. Starp šiem akmeņiem atrasts dzelzs īlens [25].

Padziļinot visus sektorus vēl par 10 cm, uzkalniņa centrālā daļa, ko ietvēris akmeņu riņķis, būtiski nemainījās. Uzkalniņa centrā bija ar dzeltenām smiltīm jaukta zeme – pārrakuma bedre. 20 cm dziļumā pārrakums bija neregulārs, tuvojās trapecveidīgam, 2 m garš, 1–2 m plats. Kā vēlāk izrādījās, uzkalniņa centra bojājums sniedzās dziļāk, tomēr centrālo apbedījumu bija skāris tikai daļēji.

Zeme uzkalniņā pelēcīga, sajaukta. Pa visu uzkalniņu izklidēti atsevišķi vienas – divu dūru lieluma laukakmeņi, taču par bruģi šeit runāt nevar, jo akmeņu ir maz un tie nav kompakti izvietoti. Tumša, ogļaina zeme ir vienīgi akmeņu riņķa iekšpusē pie diviem lielākajiem akmeņiem. Šeit arī pēc laukakmeņu kaudzītes noņemšanas atsedzas vienas – divu dūru lieluma laukakmeņi, kuri guļ uz ogļmelns zemes. Attīrot šos akmeņus, atrastas sīkas cilvēka kaulu drumslas un žokļa kaula fragments. Bez pieminētā dzelzs īlens šeit uzziets dzelzs šaurasmens cirvis ar apaļu kātcaurumu, mazliet izliektu muguru, samērā platu asmeni [44], kā arī dzelzs rauknis ar nolūzušu smaili [42], dzelzs īlens ar pierūsējušām koka spala paliekām [36] un dzelzs nazis ar pierūsējušām koka spala paliekām [37]. Starp minētajām senlietām noteiktu sakarību noskaidrot neizdevās. Cirvis un rauknis acīmredzami bija traucēti un to piederība atsevišķam apbedījumam – problemātiska, kamēr īlens un nazis atradās viens otram blakām un tādēļ varētu būt piederīgi kādam apbedījumam. Īlens un nazis atradās apmēram vienādā līmenī ar sīkajiem laukakmeņiem – ap 20 cm dziļumā no augšnes virsmas. Šo vietu būs skāris A. Štokmaņa rakums 1921. gadā, jo viņa zīmētā skicē savrupatrastas senlietas iegūtas arī šajā rajonā. Rokot ar lielajām lāpstām, atsevišķas senlietas varēja palikt arī nepamanītas, jo vairāk tādēļ, ka skolēniem un skolotājiem vēl nebija ne izrakumu pieredzes, ne piemērotu darbarīku.³⁶

Pavisam 2. kārtā savrupatrastas 40 senlietas [10–55] – lielākoties akmeņu riņķa iedomātās līnijas iekšpusē vai tiešā tās tuvumā. Visvairāk atrasts bronzas spirālīšu. Lielākā bronzas spirālīšu koncentrācija vērojama DA sektorā, tuvāk D krotei. No bronzas senlietām jāmin vēl bronzas kaklariņķa fragments [33], fragmentāra bronzas rotadata [50], šaura bronzas segmentveida griezuma aprobe ar šķērsvītrotiem galiem [45], bronzas važiņas vai to fragmenti [31, 32, 34] un dubults bronzas trīsstūrveida piekariņš [21].

Bez jau pieminētajiem dzelzs priekšmetiem, kuri atrasti DR sektorā pie diviem lielākajiem akmeņiem, dažādās uzkalniņa vietās uzieti vairāki dzelzs naži, lielākoties fragmentāri [12, 18, 26, 30, 41], dzelzs sirpji vai raukņi [29, 40, 42] un īleni [20, 25, 27]. ZR sektora ārmalā atrasts dzelzs uzmavas šķēpa gals ar nolūzušu uzmavu [49], bet rokot izmestajā zemē – dzelzs spieķadata ar lielu, rombiska griezuma galvu [48].

2. kārtā pavisam atrastas 233 keramikas lauskas: 231 – bezripas, 2 – ripas. Starp bezripas keramikas lauskām, ja atskaita 89 sīkās, nenosakāmās, – 87 gludās, 44 spodrinātās, 11 švīkātās. Vairāk nekā puse lausku (124) atrasta DA sektorā. Taču arī šī sektora robežās lielāka lausku koncentrācija vērojama ZA daļā (koordinātas 1,0–4,0 × 4,0–7,0). Šis lausku atradumu rajons ir aiz kādreizējā akmeņu riņķa ietvariem. Lausku diezgan kompaktais izvietojums liek domāt, ka tām varētu būt sakars ar ziedojumu vai citiem rītiem. Turpretim lielākā daļa senlietu, kas atrastas ārpus akmeņu riņķa, tur nokļuvušas lauka apstrādes gaitā.

3. kārtā (no 20 līdz 50–60 cm dziļumam)

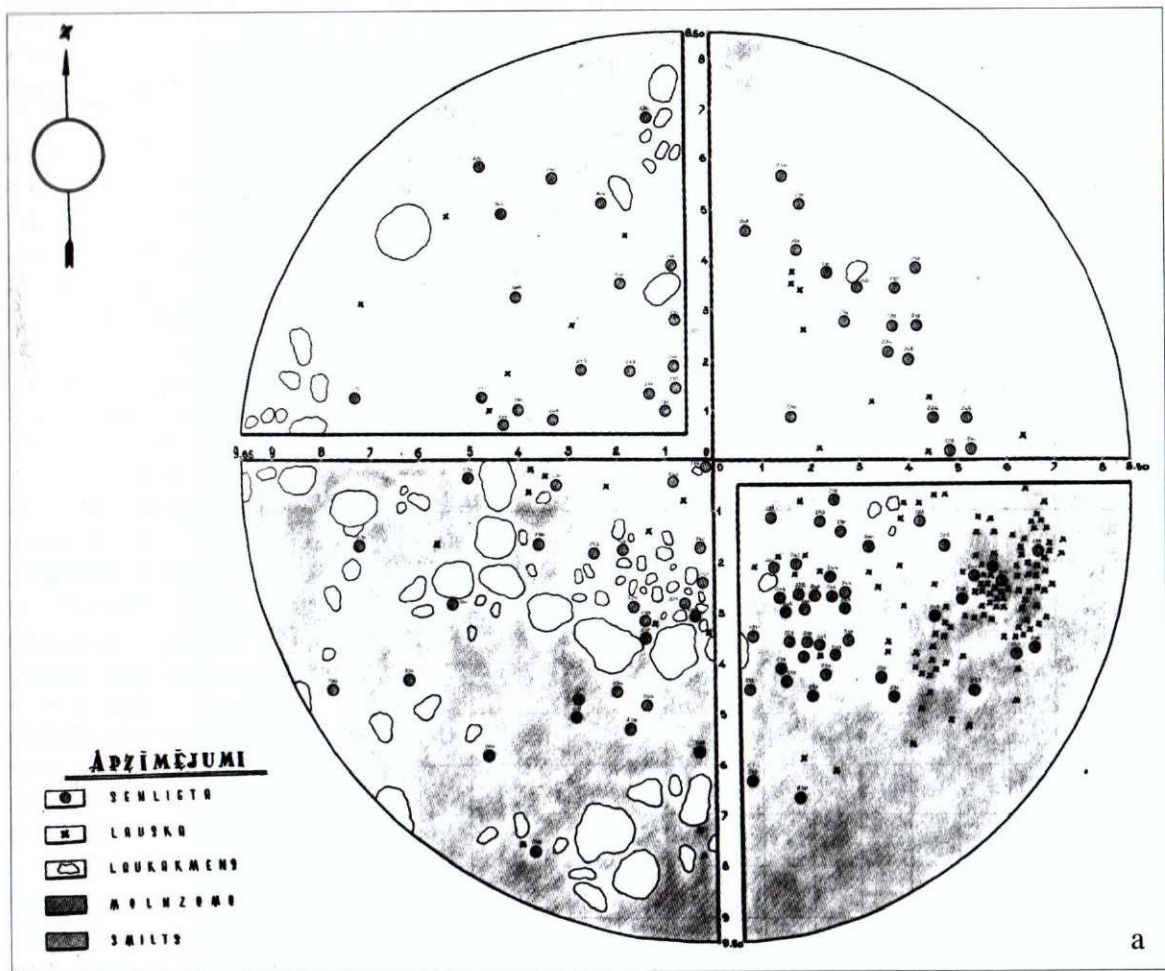
Turpinot padziļināt visus sektorus, izsekojams, ka uzkalniņa uzpildījums arī dziļāk sastāv no pelēkbrūnas, jauktas zemes, līdzīgi kā tas bija iepriekšējās kārtās. Izņēmums ir DR un daļēji ZR sektora eventuālā akmeņu riņķa iekšpuse, kur zeme bija intensīvi melna. Šis melnums turpinās līdz 50–60 cm dziļumam – pamatzemei. Arī ZR sektorā ogļaina zeme konstatējama pamatzemes līmenī, tikai plānākā kārtiņā nekā DR sektora ārmalā, kur to no arkla pasargājis akmeņu riņķis. DR sektorā melnās kārtas biežums sasniedza 15 centimetru. Melnā, ogļainā zeme šādā dziļumā nekur nebija vērojama ārpus akmeņu riņķa. Šis apstāklis, tāpat tas, ka ogļaini plankumi bija vērojami arī uzkalniņa centrā atklātā, hronoloģiski senākā kapa līmenī (sk. 2. kapa aprakstu), ļauj domāt, ka uzkalniņa vietā (vismaz akmeņu riņķa iežogotajā daļā) pirms mirušā apbedīšanas rīkoti ugunsriti – zemes virsma šķīstīta ar uguni. Taču to grūti pierādīt, jo melna, ļoti ogļaina zeme bija novērojama vairāk nekā 15 cm biežā kārtā. Tādēļ jāpieļauj, ka uzkalniņa uzbērumā varētu būt izmantota mītņu zeme.

DR sektora vidusdaļā ap 50 cm virs pamatzemes atrodas akmeņu sakrāvums no 15–20 cm diametrā lieliem laukakmeņiem. Šis sakrāvums aizņem ap 30–40 cm platu un 1,15 m garu joslu, kura stiepjas A–R virzienā. Zem tā ir melna zeme. To noņemot, senlietas nav atrastas. Līdzīgs akmeņu grupējums, tikai mazāks, ir DA sektora vidusdaļā. Arī šeit akmeņi guļ vairākus desmitus centimetru virs pamatzemes līmeņa. Zem šī laukakmeņu sakrāvuma atsedzas apbedījums (sk. 1. kapa aprakstu 24. lpp.).

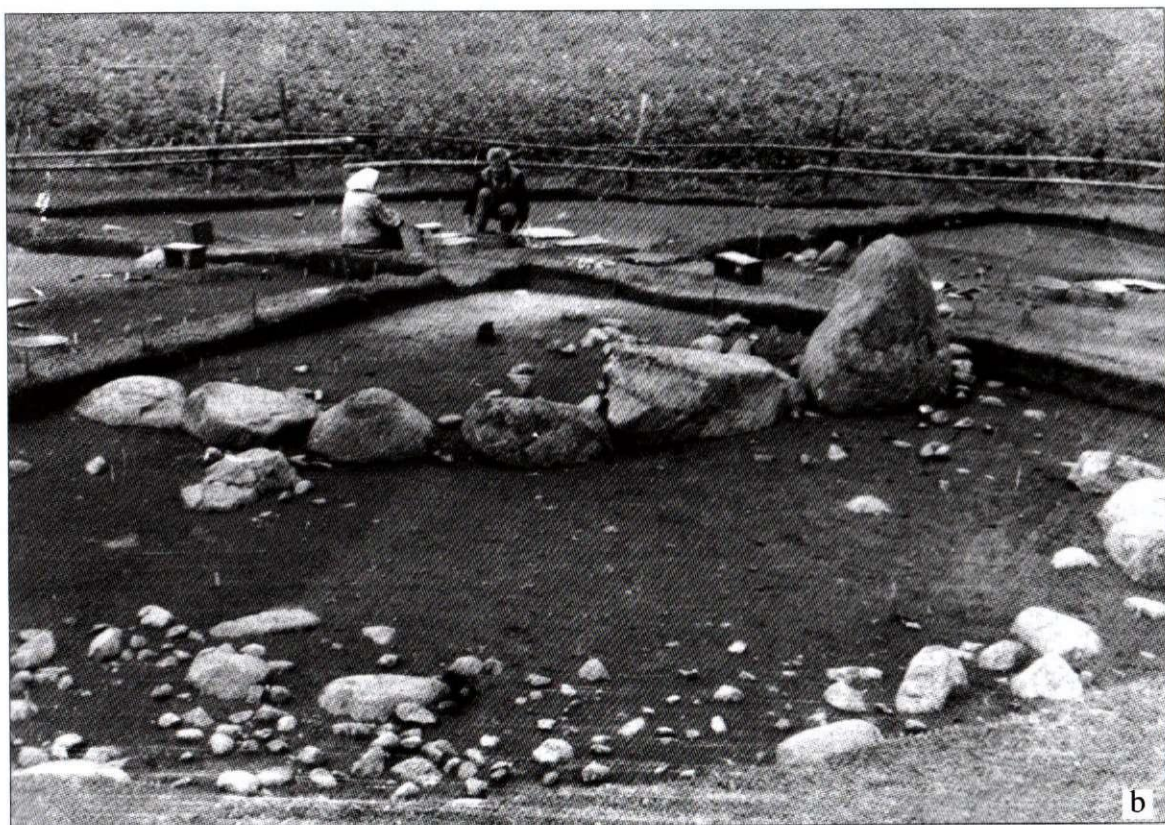
Pārrakuma bedre skārusi galvenokārt DR sektoru, kur tā ar jauktajām, koši dzeltenajām smiltīm samērā labi izdalās uz tumšās zemes fona. DR sektorā pārrakuma bedre ir 2 × 1,5 m liela, taču tā iesniedzas profilā – un tās izmēri varētu būt 3 × 2 metri. Bedre stiepjas A–R virzienā. Tā tomēr nav skārusi vai ļoti maz skārusi 2. kapu, kas atsedzas zem šīs bedres (sk. 2. kapa aprakstu). Pārrakuma bedres malā, ļoti tumšā zemē, atrasta dzelzs spieķadata ar lielu, apaļu, rombiska griezuma galvu [131]. Sk. 8. att.: 9.

Turpinot padziļināt visus sektorus un pie uzkalniņa centra sasniedzot 50–60 cm dziļumu, atsedzas pamatzeme, kuru klāj 10–20 cm diametrā lieli laukakmeņi. Šie laukakmeņi atgādina retu bruģi. Akmeņstarpās atsedzas brūngana, grantaini mālaina zeme. Atšķirībā no Spietiņu apmetnes, kur pamatzemi veido radze, šeit sastopami gandrīz tikai laukakmeņi. Ģeologi to izskaidro ar Daugavas sengultnes atrašanos šajā vietā.

Lai pārliecinātos par pamatzemes raksturu un pārbaudītu, vai kultūrslānis nav uzkalniņa tiešā tuvumā, izrakts 4,5 × 7,0 m liels laukums 1,5 m uz D no uzkalniņa. Šeit pamatā tādi paši laukakmeņi kā uzkalniņā. Trūkst kaut cik izteikta kultūrslāņa. Zemes slānis ir apmēram tāda paša rakstura kā uzkalniņa uzbērumā, 40–45 cm biezs. Senlietas šeit nav atrastas. Slānī iejauktas dažas jaunlaiku lietas. Arī lausku atradumi

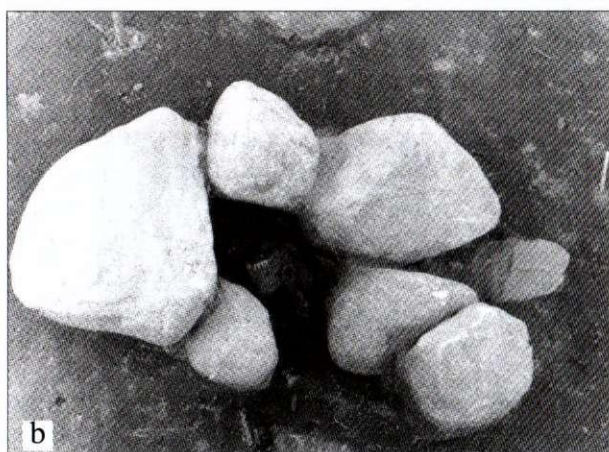
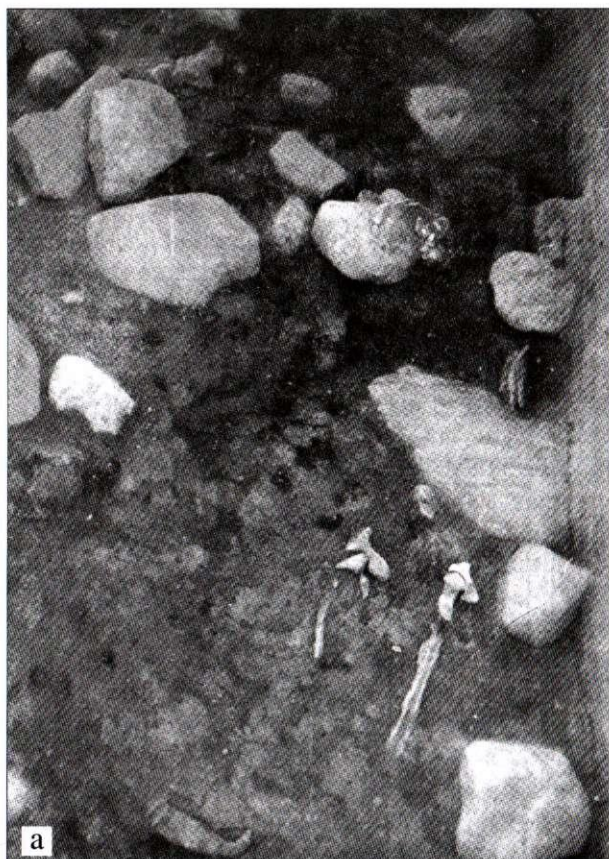

a

b

3. att. Spietiņu 1. uzkalniņa 2. kārtā: a – plāns ar savrupatrasto senlietu, māla trauku lausku u.c. atradumu izvietojumu pēc laukuma paplašināšanas; b – skats no DR, centrā – pārrakuma bedre

4. att. Spietīņu 1. uzkalniņa centrā zem pārrakuma bedres atsegtais 2. kaps ar skeleta paliekām, dzelzs līko nazi, uz-mavas šķēpu un šaursmens cirvi (a); 1. uzkalniņa 1. kapa detaļa – ap galvaskausu un virs tā izvietotie septiņi akmeņi (b)

loti reti. Pavisam šajā pārbaudes izrakumu laukumā atrastas 10 keramikas lauskas: 5 gludās, 3 spodrinātās un 2 ripas. Atrasti seši apmetuma gabaliņi. Izrādījās, ka apmetne uzkalniņam pieslēdzas nevis D, bet galvenokārt DR pusē.

1. kaps (4.b, 5., 7. att.)

Kaps atsedzas ap 35–40 cm dziļumā DA sektora ārmalā, vietā, kur akmeņu riņķis nav saglabājies. Var pieņemt, ka kaps atradies cieši līdzās akmeņu riņķim. Taču iespējams, ka riņķa akmeņi jau apbedīšanas laikā nebija atradušies sākotnējā vietā. Kapa bedres

kontūras nav izsekojamas. 10–20 cm augstāk par kapa līmeni atsedzas sakrauti laukakmeņi, kuru diametrs 22–50 centimetru. Tie veido divus grupējumus – katrā septiņi akmeņi.

No skeleta saglabājies tikai galvaskaus, pārējie kauli iznīkuši. Pēc J. Daigas atzinuma, galvaskaus pieder ap 30 gadu vecam vīrietim. Spriežot pēc galvaskausa novietojuma un senlietu stāvokļa kapā, mirušais gulējis izstieptā stāvoklī, ar galvu uz A, ar apmēram 15–20° novirzi uz Z. Seja pavērsta uz ZR. Ap galvu puslokā novietoti seši laukakmeņi, bet septītais atrodas mazliet savrup. Akmeņu izmēri: 1) 29×23×17 cm; 2) 27×22×17 cm; 3) 20×20×14 cm; 4) 16×13×11 cm; 5) 15×12×7 cm; 6) 4×11×8 cm; 7) 20×12×9 cm (4.b att.).

Trīs mazāki akmeņi atradās iedomātā plecu rajonā, apmēram galvaskausa līmenī: divi novietoti galvaskausa sānos, mazliet augstāk par galvaskausu, trešais – starp tiem, tieši virs pieres. Galvaskausa sejas daļa nebija aizsegta. Nav izslēgts, ka akmeņi lokveidā apņēmuši apbedītā galvu (jādodomā – šķirsta galvgali), jo viens akmens varētu būt vēlāk noslīdējis un neatrodas sākotnējā vietā. Zem viena akmens zoda kreisajā pusē atrasta paliela ogle. Pēc akmeņu noņemšanas, attīrot galvaskausu, kurš gulēja vairāk uz labā vaiga, pie žokļa atrasta viena, bet kreisā pleca rajonā – divas bezripas keramikas lauskas.

Pusloka veidā ap galvu – 22 sīkas (Ø 6–7 mm) sudraba apkaluma podziņas – apaļas, pussfēriskas, ar atliektām kājiņām [157]. Pie galvas dažādās vietās atrastas piecas apdrupušas, tievas bronzas spirālītes no šķērsgriezumā trīsstūrainas sloksnes [158]. Sudraba apkaluma podziņas un bronzas spirālītes, kas atrastas galvas rajonā, domājams, rotājušas mirušā galvassegu (7. att.: 1). Pamats, uz kura atradušies sudraba apkalumi un bronzas spirālītes, nebija saglabājies. Varētu domāt, ka sudraba apkalumi rotājuši cepures apmali. Pie galvas, zoda kreisajā pusē, bija divi bronzas gredzentiņi, izgatavoti no griezumā trīsstūrainas sloksnes, vienā saglabājušās dzijas paliekas [161].

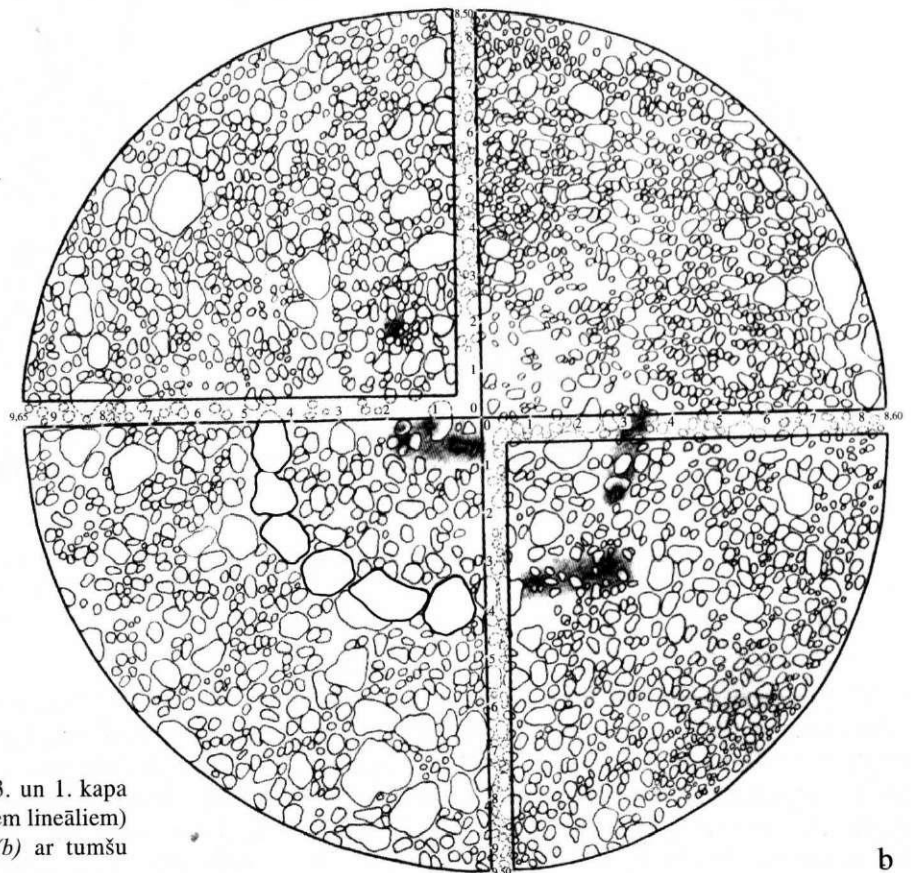
Dažus centimetrus augstāk, pie galvaskausa paliekām, labās uzacs rajonā atradās bronzas aprocas fragments – apmēram trešdaļa aprocas [159].

Zem zoda – divas bronzas važiņas, izgatavotas no griezumā trīsstūrainas sloksnes riņķīšiem ar dubultiem trīsstūrveida piekariņiem [160] (4.b att.).

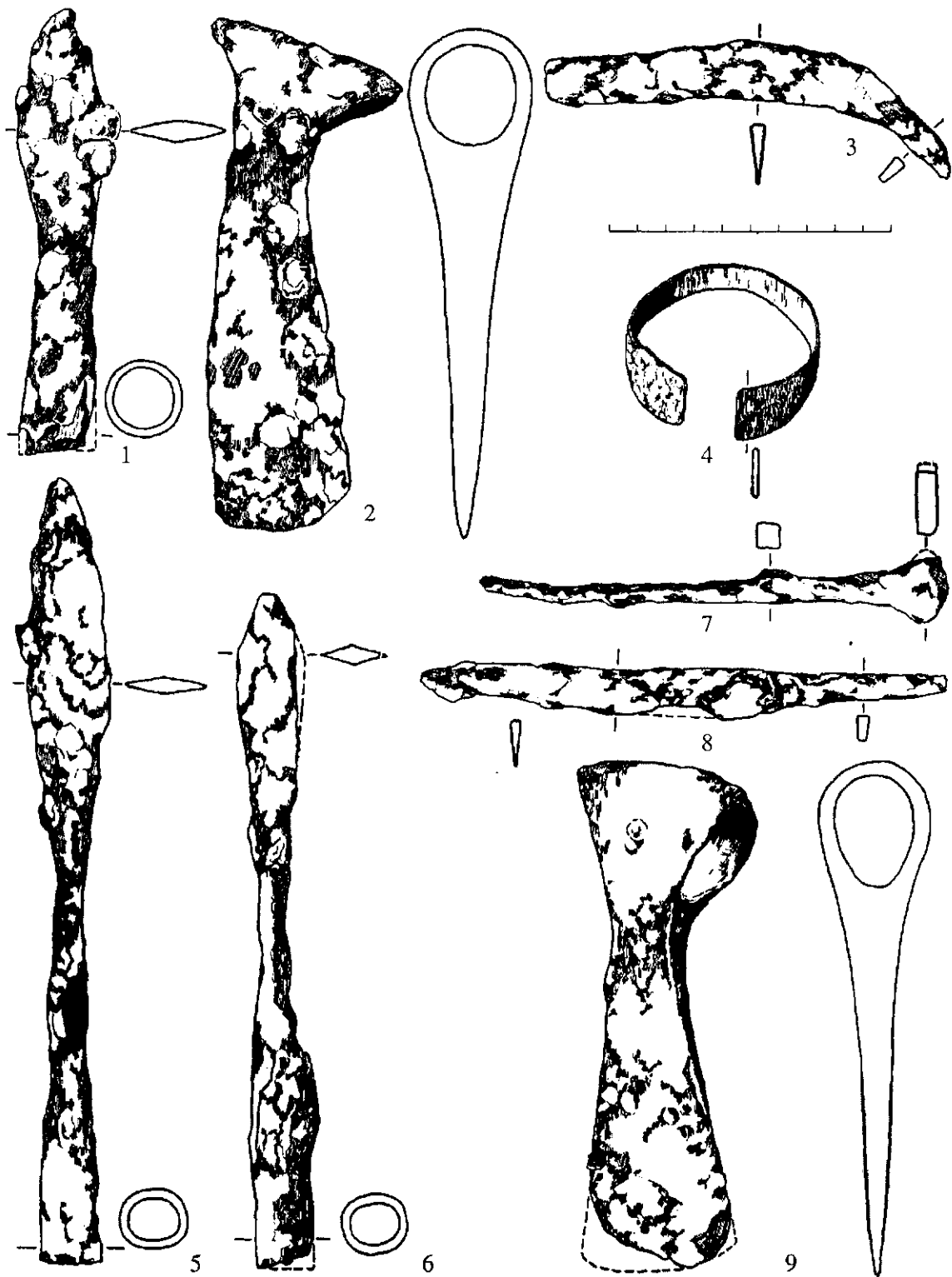
Krūšu rajonā labajā pusē atsegts stipri izrūsējušas dzelzs kružadatas fragments ar bronzas važiņu no trijstūra griezumā sloksnes riņķīšiem; važiņas vidusdaļā pierūsējušas auduma paliekas [165] (7. att.: 5).

Vēl viena bronzas važiņa ar dubultu trīsstūrainu piekariņu atradās starp zodu un plecu. Turpat bija stipri izrūsējušas dzelzs rotadatas fragments [167]. Blakām – trapecveidīgs, dubults sudraba apkalums ar gravētu ornamentu [163]. Tā ornamentētā puse vērsta uz augšu, dubultais gals – pret plecu (7. att.: 4).

Krūšu rajonā atrastas divas bronzas spirālītes no griezumā trīsstūrainas sloksnes [162]. Vēl divas bronzas spirālītes [166] bija krūšu labajā pusē (7. att.: 11).

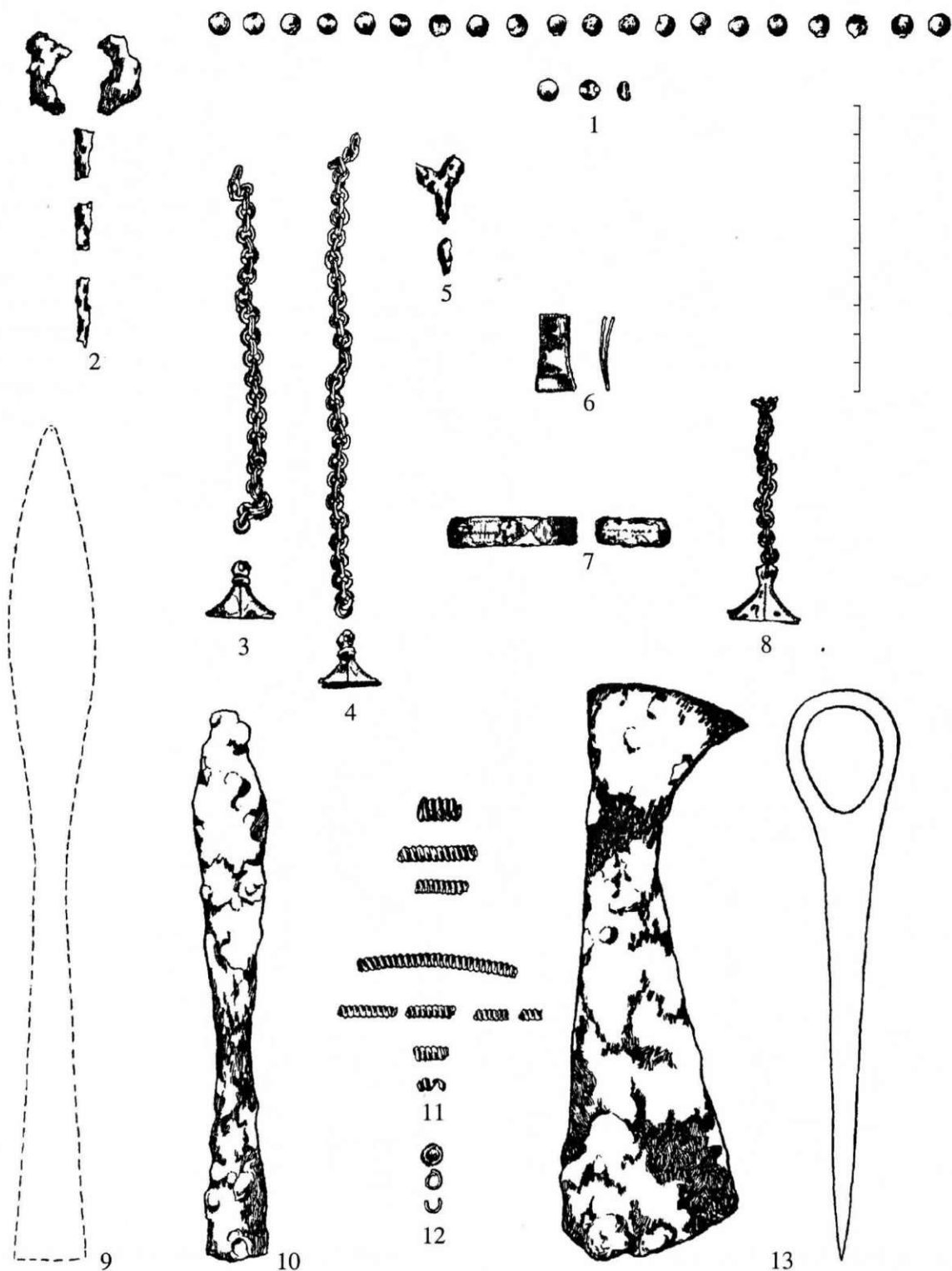
5. att. Spietiņu 1. uzkalniņa 2., 3. un 1. kapa izvietojums (parādīts ar trim baltiem lineāliem) skatā no DR (a) un kopplānā (b) ar tumšu iekrāsojumu

6. att. Spietiņu 1. uzkalniņa 2. un 3. kapā atrastās senlietas: šķēpa gals (1), cirvis (2) un līkais nazis (3) no 2. kapa; bronzas aprobe (4), šķēpu gali (5, 6), ilens (7), nazis (8) un cirvis (9) no 3. kapa

Uz krūtīm blakām bronzas važiņai un dzelzs rotadatas fragmentiem atradās bronzas lentveida aprocas fragments ar gravētu ornamentu [164]. Šis aprocas fragments, iespējams, kādreiz piederējis tai pašai aprobei, kas atrasta virs galvas. Aprobe bijusi pārļauzta jau senatnē (7. att.: 7).

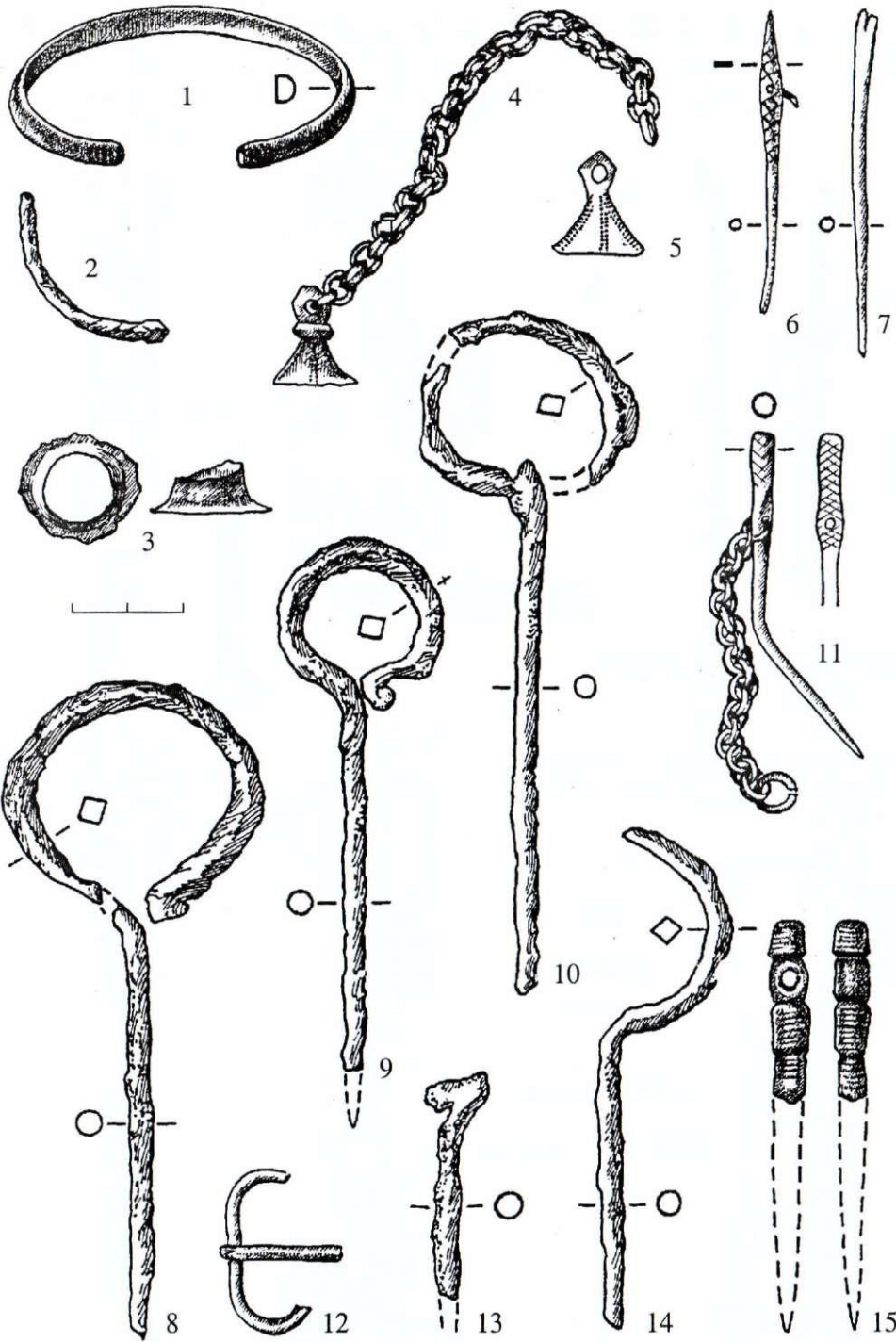
Apbedītā labajā pusē ceļgala rajonā bija šaurasmens cirvis ar diezgan taisnu, vidusdaļā nedaudz iežmaugtu muguru un ovālu kātcaurumu [168] (7. att.: 13). Cirvis novietots vertikālā stāvoklī, it kā iecirsts zemē, taču mazliet pašķiebies uz sāniem. Iedomātais kāts vērsts pret apbedījuma galvgali.

7. att. Spietiņu 1. uzkalniņa 1. kapā atrastās senlietas: 1 – sudraba apkaluma podziņas, 2 – dzelzs rotadatas fragmenti, 3, 4, 8 – bronzas važiņas ar trīsstūrveida piekariņiem, 5 – dzelzs kružadatas fragmenti, 6 – sudraba pincetveida apkalums, 7 – bronzas lentveida aproces fragmenti, 9, 10 – dzelzs uzmavas šķēpu gali, 11 – bronzas spirālītes, 12 – bronzas gredzentiņi, 13 – dzelzs šaursmens cirvis

Labajā pusē pēdas rajonā bija divi uzmavas šķēpu gali, novietoti viens otram līdzās. Šķēpi līdzināti pēc smailēm. Abiem šķēpu galiem slaida lapa. Apbedījumam ārpusē likts īsākais šķēpa gals, kuram slaida, rombveida lapa, uzmavas pusē stiepta. [169]. Šis šķēpa gals novietots plakaniski. Otrs – garākais

šķēps gulēja uz lapas asās šķautnes. Kapu nepaspējām pilnībā attīrīt, tādēļ to piesedzām, lai nākamajā dienā darbu pabeigtu. Naktī vai rīta agrumā šķēpa gals bija nozagts. Par tā apveidiem var spriest tikai pēc attīrīšanas sākumā gūtajiem novērojumiem un fotogrāfijas. Tas bija līdzīgs 3. kapā atrastajam lielākajam šķēpa

8. att. Spietīņu 1. uzkalniņā savrupatrastās rotas: 1 – bronzas aproce, 2 – bronzas aproces ar pumpurveida galiem fragments, 3 – bronzas zvaniņš, 4, 5 – bronzas trīsstūrveida piekariņi ar važiņu, 6, 7, 11 – bronzas rotadatas, 8–10, 14 – dzelzs spieķadatas, 12 – fragmentāra bronzas jostas sprādze, 13 – dzelzs kruķadata, 15 – bronzas mucīnadata

galam [178]. Arī 3. kapā atrastais mazākais šķēpa gals ir līdzīgs 1. kapa mazākajam šķēpa galam [177]. 1. kapa šķēpu gali atradās ap 1,8 m attālumā no apbedītā galvaskausa (zoda). Jādombā, ka 1. kapā apbedīts liela auguma vīrietis.

2. kaps

Apbedījums atsedzās 45–55 cm dziļumā, uzkalniņa centrā, pārrakuma bedres rajonā, taču dziļāk par to. Tādēļ pārrakuma bedre to bija maz skārusi.

Mirušais orientēts ar galvu uz R (neliela novirze uz ZR). Skelets saglabājies vāji: atsegti galvaskausa fragmenti ap 45 cm dziļumā un augšstilbu kauli 55 cm

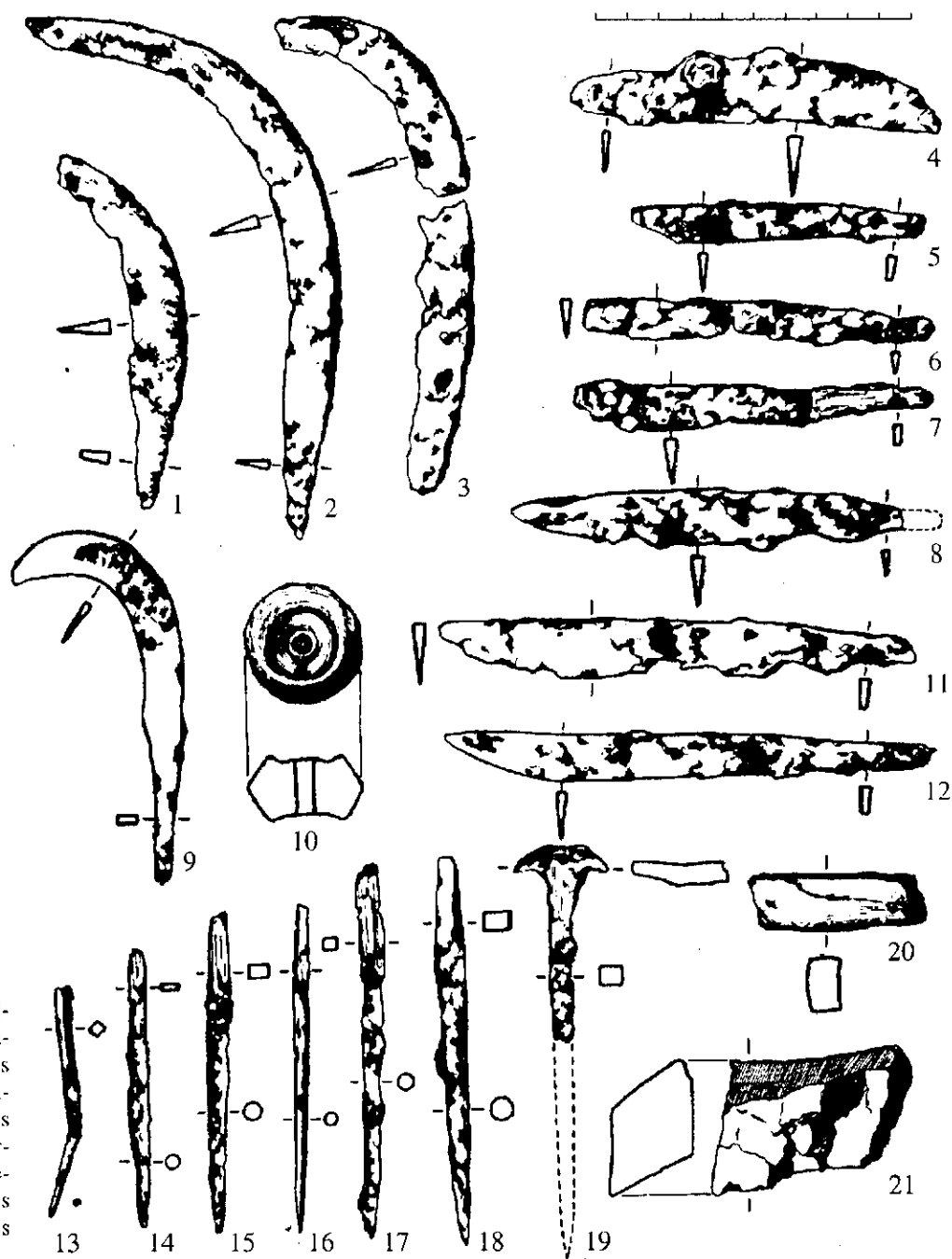
dziļumā. Spriežot pēc kaulu atliekām, mirušais guldīts izstieptā stāvoklī uz muguras. Galvaskauss atradās starp diviem laukakmeņiem, kuru diametrs 25–35 centimetri. Domājams, ka mirušais likts vienkoča zārkā, kura galvgalis bijis starp šiem diviem akmeņiem. Pēc mirušā nolikšanas akmeņi, liekas, pievirzīti abās pusēs zārkam – vienkocim, lai tas neveltos. Vēl divi akmeņi, kuru diametrs 20–25 cm, atradās skeleta kreisajā pusē: viens iegurņa kaula rajonā, otrs pie kreisās kājas ceļa. Iespējams, ka sākotnēji vēl divi akmeņi atradušies arī skeleta labajā pusē, jo šeit tie varētu būt zuduši pārrakuma dēļ. Tādēļ var pieļaut, ka pie mirušā sāniem sākotnēji novietoti seši akmeņi (4.a att.).

Mirušais guldīts uz pamatzemes, uz kuras tumša, ogļaina kārtiņa. Iespējams, zemes virsma pirms apbedīšanas šķīstīta ar uguni. Tieši tādā pašā dziļumā, kādā atsedzas galvaskausa paliekas, uz akmens, kas novietots galvas kreisajā pusē, konstatēts uzmavas šķēpa gals ar īsu rombeida lapu. Uzmavā bija koka kāta paliekas [170]. Šķēps, cik varam spriest, bijis novietots cieši līdzās zārkam, iespējams, tā augšpusē, varbūt spraugā starp vāku un zārka apakšējo daļu (sili). Iespējams, ka agrajā dzelzs laikmetā to dažreiz novietoja uz akmeņiem, kas zārku balstīja. Tā šķēps varēja nokļūt uz akmens "spilvena". Līdzīgs šķēpa novietojums fiksēts E. Šnores 1940. gada izrakumos Rites Melderišķu 2. uzkalniņa 6. kapā,³⁷ A. Karnupa 1937. gada izrakumos Zemgalē – Nauđītes Jāņogānu 1. uzkalniņā.

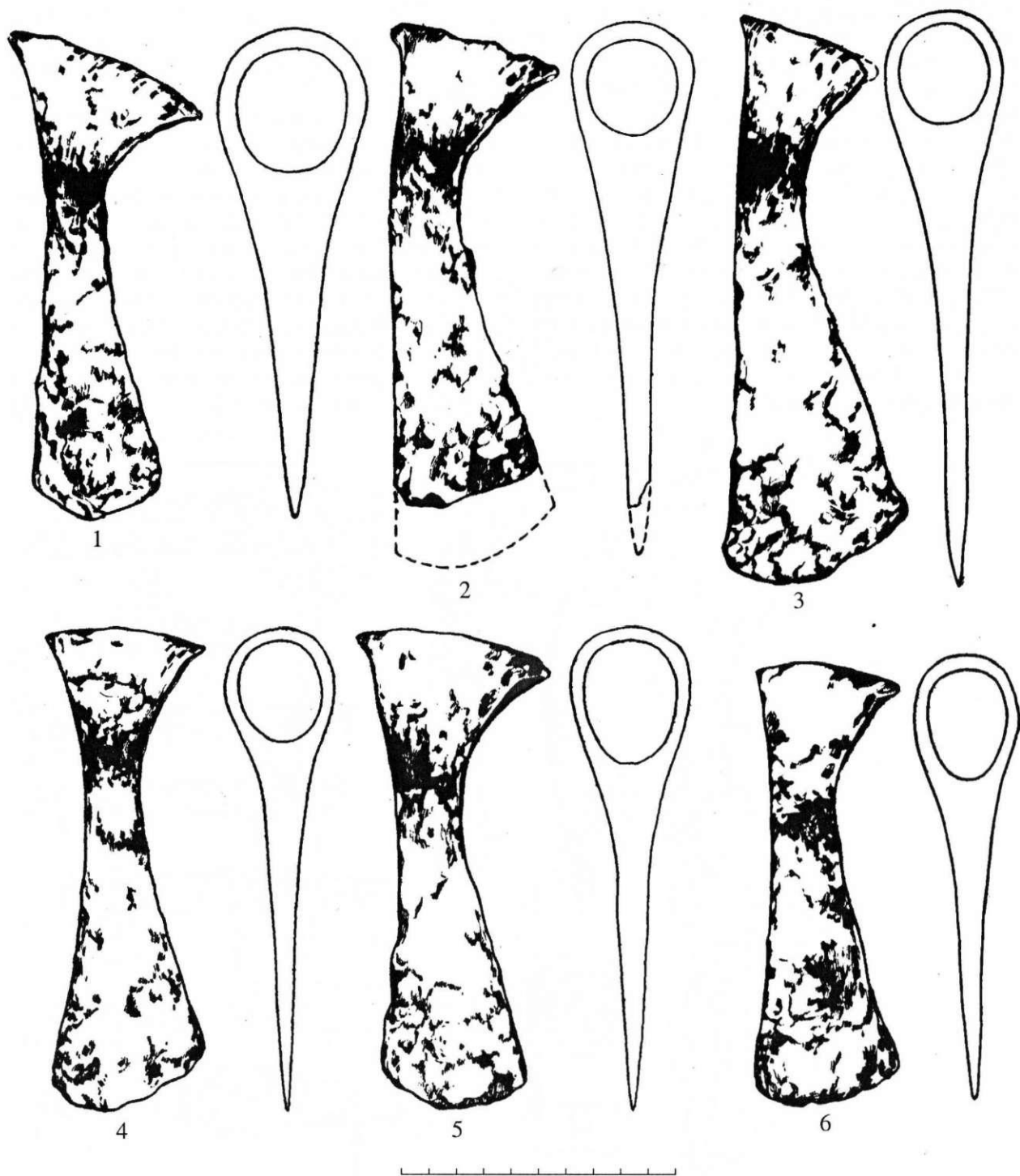
Iedomātā kreisā elkoņa rajonā atradās dzelzs līkais nazis [171]. Tas vērsts ar asmeni uz leju, smaile – pret apbedījuma kājgali, iedzītņa daļa – pret kreiso plecu.

Apakšstilbu un pēdu kauli nav saglabājušies. Kājgali izpostījuši, domājams, agrīnie senatnes pētnieki. Pie labās kājas apakšstilba atradies šaurasmens cirvis ar abpusēji pagarinātu pietsegu un apaļu kātcaurumu [172]. Cirvis likts plakaniski, ar pietsegu pret apbedījumu. Cirvja kāts bijis vērsts pret galvgali, kāta iedomātā līnija paralēla augšstilba kaulam. Attālums no galvaskausa līdz šaurasmens cirvim – 1,5 metri. Apbedījuma kājgali ietiet D krotē. Taču kaulu atliekas, šo starpprofilu noņemot, neizdevās konstatēt.

2. kapu attīrot, atsedzās arī viens lielāka izmēra laukakmens, taču tas guļ dažus centimetrus dziļāk

9. att. Spietiņu 1. uzkalniņā savrupatrastās senlietas: 1-3, 9 – dzelzs sirpjī un sirpjveida naži, 4-8, 11, 12 – dzelzs naži, 10 – māla vērpjamās vārpstas skrīmelis, 13-19 – dzelzs tīleni, 20, 21 – akmens galodas

10. att. Spietiņu 1. uzkalniņā savrupatrastie cirvji

par konstatētajām kaulu atliekām, ietecoties pamatzemē. Šis akmens nav saistīts ar apbedījumu.

3. kaps

Apbedījums atsedzās 35–50 cm dziļumā, uzkalniņa DA un ZA sektorā, kur akmeņu riņķis nav saglabājies. Spriežot pēc akmeņu riņķa simetrijas, 3. kaps atrodas uzkalniņa iežogotā daļā. Nevar droši apgalvot, ka riņķa akmeņi apbedīšanas laikā ir bijuši sākotnējā stāvoklī. Uz to netieši norāda sajauktā, pelēcīgā zeme

A profilā uz R no 3. kapa, kas bedres veidā ieslīgst līdz pamatzemei. Šeit kādreiz varēja atrasties akmeņu riņķa akmens. 3. kapa situācija parādīta 5.a un 5.b attēlā.

Kapa bedre nebija izsekojama. Kapu konstatēt izdevās tikai pēc senlietu izvietojuma: skelets bija pilnīgi iznīcis. Vienīgi apbedījuma vidusdaļā bronzas aprocē bija saglabājušies daži delnas locītavas kauliņi.

Spriežot pēc kapa piedevu stāvokļa, mirušais guldīts ar galvu uz ZA (uz Z, ar 20–25° novirzi uz A). Kaps apbērts ar mītņš zemi. Kapa bedre nav konstatēta.

Līdzīgi, kā tas bija vērojams, attīrot 1. kapu, arī virs 3. apbedījuma sakrauti akmeņi: galvas rajonā 10–15 cm augstāk par apbedījumu – pieci akmeņi, kuru diametrs 10–20 cm, bet kājgalī, ceļgalu rajonā – viens lielāks (25–30 cm diametrā). Šis akmens atrodas ap 15 cm augstāk par kapā atsegtajām senlietām. Iespējams, akmeņi ir nedaudz izkustināti, jo pāri 3. kapam iebrauktas dziļas traktora sliedes.

Kapa ZA galā, ap 50 cm dziļumā, atsedzās dzelzs nazis un dzelzs īlens ar segmentveida galvu [173, 174]. Nazis un īlens novietoti blakām, to smaile vērsta pret DR – pret apbedījuma kājgali. Īlens novietots tuvāk apbedījumam. Naža griezēja daļa vērsta uz ārpusi (nost no apbedījuma). Īlens un nazis varētu būt novietoti pagalvī kreisajā pusē (6. att.: 7, 8).

Apmēram uz vienas līnijas, kas iet ZA–DR virzienā, atrodas arī pārējās dzelzs senlietas – šaurasmens cirvis un šķēpu gali (6. att.: 5, 6, 9).

Dzelzs šaurasmens cirvis ar abpusēji pagarinātu pietsegu, ovālu kātcaurumu un vidusdaļā mazliet iežmaugtu muguru [176] atrodas 85 cm uz DR no dzelzs naža un īlens. Cirvis novietots līdzīgi kā 1. kapā: asmens – it kā zemē iecirsts, bet pietsega nedaudz pašķiebtā sāņus no apbedījuma. 10 cm uz A no cirvja – aptuvenā cirvja asmens līmenī atrasta bronzas lentveida aprobece ar paplašinātiem galiem [175] (6. att.: 4). Aprocē bija saglabājušies daži delnas locītavas kauliņi. Aproces atvērtie gali vērsti pret cirvi. Blakām aprobecei, augstāk par to – laukakmeņu sakrāvums. Domājams, ka akmeņi atradušies galvas rajonā. 1,3 m uz DR no cirvja – divi uznavas šķēpu gali [177, 178], kas novietoti ar smaili uz DR, līdztekus viens otram. Ārpusē novietots īsākais šķēpa gals, bet iekšpusē – garākais. Šķēpi, jādodomā, novietoti mirušajam kreisajā pusē, ar kātu līdztekus ķermenim. Šķēpi līdzināti pēc smailēm. Šķēpu galu lapas gulēja plakaniski. Citādi tie gan formas, gan novietojuma ziņā līdzinās 1. kapā atrastajiem.

Skeleta paliekas (galvaskausa fragmenti) 1. uzkalniņā konstatētas vēl trīs vietās: ZR sektorā, koordinātas 1,60×1,75, ap 50 cm dziļumā. Redzams, ka galvaskausa šuves nav saaugušas. DR sektorā, koordinātas 0×3,0 m (R krote, 18 cm dziļumā), atrasts apakšzoklis ar diviem zobiem. ZA sektorā, pie Z krotas, centrālās pārrakuma bedres tuvumā atrasti vairāki cilvēka galvaskausa fragmenti ar vēlāku laiku lūzuma pazīmēm. Nevienu no šiem galvaskausu fragmentiem nebija iespējams saistīt ar kādu netraucētu apbedījumu vai senlietu. ZA sektorā savrupatrasti vairāki šaurasmens cirvi [80, 82, 86] un šķēpu gali [63, 98]. Tomēr šīs senlietas noteiktu sakarību neuzrāda un nav saistāmas ar konkrētu apbedījumu. Ka šeit atrodas izpostīti apbedījumi, liecina atrastās fragmentārās senlietas.

Citādi tas ir DA sektorā ārmalā. Šeit 40–55 cm dziļumā atrastas piecas senlietas. Trīs no tām gulēja tumšā, ogļainā zemē: dzelzs rauknis [134], dzelzs nazis ar mazliet paplašinātu smaili [135], dzelzs īlens [136]. Divas senlietas atrastas pie pa-

matzemes: bikonisks māla vārpstas skriemelis [138], dzelzs stienis [139]. Trim senlietām [134, 135, 136] ir uguns patina, un tās izcili labi saglabājušās. Dzelzs nazis un īlens atrasti vienkopus un varētu būt hronoloģiski vienlaicīgi. Tas pats sakāms par otru senlietu pāri – vārpstas skriemeli un dzelzs stieni.

Vietā, kur atrastas minētās senlietas, bija daudz māla trauku lausku. Tās pārsvarā pieder bezripas gludinātajai un gludajai keramikai. Lielāks daudzums lausku uzziets ap 2 m uz A no 1. kapa galvgaļa, 45–55 cm dziļumā. Vēl mazliet tālāk uz A atsedzas divi lausku grupējumi, kas pieder vienam – diviem māla traukiem. Tie guļ uz akmeņainās pamatzemes. Gan keramika, gan senlietas, kuras visumā hronoloģiski atbilst 1. un 3. kapam, gan arī atradumu apstākļi pieļauj, ka šeit darīšana ar ziedoņiem. Iespējams, ka daļa trauku lausku saistāma ar ziedoņiem bērnu mielasta laikā. Arī 1. kapā atrastas vairākas trauku lauskas, bet lielāks gludinātā māla trauka fragments (salūzis vairākās daļās) uzziets apmēram 1 m uz DA no 1. kapa.

Dienvidu kroti ņemot, atsedzas iedziļinājums laukakmeņiem klātajā Daugavas sengultnē. Tas ir ovāla apveida, ap 1 m garš, 50 cm plats, 25 cm dziļš. Gar malām atrodas lielāki granītakmeņi, bet iedziļinājuma pamatnē – sīkāki. Tomēr šķiet, ka tas ir dabisks veidojums, kas radies, izceļot lielu laukakmeni. Nav izslēgts, ka šāds iedziļinājums izveidojies jau senatnē, kad no šīs vietas izcelts akmens riņķa veidošanai. Iedziļinājumā senlietas nav atrastas.

Vairākas dzelzs senlietas – sirpis [92], īlens [93], spieķadatas fragments [94], nazis ar uzliektu muguru [119], šaurasmens cirvis ar apaļu kātcaurumu [120] – atrastas DR sektorā, akmeņu riņķa ārpusē dažādā dziļumā (27–45 cm). Grūti izšķirt, vai šīs senlietas saistās ar ziedoņiem vai šeit atradies kāds apbedījums. Lausku atradumi šajā sektorā – samērā reti.

2. uzkalniņš (2., 11.a un 11.b att.)

Spietiņu 2. uzkalniņš atradās F. Grasberga kartupeļu laukā un gandrīz viss bija nolīdzināts, izņemot tā A daļu, kas iezīmējas kā 6–7 m gara un 4–5 m plata, atmatā atstāta "saliņa", kura pacēlās apmēram 20 cm virs lauka līmeņa. Lai gan neviens akmens virspusē nebija redzams, F. Grasbergs apgalvoja, ka zem velēnas šeit esot daudz akmeņu, kādēļ arī "saliņa" esot atstāta neapstrādāta. Vispār šajā rajonā arot esot jābūt ļoti uzmanīgam, jo nākoties arklu celt pāri lieliem akmeņiem, kas no virspuses neesot redzami. Rudenī, kad bija nolasīti kartupeļi, izdarot zondējumus, izdevās atklāt apmēram 2/3 akmeņu riņķa, kurš labāk bija saglabājies uzkalniņa DA daļā. Riņķis veidots no vidēja izmēra (50–100 cm diametrā) granītakmeņiem un iezīmē 9×6–7 m lielu, ovālu uzkalniņa apveidu, kas pilnīgi saskan ar A. Štokmaņa sniegtajām ziņām par Spietiņu 2. uzkalniņu. Pārstaigājot uzkalniņu, atradām dzelzs šaurasmens cirvi ar apaļu kātcaurumu un liektu muguru, bronzas kaklariņķa ar konu galiem fragmentu. Bez tam F. Grasbergs ekspedīcijas vadītājam nodeva

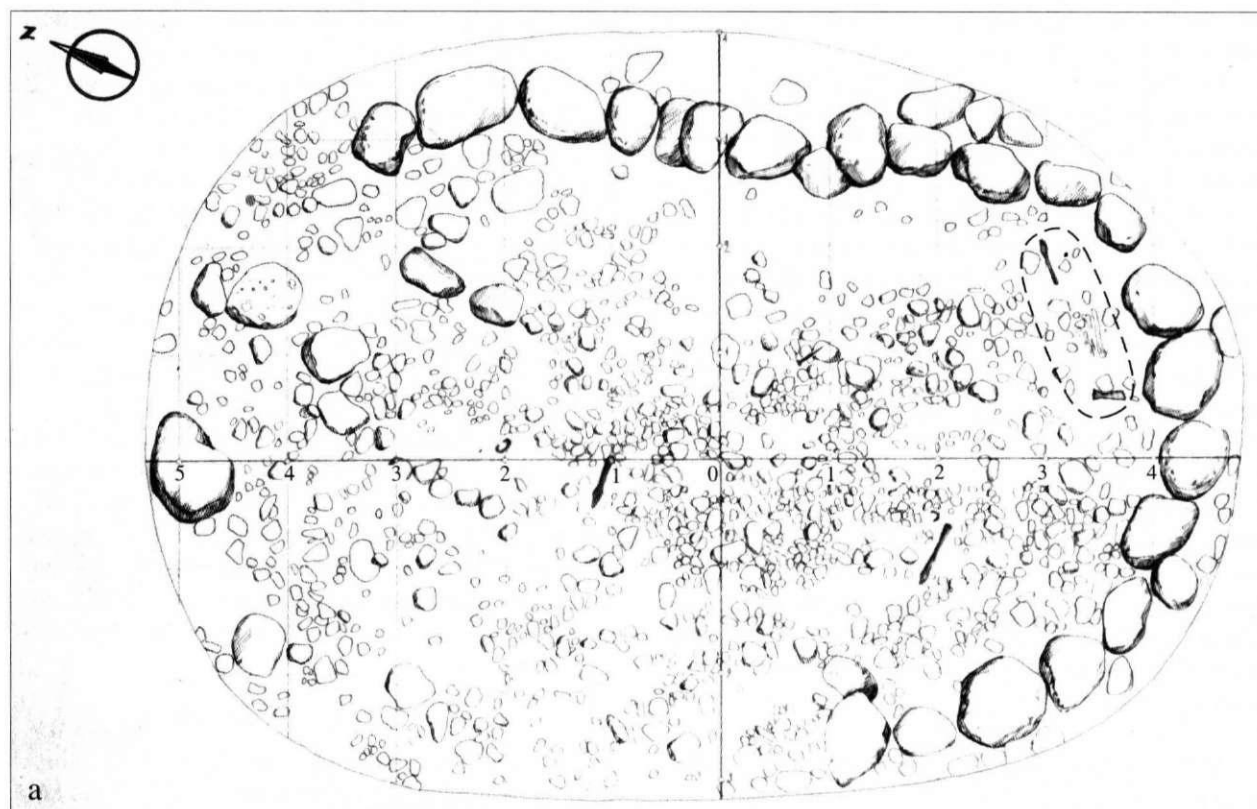
bronzas lentveida aproci ar sašaurinātiem, rievotiem galiem. Šo aproci apmēram pirms 50 gadiem, kartupeļus vagojot, atradis F. Grasberga tēvs Mārtiņš: 2. uzkalniņa rajonā tā esot "uzvērsusies uz vērstuves". Lauku apstrādājot, dzelzs un bronzas senlietas atrastas ne vienu vien reizi, taču neesot saglabājušās. Pārbaudot lūžņu kaudzi pie F. Grasberga mājām, izdevās atrast šaurasmens cirvi ar ovālu kātcaurumu. Šim cirvim lejpus kātcauruma iežmaugta mugura. Starp lūžņiem atradām arī uznavas šķēpa galu. Kurā vietā Spietiņu uzkalniņos atrastas šīs senlietas, F. Grasbergs vairs neatcerējās. 2. uzkalniņa vietu nākamā gadā vairs neapstrādāja, un 1963. gadā tur veicām izrakumus.

2. uzkalniņš atradās sakņu dārza daļā, kas daudzus gadu desmitus arta. Virskārtas norakšana grūtības ne-

sagādāja. Svarīgākos darbus te paveica ekspedīcijas dalībnieks – Spietiņu saimnieces Emīlijas Veinbergas audzudēls Harijs Mangelis, ļoti pieredzējis un izdarīgs darbinieks, kuram bija interese par vēsturi un kurš piedalījās arī apkārtnes senvietu apzināšanā.

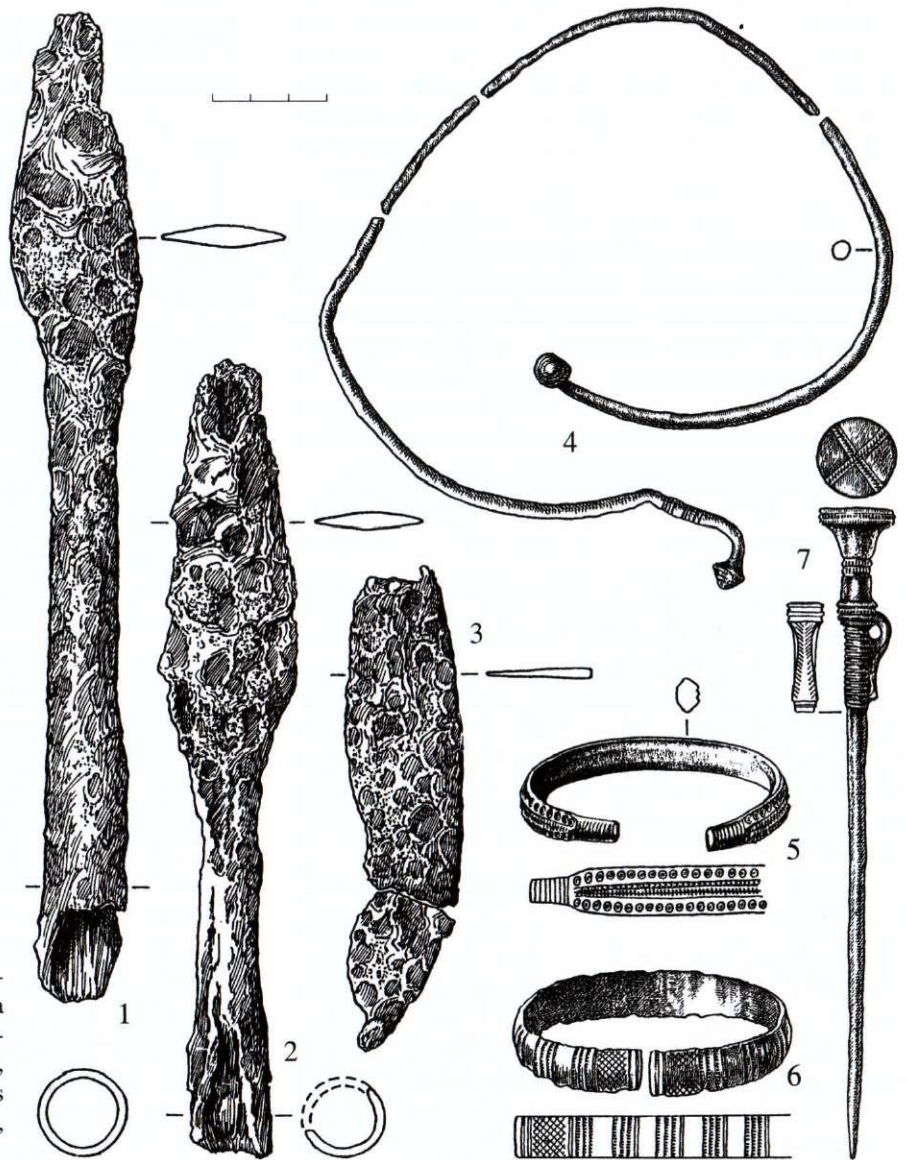
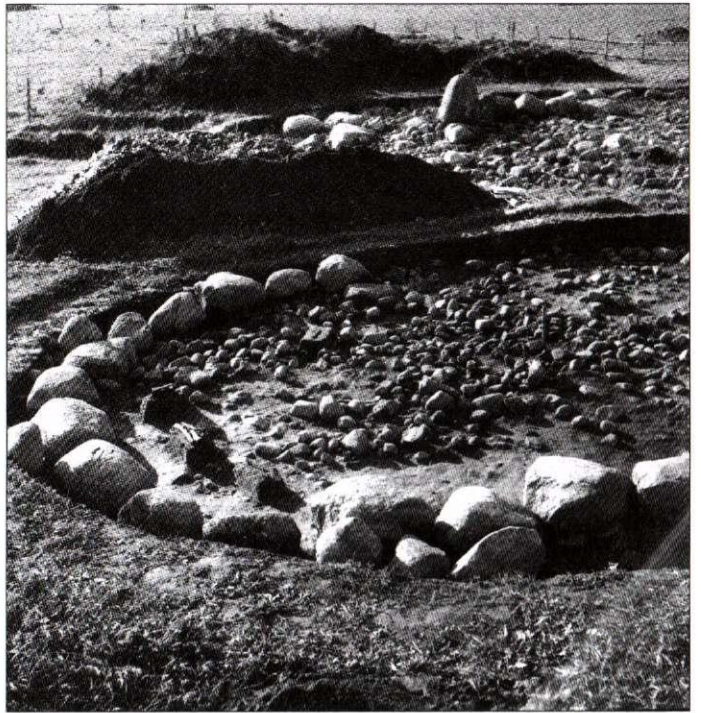
2. uzkalniņa 1. kaps situēts akmeņu riņķa DA malā, un radās iespaids, ka šis hronoloģiski viens no vēlākajiem apbedījumiem varētu būt uzkalniņā ierakts pēdējais. To ierīkojot, riņķa akmeņi, iespējams, pārvietoti (11., 12. att.).

Līdzās kapa galvgalim labajā pusē – 26 cm garš dzelzs šķēpa gals ar īsu lapu, tievu kakliņu, uznavā koka kāta pierūsējums; kājgalī, 1,5 m attālumā no šķēpa – dzelzs šaurasmens cirvis (13. att.: 1; 14. att.: 1). 1. kapu pēc atrastajiem priekšmetiem var datēt ar

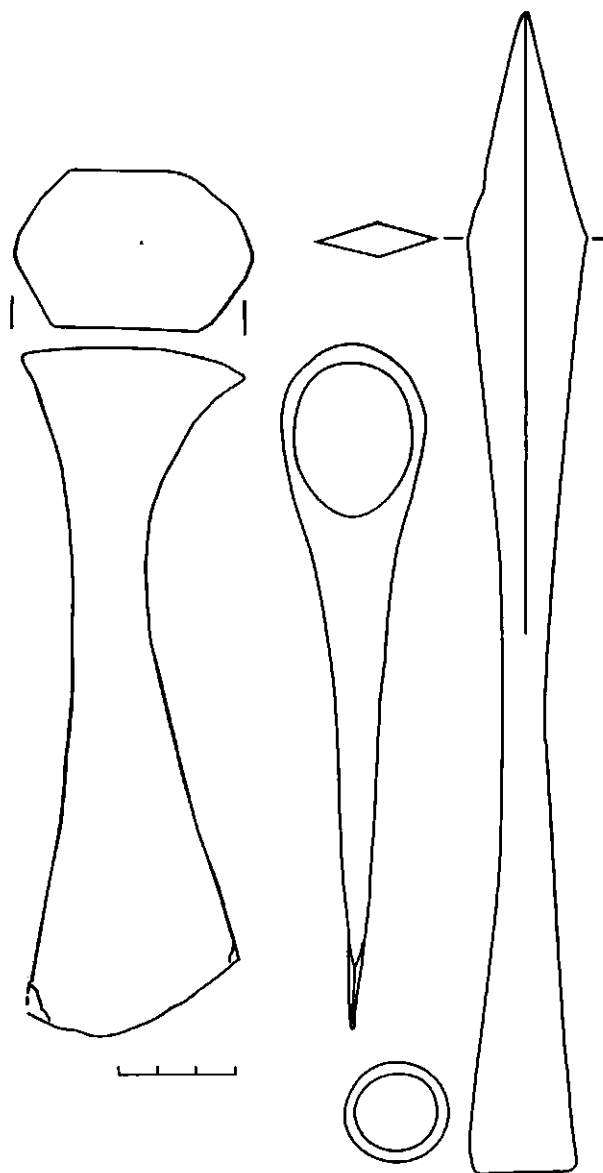

11. att. Spietiņu 2. uzkalniņa plāns ar 1. kapu un nozīmīgāko savrupatradumu vietām (a) un 2. uzkalniņa kopskats no ZR (b)

12. att. Spietiņu 2. uzkalniņā atsegtais 1. un 2. kaps
no A

13. att. Spietiņu 2. uzkalniņā at-
rastās senlietas: 1 – dzelzs šķēpa
gals no 1. kapa; 2–7 – savrup-
atradumi: 2 – dzelzs šķēpa gals,
3 – dzelzs līkais nazis, 4 – bronzas
kaklariņķis, 5, 6 – bronzas aproces,
7 – bronzas rotadate

14. att. Spietiņu 2. uzkalniņa 1. kapā atrastais dzelzs šaurasmens cirvis un savrupatrastais uznavas šķēpa gals

6. gadsimtu. Iespējams, ka šaurasmens cirvi skāris arklis, tādēļ tas atrasts apmēram 10 cm augstāk par šķēpu un kāju kauliem (12. att.).

Uzkalniņa robežās atrastas vēl 13 senlietas. Šķēps ar īsu rombisku lapu un gari stieptu uznavu atgādina 6.–7. gs. atradumus no Ogresgala, Ķentes pilskalna, Dobeles Ošiem, Ābeļu Boķiem un Ziemeļkurzemes, arī Spietiņu 1. uzkalniņa 3. kapa, tikai atšķirīgā variantā (13., 14. att.).

Senlietu izvietojums 2. uzkalniņā liecina, ka senākie apbedījumi, kas datējami ar 2.–3. gs., guldiņi apmēram 2 m joslā ap uzkalniņa centru. Te atrasts uznavas šķēps un līkais nazis ar iedzītni – līdumnieka rīks sakņu un atvašu griešanai (13. att.: 3). Turpat uzietas četras neparastas rotas. Tās izgatavotas no bronzas un datējamās ar 2. gs. beigām vai 3. gadsimtu. Pirmām kārtām atzīmējams bronzas kaklariņķis, kuru bojājis arklis un kura galvenās daļas 2. uzkalniņā bija savācis

M. Grasbergs, bet pārējās daļas atrada ekspedīcijas dalībnieki izrakumu gaitā. Kaklariņķa koniskie gali rotāti ar koncentriskiem valnišiem un gropītēm un ir aizkabināmi (13. att.: 4). Kaklariņķis datējams ar 2. gadsimtu. Kaklariņķus agrajā dzelzs laikmetā galvenokārt valkāja turīgi un dižciltīgi ļaudis.

2. uzkalniņa DR sektorā atrasta agrā dzelzs laikmeta bronzas aprobe – sešskaldņota, ar sašaurinātiem, rievotiem galiem un divām reljefu acu rindām šķautnēs. Aprobe attiecināma uz 2. gs. beigām – 3. gs. sākumu (13. att.: 5).

Neparastākā ir bronzas segmenta griezuma aprobe, kuras pirmveids nāk no Romas provincēm, kur līdzīgas aprocas greznoja ar sarkanu emalju pārklātām joslām ar krustu svītrojumu un dzelzs riņķiem (13. att.: 6). Šāda aprobe atrasta arī Lietuvā. Atzīmējams, ka Spietiņu apmetnē atrasta sarkanās emaljas krelle (2.–3. gs.), kas nāk no Romas provincēm.

Bronzas ripas adata, kas atrasta DR sektorā 1 m attālumā no uzkalniņa centra, pieskaitāma šo adatu vēlajām formām un pēc lietuviešu arheologa M. Mihelberta atzinuma attiecināma uz 3. gadsimtu (13. att.: 7).

SPIETIŅU KAPULAUKĀ ĀPBEDĪTO IEDZĪVOTĀJU KULTŪRETNISKĀ PIEDERĪBA. KAPULAUKA DATĒJUMS UN NOZĪME

Spietiņos 1961. un 1963. gadā izpētītie divi kapu uzkalniņi pieder Latvijā un Lietuvā agrajā dzelzs laikmetā izplatītās uzkalniņu kapu kultūras austrumu grupai. Ļaudis, kas apbedīti Spietiņu uzkalniņos, varam dēvēt par sēļu priekštečiem, kuri vidējā dzelzs laikmeta otrajā posmā – 7.–8. gs. kopā ar zemgaļiem un Austrumlatvijas iedzīvotājiem bija iesaistīti latgaļu cilšu izveidošanās procesā. Sava loma Vidzemē un ZA Latgalē notiekošajos etniskajos procesos bija Baltijas somiem, bet sēļu apdzīvotajā teritorijā Augšzemē – Austrumlietuvas iedzīvotājiem.

Spietiņu 1. uzkalniņš bijis vidēja lieluma: saglabājušās akmeņu riņķa paliekas (9 akmeņi) ļauj aplēst tā diametru – ap 9 metriem. Augstums – 60 centimetru. Riņķis veidots no ļoti lieliem akmeņiem (dažiem diametrs pārsniedz 1 m).

1. uzkalniņu izpētot, atsegti trīs netraucēti apbedījumi. Kopā ar savrupatradumiem iegūtas 178 senlietas. Ar kapu uzkalniņu klasisko pastāvēšanas laiku (1.–4. gs.) saistās viens – centrālais apbedījums (2. kaps). Tas guldiņš uz pamatzemes, ar galvu uz R, pie galvas, vidukļa un kājām novietojot akmeņus. Šajā gadījumā akmeņi pie galvas ir gan labajā, gan kreisajā pusē, bet pie vidukļa un kājām – tikai kreisajā pusē. Vai sākotnēji tie bijuši nolikti arī labajā pusē – nezinām. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņos šāda senākā centrālā apbedījuma orientācija (galva uz R)³⁸ un akmeņu novietojums pie apbedījuma ir parasta parādība. Jau agrāk novērots, ka šādi kapi atrodas uzkalniņa centrā, guldiņi

uz pamatzemes, un ir hronoloģiski senākie. Tos parasti saista ar saimes vecākā apbedījumiem.³⁹ Tā jātulko arī 2. kaps. Pēc tajā atrastajām senlietām – dzelzs šķēpa gala, raukņa un šaurasmens cirvja kaps datējams ar 3. gadsimtu. Līdzīgs cirvis un šķēpa gals atrasts Slatē, 1. grupas 3. uzkalniņa U kapā,⁴⁰ kopā ar rotadatu ar profilētu galvu, kādas pazīstamas 3.–4. gadsimtā.⁴¹ Tā kā uzkalniņā savrupatrstas dažas senlietas, kas varētu attiekties arī uz 2. vai 1. gs., – bronzas aproces ar pāresninātiem pumpurveida galiem⁴² fragments [122], dzelzs spieķadatas ar lielu, apaļu, rombiska griezuma galvu [48, 76, 79, 131], kādas Lietuvā atrod 2.–4. gs. kapos,⁴³ bet Igaunijā – 1.–2. gs. kapos,⁴⁴ tad pieļaujams, ka Spietiņu 1. uzkalniņš varētu būt ierīkots 2. gs. vai 2./3. gs. mijā.

Uzkalniņa uzbūrumā izmantota tumša mītņu zeme, kas varētu būt speciāli šim nolūkam atgādāta no dzīvesvietas. Līdzīga parādība novērota ap 8 km attālumā esošos Sēlpils Pāķu un ap 24 km attālumā atrodošos Sērenes Pungu agrā dzelzs laikmeta uzkalniņos.⁴⁵

1961. gada izrakumos nav iegūti norādījumi par akmeņu bruģi, kas būtu sedzis uzkalniņu, kādu Spietiņos piemin A. Štokmanis un kāds arheoloģiskajā literatūrā dažkārt figurē.⁴⁶ Domājams, ka bruģa iespaidu radījusi akmeņiem bagātā Daugavas sengultne, no laukiem nolasītie akmeņi vai akmeņi, kas sakrauti virs vēlākajiem apbedījumiem.

Divi vēlākie apbedījumi (1. un 3. kaps), iespējams, bija ierakti. Tomēr kapa bedre nav sazīmējama. Novērots, ka atšķirībā no agrā dzelzs laikmeta apbedījumiem, kur akmeņi likti blakus šķirstam,⁴⁷ vidējā dzelzs laikmeta II posmā akmeņi novietoti virs apbedījuma.⁴⁸

1. kapa datēšanai noder dzelzs rotadatas ar bronzas važiņām un trīsstūrveida piekariņiem [160, 165, 167] un bronzas lentveida aproces fragmenti [159, 164]. Trīsstūrveida dubultos piekariņus agrāk pieskaitīja 7.–8. gs., pēc jaunākām atziņām – 7. gadsimtam. Šādi piekariņi atrasti Slatē,⁴⁹ bet lielākā skaitā Ābeļu Boķos,⁵⁰ Aizkraukles Lejasbitēnos,⁵¹ Jersikas Ružās un Nautrēnu Smiltainē.⁵² Vēl šādi piekariņi atrasti vairākās vietās sēļu apdzīvotajā teritorijā un Lietuvas austrumdaļā.⁵³

1. kapā atrastai bronzas lentveida aprocei ar gravētu ornamentu (trīsīnāta līnija) līdzīga konstatēta arī 3. kapā [175] – pēdējai ir izteikts paplašinājums pret aproces galiem, bet nav saskatāms rotājums. Abas aproces pieder pie viena tipa un darinātas no plānas bronzas sloksnes. Šī tipa lentveida aproces pazīstamas pēc kapulauku atradumiem (lielākoties savrupatradumiem). Tās iegūtas kopā ar vidējā dzelzs laikmeta II posma senlietām (7.–8. gs.).

Kā 1. kapa bronzas aprocei tuvākas paralēles varētu minēt Ķeipenes Saliņās,⁵⁴ Liezeres Salnaskrogā⁵⁵ savrupi un Cesvaines Lucēs 3. kapā atrastās aproces. Vislīdzīgākā ir Cesvaines Luču aproce,⁵⁶ kurai ar Spietiņu aproci ir analogisks rotājums. Pēc bronzas rotadatām un kaklariņķa ar noplacinātiem galiem šo kapu var datēt ar 7. gs. vai 8. gs. sākumu.

Tipoloģiski tuvākās Spietiņu 1. uzkalniņa 3. kapa aprocei ir aproces no Ķeipenes Saliņu 3. kapa⁵⁷ un Cesvaines Luču 3. kapa (abos gadījumos bez rotājuma).⁵⁸ Šādas aproces ar trīsīnātas līnijas rotājumu kapu inventārā atrastas Slatē (III grupas 2. uzkalniņa B kapā),⁵⁹ bet savrupi – vairākās vietās.

Cepures sudraba apkaluma podziņas [157] ir reti sastopams atradums. Analogiskas bronzas podziņas, kas piederējušas cepurei, atrastas 15 km attāļajā Ābeļu Boķu kapulaukā,⁶⁰ apavu rotājums no pussfēriskām bronzas podziņām konstatēts Aizkraukles Lejasbitēnu 321. kapā.⁶¹ Šī tipa sudraba apkalumi (cepurei) konstatēti latgaļu kapulaukā Aizkalnes Ludvigovā.⁶² Visi minētie atradumi attiecas uz vidējā dzelzs laikmeta II posmu. Līdzīgi bronzas apkalumi pazīstami no izrakumiem zemgaļu kapulaukā Bauskas Dreņģeros–Čunkānos. Tur tie kalpojuši galvassegas apmales un apavu rotājumam. Agrākais ir Dreņģeru–Čunkānu 99. kaps, kurš attiecināms uz laiku ap 700. gadu. Šeit, tāpat kā Spietiņu 1. kapā, podziņas rotājušas cepuri. Spietiņu apkalumi ir sīkāki un ar taisnstūrveidīgiem galiem.⁶³ Tieša paralēle siksna gala sudraba apkalumam iegūta L. Vankinas 1961. gada izrakumos Ābeļu Boķu uzkalniņā. Tur savrupi atrasts līdzīgs bronzas apkalums – trūkst tikai rotājuma. Līdzīgi darināts ir Ķeipenes Saliņās atrastais bronzas pincetveidīgais apkalums.⁶⁴ Spietiņu 1. kapu var attiecināt uz 7. gs. vai tā beigām.

Spietiņu 2. uzkalniņa 1. un 3. kapā atrasti pa diviem dzelzs uzmašas šķēpu galiem – viens lielāks, otrs mazāks. Mazākajiem šķēpu galiem ar garu lapas kātiņu un rombveida asmens plāksni formas ziņā vistuvākie ir Kurzemē akmeņu krāvumos – Popes valsts mežā,⁶⁵ Dundagas Ošbirzēs,⁶⁶ Kandavas Reinās⁶⁷ un Zemgalē – Dobeles Ošos⁶⁸ atrastie. Šāda tipa šķēpu gali, tikai ar garāk stieptu lapas kātiņu, uzieti arī Ķeipenes Saliņās,⁶⁹ Ķeipenes Ūsiņos,⁷⁰ Ķenteskalnā,⁷¹ Mežotnē,⁷² taču pēc atraduma apstākļiem nav noteiktāk datējami. Līdzīgi šķēpu gali ar platāku, nedaudz citādi veidotu smaili atrasti Slatē kopā ar 5.–6. gs. raksturīgu šķēpa galu.⁷³ Tā kā mums samērā labi pazīstamos un datējamos 8.–9. gs. kapu inventāros nesastopam Spietiņu 1. uzkalniņā atrastajiem līdzīgus šķēpu galus un tie analogiskā veidā nav pazīstami arī 6. gs., bet pārējās lietas abos Spietiņu kapos ir sastopamas 7.–8. gadsimtā, tad jādomā, ka 1. un 3. kapā atrastie šķēpi ar rombveida lapu varētu būt datējami ar 7. gadsimtu. Analizējot Augšzemes, Vidzemes un Latgales senlietas vidējā dzelzs laikmeta II posmā un risinot latgaļu un sēļu etniskās vēstures jautājumus, apsvērumus par senlietu datējuma korekcijas nepieciešamību ir pamatojis arheologs Jānis Ciglis.⁷⁴ Varam viņam piekrist. Tas attiecas arī uz šeit pieminēto Spietiņu 1. un 3. kapa cirvju, īlenu ar segmentveida galvu, šķēpu, trīsstūrveida dubulto piekariņu un lentveida aproču datējumu. Arī izrakumi Bauskas Dreņģeros–Čunkānos un citos kapulaukos Zemgalē rāda, ka pārāk liels ir līdz šim uz 8. gadsimtu attiecināto apbedījumu skaits. Tas noticis, pirmām kārtām neatšķirot 7. gadsimtam

un 8. gadsimtam piederīgos apbedījumus un līdz ar to skaitlisko attiecību. Atšķirības senlietu formās – nelielas. Radioaktīvā oglekļa datējumiem mums trūkst līdzekļu.

Lielākajiem šķēpu galiem ar tievu, garu lapas kātiņu un slaidu lapu [178] analogija ir Īslīces grantsbedrēs atrastais šķēps, kas pieder postītam apbedījumam, bet atrasts kopā ar vītollapas veida šķēpa galu ar iedzītni.⁷⁵ V. Ģinters šos apbedījumus attiecina uz 8.–9. gadsimtu.⁷⁶

3. kapā uzietais īlens ar segmentveida galvu [174] ir ļoti reti sastopams atradums. Analogiskus īlenus 1961. gadā izrakumos 7.–8. gs. kapos atrada arī Ābeļu Boķos un Aizkraukles Lejasbitēnos. Vēl divi šī tipa īleni uzieti Zvirgzdenes Kivtu apmetnē⁷⁷ un viens varbūtējs – Dobeles Bālās.⁷⁸

1. un 3. kapā atrastie šaurasmens cirvji ar ovālu kātcaurumu un izteiktu pieta pagarinājumu tikai kāta pusē [168, 172] pieder pie 7.–9. gs. pazīstamā tipa. Par agrāku jāuzskata 3. kapa cirvis. Tam priekšpuse mazliet iežmaugta, un šo cirvi varētu attiecināt uz 7. gs., kamēr 1. kapa cirvis ir tipoloģiski vēlāks un datējams ar 7. gs. beigām vai 8. gs. sākumu.

Tātad 1. un 3. kapā vērojamas līdzīgas apbedīšanas paražas un arī līdzīgas senlietas (šķēpi, aproces), tādēļ jāsecina, ka nevar būt ievērojama atšķirība šo kapu hronoloģijā: šķiet, ka 3. kaps attiecināms uz 7. gs., bet 1. kaps – uz 7. gs. beigām vai 8. gs. sākumu.

Šādam kapu datējumam pretim nerunā arī to tuvumā konstatētās senlietas, kas saistāmas ar ziedošanu pie 1. vai 3. kapa, – māla bikonisks vārpstas skriemelis, nazis ar mazliet paplašinātu smailes daļu, gludinātā keramika.

Starp uzkalniņā atrastajām senlietām ir arī 5.–6. gs. raksturīgas, piemēram, šaurasmens cirvis [82].

Pēc izrakumiem Spietiņu 1. uzkalniņā jāsecina, ka mirušo apbedīšana uzkalniņā vai tiešā tā tuvumā turpinājusies no 2./3. līdz 7./8. gs., tādēļ par 700. gadu vēlāku apbedījumu šeit nav. Arī A. Štokmaņa izrakumos atrastais iedzītņa šķēps ar atkarpēm attiecas uz šo laiku.

Pēc stipri postīta neliela uzkalniņa spriest par to, cik tajā apbedījumu, ja kauli saglabājušies ļoti vāji, ir visai problemātiski. Daļu senāko kapu izpostīja nākamā paaudžu apbedījumi. 1961. gadā Spietiņu 1. uzkalniņā pavisam atrasti deviņi cirvji. A. Štokmaņa izrakumos 1921. gadā – pieci. Kopā 14 cirvji. Pieņemsim, ka vēl kādi seši cirvji pirms minētiem pētījumiem varēja tikt nejauši izrakti vai savākti. Tātad uzkalniņā pavisam varēja būt apbedīti 15–20 darbaspējīgi vīri.

Ja zinām, ka agrā dzelzs laikmeta uzkalniņos cirvji, kas varēja piederēt 1. vai 2. gadsimtam, ir sastopami ļoti reti, tad varam lēst, ka Spietiņu 1. uzkalniņā laikā no 3. gs. līdz 7. gs. beigām (no 200. līdz 700. gadam) – piecos gadsimtos – varētu būt līdzdoti 15–20 cirvji. Tātad katros 100 gados caurmērā ne vairāk kā 3 vai 4 cirvji. Protams, uzkalniņā nevarēja tikt apbedīti visi svešumā kaujās kritušie, gūstā nonākušie vai pazudušie. Profesors Andrejs Vasks savos rakstos par agrā dzelzs laikmeta uzkalniņkapos apbedīto skaitu ir izteicies, ka daļa saimes ļaužu apbedīta atsevišķi, ārpus uzkalniņa.⁷⁹ Tādu iespēju varam pieļaut.

Izrakumi apstiprināja Spietiņu apmetnes un uzkalniņu hronoloģisko atbilstību. Atšķirība vienīgi tāda, ka līdz šim pētītajā apmetnes daļā maz pārstāvētas vidējā dzelzs laikmeta II posma senlietas. Taču šī posma apbedījumu saistība ar uzkalniņu ir nosacīta, jo nezinām, vai tie ierakti vai apbērti ar atvestu vai uzkalniņam līdzās paņemtu zemi. Kapa bedres nav izsekojamas. Varam apgalvot, ka Spietiņu 1. uzkalniņam cieši līdzās – tādā veidā, kā to pazīstam pēc V. Urtāna izrakumiem Aizkraukles Lejasbitēnos, – vidējā dzelzs laikmeta līdzenais kapulauks nepastāv. Spietiņu 2. uzkalniņa akmeņu riņķa ārpusē nav pēlīta.

Jau pēc izrakumiem – 70. gados no mūsu ekspedīcijas dalībnieka tagadējā akadēmiķa Jāņa Bērziņa uzzināju, ka, kartupeļus rokot, “aiz Spietiņu Grasberga kūts” – tās ziemeļu pusē atrasts šaurasmens cirvis ar izliektu priekšpusi. Tas varētu attiekties uz vidējā dzelzs laikmeta sākuma posmu. Vai laukā kādreiz bijis uzkalniņš vai līdzenais kapulauks, nav zināms.

Lai gan izrakumos Spietiņos pierādīti tikai divi kapu uzkalniņi, autora pārliecība ir, ka Spietiņos bijuši vismaz trīs – četri uzkalniņi, kas veido vienu grupu. Ja pieņemam, ka viena uzkalniņu grupa bijusi kādas lielās saimes apmešanās vieta,⁸⁰ bet katrā uzkalniņā apbedīti atsevišķu patriarhālo saimju locekļi un to pēcteči, tad jāsecina, ka Spietiņu apmetnē mitušas vismaz trīs – četras saimes. Šķiet, ka Plāteru uzkalniņš, kurš atrodas 300 m attālumā no Spietiņu uzkalniņiem, piederējis kādai citai lielajai saimei, skaitliski mazākai nekā tā saime, kuras piederīgie apbedīti Spietiņu uzkalniņos. Tas apstāklis, ka atsevišķu, Plāteru uzkalniņam atbilstošu apmetni nav izdevies konstatēt, kā arī šī uzkalniņa atrašanās līdzās Spietiņu apmetnei ļauj domāt, ka Plāteru uzkalniņā apglabātie ļaudis mituši tajā pašā apmetnē, kurā Spietiņu uzkalniņos apbedīti. Spietiņu apmetnes ievērojamā platība (ap 2 ha) pieļauj šādu iespējamību.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ *Daiga J.* Dzelzs ieguves krānsis Sēlpils Spietiņu apmetnē // AE. – Rīga, 1964. – 6. laid. – 23.–37. lpp.; *Daiga J., Atgāzis M.* Arheoloģiskie izrakumi Sēlpils Spietiņos un Plāteros 1961. gadā // RT 1961. – Rīga, 1962. – 5.–7. lpp.; *Daiga J., Atgāzis M.* Izrakumi Spietiņu–Plāteru senvietu kompleksā 1962. gadā // RT 1962. – Rīga, 1963. – 6., 7. lpp.

² *Salnais V., Maldups A.* Pagastu apraksti (pēc 1935. gada tautas skaitīšanas materiāliem). – Rīga, 1935. – 511. lpp. Attālums no Rīgas pa Daugavas kreisā krasta zemesceļiem 1935. gadā līdz Sēlpils pagastnamam Vecsēlpilī lēsts 118 kilometru. Tā kā no Vecsēlpils līdz Plāteriem un Spietiņiem atbilstoši ir 3 un 4 km, tad šo senvietu attālums no Rīgas – 121–122 kilometri.

- ³ *Salnais V., Maldups A.* Pilsētu apraksti (pēc 1935. gada tautas sējumu – mājlopu un lirdzniecības – rūpniecības skaitīšanas materiāliem). Pirmā daļa. – Rīga, 1936. – 126. lpp. Interesanti, ka dzelzceļa stacijas attālums no Rīgas pēdējos 67 gados nav necik mainījies: Pļaviņu stacija atrodas 113. kilometrā.
- ⁴ *Eberhards G.* Reljefs // Latvijas padomju enciklopēdija. – Rīga, 1984. – 5.2 sēj. – 40., 41. lpp.
- ⁵ *Vasks A.* Apdzīvotība Sēlpils mikrorajonā bronzas un dzelzs laikmetā // LVIŽ. – 2001. – Nr 1. – 29., 30. lpp.
- ⁶ *Salnais V., Maldups A.* Pagastu apraksti. – 497. lpp.
- ⁷ Turpat. – 52. lpp.
- ⁸ Richter's Baltische Verkehrs- und Adressbücher / Hrsg. A. Richter. Bd. II: Kurländischer Verkehrs- und Adressbuch. – Riga, 1900. – S. 115.
- ⁹ Lauksaimnieku uz citu zemes īpašnieku adresu grāmata / Red. V. Salnais un A. Maldups. – Rīga, 1931. – 490.–492. lpp. Zemes īpašnieki Spicītiņos bija: Marija Grosberga, Pēteris Smekuršāns, Pēteris Veinbergs, Jēkabs Vikmanis.
- ¹⁰ Latvijas ceļu karte. Mērogs 1: 20 000. – Rīga, 1940. – 39. karte.
- ¹¹ Latvijas autoceļu atlants ar nosaukumu rādītāju. Mērogs 1:200 000. – Rīga, 1993.
- ¹² Генеральный штаб СССР. Плявиняс. [Карта] 0–35–124–А. Состояние местности на 1982 г. Издание 1983 г. Масштаб 1: 50 000. Tie paši dati sniegti arī 1984. gadā mērogā 1: 100 000 izdotajā kartē 0–35–24.
- ¹³ *Turlajs J., Millīns G.* Latvijas apdzīvotas vietas. Klasifikācija, vērtēšanas kritēriji, ciemu saraksts, kartes. – Rīga, 1998. – 118. lpp.
- ¹⁴ Enciklopēdija "Latvijas pagasti". – Rīga, 2001. – 1. sēj. – 14., 15. lpp.
- ¹⁵ Daugavas ielejas tūrisma karte 1: 50 000. 3. Jumprava – Aizkraukle – Jēkabpils. – [Rīga], 2002.
- ¹⁶ Šo trīs Sēlpils pagasta Plāteru māju īpašnieki bija: Jānis Grīnbergs, Jēkabs Lindemanis un Pēteris Vilks (Lauksaimnieku un citu zemes īpašnieku adresu grāmata. – Rīga, 1931. – 514., 515. lpp.).
- ¹⁷ *Švābe A.* Ciems // Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1928–1929. – 2. sēj. – 3901.–3917. sl.; *Johansen P.* Siedlung und Agrarwesen der Esten. – Reval, 1925.
- ¹⁸ *Mieriņa A.* Robežas un administratīvi teritoriālais iedalījums Latvijas teritorijā (19. gs. – 1918. g. novembris) // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – Rīga, 1999. – 178. lpp.; *Mieriņa A.* Latvijas administratīvais iedalījums (1918–1940) // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – 238. lpp.
- ¹⁹ Sēlpils un Ābeļu pagasta robežu 1939.–1940. gadā diezgan uzskatāmi rāda Latvijas ceļu karte (Rīga, 1940, 39. karte). Sēlpils un Ābeļu pagasta robežu izmaiņas parāda šīs kartes salīdzinājums ar kartoshēmām, kas pie Ābeļu un Sēlpils pagasta aprakstiem ievietotas grāmatā: *Salnais V., Maldups A.* Pagastu apraksti. – Kartoshēmas – 503. un 512. lpp., apraksti – 496., 497., 511., 512. lpp. Enciklopēdijā "Latvijas pagasti" A. Mednis rakstā "Latvijas pagastu 20. gadsimta vēsture" publicējis arī precīzu pagastu kontūrkarti, taču Sēlpils un Ābeļu pagasta robežu kartē (tās pārmērīgā samazinājuma dēļ) var nojaust tikai zinātājs.
- ²⁰ *Jakovjeva M.* Robežas un administratīvais iedalījums Latvijas teritorijā 16. gs. otrajā pusē un 17. gs.; *Jakovjeva M., Mieriņa A.* Robežas un administratīvais iedalījums Latvijas teritorijā 18. gs. // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – 131.–179. lpp.
- ²¹ Richter's Baltische Verkehrs- und Adressbücher. Bd. II. – S. 113.
- ²² Katalog der Ausstellung zum X. archäologischer Kongress in Riga 1896 (turpmāk – RK 1896). – Riga, 1896. – S. 25.
- ²³ Richter's Baltische Verkehrs- und Adressbücher. Bd. II. – S. 28, 176. H. Šteina darbība ilgstoša, adrese – varbūtēja.
- ²⁴ RK 1896. – S. 25, Taf. 13, 15, 20.
- ²⁵ *Štokmanis A.* Vecākā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapi Jēkabpils apkārtnē // Latvijas Saule. – 1927. – Nr. 51/52. – 561. lpp.
- ²⁶ *Moora H.* Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. I Teil: Die Funde. – Tartu, 1929. – S. 131, 133.
- ²⁷ Arheoloģiska pieminekļa apraksta lapu par Ābeļu pagasta Spietiņu uzkalniņiem ar akmeņu riņķi M. Lāce (Lācis) aizpildījusi 1931. gada 4. jūlijā. LNV M Arheoloģijas nodaļas arhīvs, Jēkabpils apriņķa Ābeļu pagasts.
- ²⁸ Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1893. – Riga, 1894. – S. 67. Par Zelmeru dzimtas turpmākām gaitām pēc 1905. gada postījumiem Madlienā, kad nodedzinātas trīs viņiem piederošās muižas, un pēc I pasaules kara postījumiem Sēlpils apkārtnē mūsu rīcībā ir visai trūcīgi dati. Zelmeru dzimta 20. gadu sākumā ir sastopama Rīgā un saistīta ar tirdzniecību un lauksaimniecības produktu realizāciju. Tajā laikā, kad A. Štokmanis izdara izrakumus un pieņem barona Zelmera brāli, Pauls Zelmers un Ādolfs Zelmers dzīvo Rīgā (sk.: Rīgas adresu grāmata 1925. – 15. lpp.). Interesanti, ka Paulam Zelmoram Madlienā pagastā 1930. gadā pieder lauku saimniecība Vāvuļi (Lauksaimnieku adresu grāmata. – Rīga, 1931. – 47. lpp.; arī 1925. gada Rīgas adresu grāmatā norādīta nodarbošanās – zemkopis).
- ²⁹ *Štokmanis A.* Vecākā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapi Jēkabpils apkārtnē. – 559.–561. lpp.
- ³⁰ Jēkabpils muzejs, inventāra nr. 71–84, muzeja šifri Jc 8 – Jc 21.
- ³¹ *Šnore R.* Latvijas aizvēstures kartes. I. Agrais un vidējais dzelzs laikmets (1.–8. gs. pēc Kr.) // Latvijas Universitātes Raksti: Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija. – Rīga, 1936. – 1. sēj., papild. – 30. lpp.
- ³² *Balodis F.* Latviešu vēsture. – Rīga, 1938. – 1. sēj. 1. daļa. – 100. lpp.
- ³³ Attālums rēķināts, mērot no 2. uzkalniņa riņķa akmeņiem līdz 1. uzkalniņa riņķa līnijai.
- ³⁴ *Štokmanis A.* Vecākā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapi Jēkabpils apkārtnē. – 560. lpp., 2. att.
- ³⁵ Kvadrātiekavās minētie skaitļi norāda senlietu numurus senlietu sarakstā.
- ³⁶ Mūsu izrakumus apmeklēja Jānis Bebris no Sēlpils Babrāniem, kurš, vidusskolēns būdams, piedalījies A. Štokmaņa izrakumos Spicītiņos 1921. gadā. Viņš apliecināja, ka toreiz izrakumos vienīgais darbarīks bijusi lielā lāpsta. Koka liekšķerītes sākuši lietot tikai vēlāk – Boķu izrakumu laikā (1922. gadā).
- ³⁷ *Šnore E.* Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. – Rīga, 1993. – 49. lpp., 59. att.: 6.
- ³⁸ *Balodis F.* Latviešu vēsture. – 1. sēj. 1. daļa. – 100. lpp.
- ³⁹ *Moora H.* Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrību Latvijas PSR teritorijā. – Rīga, 1952. – 78. lpp. Tomēr dažkārt uzkalniņu centrā ir vairāki apbedījumi ar līdzīgu akmeņu nolikumu.
- ⁴⁰ *Moora H.* Senā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapu izrakumi Jēkabpils apriņķī. – Rīga, 1928. – 12. lpp., IX tab.: 1, 2, XI tab.: 2, VII tab.: 1.
- ⁴¹ *Šnore R.* Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas // Latvijas aizvēstures materiāli, I. – Rīga, 1930. – 52.–54. lpp.

- ⁴² *Kulikauskas P.* Gimminies santvarkos irimi laikotarpis (1–4 m. e. a.) // Lietuvos archeologijos bruožai. – Vilnius, 1961. – P. 230, pav. 155; Lietuvių liaudies menas. – Vilnius, 1958. – P. 348, pav. 219. Pēc M. Mihelberta pētījumiem aprocēs ar pumprveida galiem Lietuvā sastopamas dzelzs laikmeta B1 periodā un B2 perioda pašā sākumā – tādat laikā no Kristus dzimšanas līdz 125. gadam (*Michelbertas M.* Senasis geležies amžius Lietuvoje. I–IV amžius. – Vilnius, 1986. – P. 135, 136, pav. 49: 2, 3, papuošalų grupių chronologinė schema). – Šī tipa aprocēs pazīstamas Rietum- un Viduslīdītavā un Igaunijā. Latvijā tāda aprocē atrasta akmeņu krāvumu kapulaukā Auciemā (*Moora H.* Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. I Teil. – Tartu, 1929. – Taf. XXI: 1; II Teil: Analyse. – Tartu, 1938. – S. 388–390; Sēli un Sēlija / Balode U., Ciglis J., Ziņģīte I., Žeiere I. – Rīga, 2005. – 48., 49. lpp.).
- ⁴³ *Kulikauskas P.* Gimminies santvarkos .. – P. 179, 212, pav. III: 4; Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. IV: I–XII a. radiniai. – Vilnius 1978. – P. 75–77 (aut. A. Tautavičius).
- ⁴⁴ *Шмидехельм М. Х.* Археологические памятники периода разложения родового строя на северо-востоке Эстонии. – Таллин, 1955. – С. 54–57, рис. 10: 1–4, 6–8, рис. 11: 1, 2; *Lūgas V.* Über die Typologie und Chronologie der ältesten Hirtenstabnadeln des Ostbaltikums // Suomen Museo, 78. – Tapiola, 1971. – S. 20–37; *Laul S.* Vanem rauaaeg // Eesti esiajalugu. – Tallinn, 1982. – Lk. 126–130, joon. 153: 9. Latvijā dzelzs rotadatas ar lielu, apaļu, griezumā rombisku galvu atrastas Sēlpilī (CVVM 64897), Asotē un Zvirgzdenes Kivtu apmetnē (LU Latvijas vēstures institūta kolekcija) kopā ar agrā dzelzs laikmeta senlietām, taču precīzāk datēt šīs rotadatas nevaram. Pēc analogijas ar Igaunijas atradumiem E. Šnore Asotes pilskalna 5. slānī atrasto šī tipa rotadatu datē ar 2. gs. (*Шноре Э. Д.* Асотское городище. – Рига, 1961. – С. 15, табл. II: 4). Tā pašā tipa adatām (ar nedaudz mazāku galvu) pieskaitāma Spietīņu I. uzkalniņa centrā pie pārrakuma bedres atrastā spieķadata [131]. E. Brīvkaines izrakumos 1959.–1960. gadā Tērvetes pilskalna 5.–7. slānī, nogāzē, kur saplūst agrā un vidējā dzelzs laikmeta apdzīvotības pēdas, atrasta līdzīga spieķadata. Tas liecina, ka šī tipa spieķadatas bijušas pazīstamas arī Zemgalē. Lielākais agrīno šī tipa spieķadatu skaits iegūts Spietīņu I. uzkalniņā [48, 79, 96, 131] un izrakumos Spietīņu apmetnē, kur atrastas piecas veselas adatas un vairākas fragmentāras.
- ⁴⁵ Abos šajos kapulaukos 1960. un 1961. gadā izrakumus veikusi M. Bresava. Sk.: *Bresava M.* Jauni materiāli par sēļu kolektīvo uzkalniņu kapulaukiem // LZAV. – 1966. – Nr. 5. – 41.–54. lpp.
- ⁴⁶ *Balodis F.* Latviešu vēsture. – I. sēj. 1. daļa. – 100. lpp.
- ⁴⁷ Vai arī šķīrstis novietots starp jau iepriekš kapu vietā noliktiem akmeņiem.
- ⁴⁸ *Urtāns V.* Ko jaunu deva izrakumi Aizkraukles Lejasbitēnos // RT 1961. – Rīga, 1962. – 15. lpp.
- ⁴⁹ *Šnore E.* Izrakumi Slatēs sila uzkalniņu kapos 1927. gadā. – Rīga, 1933. – 21. lpp., XXIII tab.: 7.
- ⁵⁰ *Vankina L.* Arheoloģiskie izrakumi Boķu kapulaukā 1961. gadā // RT 1961. – Rīga, 1962. – 13.–15. lpp.
- ⁵¹ *Urtāns V.* Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā 5.–9. gs. // AE. – Rīga, 1970. – 9. laid. – 61.–83. lpp.
- ⁵² *Dzērvītis A., Ģinters V.* Latviešu tautas tērpi, I. – Rīga, 1936. – 18.–21. lpp., 8.–10. att. V. Ģinters bagātu sievītes kapu, kurā atrasts bronzas vijīņu vainags ar šādiem piekariņiem, datē ar 8. gs. pirmo pusi.
- ⁵³ *Nakaite L.* Juodonių gyvenvietes (Rokiškio raj.) archeologiniu tyrinejimu duomenys // Iš lietuvių kultūros istorijos, II. – Vilnius, 1959. – P. 146, pav. 6.
- ⁵⁴ CVVM 59874. 2 eksemplāri, savrupatradumi.
- ⁵⁵ CVVM 59441. Savrupatradums.
- ⁵⁶ Cesvaines vidusskolas muzejā līdz pat II pasaules karam. Senlietu zīmējumi Latvijas Nacionālā vēstures muzeja kartotēkā. 3. kapā konstatētas divas šī tipa aprocēs. Otrā aprocē bijusi bez rotājuma.
- ⁵⁷ CVVM 64808. Kapā bez aprocēs bija vēl dzelzs ilens.
- ⁵⁸ Sprīežot pēc senlietu zīmējumiem LNVM kartotēkā, aprocēi gali nedaudz paplašināti.
- ⁵⁹ *Šnore E.* Izrakumi Slatēs sila uzkalniņa kapos 1927. gadā. – 18., 20., 25. lpp., XXV tab.: 9, 10.
- ⁶⁰ *Vankina L.* Arheoloģiskie izrakumi Boķu kapulaukā 1961. gadā. – 14. lpp.
- ⁶¹ V. Urtāna izrakumi 1962. gadā.
- ⁶² Viļņas muzeja kolekcija, kas nodota Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļai.
- ⁶³ *Atgāzis M., Bebre V.* Pētījumi Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā // ASM 1984 un 1985. – Rīga, 1986. – 21.–23. lpp., 3. att.: 8; *Atgāzis M.* Dreņģeru–Čunkānu kapulauka pētniecība // ASM 1986 un 1987. – Rīga, 1988. – 7. att.: 4, 38.–40. lpp.
- ⁶⁴ CVVM 63821.
- ⁶⁵ CVVM 61957.
- ⁶⁶ Latvijas Nacionālā vēstures muzeja ekspozīcijā, V 7579.
- ⁶⁷ CVVM 60730.
- ⁶⁸ *Šnore R.* Izrakumi Dobeles pagasta Ošu senkapos 1926. gadā // Rīgas Latviešu biedrības Ziņību komisijas Rakstu krājums. – Rīga, 1929. – 19. sēj. – 179. lpp., 11. tab.: 1., 9. att.
- ⁶⁹ CVVM 59734. Savrupatradums.
- ⁷⁰ CVVM 59734. Savrupatradums.
- ⁷¹ Ķenteskalnā atrasts vairāk nekā 12 šī tipa šķēpa galu. Formas ziņā Spietīņu šķēpiem vairāk atbilst mazākie Ķenteskalna eksemplāri, piemēram, VI 31: 37, 1544. *Стубавс А. Я.* Раскопки городище Кентескалнс в 1954–1956 г. // Вопросы этнической истории народов Прибалтики. Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, I. – Москва, 1959. – С. 210, 219, табл. 2, 3; *Стубавс А.* Ķentes pilskalns un apmetne. – Rīga, 1976. – VI tab.: 23, 24.
- ⁷² Jelgavas novadpētniecības muzeja kolekcija, kas nodota LNVM. KPM 1794, nod. inv. nr. 3485.
- ⁷³ *Moora H.* Senā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapu izrakumi Jēkabpils apriņķī. – 11. lpp., IX tab.: 8.
- ⁷⁴ *Ciglis J.* Daži latgaļu etniskās vēstures jautājumi // Cauri gadsimtiem. Rakstu krājums, veltīts Valdemāram Ģinteram (1899–1979). Latvijas Vēstures muzeja raksti, nr. 7. – Rīga, 2000. – 125.–135. lpp.
- ⁷⁵ CVVM 63939.
- ⁷⁶ *Ģinters V.* Kādas nezināmas senas kultūras pēdas Lielupes krastos // Senatne un Māksla. – 1940. – Nr. 1. – 66. lpp.
- ⁷⁷ *Шноре Э., Цимермане И.* Поселение и могильник Кивты // От эпохи бронзы до раннего феодализма. – Таллин, 1966. – С. 175–186.
- ⁷⁸ 47. kops. Latvijas Nacionālā vēstures muzejs, V 4255.
- ⁷⁹ *Vasks A.* Daži agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauku sociālās interpretācijas jautājumi // Cauri gadsimtiem. Rakstu krājums, veltīts Valdemāram Ģinteram (1899–1979). Latvijas Vēstures muzeja raksti, nr. 7. – Rīga, 2000. – 45.–51. lpp.
- ⁸⁰ *Moora H.* Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. – 78. lpp.

THE SPIETIŅI BARROWS AND THEIR PLACE WITHIN THE SPIETIŅI AND PLĀTERI GROUP OF ANCIENT SITES

Summary

The Spietiņi barrows lie on the western edge of the Spietiņi farm, in Sēlpils Parish of Jēkabpils Region. The Spietiņi cremation graves form part of the Spietiņi-Plāteri complex of ancient sites, which includes three cemeteries and three settlements. Excavation had been conducted there already in 1892–1893 and 1921, but five of these sites were excavated in 1961–1963, under the direction of Jolanta Daiga.

In Barrow 1, a quarter of a peristalith had been preserved. This included six boulders, the largest of which had a diameter of more than 1 m. Assuming that the peristalith was originally circular, it would have had a diameter of 9 m. Barrow 1 was 60 cm high. In antiquity the height would no doubt have been greater. In the barrow three burials were found.

In the area nearest the centre, a male burial was discovered (Burial 2), oriented with the head to W. There was a curved iron knife by the remains of the left humerus. At the feet there was an iron axe. The deceased in Burials 1 and 3 had been placed in log coffins and buried at the inner edge of the peristalith. Of Burial 1, only the skull of a 30-year-old man remained. On top of the burial there were two settings of boulders, with seven stones in each. The stones seemed to surround the head in a ring, having been piled on top of the coffin and along the sides near the head. 20 silver mounts were found in a circle around the head. At the left shoulder there was a pincer-like mount for the end of a strap. At the chin there were two bronze chains, each terminating in a double triangular pendant. These may have served to decorate the cap. A third pendant was found at the chest. Also belonging to the decoration of the cap were bronze spirals and rings. Fragments of a broken bronze lenticular brooch were also found, as well as an iron crutch-shaped pin. After removing the second setting of stones, a narrow-bladed iron axe and two slender socketed iron axes were found to the right of the feet.

The deceased in Burial 3 had been placed with the head towards NNE. Bone remains were preserved only inside a bronze armband at the middle of the burial. There was a knife and an iron awl with a flat, mushroom-shaped head. At the feet a narrow-bladed axe and two socketed spearheads were placed. In Burials 1–3, sherds of hand-formed smooth-walled and smoothed pottery were found. Near the pottery vessels, a hearth could be discerned and two groups of deliberately placed artefacts, connected with funerary rites and offerings. The first group included an iron bush-knife, a knife and an awl, while the second group consisted of a spindle-whorl and an iron knife.

Judging from the iron inventory, Burial 2 may date from around 200 AD or the 3rd century. A find of a fragmentary bronze armband with bud-shaped terminals shows that burial in the barrow had begun already in the 2nd century AD. Armbands of this type are characteristic of the 1st century and the first quarter of the 2nd century. Iron crutch-shaped pins with a large, round head of rhombic section, four of which occur among the stray finds from Spietiņi Barrow 1, have been found in 2nd–4th century graves in Lithuania and 1st–2nd century graves in Estonia, and this indicates that burial in Barrow 1 at Spietiņi had begun already in the 2nd century AD. A dress-pin representing an interim form between a barrel-headed and a profiled pin dates from the 3rd–4th centuries.

Barrow 2 lay to the E of Barrow 1, about 7–9 m away. The burial had been provided with a socketed spear and a narrow-bladed axe (6th–7th cc.). Barrows 1 and 2 were in use simultaneously, only burial in Barrow 1 had begun to be used slightly earlier. The barrows were not preserved sufficiently well to permit determination of the number of burials. In the 2nd–7th centuries in Selonian-populated Augšzeme each male burial was usually provided with one narrow-bladed axe. Since in the excavations of 1921 and 1961 a total of 14 narrow-bladed axes were found altogether in Barrow 1, it may be considered that at least 14–15 adult males had been buried in Barrow 1. Characteristic female grave-goods were also found in the barrow. If male and female burials were equal in number in Barrow 1, then the number of burials in the barrow may be calculated as around 30. The area of Barrow 1 indicates that there would have been space for no more than 20 adult burials in one layer. It is thought that mean life expectancy in the 1st millennium AD in Northern Europe was 40 years. Professor Andrejs Vasks (Vasks 2000) considers that a proportion of family members would have been buried outside the barrows. Child mortality is calculated at 40%. Thus, to the 30 adult individuals buried in Barrow 1 (60%) we should add 40%, or 17 children. Therefore, it may be considered that Barrow 1, used over a period of 500 or 550 years, represents a group no smaller than 47 people. In the former case, this would give a total of 9.4 calculated individuals per century. If mean life expectancy was 40 years, then in the former case 3.76 burials could be expected in the barrow per century. Spietiņi Barrows 1 and 2 represent a Spietiņi group of barrows, belonging to one of the kin groups living at the Spietiņi settlement. Each barrow is thought to have been the burial place of one family.

300 m from Spietîni barrow the Plăteri barrow (3rd–6th cc.) is situated. It occupies a location where there had been a residential site in the 1st millennium BC. It is thought that the people buried at Plăteri lived at the Spietîni settlement. The fact that several

artefacts forms represented at the Spietîni barrows are earlier than those found in the Plăteri burials suggests that the Plăteri barrow might reflect a process of division of the large Spietîni-Plăteri kin group, beginning in the 3rd century.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Plan (1925) and map (1962) of the Spietîni-Plăteri site. Legend for the plan: 1 – forest; 2 – excavation areas; 3 – iron smelting furnaces in Spietîni settlement; 4 – Spietîni spring, brook and the Plăteri Stream; 5 – boggy area; 6 – Spietîni shed

Fig. 2. Spietîni Barrow 1 (Spit 1). Barrow 2 is visible in the potato field. View from SE

Fig. 3. Spit 2, Spietîni Barrow 1: *a* – plan showing the distribution of separate finds of artefacts, pot-sherds and other finds, after extension of the excavation area; *b* – view from SW, showing the later pit at centre

Fig. 4. Burial 2, Spietîni Barrow 1, uncovered at the centre of the barrow under the later pit, showing the skeletal remains, a curved iron knife, socketed spear and narrow-bladed axe (*a*); detail of Burial 1: an arrangement of seven stones around and over the skull (*b*)

Fig. 5. Arrangement of Burials 1, 2 and 3, Spietîni Barrow 1, from SW (*a*) and general plan (*b*)

Fig. 6. Artefacts from Burials 2 and 3, Spietîni Barrow 1: spearhead (1), axe (2) and curved knife (3) from Burial 2; bronze armband (4), spearheads (5, 6), awl (7), knife (8) and axe (9) from Burial 3

Fig. 7. Artefacts from Burial 1, Spietîni Barrow 1: 1 – buttons from a silver mount; 2 – fragments of an iron dress-pin; 3, 4, 8 – bronze chains with triangular pendants; 5 – fragments of an iron crutch-shaped pin;

6 – silver pincer-shaped fitting; 7 – fragments of a bronze ribbon-like armband; 9, 10 – socketed iron spearheads; 11 – bronze spirals; 12 – small bronze rings; 13 – narrow-bladed iron axe

Fig. 8. Stray finds of ornaments from Spietîni Barrow 1: 1 – bronze armband; 2 – fragment of a bronze armband with bud-shaped terminals; 3 – bronze bell; 4, 5 – triangular bronze pendants with a chain; 6, 7, 11 – bronze dress-pins; 8–10, 14 – crook-shaped iron dress-pins; 12 – fragmentary bronze belt buckle; 13 – crutch-shaped iron pin; 15 – barrel-shaped bronze dress-pin

Fig. 9. Stray finds of artefacts from Spietîni Barrow 1: 1–3, 9 – iron sickles and sickle-shaped knives; 4–8, 11, 12 – iron knives; 10 – clay spindle-whorl; 13–19 – iron awls; 20, 21 – whetstones

Fig. 10. Stray finds of axes from Spietîni Barrow 1

Fig. 11. General view of Spietîni Barrow 2 from NW (*a*) and plan showing the arrangement of burials (*b*)

Fig. 12. Burials 1 and 2 uncovered in Spietîni Barrow 2

Fig. 13. Artefacts found in Spietîni Barrow 2: 1 – iron spearhead from Burial 1; 2–7 – stray finds: 2 – iron spearhead; 3 – curved iron knife; 4 – bronze neck-ring; 5, 6 – bronze armbands; 7 – bronze dress-pin

Fig. 14. Narrow-bladed iron axe from Burial 1, Spietîni Barrow 2 and separate find of socketed spearhead

Tatjana Berga

UMURGAS STŪRU UZKALNIŅU KAPULAUKS

Limbažu rajona Umurgas pagastā Liepkalna morēnu grēdā atrodas divi arheoloģiskie pieminekļi: paugura dienvidaustrumu virsotnē – Liepkalna kapu uzkalniņš ar akmeņu riņķi, bet paugura ziemeļrietumu galā – Umurgas Stūru uzkalniņu kapulauks. Sakarā ar grants karjera paplašināšanu 1981. gadā T. Bergas vadībā abi pieminekļi Liepkalnā tika izpētīti. Pētījumu rezultāti par Liepkalna kapu uzkalniņu, kas hronoloģiski attiecināms uz vēlo bronzas un agro dzelzs laikmetu (1. g.t. p.m.ē.–m.ē. sākums), savulaik ir publicēti,¹ toties par Umurgas Stūru kapulauku dota tikai neliela informācija.²

Pirmās ziņas par Umurgas Stūru kapulauku sniedza Eduards Šturms 1929. gadā.³ Ziņojumā Pieminekļu valdei viņš aprakstīja sešus uzkalniņus ar akmeņu krāvumu, trim no tiem centrā bija redzamas līdz 1 m dziļas postījumu bedres, virs 6. uzkalniņa bijis uzcelts šķūnis. Neskarts izskatījies vienīgi 5. uzkalniņš, kas bijis ļoti zems, tikko pacēlies virs zemes līmeņa. E. Šturms uzzīmēja arī uzkalniņu situācijas plānu. 1940. gadā Kaijciema iedzīvotājs – netālu no kapulauka esošo Eikenu māju saimnieks Edgars Bušs ziņoja Latvijas Vēstures muzejam par izrakumiem, ko viņš veicis kopā ar brāli. Zem uzkalniņa uzbēruma viņi bija atseguši skeletu, kuram zem elkoņa atrasta ornamentēta bronzas aproce, pie kreisās kājas dzelzs šķēpa gals, bet kreisās rokas pirkstā bronzas spirālgredzens. Apbedījums ar visām senlietām ticis atkal aizbērts. 1942. gadā šīs ziņas pārbaudīja arheologs Pēteris Stepiņš.⁴ Pārskatā par pārbaudes izrakumiem piemineklim ir dots cits nosaukums: Umurgas Krastiņi. Literatūrā zināms vēl viens pieminekļa nosaukums – Umurgas Eikeni.⁵ Visi trīs nosaukumi cēlušies no tuvāko māju vārdiem, tomēr pirmais nosaukums, kuru piemineklim deva tā atklājējs E. Šturms, bija Umurgas Stūri.

Veicot izpēti, P. Stepiņš konstatējis, ka kapulauks sastāv no divām uzkalniņu grupām. Pirmās grupas uzkalniņi atradās kalna ziemeļu galā, izvietoti ciešā grupā. Tie ir labi saskatāmi, akmeņu krāvumi labi izceļas. Postījumu bedres bija redzamas gandrīz visos pirmās grupas uzkalniņos. Otrās grupas uzkalniņi atradās vairāk uz DA no pirmās grupas, tie bija tik zemi, ka tos varēja neievērot. Pavisam P. Stepiņš saskaitījis deviņus

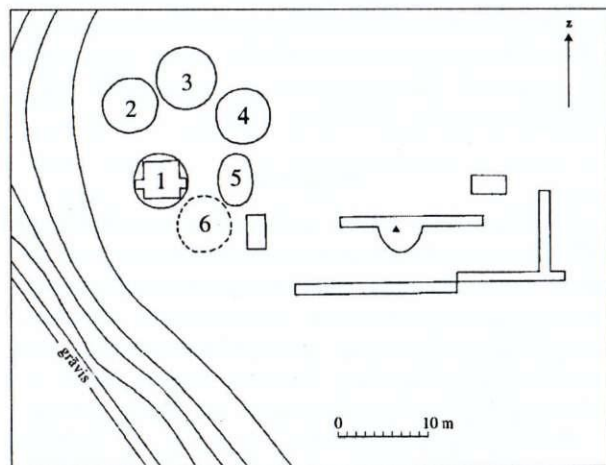
uzkalniņus. Diemžēl arheologa sastādītais plāns un uzņēmējumi nav saglabājušies. No jauna tika atsegts un izpētīts E. Buša agrāk atraktais uzkalniņš. Tā diametrs bija ap 7 m, uzbēruma augstums – 0,5 metri. Blakus vīrieša skeletam, tam paralēli, tika atsegts suņa skelets, kas gulēja uz labā sāna (6. att.). Visas izrakumos iegūtās senlietas nodotas Latvijas Vēstures muzejam.

Vēlāk kapulauks tika apsekots vēl divas reizes. 1962. gadā Jānis Graudonis konstatēja tikai sešu uzkalniņu grupu, ap dažiem bija akmeņu krāvums. 1976. gadā uzkalniņus apskatīja arheologs Juris Urtais, kurš ziņoja, ka sakarā ar meliorācijas darbiem vairāki uzkalniņi ir apbērti un nav redzami, labi saskatāmi vien divi uzkalniņi kapulauka ziemeļu pusē.

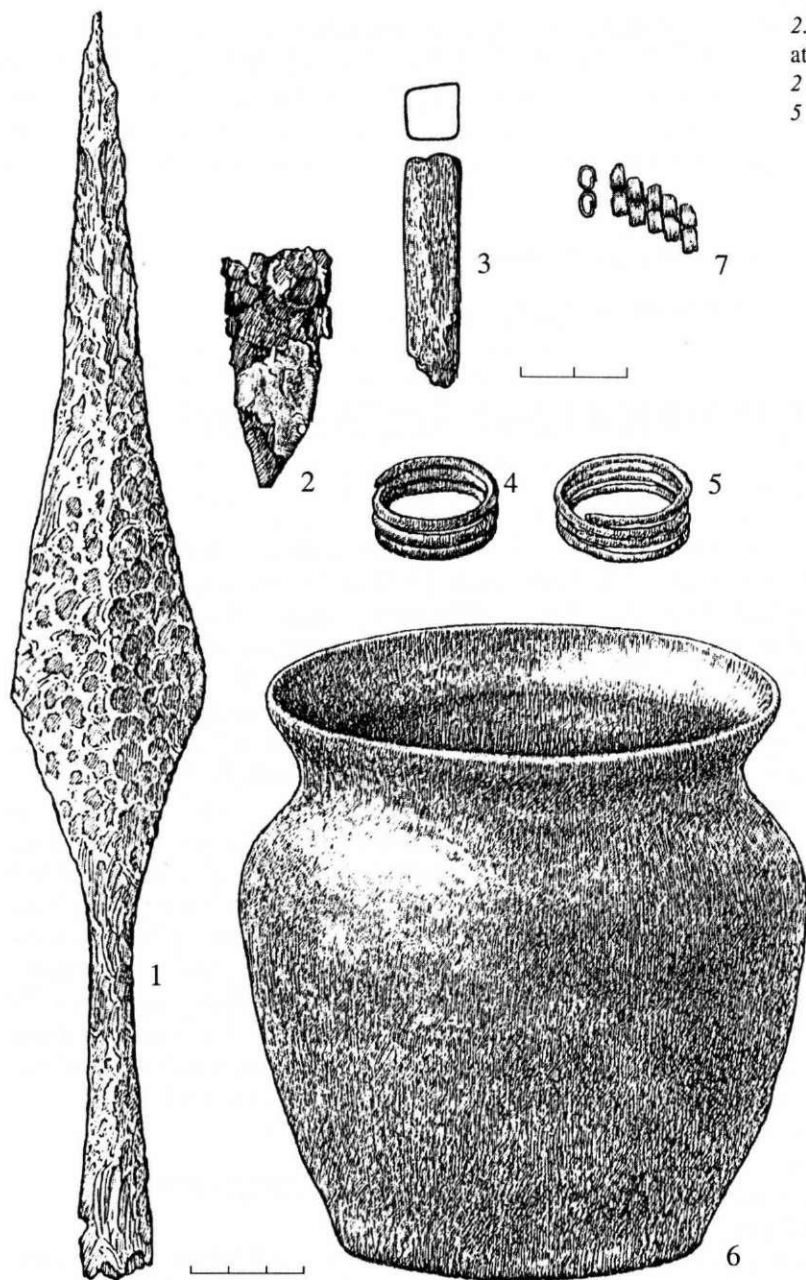
1981. gadā Umurgas Stūros pirms izrakumu sākuma vizuāli varēja konstatēt tikai vienu uzkalniņu grupu, kas sastāvēja no četriem uzkalniņiem. Otrās grupas uzkalniņi nemaz nebija redzami.

PIRMĀ UZKALNIŅU GRUPA

Visi uzkalniņi stipri apauguši krūmiem un kokiem. Labi redzami bija tikai divi uzkalniņi – 3. un 4. (numērācija saglabāta pēc E. Šturma sastādītā plāna). 2. uzkalniņš redzams daļēji, jo tā rietumu nogāze apbērtā

1. att. Umurgas Stūru uzkalniņu kapulauka situācijas plāns: 1–6 – uzkalniņi, ▲ – šķēpa gala atrašanās vieta. Dz. Zemītes zīmējums

2. att. 1. uzkalniņa senlietas (2-7) un savrup-
atrastais uznavas šķēpa gals (1): 1 – VI 244: 2;
2 – VI 244: 8; 3 – VI 244: 5; 4 – VI 244: 6;
5 – VI 244: 7; 6 – VI 244: 4; 7 – VI 244: 2.

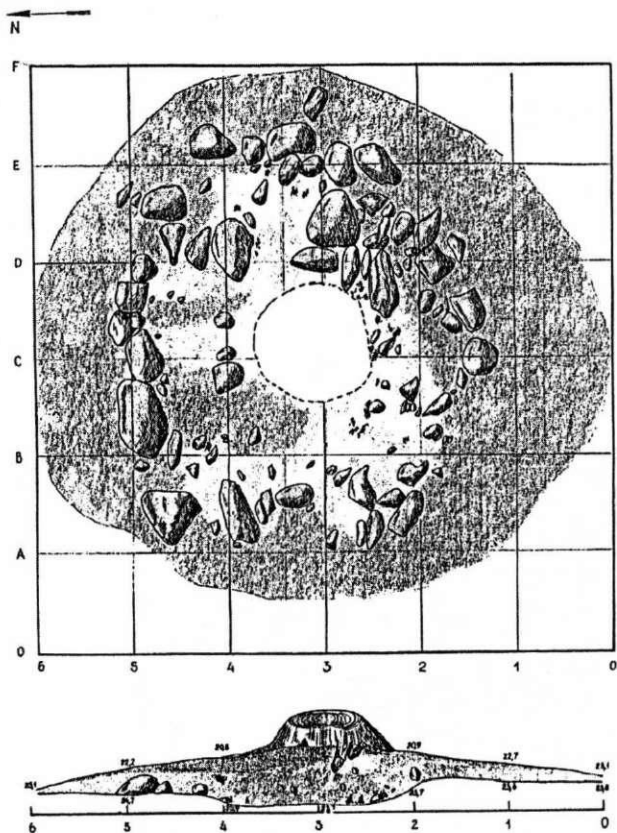
I. Siliņas zīmējums

ar kūdru, 5. uzkalniņš tik tikko pacēlās virs zemes, bet 1. un 6. uzkalniņš nebija redzams nemaz. Uzkalniņi izvietoti cits citam cieši līdzās, tie ir sfēriskas formas, 0,30–0,37 m augsti, to diametrs 5–7 metri. 3. un 4. uzkalniņa centrā bija vērojamas pārrakumu bedres, bet 2. uzkalniņa pašā centrā auga bērzs.

1. uzkalniņš

Uzkalniņš bija pilnīgi apbērts, veicot meliorācijas darbus, un zem kūdras nebija redzams. Iespējamā uzkalniņa atrašanās vietā vispirms tika iemērīta 1 m plata un 6 m gara tranšeja R–A virzienā. Zem 40–60 cm biezā kūdras slāņa sākās tumši pelēkas smiltis, kam sekoja mālainas smiltis. Tranšeja šķērsoja tieši uzkalniņa centru un tika paplašināta par vienu metru uz dienvidiem un diviem metriem uz ziemeļiem. Tādējādi tika atsegts viss uzkalniņš, kura diametrs bija 6 metri. 65 cm dziļumā tika atrasts postīts vīrieša skeletapbe-

dījums un akmeņu krāvējs ap to. Akmeņu krāvējs ir ovālas formas, orientēts R–A virzienā. Krāvēja rietumu pusē akmeņi nelieli, salikti rindā. Zeme ir akmeņaina, sevišķi daudz dabiski guļošu akmeņu ir uzkalniņa DA pusē. Dienvidu pusē akmeņu tikpat kā nav. Labi iezīmējas kapa bedre – dzeltenpelēkas smiltis ar pelnu plankumiem un oglītēm. Tās garums 2,3 m, plātums 1–1,1 metrs. Kapa bedrē redzams tumšas zemes četrstūris – postītāju izraktas bedres vieta. DA pusē apbedījumu norobežo divi lieli laukakmeņi, starp kuriem atrasts saspīests māla trauks. Aiz akmeņiem redzami pelnu plankumi. Skeleta kauli nekārtīgi izmētāti. Tāpat izmētātas kapa piedevas. Taisnstūrveida formas galodiņas fragmentam, kas darināts no pelēka šifera (slānekļa), nolauzta caurumiņa vieta (2. att.: 3). Mirušajam līdzdoti divi bronzas spirālgredzeni no četrām vijām, darināti no šķērsgrīzumā apaļas stieples, viens no gredzeniem bija salauzts (2. att.: 4, 5). Atrasts

3. att. 2. uzkalniņš un tā A profils. M. Tomiņas zīmējums

arī naža maksts gala bronzas apkaluma fragments ar dzelzs naža un ādas paliekām (2. att.: 2) un apģērba rotājuma fragments (2. att.: 7). Starp akmeņiem atrastais māla pods bija vidēja lieluma, 12 cm augsts, darināts uz podnieka ripas. Teriņveida formas trauka sānu šķērs griezumā ir gandrīz S veida, tam ir labi profilēts kakls (2. att.: 6). Apbedījums pēc senlietām datējams ar 11./12. gadsimtu.

2. uzkalniņš

Uzkalniņš atrodas uz Z no 1. uzkalniņa un uz DR no 3. uzkalniņa, to pakājes saskaras. Uzkalniņa diametrs 6 m, augstums 40 centimetru. Meliorācijas darbu gaitā uzkalniņa rietumu puse bija apbērta ar kūdru. Uzbērumu veidoja mālainas smiltis. Uzkalniņa centrā postījuma bedre nebija vairs redzama, tajā vietā bija tikai bērza celms. Akmeņu krāvums ap apbedījuma vietu skaidri iezīmējās jau pēc velēnas noņemšanas, tā virziens ZR–DA. Akmeņu krāvuma iekšpusē skaidri redzami pelnu, ogļu un gaiši dzeltenu smilšu plankumi. Atradumu nebija. Pelnu un ogļu plankumi sastopami vēl 60 cm dziļumā.

3. uzkalniņš

3. uzkalniņš bija vislielākais, tā diametrs 6,5 m, augstums 0,35 metri. Centrā bija redzama liela, garena postījuma bedre, orientēta ZR–DA virzienā. Uzkalniņš atradās viena metra attālumā uz ZR no 4. uzkalniņa pakājes. Uzbēruma sastāvs – gaiši dzeltenas smiltis ar mālu. 0,35 m dziļumā atrasta poda lauska. 0,5 m

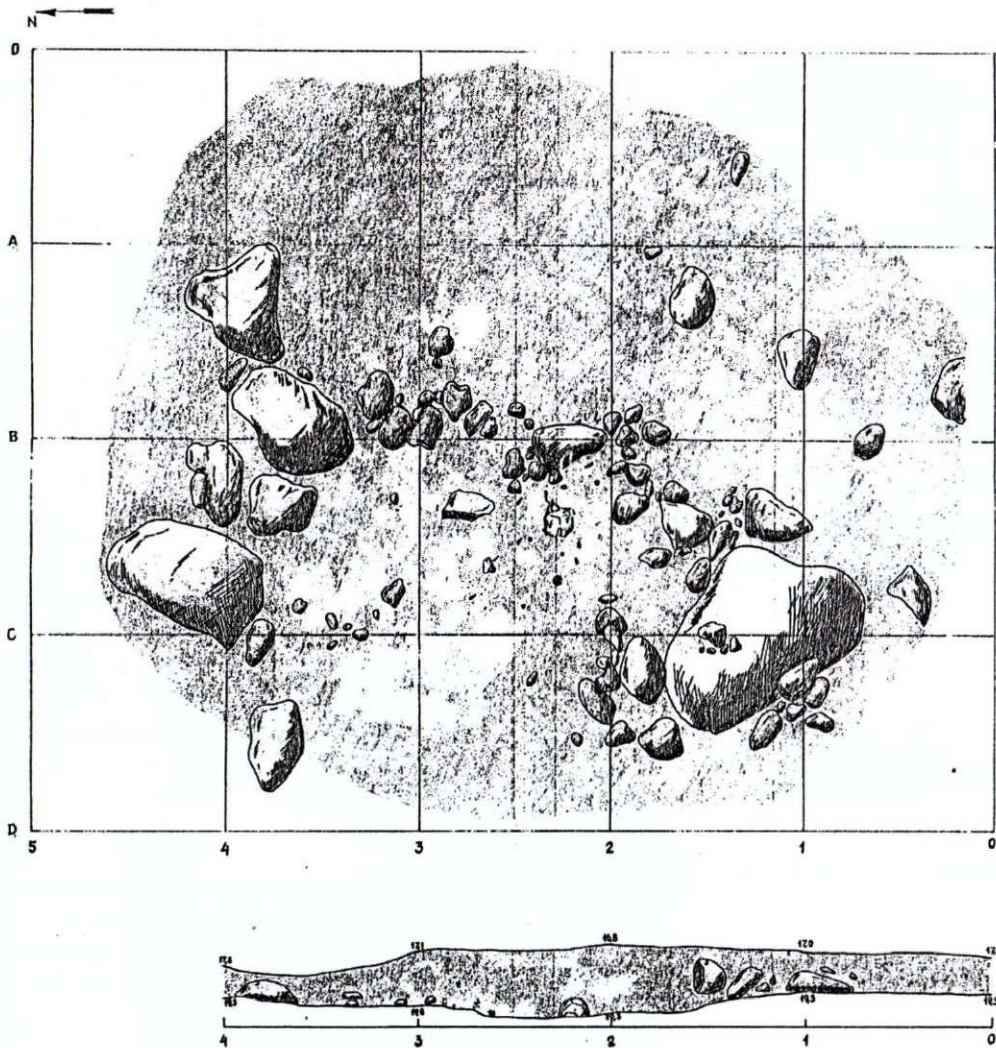
dziļumā sākās pelniem un ogļēm piesātināta zeme ar dzeltenu un koši dzeltenu smilšu un māla plankumiem. Akmeņu ovāls orientēts Z–D virzienā, tā dienvidu gals bija vaļējs. Akmeņi bija visdažādākā lieluma – no 0,2 līdz 0,6 m diametrā. Oglēm un pelniem piesātinātais zemes slānis beidzās jau 0,6–0,7 m dziļumā (tātad tā biezums bija 10–20 cm). Šajā dziļumā sākās dzeltenu smilšu slānis.

4. uzkalniņš

Uzkalniņš nav augsts, tam ir puslodes forma, diametrs 6 m, augstums 30 centimetru. Centrā redzama ovāla, 1 m plata un 2 m gara postījuma bedre, kas orientēta R–A virzienā. Uzbēruma – pelēka zeme ar mālainu smilšu piejaukumu. Iezīmējams ovāls, veidots no visdažādākā izmēra akmeņiem (0,10–0,15 m diametrā). Ovāls orientēts ZR–DA virzienā, tā garums ap 2 m, platums 1 metrs. Centrā 0,35 m dziļumā konstatētas nelielas ogļītes. Ogļītes sastopamas visā uzkalniņa laukumā, bet īpaši daudz to ir Z pusē aiz akmeņu ovāla. Šajā pašā dziļumā uzkalniņa austrumu pusē atrasta poda lauska. Apbedījums ierakts 10 cm dziļi pamatzemē. 0,4 m no uzkalniņa virsotnes parādījās netīri dzeltenas smiltis, bet 0,8 m dziļumā sākās tumši sarkans māls.

5. uzkalniņš

Ovālās formas uzkalniņš tikai nedaudz paceļas virs zemes. Tā augstums 0,15 m, garums 4 m (Z–D) un platums 3 m (R–A). Uzkalniņa sākotnējo formu noteikt grūti, jo tā malas ir izplūdušas. Tā atstatums no 4. uzkalniņa ir viens metrs, bet no 1. uzkalniņa – aptuveni 3 metri. Zem uzbēruma 0,33 m dziļumā atrasts traucēts jaunas sievietes (līdz 30 g.v.) apbedījums. Saglabājušies galvaskausa fragmenti un daži kauli. Skaidri iezīmējams kapa bedre – gaiši dzeltenas smiltis ar pelniem un dažām ogļītēm. Bedres izmēri 1,4×0,8 metri. Apkārt kapa bedrei akmeņu ovāls, tas orientēts DR–ZA virzienā, veidots no nelieliem akmeņiem (0,1–0,3 m diametrā) un ļoti lieliem laukakmeņiem. ZR pusē akmeņu nebija. Aiz laukakmeņiem A virzienā redzams gaiši dzeltenu smilšu plankums, bet uz ZA no tā – nelielas ogļītes. Pelnu plankumi turpinās vēl 0,15 m dziļumā. Zem galvaskausa un tam līdzās atsegts neliels satrudējušu lapu slānītis. Galvaskausa tomēr neatradās sākotnējā vietā. Kapa bedrē izmētāts arī apbedījuma inventārs. Starp senlietām kaklarota, kuru veido: monētpiekariņš ar caurumiņu (Vācija, Vormsa?, Heinrihs II, 1002–1024, denārs, monēta nodilusi), divas mucīņveida dzintara krelles un divas mucīņveida stikla krelles ar zelta foliju, divas tumši zila stikla mucīņveida rievotas krelles, viena zila stikla cilindrisks rievota krelle, divas zaļas krelles, viena no tām rievota. Kaklarotā bijuši divi bumbierveida zvārguļi ar krusta šķēlumu un plakanu lokveida cilpiņu (5. att.: 1). Iespējams, ka rotā bijuši arī apaļi sudraba piekariņi, jo atrasti rotātu sudraba plāksnīšu fragmenti, no tiem viens ar saulītes ornamentu. Blakus atrasts bronzas gredzentiņš divām vijām. Pakavsaktiņa

4. att. 5. uzkalniņš un tā R profils. M. Tomiņas zīmējums

krekla sasprašanai ir maza, ar atroftiem galiem, saktas loks šķērsriezumā apaļš, zosla nolauzta (5. att.: 4). Krūšu rotā ir divas divrindu važiņas; viena izvērtā caur 12 staru zvaigznestsaktas iekšējo riņķi un turas uz zoslas. Rotas galā zirdziņa – piekariņa puse, aci iezīmē apaļš caurumiņš, muguras daļā bijusi cilpiņa ar apaļu caurumiņu (5. att.: 3). Otrās važiņas galos ar stienīšu važiņu palīdzību piekārti seši zvaniņi (5. att.: 2). Vēl atrastas divas bronzas zvaigznestsaktas – plakanas riņķa saktas ar apaļu caurumu. Tām ir 16 trīsstūrveida stari, pie to pamatnes ir neliela iedobe, loks ornamentēts ar trim reljefām joslām, no kurām vidējā ir šķērssvītrotā. Zoslas abām saktām ir nolūzušas (5. att.: 5, 6). Visas trīs saktas pēc A. Vilcānes klasifikācijas pārstāv II tipa I. grupu.⁶ Atsevišķi atrasts miniatūrs, plakans bronzas putniņš – piekariņš. Putna galva samērā masīva, aci iezīmē neliels caurumiņš (5. att.: 8). Interesants atradums ir deviņas bronzas spirālcaurules vainaga bizes vai villaines pušķu saturēšanai. Piecām spirālcaurulēm platajā galā iemaukts zvaniņveidīgs diegu saturētājs, šaurajā galā redzami vilnas diegi, brūnā krāsā (5. att.: 7). Apbedītā bijusi apsegta ar villaini,

no tās atrasti vairāki rotājuma izmantotu bronzas stīpiņu fragmenti. Starp senlietām ir arī četras poda lauskas, kāda dzelzs priekšmeta divi fragmenti, neliels tāss fragments. Apbedījums pēc senlietām datējams ar 11. gadsimtu.

6. uzkalniņš

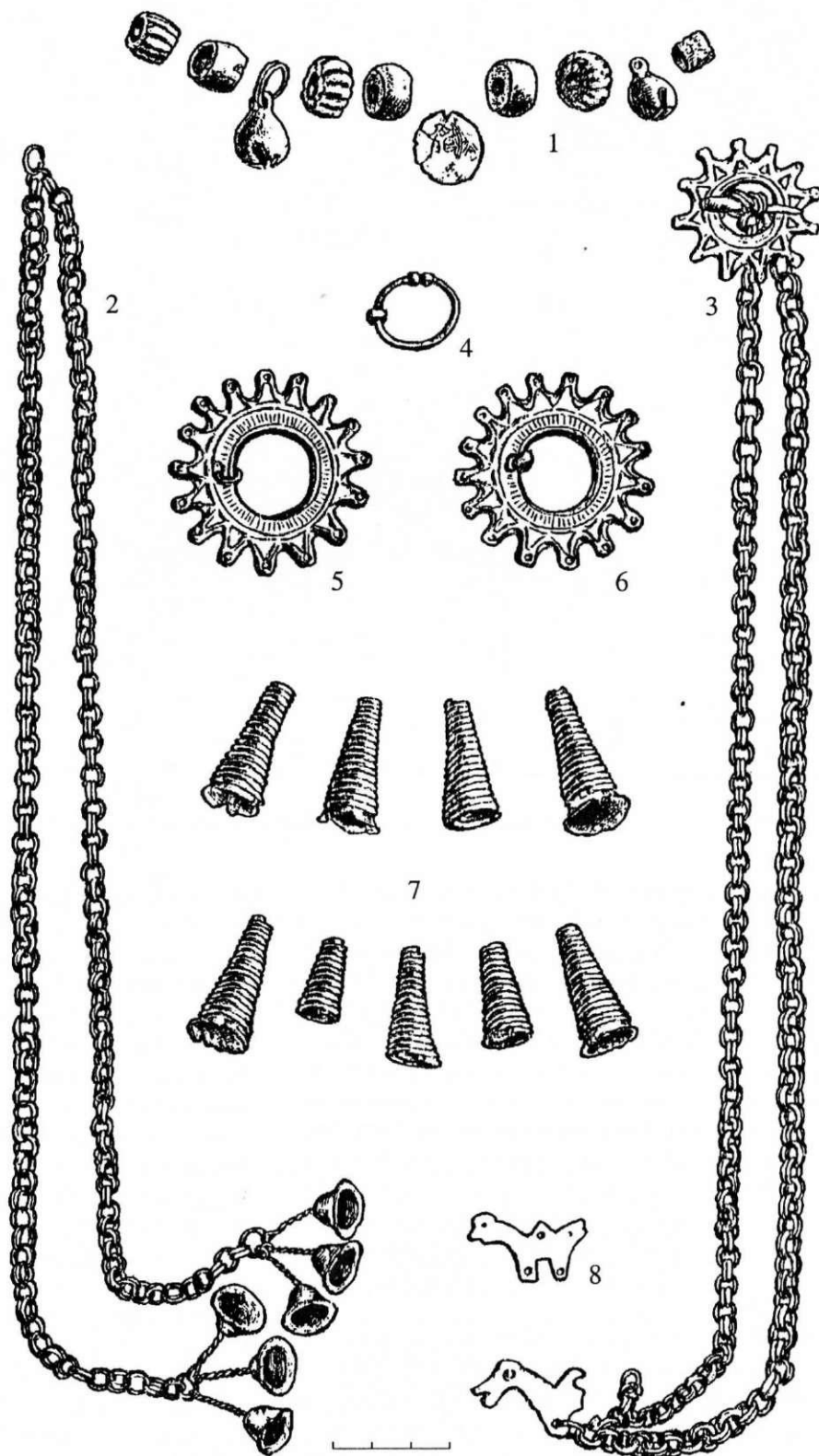
Virš uzkalniņa bijis uzcelts šķūnis – tas ir redzams E. Šturma plānā, un par tā esamību 1981. gadā liecināja arī vietējais iedzīvotājs Pēteris Krastiņš. Precīzu uzkalniņa atrašanās vietu nevarēja noteikt. Ceļot šķūni, uzkalniņā bija atrasts māla podiņš, tā lauskas kopā ar 7. uzkalniņa senlietām nodotas Latvijas Vēstures muzejam.

OTRĀ UZKALNIŅU GRUPA

Otrā – triju uzkalniņu grupa atradās 20 m uz DA no pirmās. Jau 20. gs. 30.–40. gados uzkalniņi bijuši tik tikko saskatāmi virs apkārtējās zemes līmeņa. 1981. gadā zemes virspusē uzkalniņi vairs nebija

5. att. 5. uzkalniņš, sievietes
apbedījuma inventārs:

1 – VI 244: 31–42; 2 – VI 244:
29; 3 – VI 244: 30; 4 – VI 244:
22; 5 – VI 244: 10; 6 – VI 244: 9;
7 – VI 244: 11–16, 19–21;
8 – VI 244: 23

7. uzkalniņš

saskatāmi. Pēc pārliciecinām vietējā iedzīvotāja P. Krastiņa liecībām tieši šeit bija atrasts apbedījums ar suni. Arī no P. Stepiņa apraksta izriet, ka uzkalniņš piederējis pie otrās grupas, bet, kur precīzi tā atradās, tomēr nav skaidrs. Visi trīs otrās grupas uzkalniņi bija ap 7,5 m diametrā, stipri izplūduši, to malas bija vāji saredzamas.

Uzkalniņa apraksts dots pēc E. Buša ziņojuma un P. Stepiņa apraksta. Uzkalniņa diametrs 7,5 m, augstums 0,5 metri. Apbedītais bijis ierakts pamatzemē 0,1 m dziļi. Orientācija nav norādīta, bet iespējams, ka tā bija ZR–DA. Mīrušais guļ uz muguras, abas rokas paceltas uz augšu pie zoda. Uz kreisās rokas elkoņa

6. att. 7. uzkalniņš, vīrieša skeletkaps ar suņa apbedījumu. P. Stepiņa foto

rajonā atrasta aprobe, pie kreisās kājas ceļa – šķēps; uz kreisās rokas pirksta bronzas gredzens. Kreisajā pusē blakus apbedījumam, pāris desmitu centimetru attālumā no tā, atrasts uz labā sāna guldīts suns (6. att.). Apbedījuma inventārā trīs priekšmeti. To vidū neliels metamā šķēpa gals ar lejasdaļā rombveidā paplašinātu lapu. Lai iedzītni labāk iestiprinātu kātā, tas nedaudz paliekts uz sāniem (7. att.: 1). Lentveida aprobe gatavota no 0,3–0,5 cm biezas un 1–1,5 cm platas bronzas lentes (7. att.: 3). Aprobei abos galos ir trīs simetriskas, noslēgtas, patstāvīgas ornamentētas joslas. Bronzas spirālgredzenam ir divas vijas no griezumā segmentveida stieples (7. att.: 2). Apbedījums pēc šķēpa gala un aprocas vēlajām formām datējams ar 13. gadsimtu.

Uzkalniņu otrās grupas vietā tika iemērītas sešas pārbaudes tranšejas ar nolūku atrast pārējos uzkalniņus. Kopējais tranšeju garums bija 60 m, plātums – 1 m, dziļums 0,6 m (1. att.). Visās tranšejās pēc velēnas noņemšanas tika atsegta 0,3 m bieza, pelēcīgi dzeltena augsnes kārtā, zem tās – koši dzeltenas smiltis, kas turpinājās līdz 0,5 m dziļumam. Atšķirībā no pirmās uzkalniņu grupas, kur zeme bija ļoti akmeņaina, šeit akmeņu nebija nemaz. Arī uzkalniņam, kur apbedīts vīrietis ar suni, nebija akmeņu riņķa. Vienā no tranšejām 0,4 m dziļumā tika atrasts dzelzs uzmavas šķēpa gals (2. att.: 1). Zemes virspusē šajā vietā bija redzams it kā neliels pacēlums, taču nekādi atradumi vai pelnu un ogļu plankumi netika konstatēti. Šķēpa

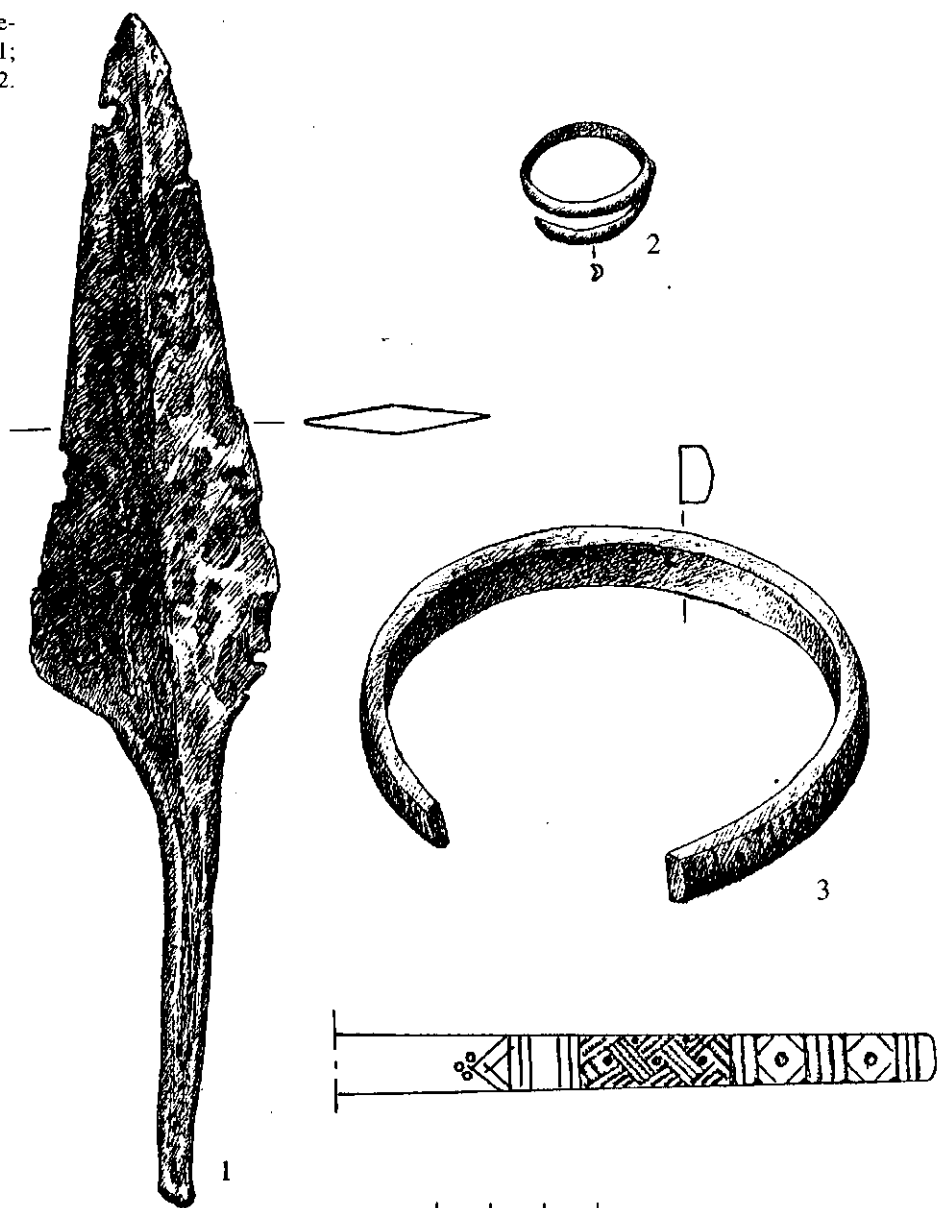
gals, domājams, pieskaitāms pie savrupatradumu kategorijas kapulauka teritorijā.

Umurgas Stūru kapulauks atrodas Vidzemes ziemeļrietumu daļā, Gaujas lībiešu teritorijā, kas vēstures avotos tiek dēvēta par Metsepoli. Platības ziņā tā bija lielākā no visām Vidzemes lībiešu zemēm – ap 3000 kvadrātkilometru. Metsepole, iespējams, bija maz apdzīvota, jo tās nosaukumu tulko kā “mežu zeme”. Teritorija arheoloģiski pētīta visvājāk, zināms ļoti maz šī perioda pieminekļu, no tiem tikai divi kapulauki: Vainižu Zviedrukalns un Umurgas Stūri. Tieši tāpēc Umurgas Stūru senkapu materiāls ir ļoti nozīmīgs Gaujas lībiešu kultūras izpētei.

Kapulaukam ir daudz tieši Gaujas lībiešiem raksturīgu pazīmju – uzkalniņi izvietoti blīvi cits pie cita, tie atradās pie mazas upītes – Dzirnupītes, kuras vietā tagad izrakts grāvis. Parasti viena kapulauka robežās uzkalniņi veido atsevišķas grupas, pa 3–10 uzkalniņiem grupā. Umurgas Stūros pirmajā grupā bija seši uzkalniņi, bet otrajā – trīs. Visu uzkalniņu uzbūvējums sastāvēja no mālsmits ar ogļišu piejaukumu. Katrā uzkalniņā apbedīts tikai viens mirušais. Kapu bedres, ko iezīmēja ar pelniem un ogļītēm piesātināta zeme, orientētas ZR–DA un R–A virzienā. Apbedījumi bija ierakti pamatzemē 10–20 cm dziļumā, ap tiem vērojams ovāls akmeņu krāvums. Nereti Gaujas lībieši mirušos apbedīja kopā ar suni. Umurgas Stūros šī tradīcija konstatēta 7. uzkalniņā, kur suns bija guldīts blakus mirušajam. Viena no lībiešu tradīcijām bija mi-

7. att. 7. uzkalniņš, vīrieša apbedījuma inventārs: 1 – A 10632: 1; 2 – A 10632: 3; 3 – A 10632: 2.

Dz. Zemītes zīmējums

rušajiem dot līdzīgu vai pat vairākus traukus, kuros, jādūmā, ielika ēdienu. Umurgas Stūru kapulaukā keramika atrasta gandrīz visos postītajos uzkalniņos, divos no tiem – 1. un 6. uzkalniņā uzieti veseli podi. Diemžēl uzkalniņi senatnē tikuši izlaupti, tāpēc iegūto senlietu skaits ir neliels: viens sievietes un viens vīrieša apbedījuma inventārs. Spriežot pēc senlietām, kapulauks datējams ar 11.–13. gadsimtu.

Atrastais apbedījuma inventārs ir lībiešs, bet jūtama arī latgaļu ietekme. Lībiešiem raksturīgas bija krūšu važiņu rotas: važiņas pie katra pleca parasti saturējušas spieķadatas, pakavsaktas un bruņrupu saktas. Stūru kapulaukā važiņas bija piestiprinātas pie zvaigznessaktas. Jāatzīmē, ka zvaigzņveida saktas bija izplatītas galvenokārt latgaļu teritorijā, lībiešu un zemgaļu arheoloģiskajos pieminekļos tās konstatētas nelielā skaitā. Kapulaukā atrastie zoomorfie – zirdziņu un putniņu – piekariņi lībiešiem bija raksturīgi jau kopš 10. gadsimta. Tāpat lībiešiem vairāk raksturīgi bija spirālgredzeni, kapulaukā tie ir trīs. Gaujas lībie-

šu vīriešu apbedījumu raksturīgās piedevas bija šķēpi, cirvji un naži makstī ar greznu apkalumu. Tieši tāds lībiešiem raksturīgs naža maksts apkaluma fragments, darināts no bronzas skārda, atrasts 1. uzkalniņā. Kuršu un lībiešu kapulaukos diezgan bieži tiek atrastas šifera galodiņas. Uzkalniņā atrastā lentveida aproce ir zīmīgākā kuršu un pārkuršojušo lībiešu rotaslieta, tādas aproces attīstījušās no aprocēm ar zvērgalvu galiem un hronoloģiski ir vēlākas par 11./12. gadsimtu. Īpaši jāatzīmē tāds atradums kā bronzas spirālcaurulītes. Piecām platajā galā bija iemaukts zvaniņveidīgs diegu saturētājs, bet šaurajā galā redzami vilnas diegi brūnā krāsā. Spirālcaurulīšu nozīme nav skaidra, tās, iespējams, izmantotas vainaga bizes vai villaines pušķu saturēšanai. Tādas spirālcaurulītes atrastas arī Daugavas lībiešu Salaspils Laukskolas kapulaukā (70., 167., 192. un 201. kaps) vīriešu un zēnu apbedījumos.⁷ Caurulīšu iekšpusē konstatētas ādas sloksnītes, iespējams, spirālcaurulītes bija piestiprinātas pie jostas. Viena spirālcaurulīte atrasta arī Salaspils Lipšu

82. kapā.⁸ Piecas tādas pašas spirāles uzietas Mālpils Īdiņu līdzenajā kapulaukā.⁹

Kā zināms, lībieši apdzīvoja teritoriju starp Dau-gavas un Gaujas lejteci līdz līnijai Vainiži – Mālpils – Īdiņi – Aizkraukle. Ar 10.–11. gs. datējamais Mālpils Īdiņu kapulauks atradās tieši uz lībiešu apdzīvotās teritorijas robežas. Kapulaukā mirušie bija guldīti seklās, līdz 0,35 m dziļās bedrēs ar nenoteiktu orientāciju. Spriežot pēc atrastā inventāra, tas ir lībiešu kapulauks, kaut gan jūtama arī latgaļu ietekme. Visos sešos Mālpils Īdiņos izpētītajos kapos atrasts vai nu

māla trauks, vai tikai lauska; uzietas arī jostu paliekas, zvārgulīši, stikla krelles, kaklariņķi, pakavsaktas, ap-roces, važiņas ar zoomorfiem piekariņiem. Kapulaukā atrastās spirālcaurulītes un zvaniņveidīgie diegu satu-rētāji, vairākas zvaigznessaktas, nelielas pakavsaktiņas ar atrotītiem galiem, pie kurām piestiprinātas važiņu rotas ar zoomorfiem piekariņiem, u.c. liecina par to, ka Mālpils Īdiņu materiālā daudz kopēja ar Gaujas lībiešu, īpaši ar Umurgas Stūru kapulauka materiālu. Spriežot pēc senlietām, Umurgas Stūru kapulauks datējams ar 11.–13. gadsimtu.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Berga T. Liepkalna kapu uzkalniņš // AE. – Rīga, 1987. – 15. laid. – 12.–18. lpp.
- ² Berga T. Izrakumi Kaijciemā // ASM 1980 un 1981. – Rīga, 1982. – 47.–50. lpp.
- ³ Latvijas Nacionālā vēstures muzeja arheoloģijas objektu apzi-nāšanas dokumentācija. Valmieras apriņķa lieta. LVM A.
- ⁴ Stepinš P. Pārskats par izrakumiem Valmieras apriņķī Umurgas pagasta Krastiņos 1942. gada 10. jūlijā. Latvi-jas Nacionālā vēstures muzeja arheoloģijas objektu apzi-nāšanas dokumentācija. Valmieras apriņķa lieta. LVM A.
- ⁵ Tõnisson E. Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh.–Anfang 13. Jhs.). – Tallinn, 1974. – S. 158–160.
- ⁶ Vilcāne A. Zvaigžņveida saktu tipi un to izplatība Latvijas PSR teritorijā 10.–13. gs. // Latvijas vēstures problēmas: Rīgas pilsētas jauno vēsturnieku zinātniskās konferences referātu tēzes. – Rīga, 1983. – 63.–65. lpp.
- ⁷ Pateicos Dr. hist. A. Zariņai par sniegto informāciju.
- ⁸ Daiga J. Izrakumi Sataspils Lipšu kompleksā un Do-les Raušu ciemā // ASM 1974. – Rīga, 1975. – 24.–34. lpp.
- ⁹ Šnore R. Pārskats par aizsardzības izrakumiem 1933. ga-da jūlijā Rīgas apriņķī, Mālpils pagasta Īdiņos. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja arheoloģijas objektu apzi-nāšanas dokumentācija. Rīgas apriņķa lieta. LVM A.

Tatjana Berga

THE CEMETERY OF UMURGAS STŪRI

Summary

The pre-Christian cemetery of Umurgas Stūri was located in the historic district of Metsepole in north-western Vidzeme, an area populated by the Gauja Livs. The cemetery exhibits many features characteristic of the Gauja Livs: the barrows are arranged very close together and are located next to a former stream, the Dzirmupīte. Within the limits of one cemetery, the barrows formed two separate groups, the first consisting of six barrows, and the second of three. The earth in all the barrows consisted of sandy loam with an admixture of charcoal. Each barrow contained a single burial. The graves, marked by earth rich in ash and charcoal, were orient-

ed NW–SE and W–E. They had been dug about 10–20 cm into the subsoil, surrounded by an oval stone setting. A burial accompanied by the remains of a dog was found in one of the barrows. Pottery was found in almost all of the disturbed barrows, two of which contained whole vessels. Unfortunately, the barrows had been plundered in antiquity, so the number of artefacts was small: restricted to the inventory of one female and one male burial. These are characteristically Liv grave inventories, although with a perceptible Latgallian influence. Basing on the age of artefacts, the cemetery may be dated to the 11th–13th centuries.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1. Location plan of Umurgas Stūri barrow cemetery
- Fig. 2. Artefacts from Barrow 1 (2–7) and stray finds
- Fig. 3. Barrow 2 and its cross-section
- Fig. 4. Barrow 5 and its cross-section
- Fig. 5. Female grave inventory from Barrow 5
- Fig. 6. Male inhumation with a dog burial in Barrow 7
Photo by P. Stepinš
- Fig. 7. Grave inventory from Barrow 7

Valdis Bērziņš

ZUŠU ŽEBĒRKĻU UN ZVEJAS AIZSPROSTU DETAĻAS NO SĀRNATES NEOLĪTA APMETNES

Starp neolīta laika zvejas piederumiem, kas iegūti E. Šturma un L. Vankinas vadītajos izrakumos Sārnates purva apmetnē, lielā skaitliskā pārsvarā ir ar tīkliem saistītie priekšmeti: galvenokārt dažādi pludiņi un gremdi.¹ Pilnībā trūkst liecību par zvejas rikiem no kaula – makšķerākiem vai zivju šķēpiem. Šo individuālo zvejas rīku iztrūkums acīmredzot skaidrojams tādējādi, ka kaula priekšmeti purva skābajos apstākļos saglabājas ļoti vāji. Toties atrastas koka žebērķļu detaļas, kā arī skalū kuliši, kas visdrīzāk uzskatāmi par zvejas aizsprostu posmiem. Šajā rakstā aplūkotas šīs divas priekšmetu formas, kas liecina, ka zveja ar tīkliem noteikti nebija vienīgais un varbūt pat ne būtiskākais seno iedzīvotāju praktizētais zvejas veids.

ZUŠU ŽEBĒRKĻU ZARI

Mītnēs ar vēlo Sārnates tipa keramiku (A_{DR}, G, K, N) atrasti četri savdabīgas formas oša koka priekšmeti, kuros E. Šturms un L. Vankina saskatīja zināmu līdzību ar austrāliešu bumerangiem.² Atzinums, ka minētie priekšmeti tiešām uzskatāmi par bumerangiem, vēlāk plaši atkārtots dažādos zinātniskos un populārzinātniskos aprakstos. Tomēr laikā, kas pagājis pēc pētījumiem Sārnatē, citās Baltijas jūras piekrastes neolīta apmetnēs iegūti analogiski priekšmeti, kas liek uz Sārnates “bumerangiem” skatīties jaunā gaismā.

Savā starpā ļoti līdzīgi ir trīs Sārnatē atrastie priekšmeti: divi daudz maz veseli un viens fragmentārs eksemplārs (1. att.: 2–4). Tiem visiem ap 15 cm gara un līdz 4 cm plata, plāna smaile un apmēram 30° leņķī pret to izvietots nedaudz biezāks kāts. Izliektajā malā pie pārejas uz kātu redzams neliels izvīzījums. Diviem eksemplāriem kāts saglabājies pilnā garumā – abiem 21 cm garš. Kātam viena mala bieža un plakana, bet otra – plāna, mazliet noapaļota. Kāta galā izveidota platāka kājiņa, kas pašā galā sašaurinās.

Ceturtais eksemplārs (1. att.: 1) nedaudz atšķiras: tam mazliet vairāk izliekta smaile, nav izvīzījuma pie pārejas uz kātu, bet pats kāts īsāks. Šajā gadījumā kātam trūkst kājiņas – un galā tas ķīļveidīgi sašaurinās.

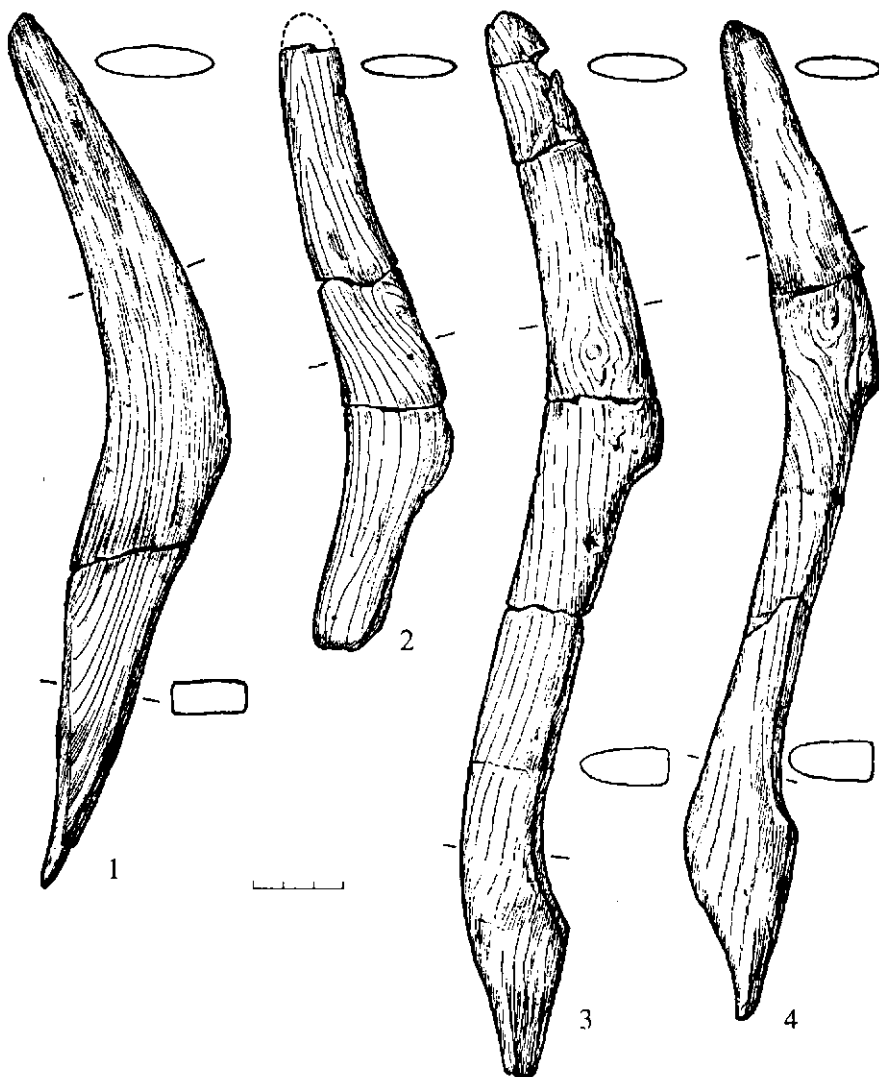
Ļoti līdzīgas formas koka priekšmeti atrasti Šventoņas neolīta apmetnēs Lietuvas piekrastē, kā arī Ertebeles kultūras, Rozenhofas grupas un piltuvkausu kultūras apmetnēs mūsdienu Dānijas un Ziemeļvācijas piekrastē. Šo materiālu salīdzinājusi un plašākā rakstā apkopojusi J. Meirere-Balke.³ Pamatojoties uz analogiju ar jaunāko laiku Baltijas jūras dienvidu piekrastē no dzelzs izgatavotajiem zušu žebērķļiem ar smaili un diviem atliektiem sānu zariem jeb “spārniem”, viņa secina, ka minētie neolīta priekšmeti uzskatāmi par žebērķļu detaļām – turklāt tie pieder īpašiem spīļveida žebērķļiem, kas izmantoti zušu duršanai. J. Meirere-Balke izstrādājusi vairākas šo priekšmetu rekonstrukcijas.⁴

Neolīta apmetnēs Lietuvā un Dānijā pēdējās desmitgadēs atrasti veseli šāda veida žebērķļu gali, tādējādi apstiprinot J. Meireres-Balkes piedāvāto rekonstrukciju pareizību. Vislabāk saglabāties ir Šventoņas 4. apmetnē atrastais žebērķļa gals (2. att.): četrstūraina koka kāta galā iedzīts 10 cm garš kaula smailis, bet katrā pusē ar koka ķīļiem un lūku aptinumu piestiprināts koka sānu zars.⁵ Dānijas Ērē (*Ærø*) salā atrastais žebērķļa gals ir stipri līdzīgs, tam trūkst centrālā smaila un nolauzti sānu zaru gali. No Šventoņas atraduma tas atšķiras ar daudz garāku aptinuma joslu.⁶

Nav šaubu, ka Sārnatē atrastie četri īpatnējie koka priekšmeti izmantoti analogiski – kā spīļveida zušu žebērķļu sānu atzari. Šie žebērķļi acīmredzot bijuši līdzīgi Šventojā atrastajam eksemplāram.

Gan Sārnatē, gan Baltijas jūras dienvidu piekrastē atrastie žebērķļu sānu zari izgatavoti no koksnes ar dabisku liekumu, kas nodrošināja priekšmetam lielāku stiprību: šim nolūkam izmantota vieta, kur no koka stumbra atdalās kāds lielāks zars. Pāršķeļot izcirsto stumbra un zara posmu uz pusēm, no tā varēja izgatavot divus spoguļattēlā vienādus liektos žebērķļa zarus. Šādu izgatavošanas metodi apstiprina attiecīgu pusfabrikātu atradumi Ziemeļvācijas apmetnēs.⁷

Pēc zušu nārsta Atlantijas okeānā straume mazuļus aiznes līdz Eiropas krastiem, un tie ienāk arī Baltijas jūrā. Daļa paliek jūrā, bet daļa pārvietojas uz ezeriem un upēm. Dienā zutis mēdz ierakties dūņās vai palīst zem akmeņiem un siekstām, bet barības meklējumos

1. att. Spīlveida žebērķļu sānu zari no Sarnates apmetnes (Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. – Рига, 1970. – С. 91, табл. II: 3–6):
 1 – N mītne (A 11419: 58),
 2 – K mītne (A 11418: 59),
 3 – G mītne (A 11415: 384),
 4 – A_{DR} mītne (A 11418: 147)

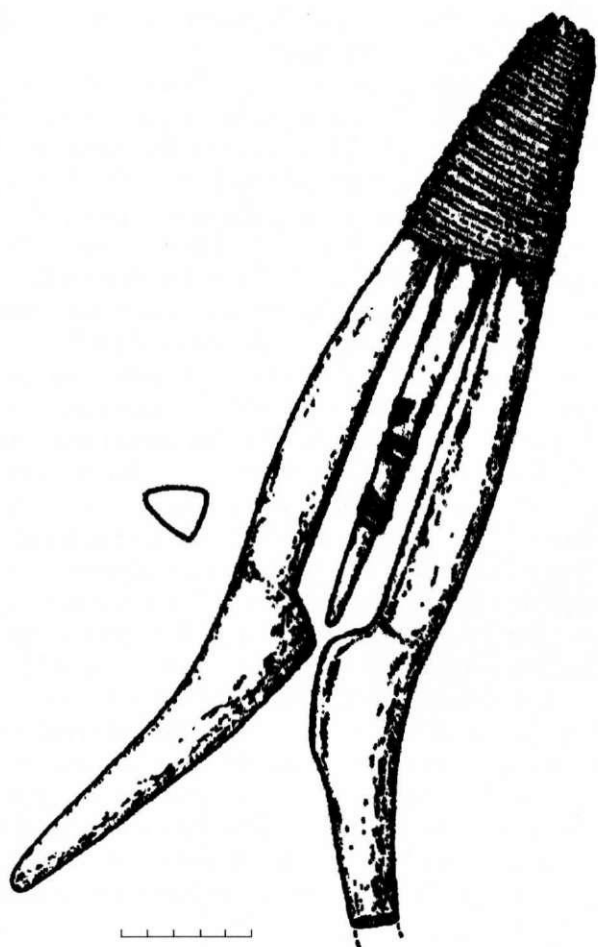
dodas naktī. Ziemā tas kļūst mazaktīvs un parasti ierokas dūņās.⁸ Tāpēc šajā gadalaikā zušu zveja ar citiem paņēmieniem ir apgrūtināta, un dūņās pārziemojošo zušu duršana iegūst zināmu saimniecisku nozīmi. Šķiet, ka zušu duršana ziemā piekrastes ūdeņos bija nozīmīga tāpēc, ka, sākoties aukstam laikam, daudzi zuši mēdz doties pa upju straumi lejup, lai pārziemotu piekrastē.⁹ Zušu duršana no āliņģiem nesenos laikos bijusi plaši izplatīta nodarbe Vācijas un Zviedrijas, kā arī Latvijas un Igaunijas piekrastē. Dūņās guļošo zušu duršana ir saimnieciski racionāla tāpēc, ka zuši mēdz pārziemot baros un, ja vienreiz “uztaustīta” īstā vieta, tad iespējams gūt brangu lomu. Turklāt zuši paliek uzticīgi noteiktām dzīvesvietām, tāpēc, zinot šīs vietas, var tikt pie bagātiem lomēm.¹⁰

Spīlveida žebērķļi lietojami tikai vietās ar mīkstu gultni, tie piemēroti dūņās paslēpušos zušu duršanai. Žebērķļa atliektie sānu zari jeb “spārni” virza zuti uz vidu, kur to notur “spārnu” izvīrījumi. Zuti sadur starp atzariem izvietotais smailis, neļaujot tam izmukt, slīdot uz priekšu vai atpakaļ. Žebērķļa konstrukcijā svarīgi, lai sānu atzari šaurākajā vietā sanāktu tuvu kopā, bet tiem jābūt atspērīgiem, lai zuša ķermeni varētu iespiest spraugā starp tiem. Neolīta

žebērķļu konstrukcijā zināmu atspērīgumu nodrošina kātu un sānu zarus saturošais aptinums.¹¹

Zušu duršana iespējama arī bezledus apstākļos no laivas: to praktizēja vēlā rudenī vai agrā pavasarī.¹² Arī vasarā zušus dūra no laivas vai brienot: dienā to guļas vietas nodeva “elpošanas caurumi” dūņās, zvejnieki mēdza arī zušus tīši izbaidīt, lai pēc burbuļiem, ko tie radīja, rokoties dūņās, noteiktu to atrašanās vietu. Naktī, kad zuši kļūst aktīvi, iespējama peldošu zušu duršana, izmantojot dažāda veida gaismekļus.¹³ Keramikas pētniece B. Hultena izteikusi domu, ka neolītā naktis zvejā izmantotas ar taukiem pildītas māla lampiņas. Par māla bļodiņu – lampiņu funkcionālu saistību ar spīlveida žebērķļiem šķietami liecina šo divu raksturīgo priekšmetu formu klātbūtne Baltijas jūras dienvidu piekrastes neolīta kultūru – gan Ertebeles kultūras, gan Rozenhofas grupas materiālā.¹⁴ Šādas sakarības ticamību vēl vairāk pastiprina konstatējums, ka abas minētās priekšmetu formas raksturīgas arī Austrumbaltijas piekrastes neolītam, kā liecina atradumi Sarnatē un Šventojā.¹⁵

Pēc J. Meireres-Balkes uzskata, šāda žebērķļa konstrukcija nav piemērota citu zivju sugu zvejai: tā pielāgota konkrēti zuša ķermeņa formai.¹⁶ Lai gan

2. att. Žebērķļa gals no Šventojas 4.B apmetnes (*Rimantienē R. Der Aalstecher von Šventoji 4B in Litauen // Archaeologia Baltica. – 1995. – Vol. 1. – S. 9, Abb. 2)*

Austrumbaltijas etnogrāfiskajā materiālā nav zināmi spīļveida žebērķļi ar diviem sānu atzariem, arī šeit sastopami žebērķļi, kas lietoti tieši zušu zvejai un veidoti pēc līdzīga principa: ar pamīšus izvietotiem divu veidu zariem – starp gariem un platiem zariem (visbiežāk rombiskiem) izvietoti īsi, smaili zari ar atkarpi. Durot zutis tiek iesprostots starp diviem garajiem zariem un uzdurts uz īsā zara. Garie, platie zari pasargā īsos, smailos zarus no bojājumiem, kas var rasties, žebērķlim ietriecoties gultnē.¹⁷

Vadoties pēc bioloģiskiem apsvērumiem, tiek uzskatīts, ka zušu ieceļošana Baltijas jūras baseinā, visticamāk, sākusies tikai Litorīnas jūras fāzē: atjaunojās saikne ar okeānu, ļaujot baseinā ieplūst sāļam ūdenim.¹⁸ Šī pārmaiņa arheoloģiskajā hronoloģijā atbilst vēlajam mezolītam. Zvejnieku II apmetnē Burtņieku ezera krastā zušu kaulu paliekas tomēr konstatētas jau vidējā mezolīta slānī. Jebkurā gadījumā ir skaidrs, ka arī neolītā zutis Austrumbaltijas ūdeņos ieceļoja un kļuva par zvejas objektu gan piekrastē, gan iekšzemē: par to liecina zušu kaulu palieku atradumi Osas apmetnes agrā neolīta slānī Lubāna ezera baseinā un Igaunijas neolīta apmetnēs Lonā un Kesekilā.¹⁹

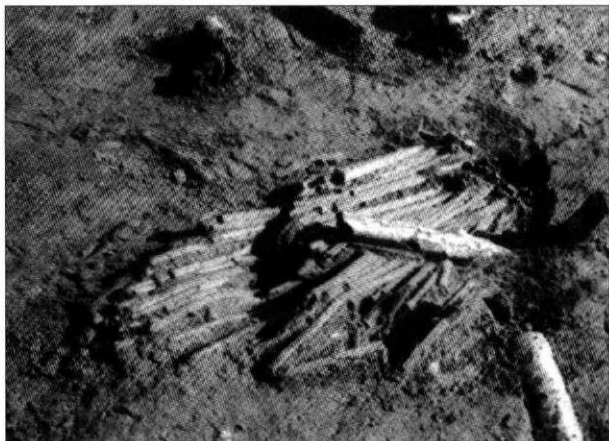
3. att. Starp K un M mītņi atrastais zvejas aizsprosta posms (*Vankina L. Sārņates purva apmetne. Pārskats par izrakumiem 1957. gadā, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīvs, 432. – 35. att.*)

Sārņates senezerā – seklā, dūņainā piejūras ezerā – acīmredzot bija zušiem piemēroti apstākļi, un ziemojošo zušu zveja ar spīļveida žebērķļiem varēja kļūt par neolīta iedzīvotāju saimniecības daudznozīmīgu sastāvdaļu. Ticams arī, ka vasaras naktīs ar žebērķļiem dūra peldošus zušus, par gaismekli izmantojot ar taukiem pildītu māla lampiņu.

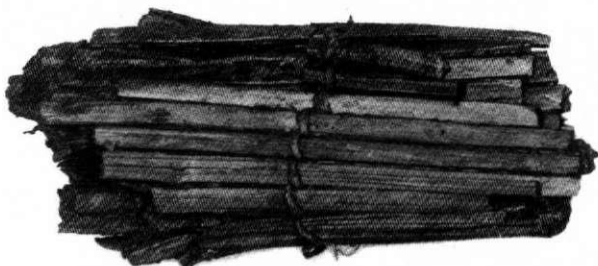
SKALU ŽOGU POSMI

E. Šturma un L. Vankinas aprakstos par pētījumiem Sārņates apmetnē atrodama ziņa par sešiem stipri bojātiem priekšmetiem, kurus uzskatīja par skalu mirdiem. Sārņates kolekcijā glabājas skalu kūlīšu fragmenti vai atsevišķi skali tikai no trim priekšmetiem. Pēc šīm paliekām, kā arī pēc izrakumu vadītāju atstātajiem aprakstiem un attēliem var mēģināt iegūt skaidrību par šo priekšmetu sākotnējo izskatu un funkciju.

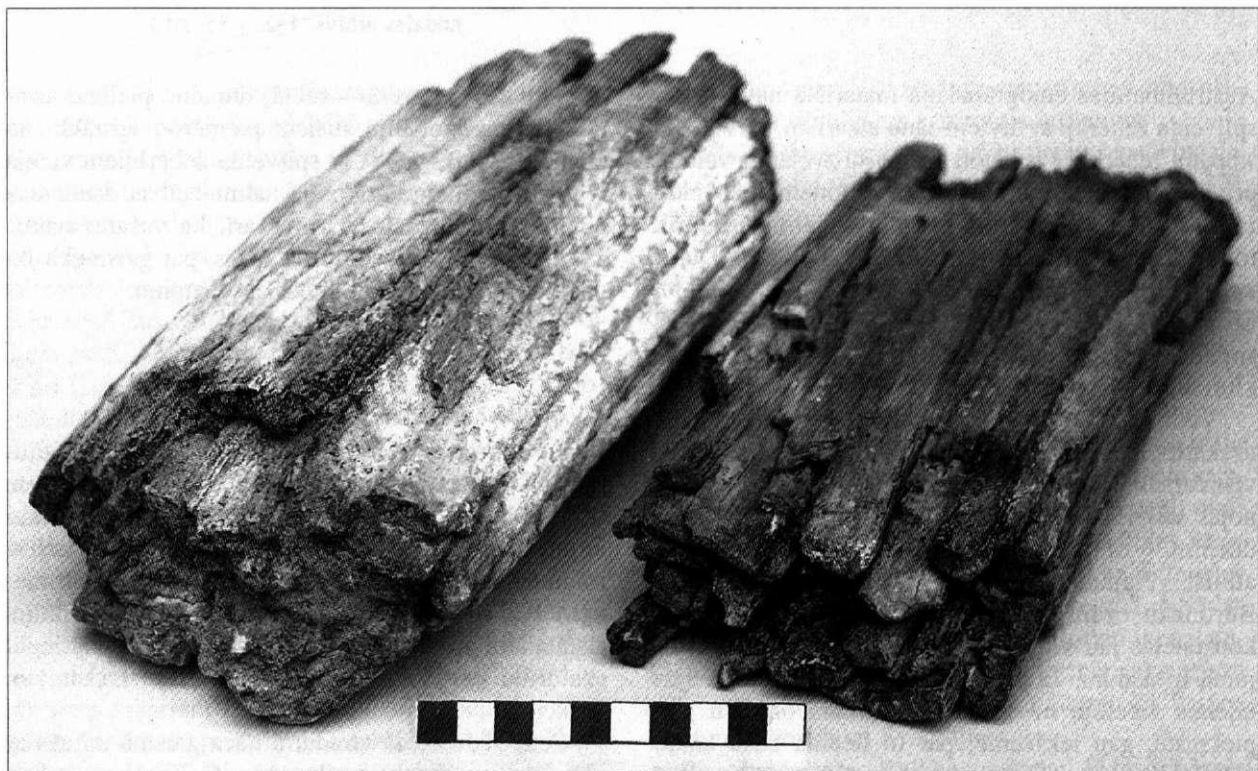
Četri šāda veida atradumi nāca gaismā mītnēs ar vēlo Sārņates tipa keramiku (A_{DR}, G, K). Viens atrasts neklasificētajā S mītnē. Vēl viens, kas atrasts starp M mītņi (agrā Sārņates tipa keramika) un K mītņi

4. att. K mītnes ZR malā atrastās iespējamā zvejas aizsprosta posma paliekas (*Vankina L.* Sārnatē purva apmetne. Pārskats par arheoloģiskiem izrakumiem 1949. gada 15. augustā – 12. septembrī, LVM AA, 317. – 40. att.)

5. att. Fragmenti no zvejas aizsprosta posma, kas atrasti starp K un M mītni, ar lūku appinumu (*Vankina L.* Sārnatē purva apmetne. Pārskats par izrakumiem 1957. gadā, LVM AA, 432. – 37. att.)

6. att. Saglabātās paliekas no zvejas aizsprosta posma, kas atrasti starp K un M mītni (Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, A 11421: 62)

(vēlā Sārnatē tipa keramika), varētu piederēt tiklab vienai, kā otrai mītnu grupai.

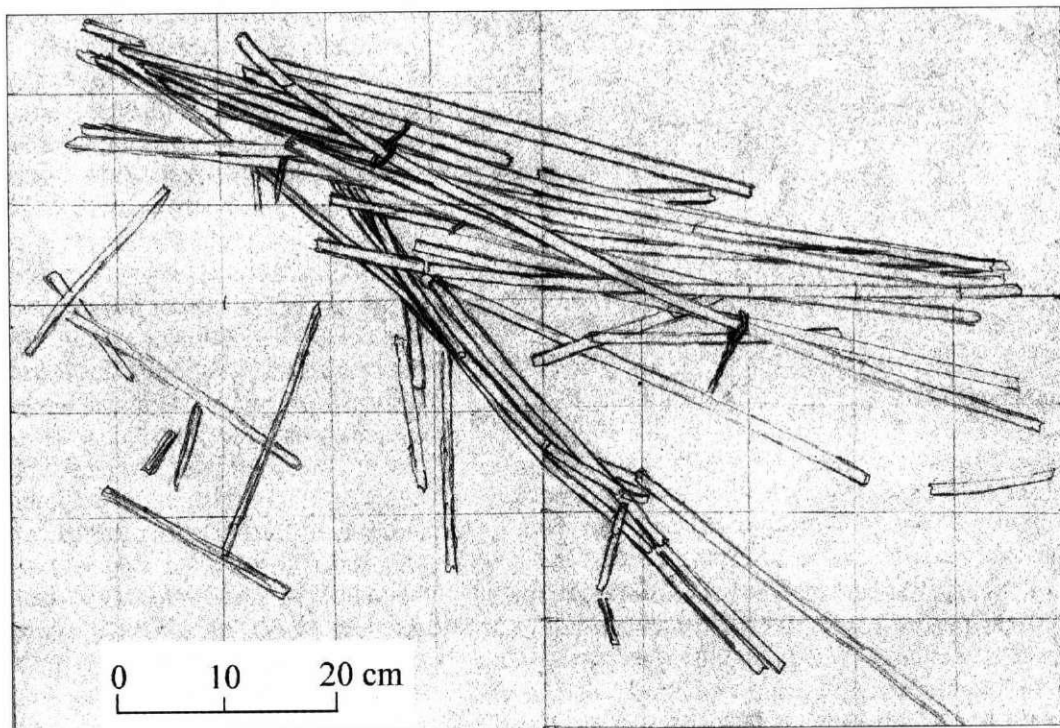
Pēdējais – starp K un M mītnēm konstatētais – bija vispilnīgāk saglabājamais eksemplārs, lai gan atrasts, salauzts divās daļās. Divās vietās uz lielākā gabala skaliem bija labi saglabājamie lūku appinumi (3., 5. att.). *L. Vankina* raksta, ka ārējās, platākās skalu joslas iekšpusē bija saglabājamies otra, šaurāka, cieši sasaistītu skalu josla: to viņa uzskatīja par paliekām no iedzirkļa – murda iekšējās, piltuvveida konstrukcijas, kas neļauj murdā iekļuvušajām zivīm no tā izkļūt.²⁰

Izrakumu laikā uzņemtajos fotoattēlos un zīmējumos gan redzami tikai skali ar appinumu: nav izšķirami veidojumi, kas atgādinātu murda muti un iedzirkli. Savukārt muzeja kolekcijā saglabāti “bloki” no šī posmos salauztā priekšmeta ar 1,3–2,1 cm platiem, 0,6–1,3 cm bieziem skaliem vairākās kārtās. Vietām saglabājamies arī lūku sloksnes appinums, ar kuru skali sastiprināti cieši cits pie cita. Konstatēts, ka saglabājamajos priekšmeta posmos skali guļ pat septiņās vai astoņās kārtās (6. att.). Tieši šis apstāklis neļauj priekšmetu uzskatīt par murgu. Proti, saplacinātā veidā atrastam murgam ar iedzirkli varētu būt ne vairāk kā četras skalu kārtas: divas skalu kārtas no kopā saspiestās murgas ārējās konstrukcijas un starp tām divas skalu kārtas no saplacinātā iedzirkļa. Tā kā šajā gadījumā skalu kārtu ir krietni vairāk, tad vismaz šim priekšmetam acīmredzot bijusi cita forma un funkcija.

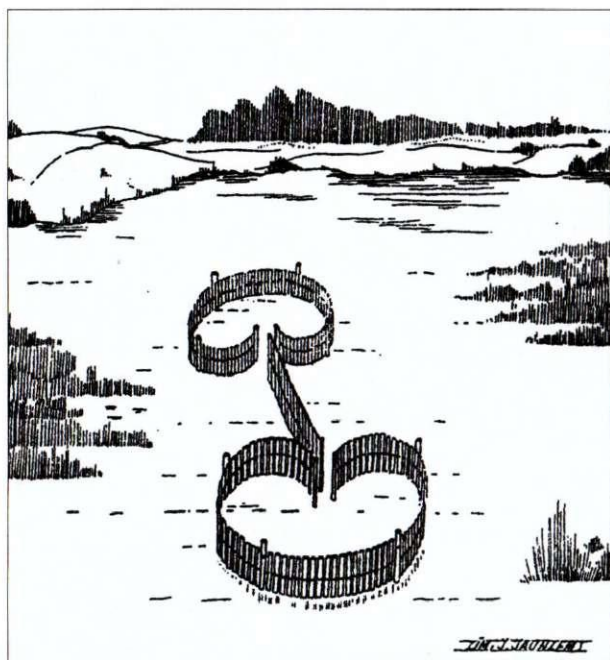
Par pārējiem pieciem līdzīga veida atradumiem datu ir mazāk.

7. att. K mītnes ZR malā atrastās iespējamā zvejas aizsprosta posma paliekas (*Vankina L.* Sārnotes purva apmetne. Pārskats par izrakumiem 1949. gadā, LVM AA, 317. – 41. att.)

8. att. K mītnes D galā atrastās iespējamā zvejas aizsprosta posma paliekas (*Vankina L.* Sārnotes purva apmetne. Pārskats par izrakumiem 1954. gadā, LVM AA, 429. – IVa att.)

9. att. Katica Babītes ezerā (*Trocigs D.* Katica – sens zvejniecības veids // *Senatne un Māksla.* – 1940. – Nr. 1. – 120. lpp.)

10. att. Katicas pīšana Kalnciema pagastā (*Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra. Etnogrāfiski pētījumi. – Rīga, 1942. – 1. sēj. – 25. lpp., 11. att.)

K mītnes ZR malā atrasto priekšmetu L. Vankina apraksta kā koniskas formas murdu, kuram saglabājušies skali pat līdz 2,5 m garumam. Murda mutes daļa bijusi stipri bojāta, labāk saglabājies tā šaurākais gals. Uz skaliem trijās vietās bija redzams lūku appinums.²¹ Izrakumu laikā veiktajos fotouzņēmumos redzams garu skalu kūlītis (4., 7. att.), savukārt muzeja kolekci-

jā no šī priekšmeta saglabājies lielāks daudzums kopā nesasaistītu, īsākos posmos salūzušu priedes skalu. Šie skali ir 0,7–2,7 cm plati un 0,7–1,2 cm biezi.

K mītnes D galā atrada vēl otra, līdzīga priekšmeta paliekas. Pēc šī atraduma zīmējuma redzams, ka skali saglabājušies vismaz 95 cm garumā un ka pāris vietās vēl bija appinums (8. att.).

G mītņē atrada 90 cm garu skalu kūlīti, kas sastāvēja no apmēram 40 skaliem.²² No šī atraduma saglabājušies salauzti, sažuvuši skali.²³

Par murdu uzskatīts skalu kūlītis atrasts arī ADR mītnes D stūrī. Pēc zīmētā plāna redzams, ka skali bija saglabājušies apmēram 60 cm garumā.²⁴

Visbeidzot, sadēdējušu, 1 m garu priežu skalu kūlīti, kas arī uzskatīts par murda paliekām, atrada S mītnes laukuma R stūrī.²⁵

Rezumējot var secināt, ka pirmais – vislabāk saglabājies – no aprakstītajiem sešiem priekšmetiem no teikti nav uzskatāms par murdu. Par pārējiem pieciem priekšmetiem nav pietiekamas informācijas, tos grūti interpretēt. Spriežot pēc saglabātajiem fragmentiem un dokumentācijas, arī šiem priekšmetiem tomēr nav bijis tādu pazīmju, kas tos ļautu droši uzskatīt par mirdiem, un, tā kā tie šķietami līdzinās pirmajam minētajam atradumam, tie visdrīzāk nav mirdi.

Etnogrāfiskie dati rāda, ka skalu murda konstrukcijā ietilpst ne tikai skali un appinums (sahnītes, klūgas vai lūki), bet arī viena vai vairākas resnākas liektas klūgas, pie kurām piepin skalus, izveidojot murda formu. Taču, cik var spriest pēc izrakumu dokumentācijas, šāds materiāls pie Sārnates skalu kūlīšiem nav konstatēts, un arī tas liek šaubīties, vai te runa varētu būt par mirdiem.

Par skalu mirdiem uzskatīti priekšmeti atrasti vairākās Austrumbaltijas neolīta apmetnēs. Dažos gadījumos šī interpretācija šķiet pārliecinoša. Tā Aboras I vēlā neolīta apmetnē Lubāna ezera baseinā atrasts skalu murds ar grozam līdzīgu, no klūgām pītu iedzirkli.²⁶ Šventojas 2.B apmetnē iegūts skalu murds ar vāciņu, kas arī izgatavots no skaliem.²⁷ Šventojas 4. apmetnē konstatēti skalu kūlīši kopā ar liektām kārķu klūgām, pie kurām skali acīmredzot bijuši piepīti. Šajā apmetnē atrasts vēl otrs murda vāciņš no skaliem.²⁸ Arī saistībā ar Šventojas vēlā neolīta zvejas taci atrastas liektas klūgas, kas, visticamāk, kalpojušas par murdu karkasa stiprinājumiem.²⁹ Citi Šventojas apmetnēs un Austrumlietuvā Kretonas vēlā neolīta apmetnēs atrastie skalu kūlīši ar vai bez appinuma varētu būt dažādi interpretējami.³⁰ Šķiet, ka tieši analogija ar plaši pazīstamajiem Sārnates eksemplāriem mudinājusi līdzīgus skalu kūlīšus uzskatīt par mirdu paliekām.

Meklējot citu skaidrojumu Sārnatē atrastajiem skalu kūlīšiem, uzmanību piesaistīja etnogrāfiskie apraksti par dažādām pārvietojamām zvejas ierīcēm, kuru žogi veidoti no gariem skaliem ar mizu, klūgu vai sakņu pinumu.

Etnogrāfs S. Cimermanis Latvijā lietotos zvejas aizsprostus daļā divās grupās pēc zvejas vietas dabis-

kajiem apstākļiem: aizsprostos, kas ierīkoti ūdeņos ar stipru straumi, un aizsprostos, kas ierīkoti ūdeņos bez straumes vai ar lēnu straumi. Tieši mierīgiem ūdeņiem paredzētos aizsprostus mēdza veidot no skalu vai kāršu žogiem.³¹ Ņemot vērā dabas apstākļus senajā Sārnates ezerā un apkārtējā Piejūras zemienes teritorijā, kur raksturīgas lēni plūstošas upītes ar ļoti nelielu kritumu, varētu gaidīt, ka arī senākos laikos, ja vien izmantoti zvejas aizsprosti, tie visdrīzāk veidoti no skalu vai kāršu žogiem.

Plaši aprakstīta ir aizsprostu zvejas ierīce, pazīstama ar nosaukumu "katica", kas vēl 20. gs. sākumā izmantota Babītes ezerā un Lielupes lejtecē (9. att.). Katica sastāv no divām sirdsveidīgām skalu žoga kamerām, kuras savieno taisns žogs. Ierīci izvieto tā, lai taisnais žogs aizšķērsotu zivju ceļu: zivis atduras pret žogu, virzās uz priekšu gar to un caur ķīļveida atvērumu iekļūst vienā no kamerām, kurās tās paliek iesprostotas, nespējot vairs atrast šauru izeju. No kameras zivis izsmēļ ar ķeseli.

Katicu veido no atsevišķiem skalu žoga posmiem. Garo skalu izgatavošanai nepieciešams taisns, bezrairains priedes koks: to vispirms ar ķīļi sadala vairākās daļās, kuras tad ar cirvi saplēš plānākos skaliņos. Apmēram 2 m garos skalus vienā galā nosmailina un sapin ar klūgām vai priedes saknītēm (10. att.). Gatavos katicas žoga posmus iedzen zvejas vietas dibenā, blakus iedzenot arī atbalsta mietus, pie kuriem piestiprina žogu. Katica ir piemērota zvejas ierīce sekliem, aizaugušiem ūdeņiem, to uzstāda pavasarī un atstāj līdz vēlam rudenim. Reizēm tā izmantota arī ziemā.³²

Babītes ezera un Lielupes katicām radniecīgas zvejas ierīces vēl nesenā pagātnē bijušas lietošanā ļoti plašā areālā. Dažādas konfigurācijas skalu žoga katicas aprakstītas Somijas, Zviedrijas un Krievijas etnogrāfiskajā materiālā (somu *katiska*, zviedru *kattska*, krievu *котцы*), sākot ar ļoti vienkāršiem variantiem, kas sastāv no vienas sirdsveida kameras un viena vai diviem taisna žoga posmiem, līdz pat ārkārtīgi sarežģītām šo elementu kombinācijām, kas aizņem plašāku teritoriju un līdzinās labirintiem.³³

Latvijā un citviet lietoti arī savādākas formas zvejas aizsprosti no skalu žogiem. No skaliem veidoti tači ierīkoti grāvjos, ezeru līčos un upju ietekās ap Lubāna ezeru, atstājot brīvas spraugas murdu ielikšanai. Savukārt upju zvejai piemērota Vidzemē mazākās upītes un Gaujā Tikmaņu attekā lietotā zvejas ierīce: šķērsām pāri upei novietots S veida divkārs skalu žogs ar ieejām abos galos pie krasta: zivis iepeld spraugā starp abām skalu rindām, bet neprot izkļūt no tās.³⁴

Etnogrāfs U. Sireliuss plaši aprakstījis Ziemeļrietumsibīrijas somugru tautu hantu un mansu lietotos nelielos zvejas aizsprostus, kurus tie dažādos gadalaikos izvietoja upēs, šim nolūkam izmantojot pārvietojamus skalu žogu posmus, bet kā ķeramās ierīces visbiežāk lietojot murdus vai katicām līdzīgas skalu žoga kameras.³⁵

Skalu žogu paliekas, kas piedēvētas zvejas aizsprostiem, uzietas arī arheoloģiskos izrakumos Somijā

un Krievijā. Nevienā gadījumā gan nav saglabājušās skaidras liecības par šo aizsprostu sākotnējo formu: kā rāda etnogrāfiskais materiāls, žogu konfigurācijas varēja būt ļoti dažādas.

Neolīta laika skalu žogu paliekas atrastas Ziemeļsomijā, Purkajansuo purvā pie Ī (*Ii*) upes, netālu no Kieriki (*Kierikki*) neolīta apmetnes. Šajā gadījumā skalu žogu posmi atrasti horizontālā stāvoklī, bieži vien saritināti: domājams, ka rudenī aizsprosti izjaukti un materiāli pa ziemu nogremdēti ūdenī, lai ledus tos nesalauztu. Priežu skali (ap 17 mm plati un 10 mm biezi) sasaistīti, appinot tos ar bērza tāss sloksnēm, bieži vien piepinot klāt šauru skalu vai klūgu. Gadījumos, kad saglabājušies skalu gali, novērots, ka visbiežāk tie vienā galā noapaļoti, bet otrā slīpi nocirsti, veidojot smailu galu.³⁶

Pie Plehanovas neolīta apmetnes Okas krastā Krievijas vidienē atrastās zvejas ierīces paliekas sastāvēja no pusapļa veida žoga. Par tā funkciju liecināja žoga iekšpusē atrastie zivju kauli. Žogs bijis apmēram 1 m augsts un sastāvējis no gruntī cieši cits pie cita iedzītiem priedes skaliem un mietiem (atsevišķu saglabāto skalu šķērsriezuma izmēri: 2,0×1,9 cm, 3,3×1,9 cm). Salīdzinot ar etnogrāfiskos darbos aprakstītajām katicām, šīs neolīta ierīces paliekas šķietami liecina par ļoti vienkāršu konstrukciju.³⁷

Krievijas dienvidos Podzorovo II apmetnē pie Voronežas upes atklāta daļa no zvejas ierīces, kas atradās horizontālā stāvoklī: tā sastāvēja no paralēli izvietotiem, 1 cm platiem, 0,5 cm bieziem un aptuveni 2 m gariem skaliem, kas senatnē acīmredzot bijuši sastiprināti, atstājot starp skaliem 0,5–1,0 cm spraugas.³⁸

Līdzīga veida paliekas nākušas gaismā arī Ziemeļkrievijā, atradumu vietā Marmugino I pie Jugas upes. Te atrastās divas zvejas ierīces sastāvēja no pārvietojamiem "aizslietņiem", kas izveidoti no trim skalu kārtām (?). Skali bija 0,5–2,5 cm plati, 0,5–0,8 cm biezi un ap 2,2 m gari, sastiprināti ar klūgu gredzeniem.³⁹

Skalu žogu posmus aizsprostu veidošanai uz zvejas vietu visērtāk varēja nogādāt saritinātā veidā (11. att.), un šādi tos acīmredzot arī uzglabāja zvejas sezonu starplaikā. Tā var skaidrot arī Sārnatē starp K un M mītni atrasto skalu kūlīti: tas visdrīzāk uzskatāms par saritinātu, ar lūku pinumu veidotu skalu žoga posmu. Šo interpretāciju varētu attiecināt arī uz pārējiem Sārnatē atrastajiem skalu kūlīšiem. Tai par labu runā skalu ievērojamais garums. Saglabātajiem skaliem no Sārnates skalu kūlīšiem gan nav novērots nosmailinājums vienā galā, kas nepieciešams žoga posma iedzīšanai gruntī. To varētu skaidrot ar arheoloģiskā materiāla fragmentāro stāvokli: saglabājušies, šķiet, tikai salauzto skalu vidusdaļu posmi.

Pie aizsprostu zvejā lietoto materiālu krājumiem varētu pieskaitīt arī S mītnes D daļā sakrātās 2–3 m garās, abos galos nosmailinātās bērza kārtis: tieši šādas kārtis varēja izmantot katicas vai cita veida zvejas aizsprosta nostiprināšanai, iedzenot tās ezera vai upes dibenā.⁴⁰

11. att. Saritināto katicas posmu pārvešana uz zvejas vietu (*Ligers Z. Latviešu tautas kultūra* .. – 26. lpp., 13. att.)

Lai gan, kā jau norādīts, katicas un cita veida skalu aizsprosti lietoti dažādos gadalaikos, tomēr, ņemot vērā apstākļus senajā Sārņates ezerā un apkārtējos ūdeņos, var pieņemt, ka galveno pielietojumu un svarīgāko saimniecisko nozīmi šāds pasīvais zvejas veids ieguva tieši vasarā. Ārpus veģetācijas sezonas varēja izvērst aktīvo zveju, piemēram, ar vadiem

jeb velkamajiem tīkliem, par kuriem arī ir liecības Sārņates materiālā,⁴¹ turpretī vasarā seklos, zālēm aizaugušos ūdeņos šāda veida zveja ir stipri neērta un aprūtināta.⁴² Līdz ar to par zvejas aizsprostu žogiem uzskatītie atradumi, visticamāk, saistāmi galvenokārt ar senā “zvejas kalendāra” vasaras sezonas aktivitātēm.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Bērziņš V.* Tīklu piederumi no Sārņates neolīta apmetnes // *AE*. – Rīga, 2005. – 22. laid. – 37.–61. lpp.
- ² A 11415: 384; A 11418: 59, 147; A 11419: 86. *Šturms E.* Sārņates purva mītne // *Senatne un Māksla*. – 1940. – Nr. 1. – 54., 55. lpp.; *Ванкина Л. В.* Торфяниковая стоянка Сарнате. – Рига, 1970. – С. 91, табл. II: 3–6. Par mītņu nomenklatūru un dalījumu grupās pēc keramikas sk.: *Bērziņš V.* Sārņates apmetnes keramikas klasifikācija un statistiska analīze // *AE*. – Rīga, 2003. – 21. laid. – 54., 72. lpp.
- ³ *Meurers-Balke J.* Steinzeitliche Aalstecher. Zur funktionellen Deutung einer Holzgerätform // *Offa*. – 1981. – S. 131–151.
- ⁴ Turpat. – S. 142, 143, 149, Abb. 14.
- ⁵ *Rimantienė R.* Der Aalstecher von Šventoji 4B in Litauen // *Archaeologia Baltica*. – 1995. – Vol. 1. – S. 9, 10, Abb. 2, 3.
- ⁶ *Skaarup J.* Hunting the hunters and fishers of the Mesolithic – twenty years of research on the sea floor south of Funen, Denmark // *Man and Sea in the Mesolithic* / Red. A. Fischer. – Oxford, 1995. – P. 399, fig. 3.
- ⁷ *Meurers-Balke J.* Steinzeitliche Aalstecher .. – S. 136, 137, 139–141, Abb. 7–9.
- ⁸ *Priedītis A.* Zivju migrācija un nozveja Padomju Latvijas ezeros un upēs. – Rīga, 1951. – 20.–22. lpp.; *Meurers-Balke J.* Steinzeitliche Aalstecher .. – S. 145; *Plikšs M., Aleksejevs Ē.* Zivis. – Rīga, 1998. – 96. lpp.
- ⁹ *Meurers-Balke J.* Steinzeitliche Aalstecher .. – S. 148.
- ¹⁰ *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. Tartu, Õpetatud eesti seltsi eritoimetused. – Tartu, 1931. – Bd. 1. – S. 121, 122; *Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra. Etnogrāfiski pētījumi. – Rīga, 1942. – 1. sēj. – 16., 17. lpp.; *Meurers-Balke J.* Steinzeitliche Aalstecher .. – S. 147, 148.
- ¹¹ *Meurers-Balke J.* Steinzeitliche Aalstecher .. – S. 145, 147, 150, Abb. 16.
- ¹² *Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra .. – 17. lpp.
- ¹³ *Meurers-Balke J.* Steinzeitliche Aalstecher .. – S. 148, 149.
- ¹⁴ *Hulthén B.* Ertebøllekulturens lampor // *Åle*. – 1980. – Nr. 4. – S. 3–5.
- ¹⁵ *Bērziņš V.* Sārņates neolīta apmetnes māla bļodiņas // *LVIZ*. – 1999. – Nr. 4. – 23. lpp.
- ¹⁶ *Meurers-Balke J.* Steinzeitliche Aalstecher .. – S. 147.
- ¹⁷ *Benecke B.* Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen. – Königsberg, 1881. – S. 408, Abb. 201; *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. – S. 116, 117,

- Abb. 98, 99; *Ligers Z. Latviešu tautas kultūra* .. – 21. lpp., 9. att.: VII.
- ¹⁸ *Lõugas L. Post-Glacial Development of Vertebrate Fauna in Estonian Water Bodies. A Palaeozoological Study. (Dissertationes Biologicae Universitatis Tartuensis 32).* – Tartu, 1997. – P. 52.
- ¹⁹ *Sloka J. Akmens laikmetā zvejotās zivis Zvejnieku II apmetnē (8.–6. g.t. p.m.ē.) // LZAV. – 1985. – Nr. 7. – 111. lpp.; Sloka J. Zivju lomi akmens laikmeta Osas apmetnē // LZAV. – 1988. – Nr. 7. – 90., 91. lpp.; Lõugas L. Post-Glacial Development of Vertebrate Fauna in Estonian Water Bodies .. – P. 28.*
- ²⁰ A 11421: 62; *Ванкина А. В. Торфяниковая стоянка Сарнате.* – С. 93, 94.
- ²¹ A 11416: 132; *Ванкина А. В. Торфяниковая стоянка Сарнате.* – С. 93.
- ²² *Šturms E. Pārskats par izrakumiem Sārnatē, D, E, F, G, H mītnē, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīvs,* 283.
- ²³ A 11415: 425.
- ²⁴ *Vankina L. Sārnates purva apmetne. Pārskats par izrakumiem 1954. gadā, LVM AA 429. – XXXI tab.; Ванкина А. В. Торфяниковая стоянка Сарнате.* – С. 21, 22, рис. 12.
- ²⁵ *Ванкина А. В. Торфяниковая стоянка Сарнате.* – С. 54, 55, рис. 85.
- ²⁶ *Loze I. Akmens laikmeta zveja Latvijas lielāko ezercu baseinā // LVIŽ. – 2001. – Nr. 4. – 36.–38. lpp., 5. att.*
- ²⁷ *Rimantienė R. Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės.* – Vilnius, 1979. – P. 33, 34, pav. 25: 7.
- ²⁸ *Rimantienė R. Šventosios 4-oji radimvietė // Lietuvos archeologija. – 1996. – T. 14. – P. 30–32, pav. 21: 1, 3.*
- ²⁹ *Rimantienė R. Šventoji. Pamarių kultūros gyvenvietės.* – Vilnius, 1980. – P. 10, 18, pav. 3: 1, 2, 12.
- ³⁰ *Rimantienė R. Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. – P. 34; Rimantienė R. Šventoji. Pamarių kultūros gyvenvietės. – P. 12, 18, 19, pav. 7, 13: 1, 2; Rimantienė R. Šventosios 4-oji radimvietė. – P. 30; Гириницкас А. Крятуонас. Средний и поздний неолит. (Археология Литвы 7). – Вильнюс, 1990. – С. 42. Skalu koncentrācija atrasta arī Siliņupes vidējā/vēlā neolīta apmetnē Rīgas līča piekrastē (informācija no I. Zagorskas).*
- ³¹ *Cimermanis S. Fischsperrren in Vidzeme und Latgale (Let-tische SSR) am Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahr-hunderts // Jahrbuch des Museums für Völkerkunde zu Leipzig. – 1970. – Bd. 25. – S. 113.*
- ³² *Trocigs D. Katica – sens zvejniecības veids // Senatne un Māksla. – 1940. – Nr. 1. – 119.–122. lpp.; Ligērs Z. Latviešu tautas kultūra .. – 23.–32. lpp.*
- ³³ *Sirelius U. T. Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern: Eine vergleichende ethnographische Untersuchung. – Helsingfors, 1906. – S. 5, 26, 29, 153, 272, 285, Abb. 6, 7, 44b, 55b, 216, 394–398, 441; Trocigs D. Katica – sens zvejniecības veids. – 124., 125. lpp.; Фе-доров В. В. Рыболовные снаряды неолитической эпохи из долины р. Оки // Советская археоло-гия. – 1937. – № 2. – С. 63–66, рис. 8, 11, 12.*
- ³⁴ *Cimermanis S. Saldūdeņu zveja Vidzemē 19. un 20. gs. // AE. – Rīga, 1963. – 5. laid. – 93. lpp., 9. att.*
- ³⁵ *Sirelius U. T. Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern .. – S. 18, 23, 26, 45–47, 50, 51, 61, Abb. 31b, 36, 47b, 74, 79, 84, 93, 95, 114b, 116.*
- ³⁶ Informācija no somu arheoloģes Satu Koivisto.
- ³⁷ *Федоров В. В. Рыболовные снаряды неолитической эпохи из долины р. Оки. – С. 61–66, рис. 1–6; Фе-доров В. В. Плехановская неолитическая стоянка // Материалы и исследования по археологии СССР. – Москва, 1953. – № 39. – С. 305, 307, рис. 8.*
- ³⁸ *Левенок В. П. Новые раскопки стоянки Подзорново // Краткие сообщения о докладах и полевых ис-следованиях Института археологии. – Москва, 1969. – Вып. 117. – С. 86, 88, рис. 32.*
- ³⁹ *Буров Г. М. О поисках древних деревянных вещей и рыболовных сооружений в старичных торфя-никах равнинных рек // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии. – Москва, 1969. – Вып. 117. – С. 133, 134, рис. 50.*
- ⁴⁰ *Ванкина А. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. – С. 55, 56, рис. 85, 88.*
- ⁴¹ *Bērziņš V. Tīklu piederumi no Sārnates neolīta ap-метnes. – 49., 50. lpp.*
- ⁴² Sk.: *Cimermanis S. Saldūdeņu zveja Vidzemē 19. un 20. gs. – 92. lpp.*

Valdis Bērziņš

COMPONENTS OF EEL CLAMPS AND FISH FENCES FROM SĀRNATE NEOLITHIC SETTLEMENT

Summary

Apart from the major collection of net fishing gear from Sārnate, the excavations at the wetland site conducted by Eduards Šturms and Lūcija Vankina also produced components of eel leisters and fish fences.

Found in dwellings with Late Sārnate Ware (A_{DR}, G, K and N) were four unusually-shaped objects made of ash wood, originally interpreted as boomerangs. Three of these objects, two almost intact and one fragmentary, are very similar (Fig. 1: 2–4), while the fourth piece differs somewhat (Fig. 1: 1). Nowadays, many similar objects are known from Denmark, North Germany and Lithuania. These are discussed at length

by J. Meurers-Balke, who interprets them as lateral prongs of fish clamps suited specifically for spearing eels. Recent finds of such fish clamps from Šventoji in Lithuania (Fig. 2) and from the island of Aero in Denmark confirm this interpretation.

Similarly-shaped iron fish clamps were used in the recent past for spearing eels along the southern shore of the Baltic, particularly during the winter, when the eels burrow into the muddy beds of coastal waters. Eel spearing from holes in the ice was also a widespread activity in recent times in coastal Latvia and Estonia, although here a different kind of weapon was used:

a special eel spear with alternating long, broad and short pointed prongs.

It has also been suggested that eel clamps were used to catch eels swimming at night, with fat-filled pottery bowls as lamps, since these two characteristic artefact categories co-occur in several Neolithic cultures.

Eel bone remains are known in the East Baltic already from the Middle Mesolithic, and are represented on Neolithic sites. Sārņate palaeolake was a shallow water-body with a muddy bottom, evidently providing suitable conditions for eel, and eel spearing may have represented an important subsistence activity, particularly in winter.

The excavation reports also describe six badly damaged objects in the form of bundles of wooden laths bound together with bast, which were found in dwellings A_{DR}, G, K and S, and in the area between dwellings M and K. These have been interpreted by the excavators as the remains of fish-traps. However, the drawings and photographs do not show forms conclusively interpretable as traps (Figs 3–5, 7, 8). In one case at least, this interpretation certainly cannot be upheld. Thus, the remains of the object found between dwellings K and M clearly have seven or eight layers of laths (Fig. 6), whereas a fish-trap uncovered in a flattened state should have no more than four: two layers representing the crushed body of the trap and another two from the inner funnel. No remains were found of the hoops of withies that would serve to reinforce the body of a fish-trap.

These objects seem instead to be rolled-up, portable screens of laths, of the kind used to make trap-like arrangements of fences or small weirs. The former are extensively described in ethnographic sources

(Fig. 9), and were in use across a very wide area (the Latvian *katica*, Finnish *katiska*, Swedish *kattsa* and Russian *котуцы*). The simplest versions consist of a single heart-shaped catching chamber with one or two lengths of fence that lead the fish into it, while the most complex versions have extensive, labyrinthine combinations of these elements. Lath screens have also been used to make various kinds of small weirs.

Remains of Neolithic lath screens, interpreted as elements of stationary fishing gear, have been found at Purkajansuo in Northern Ostrobothnia, Finland, and at several sites in Russia.

Such screens are most conveniently transported and stored when rolled up into bundles (Fig. 11), and the Sārņate finds seem to be precisely such rolled-up screens. The considerable length of the laths (up to 2.5 m) also suggests such an interpretation. On the other hand, no pointed ends of laths were noted: the screens characteristically have laths pointed at one end, enabling them to be driven into the bed of the water-body. Perhaps the absence of pointed ends is explicable in terms of the fragmented state of the material.

Possibly also interpretable as a stock of material for fishing structures is a pile of 2–3 m long birch poles, pointed at both ends, found in dwelling S. Precisely such poles could have served as piles to support the fences of fishing structures.

Although such gear could have been used in various seasons, considering the conditions in the shallow Sārņate palaeolake and the surrounding area, it may be assumed that these structures would have been most important for summer fishing, when the aquatic vegetation would have been a hindrance to active fishing methods, such as seining.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Lateral prongs of fish clamps from Sārņate

Fig. 2. Tip of a fish clamp from Šventoži site 4B

Fig. 3. Lath screen found between dwellings K and M.

Fig. 4. Remains of a lath screen (?), found in the NW part of dwelling K

Fig. 5. Part of a lath screen found between dwellings K and M, showing bast binding

Fig. 6. Preserved remains of the lath screen found between dwellings K and M

Fig. 7. Remains of a lath screen (?), found in the NW part of dwelling K

Fig. 8. Remains of a lath screen (?), found in the S part of dwelling K

Fig. 9. A *katica* as used in Lake Babīte

Fig. 10. Making a lath screen for a *katica*, Kalnciems Parish

Fig. 11. Rolled-up *katica* screens being transported to the fishing location

Andris Caune

VĀCU PIĻU CELTNIECĪBA ZEMGALĒ 13.–15. GADSIMTĀ

Viduslaiku pilis bija koncentrēta zemes militārā un politiskā vara. Tās reizē bija novada pārvaldes centri un līdzekļi iekarotās zemes noturēšanai paklausībā. Tās kalpoja zemes aizsardzībai pret ārējiem ienaidniekiem, kā arī bija uzbrukuma bāzes kara un sirojumu reizēs.

Viduslaikos visās tagadējās Latvijas teritorijas daļās nav bijis vienāds piļu skaits un izvietojums. Zemgalē, kas visilgāk pretojās vācu varai, piļu celtniecības gaita atšķīrās no pārējās Latvijas teritorijas. Piļu celtniecībā Zemgalē varam izšķirt trīs periodus. Pirmais – zemes iekarošanas laiks, kas ilga gandrīz visu 13. gadsimtu, no 1219. līdz 1290. gadam. Otrais – iekarotās zemes aizsardzība pret žemaišu un lietuviešu uzbrukumiem no 1291. gada līdz 15. gs. 20. gadiem. Trešais – zemes kolonizācija 15. gadsimtā. Šie posmi atšķīrās pēc uzcelto piļu skaita, to izvietojuma, piļu uzdevuma un izmantotā celtniecības materiāla.

Aplūkosim sīkāk katru minēto periodu.

Kaut arī pirmais – zemes iekarošanas periods ildzis visu 13. gadsimtu, vācu pilis lielākā skaitā Zemgalē parādās tikai gadsimta otrajā pusē. Ar Zemgali mēs saprotam zemgaļu maztautas apdzīvoto teritoriju, kas aptver visu Lielupes baseinu. Tā sākās ziemeļos pie Babītes ezera un dienvidos iestiepās tagadējā Lietuvas teritorijā līdz Šauliem. Pēc 13. gs. rakstītajiem avotiem izšķīrāma Austrumzemgale – Upmale un Rietumzemgale, sastāvoša no sešiem pilsnovadiem – Tērvetes, Dobeles, Spārnenes, Dobenes jeb Dobes, Žagares un Silenes.

Kā norāda I. Šterns,¹ no 13. gs. zemju dalāmām grāmatām redzams, ka vācu iekarotāju uztverē Zemgale bija tikai Zemgales rietumdaļa, varbūt Viestartam pakļauta Tērvetes valsts. Austrumzemgale – Mežotnei pakļautas zemes, kas sauktas par Upmali, nonāca vācu kundzībā daudz ātrāk un it kā veidoja atsevišķu teritoriālu vienību, daļu Sēlijas – Zemgalijas bīskapijas. Pirmā Zemgales zemju dalīšana notika 1251. gadā, kad pāvesta iecelta šķīrējtiesa likvidēja Zemgales bīskapiju, pievienojot to Rīgas bīskapijai.

Trešo daļu Austrumzemgales atstāja Livonijas ordenim ar desmitās tiesas ievākšanas tiesībām un

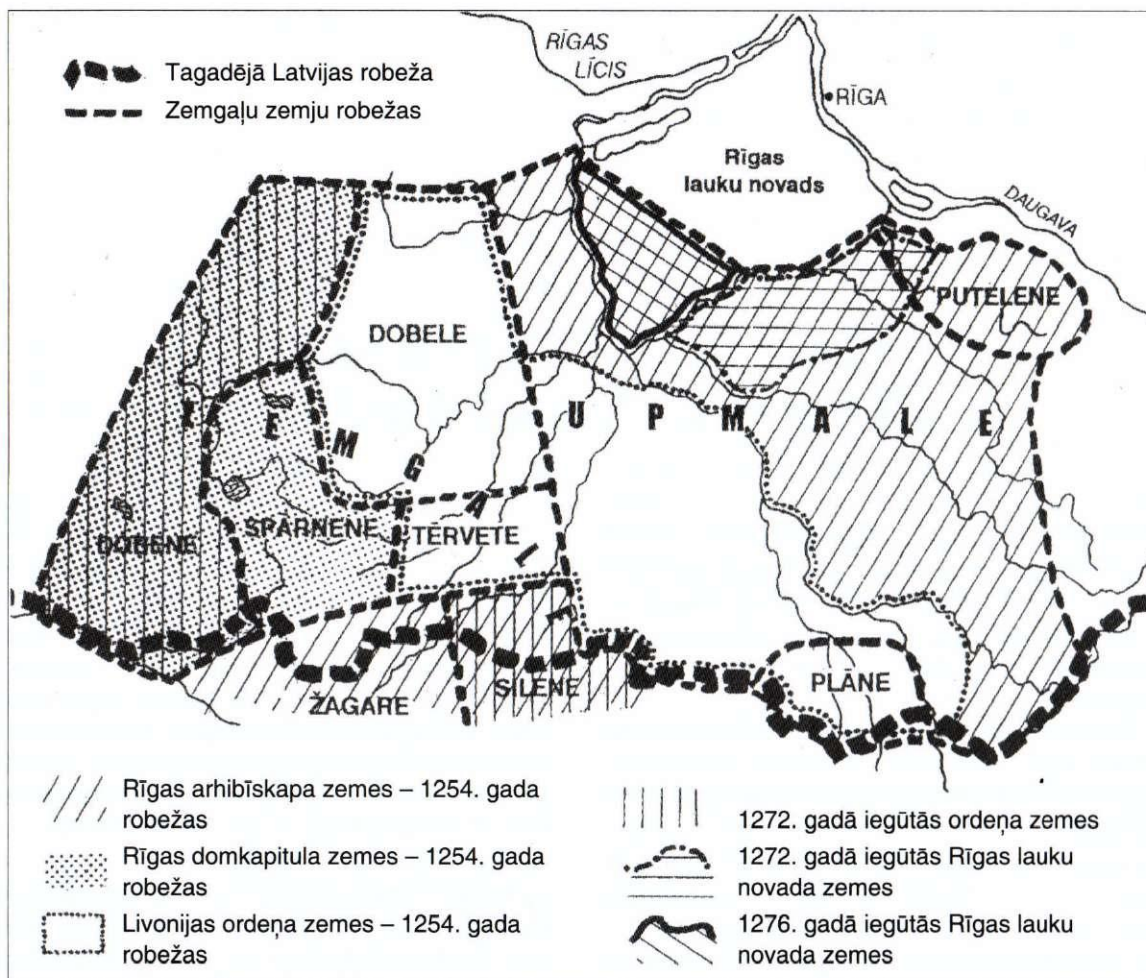
visu tiesas varu.² Tajā pašā gadā Rīgas bīskaps Nikolajs pusi no savas Zemgales daļas atdeva Rīgas domkapitulam.³

Īstā Zemgales sadalīšana notika 1254. gada aprīlī, kad iekarotāju starpā tika sadalīta Rietumzemgale.⁴ Ordenis dabūja Tērveti un Dobeli, arhibīskaps – Sileni un Žagari un domkapituls – Dobeni (Dobi) un Spārneni. Ne zemes pakļaušanas gaitā, ne arī vēlākos gadsimtos ne visos šajos pilsnovados vācieši ceļ savas pilis. Tā Dienvidzemgalē vācu pilis, kā liecina rakstītie vēstures avoti, nekad nav bijušas.

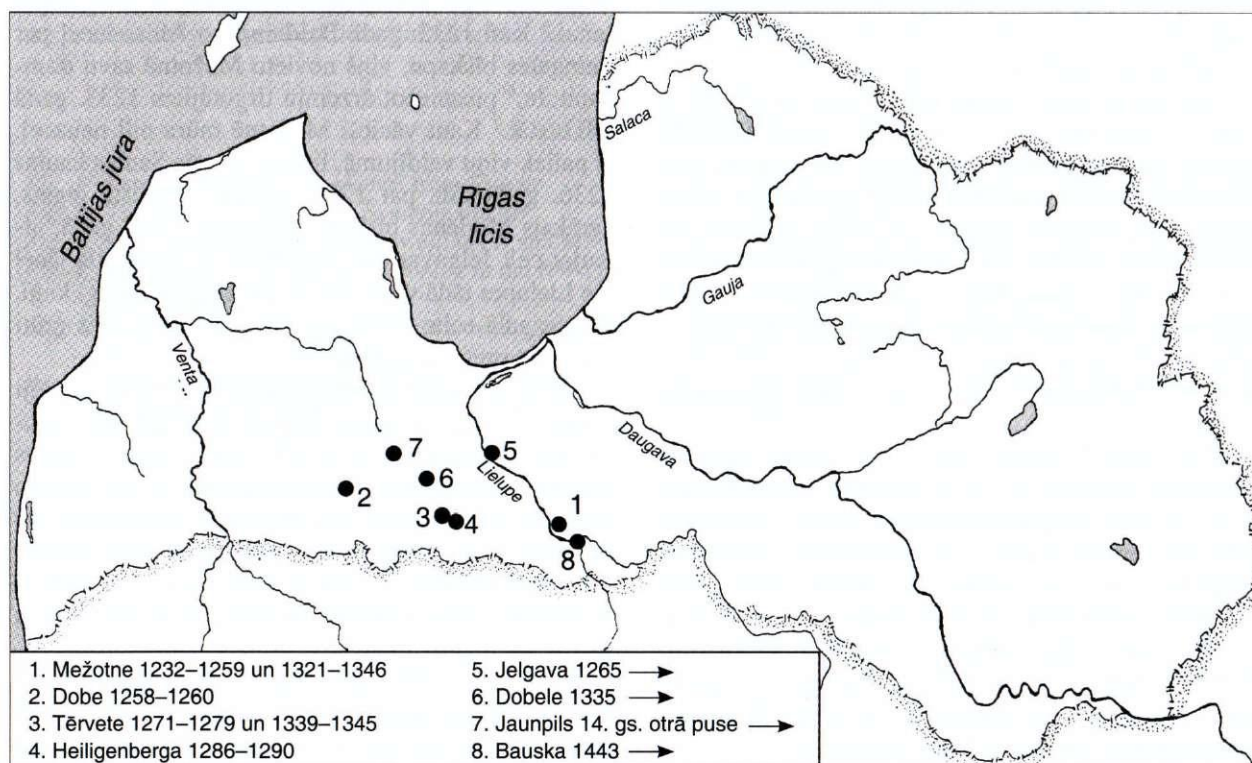
Pirmais vācu garnizons apmetas Upmales centrā Mežotnē jau 1219. gadā, kad mežotnieši labprātīgi pieņēma kristīgo ticību. Taču jau 1220. gadā nepakļautie zemgaļi atgūst Mežotnes pili, un pēc tam sekojošā vācu uzbrukumā pils tiek nodedzināta. Par 1232. gadu ir zināms, ka vācieši jau atjaunojuši Mežotnes pili un tā nodota Rīgā dzīvojošo ārzemju tirgotāju apsargāšanai.⁵ Kad 1232. gadā Balduinu no Alnas ieceļ par Zemgales bīskapu, viņš novieto Mežotnē savu domkapitulu,⁶ piespiežot ārzemju tirgotājiem 1233. gadā pili atstāt.⁷ Kaut vācieši Mežotnē mūra pili neuzceļ, tā paliek viņu valdījumā, liekas, arī pēc Saules kaujas 1236. gadā līdz pat 1259. gadam.⁸ Pāvesta legāts, agrākais Modēnas bīskaps Vilhelms, 1242. gadā, atļaujot celt Jelgavas pili, atgādina, ka jaunā pils jāceļ pie Lielupes tādā vietā, kur to var viegli sasniegt kuģi, jo augšgalā celto Mežotnes pili vāciešiem bijis grūti aizstāvēt pret zemgaļiem.⁹

Rietumzemgali ordenim pirmo reizi izdevās daļēji pakļaut 13. gs. 50. gados, kad zemgaļi apņemas maksāt meslus un uzņemt savās pilīs zemes soģus – foptus nodevu ievākšanai. Mums nav zināms, vai bez soģiem zemgaļu pilīs apmetās arī ordeņbrāļi un priesteri. Jau tas fakts, ka zemgaļiem tik viegli 1259. gadā izdevās šos soģus izraidīt no savas zemes, liecina, ka ordeņa un bīskapa rokās Zemgalē šai laikā nav bijusi neviena pils ar vācu garnizonu.

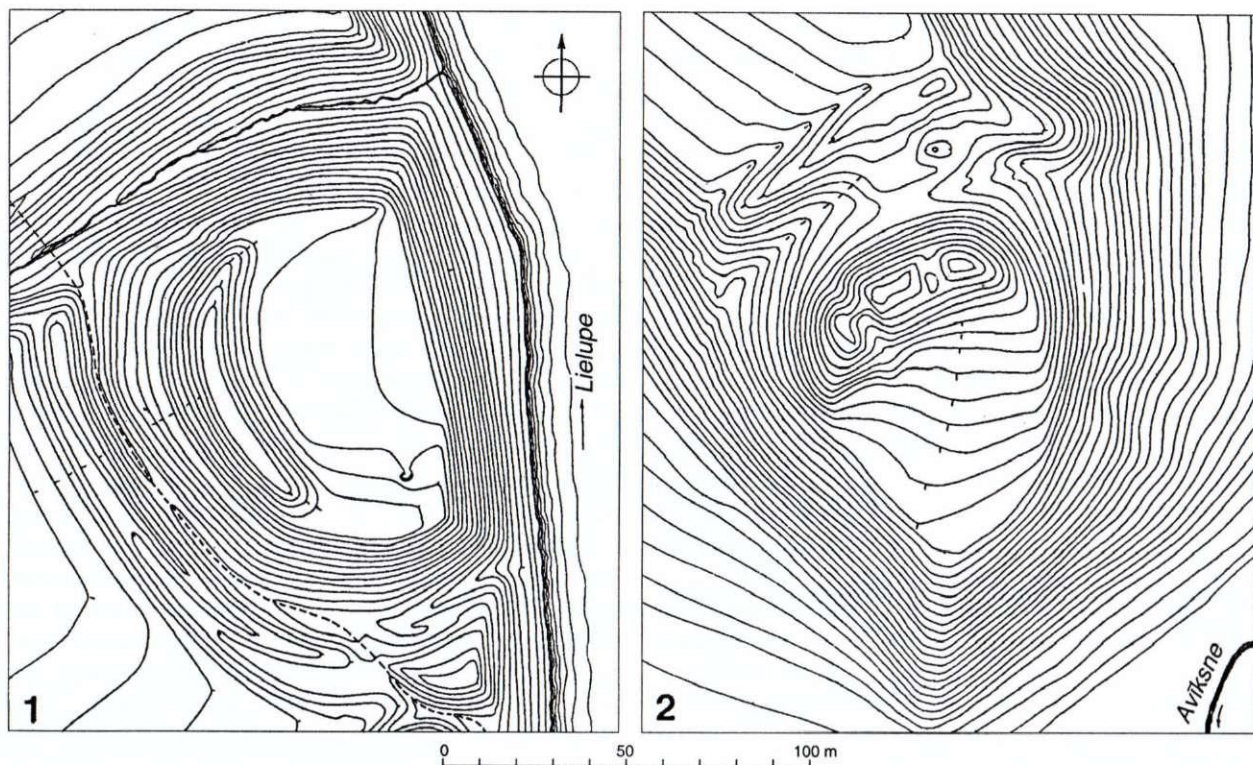
Jau 1258.–1259. gada ziemā mestrs Burhards no Hornhauzenes, gatavojoties uzbrukumam Zemgalei, paredz jaunas vācu pils celtniecību, lai no tās nākotnē varētu turpināt cīņas ar dumpīgajiem zemgaļiem.¹⁰ Karaspēks dodas uz Tērveti, ņemot līdzī materiālus

1. att. Zemgaļu zemju sadalīšana 1254., 1272. un 1276. gadā (Šterns I. 2002, XLII karte)

2. att. Vācu celtās pilsis Zemgalē no 1232. līdz 1443. gadam

3. att. Mežotnes un Dobeskalnu (Mežakalna pilskalns) plāni (Brastiņš E. Latvijas pilskalni: Zemgale un Augšzeme. – Rīga, 1926. – 17. un 31. lpp.): 1 – Mežotne, 2 – Dobe

un darbarīkus jaunās pils celtniecībai. Vispirms tiek uzbrukts Tērvetei, bet, negūstot kaujā panākumus, mestrs Burhards ar karaspēku dodas tālāk uz Zemaitijas pusi un tās robežu tuvumā zemgaļu Dobenes zemē uzceļ Dobes pili.¹¹ Drīz vien jaunajai pilij, jūtot vācu draudus, uzbrūk žemaiši, bet nespēj to ieņemt. Taču jau nākamajā – 1260. gadā pēc jūlijā notikušās Durbes kaujas, kurā ordeņa karaspēks tiek sakauts, ordenim jāpamet visas okupētās kuršu koka pilis Dienvidkurzemē un arī Dobes pils Rietumzemgalē.¹²

Par Dobes pils atrašanās vietu izteiktas atšķirīgas domas,¹³ taču vairums pētnieku pili meklē t.s. Dobes kalnos uz rietumiem no Auces Aviķsnes upītes krastos. Šeit netālu viens no otra atrodas Incēnu un Mežakalna pilskalns. Tā kā vācu pilij dots tāds pats nosaukums “Dobe” kā vietējo zemgaļu pilij, jādomā, ka vācu pils celta blakus vai tuvumā senākajam novada centram. Divu pilskalnu atrašanās netālu vienam no otra it kā norāda uz šo pieņēmumu. Vācu pils domājamā vietā Mežakalna pilskalnā A. Bīlenšteins 1866. gadā veicis nelielus izrakumus.¹⁴ Viņš konstatējis no akmeņiem krautus, domājams, koka celtnes pamatus. Protams, 19. gs. pilskalnu izpētes līmenis nesniedz ziņas par keramikas un senlietu atradumiem. E. Brastiņa 1923. gadā veiktais “Mežakalna” pilskalna uzmērījums parāda, ka pils vietai izvēlēts ap 25 m augstas kalna grēdas gals, kas norobežots ar grāvi, pils pusē uzberot ap 8 m augstu valni.¹⁵ Aiz vaļņa veidojas trīsstūrveidīgs plakums. Pēc savas formas šī domājamā vācu Dobes pils vieta atgādina raksturīgu zemgaļu pilskalnu.

Vartberges Hermaņa hronikā atrodama ziņa, ka tai pašā gadā, kad Atskaņu hronika vēstī par mestra Burharda no Hornhauzenes celto Dobes pili, viņš cēlis arī Dobeles pili.¹⁶ Taču liekas, ka hronists Hermanis būs kļūdījies, aprakstot notikumus, kurus viņš pats nav redzējis. Vietvārds Dobele – vācu val. *Doblen* atšķiras no Dobes – vācu val. *Doben* tikai ar vienu burtu. Turklāt Vartberges Hermaņa hronikā Dobes pils celšana nemaz nav aprakstīta. Pieņemot, ka notikuma laikam tuvāka ir Atskaņu hronika un tā sniedz arī sīku Dobes pils celšanas aprakstu, varam uzskatīt, ka Vartberges Hermaņa hronikā minētā Dobeles pils celšana šai laikā nebūs notikusi.

Pēc sakāves pie Durbes ordenis bija atguvis spēkus, lai atkal iebruktu Zemgalē, tikai 1264. gadā. Kā stāsta Atskaņu hronika,¹⁷ mestrs Konrāds no Manderne pēc neveiksmes ar zemgaļiem atklātā kaujā pēc gada, t.i., 1265. gadā “pavēlēja četru jūdžu attālumā no Mežotnes Zemgaļu upē celt pili pret zemgaļiem”. Tā bija Mītavas jeb Jelgavas pils, kuras celšanai ordenis atļāvu no pāvesta legāta bija saņēmis jau 1242. gadā. Arī Jelgavas pils uzcelta īsā laikā, tāpēc arī tā, pēc pīļu pētnieku domām, sākotnēji bijusi būvēta no koka.¹⁸ Tā kā pēc 1259. gada sacelšanās zemgaļi vāciešus bija padzinuši arī no Mežotnes, tad Jelgavas pils bija vienīgais vācu nocietinājums šai laikā visā Zemgalē.

Jelgavas pili ordenis bija uzcēlis Rīgas arhibīskapam piederošajā Zemgales daļā. Tāpēc ordeņmestrs bija lūdzis pāvestu Klementu IV šīs pils celšanai legāta Modēnas Vilhelma 1242. gadā doto atļāvu apstiprināt. Pāvests 1266. gada 25. maijā arī deva

ordenim atļauju celt pili Zemgalē bīskapa diecēzē pie Lielupes.¹⁹ Vēlāk ordenis arhibīskapam atlīdzināja par zemi Jelgavas pils celšanai.

Abi iepriekšējie vācu nocietinājumi Zemgalē bija celti vai nu jau esošā zemgaļu pilskalnā – Mežotnē, vai pēc vietējo iedzīvotāju celtniecības tradīcijām – Dobē, bet jaunajai Jelgavas pilij bija izvēlēta jau atšķirīga aizsardzības sistēma. Jaunā pils bijusi t.s. ūdenspils, kurai pieklūšanu kavēja ūdensšķēršļi. Tā celta šaurās, 5 km garās salas vidū, kuru veidoja Lielupe un tās atteka Driksa. Pili aizsargāja šķērsām pāri salai rakts grāvis, kurš kā ieplaka vēl mūsdienās nojaušams dabā. Grāvis aizsargāja pili no ziemeļiem. Par pirmās koka pils izveidojumu nav nekādu ziņu. Liekas, tās nebūs vairs iegūstamas arī arheoloģiskā izpētē, jo šai pašā vietā 14. gs. celta mūra pils, ap 17. gs. hercoga pils ēkas un, visbeidzot, 18. gs. hercoga Ernsta Johana Bīrona jaunā pils.

Pēc Jelgavas pils uzcelšanas ordeņbrāļi to izmantoja par sapulcēšanās un izejas vietu uzbrukumiem zemgaļu zemēm. Pils bija ordeņa komtura sēdekļis ar stipru ordeņbrāļu garnizonu. Pils atradās pašā Zemgales centrā, aptuveni līdzīgā attālumā no Tērvetes (27 km), Dobeles (28 km) un Mežotnes (ap 30 km). Pils kalpoja arī kā priekšpostenis iebrūkošo zemgaļu un lietuviešu atvairīšanai. Pilī ordeņbrāļi apmetās atpūtai arī pēc atgriešanās no sirojumiem zemgaļu zemēs.

Nākamais zemgaļu pakļaušanas posms sākās 1271. gadā, jaunā mestra Valtera no Nordekes laikā. Šai laikā visa Livonija jau bija pakļauta, tikai zemgaļi vēl pretojās vācu kundzībai. Ordenim bija iespējams koncentrēt visus savus spēkus šīs provinces pakļaušanai. Arī abi pārējie zemgaļu zemes nominālie kungi vēlējās kļūt par sev iedalītu zemju īstajiem saimniekiem, bet viņiem trūka karaspēka šī nodoma realizēšanai. Mestrs pieprasīja kā samaksu par Zemgales iekarošanu un Tērvetes vai kādas citas pils celtniecību no katra pa vienai viņu Zemgales pilij. Šāds līgums ar ordeni 1271. gada 27. augustā noslēdza kā arhibīskaps, tā arī domkapituls.²⁰ Bīskaps solīja ordenim atdot vienu no vēl nepakļautajām Silenes vai Žagares pilīm, savukārt domkapituls – Dobenes vai Spārmenes pili.

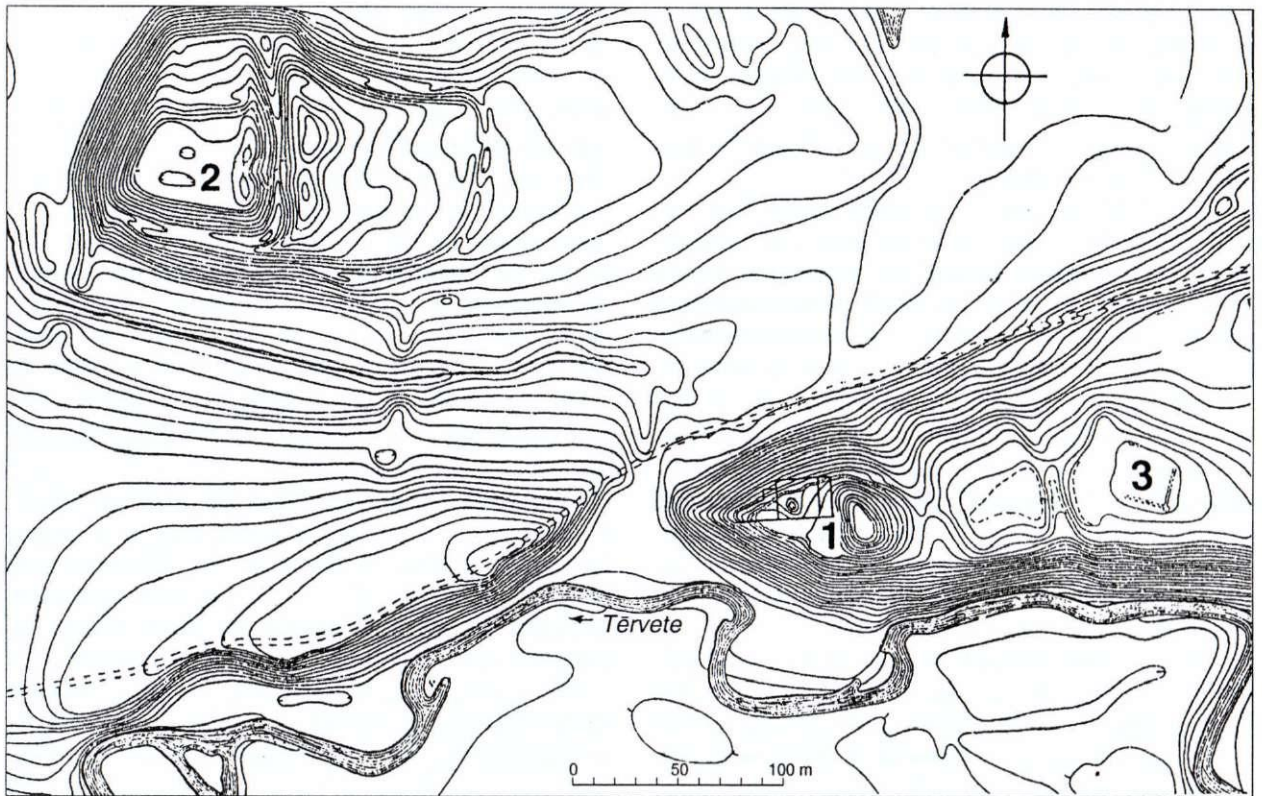
Savācis no komturejām ordeņbrāļus un Rēveles dāņu vasalus, kā arī jau pakļauto vietējo maztautu karotājus, mestrs Valters no Nordekes 1271. gada ziemā dodas uz Tērveti. Pēc sīvas cīņas zemgaļu Tērvetes pils krīt vācu rokās. 1272. gada Lieldienās vāciešiem bez cīņas padodas arī Mežotne. Abās pilīs tiek novietots ordeņa garnizons un proviants. Pēc Raktis pils ieņemšanas un nodedzināšanas zemgaļu pretestība uz laiku tiek salauzta.

Mestrs Valters no Nordekes, arhibīskaps Alberts un Rīgas domkapitula prāvests Jānis Rīgā ar zemgaļu zemju vecajiem 1272. gada jūnijā slēdz miera līgumu un noteic pakļautajiem zemgaļiem nodevas un pienākumus.²¹ Jauns un zīmīgs ir pienākums piedalīties ordeņa jauno piļu celšanas darbos.

Tomēr astoņus gadus, kamēr pastāv šis miera līgums, ordenis jaunas pilis neceļ. Tiek izmantoti esošie zemgaļu koka nocietinājumi. Par vienu no galvenajiem vācu atbalsta punktiem kļūst iekarotā Tērvetes pils, kuras uzdevums bija noturēt paklausībā Rietumzemgali. Pēc Atskaņu hronikas ziņām,²² pilī bijis pilns bruņinieku konvents, 15 ordeņbrāļi un 1 ordeņmāsa, tāpat arī stopnieki un ieroču nesēji, kuru skaits bija ievērojami lielāks par bruņinieku kopskaitu. Ordeņbrāļi bija pakļauti pils komturam.

1279. gadā zemgaļi atkal sacēlās un ņēma rokās ieročus. Nameiša vadībā viņi atguva Tērvetes pili. Nav ziņu, kas notika ar Mežotnes pili un ordenim domkapitula atdoto zemgaļu Dobes pili. Tā kā vēstures avotos ziņas par tām vairs neparādās, jādomā, ka vācieši paši tās šai laikā pametuši. Līdz pat 1286. gadam, t.i., 17 gadu ilga zemgaļu un vāciešu savstarpējie uzbrukumi. Izmaiņas karadarbībā notiek 1286.–1287. gada ziemā, kad mestra Villekīna no Nindorfā vadībā liels ordeņa karaspēks aplenc zemgaļu galveno pili Tērvetē.²³ Jau gadu iepriekš bija nolēmts celt jaunu pili Zemgalē.²⁴ Savlaicīgi tika gādāti materiāli un viss pilij nepieciešamais. Tas viss tika ņemts līdzī karagājienā uz Tērveti. Nespējot Tērvetes pili ieņemt, ordeņbrāļi uz blakus esošā kalna īsā laikā uzceļ savu pili, kuru nosauc par Svētikalnu (*Heiligenberg*). Arī šī pils, kā vēsta hronika, bijusi no koka. Apgādājais jaunuzcelto pili ar diviem akmeņmetējiem u.c. ieročiem, proviantu un 300 vīru lielu garnizonu, mestrs ar pārējo karaspēku atgriezās Rīgā. Tērvetieši kopā ar žemaišiem pēc vācu aiziešanas tūlīt uzbrūk jaunuzceltajai Heiligenbergas pilij. Pēc 10 dienu aplenkuma, nespēdami ordeņbrāļu pili ieņemt, Tērvetes zemgaļi nodedzina savu pili un dodas uz Raktis pili.²⁵ Četrus gadus ordeņbrāļi no Heiligenbergas pils posta zemgaļu novadus, dedzinot un izlaupot ciemus, nopostot sējumus. Citu pēc citas zemgaļi nodedzina savas pilis un aiziet uz Lietuvu. Palika izpostīta zeme bez iedzīvotājiem. Pēc zemgaļu masveida izceļošanas cīņas izbeidzās. Atskaņu hronika vēsta,²⁶ ka zemē palikusi tikai viena pils Heiligenberga. Tā kā Heiligenbergas pils savu uzdevumu bija veikusi, pēc mestra Kūno no Hacigenšteinas rīkojuma 1290. gadā ordeņbrāļi paši pili nopostīja un pameta.

Kā jau Atskaņu hronikā stāstīts, Heiligenbergas pils atradies zemgaļu Tērvetes pils tuvumā. Dabā tā tiek meklēta Tērvetes upītes labajā krastā apmēram 200 m uz ziemeļaustrumiem no Tērvetes zemgaļu pilskalna savrup stāvošā paugurā, tautā sauktā par Zviedrukalnu. Kalns paceļas vairāk nekā 20 m virs upītes ielejas, tam iegarena forma, abus galus pārrokot ar grāvjiem, veidots ap 3000 m² liels, četrstūrains pilsvietas plakums. Ar savu lielo, četrstūrāno plakumu šī vācu pils atšķiras no vietējo zemgaļu pilīm. Ka Zviedrukalnā blakus Tērvetes pilskalnam bijusi uzcelta Heiligenbergas pils, apliecināja tur 1865. gadā veiktie A. Bīlenšteina izrakumi.²⁷ Kā liecināja šie pētījumi dabā, pilī bijušas tikai koka ēkas. Zem vienas atradies pagrabs, kurā vedušas kāpnes no

4. att. Tērvetes un Heiligenbergas pilsvietu plāni: 1 – Tērvetes pilskalns, 2 – Heiligenberga, 3 – Kalnamuižas pilsdrupas (A. Stubava uzņēmums pēc: Бривкалне Э. Городище Тервете и его историческое значение // Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции. – Москва, 1959. – Т. 1. – С. 254–272)

rupji apskaldītiem akmeņiem. Pagalms bijis bruģēts, bet tas atsegti tikai nelielā platībā.

Pēc Heiligenbergas pils pamešanas un nopostīšanas 1290. gadā Zemgalē vāciešiem bija palikusi tikai viena pati pils – Jelgava. Kaut arī Zemgale bija iekarota un pakļauta, taču karā izpostītājā, no ļaudīm tukšajā Zemgales vidus un dienvidu daļā vairs neatradās neviens vācu atbalsta punkts. Jelgavas pili – komtureju šai laikā varam uzskatīt par visas Zemgales pārvaldes centru.

Rezumējot vācu piļu celtniecību pirmajā periodā, varam konstatēt, ka tikušas uzceltas piecas pilis – Mežotne (1232–1259), Dobe (1258–1260), Jelgava (1265–), Tērvete (1271–1279) un Heiligenberga jeb Svētkalns (1286–1290). No šīm pirmajām piecām vācu piļīm tikai vienu – Mežotni cēlis vai atjaunojis Zemgales bīskaps kā bīskapijas centru, domkapitula mītne, bet četras pārējās dažādos laika periodos būvējuši ordeņbrāļi kā atbalsta punktus zemes iekarošanai. Izņemot Jelgavas pili, pārējās pastāvējušas tikai vienu vai dažus gadus. Bez Jelgavas pils, kas izveidojās par galveno bāzi Zemgales pakļaušanai, ordenis visu 13. gs. otro pusi centies nostiprināties arī Zemgales vidusdaļā, ceļot citu pēc citas Dobes, Tērvetes un Heiligenbergas pilis, kuras vēlāk pametis. Zemgales dienvidu daļā neviens vācu atbalsta punkts nav ticis ierīkots.

Kaut arī 1272. gada miera līgumā ar zemgaļiem ietverta prasība, ka pakļautajiem zemgaļiem turpmāk jāpiedalās vācu piļu celtniecībā, vienīgā reize, kad

ordenis 13. gs. varēja izmantot zemgaļus savas pils celtniecībā, varētu būt Tērvetes pils nostiprināšana pēc tās ieņemšanas 1271. gadā. Nākamo – Svētkalna pili vācieši cēla jau paši kopā ar līdzatvestajiem lībiešu un latgaļu karotājiem.

No piecām 13. gs. vācu piļīm Zemgalē Mežotne un Tērvete atradušās vietējo zemgaļu pilsnovadu pilskalnos, bet Dobe un Svētkalns–Heiligenberga celtas vietējo pilsnovadu pārvaldes centru tuvumā uz atsevišķi stāvošiem kalniem. Tikai Jelgavas piļij celtniecības vieta izvēlēta uz Lielupes salas, kur agrāk tuvumā nav bijis vietējo zemgaļu pilsnovada centrs.

Kā notikusi vācu piļu celtniecība Zemgalē? No Atskaņu hronikas vēstījuma par Dobes un Svētkalna pils celšanu uzzinām, ka šo piļu būvei ordeņmestri gatavojušies jau iepriekš – pirms došanās ziemā karagājienā uz Zemgali. Ragavās lielajam karaspēkam līdzīgs vests viss nepieciešamais pils būvei, kā arī proviants un ieroči jauno piļu garnizoniem. Abas pilis celtas ziemā, Zemgalē iebrukušā ordeņa karaspēka apsardzībā. Vairāku tūkstošu lielais ordeņbrāļu un karakalpu skaits nodrošināja pils uzcelšanu īsā laikā. Piemēram, Heiligenbergas pils celšanai nepieciešamie materiāli un pārtika jau vasarā ar kuģiem nogādāta Jelgavā. Nākamā ziemā no Rīgas lielais ordeņa karaspēks caur Jelgavu devies uz Tērveti, ragavās līdzīgs vedot iepriekš sagādātos krājumus.

Visas vācu celtas pilis Zemgalē 13. gs. bijuša no koka. Par Heiligenbergu hronists pasaka tieši – “tie baļķus vēla, cēla, nesa” (*von balken heben und tragen*).²⁸

Tā kā piļu celtniecība notika ziemā, tad aizsargsienas visvieglāk bija uzbūvēt no baļķiem, veidojot gulbūves kameras. Šīs pirmās vācu aizsargbūves neatšķīrās no vietējo tautu celtajām pilīm, kurās, kā liecina arheoloģiskie izrakumi, aizsargsienas arī veidoja no gulbaļķiem krautas kameras.

Bijušajās vācu piļu vietās Mežotnes un Tērvetes pilskalnā 20. gs. veikti plaši izrakumi. Tie parādīja, ka pilskalnu augšējos slāņos, kas datējami ar 13. un 14. gs., nocietinājumu būves neatšķiras no iepriekšējā perioda celtniecības tradīcijām. Celtniecības atšķirības novērojamas ēku apsildē. Krāšņu sienās un kurtuvēs izmantoti dedzināti māla ķieģeļi. Nelielie A. Bīlenšteina izrakumi 19. gs. Svētkalna un vācu Dobeles pils vietās parādīja, ka vācu būvētajām celtnēm bijuši akmens pamati. Zem dažām ēkām atradušies arī pagrabi, kuros vedušas no akmeņiem krautas kāpnes. Protams, pilskalnos no koka celtniecības liecībām maz kas saglabājies, tāpēc vāciešu celto ēku sienu konstruktīvais risinājums mums paliek nezināms.

Pēc Zemgales pakļaušanas sākās otrais vācu piļu celtniecības periods, kas ilga visu 14. gadsimtu. Kā jau minējām, 13. gs. beigās Zemgalē bija palikusi tikai viena vācu pils – Jelgava. Diemžēl tā atradās Zemgales ziemeļu galā un sava lielā attāluma dēļ maz ko varēja palīdzēt Zemgales vidus un dienvidu daļas pārvaldei un aizsardzībai. Laikā no 1297. gada līdz 1330. gadam žemaišiem nevajadzēja arī baidīties, ka ordenis spers kādus pretsoļus viņu biežajiem iebrukumiem Livonijas zemēs. Ordenis šai laikā bija iesaistījies smagā, ilgstošā karā ar Rīgas pilsētu un arhibīskapu, kuriem palīdzību sniedza arī leišu augštaišu ķēniņš. Žemaiši bez traucējumiem bieži izgāja cauri Zemgalei un uzbruka ordeņa zemēm dziļāk Livonijas iekšienē. Par nepārtrauktajām žemaišu ieroču akcijām liecina arī ordeņa cenšanās atjaunot pils Zemgales vidusdaļā. Kaut gan zemgaļu zemes bija iekarotas, taču jaunu piļu celšana šeit bija apgrūtināta. Ceļot pils, ordenim nemitīgi vajadzēja aizsargāties pret negaidītiem žemaišu uzbrukumiem.

Lai ienaidnieks pils tūlīt neieņemtu, tajās bija nepieciešams ievietot lielus bruņinieku garnizonus. Izpostītajā, no vietējiem ļaudīm tukšajā Zemgalē nevarēja cerēt, ka pili ar pārtiku apgādās apkārtējie pakļautie iedzīvotāji. Proviants piļu aizstāvjiem bija jāpieved no tālienes. Ordenis, atstādams bez jebkādas aizsardzības Zemgales dienvidu novadus, uzsāka piļu atjaunošanu zemes vidienē, kas bija samērā tālu no žemaišu robežām. Vispirms 1321. gada 19. aprīlī pabeidza celt Mežotnes pili, kas pēc pēdējās nopostīšanas gadus piecdesmit bija gulējusi gruvešos.²⁹ Pēc 1330. gada, kad ordenis bija uzvarējis Rīgas pilsētu, tas varēja Zemgalē uzsākt aktīvāku jaunu piļu celtniecību. 1335. gada sākumā tika uzcelta Dobeles pils,³⁰ bet 1339. gada sākumā pabeigta Tērvetes pils.³¹ Diemžēl Zemgales dienvidu daļa arī tagad palika bez piļu aizsardzības.

Tāpat kā 13. gs., arī 14. gs. visas trīs jaunās pilis tika celtas ziemā. Mežotnes pils pabeigta pēc Lieldienām, t.i., 1321. gadā ap 19. aprīli. Dobeles pils uzcelta

1335. gada gavēņa laikā, t.i., no 1. marta līdz 16. aprīlim – pusotra mēneša laikā. Tērvetes pils celtniecība uzsākta 1338. gada 25. decembrī un turpinājusies 1339. gada ziemā. Kā jau iepriekš rakstījām, ziemā vai agrā pavasarī īsā laikā varēja uzcelt tikai koka gulbūvi, nevis mūra nocietinājumus. Tāpēc apšaubāms ir literatūrā valdošais uzskats, ka Tērvetes un Dobeles pilis jau sākotnēji bijušas no mūra.³²

Sīkāku Tērvetes pils celtniecības aprakstu sniedz Jaunākā atskaņu hronika.³³ Ar komtur un fogtu palīdzību sapulcināts daudz ļaužu, kas, līdzņemot pārtiku, devušies Zemgalē pie kāda kalna, kur, neraugoties uz lielo salu, kad viss sasalis, pat alus, uzcēlušī un nocietinājuši pili un tur atstājuši aizstāvjus ar visu nepieciešamo.

Visas trīs jaunās pilis, tāpat kā Jelgava, bijušas komturejas ar vismaz astoņiem brāļiem bruņiniekiem katrā pilī komtura vadībā. Bez tam piļu garnizonu parasti veidoja vēl kalpi, ieroču nesēji un stopnieki. Jāatzīmē, ka vēlākajos gados tik daudz komtureju Zemgalē nav bijis.

Taču ne uz ilgu laiku vāciešiem izdodas nostiprināties Zemgales vidienē. Jau 1345. gadā Algirda vadītais lietuviešu karaspēks ieņem un noposta Tērveti. Ka šī pils bijusi no koka, liecina hronista vārdi: „.. iekaroja un ar uguni līdz pamatiem nopostīja mestra brāļa Eberharda no Monheimas uzcelto Tērvetes pili, nogalinot 8 brāļus ar viņu saimi, neskaitot tos, kas bija no tautas.”³⁴ Tālāk lietuviešu karaspēks dodas uz Jelgavu un februārī ieņem arī to. Tā kā Jelgavas pils, pēc hronista vārdiem, bijusi jau mūrēta no akmens blokiem, lietuvieši to nav varējuši sagraut, t.i., nodedzināt.³⁵ Nākamajā – 1346. gadā ap Lieldienām lietuvieši pilnīgi nopostīja Mežotnes pili, nogalinot komtur Rihardu no Bahemas līdz ar vairākiem ordeņbrāļiem, pils kalpotājiem un abu dzimumu lauku iedzīvotājiem.³⁶

Redzot, ka koka pils lietuviešu karaspēkam nespēj pretoties, ordenis 1347. gadā vairākiem pierobežas cietokšņiem koka nocietinājumus sāka nomainīt ar mūriem. To skaitā ir arī Dobeles pils.³⁷ Turpmāk Zemgales vidienē izvietotās Tērvetes un Mežotnes pilis ordeņbrāļi vairs neatjauno, bet pie Zemgales ziemeļu robežas 20 km uz ziemeļrietumiem no Dobeles 14. gs. otrajā pusē ceļ jaunu mūra pili, ko nosauc par Jaunpili (*Neuenburg*).³⁸ Nosaukums “Jaunā pils”, domājams, izvēlēts attiecībā pret iepriekšējo lietuviešu nopostīto Tērvetes pili, kas atrodas nepilnus 20 km uz dienvidiem no Dobeles. Atšķirībā no Tērvetes Jaunpils vairs nav patstāvīga komtureja, bet Dobeles komturejas saimniecības pils.

Līdz pat 15. gs. ordenis vairs necenšas nostiprināties Zemgales vidus un dienvidu daļā, bet izveido piļu aizsardzības līniju Zemgales ziemeļdaļā. Šeit trīs pilis – Jelgava, Dobele un Jaunpils kopā ar Kurzemē esošo Skrundu un vēlāk celto Saldus pili, kā arī Daugavas Vidzemes krastā 14. gs. celtajām Salaspils un Aizkraukles pilīm veido kopēju aizsardzības līniju pret lietuviešu uzbrukumiem.

Kur tikušas celtas Mežotnes, Tērvetes, Dobeles un Jaunpils pils?

Arhitekts A. Zandbergs 1980. gadā rakstā par Bauskas ordeņpili atzīmē, ka mūra pils šeit celta jau 14. gadsimtā.³⁹ Tā kā rakstītie avoti Bauskas vārdu 14. gs. vēl nepiemin, tad varētu domāt, ka otrā vācu Mežotnes pils, kas arī celta 14. gs., atradusies Bauskas ordeņpils vietā. Tomēr vairāk nekā desmit gadu veiktie arheoloģiskie izrakumi Bauskas pilsdrupās nav devuši nevienu 14. gs. senlietu un monētu. Pieņēmums, ka Bauska pastāvējusi jau 14. gs., ir noraidāms.⁴⁰ Par to, ka Mežotnes otrā vācu pils atradusies turpat Mežotnes zemgaļu pilskalnā, kur pirms piecdesmit gadiem bijusi arī pirmā vācu pils, liecina arheoloģiskajos izrakumos augšējos slāņos atrastās desmit monētas, kas attiecas uz 14. gs. pirmo pusi. Tās kaltas Hamburgā, Lībekā, Visbijā.⁴¹ Izrakumos noskaidrots, ka arī šī vācu pils bijusi no koka, kā tas izriet no Vartberges Hermaņa hronikas ziņām.

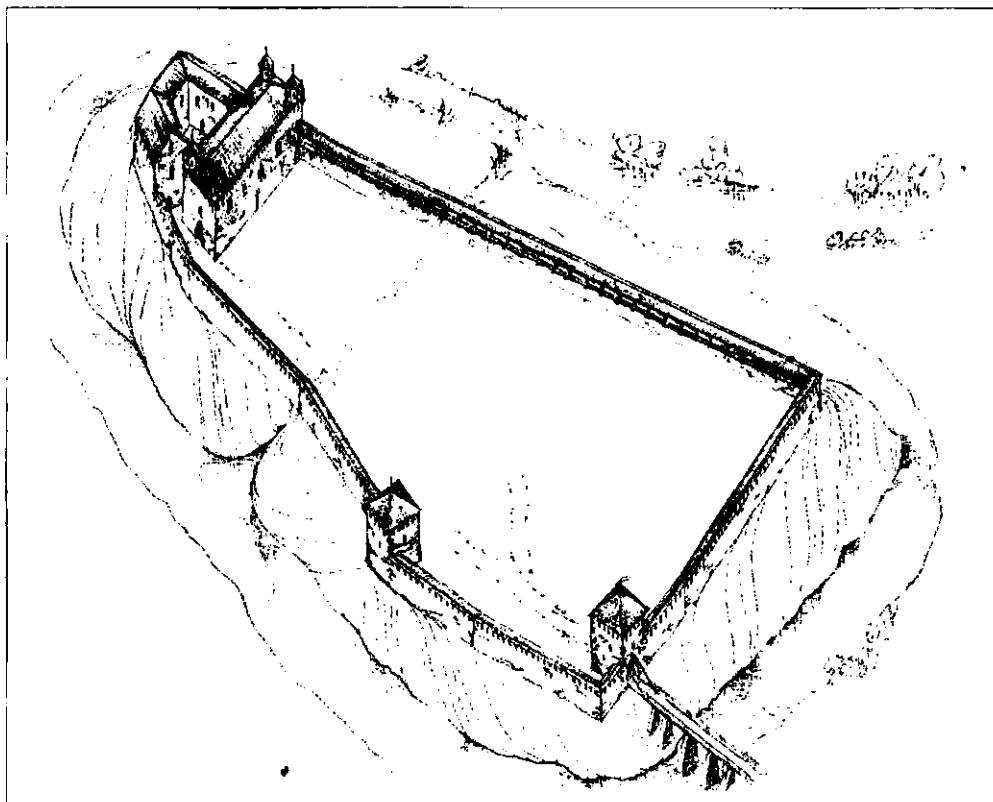
Arī par 14. gs. celtās vācu Tērvetes pils atrašanās vietu pastāv divi uzskati. Pēc piļu pētnieka A. Tūlšes domām, tā atradusies Tērvetes zemgaļu pilskalna priekšpilī, vietā, kur 16. gs. ierīkota Kalnamuižas (*Hof zum Berge*) medību pils, un jau sākotnēji bijusi neliela mūra pils.⁴²

Pēc mūra pils atlieku apskates dabā citi piļu pētnieki šo pieņēmumu noraida.⁴³

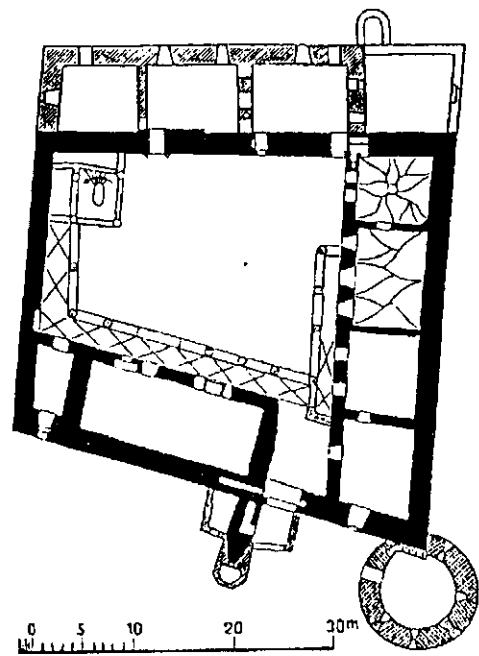
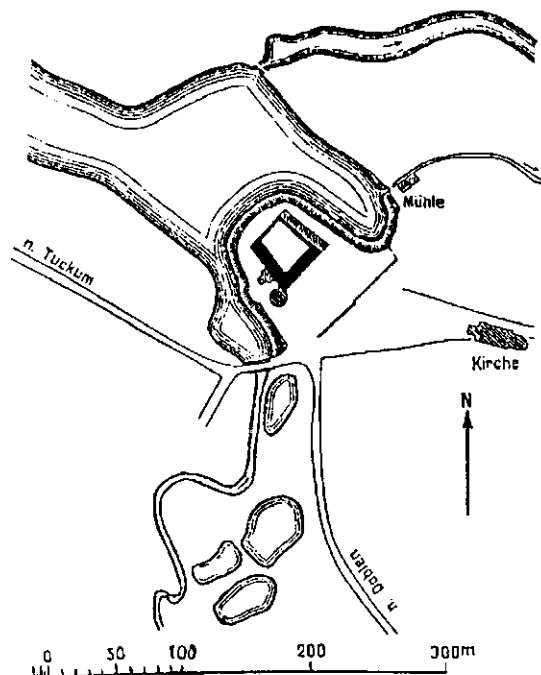
1954.–1955. gada arheoloģiskajos izrakumos Tērvetes zemgaļu pilskalnā augšējos slāņos atrastas 13 monētas, no kurām septiņas datējamas ar 14. gadsimtu.⁴⁴ Tās kaltas Hamburgā, Lībekā, Mēklenburgā, Mīnsterē. Domājams, ka Tērvetes otrā vācu pils arī atradusies uz vecā zemgaļu pilskalna.

Par to, ka vācu Dobeles pils celta senākā zemgaļu pilskalnā, rakstījis jau A. Bīlenšteins.⁴⁵ Šim uzskatam pievienojušies visi vēlākie pētnieki. Jāpiekrīt Ē. Mūgurēvičam, ka pils sākotnējie nocietinājumi atradusies kalna ziemeļdaļā uz senā zemgaļu pilskalna.⁴⁶ Grāvis starp pilskalnu un priekšpili aizbērts, domājams, vēlāk, kad notikusi pirmās mūra pils paplašināšana. Kā jau iepriekš rakstījām, mūri sākotnējās koka pils vietā sākti ierīkot tikai 1347. gadā, t.i., 12 gadu pēc koka pils uzcelšanas. Mūra pils sākotnējie nocietinājumi atradusies tagadējo pilsdrupu ziemeļdaļā uz senākā zemgaļu pilskalna. Tie, pieskaņojoties kalna plakuma kontūrām, veido trapeces formas celtnu kompleksu ar nelielu pagalmiņu vidū. Te bijusi mūrēta aka un ierīkota drenāža lietusūdens savākšanai no pagalma. Pilij bijušas vismaz sešas lielākas telpas, zem dažām atradusies arī pagrabi. Uz dienvidiem no šīm celtnēm atklāta šķērsām pāri kalnam ejoša mūra siena. Tā parāda, ka sākotnēji pils vecākā daļa bijusi atdalīta no priekšpils.⁴⁷ Liekas, tikai nākamajā būvperiodā, kas arī datējams ar 14. gs., būvēts dienvidu korpus ar četriem dekoratīviem tornīšiem stūros, kas 17. gs. izmantots kā pils baznīca. Par plašo, mūru ietvarto pagalmu pils dienvidu daļā ir izteikti atšķirīgi uzskati. Viens no pirmajiem pils pētniekiem J. Dēriņš to uzskatījis par vēlāku pils paplašinājumu.⁴⁸ Turpretī T. Vītola šim apgalvojumam iebilst, norādot, ka tieši dienvidu aizsargsienā atrodas vecākie pils vārti ar gotikas laikmetam raksturīgu ailas smailo pārsedzi.⁴⁹

T. Vītola arī devusi savu Dobeles pils rekonstrukcijas zīmējumu, kas rāda, kāda tā izskatījies 14. gadsimtā.⁵⁰ Pēc viņas domām, jau ap 1359. gadu grāvis starp pili un priekšpili bijis aizbērts un pils dienvidu

5. att. Dobeles pils 14. gadsimtā. T. Vītolas rekonstrukcija (Vītola T. 2005, 7. att.)

6. att. Jaunpils pils novietojuma un ēkas plāns (Schmid B. Die Burgen des deutschen Ritterordens in Kurland // Zeitschrift für Bauwesen. – 1921. – H. 7–9. – S. 199–238)

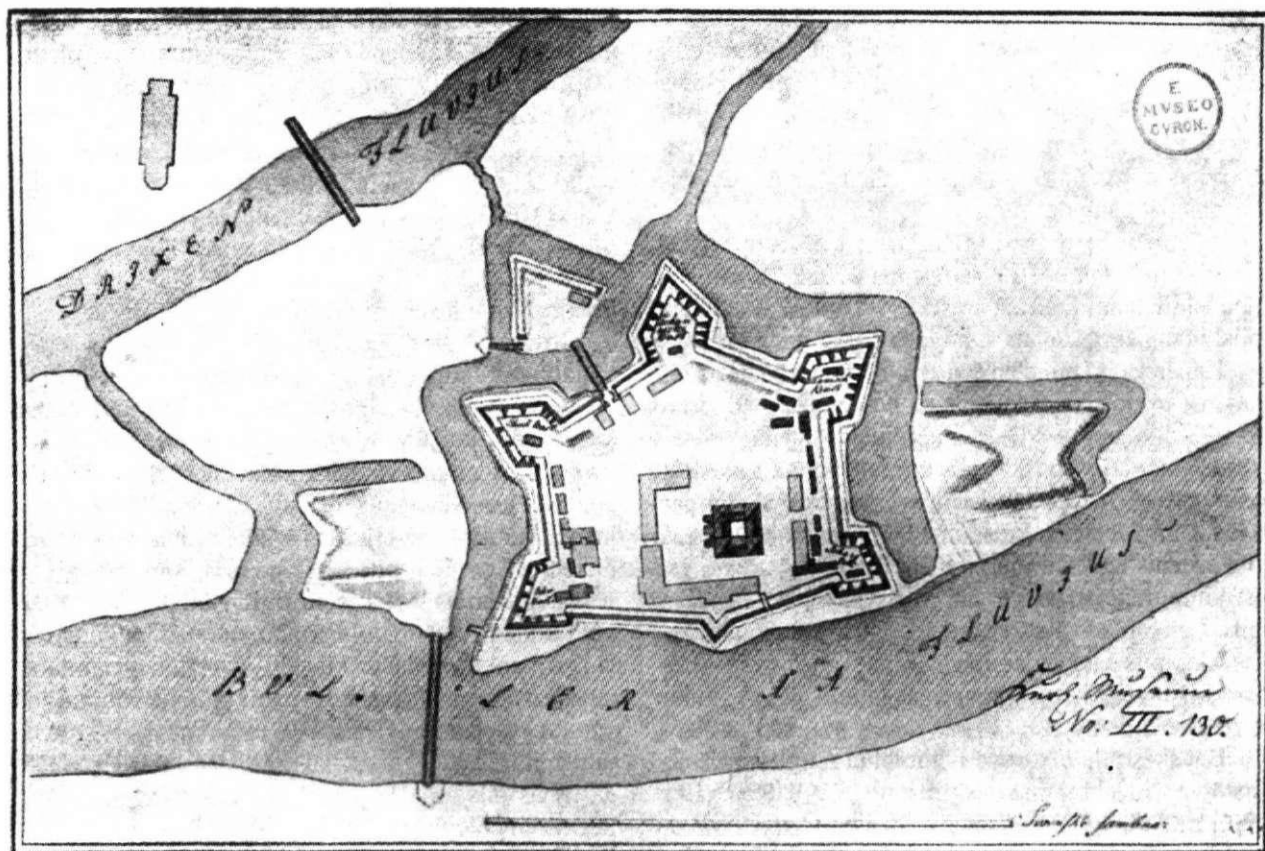
aizsargmūris nojaukts, apvienojot pili un priekšpili vienā kopējā aizsargsistēmā. Strīdīgs paliek jautājums par abu četrstūraino torņu pastāvēšanu 14. gadsimtā.

Atšķirībā no Mežotnes, Tērvetes, Dobes un Dobeles pilīm, kas celtas uz senākiem zemgaļu pilskalniem, Jaunpils pilij ordeņbrāļi vietu izvēlējušies uz pussalas vairāku nelielu strautu satekas vietā. Vēlāk, strautus aizdambējot, radies uzstādināts dzirnavu ezers, kas jauno pili apņēmis no trim pusēm. Ceturtajā – dienvidaustrumu pusē izrakts aizsarggrāvis. Jaunpils ordeņpils pieskaitāma t.s. ūdenspilīm, kurām ārējo aizsardzību nodrošināja ūdensšķēršļi. Pils plānā veido neregulāras formas četrstūri, kuram 15. gs. dienvidu stūrī piebūvēts liels, apaļš ugunsieroču tornis. Sākotnēji ēkas korpusi bijuši tikai dienvidaustrumu un dienvidrietumu pusē, bet abās pārējās malās pagalmu norobežojis aizsargmūris. Korpusiem bijuši divi stāvi, segti ar horizontāliem siju griestiem. Zem abiem korpusiem atradušies dziļi pagrabi. Pils plānā veido trapecī ar 40,5 m un 29,6 m garām malām. Pils būvēta no laukakmeņiem.⁵¹ Jaunpils pils celta pēc 14. gs. raksturīga ordeņa saimniecības piļu plānojuma, kas sastopams arī citos Latvijas novados.

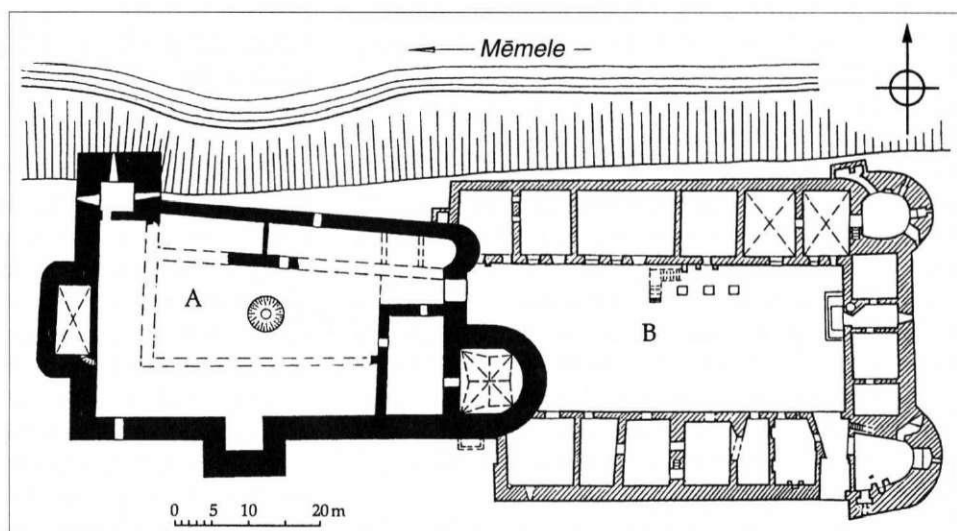
Arī Jelgavas pils 14. gs. tikusi pārbūvēta. Koka nocietinājumi nomainīti ar mūrētiem. Pēc A. Tūlses domām, šī otrā Jelgavas pils tajā pašā vietā, kur iepriekšējā, celta mestra Eberharda no Monheimas laikā – 14. gs. otrajā ceturksnī vienlaikus ar Rīgas pili.⁵² Lai arī plānojums tām abām līdzīgs, Jelgavas pils bijusi ievērojami mazāka par Rīgas pili. Arī Jelgavas pils bijusi t.s. ūdenspils, kurai pieklūšanu kavēja Lielupe un Driksa un to savienojšie grāvji, kas rakti šķērsām pāri salai. Par 14. gs. celtā Jelga-

vas mūra pili zināmu priekšstatu sniedz 17. gs. zīmējumi un 17.–18. gs. pils kopplāni. Šī mūra pils bijusi neliela celtnē, plānā ap 30×35 m liela. Tās stūros pacēlušies plānā kvadrātiski torņi, kurus augšmalā noslēdz dzeguļu rinda un piramidālas jumta smailes. Dienvidu pusē bijuši iebraucamie vārti, kas no galvenās pils veduši priekšpili. Par priekšpils lielumu un izveidojumu ziņu trūkst. Kā jau minējām, 1345. gada ziemā lietuvieši karaļa Algirda vadībā ieņēma Jelgavas pili. Šī notikuma aprakstā hronists Vartberges Hermanis, starp citu, piemin, ka pils bijusi celta no akmens blokiem, tāpēc lietuvieši to nav varējuši sagraut, respektīvi, nodedzināt līdz pamatiem, kā to bija izdarījuši tai pašā ziemā ar Tērvetes ordeņpili.⁵³ Pēdējais lietuviešu uzbrukums Jelgavai notika 1376. gadā ap 1. augustu. Ienaidnieks nodedzināja pilsapmetni, bet pašu pili nespēja ieņemt.⁵⁴ Pēc tam Jelgavas pils kļuva par ordeņa zemju administratīvās pārvaldes centru – komtureju, kas aizsargāja nozīmīgāko tirdzniecības ceļu no Rīgas uz Lietuvu, kas gāja caur Jelgavu.

Nākamais piļu celtniecības posms Zemgalē saistāms ar 13. gs. iekarotās zemes kolonizāciju, kas notika tikai 15. gadsimtā. Pēc 1410. gada 15. jūlijā notikušās Žalgiras (Tannenbergas) kaujas Prūsijā, kurā ordeņa karaspēks cieta smagu sakāvi no lietuviešu un poļu apvienotajiem spēkiem, mainījās politiskais stāvoklis Baltijas jūras austrumu piekrastē. Vācu ordeņa zaudēja savu vadošo, noteicošo lomu. 1422. gada 27. septembrī Lietuvas un Polijas valdnieki Vitauts un Jagalis pie Melnezera noslēdza mieru ar Vācu ordeņa lielmestru un Livonijas mestru. No šī līguma redzams, ka starp Livoniju un Žemaitiju dažādos laikos bijušas

7. att. Jelgavas ordeņa pils 17. gadsimtā (Juškēvičs J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. – Rīga, 1931. – 97. lpp.)

8. att. Bauskas pils plāns pēc arheoloģisko izrakumu materiāliem (Caune A., Ose I. 2004, 95. lpp.): A – ordeņa laikā celtā pils, B – 16. gs. beigās bijušajā priekšpilī celtā hercoga pils daļa

divas atšķirīgas robežas: viena, kas pie Livonijas piešķaitīja arī 13. gs. pakļauto Dienvidzemgali un aptvēra visu kādreiz apdzīvoto zemgaļu teritoriju; otra, kas no Livonijas atdalīja Dienvidzemgali, pievienojot to Žemaitijai. Spēkā palika otrā robeža, kas dokumentos nosaukta par hercoga Vītauta robežu. Dabā tā tika nosprausta 1426. gadā. Robežu nospraušana bija viens no priekšnoteikumiem, lai atsāktos apdzīvotība un saimnieciskā rosība arī iepriekšējos karos izpostītajā Zemgales vidusdaļā kādreizējās Upmales novados.⁵⁵

Lietuvas valstī nostiprinoties centrālajai varai, pamazām norima žemaišu sirojumi Livonijā. Arī pašā Livonijā notika zemju pārdalīšana. 15. gs. sākumā vairums Rīgas virsbīskapam piederošo Upmales zemju pārgāja ordeņa īpašumā. 1435. gada decembrī landtāgā Valkā Rīgas arhibīskapijas domkapituls atsacījās no savām kādreizējām zemēm uz dienvidiem no Daugavas par labu ordenim.⁵⁶ Tā 15. gs. pirmajos gadu desmitos Lielupes augštecē Lietuvas pierobežā ordeņa rokās bija nonācis plašs apgabals, kuram

vajadzēja pili – pārvaldes centru un aizsargu pret iespējamām turpmākiem lietuviešu uzbrukumiem. Tie bija priekšnoteikumi, kāpēc 1443. gadā Livonijas mestrs Heinrihs Vinke no Overbergas lika būvēt Bauskas pili. Tā jau no paša sākuma bija mūra celtnie. Bauskas pils celtniecība ilga vairākus gadus, pilnveidošana pat gadu desmitus.

Sākotnēji dokumentos Bauskas pils dēvēta par Jauno pili (*nyenslotte*).⁵⁷ Vecā pils bija dažu kilometru attālumā Lielupes kreisajā krastā esošā 14. gs. Mežotnes pils vieta, iepriekšējais šī novada pārvaldes centrs.

Kāpēc jauno pili cēla Bauskā, nevis Mežotnē? Liekas, ka to noteica izdevīgākais novietojums. Bauska atradās divu upju – Mūsas un Mēmeles satekā, kur sākas Lielupe. No Bauskas pils torņiem varēja pārdzīt abus galvenos ceļus no Lietuvas, kas toreiz gāja gar Mūsas un Mēmeles krastiem. Jaunuzceltajā Bauskas pilī ordenis vairs neveidoja komtureju, kaut arī 14. gs. kā komtureja pastāvēja gan Mežotnes, gan Tērvetes pils. Lai gan pēc platības un nocietinājumu varenības Bauskas pils pārsniedza Jelgavas un Dobeles komturejas, tajā izveidoja tikai novada soģa mitekli ar vairāku ordeņbrāļu garnizonu.

Bauskas pils pēc sava plānojuma un aizsardzības sistēmas izveidojuma atšķiras no citām Zemgales pilīm. Pils celta uz pussalas divu upju sateces vietā. Dabiski aizsargāta, nepieejama Bauskas pils bijusi tikai no ziemeļu puses ar stāvo, klinšaino Mēmeles upes krastu. Pārējās debespūsēs pili aizsargāja tās sienās iebūvētie flankējošie torņi. Torņu izvietojums izvēlēts pēc fortifikācijas mākslas atziņām, kas radās, parādoties ugunsšaujamo ierociem. Bauskas pils ir viena no pirmajām pilīm Livonijā, kas celta laikā, kad sākās pāreja no aukstajiem ierociem uz ugunsierociem. Torņi Bauskas pilij novietoti sienu vidū, nevis pils stūros, kā tas noticis vēlāk, piemērojot vecās, iepriekšējos gadsimtos celtās pilis jaunajiem ugunsierociem. Visa Bauskas mūra pils aizņem teritoriju, kas ir 124 m gara un 43 m plata. Galvenā pils plānā veido 56 m garu un vidēji 30–31 m platu četrstūri. Uz stāvā Mēmeles krasta celtā ziemeļu ārsiena ir tikai 1,66 m, bet dienvidu ārsiena 3,5 m bieža. Galvenā vērība no aizsardzības viedokļa velūta austrumu pusei, kur atradās ieeja pilī. Šeit koncentrēti visspēcīgākie nocietinājumi – divi pusapaļi torņi. Lielākais tornis ir 15,75 m diametrā, ar 3,6 m biežām sienām.

Tornim bijis pagrabs, pirmais stāvs ar ugunsierocu šaujamlūkām sienās. Ar krāšņu zvaigžņu velvi pārseg-

ta dzīvojamā telpa ierīkota otrajā stāvā. Virs šīs telpas celti vēl divi stāvi ar sienās ierīkotām šaujamlūkām. Iespējams, ka šis tornis bija pati pirmā celtnie, sākot būvēt pili. Lielo torni ar blakus esošo mazāko pusapaļo torni savieno īss aizsargsienas posms, kurā atradās ieejas vārti galvenajā pilī. No rietumiem pili aizsargāja sienas vidū iebūvēts zems četrstūrainis tornis ar noapaļotiem stūriem, bet dienvidu ārsienas vidū visā sienas augstumā celts četrstūrainis tornis. Abiem torņiem bijušas vaļņu bisēm piemērotas šaujamlūkas.

Ordeņpils pastāvēšanas laikā visapkārt iekšējam pagalmam bijuši dzīvojamie korpusi, par kuriem liecina 1625. gada plāns.⁵⁸ Korpusu pagalma puses sienas virs zemes vairs nav saglabājušās. Tās bijušas ievērojami plānākas nekā ārsienas. Tikai ziemeļu ārsienā, kas vērsta uz dabiski aizsargāto Mēmeles krastu, otrajā stāvā bijušas logailas. Citās debespūsēs ārsienās, ko veido pils aizsargmūris, logi nav bijuši. Kā būvmateriāls Bauskas pilij izmantoti pārsvarā Lielupes karstos lauztie dolomītakmeņi, vietām lietoti arī laukakmeņi un nedaudz ķieģeļu. Ķieģeļi izmantoti torņu stūros, logailās, pārsedes velvēs. Dienvidu fasādē vērojamas pēdas no dekoratīvā rotājuma, kuru veidoja tumši glazēti ķieģeļi. Uz austrumiem no ordeņa laika galvenās pils atradās priekšpils, kas sākotnēji, kā to liecina arheoloģiskie izrakumi, bijusi nocietināta ar palisāžu žogu, vēlāk ar apkārtmūri. Priekšpils austrumu sienas galos 16. gs. celti divi pusapaļi, ugunsierociem piemēroti torņi.

16. gs. beigās priekšpils vietā celta Kurzemes hercogu rezidence, kas pilnībā pārveidojusi senāko ordeņlaika priekšpili. Kā parādīja arheoloģiskie izrakumi, priekšpils priekšā aizsargtorņu pakājē 14 m attālumā no mūriem, tiem paralēli un šķērsām pussalai rakts senākais aizsarggrāvis.

Pēc Bauskas pils uzcelšanas 15. gs. vidū sākusies arī Zemgales vidusdaļas intensīva kolonizācija. Šai laikā sākusies arī ordeņa zemju izlēņošana sīkajiem vasaļiem. Atšķirībā no citām Latvijas daļām Zemgales vidusdaļā, sevišķi Bauskas apkārtnē, zemes lēņi bijuši samērā lieli. Bagātie zemes īpašnieki – topošie muižnieki 16. gs. cēluši savas mītnes kā vēl daļēji nocietinātas mūra ēkas – Rundālē, Svitenē, Bornsmindē.

Livonijas valsts pastāvēšanas beigu posmā senajās zemgaļu zemēs, kas aptvēra vairs tikai Viduszemgali un Ziemeļzemgali, atradās četras ordeņa pilis: divas komturejas – Jelgavā un Dobelē, fogta pils Bauskā un Dobeles komturejas saimniecības pils Jaunpilī.

ATSAUCES

¹ Šterns I. Latvijas vēsture 1180–1290. Krustakari. – Rīga, 2002. – 262. lpp.

² Senās Latvijas vēstures avoti. 2. burtn. (turpmāk – SLVA). – Rīga, 1940. – Nr. 328.

³ Turpat. – Nr. 340.

⁴ Turpat. – Nr. 388.

⁵ Turpat. – Nr. 183.

⁶ Turpat. – Nr. 188 un 204.

⁷ Turpat. – Nr. 189 un 199.

⁸ Šterns I. Latvijas vēsture .. – 431. lpp.

⁹ SLVA. – Nr. 249.

¹⁰ Atskaņu hronika / Tulk. V. Bisenieks, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri (turpmāk – AH). – Rīga, 1998. – 5340.–5430. r.

¹¹ Turpat. – 5440.–5505. r.

¹² Turpat. – 5840.–5845. r.

- ¹³ *Caune A., Ose I.* Latvijas 12. gadsimta beigu – 17. gadsimta vācu piļu leksikons. – Rīga, 2004. – 146. lpp.
- ¹⁴ *Bielenstein A.* Die altlettischen Burgberge Kurlands // Magazin / Herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. 14. Bd. 2. Stück. – Mitau, 1869. – S. 23–28.
- ¹⁵ *Brastiņš E.* Latvijas pilskalni: Zemgale un Augšzeme. – Rīga, 1926. – 16., 17. lpp.
- ¹⁶ *Vartberges Hermaņa Livonijas hronika / Ē. Mugurēviča tulkojums un komentāri (turpmāk – VHH).* – Rīga, 2005. – 55. lpp.
- ¹⁷ AH. – 7400.–7410. r.
- ¹⁸ *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942. – S. 157–160.
- ¹⁹ *Liv-, Est- und Kurländische Urkundenbuch / Begründet von F. G. von Bunge.* – Reval; Riga; Moskau, 1853–1914. – I–XII. – II Abt. Bd. 1–3 (turpmāk – LUB). – I. – Nr. 396.
- ²⁰ LUB. – I. – Nr. 425 un 426.
- ²¹ Turpat. – Nr. 430.
- ²² AH. – 8675. r.
- ²³ Turpat. – 9900.–9935. r.
- ²⁴ Turpat. – 9905.–9906. r.
- ²⁵ Turpat. – 9960.–10125. r.
- ²⁶ Turpat. – 11799. r.
- ²⁷ *Bielenstein A.* Die altlettischen Burgberge .. – S. 49–55.
- ²⁸ AH. – 10185.–10187. r.
- ²⁹ VHH. – 69. lpp.
- ³⁰ Turpat. – 77. lpp.
- ³¹ Turpat.
- ³² *Tuulse A.* Die Burgen .. – S. 92–94, 160–162.
- ³³ Die jüngere Livländische Reimchronik des Bartholomäus Hoeneke (1315–1348) von K. Höhlbaum. – Leipzig, 1872. – S. 7.
- ³⁴ VHH. – 83. lpp.
- ³⁵ Turpat.
- ³⁶ Turpat. – 89. lpp.
- ³⁷ Turpat. – 87. lpp.
- ³⁸ *Caune A., Ose I.* Latvijas 12. gadsimta beigu – 17. gadsimta vācu piļu leksikons. – 147. lpp.
- ³⁹ *Zandbergs A.* Bauska // Dabas un vēstures kalendārs 1981. – Rīga, 1980. – 171.–173. lpp.
- ⁴⁰ *Caune A.* Ordeņpils Bauskā. Kādas vēlo viduslaiku pils dibināšanas cēloņi // Latvijas viduslaiku pils. II. – Rīga, 2002. – 51.–65. lpp.
- ⁴¹ *Pelda K.* Latvijas viduslaiku dzīvesvietās atrastās 13. gs. – 16. gs. pirmās puses monētas // AE. – Rīga, 1978. – 12. laid. – 130. lpp.
- ⁴² *Tuulse A.* Die Burgen .. – S. 161.
- ⁴³ *Caune A., Ose I.* Latvijas 12. gadsimta beigu – 17. gadsimta vācu piļu leksikons. – 232., 233. lpp.
- ⁴⁴ *Pelda K.* Latvijas viduslaiku dzīvesvietās .. – 130., 131. lpp.
- ⁴⁵ *Bielenstein A.* Die altlettischen Burgberge .. – S. 46–49.
- ⁴⁶ *Mugurēvičs Ē.* Komentāri // VHH. – 210. lpp., 289. atsauc.
- ⁴⁷ *Boy C.* Über die Ausgrabungen in der Schlossruine zu Dobeln im Sommer 1884 // Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1883 (turpmāk – Sb. Kurl. ..). – Mitau, 1885. – S. 25–35.
- ⁴⁸ *Döring J.* Die Schlossruine Dobeln // Sb. Kurl. 1884. – Mitau, 1884. – S. 9–11.
- ⁴⁹ *Vītola T.* Dobeles pilsdrupu pirmsprojekta izpēte 1984.–1986. gadā un konservācijas projekta priekšlikums // Latvijas viduslaiku pils. V. – Rīga, 2005. – 205.–227. lpp.
- ⁵⁰ Turpat. – 217. lpp.
- ⁵¹ *Caune A., Ose I.* Latvijas 12. gadsimta beigu – 17. gadsimta vācu piļu leksikons. – 222., 223. lpp.
- ⁵² *Tuulse A.* Die Burgen .. – S. 157–160.
- ⁵³ VHH. – 83. lpp.
- ⁵⁴ Turpat. – 143. lpp.
- ⁵⁵ *Biļķins V.* Zemgaliešu brīvības cīņas. – [Mineapolis], 1973. – 246.–249. lpp.
- ⁵⁶ LUB. – Bd. VII. – Nr. 1016, 1017.
- ⁵⁷ *Arbusow L., sen.* Über die Zeit der Erbauung der Bauskenburg // Sb. Kurl. 1895. – Mitau, 1896. – S. 17.
- ⁵⁸ *Caune A., Ose I.* Latvijas 12. gadsimta beigu – 17. gadsimta vācu piļu leksikons. – 95. lpp.

Andris Caune

DER BAUABLAUF DER DEUTSCHEN BURGEN IN SEMGALLEN IM 13.–15. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Im Bauwesen der deutschen Burgen in Semgallen kann man drei Perioden unterscheiden. Die erste Periode bezieht sich auf die Zeit der Eroberung des Landes im 13. Jh. In dieser Periode wurden fünf deutsche Burgen – Mežotne/Mesothen (1232–1250), Dobe/Doben (1258–1260), Jelgava/Mitau (seit 1265), Tērvete/Terweten (1271–1279) und Svētkaļns/Heiligenberg (1286–1290) errichtet. Die deutschen Burgen Terweten und Mesothen wurden auf den Burgbergen der örtlichen Einwohner, der Semgaller, gebaut, während Doben und Heiligenberg auf einzeln gelegenen Hügeln in der Nähe der Verwaltungszentren der örtlichen Burggebiete

errichtet wurden. Nur für den Bauort der Burg Mitau wurde eine Insel im Fluss Lielupe gewählt, in deren Nähe sich kein Zentrum der Semgaller befand. Alle diese Burgen waren aus Holz und sie wurden in kürzester Zeit im Winter während der Kreuzzüge errichtet. Mit Ausnahme von Mitau, existierten die deutschen Burgen der ersten Periode nur kurze Zeit – zwei bis 20 Jahre.

Nach der Unterwerfung des Landes begann im 14. Jh. die zweite Periode im Bau der deutschen Burgen. Sie hängt zusammen mit der Verteidigung des Ordenslandes gegen die Überfälle der Schemaiten und Litauer. Die Burgen dieser Periode wurden im

zentralen Teil Semgallens errichtet, während die südlichen Territorien ohne Verteidigung blieben. Ausser der schon zuvor gebauten Burg Mitau wurden in der zweiten Periode weitere vier Burgen – Mesothien (1321–1346), Terweten (1339–1345), Doblen (seit 1335), Jaunpils/Neuenburg (in der zweiten Hälfte des 14. Jh.) gebaut. Auch diese Burgen (ausser Neuenburg) waren alle ursprünglich Holzburgen und wurden während eines Winters in kurzer Zeit errichtet. Seit dem zweiten Viertel des 14. Jh. wurden die Holzbefestigungen der Burg Mitau und 1347 der Burg Doblen durch Mauern ersetzt. Neuenburg wurde bereits als Steinburg gebaut. Während der litauischen

Überfälle wurde Mesothien, Mitau und Terweten eingenommen und zerstört.

Der letzte Abschnitt im Bau deutscher Burgen in Semgallen bezieht sich auf das 15. Jh., als sich die politische Situation nach dem Kampf bei Tannenberg verändert hatte. Der Orden beendete die Kolonisierung des in den vorigen Jahrhunderten verwüsteten Semgallens. In dieser Zeit wurde die Burg Bauske 1443 errichtet, die bereits von Anfang an als Steinburg gebaut und den neuen Feuerwaffen angepasst wurde. Im 15. Jh. existierten in Semgallen vier deutsche Burgen – Mitau, Doblen, Neuenburg, Bauske.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Verteilung der Länder in Semgallen 1254, 1272 und 1276
- Abb. 2.* Die deutschen Burgen in Semgallen in der Zeit von 1232 bis 1443
- Abb. 3.* Grundrisse der Burgberge Mesothien (1) und Doblen (2)
- Abb. 4.* Grundrisse der Burgberge Terweten und Heiligenberg
- Abb. 5.* Die Burg Doblen im 14. Jh. (Rekonstruktion von Tatjana Vītola)
- Abb. 6.* Situationsplan und Grundriss der Burg Neuenburg
- Abb. 7.* Ordensburg Mitau im 17. Jh.
- Abb. 8.* Grundriss der Burg Bauske nach den Materialien der archäologischen Ausgrabungen. *A* – während der Ordenszeit gebaute Burg, *B* – Schloss des Herzogs, errichtet in der ehemaligen Vorburg Ende des 16. Jh.

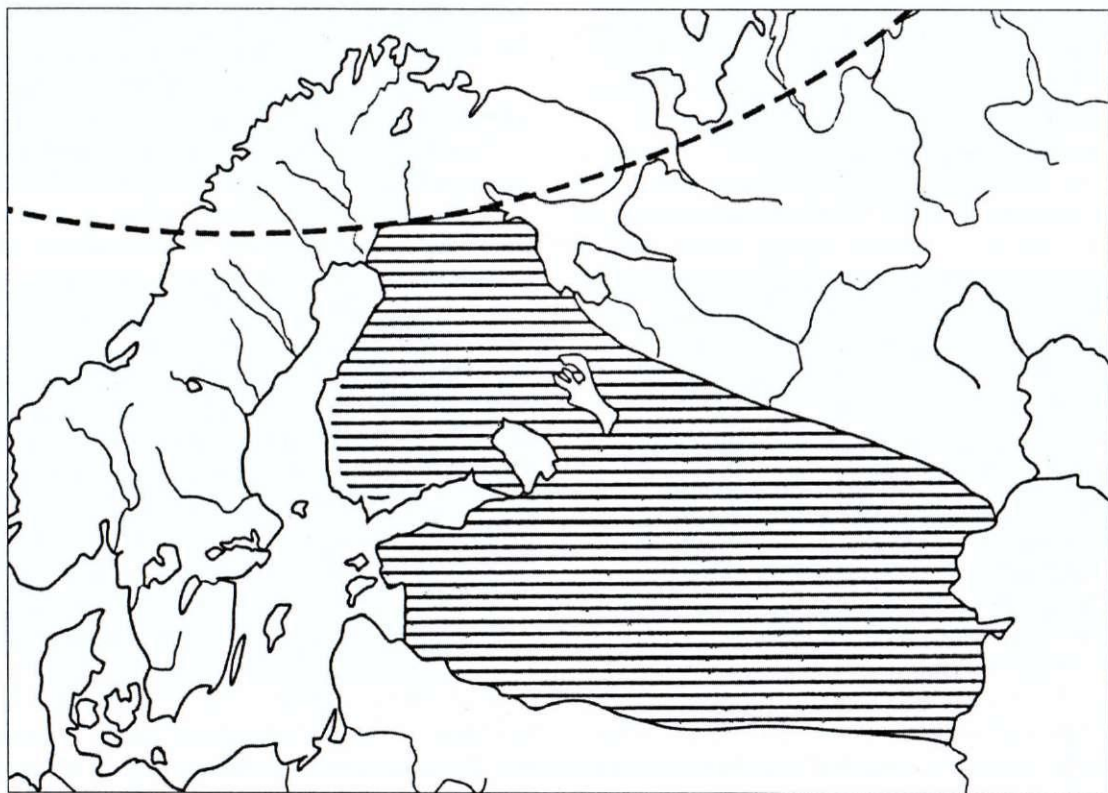
Baiba Dumpe

AGRĀS TEKSTILĀS KERAMIKAS FAKTŪRU VEIDOŠANAS ĪPATNĪBAS

Keramikas virsmas apstrāde un rotājums ir pazīmes, kam pētījumos tiek pievērsta pastiprināta uzmanība. Kā zināms, tekstilā keramika, kas nosaukta pēc raksturīgās faktūras, tiek pēta kā radniecīgu kultūru izpausme plašā teritorijā. Latvija tekstilās keramikas izplatības areālā iekļaujas vēlajā neolītā (1. att.) un agrajā dzelzs laikmetā.¹ Neolīta tekstilā keramika tiek saukta par agro tekstilo keramiku un no vēlās atšķiras ar veidmasas sastāvu, faktūru izpildījuma kvalitāti un trauku formu. Pagaidām nav pārliecinošu pētījumu, kas ļautu spriest par līdzīgo un atšķirīgo faktūru veidošanas tehniskajos risinājumos.

Latvijā agrā tekstilā keramika konstatēta vēlā neolīta apmetnēs (lielākā kolekcija iegūta Lubāna ezera ieplakā),² parasti kopā ar gludo un klājošās auklas keramiku. Par tekstilajai keramikai piederīgiem tiek

uzskatīti keramikas fragmenti, uz kuriem redzamā faktūra atgādina auduma (pinuma, sietiņa) rakstu. Šī faktūra vienmērīgi klāj visu trauka virsmu, dažkārt arī augšmalu un trauka iekšpusi. Tekstilās keramikas īpatnēji apstrādātās virsmas radījušas lielu interesi un daudz atšķirīgu skaidrojumu. Šajā rakstā piedāvāti dažu tekstilās keramikas faktūru tehniskie risinājumi, kas ļauj iespējami precīzi atdarināt vēlā neolīta keramikas paraugus. Darba gaitā veikta eksperimentu sērija, praksē pārbaudot atšķirīgus trauku virsmas apstrādes paņēmienus, meklējot atbilstošus darbarīkus. Eksperimentu rezultātā izdarīti secinājumi par tekstilās keramikas izgatavošanas veidu un izteiktas hipotēzes par faktūru veidošanas motivāciju. Darba pamatā ir keramikas paraugi no Aboras I apmetnes kolekcijas.³

1. att. Agrās tekstilās keramikas izplatības areāls (pēc M. Lavento 2000)

HIPOTĒZES

Neskatoties uz apjomīgo tēmai veltīto pētījumu klāstu, tekstilās keramikas izgatavošanas jautājumi vēl arvien nav uzskatāmi par noskaidrotiem. Tie ik pa laikam tiek aktualizēti arī Latvijas arheoloģijā.

Pirmo ievirzi šai jomā devis Eduards Šturms, jaunus trauku lausku atradumus nosaucot par keramiku ar audumu nospiedumiem.⁴ Apzīmējumu *tekstilā keramika* pirmais lietojis Francis Zagorskis,⁵ norādot, ka ornamentu veido rupja auduma nospiedums mālā.⁶ Analizējot arheologu uzkrāto materiālu, Ieva Cimermane pamatojusi jau nostabilizējušos uzskatu par virsmas faktūru iegūšanu ar tekstiliju – audumu vai pinumu palīdzību,⁷ attiecinot to tiklab uz metālu laikmeta, kā arī neolīta jeb agro tekstilo keramiku. Agrajā tekstilajā keramikā pētniece saskatījusi trīs atšķirīgas iespaidumu grupas: 1) nelielas, ieapaļas, regulāri sakārtotas bedrītes, kas veido sietiņa rakstu; 2) sīkus, sekļus, nenoteiktus iespaidumus; 3) garenus ovālu bedrīšu iespaidumus, saistot tos ar dažādu tekstiliju lietošanu darba procesā. Šāda pieeja radījusi priekšstatu, ka tekstilā faktūra nav uzskatāma par rotājumu, bet gan par trauku izgatavošanas tehnikas pēdām.⁸

Latvijā atrastā tekstilā keramika visbiežāk tiek salīdzināta ar Igaunijas materiāliem. Lembita Jānitsa (*Jaaniits*) apjomīgajā, 1959. gadā publicētajā pētījumā izteikts viedoklis, ka tekstilās keramikas faktūra iegūta, spiežot ķemmes spiedogu caur rupju audumu.⁹ Viena no pēdējo gadu publikācijām par šo tēmu ir somu zinātnieka Mikas Lavento apkopojošais pētījums.¹⁰ Tajā autors pats nav meklējis faktūru tehniskos risinājumus, bet devis ievērojamu historiogrāfijas apskatu, sākot ar 19. gadsimta beigām, kurā atspoguļojis dažādos viedokļus šajā jautājumā. Apskatā redzams, ka daudzi krievu pētnieki pieļāvuši dažādu spiedogu izmantošanu tekstilās keramikas virsmas apdarē.

Vizuālai faktūru salīdzināšanai noder V. Patruševa darbs,¹¹ kurā aplūkota Pievolgas austrumu mežu josla bronzas laikmetā izplatītā tekstilā keramika. Autors detalizēti raksturojis dažādus faktūru veidus, iedalot tos divās lielās grupās: 1) diegveida (*ниточные*) iespaidumi; 2) raibie (*рябчатые*) iespaidumi. Turklāt visu keramiku kopumā V. Patruševs apzīmējis par pseidotīklotu (*псевдосетчатая*), tā norādot uz tekstilijas imitējošo iespaidumu raksturu. Publicētajās makrofotogrāfijās labi redzams, ka pirmās grupas iespaidumi atbilst klājošās auklas keramikai, bet otrās grupas iespaidumi līdzīgi tekstilās keramikas paraugiem Latvijas arheoloģiskajā materiālā.

Tekstilās keramikas pētīšanai nozīmīgs atklājums, kas saistās ar trauku virsmas apdari, atrodams zviedru zinātnieces Birgitas Hultenas (*Hulthen*) darbā par keramikas izgatavošanu, lietošanu un izplatību Zviedrijas ziemeļos.¹² Daļa B. Hultenas pētītās keramikas – bronzas laikmetā izplatītā azbesta keramika – iekļaujas tekstilās keramikas grupā. Publicētie attēli ļauj konstatēt faktūru līdzību agrajai tekstilajai keramikai Latvijā. Atzīstot, ka pētījuma mērķis nav noskaidrot,

vai tekstilā faktūra ir rotājums vai kāda darba paņēmiena lietojuma rezultāts, autore tomēr pievēršas šīs faktūras izcelsmes noskaidrošanai. B. Hultena raksta, ka pūles šai jomā ilgi bijušas nesekmīgas, jo neviena no zināmajām aušanas un citām tekstiliju tehnikām nav pilnībā atbildusi iespaidumiem uz keramikas. Problēmas atrisinājumu viņa atradusi, lietojot īpašā veidā pītu auklu, kas ritināta pa mitru trauka virsmu. Tas ir svarīgs atzinums, ņemot vērā to, ka līdzīgi iegūstami arī aukliņu joslu nospiedumi uz klājošās auklas keramikas. Iebildumi būtu izsakāmi tikai pret eksperimentu izdarīšanas veidu. Tajos izmantota nevis no vietējiem materiāliem izgatavota, bet īpaši no Japānas sagādāta rupji pīta zīda aukla, kas tomēr nevar dot precīzu priekšstatu par iespaidumu formu un dziļumu. Tādēļ autore tikai piesardzīgi secina, ka, "ļoti iespējams", trauki apstrādāti šajā īpašajā veidā.

FAKTŪRU RAKSTUROJUMS

Lai noskaidrotu faktūru veidošanas likumsakarības, tika apskatīti Aboras I apmetnes vēlā neolīta keramikas fragmenti, kam virsmas, apdarē konstatētas fakturēšanas pazīmes. No šī keramikas kopuma samērā viegli ir nošķirama lausku grupa ar aukliņu joslu nospiedumiem, kas ieguvusi *klājošās auklas keramikas* nosaukumu un kuras tehniskais risinājums apskatīts citur.¹³

Nākamā keramikas grupa, ko iespējams no pārējās nodalīt ar samērā lielu precizitāti, ir lauskas ar rindās sakārtotiem ovālu bedrīšu iespaidumiem (2. att.: 1–5; 3. att.: 2–4). Iegarenās bedrītes cieši piekļaujas cita citai un attiecībā pret rindu virzienu kārtojas perpendikulāri vai nedaudz ieslīpi. Šī faktūra varētu atbilst I. Cimermanes atzīmētajam agrās tekstilās keramikas faktūru trešajam variantam.¹⁴

Turpinot faktūru apskati, lielai keramikas daļai var redzēt dažādas intensitātes iespaidumus ar noteiktu struktūru (4.–7. att.). Tieši šis – divos virzienos regulārais iespaidumu kārtojums ir raksturīgākā tekstilās keramikas pazīme un visu tekstilās keramikas faktūru kopīga īpašība. Šo faktūru varianti ir ļoti daudzveidīgi un savstarpēji grūti nodalāmi. Tomēr, salīdzinot faktūru atsevišķos elementus un to izvietojuma sistēmu, var novērot vairākas kopīgu pazīmju grupas.

a) Faktūras elementi – stūrainas vai ieapaļas bedrītes – novietoti cieši cits pie cita, veidojot vienmērīgi blīvu rakstu, kam visvairāk atbilst sietiņa vai tīkla apzīmējums. Parasti iespaidumiem vairāk uzsvērts viens stūris, retāk padziļinājumi vienmērīgi dziļi. Attālums starp "tīkla acīm" 3–7 mm, blīvums horizontālā un vertikālā virzienā gandrīz vienāds (4. att.; 6. att.: 4; 7. att.: 3).

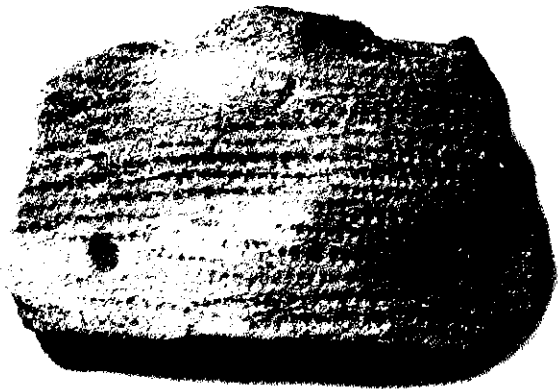
b) Faktūras elementi – cilpveida padziļinājumi. To kārtojums līdzīgs iepriekš aprakstītajam variantam, tomēr daudz izteiktāk uzsvērta iespaiduma viena mala vai gals, tā vairāk izceļot vienu no elementu kārtojuma virzieniem (5. att.; 7. att.: 2, 4).

1a

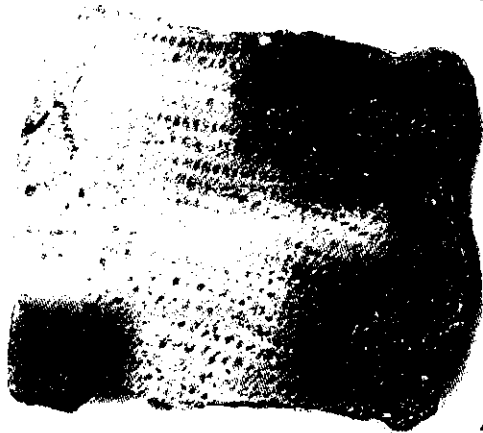
1b

2

3

4

5

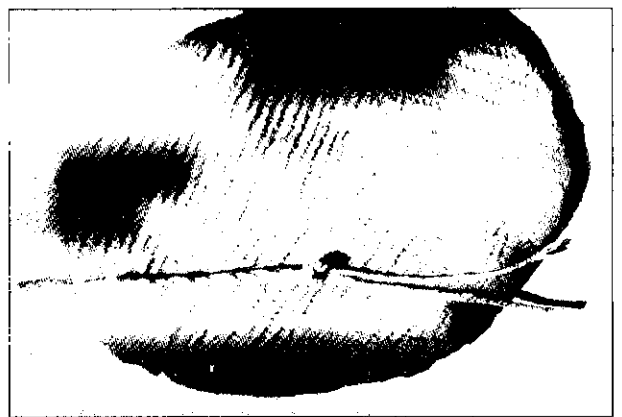

a

b

c

6

7

2. att. Ripinātās auklas faktūras. Aboras I apmetne: 1 – faktūra trauka ārpusē (a) un iekšpusē (b); 2–5 – iespaidumu varianti. Faktūru atdarinājumi: 6 – dažāda rupjuma auklas un ar tām veidotās faktūras: a) smalka, b) vidēji rupja, c) četrkārīgi savīta aukla; 7 – no dažāda rupjuma pavedieniem vīta aukla un ar to veidotā faktūra

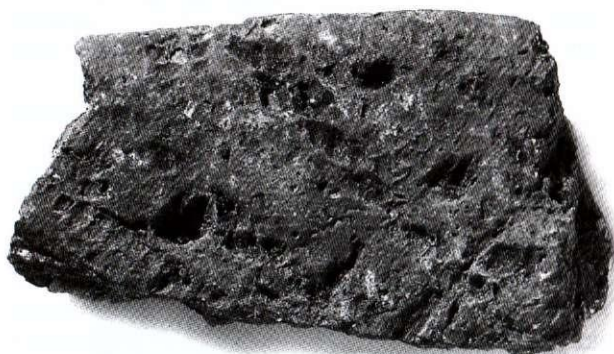
1

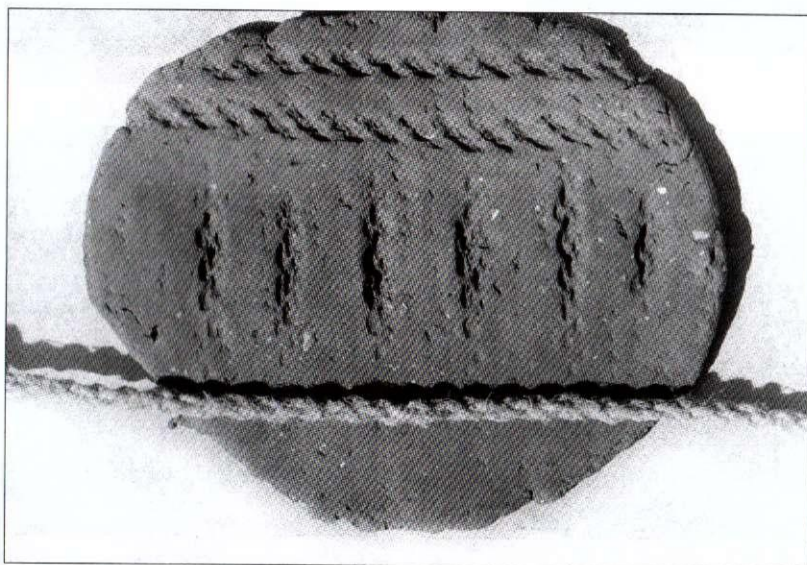
2

3

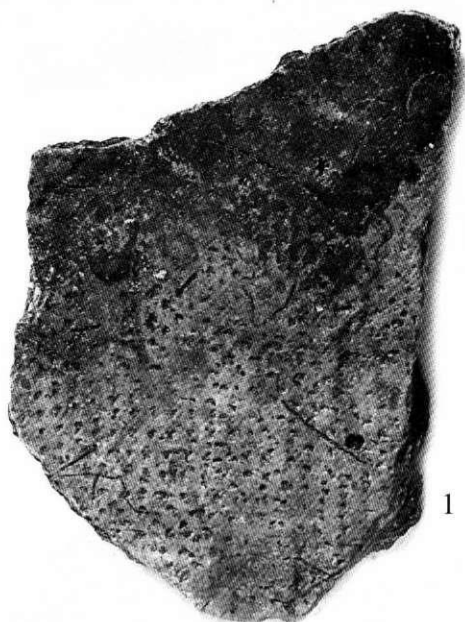

4

5

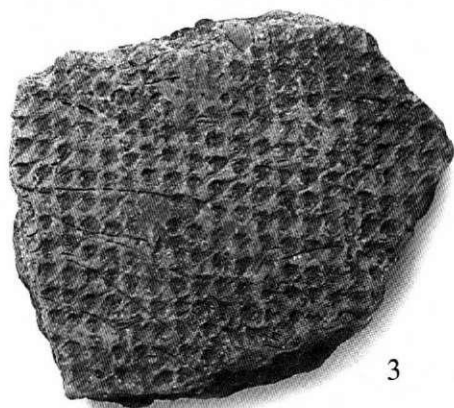
3. att. 1 – aptītās auklas iespaidumi. Aboras I apmetne; 2–5 – ar dubultvītu auklu veidoti ornamentāli iespaidumi. Aboras I apmetne: 2 – trauka malas fragments; 3 – trauka sānu daļa; 4 – rotājums trauka malas iekšpusē; 5 – iespaidumu atdarinājums

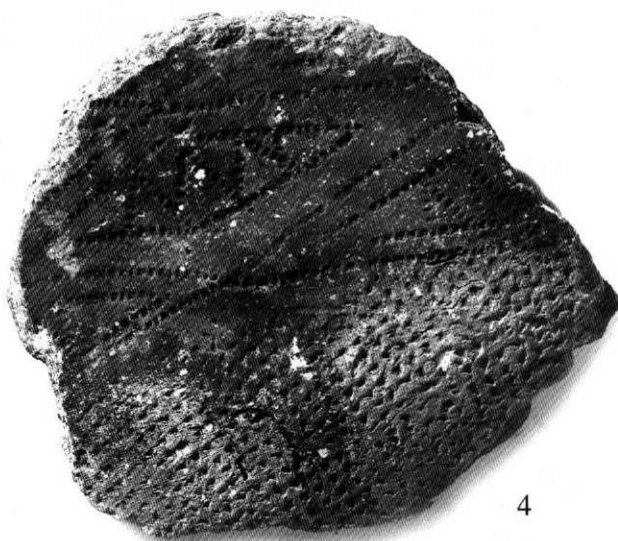
1

2

3

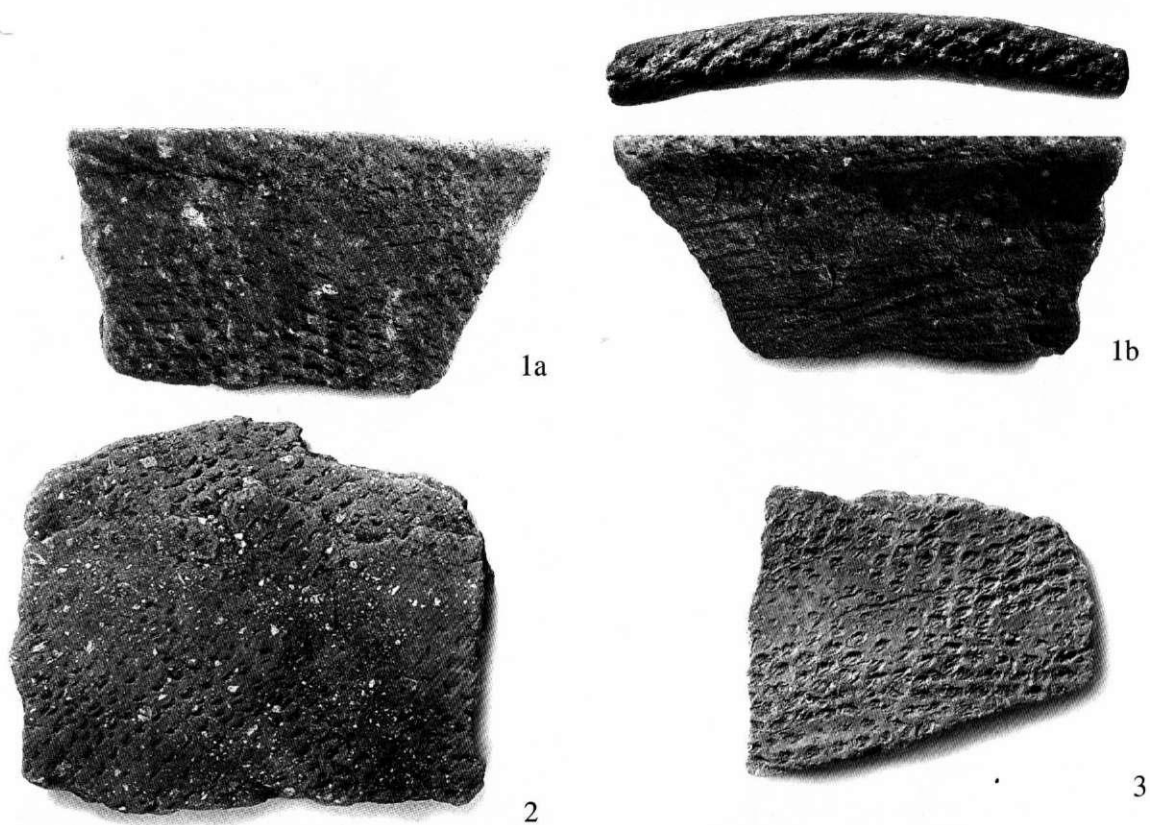

4

5

4. att. Tekstilās keramikas faktūras ar izteikti regulāru iespaidumu kārtojumu. Aboras I apmetne

5. att. Tekstilās keramikas faktūras ar cilpveida iespaidumiem. Aboras I apmetne: 1 – faktūra trauka ārpusē (a) un uz augšmalas (b); 2 – iespaidumi kārtu savienojuma vietā; 3 – trauka sānu daļa

6. att. Tekstilās keramikas faktūras. Aboras I apmetne: 1–3 – ar iegarenu bedrīšu iespaidumiem; 4 – rupja tekstilās keramikas faktūra kopā ar klājošās auklas faktūru

1

2

3

4

5

7. att. Tekstilās keramikas faktūras ar ornamentāliem pītas auklas iespaidumiem: 1-4 – Aboras I apmetne; 5 – trauka sānu fragments un tā nospiedums, Lagažas apmetne

c) Faktūras elementi – vienmērīgi iespiesti iegareni padziļinājumi. Tie iezīmē skaidri konturētas bedrītes, kas kārtojas rindās, tomēr saglabājot regularitāti arī otrā virzienā (6. att.: 1–3).

Daudzām lauskām virsma ir pārāk nodilusi, lai skaidri izšķirtu faktūras veidu. Dažkārt pat nav iespējams noteikt, vai trauks bijis gluds vai fakturēts. Tāpat turpmākai izpētei var nošķirt divas tekstilās keramikas faktūru grupas:

1) rindās kārtotas ovālas cita citai pieguļošas bedrītes;

2) divos virzienos regulāri kārtoti rombveida, cilpveida vai iegareni iespaidumi.

Rūpīgi apskatot lauskas, redzams, ka faktūras drīzāk atgādina reālu audumu, nevis tā iespaidumu. Nekur nav redzami divi pavedienu virzieni (velku un audu), kā tas būtu auduma nospiedumā. Atsevišķie faktūras elementi orientēti vienā virzienā un sakārtoti horizontālās un vertikālās rindās. Tās turklāt viena pret otru neatrodas taisnā leņķī, bet ieslīpi. Faktūras pārsvarā ir pārāk reljefas, lai tie būtu blīva auduma nospiedumi ar dažādu velku un audu rupjumu, kam redzams tikai viens pavedienu virziens, jo stingrā audumā saistīti pavedieni mālā iespiežas vāji.¹⁵ Salīdzinājumam var minēt senākos zināmos tekstiliju iespaidumus māla gabaliņos no Irākas ziemeļaustrumiem (*textiles from Jarmo: 7000 BC*).¹⁶ Publicētajos attēlos skaidri izšķirami vienkārtna un plāces tehnikās darinātu audumu divvirzienu pavedienu – audu un velku iespaidumi. Tāpat audi un velki labi izšķirami Aleksandra Bobrinska publicētajos dzelzs laikmeta

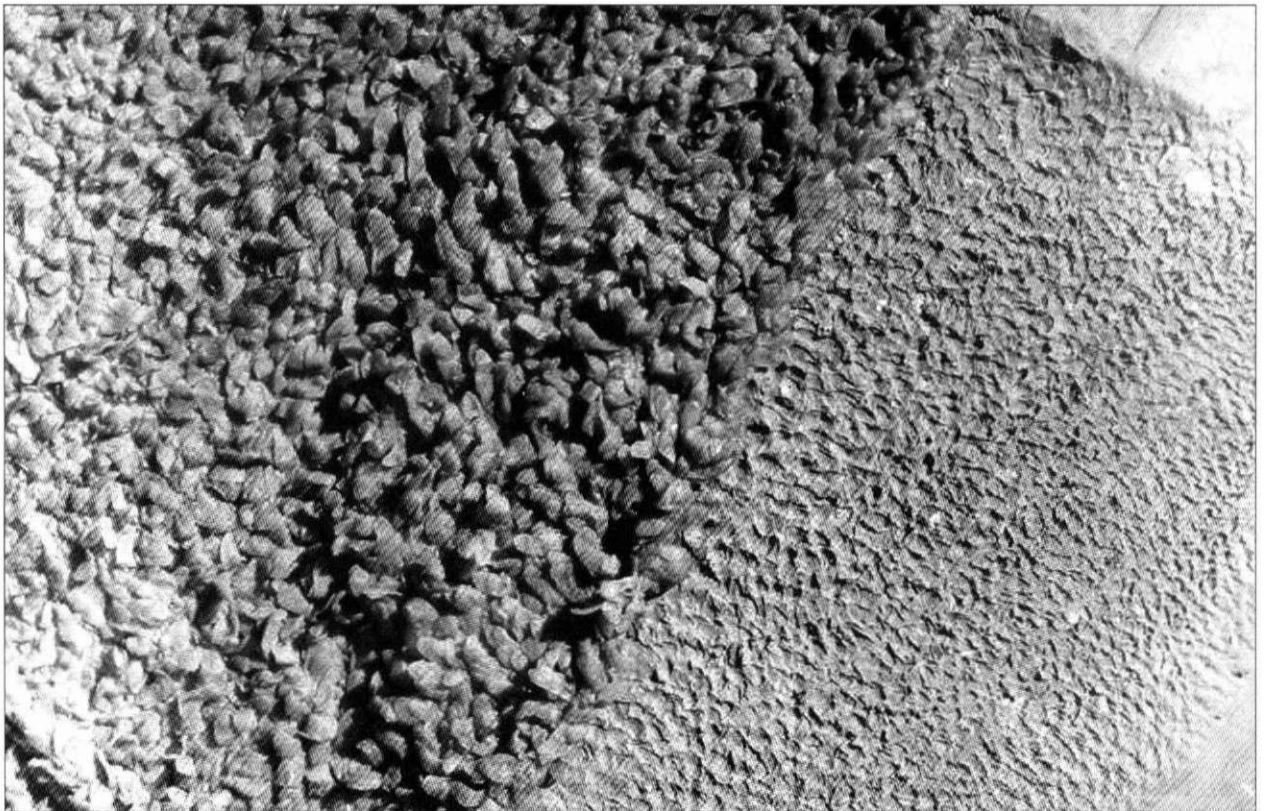
Austrumeiropas keramikas paraugos,¹⁷ kur vienkārtna audums izmantots veidnes izklāšanai trauku gatavošanas procesā. Var pilnībā piekrist I. Cimermanes viedoklim, ka Latvijas arheoloģiskajā materiālā šāda keramikas izgatavošanas tehnika nav konstatējama.¹⁸

Anna Zariņa raksta par mežģītā tehnikā darinātu pinumu iespaidumiem tekstilajā keramikā,¹⁹ atsaucoties uz Jāņa Graudņa hipotēzēm.²⁰ Pagaidām nav veikti eksperimenti saistībā ar vēlo tekstilo keramiku, tomēr agrajā tekstilajā keramikā mežģīto pinumu iespaidumi nav konstatējami. Šīs tekstiliju tehnikas vienkāršākā varianta nospiedums mālā veido citu citai pieguļošu aukliņu joslu rakstu, kas varētu tikt salīdzināts ar klājošās auklas keramikas faktūru. Tomēr, kā pierādīts iepriekš,²¹ visi šīs faktūras varianti veidoti ar kociņu, kam aptīta aukla. Savukārt sarežģītāki mežģītā pinuma varianti, kam pavedieni vīti, mainot virzienu, neatbilst tekstilās keramikas faktūru raksturam, jo māla virsmā nav redzami nospiedumi ar mainīgu rakstu.

EKSPERIMENTI

Palīgmateriālu izmantošanas iespējas

Lai pilnībā izvērtētu auduma izmantošanas iespējas tekstilajā keramikā, tika izgatavoti trauki, par palīgmateriālu ņemot rupju maisa audumu. Šajā gadījumā tika ignorēts iespaidumu raksts, ko veido vienkārtna auduma struktūra. Galvenā uzmanība pievērsta teorētiskai iespējai keramikas izgatavošanā izmantot plāknē izvērstu tekstiliju – audumu vai pinumu. Tā

8. att. Liellopa kuņģis un ar to veidotā faktūra

kā Latvijas arheoloģiskajā materiālā nav vērojamas veidņu izmantošanas pēdas, tika izmēģināti vēl divi paņēmieni, kas varētu radīt nospiedumus trauku virsmā: 1) veidmasas lentes izgatavotas, saplacinot grīsti uz auduma pamata; 2) audums izmantots trauka virsmas nogludināšanai. Pirmais paņēmiens neradīja vērā ņemamu faktūru gatava trauka virsmā, jo, nolīdzinot veidmasas kārtas, faktūra tiek gandrīz pilnīgi izdzēsta. Tāpat neproduktīvs izrādījās otrs paņēmiens. Audums bez cietas pamatnes ir pārāk mīksts materiāls, lai atstātu pietiekami reljefus nospiedumus gatava trauka virsmā.

Iepriekš minētie izmēģinājumu rezultāti pilnībā attiecas arī uz A. Bobrinska pēlītajiem ādas un govs kuņģa nospiedumiem.²² Turklāt šiem materiāliem raksturīga izteikti haotiska, neregulāra struktūra, kā tas redzams, mēģinot mālā iespīest liellopa kuņģa fragmentu (8. att.). Vēlā neolīta keramikas paraugos redzamajos nospiedumos cilpveida bedrītes kārtojas tekstilajai keramikai tipiskajā rakstā (5. att.). Jāpiebilst, ka kuņģa nospiedumiem neatbilst arī A. Bobrinska pētījumā publicētais tekstilās keramikas paraugs. Savukārt tekstilās keramikas neskaidri fakturētās lauskas izskaidrojamas ar trauka virsmas nodilumu vai vairākkārtīgu tā paša darbarīka lietojumu.

Secinājums. Eksperimentos auduma gabalu kā palīgmateriāla izmantošana trauku izgatavošanai izrādījās neracionāla un pat traucējoša, turklāt neradīja raksturīgo faktūras intensitāti uz trauku virsmas. Agrās tekstilās keramikas fakturēšanai nav izmantots arī liellopu kuņģis vai āda.

Pirmā faktūru grupa

Kā pirmā aplūkota tekstilās keramikas faktūru grupa, kas visvairāk atšķiras no pārējiem faktūru variantiem. Tai raksturīgie rindās sakārtotie ovālo bedrīšu iespaidumi atgādina aptītās auklas iespaidumus gludās keramikas rotājumā (3. att.: 1). Maza izmēra lauskās, kad aptītās auklas iespaidumi novietoti cieši cits pie cita, tos grūti atšķirt no šīs faktūras. Interesi izraisa fakts, ka analogiska faktūra redzama senās Japānas (*Jomon culture: 10 000–400 BC*) keramikā,²³ kur tā raksturota kā savītas auklas iespaidumi. Šie novērojumi, kā arī pieredze klājošās auklas keramikas faktūru atdarināšanā²⁴ lika izmēģināt rotācijas principu, kas iepriekš bija izrādījis piemērots.

Apskatāmajā agrās tekstilās keramikas faktūru grupā iespaidumos redzami dažāda rupjuma pavedieni, visbiežāk to diametrs no 1 līdz 2 milimetriem. Eksperimentos tika izmantotas vairāku veidu auklas, kas vītas un pītas no atbilstoša rupjuma pavedieniem un dažādām šķiedrām – līnēm, meldriem, lūkiem, cīpslām un ādas sloksnītēm. Faktūras atdarināšanai piemērota izrādījās dubultvīta aukla, ko iegūst, vispirms savijot kopā divus pavedienus un pēc tam savstarpēji savijot šādi iegūtas aukliņas. Aukliņām piemērotākais materiāls izrādījās līni un lūki. Sevišķi smalku un grodu pavedienu iespējams iegūt no dzīvnieku cīpslām. Lai atdarinātu keramikas paraugos redzamo faktūru,

aukla jāripina pa apstrādājamo virsmu, piespiežot to ar plaukstu. Lai atšķirtu no citiem faktūru veidiem, šo varētu nosaukt par *ripinātās auklas faktūru*.

Dubultvītas aukliņas izmantošanu virsmas fakturēšanā apstiprina tas, ka šādas aukliņas atsevišķi dziļi iespaidumi kā ornamenta elementi izmantoti trauku rotāšanā (3. att.: 2–5). Turklāt kā ornamenta elements dubultvītas auklas iespaidums biežāk lietots tieši traukiem ar apskatāmo faktūru. Šāda aukliņa ir arī pietiekami elastīgs darbarīks, lai ar to varētu apstrādāt gan izliektu, gan ieliektu virsmu, t.i., trauku iekšpusi. Ripinātās auklas faktūra redzama ne tikai uz trauka sienām ārpusē un iekšpusē (2. att.: 1), bet arī uz dibena kā ārpusē, tā iekšpusē, tāpat veidmasas kārtu savienojuma vietās. Tas norāda ne vien uz darbarīka elastību, bet arī uz tā lietošanu visā trauka izgatavošanas procesā. Kādam trauka sānu fragmentam ar gludu iekšējo un ārējo virsmu faktūra atklājās zem nolupuša pieveidotās masas slāņa. Tas liecina, ka šī trauka izgatavošanas beigu stadijā nezināmu iemeslu dēļ faktūra pilnībā nolīdzināta.

Ripinātās auklas faktūrai nosakāmi trīs varianti.

1. Vairums trauku rotāts ar auklām, kas vītas no vienāda rupjuma pavedieniem 1–2 mm diametrā, tā iegūstot vienmērīgu bedrīšu rindu klājumu (2. att.: 1, 2, 6a).

2. Gadījumos, kad viena aukliņa savīta no tievākiem, bet otra – no resnākiem pavedieniem, iegūstama dubultvītā aukliņa, ar kuru veidotajā faktūrā redzami dziļāku un seklāku iespaidumu rindu pāri. Tieši šādu dubultrindu iespaidumi ir otrs apskatāmās faktūras variants (2. att.: 3, 4, 6b, 7).

3. Trešais faktūras variants iegūstams no savstarpēji savītu dubultvītu auklu nospiedumiem. Šāda vairākkārt savīta aukla mālā atstāj rindās kārtotus bedrīšu pāru nospiedumus (2. att.: 5, 6c).

Visos variantos bedrīšu rindas pret trauka malu biežāk kārtojas ieslīpi, retāk – horizontāli vai vertikāli. To nosaka trauka darinātāja roku stāvoklis attiecībā pret izgatavojamo priekšmetu, kā arī auklas vījuma Z vai S virziens (2. att.: 1–3, 6). Savukārt faktūras vienmērīgs vai nevienmērīgs klājums atkarīgs no trauka sienu gluduma. Trauki ar ripinātās auklas faktūru rotāti retāk nekā pārējā keramika. Iespējams, tas ir tādēļ, ka pati faktūra ir ļoti dekoratīva. Šis keramikas veids visbiežāk rotāts ar faktūru veidojošo darbarīku – dubultvīto aukliņu, bet uz tās konstatēti arī citi rotājuma veidi – līnijas, bedrītes, aplīši, ķemmes un aptītās auklas iespaidumi.

Secinājums. Eksperimentu rezultātu un arheoloģiskā materiāla salīdzināšana pārliecinoši parāda, ka apskatītie tekstilās keramikas faktūru varianti veidoti ar dubultvītu auklu no groda, stingra materiāla, ripinot to pa izgatavojamā trauka virsmu.

Otrā faktūru grupa

Otra agrās tekstilās keramikas faktūru grupa ir ievērojami lielāka un atsevišķie faktūras elementi daudzveidīgāki. Daudzos gadījumos nav iespējams

9. att. 1 – mezglotas auklas, lietotas Latgalē – Bukmuižas (a), Istras (b) un Lazdulejas (c) pagastā, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas krājums; 2 – jūrnieku lādes rokturis, Ventspils Piejūras brīvdabas muzeja krājums; 3 – ar mezglotu auklu veidotā faktūra; 4 – auklas tehniskais risinājums

noteikt, vai iespiedums ir stūrainis vai cilpveida, tādēļ šķiet, ka visi šie iespiedumi veidoti ar viena tipa darbarīku un līdzīgu paņēmieni. Iespiedumu regularitāte liek domāt, ka arī šajā gadījumā varētu būt izmantots rotācijas princips, turklāt faktūras raksturs uz trauku iekšējās virsmas norāda uz elastīga materiāla izmantošanu. Ņemot vērā to, ka gan klājošās auklas, gan ripinātās auklas keramikas rotāšanā izmantots fakturēšanai lietotais rīks, analogiski nospiedumi

tika meklēti arī uz traukiem ar tekstilo faktūru. Uz tekstilās keramikas fragmentiem konstatēti neskaidri garenī iespiedumi, kuru padziļinājumi atbilst tekstilās keramikas rakstam (7. att.). Jādomā, ka tieši šis pagaidām nezināmais auklas veids ir izmantots lielākās daļas tekstilās keramikas fakturēšanā.

Ekspērimētos tika izmēģinātas dažādas publikācijās atrodamās aukliņu izgatavošanas tehnikas,²⁵ diemžēl neviena no tām nedeva vajadzīgos rezultātus.

Meklējot etnogrāfijā zināmos auklu pinumu veidus, izdevās atrast mezglojuma jeb sējuma tehniku, kas Latgalē lietota greznu krāsainas vilnas auklu (jostu, saišu?) izgatavošanai (9. att.: 1a, b, c).²⁶ Šī tekstiliju tehnika izmantota arī jūrnieku lāžu rokturiem Kurzemē (9. att.: 2).²⁷ Uz viena pamatpavediena pēc kārtas tiek uzieti darba pavedieni, kuru skaits atkarīgs no paredzamā izstrādājuma apjoma. Sējums tiek izgatavots spirālveidā, tā iegūstot cilindrisku auklu neierobežotā garumā (9. att.: 4). Izgatavojot mezglojumu no grodām linu auklām, tika iegūta stingra, elastīga aukla 1,3 cm diametrā. Šādas auklas iespaidumi, ripinot to pa trauka virsmu, veido šūnveidīgu rakstu, kura struktūra ļoti līdzinās tekstilās faktūras kārtojumam (9. att.: 3). Iespiedumos redzami darba pavedienu veidotie mezgliņi un nav manāms pamatpavediens. Atsevišķie faktūras elementi veidojas iegareni un iespīežas vienmērīgi, bez vienas malas vai gala uzsvēruma. Pārļūkojot Aboras I apmetnes tekstilo keramiku un salīdzinot to ar minēto eksperimentu paraugiem, var saskatīt līdzīgus iespaidumus nelielā lausku grupā ar regulāriem, vienmērīgiem padziļinājumiem (4. att.: 5).

Agrās tekstilās keramikas otrās faktūru grupas iespiedumos gandrīz nekad nav saskatāmas auklas vijuma pazīmes, kā arī tekstilmateriāla šķiedras. Tāpat reti var noteikt iespaidumus veidojošo pavedienu rupjumu. Gadījumos, kad to var izmērīt, lietotas auklas 1,5–2,5 mm diametrā. Tālākiem eksperimentiem tika izgatavotas vairākas auklas mezglojumu tehnikā, izmantojot daudzveidīgus materiālus – dažāda rupjuma linu auklas, ādas sloksnītes, kaltētas cūku zarnas, tomēr neviena no šīm auklām neveidoja agrās tekstilās keramikas paraugiem pilnībā atbilstošus iespaidumus. Galvenās atšķirības:

1) atsevišķajiem faktūras elementiem neveidojas raksturīgais stūra vai malas uzsvēruma, tādēļ nevar atdarināt lielāko daļu no sietņveida faktūrām (*a* variants) un cilpveida faktūras (*b* variants);

2) iespaidumi faktūrā kārtojas blīvi cits pie cita, tādēļ tie neatbilst faktūras variantam ar iegareno bedrīšu rindām (*c* variants).

Traukiem ar tekstilo faktūru rotājums visbiežāk veidots no dažādām bedrītēm un līnijām. Līnijas, līdzīgi kā klājošās auklas keramikai, ievilkas vai iespīestas uz faktūras. Rotājot traukus ar citiem elementiem, faktūra pirms tam nereti nolīdzināta (4. att.: 4). Tieši tekstilās keramikas rotāšanai visbiežāk izmantots ķemmes spiedogs. Īpašs, tekstilajai keramikai raksturīgs rotājuma veids ir iepriekš minētie, neskaidrie pītas auklas nospiedumi, kā arī dažāda lieluma mezglveida bedrītes. Pīta aukla visos gadījumos iespīesta uz faktūrētas virsmas, tādēļ tās pinums ir ļoti grūti nosakāms. Mezgli visbiežāk rotā trauku augšmalu. To veidojums tāpat ir neskaidrs, jo padziļinājumos sakrājiens piederums. Mezglveida iespaidumi dažkārt redzami arī uz citiem keramikas veidiem. Retāk tekstilās keramikas rotājumā izmantoti aptītās auklas un atsevišķu aukliņu nospiedumi.

Secinājumi. Līdzšinējie tekstilās keramikas faktūru atdarināšanas mēģinājumi liecina, ka keramikas rotāšanai izmantota pīta vai mezglota aukla, kuras tehniskais risinājums pagaidām nav noskaidrots. Iespējams, auklu gatavošanas tehnikas bijušas daudzveidīgas, par ko varētu liecināt tekstilo faktūru dažādība. Viens no šo faktūru variantiem varbūt veidots ar etnogrāfijā zināmo auklu mezglošanas paņēmieni.

FAKTŪRU VEIDOŠANAS IESPĒJAMĀ MOTIVĀCIJA

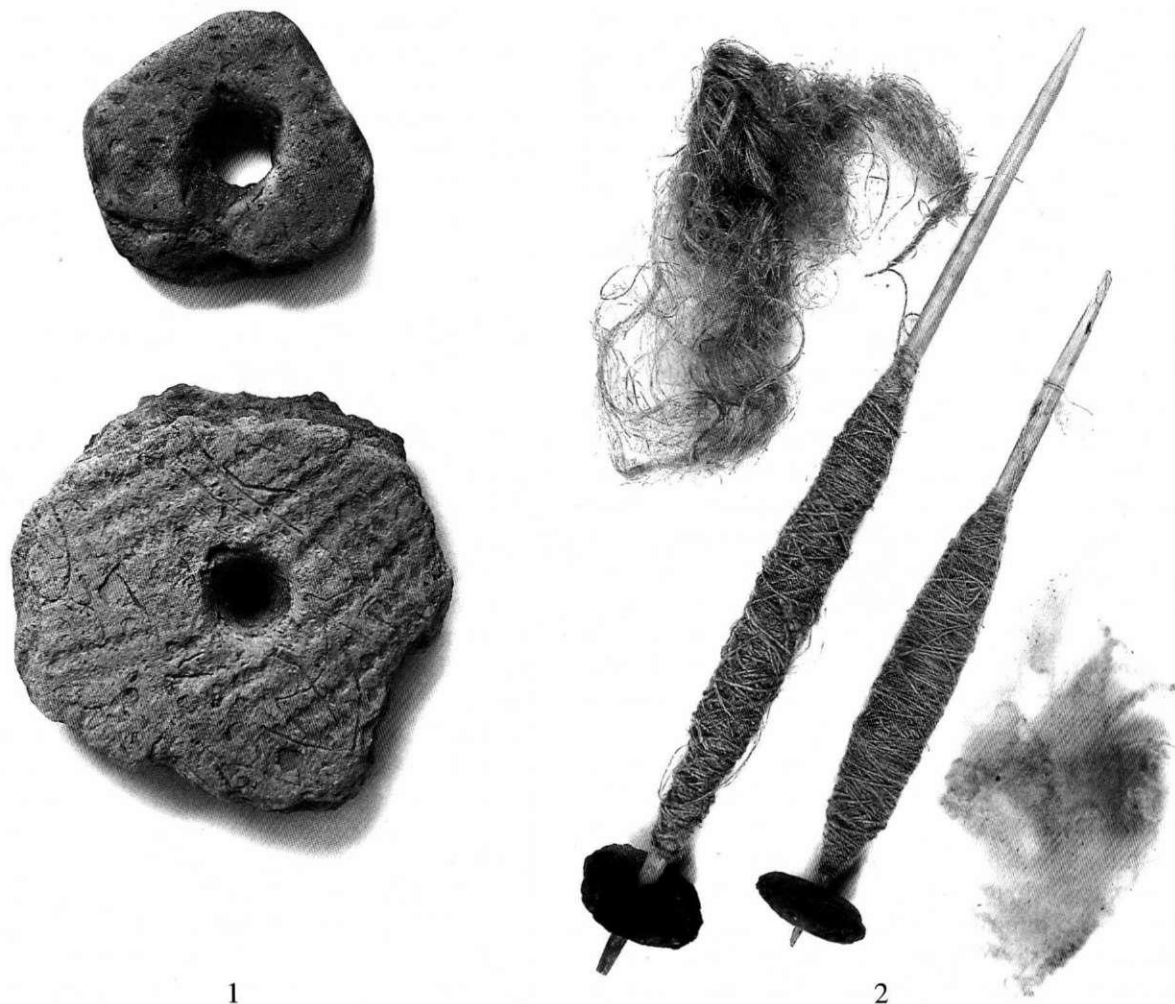
Kā redzams M. Lavento darbā, faktūru veidošanai varētu būt lietoti daudzveidīgi līdzekļi, kas atšķiras tiklab dažādos apgabalos, kā arī laikposmos.²⁸ Vērtējot tekstilo faktūru tehniskos risinājumus, kas piedāvāti dažādās publikācijās, būtu svarīgi izšķirt, vai konkrētā metode droši pierādīta ar arheoloģiskiem eksperimentiem vai tomēr ir tikai darba hipotēze, kas prasa pārbaudi un pierādījumu. Faktūru daudzveidība, kas konstatējama pat vienas apmetnes ietvaros, liek domāt, ka visā plašajā tekstilās keramikas izplatības areālā tā varētu būt vēl daudz lielāka. Tādēļ ir samērā riskanti par viena reģiona tekstilās keramikas izgatavošanu iegūtos secinājumus attiecināt uz visu tekstilo keramiku kopumā. Tāpat piesardzīgi būtu izvērtējams kopīgais un atšķirīgais agrajā un vēlajā tekstilajā keramikā.

Subjektīvi vērojumi liecina, ka kopīgs apskatāmajam keramikas veidam visā tā izgatavošanas laikā un izplatības areālā varētu būt princips padarīt trauku virsmu līdzīgu tekstilizstrādājumam – audumam, pinumam vai mezglojumam. Tādējādi var pieņemt, ka tekstilā keramika kopumā atspoguļo tekstiliju pieaugošo izmantojumu saimniecībā un sadzīvē, kas savukārt var būt saistīts ar straujāku tekstiltehniku attīstību. Par to tiešā veidā liecina vērējamo vārpstu skriemeļi, kas atrasti vēlā neolīta apmetnēs – Aborā I un Lagažā (10. att.: 1). Zīmīgi, ka skriemeļi izgatavoti no trauku lauskām un uz tiem redzama ripinātās auklas faktūra. Šāda veida skriemeļu atdarinājumi izmēģināti linu un vilnas vērēšanai ar A. Zariņas aprakstītajām pirmā tipa vārpstām,²⁹ kam skriemelis stiprināts vārpstas apakšējā galā (10. att.: 2).

Daudzos gadījumos, sevišķi publikācijās krievu valodā, vērojami centieni izvairīties no nosaukuma *tekstilā keramika*, lietojot apzīmējumus *pseudotekstilā* (*псевдотекстильная*), *tīklotā* (*сетчатая*), *pseudotīklotā* (*псевдосетчатая*).³⁰ Tomēr jāatzīst, ka tekstilās keramikas nosaukums tradicionālā veidā ir pietiekami lakonisks un izsmēloši atspoguļo šī keramikas veida izgatavošanas principus:

1) līdz šim noskaidrotie faktūru varianti veidoti, izmantojot pašus vienkāršākos tekstilizstrādājumus – auklas un pavedienus, turklāt jebkura – kā dzīvnieku, tā augu izcelsmes šķiedra uzskatāma par tekstiliju izejmateriālu;

2) faktūras uz keramikas ir mērķtiecīgi un rūpīgi veidotas, lai padarītu trauku virsmu līdzīgu

10. att. 1 – vērpjamo vārpstu skriemeļi ar ripinātās auklas faktūru no Lagažas apmetnes; 2 – vārpstiņas linu un vilnas vēršanai ar skriemeļu atdarinājumiem

tekstilijām – audumiem vai pinumiem. Šāda pārlicība radusies, eksperimentos mēģinot atdarināt neolīta keramiku.

Aktuāls ir jautājums – cik lielā mērā keramikas tehnoloģisko risinājumu izpēte var palīdzēt risināt kultūras rašanās un izplatīšanās problēmas. Krievu arheologs Oto Baders 1970. gadā, apkopojot materiālus par bronzas laikmetu Okas baseinā, formulējis viedokli, ka agrā tekstilā keramika vēl nav uzskatāma par vienota kultūras kompleksa pazīmi vai sastāvdaļu.³¹ Par tādu tā kļūst tikai bronzas laikmetā. Arī I. Loze atzīst, ka Lubāna ezera ieplakā pētītajās vēlā neolīta apmetnēs atrodamā tekstilā keramika nav saistāma ar tikai tai

atbilstošu kultūras kompleksu.³² Aboras I apmetnē vērojama tehnoloģisko paņēmienu daudzveidība ļoti saskan ar domu par dažādu kultūru mijiedarbību vēlajā neolītā.

Pieņemot, ka tekstilo faktūru rašanās un pastāvēšana ilgā laika posmā saistāma ar tekstiliju tehnoloģiju attīstību, jāatzīst arī iespēja, ka vienādu tehnisko paņēmienu lietošana noteiktos apgabalos saistāma ar šo apgabalu iedzīvotāju saskarsmi. Tā kā tekstilās keramikas faktūras atspoguļo ne tikai rotājuma, bet arī tehnoloģiju attīstību, tad jāsecina, ka noteiktu tekstilās keramikas faktūru izplatība var liecināt par keramikas izgatavotāju tiešiem kontaktiem.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Лозе И. А. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. – Рига, 1979. – С. 92, 93; Lavento M. Some Viewpoints on Early Textile Ceramics in the Baltic Countries, Russia and Finland // De temporibus antiquissimis ad honorem Lembit Jaanits. Muinasaja Teadus, 8. – Tallinn, 2000. – P. 103–131; Vaskš A. Par

tekstilās keramikas izplatību Latvijā bronzas un dzelzs laikmetā // LVIŽ. – 2001. – Nr. 4. – 57. lpp.

² Лозе И. А. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. – С. 92, 93.

³ Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, Arheoloģijas nodaļa – VI 76.

- 4 *Šturms E.* Dvietes un Lubānas kaula senlietas // *Senatne un Māksla.* – 1938. – Nr. 1. – 71.–82. lpp.
- 5 *Zagorskis F.* Kreiču neolīta apmetne // *RT* 1959. – Rīga, 1960. – 10.–12. lpp.
- 6 *Zagorskis F.* Kreiču neolīta apmetne // *LZAV.* – 1963. – Nr. 4. – 23.–35. lpp.
- 7 *Cimermāne I.* Latvijas tekstilā keramika un tās sakari ar Djakovas kultūras apgabalu // *AE.* – Rīga, 1968. – 8. laid. – 53.–64. lpp.
- 8 *Vasks A.* Par tekstilās keramikas izplatību Latvijā bronzas un dzelzs laikmetā. – 51. lpp.
- 9 *Януис А. Ю.* Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайгыги (Эстонская ССР). – Таллин, 1959. – 379 с.
- 10 *Lavento M.* Textile Ceramics in Finland and on the Karelian Isthmus. – Helsinki, 2001. – 209 p.
- 11 *Патрушев В. С.* У истоков волжских финнов. – Йошкар-Ола, 1989. – 100 с.
- 12 *Hulthen B.* On Ceramic Ware in Northern Scandinavia During the Neolithic, Bronze and Iron Age. A Ceramic-Ecological Study. – Umeå, 1991. – P. 60.
- 13 *Dumpe B.* Jauni atzinumi par neolīta klājošās auklas keramiku // *AE.* – Rīga, 2003. – 21. laid. – 110.–117. lpp.
- 14 *Cimermāne I.* Latvijas tekstilā keramika un tās sakari ar Djakovas kultūras apgabalu. – 53.–64. lpp.
- 15 Konsultēja tekstiliju pētniece etnoloģe Dr. hist. Anete Karlsonе un tekstilmākslinieks, studijas "Rīdze" vadītājs Māris Maniņš.
- 16 *Barber E. J. W.* Prehistoric Textiles. – Princeton, 1991. – P. 127.
- 17 *Бобринский А. А.* Гончарство восточной Европы. – Москва, 1978. – С. 193–195.
- 18 *Cimermāne I.* Latvijas tekstilā keramika un tās sakari ar Djakovas kultūras apgabalu. – 58. lpp.
- 19 *Zariņa A.* Lībiešu apģērbs 10.–13. gs. – Rīga, 1988. – 10. lpp.
- 20 *Граудонис Я.* Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. – Рига, 1967. – С. 110.
- 21 *Dumpe B.* Jauni atzinumi par neolīta klājošās auklas keramiku. – 110.–117. lpp.
- 22 *Бобринский А. А.* Гончарство восточной Европы. – С.196–212.
- 23 *Harris V.* Jomon Pottery in Ancient Japan // *Pottery in the Making. World Ceramic Traditions.* – London, 1997. – P. 20–25.
- 24 *Dumpe B.* Jauni atzinumi par neolīta klājošās auklas keramiku. – 110.–117. lpp.
- 25 *Zariņa A.* Lībiešu apģērbs 10.–13. gs. – 10. lpp.; Эстонская народная одежда XIX и начала XX века / Отв. ред. Х. А. Моора. – Таллин, 1960. – С. 220–225.
- 26 Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, Etnogrāfijas nodaļa – 2420: 5386; 2388; 3879; 1755: 35.
- 27 Ventspils Piejūras brīvdabas muzejs – 252; 3664; 5991; 7984; 8788.
- 28 *Lavento M.* Textile Ceramics in Finland and on the Karelian Isthmus. – P. 53–60.
- 29 *Zariņa A.* Vērpšanas rīki Salaspils Laukskolas 10.–13. gadsimta apbedījumos // *LVIŽ.* – 2002. – Nr. 4. – 5.–15. lpp.
- 30 *Патрушев В. С.* У истоков волжских финнов. – 100 с.; *Lavento M.* Some Viewpoints on Early Textile Ceramics in the Baltic Countries, Russia and Finland. – P. 115–119; *Lavento M.* Textile Ceramics in Finland and on the Karelian Isthmus. – P. 36–43.
- 31 *Бадер О. Н.* Бассейн Оки в эпоху бронзы. – Москва, 1970. – С. 78.
- 32 *Лозе И. А.* Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. – С. 91.

Baiba Dumpe

SPECIFICS OF MAKING THE TEXTURES OF EARLY TEXTILE WARE

Summary

Latvia forms part of the area of distribution of textile pottery in the Late Neolithic (Fig. 1) and Early Iron Age. Neolithic textile pottery is known as Early Textile Ware and differs from the late pottery of this kind in terms of pottery fabric, vessel forms and texture quality. Early Textile Ware has been found on Late Neolithic settlement sites (the largest collection coming from the Lake Lubāns Depression), generally together with smooth-walled pottery and All-Over Cord-Imprinted Ware. This study is based mainly on samples of pottery from the settlement site of Abora I. In this paper, various technical approaches to making the textures of textile pottery are suggested, the aim being to replicate samples of Late Neolithic pottery as accurately as possible. A series of experiments was undertaken, testing in practice a variety of methods of texturing the vessel surface and seeking to identify suitable tools.

Dominant in Latvian archaeology since the 1930s is the view that the characteristic textures of textile pottery represent impressions of woven or braided

fabrics that were used as aids for making the vessels. A careful assessment of the character of the textures leads to the conclusion that impressions of woven fabrics are not found on Early Textile Ware. Not seen in any case are two directions of thread, which would be observed if using a woven fabric with a similar density of warp and weft. On the other hand, a densely woven fabric with warp and weft of different diameter, which would show only one direction of thread, produces only a weak impression in clay.

In textile pottery from the Late Neolithic, two groups of textures may be distinguished:

1) lines of closely adjacent oval pits arranged perpendicularly or slightly obliquely in relation to the direction of the rows (Figs 2, 3);

2) rhombic, loop or elongated impressions, regularly arranged in two directions. The individual elements of the texture are oriented in the same direction and arranged in horizontal and vertical lines. The lines do not form a right angle, but instead are

arranged somewhat obliquely. This feature – an arrangement of impressions forming a regular pattern in two directions – is the most characteristic feature of textile pottery as well as a common feature of all the textures of textile pottery. There is a multitude of variants of these textures, difficult to distinguish one from the other (Figs 4–7).

Comparison of the results of experiments and archaeological material shows convincingly that the variants of the first group of textures were created using a double-twisted cord made of tightly twisted, hard material, rolled across the surface of the vessel. A double-twisted cord is made by twisting together two strands, each of which has been twisted of two yarns. The most suitable material for such cords turned out to be flax and bast. Particularly fine and tightly twisted yarn could be obtained from animal sinew. To distinguish this from other kinds of textures, it may be referred to as *rolled cord texture*. Three variants of this texture can be identified:

1) The majority of vessels are decorated using cords twisted from threads of equal diameter, 1–2 mm, thus obtaining equally spaced rows of pits (Fig. 2: 1–3, 6a).

2) In cases where one of the cords has been twisted from finer threads than the other, a double-twisted cord is obtained that gives a texture with pairs of rows of deeper and shallower impressions (Fig. 2: 4, 6b, 7).

3) The third variant of this texture is obtained by using double-twisted cords that have been twisted together. In this variant, the twisted cord leaves impressions of pairs of pits arranged in rows (Fig. 2: 5, 6c).

The attempts made so far to replicate the textures of the second group of textile pottery, the technical approach to which has so far not been discovered, indicate that braided or knotted cord would have

been used. Possibly, diverse techniques were used for making these cords, as reflected in the diversity of textile textures. One variant of these textures may have been obtained using an ethnographically attested technique of knotting cord (Fig. 9).

The technique used for the textures of Early Textile Ware has been determined by examining special decorative elements, consisting of impressions of twisted (Fig. 3) and braided (Fig. 7) cords. As in the case of All-Over Cord-Imprinted Ware, so too for textile pottery, a texturing tool has been used for decoration. The textures themselves have also been carefully made, texturing the vessel surface during the whole time it was being made, so these cannot be regarded as traces left by technical aids. The origin and long-continued use of textile textures might be connected with a wish to render the vessel surface similar to textiles: woven fabric, braiding or knotting. It may be assumed that textile pottery as a whole reflects the growing economic and social role of textiles, which, in turn, may be connected with the more rapid development of textile techniques. This is directly indicated by finds of spindle whorls from Late Neolithic settlements (Fig. 10). The name “textile pottery” is most appropriate in reflecting the principles of production of this kind of pottery:

1) It has been established so far that for the different variants of textures, the simplest kinds of textiles have been used: cords and threads, where any kind of animal or plant fibre may be used as a raw material for textiles.

2) The textures on the pottery have been purposefully and carefully created so that the vessel surface might resemble woven or braided textiles. Such a conviction has come about in the course of experiments with the replication of Neolithic pottery.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. The area of distribution of Early Textile Ware (after M. Lavento 2000)

Fig. 2. Rolled cord textures. Abora I settlement: 1 – texture on vessel exterior (a) and interior (b); 2–5 – variants of the impressions; replicated textures; 6 – cords of varying diameter and the textures created using them: a) fine; b) medium; c) quadruple-twisted cord; 7 – cord twisted from threads of differing diameter and the textures created using it

Fig. 3. 1 – wrapped cord impressions. Abora I settlement; 2–5 – decorative impressions made using a double-twisted cord. Abora I settlement: 2 – rim sherd; 3 – body sherd; 4 – decoration on the inside of the rim; 5 – replicated impressions

Fig. 4. Textures on textile pottery with a markedly regular arrangement of impressions. Abora I settlement

Fig. 5. Textures on textile pottery with loop impressions. Abora I settlement: 1 – texture on vessel exterior (a) and on the rim (b); 2 – junction of layers of impressions; 3 – the vessel body

Fig. 6. Textures on textile pottery. Abora I settlement: 1–3 – with impressions of elongated pits; 4 – a course texture of textile pottery in combination with the texture of All-Over Cord-Imprinted Ware

Fig. 7. Textures on textile pottery with decorative impressions of twisted cord: 1–4 – Abora I settlement; 5 – body sherd and impression from it. Lagaža settlement

Fig. 8. Cattle stomach lining and the texture it produces

Fig. 9. 1 – knotted cords, as used in Latgale: Bukmuiža (a), Istra (b) and Lazduleja (c) Parishes. Collections of the Ethnography Department, Latvian History Museum; 2 – handle of sailor's chest. Collections of the Ventspils Seaside Open-Air Museum; 3 – texture produced using a knotted cord; 4 – technique used for the cord

Fig. 10. 1 – spindle whorls with rolled cord textures, from Lagaža settlement; 2 – spindles for spinning flax and wool, with replica whorls

Guntis Gerhards

TRAUMAS UN IEVAINOJUMI SENĀS IKŠKILES IEDZĪVOTĀJIEM

Senā Ikšķile ar savu kultūrvēsturisko mantojumu ieņem īpašu vietu Latvijas vēsturē. Kaut arī kādreiz krāšņā Daugavas ieleja ar daudzajām salām, gleznainajiem krastiem un vēsturisko apbūvi tika postīta neskaitāmajos viduslaiku bruņotajos konfliktos, sagrauta divos pasaules karos, iznīcināta, applūdināta un pārvērsta līdz nepazīšanai pēdējos gadu desmitos, tomēr rakstītie avoti un arheoloģiskajos izrakumos iegūtās liecības ļauj ieskatīties senās Ikšķiles vēstures lappusēs.

Senatnē apdzīvotības iespējas Ikšķiles novadā, tāpat kā visā Daugavas lejtecē, lielā mērā bija atkarīgas no pēcdeduslaikmeta dabas apstākļiem. Šajā teritorijā konstatētie akmens, bronzas un dzelzs laikmeta arheoloģiskie pieminekļi sniedz priekšstatu par vairāku gadu tūkstošu ilgu vēsturisko attīstību. Kopš vēlā dzelzs laikmeta (10.–12. gs.) Ikšķiles apkārtnē apdzīvotības intensitāte kļūst lielāka. Par to liecina nelielā teritorijā konstatētie arheoloģiskie pieminekļi: Kābeļu ciems un uzkalniņu kapulauks, Zariņu kapulauks, kam atbilstoša dzīvesvieta nav konstatēta, un Ikšķiles ciems ar netālu esošo Rumuļu kapulauku. Šī teritorija saistāma ar vienu no Daugavas lībiešu novadiem.

Īpaša nozīme senās Ikšķiles apdzīvotībā ir 12. gs. otrās puses un 13. gs. vēsturiskajiem notikumiem. Tie saistīti ar vācu tirgotāju, misionāru un krustnešu parādīšanos Latvijā, kad sākās divu kristietības virzienu – katolicisma un jau agrāk Latvijā, sevišķi tās austrumdaļā, ieviesušās pareizticības cīņa par varu šajā teritorijā. Pēc rakstītajiem vēstures avotiem (Indriķa hronika, Atskaņu hronika u.c.)¹ spriežot, 12. gs. beigās Ikšķiles lībiešu ciemā tika uzcelta baznīca un mūra pils, kas kļuva par pirmo vācu tirgotāju un ticības sludinātāju atbalsta punktu Latvijas teritorijā. Tieši Ikšķilē notika pirmā lielākā divu tik ļoti atšķirīgo kultūru – vietējās (lībiešu) un Rietumeiropas (ģermāņu) saskare.

Arheoloģiskajos izrakumos konstatēts, ka Ikšķiles lībiešu ciems radies 11. gs. beigās vai 11./12. gs. mijā un aizņēmis vairākus hektārus. Visintensīvāk apdzīvots tas bijis 12.–13. gadsimtā. Iedzīvotāju galvenā nodarbošanās bijusi zemkopība un lopkopība, no bla-

kusnozārēm nozīmīga zvejniecība un meža dravniecība. Ciems apdzīvots līdz pat 15. gs., kad šajā vietā sākusies muižas mūra ēku celtniecība.²

Pirmsvācu periodā iedzīvotāji apglabāti turpat blakus esošajā Rumuļu kapulaukā, kur apbedīšana beigusies pēc katoļticības ieviešanas 12. gs. beigās.³ Rakstītajos avotos gan nav tiešas norādes, kad tika uzsākta apbedīšana kristīgajā kapsētā. Indriķa hronikā atrodama vienīgi norāde, ka pašā Ikšķiles baznīcā apglabāti pirmie bīskapi – Meinards (1196. g.) un Bertolds (1198. g.), kā arī divi kristītie lībieši – Kirjāns un Lajāns (1206. g.), kas miruši mocekļa nāvē.⁴ Līdz ar baznīcas uzcelšanu ciema un acīmredzot arī pils iedzīvotāji apbedīti blakus baznīcai tās dienvidu un rietumu pusē. Arheoloģiskajos izrakumos te atsegts vairāk nekā 700 apbedījumu, apmēram 100 arī pašā baznīcā. Jāuzsver, ka apbedīto skaits ir bijis daudz lielāks, jo, ierokot jaunākus, postīti senāki apbedījumi. Tāpat gan baznīcā, gan blakus tai samērā liels skaits apbedījumu postīts, baznīcu pārbūvējot, sevišķi 19. gs. beigās. Hronoloģiski apbedījumi tiek attiecināti uz 13.–17. gadsimtu.⁵

Daļa senāko apbedījumu atsegta dolomīta pamatradzēs līdz 0,45 m dziļi izlauztās kapa bedrēs. Pēc arheologa J. Graudoņa domām, apbedītie uzskatāmi par kristīgās draudzes locekļiem.⁶ Kapa piedevas konstatētas apmēram 1/3 apbedījumu. Bagātīgākas kapa piedevas (no krellēm un piekariņiem veidotas kaklarotas, stienīšu važiņas ar piekārtiem zvārguļiem, dubultzirdziņiem u.c., bruņrupuču saktas u.tml.) konstatētas galvenokārt sieviešu apbedījumos, vīriešu apbedījumi samērā trūcīgi. Tikai divos kapos atrasti ieroči. Pēc J. Graudoņa domām, piedevas kapos, kā arī ugunskaņi liecina par pagānisko tradīciju saglabāšanos vēl ilgi pēc kristietības ieviešanas. Konsekventāk kristietības prasības ievērotas 13.–14. gs., bet, sākot ar 14. gs. beigām, jūtama it kā pagānisko tradīciju atdzimšana, taču vēlāk tās izzūd gandrīz pilnīgi. Starp senlietām dominē vietējo amatnieku darinājumi, bet ir arī slāviskas un skandināviskas rotas.⁷

Šajā sakarībā rodas jautājums, vai apbedījumi bez kapa piedevām viennozīmīgi ir uzskatāmi tikai par Ikšķiles pamatiedzīvotāju – kristīto lībiešu kapiem.

Ir zināms, ka Ikšķilē jau kopš 12. gs. otrās puses bez lībiešiem dzīvoja arī vācu tirgotāji, misionāri un krustneši, kuru galvenā dzīvesvieta bija baznīcas ēku komplekss un mūra pils. Turklāt pēc lībiešu padzīšanas no mūra pils 1206. gadā vācieši šeit kļuva par vienīgajiem saimniekiem. Interesanti, ka arī lībiešu ciemā daļa arheoloģiskajos izrakumos atsegto objektu (īpatnējas krāsni – pavardi ar cieta māla blīvējumu, kurā ir nelieli laukakmeņi un plienakmeņi) veidota ar vietējām tautībām svešu celtniecības paņēmieni. Šādi celtniecības veidojumi nav konstatēti citās pētītajās lībiešu ciemu vietās (Mārtiņsala, Laukskola, Rauši u.c.).⁸ Indriķa hronikā ir norādīts, ka Ikšķiles mūra pils celtniecībā piedalījušies arī Gotlandes akmeņkaļi.⁹ Par to liecina arī baznīcas kapsētā atsegtie apbedījumi akmeņu šķirstos, kuru dolomīta plākšņu apdare tiek uzskatīta par profesionālu akmeņkaļu veikumu.¹⁰ Savukārt jaunākie pētījumi par Ikšķiles viduslaiku baznīcu liecina, ka tās pārbūvē 13. gadsimtā varēja piedalīties mūrnieki no Dinamindes klostera, kuri bija apmācīti Marienfeldē (Vācija).¹¹ Cik daudz viņu bijis un vai pēc pils un baznīcas uzcelšanas viņi devās atpakaļ uz Gotlandi vai Vāciju, nav zināms. Tāpēc acīmredzot Ikšķiles baznīcas kapsētā bez vietējiem iedzīvotājiem varēja būt apglabāti arī ieceļotāji (mūrnieki, mūki, krustneši u.tml.) no citām zemēm.

Hronikās un citos senajos dokumentos var iegūt informāciju par Ikšķiles viduslaiku pils celtniecību, kristietības izplatīšanos, pils izlēņošanu, militāriem konfliktiem, ordeņa un Rīgas arhibīskapa savstarpējo cīņu par tiesībām uz Ikšķili un tās tuvumā esošajām zemēm. Diemžēl vēsturiskajos dokumentos ir maz tiešas norādes par senās Ikšķiles iedzīvotāju dzīves apstākļiem, kā arī dažādu notikumu (kari, epidēmijas u.c.) ietekmi uz viņu dzīvi.

Priekšstatu par Ikšķiles iedzīvotāju ikdienu, nodarbošanos, tirdzniecības sakariem, arhitektoniskā ansambļa būvniecības vēsturi u.c. mums sniedz arheoloģiskajos izrakumos iegūtās liecības. Līdz šim plašākās publikācijās analizēti materiāli, kas iegūti lībiešu vēlā dzelzs laikmeta Rumuļu kapulaukā,¹² kā arī apskatīta Ikšķiles viduslaiku baznīcas un pils vēsture.¹³ Diemžēl par Ikšķiles ciema un kapsētas izpētes rezultātiem nav apkopojū darbu.

Ikšķiles baznīcas kapsētā iegūtais antropoloģiskais materiāls pārstāv Ikšķiles iedzīvotājus laikā no 13. līdz 15. gs. ieskaitot. Pēc šī antropoloģiskā materiāla bioarheoloģiskās izpētes var labāk saprast tādas parādības un notikumus agrāk Ikšķilē mitušo cilvēku dzīvē kā stress, slimības, militārie konflikti u.c. Bioarheoloģisko pētījumu galvenais uzdevums ir raksturot cilvēka bioloģiskos rādītājus arheoloģiskajā kontekstā. Cilvēka skelets ir ļoti labs indikators indivīda dzīves kvalitātes raksturošanai – skeleta kauli un zobi nodrošina retrospektīvu atskaiti par katra indivīda augšanas un attīstības procesiem, saslimstību, uzturu un dzīvesveidu. Līdz ar to iespējams meklēt atbildi uz jautājumiem: kā dzīvoja cilvēki pirms vairākiem

gadsimtiem, kāda bija viņu ikdiena, darba apstākļi un veselības stāvoklis? Cik ilgi viņi dzīvoja un kāpēc nomira?

Līdzšinējā Ikšķiles iedzīvotāju antropoloģiskā izpēte bija saistīta galvenokārt ar kraniooloģiskā un odontoloģiskā materiāla analīzi latviešu etnoģenēzes jautājumu risināšanā.¹⁴ Analizēti arī Ikšķiles iedzīvotāju demogrāfiskie dati Daugavas lejteces 13.–17. gs. demogrāfisko procesu kontekstā.¹⁵ Veikta detalizēta Ikšķiles iedzīvotāju ķermeņa garuma datu analīze un konstatētas negatīvas izmaiņas iedzīvotāju fiziskajā attīstībā.¹⁶

Jāatzīmē, ka gadu gaitā sarakstīts daudz pētījumu par kristietības ieviešanu Austrumbaltijā, pieminot arī Ikšķili. Šie notikumi vērtēti dažādi, pat pilnīgi pretēji. Daļa autoru Ikšķili apskata tikai kā vācu iekarotāju pirmo atbalsta punktu un uzsver visu šo notikumu pozitīvo – kultūras izplatīšanas lomu. Citi pētnieki savukārt saskata vienīgi negatīvo pusi – to, ka ar kristietības vardarbīgu izplatīšanu tika pārtraukta Latvijas iedzīvotāju dabiskā ekonomiskā, sabiedriskā un kultūras attīstība, uzskatot, ka vācieši atnāca, apkāva vietējo tautību iedzīvotājus un gadsimtiem ilgi uzkundzējās Latvijai. Pēdējos gados populārs atkal kļuvis viedoklis, ko savulaik izteica profesors Arveds Švābe: "13. gs. Baltijas jautājums bija kļuvis starptautisks. Viņas dēļ savā starpā cīnījās Dānija, Zviedrija, Krievija. Ja cīņā nebūtu iejaukusies Vācija, tad droši vien Latvija pakļūtu zem vairākiem kungiem. Varbūt mūsu senči būtu pazaudējuši savu tautību, pāriedami krievos un leišos."¹⁷

Šī raksta mērķis ir raksturot senās Ikšķiles iedzīvotājus no bioarheoloģiskā viedokļa, analizējot 13.–15. gs. osteoloģiskajā materiālā konstatētās traumas un ievainojumus, kas ļautu no cita skatpunkta izvērtēt vēsturisko notikumu ietekmi uz Ikšķiles iedzīvotāju dzīves apstākļiem, kā arī raksturot divu kultūru saskari un mijiedarbību. Tāpēc īsumā iepazīsimies, kādas iespējas paver seno iedzīvotāju skeleta kaulu traumatisko bojājumu izpēte.

TRAUMATISMS BIOARHEOLOĢISKAJOS PĒTĪJUMOS

Skeleta traumas, it īpaši kaulu lūzumi, ir viens no galvenajiem patoloģiju veidiem arheoloģiskajos izrakumos iegūtajā antropoloģiskajā materiālā un līdz ar zobu sistēmas un locītavu slimībām tiek plaši analizētas paleopatoloģiskajos pētījumos.¹⁸ Skeleta traumas pēc izcelsmes veida iedala: daļējs vai pilnīgs kaula lūzums; locītavu izmežģījums, kā rezultātā mainās kaula novietojums; asinsvadu un/vai nerva plīsums tiešā kaula tuvumā; mākslīgi izraisītas kaula deformācijas. Kā izpētes objekts arheoloģiskajos izrakumos iegūtā osteoloģiskā materiāla analīzē skeleta traumas tiek iedalītas šādi: 1) lūzumi; 2) nāvējoši ievainojumi; 3) deformācijas; 4) izmežģījumi; 5) skalpēšana;

6) izkropļojumi (locekļu amputācija u.tml.); 7) trepanācijas; 8) grūtniecības traumas.¹⁹ Pēc traumu veida var lielā mērā spriest par konkrētās vietas iedzīvotāju dzīvesveidu, materiālo kultūru, ekonomiku, apkārtējo vidi, nodarbošanos, militāriem konfliktiem un medicīnisko palīdzību.

Bioarheoloģiskajos pētījumos ir svarīga ne tikai atsevišķu traumu konstatācija, bet to analīze plašākā kulturālā kontekstā, ņemot vērā indivīda vecumu, dzimumu, fizisko attīstību, sociālo piederību u.c. Tomēr šāda veida pētījumos nākas saskarties ar zināmām grūtībām. Tas lielā mērā ir attiecināms uz kaulu lūzumiem un ievainojumiem, ko parasti saista ar negadījumiem vai bruņotiem konfliktiem.

Lūzums nozīmē kaula viengabalainības pārtraukumu. Izšķir traumatiskos lūzumus, ko rada pārmērīga ārējā spēka iedarbība, un patoloģiskos lūzumus, kuru cēlonis ir slimību (audzēju, iekaisuma, vielmaiņas traucējumu u.c.) radītā kaulaudu izturības samazināšanās. Lūzums var rasties spēka iedarbības vietā vai zināmā attālumā no tās – tur, kur kaulaudi vājāki. Lūzums var būt pilnīgs vai daļējs (plīsums vai aizlūzums, kas biežāk sastopams bērniem). Palielinātas fiziskas slodzes gadījumā saišu un muskuļu piestiprināšanās vietās var atplīst nelieli kaula fragmenti, kas rada t.s. atrāvuma lūzumu. Pēc kaula lūzuma plaknes izdala šķērsenisko, slīpo, spirālveida, kompresijas lūzumu, kas var būt vaļējs (lūzuma vietā ir brūce, kas var radīt kaula iekaisumu) vai slēgts. Līdz ar to arheoloģiskajos izrakumos iegūtā osteoloģiskā materiāla lūzumu un ievainojumu interpretācijā nākas sastapties ar vairākām problēmām.

Pirmkārt, atsevišķos gadījumos kaulu lūzumi var būt pilnīgi sadzijuši un grūti konstatējami ar makroskopiskām pētniecības metodēm. Par sadzijušu lūzumu ir gandrīz neiespējami precīzi pateikt, kad tas ir noticis, jo indivīds pēc traumas sadziedēšanas ir dzīvojis vairākus gadus. Otrkārt, ļoti grūti un dažreiz pat neiespējami konstatēt, vai kaula lūzums noticis indivīda nāves brīdī vai tas uzskatāms par pēcnāves deformāciju (dažāda rakstura apbedījumu postījumi: saimnieciskā darbība, koku saknes u.c.). Tas attiecas uz lūzumiem, kuriem nav konstatējamās dzīšanas pazīmes. Parasti lūzuma dzīšanas process ilgst vairākas nedēļas atkarībā no traumas rakstura, indivīda vecuma, komplikācijām u.c. Līdz ar to bieži vien nav iespējams pateikt, vai kaula lūzums (traumatiskais bojājums) ir bijis indivīda nāves cēlonis. Šajā sakarībā arī jāatzīmē, ka ļoti reti arheoloģiskajā materiālā kaulu lūzumus atklāj bērniem un pusaudžiem. Tas tādēļ, ka jauniem indivīdiem kaulu lielās elastības dēļ bieži vien lūzums nav pilnīgs, bet tikai daļējs un konstatējams vienīgi ar rentgena palīdzību – un arī tikai tad, ja lūzuma vietā kaula daļas ir novirzījušās. Treškārt, grūti noteikt, vai trauma ir nelaimes gadījums vai apzināta vardarbība. Šādos gadījumos liela nozīme ir arheoloģiskajai informācijai: apbedījuma stāvoklis, piedevas (piemēram, bultas gals, kas iestrēdzis kaulā u.tml.), apbedīšanas paražas u.c.

Dažkārt atsegte masu apbedījumi ar traumatiskiem kaulu bojājumiem var norādīt uz karadarbībā bojāgājušiem.²⁰

Bioarheoloģiskajos pētījumos konkrētās iedzīvotāju grupas traumatisma pakāpi izsaka procentuāli (konstatēto traumu skaits attiecībā pret pētīto indivīdu skaitu) neatkarīgi no tā, cik skeleta kaulu no katra indivīda bijis iespējams izpētīt. Tas nozīmē, ka iegūtie dati liecina par minimālo traumēto indivīdu skaitu, kas reāli ir bijis lielāks, bet noteikti ne mazāks. Lai pilnībā raksturotu seno iedzīvotāju traumatisma pakāpi, skeleta materiālam ir jābūt ar labu saglabātības pakāpi un pārstāvētam ar visiem skeleta kauliem (piemēram, bez galvaskausa un ekstremitāšu garajiem kauliem traumatiski bojājumi bieži vien skar arī mugurkaula skriemeļus, ribas, roku un kāju pirkstu kaulus, kas diemžēl arheoloģiskajos izrakumos ļoti reti kad ir savākti). Tāpēc paleopatoloģiskos pētījumus zināmā mērā ierobežo viens no diviem iepriekš minētajiem faktoriem. Taču, neskatoties uz to, iegūtie dati paver kaut nelielu iespēju objektīvāk izvērtēt seno iedzīvotāju dzīves apstākļus.

MATERIĀLS UN METODIKA

Lai gan Ikšķiles kapsētā arheoloģiskie izrakumi notikuši vairākkārt, antropoloģiskais materiāls savākts tikai J. Graudoņa vadītajos izrakumos (1968.–1975. g.). To veido 210 indivīdu skeleti no pavisam arheoloģiski fiksētajiem 600 apbedījumiem. Tāpat nedaudz vairāk kā trešdaļa. Kopumā osteoloģiskā materiāla saglabātība laba vai pat ļoti laba. To neapšaubāmi sekmēja augsnes apstākļi, jo Ikšķiles senā kapsēta ierīkota Daugavas krastā, kur pamatiezis ir dolomīts. Taču vienlaikus jāatzīmē, ka no daudziem apbedījumiem izpētei bija pieejams ļoti fragmentārs materiāls. To noteica vairāki apstākļi. Pirmkārt, tā kā Ikšķiles kapsēta aizņem salīdzinoši nelielu teritoriju ar lielu apbedījumu blīvumu (3–4 kārtas), tad, ierokot jaunākus kapus, senākie ļoti izpostīti – no tiem saglabājušies tikai atsevišķi kauli. Otrkārt, daļa apbedījumu stipri postīta ar baznīcas pārbūvi un vēlāko saimniecisko darbību. Šajā sakarībā jāmin arī 1961. gada arheoloģiskie izrakumi, kad, izmantojot tranšeju metodi, lielākā daļa konstatēto apbedījumu netika pilnībā atsegta. Tā rezultātā vēlākajos izrakumos (1968.–1973. g.), kad tika izpētīta visa kapsētas teritorija dienvidos no baznīcas, šie paši apbedījumi jeb – precīzāk – atsevišķi skeleta kauli tika fiksēti vēlreiz. Treškārt, diemžēl arī no nepostītiem apbedījumiem bieži vien osteoloģiskais materiāls nav savākts pilnībā (izpētei nav pieejami visi skeleta kauli, bieži trūkst ribas, mugurkaula skriemeļi u.c.). Tas zināmā mērā ierobežoja arī iegūstamās informācijas apjomu.

Tāpēc, lai iegūtie dati būtu pēc iespējas objektīvāki, traumas un ievainojumi analizēti atsevišķi galvaskausam, mugurkaula skriemeļiem un skeleta

ekstremitāšu garajiem kauliem. Izpēte veikta ar makroskopiskām pētniecības metodēm, lietojot starptautiski atzītu metodiku traumu un ievainojumu noteikšanā.²¹ Speciālā protokolā atzīmēti paleopatoloģiskajai izpētei pieejamie skeleta kauli, konstatētās traumas un to veids. Rakstā izmantots tradicionālais datu statistiskās apstrādes aparāts – katrai pazīmei (vīriešu un sievietes grupām) tika noteikts pētīto indivīdu skaits (N), aprēķināts pazīmes sastopamības biežums (%) no konstatētā pazīmes skaita (X). Statistiskā atšķirību ticamība novērtēta (starp dzimumiem, traumas veidu u.c.) ar Chi-kvadrāta testu. Rezultāti novērtēti kā statistiski ticami, ja $P < 0,05$ vai augstāks.

Bioarheoloģiskajos pētījumos īpaša uzmanība tiek pievērsta indivīda dzimuma un vecuma noteikšanai. Šajā sakarībā jāatzīmē, ka lielākā problēma ir pieaugušo indivīdu vecuma noteikšana nāves brīdī (sevišķi vecākiem par 60 gadiem), jo skeleta bioloģiskais vecums ne vienmēr sakrīt ar t.s. pases vecumu – “galarezultātā vecuma noteikšana vairāk līdzinās mākslai, nevis ir precīza zinātne”.²² Turklāt ticamākus rezultātus var iegūt tad, ja indivīda vecuma noteikšanā tiek izmantots viss skelets, nevis tikai atsevišķi tā kauli (piemēram, galvaskauss). Ikšķiles pieaugušo iedzīvotāju vecuma noteikšana pamatojās uz pēdējos gados tiesu medicīnas ekspertu izstrādātajām metodēm – pēc galvaskausa ārējo un iekšējo šuvju pārkaulošanās pakāpes,²³ iegurņa kaula simfīzes,²⁴ aurikulārās virsmas²⁵ un ribu galu²⁶ deģeneratīvajām izmaiņām. Šīs metodes ļauj noteikt indivīda vecumu līdz 70–75 gadiem – tas ir īpaši svarīgi tajos gadījumos, ja nāves cēlonis ir trauma un/vai ievainojums. Bet attiecībā uz sadzijušām traumām, kā jau iepriekš minēts, praktiski nav iespējams precīzi noteikt, kādā vecumā indivīds tās pārcietis. Vienīgi traumētās vietas sadzīšanas pakāpe sniedz zināmu norādi.

Līdz šim Latvijas iedzīvotāju traumatismu pēc arheoloģiskajos izrakumos iegūtā osteoloģiskā materiāla pētījis medicīnas doktors Vilis Derums (1899–1988). Savos darbos viņš aprakstījis arī atsevišķus traumu un ievainojumu gadījumus no Ikšķiles kapsētas.²⁷

Pēdējos gadu desmitos paleopatoloģiskajos pētījumos galvenā uzmanība tiek veltīta nevis atsevišķu slimību vai traumu konstatācijas faktam, bet gan procesa: indivīds – stress – patoloģija – populācija analīzei kopumā. Pētniekam jāņem vērā, ka agrāk konstatētās un aprakstītās seno iedzīvotāju kaulu “patoloģijas” dažreiz nav vis slimības vai ievainojuma rezultāts, bet gan cilvēka skeleta normāla anatomiska variācija vai arī kaula strukturālas izmaiņas (pēc nāves deformācijas u.c.). Iedzīvotāju bioarheoloģiskajā izpētē paleopatoloģiskā informācija tiek analizēta kopā ar demogrāfiskajiem, fiziskās attīstības, vēsturiskajiem u.c. datiem. No šī viedokļa Latvijas osteoloģiskais materiāls (vairāk nekā 100 sēriju) nav izvērtēts, tāpēc arī Ikšķiles 13.–15. gs. iedzīvotājus no paleopatoloģiskā viedokļa analizēt visas*Latvijas kontekstā pašlaik nav iespējams.

APBEDĪJUMI IKŠKĪLES KAPSĒTĀ AR TRAUMATISKIEM KAULU BOJĀJUMIEM

4. kaps, 40–50 gadus vecs vīrietis. Kreisā lielā lielākā apakšējās trešdaļas slīps lūzums, saaudzis gandrīz bez novirzes. Lūzuma vidū kaula dzīšanas procesā izveidojusies sprauga. Kreisā mazā lielākā augšējās daļas labi saaudzis lūzums ar nelielu periostīta reakciju.

4.a kaps, 25–30 gadus vecs vīrietis. Labā augšstilba kaula diafīzes aizmugurējās daļas vidusdaļas traumatiskais bojājums ar izteiktu iekaisuma procesu. Traumas izcelsme, iespējams, saistīta ar kāda muskuļa vai cīpslas bojājumu.

23. kaps, 55–60 gadus vecs vīrietis. Galvaskausa labās puses pieres kaulā 19 mm × 6 mm liels ievainojums iespieduma veidā, neskarot galvaskausa iekšējo plātnīti. Sitiens izdarīts ar vidēji asu priekšmetu. Kreisās puses pieres kaulā ieapaļš, 18 mm × 19 mm, trepanācijas defekts, 5–6 mm dziļš, ar izteiktām kaula dzīšanas pazīmēm, kas liecina par veiksmīgu operāciju. Indivīds pēc tās pārciešanas dzīvojis vismaz 10–15 gadu. Trepanācija nav pieres kaulam caurejoša (kaula biezums apmēram 1 cm). Domājams, ka operācija veikta pieres kaula ievainojuma dēļ ar urbšanas paņēmieni, iztīrot brūci no kaula šķembām.

35. kaps, 40–45 gadus vecs vīrietis. Astoņiem mugurkaula krūšu daļas skriemeļiem (no Th3 līdz Th10) noslēdzošās plātnītes sklerotiski pārveidojumi – t.s. Šmorļa mezgli. Pārējos mugurkaula skriemeļos (kakla un jostas) patoloģiskas izmaiņas nav konstatētas. Vienīgi 5. jostas skriemeļi saaudzis kopā ar krustu kaulu, kas uzskatāms par attīstības variantu. Konstatētās krūšu skriemeļu patoloģiskās izmaiņas saistāmas ar lielu fizisko slodzi uz šo mugurkaula daļu.

96. kaps, 45–50 gadus vecs vīrietis. Četriem mugurkaula jostas daļas skriemeļiem (no L1 līdz L4) Šmorļa mezgli, bet kakla un krūšu skriemeļi bez patoloģiskām izmaiņām. Kreisajam augšdelma kaulam diafīzes augšgalā neliela (2–3 mm) osteoma (labdabīgs audzējs). Tās lokalizācija plecu locītavas tiešā tuvumā, iespējams, liecina par pastiprinātas fiziskas slodzes iedarbību uz muskuļa piestiprināšanās vietu, izraisot mikrotraumu.

100. kaps, 45–50 gadus vecs vīrietis. Labās rokas spieķkauls pie plaukstu pamatnes laužts, labi sadzījis, ar ļoti minimālu nobīdi. Mugurkaula kakla daļas 6., 7. skriemeļim, visiem krūšu un jostas skriemeļiem patoloģiskas izmaiņas – Šmorļa mezgli. Šim indivīdam kreisā ceļa locītavā konstatēts arī osteoartrīts.

105. kaps, 20–25 gadus veca sieviete. Mugurkaula krūšu daļas 10. un 12. skriemeļim, kā arī visiem jostas skriemeļiem patoloģiskas izmaiņas – Šmorļa mezgli un deformējošā spondilozē. Šīs sievietes priekšlaicīga kaulu sistēmas novecošanās liecina par ļoti nelabvēlīgiem dzīves apstākļiem.

121. kaps, 30–35 gadus veca sieviete. Mugurkaula 5. jostas skriemeļa kompresijas lūzums ar deformējošu spondilozē. Abās elkoņa locītavās konstatēts osteoartrīts, kura izcelsme, iespējams, saistīta ar lielu fizisko slodzi. Interesanti, ka izteikts osteoartrīts raksturīgs labās rokas 4. pirksta 3. falangas kaulam. Tā izcelsme saistāma ar ilgstošu bronzas gredzena nēsāšanu, kas ļoti cieši piegūlis pirkstam.

134. kaps, 40–45 gadus veca sieviete. Kreisā apakšstilba lielakaula diafīzes vidusdaļā trauma, kas, iespējams, ir daļējs kaula lūzums (bez rentgena nevar noteikt). Izteikta periostīta reakcija, kā rezultātā traumas vietā kaula apkārtmērs palielinājies.

138. kaps, 30–35 gadus vecs vīrietis. Mugurkaula krūšu daļas skriemeļu (no Th8 līdz Th11) un 2. jostas skriemeļa patoloģiskas izmaiņas – Šmorļa mezgli.

148. kaps, 40–50 gadus vecs vīrietis. Labās puses atslēgkaula lūzums diafīzes vidusdaļā. Saaudzis ar nelielu nobīdi, radot kaula saīsinājumu par 8 mm.

155. kaps, 45–50 gadus veca sieviete. Labās puses elkoņa kaula lūzums pie plaukostas locītavas. Labi saaudzis, ar nelielu pārsētinājumu.

166. kaps, 60–65 gadus vecs vīrietis. Kreisās puses elkoņa kaula apakšējās trešdaļas lūzums. Saaudzis bez nobīdes, ar nelielu pārsētinājumu. Iespējams, ka traumēts bijis arī šīs rokas spieķkauls, jo izteikta kaula periostīta reakcija. Bez rentgena nevar noteikt, vai spieķkauls arī bijis laužts. Abu roku elkoņa locītavā osteoartrīts, bet to nevar viennozīmīgi saistīt ar iepriekš minēto traumu.

191. kaps, 70–75 gadus vecs vīrietis. Mugurkaula krūšu daļā no 8. līdz 12. skriemeļim starpskriemeļu disku bojājumi, bet 4. un 5. jostas skriemeļi deformēti (skolioze). Domājams, ka šīs patoloģiskās izmaiņas ir saistītas ar indivīda lielo vecumu.

196. kaps, 55–60 gadus vecs vīrietis. Indivīdam konstatēti vairāku skeleta kaulu traumatiski bojājumi: labā atslēgkaula vidusdaļas pareizi saaudzis lūzums ar kaula saīsināšanos par 2,5 cm; labās puses elkoņa kaula garenisks (2,5–3 cm) lūzums apakšējā trešdaļā, saaudzis ar nelielu pārsētinājumu; labā augšstilba kaula augšējās daļas lūzums, dzīšanas process noris ar smagām komplikācijām – hronisku osteomielītu (strutojošs kaula iekaisums), taču indivīds izdzīvojis; kreisā lielā lielakaula augšdaļas traumatisks bojājums, kā rezultātā uz kaula

vīrsmas izveidojusies plata divdaļīga eksostoze. Jāatzīmē, ka elkoņa un ceļa locītavas traumu dēļ bijušas ar ierobežotām kustībām, izveidojies osteoartrīts.

217. kaps, 45–50 gadus vecs vīrietis. Kreisā atslēgkaula vidusdaļas lūzums, saaudzis, radot kaula saīsinājumu par 1,5 cm.

224. kaps, 20–25 gadus veca sieviete. Labā augšdelma kaula lūzums augšējā trešdaļā, kas noticis bērnībā, skarot kaula epifīzāro (augšanas) zonu. Tā rezultātā kaula augšana garumā pilnībā apstājusies – un salīdzinājumā ar kreiso augšdelmu saīsinājums ir apmēram uz pusi (!). Kauls attīstījies tikai resnumā.

262. kaps, 40–45 gadus vecs vīrietis. Indivīdam vairāki traumatiski kaulu bojājumi: pareizi saaudzis krūšu kaula lūzums; zobena cirtiena radīti ievainojumi galvaskausa labās puses paura un pieres kaulā, labās puses lāpstiņā, elkoņa un spieķa kaulā, kā arī kreisās puses augšdelma un augšstilba kaulā. Nocirsta labās rokas plauksta un, iespējams, labās kājas apakšstilbs. Šie smagie ievainojumi izraisījuši indivīda nāvi.

266. kaps, 55–60 gadus vecs vīrietis. Kreisā elkoņa kaula lūzums. Saaudzis ar nelielu nobīdi, lūzuma vietā stipri pārsētināts, ar periostīta reakciju. Elkoņa un plaukostas locītavās deformējošā artroze, kas ir traumas sekas. Iespējams, rokas kustība elkoņa locītavā bijusi apgrūtināta.

325. kaps, 45–50 gadus veca sieviete. Labi saaudzis labā spieķkaula lūzums pie plaukostas locītavas.

373. kaps, 65–70 gadus vecs vīrietis. Kreisā atslēgkaula vidusdaļas lūzums, saaugot kauls saīsinājies par 8 mm.

380. kaps, 60–65 gadus vecs vīrietis. Labā atslēgkaula lūzums pie pleca locītavas. Dzīšanas procesā radies kaula saīsinājums par 1,7 cm.

433. kaps, 60–65 gadus vecs vīrietis. Vairākiem mugurkaula krūšu daļas skriemeļiem (no Th6 līdz Th10) starpskriemeļu disku bojājumi ar Šmorļa mezgļiem. 4. un 5. jostas skriemeļi deformējošā spondilozē, kuras izcelsme saistāma ar indivīda skeleta novecošanās procesu. Par to liecina arī vairākās ķermeņa locītavās (plecu, elkoņa, plaukostas) konstatētais osteoartrīts.

446. kaps, 60–65 gadus veca sieviete. Visiem mugurkaula skriemeļiem osteoartrīts, bet 5. jostas skriemeļi deformēti.

451. kaps, 40–45 gadus vecs vīrietis. Kreisā spieķkaula augšējās trešdaļas lūzums. Sadzījis ar nelielu nobīdi un izteiktu diafīzes pārsētinājumu lūzuma vietā. Traumas rezultātā radusies spieķkaula nobīde attiecībā pret elkoņa kaulu, tāpēc kreisās rokas kustības bijušas

ierobežotas, kā rezultātā radusies locītavas deformējošā artroze. Patoloģiskas izmaiņas (osteoartrīts, Šmorļa mezgli) konstatētas mugurkaula krūšu daļas 5. un 12., kā arī jostas daļas 1., 4. un 5. skriemelim.

465. kaps, 50–55 gadus vecs vīrietis. Mugurkaula krūšu daļas skriemeļiem patoloģiskas izmaiņas.

475. kaps, 55–60 gadus vecs vīrietis. Mugurkaula jostas daļas skriemeļiem deformējošā spondilozē.

476. kaps, 45–50 gadus vecs vīrietis. Kreisā lielā lielakaula traumatiskais bojājums nedaudz zemāk par ceļa locītavu, iespējams, spēcīga sasituma sekas. Sadzījis ar izteiktu periostīta reakciju.

486. kaps, 55–60 gadus vecs vīrietis. Galvaskausā konstatētas divas vienlaicīgas (?) trepanācijas: 1) kreisajā pusē uz robežas starp pakauša un paura kaulu 26 mm × 34 mm liela, ovāla trepanācija, kas nav skārusi galvaskausa iekšējo plātnīti. Šajā vietā bijis galvaskausa bojājums iespieduma veidā, deformējot pakauša kaulu. Skaidri saskatāma trepanācijas ārējā kontūra, kas radusies, operācijas gaitā atdalot bojātos audus. Izteikts dziļš process; 2) kreisā paura kaula vidusdaļā apaļa, 30 mm × 30 mm liela, caurejoša trepanācija, kas veikta ar urbšanas paņēmieni. Individvs veiksmīgi to pārcietis, par ko liecina izteikts bojātā kaula reparācijas process; vīrietis pēc šīs operācijas dzīvojis vismaz 5–10 gadus.

504. kaps, 35–40 gadus vecs vīrietis. Galvaskausa pakauša daļā plašs (70 mm × 55 mm) ievainojums, kas izdarīts ar zobenu no mugurpuses labā sāna, ar lejupejošu cirtienu. Sākotnēji pakauša kauls nocirsts 42 mm platumā, tad ierocis iestrēdzis, un, to izraujot ar spēku, vēl šķembas veidā 12 mm kaula atplēsts nost. Nekādas dziļšas pēdas nav novērojamas, ievainojums nāvējošs.

508. kaps, 65–70 gadus vecs vīrietis. Apakšžokļa lūzums, izsisti visi priekšzobi. Trauma gūta vairākus gadus pirms indivīda nāves, par ko liecina labi sadzījušais lūzums. Interesanti, ka šim indivīdam augšžokļa un apakšžokļa labajā pusē ir specifisks mazo dzerokļu (PM₁ un PM₂) nodilums, kas radies no pīpes kāta.

542. kaps, 35–40 gadus veca sieviete. Mugurkaula krūšu daļas pēdējiem diviem un visiem jostas skriemeļiem patoloģiskas izmaiņas. 5. jostas skriemeļim deformējošā spondilozē.

562. kaps, 60–65 gadus vecs vīrietis. Galvaskausa labās puses paura kaula lokveida deformācija iespieduma veidā, ar izteiktu kaula reparāciju. Šādas traumas cēlonis, iespējams, ir kritiens no kāda augstuma (zirga, koka vai celtnes), atsitoties ar galvas labo pusi pret zemi. Individvs pēc šīs traumas sadziedēšanas dzīvojis vēl ilgāku laiku.

577. kaps, 55–60 gadus vecs vīrietis. Lauzts apakšžoklis, sadzījis, ar izteiktu kaula reparācijas procesu. Augšžoklī četru zobu hronisks iekaisums ar fistulu atverēm, lai gan zobu sistēmas iekaisums var arī nebūt saistīts ar minēto traumu.

Iegūtie dati rāda, ka Ikšķiles kapsētā kaulu traumatiski bojājumi konstatēti 34 pieaugušajiem indivīdiem jeb 19,8% no izpētīto kopskaita. Vīriešiem traumatisms statistiski ticami augstāks (26 indivīdi jeb 27,1% no 96) nekā sievietēm (8 indivīdi jeb 10,5% no 76). Traumas un/vai ievainojumi nav konstatēti bērniem un pusaudžiem. Taču šeit jāņem vērā apstākļi, ko minēju iepriekš, ka labi saaugušus lūzumus bērniem praktiski nav iespējams atklāt ar makroskopiskām metodēm.

Galvaskausa traumas un ievainojumi Ikšķiles kapsētā 13.–15. gs. apbedījumos konstatēti tikai vīriešiem – septiņiem indivīdiem (11,7%) no 60. Jāatzīmē, ka arī salīdzināmajā materiālā no Daugavas lejteces un Kurzemes (15.–18. gs.) nevienā gadījumā galvaskausa traumas nav konstatētas sievietēm (1. tab.).

Kā liecina vēstures avoti, Latvijā līdz ar krustakaru sākumu 12. gs. beigās arvien vairāk palielinājās sabiedrības agresivitāte, kas turpinājās ar lielāku vai mazāku intensitāti arī visus nākamos gadsimtus. Daļēji sabiedrības agresivitātes atstātās pēdas konstatējamas skeleta kaulos. Parasti tieši galvaskausa ievainojumi sniedz visuzskatāmākās liecības par dramatiskajiem notikumiem, jo bieži vien pretinieka galva bija galvenais sitienu, cirtienu un dūrienu mērķis. Ja indivīda galva nebija labi aizsargāta, tad šie ievainojumi arī pēc daudziem gadsimtiem konstatējami galvaskausā. Kā liecina veiktie pētījumi, visā pasaulē un visos vēsturiskajos laikmetos vīriešiem galvaskausa ievainojumi konstatēti daudz biežāk nekā sievietēm. Līdz šaujamo ieroču parādīšanās laikam (Latvijā – 15. gs.) lielākā daļa kauju norisinājās tuvcīņā, pretiniekiem stāvot tieši pretī cits citam, kā ieročus izmantojot zobenus, kaujas vāles, cirvjus u.c. Protams, pretinieki tika nogalināti arī no attāluma ar loku, arbaletu vai metamo šķēpu. Tā kā vairākums (apmēram 90%) cilvēku ir t.s. labroči, tuvcīņās gūtie galvas ievainojumi parasti ir lokalizēti kreisajā pusē – galvenokārt pieres un paura kaulu apvidū. Savukārt galvaskausa labajā pusē un pakauša kaulā konstatētie ievainojumi norāda, ka sitiens vai cirtiens izdarīts no mugurpuses. Tā, piemēram, izpētīt Visbijas kaujā (1361. gads) Gotlandē kritušo indivīdu skeletus, konstatēts, ka daudzi nogalināti no mugurpuses, kad tos bēgošus panācis pretinieks.²⁸

Ikšķiles gadījumā nāvējoši galvaskausa ievainojumi konstatēti diviem vīriešiem, bet pieciem indivīdiem novērojams traumas dziļš process. Kā liecina bioarheoloģiskie pētījumi, no galvaskausa traumām parasti visbiežāk sastopami dažādi kompresijas lūzumi, kuru izcelsme var būt gan militāra, gan sadzīviska rakstura. Ikšķilē galvaskausa kompresijas lūzums konstatēts vienam indivīdam (562. kaps). Šāda rakstura trauma parasti tiek gūta, kritot no zināma augstuma (zirga, koka, celtnes u.tml.) un atsitoties ar galvu pret

Ikšķiles iedzīvotāju galvaskausa traumatisms un salīdzinoši dati

Sērija	Datējums	Vīrieši			Sievietes		
		N	X	%	N	X	%
Ikšķile	13.–15. gs.	60	7	11,7	47	0	0
Sēlpils	13.–17. gs.	54	10	18,5	28	0	0
Lejasbitēni	7.–10. gs.	31	4	12,9	9	0	0
Ventspils	15.–17. gs.	29	6	20,7*	25	0	0
Durbe	17.–18. gs.	46	2	4,3*	51	0	0

N – pētīto indivīdu skaits; X – indivīdu skaits, kam konstatēta trauma un/vai ievainojums;

* – statistiski ticama atšķirība (Chi-tests) salīdzinājumā ar Ikšķiles grupu.

zemi. Indivīds šo traumu sadziedējis. Divos gadījumos (508., 577. kaps) konstatēti apakšžokļa lūzumi.

Taču vislielāko interesi un pārdomas izraisa četriem indivīdiem konstatētās galvaskausa traumas. Kā jau minēju, diviem vīriešiem tās ir bijušas nāves cēlonis. 262. kapā apbedītajam vīrietim galvaskausā ir divi ievainojumi (1. att.). Vienlaikus arī pārējos skeleta kaulos redzami vairāki traumatiski bojājumi, kas ļauj spriest par šī indivīda nāves apstākļiem (2. att.). Vispirms jāatzīmē, ka vairākus gadus pirms traģiskās nāves šis vīrietis pārcietis krūškurvja ievainojumu, par to liecina saaudzis krūšu kauls. Tad kādas kaujas (?) laikā gūti vairāki ievainojumi. Liekas, ka pirmais cirtiens saņemts no aizmugures – labās puses paura kaulā redzama cirsta brūce 3 cm garumā, dziļumā līdz pat galvaskausa iekšējai plātnītei. Tad ievainotais centies aizsargāt seju, paceļot elkoņos saliektas abas rokas, bet saņēmis ļoti spēcīgu cirtienu

1. att. Nāvējoši galvaskausa ievainojumi (Ikšķile, 262. kaps; 40–45 gadus vecs vīrietis)

2. att. Postkraniālā skeleta (262. kaps) nāvējoši ievainojumi: a – kreisās puses augšdelma kauls, b – labās puses lāpstiņa, c – kreisās puses augšstilba kauls

3. att. Nāvējošs galvaskausa pakauša daļas ievainojums (Ikšķile, 504. kaps; 35–40 gadus vecs vīrietis)

4. att. Galvaskausa trepanācija (Ikšķile, 486. kaps; 55–60 gadus vecs vīrietis)

no labās puses. Ierocis iestrēdzis kreisajā augšdelma kaulā, to izraujot, atplēsts kauls un zobens skāris arī kreisās kājas augšstilbu iegurņa rajonā. Nākamais cirtiens izdarīts no priekšas, daļēji nocērtot labās rokas plaukstu un skarot labo sānu. Kad šis indivīds jau gulējis zemē, izdarīts vēl viens cirtiens, kas horizontālā virzienā pāršķēlis galvaskausu pieres apvidū. Iespējams, ka šim indivīdam nocirsts arī labās kājas apakšstilbs, jo izrakumu laikā nav atrasti apakšstilba kauli (kaps nav bijis postīts) un labās puses augšstilba kaulā pie ceļgala locītavas konstatētas divu cirtieņu pēdas. Pārdomas izraisa fakts, ka šis indivīds apglabāts Ikšķiles kapsētas pašā dienvidu malā un tam tiešā tuvumā, neskatoties uz vispārējo apbedījumu blīvumu kapsētā, atsegts tikai viens apbedījums (261. kaps; 45–50 gadus veca sieviete, bez skeleta kaulu traumatiskiem bojājumiem). Diemžēl nevienā no šiem apbedījumiem nav atrastas senlietas, līdz ar to nevar pateikt, uz kādu laikposmu tie attiecas. Tāpat precīzi nav nosakāms, vai šie indivīdi apbedīti kapsētas teritorijā vai ārpus tās, aiz žoga. Arheoloģisko izrakumu laikā kapsētas dienvidu malā netika konstatēts ne žogs, ne pils aizsargmūris, kas varēja vienlaicīgi pildīt kapsētas žoga funkcijas. Daļa pētnieku uzskata, ka krasta erozijas dēļ dienvidu aizsargmūris nobrucis Daugavā,²⁹ citi domā, ka tas vispār nav pastāvējis.³⁰ Kā zināms, pēc baznīcas noteikumiem, noziedzniekus, pašnāvniekus, sodītos u.tml. apglabāja ārpus kristītās kapsētas, aiz tās žoga. Šādi apbedījumi konstatēti, piemēram, Dobeles kapsētā.³¹ Jautājums, vai Ikšķiles kapsētā 262. kapā apbedītais vīrietis gājis bojā kaujā vai arī ticis sodīts (traumu raksturs to pilnībā pieļauj), paliek neatbildēts. Var vienīgi minēt, ka ļoti līdzīgu gadījumu šī raksta autors konstatējis Sēlpils viduslaiku kapsētā, kur 25–30 gadus vecam vīrietim (93. kaps) bija vairākas cirstas brūces galvaskausā, roku un kāju kaulos. Interesanti, ka šis indivīds arī apglabāts kapsētas perifērijā.

Vīrietim, kas apglabāts 504. kapā, konstatēts plašs pakauša kaula ievainojums. Kā jau minēts, šāda veida ievainojums norāda, ka cirtiens ar asu ieroci (zobenu) izdarīts no mugurpuses (3. att.). Diemžēl no šī apbedījuma paleopatoloģiskajai izpētei nebija pieejami pārējie skeleta kauli. Interesanti, ka atšķirībā no 262. kapa indivīda šis vīrietis apglabāts Ikšķiles baznīcas iekšpusē, taču apbedījuma datējums nav zināms. Kā liecina baznīcas iekšpusē 1927. gadā veiktie arheoloģiskie izrakumi, tad salīdzinājumā ar kapsētu baznīcā apbedījumi ir nedaudz jaunāki un attiecas uz 16.–18. gadsimtu.³²

No Ikšķiles seno iedzīvotāju galvaskausa traumām īpaši jāatzīmē divi trepanācijas gadījumi. Trepanācija (fr. *trépanation* < gr. *trypanon* – urbis) – ķirurģiska operācija, kurā atver kādu kaula dobumu. Visbiežāk ar trepanāciju atver galvaskausu, lai apstrādātu brūci vaļēja ievainojuma gadījumā, veiktu dekompresiju, ja galvaskausa dobumā ir paaugstināts spiediens, vai izdarītu galvas smadzeņu operāciju.³³ Senatnē operācijas veiksmīgs rezultāts bija atkarīgs no tā, cik daudz skarts smadzeņu cietais apvalks un vai izdevās novērst asiņošanu.

Kā liecina arheoloģiskajos izrakumos iegūtais materiāls, galvaskausa trepanācijas ir zināmas jau kopš paleolīta dažādās zemēs. Atbilstoši tehniskajām iespējām mainījās tikai operācijas izpildījums – no krama naža līdz metāla instrumentiem. Turklāt šīs operācijas pārcietušo indivīdu skaits ir ļoti liels (apmēram 80%).³⁴ Lai gan trepanācija konstatēta gan vīriešiem, sievietēm un bērniem, visbiežāk tā veikta pieaugušiem vīriešiem, galvenokārt galvas kreisajā pusē – pieres un paura kaulos. Tas netieši norāda, ka daudzos gadījumos trepanācijas cēlonis ir bijis ievainojuma seku likvidēšana.³⁵

Līdz šim V. Derums Latvijā bija konstatējis 10 trepanācijas gadījumus, no tiem uz 13.–15. gs. attiecināmi trīs (Lipši, Jauniela Rīgā un Vaidas). Tre-

panācija veikta gan ar kasīšanas (bojātā kaula vieta nogludināta, to noskrāpējot), gan urbšanas (lietots speciāls instruments – urbis) paņēmienu.³⁶ Jāatzīmē, ka viduslaikos trepanāciju bieži vien izmantoja, lai ārstētu epilepsiju, migrēnu, kā arī no galvas “izlaistu ārā ļaunos garus”.³⁷

Mūsu gadījumā galvaskausa trepanācija konstatēta diviem vīriešiem. Viens (23. kaps) apbedīts kapsētas centrālajā daļā. Kapa piedevas: pie labā augšstilba dzelzs nazis un pie atslēgkaula uz krūtīm bronzas pakavsakta ar naglu galiem un loka tordējuma imitāciju.³⁸ Apbedījums datējams ar 14.–15. gadsimtu.³⁹ Šim indivīdam galvaskausā konstatēti divi ievainojumi, no kuriem viens pieres kaula kreisajā pusē. Acīmredzot šajā vietā ir bijusi atvērta brūce un skarts pieres kauls (kompresijas lūzums), tāpēc, lai izņemtu kaula šķembas, veikta trepanācija. Indivīds to veiksmīgi pārcietis un dzīvojis vēl ilgāku laiku.

Arī otrs trepanācijas gadījums Ikšķiles kapsētā, visticamāk, saistīts ar nepieciešamību veikt operāciju, lai glābtu cietušo. Šim indivīdam (486. kaps) konstatēti divi smagi ievainojumi galvas kreisās puses paura un pakauša kaulā. Pēdējais ir kompresijas lūzums, kas gūts no neasa priekšmeta, stipri deformējot kaulu. Ievainojums un arī trepanācija nav bijusi caurejoša. Par paura kaula ievainojuma raksturu grūti spriest, jo šajā vietā veikta trepanācija ar urbšanas paņēmienu (4. att.). Indivīds pēc šo ievainojumu sadziedēšanas dzīvojis vēl vairākus gadus. 486. apbedījums atsegts dolomīta pamatradzē izlauztā kapa bedrē. Kapa piedevas konstatēts šķīlamdzelzs un divi krama gabaliņi.⁴⁰ Interesanti, ka šim indivīdam cieši blakus (vienā pamatradzes bedrē) apglabāts vīrietis, kura kapa inventārā divi šķēpa gali, šķīlamdzelzs un krams, bronzas jostas sprādze un jostas sadalītājs, bronzas zvārguļi, zobena asmens daļa ar maksts gala bronzas apkalumu. Šis 487. kaps tiek datēts ar 12./13. gs. miju.⁴¹ Tātad abi minētie apbedījumi varētu būt vieni no senākajiem kapsētā. Tāpēc varam hipotētiski pieņemt, ka 486. kapā apbedītā vīrieša galvaskausa ievainojumi saistīti ar 12. gs. beigu un 13. gs. vēsturiskajiem notikumiem Ikšķilē.

Rodas intriģējošs jautājums: vai šie indivīdi ar galvaskausa ievainojumiem ir vietējie iedzīvotāji vai krustneši? Uz šo jautājumu nav viennozīmīgas atbildes. Var tikai ļoti nosacīti pieņemt, ka tie indivīdi, kuru apbedījumos atrastas senlietas (23., 486. kaps), varētu tikt saistīti ar lībiešiem, bet indivīds (504. kaps), kas apglabāts baznīcas iekšienē, iespējams, ir kritušais krustakarotājs. Visgrūtāk interpretēt 262. kapā apbedīto indivīdu, kas miris ļoti nežēlīgā nāvē (sacirsts ar zobenu) un apglabāts kapsētas perifērijā. Indriķa hronikā vairākās vietās aprakstīta nežēlība no visām karojošajām pusēm (vāciešiem, igauņiem, lietuviešiem), t.sk. arī lībiešiem: “Un tā notika, ka, viņiem [Kirjānam un Lajānam] pēc līvu kopīgā lēmuma ap kājām apsienot virves, abus pārplēsa vidū pušu. Viņus mocīja visbriesmīgākajām mocībām, izrāva iekšas un saplosīja kājas un rokas. [...] tad salieši, kuru kājas ir

naskas uz asins izliešanu, sagrāba savu priesteri Johannesu, nocirta viņam galvu un pārējo miesu sadalīja locekli pa loceklim.”⁴²

Jāatzīmē, ka nevar būt nekādas spekulācijas ar antropoloģisko datu (galvaskausa forma, sejas platums, augstums, ķermeņa garums u.c.) piesaisti šo indivīdu etniskās piederības noteikšanā. Nevar noteikt konkrēta indivīda etnisko piederību pēc viņa “antropoloģiskā tipa”, kas ir pati par sevi mākslīgi izveidota klasifikācijas vienība, kurai nav nekā kopīga ar cilvēka kā bioloģiskas sugas individuālo mainību un attīstību, kas atkarīga no daudziem faktoriem. Tipoloģijas metode bija raksturīga galvenokārt 19. gs. un 20. gs. pirmās puses antropoloģiskajiem pētījumiem. Nevar uzskatīt, ka atšķirības starp indivīdiem vai iedzīvotāju grupu vidējiem morfoloģiskajiem rādītājiem (piemēram, galvaskausa izmēriem, ķermeņa garumu u.c.) reizē ir arī šo indivīdu vai grupu etniskās atšķirības.⁴³ Indivīdu etniskās piederības noteikšanā tāpat nepalīdzēs DNS izdalīšana no skeleta kauliem, jo arī pēc tās nevar noteikt indivīda izcelsmi. Pašlaik DNS bioarheoloģiskajos pētījumos izmanto galvenokārt šādiem mērķiem: 1) dzimuma noteikšanai; 2) apbedījumu grupas savstarpējās radniecības noteikšanai (2–3 paaudžu attālumā); 3) slimību identifikācijā, izdalot slimību izraisošo mikroorganismu DNS.⁴⁴

Nobeidzot aplūkot Ikšķiles seno iedzīvotāju galvaskausa traumatismu, jāsaka, ka tas ir aptuveni tādā pašā līmenī kā dzelzs laikmetā. Statistiski ticami augstāks galvaskausa traumatisms ir Ventspils 15.–17. gs., bet zemāks Durbes 17.–18. gs. vīriešiem (1. tab.). Līdzīga situācija konstatēta arī 14.–17. gs. Lietuvas teritorijā, kur pilsētās iedzīvotāju traumatisma pakāpe daudz lielāka salīdzinājumā ar laukiem.⁴⁵

Mugurkaula skriemeļu patoloģisko izpēti varēja veikt tikai nelielai seno Ikšķiles iedzīvotāju daļai (21 indivīds), jo šie kauli arheoloģisko izrakumu laikā lielākoties netika savākti zinātniskajai izpētei.

Ikvienam indivīdam dzīves laikā mugurkauls ir pakļauts lielai mehāniskai slodzei. Pēc piedzimšanas cilvēka mugurkaulam pakāpeniski rodas četri fizioloģiskie izliekumi: kakla un jostas daļā uz priekšu, krūšu un krustu daļā uz mugurpusi. Šie izliekumi nosaka mugurkaula stiprību, samazina grūdienus un satricinājumus. Taču vienlaikus vislielākā slodze tiek radīta uz 5. kakla, 8. krūšu un 4. jostas skriemeli, kas bieži vien tiek traumēti.⁴⁶

Mūsu gadījumā novērojams ļoti liels mugurkaula skriemeļu patoloģiju skaits – vīriešiem 56% (9 indivīdiem no 16), bet sievietēm pat 80% (4 no 5). Vairākos gadījumos konstatēta deformējošā spondilozē: mugurkaula skriemeļu degeneratīva slimība, kurai raksturīga skriemeļu deformācija. Šī slimība uzskatāma par organisma atbildes reakciju uz dažādām patoloģiskām pārmaiņām mugurkaula skriemeļos. Parasti tā novērojama vecākiem cilvēkiem, bet kā priekšlaicīga kaulu sistēmas novecošanās pazīme var rasties arī agrāk. Arī Ikšķiles iedzīvotājiem deformējošā spondilozē konstatēta gan veciem (65–75 gadi) indivīdiem (191., 433.,

446., 475. kaps), gan jauniem (20–25 gadi) indivīdiem (105. kaps). Galvenokārt deformēts 4. un 5. jostas skriemeļi. Bez deformējošās spondilozes konstatēta arī osteohondroze, kurai raksturīga starpskriemeļu disku pārveidošanās. Tie kļūst plānāki, zaudē elastību, dažkārt izspiežas uz āru. Skriemeļi, kas atrodas abās pusēs diskam, zaudē stabilitāti, nobīdās attiecībā viens pret otru, to malās rodas izaugumi (osteofīti). Šī slimība var attīstīties pārliecīgas fiziskās slodzes rezultātā, pēc traumas vai arī kā iekaisuma procesa se-

kas. Ikšķīles iedzīvotājiem osteohondroze izpaužas kā t.s. Šmorļa mezgli – skriemeļu noslēdzošās plātnītes pārveidojumi skriemeļa spongiozajā vielā kā padziļinājumi vai bedrītes. Galvenokārt bojāti krūšu daļas pēdējie skriemeļi (Th8–Th12) un jostas skriemeļi. Acīmredzot šo patoloģiju izcelsme galvenokārt saistīta ar lielu fizisko slodzi, atsevišķos gadījumos – ar atkārtotu mikrotraumu. Atšķirībā no mūsdienām senajiem Ikšķīles iedzīvotājiem maz konstatētas kakla skriemeļu patoloģiskas izmaiņas.

2. tabula

Ikšķīles un Sēlpils iedzīvotāju skeleta kaulu lūzumi

Skeleta kauls	Ikšķīle						Sēlpils					
	vīrieši			sievietes			vīrieši			sievietes		
	N	X	%	N	X	%	N	X	%	N	X	%
<i>Clavicula</i>	41	5	12,2	40	0	0,00	31	1	3,2	14	0	0,00
<i>Humerus</i>	55	0	0,0	49	1	2,0	52	1	1,9	31	0	0,00
<i>Ulna</i>	54	3	5,6	46	1	2,2	54	4	7,4	29	0	0,00
<i>Radius</i>	44	2	4,5	46	1	2,2	44	0	0,0	28	0	0,00
<i>Femur</i>	59	1	1,7	47	0	0,00	54	1	1,9	32	0	0,00
<i>Tibia</i>	53	1	1,9	41	1	2,4	49	2	4,1	27	0	0,00
<i>Fibula</i>	49	1	2,0	33	0	0,0	36	2	5,6	14	0	0,00

N – pētīto indivīdu skaits; X – indivīdu skaits, kam konstatēts attiecīgā kaula lūzums.

Ikšķīles iedzīvotāju **postkraniālā skeleta** (ekstremitāšu garie kauli un atslēgkauls) traumas galvenokārt ir kaulu lūzumi (10 vīriešiem, 4 sievietēm). Tikai vienā gadījumā, ko apskatījām jau iepriekš (262. kaps), postkraniālajā skeletā konstatēti nāvējoši ievainojumi – cirtieni ar zobenu.

Augšdelma kaula (*humerus*) lūzums konstatēts vienā gadījumā – 20–25 gadus vecai sievietei (224. kaps). Šo gadījumu aprakstījis V. Derums.⁴⁷ Var piekrist viņa izteiktajam viedoklim, ka labā augšdelma lūzums sievietei noticis agrā bērnībā, bojājot kaula augšanas zonu. Tā rezultātā kaula augšana garumā apstājusies, tas gandrīz uz pusi īsāks salīdzinājumā ar kreiso augšdelmu.

Rokas apakšdelma kaulu lūzumi konstatēti pieciem vīriešiem un divām sievietēm (2. tab.). No tiem vislielāko interesi izraisa elkoņa kaula (*ulna*) traumas, kas konstatētas trim vīriešiem (166., 196., 266. kaps). Visos šajos gadījumos lūzums ir elkoņa kaula diafīzes apakšējā trešdaļā. Tas netieši var liecināt par šo cilvēku saistību ar militāriem konfliktiem (ar rokas apakšdelmu cenšoties pasargāt seju no pretinieka uzbrukuma). Šādu traumu var iegūt arī kritiena rezultātā, galvenokārt gados vecākas sievietes.⁴⁸ Jāatzīmē, ka mūsu gadījumā nav statistiski ticamas atšķirības starp vīriešu un sieviešu grupu.

Vairākiem indivīdiem apakšdelma kaulu traumu rezultātā elkoņa locītavas kustības bijušas apgrūtinātas, jo izveidojies osteoartrīts, smagākos gadījumos (451. kaps) – locītavas deformējošā artroze.

Daudz mazākā skaitā konstatēts kāju garo kaulu traumatisms. Vienam vīrietim (4.a kaps) atklāts augšstilba kaula osificējošais miozīts (kājas muskuļa dziļumā esošo saistaudu pārkaulošanās). Šajā gadījumā tas acīmredzot radies muskuļa piestiprināšanās vietā kā ilgstoša kairinājuma (sistemātiskas lielas fiziskas slodzes) vai traumas sekas.

Augšstilba kaula (*femur*) lūzums konstatēts tikai vienā gadījumā (196. kaps). Jāatzīmē, ka šim vīrietim, kas miris 55–60 gadu vecumā, konstatēti vairāki skeleta labās puses kaulu (atslēgas, elkoņa, augšstilba) lūzumi, kā arī kreisās puses apakšstilba kaula (nedaudz zem ceļa locītavas) ievainojums. Iespējams, ka visi šie lūzumi radušies vienlaicīgi kādā nelaimes gadījumā. Traumu raksturs norāda, ka tās varēja rasties, vīrietim nokrītot no liela augstuma, piemēram, no kādas celtnes jumta (darba trauma?) vai koka. Tas noticis vairākus gadus pirms šī indivīda nāves. Kaulu lūzumi sadzijuši. Vislielākās komplikācijas radījis augšstilba kaula lūzums, jo izveidojies strutojošs iekaisums – osteomielīts, kas pirms antibiotiku ēras parasti bija nāvējošs. Šis vīrietis to pārcietis, bet smago traumu dēļ kļuva invalīds: labā kāja saīsinājās par apmēram 5–7 cm, kā arī bija apgrūtinātas labās rokas kustības elkoņa locītavā.

Apakšstilba kaulu traumatiski bojājumi konstatēti trim indivīdiem. Vienā gadījumā (4. kaps) vīrietim bijuši laužti abi kreisās kājas apakšstilba kauli. Lūzumi labi sadzijuši, bez lielas nobīdes. Šo gadījumu

**Osteoartrīta sastopamības biežums Ikšķīles iedzīvotājiem
13.–15. gadsimtā**

Locītava	Vīrieši			Sievietes		
	N	X	%	N	X	%
Plecu	57	19	33,3*	49	7	14,3*
Elkoņa	58	15	25,9*	49	8	16,3*
Plaukstas	55	17	30,9*	47	4	8,5*
Iegurņa	59	6	10,2	47	2	4,3
Ceļa	60	12	20,0*	47	4	8,5*
Pēdas	56	6	10,7	41	2	4,9

N – pētīto indivīdu skaits; X – indivīdu skaits, kam konstatēts osteoartrīts;

* – statistiski ticama atšķirība starp dzimumiem (Chi-kvadrāta tests).

savā pētījumā apskatījis arī V. Derums. Viņš uzskata, ka lielā lielakaula apakšējās trešdaļas slīpais lūzums tik labi varējis sadzīt, vienīgi lietojot imobilizāciju.⁴⁹ Interesanti, ka mazā lielakaula lūzums noticis nevis apakšdaļā, bet augšdaļā. Šāds komplicēts kājas lūzums nevarēja rasties kritiena dēļ, bet gan kāda smaguma, piemēram, vairāku akmeņu uzkrāšanas rezultātā. Diemžēl no šī indivīda izpētei bija pieejami vienīgi apakšējās ekstremitātes skeleta kauli, tāpēc nav zināms, vai viņam bijuši vēl citu kaulu lūzumi.

No 13.–15. gs. Ikšķīles iedzīvotāju postkraniālā skeleta traumām vislielākās pārdomas izraisa ļoti augstais atslēgkaula lūzumu īpatsvars. Turklāt atslēgkaula lūzumi konstatēti tikai vīriešiem – 12,2% no izpētīto indivīdu skaita. Lai gan visos gadījumos lūzumi sadziedēti, vairākiem indivīdiem traumētais kauls saīsinājies par 1–2,5 centimetriem. Jāatzīmē, ka līdz šim Latvijas paleoantropoloģiskajā materiālā nav konstatēts tik augsts vienas iedzīvotāju grupas atslēgkaula traumatisma līmenis. Piemēram, Sēlpils viduslaiku iedzīvotājiem (13.–17. gs.) tas ir tikai 3,2% (2. tab.), kas ir statistiski ticami mazāk. Kā liecina bioarheoloģiskie pētījumi citās teritorijās (Zviedrija, Lietuva, Horvātija, Anglija u.c.), parasti atslēgkaula lūzumu īpatsvars nepārsniedz 3–5% no kopējā izpētīto indivīdu skaita.⁵⁰ Acīmredzot šī kaula augstais traumatisma līmenis Ikšķīles vīriešiem ir saistīts ar viņu profesionālo darbību, t.i., paaugstinātu fizisko slodzi uz plecu joslu. Par to liecina arī iepriekš analizētās Ikšķīles iedzīvotāju mugurkaula skriemeļu traumas, kā arī locītavu slimības (3. tab.).

Osteoartrīts, smagākā formā – deformējošā artroze ir locītavu kaulu un to skrimšļu dažādas hroniskas izmaiņas, kam raksturīga deformācija un izcilnīši pie kaulu malām. Šie izcilnīši jeb osteofīti reizēm ir ļoti lieli un pilnīgi deģenerē locītavas – tās kļūst sāpīgas, darbaspējas tiek ierobežotas. Bieži vien locītavu patoloģiskās izmaiņas ir saistītas ar palielinātu fizisko slodzi, un pēc kādas noteiktas locītavas paaugstināta patoloģisko gadījumu skaita var spriest par iedzīvotāju

fiziskā darba specifiku.⁵¹ Ikšķīlē iegūtie dati liecina, ka vīriešiem osteoartrīts visvairāk konstatēts plecu un plaukstu locītavās (3. tab.). Te gan jāpiebilst, ka daudzos gadījumos tas raksturīgs gados vecākiem vīriešiem (60 gadu un vairāk) un, iespējams, saistīts ar bioloģiskajiem novecošanas procesiem. Tas gan neizslēdz iespējamību, ka šo indivīdu kaulu sistēmas paātrinātu novecošanos ietekmējis smags fizisks darbs.

Pēc raksta autora domām, daļai Ikšķīles vīriešu plecu joslas, roku kaulu un mugurkaula skriemeļu traumatisma izcelsme saistīta ar darbošanos celtniecībā (dolomītakmeņu laušana un pārvietošana, kaļķu dedzināšana un veldzēšana, būvdetaļu kalšana, mūra celtnu konstrukciju būve u.c.). No rakstītajiem vēstures avotiem zināms, ka Ikšķīlē mūra ēku celtniecība aizsākās 12. gs. beigās. Kā liecina arheoloģiskie pētījumi, būvdarbi baznīcas un pils teritorijā turpinājušies arī vēlākos gadsimtos.⁵² Jāņem vērā, ka, sākot jau ar 13. gs. beigām, Ikšķīles pils bija strīdu objekts starp ordeni un bīskapa vasaļiem. Laikposmā no 1257. līdz 1479. gadam pils īpašnieki mainījušies piecas reizes. Iespējams, ka pils šo strīdu laikā arī cietusi un nepārtraukti atjaunota. Sākot ar 15. gs., bijušajā lībiešu ciemā, kas situēts blakus baznīcai, sākās intensīva mūra ēku celtniecība.⁵³ Visos šajos būvdarbos acīmredzot galvenokārt bija iesaistīti pils un ciema iedzīvotāji, kas vēlāk tika apglabāti baznīcas kapsētā.

Līdz ar Ikšķīles seno iedzīvotāju skeleta traumu un ievainojumu analīzi izvirzās jautājums par to dziedniecību. Jāatzīmē, ka vairumā gadījumu kaulu lūzumi sadzijuši ļoti labi, ar kaulu galu minimālu novirzi. Tikai vienā gadījumā lūzuma vietā izveidojies hronisks iekaisums – osteomielīts (196. kaps). Tas izskaidrojams galvenokārt ar to, ka 13.–15. gs. nebija šaujamo raķu radīto traumu, kas īpaši veicina osteomielīta rašanos. Labi saaugušie lūzumi un sadziedētie ievainojumi liecina par kvalitatīvu medicīnisko palīdzību. Īpaši jāuzsver divas veiksmīgās galvaskausa trepanācijas, pēc kurām pacienti dzīvojuši vēl ilgāku laiku. Mums nav drošu faktu, kas ļautu izdarīt secinājumus,

vai trepanāciju veikuši tautas dziednieki, kuru pieredze mantota no paaudzes uz paaudzi, vai šo medicīnisko palīdzību snieguši atbraucēji, kuriem bijušas nepieciešamās zināšanas. Var vienīgi atzīmēt, ka daļēji publicētajā arheoloģiskajā materiālā no Ikšķiles senvietu kompleksa tikai viena senlieta ir medicīnisks instruments – ādercirtis, ko izmantoja asins nolaišanai ārstniecisko nolūkos. Tas atrasts lībiešu ciema vietā, bet nav datēts.⁵⁴ Nevar piekrist iepriekšējos pētījumos nacionālā romantisma garā izteiktajam viedoklim, ka uz Livoniju atbraukušajiem priesteriem un mūkiem, kas veica medicīnisko aprūpi, bija vājas zināšanas medicīnā un “vācu mūki pastāvīgo sadursmju laikā iemācījās pārsiet brūces un ārstēt kaulu lūzumus, kā arī daļēji pārņēma savā dziedniecībā tautas medicīnas līdzekļus”.⁵⁵ Varbūt atsevišķos gadījumos tā notika, bet jāņem vērā, ka 14.–16. gs. tieši Rietumeiropas klosteros (sevišķi Francijā un Vācijā) un universitātēs (Francijā, Anglijā, Itālijā) attīstījās medicīnas zinātne. Attiecībā uz kaulu traumatismu jāatzīmē, ka lūzumu ārstēšanā jau kopš Hipokrāta laikiem pazina t.s. locekļa iestiepšanas paņēmieni. Lūzumu gadījumos kaulu

centās ievilkta, lai tā gali nesaietu pamīšus un dzīšanas procesā nerastos traumētā locekļa (rokas, kājas) sāsiņājums. Uzskata, ka Eiropā šo ārstēšanas paņēmieni pirmais lietoja franču mūks Gijs de Šoliaks (*Guy de Chauliac*, 1300–1370) Abelholtas klosterī. Šī klostera kapsētā apbedīto skeleta kaulu izpētes rezultāti liecina par sarežģītu kaulu lūzumu ļoti veiksmīgu sadziedēšanu.⁵⁶ Nav izslēgts, ka arī Ikšķilē labi sadzijušo kaulu lūzumu ārstēšanu veikuši dziednieki ar profesionālām zināšanām. Cits jautājums ir, vai šādu palīdzību varēja saņemt visi Ikšķiles pils un ciema iedzīvotāji vai tikai sociāli augstāks iedzīvotāju slānis.

Nobeigumā jāatzīmē, ka Ikšķiles iedzīvotāju traumu un ievainojumu analīzes rezultāti liecina, ka daļa kaulu traumu saistīta ar militāriem konfliktiem Ikšķilē 13.–15. gadsimtā. Savukārt mugurkaula, plecu joslas un roku kaulu traumu cēlonis, iespējams, ir mūra ēku celtniecības darbi. Tādēļ nepieciešams turpināt Ikšķiles iedzīvotāju paleopatoloģisko izpēti (zobu sistēmas un skeleta slimības), kas kopā ar līdzšinējo informāciju ļautu ieskatīties vēl kādā nezināmā senās Ikšķiles vēstures lappusē.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- 1 Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugarēviča priekšvārds un komentāri. – Rīga, 1993. – 47.–49. lpp., I: 1–9.
- 2 *Graudonis J.* Ieskats Ikšķiles vēsturē // *Daugavas raksti: No Aizkraukles līdz Rīgai*. – Rīga, 1991. – 70.–76. lpp.
- 3 *Graudonis J.* Ikšķiles Rumuļu kapulauks // *AE*. – Rīga, 1987. – 15. laid. – 82.–93. lpp.
- 4 Indriķa hronika. – 87. lpp., X: 5–6.
- 5 *Graudonis J.* Ieskats Ikšķiles vēsturē. – 86., 87. lpp.
- 6 *Graudonis J.* Ikšķiles arheoloģiskā izpēte 1968. gadā // *RT* 1968. – Rīga, 1969. – 32.–34. lpp.
- 7 *Graudonis J.* Ikšķiles arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. gadā // *RT* 1969. – Rīga, 1970. – 47.–50. lpp.
- 8 *Graudonis J.* Ikšķiles arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1973. gadā // *ASM* 1973. – Rīga, 1974. – 34. lpp.
- 9 Indriķa hronika. – 49. lpp., I: 3–9.
- 10 *Malvess R.* Atskaite par arheoloģiskajiem izrakumiem Ikšķiles senvietā 1961. gada vasarā. – Rīga, 1962. – 3. sēj., VI AA: 81; *Celmiņš A.* Mūra šķirsti Ikšķiles un Rīgas viduslaiku kapu iekārtojumā // *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*. – Rīga, 2000. – 145.–147. lpp.
- 11 *Jansons G.* Ikšķiles 13. gs. baznīcas pieclapu rozete // *Latvijas viduslaiku pils*, 3. – Rīga, 2002. – 314. lpp.
- 12 *Graudonis J.* Ikšķiles Rumuļu kapulauks. – 82.–93. lpp.
- 13 *Jansons G.* Ikšķiles viduslaiku baznīca un pils. – Rīga, 2004. – 115. lpp.
- 14 *Денисова Р. Я.* Этногенез латышей. – Рига, 1977. – С. 19–21; *Граверс Р. У.* Этническая одонтология латышей. – Рига, 1987. – С. 211–219.
- 15 *Zariņa G.* Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija (7.–18. gs.). Promocijas darba kopsavilkums. – Rīga, 2003.
- 16 *Gerhards G.* Daugavas lejteces 13.–17. gadsimta iedzīvotāju fiziskā attīstība // *LVIŽ*. – 2003. – Nr. 1. – 11.–16. lpp.
- 17 Citēts pēc: *Švābe A.* Latvijas vēsture. 3. izd. – Rīga, 1990. – 1. d. – 104. lpp.
- 18 *Lovell N. C.* Trauma Analysis in Paleopathology // *Yearbook of Physical Anthropology*. – 1997. – Vol. 40. – P. 139–170; *Larsen C. S.* Bioarchaeology. Interpreting Behaviour from the Human Skeleton. – Cambridge, 1998. – P. 35–70.
- 19 *Ortner D. J., Putschar W. G.* Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. – Washington, 1981. – P. 55–61.
- 20 *Roberts C., Manchester K.* The Archaeology of Disease (2nd ed.). – New York, 1995. – P. 65–89.
- 21 *Ortner D. J., Putschar W. G.* Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains; *Roberts C.* Trauma in Biocultural Perspective: Past, Present and Future Work in Britain // *Human Osteology in Archaeology and Forensic Science*. – London, 2000. – P. 337–356; *Buikstra J. E., Ubelaker D.* Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains // *Arkansas Archaeological Research Series*. – 1994. – Vol. 44.
- 22 *Maples W. R.* The Practical Applications of Age-estimation Techniques // *Age Markers in the Human Skeleton*. – Illinois, 1989. – P. 319–324.
- 23 *Key C. A., Aiello L. C., Molleson T.* Cranial Suture Closure and Its Implications for Age Estimation // *International Journal of Osteoarchaeology*. – 1995. – Vol. 4. – P. 193–207; *Nawrocki S. P.* Regression Formulae for Estimation Age at Death from Cranial Suture Closure // *Forensic Osteology* (2nd ed.): *Advances in the Identification of Human Remains*. – Illinois, 1998. – P. 276–292.
- 24 *Todd T. W.* Age Changes in the Pubic Bone I. The Male White Pubis // *American Journal of Physical Anthropology*. – 1920. – Vol. 3. – P. 285–339; *Brooks S. T., Suchey J. M.* Skeletal Age Determination Based on the Os Pubis: A comparison of the Acsadi – Nemeskeri and Suchey – Brooks Methods // *Human Evolution*. – 1990. – Vol. 5. – P. 227–238.
- 25 *Lovejoy C. O., Meindl R. S., Pryzbeck T. R., Mensforth R. P.* Chronological Metamorphosis of the Auricular

- Surface of the Ilium: Anew Method for the Determination of Adult Skeletal Age at Death // *American Journal of Physical Anthropology*. – 1985. – Vol. 68. – P. 15–28.
- ²⁶ *Iscan M. Y., Loth S. R.* Estimation of Age and Determination of Sex from the Sternal Rib // *Forensic Osteology: Advances in the Identification of Human Remains*. – Springfield, Illinois, 1986. – P. 68–89.
- ²⁷ *Derums V.* Tautas veselība un dziedniecība senajā Baltijā. – Rīga, 1978. – 112.–186. lpp.
- ²⁸ *Courville C. B.* War Wounds of the Cranium in the Middle Ages: As Disclosed in the Skeletal Material from the Battle of Wisby (1361 AD) // *Bull. Los Angeles Neurology Society*. – 1965. – Vol. 30. – P. 27–33.
- ²⁹ *Jansons G.* Ikšķīles viduslaiku baznīca un pils. – 34.–36. lpp.
- ³⁰ *Graudonis J.* Ieskats Ikšķīles vēsturē. – 84. lpp.
- ³¹ *Daiga J.* Izrakumi Dobeles kapsētā // *ASM* 1979. – Rīga, 1980. – 51. lpp.
- ³² *Šturms E.* Ikšķīles baznīcas kapenes // *Latviešu konversācijas vārdnīca*. – Rīga, 1931–1932. – 7. sēj. – 12532.–12535. sl.
- ³³ *Roberts C., Manchester K.* The Archaeology of Disease. – P. 90–94.
- ³⁴ *Aufderheide A., Rodriguez-Martin C.* The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology. – Cambridge, 1998. – P. 32–34.
- ³⁵ *Roberts C., McKinley J.* Review of Trepanations in British Antiquity Focusing on Funerary Context to Explain their Occurrence // *Trepanation: History, Discovery, Theory*. – Lisse, 2003. – P. 55–79.
- ³⁶ *Derums V.* Tautas veselība un dziedniecība senajā Baltijā. – 173.–181. lpp.
- ³⁷ *Martin G.* Why Trepan? Contributions from Medical History and the South Pasific // *Trepanation: History, Discovery, Theory*. – Lisse, 2003. – P. 330–335.
- ³⁸ *Graudonis J.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ikšķīles baznīcas kapsētā 1968. gadā, VI AA: 296.
- ³⁹ *Izsaku pateicību V. Muižniekam par apbedījuma datēšanu.*
- ⁴⁰ *Graudonis J.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ikšķīles baznīcas kapsētā 1968. gadā, VI AA: 296.
- ⁴¹ *Graudonis J.* Ikšķīles arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. gadā. – 48. lpp.
- ⁴² *Indriķa hronika*. – 87. lpp., X: 5–7.
- ⁴³ *Larsen C. S.* Bioarchaeology. Interpreting Behaviour from the Human Skeleton. – P. 302–332; *Bogin B.* Patterns of Human Growth // *Cambridge Studies in Biological and Evolutionary Anthropology*, 23. – Cambridge, 1999. – P. 225–324.
- ⁴⁴ *Brown K.* Ancient DNA Applications in Human Osteoarchaeology: Achievements, Problems and Potential // *Human Osteology in Archaeology and Forensic Science*. – London, 2000. – P. 455–474.
- ⁴⁵ *Jankauskas R.* Velyvųjų viduamžių Alytaus antropologija: XIV–XVII a. senkapio dumenimis // *Lietuvos archeologija*. – Vilnius, 1995. – T. 11. – P. 34–46.
- ⁴⁶ *Merbs F.* Trauma // *Reconstruction of Life from the Skeleton*. – New York, 1989. – P. 169–171.
- ⁴⁷ *Derums V.* Tautas veselība un dziedniecība senajā Baltijā. – 166.–168. lpp.
- ⁴⁸ *Arcini C.* Health and Disease in Early Lund (osteopathological studies of 3,305 individuals buried in the first cemetery area of Lund 990–1536). – Lund, 1999. – P. 134–138.
- ⁴⁹ *Derums V.* Tautas veselība un dziedniecība senajā Baltijā. – 162. lpp.
- ⁵⁰ *Jankauskas R.* Velyvųjų viduamžių Alytaus antropologija. – P. 42–46; *Arcini C.* Health and Disease in Early Lund. – P. 145; *Šlaus M., Kollman D., Novak S., Novak M.* Temporal Trends in Demographic Profiles and Stress Levels in Medieval (6th–13th Century) Population Samples from Continental Croatia // *Basic Sciences*. – 2002. – Vol. 43 (5). – P. 598–605; *Roberts C., Manchester K.* The Archaeology of Disease. – P. 74–76.
- ⁵¹ *Bridges P. S.* Degenerative Joint Disease in Hunter–Gatherers and Agriculturists from the Southeastern United States // *American Journal of Physical Anthropology*. – 1991. – Vol. 85. – P. 371–379.
- ⁵² *Graudonis J.* Ikšķīles arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1973. gadā. – 29.–33. lpp.
- ⁵³ *Graudonis J.* Arheoloģiskie izrakumi Ikšķīlē 1974. gadā // *ASM* 1974. – Rīga, 1975. – 35.–37. lpp.
- ⁵⁴ *Graudonis J.* Ikšķīles arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1973. gadā. – 32. lpp., 5. att.
- ⁵⁵ *Derums V.* Tautas veselība un dziedniecība senajā Baltijā. – 193. lpp.
- ⁵⁶ *Clark W. A.* History of Fracture Treatment up to the 16th Century // *Journal Bone Joint Surgery*. – 1937. – Vol. 19 (1). – P. 47–63.

Guntis Gerhards

TRAUMA AND INJURIES IN THE ANCIENT INHABITANTS OF IKŠKĪLE

Summary

Trauma is one of the most common pathological conditions seen in human skeletal remains, along with the dental and joint diseases, and its description appears regularly in the bioarchaeological literature. The term *trauma* refers to wounds or injuries caused by external factors. In archaeological material the observed type of trauma is that which leaves a mark on the skeleton. It includes bone fractures, crush injuries, injuries caused by sharp instruments, and dislocations. Studies of trauma in archaeological material tell us about the prevalence of accidents and the degree of

aggression in a society. It also gives us an insight into the medical knowledge and level of care in that society.

This article provides a trauma and injury characterization of the population of ancient Ikšķīle in the 13th–15th centuries obtained in archaeological excavations. This material consists of 210 skeletons. The results provide information about which parts of the skeleton have been affected by trauma. The fractures or injuries have been divided into cranial, spinal and postcranial trauma. It was registered whether the

fracture had healed or not, complications such as infections, serious malpositioning, and shortening of the bone. Head injuries have been divided into cut injuries from e.g. sword, or depression fractures, which could have been caused by a blunt object, but also could have occurred in accidents where a falling object struck the individual on the head.

The osteological investigation was macroscopic. Comparisons with respect to fractures of different bones have been made with material from Latvia (Sēlpils, Ventspils). Skeletal evidence of trauma was present in both sexes of inhabitants of Ikšķīle and found only in adults (26 males, 8 females). In Ikšķīle there were two types of trauma, namely trauma produced by an accident and trauma produced by violence.

Cranial injuries were noted only in males (7 cases). In two of these cases, the individual had presumably died as a result of the trauma. One of them had also postcranial unhealed injuries. In Ikšķīle at this time two successful skull trepanations have been revealed.

Vertebral compression occurred most commonly in the thoracic spine. It was seen especially in the lower thoracic spine, vertebral bodies 8–12. The upper lumbar region was also involved, but not so often. Compression fractures of the vertebrae usually involve one

vertebra. High frequencies of Schmorl's depressions in both sexes are consistent with heavy physical strain on the vertebral column.

A comparison between the different limb bones shows that there were significantly more individuals who had fractures of the long bones of the forearm than of other limb bones, but there were also significantly more males with fractures of the clavicles than with fractures of the other postcranial bones. At the time in question, intensification in the building activities was going on in Ikšķīle among other things. These building activities certainly contributed to an increased risk of accidents and may well have been the cause of the increased number of fractures in men during the 13th–15th centuries.

Basing on the large number of healed fractures, it can be inferred that knowledge of how to splint and immobilize a fractured bone was practised in Ikšķīle during medieval times. The fact that the majority of the fractures were healed may indicate the absence of complicated fractures, such as constitute comminuted ones.

This palaeopathological investigation of the population of ancient Ikšķīle in the 13th–15th centuries gives new information and together with archaeological and historical investigations helps us better understand the realities of people's life at this time.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* Unhealed head injuries (Ikšķīle Burial 262; 40–45-year-old male)
- Fig. 2.* Unhealed postcranial injuries (Ikšķīle Burial 262):
a) left humerus; b) right scapula; c) left femur
- Fig. 3.* Unhealed wound to occipital bone (Ikšķīle Burial 504; 35–40-year-old male)
- Fig. 4.* Trepanation of skull (Ikšķīle Burial 486; 55–60-year-old male)

Rita Grāvere

LĪBIEŠU PĀRLATVISOŠANĀS PROCESA DAŽI ASPEKTI

Lībiešu cilmes, valodas un kultūras vēstures jautājumi vienmēr lielākā vai mazākā mērā ir saistījuši dažādu pētnieku uzmanību. Tas arī saprotams, jo nevar pēģīt Latvijas vēsturi, arī kultūras vēsturi, tāpat latviešu etnoģenēzi, neskarot lībiešus. Lībiešu vēstures pētniecībā īpaši nozīmīgi bija 20. gs. 60. gadu otrajā pusē un 70. gadu sākumā plaši izvērstie arheoloģiskie izrakumi Rīgas HES celtniecības zonā – to gaitā radās daudzas jaunas atziņas lībiešu cilmes, etnoģenēzes, kultūras procesu izpētē. Šeit iegūtie materiāli vispilnīgāk atsedza lībiešu etnosa un tam raksturīgās somiskas nokrāsas kultūras pastāvēšanu 10.–13. gs. Daugavas lejtecē.

Vēstures avoti šai laikā izšķir vairākus lībiešu apdzīvotos apgabalu. Viens no tiem – *Gaujas lībiešu* novads ar centru ap Turaidu, Siguldu un Krimuldu. Arheoloģiski to iezīmē uzkalniņu kapulauki, kuros ievērota lībiešu kultūrai raksturīgā mirušo Z–D orientācija un bērnu rituāls ar suņu ziedoņiem.¹ Otrs lielākais ir *Piedaugavas lībiešu* novads, kurā sastopami gan uzkalniņu, gan līdzenie kapulauki ar mirušo ZR–DA orientāciju.² Tā teritorija sniedzās no Daugavas lejteces līdz Aizkrauklei, un tajā, kā to rāda 13. gs. dokumenti, šķirami vairāki novadi, jo runa ir par Rīgas, Salaspils, Ikšķiles, Lielvārdes un Aizkraukles lībiešiem.³

Livonijas Indriķa hronikā minēti vēl citi lībiešu apdzīvotie novadi: *Metsepole*⁴ (lībiešu apdzīvotās teritorijas ziemeļu apgabals), *Idumeja*⁵ (Straupes apvidū), *Rozula* (starp Trikātu un Metsepoli).⁶ Pēc hronista rakstītā varam spriest par jau toreiz bijušo šīs teritorijas etniski jaukto apdzīvotību. To apliecina arī arheoloģijas dotumi, jo šeit situētajos kapulaukos vērojama vīriešu un sievietes apbedījumu pretējā orientācija, kāda raksturīga latgaļu bērnu ritam.⁷ Turklāt Indriķis hronikā nereti lieto arī tādus atsevišķu vietu iedzīvotāju apzīmējumus kā “ikšķilieši”, “turaidieši”, arī “daugavieši”, “salieši”, kas netieši rāda, ka šajos novados jau bija aizsācies iedzīvotāju integrācijas process.

Lībiešu etnosa pastāvēšanai kritisks izrādījās 13. gs. ar to ievadošiem krustakariem un citiem no šīs ekspansijas izrietošiem apstākļiem, kurus aplūkosim mazliet vēlāk. Tomēr, neskatoties uz krustakaru izraisītiem

iedzīvotāju zaudējumiem, iedzīvotāju daļēju aizplūšanu no dzimtajām vietām, kopumā visi pētnieki atzīst, ka *lībiešu pārlatviskošanās* bija ilgstošs asimilācijas process, kas beidzās ar lībiešu iekļaušanos latviešu tautībā. Tā 1974. gadā, aprakstot lībiešiem raksturīgo antropoloģisko tipu, prof. R. Denisova konstatēja, ka “lībiešu pakāpeniskas un ilgstošas asimilācijas process, kas beidzās ar lībiešu iekļaušanos latviešu tautībā, liekas skaidrs, bet nav vienprātības jautājumā par lībiešu kultūras sākumiem”.⁸ Tomēr, neskatoties uz to, daudzkārt pētnieki no jauna pieskārušies šim procesam, atsedzot atsevišķas tā šķautnes. Pati profesore, analizējot Vidzemes lībiešu novadā zināmo viduslaiku populāciju (Mārtiņsalas, Ikšķiles u.c.) antropoloģisko sastāvu, visai skaidri atsedz šo populāciju pārlatviskošanās *bioģenētisko* aspektu.⁹ Taču kopumā šī procesa gaita tā arī palikusi līdz galam neatsegta, jo katrā atsevišķā vēstures periodā lībiešu integrāciju, šķiet, sekmēja un virzīja citi faktori.

Raksturojot lībiešu asimilācijas procesa *valodniecisko* aspektu, K. Ancītis un A. Jansons atzīmē, ka 2. g.t. pārtautošanās skārusi “visus valodas aspektus, tā ka radies īpašs lībiskais dialekts latviešu valodā. Tas izskaidrojams ar pārtautošanās veidu. [...] ieplūšana bija masveidīga: latviski runāt bija spiesti veseli lībiešu pagasti, kas pārtautoties nemaz nevēlējās. Otrās valodas apgūšana notika tikai nepieciešamības robežās.” Viņi atzīst, ka “savstarpējiem kariem pārtautošanās procesā būs bijusi maza nozīme. Lībiešu pārlatvināšana iekrīt laikmetā, kad ir lībieši, ir latvieši bija pakļauti svešai varai.”¹⁰ Kā otru nozīmīgāko lībiešu skaita samazināšanās faktoru pētnieki min stihiskās nelaiemes, galvenokārt mēra epidēmijas Vidzemē 16. un 17. gs., kā arī 1710. gada lielo mēri. Pamatojoties uz E. Dunsdorfa pētījumiem par mēra epidēmijas postošo ietekmi, K. Ancītis un A. Jansons secina, ka mēris ievadījis lībiešu galīgo likvidāciju.¹¹

Prof. Ē. Mugurēvičs, izvērtējot šī procesa *kultūras* aspektus, uzskata, ka 13.–14. gs. Kurzemē, daļai lībiešu sajaucoties ar kuršiem, radās t.s. *kuronizēto* lībiešu kultūra. Šai laikā daļa kuronizēto lībiešu pārvietojās dienvidu un austrumu virzienā uz zemgaļu un latgaļu zemēm, kur, sajaucoties ar pamatiedzīvotājiem, viņiem

bija noteikta loma latviešu tautas izveidē. Pēc viņa domām, "15.–16. gs. kapu apbedījumos tur, kur lībiešu procents bija samērā augsts, mirušo apglabāšanā dominēja Z–D vai ZR–DA virziens". Ē. Mugurēviča pamatsecinājums, kas balstās galvenokārt dažādu viduslaiku un jauno laiku autoru aprakstos, ir tāds, ka "jau no 16. gs. Latvijas teritorijā dzīvo vienota latviešu tauta (*populus*), kurai bija tautas galvenā pazīme – kopēja valoda".¹² Arī etnogrāfs S. Cimermanis, vērtējot šī procesa hronoloģiskos ietvarus, atzīst, ka 17. gs. sākumā ir beidzies kāds latviešu etnosa konsolidācijas process.¹³

Atsauksimies vēl uz kādu vēstures avotos balstītu pētījumu par Livonijas vēsturi, kurā atsevišķa nodaļa veltīta latviešu maztautām. Tā autors I. Šterns raksta: "Vāciešiem 15. gs. dibinot savas muižas, daudzi lībieškie vietu nosaukumi izzūd, un to vietā stājas vācu vai latviešu dotie muižu vārdi." No tā pētnieks secina, ka "līdz ar lībju leksikas izzušanu ir sākusies arī viņu pārlatviskošana, jo lībiskajos Rietumvidzemes novados sāk iespieties latviešu emigranti". Šo secinājumu autors pamato ar vairākiem vēstures avotiem, kuriem uzmanību pievēršsim vēlāk. Tagad vienīgi norādīsim, ka arī I. Šterns fiksē šo procesu, taču nevar pateikt, kā un cik strauji latvieši iespiedās lībiskajos novados.¹⁴ Atsaucoties uz 18. gs. otrajā pusē Augusta Hupela izdotajiem Vidzemes muižu aprakstiem, kuros blakus muižu vāciskajam nosaukumam dots arī to latviskais vārds, I. Šterns secina, ka Limbažu draudzes muižu analīze rāda, ka ap 18. gs. šis tipiski lībiskais novads jau bija gandrīz pārlatviskots, tomēr ar dažām lībiskām apdzīvotām vietām, kā to apliecina muižu nosaukumi vācu valodā.¹⁵

19. gs., kad sākās Krievijas t.s. mazo tautu, t.sk. lībiešu un krievu zinātniska izpēte, pētnieki bija spiesti konstatēt, ka asimilācijas process vairs nav apturams.¹⁶ Lībieši kā sevi identificējoša tauta bija saglabājušies vairs tikai Vidzemē pie Salacas un Ziemeļkurzemē. Lībiešu asimilācijas procesa beigu fāzi laikam vislabāk raksturoja vācu anatoms R. Virhovs, kas 19. gs. beigās bija ieradies Vidzemē pētnieciskos nolūkos: "*Nevar neatzīmēt, ka šajā novadā noris kluss, mierīgs, bet neatvairāms latviešu uzvaras gājieni. Tā ir viena no īpatnējākām parādībām Eiropas etnoloģijā, jo latviešus nekādā ziņā vēl nevar atzīt par kultūras tautu. Un viņu ietekmes nesēji nav kaut kādas izcilas personības...*"¹⁷

Etnogrāfs S. Cimermanis lībiešu asimilācijas – saplūšanas procesu ar latviešiem raksturoja kā objektīvu un nelabvēlīgu sociālekonomisko apstākļu nosacītu procesu, kuru ietekmēja krustakaru radītie zaudējumi lībiešu apvidos, citnovadnieku ienākšana, kā rezultātā samazinājās lībiešu īpatsvars, bet vēlāk, lībiešiem paliekot mazākumā, viņu etniskās intereses nevienu neinteresēja, par kopvalodu kļuva latviešu valoda, palielinājās etniski jauktu ģimeņu un māju saimju skaits. 19. gs. otrajā pusē Ziemeļvidzemē noslēdzās šī novada lībiešu gadsimtiem ilgā saplūšana ar latviešiem.¹⁸

Tā īsi varētu raksturot pamatviedokļus, kas skar lībiešu t.s. pārlatviskošanās jeb asimilācijas procesu.

No sacītā izriet, ka, lai gan pamatlīnijās šis process liekas skaidrs, tomēr joprojām neskaidra ir tā norises gaita jeb mehānisms, jo gandrīz katrs pētnieks akcentējis tikai vienu šī procesa aspektu.

Pēc mūsu domām, lai pārlatviskošanās procesu varētu izvērtēt kopumā, tas jāskatīt laikposmā vēl līdz krustakariem. Turklāt vismaz sākotnēji šo procesu nevar dēvēt par pārlatviskošanos, jo integrācijai tolaik bija nedaudz citi akcenti. Apskatot laikposmu līdz krustakariem, pamanām arī pirmās integrācijas procesa izpausmes (jauktas laulības un šo laulību pēcteči, savstarpējie kultūras aizguvumi, arī dažu kultūras un valodas pazīmju pilnīga integrācija), kas labi tveramas arheoloģiskajā un antropoloģiskajā materiālā. Tas ir laiks, kurā sākotnēji varam vērot svešnetnisku elementu klātbūtni lībiešu vidē un vēlāk arī integrāciju. Gadsimtu gaitā, dažādu cēloņu un apstākļu dēļ samazinoties lībiešu skaitam un attiecīgi palielinoties ienācēju skaitam, procesa raksturs mainās. Tomēr, pirms pievērsīties dažiem pārlatviskošanās procesa aspektiem, mazliet jāskatām lībiešu apdzīvotības pirmāsākumi Vidzemē.

Etnoss piesaka sevi pasaulei tad, kad dokumentētajos vēstures avotos parādās tā apzīmējums – *etnonīms*. Tas ir cilts, cilšu apvienības, tautības, tautas apzīmējums. Tā ir etnosa ārējā atšķirības pazīme, kas slēpj sevī jau iekšēji realizējušos etnosa pašapziņu, ko parasti uzskata par galveno etnosa esības rādītāju.

Senākie vēstures avoti, pie kuriem pieder gan Sakša Gramatiķa "Dānijas vēsture", gan islandiešu valstsvīra un dzejnieka Snorri Sturlusona sarakstītā Olava sāga, atspoguļodami 9. gs. notikumus, garāmejojot piemin divas mūsu zemē dzīvojošas tautības – kuršus un lībiešus.¹⁹ Tas nozīmē, ka, sākot ar 9. gs., kaimiņtautām varēja būt pazīstams lībiešu etnonīms, lai gan drošākas vēsturiskās liecības ir no 12. gadsimta.²⁰

Rietumvidzemē nav zināmi lībiešu apbedījumi pirms 10. gs., toties no 10. līdz 12. gs., īpaši 11.–12. gs. lībiešu kapulauku skaits ir ievērojams.²¹ Neskaidrs ir jautājums par t.s. Metsepoles lībiešu sākumiem, lai gan vienīgais novads, kurā 9.–12. gs. (jaunākais dzelzs laikmets) lībiešu un viņu kultūras saknes varētu saistīties ar senākajiem akmeņkrāvumu kapiem, ir Indriķa hronikā minētā Metsepole.²²

Daugavas lībiešu apdzīvotību raksturojoši ciemi un attiecīgi iekārtoti kapulauki parādās 10. gs. beigās Salaspils Laukskolā,²³ Salaspils Vējstūros²⁴ un Doles salā (Vampeniešu I līdzenais kapulauks).²⁵ Arī Daugmales pilskalns tikai pēc 10. gs. kļuva par lībiešu un zemgaļu apmešanās vietu, jo līdz 10. gs. to par patvēruma vietu vai dzīvesvietu izmantoja zemgaļi, bet īslaicīgi te apmetās atsevišķi vikings, krievi un citu tautību pārstāvji.²⁶ Sākotnēji, šķiet, tās varēja būt visai nelielas populācijas. Tā Salaspils Laukskolas 10. gs. beigu un 11. gs. sākuma izpētītā lībiešu populācija ietvēra apmēram 141 cilvēku (42 vīrieši, 42 sievietes, 54 bērni un 3 nenosakāmi).²⁷ Tiesa gan, izteikts arī pretējs viedoklis, piemēram, E. Šnore uzskatīja, ka Doles salā 10. gs. beigās un 11. gs. sākumā dzīvoja samērā liels

iedzīvotāju skaits.²⁸ Īpaši jāuzsver kāds cits aspekts. G. Zariņa, analizējot Salaspils Laukskolas kopējo 10.–13. gs. lībiešu kapulauku struktūru, norādīja, ka šeit apbedīts 1,61 reizi vairāk vīriešu nekā sievietes un, spriežot pēc arheoloģiskā materiāla, 2,05 reizes vairāk zēnu nekā meiteņu. Turklāt laika gaitā vīriešu skaits pakāpeniski pieaug un 12.–13. gs. mijā kļuva vēl izteiktāks, kas liecina par viņu noteicošo lomu sabiedrībā šai laikā.²⁹

11. gs. Daugavas lībiešu teritorijā stipri palielinās apdzīvoto vietu un attiecīgi arī iedzīvotāju skaits. Turpina funkcionēt ne tikai **Salaspils Laukskolas** un **Vampeniešu I** kapulauks (līdzena) Doles salā, bet 11. gs. 300–400 m attālumā no Vampeniešu I kapulauka parādās arī **Vampeniešu II** uzkalniņu kapulauks ar 116 apbedījumiem.³⁰ Nevar nepieminēt arī trešo Doles salā izvietoto lībiešu kapulauku – **Raušu** uzkalniņu kapulauku (169 apbedījumi), 1 km attālumā uz ziemeļaustrumiem no Vampeniešu ciema kapulaukiem.³¹

Uzmanību piesaista tas, ka senākie Raušu kapulauka apbedījumi (vīriešu kapi ar divasmeņu zobeniem un maksts gala apkalumiem, uznavas šķēpiem un greznām jostām, kā arī daži sievietes kapi ar lībiešu tipisko važiņu rotu pie bruņrupuču saktām, stikla krellu rotām) hronoloģiski attiecināmi tieši uz 11. gs. otro pusē. Raušu kapulauks turpina funkcionēt līdz 14. gs. ieskaitot. Mūsu apskatāmā temata sakarā norādīsim, ka jau šai laikā vismaz kultūrā aizsākās zināmi integrācijas procesi. Zīmīgi, ka kapulauka pētniecības gaitā 1969. gadā E. Šnore šeit neatrada nevienu bruņrupuču saktu, toties atzīmēja *stipru latgaļu kultūras iespaidu*, kā arī izteiktu zirgu kulta ietekmi.³²

Arī pētot Doles Raušu ciema teritoriju, kas varēja būt ap 25 ha liela un kuras apdzīvotības intensitāti raksturo 70 cm biezs kultūrlānis, E. Šnore pamanīja *“Daugavas lībiešu austrumu kaimiņu – latgaļu ietekmi uz lībiešu materiālo kultūru”*. Vietējo baltu tautību ietekmi Raušu senvietas kompleksā (apmetnē un kapulaukā) apliecināja šeit atrastās krustadatas un trīsstūrādas, tāpat aproču un gredzenu tipi. Raušu apmetne visintensīvāk bija apdzīvota 11. un 12. gadsimtā. Un atkal Raušos 12. gs. beigās un 13. gs. sākumā tik stiprā mērā kā nekur citur arheoloģe E. Šnore uzsver latgaļu elementa iepļūšanu un latviešu tautas kultūras ietekmi.³³ Līdzīgu viedokli, pētot Raušu lībiešu ciemu, izteica arī J. Daiga, norādot, ka atradumu vidū ir arī tādi, kas dod pamatu secinājumam, ka bez lībiešiem – varbūt nelielā skaitā – šeit dzīvoja arī latgaļi.³⁴

Raksturojot **Vampeniešu I** kapulauka topogrāfiju un arheoloģisko materiālu kopumā, E. Šnore vērsa uzmanību uz to, ka Daugavas lībieši intensīvā ūdensceļa – Daugavas krastos, šķiet, nav varējuši tik cieši noslēgties no saviem kaimiņiem – latgaļiem, zemgaļiem un kuršiem kā Gaujas lībieši. Sievietes kapos konstatētās atšķirīgās rotaslietas, kas parasti ir drošākās eniskās piederības noteicējas, šķiet liecinām, ka Doles salas augšgalā vācu iebrukuma priekšvakarā dzīvojuši ne tikai lībieši, bet arī to kaimiņu – latviešu pārstāvji.³⁵

Ne tikai par baltu tautu ietekmi lībiešu kultūrā, bet arī, kā šķiet, tolaik pastāvošajām eksogāmajām (jauktajām) laulībām (lībiešu vidē ieprecētajām sievietēm) liecina arheoloģiskais materiāls. Šai ziņā visai zīmīgas ir Vampeniešu I kapulauka divos apbedījumos atsegtais zemgaļiem tipiskās plāksnessaktas, kas kalpojušas kā važiņu saturētājas. 179. kapā – 14–18 gadu vecas meitenes apbedījumā šīs saktas atklātas kopā ar tipiski lībiskiem važturiem un citām lībiešu apbedījuma piedevām. Šī kapa zemgalisko nokrāsu pastiprina trīs kopā sakniedēti zemgaļiem tipiskie kaklariņķi ar kāšu galiem. 154. kapā uz mirušās krūtīm bija važiņas, iekārtas plāksnessaktās. Turklāt, ievērojot 154. kapā apbedītās sievietes R–A orientāciju, kāda nav raksturīga lībiešu kapiem, varētu domāt, ka apbedītā ir Dolē ieprecēta zemgaliete.³⁶ Kā īpaši zīmīgu apbedījumu Vampeniešu II kapulaukā E. Šnore akcentē 100. sievietes kapu, kur divām bronzas pakavsaktām ar atroptiem galiem piekārti lībiskie ažiurie važturi ar savienojošām važiņām.³⁷

Intensīvāka apdzīvotība 11. gs. otrajā pusē vērojama **Salaspils Laukskolā**, kas pakāpeniski pieaug arī nākamajos gadsimtos. To apliecina jau tas vien, ka šeit senākā (10./11. gs.) ciema vietā 12.–13. gs. parādās kapulauks. Pats ciems tika pārbīdīts austrumu virzienā.³⁸ Turklāt, līdzīgi kā citos lībiešu kapulaukos, arī Salaspils Laukskolas kapulauka materiāli visai skaidri apliecināja latviešu tautību (kuršu, zemgaļu un latgaļu) ietekmi lībiskajā kultūrvidē.³⁹ Iespējams pat, kā norāda A. Zariņa, pārejas posmā uz lībiešu ciemu apdzīvotība šeit netika pārtraukta. Divos kapos tika atrastas Kurzemes lībietēm raksturīgas rotas.⁴⁰

Plašs 11.–13. gs. uzkalniņu kapulauks ar 30 uzkalniņiem konstatēts **Salaspils Lipšos**. Turklāt tas, kā uzskatīja J. Daiga,⁴¹ nesaplūda ar pazīstamo lībiešu Jaunzemju kapulauku. Katrā uzkalniņā bija apbedīts viens mirušais, parasti ar galvu ZR virzienā. Starp mirušajiem izcēlās kāds (15. kaps) kažokā apbedīts 12. gs. dižciltīgais (iespējams, karavadonis) ar zobenu kreisajā pusē, tērpts zilganos smalka vilnas auduma svārkos. Mirušo sedza krāsots koka vairogs, pie kājām viņam bija nolikts māla trauks un blakus apglabāts suns. Ievērtību pelna arī 8. apbedījuma sieviete ar slāvu ciltīm raksturīgajiem deniņu riņķiem un tajos ievērtām dobām sudraba krellītēm.⁴² Salaspils Lipšu kapulauks (īpaši tā austrumu daļa), kā secināja pētniece, izmantots arī vēlāk: gan 14.–16. gs., kad tajā tika apbedīti lībieši, tā apliecinot vietas apdzīvotības nepārtrauktību, gan 17.–18. gs., kad kapulaukā līdzās vietējiem iedzīvotājiem tika apbedīti arī krievu kareivji.⁴³

Par citu Daugavas lībiešu apdzīvoto vietu – **Mārtiņsalu** līdz 12. gs. drošu rakstīto avotu nav. Plašie arheoloģiskie pētījumi, kas veikti Mārtiņsalā, liecina par Daugavas abu krastu (Vējstūri, Daugmale, Laukskola), Doles salas (Rauši, Vampenieši) iedzīvotāju epizodisku salas apmeklēšanu un īslaicīgu apmešanos 10.–11. gadsimtā. Pastāvīga apdzīvotība Mārtiņsalā, domājams, sākusies 11. gadsimtā.⁴⁴ 11.–13. gs. Mārtiņsalas ciems piedzīvoja uzplaukumu, jo tad šeit,

spriežot pēc arheoloģiskajiem atradumiem, uzturējušies vairāki simti iedzīvotāju.⁴⁵ Arī Mārtiņsalas plašajā lībiešu ciema vietā un kapulaukā arheologi pamanīja citu tautību atstātās pēdas. Tā Mārtiņsalas ciema vietā pētnieki atrada vēl pirms krustakariem šeit bijušās kuršu, zemgaļu, votu, skandināvu senlietas. Pētnieki pat pieļauj domu, ka samērā pastāvīgi šeit dzīvojuši kuršu tautības iedzīvotāji. A. Zariņa, izvērtējot Mārtiņsalas kapulauka arheoloģisko materiālu, atzīst, ka kapulaukā apbedīti arī baltu tautību pārstāvji (kurši u.c.).⁴⁶

Arī Salaspils ciema pirmsākumi datējami ar 12. gs., kaut gan plašāka apdzīvotība vērojama 13.–14. gs., un šeit, kā norādīja Ā. Stubavs, bijis “jaukts iedzīvotāju etniskais sastāvs”.⁴⁷

Mīnēsīm kādu visai interesantu Daugavas lejteces apvidus iedzīvotāju biogenētiskās integrācijas izpausmi, ko rāda tipisks piemērs no Mārtiņsalas plašā kapulauka. Mūsu uzmanību saistīja 1212. kapā guldītā sievietē, kas neapšaubāmi sevi uzskatījusi par lībiete, jo apbedīta ar visām lībiešu kultūrai raksturīgajām rotām.⁴⁸ Šis apbedījums ir vēl jo saistošāks tāpēc, ka sievietē pēc savas cilmes nebija lībiete, vismaz nepārstāvēja lībiešiem šajā laikā raksturīgo gracilo un šaursejaino antropoloģisko tipu. Pēc fiziskā tipa viņa vairāk bija piederīga latgaļu ciltīm, jo iemiesoja latgaļiem tipisko pazīmju kompleksu ar garu, augstu pēc velves izmēra galvu, platu, augstu un vaigu apvidū labi profilētu seju. Šis piemērs uzskatāmi rāda, ka arī Mārtiņsalā, tāpat kā citur Vidzemes lībiešu kultūrvidē, jau bija sācis integrēties baltu cilmes un, iespējams, vēl kāds cits komponents. Ievēribas cienīgs ir tas fakts, ka, vērtējot 10.–11. gs. Daugavas lībiešu kultūru kopumā, pētniekiem grūti izdalīt noteiktu – latgaļu vai kādu citu baltu cilmes komponentu. Šeit vairāk vērojama atsevišķu baltu tautu kultūras elementu integrācija lībiešu kultūrā. Zīmīgi, ka igauņu arheologs Ē. Tenisons īpaši akcentēja, ka Daugavas lībiešu apbedīšanas tradīcijām un priekšmetiem ir sevišķi daudz kopīga ar latgaļu un zemgaļu materiālo kultūru. Pēc viņa viedokļa, šis kopīgās iezīmes visskaidrāk izpaužas Daugavas lībiešu kultūras pirmsākumos – 10. gs. un 11. gs. pirmajā pusē.⁴⁹

Arī 12. gs. lībiešu etnosa struktūrā ir pamanāmas izmaiņas, saistītas ar iedzīvotāju integrācijas procesu. To labi ilustrē 12. gs. apbedīšanas tradīcijās vērojamās izmaiņas, uz kurām, izvērtējot 12. gs. sākuma Raušu kapulauka materiālu, uzmanību vērta E. Šnore. Viņa konstatēja, ka daudz retāki kļūst, pat izzūd ugunskaņi, mazāk šai laikā sastopamas arī rituālās bedres.⁵⁰ Tieši šajā laikā, kā uzskatīja arheoloģe, Doles augšgala kapu piedevās visspilgtāk novērojama kaimiņu tautību – zemgaļu, kuršu un latgaļu ietekme. Vērojami arī tālāki sakari austrumu virzienā.⁵¹

Vēl pārliecinošākas liecības par lībiešu vidē notiekošā integrācijas procesa biogenētiskajiem aspektiem sniedz antropoloģiskie materiāli. Diemžēl jāsapina, ka kopumā šis materiāls ir pārāk mazskaitlīgs un fragmentārs, lai to izmantotu pilnīgai šī procesa atklāšanai, taču zināmas likumsakarības un tendences tas uzrāda. Rīgas HES zonā 60.–70. gadu arheoloģiskās pētnie-

cības gaitā pirmoreiz tika iegūts Daugavas lībiešu antropoloģiskais materiāls. Tas ļāva nodalīt lībiešiem raksturīgo un no baltu tautībām stipri atšķirīgo antropoloģisko tipu. Tā raksturīgākās pazīmes bija gracila galvaskausa uzbūve, pēc apveida iegarena galva, šaura un vidēji gara seja.⁵² Izrādījās, ka visai līdzīgs pazīmju komplekss apvienoja Gaujas⁵³ un Salacas⁵⁴ (Metsepoles) lībiešus. Šis antropoloģiskais tips, kā to vērtēja R. Denisova, sastopams somu cilšu vidū arī Igaunijas vidienē un rietumu rajonos, lai gan tam šeit vairāk raksturīga dolihokrānija (vēl garāka galva).⁵⁵ Vidzemes lībiešu, igauņu un ziemeļrietumu Krievijas somu tautu antropoloģiskā līdzība it kā veido vienotu teritoriju un norāda uz Baltijas somu vienotas cilmes slāni.⁵⁶

Jāatzīmē vēl kāda Daugavas lībiešu kapulauku antropoloģiskā materiāla iezīme, kam savulaik uzmanību pievērsa R. Denisova. Šeit uz kopējā lībiešiem raksturīgā fiziskā tipa fona visai stipri izdalās atsevišķi vīrieši, kuriem ir masīva kaulu uzbūve un kurus R. Denisova vērtēja kā latgaļu cilmes. Kaut nav droša pamata, lai tos identificētu kā latgaļu etnosam piederīgos, taču to svešādā izcelsme liecina, ka risinājusies šo indivīdu integrācija lībiešu etniskajā vidē. Šādu indivīdu skaits bija pietiekams, lai R. Denisova izdalītu atsevišķu latgaļu cilmes vīriešu grupu, jo viņi iemiesoja latgaļu ciltīm kodolā raksturīgo masīvo, dolihokrāno antropoloģisko tipu ar platu, augstu seju.⁵⁷ Vienlaikus šie kapi, kā norādīja autore, ne ar ko neizceļas no pārējiem apbedījumiem. Tajos mirušie guldīti tāpat kā lībieši – ar galvu uz ziemeļrietumiem un apbedīti ar lībiešu kultūrai raksturīgām senlietām. Tādējādi arī R. Denisova uzskata, ka 11.–13. gs. jau var droši runāt par atsevišķu latgaļu cilmes indivīdu pilnīgu integrāciju lībiešu etniskajā vidē.⁵⁸ Šeit gan jāpiemin, ka, pamatojoties uz Daugavas lejteces lībiešu kapulauku osteoloģisko materiālu, konstatēts, ka lībiešiem kopumā raksturīgs liels vidējais ķermeņa garums (vīriešiem – 173,27 cm, sievietēm – 157,8 cm) un vidēja masivitāte. Šie parametri, sastatot tos ar Latvijas un Lietuvas dzelzs laikmeta iedzīvotāju osteometriskajiem datiem, ir līdzīgi baltu cilšu materiālam. Pēdējos gados izteikti vairāki viedokļi par lībiešu fiziskajām pazīmēm un apšaubīta lībiešu piederība gracilajam antropoloģiskajam tipam, tiesa gan, atzīstot, ka šīs problēmas risinājums atliekams līdz jaunu materiālu ieguvei no lībiešu kapulaukiem.⁵⁹

Lībiešu odontoloģiskā materiāla izvērtējums ļauj visai droši un nepārprotami ieskicēt lībiešu etnosa struktūras pārmaiņas laika gaitā. Tā 12. gs. otrajā pusē un 13. gs. sākumā odontoloģiskajā materiālā labi manāma masīvā, platsejainā antropoloģiskā komponenta ieplūšana un integrācija lībiešu vidē, kas pamazām lībiešiem tipisko Ziemeļu gracilo zobu tipu pārveido par jauktu tipu ar Viduseiropas un lībiešiem pašiem raksturīgajām pazīmēm. Lībiešu odontoloģiskā materiāla izpēte apliecina vēl sarežģītāku lībiešu etnosa veidošanās gaitu, kurā zināma nozīme – vismaz sākotnēji bija arī skandināvu elementam. Iedzīvotāju

integrācijas gaitā vienu tipu pamazām nomaina cits, un kopumā šo procesu raksturo baltu ciltīm raksturīgā Viduseiropas odontoloģiskā tipa pakāpeniska, gadsimtu gaitā labi vērojama iespīšanās, tad integrācija, un, visbeidzot, 13. gs. šeit vērojama lībiešiem raksturīgā Ziemeļu gracilā odontoloģiskā tipa gandrīz pilnīga nomaina ar Viduseiropas odontoloģisko tipu. Tiesa gan, tajā samanāmas dažas somu cilmes pazīmes.⁶⁰

Atbilstoši iepriekš minētajos materiālos atspoguļotajam visai droši varam pieņemt, ka šai reģionā vēl līdz krustakariem norisa vismaz divi gan hronoloģiski, gan pēc savām izpausmēm dažādi procesi. Senāko varētu apzīmēt par atsevišķu baltu tautību etniskā komponenta iekļaušanu, līdzasesamību un zināmu integrāciju lībiešu kultūrvīdē, to kopumā neizmainot. Citāda rakstura, arī, iespējams, vēlāks process, kas pamazām iespaidoja Daugavas lībiešu etnosa struktūru, norisa 12. gs. un jo īpaši strauji 13. gs. sākumā.

Arheologi atzīst, ka arī Gaujas baseina lībiešu zemēs, kur vienlaikus ar uzkalniņiem sastopami līdzenie kapi, tāpat var saskatīt latgaļu kultūras ietekmi.⁶¹ Neaizmirsīsim vēl kādu šim laikposmam raksturīgu etnisko kontaktu veidu, kas parādās lībiešu–latgaļu pierobežas apvidos. Šeit dažādi vēstures avoti reizē ar lībiešiem min arī citu tautību iedzīvotāju klātesmi, nevis integrāciju, konstatējot mehāniski jauktu iedzīvotāju sastāvu.

To, ka šie procesi bija sarežģīti, savijoties dažādiem integrācijas aspektiem, atspoguļo arī Indriķa hronika, kad hronists Lielvārdes un Aizkraukles iedzīvotājus reizēm dēvē par *līviem*, bet dažreiz lieto apzīmējumu *lielvārdieši* vai *aizkrauklieši*.⁶² Ja salīdzinām šīs vēsturiskās ziņas ar apdzīvoto vietu etnokulturālo vīdi, tad visai iespējams, ka Lielvārdē tā kopumā bija lībiska,⁶³ bet Aizkraukles senpilsētas un netālu esošā kapulauka materiāli rāda integrētu vīdi ar visai jauktu iedzīvotāju sastāvu. Tur dzīvoja gan latgaļi, gan lībieši, arī zemgaļi.⁶⁴ To pašu apstiprina antropoloģiskais materiāls.⁶⁵ Interesanti piezīmēt, ka Aizkrauklē līdzās lībiešu vīdū pārstāvētajam šaursejainajam antropoloģiskajam tipam pamanāms vēl kāds cits, iespējams, somiskas cilmes, samērā gracils, mezokrāns fiziskais tips, taču ar platu un pazemu seju.

Par Idumejas iedzīvotāju jauktu sastāvu nešaubījās pat hronists Indriķis. Tā Indriķis stāsta, ka 1206. gadā priesteris Daniēls tikko uzceltajā Straupes baznīcā kristījis "*loti daudz letgaļu un idumiešu*".⁶⁶ Visi minētie piemēri liecina, ka vēl pirms krustakariem jau bija aizsācies lībiešu integrācijas process. Cik tālu šī virzība bija aizgājusi, visai nepietiekamā un fragmentārā antropoloģiskā materiāla dēļ pateikt nevaram. Taču par to, ka pats process bija aizsācies tieši tad, šaubu nav.

To atzīst arī valodnieki. Atsauksimies uz V. Dambes pētījumiem par valodu kontaktiem toponīmijā 13. gadsimtā.⁶⁷ Viņa, pētot 13. gs. toponīmus un izvērtējot ap 360 vietvārdus, no kuriem par puslīdz analizējamiem atzina 230, nonāca pie slēdziena, ka to lielākā daļa bija baltiskas cilmes. Par tādiem valod-

niece atzina arī vietvārdus, kas bija fiksēti apvidos uz ziemeļiem no Daugavas. Turklāt šeit tādu vietvārdu bija ap 57%, kas izbrīnīja pašu pētnieci, jo viņa nebija domājusi, ka Baltijas jūras somu valodas pēdas 13. gs. senajos rakstos pavīdēs tik maz. Jāpiebilst, ka arī Rietumvidzemes novados, kuru nosaukumi sakņojas lībiešu valodā, kā Metsepole, Idumeja, jau 13. gs. daži vietvārdi šķiet baltiski. Pētījuma rezultātu gaismā V. Dambe uzdeva sev jautājumu, kāpēc sagaidāmajā lībiskajā vidē ne visos toponīmos atrodama tieši lībiskā cilme, bet reizēm pavīd igauņu vai pat somu cilmes vārdi.

Kā liecina viņas pētījums, arī Turaidas provinces daļas lībiešu Sateseles pils valdnieka vārds *Dabrelis* neskan ne lībiski, ne igauņiski, bet baltiski. Ievēribas cienīgs ir vēl kāds V. Dambes secinājums, proti, ka lībieši šai laikā nav bijuši kompakta etniska vienība, bet starp viņiem bijuši arī citi Baltijas jūras somu u.c. valodu runātāji.⁶⁸

Šie secinājumi lielā mērā saskan ar antropologu vērtējumiem, it īpaši, ja pievēršamies populāciju iekšējai struktūrai. Iespējams, ka mūsu apskatāmais lībiešu un baltu tautību integrācijas aizsākums daļēji bija saistīts ar vēsturnieku apzīmēto Latvijas teritorijas iekšējās kolonizācijas procesu, kas nereti norisa iekšējās migrācijas formā.⁶⁹ Diemžēl šo dabisko zemes apdzīvotības un iedzīvotāju integrācijas procesu pārtrauca krustakari.

Vairums pētnieku, aprakstot un vērtējot krustakarus Baltijā, tos skatīja galvenokārt politiskā un kopējā nacionālā aspektā. Taču krustakari Baltijā būtu uzlūkojami ne tikai no vietējo tautību dzīvā spēka zaudējuma viedokļa, bet arī kā noteikts etnisko kontaktu veids, jo to laikā nebija iespējams izvairīties no saskares ar jaunienācējiem, no kara postošajām sekām – cilvēku iznīcināšanas, iedzīvotāju pārvietošanās, bēgšanas u.tml. Pamatots ir viedoklis, ka krustakari Baltijā zināmā mērā arī vienoja vietējās tautas, jo tie ietekmēja cilvēku apziņu, pamazām veidojās tas, ko prof. Ē. Mugarēvičs nosauca par vienota likteņa apjausmu: "13. gs. asiņainajās cīņās pastiprinājās latviešu un igauņu tautības veidošanās process. Agrākās cilšu nošķirtības un savrupības paliekas pakāpeniski izzuda. Laikā, kad zemi iekaroja vācu feodāli, notika liela iedzīvotāju pārvietošanās: ļaudīm no jauna apmetoties iekarotāju izpostītajos apgabalos, agrāko cilšu un to dialektu robežas daudzos gadījumos izzuda. Kurši, zemgaļi, latgaļi un lībieši, kurus savā starpā tuvināja kopīgais liktenis svešzemju iekarotāju jūgā un vienoja kopīgā cīņa pret feodālo ekspluatāciju un nacionālo apspiesību, sajaucās un saplūda vienā tautībā."⁷⁰

Nenoliedzami, ka ienākušais kristiānisms, būdams ideoloģija un kultūra vienlaicīgi, ko Baltijā gan visai varmācīgi ienesa un uzspieda vācu bruņinieki, laika gaitā kļuva par integrējošu aspektu, pamazām tuvinot savā starpā daudzās vietējās tautības, viņu apziņā un kultūrā ievijot arī kopējo – jau ar kristīgo pasaules uzskatu saistītu tradīciju. Tāpat nevar noliegt, ka šis apvienojošais (daļēji integrējošais) faktors sākotnēji

izpaudās jaunajos, jau pēc kara veidotajos apdzīvotības centros, uz kuriem atklāda, atbēga vai meklēt jaunu dzīvesvietu ieradās kara izpostīto novadu iedzīvotāji. Atnākot jaunajā vietā, viņiem pārtrūka tradicionālās vietējās kultūras pārdots, kas vienoja šos cilvēkus dzimtajos novados un bija viens no vecās etniskās identitātes aspektiem.

Tradicionālās un jaunās, jau integrētās kultūras dzīvotspēju atsevišķos Latvijas novados lielā mērā noteica arī vietējo iedzīvotāju zaudējumi kara laikā. Iespējams, ka vienus no lielākajiem dzīvā spēka zaudējumiem cieta lībieši. Igaņu arheologs Ē. Tenisons lēš, ka pirms krustakariem Gaujas lībiešu zemēs dzīvoja apmēram 5000–6000 cilvēku, bet Daugavas lībiešu novados – ap 11 000–12 000 cilvēku.⁷¹ Pēc S. Cimermaņa datiem, 12./13. gs. mijā Latvijā bija apmēram 20 000 lībiešu. Taču karos, arī 1211. gada un vēlākajās 14. gs. epidēmijās, kas plosījās Livonijā, lībieši cieta lielus zaudējumus – un viņu skaits saruka.⁷² Šobrīd trūkst skaitļu un aplēšu par lībiešu dzīvā spēka zaudējumiem tai laikā, kad pret viņiem bija vērsti viss krustakaru smagums. Taču netiešie dotumi liecina, ka 20 gadu laikā lībiešu etnosa struktūra pārcieta jau neatgriezeniskas izmaiņas, ko noteica gan cilvēku zaudējumi uz vietas, gan izceļošana, pārceļšanās, šķiet, arī zemie demogrāfiskie rādītāji.

Līdz šim, izņemot atsevišķu vēsturnieku darbus,⁷³ samērā maza vērība tika veltīta jaunajam apdzīvotības modelim, kāds veidojās lībiešu zemēs tūlīt pēc krustakariem 13.–14. gadsimtā. Taču tas ir svarīgi, lai iegūtu kaut aptuvenu priekšstatu ne tikai par pašu modeli, bet arī par t.s. pārlatviskošanās procesa mehānismu un vēlāko integrāciju latviešu vidū. Tas viss atainojās arī lībiešu etnosa struktūras izmaiņās un pašapziņā kā etnosa pamatindikatorā.

Pievēršoties Livonijas laikmeta apdzīvotības modelim, vispirms jāatzīmē, ka šī perioda sākumā Vidzemes lībiešu teritorijā daudzviet izbeidzās apbedīšana senajos, plašajos lībiešu kapulaukos Doles salā (izņemot Raušu kapulauku), arī Salaspils Laukskolā, Salaspils Vējstūros, tāpat Ikšķiles Zariņos.⁷⁴ Vietējiem iedzīvotājiem (lībiešiem) tagad savi piederīgie bija jāapbedī kristīgajās kapsētās, kādas veidojās jaunajos apdzīvotības centros. Turklāt apbedīšana, vismaz sākotnēji, bija jāveic atbilstoši kristīgās ticības priekšrakstiem, kuru būtība bija izdzēst tautas vēsturisko atmiņu, vietējo pagānisko etnisko identitāti. Piedraudot ar nāvessodu, jaunkristītajiem bija aizliegts noliegt vai nomazgāt savu ticību.⁷⁵ Lai ilustrētu sacīto, atsauksimies uz kulturologu J. Lotmana un B. Uspenska izteikto viedokli, ka iznīcināšanas gadījumā kultūra sabrūk kā vienota kolektīva personība, kam piemīt pašapziņas un pieredzes uzkrāšanās nepārtrauktība. Turklāt viena no visasākajām sociālās cīņas formām kultūras sfērā ir prasība *aizmirst* noteiktus vēsturiskās pieredzes aspektus.⁷⁶ Tieši to prasīja jaunā ticība. Laikposmā no 12. gs. beigām līdz 16. gs. vidum Vidzemes lībiešu apdzīvotajā teritorijā izveidojās visintensīvākais mūra nocietinājumu un baznīcu tīkls Latvijā.⁷⁷

Ikšķilē tika uzcelta Baltijā pirmā mūra baznīca. 1186. gadā baznīcu uzbūvēja Mārtiņsalā, un 1206. gadā priesteris Alebrands ceļ baznīcu Kubeselē nodezīnātās Kaupo pils tuvumā. Pie baznīcām veidojās pirmās kristiešu kapsētas. Tā Ikšķiles kapsētā, kas tika ierīkota pie baznīcas ciema robežās,⁷⁸ vācu periodā no 13. gs. līdz 15. gs. apbedīts apmēram 600 ciema iedzīvotāju.⁷⁹ Analizējot kapsētas apbedījumus, uzmanību pievērš tas, ka ar rotām un citām identitāti apliecinātām lietām apbedīts mazāk par trešdaļu mirušo. Tāpēc pamatoti rodas jautājums, vai tie visi bija vietējie iedzīvotāji – lībieši vai arī tikai tie, kas nebaidījās un vēlējās uzsvērt savu etnisko identitāti, iespējams, pat kā pasīvās pretestības zīmi. Jāmeklē atbilde arī uz jautājumu, kas pēc izcelsmes bija pārējie šeit apbedītie cilvēki. Varam pieņemt, ka vismaz daļa bija kristieši – krustneši, bet arī šai gadījumā, jādama, ne visi. Kā uzsver pētnieki, Ikšķiles kapsētā konstatēta likumsakarība, ka tuvāk baznīcai bija vairāk apbedījumu bez kapa inventāra.⁸⁰

Turklāt Ikšķiles kapsētā konstatēts būtisks vīriešu pārsvars (maskulinizācijas indekss 1,53). 24,8% no tiem miruši jauni – 25–34 gadu vecumā, kas, kā domā G. Zariņa, liecina par bruņotiem konfliktiem starp krustnešiem un vietējiem lībiešiem. Savukārt līdz 30 gadu vecumam mirusi vairāk nekā puse Ikšķiles populācijas sievietes – 52,3%.⁸¹

Viens no ceļiem, ko var izvēlēties pētnieks, lai kaut aptuveni gūtu apjausmu par šeit kādreiz notikušiem procesiem, ir analizēt antropoloģisko materiālu, lai tādējādi mēģinātu ieskatīties Ikšķiles 13.–15. gs. apdzīvotības ainā. Mēs gan atzīmējam, ka vēl pirms krustakariem bija aizsācies lībiešu integrācijas process, tomēr tas nebija visaptverošs, lai arī lībiešu vidē jau risinājās biogenētiskās integrācijas procesi, kad sevi par lībiešiem uzskatīja cilvēki, kuru izcelsme nebūt tāda nebija. Šādas izpausmes saskatāmas arī Ikšķiles lībiešu vidē. Varam pieminēt vairākus šādus apbedījumus, starp kuriem īpaši izceļas 250. kaps, kurā guldīta sieviete svētku tērpi. Brunčus uz pleciem viņai saturēja divas bruņupuču saktas, kurām bija piestiprināti bronzas važturi. Pie kreisā važtura bija piekārts lāča nags, divi bronzas zvārgulīši.⁸² Uzskatot šo sievietes apbedījumu par pārliecinātu, apzinātu lībiešu identitātes apliecinājumu, tas vienlaicīgi atsedz kādu jau gadsimtu iepriekš uzsākta procesa norises aspektu, ko mēs šodienas valodā dēvējam par integrācijas izpausmi. Šī lībiete pēc sava antropoloģiskā tipa bija tuvāka Vidzemes latgaļu cilšu pēctečiem. To gribot negribot izcēla viņas staltais augums, ļoti gara (184 mm), paplata galva (143 mm), augsta, stāva piere un augsta, plata seja. Šīs sievietes kaulu masivitāte bija tik izteikta, ka pētnieki, vērtējot viņas antropoloģisko tipu, sākotnēji šīs sievietes fiziskos parametrus pielīdzināja vīriešu izmēriem (!).⁸³

Tomēr arī šai laikā gandrīz katra novada iedzīvotāju lielākajai daļai populācijas līmenī bija raksturīgs noteiktam etnosam kodolā vairāk vai mazāk izteikts

fiziskais tips. Tas ģenētiski tika pārmantots vēl no attiecīgā novada senāko laiku cilšu pārstāvjiem. Fiziskā tipa nemainība, pārmantojamība vienmēr norāda uz iedzīvotāju pēctecību noteiktā apvidū. Savukārt jauktās laulības, migrācijas vai kādas citas iedzīvotāju pārvietošanās izmaiņas vienmēr un vispirms atainojas viņu antropoloģiskajā tipā.⁸⁴

Tāpēc arī Ikšķiles 13.–15. gs. kapsētas kranioģiskā materiāla analīze vispārliciecinātāk ataino izmaiņas iedzīvotāju antropoloģiskajā sastāvā. Antropoloģiskai izpētei derīgi izrādījās 74 vīriešu un 30 sieviešu galvaskausi, kurus analizējot R. Denisova secināja, ka dominējošais bija masīvais, mezokrānais antropoloģiskais tips ar platu un augstu, vaigu kaulu apvidū labi profilētu seju. Turklāt tas vienlīdz skaidri parādījās gan vīriešu, gan sieviešu grupā. Kā atzina pētniece, lībiešu komponenta klātbūtne šai sērijā maz jūtama.⁸⁵

Tomēr iespējams, ka Ikšķiles antropoloģisko materiālu raksturs varētu būt vēl sarežģītāks un atspoguļot vēl kādu aspektu. Nenoliedzami, 13.–15. gs. Ikšķiles populācijas pamattips atšķīrās no 11.–13. gs. lībiešu kapulaukos konstatētā. Viens no skaidrojumiem varētu būt gandrīz pilnīga iedzīvotāju sastāva nomaiņa šeit pēc krustakariem. Tikpat labi, kā to apliecina zināma Ikšķiles antropoloģisko materiālu līdzība ar Rīgas Doma dārza materiāliem, mieru šeit varēja rast arī kāda daļa iekarotāju.⁸⁶ Gan vienu, gan otru secinājumu, apliecinot vēsturiskās atmiņas zudumu, balsta arī apbedījumu ierakšana vecā – 12.–13. gs. lībiešu ciema vietā.⁸⁷

Ja par lībiešu etniskās identitātes rādītāju pieņemam ģenētisko faktoru (cilmi un antropoloģisko tipu), kas šai laikā nebūt nebija noteicošais, tomēr vēl saglabāja zināmu nozīmi, tad jāsecina, ka apmēram trešā daļa Ikšķiles kapsētā apbedīto cilvēku varēja būt piederīgi lībiešu etnosam, ja par tādu pieņemam mezokrāno gracilo antropoloģisko tipu ar šauru seju. To, lai gan samērā reti, apliecina arī tiešas šī tipa apbedījumos atrastās lībiešu kultūras pazīmes.⁸⁸ Te gan vēlreiz jāatsaucas uz Ikšķiles kapsētā diezgan reti līdzdoto kapa inventāru. Mūsu risināmā temata ietvaros vēlreiz uzsvērsim, ka vairums šeit apbedīto cilvēku, īpaši tie, kas apglabāti bez piedevām, pēc sava fiziskā tipa atšķīrās no vietējiem lībiešiem. Dominēja cilvēki ar masīvu kaulu uzbūvi, mezokrānas formas galvu, platu un augstu seju. Ne mazāku īpatnību veidoja cita antropoloģiskā tipa, iespējams, zemgaļu cilmes piederīgie ar šauru un augstu seju. Šo antropoloģisko tipu atšķirība arī bija tā, kas ļauj runāt par jaunu iedzīvotāju (?) ienākšanu līdz tam lībiešu apdzīvotajās teritorijās. Gadsimtu vēlāk – 16. gs. vēstures avoti apliecina ko citu – ka “Ikšķile pašreiz tukša”. Kādreiz tur norisinājusies liela kauja, jo vēl tagad tur guļ kauli kaudzēm.⁸⁹

Pievērsoties apdzīvotības izmaiņām senākajos lībiešu centros pēc krustakariem, pētnieki atzīst, ka viens no centriem, kur apdzīvotība turpinājās, bija **Mārtiņšala**. Lai gan arī šeit, pēc Ē. Mugurēviča aplēsēm, 14. gs. iestājās zināms dzīves apstākums, ko apliecina šī laika monētu retā sastopamība salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadsimtiem.⁹⁰ Meklējot tam izskaidroju-

mu, pētnieks nonāk pie viedokļa, ka 14. gs. Mārtiņšalas pils zaudēja savu nozīmi. Tomēr jau 14. gs. beigās un 15. gs. sākumā iedzīvotāju skaits šeit pieauga. Uz to norāda ne tikai monētu skaita palielināšanās, bet arī Mārtiņšalas kapsētas apbedījumi.⁹¹ Izvērtējot šī laika apbedīšanas tradīcijas, ievēribas cienīgs ir pētnieka atzinums, ka kultūras pazīmes – it īpaši 1693. kapa (datējams ar 14. gs.) rotas – apliecina lībisko tradīciju noturību 13.–15. gadsimtā. Taču vienlaikus šeit vērojama citetnisku kultūras pazīmju integrācija. Tā minētajā apbedījumā kopā ar lībiskai kultūrai raksturīgām rotām atrasta riņķsakta ar platu, ornamentētu loku, kādas vairāk sastopamas Lietuvā.⁹²

Arī R. Denisova, analizējot Mārtiņšalas kapsētas antropoloģisko materiālu, skata to piecu hronoloģisko grupu ietvaros – sākot ar 14.–15. gs. līdz 17. gadsimtam. Viņa secina, ka gan 14.–15. gs., gan arī 16.–17. gs. Mārtiņšalas iedzīvotāju vidū pārstāvēti divi dažādi antropoloģiskie tipi. Viens no tiem – masīvais pēc kaulu uzbūves, lieliem galvaskausa izmēriem, platāku, augstāku seju, otrs – gracilāks, šaursejaināks antropoloģiskais tips, saistīts ar vietējiem lībiešiem.⁹³ Visai zīmīgi, ka masīvais mezokrānais antropoloģiskais tips ar platu (135,4 mm), vidēji augstu un vidēji profilētu seju, tāpat vāji izvirzītu degunu dominē tieši 14.–15. gadsimtā.⁹⁴

Doles salā 14.–15. gs., kā jau norādījām iepriekš, apbedīšana turpinājās vairs tikai Raušu kapulaukā. Jāpieņem, ka tik krass iedzīvotāju skaita samazinājums šai lībiešu izsenis apdzīvotajā rajonā visdrīzāk izskaidrojams gan ar lībiešu zaudējumiem karos, gan viņu daļēju aiziešanu no dzimtajām vietām.

Pamatojot pēdējo apgalvojumu, atsauksimies uz valodnieces Dz. Hiršas pētījumu par lībiešu cilmes vietvārdiem Latvijā.⁹⁵ Viņa, kartografējot etnonīma *libis* un *lībieši* izplatību Latvijā, pamanīja, ka tas sastopams ne tikai senajās lībiešu apdzīvotajās zemēs, robežjoslā ar latgaļiem, bet arī Kurzemē, ieskaitot tās dienviddaļu, atsevišķās vietās Zemgalē un Augšzemes rietumu galā, tāpat sēļu apvidū Vidzemē gar Aivieksti un pat šur tur Latgalē. Balstoties uz šo pētījumu, varam iezīmēt lībiešu izceļošanas iespējamus virzienus caur vietvārdu prizmu. Atzīmējami šādi lībiskas izcelsmes vietvārdi: *Kaņeiris*, ezers Nicā, *Kaņeiris*, upe Mežotnē, *Ibeni*, muiža Aizkrauklē, *Mazzalvē*, *Ikšele*, muiža Smiltēnē, *Ikšelu dzirnavas* Viesītē, *Ikš(k)eles*, vecsaimniecība Saukā, Mazstraupē, *Ikšķulkrogs* Svētcimā, *Ixkul*, vecsaimniecība Sunākstē, varbūt *Lambas* ciems Aucē, *Lambe*, vecsaimniecība Aizputē.⁹⁶ Pēc Dz. Hiršas viedokļa, kas tuvs V. Dambes secinājumiem, lībieši nav bijusi kompakta iedzīvotāju vienība, starp viņiem bijuši arī citi Baltijas jūras somu valodu runātāji.

Lībiešu etnonīma tik plaša sastopamība, protams, neatspoguļo 13. gs. sākuma etnisko situāciju, bet, iespējams, vēlākos – lībiešu pārceļošanas, aiziešanas, varbūt bēgšanas virzienus. Ierodoties jaunajā vietā, viņi saglabāja galveno – atmiņas par savu etnisko identitāti. Tikai šādā aspektā, atsaucoties uz vēstures avotiem, varam skaidrot to, ka jau 1253. gadā pirmo reizi

Kurzemē tiek reģistrēts vietvārds *Libben*, 1354. gadā lauksargu nodokļu maksātāju sarakstā atzīmētas Lībiešu mājas Turlavas pagastā, 1355.–1362. gadā Turlavas pagastā bija ciems *Lyones*.⁹⁷ A. Švābe pat uzsver, ka mestrs Mandernas Konrads soltjis lībiešiem atlaist lopu desmito, lai iekārdinātu viņus doties karagājienā pāri Daugavai.⁹⁸

1501. gadā lībiešu apdzīvotības pēdas parādās Kandavā, Slokā. Un vēlāk 16. gs. tās manāmas dažādās vietās Kurzemē – Pitragā, Rucavā, Liepājas tuvumā.⁹⁹ Valodnieki šai sakarā uzsver vēl kādu aspektu – to, ka lībieši Kurzemē ātrāk parādās vietvārdos, nevis etnonīmā.¹⁰⁰ Mūsaprāt, tas atspoguļo Livonijas perioda iekšējās migrācijas procesus, jo daļēji tie atainojas arī šī laika iedzīvotāju antropoloģiskajā sastāvā.

Īpaši interesants un ar antropoloģiskajiem materiāliem saskanīgs ir valodnieku secinājums, “ka Kurzemē un Zemgalē Baltijas jūras somu cilmes vietvārdi var būt adstrāts, ka arī Ziemeļkurzemē pirmie ir ienākuši kurši un tikai vēlāk starp viņiem vispirms jūrmalā, vēlāk arī gar upēm apmetušies lībieši vai arī citi to radi”. Savukārt Vidzemes rietumos un ziemeļos Baltijas jūras somu izcelsmes vietvārdi, iespējams, ir substrāts. Citur, piemēram, Latgales dienvidaustrumos, – adstrāts.¹⁰¹ Pēdējo viedokli daļēji balsta arī Livonijas perioda antropoloģiskais materiāls.¹⁰² Jāatzīmē vēl kāds svarīgs lībiešu etnisko identitāti apliecināošs aspekts – spēja nesamierināties ar radušos situāciju, ko apliecina kaut vai tas, ka 1345. gadā Siguldas lībiešu “nemiernieki” ar savu izvēlēto kungu meklēja sakarus ar Lietuvas lielkungu Algirdu tā iebrukuma laikā Vidzemē.¹⁰³

Šķiet, neapstrīdams ir fakts, ka 15. gs., īpaši jau tā sākumā, kā to apliecina klasisks vēstures avots – franču bruņinieka Ž. Lanuā atstātās ceļojuma piezīmes, “kuršiem, zemgaļiem un lībiešiem katram ir sava valoda”.¹⁰⁴ Minētais apgalvojums liek domāt, ka 15. gs. galvenais, bet vietām arī vienīgais etniskās identitātes rādītājs bija valoda, lai gan, protams, arī senais apdzīvotības areāls kā vēl viens etnisko identitāti nosakošs faktors palīdzēja vieglāk saglabāt etniskās tradīcijas.

Līdz 16. gs. un vēl 16. gs. pirmās puses vēstures avoti, tāpat kā valodnieciskās liecības, visai skaidri atšķir kuršus, lībiešus un latviešus. Atsauksimies uz dažiem avotiem. Poļu hronists Martins Beļskis savā “Pasaulē hronikā”¹⁰⁵ Livoniju sadala vairākos apriņķos, no kuriem mums šobrīd vairāk jāakcentē Rīgas apriņķis jeb *latviešu zeme (Letlandya)*, kurā atrodas Rīgas pilsēta. Divas jūdzes no Rīgas, kā raksta hronists, atrodas Salaspils (*Kircholm*) mūra pils. Svarīgi atzīmēt Beļska konstatēto faktu, ka Livonijā ir vairākas valodas – lībiešu (*inflantski*), igauņu, latviešu un kuršu, kas cita ar citu brīnišķīgi sajauktas, bet tomēr atšķiras.¹⁰⁶

Minētais vēstures avots norāda uz divām tautību attīstības tendencēm, kādas vērojamas Rietumvidzemē. Pirmā apliecina lībiešu kā tautas pašapziņas saglabāšanos, pašapliecināšanos, jo ir dzīva un funkcionē valoda – galvenais identitātes rādītājs. Otro tendenci, ko hronists apraksta kā valodu brīnišķu sajaukšanos, jāvērtē kā integrācijas procesa izpausmi. Abas tenden-

ces, ja ticam senajam autoram, apliecina “latviskošanās” procesa gaitu. Cits vērotājs, uz kuru arī atsaucas B. Brežgo,¹⁰⁷ – S. Minsters savā “Kosmogrāfijā” apliecina, ka ap Rīgu runājot lībiešu valodā, ka tā esot faktiskā Vidzemes valoda.

Tieši ar šo procesu jāsaista arī latviešu valodas dialektu izveide 16. gadsimtā. Pēc valodnieku uzskatiem, dialektos atspoguļojas senās cilšu valodu īpatnības, citu tautību ieplūšana latviešu tautībā, asimilācijas, disimilācijas u.c. izpausmes. 16. gs. beigās, pēc valodnieku domām, Livonijas vietējās tautības runāja vienā latviešu tautības valodā, bet dažādos dialektos.¹⁰⁸

Skaidrojot latviskošanas procesa gaitu un nosakot 16. gs. lībiešu skaitu, vēsturnieks E. Dunsdorfs izmantoja Rīgas arhibīskapijas vaku grāmatas. Pēc tām vēsturnieks mēģināja diferencēt lībiešu un latviešu mājvārdus.¹⁰⁹ Turaidā, pēc viņa aplēsēm, šajā laikā latvieši varēja būt ap 58,9%, lībieši – ap 27,8%, nenosakāmi – 13,3%. Krimuldā 107 (37,5%) mājvārdi bija latviski, lībiskos noteikt neizdevās, nenosakāmas cilmes mājvārdi – 178 (62,5%). Pamatojoties uz šiem materiāliem, E. Dunsdorfs secināja, ka 16. gs. lībiešu izsenis apdzīvotajā Gaujas novadā no visiem mājvārdiem 242 bija latviski, 67 lībiski un 210 nenosakāmi. Līdz ar to aptuveno lībiešu īpatsvaru šai laikā pētnieks vērtē kā 1/3 kopējā iedzīvotāju skaita. Divas trešdaļas šī apvidus iedzīvotāju jau bija latvieši vai tādi, kas sevi par latviešiem uzskatīja.¹¹⁰

Limbažos – Salacas lībiešu senajā novadā E. Dunsdorfs pēc līdzīga principa no kopējā (174) mājvārdu skaita 48 jeb 27,6% vērtē kā latviskus, 92 jeb 52,9% kā lībiskus un 34 jeb 19,5% kā nenosakāmus. Vainižos, pēc pētnieka atzinuma, 59 mājvārdi (33,5%) bija latviski, 76 (43,2%) – lībiski un 41 (23,3%) – nenosakāmas cilmes. Vecsalacā attiecīgi no kopējā (173) mājvārdu skaita 26 jeb 15% piederēja latviešiem, 100 jeb 57,8% lībiešiem un 47 (27,2%) cilmi noteikt nevarēja.¹¹¹

Tādējādi, izmantojot vaku grāmatas kā vēstures avotu un pēc tām analizējot mājvārdus, pētnieks secina, ka 16. gs. vidū Rīgas arhibīskapijas lībiešu galā apmēram puse iedzīvotāju jau varēja būt latvieši. Šie skaitļi, kā uzskata pētnieks, atspoguļo iepriekšējos gadsimtos uzsākto latviešu kolonizācijas kustību, kad latvieši jau bija sākuši iespieties agrāk pilnīgi lībiskajos apvidos. Pēc E. Dunsdorfa domām, 16. gs. vairs tikai lībiešu apdzīvotie novadi Vidzemē bija Vecsalaca, Limbaži, Vainiži un mazākā mērā Turaida un Krimulda. Spriežot pēc analizētajiem vietvārdiem, lībiešu tomēr vairāk bija Vidzemē nekā Kurzemē.¹¹²

Viens no plašākajiem pētījumiem, kas veltīts kādas atsevišķas draudzes iekšējai kolonizācijai un apdzīvotības izmaiņām, pieder V. Pāvulānei. Viņa, izsekojot Straupes draudzes zemniekiem Livonijas laikmetā, atzīmē iedzīvotāju skaita pieaugumu 16. gs. pirmajā pusē un vērs uzmanību uz to, ka šajā laikā Straupes draudzē bija jaukts latviešu–lībiešu iedzīvotāju sastāvs. Pētniece tāpat atzīmē, ka latviešu un lībiešu izrunā vietvārdi nereti skanēja atšķirīgi (latviski Straupe, lībiski Raupa utt.).¹¹³

Aplēšot iespējamo iedzīvotāju, tostarp arī lībiešu skaitu Livonijas latviešu daļā, E. Dunsdorfs min, ka Vidzemē 16. gs. vidū (pirms Livonijas kara) varēja dzīvot apmēram 179 000, Kurzemē un Zemgalē – 135 000 cilvēku, no kuriem 13 000 varēja būt lībieši. Šo statistiku vēl papildina Engurē dzīvojošie lībieši, tā kopumā sasniedzot 4% iedzīvotāju kopskaita.¹¹⁴

Ievēribas cienīgs ir arī tas apstākļi, ka svešzemnieki un vietējie Livonijas humānisti 16. gs. 40. gados un pat 60. gados atšķīra lībiešus no citām Livonijas tautībām. Tā humānists mācītājs Pistorijs (Bekers), aprakstot Livonijas pamatiedzīvotājus, sauc tos vārdā: “lībji, igauņi un citi zemnieki”.¹¹⁵ Arī Eicedijs 1564. gadā, raksturojot etniskās kultūras pazīmes, vietējās tautas min pēc to etnonīmiem.¹¹⁶ Šie avoti visai uzskatāmi demonstrē, ka 16. gs., vēl pirms Livonijas kara, vismaz daļa lībiešu, līdzīgi kuršiem, bija saglabājusi savu etnisko identitāti. Arī Rusovs savā hronikā par *Letland* sauc tikai latviešu apdzīvoto Vidzemes daļu, nodalot kuršu zemes. Lībiešus, no kuriem Livonija dabūjusi savu vārdu, hronists atzīst “arī tagad” par vecākajiem iedzīvotājiem un tautu.¹¹⁷ Tas nozīmē, ka vismaz līdz Livonijas karam šeit nevarēja dzīvot viena tauta ar vienu valodu.

Pēc Livonijas valsts sairšanas Livonijas kara rezultātā un sekojošā poļu laikmetā zemes apdzīvotībā notiek zināmas pārmaiņas. Vēsturnieki gan ir vienprātis, ka zemes apdzīvotības modeli jaunās pārmaiņas neizjauca, taču, kā rakstīja A. Švābe, šeit “ieplūda daudz svešinieku”.¹¹⁸ Tiesa gan, daļa vēsturnieku atzīst, ka Livonijas karā lībiešu novadi atšķirībā no teritorijas austrumu daļas cieta mazāk. Tomēr postījumu apmēri, vismaz vairākās apdzīvotās vietās, spriežot pēc 1582. gada pilsmuižu revīziju datiem, bija lieli. Tā, piemēram, Ādažu četros pagastos no agrākajām 42 zemnieku saimniecībām pamestas bija 20 (47,6%), Siguldas trīs pagastos no 105 saimniecībām pamestas bija 42 (40%), Krimuldas piecos pagastos pamestas 28–30 saimniecības no 80, Turaidas – 23 no 77. Pretstatā tam Mālpils trijos pagastos no 47 agrāk esošajām saimniecībām bija pamestas tikai piecas. Ikšķiles septiņos ciemos, kur līdz tam pastāvēja 51 zemnieku saimniecība, pēc kara pamestas bija tikai četras. Salaspilī no 21 saimniecības, kas bija pirms kara, pamesta bija tikai viena.¹¹⁹

Gaujas lībiešu novados posts bija lielāks. Tomēr vēsturnieku pamatsecinājums ir viennozīmīgs – Livonijas karš nemainīja apdzīvotības kopainu, lai gan zināmas izmaiņas notika. To daļēji apliecina arī arheoloģiskie un antropoloģiskie materiāli, kas fiksē iedzīvotāju skaita pieaugumu atsevišķās vietās. Tā **Doles salā 16. gs.** parādās jauna, plaša kapsēta – t.s. Doles Dūdiņu kapsēta.¹²⁰ Izmaiņas apdzīvotībā vērojamas arī Mārtiņsalā.¹²¹

Dūdiņu vēsturisko laiku kapsēta ierīkota 3 m augstā uzkalnā Vampeniešu ciema dienvidu galā, un tajā vairākās kārtās ierakti 164 apbedījumi. E. Šnore, kas arheoloģiski pētījusi Doles Dūdiņu kapsētu, pamatojoties uz 15., 17. un 18. gs. baznīcu vizitācijās

protokolēm par Doli, raksta, ka Doles salā pastāvējusi veca apbedīšanas vieta. Vietējie zemnieki izlūgušies atļauju apglabāt tur savus mirušos, lūgumu motivējot ar pārceļšanās grūtībām pāri Daugavai dažādos gadalaikos. Atļauju viņi arī saņēmuši pēc solījuma neatraut baznīcai pienākošās nodevas. Izvērtējot šīs kapsētas arheoloģisko materiālu, pētniece norāda uz vairākām tautas kultūras iezīmēm – divās trešdaļās apbedījumu (107 kapos) konstatētas piedevas, starp tām gan monētas, gan saktiņas. Vienā kapā atrastas pat 18 monētas. Apbedījumus raksturoja arī to savdabīgais dienvidrietumu virziens, tikai neliela daļa mirušo bija guldīta ar galvu rietumu virzienā.¹²²

Šīs kapsētas antropoloģiskā materiāla izpēte rādīja divu pamatkomponentu, savā cilmē saistītu ar lībiešiem un zemgaļiem, sastopamību.¹²³ Tomēr, spriežot pēc saktu tipoloģijas, arī monētām, kapsētas senākie apbedījumi attiecināmi uz 15. gs., jaunākie – uz 17. gadsimtu. Šķiet, ka vēl jauktāks, kā uzskatīja R. Denisova, ir bijis šeit apbedīto antropoloģiskais sastāvs. Līdzās lībiešu cilmes – arī masīvā, šaursejainā antropoloģiskā tipa piederīgajiem starp apbedītajiem pārstāvēti masīvā, platsejainā tipa cilvēki. Skatot Dūdiņu populācijas antropoloģisko sastāvu, kas nepārņemami jāvērtē kā jaukts, jāvērs uzmanība uz to, kā norādīja E. Šnore, ka 2/3 šeit apbedīto cilvēku atrastas kapa piedevas, kuru vienveidīgais raksturs neļauj nošķirt lībiešus no latviešiem. Tas varētu būt pierādījums vienas tautības izveides procesam, gan neizslēdzot lībiešu valodas kā mājas valodas pastāvēšanu. Arī izsenis lībiešu apdzīvotā Mārtiņsalā 16. gs. ir mainījies iedzīvotāju sastāvs. Jau R. Denisovas publicētie, kaut arī līdz galam neprecizētie Mārtiņsalas 16. gs. apbedījumu materiāli visai skaidri rāda tendenci pieaugt masīvāko, platsejaino antropoloģisko tipu nesēju skaitam.¹²⁴ Īpaši spilgti šī tendence atainojas sieviešu grupās. Tieši sievietes Mārtiņsalas kopējā populācijā jau no 14.–15. gs. pārstāv masīvāko antropoloģisko tipu ar platu un 16.–17. gs. arī ieplacinātu vaigu kaulu apvidū seju.¹²⁵

Antropoloģiskais materiāls atsedz latviešu tautas veidošanās biogenētisko aspektu. Otru – kultūras aspektu, izvērtējot Mārtiņsalas kapulauka apbedījumus, apraksta A. Zariņa, akcentējot vairākas likumsakarības. 12.–14. gs. rotām vērojamas etniski atšķirīgas formas, bet turpmākajos gadsimtos tās kļūst vienveidīgas, kopīgas plašam apgabalam.¹²⁶ Kristīgās ticības ietekmē mazinās līdzdoto priekšmetu skaits, mainās to raksturs, ieviešas arī noteikta apbedījumu orientācija. 15.–16. gs. kapos no rotām galvenokārt sastopamas saktas, kaklarotas, visbiežāk ar monētu piekariņiem un krustiņiem. Etniskos tautu apzīmējumus šai laikā pamazām nomaina sociālais – zemnieki. Reizēm vēstures avoti, apzīmējot Vidzemes iedzīvotājus, sauc tos par vidzemniekiem.¹²⁷

16. gs., spriežot pēc pētītajiem vietvārdiem, lībiešu vairāk bija Vidzemē nekā Kurzemē.¹²⁸ Lībiešu iznīkšanas tiešās sekas, kā atzīmē E. Dunsdorfs,¹²⁹ ir tas, ka Vidzemē bijušajos lībiskajos apgabalos saglabājies ļoti maz mājvārdu no 16. gadsimta. Lēdurgā, Turaidā

un Vidrižu pagastā no jaunlaiku mājvārdiem 15,5% ir tādi, kas bija 16. gs. vidū, kamēr, piemēram, Jaunpiebalgā, Vecpiebalgā – 34,6%.

Livonijas laikmeta beigu posmā pats apzīmējums Livonija vairs nesaistījās ar etnisko apdzīvotības areālu, bet gan, kā to apliecina vēsturiskie dokumenti, tika attiecināts uz bijušo valstiskumu. Atsauksimies uz Martinu Kvjatkovski, kas 1567. gadā rakstīja: “Tagad ar vārdiem Liflāndska zeme apzīmē Livoniju. To dara tādēļ, lai norādītu, ka apraksta bijušo Livonijas valsti un ne tikai lībiešu vai latviešu novadu, kuru nesauc par Liflancko vai Ledlandcko zemi.”¹³⁰

Savukārt hronists Johans Renners, kas pazina Livoniju tuvāk un no 1556. līdz 1561. gadam bija ordeņa dienestā Igaunijā, Livoniju iedala trīs galvenajās provincēs – Igaunijā, Latvijā un Kurzemē. Turklāt no Vidzemes apgabaliem viņš atsevišķi piemin tikai lībiešu apdzīvoto zemi.

Smagi lībiešu senos apdzīvotos novadus skāra arī poļu-zviedru karš. To rāda A. Švābes aplēstie skaitļi, salīdzinot 1601. un 1624. gada zemes revīziju datus.¹³¹ Māju un atmatā pamesto zemju skaits Dolē gan bija samazinājies vismazāk (no 57 līdz 50 mājām, pamesto zemju skaits samazinājies par 12%). Krimuldā tas bija sarucis uz pusi (1601. gada revīzija šeit konstatēja 253 mājas, bet 1624. gada sarakstos minētas tikai 120 mājas). Siguldā iedzīvotāju skaits bija samazinājies par trešdaļu – no 136 mājām 1601. gadā līdz 92 zemnieku saimniecībām 1624. gadā. Straupē māju skaits bija sarucis vairāk nekā par 65% – no 479 saimniecībām 1601. gadā līdz 167 saimniecībām 1624. gadā. Savukārt Turaidā tas bija samazinājies uz pusi – no 256 līdz 121. Stipri cieta Salacas lībiešu novadi, kur postā, kā uzskata vēsturnieki, aizgāja ap 60% zemnieku saimniecību.¹³²

Atsauksimies uz A. Švābi, kas rakstīja: “*Veseli cieņi bija izkauti, izmiruši, aizklīduši, bet agrāko saimnieku vietā nometušies uz dzīvi sveši ienācēji – bēgļi, kuri tikai no agrāko māju krāsmatām un pa pusei apaugušām atmatām vēroja bijušo saimniecību skaitu.*” Pēc viņa domām, tieši šis karš vissmagāk skāra līdz tam lībiešu apdzīvotās zemes, vēlreiz tās atstājot tukšas un trešo reizi pakļaujot kolonizācijai. 1630. gadā salīdzinājumā ar 1624. gadu izmaiņu vairs nav. Arī Ziemeļvidzemē, kā uzskatīja A. Švābe, vissmagāk bija cietis lībju gals.¹³³

Par izmaiņām iedzīvotāju sastāvā un viņu vēsturiskajā atmiņā, ja par tādu šajā gadījumā var runāt, liecina **Salaspils Vējstūru** kapsētas antropoloģiskie materiāli.

Salaspils Vējstūru kapsēta atradusies Daugavas labā krasta otrajā terasē pie maza strauta ietekas Daugavā, Salaspils ciemā. Pirmās ziņas par šeit atrastajiem kauliem un senlietām parādījās 1928. gadā. Tautā bija saglabājušās atmiņas, ka šeit savulaik apbedīti zviedru karavīri. Arheoloģiskajā izpētē tika atklāti vairāku vēsturisko laikmetu kapi. Senākie no tiem attiecināmi uz bronzas laikmetu, tad šai vietā bija lībiešu kapulauks, savukārt senvietas dienvidu daļā tika izpētīti 24 vēlo

viduslaiku apbedījumi. Deviņi bija ierakti bronzas laikmeta uzkalniņā, citi atradās uz austrumiem no uzkalniņa, daļēji ierakti agrā dzelzs laikmeta apmetnes vietā.¹³⁴

Jauni, ar 16.–17. gs. datējami kapi tāpat tika atrasti un pētīti Krimuldas Annas kalnā¹³⁵ un Rīgas rajona Ankeršmitos un Sermuļos.¹³⁶ Uzmaniību saista šo kapulauku odontoloģiskais materiāls (kraniooloģiskā materiāla trūksti), kas rāda lībiešiem kādreiz raksturīgā Ziemeļu gracilā odontoloģiskā tipa zudumu. To no mainījis latviešiem kopumā vairāk raksturīgais masīvais Viduseiropas tips.¹³⁷

17. gs., kā uzskata vairums pētnieku, lībiešu pārlatviskošanās process viņu apdzīvotajos apvidos pamatlīnijās jau bija noslēdzies. Analizējot Vidzemes lībiešu pārlatviskošanās procesu 17. gs., pētnieki bieži atsaucas uz K. Ancīša un A. Jansona aprēķiniem par iedzīvotāju sastāvu Ikšķiles, Krimuldas, Liepupes, Limbažu, Ropažu un Salaspils draudzē 1638. gadā.¹³⁸

Pilsnovads	Pastāvīgie iedzīvotāji	Ienācēji no Kurzemes	Vidzemes ārnovadnieki	Igaunī
Ikšķiles	73,8	21,2	5,0	–
Krimuldas	59,0	35,1	4,1	0,7
Liepupes	73,1	21,4	2,2	1,1
Limbažu	80,4	14,9	3,2	0,4
Ropažu	64,5	29,6	4,7	1,2
Salaspils	60,3	33,9	5,8	–

Vislielākais jaunu iedzīvotāju pieplūdums šajā laikā vērojams Salaspils un Ropažu pilsnovados – 40 un 36%, no kuriem vairums bija ienācēji no Kurzemes (Ropažos 29,6%, Salaspilī gandrīz 34%). Arī Krimuldā ienācēju kopskaits tiek lēsts gandrīz 40%, Ikšķilē – 26%.

Pēdējais nepārlatviskotais lībiešu apvidus 17. gs., pēc S. Cimermaņa domām, bija Salacas lībiešu apdzīvotais novads. Šeit ienācēju skaits nepārsniedza 20–27%. Šī novada lībiešu vēsturisko likteni aprakstījis etnogrāfs S. Cimermanis, visai viennozīmīgi apliecinot viņu attieksmi pret savu identitāti – “*lībieši nevēlējās izzust*”.¹³⁹ Lībiešu etniskās vēstures gaismā **Salacas** lībiešu apdzīvotajam novadam bija īpaša nozīme, jo tur vēsturiski visilgāk Vidzemē saglabājās lībiešu etniskā identitāte.¹⁴⁰ Tomēr, lai raksturotu Salacas lībiešu novadā notiekošos procesus Livonijas periodā, gan arheoloģiskais, gan antropoloģiskais materiāls ir nepietiekams. Iedzīvotāju antropoloģiskajam raksturojumam vienīgais avots varētu būt 1920. gadā Valmieras apriņķī pie Pāles stacijas esošā “ieapaļā uzkalniņa” arheoloģiskajos izrakumos iegūtais materiāls.¹⁴¹ Šeit atrastās pakavsaktas, arī Sigismunda Augusta 16.–17. gs. monētas, tāpat burbuļsaktas šo kapulauku ļauj datēt visai plašās robežās. Zināmu ieskatu šī novada (varbūt tieši šīs vietas) 20. gs. iedzīvotāju vēsturiskajā atmiņā sniedz prof. J. Pīrmaņa norāde,

ka "pēc vietējo iedzīvotāju pārlicības te aprakti pēc zviedru kara no mēra mirušie". Tikai viens cilvēks – 78 gadus vecs sirmgalvis, kurš vēl pārvaldīja lībiešu valodu, apgalvoja, ka, pēc viņa tēva nostāstiem, šeit atrodoties sena lībiešu kapsēta.¹⁴² Tas nozīmē, ka 20. gs. gandrīz pilnībā bija zudusi novada senā identitāte, iedzīvotāji vai nu bija zaudējuši etnisko pašapziņu, vai arī jau bija pārlatviskoti.

Analizējot 14.–17. gs. Pāles kapsētas antropoloģisko materiālu, J. Prīmanis secināja, ka te dzīvojuši "jauktas dabas" iedzīvotāji: latviešu un lībiešu tautībai piederīgi.¹⁴³ Ja Pāles kranioloģisko sēriju skata kopumā, tad lībiskais komponents tajā ir noteicošais, kas nozīmē, ka vismaz Livonijas periodā, arī 17. gs., jādodomā, iedzīvotāju vairākums bija lībiskas izcelsmes, iespējams arī, ka kultūrvidē saglabāja lībisko kolorītu. Uz iedzīvotāju lībisko cilmi Pāles populācijā norāda vīriešu vidējais galvas garuma rādītājs (182,6 mm), nelielais galvaskausa augstums (131,8 mm), arī visai nelielais sejas platums (130,6 mm). Sievietēm gan, spriežot pēc vidējiem rādītājiem, raksturīgāki bija lielāki galvaskausa izmēri un platāka seja. Tātad biogenētiskā integrācija norisa caur jauktajām laulībām, ņemot svešas sievas. Šādā aspektā kļūst skaidrs samērā ātrais pārlatviskošanās process.

Mūsu pētījuma kontekstā interesanta šķiet vēl kāda detaļa, uz kuru jau norādīja J. Prīmanis. Dažādas etniskās grupas nemēģināja stāties ciešākos kontaktos, īpaši jau laulībās. Pārskatot Pāles sērijas individuālos antropoloģiskos rādītājus, jāsecina, ka latviešiem piederīgie galvaskausi stipri atšķīrās no lībiešiem. Samērā maz šeit pēc antropoloģiskā tipa jauktu iedzīvotāju. Iespējams, no tā var secināt, ka abas šīs iedzīvotāju grupas ilgāku laiku nestājās ciešākos laulību kontaktos, mēģinot saglabāt savu etnisko identitāti. Ka tas tā ir, apliecina arī S. Cimermaņa vērojums, ka pretošanās pārlatviskošanās procesam jeb dziestošanās pašapziņas uzturēšana lībiešu vidē notika ar somiem raksturīgo spītību, cenšanos precēties savā starpā, tā saglabājot lībisko ģimeni ar tajā valdošo valodu un kultūras pazīmēm.¹⁴⁴

Un tomēr 17. gs. ir laiks, kad visi avoti apliecina, ka šeit izveidojusies viena tauta ar vienu valodu un kultūru. Arī lībiešu etnosa pastāvēšanā 17. gs. ir kritisks periods. Tomēr gan apdzīvotības ainu Vidzemē, tāpat kā visā Latvijā kopumā, gan arī etniskos akcentus kardināli mainīja Lielais ziemeļu karš un tam sekojošais mēris. Visi pētnieki, kas pievērsušies šī laika demogrāfijai, atzīmē ļoti būtiskas izmaiņas. J. Bērziņš, kura spalvai pieder viens no lielākajiem pētījumiem par mēra postījumiem,¹⁴⁵ Rīgas apriņķī min aptuveni 56–80% mirušo iedzīvotāju, Ādažu draudzē – no 71 līdz 87%, Doles draudzē atsevišķās vietās – līdz 94%, Ikšķiles draudzē atsevišķās vietās – līdz 97%, Ropažos – līdz 90%, Lielvārdē šie rādītāji nedaudz zemāki – 75–80%. Secinājums rodas pats no sevis – visvairāk cieta tieši lībiešu kādreiz apdzīvotie novadi.

Lībiešu etnonīma un toponīma parādīšanās Ziemeļvidzemē, kā *Wacke*, *Libenpaggast* Burtniekos, visai daiļrunīgi vēsta, ka arī savā senajā teritorijā lībieši

vairs pastāvēja tikai atsevišķu salu veidā. Šīs tautas liktenis, kā uzsver vēstures liecinieki un pētnieki, jau bija izšķirts. Metisācija norisa vismaz trešajā paaudzē. Un šādā situācijā īpašu nozīmi iegūst jautājums par etnisko identitāti un pazīmēm, kas to atšķir. Salacas lībiešu etniskās identitātes nozīmīgākā pazīme, šķiet, bija valoda. Atsauksimies uz mācītāju un novadpētnieku A. Hupelu, kas atstājis ziņas par Salacas lībiešiem kā pēdējiem sava etnosa pārstāvjiem. 1774. gadā viņš rakstīja, ka šī tauta sakusa, sajaucās ar latviešiem, kuršiem un igauņiem. A. Hupels sniedz arī Salacas lībiešu etnopsiholoģisko raksturojumu: "*Salacas draudzē vēl atrod seno lībiešu atliekas. Savā satiksmē ar kaimiņos esošo Pērnavas apriņķi daudz lībiešu runā igauņiski, bet viņu seno valodu, lai gan tā skan tāpat kā igauņu, igauņi tomēr pilnā mērā nesaprot, vairāk tās izrunas dēļ nekā vārdu dažādības dēļ, visādā ziņā daži ir pat lepnī uz to, ka viņi runā īpašā, citiem ļaudīm nesaņemamā valodā.*"¹⁴⁶

Arī citi mācītāji, piemēram, Vecsalacas draudzes mācītājs Hakels atzīmē, ka Svētcieņa apkārtnē sastopami lībieši. Viņi runā savu īpatno valodu, precas savā starpā un ir teicami turīgākie zemnieki.¹⁴⁷ 1822. gadā O. Hūns ar skumjām konstatē, ka no mazās, bet drosmīgās lībiešu tautas, kuras dzīvesvietas stiepās no Daugavas gar Baltijas jūras krastiem līdz Salacai un austrumos līdz Cēsīm, šajā draudzē vēl sastopamas lībiešu etnosa paliekas.¹⁴⁸

19. gs. sākumā, precīzāk – 1828. gadā, kā to apliecina 1859. gadā publicētie F. Videmaņa materiāli,¹⁴⁹ Salacas apkārtnē dzīvoja 264 lībiešu vīrieši. F. Videmanis atzīmē, ka lībiešu apdzīvotie apgabali aizņem vairs tikai nelielu daļu, agrāk tie bija plašāki. 19. gs. vidū lībieši pārstāv divas grupas: vienu mazu (1858. g. tajā ietilpa 5 vīrieši un 3 sievietes) netālu no Salacas iztekas un otru nedaudz lielāku Kurzemes ziemeļos. Par etniskās pašapziņas kritēriju pētnieks pieņēma valodas zināšanas vai vismaz tās atpazīstamību. Ap Cēsīm nav vairs pat pēdu ne tikai no lībiešiem, bet arī no igauņu valodas palikušas vien atmiņas par lībiešu vārdu – lībiešu kalns, lībiešu ceļš, Līvu pagasts.

A. Ritihis savā darbā par Baltiju, raksturojot iedzīvotāju sastāvu, sniedz arī statistikas datus un pat salīdzina vairāku autoru minētos skaitļus. Latviešu skaits tiek lēsts no 820 000 (832 854 vai 890 977), lībiešu – 2000 vai 2375, kas nozīmē, ka lībiešu īpatsvars tolaik bija apmēram 2,5%.¹⁵⁰

K. Bērs 1849. gadā rakstīja, ka lībieši un krieviņi ir tuvu iznīcībai. Kurzemes lībiešu Rindas draudzē bija 12 ciemi, kuros norisinājās lēns asimilācijas process.¹⁵¹

20. gs. 30. gados LU Anatomijas institūta iegūtie antropoloģiskie materiāli no Metsepoles lībiešu kādreiz apdzīvotajiem Vidzemes piekrastes rajoniem liecināja, ka lībiešiem izsenis raksturīgie antropoloģiskie tipi gandrīz pilnībā integrējušies latviešu sastāvā, vietām pat tos nomainījis latviešiem caurmērā piemītošais visai masīvais, mezokefālais antropoloģiskais tips ar vidēji garu galvu un platu, augstu seju.¹⁵²

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 279. lpp.
- ² Turpat.
- ³ *Mugurēvičs Ē.* Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs.–16. gs. vidus) // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – Rīga, 1999. – 69.–73. lpp.
- ⁴ Indriķa hronika. – Rīga, 1993. – X: 14; XI: 2, 3; XIV: 10, 12 u.c.
- ⁵ Turpat.
- ⁶ Turpat. – XXVII: 1.
- ⁷ Latvijas PSR arheoloģija. – 191.–204. lpp.
- ⁸ *Denisova R.* Etniskie jautājumi un iedzīvotāju antropoloģiskais sastāvs // Latvijas PSR arheoloģija. – 279. lpp.
- ⁹ *Denisova R.* Latvijas iedzīvotāju antropoloģiskais sastāvs 16.–18. gs. // AE. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 267.–272. lpp.; *Денисова Р.* Этногенез латышей (по данным краниологии). – Рига, 1977. – 360 с.; *Denisova R.* Latviešu antropoloģija kultūrvēsturisko teritoriju atspulgā // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – Rīga, 1999. – 9.–25. lpp.
- ¹⁰ *Ancītis K., Jansons A.* Vidzemes etniskās vēstures jautājumi // AE. – Rīga, 1963. – 5. laid. – 41., 46. lpp.
- ¹¹ Turpat. – 46. lpp.
- ¹² *Mugurēvičs Ē.* Etniskie procesi baltu apdzīvotajā teritorijā un latviešu tautas veidošanās 6.–16. gs. // LVIŽ. – 1998. – Nr. 2. – 27., 28. lpp.
- ¹³ *Cimermanis S.* Ceļavārdi // *Spekke A.* Latvieši un Livonija 16. gs. – Rīga, 1995. – 25.–27. lpp.; *Cimermanis S.* Par lībiešu saplūšanu ar latviešiem: Jautājuma izziņāšanas ievirzei // LZAV. A daļa. – 1998. – Nr. 3. – 21.–38. lpp.
- ¹⁴ *Šterns I.* Latvijas vēsture. 1290–1500. – Rīga, 1997. – 601. lpp.
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ *Ванага Л.* Первые этнографические экспедиции в Латвии: изучение ливов и кривичей // LZAV. – 1992. – Nr. 11. – 40.–45. lpp.
- ¹⁷ Citēts pēc: *Stradiņš J.* Virhova divi ceļojumi // Lielā zinātnes pasaule un mēs. – Rīga, 1980. – 127.–143. lpp.
- ¹⁸ *Cimermanis S.* Vidzemes lībieši nevēlējās izzust // Dabas un vēstures kalendārs 1997. gadam. – Rīga, 1996. – 81.–86. lpp.; *Cimermanis S.* Lībiešu vēsture no senākajiem laikiem līdz 19. gs. sākumam // Mazākumtautību vēsture Latvijā. – Rīga, 1998. – 22.–26. lpp.; *Cimermanis S.* Par lībiešu saplūšanu ar latviešiem: jautājuma izziņāšanas ievirzei // LZAV. A daļa. – 1998. – Nr. 3. – 21.–38. lpp.
- ¹⁹ *Auns M.* Lībieši rakstīto vēstures avotu ziņās (līdz 13. gadsimtam) // Lībieši. – Rīga, 1994. – 7. lpp.
- ²⁰ Turpat; *Мельникова Е. А.* Древне-скандинавские географические сочинения. – Москва, 1986. – С. 34, 43.
- ²¹ Latvijas PSR arheoloģija. – 279. lpp.
- ²² *Tenisons Ē.* Arheologu domas par lībiešu izcelsmi // Lībieši. – Rīga, 1994. – 25. lpp.
- ²³ *Zariņa A.* 1967. gada arheoloģiskie izrakumi Salaspils Laukskolā // RT 1967. – Rīga, 1968. – 80.–82. lpp.; *Zariņa A.* Arheoloģiskie izrakumi Salaspils Laukskolā 1970. gadā // RT 1970. – Rīga, 1971. – 65.–67. lpp.
- ²⁴ *Zariņa A.* 1967. gada arheoloģiskie izrakumi Salaspils Vējstūrīs // RT 1967. – Rīga, 1968. – 83.–85. lpp.; *Zariņa A.* Salaspils Vējstūru kapulauki // AE. – Rīga, 1987. – 15. laid. – 19.–44. lpp.
- ²⁵ *Šnore E.* Doles Vampeniešu kapulauki // RT 1966. – Rīga, 1967. – 38.–40. lpp.; *Šnore E.* Doles Vampeniešu 1967. gada ekspedīcija // RT 1967. – Rīga, 1968. – 75., 76. lpp.
- ²⁶ *Urtāns V.* Daugmales ekspedīcijas darba rezultāti 1969. gadā // RT 1969. – Rīga, 1970. – 67., 68. lpp.
- ²⁷ *A. Zariņas dati.* Izsaku visdziļāko pateicību Dr. habil. hist. A. Zariņai par Salaspils Laukskolas apbedījumu hronoloģisko sadalījumu un iespēju analizēt to antropoloģisko materiālu.
- ²⁸ *E. Šnore,* analizējot Doles salas lībiešu kapulaukus, gan rakstīja, ka “lielākais iedzīvotāju pieplūdums Doles salas augšgalā vērojams 10. gs., kad šeit apmetās uz dzīvi samērā liels iedzīvotāju skaits”. – AE. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 113. lpp.
- ²⁹ *Zariņa G.* Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija (7.–18. gs.). Promocijas darba kopsavilkums. – Rīga, 2003. – 19. lpp.
- ³⁰ *Šnore E.* Doles Vampeniešu kapulauki // RT 1966. – Rīga, 1967. – 38.–40. lpp.; *Šnore E.* Daugavas lībieši Doles salā // AE. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 111.–130. lpp.
- ³¹ *Šnore E.* Vampeniešu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1968. gadā // RT 1968. – Rīga, 1969. – 51.–54. lpp.; *Šnore E.* Vampeniešu–Raušu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. gadā // RT 1969. – Rīga, 1970. – 63.–67. lpp.
- ³² Turpat.
- ³³ Turpat; *Šnore E.* Doles Vampeniešu 1971. gada arheoloģiskās ekspedīcijas guvumi // ASM 1971. – Rīga, 1972. – 96.–99. lpp.; *Šnore E.* Daugavas lībieši Doles salā // AE. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 111.–130. lpp.
- ³⁴ *Daiga J.* Izrakumi Raušu lībiešu ciemā 1971. gadā // ASM 1971. – Rīga, 1972. – 60.–64. lpp.
- ³⁵ *Šnore E.* Vampeniešu–Raušu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. gadā // RT 1969. – Rīga, 1970. – 63.–67. lpp.
- ³⁶ *Šnore E.* Vampeniešu–Raušu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1972. gadā // ASM 1972. – Rīga, 1973. – 59.–61. lpp.
- ³⁷ *Šnore E.* Daugavas lībieši Doles salā // AE. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 127. lpp.
- ³⁸ *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas lībiešu ciems: Izrakumu rezultātu kopsavilkums // ASM 1972. – Rīga, 1973. – 81.–84. lpp.
- ³⁹ *Zariņa A.* Izrakumi Salaspils Laukskolā 1974. gadā // ASM 1974. – Rīga, 1975. – 101.–104. lpp.
- ⁴⁰ Turpat. – 104., 105. lpp.
- ⁴¹ *Daiga J.* Izrakumi Salaspils Lipšu kapulaukā // ASM 1973. – Rīga, 1974. – 21.–25. lpp.
- ⁴² Turpat.
- ⁴³ Turpat.
- ⁴⁴ *Mugurēvičs Ē.* Dzelzs laikmeta atradumi Salaspils Mārtiņsalā // LZAV. A daļa. – 1996. – Nr. 3. – 61.–65. lpp.
- ⁴⁵ *Mugurēvičs Ē.* Izrakumi Mārtiņsalas senā ciema teritorijā // RT 1966. – Rīga, 1967. – 44.–46. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Ciems un pils Mārtiņsalā // ASM 1973. – Rīga, 1974. – 54.–58. lpp.
- ⁴⁶ *Zariņa A.* Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalas kapulaukā // RT 1966. – Rīga, 1967. – 44.–46. lpp.
- ⁴⁷ *Stubavs Ā.* Arheoloģiskie izrakumi Salaspilī 1968. gadā // RT 1968. – Rīga, 1969. – 47.–51. lpp.
- ⁴⁸ *Zariņa A.* Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalas kapulaukā // RT 1966. – Rīga, 1967. – 44.–46. lpp.
- ⁴⁹ *Tenisons Ē.* Senie lībieši un Kurzemes lībieši (tulk. no igauņu val.) // Onomastica Lettica. – Rīga, 1990. – 42., 43. lpp.
- ⁵⁰ *Šnore E.* Vampeniešu–Raušu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1972. gadā // ASM 1972. – Rīga, 1973. – 62. lpp.
- ⁵¹ Turpat. – 63. lpp.
- ⁵² *Denisova R.* Baltijas somi Latvijas teritorijā (m.ē. I–II g.t.) // RT 1968. – Rīga, 1969. – 7.–10. lpp.; *Денисова Р. Я.* Прибалтийские финны на территории Латвии

- (I–II тыс. н.э.) // Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. – Рига, 1970. – С. 7–19; *Денисова Р. Я.* Антропологический тип и генезис прибалтийских финнов // Этногенез финно-угорских народов по данным антропологии. – Москва, 1974. – С. 28–36; *Денисова Р.* Etniskie jautājumi un iedzīvotāju antropoloģiskais sastāvs // Latvijas PSR arheoloģija. – 277.–283. lpp.
- ⁵³ *Weinberg R.* Crania livonica. Untersuchungen zur prähistorischen Anthropologie des Balticums // Archiv für die Naturkunde. Liv-, Est- und Kurlands. – Dorpat, 1902. – Bd. 12. – S. 34–36.
- ⁵⁴ *Prīmanis J.* Pāles galvas kausi // Latvijas Universitātes Raksti. – Rīga, 1925. – 12. sēj. – 429.–480. lpp.; *Денисова Р.* Этногенез латышей. – Рига, 1977. – С. 49, 50.
- ⁵⁵ *Денисова Р.* Etniskie jautājumi un iedzīvotāju antropoloģiskais sastāvs // Latvijas PSR arheoloģija. – 277.–283. lpp.
- ⁵⁶ *Денисова Р.* Latviešu antropoloģija kultūrvēsturisko teritoriju atspulgā // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – Rīga, 1999. – 19. lpp.
- ⁵⁷ *Денисова Р. Я.* География антропологических типов балтских племен и этногенетические процессы в I – начале II тысячелетия н.э. на территории Литвы и Латвии // Балты, славяне, прибалтийские финны: Этногенетические процессы. – Рига, 1990. – Табл. 6, с. 76, 77.
- ⁵⁸ Turpat.
- ⁵⁹ *Gerhards G.* Vide un tās ietekme uz Latvijas iedzīvotājiem dzelzs laikmetā // LVIŽ. – 2002. – Nr. 2. – 5.–26. lpp.
- ⁶⁰ *Grāvere R.* Lībieši antropoloģiskās izpētes gaismā // Lībieši. – Rīga, 1994. – 34.–53. lpp.
- ⁶¹ Latvijas PSR arheoloģija. – 197.–201. lpp.
- ⁶² Indriķa hronika. – Rīga, 1993. – X: 15; XI: 2.
- ⁶³ *Zariņa A.* Izrakumi Lielvārdē 1977. gadā // ASM 1977. – Rīga, 1978. – 94., 95. lpp.
- ⁶⁴ *Urtāns V.* Aizkraukles arheoloģiskās ekspedīcijas 1972. gada rezultāti // ASM 1972. – Rīga, 1973. – 66.–71. lpp.; *Urtāns V.* Izrakumi Aizkraukles senvietu kompleksā // ASM 1973. – Rīga, 1974. – 74.–81. lpp.
- ⁶⁵ Bez 1977. gadā prof. R. Denisovas publicētajiem diviem 15.–17. gs. galvaskaumiem no Aizkraukles baznīcas kapulauka (sk.: *Денисова Р.* Этногенез латышей по данным краниологии. – Рига, 1977. – С. 54, 55) mēs apskatījām vēl trīs 10.–13. gs. Aizkraukles kapulauka indivīdus (14., 18., 28. apbedījums).
- ⁶⁶ Indriķa hronika. – Rīga, 1993. – 99. lpp.
- ⁶⁷ *Dambe V.* Valodu kontakti Latvijas PSR toponīmijā // Baltu valodas senāk un tagad. – Rīga, 1985. – 85.–99. lpp.
- ⁶⁸ Turpat.
- ⁶⁹ *Pāvilāne V.* Straupes draudzes iekšējā kolonizācija Livonijas laikā. Apdzīvoto vietu ģeogrāfija // Feodālisms Baltijas reģionā. – Rīga, 1983. – 48.–100. lpp.; *Павулане В.* Мызные документы как исторический источник изучения населения и внутренней колонизации территории Латвии (Западная Видземе XIV – первая половина XVI вв.) // Feodālisms Baltijas reģionā. – Rīga, 1983. – 8.–29. lpp.
- ⁷⁰ Latvijas PSR vēsture. – Rīga, 1986. – 1. sēj. – 44. lpp.
- ⁷¹ *Tõnisson E.* Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh. – Anfang 13. Jhs). – Tallinn, 1974.
- ⁷² *Cimermanis S.* Lībieši // Mazākumtautību vēsture Latvijā. – Rīga, 1998. – 19., 20. lpp.
- ⁷³ *Pāvilāne V.* Straupes draudzes iekšējā kolonizācija Livonijas laikā. Apdzīvoto vietu ģeogrāfija // Feodālisms Baltijas reģionā. – Rīga, 1983. – 48.–100. lpp.; *Павулане В.* Мызные документы как исторический источник изучения населения и внутренней колонизации территории Латвии (Западная Видземе XIV – первая половина XVI вв.) // Feodālisms Baltijas reģionā. – Rīga, 1983. – 8.–29. lpp.; *Muižnieks V.* Baznīcas apbedīšanas vietas Rietumvidzemē 13.–18. gadsimtā // LZAV. A daļa. – 2003. – Nr. 5/6. – 10.–34. lpp.
- ⁷⁴ *Šnore E.* Daugavas lībieši Doles salā // AE. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 111.–130. lpp.; *Graudonis J.* Ikšķiles Zariņu kapulauks // ASM 1971. – Rīga, 1972. – 67.–72. lpp.; *Zariņa A.* Salaspils Vējstūru kapulauki // AE. – Rīga, 1987. – 15. laid. – 19.–44. lpp.
- ⁷⁵ *Švābe A.* Latvijas vēstures avotu hrestomātija (1300–1500). – Rīga, 1939. – 121. dok., 91. lpp.
- ⁷⁶ *Lotmans J., Uspenskis B.* Par kultūras semiotisko mehānismu // Kultūra. Teksts. Zīmc. – Rīga, 1993. – 41.–59. lpp.
- ⁷⁷ *Muižnieks V.* Baznīcas apbedīšanas vietas Rietumvidzemē 13.–18. gadsimtā // LZAV. A daļa. – 2003. – Nr. 5/6. – 10.–34. lpp.
- ⁷⁸ Turpat.
- ⁷⁹ *Graudonis J.* Ikšķiles arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1973. gadā // ASM 1973. – Rīga, 1974. – 28.–36. lpp.; *Graudonis J.* Ieskats Ikšķiles vēsturē // Daugavas raksti: No Aizkraukles līdz Rīgai. – Rīga, 1991. – 66.–87. lpp.; *Graudonis J.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ikšķiles kapsētā. Arheoloģijas nodaļas arhīvs.
- ⁸⁰ Turpat; *Muižnieks V.* Baznīcas apbedīšanās vietas Rietumvidzemē 13.–18. gadsimtā // LZAV. A daļa. – 2003. – Nr. 5/6. – 25. lpp.
- ⁸¹ *Zariņa G.* Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija (7.–18. gs.). – Rīga, 2003. – 22. lpp.
- ⁸² *Graudonis J.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ikšķiles kapsētā.
- ⁸³ Sk.: *Денисова Р.* Этногенез латышей. – Рига, 1977. – Табл. 69, с. 267.
- ⁸⁴ *Денисова Р.* Популяционно-антропологический аспект этногенеза // Советская этнография. – 1987. – № 6. – С. 37–47.
- ⁸⁵ *Денисова Р.* Этногенез латышей. – Рига, 1977. – С. 19, 20.
- ⁸⁶ *Денисова Р., Zariņa G., Gerhards G.* 12.–14. gadsimta Rīgas iedzīvotāju antropoloģiskais sastāvs un etniskā piederība // Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē. – Rīga, 1998. – 144.–158. lpp.
- ⁸⁷ *Graudonis J.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ikšķiles kapsētā.
- ⁸⁸ Turpat.
- ⁸⁹ Pēc: *Brežgo B.* Kā XVI gs. vēsturnieki B. Vapovskis un M. Bejskis apraksta Latviju un latviešus // Sējējs. – 1930. – Nr. 10. – 1020.–1025. lpp.
- ⁹⁰ *Mugurēvičs Ē.* Ciems un pils Mārtiņsalā // ASM 1973. – Rīga, 1974. – 54.–58. lpp.
- ⁹¹ *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā 1973. gadā // ASM 1973. – Rīga, 1974. – 50.–53. lpp.; *Zariņa A.* Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalas kapulaukā // RT 1966. – Rīga, 1967. – 44.–46. lpp.
- ⁹² Turpat.
- ⁹³ *Денисова Р.* Этногенез латышей. – Рига, 1977. – С. 42–48.
- ⁹⁴ Turpat.
- ⁹⁵ *Hirša Dz.* Lībieši un lībiešu izcelsmes vietvārdi Latvijā // Lībieši. – Rīga, 1994. – 201.–215. lpp.
- ⁹⁶ Turpat.
- ⁹⁷ *Švābe A.* Latvijas vēstures avotu hrestomātija (1300–1500). – Rīga, 1939. – 34., 35. lpp.
- ⁹⁸ *Švābe A.* Senā Kursā. – Rīga, 1940. – 114. lpp.
- ⁹⁹ Turpat.

- ¹⁰⁰ *Hirša Dz.* Lībieši un lībiešu izcelsmes vietvārdi Latvijā // Lībieši. – Rīga, 1994. – 201.–215. lpp.
- ¹⁰¹ Turpat; *Boiko K.* Fiziogēogrāfiskie apelaīvi Ziemeļkurzemes lībiešu Zvejniekiem vietvārdos // *Onomastica Lettica.* – Rīga, 1990. – 52.–85. lpp.
- ¹⁰² *Grāvere R.* Latgales 14.–18. gs. iedzīvotāji odontoloģiskā skatījumā // AE. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 135.–139. lpp.
- ¹⁰³ *Švābe A.* Latvijas vēstures avotu hrestomācija (1300–1500). – Rīga, 1939. – 26. dok., 32. lpp.
- ¹⁰⁴ *Stepermanis M.* Dažas ziņas par Latviju franču senajā literatūrā un avotos // LVIŽ. – 1937. – Nr. 2. – 227.–230. lpp.
- ¹⁰⁵ Pēc: *Brežgo B.* Kā XVI gadsimta vēsturnieki B. Vapovskis un M. Beļskis apraksta Latviju un latviešus // Sēj. – 1930. – Nr. 10. – 1020.–1025. lpp.
- ¹⁰⁶ Turpat. – 1023. lpp.
- ¹⁰⁷ Turpat. – 1024. lpp.
- ¹⁰⁸ Latviešu valoda // Latvijas padomju enciklopēdija. – Rīga, 1984. – 5., sēj. – 643. lpp.
- ¹⁰⁹ *Dunsdorfs E., Spekke A.* Latvijas vēsture, 1500–1600. – Stokholma, 1964. – 221., 222. lpp.
- ¹¹⁰ Turpat.
- ¹¹¹ Turpat. – 224. lpp.
- ¹¹² Turpat.
- ¹¹³ *Pāvulāne V.* Straupes draudzes iekšējā kolonizācija Livonijas laikā. Apdzīvoto vietu ģeogrāfija // Feodālisms Baltijas reģionā. – Rīga, 1983. – 48.–100. lpp.
- ¹¹⁴ *Dunsdorfs E., Spekke A.* Latvijas vēsture, 1500–1600. – Stokholma, 1964. – 224. lpp.
- ¹¹⁵ *Švābe A.* Latviešu zemnieks 16. gs. historiogrāfijā // Senatne un Māksla. – 1936. – Nr. 4. – 39.–49. lpp.
- ¹¹⁶ Turpat.
- ¹¹⁷ *Rusovs B.* Livonijas hronika / Tulk. E. Veispals. – Rīga, 1926. – 11. lpp.
- ¹¹⁸ *Švābe A.* Pagasta vēsture. – Rīga, 1926.
- ¹¹⁹ *Dorošenko V.* Kara postījumu sekas Vidzemes un Latgales lauksaimniecībā 16. gs. 2. pusē // Vēstures problēmas. – Rīga, 1960. – 3. sēj. – 3.–100. lpp.
- ¹²⁰ *Šnore E.* Daugavas lībieši Doles salā // AE. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 111.–130. lpp.
- ¹²¹ *Mugurēvičs Ē.* Ciems un pils Mārtiņsalā // ASM 1973. – Rīga, 1974. – 54.–58. lpp.
- ¹²² *Šnore E.* Daugavas lībieši Doles salā // AE. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 111.–130. lpp.
- ¹²³ *Денисова Р.* Этногенез латышей (по данным краниологии). – Рига, 1977. – С. 55, 56.
- ¹²⁴ Turpat.
- ¹²⁵ Turpat. – 46., 47. lpp.
- ¹²⁶ *Zariņa A.* Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalas kapulaukā // RT 1966. – Rīga, 1967. – 44.–46. lpp.
- ¹²⁷ *Švābe A.* Latviešu zemnieks 16. gs. historiogrāfijā // Senatne un Māksla. – 1936. – Nr. 4. – 39.–49. lpp.
- ¹²⁸ *Dunsdorfs E., Spekke A.* Latvijas vēsture, 1500–1600. – Stokholma, 1964. – 222. lpp.
- ¹²⁹ Turpat.
- ¹³⁰ Pēc: *Brežgo B.* Kā XVI gs. vēsturnieki B. Vapovskis un M. Beļskis apraksta Latviju un latviešus // Sēj. – 1930. – Nr. 10. – 1020.–1025. lpp.
- ¹³¹ *Švābe A.* Pagasta vēsture. – Rīga, 1926.
- ¹³² Turpat.
- ¹³³ Turpat.
- ¹³⁴ *Zariņa A.* Salaspils Vējstūru kapulauki // AE. – Rīga, 1987. – 15. laid. – 19.–44. lpp.
- ¹³⁵ *Kleperē D.* Arheoloģiskie izrakumi Krimuldas Annas kalnā // RT 1969. – Rīga, 1970. – 50., 51. lpp.
- ¹³⁶ *Daiga J.* Pārbaudes izrakumi Ankeršmitos un Drukās (Ogres raj.) un Daugavas labā krasta apzināšana // ASM 1971. – Rīga, 1972. – 65.–67. lpp.;
- ¹³⁷ *Grāvere R.* Latvijas viduslaiku odontoloģiskais materiāls iedzīvotāju integrācijas aspektā // LVIŽ. – 2003. – Nr. 4. – 5.–30. lpp.
- ¹³⁸ *Ancītis K., Jansons A.* Vidzemes etniskās vēstures jautājumi // AE. – Rīga, 1963. – 5. laid. – 48. lpp.
- ¹³⁹ *Cimermanis S.* Vidzemes lībieši nevēlējās izzust // Dabas un vēstures kalendārs 1997. gadam. – Rīga, 1996. – 81.–86. lpp.
- ¹⁴⁰ *Cimermanis S.* Lībiešu vēsture no senākajiem laikiem līdz 19. gs. sākumam // Mazākumtautību vēsture Latvijā. – Rīga, 1998. – 22.–26. lpp.
- ¹⁴¹ *Prīmanis J.* Pāles galvas kausi // Latvijas Universitātes Raksti. – Rīga, 1925. – 12. sēj. – 429.–480. lpp.
- ¹⁴² Turpat.
- ¹⁴³ Turpat.
- ¹⁴⁴ *Cimermanis S.* Vidzemes lībieši nevēlējās izzust // Dabas un vēstures kalendārs 1997. gadam. – Rīga, 1996. – 81.–86. lpp.
- ¹⁴⁵ *Bērziņš J.* Mēra postījumi Vidzemē 1710. gadā // Valsts arhīva Raksti. – Rīga, 1935. – 167.–224. lpp.
- ¹⁴⁶ Pēc: *Stradiņš J.* Lielā zinātnes pasaule un mēs. – Rīga, 1980. – 127.–143. lpp.
- ¹⁴⁷ Turpat.
- ¹⁴⁸ Turpat.
- ¹⁴⁹ *Видеман Ф. И.* Обзор прежней судьбы и нынешнего состояния ливов. – 1870. – С. 2–140.
- ¹⁵⁰ *Риттих А.* Материалы для географии России. Прибалтийский край. – Санкт-Петербург, 1873.
- ¹⁵¹ Turpat.
- ¹⁵² *Grāvere R.* Lībiešu problēmas risinājuma aizsākumi Latvijas antropoloģijā (19. gs. beigās – 20. gs. pirmā puse) // LVIŽ. – 2006. – Nr. 1. – 5.–17. lpp.

Rita Grāvere

THE INTEGRATION OF THE LIVS INTO THE LATVIAN NATION

Summary

The Livs or Livonians lived in the territory adjoining what would become the Gulf of Rīga and spoke a Finnic language, which is linguistically unique in this otherwise Baltic region. The name of the Livish tribe is perhaps best known in subsequent history because it entered the formal designation of the medieval state of Livonia which included all the other parts of present-day Latvia settled by such tribes as Latgal-

ians, Curonians and Semigallians. The 15th and 16th centuries were a significant period in the emergence of a unified Latvian nation. From archaeological and historical sources, as well as linguistic considerations we can conclude that Latgallians played an important role in the formation of the Latvian nation. The Livs mixed with other local tribes to make their contribution in the establishment of the Latvian nation.

Natalya V. Khvoshchinskaya (St. Petersburg, Russia)

ON THE APPEARANCE OF PENDANTS WITH BULL HEAD IMAGES IN ANCIENT RUS

Among the women's adornments coming from the barrows of Ancient Rus there is a group of circular pendants decorated with relief images of bull heads. A. Spitsyn called them "pendants of the Radimiches type". The first objects of this type were found in the course of P. Yeryomenko's excavations in the barrows of the Upper Dnieper region, particularly on the banks of the River Iput' (Bryansk region). Further on these pendants were connected by most scholars with the Radimiches burial sites (Spitsyn 1896: 95–103; Rybakov 1932). However, the materials which are available now enable us to revise the problem of the appearance of these adornments in the barrows of Ancient Rus.

The overwhelming majority of the pendants under discussion were parts of women's necklaces together with beads and other pendulous articles. They represent circular cast adornments about 2 cm in diameter, the obverse side of which is decorated with a bull head image with rounded horns and relief triangles on the forehead. The borders of the pendants are decorated with a pseudo-granular design, separated from the main subject by relief rollers which on top are adjacent to the animal's horns. The material coming from different areas is striking for its monotony in the details of the main composition. The space around the bull heads is filled with triangular figures, some of which are made with the use of the pseudo-granulation technique. On both sides of the heads there are two pairs of the figures facing each other with their bottom parts, and three figures set as on a chess-board are between the horns, the outer ones with their apexes turned upward, and the middle one with its apex turned downward.

Let us consider briefly the distribution of these unusual adornments and their quantitative composition. In doing so we will use first of all our own data (Khvoshchinskaya 2000: 246–253), as well as some additions given in V. Guryanov's work (Guryanov 2004: 146–154). As the opinion of the Radimichian origin of the pendants is still held by some researchers (Shinakov *et al.* 1998: 92), let us start from the area that is known to have been occupied by the East Slavonic tribe of Radimiches. According to annals, this tribe lived in the basin of the River Sozh which is a left tributary of the

Dnieper (PVL: 14). Judging by the archaeological data and first of all by the distribution of the seven-beamed temporal rings, the area occupied by the Radimiches embraced the Middle and Lower Sozh basin, and the Sozh–Dnieper confluence (Sedov 1982: 154). It is interesting to note that while considering the set of typical Radimichian adornments, V. Sedov does not mention the pendants with bull head images. This seems quite reasonable, because in the territory occupied by the Radimiches there are only six burial mounds the inventory of which included pendants with bull head images (Fig. 1). One pendant (published by A. Spitsyn) was excavated by P. Yeryomenko in the barrows near the village of Vlazovichi on the River Iput'; four pendants representing parts of a female necklace were found in Barrow 10 of the big burial ground of Gadilovichi (Solovyova 1972: 51); one pendant comes from the predatory excavations of burial mounds near the village of Mit'kovka in the River Snov basin (Ravdina 1979: 94), and one from V. Guryanov's excavations of the Borchia burial ground on the River Desna (Guryanov 1996: 127). In addition, there is information about the finds of pendants near the Petukhovka village on the River Pronya, a right tributary of the Sozh (Golubeva 1997: 7), and in one of the destroyed barrows near the village of Peklino, on the right bank of the Desna (Shinakov *et al.* 1998: 145). Altogether ten pendants with bull head images were found in the area once inhabited by the Radimiches (assuming that there were two pendants in the Vlazovichi burial ground).

At the same time 17 more pendants come from the other parts of Ancient Rus. Moreover, the sites where they were found have a wide geographical range. The southernmost of them is the Gochevo burial ground on the bank of the River Psel, where a pendant was found in a pit left by robbers (Starodubtsev and Zorin 2000: 83, Fig. 3: 17).

* Judging by B. Rybakov's work (1932: 92), more than one pendant was found in Vlazovichi, since he mentions these pendants in plural form. An attempt to clarify this question with the help of P. Yeryomenko's field notes, which are stored at IIMK RAN, has failed, since his descriptions of the finds from the barrows give no necessary details.

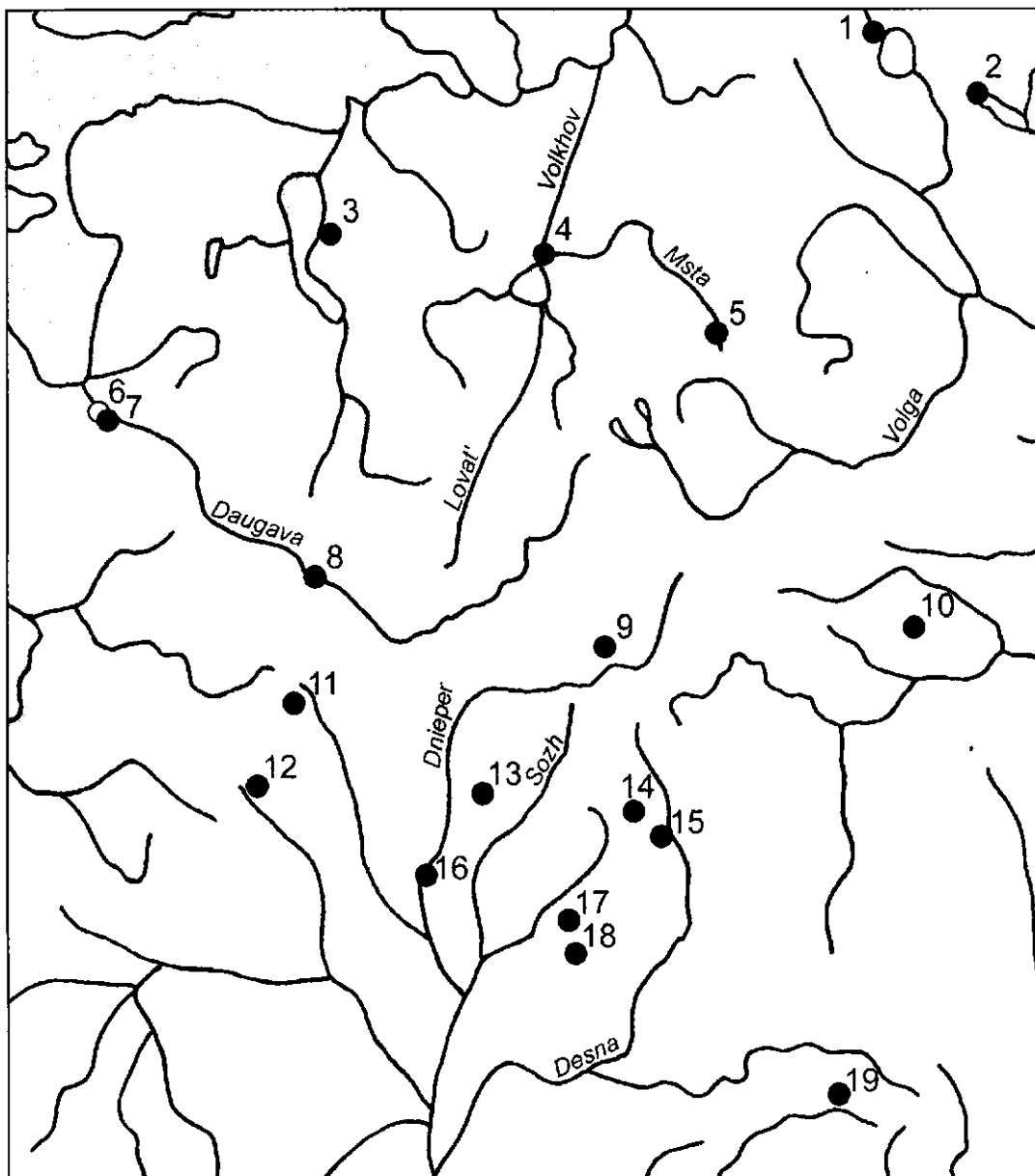

Fig. 1. Distribution of pendants decorated with images of bull head: 1 – Nikolskoye III; 2 – Nefedyevo; 3 – Zalakhtovye; 4 – Novgorod; 5 – Fedovo; 6 – Daugmale; 7 – Nariņi; 8 – Polotsk; 9 – Novoselki; 10 – Shcherbinskoye; 11 – Yanushkavichi; 12 – Igumen district; 13 – Petukhovka; 14 – Peklino; 15 – Borchia; 16 – Gadilovichi; 17 – Vlazovichi; 18 – Mit'kovka; 19 – Gochevo

A considerable number of the pendants comes from the areas located to the north of the area settled by the Radimiches (Fig. 1). One pendant was found in the Novoselki burial ground (the upper reaches of the Dnieper) by S. Sokolovsky and published by A. Lyavdansky (1932: 34, 55, Table 18: 4), another is mentioned by G. Tatur as coming from his excavations of burial mounds in the Igumen district of the Minsk province (Tatur 1892: 87–88), the third one, according to E. Zaikovsky, was found near the village of Yanushkavichi in the upper reaches of the Berezina (Zaikovsky 1998a: 127; 1998b: 350). In addition, a pendant with a bull head image comes from cultural layers of ancient Polotsk (Shtykhov 1975: 69, Fig. 34: 21).

Twelve more pendants have been recorded in four sites of the Novgorod region. First of all, two pendants were found in Novgorod itself: one in the Troitsky XII excavation area, and another in the Nikitinsky one (Yanin *et al.* 2002: 79). Three items (Fig. 2) come from a woman's Burial 208 of the Zalakhtovye burial mound on the eastern shore of Lake Chudskoye (Khvoshchinskaya 2004: Table XCIX-7), at least one (the exact number is not known by far) from the Fedovo burial ground in Pomostye (Spitsyn 1905: 4), and a series of such pendants was found by N. Makarov in the north-eastern part of the Novgorod region in the burial ground of Nefedyevo (5 items, Burial 31) and the burial mound of Nikolskoye III (1 item, Burial 8, child's Burial 2, the pendant occurred between

the femoral bones) (Makarov 1990: 71, Table XVI: 9; 1997: 178, Table 134: 10–11). Thus in total the sites on the territory of Ancient Rus have yielded no less than 26 pendants with relief images of bulls. In addition, it is possible to mention one more pendant of somewhat simplified shape, which was found on the site of the ancient settlement of Shcherbinskoye (Dubynin 1974: 233, 265, Table XI: 17). It takes a particular place among the other pendants first of all because of its age.

The majority of the pendants listed above are distinguished by the universality in the character of the composition and stylization of the animal head. Some of them (like those from Zalakhtovye and Nefedyevo) are so similar to each other that they seem to have been made by the same craftsman. Undoubtedly, we have to deal with an elaborated complete object the composition of which bore a certain semantic load. In all likelihood, this object had formed in a specific ethnical milieu and spread over a wide territory. Let us note also that a considerable part of the adornments under discussion are made in bronze thoroughly enough, certainly by professional craftsmen. The exception to this rule are the pendants from Polotsk and the Igu-men district barrows, which are made of tin-containing alloy and look like rather careless imitations. In particular, there are no triangular figures around the animal head on these articles.

The dates of most of the finds fall on the 11th–12th centuries (considering this question we rely on the materials of recent excavations). For example, the burials from Nefedyevo and Nikolskoye where the pendants were found are dated to the 11th century, and, according to N. Makarov, the Nefedyevo burial with five pendants dates back not later than the third quarter of the 11th century (Makarov 1997: 126). The assemblage with the pendants from Gadilovich is dated by the excavator of the site to the 11th–12th centuries (Solovyova 1972: 51–52). The Polotsk find comes from the 12th century layer (Shtykhov 1975: 69), and the Novgorod one from the Troitsky excavation area from the layers of the mid 10th – mid 11th centuries (Yanin *et al.* 2002: 79). The pendant from the Nikitinsky excavation area was found in a secondary context.

The find from the upper layer (at a depth of 0.17 m from the surface) of the ancient settlement of Shcherbinskoye (the Dyakovo Culture) stands somewhat apart of the main group of the pendants. It was analyzed in detail by I. Rosenfeldt (1982: 69), who stressed that the pendant had been encountered in an undisturbed cultural layer, and disagreed with A. Dubynin's opinion that it had got to the site by accident (Dubynin 1974: 233). Without going into the details of the discussion about the finds from the upper layer of Shcherbinskoye, let us note that I. Rosenfeldt has isolated among them a group of things with dates ranging from the 6th to the 10th or early 11th century (Rosenfeldt 1982: 73). The pendant under discussion

Fig. 2. Pendant decorated with relief image of bull head from Zalakhtovye

is included in this group too. Proceeding from her chronological scheme, created for the late stage of the Dyakovo Culture, I. Rosenfeldt dates this pendant to the 10th – early 11th centuries (Rosenfeldt 1982: 69). In my view, the discovery of the pendant with a bull head image at one of the Dyakovo Culture settlements is remarkable by itself, independently even of its dating. Although in its general appearance and subject the pendant from Shcherbinskoye is close to the group of the Ancient Russian adornments considered above, typologically it differs from them by its primitivism. In the present case both the contour of the animal head and the second rim of granules along the edge are just slightly marked. Typologically this article can well be considered a prototype of the pendants of the Ancient Russian period.

Of course, of interest is the question about the ethnical milieu in which this type of adornments first emerged and spread. I. Rosenfeldt (1982: 176–177) came to a conclusion that the inhabitants of the late Dyakovo settlements were ethnically heterogeneous (Baltic-Finno-Ugric). Most of the pendants of the 11th–12th centuries found in the territory of Ancient Rus come from the sites that have a well-expressed Baltic-Finnish context. The burial complex of Zalakhtovye was left by the Baltic-Finnish people. The burial inventory of the Fedovo cemetery on the Upper Msta includes elements of the Finnish culture. The cemeteries of Nefedyevo and Nikolskoye in the north-eastern part of the Novgorod land also are in the Slavonic-Finnish contact zone, which is clearly reflected in their material culture. In turn, the cemeteries of the Upper Dnieper region (the Radimichian barrows), as has been convincingly demonstrated by V. Sedov, contain a considerable number of adornments of the Baltic origin (in contrast to the burial sites left by the other Slavonic tribes). The latter include grivnas with rounding ends, star-like buckles, bracelets with stylized animal heads, duck-shaped pendants, and so on. Let us note also that in many

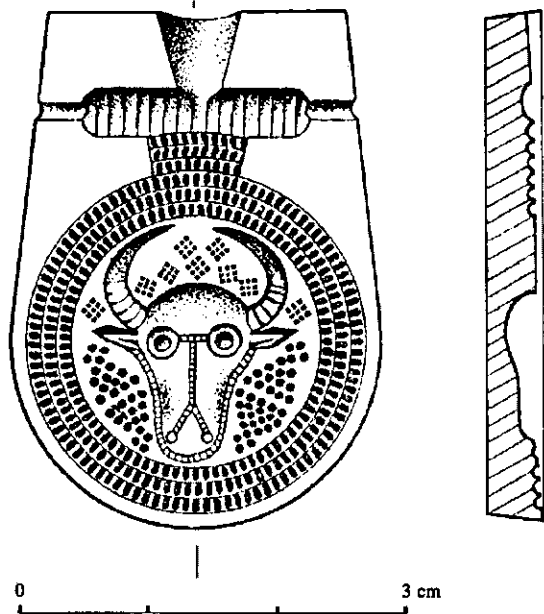

Fig. 3. Stone mould for casting pendants from the Daugmale Hillfort (after A. Radiņš)

of the burials left by the Radimichians corpses were oriented to the east, and this trait is usually thought to have been inherited from the Balts (Sedov 1982: 156–157).

In this connection special importance should be attributed to the finds coming from the territory of Latvia. For instance, a woman's burial from the Nariņi cemetery gave a beautiful example of the pendant with a bull head image (Atgāzis 1969: 373–375). Even more significant is the discovery of a stone mould for casting such adornments at the Daugmale settlement (Radiņš 1994: 92–95) (Fig. 3). By far this is the only mould in Eastern Europe, testifying to the local production of this type of adornments. The mould was found in 1986 in the first layer of the settlement and is dated to the second half of the 12th century (Radiņš 1994: 94). A. Radiņš, who described this find in a special paper, believes that this mould had served as a standard for manufacturing pendants with bull head images. He emphasized the originality of the upper part of the mould, which resembles the twisted grivnas of the Livs. He regards this as an expression of local traditions. It is interesting, that one of the pendants from Novgorod has the same upper part. It is possible that this pendant had been made according to the type from Daugmale. As to the semantics of the image, Radiņš looks for analogies among numerous pendants known as "horned skates", which have traditionally been called "skates" though in fact they rather depict horned animals (Radiņš 1994: 92–95). These horned pendants are found in the burial sites of Lake Chudskoye, the Mologa basin and Upper Volga basin, dated to the 11th–12th centuries (Ryabinin 1981: 31).

Of particular interest for the identification of the source from which the pendants spread over the territory of Ancient Rus are the results of spectral analysis of the pendant from Borchā, obtained by A. Yegorkov from the chemical laboratory of IIMK RAN (Guryanov 2004: 151). The analysis has shown that the pendant is made of brass with a high enough content of zinc. As there were no deposits of non-ferrous metals in the territory of Ancient Rus, it is thought that brass articles came to Rus from Scandinavia or the Baltic region. The high content of zinc testifies that the metal used to make this adornment underwent minimum melting with addition of scrap (Korolyova 2000: 130–132). It should be noted that at Pskov nearly all things of the Baltic origin have been made of high-zinc brass (Korolyova 2000: 132). Alongside with the mould from Daugmale this fact is an important argument in favour of the Baltic-Finnish origin of the pendants under discussion. Our conclusions can be corroborated by some interesting information received from N. Makarov, that in the course of the excavation of Hedeby there was found one more mould for casting circular pendants with a bull head image. The mould has not yet been published, but, if confirmed, this discovery would enable us to assert with confidence that at the beginning of the 2nd millennium the centres of production of these original adornments were in the Baltic region. From there they came to the territory of Ancient Rus, and first of all to those areas where the Baltic and Finnish traditions in material culture were well pronounced. Subsequently local craftsmen started to copy this type of adornments, as is evidenced by the pendants from Polotsk and the Igumen district, carelessly made from tin-containing alloy.

As to the semantics of the image on the pendants, this is a special problem, which can be solved only with the use of diverse folklore and ethnographic materials, and should be considered in a separate study.

In conclusion I would like to say some heartfelt words about A. Zariņa. Our meeting in the 1970s strongly influenced the range of my interests. Everybody who met Anna Eduardovna, independently of age, was highly impressed by her kindness, fascination, modesty, and benevolence. Anna Eduardovna is always willing to give a good piece of advice and to help. She was my first teacher in the study of the Zalakhtovye fabrics. I still keep a very good and thankful memory about our meetings, each of which enriched me with new knowledge in archaeology of the Baltic region. Fundamental and in many respects unique works by A. E. Zariņa, which brought her the European fame, are handbooks for many Russian archaeologists. I wish you good health, dear Anna Eduardovna, every success in your work, and happiness.

LITERATURE

- Radiņš – *Radiņš A.* Daugmales pilskaļnā atrastā 12. gs. bronzas lejamveidne [Find of a 12th century bronze mould on the Daugmale Hillfort] // *Arheoloģija un etnogrāfija*. – Rīga, 1994. – 17. laid.
- Atgāzis – *Атгазис М.* Раскопки на левобережье Даугавы [Excavations on the left bank of the Daugava] // *Археологические открытия 1968 года*. – Москва, 1969.
- Dubynin – *Дубынин А. Ф.* Щербинское городище [Shcherbinskoye Hillfort] // *Дьяковская культура*. – Москва, 1974.
- Golubeva – *Голубева Л. А.* Амулеты [Amulets] // *Археология СССР. Древняя Русь. Быт и культура*. – Москва, 1997.
- Guryanov – *Гурьянов В. Н.* Раскопки древнерусских курганов у хутора Борча на Десне [Excavations of the Ancient Russian burial mounds near Borcha farm on the River Desna] // *Археологические открытия 1995 года*. – Москва, 1996.
- Guryanov – *Гурьянов В. Н.* К вопросу о подвесках с изображением головы быка [On the issue of the pendants with bull head images] // *Деснинские древности*. – 2004. – Вып. III.
- Khvoshchinskaya – *Хвоцинская Н. В.* Об этнической атрибуции подвесок с изображением головок быка [On the ethnical attribution of the pendants with bull head images] // *Славяне, финно-угры, скандинавы, волжские булгары. Доклады международного научного симпозиума по вопросам археологии и истории*. – Санкт-Петербург, 2000.
- Khvoshchinskaya – *Хвоцинская Н. В.* Финны на западе Новгородской земли (по материалам могильника Залахтовье) [Finnic tribes in the west of Novgorod land (on the materials of the Zalakhovye burial ground)]. – Санкт-Петербург, 2004.
- Korolyova – *Королева Э. В.* Технологические традиции в ювелирном деле средневекового Пскова (этнический аспект) [Technological tradition in the silversmith's craft of medieval Pskov (an ethnical aspect)] // *Славяне, финно-угры, скандинавы, волжские булгары. Доклады международного научного симпозиума по вопросам археологии и истории*. – Санкт-Петербург, 2000.
- Lyavdansky – *Ляўданскі А.* Археалагічныя досьледы ў Смаленшчыне. Археалагічныя досьледы С. М. Сакалоўскага ў былым Рослаўскім павеце [Excavations in the Smolensk region] // *Працы сэкцыі археалогіі Беларускай Акадэміі навук*. – Минск, 1932. – Т. III.
- Макаров – *Макаров Н. А.* Население русского Севера в XI–XII вв. [The population of the Russian North in the 11th–12th centuries]. – Москва, 1990.
- Макаров – *Макаров Н. А.* Колонизация северных окраин Древней Руси в XI–XIII веках [Colonization of outlying districts in the north of Ancient Rus]. – Москва, 1997.
- PVL – ПВЛ. Повесть Временных лет [Story of Vygone Times]. – Санкт-Петербург, 1996.
- Ravdina – *Равдина Т. В.* Погребения с древнерусскими сребренниками [Burial with Ancient Russian srebrenniks] // *Советская археология*. – 1979. – № 3.
- Rosenfeldt – *Розенфельдт И. Г.* Древности западной части Волго-Окского междуречья в VI–IX вв. [Antiquities of the Western part of the Volga-Oka basin in the 6th–9th centuries]. – Москва, 1982.
- Ryabinin – *Рябинин Е. А.* Зооморфные украшения Древней Руси X–XIV вв. [Zoomorphous adornments of Ancient Rus in the 10th–14th centuries] // *Свод археологических источников*. Вып. E I – 60. – Ленинград, 1981.
- Rybakov – *Рыбакоў Б. А.* Радзімічы [Radimiches] // *Працы сэкцыі археалогіі*. Минск. – 1932. – Т. III. – С. 81–151.
- Sedov – *Седов В. В.* Восточнославянские племена в составе древнерусской народности [East Slavonic tribes in the structure of the Ancient Russian nation] // *Археология СССР*. – Москва, 1982.
- Shinakov – *Шинаков Е. А., Гурьянов В. Н., Миненко В. В.* Радимичи и вятичи на Десне [Radimiches and Vyatices on the Desna] // *Гістарычна-археалагічны зборнік*. – Минск. – 1998. – № 13.
- Shtykhov – *Штыхов Г. В.* Древний Полоцк [Ancient Polotsk]. – Минск, 1975.
- Solouyova – *Соловьева Г. Ф.* Славянские курганы близ г. Рогачева Гомельской области [Slavonic burial mounds near the town of Rogachevo in Gomel District] // *Краткие сообщения института археологии*. – Москва. – 1972. – Вып. 129.
- Spitsyn – *Спицын А. А.* Вещи из раскопок П. М. Еременко в курганах Новозыбковского и Суражского уезда [Artefacts found by P. Yeryomenko in the excavations of ancient mounds of Novozibkovo and Surazh districts] // *Записки русского археологического общества*. – 1896. – Т. VIII. – Вып. 1.
- Spitsyn – *Спицын А. А.* Старейшие русские могильники в Новгородской области [The most ancient Russian burial mounds in Novgorod district] // *Известия Археологической комиссии*. – 1905. – Вып. 15.
- Starodubtsev and Zorin – *Стародубцев Г. Ю., Зорин А. В.* Славянский город на р. Псел [Slavonic settlement site on the River Psel] // *Куликово Поле: вопросы историко-культурного наследия*. – Тула, 2000.
- Tatur – *Татур Г. Х.* Очерк археологических памятников на пространстве Минской губернии и их археологическое значение [Description of archaeological monuments in the Minsk province and their archaeological significance]. – Минск, 1892.
- Zaikovsky – *Зайкоўскі Э.* Астральная і каляндарная сімволіка на некаторых археалагічных знаходках Беларусі [Astral and calendar symbols on some finds in Belarus] // *Гістарычна-археалагічны зборнік*. – Минск. – 1998. – № 13.
- Zaikovsky – *Зайкоўскі Э.* Бык у язычніцкіх вераньнях па тэрыторыі Беларусі [Bull in pagan beliefs in the territory of Belarus] // *Труды VI Международного Конгресса славянской археологии*. Т. 4. Общество, экономика, культура и искусство славян. – Москва, 1998.
- Yanin *et al.* – *Янин В. Л., Рыбина Е. А., Хорошев А. С., Сорокин А. Н., Покровская Л. В.* Исследования в Людиноме конце Великого Новгорода в 2000 г. [Researches in the Lyudin suburb of Great Novgorod in 2000] // *Археологические открытия 2001 года*. – Москва, 2002.

PAR PIEKARIŅU AR VĒRŠA GALVAS ATVEIDU PARĀDĪŠANOS SENKRIEVIJĀ

Kopsavilkums

Starp sieviešu rotām no Senkrievijas uzkalniņu kapulaukiem izceļas apaļo piekariņu grupa ar reljefu vērša galvas atveidu. Sākotnējie atradumi Dņepras augšteces reģionā ieguva "radimiču tipa" piekariņu nosaukumu. Bet mūsdienās uzkrāts jauns materiāls, kas ļauj no jauna izvērtēt šīs rotas parādīšanās problēmu senkrievu kultūrā. Senās Krievijas teritorijā 16 vietās kopumā atrasti kādi 27 piekariņi ar vērša galvu (dažos gadījumos precīzs atradumu skaits nav skaidrs), lielākā daļa – ārpus radimiču uzkalniņu areāla (1. att.). Minēto piekariņu vairākumam raksturīga universāla kompozīcija un dzīvnieka galvas stilizācija. Daži eksemplāri ir tik līdzīgi (piemēram, no Zalahtovjes un Nefedjevo), ka var domāt par to izgatavošanu vienā darbnīcā (2. att.). Nav šaubu, ka mums ir darīšana ar precīzi izstrādātu sižeta kompozīciju, kuras izplatīšanās laiks attiecas uz 11.–12. gadsimtu.

Piekariņu izcelšanās vietas noteikšanai nozīmīgi bija Borčas kapulauka eksemplāra spektrālās analīzes rezultāti. Izstrādājums izgatavots no misiņa ar diezgan lielu cinka saturu. Tā kā Senkrievijas teritorijā krāsai-

nā metāla ieguves vietu nav, tiek uzskatīts, ka misiņa izstrādājumi ievesti no Skandināvijas vai Baltijas. Bez tam līdz šim Austrumeiropas teritorijā vienīgā lejamveidne piekariņu atliešanai ir atrasta Daugmales pilskalnā (3. att.). Tas ir svarīgs arguments par labu piekariņu izcelsmei Baltijā vai somu teritorijā, no kurienes tie izplatījušies senkrievu kultūrā. Jāuzsver, ka Daugmales lejamveidnē izgatavotajiem piekariņiem bijis neparasts augšdaļas veidojums. Kā atzīmē A. Radiņš, rievota caurulīte ar caurumiņu atgādina lībiešu vītos kaklariņķus – un līdz ar to piekariņus varētu saistīt ar vietējām tradīcijām. Tāpēc ir ļoti interesanti, ka arī vienam piekariņam no Novgorodas augšdaļa veidota tāpat.

Ir ziņas, ka vēl viena lejamveidne apaļo piekariņu ar vērša galvas atveidu izgatavošanai esot atrasta Haithabu izrakumos. Atradums nav publicēts, bet, ja ziņas ir patiesas, tad ar pilnu pārliecību vārētu teikt, ka šo savdabīgo rotu izgatavošanas centri 2. g.t. sākumā atradušies Baltijas jūras piekrastē un vismaz divi no tiem pašlaik ir zināmi.

ATTĒLU SARAKSTS

1. att. Piekariņu ar vērša galvu izplatība: 1 – Nikolskoje III, 2 – Nefedjevo, 3 – Zalahtovje, 4 – Novgoroda, 5 – Fedovo, 6 – Daugmale, 7 – Nariņi, 8 – Polocka, 9 – Novoselki, 10 – Ščerbinskoje, 11 – Januškaviči, 12 – Igumenas apgabals, 13 – Petuhovka, 14 – Peklino, 15 – Borča, 16 – Gadiloviči, 17 – Vlazoviči, 18 – Mītkovka, 19 – Gočevo
2. att. Piekariņš ar vērša galvu no Zalahtovjes
3. att. Piekariņa lejamveidne no Daugmales pilskalna (no: A. Radiņš 1994)

Aija Jansone

APĢĒRBA REKONSTRUKCIJU ZĪMĒJUMI CĒSU APRINĶĪ PĒC ACULIECINIEKU NOSTĀSTIEM (19. GS. VIDUS)

Cilvēki ir pieraduši pie apģērba kā pašas par sevi saprotamas lietas un neaizdomājas par to, ka katra laikposma un katras konkrētās tautas raksturs, ideāli un garīgā kultūra visspilgtāk izpaužas tās apģērbā. Mūsdienās joprojām nav mazinājusies sabiedrības interese par apģērba vēsturi Latvijā, kas ir ļoti plašas un dziļas informācijas nesējs, tāpēc arī ir radusies doma vēlreiz atgriezties pie šīs tēmas.

Mūsdienu materiālās kultūras pētnieki par **tradicionālo tautas apģērbu** sauc zemnieku apģērbu, kurš ir veidojies un attīstījies daudzu gadsimtu gaitā. Latvijas teritorijā tas pastāvējis līdz 19. gs. vidum, kad to pakāpeniski nomainīja vispāreuropeisks pilsētas modes tipa apģērbs.

Lai arī tautas māksla tiek uzskatīta par konservatīvu, apģērba attīstība notika nepārtraukti.

Apģērbam attīstoties un pilnveidojoties, ieviesās jaunas piegriezuma formas un rotāšanas paņēmieni, jauni materiāli un pat jauni priekšmeti. Ne viss līdz mūsdienām ir saglabājies, tāpēc nozīmīga ir jebkura aculiecinieku liecība, kas var kaut vai nedaudz papildināt mūsu zināšanas.

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas rokkrastu, zīmējumu, fotoattēlu un dokumentu kolekcijā ietilpst Pieminekļu valdes (PV) ekspedīcijās (1927.–1935. g.) vāktie materiāli. Pieminekļu valdes tiešais uzdevums bija apzināt, vākt un krāt kultūras un vēstures materiālās liecības un rūpēties par to aizsardzību. Objektu sarakstā bija arī tradicionālais tautas tērps un tā valkāšanas tradīcijas. Materiālu vācēji pēc profesijas galvenokārt bija arhitekti un mākslinieki. Tā kā nebija izstrādāta vienota materiālu vākšanas programma, to apzināšana Latvijas teritorijā norisa atšķirīgi – un savāktais materiāls ir ļoti daudzveidīgs. “Galvenokārt savākti priekšmetu jaunākie varianti. Apraksti un priekšmetu zīmējumi atbilst vācēju zināšanu līmenim par apģērbu un tā rotāšanas paņēmieniem. Rezultātā saglabāto rakstīto materiālu bāze ir ļoti nevienmērīga, tā pilnībā neatspoguļo objektīvo vēsturisko patiesību. Neraugoties uz minētajām nepilnībām, šis ir nozīmīgs avots konkrētās tēmas izpētē, jo šeit ir pierakstītas ziņas, kas gūtas no tiešiem laikabiedriem. Citu, pilnīgāku datu, kas vākti šajā laikā, mūsu rīcībā nav.”

Strādājot ar Pieminekļu valdes materiāliem, vācot materiālus par plecu segu (villaiņu) vēsturi Latvijā, uzgāju piecus krāsainus zīmējumus (akvareļus), kuri tapuši kā apģērba rekonstrukcijas Cēsu apriņķī (Vidzemē) pēc aculiecinieku nostāstiem. Rekonstrukcijas zīmētas 1928. gadā, teicējam klātesot.

1927. un 1928. gadā, kad vākti Pieminekļu valdes materiāli Cēsu apkārtnē, aptaujāti tika cilvēki, kuri tai laikā jau bija sasnieguši cienījamu vecumu – 70–90 gadus, tātad dzimuši 19. gs. 40.–60. gados, respektīvi, viņu atmiņas par savu bērnību, mātes apģērbu jaunībā un vecvecāku saglabāto reliktu aprakstu varētu būt attiecināmas uz 19. gs. vidu un 19. gs. otro pusi.

Tā kā līdz šim mums bija trūcīga informācija par tradicionālo zemnieku apģērbu Vidzemē šai laikā, īpaši par apģērba komplektu un plecu segām (villainēm) Cēsu apkārtnē, minētie zīmējumi ir vērtējami kā ļoti nozīmīgs avots vēsturiskās patiesības noskaidrošanā, kā arī konkrētās parādības daudz precīzākā izplatības noteikšanā un datēšanā.

Šis raksts ir vērtējams kā avotu publikācija, kurā pirmo reizi tiks publicēti un analizēti Pieminekļu valdes ekspedīciju dalībnieku seno apģērbu rekonstrukcijas zīmējumos redzamie apģērbi, kā arī komentāros izmantotas Pieminekļu valdes ekspedīciju dalībnieku pierakstītās ziņas.

1. attēlu – **“Sieva goda drānās Lielstraupes pagastā”** pēc aculiecinieku nostāstiem zīmējis Pieminekļu valdes ekspedīcijas dalībnieks V. Zosts 1928. gadā (akvarelis, PV, 442. dok.). Šis zīmējums rāda izteiktu 19. gs. vidus sievas goda apģērbu Vidzemē.

Zīmējumā redzamajai sievietei galvā ir torņa cepure ar mežģīņu rotājumu pieres daļā. Mugurā vilkts balts līnu kreklis ar atlokāmu apkakli, kas ir jaunāka tunikveida piegriezuma kreklu konstrukcija nekā kreklis ar stāvapakli un taisniem dūrgaliem. Kreklis aizdārtā ar divām sudraba saktiņām. Virsū kreklam vilkti sīkstrīpaini brunči, kas austi tumši zilās krāsas pamatā. Tumši zilā krāsā brunču pamatā ir krietni senākas izcelsmes par brunčiem ar melnu pamatkrāsu. Zīmējumā brunči rādīti nedabiski kupli, domājams, ka zīmētājs te

1. att. "Sieva goda drānās", zīmējis V. Zosts 1928. g., Cēsu apr. Lielstraupes pag. (akvarelis, PV, 442. dok.)

nedaudz pārspilējis. Virs krekla vilkta zila pieguļoša jaka, kas 19. gs. 40.–50. gados ir raksturīga lauku sieviešu goda drāna. Ap pleciem aplikta grezna villaine, kas, domājams, ir rotāta ar nelielu ieastu vai izšūtu rakstu gar malām (zīmētājs to nav detalizēti izzīmējis, jo pēc stāstījuma tas ir grūti izdarāms), bet labi zīmējumā var saskatīt krāsainas, iespējams, celu bārkstis visapkārt villainei. Interesanti, ka villaine sasprausta ar divām saktām: viena dzeltena metāla (domājams, misiņa), ar sarkaniem akmeņiem, otra – mazāka, sudraba krāsā. Brunči ir zīmēti gari, līdz pat zemei, tāpēc apavus nevar saskatīt. Šādi gari brunči ir goda apģērbs, un tos varēja atļauties turīgākās zemnieces.

Tāpat kā šodien, arī agrāk divu vienādi ģērbtu sievu nebija, tāpēc konkrēto zīmējumu varam pieņemt zināšanai kā sievu svētku apģērba variantu, kas ir veidojies daudzu paaudžu laikā, balstoties uz vietējām tradīcijām un skaistuma izpratni.

Par to, cik daudzveidīgs apģērbs bija Cēsu apriņķa Lielstraupes pagastā, PV 1928. gada ekspedīcijas laikā izdarītos pierakstos lasām: "Villaines valkāja dažādās krāsās: kā tumši zilas, pelēkas, baltas, brūnas. Villaines auda no šķeterētām dzijām. Villaines bija biezs un silts drēbes gabals. Villaine bija apmēram 0,75 m plata un 1,5 m gara. Gar trīs kantēm tai bija bārkstis izvilktas no tā paša auduma un sasietas mezgliem, lai neārdās. Bārkstis bija 10–12 cm garas. Baltām villainēm bija arī ieastas raibas strīpas trijās malās.

Baltās villaines sauc arī par "snātīni". Varbūt tā kā esot bijušas arī nātnas, t.i., linu audekla baltas villaines. Villaini valkāja pār abiem pleciem un priekšā saņēma kopā ar saktām divām. Tumšās villaines valkāja ziemā, baltās – vasarā. Tumšās villaines gandrīz nemaz nesprauda ar saktām, bet tāpat saturēja ar roku. Villaini vienmēr auda no labākas vilnas, lai viņa iznāktu bieza, mīksta un silta. Tāpēc arī, kad piedzima bērns, tad to netina vis cietā deķī, bet vienmēr kādā vecā villainē."²

Cēsu apriņķī sievas valkāja arī rūtainas un tumši zaļas "kuča" villaines: "Bija villaine – pelēka grunte ar rožaini sarkanā krāsā rūtes. Bijušas arī rūtes melnas un baltas. Rūtainām villainēm gāja uz tirgu un muižu. Zaļi kuči naiki [loti. – A. J.] biezi, sedza villaines vietā. Kučam nebija oderes, tik stipri velta."³

Aprakstā no Jumurdas pagasta ziņas par kuča villaini ir datējamas jau ar 1823. gadu: "105 g. sena kuča, vilna, austs trinītī. Palicis neliels gabals, senāk bijis gultas segas lielumā, zaļā krāsā, abās pusēs uzkārstā vilna. Teicējs neatceras redzējis, ka ar "kuču" būtu sievietes segušās, – viņš ir 70 g. vecs, tad segu redzējis jau vecu. Segā tinuši bērņus, uz baznīcu pie kristības vedot, vēlāk no "kučas" izgatavoja oderi siltiem zābakiem un ratu ķisenu [spilvenu. – A. J]."⁴

Par baltām villainēm rakstītos avotos ir saglabājies šāds pieraksts: "Senāk sedza meitas un sievas, baznīcā ejot, godos u.c., kur vajadzēja labāku drēbju u.c. greznumu. Vēlāk – gadus 60 atpakaļ [1868. g. – A. J.] vairs baltu villaini nevalkājuši. Tās krāsojuši – kastaņu brūnas vai visbiežāk devuši fabrikā, lai nokrāso pelēkas. Visparastākā krāsa – zilpelēka. Senāk pirms 60 gadiem bijušas tikai baltas, ar vai bez bārkstīm, un jaunas arī austas tikai krāsainas (nezin kāpēc tādas labāk patikušas?). Šādus nokrāšotus drēbes gabalus vairs nesauca par villainēm, bet par lieliem lakatiem. Senāk bijušas tikai villaines. Villaines sāka nēsāt meitenes no 10–12 gadiem. Sedzās arī iesvētot un laulājot. Nēsāja tikai sievietes."⁵

2. attēlu – "Veclaiku meitas tautas uzvalks" Cēsu apriņķa Vaives pagastā 1928. gadā zīmējis arhitekts O. Erdmans (akvarelis, PV, 73. dok.). Zīmējumā redzam jaunu sievieti ar auduma vainagu, kas ļoti atgādina Piebalgas auduma vainagus ar rotājošo pērlišu joslu pa vidu, tikai Vaivē tas tiek rādīts dabiski brūnās vilnas krāsā. No tādas pašas krāsas vadmalas meitai ir pašūta pieguļoša jaka ar sarkana auduma apmalīti (apdari). Jakas aizdarei, iespējams, izmantoti āķi, jo zīmējumā mākslinieks pogas nav rādījis. Zem jakas vilkts balts linu krekls ar atlokāmu apkakli un, domājams, piedurkņu galos piešūtām aprocēm, kas ir jaunākais tunikveida krekla piegriezuma variants. Krekls pie kakla ir saturēts ar divām mazām (sudraba) saktiņām un vienu lielo saktu ar dzeltena stikla zīlēm. Brunči ir strīpaini, gari. Brunču pamatkrāsā dominē tā pati brūnā nokrāsa, kas jakai un vainagam. Kājās meitai ir baltas garās (līdz celim) zeķes un pastalas. Pats svarīgākais un greznākais apģērba gabals – villaine meitai atrodas klēpī. Villaine ir balta, gar malām tai ir ne

2. att. "Veclaiku meitas tautas uzvalks", zīmējis arhitekts O. Erdmans 1928. g., Cēsu apr. Vaives pag. (akvarelis, PV, 73. dok.)

liels, krāsains raksts, un gar zīmējumā redzamajām malām piešūtas krāsainas ceļu bārkstis, kas villaini dara īpaši košu.

3. attēlu – “Veclaiku precētas sievas ģērbs” Cēsu apriņķa Vaives pagastā zīmējis V. Zosts 1928. gadā (akvarelis, PV, 73. dok.). Zīmējumā attēlota precēta sieva, kas rokās tur lūgšanu grāmatu, tātad ir ceļā uz baznīcu, un viņa ir savās izejamās svētdienas goda drānās. Par to, ka tā ir precēta sieva, liecina galvassega – baltā torņa cepure, kuru zīmētājs ir attēlojis pārāk zemu, tāpēc pierakstījis piezīmi: “garāks”, tas ir domāts par cepures formu – torni. Sievai mati paslēpti zem cepures, kā to prasa tradīcija. Mugurā viņai ir balts linu krekls ar atlokāmu apkaklīti un divu sudraba saktiņu aizdari. Nekas zīmējumā neliecina, ka sievai virs krekla vilkta jaka. Brunči ir sīkstrīpaini, gari. Tie sniedzas krietni pāri potītēm, tā ka tikai nedaudz ir saskatāmas baltas zeķes un pastalas. Vai tās ir garās (līdz ceļim) baltās zeķes vai īsās, to mēs nevaram konstatēt. Pats greznākais apģērba gabals ir villaine ar trim izrakstītām un krāsainām ceļu bārkstīm apšūtām malām. Interesanti, ka mākslinieks ir uzskicējis sievu arī no mugurpuses, lai parādītu, ka garā, rotātā villaines mala iet gar apakšu, nevis gar kaklu. Uz krūtīm nerotātā villaines mala sasprausta ar divām saktām: viena ir dzeltena metāla, ar sarkanām stikla zīlēm, otra (mazākā) ir no sudraba krāsas metāla, arī ar sarkanām, bet daudz mazākām stikla zīlēm.

Pieminekļu valdes materiālos atrodas arī diezgan izsmelošs apraksts par villainēm un to rotāšanas veidiem Vaives pagastā: “Villaines valkāja baltas ar ieaustām trīs raibām malām. Villaine apmēram 1,6 m gara un 0,7 m plata. Villaines auda katrs savās mājās. Tās auda bieži ne no tīras vilnas, bet kopā ar linu (audi). Trijās malās villainei ieauda sarkanas, zaļas, tumši zilas, brūnas un dzeltenas dzijas. Villaini arī izšūva ar tās pašas krāsas raibām dzijām. Gar izšūtām vai ieaustām malām bija “fraņas” [bārkstis. – A. J.].

3. att. “Veclaiku precētas sievas ģērbs”, zīmējis V. Zosts 1928. g., Cēsu apr. Vaives pag. (akvarelis, PV, 73. dok.)

Fraņas tika taisītas no vilnas dzijām raibas. Tādas pašas krāsas kā izšuvums vai ieaudums. Fraņas bij līdz 10 cm garas. Viņas bija galos sagrieztas. Ļoti bagātas sievas taisīja vecos laikos tumšzaļas (ļoti tumšas) villaines. Viņas bija saustas ļoti biezas un smagas, trijās malās tām bija īsas fraņas no tās pašas zaļās vadmalas. Šīs villaines varēja tikai bagātas sievas atļauties.

4. att. "Jaunavu baznīcas apģērbs", zīmējis J. Straziņš 1928. g., Cēsu apr. Raunas pag. (grafika, izkrāsota ar akvareli, PV, 216. dok.)

Villaines tika pārliktas par abiem pleciem un priekšā saspraustas ar 2 lielām saktīm. Villaine tika likta svētdienu dienās, uz baznīcu ejot, un citos svinīgos gadījumos. Sievas ziemā nemaz kažokus un manteļus nevilka. Galvā lika cepuri un apkārt lielo villaini. Villaini sauca vēl par "snātne". Tad viņa bija ļoti tumša zili-melna, iekantēta visapkārt ar vīli, bez izšuvumiem un bez fraņām. Tādas villaines "villāne" vēlāk novalkāja kā gultas deķi. Tad ziemā valkāja vēl biežu [biezu. – A. J.] rudzu puķu zilū "villāni", arī bez fraņām un bez izgreznojumiem.⁷⁶

4. attēlu – "Jaunavu baznīcas apģērbs" (rekonstrukcija pēc nostāstiem) Cēsu apriņķa Raunas pagastā 1928. gadā zīmējis J. Straziņš (grafika, izkrāsota ar akvareli, PV, 216. dok.). Šoreiz uzzīmētas divas dažādi ģērbtas meitas, kas mums dod daudz pilnīgāku priekšstatu par 19. gs. vidus ģērbšanās kultūru Raunas pusē. Abām meitām mati mugurpusē ir sapīti, iespējams, vienā pīnē. Vienai meitai (attēla kreisajā pusē), domājams, ir ļoti gari mati, jo matu pīne apvīta ap galvu un vēl pakausī saturēta ar sarkanu lenti. No linu krekla var redzēt tikai kuplās baltās piedurknes ar aprocēm, bet nemaz nav rādīta apkakle, tāpēc grūti pateikt, kādas konstrukcijas tā ir. Virs krekla uzvilks īsais dabiski brūnas krāsas vadmalas ņieburs ar pogu aizdari un sarkaniem dzīpariem rotātu stāvapakli. Interesanti, ka pie kakla ņieburā iesprausta sudraba sak-

ta. Brunči meitai ir paīsi, divkrāsu, vienāda platuma svītrās austi. Ap vidukli apsiets balts, domājams, linu priekšauts un ap pleciem aplikta balta nerotāta plecu sega, iespējams, "snātne". Kājās meitai ir baltās garās zeķes un pastalas.

Otrai meitai mati saturēti uz mugurpusi un ap galvu apsieta paplata sarkana lente, kas pakauša pusē ir sasieta skaistā pušķī. Matu lentes gali sniedzas pāri sēžamvietai. Meitai mugurā ir balts linu krekls ar piešūtām nerotātām aprocēm. Diemžēl krekla apkakles konstrukciju nevar redzēt. Kreklam virsū ir vilkts ņieburs, kuram ap kaklu, rokriņķiem un apakšmalu ir piešūta auduma apmale, kura savukārt izšūta ar sarkaniem (varētu būt) vilnas dzīpariem līkloču rakstā. Šis ņieburs ir interesants ar to, ka mugurpusē tam ir piešūtas sarkana auduma rotājošas detaļas, ko Vidzemē tautā sauc par austiņām. Zīmējumā var redzēt, ka māksliniekam nav bijis īsti skaidrs šo austiņu lielums un konstrukcija, bet mums svarīgi ir tas, ka vispār šī lokālā apģērba rotāšanas tradīcija tiek rādīta. Šīs meitas brunči ir daudz krāsaināki, košāki, tiem gar apakšmalu ir piešūta auduma apdare, kas kalpo gan kā malas nostiprinājums, gan kā dekoratīvs elements. Brunči nav pārlietu gari, tie sniedzas nedaudz pāri lieļiem. Šai meitai nav apsiets priekšauts, bet uz pleciem uzsegta "snātne".

Salīdzinot abas attēlotās meitas no Raunas, redzētais liek domāt, ka zīmētājs gribējis parādīt dažāda mantiskā stāvokļa jaunavu apģērbus. Kāju āvums – apavi (pastalas) ļauj secināt, ka abas ir zemnieku meitenes.

Par attēlā redzamo plecu segu papildu informācija ir atrodama Pieminēkļu valdes rakstītajā materiālā: "Villaines Raunā sauc par snātnēm. Viņas atgādina platu, garu dvieli (platums 0,50 m, garums 2,5 m). Snātnes izrakstītas maz. Reti bijušas arī bārkstainas snātnes. Sievas segušas villainiem lakatiem. Lakati bijuši zaļi, pelēki un pelēkrūtaini un ar un bez bārkstīm."⁷⁷

Vecpiebalgas pagastā, kas kādreiz arī bija Cēsu apriņķī: "Snātenītes izgatavotas no audekla (linu). Tās formāts līdzīgs villaines formātam, tikai mazāks samērs un malas bez bārkstīm. Tās pa retam arī krāsotas. Malas snātenītei apvīlētas. Snātenītes segušas uz pleciem, līdzīgi villainei, priekšā zem kakla snātenīti saturējušas saktiņas, kuras, apmetot ap pleciem, sasieta. Snātenītes nēsājuši vairāk, ejot ganos."⁷⁸

5. attēlu – "Sievu baznīcas apģērbs" (rekonstrukcija pēc nostāstiem) Cēsu apriņķa Raunas pagastā 1928. gadā zīmējis J. Straziņš (akvarelis, PV, 216. dok.). Zīmējumā rādītas divas precētas sievas atšķirīgās drānās. Vispirms dažādas ir sievu galvassegas, bet kopīgs ir akurātais matu sakārtojums – nevar redzēt nevienu cirtu. Vienai sievai ap galvu ir apsiets balts lakats ar mezglu pakausī un virsū vēl likta augsta torņa cepure, kas ar saitiņām sasieta zem zoda. Sievai mugurā balts, nerotāts linu krekls ar stāvapakli un piešūtām aprocēm. Šāda krekla konstrukcija, iespējams, ir pārejas forma no tunikveida krekla ar stāv-

apkakli un taisniem dūrgaliem uz kreklu ar atlokāmu apkakli un piešūtām aprocēm. Niebura šai sievietai nav. Brunči ir ļoti vienkārši, austi vienāda platuma baltām un brūnīgām (dabiski brūnās vilnas) svītriņām. Brunči nav pārāk gari, tie sniedzas pāri puslielēm. Sievai aplikts balts priekšauts ar nenosakāmā tehnikā rotātu apakšmalu, iespējams, tā ir kāda vienkāršāka pašdarināta mežģīne. Ap pleciem aplikta zaļa "kuča" villaine. Kājās baltas garās zeķes, kuras varētu būt kā vilnas, tā linu diegu, adītas gludā adījumā bez rakstiem. Sievai kājās tradicionālie zemnieku darba apavi – ādas pastalas.

Otrai sievietai galvā varbūt siets balts linu galvasauts vai arī lakats ar mezglu pakausi – neredzot šo galvassegu no mugurpuses, grūti precīzi noteikt tās konstrukciju un veidu. Arī šī sieva ir saposusies izejamās drānās, bet ir ģērbta ļoti vienkārši. Viņai mugurā ir balts linu kreklis ar stāvapakli un piešūtām aprocēm. Tāpat kā pirmajai sievietai, arī šai sievietei nav nekādu rotaslietu (saktu), kas saturētu apkakli. Grūti pateikt, kas ir vainojams pie šīs apģērba detaļas neparādīšanās: vai tā ir teicēja vai zīmētāja vaina? Ja krekla aizdarei nelietoja saktas, tad vajadzēja būt vismaz diegu pogām vai kādām diegu – auduma saitiņām pie kakla. Tai pašā laikā krekla priekšas šķira (izgriezums) ir rādīta ļoti dziļā. Tā tas arī bija: sievietēm, kuras baroja bērnu ar krūti, krekla izgriezums sniedzās līdz pat jostasvietai. Brunči ir līdzīgi pirmās sievas brunčiem, tikai ar baltām un sarkanīgām vienāda platuma svītriņām. Brunčiem piešūta auduma jostiņa. Nekas neliecina par rakstainās vai ziedainās Vidzemes jostas klātbūtni. Rekonstrukcijā josta nav rādīta. Iespējams, 19. gs. vidus bija laiks, kad austu jostu siešana pamazām izgāja no aprītes, jo bija zaudējusi savu funkciju – saturēt nešūtā auduma brunčus jostasvietā. Attīstoties šūšanas mācai, brunčus jostasvietā sakrokoja un klāt piešuva auduma jostiņu, kuru sārņā saturēja ar āķi. Iespējams, ka šai laikā dažviet vēl novadam raksturīgo jostu apsēja, bet tai vairs bija tikai dekoratīva funkcija. Kāju āvums līdzīgs pirmajai sievietai: baltas garās zeķes un pastalas. Villaine šoreiz ir rūtaina, austā no divu krāsu – baltām un vēsi brūnām dziļām. Zīmējumā villaine tiešām izskatās ļoti savdabīga, varētu pat teikt – neredzēta, kas izskaidrojams ar to, ka varbūt zīmētājam bija grūti saprast no stāstījuma, kāda tad īsti villaine bijusi, un attiecīgi to attēlot. Mums jāpieņem galvenais vēstījums, ka tā ir bijusi rūtaina.

Lai nonāktu pēc iespējas tuvāk patiesībai, jāpaskatās, kādu informāciju mums dod rakstītie avoti. Tā Pieminekļu valdes materiālos par Raunas pagastu lasām: "Seģenes valkāja meitas, pa lielākai daļai saspraustas uz labā pleca. Vecas mātes uz krūtīm priekšā. Seģenes bijušas baltas, zilas un arī citādas. Gar malām bijušas izrakstītas un bez bārkstīm."⁹ Šai tekstā parādās villaiņu segšanas (valkāšanas) veids uz viena pleca, ko mēs zinām kā raksturīgu Lejaskurzemes materiālā. Par villaiņu segšanas veidu līdzīgs pieraksts ir konstatēts arī Jasmuižā (Latgale): "Uz kreisā pleca villaiņi satur kopā sakta vai adata."¹⁰ Grūti pateikt, vai šie atsevišķi

5. att. "Sievu baznīcas apģērbs", zīmējis J. Strazdiņš 1928. g., Cēsu apr. Raunas pag. (akvarelis, PV, 216. dok.)

kie gadījumi ir vērtējami kā saglabāties sens villaiņu segšanas veida atspulgs šajos novados vai arī tie aizgūti (noskatīti) no lejaskurzemniecēm.

Pierakstos no Cēsu apriņķa Lenču pagasta uzzinām: "Villaine bija pelēka, iekantēta ar vīli visapkārt. Bez fraņām un izšuvumiem. Balta villaine – "snātne" vēlākos laikos no pirktas muslina drēbes. Agrākos laikos no pašautas baltas vadmalas, no trīs pusēm tai bija "fraņas" un arī ieaustas jeb izšūtas malas. Sasprausta priekšā ar divām saktīm. Valmieras apr. Mazsalačas villaini sauca par "sakšu". Sakša bija tumši zili-melna, bez fraņām un bez izšuvumiem. Viņa bija apkārt ievērtā. Sakšu ne ar ko nesprauda kopā un nēsāja tāpat uz mestu uz abiem pleciem."¹¹ Liepas pagastā: "Villaine pelēka un tumši zili-melna, iekantēta no visām malām [apšūtas malas. – A. J.], bez fraņām un bez rotājuma. Uzmesta tikai uz pleciem un ne ar ko nesasprausta priekšā."¹²

Lai izvērtētu, cik liela ticamības pakāpe ir Pieminekļu valdes 1928. gadā veiktajām apģērba rekonstrukcijām, tās ir jāsalīdzina arī ar citiem tālāka avotiem, kuru diemžēl nav daudz. Viens no tādiem ir Teodora Gelhāra zīmējuma "Limbažnieki pie baznīcas" (1860) reprodukcija (6. att.), oriģināls – Somijas Nacionālā muzeja bibliotēkas īpašumā. Tā kā Limbaži atrodas kaimiņu apriņķī, tad zināmas laikmeta iezīmes un līdzības var saskatīt.

6. att. Teodora Gelhāra zīmējuma "Limbažnieki pie baznīcas" (1860) reprodukcija.
 Oriģināls Somijas Nacionālā muzeja bibliotēkā

Laiks, kad tapa šī gravīra (1860), un arī laiks, uz kuru attiecas izanalizētie PV apģērba rekonstrukciju zīmējumi, Latvijas teritorijā sakrīt ar periodu, kad norisinājās sociālekonomiskās formācijas maiņa, kad neatgriezeniski notika pāreja uz pilsētas tipa apģērba. Izmaiņas zemnieku apģērbā notika pakāpeniski:

- aprītē ienāca jauni apģērba gabali, piemēram, pieguļošās (uz auguma šūtās) jakas, smalka auduma aubes ar mežģīņu rotājumu, greznākas apkakles, žakarda stellēs rūpnieciski darinātie lakati u.c.;

- no citām valstīm ievada un sāka lietot jaunus, tajā laikā mūsu reģionam netradicionālus audumus (kokvilnu, zīdu);

- mainījās apģērba piegriezums. Taisnā diegā piegrieztos apģērba gabalus nomainīja profesionālu drēbnieku pēc piegrieztņem šūtais apģērbs.

Jaunie priekšmeti vai nu nomainīja vecos apģērba gabalus, vai arī kļuva par to papildinājumu.

T. Gelhāra zīmējumā redzam **sievas** dažādās savam sociālajam un mantiskajam stāvoklim atbilstošās drānās: meitām matos matu auklas, sievām dažāda veida torņa cepures, pirtās ziemas cepures un cita veida galvassegas; sievām mugurā sīkstriņaini brunči un visdažādākās plecu segas. Zīmējuma centrā redzama sieva ar lībiešu apdzīvotajām teritorijām raksturīgiem ap pleciem apliekamiem brunčiem, citām sievietēm ap pleciem ir rūtainas, baltas villaines un lielie plecu

lakati. **Vīri** tērpti izejamās drēbēs, kādas nu kuram bija, bet, kā redzams, ir pārstāvēti senāki un jaunāki apģērba attīstības slāņi. Senākam slānim pieskaitāmi garie goda svārki (mūsu izpratnē mēteļi) un ratenes (filca platmales), jaunākam slānim – t.s. angļu tipa uzvalks, kas sastāvēja no garām, šaurām biksēm, īsās vestes, žaketes, cilindra cepures un melniem ādas apaviem. Starp uzzīmētajiem limbažniekiem var samaniīt vīru cepurē ar nagu. Šādas cepures Latvijas teritorijā ienāk 19. gs. vidū tirdzniecības sakaru rezultātā un tautā kļūst ļoti iecienītas.

19. gs. vidū "sagša bija vislielākā sieviešu goda rota, un to sedza (*uzmeta*) mugurā visos svinīgākajos gadījumos un godos, piemēram, godību viesus gaidot, krustībās vai vedībās un bērēs braucot, un uzsegtu paturēja, vienalga, laukā vai istabā. Sagšu nenoņēma arī pa goda mielasta laiku, pie galda sēžot, vismaz mielasta sākumā nē. Dejojot sagšu vajadzēja noņemt."¹³

Laikabiedru zīmējumi ir ļoti nozīmīgs vēstures avots apģērba attīstības procesa precizēšanai un datēšanai, jo ir zināms zīmējuma tapšanas laiks un vieta. Laikabiedru zīmējumos un šai gadījumā apģērba rekonstrukcijās pēc aculiecinieku stāstījuma attēlotajam ir liela ticamības pakāpe. Tikai jāpatur prātā, ka ne vienmēr zīmētājam ir attiecīgās zināšanas un izpratne

par atsevišķu apģērba daļu konstrukciju un darināšanas tehniskām iespējām, tāpēc kādreiz zīmējumos ieviesušās neprecizitātes vai pārspilējumi. Lai gūtu pilnīgāku priekšstatu par konkrēto apģērba gabalu, tā izskatu, konstrukciju, materiālu un tehnisko izpildījumu, ir jāizmanto arī pārējie pieejamie avoti (lietiskie pieminekļi muzejos, dažādi rakstītie materiāli, vēlākos laikos arī fotogrāfijas) un salīdzinošā metode, kas dod iespēju salīdzināt tuvāku un tālāku kaimiņu un tautu apģērbu.

Izanalizējot piecus Pieminekļu valdes apģērba rekonstrukcijas zīmējumus un rakstīto avotu fragmentus no Cēsu apkārtnes, kā arī salīdzinot ar kaimiņu – limbažnieku apģērbiem, mēs gūstam plašu informāciju par ģērbšanās kārtību Vidzemē, īpaši Cēsu apkārtņē, 19. gs. vidū – otrajā pusē, t.i., par teritoriju un laiku, par kuru mums līdz šim bija trūcīgas ziņas. Tā mēs uzzinām par Cēsu apkārtnes plecu segu veidiem, izmēriem, krāsu, rotājumu, lokāliem nosaukumiem un varam pat ieskicēt zināmu plecu segu attīstības gaitu, valkāšanas manierī un tradīcijas, kā arī tālāko pielietojumu, kad tās vairs nelietoja kā apģērba gabalu (virsdrēbi).

No aplūkotā materiāla izriet, ka 19. gs. vidū Cēsu apkārtņē bija zināmi vairāki plecu segu veidi, kas izdalāmi pēc to krāsas, nevis formas. Valkāja tumši zilās, tumši zaļās (kuča), pelēkas, baltas villaines (snātnes), baltas villaines ar trim rotātām malām, brūnas villaines, kā arī rūtainas villaines un lakatus. Tumšās villaines (tumši zilās, pelēkas un brūnas) valkāja ziemā, baltās – vasarā. Īpašas vasaras villaines nav bijušas. Senākās plecu segas bija garenas formas, jaunākās – īpaši lielie lakati – kvadrātveida.

Sevišķi nozīmīga ir jauniegūtā informācija par baltajām rotātajām villainēm Cēsu apkārtņē, kurām saskaņā ar zīmējumu un aprakstiem trīs malas bija rotātas ar ieaudumiem vai izšuvumiem un vēl papildinātas ar krāsainām celu bārkstīm. No tekstiliju darināšanas vēstures ir zināms, ka rakstu ieaudumi ir senāks auduma rotāšanas veids par izšuvumiem. Iespējams, ka senākās villaines darināja un rotāja ar ieaušiem rakstiem, bet vēlāk, attīstoties izšūšanas mākslai, tās pakāpeniski sāka izšūt. Vidzemē, tāpat kā Austrumlatvijā, 19. gs. sākumā bija populāras baltās, ar krāsainiem dzīpariem (sarkanā, tumši zilā, zaļā, dzeltenā un brūnā krāsā) rotātās villaines. Vai tās ir bijušas identiskas Krustpils izšūto villaiņu tipam (ar greznāk izšūtiem galiem un mazāk greznu garo malu rotājumu), grūti spriest, jo nevienā Latvijas muzejā nav saglabājušies lietiskie pierādījumi ar Cēsu novadam raksturīgo balto rotāto villaini, kādu mēs redzam PV rekonstrukcijās.

No muzejos saglabātā materiāla ir zināms, ka Vidzemē 19. gs. otrajā pusē kā svētku rotu sievietes valkāja baltas vilnas un pusvilnas villaines ar krāsainu dzīparu ieaudumiem gar malām un īpaši galos (Lielvārdē, Piebalgā u.c. Vidzemē). Iespējams, PV rekonstrukciju zīmējumos ir rādīts kāds pārejas posms villaiņu rotājuma attīstībā: no krāsainu dzīparu un krāsainu celu bārkšu rotājuma uz vienkāršākām – 19. gs. otrās puses modes tendencēm pietuvinātām plecu segām.

Domājams, ka plecu segu trīs malu rotāšanai Cēsu pusē bija diezgan senas un noturīgas tradīcijas, jo, kā redzam, arī kuča villainei ar bārkstiņām, lai arī mazām, ir apdarinātas trīs malas.

Cēsu pusē villaines uz krūtīm sasprauda ar saktām vai vienkārši saturēja ar rokām. Interesanta ir villaiņu saspraušanas tradīcija ar divām (vienu lielāku un otru mazāku) saktām. Parasti villaini sedza uz pleciem, bet, ja bija auksts, tad arī uz galvas. Tumšās villaines gandrīz nemaz nesprauda ar saktām, bet tāpat saturēja ar roku.

Pieminekļu valdes materiālos vairākkārt parādās informācija, ka izšūtās villaines sprauda arī uz viena pleca; piemēram, Raunas pusē meitu villaines "saspraušanas" uz labā pleca. Līdz šim vēl nav izzināts, vai šīs villaines segšanas veids uz viena pleca ir saglabājies Vidzemē un Latgalē no Vidzemes lībiešiem vai arī ieviesies Lejaskurzemes tradīciju ietekmē.

Liela simboliska un praktiska nozīme villainei tika ierādīta kāzu tradīcijās – "ejot pie laulībām",¹⁴ jo tā bija galvenā līgavas kāzu rota. "Katra kārtīga māte senāk ar šādu sakšu apsegusi meitu, pie vīra aizejot. Dažai meitai pūrā dots līdz pat vairāk šādu sagšu. Vispār sagšas ļoti glabātas un gājušas kā mantojums no paaudzes uz paaudzi."¹⁵ Kāzās pie galda pa goda mielasta laiku sēdēja ar villaini. Villaini līgava dāvāja vīramātei kā velti. Dejojot sagšu vajadzēja noņemt.

Villaines sāka darināt meitenes 12–14 gadu vecumā un tad pat sāka arī nēsāt.

Saskaņā ar Pieminekļu valdes materiāliem villaiņu valkāšana Cēsu apkārtņē izgāja no aprites (villaines izbeidzās) ap 1860. gadu, jo bija notikusi pāreja uz pilsētas tipa apģērbu un siltumam tika šūdināti mēteļi un kažoki, kuru oderei nereti izmantoja agrāk godā celtās villaines.

Pieminekļu valdes fiksētais materiāls mums ir nozīmīgs ar to, ka ļauj konstatēt šādu rotāto plecu segu pastāvēšanu Cēsu apkārtņē 19. gs. vidū, kuru kompozīcijas tālāka izpēte varētu atsegt vēl nezināmas plecu segu rotājumu attīstības stadijas un virzienus.

ATSAUCES

¹ Jansone A. Tautas tērpa krekli Vidzemē 19. gs. – Rīga, 1999. – 3. lpp.

² Pieminekļu valde (turpmāk – PV), 423. dok. Villaines. Cēsu apr., Lielstraupes pag., Silenicku mājas.

³ PV, 168. dok. Sieviešu apģērbi. Cēsu apr., Sermūkšu pag., Kalna Jaunzemju mājas. (Teicēja Marija Spancis, dzim. 1838. g.)

⁴ PV, 468. dok. Villaines. Cēsu apr., Jumurdas pag.

⁵ PV, 52. dok. Villaines. Cēsu apr., Lizuma pag., Īsāgu mājas.

⁶ PV, 73. dok. Villaines. Cēsu apr., Vaives pag., Jaunlejas – Daudzišu mājas.

⁷ PV, 216. dok. Sieviešu apģērbi. Cēsu apr., Raunas pag.

⁸ PV, 390. dok. Villaines. Cēsu apr., Vecpiebalgas pag.

- ⁹ PV, 3. dok. Sieviešu apģērbi. Cēsu apr., Raunas pag.
¹⁰ PV, 115. dok. Sieviešu tautas uzvalks. Daugavpils apr.,
 Jasmuižas pag., Kudļu sādža.
¹¹ PV, 265. dok. Sieviešu apģērbs. Cēsu apr., Lenču pag.
¹² PV, 278. dok. Sieviešu apģērbs. Cēsu apr., Liepas pag.

- ¹³ Novadu tērpi. – Rīga, 1939. – 135. lpp.
¹⁴ Latvijas Nacionālā vēstures muzeja kolekcija. CVVM 2541.
 Madonas apr., Praulienas pag. 1818. g.
¹⁵ PV, 282. dok. Daugavpils apr., Preiļu pag., Mazpupāju
 sādža.

Aija Jansone

RECONSTRUCTION DRAWINGS OF MID-19TH CENTURY WOMEN'S DRESS IN CĒSIS DISTRICT, MADE AFTER EYEWITNESS ACCOUNTS

Summary

In the course of studying the material collected by the Board of Monuments, within the frame of research on the history of woollen shawls in Latvia, I came across five colour drawings (watercolours), made in 1928 as reconstructions of peasant dress in Cēsis District (Vidzeme ethnographic region) in accordance with descriptions by eyewitnesses (drawn in the presence of the informant) and relating to the middle and second half of the 19th century. Since our knowledge of traditional peasant dress in Vidzeme in this period has until now been quite sparse, these drawings constitute a very important source for establishing historical facts, enabling much more precise determination of when and where particular phenomena occurred.

Published and analysed for the first time in the paper are the following drawings:

1. **"Married woman in festive dress"**, drawing by V. Zosts, 1928, Lielstraupe Parish of Cēsis District (watercolour, PV 442).

2. **"Maidens' festive dress of former times"**, drawing by architect O. Erdmans, 1928, Vaive Parish of Cēsis District (watercolour, PV Doc. 73).

3. **"Married women's dress of former times"**, drawing by V. Zosts, 1928, Vaive Parish of Cēsis District (watercolour, PV Doc. 73).

4. **"Maidens' churchgoing dress"**, drawing by J. Strazdiņš, 1928, Rauna Parish of Cēsis District (graphic drawing, coloured with watercolours, PV Doc. 216).

5. **"Married women's churchgoing dress"**, drawing by J. Strazdiņš, 1928, Rauna Parish of Cēsis District (watercolour, PV Doc. 216).

Analysing these reconstruction drawings of dress produced by the Board of Monuments in connection with written sources from the Cēsis area, we obtain extensive information about dress traditions in the mid-19th century. As regards the shawls, for instance, we learn about the different forms of shawl, about their dimensions, colours, decoration and local names, and we can even sketch out the course of development of shawls, the manner and traditions of wearing them and the ways in which various shawls were utilised after they had gone out of use as garments.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* Married woman in festive dress in Lielstraupe Parish of Cēsis District (watercolour)
Fig. 2. Maidens' festive dress of former times in Vaive Parish of Cēsis District (watercolour)
Fig. 3. Married women's dress of former times in Vaive Parish of Cēsis District (watercolour)
Fig. 4. Maidens' churchgoing dress in Rauna Parish of Cēsis District (graphic drawing, coloured with watercolours)
Fig. 5. Married women's churchgoing dress in Rauna Parish of Cēsis District (watercolour)
Fig. 6. Reproduction of Theodor Gehlhaar's drawing "Latvian peasants in Limbaži town" (1860)

Anete Karlsonē

KOMENTĀRI PĒTERA BLAUA 1885. GADĀ PUBLICĒTAJĀM ZIŅĀM PAR APĢĒRBU 18. GS. BEIGĀS

1885. gadā izdotajā Rīgas Latviešu biedrības Ziņību komisijas Rakstu krājuma 3. sējumā publicēts apraksts “Par dzīparu madarošanu un sieviešu apģērbu agrākos laikos”. Tā autors ir dzejnieks un sabiedriskais darbinieks Pēteris Blaus (1856–1930) (1. att.), kurš publikācijām par pseidonīmu izmantoja uzvārda latviskoto variantu – Zilais. P. Blaus šai rakstā sniedz ziņas par krāsošanu ar augu krāsvielām un sieviešu apģērbu Ērgļu un Liepkalnes draudzes apvidū apmēram 18. gs. beigās. Šis apraksts, īpaši tā otrā daļa, izraisa interesi no etnogrāfu un apģērba pētnieku viedokļa kaut vai tāpēc vien, ka attiecas uz laikposmu, par kuru mūsu rīcībā esošo ziņu klāsts ir visai trūcīgs. Tāpēc tas pelnījis komentārus un ticamības pakāpes izvērtējumu, jo līdz šim palicis neievērots latviešu tautas apģērba izpētē. Te ievietots pilns apraksta teksts.

Par dzīparu madarošanu un sieviešu apģērbu agrākos laikos (Iz Ērgļu un Liepkalnes draudzes apgabala) No Zilā

Latviešu dzeltanītes valkāja raibas, visādiem dzīpariem izrakstītas un zilēm izšūtas drēbes. Jo turīgāka un dižāka kāda mātes meita, jo bagātāk tai bij izrakstīti krekli, vilnānes utt., kamēr bārenītēm, kuņām nebij māmiņas, kas dzīparus madarā, bij jāiztiek ir ar nerakstītām vilnānītēm. Īpaši, kad meitas nāca jau “ļaužu valodās”, t.i., bij jau precējamas, bij:

*Dzīparot, madarāt,
Negulēt tev, māmiņ,*

kamēr piedarīji pūru “dižiem gabaliņiem”.

Dzīparu madarāšanu māmiņa izdarīja caur savu no mātes mātēm mantotu mākslu gluži vienkārši.

Zaļo dzīparu madarāja “vilku mēlēs”. Pavasarā, kad vēl šīs lapiņas ir jaunas un mīkstas, viņas saplūca un tūdaļ zaļas smalki sakapāja, aplēja tad ar siltu ūdeni un piebēra kādu sauju putraimu. Šai maisījumā iemērca dziju (vilnānu) un raudzēja dienas trīs jeb vairāk, tad dziju izņēma un krāsns priekšā jeb pie citas uguns, kur laba siltuma, sildot apkaisīja smalkiem pelniem, kamēr apsītās zaļš. Pēc tam pelnus izmazgāja – un dzīpars bij gatavs.

1. att. Pēteris Blaus 1904. gadā (foto no Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja fondiem, RTMM 40036(56))

Sarkano dzīparu madarāja “sarkanēs” (puķītēs ar tumšākiem un gaišākiem sarkaniem ziediem) un ābeļu lapās. Meža ābeļu lapas – tās ar sarkaniem kātiem – un vēl neuzziedējušas sarkanes īsti smalki kopā sakapāja, aplacināja ar remdenu ūdeni, tad labi cieti nožņaudzēja un izlika piesaulē, kamēr apsarka. Nu iebēra apsarkušus kapājumus podā, uzlēja siltu ūdeni, pielika raugu un raudzēja dienas trīs; pēc tam raudzējumu līdz ar dziju lēja katlā un vārīja. Labu brīdi pavārītu dziju no katla izņēma, izpurināja zāles un izkaltēja.

Otrādu sarkano madarāja “sīko madaru” saknēs, kuņas smalki sakapāja, tāpat raudzēja un vārīja, kā jau aprakstīto sarkano dzīparu madarajot.

Dzelteno dzīparu madarāja bērzu lapās. Pavasarā piebraucēja jaunas, līdzko izplaukušas bērzu lapas, apvītēja saulē, sabēra tad katlā ūdeni, pielika kādu raudzējošu vielu un kādu brīdi pavārīja, tad iemērc dziju un vārīja vēl labu brīdi; pēc tam salēja šo virumu ar visu dziju citā traukā, kur to dienas trīs raudzēja.

Dzeltano dzīparu arī "dzīparu kārklos madarāja". Dziju papriekšu izraudzēja, tad ielika savārītu dzīparu kārklu sulā, kur tikām vārīja, kamēr bij nokodusies diezgan dzeltana. Šos kārkļņus glabāja arī ziemai, slotiņās sasietus.

Apģērbs sievietēm bij, lai gan daiļi izraibots un izrakstīts (zināms, tik caur izšūšanu, jo audekli tika austi tik vienādi), tomēr ļoti vienkāršs, viegli lietojams un tīrs. Tīram viņam vajadzēja būt, to tā laime gribēja. Pat ja priekšauts vien nebij velēts, jau šī raudāja.

Ikdienišķis apģērbs bij sievietēm: cepure. Šī bij garena, no pieres uz pakausi apliekams audekla gabaliņš ar abos galos pietaisītām pīnītēm, ar kuŗām savilka galus pakausī kopā. Virsas malā bij plata vīle, un pie apakšas malas bij pret pieri piešūtas paštaisītas knipeles. Pārpiēri, kādu ½ ol. plati un līdz 2 ol. garī drēbes gabali no nātnas baltas drēbes, tika no pieres uz pakausi ap galvu apņēmti un pakausī sasieti, tā ka vaļējie gali uz muguras karājās.

Meitas gāja vasarā pliku galvu, vienā bizē sapītiem matiēm un zīļu vainadziņu galvā. Šo vainagu nēsāja arī ziemā. Viņš bij no zilās vadmalas, ar 5–9 kārtām rupjo zīļu nošūts, tā ka pirmā kārtā katrā malā bij no dzeltanām un zaļām zīlēm jaukta (mistru kārtā), otrā balta vai zaļa, trešā dzeltana, cetortā zaļa un vidū atkal mistru kārtā no zaļām, baltām un dzeltanām zīlēm.

Tikpat sievietēm, kā meitām bij švītes, apaļi lamži (jakas) bez piedorknēm un pelēkas vadmalas muduraiņi svārki. Šie bij līdz ceļiem, ar mazu, stāvu apkakli, plaši izgrieztu priekšu, lai var izrakstīto kreklu redzēt, un robaiņiem kļapiem uz ķešām. Šnātnes bija garenī, nātni, uz pleciem redzami apsegi vidēja audekla platumā, no balta krekla audekla. Mautaves jeb pamaves bij brunči no nātnas baltas drēbes, no viena gabala, ar virsas malā ievērtu aukliņu, ar kuŗu tos ap viduci apsēja. Sietavas taisīja no vilnānas nomelnotas drēbes ½ ol. platumā. Viņas tika tītas ap kāju stilbiem, no skriemeļa iesākot līdz ceļiem, kur tās ar lielsaišķiem apsēja, kuŗi tika austi ar 4, 6 un 8 dzīpariem – cūkacīņām, pākstiņām, avinradzīšiem, īsām un garajām kājām skāsiņiem utt.

Godā apģērbi jeb godā drēbes bij sievietēm: cepure, bagātākām melna samta, nebagātām sarkanās vadmalas, ar jēriņu gar malām. Mice, no pieres uz pakausi apņemams baltas drēbes gabals, kuŗu pakausī ar aukliņu sarāva. Priekšā bij gaŗ apakšas malu paštaisītām knipelēm nošūta. Mici vien valkāja tik vasarā, ziemā lika tai vēl cepuri virsū. Meitām bij godvainags no smalkām zīlēm, ko tāpat kā augšā minēto izšūva un uz plikas, neapsegta galvas valkāja.

Tikpat sievietēm, kā meitām godasnātnes bij gaŗ visām cetrām malām nošūtas ar knipelēm un tik gaŗas, ka

gali pa zemi vilkāš. Vilnānes – šī latviešu meitu mīlākā un dārgākā drēbe – bagātām lielurakstu, ar ielokiem un apaudiem, nebagātām vai nu tik baltas vien, vai arī mazurakstu. Zem vilnānēm un snātnēm bij bagātām ziluma, citām pelēkas vadmalas svārciņi līdz ceļiem, ar dzeltanu un zaļu dzīparu izrakstītām jeb ar sarkanu vadmalu (drēbītēm) nošūtām krūtīm un ķešām. Prošuves bij divi balta audekla gabali, viens no pakājas uz priekšu, otrs no priekšas uz pakāju apņemami un jostas vietā ar jostu sajojami. Vasarai viņas bij nātnas un tika gaŗ apakšas un sānu malām izrakstītas visādiem dzīpariem, turpretim vilnānām – ziemai – nošuva apakšas un sānu malas smalkām zīlēm. Viņas nēsāja brunču vietā. Priekšā sedza visādi izroboti sudraba sakti, kas bij gandrīz zirga pakava lielumā. Kājās āva zeķes ar izrakstītiem stulpiem un ziluma sietavas. Cimdi, tikpat dūraiņi, kā pirkstanieki, bij ar ielokiem. Šā gērbās sievietes priekš vairāk kā 90 gadiem Ērgļu un Liepkalnes draudžu apgabālā.¹

Pirms komentāriem un citētā apraksta izvērtējuma nepieciešams pievērsties tā pierakstītāja personības un interešu veidošanās ceļam. Šoreiz mūs interesē tas Pētera Blaua biogrāfijas posms, kurš saistīts ar Liepkalni un Ērgļiem. P. Blaus dzimis Ogres pagasta Vecpriekšēnos saimnieku ģimenē.² Lai arī Pētera vecāku mājas atradās Liepkalnes draudzē, Ērgļi bija pat tuvāk par Liepkalni (sk. karti). Ērgļu muiža no mājām bija tikai 7 km, vienīgi – otrpus Ogres upei. Arī Pētera māte Ede Blaua (dzim. Kārklīņa) bija no Ērgļu pagasta (Jurķenu mājām). P. Blaua izaugsme un interešu veidošanās nesaraucjami saistīta ar sabiedriskās un kultūras dzīves attīstību Ērgļos, Vecpiebalgā un citos apkārtējos Vidzemes pagastos, kur 19. gs. nogalē darbojās tādi ievērojami kultūras darbinieki kā Āronu Matīss, brāļi Jurjāni, brāļi Kaudzītes, Rūdolfs Blau-manis, neilgi arī Kronvalda Atis un vēl daudzi citi. P. Blaua pirmā skola bija Liepkalnes draudzes skola. Pēteris Blaus savās atmiņās raksta: "Šajā skolā sāku iet 8 gadus vecs, t.i., jaunāks, nekā tolaiku norma pie-laida, jo mācēju jau labi lasīt – septiņi gadus vecs jau divas reizes izlasījis "jauno derību", kaut cik rakstīt, visus vajadzīgos "galvas gabalus" un citus "pātarus", kā arī labu porciju dziesmu – garīgo, no dziesmu grāmatas."³ Jau mazotnē P. Blaus bijis vērīgs un ap-guvis ne tikai pamatpamācību (lasīt, rakstīt, rēķināt u.tml.), bet mācījies arī mūziku Jaunbebru pamatskolā, pašmācības ceļā vēl zīmēšanu, ērģeļu būvi un citus galdniecības darbus. P. Blaua interesi par mākslu at-balstīja Ērgļu mācītājs A. Zunte.⁴ Par viņu P. Blaus savā autobiogrāfijā raksta: "Mācītājs Zunte bij vec-puisis, liels savādnieks, pilns humora. Viņš nesagājās ne ar muižniekiem, nedz arī ar citiem mācītājiem, bet bij liels mākslas draugs un mākslas sapratējs un ļoti labs zīmētājs. [...] Arī es labprāt zīmēju, un laikam gan tāpēc viņš šad un tad mani uzaicināja pie sevis, kur tad es palaikam nodzīvoju. Manos toreizējos ap-stākļos tas man bij liels garīgs atbalsts."⁵ Tiecoties pēc tālākas izglītības, P. Blaus kādu laiku apmeklēja

arī Vecpiebalgas draudzes skolu. Kopš 1873. gada tajā darbojās īpaša klase, “kuŗā puisēnus sataisīt uz iestāšanos ģimnāzijās un citās tāļākās skolās, kā arī tāļāk pamācīt tos, kam jāgriežas atpakaļ dzīvē”.⁶ Pēc šīs klases pirmā skolotāja – izcilā jaunlatvieša Kronvalda Ata nāves to 1876. gadā atsāka vadīt *cand. phil.* K. Millers (Zariņu Kārlis), kuru ar pateicību P. Blaus piemin arī savā autobiogrāfijā.⁷

Vecpriekšēnos turpināja saimniekot Pētera vecākais brālis Jēkabs, kurš 1871. gadā dzimtas mājas ar vairāk nekā 80 ha zemes izpirka no Ogres muižas. Pēc mācībām Vecpiebalgas draudzes skolā Pēteris Blaus kādu laiku dzīvoja Vecpriekšēnos un strādāja brāļa vadītajā saimniecībā. Autobiogrāfijā P. Blaus par brāli raksta: “Viņš samērā ar tiem laikiem bij diezgan paskolots; bij abonējis Pēterburgas Avīzes un abonēja Mājas Viesi un Baltijas Vēstnesi, bet liels savādnieks.” Iespējams, ka minēto izdevumu paustās latviskuma idejas atstāja iespaidu ne tikai uz Jēkabu, bet arī uz viņa jaunāko brāli Pēteri. Turklāt bez ievēribas nevar atstāt arī sabiedriskās dzīves aktivizēšanos Ērgļos, kam bija liela nozīme Pētera Blaua personības izveidē. Par to viņš raksta: “Bij laime, ka tajā laikā Ērgļos sāka attīstīties sabiedriskā dzīve, sastādījās dziedāšanas koris, sarīkoja teātra izrādes un drīzi vien, pēc to laiku parašas, nodibināja arī Labdarības biedrību. Šajā dzīvē un izrīkojumos ir es jo cītīgi piedalījos, jo Ērgļi no manas

dzimtenes ir tikai ap 5 verstes attālu.”⁸ Turpat P. Blaus atzīmē: “Tajos gados dabūju iepazīties arī ar Sproģa latv. Tautas dziesmu krājumu (Pamjatņik latiškogo narodn. tvorčestva) un sāku interesēties par mūsu tautas dziesmām. Arī mana māte bija liela dziedātāja un gaviļētāja un zināja daudz tautas dziesmu. Pie tam uznāca vēl tautas dziesmu vākšanas laikmets. Uzrakstīju ne vien tās dziesmas, kuŗas māte zināja, bet apmeklēju un izmantoju tautas dziesmu zinātājas, sevišķi vecas māmiņas visā apkārtnē, kur vien tādas uzzināju. Līdz ar to vācu arī teikas, pasakas, tautas dziesmu melodijas u.c. folkloras materiālus, kuŗus piesūtīju Brīvzemniekam, ar kuŗu tad sarakstījāties.”⁹ 19. gs. 70. gados aizsākās Pētera Blaua un Friča Brīvzemnieka sarakste.¹⁰ Tā turpinājās vairāk nekā desmit gadu. Šai laikā Pēteris Liepkalnes un Ērgļu apvidū savāca vairāk nekā 1000 tautas dziesmu,¹¹ kā arī kāzu un bērnu tradīciju aprakstus (vēlāk tos pārsūtīja K. Baronam). Iespējams, ka tolaik viņš pierakstīja arī ziņas par tautas apģērbu minētajā apvidū. Vērtējot viņa paveikto, var teikt, ka Pēteris Blaus jaunībā (1885. gadā, kad apraksts tika publicēts, P. Blauam bija 29 gadi) ir bijis viens no tautiskās atmodas darbiniekiem un tautas garīgā mantojuma krājējiem. Par sava veida atzinību viņa darbībai var uzskatīt F. Brīvzemnieka vēlmi iepazīties ar P. Blauu personiski. Kādā vēstulē F. Brīvzemnieks P. Blauam raksta: “Domāju, ka mums, pie viena

darba strādājot, no vienām domām un jūtām tautiskā ziņā vadītiem, klātos tuvāki iepazīties. Paredzēt nevarēdams, kad mums izdotos patīgi, vaigs no vaiga, iepazīties, piesūtu Jums šē savu fotogrāfisku bildīti, lūgdams to pieņemt no manim par draudzīgu piemiņu mūsu kopdarbam.

Palieku, Jūsu cienīdams un sveicinādams, tautietis Fr. Brīvzemnieks.¹²

P. Blaua tiekšanās pēc zināšanām nebeidzās ar Vecpiebalgas draudzes skolas apmeklējumu. Pašmācības ceļā viņš gatavojās skolotāja darbam, bet līdzekļu trūkuma dēļ tālākas studijas neturpināja. Tomēr kādu laiku Ogres pagastskolā P. Blaus strādāja par skolotāja palīgu. Šai laikā viņš F. Brīvzemniekam nosūta Maskavas Etnogrāfijas biedrībai¹³ paredzētus aprakstus ar ziņām par skolas bērnu auguma izmēriem, acu un matu krāsu.¹⁴ P. Blaus tomēr palīgskolotāja darbu atstāj, jo noņemšanās ar maziem bērniem prasot pārāk daudz enerģijas un laika, kā viņš par to 1887. gadā raksta vēstulē F. Brīvzemniekam.¹⁵ No 1890. līdz 1905. gadam Pēteris Blaus Ērgļos strādāja par pagasta rakstvedi, vēlāk pārcēlās uz Rīgu.

No mūsu rīcībā esošajām biogrāfiskajām ziņām varam spriest, ka Pēteris Blaus bija izglītots, zinātkārs cilvēks, kas labi izprata tautas garīgā mantojuma nozīmi latviešu kultūras tālākajā attīstībā. Turklāt iespējams, ka sadarbībā ar F. Brīvzemnieku un citiem tautas garīgā mantojuma vācējiem (piemēram, Āronu Matīsu u.c.)¹⁶ P. Blauam izveidojās tam laikam atbilstoša zinātniska pieeja folkloras, etnogrāfisko un valodniecisko materiālu vākšanā. To daļēji apliecina arī apraksta "Par dzīparu madarošanu un sieviešu apģērba agrākos laikos" zinātniskās ticamības izvērtējums. Turpmāk galvenā uzmanība un sīkāka analīze tiks veltīta P. Blaua sniegtajam apģērba aprakstam.

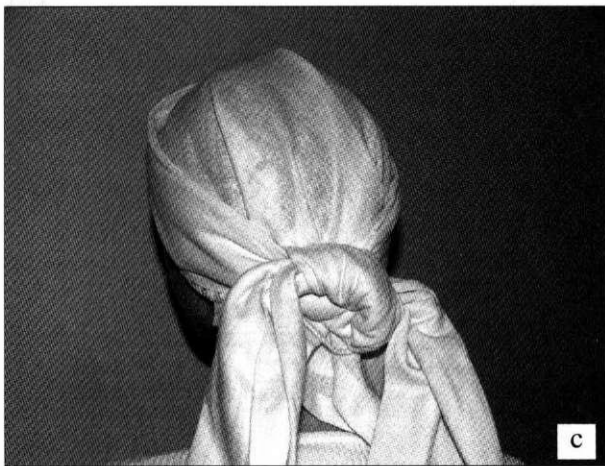
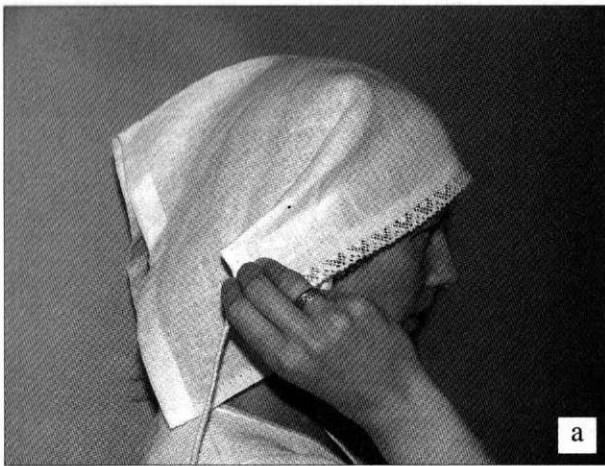
P. Blaus nenorāda iegūto ziņu avotu, bet, spriežot pēc tā, ka minēts apģērba gabalu auduma materiāls, to izmēri un valkāšanas (siešanas) veids, jādomā, ka ziņu sniedzēja bijusi sieviete, kura aprakstītos apģērba gabalus labi zinājusi vai pat valkājusi pati. Spriežot pēc apraksta beigās nosauktā laikposma – pirms vairāk nekā 90 gadiem, iespējams, ka teicēja bijusi kāda no minētajām vecajām māmiņām, kas stāstījusi par lietām, kuras kādreiz varbūt valkājusi viņas māte vai arī kuras kā maza meitene redzējusi arī pati.¹⁷

Atsevišķas apģērba daļas, kuras minētas P. Blaua aprakstā, atpazīstamas mūsdienās muzeju krājumos¹⁸ esošajos materiālos, bet citas minētas pirmo reizi. Apģērbiem norādītie vietējie nosaukumi, piemēram, *snātnes*, *mautave* jeb *pamave*, *prošuves* u.c., liecina par apraksta konkrētību un līdz ar to arī par sniegto ziņu visai lielu ticamības pakāpi. Salīdzinot šos nosaukumus ar K. Mīlenbaha "Latviešu valodas vārdnīcā"¹⁹ minētajiem to skaidrojumiem, redzams, ka P. Blaua dotie apraksti pārsvarā atbilst vārdnīcā atrodamajiem. Turklāt Pētera Blaua sniegtās ziņas iespējams salīdzināt ar informāciju, kāda iegūstama no J. K. Broces (1742–1823) latviešu zemnieku apģērba zīmējumiem, jo tie attiecas uz to pašu periodu – 18. gs. beigām. Ap-

ģērba attīstības kopējās gaitas noteikšanai izmantoti salīdzinājumi arī ar senāka laikposma (7.–13. gs.) apģērba rekonstrukcijām, kas veiktas pēc arheoloģisko izrakumu materiāliem.²⁰

P. Blaua sniegtās ziņas par vilnas dzijas krāsošanu ar augu krāsvielām šajā rakstā sīkāk netiks analizētas, bet tikai papildinātas ar augu iespējamajiem latīniskajiem nosaukumiem, precizējot to atbilstību attiecīgo krāsu iegūšanai. Aprakstītās "vilku mēles", iespējams, varētu būt *mēles* jeb *krāsu mēles* [*Isatis tinctoria* L.].²¹ Lai gan šis augs plašāk zināms kā zilās krāsas ieguves avots, tomēr, pēc raksta autorei rīcībā esošās informācijas, vājas koncentrācijas šķīdumā *indigo* krāsviela (to satur arī *krāsu mēles*) dod zilgani zaļu krāsu. Līdz ar to *vilku mēles* varētu būt augs, kurš izdevumā "Latviešu valodas augu nosaukumi"²² minēts kā *mēles* jeb *krāsu mēles*. Sarkanās un dzeltenās krāsas iegūšanai P. Blaua aprakstā minētie augi atbilst arī etnogrāfes un rokdarbnieces I. Madres grāmatā²³ norādītajiem un praktiski pārbaudītajiem krāsaugiem. Ar "sarkanēm" (*parastā raudene* [*Origanum vulgare* L.]) un "meža ābeļu lapām" (*mežābele* [*Malus silvestris* (L.) Mill.]), kā arī "sīko madaru" (*īsā madara* [*Galium verum* L.]) saknēm iegūst sarkano krāsu, bet ar "bērza lapām" (*āra bērzs* [*Betula pendula* Roth.]) un "dzīparu kārklos" (iespējams – *klūdziņu kārkls* [*Salix viminalis* L.]) – dzelteni krāsu.

P. Blaua aprakstā sniegtā informācija par precēto sieviešu jeb sievu galvassegām Vidzemē līdzšinējā latviešu etnogrāfiskajā literatūrā nav zināma. Turklāt tā ir interesanta ar galvassegas sastāvdaļu visai detalizēto aprakstu: "Ikdienišķis apģērbs bij sievām: cepure. Šī bij garens, no pieres uz pakausi apliekams audekla gabaliņš ar abos galos pietaisītām pīnītēm, ar kuņām savilka galus pakausī kopā. Virsas malā bij plata vīle, un pie apakšas malas bij pret pieri piešūtas paštaisītas knipeles. Pārpieri, kādu 1/2 ol. plati un līdz 2 ol. gaŗi drēbes gabali no nātnas baltas drēbes, tika no pieres uz pakausi ap galvu apņēmti un pakausī sasieti, tā ka vaļējie gali uz muguras karājās." Arī goda apģērba aprakstā raksturots tāds pats ap galvu sienamais auduma gabals, tikai ar nosaukumu "mice": "Goda apģērbi jeb goda drēbes bij sievām: cepure, bagātākām melna samta, nebagātām sarkanās vadmalas, ar jēriņu [jērādiņu. – A. K.] gar malām. Mice, no pieres uz pakausi apņēmts baltas drēbes gabals, kuŗu pakausī ar aukliņu sarāva. Priekšā bij gaŗ apakšas malu paštaisītām knipelēm nošūta. Mici vien valkāja tik vasarā, ziemā lika tai vēl cepuri virsū." Šāds apraksts pamudināja raksta autori izveidot vienu no iespējamajiem galvassegas rekonstrukcijas variantiem. Tajā mēģināts pēc iespējas precīzāk sekot P. Blaua izteikumiem. Tika ņemts "garens [...] audekla gabaliņš", kurš tika apliekts "no pieres uz pakausi" un gali pakausī savilkti kopā (2. att.: a, b). Aprakstā nekas netiek teikts par cepures pakauša daļas izskatu. Tomēr tas, ka "spicāis stūris", kas raksturīgs tā sauktajām torņa cepurēm 19. gs., netiek minēts, kā arī tas, ka ziemā virsū tika likta biezāka auduma (samts vai vadmala)

2. att. 18. gs. sieviešu galvassegas rekonstrukcija

cepure, varētu liecināt, ka auduma gabals galvai apņemts pieguļoši. Pieminētā platā vīle varētu arī norādīt, ka tā izmantota aukliņas ievēršanai un cepures aizmugures daļas sakrokošanai. Tomēr, tā kā autors šādu piekrokojumu nemin, domājams, ka šāda vīle ir tikai auduma malas apstrāde pret iršanu. Turklāt, vēriģi lasot P. Blaua sniegto aprakstu – “cepure [...] bij garens [...] audekla gabaliņš”, noprotams, ka runa ir par taisnu auduma gabalu, kurš nav sakrokots noteiktā formā. Gar pieri audumam piešūtās “knipeles” atbilst arī vēlāk (19. gs. pirmajā pusē un vidū) izplatītajai tradīcijai latviešu tautas apģērba rotājumam izmantot knipelētās mežģīnes.

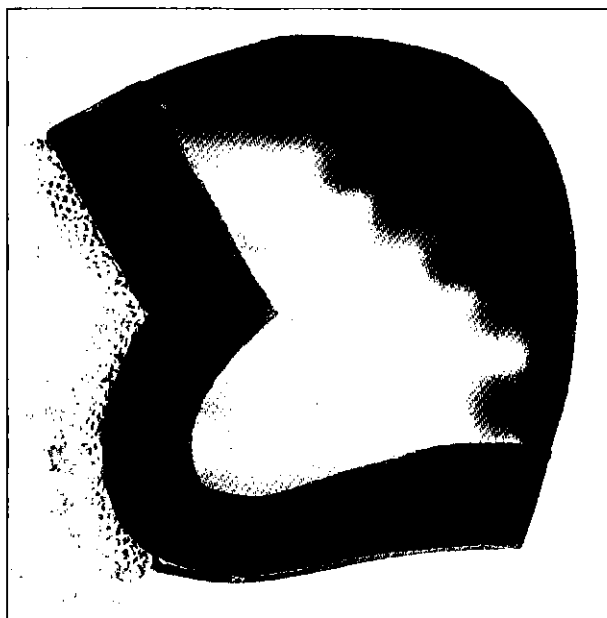
Pārpierim minētie izmēri – platums $\frac{1}{2}$ olekts (ap 20–24 cm²⁴) un garums līdz 2 olektis (ap 80–96 cm) – ievērojami atšķiras no to priekšmetu izmēriem, kurus ar *pārpiera* nosaukumu pazīstam līdz šim zināmajā 19. gs. latviešu etnogrāfiskajā materiālā Latgalē (piemēram, *pārpieri*: CVVM 14 035, Varakļāni, 19. gs. vidus, 6×37 cm; CVVM 14 034, Varakļāni, 19. gs. vidus, 6,5×47 cm).²⁵ K. Mīlenbaha vārdnīcā, atsaucoties uz G. F. Stendera 1789. gadā un K. K. Ulmana 1872. gadā izdotajām vārdnīcām,²⁶ teikts, ka “*pārpierre*” ir ap pieri apsīets lakats (auts) sievietēm.²⁷ Tātad ievērojami lielāks auduma gabals par līdzšinējā etnogrāfiskajā materiālā zināmajiem Latgales pār-

pieriem, bet visai atbilstošs P. Blaua raksturotajam priekšmetam. Lai aprakstā minētais auduma gabals varētu saukties “*pārpieris*”, tātad – pār pieri sienams, iespējams, tas ticis vairākas reizes gareniski pārlocīts. Sienot šādi salocītu auduma gabalu virs “*cepures*” jeb “*mices*”²⁸ (2. att.: d), ar “*pārpiera*” mezglu tiek nosepta tās pakauša daļa (2. att.: c), kas tādējādi nav redzama un, iespējams, tādēļ nav tikusi pieminēta. Domājams, ka līdzīga galvassega (*cepure* – auts) redzama arī J. K. Broces zīmētajā Vidzemes kāzu skatā (3. att., priekšplānā noliekusies sieviete ar bērnu un aiz galda sēdošā sieviete blakus līgavai ar aizklāto seju). Iegūtais senais sievas galvassegas veids apģērba attīstības kopainā varētu būt starpposms starp galvas autu un cepuri.

Krāsaina auduma cepures ar kažokādas (aitādas) apmali redzamas gan J. K. Broces zīmējumos 18. gs. (piemēram, kāzu skatā; 3. att.), gan arī zināmas muzejos savāktajā etnogrāfiskajā materiālā (19. gs. tās nereti darinātas bez aitādas apmales). Tradīcija valkāt tās virs līnu auduma galvassegas 19. gs. pārveidojās tādējādi, ka sāka darināt vadmalas cepures ar līnu auduma oderi un knipelētas mežģīnes rotājumu gar malu. Tāda cepure no Ērgļu apvidus glabājas arī Latvijas Nacionālā vēstures muzeja (LNVM) fondos, un to datē ar 19. gs. vidu (4. att.).²⁹ P. Blaua aprakstā

3. att. "Zemnieku kāzas Vidzemē", no J. K. Broces krājuma "Sammlung verschiedner Liefländischer Monumente, Prospecte, Münzen, Wapen etc." (turpmāk – Monumente. – 3. sēj. – 15. lp., zīm. nr. 10)

4. att. Sievu cepure: CVVM 5679, Ērgļi, 19. gs. vidus (LTT. – 1. sēj. – 494. att.)

būtiskas ir arī ziņas, kādā veidā goda apģērbs radīja valkātāja mantisko un, iespējams, sociālo stāvokli. Labākas kvalitātes, pirkti vai pat importēti apģērba (cepuru) materiāls (šajā gadījumā samts) liecināja par tā valkātāja piederību bagātajiem – tātad zemnieku

sabiedrības augšslānim. Bagātajiem pretstatīti "nebagātie" ar vienkāršāka auduma cepurēm.

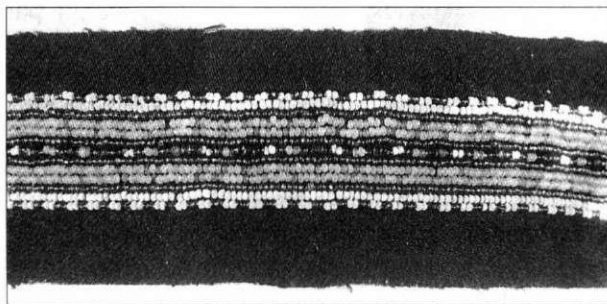
Neprecēto sieviešu jeb meitu galvassegas arī minētas divās vietās – kā ikdienas un kā goda apģērba sastāvdaļa. Par ikdienas galvassegām var lasīt: "*Meitas gāja vasarā pliku galvu, vien bīzē sapūtiem matiem un zīļu [stikla pērlīšu. – A. K.] vainadziņu galvā. Šo vainagu nēsāja arī ziemā. Viņš bij no zilās vadmalas, ar 5–9 kārtām rupjo zīļu nošūts, tā ka pirmā kārtā katrā malā bij no dzeltanām un zaļām zilēm jaukta (mistru kārtā), otrā balta vai zaļa, trešā dzeltana, ceturta zaļa un vidū atkal mistru kārtā no zaļām, baltām un dzeltanām zilēm.*" Toties par goda apģērbu teikts: "*Meitām bij godavainags no smalkām zilēm, ko, tāpat kā augšā minēto, izšuva un uz plikas, neapsegta galvas valkāja.*"

Aprakstītajiem ļoti līdzīgs vainags, arī ar "mistru joslām" malās un vidū, tikai uz melna pamata un ar atšķirīgā secībā kārtotām krāsu joslām (arī to skaits ir lielāks), glabājas LNVM Etnogrāfijas nodaļas fondos (CVVM 13 776)³⁰, un to datē ar 19. gs. vidu (5. att.). Vainags iegūts Odzienes pagastā, kurš atrodas netālu no Liepkalnes (sk. karti). Pēc līdzšinējiem pētījumiem tā sauktie melnie vainagi ar nedaudzām (apmēram piecām) krāsainu zīlīšu rindām pazīstami kā Piebalgas novadam raksturīgi (piemēram, CVVM 13 770, Piebalga, 19. gs. vidus) (6. att.).³¹ P. Blaua pierakstītie materiāli liecina, ka 18. gs. tiem līdzīgi

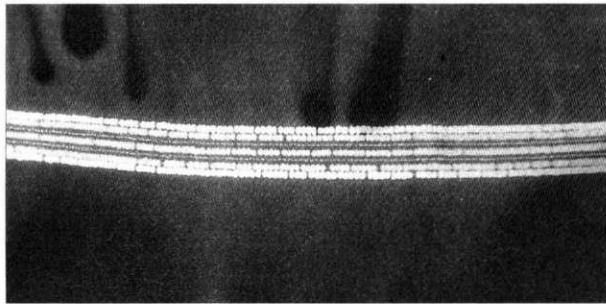
vainagi, pat greznāki nekā Piebalgā, valkāti plašākā teritorijā par līdz šim zināmo. Ziņas par zilās krāsas vainagiem visai daudz var atrast arī J. K. Broces materiālos – Piebalgas skata, Vidzemes kāzu u.c. attēlu komentāros. Kāzu skatā redzamajiem vainagiem, šķiet, ir tikai platāka rotājuma josla (3. att.). Iespējams, ka ar stikla pērlītēm jeb *zīlēm* izšūtie vainagi uz tumši zila, vēlāk – melna auduma pamata drīzāk atbilst noteiktam tradīciju attīstības kultūrvēsturiskajam slānim, nevis kādai vienai teritorijai, piemēram, Piebalgai. Laika gaitā šī tradīcija vietumis saglabājas ilgāk, bet citur to straujāk nomainīja jaunas iezīmes apģērba attīstībā.

Attiecībā uz sievietes galvassegām ļoti būtiska ir norāde, ka meitām bijuši gan ikdienas, gan svētku vainagi. Līdzšinējā etnogrāfiskajā literatūrā tas nav ticis pieminēts. Šie vainagi atšķirušies pēc materiāla (*zīļu*) kvalitātes, t.i., smalkuma. Tā varētu būt atbilde uz līdz šim neskaidro jautājumu, kādēļ izšūto pērlīšu vainagu (tie it kā piederīgi goda tērpam) valkāšana rādīta siena pļavā u.c. darba ainās kopā ar darba ap-

ģērbu, kā tas redzams vairākos zīmējumos 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē (11. att.). Toties, ja ikdienas (tātad – darbā valkājamos) vainagus izšuva tāpat kā svētku rotu, tikai ar rupjākām *zīlēm*, tad pa gabalu to izskats neatšķīrās – un vērotāji “no malas”, kādi parasti bija zemnieku apģērba zīmētāji, varēja šo atšķirību nepamanīt. Pagaidām neatbildēts paliek vienīgi jautājums: cik ilgi pastāvēja tradīcija darināt atsevišķus ikdienas un svētku vainagus, un kuri no tiem nonāca muzeju krājumos? P. Blaua sniegtā norāde, ka vainags valkāts arī ikdienā, vēlreiz apliecina, ka tas bija ne tikai rotaslieta, bet arī tradīciju noteikts sievietes statusa rādītājs. Iespējams, meitas vainags vēl 18. gs. beigās turpinājis būt kā simbols ne tikai godu reizēs, bet arī ikdienā. Arī latviešu folklorā atrodams vainaga simboliskais skaidrojums (vainags kā meitenes nevainības zīme) liecina par šo priekšstatu noturīgumu. Līdztekus vainaga simboliskajai lomai nozīme varēja būt arī praktiskajiem apsvērumiem. Iespējams, vainags palīdzēja saturēt matus, lai, strādājot ikdienas darbus, tie nekrīstu acīs un netraucētu.

5. att. Vainags: CVVM 13 776, Odziena, 19. gs. vidus (LTT. – 1. sēj. – 590. att.)

6. att. Vainags: CVVM 13 770, Piebalga, 19. gs. vidus (LTT. – 1. sēj. – 366. att.)

7. att. Sieviete ar bezpiedurkņu jaku jeb, iespējams, “lamzi”: fragments no zīmējuma “Zemnieks un kāda sieviete netālu no Rīgas pilsētas izārda siena gubu, lai siens izžūtu” (Monumente. – 3. sēj. – 63. lp., zīm. nr. 32: 55)

8. att. Sieviešu garā jaka: fragments no zīmējuma “Latviešu zemnieku sieva no Turkalnes Ikšķiles draudzē” (Monumente. – 3. sēj. – 83. lp., zīm. nr. 52)

9. att. Sieviešu garā jaka zīmējumā “Kāds zemnieks un sieviete vasaras apģērbā no Bīriņiem Krimuldas draudzē” (Monumente. – 3. sēj. – 71. lp., zīm. nr. 40: 85)

10. att. Apģērbs Piebalgas apkārtņē 1797. g. (Monumente. – 7. sēj. – 88. lp., zīm. nr. 66)

P. Blaua aprakstā minēti vairāku veidu šūtie virsējie apģērbi: *švītes, lamži, muduraiņi svārki*. Ikdienā “*Tikpat sievietēm, kā meitām bij švītes, apaļi lamži (jakas) bez piedurknēm un pelēkas vadmalas muduraiņi svārki. Šie bij līdz ceļiem, ar mazu, stāvu apkakli, plaši izgrieztu priekšu, lai var izrakstīto kreklu redzēt, un robaiņiem klapiem uz ķešām.*” Par goda apģērbu lasāms: “*Zem vilnānēm un snātnēm bij bagātām ziluma, citām pelēkas vadmalas svārciņi līdz ceļiem, ar dzeltanu un zaļu dzīparu izrakstītām jeb ar sarkanu vādmalu (drēbītēm) nošūtām krūtīm un ķešām.*”

11. att. Fragments no zīmējuma “Zemnieku apģērbi Jēkabpils apkārtņē ap 1822. gadu” O. Hūna sakopotajos materiālos “Curland nach Kreisen und Kirchspielen” (LTT. – 3. sēj. – 2. att.)

K. Mīlenbaha vārdnīcā norādīts, ka “*lamži* bija darba dienu sieviešu apģērbs, tie bija gaļāki par *kamzuoļiem*, mazām runciņām sānos”.³² Turpat norādīts, ka *lamzīši* ir zemnieku kamzoļi bez piedurknēm. P. Blaua minētajam *švīte* K. Mīlenbaha vārdnīcā tuvākais vārds ir *svīte*, un arī tas, pēc J. Langes vārdnīcas,³³ ir “*vamzis* bez piedurknēm”.³⁴ J. K. Broces zīmētajiem Rīgas apkārtnes zemniekiem varam redzēt līdzīgu bezpiedurkņu jaku jeb, iespējams, lamzi (7. att.), kā arī pelēkas vadmalas svārkus līdz ceļiem, kas valkāti kā garas sieviešu jakas. J. K. Broces zīmējumos jakas gan ir šaurākas, bez apkakles un ar atšķirīgu krūšu daļas piegriezumu salīdzinājumā ar P. Blaua minētajām (8., 9. att.). Gan pelēkas, gan zilās jakas, kuras sniedzas pāri gurniem, ir arī 1797. gadā J. K. Broces zīmētajām Piebalgas apkārtnes sievietēm (10. att.). Diemžēl šīm jakām krūšu daļa nav redzama. Jakas, kuru piegriezums un rotājums visai precīzi atbilst P. Blaua aprakstam, redzamas J. K. Broces zīmētajā Vidzemes kazu skatā. Tās ir dažādās krāsās (iespējams, tas atbilstoši P. Blaua pierakstītajām ziņām rāda mantiskā stāvokļa atšķirības) un ar izšuvumiem vai auduma apmalēm rotātu krūšu izgriezuma daļu (3. att., kāzinieces, kuras stāv aiz muguras pie galda sēdošajiem viesiem). Tāpat kā goda apģērbam vēlajā dzelzs laikmetā (11.–12. gs.)³⁵ un arī P. Blaua raksturotajām darba jakām 18. gs. beigās, tām ir vaļēja krūšu daļa. Šajā gadījumā būtiski ir tas, ka 18. gs., kā redzams J. K. Broces zīmējumos, līdztekus īsajām sieviešu jakām valkāti arī apģērba gabali, kuri atbilst P. Blaua aprakstā minētajiem.

Par to, kā varēja izskatīties *švītes* (tikai ar nosaukumu *svītiņas*), *lamži* un *svārciņi* apmēram tajā pašā apvidū, Vestienas un Bērzones (Bērzaunes) draudzēs (sk. karti), – tikai apmēram piecdesmit gadu vēlāk, var lasīt publikācijā “Par tautisku apģērbu” laikrakstā “Dienas Lapa” 1888. gada 30. jūnijā.³⁶ “Agrākos lai-

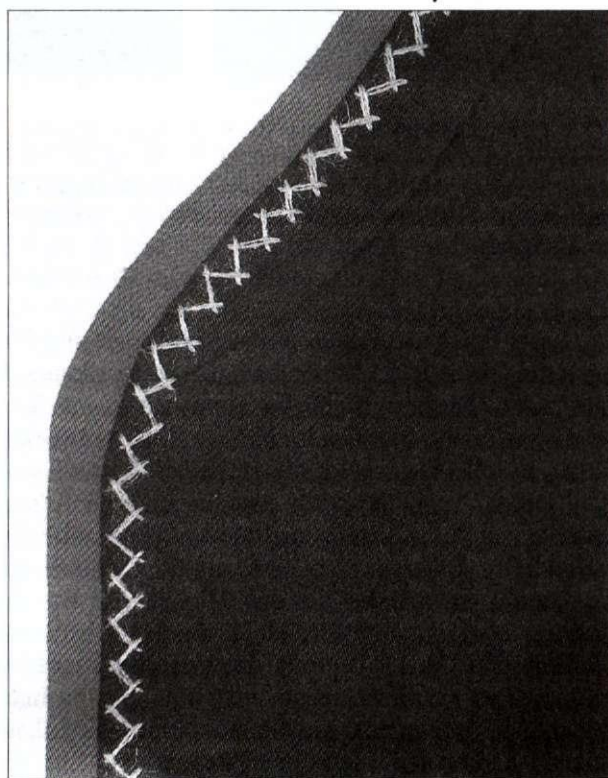
12. att. 11. gs. lībiešu bērnu apģērba rekonstrukcija ar Ziemeļeiropā izplatītu jakas veidu (zīm. E. Kras-tenberga; Zariņa, 1988. – XII tab.)

13. att. Jaka: CVVM 10 911, Cesvaine, 19. gs. vidus (LTT. – 1. sēj. – 567. att. fragments)

kos” sievietēm bijuši: “Pelēki svārciņi ar muduriem no augšas līdz lejai, viena gabala, ar šauru apkaklīti, no kakla līdz puskrūtīm stāvēja vaļā; tik uz apakšu, viducī, bija 3 vai 4 pāri āķu. Garums bij pāri ceļa galiem. [...] Svārciem ķešas sānos, garām uz leju, ar divi robi un sarkanām apšuvām no sarkana tūka, citām arī no zila. Valkājamiem [ikdienas. – A. K.] svārciņiem šie apšuvumi bij no melnas ādas, ko par vīļādu sauca, un piedurkņu gali tāpat, kā ķešas, turklāt tajās arī iešūts viens pāris āķu, jo piedurkņu gali arī bij āķējami. Tāpat bija vieni kā svārciņi šūti, tik īsāki, sniedzās tik pāri viducim – tos sauca par *svītiņu*. Vēlāk sāka šūt tādus kā kamzoļus, no viduča kādu 4 pirkstu gaļumā, no tādas pašas drēbes, ar runkām [krokām? – A. K.]. Tos sauca par *lamžiem*.”³⁷ Šis apraksts liecina, ka līdzīga nosaukuma un izskata virsējais šūtais apģērbs Austrumvidzemē turpināts valkāt arī vēlāk par P. Blaua minēto laiku (iespējams, 19. gs. sākumā).

Interesants ir fakts, ka Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas fondos ir kāda tumši zila vadmalas jaka³⁸ ar dziļu, gandrīz līdz jostasvietai, V veida kakla izgriezumu. Tā apmale un piedurkņu gali platā joslā rotāti ar krāsainu stikla pērlišu nošuvumu. Jaka ir tunikveida – stāva daļu veido viens auduma gabals, kas plecos pārlocīts uz pusēm (plecos nav vīles). Jakai izmantots viss auduma platums (ap 1 m), uz ko norāda abās sānu vīlēs saskatāmās eģes – aužot izveidojušās auduma malas. Diemžēl jakas garums nav nosakāms, jo tās apakšmala nav saglabājusies – tā nedaudz zem jostasvietas ir nogriezta. Arī piedurknes veidotas no taisna auduma gabala. Piedurkņu dūrgali rotāti ar piešūtu, celos austu rakstainu apaudu, bet kakla izgriezuma mala apšūta ar sarkanu auduma lentīti. Etnogrāfisko materiālu krātuvēs Latvijā līdz šim nav zināmi citi piemēri šāda veida jakām. Toties tā ļoti līdzinās rotātajām sieviešu jakām, kas rekonstruētas pēc arheoloģisko izrakumu materiāliem³⁹ (12. att.). Tā kā šīs jakas atbilst apģērba

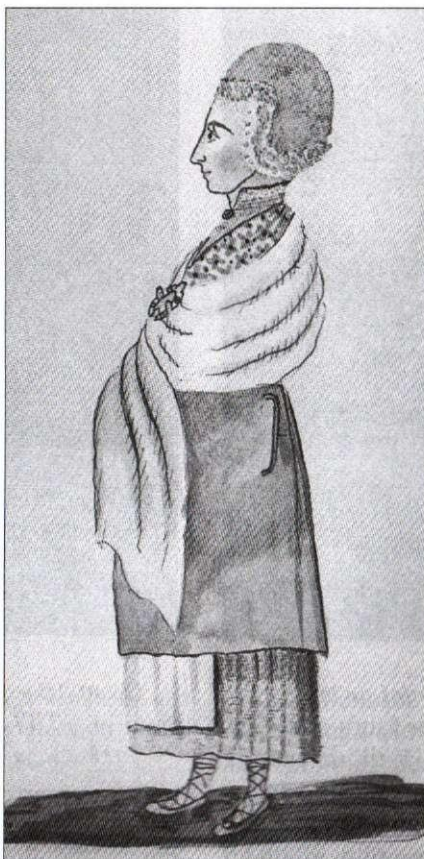

14. att. Jakas priekšpuses malas apdare: jakas CVVM 10 912 atdarinājums, Cesvaine, 19. gs. vidus (LTT. – 1. sēj. – 536. att.)

veidam, kādu vēlajā dzelzs laikmetā un viduslaikos valkāja plašā Eiropas teritorijā,⁴⁰ iespējams, ka Rudzētos atrastā jaka saglabājusies kā piemērs no iepriekšējos gadsimtos Ziemeļeiropā izplatītās apģērba tradīcijas (diemžēl LNVM fondos esošajai jakai nav zināms darināšanas vai valkāšanas laiks).

15. att. Fragments no zīmējuma "Zemnieku apģērbi Jēkabpils apkārtņē ap 1822. gadu" O. Hūna sakopotajos materiālos "Curland nach Kreisen und Kirchspielen" (LTT. – 3. sēj. – 1. att.)

16. att. "Sieva Jēkabpils apkārtņē ap 1822. gadu", O. Hūna sakopotie materiāli "Curland nach Kreisen und Kirchspielen" (LTT. – 3. sēj. – 7. att.)

17. att. "Jaunava Jēkabpils apkārtņē ap 1822. gadu", O. Hūna sakopotie materiāli "Curland nach Kreisen und Kirchspielen" (LTT. – 3. sēj. – 5. att.)

Lasot P. Blaua sniegtās liecības par sieviešu goda apģērba jakām, īpaša uzmanība jāpievērš izteikumam par to, ka "*bagātām ziluma [izcēlums mans. – A. K.], citām pelēkas vadmalas svārciņi*". Tas varētu liecināt, ka vēl 18. gs. beigās apģērba krāsa atsevišķos gadījumos turpināja pildīt sociālā simbola lomu, norādot uz tā valkātāja turību un augsto stāvokli sabiedrībā. Līdzīgu domu par apģērba krāsas un rotājumu simbolisko nozīmi 10.–12. gs. Latvijas arheoloģiskajā materiālā izsaka arī arheologs G. Zemītis: "Tā kā bronzas gredzentiņiem rotātās villaines un svārki ar augstu materiālo vērtību bija zilā krāsā, var pieņemt, ka zilā krāsa bija sabiedrības virsslāņa simbols."⁴¹ Iespējams, ka laika gaitā tumši zilās krāsas nozīme mainījās, no sabiedrības virsslāņa simbola kļūstot par vispārēju goda apģērba krāsu. Turklāt 19. gs. tās vietā aizvien biežāk sāka lietot melno krāsu.

Pēc LNVN materiāliem konstatējams, ka, tautas apģērbam attīstoties un sieviešu jaku piegriezumam mainoties, rotājuma iepriekšējā tradīcija turpināta arī jaunāka veida jakām. P. Blaua aprakstā minētajam līdzīgu rotājumu var redzēt Cesvaines apkārtņē iegūtajiem apģērbiem, kas tiek datēti ar 19. gs. vidu (13., 14. att.).⁴²

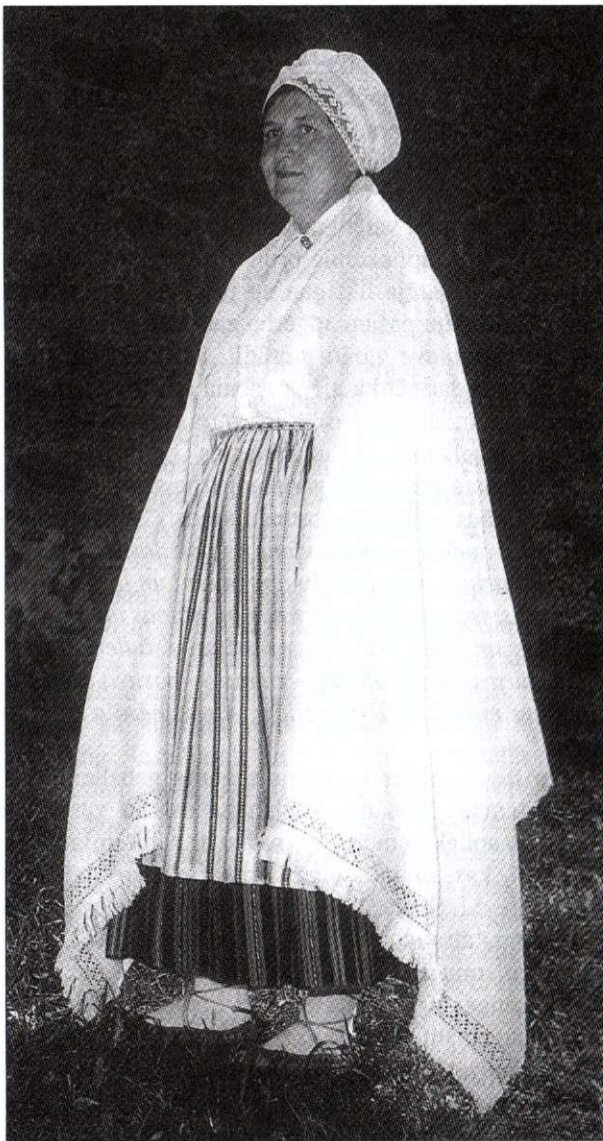
Vēl viens apstiprinājums tam, ka P. Blaua sniegtās ziņas uzskatāmas par patiesām un atbilstošām tālaika apģērba valkāšanas tradīcijām, ir aprakstā minētās norādes, ka, velkot jakas, segtas arī snātnes un villaines. To apliecina J. K. Broces zemnieku apģērba zīmējumi un O. Hūna apkopotie materiāli (15.–17. att.).

Gan darba (ikdienas), gan goda apģērba aprakstos P. Blaus min sedzamos jeb nešūtos apģērba gabalus. Ikdienai – "*Šnātnes bija garenī nātņi uz pleciem redzami apsegi vidēja audekla platumā [ap 70 cm. – A. K.], no balta kreklu audekla*". Turpretim – "*Tikpat sievām, kā meitām godasnātnes bij gaŗ visām četrām malām nošūtas ar knipelēm un tik gaŗas, ka gali pa zemi vilkā. Vilnānes – šī latviešu meitu mīļākā un dārgākā drēbe – bagātām lielurakstu, ar ielokiem un apaudiem, nebagātām vai nu tik baltas vien, vai arī mazurakstu.*"

Snātne (snātene) kā apģērbs ganiem un strādniekiem, tātad kā darba apģērbs minēta arī K. Mīlenbaha vārdnīcā. Tur norādīts šī vārda lietojums Ērgļos, Mēdzulā, Liezērē, Saikavā u.c. vietās.⁴³ Snātēni kā nātņu (linu) plecu segu turpināja valkāt arī 19. gadsimtā. Muzejos parasti saglabājušās rotātās snātnes, kuras bija goda tērpa sastāvdaļa. Aprakstā minētās godasnātnes, tikai no 19. gs., ir zināmas gan Latvijas

Nacionālā vēstures muzeja, gan Madonas novadpētniecības un mākslas muzeja krājumos. Turklāt snātene no Praulienas pagasta⁴⁴ (18. att.) ļoti precīzi atbilst P. Blaua minētajam goda *snātnes* aprakstam – liela (“gali pa zemi vilkās”) un visās četrās malās rotāta ar knipelētām mežģīnēm. Tātad šajā gadījumā aprakstā ļoti skaidri nodalīts, ka bija divu veidu *snātnes*, kuras atšķīrās gan pēc izmēriem, gan rotājuma un lietojuma. Tas būtu jāņem vērā, veidojot ikdienas un goda tērpu komplekta rekonstrukcijas no muzeju krājumos esošajiem materiāliem.

Arī villaines jeb *vilnānes* (kā norāda K. Mīlenbahs, šis ir arī Ērgļos lietots villaines nosaukuma variants⁴⁵) labi zināmas no muzejos sakrātajiem materiāliem. To valkāšanu 18. gs. rāda arī J. K. Broce (19. att.). Būtiskākais P. Blaua aprakstā, līdzīgi kā par cepurēm, ir norādījums, ka villaiņu rotājums, tā greznuma pakāpe liecina par valkātājas materiālo un sociālo stāvokli sabiedrībā. Tātad vēl 18. gs. beigās turpināja pastāvēt tradīcija, kura konstatējama jau 10.–12. gadsimtā. Lat-

18. att. Goda snātene: CVVM 11 140, Prauliena, 19. gs. vidus (LTT. – 1. sēj. – 592. att. fragments)

19. att. “Zemnieku jaunava un sieva no Lielvārdes” (Monumente. – 3. sēj. – 89. lp., zīm. nr. 57: 1)

vijas arheoloģiskajā materiālā greznāk rotātās villaines atrastas kapa piedevām un rotām bagātās, tātad – sabiedrības virsslānim piederīgos apbedījumos.⁴⁶ Arī 18. gs. beigās villaiņu izšuvuma greznums ne tikai norādījis uz meitas čaklumu un rokdarbu prasmi, bet arī liecinājis par viņas piederību bagātāko zemnieku slānim. Iespējams, šī tradīcija turpinājās 19. gs. sākumā un vēlāk, jo greznas villaines darināšanai bija vajadzīga ne vien prasme, bet arī materiālie līdzekļi, lai samaksātu amatnieku (piemēram, vēveru – aušanas amatnieku) darbu un varētu iegūt smalkus (tātad – dārgus) izšujamos dzīparus (vilnas diegus). Arī šeit ilustrācijai var noderēt citāts no jau iepriekš minētā atmiņu pieraksta, kurš publicēts laikrakstā “Dienas Lapa”, par “agrāko laiku” apģērbu Vestienas un Bērzaunes draudzes apgabalā: “Dažām, tām bagātākām [izcēlums mans. – A. K.] viņas [villaines. – A. K.] bij no vēveriem izaustas un vēlāk sīki izrakstītas. [...] Visulepnākā sega bij liela, rakstīta vilnaine, balta, gali pusolektes garumā izrakstīti ar visādu pervju [krāsu. – A. K.] dzīpariem. Dzīpari tika gan no pašiem taisīti, gan arī no Rīgas pirkti. Pēdējos sauca par Rīgas dzīpariem. Vilnainei abas malas norakstīja, un tad vēl galos no tiem pašiem dzīpariem nāca ieloki.”⁴⁷

Kāju āvumam gan ikdienā, gan godos P. Blaus min sietavas. Plašāk par sietavu izskatu un valkāšanu stāstīts, raksturojot ikdienas apģērbu: “*Sietavas taisīja no vilnānas nomelnotas drēbes ½ ol. platumā. Viņas tika tītas ap kāju stilbiem, no skriemeļa iesākot līdz ceļiem, kur tās ar lielsaišķiem apsēja, kuŗi tika austi ar 4, 6 un 8 dzīpariem – cūkactiņām, pākstiņām, avinra-*

dzišiem, īsām un garajām kājām skāsīšiem utt.” Goda apģērba aprakstā kāju āvums tiek raksturots visai īsi: “*Kājās āva zeķes ar izrakstītiem stulpiem un ziluma sietavas.*”

Sietavas bija kājauti – garens auduma gabals, kuru tina ap kāju lieliem kā sievietes, tā arī vīrieši. Rotātu kājautu paliekas Latvijā fiksētas arheoloģisko izrakumu materiālos (baltu un Baltijas jūras somu cilšu apģērbā), kurus datē jau ar 10.–13. gadsimtu. Arī K. Mīlenbahs, atsaucoties uz G. Manceļa 1638. gadā rakstīto,⁴⁸ dod sietavu skaidrojumu: “kāju apsējs, lakats (auts) ap kāju, kas tiek lietuots zeķes vietā”.⁴⁹ Starp vietvārdiem, kur šis vārds ticis lietots, minēti arī Ērgļi. P. Blaua aprakstītajiem līdzīgus tumšus kājautus rāda arī J. K. Broce (visskaidrāk tie redzami sieviešu apģērba zīmējumā no Piebalgas), pārprasti tos dēvējot par tumšām sieviešu garajām apakšbiksēm⁵⁰ (10. att.). Šāda neskaidrība varēja rasties, J. K. Brocem nepārziņot vietējās zemnieku apģērba tradīcijas. Darbā ejot, ar sietavām notina tikai kāju lielus, bet pēdas atstāja plīkas. Kājautu praktiskā funkcija bija visai būtiska – lielu notīšana ar kājautiem palīdzēja pasargāt kāju vēnas no pārslodzes. Īpaši svarīgi tas bija sievietēm, strādājot smagos lauku darbus un ceļot smagumus. Šī praktiskā funkcija nodrošināja to, ka kājauti bija nepieciešami daudzus gadsimtus un to valkāšanas tradīcija saglabājas līdz pat 20. gadsimtam. Tumšas sietavas kā zemnieku darba apģērba sastāvdaļa redzamas arī O. Hūna sakopotajos materiālos “Zemnieku apģērbi Jēkabpils apkārtnē ap 1822. gadu” (11. att.).

Sietavu nostiprināšanai, kā norāda arī P. Blaus, lietoti apsēji, kuri saukti par *lielsaišķiem*. Tādi valkāti arī vēlāk, vietām līdz pat 20. gs. sākumam, un ir pītas vai austas prievītes, kuras apsēja virs kāju lieliem (no kā arī to nosaukums) autu (sietavu) vai garo zeķu saturēšanai. P. Blaua aprakstā minētie pāra skaita “dziļpari”, kas šajā gadījumā varētu nozīmēt raksta diegus, nevis kopējo pavedienu skaitu, un vairāki rakstu nosaukumi, iespējams, liecina, ka *lielsaišķi* bijuši rakstainas prievītes, kuras austas auleju tehnikā.⁵¹ Šajā tehnikā rakstu veido no pāra skaita pavedieniem, nevis kā rakstainajās audenēs, kurās rakstu auž no nepāra skaita diegiem. Prievītes u.c. saites 19. gs. Vidzemē pārsvarā auda kā dažādas audenes, kamēr P. Blaua apraksts varētu liecināt, ka 18. gs. beigās tās visai daudz tikušas austas arī auleju tehnikā. Turklāt tas nebūtu pretrunā tekstiliju attīstības likumsakarībām, jo aušanas attīstībā aulejas ir senākas par rakstainajām audenēm.

Kāju āvumu godos ar zilām sietavām un baltām zeķēm (kurām var būt arī rakstaini valnīši) var redzēt gan J. K. Broces zīmējumos no 18. gs. (3. att., priekšplānā, iesānis sēdošajai sievietei ar bērnu klēpī), gan O. Hūna apkopotajos materiālos no 19. gs. sākuma (15. att.). Tradīcija pie goda apģērba siet tumšzilas sietavas zem baltajām, caurumotā rakstā adītajām zeķēm saglabājas vēl visu 19. gs. Dienvidkurzemē.⁵² Zinot Latvijā pastāvējušo tradīciju sietavas valkāt pie goda tērpa, var izskaidrot, kāpēc baltās zeķes ar grez-

no, krāsainos rakstos adīto stulma daļu no Austrumvidzemes un Krustpils apvidus⁵³ (20., 21. att.) ir īsās zeķes. P. Blaua aprakstītā sietavu valkāšana kopā ar zeķēm vēlreiz apliecina, ka īsās, rakstainās zeķes pārstāv senu apģērba valkāšanas tradīciju, kas pastāvējusi vēl 18. gs. un 19. gs. pirmajā pusē.

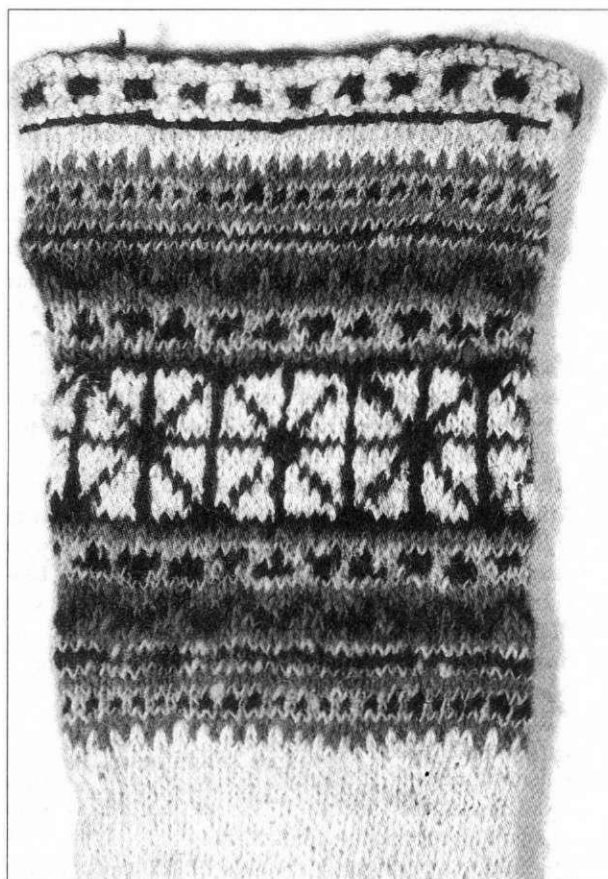
Etnogrāfiskajā literatūrā līdz šim mazāk zināmi vārdi ir *mautave* jeb *pamave*. P. Blaua aprakstā tie paskaidroti aprakstoši: “*Mautaves jeb pamaves bij brunči no nātnas baltas drēbes, no viena gabala, ar virsas malā ievērtu aukliņu, ar kuŗu tos ap viduci apsēja.*” K. Mīlenbaha vārdnīcā pirmais skaidrots saistībā ar darbības vārdu “maut, mautk” ar nozīmi “vilkt”, piemēram: “brunčus maut”; un tulkots kā “noteikts sieviešu brunču veids”.⁵⁴ Turpretī par otru – *pamave*, atsaucoties uz K. K. Ulmana 1872. gada vārdnīcu, rakstīts, ka tā ir sieviešu apmetnis. Turpat *pamave* kā plecu sega minēta arī tautas dziesmas variantā: “ja būs māte, sagšu segšu, ja pamāte, pamavīti (var. villainīti)”.⁵⁵ To, ka P. Blaua aprakstā vienam apģērba gabalam minēti divi nosaukumi, kuri saistāmi ar atšķirīgām darbībām – *pamave* – ar segšanu, bet *mautave* – ar maukšanu, vilkšanu, iespējams, var skaidrot ar parādību, kad, noteiktam priekšmetu veidam (piemēram, sieviešu brunčiem) attīstoties, jaunākai formai saglabājas senāks nosaukums. Šajā gadījumā senākais nosaukums varētu būt *pamave* kā sedzama apģērba gabala apzīmējums. K. Mīlenbaha vārdnīcā atrodami šā vārda skaidrojumi varētu norādīt, ka *pamaves* senākajā variantā bijuši pieliekamie brunči – sedzams apģērba gabals, kuru varēja likt gan ap pleciem, gan siet ap vidu. Toties šim pašam apģērba gabalam lietotais nosaukums *mautave* varētu norādīt, ka tālākā attīstībā brunči sākti darināt kā viena gabala apģērbs (ar sašūtām garenvirzienu vilēm), kurš vairs nav apsedzams, bet gan uzvelkams jeb “uzmaucams”.

P. Blaua aprakstā kā goda apģērba sastāvdaļa minēts vēl kāds pieliekamo brunču veids: “*Prošuves bij divi balta audekla gabali, viens no pakaļas uz priekšu, otris no priekšas uz pakaļu apņemami un jostas vietā ar jostu sajožami. Vasarai viņas bij nāinas un tika gar apakšas un sānu malām izrakstītas visādiem dziļpariem, turpretim vilnānām – ziemeļiem – nošuva apakšas un sānu malas smalkām zilēm. Viņas nēsāja brunču vietā.*”

Prošuves pieder pie tiem apģērba gabaliem, kas muzeju materiālos nav saglabājušies. Šo vārdu kā vienu no pieliekamo brunču (rotātu ar pērlītēm) nosaukumiem, kas 19. gs. beigās bijis zināms Vīpē, min etnogrāfe M. Slava.⁵⁶ K. Mīlenbahs vārda *pruošava* lietojumu, atsaucoties uz K. K. Ulmana 1872. gada vārdnīcu, min Bērzaunē, Ērgļos, Vestienā u.c., bet, pēc J. Langes 1773. gada un G. F. Stendera 1789. gada vārdnīcu ziņām, norāda, ka Ērgļos un Kalsnavā ar vārdiem *pruoševi*, *pruošuvi* apzīmēti sieviešu brunči: “*Pruoševi, pruošuvi – vecu laiku brunči, kā divi plati priekšauti, viens nuo priekšas un uotrs nuo pakaļas apņemams (Ērgļi).*”⁵⁷ Turpat, pēc citiem avotiem: “Vestienā nēsāja kā izgreznojumu pie brunčiem tā sauktās

20. att. Īsās zeķes rakstainais valnītis: CVVM 7196, Krustpils, 19. gs. pirmā puse (LTT. – 1. sēj. – 414. att.)

21. att. Īsās zeķes rakstainais valnītis: CVVM 7191, Ungurmuiža, 19. gs. pirmā puse (LTT. – 1. sēj. – 410. att.)

pruošuves, pruošivas. Augšā viņas bija ievilkas kā priekšauts.⁵⁸ Šeit jāpaskaidro, ka minētais citāts ir no žurnāla “Austrums” 1904. gada 5. numura un tur šī apģērba gabala apraksts ir garāks: “Vestienē nēsāja kā izgreznojumu pie brunčiem tā sauktās “prošuves”, “prošavas”. Augšā viņas bija ievilkas, kā priekšauts, bet garākas, krāsainas un viscaur nošūtas ar apaļām vai garenām šmelcēm [stikla pērlītēm. – A. K.]”⁵⁹ Šajā citātā *prošuves* minētas kā atsevišķi apliekams brunču rotājums. Tas varētu norādīt, ka, apģērbam attīstoties, kādreizējie apliekamie, izšūtie goda brunči turpināti valkāt kā jaunāka veida sieviešu svārku atsevišķs rotājums. Iespējams, ka J. K. Broces zīmētās 18. gs. lielvārdietes svētku tērpā (19. att.) redzamas tieši tādās senās *prošuvēs* – to vasaras, izšūtajā variantā, kādas savā aprakstā minējis P. Blaus. J. K. Broce gan norāda, ka sievietēm ir balti brunči un izšūti priekšauti, bet var pieņemt, ka arī šajā gadījumā, līdzīgi kā attiecībā uz Piebalgas sieviešu garajām “apakšbiksēm” – sietavām, J. K. Broce kļūdījies, jo apliekamie brunči, kā tas minēts dažādos avotos, pēc sava veida līdzinās diviem priekšautiem.

Kā pierāda šeit veiktais apraksta “Par dzīparu mardarošanu un sieviešu apģērbu agrākos laikos” izvērtējums, P. Blaua sniegtās ziņas par Ērgļu un Liepkalnes draudzes apvidu 18. gs. beigās uzskatāmas par ticamu un nozīmīgu avotu tautas apģērba izpētē. Detalizēti un

precīzi fiksētās liecības par muzeju fondos nenonākušiem apģērba gabaliem palīdz precizēt latviešu tautas apģērba kopējo attīstības gaitu. Šī materiāla analīze ļauj izdarīt vairākus, tautas apģērba attīstības izpētē būtiskus secinājumus.

1. Līdzīgu apģērba daļu fiksējums noteiktā laikposmā dažādās Latvijas vietās norāda, ka apģērba attīstībā līdzīgā ir bijis vairāk nekā atšķirīgā. Iespējams, ka tautas apģērba attīstība pamatos bijusi līdzīga plašā teritorijā.

2. Līdz dzimtbūšanas atcelšanai 19. gs. sākumā tautas apģērbā bija saglabājušās vēl samērā daudzas iezīmes, kas Latvijā konstatējamās jau 7.–13. gadsimtā. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas, īpaši 19. gs. vidū un 60. gadu sākumā, tautas apģērbs ļoti strauji mainījies. Iegūtie materiāli par tautas apģērba attīstību garākā laikposmā (par tā izskatu un valkāšanas tradīcijām 18. gs.) kā aktuālu izvirza prasību vērtēt tautas apģērbu kā atbilstošu noteiktam, konkrētam laikposmam, nevis tikai teritorijai (piemēram, novadam).

3. P. Blaua materiālos skaidrāk nekā citos avotos atrodamas liecības par apģērba sociālo lomu – apģērbs, tā materiāls, rotājums un krāsa norādīja valkātāja mantisko un sabiedrisko stāvokli. Tas izpaudās tikai goda apģērbā, jo ikdienas jeb darba apģērbs bija salīdzinoši vienvēidīgāks. Attiecībā uz latviešu tautas apģērbu šis apstāklis līdz šim nav ticis pietiekami izvērtēts.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Zilais [P. Blaus].* Par dzīparu madarošanu un sieviešu apģērbu agrākos laikos // Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums. – Rīga, 1885. – 3. sēj. – 77.–80. lpp.
- ² Šeit un turpmāk: *Labrence V. Blaus Pēteris* // Latviešu rakstniecība biogrāfijās. – Rīga, 2003. – 93., 94. lpp., kā arī P. Blaua radnieku – brāļa mazmazdēla Pētera Blaua (dzim. 1942. g.) un viņa sievas Rutas Blauas (dzim. 1942. g.) sniegtās ziņas A. Karlsoni 2005. gada 16. februārī Madonas raj. Sausnējas pag. Vecpriekšēnos.
- ³ *Blaus P.* Autobiogrāfiskas piezīmes // Atziņas: Latvju rakstnieku autobiogrāfijas / K. Egles sakārt. – Cēsis; Rīga, 1923. – 1. daļa. – 132. lpp.
- ⁴ “[Ērgļu] Draudzei mācītāja amatā 1865.–1892. g. bijis Arnolds Zunte (1828–?), latvieša līģera dēls, ļoti vispusīgi izglītots cilvēks.” – *Ķiploks E.* Dzimtenes draudzes un baznīcas: Ev.-lut. baznīcas un draudzes Latvijā. – [Līnkolna], 1987. – 143. lpp.
- ⁵ *Blaus P.* Autobiogrāfiskas piezīmes. – 126. lpp.
- ⁶ *Kaudzīte M.* Vecpiebalga. – Rīga, [1926]. – 75. lpp.
- ⁷ *Blaus P.* Autobiogrāfiskas piezīmes. – 133. lpp.
- ⁸ Turpat. – 125., 126. lpp.
- ⁹ Turpat. – 133., 134. lpp.
- ¹⁰ Rakstā izmantotā P. Blaua sarakste glabājas Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas J. Misiņa bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā Rīgā.
- ¹¹ Lai arī autobiogrāfijā tiek minēts 10 000 tautas dziesmu, patiesais skaits, kā paskaidroja Latviešu folkloras krātuves darbiniece M. Vīksna, ir mazāks. Atšķirības, iespējams, skaidrojamas ar folkloras materiālu vākšanas praksē novērotu psiholoģiskās uztveres īpatnību, kad padarītā darba apjoms (savāktu vienību skaits) šķiet lielāks par reāli esošo.
- ¹² F. Brīvzemnieka vēstule P. Blauam no Maskavas 1878. g. 21. aprīlī.
- ¹³ Maskavas Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrība.
- ¹⁴ P. Blaua vēstules F. Brīvzemniekam 1883. g. 12. februārī un 1887. g. 28. janvārī.
- ¹⁵ P. Blaua vēstule F. Brīvzemniekam 1887. g. 28. janvārī.
- ¹⁶ P. Blaua vēstule Āronu Matīsam 1878. g. 31. oktobrī ar Ērgļu un Liepkalnes apkārtņē pierakstītiem apvidvārdiem un to skaidrojumiem.
- ¹⁷ Ziņu iegūšanas laiks no to publicēšanas atšķīrās par apmēram 10 gadiem. Tātad teicējām ziņu sniegšanas laikā varēja būt vairāk nekā 80 gadu.
- ¹⁸ Piemēram, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļā, Madonas novadpētniecības un mākslas muzejā u.c. krātuvēs.
- ¹⁹ *Mülenbachs K.* Latviešu valodas vārdnīca / Red., pap., turpinājis J. Endzelīns. 1.–4. sēj. – Rīga, 1923–1932 (turpmāk – ME).
- ²⁰ *Zariņa A.* Seno latgaļu apģērbs. – Rīga, 1970. – 219 lpp.: il., 29 tab.; *Zariņa A.* Lībiešu apģērbs 10.–13. gs. – Rīga, 1988. – 109 lpp.: il. (turpmāk – Zariņa, 1988); *Zariņa A.* Apģērbs Latvijā 7.–17. gs. – Rīga, 1999. – 159 lpp.: il., 8 lp. kr. il. (turpmāk – Zariņa, 1999).
- ²¹ Šeit un turpmāk nosaukumi precizēti pēc: *Ēdelmane I., Ozola Ā.* Latviešu valodas augu nosaukumi. – Rīga, 2003. – 494 lpp.: il.; Enciklopēdija “Latvijas daba”. – Rīga, 1998. – 6. sēj. – 600 lpp.: il.
- ²² *Ēdelmane I., Ozola Ā.* Latviešu valodas augu nosaukumi. – 215. lpp.
- ²³ *Madre I.* Krāsošana ar augu krāsvielām. – Rīga, 1990. – 111 lpp.: il.
- ²⁴ Šeit un turpmāk izmēri rēķināti pēc tā sauktās tautas olekts, kas Vidzemē atbilst 40–48 cm: *Zemzaris J.* Mērs un svars Latvijā 13.–19. gs. – Rīga, 1981. – 29. lpp.
- ²⁵ Latviešu tautas tērpi. 3. sēj.: Zemgale, Augšzeme, Latgale / Sast. Z. Bremze, V. Rozenberga, I. Ziņģīte; teksta aut. V. Bandere, I. Ziņģīte. – Rīga, 2003. – 247. lpp., 112. att., 266. lpp., 157. att. (turpmāk – LTT. – 3. sēj.).
- ²⁶ *Stender G. F.* Lettisches Lexicon. In 2 Teilen abgefasst und den Liebhabern der lettischen Literatur gewidmet. – Mitau, 1789; *Ulmann K. C.* Lettisches Woerterbuch. T. 1–2. – Rīga; Leipzig, 1872–1880.
- ²⁷ ME. – 3. sēj. – 170. lpp.
- ²⁸ Iespējams, ka ar vārdiem “cepure” un “mice” P. Blaua aprakstā apzīmēta precētu sieviešu galvassega vispār, konkrētos nozīmes variantus paskaidrojot aprakstoši.
- ²⁹ Latviešu tautas tērpi. 1. sēj.: Vidzeme / Sast. Z. Bremze, V. Rozenberga, I. Ziņģīte; teksta aut. V. Rozenberga. – Rīga, 1995. – CVVM 5679, 208. lpp. (turpmāk – LTT. – 1. sēj.).
- ³⁰ Turpat. – 590. att., 246., 247. lpp.
- ³¹ Turpat. – 144. lpp., 366. att.
- ³² ME. – 2. sēj. – 419. lpp.
- ³³ *Lange J.* Vollstaendiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexicon. T. 1–2. – Mitau, 1772–1773.
- ³⁴ ME. – 3. sēj. – 1164. lpp.
- ³⁵ Visvairāk liecību par tām saglabāties lībiešu kapos: *Zariņa, 1988.* – 28.–31. lpp., XII, XIII tab.
- ³⁶ Šajā publikācijā sniegto ziņu – atmiņu pieraksta – plašāks izvērtējums būtu atsevišķa raksta uzdevums, tomēr aprakstīto ziņu atbilstība citiem avotiem liecina, ka to ticamības līmenis ir visai augsts.
- ³⁷ Par tautisku apģērbu // *Dienas Lapa.* – 1888. – Nr. 147. – 1. lpp.
- ³⁸ CVVM 10 762, Rudzēti.
- ³⁹ *Zariņa, 1988.* – 29., 30. lpp.
- ⁴⁰ *Zariņa, 1999.* – 40., 96. lpp.
- ⁴¹ *Zemītis G.* Ornaments un simbols Latvijas aizvēsturē. – Rīga, 2004. – 20. lpp.
- ⁴² Piemēram, CVVM 10 912, CVVM 10 909 u.c.: LTT. – 1. sēj. – 535., 536., 538., 539. att., 224.–226. lpp.
- ⁴³ ME. – 3. sēj. – 975. lpp.
- ⁴⁴ LTT. – 1. sēj. – 592. att., 248. lpp., 614., 616. att., 255. lpp.
- ⁴⁵ ME. – 4. sēj. – 593. lpp.
- ⁴⁶ *Zemītis G.* Ornaments un simbols Latvijas aizvēsturē. – 55. lpp.
- ⁴⁷ Par tautisku apģērbu // *Dienas Lapa.* – 1888. – Nr. 147. – 1., 2. lpp.
- ⁴⁸ *Mancelius G.* Lettus. – Rīga, 1638.
- ⁴⁹ ME. – 3. sēj. – 860. lpp.
- ⁵⁰ *Kaudzīte M.* Vecpiebalga. – Krāsu lapa starp 40. un 41. lpp.
- ⁵¹ Līdzšinējā etnogrāfiskajā un rokdarbu literatūrā šajā jostu un prievīšu aušanas tehnikā darināti priekšmeti saukti par Aulejas tipa jostām (jo etnogrāfi Latvijā šo tehniku pirmo reizi konstatēja Aulejas apkārtņē). Tomēr, tā kā 19. gs. un vietām vēl 20. gs. šajā tehnikā darināti priekšmeti ne tikai Latvijā, bet arī pla-

šākā teritorijā ap Baltijas jūru (piemēram, Igaunijā, Lietuvā, Somijā, Zviedrijā u.c.), kā arī Krievijā, Baltkrievijā un pat Karpatu reģionā – guču un moldāvu apdzīvotajos rajonos, tad tā nebūtu attiecināma tikai uz Aulejas apkārtni. Turklāt raksta veidošanas tehniskie nosacījumi (velku diegu sakārtojuma un to maiņas princips) atšķiras no ziedainajām un rakstainajām audenēm (citas rakstaino jostveida audumu darināšanas tehnikas). Tāpēc šī raksta autore, veicot plašākus jostveida audumu pētījumus, pēc analogijas ar citiem jostu un prievīšu darināšanas tehniku nosaukumiem (piemēram, celaines, audenes u.tml.) šīs tehnikas apzīmējumam ieviesa no Aulejas vietvārda atvasinātu sugasvārdu – “aulejas”.

- ⁵² Latviešu tautas tērpi. 2. sēj.: Kurzeme: Latviešu un lībiešu tērpi / Sast. Z. Bremze, V. Rozenberga, I. Ziņģīte; teksta aut. V. Rozenberga. – Rīga, 1997. – 201. lpp.
- ⁵³ Piemēram, CVVM 7196, CVVM 7191: LTT. – 1. sēj. – 410., 414. att., 163., 164. lpp.
- ⁵⁴ ME. – 2. sēj. – 570. lpp.
- ⁵⁵ ME. – 3. sēj. – 67. lpp.
- ⁵⁶ *Slava M.* Latviešu tautas tērpi. – Rīga, 1966. – 48. lpp.
- ⁵⁷ ME. – 3. sēj. – 400. lpp.
- ⁵⁸ Turpat.
- ⁵⁹ Māksla un amats // Austrums. – 1904. – Nr. 5. – 379., 380. lpp.

Anete Karlsonē

COMMENTS ON THE INFORMATION ABOUT LATE 18TH CENTURY WOMEN'S DRESS PUBLISHED BY PĒTERIS BLAUS IN 1885

Summary

Published in 1885 in Volume 3 of the Papers of the Science Commission of the Riga Latvian Society was an article entitled “On dyeing of yarn and women's dress in earlier times”. The author was poet and social activist Pēteris Blaus (1856–1930), writing under the pseudonym “Zilais” – the Latvian version of his German surname. Blaus provides information about dyeing with vegetable dyes and about female dress in the parishes of Ērgļi and Liepkalne at about the end of the 18th century. This account, particularly the second part of it, is interesting for ethnographers and dress researchers primarily because it deals with a period for which we have very limited evidence. Accordingly, it deserves comment and assessment of its degree of credibility, since it has previously been overlooked in studies on Latvian traditional dress.

Basing on the available biographical data, we may judge that Pēteris Blaus was an educated person with a thirst for knowledge, who appreciated the significance of the folk heritage for the further development of Latvian culture. Moreover, it is possible that his collaboration with Frīcis Brīvēznieks and other collectors of folk heritage provided him with a scientific approach to the collection of folklore, ethnographic and linguistic material, in accordance with the standards of his day.

Certain garments mentioned in Blaus' description may be recognised in the materials presently kept in museum collections, while others are encountered for the first time. The local names for garments – *snātnes*, *mautuve* or *pamave*, *prošuves*, etc. – indicate the concreteness of the description and thus also indicate the high credibility of the information. Having compared these terms with their definitions as given in Milēnbahs' “Dictionary of the Latvian Language”, we see that Blaus' descriptions mostly correspond

to those given in the dictionary. Moreover, the evidence recorded by Pēteris Blaus may be compared with information obtainable from the drawings of Latvian peasant dress by J. Chr. Brotze (1742–1823), since these date from the same period – the late 18th century. Also useful for tracing the general course of the development of dress are comparisons with dress reconstructions from earlier periods (7th–13th cc.), based on archaeological material.

The information recorded by Blaus on female dress in the area of the parishes of Ērgļi and Liepkalne in the late 18th century may be regarded as a credible and important source for the study of traditional dress. Analysis of this material leads to the following conclusions:

1) the information on garments that have not ended up in museum collections, recorded in precise detail, helps to trace more accurately the general course of development of Latvian traditional dress;

2) records of similar garments in the same period in different areas of Latvia indicate that the course of dress development was characterised by more common features than differences. It is possible that traditional dress developed in a basically similar manner across a wide area;

3) up to the time of the abolition of serfdom in the early 19th century, traditional dress retained quite a large number of features observed in Latvia already in the 7th–13th centuries. After serfdom was abolished, particularly in the mid-19th century and the early 1860s, traditional dress changed very rapidly. The material on the development of traditional dress (on its appearance and wearing traditions in the 18th century) indicates that traditional dress should now be evaluated as pertaining to a definite period of time, rather than simply as characteristic of a particular area (such as a district);

4) the material recorded by Blaus gives clearer evidence than other sources on the social role of dress. Thus, the dress, the material it was made of, the decoration and colour indicated the wearer's material and social position. This was expressed only in

festive dress, since everyday or working dress was comparatively more uniform. In relation to Latvian traditional dress, this aspect has previously not been sufficiently evaluated.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* Pēteris Blaus [?] in 1902 or later
Fig. 2. A reconstruction of married women's headdress of the 18th century
Fig. 3. Peasants' wedding in Vidzeme
Fig. 4. Married women's cap. Ērgļi, mid-19th century
Fig. 5. Girls' beaded headdress. Odziena, mid-19th century
Fig. 6. Girls' beaded headdress. Piebalga, mid-19th century
Fig. 7. A woman wearing sleeveless jacket (bodice) or *lamzi*. End of the 18th century
Fig. 8. A woman wearing long jacket from Taurkalne. End of the 18th century
Fig. 9. A woman wearing long jacket from Bīriņi. End of the 18th century
Fig. 10. Peasant women's and girls' clothing in Piebalga in 1797
Fig. 11. A peasant girl from Jēkabpils about 1822
Fig. 12. A reconstruction of the Liv children's clothing of the 11th century. The type of long jacket common in the Northern Europe
Fig. 13. Women's jacket. Cesvaine, mid-19th century
Fig. 14. Decorations of front edges of a women's jacket
Fig. 15. Peasants' clothing from Jēkabpils about 1822
Fig. 16. A married woman from Jēkabpils about 1822
Fig. 17. A young girl from Jēkabpils about 1822
Fig. 18. A woman with festive linen a kind of a cloak *snātene*. Prauliena, mid-19th century.
Fig. 19. A peasant girl and woman from Lielvārde. End of the 18th century
Fig. 20. Decoration of short woollen socks. Krustpils, first half of the 19th century
Fig. 21. Decoration of short woollen socks. Ungurmuiža, first half of the 19th century

Silvia Laul (Tallinn, Estland)

DAS GELESENE GEWEBE VOM GRÄBERFELD SIKSÄLÄ

In den Jahren 1980–1990 fanden in Südostestland in der Begräbnisstätte Siksälä Ausgrabungen statt, wobei in einigen Frauenbegräbnissen Stoffreste gefunden wurden, deren Webetechnik bei den bisherigen archäologischen Funden in Estland unbekannt war. Es handelt sich um halbwoollene Stoffe, für welche die Forscher bisher keine einheitliche Bezeichnungen gefunden haben. A. Zariņa nennt einen ähnlichen Umschlagtuchstoff aus lettischen Begräbnissen einfach "gemusterter Stoff" (Zariņa 1960, 215–216; Zariņa 1970, 106, 202). Zum gleichen Stofftypus gehören auch die von A. Geijer beschriebenen "brotschierten" Stoffreste aus der Begräbnisstätte Birka (Geijer 1938, 55). In der estnischen ethnografischen Literatur wird diese Technik mit dem Terminus "gelesenes Muster" (*korjatud kiri*) bezeichnet.

Die in Siksälä gefundenen in gelesenen Muster gewebten Stoffreste gehören zu Umschlagtüchern und Hemden (z. B. Gräber 4, 220, 247 u. a.). Da das Textilmaterial von Siksälä noch bearbeitet wird, befasst sich unser Beitrag nur mit einem Umschlagtuch in der genannten Technik aus dem Grab 220. Erhalten sind die wollenen Schussfäden, der leinene Grund zeigt nur schwache Spuren (Abb. 1). Da das Relief des wollenen Schussfadens erhalten war, konnten die verwendete Webetechnik und das Ornament rekonstruiert werden (Abb. 2).¹

Das Umschlagtuch war halbwoollene. Das Muster wurde mit wollenem Schussfaden in die leinene Kette gewebt. Nach ethnografischen Beschreibungen wurden für die Broschierung des Musters Spleißhölzer oder Späne benutzt (Paulaharju 1912, 42; Kõnsin 1973, 200–203). Zwischen die wollenen Musterreihen waren leinene Grundfäden eingewebt. Auf diese Weise entstand auf dem weißen leinenen Webgrund das reiche wollene geometrische Muster des Umschlagtuchs.

Da die Kette nicht erhalten ist, kann nur der Schuss beschrieben werden: ein einfacher Wollfaden, gedreht mit Z-Gesponnung. Die Dichte beträgt 8 Fäden je ein

cm. Größere Stücke vom Umschlagtuch sind unter dem Oberkörper der Leiche erhalten. Der längere Rand des Tuchs befand sich hinter dem Hals, von wo die Schussfäden in Richtung Füße verliefen. Erhalten sind auch Stücke vom unteren Rand und einer Ecke, die sich 90–92 cm vom Rand am Hals befand. Dieses Maß ermöglicht uns, sowohl die Breite der Stoffbahn als auch des Umschlagtuchs zu bestimmen. Eine ähnliche Breite besaßen noch weitere in Siksälä und in südlicher gelegenen Begräbnisstätten gefundene Umschlagtücher mit Bronzeverzierungen (Zariņa 1970, 59). Die Länge der Letzteren betrug meist 110–130 cm. Obwohl die Länge des in Siksälä entdeckten Umschlagtuchs nach den erhaltenen Resten nicht zu bestimmen ist, könnte sie in Anbetracht der Proportionen von gleicher Größe gewesen sein.

An die Längsränder des Umschlagtuchs waren mit Webebrettchen angefertigte Bänder genäht. Die Kette der Bänder bestand aus Wolle und Leinen, der Schuss aus Leinen. Vom Anfangs- und Endrand des Stoffes sind ein Fragment des mit Webebrettchen angefertigten Schussbandes und wollenen Fransenreste erhalten. Daraus ist zu schließen, dass die Enden des Umschlagtuchs in Fransen ausliefen.

Der Stoff des Umschlagtuchs ist durchgehend gemustert. Das Grundmotiv ist ein mit Raute umschlossenes Hakenkreuz. Durch das Muster verlaufen alle 26 cm schmale Streifen, bestehend aus drei leinenen Schussfäden. Die Grundfarbe des wollenen Gewebes ist blau, eingefärbt mit Indigo. Unter den gefärbten Fäden finden sich natürliche dunkle Fasern, die das Blau dunkler machten². Alle 5–6 cm sind in den blauen Musterfäden zwei oder drei labkrautrote Fäden eingewebt, wodurch der Stoff das gestreifte Muster erhält. Blaues (wohl ein wenig dunkleres) und labkrautrotes Garn wurde auch am Saumband des Umschlagtuchs verwendet.

Aus den Gräbern in Siksälä wurden außer den beschriebenen Umschlagtuchresten noch Reste der in derselben Technik gefertigten Hemden gefunden. Die

¹ Der Verfasser dankt der Textilkünstlerin Melanie Käärma und dem Restaurator Mare Sokolovski.

² Die Farbenanalysen wurden von Heige Peets durchgeführt.

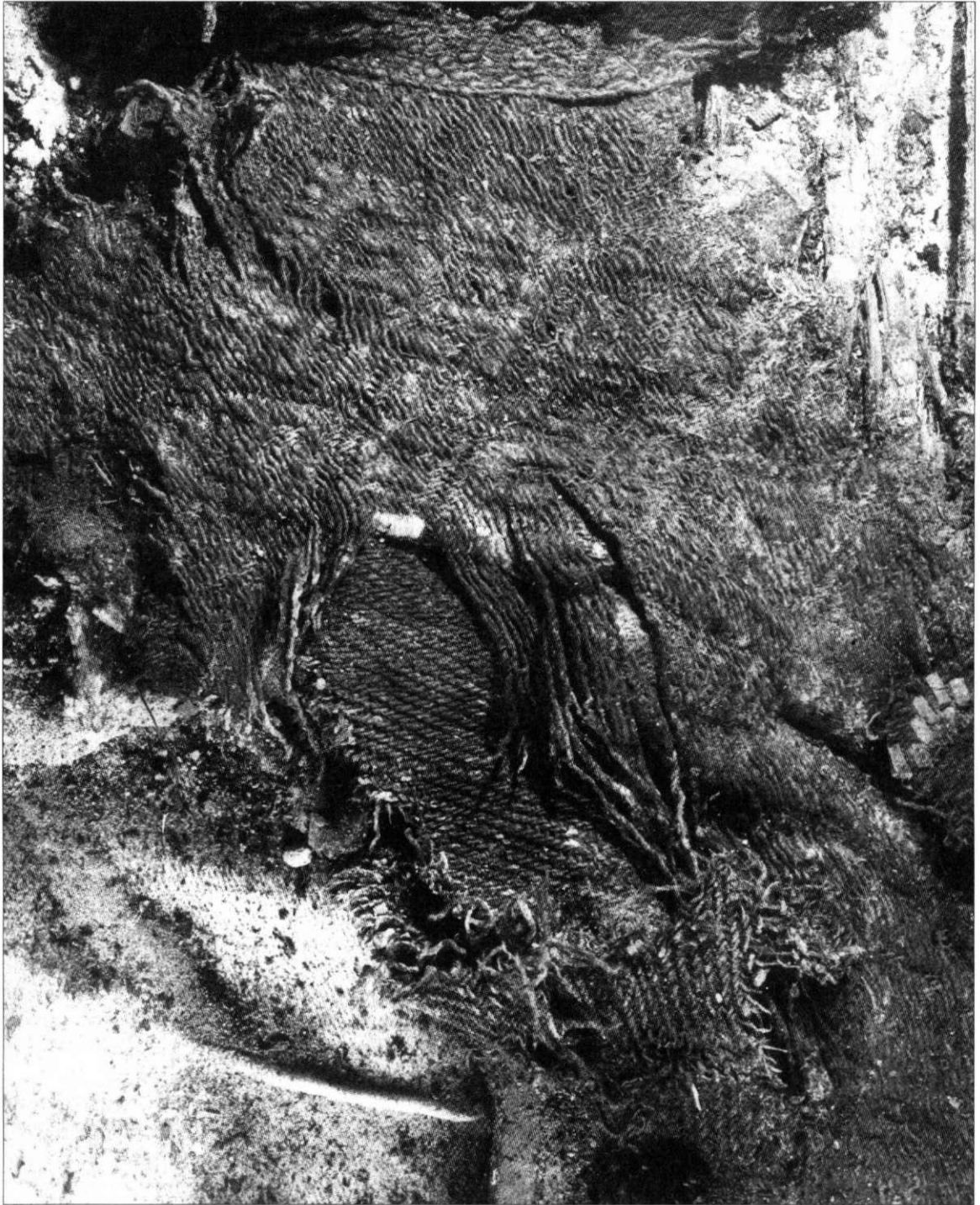

Abb. 1. Reste eines Umschlagentuchs mit gelesenen Muster aus dem Frauengrab 220 von Siksälä
(AI 5101:CCXX:13)

frühesten Stoffreste mit gelesenen Muster stammen aus dem 12. Jh. Dazu gehört die aus dem Frauengrab 247b gefundene Verzierung eines Hemdärmels (Abb. 3; Laul 2004, 224–225, Abb. 2), die dem Dekor eines in der Begräbnisstätte Vecmuižnieks in Lettland gefundenen Umschlagentuchs ähnlich ist (Zariņa 1960, 215–216, Abb. 9). A. Zariņa meint, dass die gemusterten lettischen Umschlagentücher nicht früher als in das 12. Jh. zu datieren seien. Es ist immerhin nicht auszuschließen, dass das Weben gelesener Muster im Baltikum schon früher bekannt

war. Dafür spricht die Tatsache, dass Stofffragmente mit gelesenen Muster in Skandinavien bereits seit der Wikingerzeit bekannt (Geijer 1938, 56–57) und somit älter als die Funde in Siksälä und Lettland sind. A. Geijer äußert sich nicht darüber, von welchen Kleidungsstücken die in der Begräbnisstätte Birka entdeckten Textilfragmente stammen könnten. Da sie meist auf Spangen gefunden wurden, gehören sie offenbar zu einem Oberkleidungsstück. Es ist nicht ausgeschlossen, dass es sich um gemusterte Umschlagentücher handeln konnte.

Das beschriebene Umschlagtuch von Siksälä gehört in eine spätere Periode. In demselben Grab (220) wurden auch Reste eines leinenen Hemdes gefunden. Die Verzierung dieses Hemdes bildet ein über dem hinteren Schulterbereich verlaufender Streifen von 12,5 cm Breite, mit einem komplizierten geometrischem Muster (Abb. 4). Der Streifen ist in derselben Technik gewebt wie das Umschlagtuch. Das Muster wurde hier durch die Ver echtung von indigoblauem und labkrautrotem wollenem Schussfaden in die leinene Kette gebildet. Das Umschlagtuch und das Hemd stammen aus einem Grab, das unter Berücksichtigung des weiteren

Begräbnisinventars nicht früher als in das 13. Jh. datiert werden kann. Indirekt wird diese Zeitbestimmung auch durch das komplizierte geometrische Ornament gestützt, dessen zeitgleiche Seitenstücke in den europäischen Kleiderverzierungen, wenn auch in unterschiedlicher Ausführung, anzutreffen sind. So findet man gleichartige Rauten-Hackenkreuzmotive auf den mit Bronzespirlen geschmückten Schürzen des 13. Jh. aus Karelien (Lehtosalo-Hilander 2001, 44), aber auch in westeuropäischen Stickereien (Sirelius 1921, 459–460) aus demselben Zeitraum. Das 12.–13. Jh. hält man für die Blütezeit des geometrischen Stils. Einige Forscher sprachen von

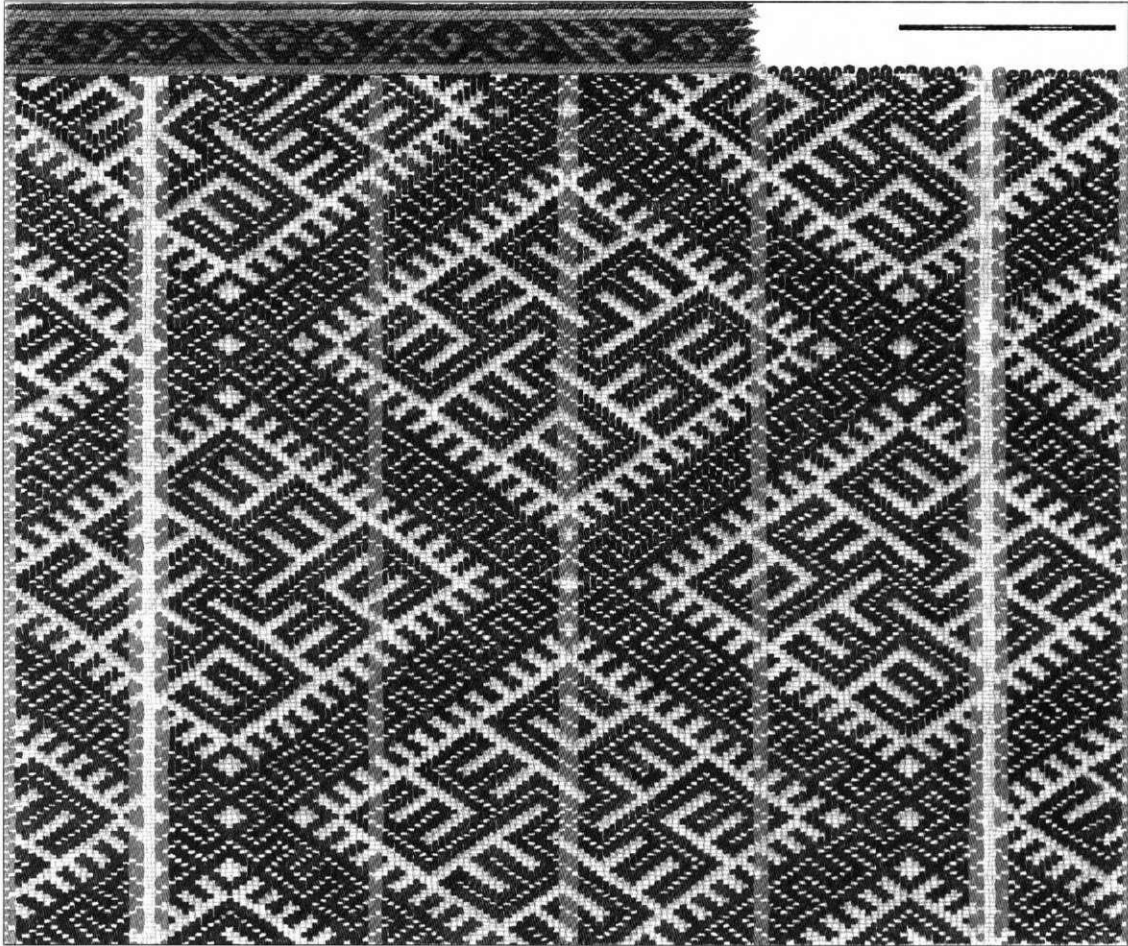

Abb. 2. Ornament des Umschlagtuchs mit gelesenenem Muster aus Siksälä
(Rekonstruiert von Melanie Kaarma)

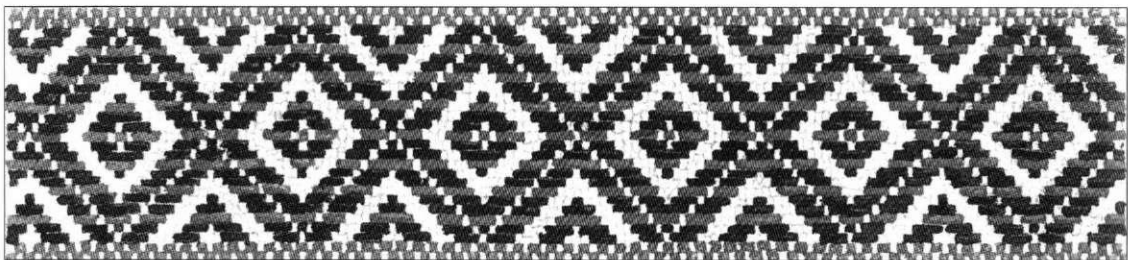

Abb. 3. Verzierungornament des unteren Randes eines Hemdärmels aus dem Frauengrab 247b von Siksälä.
(Rek. von Melanie Kaarma)

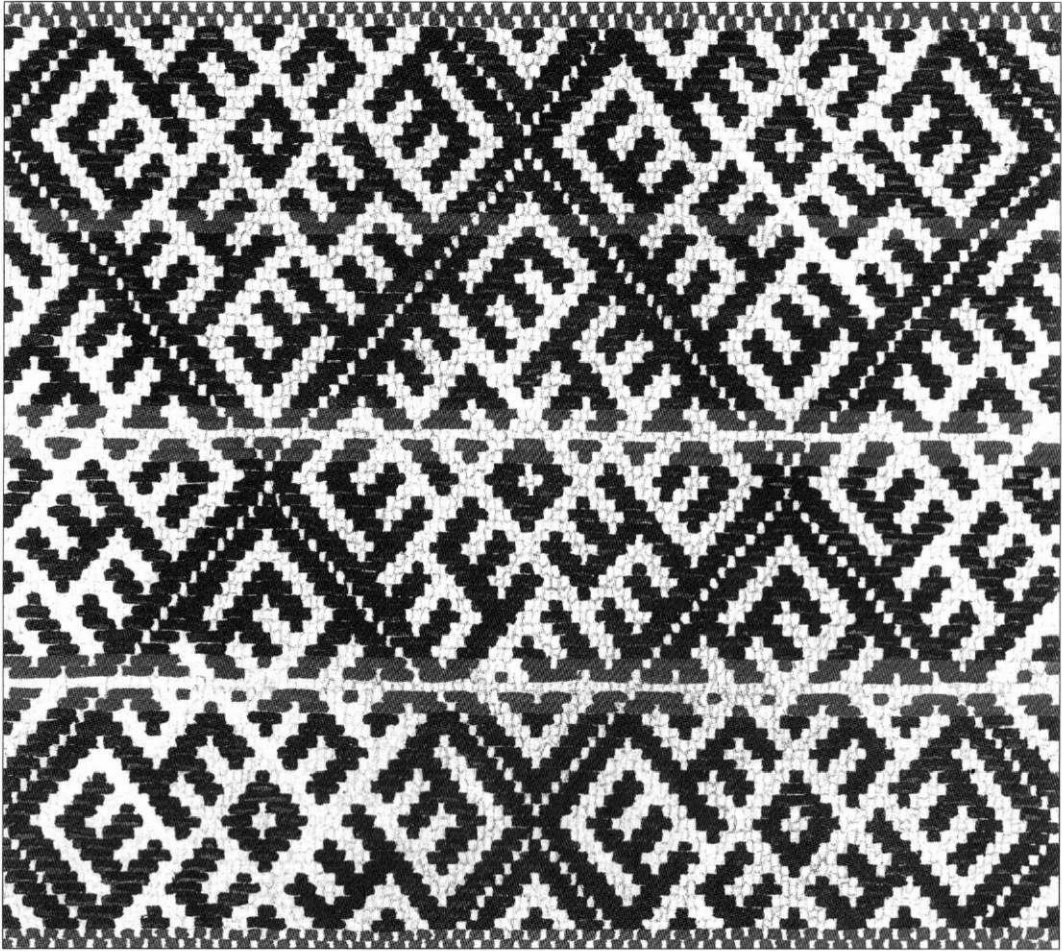

Abb. 4. Verzierung eines Hemdes über dem hinteren Schulterbereich: Grab 220 von Siksälä, 13. Jahrhundert (Rek. von Melanie Kaarma)

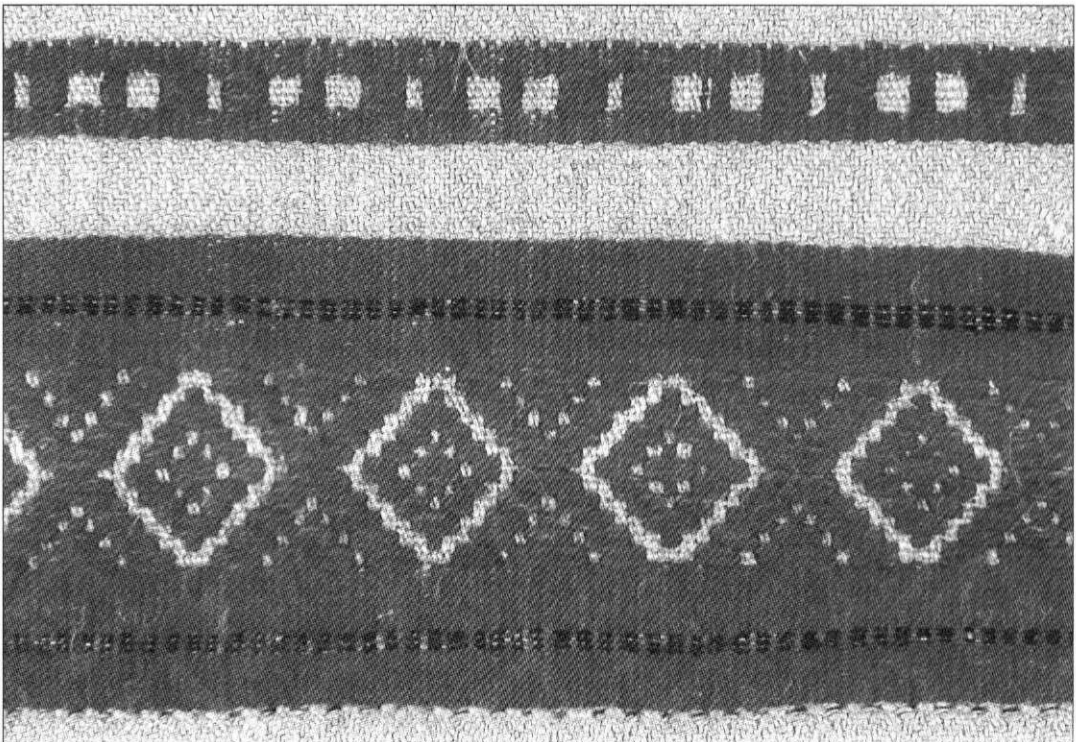

Abb. 5. Verzierung des unteren Randes eines setukesischen Männerhemdes (Estonisches Nationalmuseum). Foto: Anu Ansu

einem germanischen Stil (Geijer 1938, 96 und das dort angeführte Schrifttum).

Gelesene Muster als eine webetechnische Fertigkeit wurden in geringem Maße auch später verwendet, doch nur als schmalere Streifen zur Verzierung von Hemden oder anderen Kleidungsstücken. In Estland ist das Fortdauern dieser Verzierungsart mehr in den südöstlichen Kirchspielen, so bei den Volkstrachten in Põlva und Setumaa festzustellen (Kaarma, Voolmaa 1981, 198). Im Laufe der Zeit machte das gelesene Muster als Verzierungstechnik gewisse Änderungen durch. Anstatt der mehrfarbigen Wollgarne haben die Südostesten, insbesondere die Setukesen, seit dem Ende des 18. Jh. angefangen, zur Verzierung von leinenen Kleidungsstücken rotes Baumwollgarn zu benutzen.

Z.B. ist die Saumverzierung eines setukesischen Männerhemdes (Abb. 5) sowohl in der technischen Ausführung als auch dem Ornament nach vergleichbar mit der Verzierung des oben geschilderten, aus dem 12. Jh. stammenden Frauenhemdes aus Siksälä, sowie mit dem Ornament des Umschlagtuches aus Vecmüiznieks. Das Wollgarn ist nun durch das rote Baumwollgarn ersetzt worden. Das geometrische Ornament war bei den finno-ugrischen Völkern über Jahrhunderte besonders beliebt. Die östlichen finno-ugrischen Volksstämme in Karelien, Ingermanland und Komi, sowie die in der gleichen Region lebenden slawischen Völker haben diese Webetechnik länger beibehalten und sie noch im 20. Jh. umfangreich benutzt (Paulaharju 1912, 39; Konsin 1973, 200).

LITERATURVERZEICHNIS

1. Geijer, A. 1938. Birka III. Die Textilfunde aus den Gräbern. Uppsala.
2. Kaarma, A., Voolmaa, A. 1981. Eesti rahvarõivad. Tallinn.
3. Konsin, K. 1973. Mõningaid jooni komi rahvakunstist. – Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXVII. Tallinn, 198–218.
4. Laul, S. 2004. Setumaa kogumik 2. – Muinasaja lõpu ja varakeskaegsed särgileiud Siksälä kalmistust. Tallinn, 223–230.
5. Lehtosalo-Hilander, P.-L. 2001. Euran puku ja muut muinaisvaattet. Vammala.
6. P(aulaharju), S. 1912. Hevaan inkeroispuku. – Suomen Museo XIX. Helsinki, 39–43.
7. Sirelius, U. T. 1921. Suomen kansanomaista kulttuuria. Helsinki.
8. Zariņa, A. 1960 = Зариня, А. Виллайне латгалов VII–XIII вв. – Советская археология, 3. Москва, 201–216.
9. Zariņa, A. 1970. Seno latgaļu apģērbs 7.–13. gs. Rīgā.

Silvija Laula (Tallina, Igaunija)

VELKU RAKSTU AUDUMI NO SIKSELES KAPULAUKA

Kopsavilkums

Igaunijas dienvidaustrumos Sikseles (*Siksälä*) kapulaukā sieviešu kapos atrasti pusvilnas audumi, kas austi tādā tehnikā, kas pirmoreiz konstatēta Igaunijas aizvēsturisko laiku tekstiliju materiālā. Kaimiņzemēs šādi audumi apzīmēti vienkārši kā *rakstaini* (atradumi Austrumlatvijas kapulaukos) vai *broschierte* audumi (Birkas kapulauks Zviedrijā). Igaņu etnogrāfiskajā literatūrā lietots termins *korjatud kiri* (ielasīts raksts). Šeit aplūkots viens šīs aušanas tehnikas piemērs: villaine no Sikseles kapulauka 220. kapa.

Šīs pusvilnas villaines rakstu veido vilnas velku pavedieni linu audos; pēc katras vilnas raksta joslas aizausts linu pamatauds. Šādi tiek izveidots bagātīgs geometriskis raksts uz vienkrāsaina linu pamat-

auduma (1., 2. att.). Villaines sānu malas apšūtas ar celainēm, kurām ir vilnas un linu audi un linu velki, bet galos izveidotas bārkstis. Raksts klāj visu villaini. Ornamenta pamatelements ir rombs, kurā ievietota daudzaru svastika. Auduma pamatkrāsa ir indigo zila, kurā ieaustas madaru sarkanās krāsas svītras. Zilā un sarkanā krāsa izmantota arī celainēm.

Sikseles villaine datējama ne agrāk par 13. gadsimtu. Tērpu daļas no velku rakstu audumiem, it īpaši kreklīm (3., 4. att.), Sikseles kapulaukā sastopamas, sākot ar 12. gadsimtu. Nav izslēgts, ka minētā aušanas tehnika parādījās Baltijā jau vikingu laikā. Velku rakstu audums kā rotājuma veids Igaunijas dienvidaustrumos un austrumu somugru apdzīvotajās teritorijās saglabājās vēl 19. gadsimtā.

ATTĒĻU SARAKSTS

1. att. Villaines fragments ar velku rakstu no Sikseles 220. sievietes kapa
2. att. Villaines ornamenti ar velku rakstu no Sikseles (M. Kārmas rekonstrukcija)
3. att. Krekla aproces malas rotājuma ornamenti no Sikseles 247.b sievietes kapa (M. Kārmas rekonstrukcija)
4. att. Krekla aizmugures plecu joslas rotājums, Sikseles 220. sievietes kapa, 13. gs. (M. Kārmas rekonstrukcija)
5. att. Setuku vīrieša krekla apakšmalas rotājums no Igaunijas Nacionālā muzeja (A. Ansu foto)

Ilze Loze

ASNES VĒLĀ NEOLĪTA APMETNE LUBĀNA EZERA MITRĀJĀ

Asnes apmetne ir viena no sešām vēlā neolīta apmetnēm Lubāna ezera ieplakā. Līdz šim par to ir rakstīts maz, sniedzot tikai īsu vispārēju rakstura informāciju.¹ Tomēr tai ir liela nozīme šī perioda izpētē Latvijā, jo tā ne tikai sniedz materiālu par vēlajam neolītam raksturīgo auklas keramikas kultūru (AKK) un eneolītam piederīgo Lubānas tipa keramiku, bet ļauj arī apskatīt jautājumu par vairākkārtēju apdzīvotību vienas vai otras arheoloģiskās kultūras iedzīvotāju izvēlētajās apmetnēs Lubāna piekrastes vistiešākajā tuvumā.

Ir tikuši atzīmēti Asnes apmetnes dzintara atradumi, kas liecina par dzintara lielo lomu vēlā neolīta iedzīvotāju dzīvē Lubāna ezera ieplakā, kur nebija dabisko dzintara iegulu un kur to ieguva, veicot apmaiņu ar Litorīnas jūras piekrasti apdzīvojošām vēlā neolīta ciltīm.²

Apmetne atrodas Madonas rajona Degumnieku pagastā. Tā lokalizēta Asnupītes kreisā krasta pacēluma vietā Lubāna klānu teritorijā (1. att.). Asnupīte jeb Asne ir viena no trim Lubāna ezerā rietumpusē iepļūstošajām nelielajām upītēm, un tā atrodas Degumnieku tuvumā starp Lakstes un Strūdenes upītēm (vecā Meirānu kanāla gala tuvumā), kur viegli atrodama klānu vienmuļajā ainavā.

Asnes apmetne izvietota iepretī Lubāna ezera zemaļai salai, kuras dienvidu galā ir Vidsēklis un aiz tās – Bargais sēklis. Starp Lubāna piekrasti Asnupītes ietekas tuvumā un ezera zemo salu, spriežot pēc mūsdienu zvejnieku un pīļu mednieku novērojumiem, atrodas viena no visdziļākajām Lubāna senās akvatorijas vietām. To nevar pārbrīst, turklāt tur ir mūklājs, kas veido "bedīni" (bezdībeni), daudz dziļāku par 10 metriem.

Šīs ir vietas, kur ne tikai vēlā neolīta, bet arī mezolīta, agrā un vidējā neolīta iedzīvotāji zvejoja un medīja ūdensputņus, jo tieši šajos abos sēkļos tika savākta liela daļa no 3500 senlietu saturošās akmens laikmeta kaula un raga rīku kolekcijas.³

Lubāna rietumu piekrastē tika iegūtas no toreizējā Lubānas celtniecības pārvaldes vadītāja Franča Valaiņa. Apmetnes vieta pirmo reizi apmeklēta 1962. gada novembrī. Tad tika noskaidrots, ka apmetne ir stipri postīta un ka ir labi saskatāms kultūrslānis Zvidzijas dambja iekšējā kanāla (karjera) malas atsegumā.

Zvidzijas kanāls tika rakts no Strūdenes upes jaunās gultnes līdz bijušajam Zvidzes ezeriņam Smaudzos. Aizsargdambis savukārt tika celts pa šī kanāla kreiso krastu līdz Asnupītei un tālāk gar ezera krastu līdz vecajam Zvidzes kanālam, pēc tam gar tā krastu līdz Lielā purva dienvidu malai.⁴ Lielais purvs ir pārejas un sūnu purvs, kurš atrodas starp Baltajiem klāniem Zvidzes upītes baseinā, Eiņu ezeriņu, valsts mežu un Smaudžu apdzīvotajām vietām.⁵

Asnes vēlā neolīta apmetne, atrazdamās dambja būvniecības un kanāla rakšanas trasē, kur dambja platums bija 6–10 m, nogāzes platums – 5–6 m, kanāla platumam sasniedzot 18 m, ir krietni cietusi. Pirmais oficiālais ziņojums par Asnes apmetni iesniegts 1963. gada ziemā pēc apmetnes apmeklēšanas 10.–13. februārī sakarā ar arheoloģiskās uzraudzības darbiem dambja būvniecības gaitā.

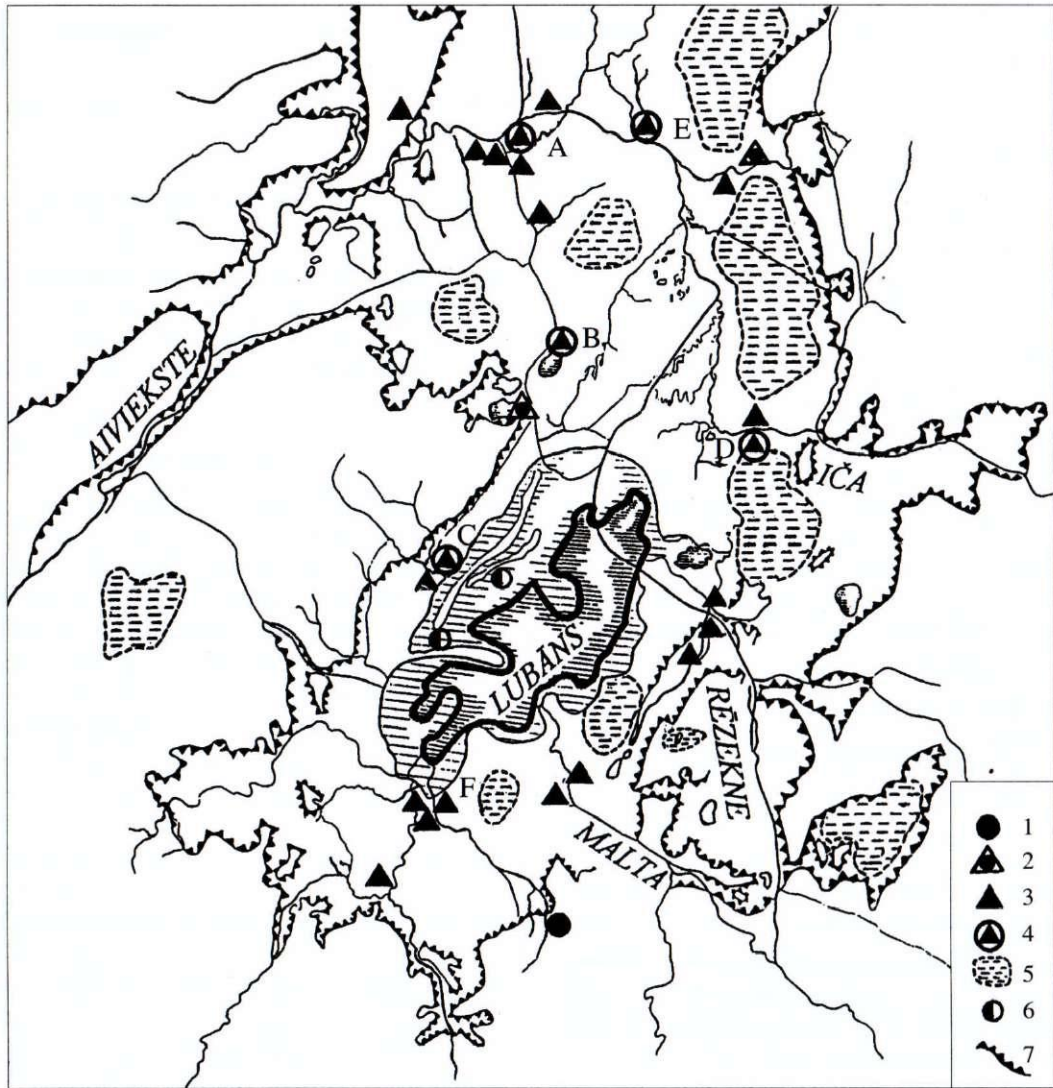
Pārbaudes izrakumi tika organizēti 1963. gada rudenī, kad atsegta 8 m² liela platība.⁶ Šo darbu laikā noskaidrots, ka apmetne bijusi vairākkārt apdzīvota. Turklāt pamatzemē tika konstatētas 19 mājoklim piederīgas mietu vietas, kas plānā veidoja pusapli. Turpat kultūrslānī, kurš veidojies smilšmālā un nebija biezāks par 0,45 m, savāktais materiāls norādīja uz dzintara apstrādes pazīmēm, jo tika atrasti neapstrādāti dzintara gabaliņi, piekariņu fragmenti un pogrēķu krelles sagatave (kopā 20 vienību). Arī krama kasīkļi un bultu gali, tāpat citi akmens rīki (23 vienības) un neolīta keramikas fragmenti (469 vienības) liecināja par daļas apmetnes aktīvās zonas saglabāšanos Zvidzijas dambja celtniecības trases tuvumā.

ATKLĀJUMA VĒSTURE

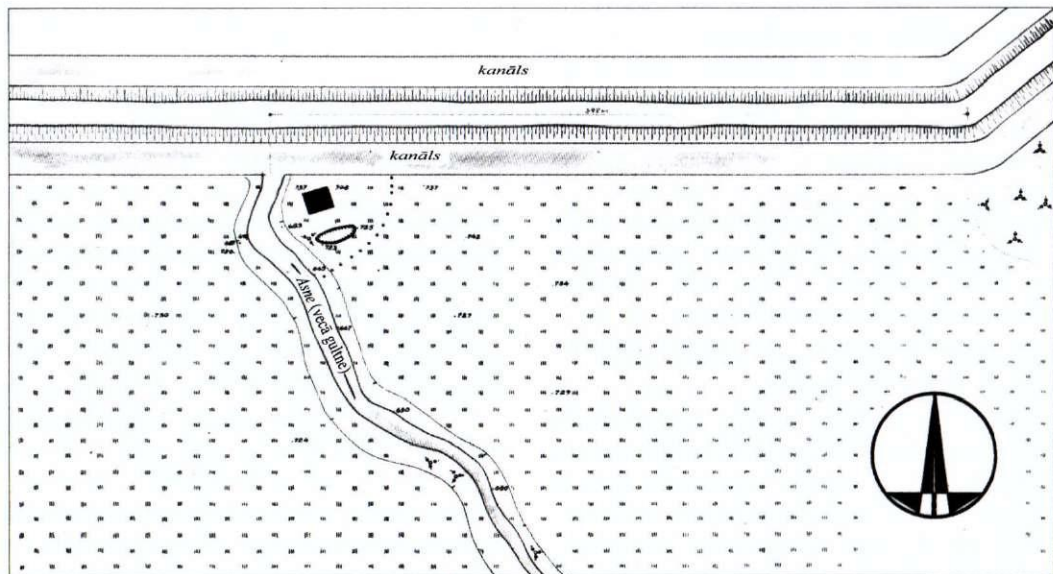
Asnes vēlā neolīta apmetne atklāta Zvidzijas dambja būvniecības laikā 60. gadu sākumā. Ziņas par dzintara piekariņa atradumu dambja celtniecības trasē

ARHEOLOĢISKIE IZRAKUMI

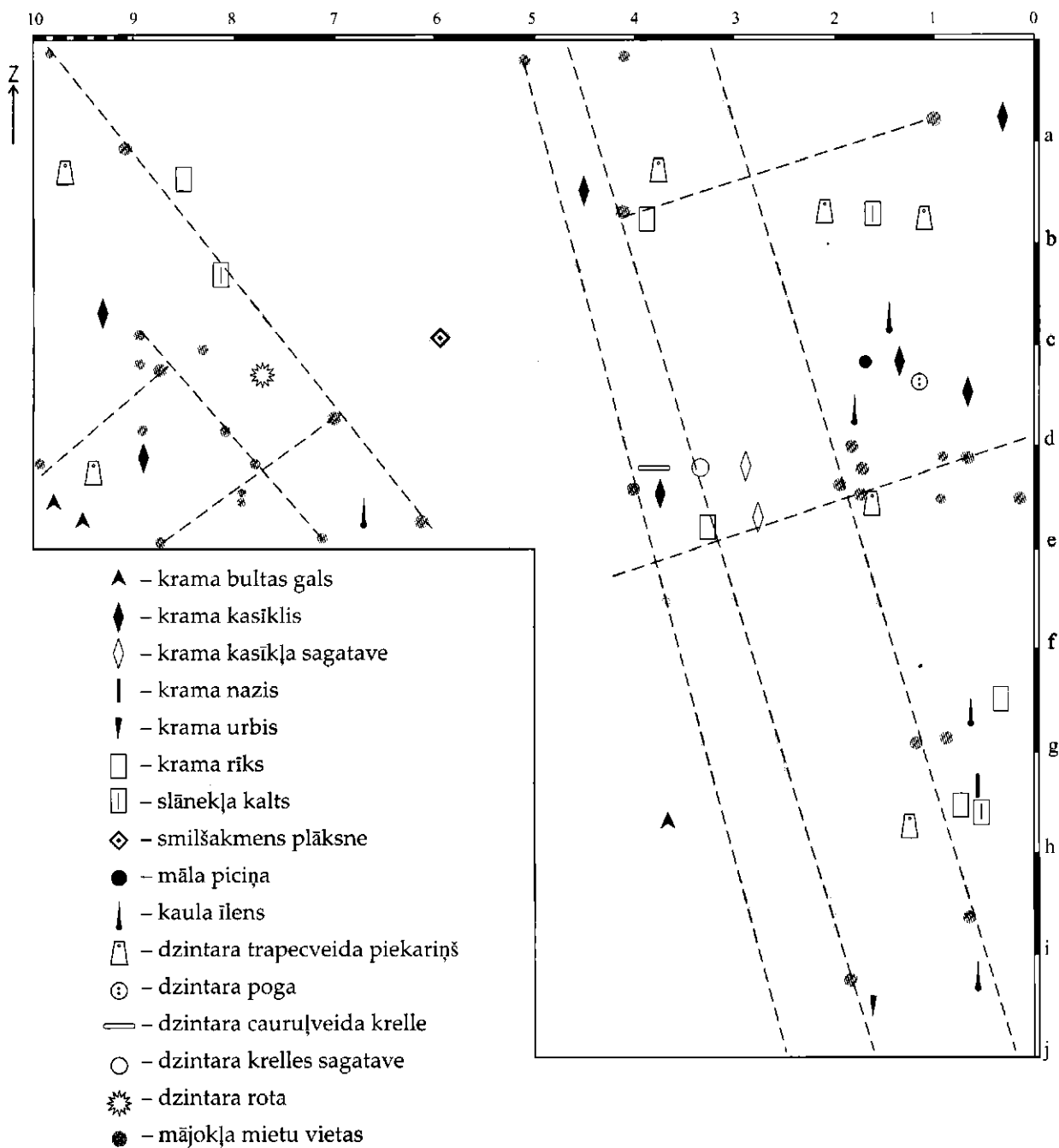
Arheoloģiskie izrakumi Asnes apmetnē veikti 1964. gadā no 17. līdz 30. augustam. Tika izpētīts 70 m² liels laukums apmetnes saglabājušajā daļā (2. att.).⁷

1. att. Lubāna ezera ieplakas vēlā neolīta apmetnes: A – Abora, B – Eiņi, C – Asne, D – Iča, E – Lagaža, F – Malmutas grīva; 1 – agrā mezolīta apmetne, 2 – agrā un vidējā neolīta apmetnes klānos, 3 – vidējā neolīta apmetnes uz minerālzemes pacēlumiem klānos, 4 – vēlā neolīta apmetnes, 5 – purvi, 6 – savrupatradumu vietas, 7 – klānu robeža

2. att. Asnes vēlā neolīta – eneolīta apmetnes topogrāfiskais plāns. Sagatavojis A. Caune

3. att. Asnes apmetnē atklāto mājokļu lokalizācija un inventāra atradumu vietas

Darba gaitā atklātas divas mājokļu vietas. Viena no tām – rietumu pusē esošā, spriežot pēc mietu vietu izvietojuma divās paralēlās rindās, bija orientēta dienvidaustrumu–ziemeļrietumu virzienā (3. att.). Tās austrumu siena tika atklāta 5 m garumā, rietumu siena atradās aiz laukuma robežām.

Mājokļa inventārs sastāvēja no diviem krama bultu galiem, diviem krama kasīkliem, slānekļa kaltni, kaula bultas gala fragmenta, četriem dzintara piekariņiem un to fragmentiem, kā arī figūrveida piekariņa, kas liecināja par īpaši izcilām dzintara apstrādes iemaņām.

Otra iespējamā mājokļa vieta iezīmējās izrakumu laukuma austrumu pusē, kur iespējamās rietumu sienas

virzienu norādīja mietu vietu izvietojums. Šis mājoklis bija orientēts līdzīgi kā iepriekš minētais. Tā rietumu sienas garums, iespējams, bija 8 metri. Arī šī mājokļa teritorijā atradās lielāka atradumu koncentrācija. Atzīmējamas divas īpašas aktivitāšu zonas: vienā no tām (1h kv.) bija pamests melns krama nazis – kasīklis ar retušu gar malām un augšgalā, slānekļa kalts, krama kasīkli un kaula īleni, bet otrā vietā (1–2, b–e kv.) bija atstāti krama kasīkli, kaula īleni, miniatūrs slānekļa kaltni, dzintara piekariņu fragmenti un taisnstūrveida pogas ar diviem pāriem caurumu un vienu noapaļotu galu. Tieši šeit konstatēta arī liela keramikas fragmentu koncentrācija – četros kvadrātmetros bija 180 lausku.

Atzīmējama arī starpmājokļu teritorija, kur atrasts krama urbis ar rūpīgi retušētu visai garo darba galu, krama bultas gals, krama kasīkļa sagatave, dzintara cilindrveida krellīte un krelles sagatave.

APMETNES INVENTĀRS

Asnes apmetnes neolīta iedzīvotāji atstājuši te 124 dažādus vēl lietojamus un arī salauztus rīkus. Tas nav liels skaits – praktiski katrā atsegtā kvadrātmetrā atrasti gandrīz divi ikdienā lietoti rīki vai to sagataves.

Krama rīki

Starp Asnes apmetnē iegūtajiem 32 krama rīkiem izdalāmi bultu gali, kasīkļi, naži un urbji, kā arī atsevišķas sīkas šķīlas. Rīki izgatavoti no kvalitatīvām krama konkrēcijām melnā, brūnā, brūngani dzeltenā, kā arī pelēkā krāsā. Apmetnes pētītajā daļā nav krama izejmateriāla uzkrājumu, bet tas tomēr ir apstrādāts tieši apmetnē. Par to liecina krama atšķīlas un bultu galu un kasīkļu sagataves.

Krama bultu gali ir vairāku tipu:

- 1) platie lapasveida, ar bifaciālo virsmas apstrādi (4. att.: 3, 4);
- 2) ar bifaciālo virsmas apstrādi un izdalītu iedzītņa daļu (4. att.: 1);
- 3) slaidais eksemplārs ar bifaciālo virsmas apstrādi (4. att.: 2);
- 4) plakans rombveida eksemplārs ar malas retušu (4. att.: 5).

Atzīmējama bultas gala sagatave ar izdalītu iedzītņi (Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, Arheoloģijas nodaļa, inv. nr. 74: 98) un vītollapas veida sagatave (4. att.: 17).

Krama kasīkļu vidū, kas gatavoti atšķīlu tehnikā, izdalāmi šādi tipi:

- 1) gala kasīkļi ar noapaļotu darba galu (4. att.: 11, 23–25, 29, 33);
- 2) gala kasīkļi ar taisnu darba galu (4. att.: 14, 22, 28, 34);
- 3) gala kasīkļi ar ieslīpu darba galu (4. att.: 10).

Kasīkļi, kas pārstāvēti ar 12 eksemplāriem un to sagatavēm, gatavoti ne tikai no brūnā, bet arī no melnā labas kvalitātes krama (4. att.: 26, 27, 30–32).

Krama nažu, no kuriem ievēribu pelna garais, no melna krama ar dzelteniem ieslēgumiem gatavotais eksemplārs, nav daudz (4. att.: 35). Tie gatavoti no šķīlām un atšķīlām (4. att.: 12, 15). Atzīmējami stūra griežņi (4. att.: 13, 16) un urbis ar rūpīgi retušēto sašaurināto garo darba galu (4. att.: 21), un perforatori ar strupajiem galiem (4. att.: 18–20).

Slānekļa rīki

Slānekļa rīki, kuri tika izmantoti koka apstrādei, vēlā neolīta apmetnēs Lubāna ezera ieplakā pārstāvēti ar dažāda lieluma un tipa eksemplāriem. Asnes apmetnes izrakumos konstatēti šim periodam

raksturīgie plānpieta un biežpieta kalti, kuri dublē krama cirvju formas (4. att.: 44). Uzmanību saista arī īpaši rūpīgi izgatavotā fragmentārā kalta asmens (4. att.: 45).

No diviem miniatūrajem kaltniņiem viens ir plānpieta, ar regulāru taisnstūrveida griezumumu, saglabājies fragmenta veidā, bet otrs – kalta sagatave bez sānu šķautņu un asmens pieslīpējuma (inv. nr. 74: 47, 57).

Akmens kaujas (laivas) cirvis

Par AKK iedzīvotāju aktivitātēm Degumnieku pusē, tādā Asnupītes un Asnes apmetnes tuvumā, norāda tur atrastais akmens kaujas (laivas) cirvis. Tas, iespējams, piederējis postīta savrupkapa kompleksam (4. att.: 46). Šis masīvais rīks ir ar nevienādās proporcijās sadalītu korpusu – pieta daļa virs kātcauruma ir īsāka salīdzinājumā ar asmens daļu zem kātcauruma. Cirvim ir taisna mugura un velvēta augšpuse. Šis cirvis tiek piedēvēts Igaunijas teritorijai raksturīgo Karlovas tipa cirvju 4. variantam. (Ar kaujas cirvju klasifikācijas jautājumiem ir nodarbojies īgauņu arheologs Lembits Jānitss, kurš arī izstrādājis šo cirvju tipoloģiju.) Par pamatu šādam apgalvojumam kalpojais fakts, ka Degumnieku pusē netālu no Lubāna ezera krasta atrastajam cirvim ir neliels uztūkums ap kātcaurumu.⁸

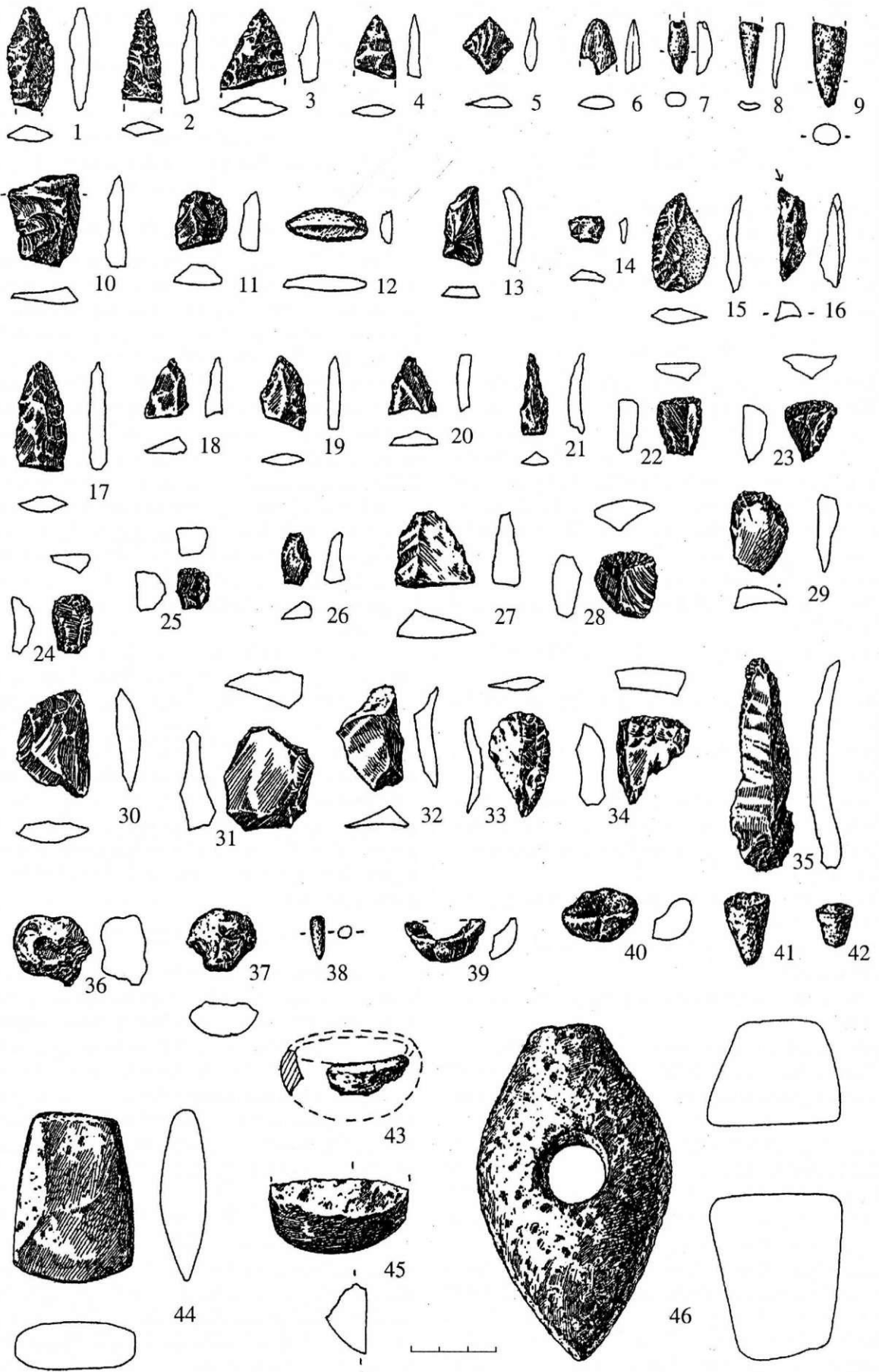
Skatoties no mūsdienu viedokļa, varētu piebilst, ka AKK un KCK (kaujas cirvju kultūra) dažādās Eiropas daļās ir sastopama šādu strupu cirvju izgatavošanas maniere – tiem gan kātcaurums ir zemāk izvietots un pieta daļai smagnējās kontūras ir vairāk izteiktas. Tas nebūt nenozīmē, ka šī tipa cirvi ir stipri vēl datējumi salīdzinājumā ar A tipa visai slaidajiem, līdz 22–25 cm garajiem cirvjiem ar citādām pieta un asmens daļas proporcijām. Ir veikti arī šo strupo cirvju dendrodatējumi Šveicē, kur tos attiecina uz 2724.–2626. gadu pirms Kristus.⁹

Kaula rīki

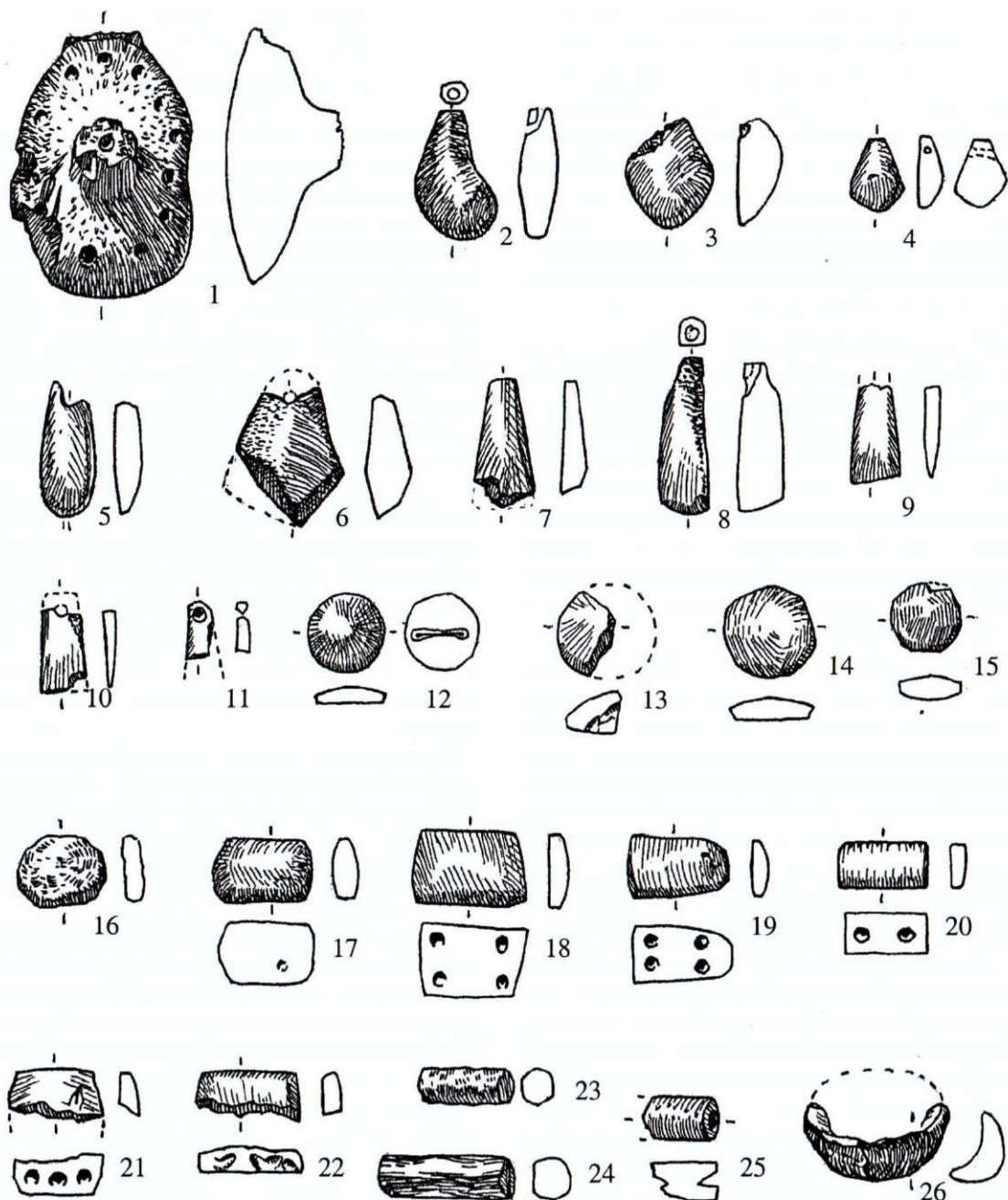
Starp kaula rīkiem, kas iegūti Asnes apmetnes izrakumos, ir lapasveida bultas gala fragments, vairāku īlenu, urķu fragmenti, šaura kaltveida rīka fragments un nelielas harpūnas vidusdaļas fragments ar nolauztiem zobiem (4. att.: 6–9). Tas ir visai maz, lai varētu spriest par kaula rīku izmantošanu ikdienā. Iespējams, ka arī mitruma pakāpe apmetnē un tās apkārtnē nav bijusi pietiekami labvēlīga kaula un pret sausumu vēl jutīgāko raga rīku saglabāšanās iespējām.

Smilšakmens fragmenti

Visās Lubāna ezera ieplakas apmetnēs ir atrodamī smilšakmens plākšņu fragmenti, kuri izmantoti dažādu kaula, raga un pat koka rīku apstrādei. Asnes apmetnē pētītajā laukumā ir desmit šādu fragmentu, to vidū arī divi ar lietošanas pēdām. Viens no tiem izmantots paplatu lapasveida bultu galu pieslīpēšanai (inv. nr. 74: 118), bet otrs, kas atgādina kaltveida rīku, ticis lietots lielāku kaula vai raga rīku slīpēšanai (inv. nr. 74: 124).

4. att. Krama (1-5, 10-35), kaula (6-9), māla (36-38, 41-43), dzintara (39, 40), slānekļa senlietas (44, 45) no Asnes apmetnes un akmens kaujas (laivas) cirvis no Degumniekiem (46). M. Jāņkalniņas zīmējums

5. att. Dzintara izstrādājumi Asnes apmetnē: figūrveida piekariņš (1), piekariņi ar divplakņu cauruma urbumu (2, 4, 7, 8), plakani izliektas formas piekariņš (3), lāsesveida piekariņš (5), piekariņi ar frontālo cauruma urbumu (6, 9–11), pogveida krelles (12–22), cilindrveida krelles un to sagatave (23–25), miniatūra trauciņa fragments (26). K. Dāles zīmējums

Dzintara rotas

Asnes apmetnes izrakumos iegūti 14 veseli, 23 atskaldīti dzintara gabali un 16 sīkākas šķembas. Pats lielākais dzintara gabals nebija garāks par 4 centimetriem. Šie materiāli liecināja par nelieliem dzintara uzkrājumiem apmetnes teritorijā.

Asnes apmetnes dzintara kolekciju veidoja 44 vienības, kuru vidū bija viens izcils dzintara izstrādājums, kuram nav zināmas analogijas. Tas ir 5,4 cm garš, 3,8 cm plats un 2,5 cm biezs figūrveida piekariņš ar sānu urbumu tā šaurākajā galā (5. att.: 1). Piekariņa mugurpuse ir rūpīgi nogludināta un atgādina sievietes

figūras plecu un noapaļotā vidukļa vietu. Otrā pusē vidū ir simetriski izvietots izcilnis. Tas atgādina nolauztu sēnes kātiņu ar dobu vidu. Tam apkārt gar piekariņa ārmalu atrodas 14 vienādi urbti caurumi, kas piešķir piekariņam īpašu krāšņumu. Šim piekariņam varbūt bijusi simboliska nozīme. Iespējams, tas bijis sievietes simbols, atveidojot krūti vai kādas citas dzimumapzīmes. Katrā gadījumā šeit redzama dzintara apstrādātāja prasme veidot abstraktu tēlu, kuram varēja būt noteikta nozīme neolīta cilvēku priekšstatos par sievietes auglību un tās lomu ģimenes dzīvē. Tas varēja būt arī noteikta rituāla izpildes cikla simbols, rituāla vissīkākā vienība.

NEOLĪTA KERAMIKA UN APDZĪVOTĪBAS FĀZES ASNES APMETNĒ

Asnes apmetnes dzintara apstrādātājiem bija pazīstami visi AKK un eneolīta kultūrai raksturīgie jaunievedumi šai jomā. Trīs piekariņi pārstāvēja apjomīgos eksemplārus. Vienam no tiem caurums urbts sānos, bet otrajam caurums urbts no divām plaknēm – no sāna un augšas (5. att.: 4, 8). Trešais piekariņš bija nepabeigts – bez cauruma urbuma (5. att.: 7). Vēl atzīmējams dabisks dzintara gabals ar sānu urbumu, kuru arī varēja izmantot kā piekariņu (inv. nr. 74: 19). Trīs piekariņi bija plāksņveida, ar frontālo cauruma urbumu (5. att.: 6, 9, 10).

Apalās pogveida krelles un to sagataves ir ar 1,4–1,8 cm lielu diametru (5. att.: 12–16). Tām ir segmentveida šķērsriezums.

Četrstūrainajām pogveida krellēm ir šaura un plata trapecveida forma, ar diviem pāriem caurumu urbumu, izvietotiem pa šķērsasi, kā arī taisnstūra forma (5. att.: 17–22). Vienai pogveida krellei ir daļēji fasetēta virsma.

Cilindrveida krelle un divas šādu kreļļu sagataves liecina, ka arī šis grūtais cauruma urbšanas darbs ir bijis paveicams (5. att.: 23–25).

Uzmanību saista divi miniatūri bļodiņas veida dzintara trauciņi, kuri, iespējams, izmantoti kādai īpašai vajadzībai, kas varētu būt saistīta ar rituāla rakstura procedūrām (4. att.: 39, 40; 5. att.: 26).

Rotu sagataves liecina, ka dzintara apstrādātājs nav pabeidzis savu darbu. Iemesls tam varēja būt pēkšņa apmetnes atstāšana kopā ar pārējiem iemītniekiem vai arī paša bojāeja. Tas, ka mājokļa vietā tika atrasts unikālais figūrveida piekariņš, tomēr liecina par labu pirmajai iespējai. Šādu rotu nekādā gadījumā nebūtu aizmirsuši – tā atradās tikai 0,25 m zem velēnas kārtas mājokļa ziemeļaustrumu pusē. Varbūt tā tomēr bija noslēpta mājoklī pie ārējās sienas? Kam tā piederēja, un kādas funkcijas tā pildīja? Šie un citi jautājumi rodas jau tad, kad šāds neparasts atradums tiek izcelts no zemes.

Asnes apmetnes dzintara rotas ir zaudējušas sākotnējo krāsu, izmainījusies arī dzintara struktūra, jo kultūrlānis veidojies smilšmālā. Tikai pateicoties Lubāna ezera tuvumam, kas uzturēja zināmu mitruma pakāpi apmetnē, šai savdabīgajai rotai un pārējiem dzintara izstrādājumiem radās piemēroti apstākļi, lai saglabātos līdz mūsu dienām.

Taču nu jau vairāk nekā piecus gadus Asnes vēlā neolīta apmetne atrodas zem ūdens, un arheologiem nav iespējas šeit turpināt izrakumus, jo zivsaimnieki uztur Lubāna ezerā pārlieku augstu ūdens līmeni.

Māla veidojumi

Māla veidojumi, kas saistīti ar keramiķu darbību, Asnes apmetnē pārstāvēti ar diviem konusveida priekšmetiem, kuri, spriežot pēc līdzīgiem atradumiem Kvāpānu II apmetnē Rēzeknes upes lejasgalā, ir bijuši krietni garāki (4. att.: 41, 42). Tie varēja būt irbuli, kurus izmantoja bedrīšu iespiešanai uz māla poda virsmas. Divi sakaltuši māla pikučī glabā vēlā neolīta podu izgatavotāju pirkstu nospiedumus (4. att.: 36, 37).

Neolīta māla trauku fragmenti Asnes apmetnē norāda uz apmetnes atkārtotu apdzīvotību, jo tajā atklāta vidējā neolīta ķemmes un bedrīšu keramika, vēlā neolīta porainās struktūras un auklas keramika. Pēdējo grupu veido eneolīta (laikmets, kad cilvēki jau pazina vara apstrādes māku, bet keramika saglabāja neolīta iezīmes) Lubānas tipa keramika. Šie dažādo laikmetu māla trauku fragmenti norāda uz apmetnes teritorijas apsaimniekošanu piemērota ūdens režīma saglabāšanās laikā. Ūdens līmeņa svārstības Lubāna ezera baseinā ietekmēja iedzīvotāju pārvietošanos no zemākām vietām uz augstākām. Arī Asnes apmetnes vidējā neolīta ķemmes un bedrīšu keramikas kultūrai piederīgie iedzīvotāji meklēja reljefa pacēlumus mājokļu iekārtošanai. Līdzīga situācija atspoguļojas Kvāpānu II un Zvidzes apmetnēs vidējā neolītā, kad ūdens līmeņa izmaiņas – tā straujais kāpums – noteica iedzīvotāju iekārtošanas minerālzesmes pacēlumos tagadējo klānu vidū (Kvāpāni II) vai arī Lubāna ezera senās akvatorijas krasta pacēlumā (Zvidze).

Spriežot pēc Lubāna ūdens līmeņa svārstībām, kuras ir fiksējuši geologi, ķemmes un bedrīšu keramikas kultūras pārstāvjiem tik tiešām ir bijis jāmeklē augstākas vietas vai arī jāizvietoja senā krasta pacēlumā, kad ūdens līmenis uzkāpa līdz 91,8–92,2 m virs jūras līmeņa.¹⁰

Līdzīga situācija vērojama arī vēlajā neolītā, kad ūdens līmenim Lubāna ezera baseinā kļūstot augstākam, apmetņu vietas klānos bija jāiekārto uz reljefa pacēlumiem. Lubāna ezera ūdens līmeņa pakāpeniskais kāpums sāka apgrūtināt iedzīvotāju uzturēšanos izvēlētajās vietās, kuras laika gaitā tika pamestas.

Asnes apmetne ir bijusi īslaicīgi apdzīvota arī bronzas un dzelzs laikmetā. Par to liecina tekstilās un švīkātās, kā arī apmetās keramikas fragmentu atradumi pētīto izrakumu laukumu teritorijā.

Vidējā neolīta ķemmes (ķemmes un bedrīšu) keramika

Ķemmes keramikas fragmenti Asnes apmetnē tika atklāti virs pamatzemes, kas norāda uz tās lielāku vecumu salīdzinājumā ar citām neolīta keramikas grupām. Ķemmes keramika iezīmē pirmo apdzīvotības fāzi. Šajā apmetnē tā pārstāvēta ar 34 viena poda un 11 citu podu malu un sieniņu fragmentiem, kopumā – 136 fragmenti. Šo keramiku raksturo parastā ķemmes keramikas podu forma ar augšmalas noslīpinājumu uz iekšpusi. Trauki gatavoti no māla masas ar sasmalcināta granīta piejaukumu un rotāti ar ķemmes iespaidumu veidotiem rombiem un kontūrrombiem.

Viena poda fragmentus, kas viegli izdalāmi no kopējās lausku masas, raksturo ap kociņu aptītas auklas nospiedumu dubultas rindas, starp kurām izvietotas ovālu bedrīšu rindas. Šī poda māla masa atšķirībā no

pārējo šai grupai piederīgo trauku veidmasas bijusi stiprināta ar daudz smalkāk saberztu granīta piejaukumu. Poda mala ir 1,2 cm bieza, sienīņas – 0,9 cm biezas.

Šeit ir jānorāda uz iespējamu vēl vienu vidējā neolīta apmetnes vietu otrpus Asnupītes, turpat Zvidzienes dambja iekšējā kanāla krastā. Šī vieta fiksēta 1964. gada 19. oktobrī, notīrot kanāla malas atsegumu. Atsegumā kūdras slānī iegūti trīs ķemmes keramikas fragmenti, viena melnas krāsas krama rīka sagatave ar aizsāktu virspusēju retušu, stīrnas žokļa un kāda liela dzīvnieka kājas kaula, kā arī putna kaula fragments.

Uzskatāms, ka ķemmes un bedrīšu kultūras iedzīvotāji ir apmetušies šeit tās vēlākās fāzes laikā, kas hronoloģiski varētu atbilst laikposmam, ne agrākam par 2700. gadu pirms Kristus.

Vēlā neolīta keramika ar porainu struktūru

Atsevišķā grupā izdalāmi trauku fragmenti, kuru māla masas stiprināšanai ir piejaukts organiskas izcelsmes materiāls (sasmalcināti gliemežvāki), kurš izdedzis, traukus apdedzinot. Šī keramika norāda uz Asnes apmetnes apdzīvotības otro fāzi.

476 lauskas, kas pārstāv šo veidmasu, pieder 40–50 dažādiem traukiem. To vidū ir viena īsakla amfora, amforveidīgi trauki ar krasu augšmalas atliekumu un sfērisku formu, taisnmalu lielie podi, īsakla un garkakla kausi ar S veida malas profilējumu, kā arī bļodas un bļodiņas (7. att.: 3, 5).

Šie trauku fragmenti atšķiras arī pēc virsmas apstrādes – tā ir gluda, retumis klāta ar rotējošas auklas un tekstiliem nospiedumiem (7. att.: 1, 4).

Gludās virsmas keramikas fragmenti pārsvarā ir bez ornamenta, tikai retos gadījumos sastopams horizontālu auklas nospiedumu rindu, jumtveida iegriezumu vai apļveida nospiedumu rotājums gar trauka augšmalu (7. att.: 2, 6; 9. att.: 1, 3, 9).

Šajā keramikas kompleksā atrodamas arī biķerveidīgo trauku pamatnes daļas, kuras veido plakanu pēdveida atbalstu trauka korpusam (inv. nr. 74: 31). Šo pēdiņu ārmaslas veidotas ar nelieliem, ritmiski izvietotiem ieliekumiem, kas piešķir traukiem īpašu greznumu. Šīs keramikas raksturs un vistuvākās paralēles Aboras vēlā neolīta apmetnē turpat Lubāna ezera ieplakā norāda uz lodveida amforu kultūras keramikas izgatavošanas tradīcijām.

Auklas keramika

Auklas keramikas fragmenti Asnes apmetnē, kas pārstāvēti ar tās klasiskiem tipiem, veido skaitliski iespaidīgu grupu un pieder vienai amforai, sešiem kausiem ar auklas rotājumu un vienam kausam ar līnijveida iegriezumiem gar augšmalu, kā arī vairākiem kausiem ar skujveida rakstu un diviem kausveida podiem ar zemkakla valnīšiem. Šī keramika atbilst Asnes apmetnes vēlā neolīta apdzīvotības otrajai fāzei.

Amfora ir piederīga bezkakla amforu tipam, tai ir apkakles veida augšmala ar četrstūrveida iedzīlīnājumiem ārmaslā (6. att.: 8).

Kausu malu fragmenti ar auklas rotājumu pieder īsakla eksemplāriem ar 8–18 cm diametrā lielu kakla atvērumu (6. att.: 9, 12; 8. att.: 2, 5).

Kausi ar skujveida iegriezumiem gar augšmalu pārstāvēti visvairāk. Tie izgatavoti no māla masas ar smilšu vai sīki skaldīta granīta piejaukumu. Iegūtie fragmenti pieder īsakla kausiem ar plakanu dibenu un sfērisku apakšdaļu (inv. nr. 74: 168). To ornamentēšanas maniere ir atšķirīga. Pie vienas grupas pieskaitāmi fragmenti ar īpaši rūpīgu un blīvu skujveida iegriezumu (6. att.: 2, 4). Otrās grupas kausiem ir paviršāk iegriezts ornaments, nav arī konsekventi ievērots iegrieztā raksta līniju rindu izvietojums uz dažādām pusēm (6. att.: 1, 5, 6). Visi šī tipa kausu malu un sienīņu fragmenti ir pelēki zilganā krāsā, kas ļauj tos viegli atšķirt no citiem kausu fragmentiem.

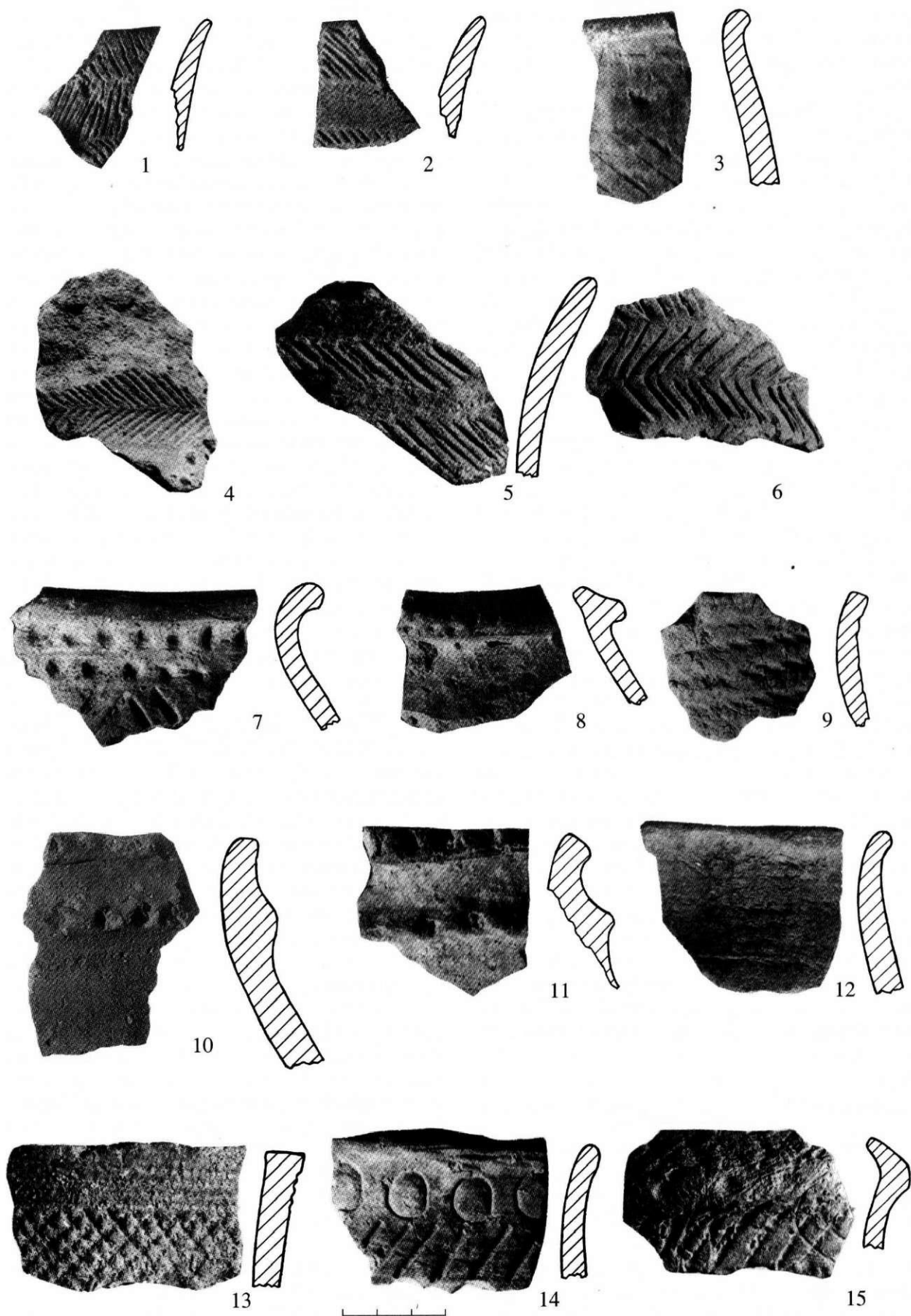
Kausveida podi pārstāvēti ar trim augšmalām un vairākiem sienīņu fragmentiem. Šie trauki gatavoti no māla masas ar šamota piejaukumu, un to fragmentiem ir raksturīga burbuļaina veidmasa. Podu sienīņu biezums ir nesaldzināmi lielāks par pārējo AKK trauku grupu sienīņu biezumu. Asnes apmetnē ir pārstāvēti trīs dažādi kausveida podu malu fragmenti, kuri atšķiras pēc trauka profila un zemkakla valnīša modelējuma. Vienā gadījumā valnītis ir bez speciāla rotājošā elementa, bet divos citos gadījumos zemkakla valnītis, tāpat kā trauka augšmala, rotāts ar sīku bedrīšu iespiedumiem (6. att.: 10, 11).

Asnes apmetnes auklas keramika kopējā Lubāna ezera ieplakas AKK kontekstā

Auklas keramikas fragmenti Asnes apmetnē veido otro nozīmīgāko AK kompleksu Lubāna ezera ieplakā un līdz ar to arī Latvijā. Šeit pārstāvēto tipu trauki to klasiskajā variantā ir raksturīgi AKK agrākajām fāzēm arī Eiropas vidus un rietumu daļā. Īpaši atzīmējama Asnes apmetnes kausu fragmentu sērija ar iegrieztu skujveida rotājumu – 18 vienību. Šeit atsegta arī trauka plakanā pamatnes daļa, kas klasificējama kā a tipa pamatnes veidojumam piederīga (bez pamatnes atkāpes).

AKK piederīgie kausi ar S veida malas profilējumu un skujveida iegriezumiem, kuru fragmentu skaits Aboras I apmetnē pārsniedz 90 vienību, ir raksturīgi ne tikai apmetnes centrālās daļas, bet arī pienogāzes un nogāzes kultūrslāņu dziļākajiem horizontiem. Turklāt ir saskatāma abu apmetņu šī tipa keramikas morfoloģiskā līdzība ne vien trauku augšmalas profilējumā, bet arī kausu plakanā pamata veidojumā. Šeit pārstāvēts tas pats trauka pamata veidojuma a tips.

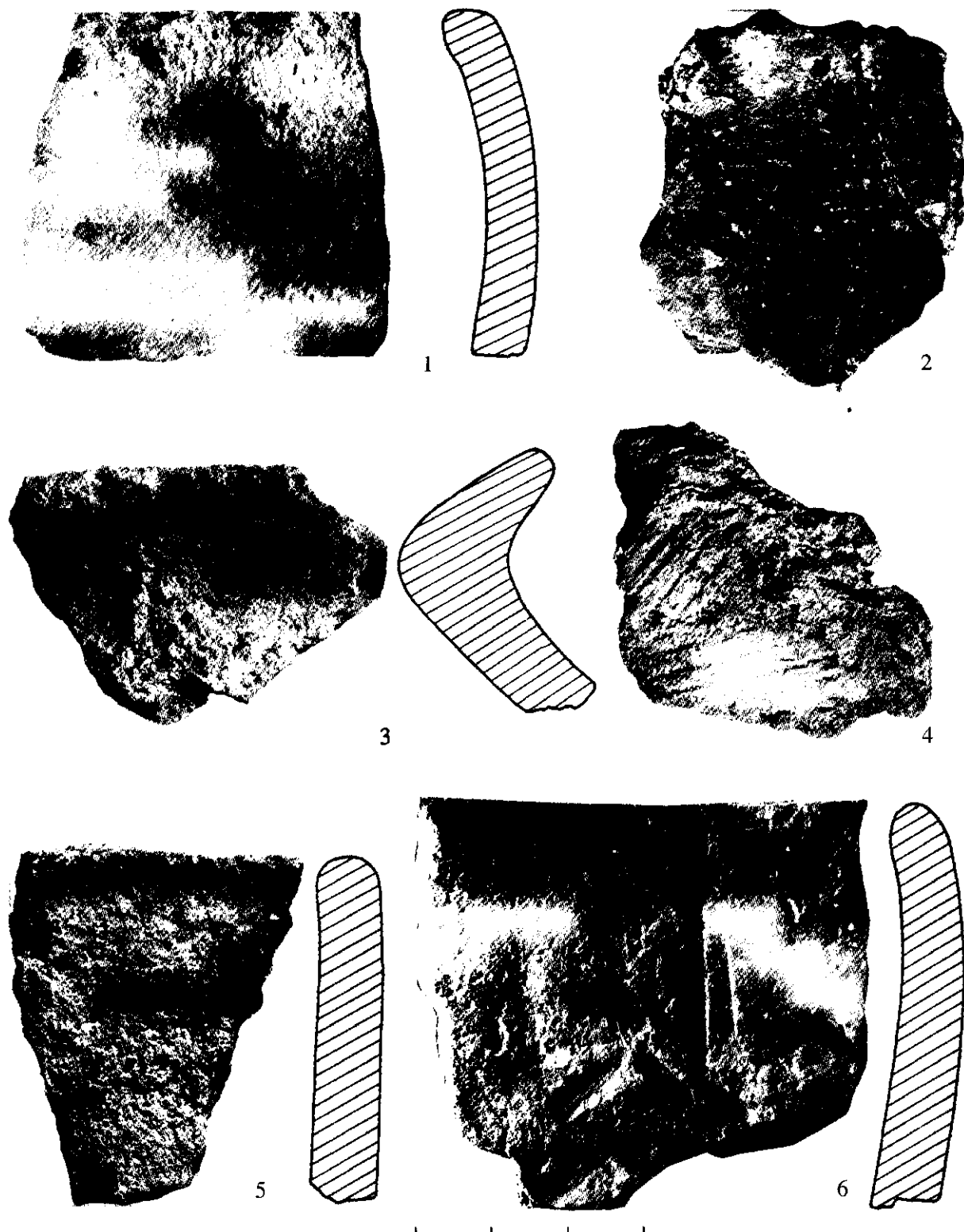
Līdz šim izstrādātā AKK radioaktīvā oglekļa hronoloģija balstās uz Aboras un Ičas apmetnes paraugu datējumiem, kas ļauj AKK keramikas klasisko kompleksu līdz ar lokālo šīs kultūras keramikas kompleksu attiecināt uz laiku pirms 4250/4210–3870/3770 gadiem, kas kalibrētajos skaitļos aptver periodu starp 3010. un 2050. gadu pirms Kristus.¹¹

6. att. AKK kausi ar skuļveida iegriezumiem (1–6), kausi ar auklas iespaidumiem (9, 12), amfora (8) un kausveida podi ar zemkakla valnīšiem (10, 11), Lubānas tipa keramika (7, 13–15). Asne (1–8, 11–13, 15), Abora (10), Lagaža (9, 14). I. Lozes foto

Kausu ar skujveida iegriezumu gar augšmalu izplatību ir pētījuši Viduseiropas speciālisti, izmantojot radioaktīvā oglekļa sērijas no paraugiem, kas ņemti slēgtajos kapu kompleksos. Vācijas teritorijā Tauberas un Viduselbas – Zāles rajonā šo kapu datējumi attiecināmi uz laikposmu pirms 4015–3830 gadiem.¹²

Nevar neatzīmēt arī kausveida trauku ar zemkaku valnīšiem fragmentu atradumus Asnes apmetnē – to izplatība saistīta ar lielām Eiropas vidus, ziemeļu un dienvidu daļas teritorijām. Šo trauku izgatavošanas laiks Šveicē ir noteikts ar dendrohronoloģisko datu palīdzību un attiecināts uz ļoti agru periodu:

7. att. Keramikas ar organisku piejaukumu māla masai fragmenti: tekstilā (1), ar auklu rotātā (2), gludas virsmas amforas tipa trauka mala (3), klājošās auklas keramika (4) un divu trauku ar I un C tipa profila malām fragmenti (5, 6). A. Čakstiņa foto

2625.–2571.–2458. gadu pirms Kristus.¹³ Ir vispārnozīmēts, ka Eiropas ziemeļu daļā AKK neparādās agrāk kā pirms 4250 gadiem un ka viss AKK eksistences laiks ildzis ne vairāk kā 500 gadu.

Lubānas tipa keramika

Pēdējo apdzīvotības fāzi Asnes apmetnē pārstāv Lubānas tipa keramika, kas ir eneolītam piederīgs māla trauku komplekss. Tā pārstāvēta ar 980 trauku sienīņu un malu fragmentiem. Pirmo reizi šī keramika tika atklāta Asnes apmetnes arheoloģiskajos izrakumos. Tas arī noteica šīs apmetnes pētniecības nepieciešamību, kuru gan izdevās realizēt, kā jau norādīts iepriekš, visai ierobežotā teritorijā.

Lubānas tipa keramika veidoja vairāk par pusi no visa šeit iegūtā trauku fragmentu daudzuma. Šīs keramikas fragmentu stratigrāfiskais izvietojums neliecināja par tās izplatību tikai kultūrslāņa virsējā horizontā. Tā bija sastopama visā kultūrslāņa biezumā, kas liecina par šīs keramikas izgatavotāju aktīvu darbību Asnes apmetnes apdzīvotības laikā.

Lubānas tipa keramika izgatavota no māla masas ar bagātīgu parupji sasmalcināta granīta piejaukumu. Tai ir visai rupja virsmas apstrāde, un trauka iekšpuse gludināta ar zāles kušķi, kas veidoja paplatas horizontālas joslas, vai arī švīkāta.

Morfoloģiski izdalāmas dažādas trauku kategorijas:

1) lieli katlveida virtuves un produktu glabāšanas podi ar taisnām malām (I tips):

a) ar taisnu vai noapaļotu augšmalas virsmu (6. att.: 13, 14),

b) ar uz ārpusi paplašinātu un noslīpinātu augšmalas virsmu (8. att.: 1);

2) lieli trauki ar S veida profilu un sānu noapaļojumu:

a) ar noapaļotu un sabiezinātu augšmalas virsmu (8. att.: 3),

b) ar uz ārpusi noslīpinātu augšmalas virsmu;

3) īsakla un garkakla kausi un kausveida trauki ar S veida malas profilu:

a) ar sabiezinātu augšmalas virsmu,

b) ar saplāninātu augšmalas virsmu,

c) ar lodveida korpusu (6. att.: 7);

4) plānsieniņu kausi;

5) terīnveida zemie kausi ar lauztu sānu līniju (6. att.: 15).

Lubānas tipa keramikas ornamenta elementus veido: ķemmes un gludā spiedoga iespaidumi, sekla bedrītes un ar putna cauruļkaulu iespiestie aplī. Dominē gludā un ķemmes spiedoga veidotie motīvi, galvenokārt krustojošos svītru tīkls un vertikālā likloča blīvs sakārtojums (8. att.: 1; 9. att.: 8, 12). Ornamenta kompozīcijām – ar reti izņēmumiem – raksturīgs zonālais sakārtojums, kad krustojošos svītru tīkla zona tiek nomainīta ar citu šī paša vai vēl kāda elementa veidotu zonu, retumis starp tām izvietojot ļoti seklu bedrīšu rindu (8. att.: 3, 6; 9. att.: 2, 5, 6). Visbiežāk ornamenta kompozīcijas ir veidotas ar horizontālām ķemmes spiedoga līnijām un krustojošos līniju tīkla

zonu, kas acīmredzot tika ritmiski mainītas, iestarpinot starp tām vēl kādu ornamenta zonu (6. att.: 13; 9. att.: 7, 10, 11). Citām kompozīcijām izmantotas liela putna cauruļkaula nospiedumu rindas kopā ar ieslīpi izkārtotiem iespaidumiem (6. att.: 14).

Terīnveida seklā trauka virsma rotāta ar sakrustotām ķemmes iespaidumu līnijām, trauka sienas laužuma vietā iespiežot sekla bedrītes, bet zem tām ieslīpas ķemmes spiedoga rindas (6. att.: 15).

Trauku ornamentēšanai lietotas arī seklu bedrīšu rindas, kuras nomaina gludā spiedoga veidots jumbveida motīvs (6. att.: 7). Uz trauku sienīņu fragmentiem vēl sastopamas rupjas auklas un ķemmes spiedoga likloča līnijas (inv. nr. 74: 43) (9. att.: 4). Auklas līnijas veido kompozīciju kopā arī ar putna cauruļkaula iespaidumu rindu un gludā spiedoga vertikāli iespiestu rindu (inv. nr. 74: 16).

Plānsieniņu kausveida traukiem ornamenti veidoti ar divām krustojošām gludā spiedoga un seklu bedrīšu rindām (inv. nr. 74: 50).

Par raksturīgu šīs grupas keramikas iezīmi jāuzskata trauku augšmalas virsmas rotājums, kas veido ieslīpas vai krustojošās līnijas.

Lubānas tipa keramikas vecumus ir noteikts, izmantojot Aiviekstes augšteces baseinā pētītās Lagažas apmetnes radioaktīvā oglekļa datus, kuri ļauj tās izgatavošanas laiku attiecināt uz periodu īsi pēc 2127./2077.–2032. g. pr.Kr. (dati kalibrēti).¹⁴

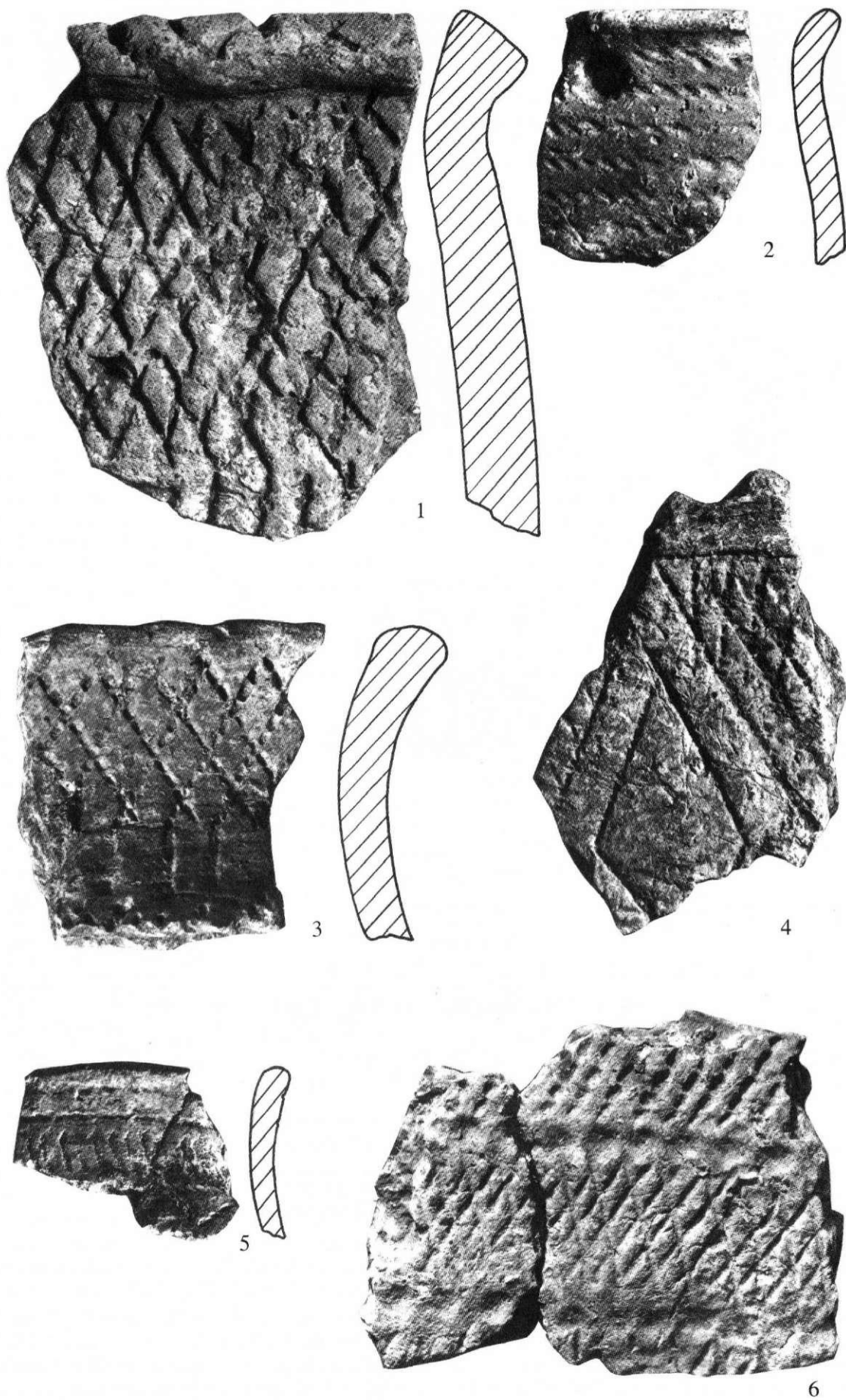
Eneolīta keramika Lubāna ezera ieplakā

Eneolītam atbilstošā Lubānas tipa keramika ir raksturīga arī Aboras I, Eiņu, Ičas, Lagažas un Malmutas grīvas apmetnēm, kur tās fragmentu skaits kopumā pārsniedz 4050 vienību. Vislielākā šīs keramikas kolekcija līdz šim iegūta Lagažas apmetnē – 2678 vienības.

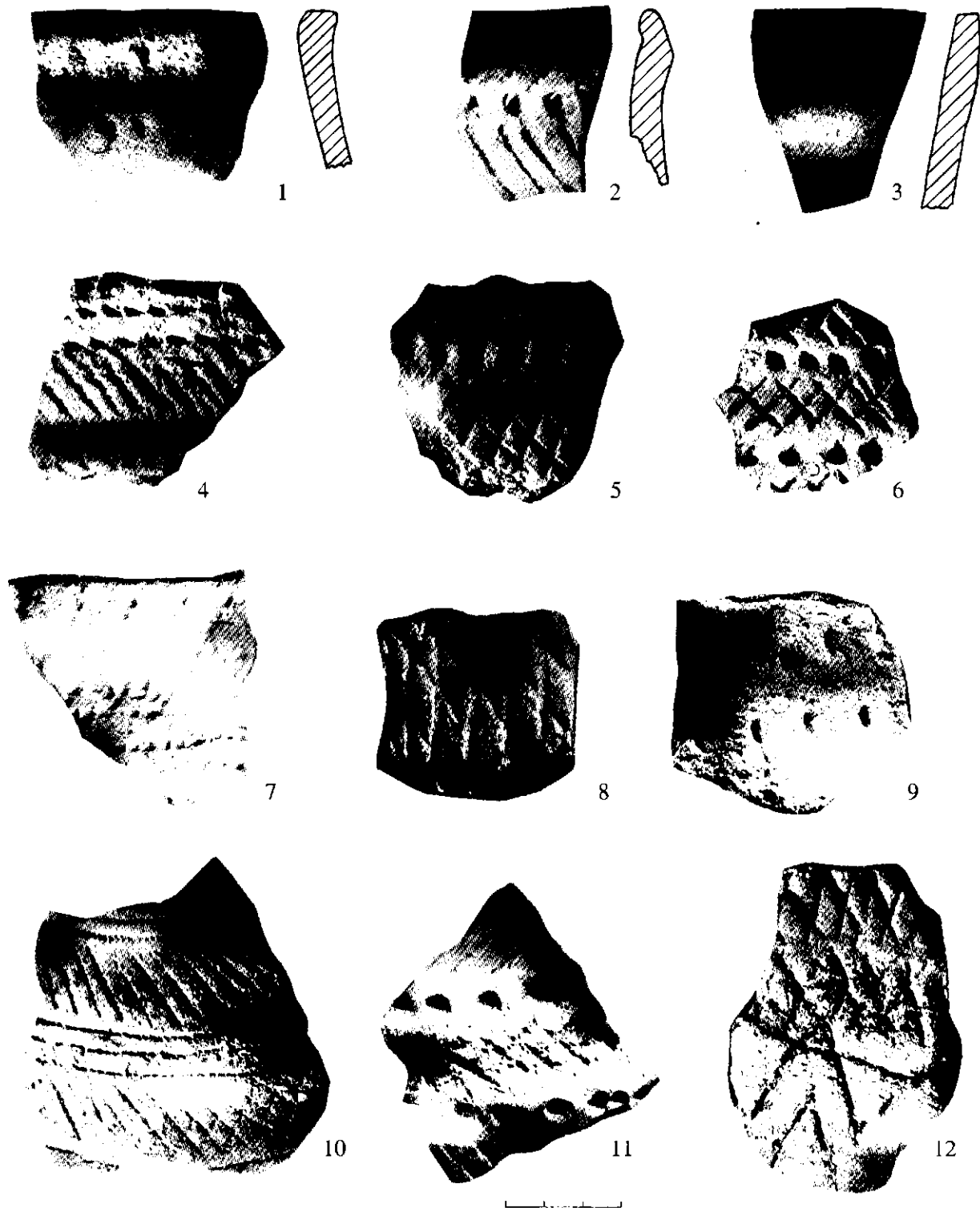
Pamestās salauztās keramikas daudzums apmetnēs nav liels. Tās izgatavotāji šeit apmetās ne uz pārāk ilgu laiku pirms Lubāna ezera ūdens līmeņa katastrofālās pacelšanās, kas ezera ieplakā ienākušajiem iedzīvotājiem lika uz visiem laikiem pamest šīs teritorijas.

Vēlā neolīta – eneolīta apmetņu topogrāfija Lubāna ezera ieplakā norāda, ka tieši šajā laikā te vēl varēja uzturēties un veikt saimniecisko darbību, tostarp arī kausēt varu un bronzu. Jaunie iedzīvotāji, kas apmetās vēlā neolīta apmetņu vietās, neveidoja lielu apdzīvotības masīvu, dodot priekšroku Aboras I un Lagažas apmetnēm kā galvenajiem apmešanās centriem Aiviekstes – galvenās ūdens maģistrāles tiešā tuvumā. Mazāk informācijas par šo keramiku iegūts Eiņu un Ičas apmetnēs.

Līdz šim norādes par Lubānas tipa keramiku un tās izplatību var atrast 20. gs. 70. gadu beigu publicētajos pētījumos. Jāatzīmē, ka Lubānas tipa keramikas izgatavotāji savas pēdas ir atstājuši arī dažās Lubāna ezera ieplakas vidējā neolīta apmetņu vietās – Kvāpānos II (inv. nr. 94: 216, 1743, 1745 u.c.) un Zvidzē (inv. nr. 118: 139, 189, 246, 273 u.c.). Abas minētās apmetnes

8. att. Lubānas tipa (1, 3, 4, 6) un AKK keramikas (2, 5) fragmenti. A. Čakstiņa foto

9. att. Keramikas ar organisku piejaukumu māla masai (1, 3, 9)
un Lubānas tipa keramikas (2, 4-8, 10-12) fragmenti. 1. Lozes foto

atrodas uz reljefa pacēluma, kas arī šajā gadījumā norāda uz nepieciešamību Lubānas tipa keramikas izgatavotājiem uzturēties sausās vietās, kuras nodrošināja kā reljefa pacēlumi klānos, tā arī Lubāna ezera senās akvatorijas piekraste.

Atzīmējams, ka Lubānas tipa keramikai analogijas meklējamas Daugavas augšteces un Dņepras labā krasta pietekas Drutas baseinā, kas liecina

par tās izplatības lielāku areālu, nekā konstatēts iepriekš. Šeit izdalītā Ziemeļbaltkrievijas kultūra balstās uz arheoloģisko izrakumu materiāliem, kas iegūti abos reģionos, bet līdz šim vēl nav publicēti. Ir atrodamas tikai norādes par šiem pētījumiem, kas, iespējams, ļauj Lubānas tipa keramikas izgatavotāju plūsmu uzskatīt par ienācējiem no minētajiem reģioniem.

Lubānas tipa keramika pēdējā laikā ir izraisījusi interesi arī saistībā ar vienas no lielākajām Eiropas rietumu un vidusdaļas eneolīta kultūrvienībām – zvanveida kausu kultūras izplatības ziemeļaustrumu robežas noteikšanu un ir tikusi apspriesta starptautiska simpozija laikā.¹⁵ Ir atzīts, ka Lubānas tipa keramikas ornamenti nes sevī tālas zvanveida kausu kultūras (*bell beakers*, *колоковидные кубки*) keramikas atskaņas. It īpaši tas izpaužas atšķirīgu horizontālu ornamenta zonu veidojumā uz trauku virsmas.

Šeit sniegtā informācija par Asnes apmetni pasvīturo te veikto arheoloģisko izrakumu nozīmīgumu

Austrumbaltijas vēlā neolīta – eneolīta pētījumos. Apmetnei ir ne tikai daudzfažu apdzīvotības raksturs, bet tā joprojām satur vērtīgu informāciju kā par auklas, tā arī Lubānas tipa keramiku, turklāt tā guvusi ievērtību ar unikāla dzintara figūrveida piekara atradumu. Tomēr fakts, ka apmetne atrodas zem ūdens sakarā ar augsta ūdens līmeņa mākslīgu uzturēšanu Lubāna ezerā zivsaimnieku vajadzībām, rada ļoti nopietnas bažas par tās pieejamību turpmāko izrakumu veikšanai. Tas nozīmē, ka Latvijas Kultūras ministrijas Pieminekļu aizsardzības pārvaldei būtu jāinformē attiecīgās instances par šīs apmetnes atrašanos nevēlamā vidē.

ATSAUCES

- ¹ *Лоце И. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины.* – Рига, 1979.
- ² *Loze I. The Lubāns, North Belarussian and Šagara Cultures as an Eastern Phenomenon of an Eneolithic Cultural Unit // The Northeast Frontier of Bell Beakers / Ed. by J. Czebreszuk, M. Szmyt (BAR International Series, 1155).* – Oxford, 2003. – Fig. 12, p. 133.
- ³ *Vankina L. The Collection of Stone Age Bone and Antler Artifacts from Lake Lubāna (Latvijas Vēstures muzeja raksti, nr. 4).* – Rīga, 1999.
- ⁴ *Bielis V. 1954. un 1958. gadā izstrādātā Lubānas zemes nosusināšanas un kompleksās izmantošanas shēma // Lubānas zemes problēma un tās risinājums.* – Rīga, 1974. – 64.–82. lpp.
- ⁵ *Nomals P. Vidzemes un Latgales purvu apskats. Die Moore Livlands and Lettgallens.* – Rīga, 1943. – 224., 225. lpp.
- ⁶ *Loze I. Pārskats par arheoloģiskajiem pārbaudes rakumiem Madonas rajona Asnes vēlā neolīta apmetnē (manuskripts LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē (turpmāk – LVI AMK), inv. nr. 93).*
- ⁷ *Loze I. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Madonas rajona Asnes vēlā neolīta apmetnē 1964. g. (manuskripts LVI AMK, inv. nr. 184).*
- ⁸ *Jaanits L. Über die estnischen Bootäxte von Karlova-Typus // Finkst Museum, 78.* – 1971. – S. 46–70.
- ⁹ *Winiger J. Dendrodatierte Schnurkeramik der Schweiz // Prachistorica, XX.* – Praha, 1993. – Abb. 39: 1, S. 74.
- ¹⁰ *Eberhards G. Ko glabā Lubāna ezers un klāni? // Zinātne un Tehnika.* – 1988. – Nr. 8. – 18.–20. lpp.
- ¹¹ *Loze I., Liiva A. Die Radiokarbonaten der Schnurkeramik in Lettland // Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik. Praha-Štífin 1.–6. 10. 1990: Die Chronologie der regionalen Gruppen. Zusammenfassungen.* – Freiburg, 1991. – S. 66.
- ¹² *Dresley V., Müller J. Die absolute Chronologie der Schnurkeramik in Tauber und in Mittelbe – Saale Gebiet // Die absolute Chronologie in Mitteleuropa 3000–2000 v. Chr. / Ed. J. Czebreszyk und J. Müller.* – Poznań, 2001. – S. 303, 304.
- ¹³ *Winiger J. Dendrodatierte ..* – S. 74, Abb. 39: 6.
- ¹⁴ *Loze I. The Lubāns, North Belarussian ..* – P. 125, table I.
- ¹⁵ *Turpat.* – 123.–135. lpp.

Ilze Loze

THE LATE NEOLITHIC SETTLEMENT SITE OF ASNE IN THE LAKE LUBĀNS DEPRESSION

Summary

The Late Neolithic-Eneolithic settlement site of Asne in the Lake Lubāns Depression, discovered as long ago as 1961, has still not been adequately reflected in the archaeological literature. Previously, only brief information about the site has been published. The site is important not only as one of the six Late Neolithic-Eneolithic sites in the Lake Lubāns Depression, but also because it offers the possibility of approaching the issue of repeated occupation of a site on the shore of Lake Lubāns (Fig. 1).

The settlement site was discovered along the route of the proposed Zvidziena canal and dam. It lies on a rise on the left bank of the Asnupīte stream. Its 0.50–0.55 m thick cultural layer formed in loam (Fig. 2).

The Asnupīte is one of the three rivers flowing into Lake Lubāns from the western shore, and its lower course lies opposite the southern end of a low island in Lake Lubāns. Beyond the island are the shallows known as Vidsēklis and Bargais sēklis. These places in particular were frequently visited in the Mesolithic and Neolithic in the course of fishing and waterfowl hunting, and so it is in these areas that the largest numbers of hunting and fishing implements were found, lost in the shallows of the lake and later forming a collection of 3500 bone arrowheads and spearheads, harpoons, knives, daggers, fish-hooks and shanks of composite fish-hooks. Between the island and the lake-shore there is one of the deepest spots in the basin

of Lake Lubāns, which is impossible to wade across even at present.

In the course of archaeological excavation in 1963 and 1964, an area of 78 m² was excavated, revealing the sites of two dwellings (Fig. 3). The walls of these are indicated by the pattern of postholes in the subsoil, having a diameter of 6–12 cm. Found in the settlement were semi-manufactured flint implements and amber ornaments. The flint implements – arrowheads, scrapers, knives, borers, burins and perforators – are typical of the Middle and Late Neolithic (Fig. 4). They are made of brown, yellowish brown, grey or black flint nodules, obtained in the course of exchange with neighbouring groups living in areas to the east or south-east. Slate implements – chisels – are in the form of medium-sized Late Neolithic thin-butted and thick-butted examples. A stone axe found near the settlement belongs to a type of battle-axe (Fig. 4: 46).

The inhabitants of the Asne site have left amber objects in their dwelling, exceptional among which is the figural pendant, with a lateral perforation, an original piece for which no analogy has been found in the East Baltic (Fig. 5: 1). The other amber projects are forms known from the Late Neolithic of the Lake Lubāns Depression: pendants with drillings from two adjacent faces and droplet-shaped pendants, circular and rectangular button-shaped beads and cylindrical beads (Fig. 5: 2–25). Also made from amber are two small tiny bowl-like vessels (Fig. 4: 39, 40).

The earliest inhabitants of the Asne site belonged to the Comb Ware Culture; they left sherds of their broken pottery vessels in the excavated areas above the subsoil (fragments of 131 vessels) and fragments belonging to a single vessel. The latter was decorated with wrapped cord impressions and rows of pits. This indicates that the inhabitants may have belonged to a later phase of the Comb Ware Culture. It is thought that a proportion of the flint inventory, particularly those pieces made from high quality black flint, is con-

nected with the Comb Ware in particular. A possible Comb Ware Culture settlement site has been discovered on the opposite, low-lying bank of the Asnupīte: here, in cleaning an exposure formed by the Zvidziena Canal, a semi-manufactured implement of black flint was found, as well as fragments of two Comb Ware vessels with bar impressions, and the leg bones of a large animal and fragments of a tubular bird bone.

Intensive occupation of the site is observed before and during the time of the Corded Ware Culture, when the inhabitants at Asne used beaker-shaped vessels with an incised herringbone design and cord impressions (Figs 6: 1–6, 9, 12; 8: 2, 5), as well as amphorae and beaker-shaped vessels with a collar below the neck (Fig. 6: 8, 10, 11). These types of vessels are variants of the classic Corded Ware vessel types, augmented with vessels of the local Corded Ware Culture. The latter were made of local clay, tempered with crushed shell, selecting the most characteristic forms: pots, beakers and vessels with a spherical body (Figs 7: 1–6; 9: 1, 3, 9). These include cord-impressed, textile-impressed and smooth-walled pottery with incised or impressed decoration.

The age of this pottery assemblage has been determined on the basis of radiocarbon dates of samples from the Abora I site: it is dated to 4250/4210–3870 BP.

The last, no less intensive occupation phase at the Asne site is associated with Lubāna Ware, characteristic of the Eneolithic, fragments of which constitute more than half of the total number of sherds from the excavated area of the site (Figs 8: 1, 3, 4, 6; 9: 2, 4–8, 10–12).

These vessels differ in morphology from classic Corded Ware Culture vessels, and from the local variants of the vessel types. Here, the observed vessel types include unusual variants of the large vessels: with a reverted rim, the surface of the rim sloping outward (Fig. 8: 1), beaker-shaped vessels, bowls and tureen-shaped vessels with a pronounced angle on the body.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. The map of Late Neolithic and Eneolithic settlements in Lake Lubāns wetland

Fig. 2. Topographic map of the Asne site

Fig. 3. Places of dwellings at the Asne site and distribution of artefacts

Fig. 4. Flint (1–5, 10–35), bone (6–9), clay (36–38, 41–43), amber (39, 40) and slate (44, 45) artefacts from the Asne site. Stray find of battle (boat) axe from Degumnicki (46)

Fig. 5. Amber jewellery from Asne site: 1 – the figural pendant; 2, 4, 7, 8 – pendants with drillings from two adjacent faces; 3 – the flat-concave pendant; 5 – the drop-shaped pendant; 6, 9, 11 – pendants with frontal holes; 12–22 – button-shaped beads; 23–25 – cylindrical beads and their semi-manufactured examples; 26 – the small bowl

Fig. 6. 1–6 – CWC beakers ornamented by incised lines; 9, 12 – impressions of cord; 8 – amphora; 10, 11 – pots with special bank under the neck; 7, 13–15 – the Lubāna type of pottery

Fig. 7. Pottery with organic admixture: 1 – the fragment of early textile C-type pot; 2 – fragment covered by cord impressions; 3 – amphora-type ware with globular body; 4 – the over-cord impressed ware fragment; 5, 6 – two fragments of pots of I and C-shaped profile

Fig. 8. Lubāna-type (1, 3, 4, 6) and CWC pottery fragments (2, 5)

Fig. 9. Pottery fragments with organic mixture (1, 3, 9) and Lubāna-type (2, 4–8, 10–12)

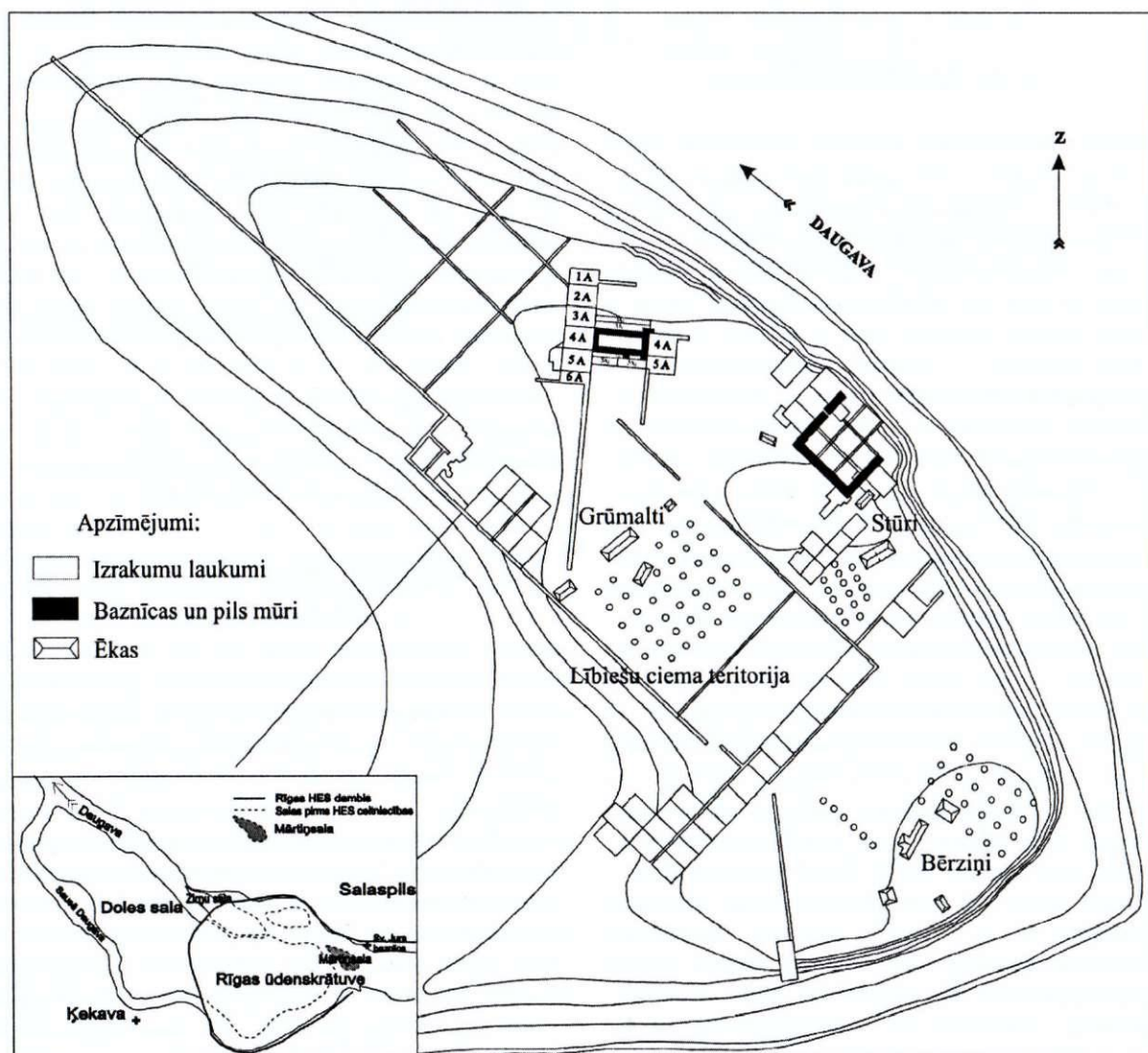
Vitolds Muižnieks

APBEDĪŠANAS TRADĪCIJAS MĀRTIŅSALAS BAZNĪCAS KAPSĒTĀ

IEVADS

Mārtiņsalas baznīca ar kapsētu atrodas Daugavas vidū pretī Salaspilij, tagadējās Rīgas HES ūdenstilpes robežās. Tā bija situēta agrākās salas ZA daļā, lībiešu ciema teritorijas robežās, blakus Mārtiņsalas mūra pilij (1. att.). 12. gs. beigās un 13. gs. sākumā

Mārtiņsala un tās iedzīvotāji daudzkārt minēti Indriķa hronikā – kā *Holme* un *holmensies*.¹ Kopš 1255. gada Mārtiņsala rakstītajos avotos sastopama ar nosaukumu *Kercholme* – Baznīcas sala. 14. gs. otrajā pusē šo nosaukumu mantojusi iepretim Mārtiņsalai Daugavas labajā krastā (Salaspilī) uzceltā ordeņa pils, kura dokumentos pirmo reizi minēta 1380. gadā.² Domājams, ka

1. att. Mārtiņsalas baznīcas un kapsētas situācijas plāns. A. Caunes uzņēmums

no šī laika plašākā aprītē ieviesies Mārtiņsalas nosaukums, kas aizgūts no šeit bijušās Sv. Mārtiņam veltītās baznīcas. Baznīcas celšanas gads tieši nav zināms. Iespējams, baznīcas celtniecība uzsāka jau Meinarda laikā vienlaicīgi ar mūra nocietinājumiem Daugavas krastā. Indriķa hronika vēsta, ka pils celtniecība notikusi 12. gs. 80. gadu otrajā pusē. Pirmās ziņas par baznīcu atrodamas Indriķa hronikas otrajā grāmatā, kurā aprakstīti notikumi bīskapa Bertolda laikā. Hronikā minēts, ka 1197. gadā bīskaps Bertolds iesvētījis Mārtiņsalas kapsētu. Šajā laikā pastāvējusi arī baznīca, jo, kā raksta hronikas autors, kapsētas iesvētīšanā savā starpā strīdējušies lībiešu vecākie (labieši): vieni gribēja bīskapu baznīcā sadedzināt, citi – nosist, vēl citi – noslīcināt.³ Tā kā kapsētu parasti iesvētīja kopā ar baznīcu, iespējams, ka 1197. gadā vienlaicīgi ar kapsētu konsekrēts arī Mārtiņsalas dievnams, kas sākotnēji bijusi koka celtnie. Domājams, ka mūra baznīca uzcelta pēc pirmās nodedzināšanas 1202./1203. gada ziemā zemgaļu sirojuma laikā.⁴ Draudze šeit darbojusies līdz 16. gs. otrajai pusei, kad Livonijas kara laikā 1577. gadā noposta baznīcu un to vairs neatjauno. 1613. gada baznīcu vizitācijas protokolā šeit atzīmētas tikai drupas.⁵

IZPĒTES VĒSTURE

Pirmie arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā veikti jau 19. gs. beigās – 1897. gadā, kad senatnes pētnieka A. Buholca vadībā atsegti baznīcas un pils mūri un veikta gruvešu attīrīšana to robežās. Baznīcā izpētīta austrumu daļa, konstatējot vairākas interesantas kapa plāksnes un zem tām atsedzot apbedījumus. Baznīcas ZA daļā atklāta piebūve, kura savā laikā izmantota par kaulu kambari. A. Buholca izrakumos baznīcā un it īpaši pilī atrasts ap 1000 senlietu, kas nodotas toreizējam Rīgas Doma muzejam, bet kopš 1936. gada glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas fondos. Spriežot pēc 1904. gadā publicētā referāta, 1897. gada izrakumos attīrītās baznīcas sienas no ārpuses, bet iekšpusē gruveši izvakti no telpas A gala. Baznīcas R daļā un kapsētā 19. gs. beigās pētījumi netika veikti. Atsevišķi apbedījumi konstatēti, vienīgi attīrot piebūvi baznīcas ZA daļā un netālu no tās kapsētā aprokot kaulus no kaula kambara.⁶ Plaša apjoma izrakumi Mārtiņsalā norisējuši 20. gs. 60. un 70. gados sakarā ar plānotās Rīgas HES applūdināmās zonas arheoloģisko izpēti. No 1966. līdz 1973. gadam LPSR ZA Vēstures institūta arheologu A. Zariņas un Ē. Mugurēviča vadībā pētījumi veikti Mārtiņsalas lībiešu ciema teritorijā, mūra pilī, baznīcā un kapsētā.⁷

Arheoloģiskās ekspedīcijas darbu sāka 1966. gada pavasarī. No 26. aprīļa līdz 1. jūlijam Ē. Mugurēviča vadībā darbi norisa galvenokārt apmetnes teritorijā. Kapsētā tika iemērītas divas 1 m platas pārbaudes tranšejas Z (50 m) un R (25 m) virzienā. Plašāku kapsētas izpēti veica otrā Mārtiņsalas ekspedīcija A. Zariņas vadībā, kas no 1. jūlija līdz 5. novembrim

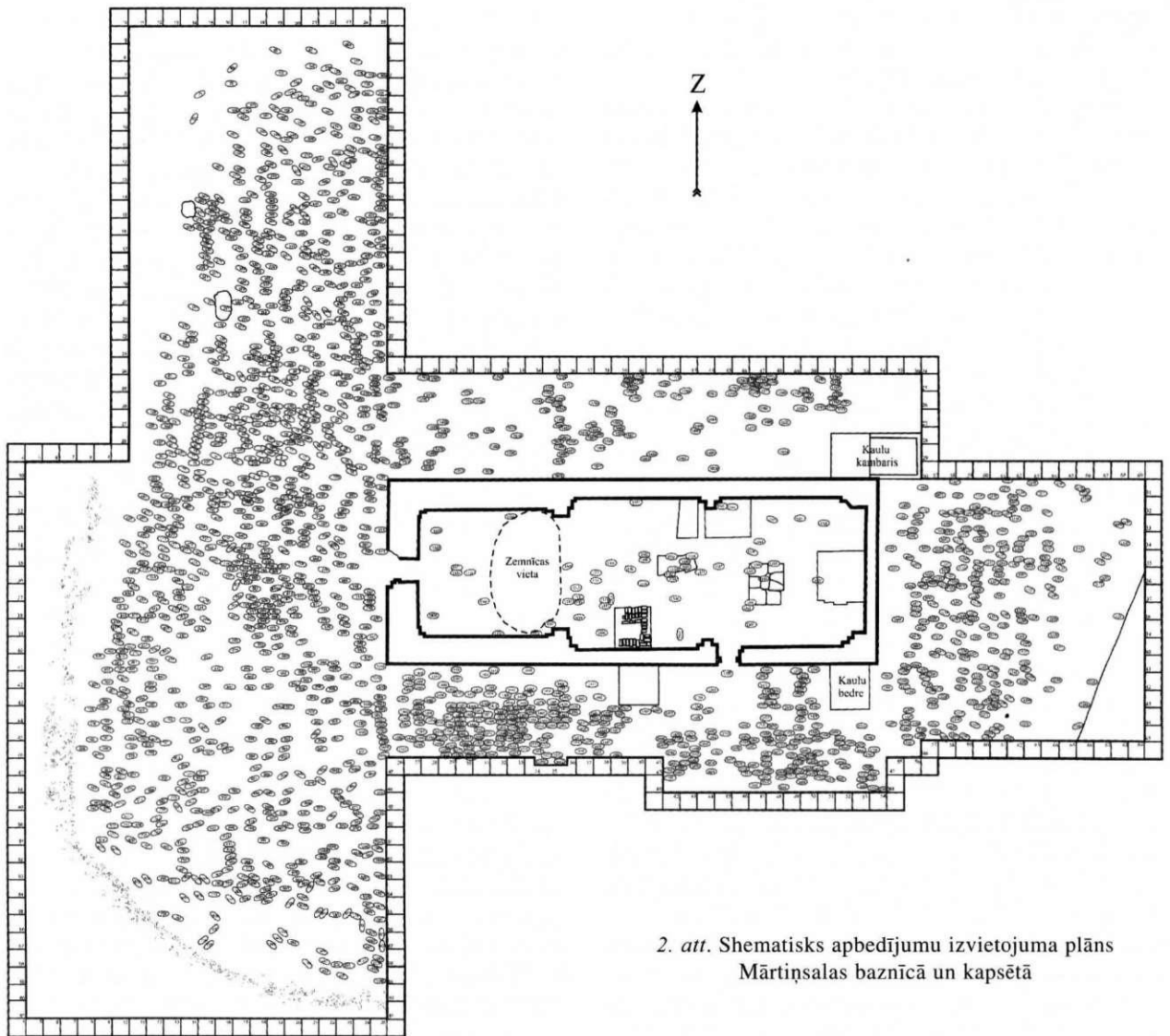
sešos izrakumu laukumos pilnīgi izpētīja kapsētas daļu baznīcas R pusē. Baznīcas A galā izrakumus veica tikai 4. un 5. laukuma pagarinājumu robežās. Pārējos gados izrakumus kapsētā un baznīcā turpināja Ē. Mugurēviča vadītās ekspedīcijas. 1967. gadā pētījumi tika veikti baznīcā, iztīrot no gruvešiem tās R pusi, bet 1968. un 1969. gadā – baznīcas A daļā. No 1970. līdz 1973. gadam pētījumi veikti kapsētā gar baznīcas Z un D sienu.

Pavisam periodā no 1966. līdz 1973. gadam izrakumi izdarīti aptuveni 1910 m² lielā platībā, atsedzot 1808 apbedījumus. Baznīcā izpētīti 55 kapi, bet apkārt baznīcai ierīkotajā kapsētā – 1753 apbedījumi. Kapu inventārā un savrupatradumos iegūts vairāk nekā 2500 senlietu. Antropoloģiskais (cilvēku skeleta kaulu) materiāls savākts aptuveni no 700 apbedījumiem.⁸

Šī raksta ietvaros aplūkotas apbedīšanas tradīcijas, kas ievērotas, apglabājot mirušos kapsētā ārpus baznīcas, un kas līdz šim analizētas salīdzinoši mazāk nekā kapsētas teritorijā un apbedījumos atrastās senlietas. Apbedīšanas tradīciju analīze veikta, balstoties uz apbedījumiem (kopskaitā 800), kuros atrasts kapa inventārs.⁹ Vadoties pēc senlietu kategorijām un to datējuma, kapsētā izpētītie apbedījumi sadalīti trīs hronoloģiskās grupās. Visai precīzu kapsētas izmantošanas laiku un pārējo senlietu datējumu ļāva noteikt monētas. No tām agrākās ir no 12./13. gs. mijas, bet vēlākās attiecas uz 17. gs. sākumu. Spriežot pēc atradumiem, visintensīvāk kapsēta izmantota periodā no 14. gs. otrās puses līdz 16. gs. sākumam. Šim laika posmam raksturīgais kapa inventārs atrasts 649 (81%) apbedījumos. Salīdzinoši maz (75 jeb 9,5%) atklāts apbedījumu ar 13. gs. un 14. gs. pirmās puses kapa inventāru. Līdzīgi arī 16. gs. otrās puses un 17. gs. sākuma apbedījumi (76) ar kapa inventāru veido 9,5% no kopējā kapu skaita. Relatīvais kapu datējums un apbedījumu hronoloģiskās grupas ļāva izvērtēt kapsētas iekārtojumu, apbedījumu izvietojumu un izsekot pārmaiņām mirušo apbedīšanas veidā.

KAPSĒTAS TERITORIJA UN TĀS PLĀNOJUMS

Mārtiņsalas kapsēta aizņēmusi ap 0,3 ha lielu teritoriju visapkārt baznīcas drupām. Izrakumu laikā izpētītas aptuveni trīs piektdaļas. Kapsētas robežas izdevies precīzi noteikt DR un ZR daļā, kur bija saglabājušās liecības par kapsētas žogu (2. att.). Aptuveni 20 m attālumā no baznīcas DR stūra virzienā uz dienvidiem A. Zariņas izrakumu laikā tika konstatētas no plienakmeņiem krauta žoga paliekas, kas norobežojušas kapsētas DR daļu. Virs pamatzemes vienā kārtā likta akmeņu rinda bija saglabājusies 0,5–1 m platā joslā 6., 5., un 4. izrakumu laukuma robežās. Baznīcas Z pusē žoga paliekas netika konstatētas. Par to liecināja vienīgi kapsētas ZR daļā atsegto apbedījumu (66.–69., 71., 122. k.) kārtojums poslokā, kas acīmre-

2. att. Shematisks apbedījumu izvietojuma plāns
Mārtiņsalas baznīcā un kapsētā

dzot bijis pieskaņots žogam. Spriežot pēc apbedījumu izvietojuma izpētītajos izrakumu laukumos baznīcas R pusē, apkārt baznīcai ierīkotā kapsēta atradusies ar nelielu nobīdi ZR–DA virzienā. Turpretī baznīca bijusi orientēta precīzi A–R virzienā. Domājams, ka žogs apkārt kapsētai agrāk turpinājies 20 m attālumā no baznīcas D sienas un 25 m attālumā no baznīcas Z sienas. Šeit izpētītas diemžēl pavisam nelielas – 5–7 m platas joslas blakus baznīcai, nesasniedzot kapsētas žogu. Kapsētas robeža netika konstatēta arī tās A daļā, neskatoties uz to, ka šeit iemērīts izrakumu laukums 15 m garumā. Nosacīti par kapsētas A robežu var pieņemt kādas saimniecības ēkas mūra pamatus, kas ieslīpi ZA–DR virzienā šķērsoja laukuma A galu. Tālāk no baznīcas virzienā uz austrumiem bija vērojama arī mazāka apbedījumu intensitāte, kas acīmredzot liecināja par kapsētas perifēriju.

Apbedījumi kārtoti rindās, lai gan to regularitāte izsekojama ļoti reti. Apbedījumu rindas labāk saskatāmas kapsētas perifērijā, kur nav notikusi atkārtota mirušo apbedīšana vienā un tajā pašā vietā. Piemēram, tuvāk kapsētas žogam, baznīcas Z pusē un tās austrumu daļā. Kapu atstatums rindās dažāds, sākot

ar 20 cm līdz 1 metram. Biežāk apbedījumi veido nelielas grupiņas, kur cieši blakus cits citam guldīti divi – seši mirušie (742.–747. k. u.c.). Nereti, kā tas redzams kapsētas kopplānā, apbedījumi koncentrējas vienkopus dažādā dziļumā viens virs otra. Labi to iespējams izsekot baznīcas Z pusē, kur mirušo apbedīšana nav norisējusi intensīvi. Šeit vērojamas vairākas apbedījumu grupiņas (1743.–1747., 1776., 1777., 1792. k. u.c.), kas, domājams, ir vienas saimes vai ģimenes kapu vietas.

Nav saglabājušās drošas liecības, vai virs apbedījumiem atradušās kapa zīmes. Saskaņā ar baznīcas priekšrakstiem parasti mirušajam galvgalī novietoja krustu. Pie baznīcām iesvētītās kapsētās, kur bija uzstādīts liels kapsētas krusts, atsevišķas kapa zīmes varēja arī nelietot.¹⁰ Nav zināms, vai viduslaikos Latvijas teritorijas kapsētās kapa zīmes vienmēr tika uzstādītas. Interesanti atzīmēt, ka Sembas (Prūsijā) bīskaps Mihaels Junge 15. gs. sākumā izdotajos rīkojumos norādījis nepieciešamību iežogot kapsētas un aizliedzis virs kapiem novietot krustus.¹¹ Spriežot pēc konteksta, acīmredzot šāda rīcība bija saistīta ar vēlmi nodrošināt brīvu pārvietošanās iespēju kapsētās, kas

bija nepieciešama liturģisko ceremoniju laikā (procesijās), kā arī nereti kapsētas izmantojot par pulcēšanās, darījumu un iecienītām tirgus vietām.

Mārtiņsalas kapsētā par kapa zīmi var uzskatīt 2. un 3. izrakumu laukuma robežās atrasto ovālas formas 70×140 cm lielo granīta akmeni. Tajā bija iegravēti četri krusti un precīzi nenosakāma, domājams, īpašuma zīme. Līdzīgi simboli atklāti uz kapakmeņiem Rīgas Doma baznīcas kapsētā un ir zināmi arī uz J. K. Broces zīmējumu albumā attēlotā šūnakmens krusta pie vecās Allažu baznīcas.¹² Acīmredzot šis krustakmens ir saistāms ar kapa zīmi, kas apzīmējusi viena indivīda vai veselas ģimenes apbedījumu vietu.¹³ Līdzīgi krustakmeņi Latvijā atrasti arī citās 14.–18. gs. apbedīšanas vietās.

Nav zināms, vai viduslaikos tagadējā Latvijas teritorijā pastāvēja normas, kurās bija noteikts mirušo guldīšanas dziļums. Rietumeiropā pieaugušos parasti apglabāja vienu olekti, bet bērņus atbilstoši to vecumam līdz pusolektij dziļās kapa bedrēs.¹⁴ Mārtiņsalā mirušie atklāti 30–194 cm zem kapsētas virsmas līmeņa. Visbiežāk apbedījumi atsegti 60–100 cm dziļi. Samērā nelielais apbedījumu dziļums – no 30 līdz 50 cm – varbūt daļēji skaidrojams ar to, ka kapsētas teritorija agrāk lauksaimnieciski apstrādāta, arī Daugavas palu ūdeņi pirms Ķeguma spēkstacijas uzcelšanas nereti skalējušies šai salas daļai pāri, aiznesot zināmu zemes kārtu. Visdziļāk apbedījumi atklāti pie baznīcas. Šeit apbedījumu dziļums mākslīgi palielinājies, ap baznīcu uzkrājoties būvgružu slānim, kā arī 19. gs. beigu izrakumos baznīcas iekšpusē izraktās zemes izberot mūru tuvumā, visapkārt baznīcas drupām izveidojot 0,5–1 m biezu un 2–3 m platu būvgružu valni.

Apbedījumu dziļuma atšķirības ir skaidrojamas arī ar mirušo guldīšanu vairākās kārtās. Mārtiņsalas kapsētā, ilgstoši glabājot, apbedījumi novietoti trīs – četrās kārtās. Ļoti blīvi mirušie apbedīti blakus baznīcai tās D un A pusē. Intensīvi izmantota kapsētas R daļa, it īpaši baznīcas priekšpusē. Salīdzinoši retāk mirušo apbedīšana veikta baznīcas Z pusē.

Mirušos ierokot vienu virs otra, bieži postīti agrākie apbedījumi. Pavisam konstatēti 1335 (76%) traucēti kapi. No tiem ļoti stipri postīti 819 (47%). Šajos kapos no skeleta bija saglabājušies tikai atsevišķi kauli, galvgalis vai kāju stilbi. Daļa apbedījumu traucēta arī saimnieciskās darbības rezultātā – apstrādājot zemi un veicot būvdarbus. Kapsētas A galā kapi postīti, ceļot saimniecības ēku. Atsevišķi apbedījumi traucēti, ceļot baznīcu, jo vairāki kapi gan baznīcā, gan ārpus tās daļēji tika atsegti zem baznīcas mūra sienām. Baznīcā un tās Z pusē apbedījumi traucēti ar Pirmā pasaules kara blindāžām (zemnīcām).

Kapsētas izmantošanas laikā postīto apbedījumu kauli ir novietoti speciāli šim nolūkam paredzētās vietās – tā dēvētajos kaulu kambaros. A. Buholca izrakumos 19. gs. beigās baznīcas ZA stūra piebūvē izdevās atklāt kaulu kambari, kur starp gruvešiem tika savākti 134 galvaskausi. A. Zariņas izrakumu laikā kaulu bedri, kur nekārtīgi kopā bija samesti kauli no

izpostītiem kapiem, konstatēja baznīcas DR stūrī, bet Ē. Mugurēviča izrakumos – baznīcas D pusē.

Apbedījumu dziļums un kārtas iespēju robežās ļauj datēt kapus. Stratigrāfiski bija vērojams, ka dziļāk ieraktie apbedījumi parasti bija arī hronoloģiski agrāki. Uzskatāmi to varēja novērot kapsētas daļā apkārt baznīcai, kur dziļāk par 1 metru bija guldīti 13. gs. un 14. gs. pirmās puses apbedījumi, bet seklāk virs tiem – jaunāki kapi. Pārējā kapsētas teritorijā dziļākie kapi ne vienmēr bija hronoloģiski agrāki. Šeit dažkārt 13. gs. un 14. gs. pirmās puses apbedījumi atsegti ļoti sekli – 30–40 cm dziļi. Dažādā dziļumā mirušie apglabāti arī 14. gs. otrajā pusē un 15.–17. gadsimtā. Šī laika apbedījumi atsegti no 30 cm līdz vairāk nekā 1,6 m dziļi. Ņemot vērā kapu dziļumu un atrasto kapa inventāru, nosacīti varēja izsekot apbedījumu izvietojuma hronoloģiskajai secībai. 13. gs. un 14. gs. pirmās puses kapi koncentrējās galvenokārt apkārt baznīcai. 16. gs. otrās puses un 17. gs. sākuma apbedījumi ierakti baznīcas R daļā, tuvāk ieejai. Savukārt 14. gs. otrās puses – 16. gs. sākuma kapi sastopami visā kapsētas teritorijā.

APBEDĪŠANAS VEIDS UN TRADĪCIJAS

Arheoloģisko izrakumu materiāls ļauj spriest par apbedīšanas veidu, kas tikai daļēji atspoguļo rituālu. Izrakumu laikā konstatējami atsevišķi apbedīšanas rituāla elementi, kas kopumā neatklāj apbedīšanas gaitu un tradīcijas, kas ievērotas, sagatavojot mirušos apbedīšanai, izvadot tos no mājām vai baznīcas, guldot kapā un pieminot mirušos pēc bērēm un atceres dienās. Par šiem jautājumiem ir saglabājušās arī skopas rakstīto avotu ziņas. Rietumeiropā un, domājams, arī Livonijā katoļu baznīcas ievērotais bērņu rituāls bija iekļauts speciāli šim nolūkam paredzētās liturģiskās grāmatās, kuru latīniskie nosaukumi varēja būt dažādi (*pontificale, manuale, sacerdotale, pastorale, agenda, rituale* u.c.). Līdz mūsdienām saglabājušies baznīcas ceremoniju apkopojumi, sākot ar 16. gs. beigām, bet galvenokārt 17. un 18. gs., kad tos izdeva gan katoļu, gan luterāņu baznīcā.¹⁵ 17. gs. plašākā apgrozībā ieviesās pēc Tridentas koncila sagatavotais ceremoniju apkopojums ar nosaukumu *Rituale Romanum*, kas pirmo reizi publicēts 1614. gadā. Sākot ar 17. gs., šis izdevums tika izmantots atsevišķu bīskapiju vietējo ceremoniju kārtības izstrādē, un laika gaitā tas kļuva par saistošu visai katoļu baznīcai.¹⁶ Līdz tam ceremoniju un rituālu kārtība nebija unificēta, lai gan viduslaikos pastāvēja arī plašāki baznīcas rituālu un ceremoniju apkopojumi.¹⁷ Katrā bīskapijā un baznīcas provincē varēja ievērot savus atbilstoši vietējām tradīcijām un paražām izstrādātus rituālus, kas pamatnostādnēs un teoloģijā nebija pretrunā ar katoļu baznīcas mācību. Savi ceremoniju apkopojumi viduslaikos bija katram garīgajam mūku ordenim. Tādi bijuši arī Zobenbrāļu un Vācu ordenim. Diemžēl ordeņa arhīvos un bibliotēkās liturģiskā literatūra saglabājusies fragmentāri.¹⁸

Šī raksta autoram nav zināmas arī Livonijas bīskapiju liturģiskās grāmatas, kurās būtu aprakstīta apbedīšanas kārtība viduslaikos. Līdz ar to nav noskaidrojams, kādus ceremoniju krājumus paraugus toreiz izmantojuši un vai Livonijas diecēzēm bijuši savi ceremoniju apkopojumi.¹⁹ Domājams, ka Livonijā ievērota līdzīga bērū kārtība kā Rietumeiropā. Mirušā sagatavošanas un apbedīšanas gaitā izdalīti vairāki posmi (miršanas brīdis, izvadīšana, guldīšana kapā, mirušo pieminēšana pēc bērēm un atceres dienās), kuru laikā skaitīti vai dziedāti psalmi, lasīti izvilkumi no evaņģēlija un lūgšanas. Ar šo apbedīšanas rituāla sastāvdaļu izpēti galvenokārt nodarbojas reliģijas pētnieki.²⁰ Arheoloģisko izrakumu materiālu interpretēšanā bērū apraksti izmantojami tikai daļēji. Svarīgas šajā ziņā ir bērū rituālu aprakstos sniegtās anotācijas (rubrikas), kas domātas garīdznieku informēšanai par apbedīšanas kārtību un noteiktu liturģisko darbību secību. Tajās atrodamas norādes arī par mirušo sagatavošanu apbedīšanai – apģērbšanu, roku novietojumu, guldīšanu zārkā u.c. darbībām, kuras ir iespējams izsekot apbedīšanas vietu arheoloģiskajā materiālā.

Ugunskapi

Nav šaubu, ka Mārtiņsalas kapsētā viduslaikos mirušo izvadīšana veikta garīdznieka klātbūtnē un saskaņā ar baznīcas priekšrakstiem. Par to nepārprotami liecina mirušo apglabāšana baznīcā un apkārt tai iesvētītā kapsētā, kas bija norobežota ar mūra žogu. Ievēroti arī vairāki citi baznīcas priekšraksti. Konsekventi praktizēta tradīcija mirušos apbedīt nesadedzinātā veidā. No 1753 izpētītajiem kapiem tikai viens apbedījums (1800. k.) ir pieskaitāms ugunskapam. Tas tika atklāts Ē. Mugurēviča izrakumos baznīcas Z pusē 3A₂ laukumā. Apbedījums atradās vienkopus ar 1754., 1755., 1770., 1771., 1789., 1795., 1801. kapu. 1800. kapa bedres kontūras iezīmējās 50 × 60 cm lielā platībā. Skeleta kauli sajauktā stāvoklī kopā ar ogleņiem tika atsegti 1,16 m dziļumā. Var uzskatīt, ka šis apbedījums ticis sadedzināts, bet ne gluži pilnīgi, jo starp kalcinētiem kauliem bija arī daži nedeguši. No tiem vislabāk saglabāties apakšžoklis.

Nav zināmi iemesli, kādēļ kapsētā pie baznīcas apglabāts daļēji apdedzis vai apdedzināts mirušais. Pēc baznīcas mācības mirušo kremācija bija pretrunā ar miesas augšāmcelšanos, tāpēc viduslaikos un arī vēlāk to parasti piemēroja kā bargāko sodu.²¹ Neskatoties uz to, viduslaiku rakstītajos avotos atrodamas liecības, ka mirušo kremāciju Livonijā praktizējuši arī kristītie vietējie iedzīvotāji. Spilgts piemērs ir Indriķa hronikā ievietotais apraksts par Turaidas novada lībiešu vecākā Kaupo nāvi.²² Mirušo dedzināšana vairākkārt minēta arī saistībā ar Livonijas ordeni, kura pārstāvji to praktizējuši, lai atvieglotu kritušo kareivju mirstīgo atlieku transportēšanu. Piemēram, Vartberges Hermaņa Livonijas hronikā sniegta ziņa, ka 1375. gada karagājienā uz Lietuvu lietuvieši nogalinājuši 25 ordeņa brāļus. Landmaršals (Robins fon Elcens) kopā ar savējiem sadedzinājis kritušo miesas un devies tālāk.²³

Rietumeiropā krustakaru periodā bija izplatīta prakse sadalīt un vārīt kritušos, lai tādā veidā no miesas atdalītu kaulus un tos tālāk nogādātu atpakaļ uz dzimto zemi.²⁴ Nav zināms, kas pēc tam tika darīts ar atdalīto miesu, vai tā tika aprakta vai sadedzināta. Parasti pārvietoja mirušo kaulus. Šķiet, ka līdzīgi noticis arī gadījumā ar Kaupo. Hronikā teikts, ka viņa miesa tika sadedzināta, kauli aizvesti uz Līvzemi un apglabāti Kubeselē. Iespējams, ka Livonijā paralēli Rietumeiropas praksei tika aizgūta un plašāk izmantota vietējo iedzīvotāju (lībiešu, kuršu un prūšu) tradīcija sadedzināt jeb kremēt mirušos.²⁵ Abas parādības toreiz asi nosodījusi baznīcas vadība, piedraudot ar ekskomunikāciju. Pret necienīgu apiešanos ar mirstīgām atliekām, tās sadalot un vārot, 1300. gada bullā vērsies pāvests Bonifācijs VIII.²⁶ Pāvests Klements II 1310. gada bullā nosodījis Livonijas ordeni par kritušo sadedzināšanu, pārmetot, ka ordeņa brāļi pickkopjot pagānu tradīcijas.²⁷

Šķiet, ka Livonijas kristianizācijas sākumposmā vietējo iedzīvotāju tradīcija dedzināt mirušos sākotnēji atsevišķos gadījumos tika pieļauta. Par to liecina ļoti reti, tomēr arheoloģiski pētītajās Vidzemes viduslaiku kapsētās konstatētie ugunskapi.²⁸ Vidzemes lībiešu un latgaļu apdzīvotajā Idumejas novadā ugunskapi atsegti Raiskuma pagasta Teņņu (8. k.) un Drabešu Uplantu (63., 84. k.) kapsētā.²⁹ Daugavas lejtecē ugunskapi atklāti Mārtiņsalā (1800. k.) un Ikšķilē (280., 583. k.). Interesanti, ka abās pēdējās apbedīšanas vietās ugunskapi atsegti pie baznīcas ierīkotā kapsētā. No šeit izpētītajiem trīs apbedījumiem kapa inventārs atrasts tikai vienā – 280. sievietes ugunskapā, datējamā ar 13. gadsimtu. Mārtiņsalas kapsētā atsegtais 1800. ugunskaps nav precīzi datējams. Domājams, ka Vidzemes lībiešu apdzīvotajos novados tradīcija dedzināt mirušos saglabājusies arī vēlāk – 14. gs. pirmajā pusē, par ko liecina pētījumi Teņņu un Uplantu kapsētā. Spriežot pēc rakstīto avotu liecībām un apbedīšanas vietu arheoloģiskā materiāla, mirušo kremācija ievērojami noturīgāka bijusi kuršu apdzīvotajā reģionā, kur tā praktizēta 14. un vēl 15. gadsimtā.

Skeletkapi

Kapa bedres, ogles un trauku lauskas. Mārtiņsalas kapsētā izpētītie skeletapbedījumi atsegti 30–194 cm dziļi. Mirušie guldīti taisnstūra formas kapa bedrēs ar noapaļotiem galiem. Atsevišķu kapa bedru kontūras iezīmējās reti. Tās izsekojamas dziļāk ieraktajiem apbedījumiem un vietās, kur mirušo apbedīšana nebija veikta intensīvi. Kapsētas teritorijā, kur mirušie bija guldīti vairākās kārtās un cieši blakus cits citam, kapa bedres skaidri neiezīmējās. Kapa bedru robežās un pie skeletu kauliem dažkārt konstatētas ogleļtes. Tās atklātas 22 apbedījumos zem skeleta, virs tā, galvaskausa rajonā un kapa bedres aizbērūmā. 726. un 1608. kapā bija saglabājušās degušu koku paliekas, kas kapa bedres aizbērūmā, domājams, nokļuvušas no ugunskuriem. Minētie atradumi, iespējams, liecina par zemes atkausēšanas pasākumiem ziemā, gan par citām

darbībām – ugunsrituāliem (kapa vietas šķīstīšanu), bērū mielastu, kas noturēts pie kapa, u.c. Iespējams, ka atsevišķos Mārtiņsalas kapsētas apbedījumos tās iejauktas, atsākot apbedīšanu pēc rakstītajos avotos minētās baznīcas nodedzināšanas un netālu no tās ierīkotās pils nopostīšanas. Nav izslēgts, ka pirms baznīcas uzcelšanas kapsētas teritorija bija apdzīvota un šeit atradusies apmetne. Par to varētu liecināt savrupatradumos gan kapsētā, gan baznīcā atrastās māla trauku lauskas. Varētu domāt, ka daļa no tām ir saistāma ar vēlā dzelzs laikmeta lībiešu līdenajos un uzkalniņu kapulaukos praktizēto tradīciju mirušā kājgalī vai galvgalī novietot māla podu. Tomēr Mārtiņsalas un arī Ikšķiles kapsētas senākajos apbedījumos šāda tradīcija nav novērota. Tāpat nav izdevies konstatēt rituālos pavardus, kas nereti blakus apbedījumiem ir sastopami Daugavas lībiešu vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos. Mārtiņsalas kapsētā atrastas tikai atsevišķas lauskas pavisam 12 apbedījumos, kas datējami ar 14. gs. otro pusi un 15., 16. gadsimtu.

Oglīšu un māla trauku klātbūtne apbedījumos un to atrašanās kapsētā varētu liecināt par bērēs un mirušo atceres dienās rīkotajām svinībām. Saskaņā ar baznīcas mācību mirušo piemiņas dienās notika aizlūgumi par aizgājēju dvēselēm. Parasti tā bija 3., 7., 9., 30., 40. diena vai gadadiena pēc bērēm, kad baznīcā tika noturēti dievkalpojumi (mises) un apmeklētas tuvīnieku kapu vietas. Visā katoļu baznīcā kopēja mirušo atceres diena kopš 11. gs. līdz pat mūsdienām tiek atzīmēta novembra sākumā.³⁰ Atsevišķus aizlūgumus varēja noturēt arī biežāk. Piemēram, 1305. gada Daugavgrīvas cisterciešu klostera pārdošanas aktā Vācu ordeņa mestrs un brāļi apņemas katru nedēļu noturēt aizlūgumu par Daugavgrīvas klostera kapsētā apbedītajiem cisterciešu ordeņa brāļiem un tos pieminēt arī citās mirušo atceres dienās.³¹ Viduslaikos starp mirušajiem un dzīvajiem sabiedrības locekļiem saglabājās cieša saikne. Katras kopienas pienākumos ietilpa rūpēties par aizgājējiem un uzturēt dzīvu viņu piemiņu. Iespējams, ka lielā uzmanība, kas tika veltīta aizgājējiem, sekmēja seno ar mirušo kultu saistīto tradīciju ilgstošu noturību, kur garīga rakstura rūpes bija savijušās ar materiālām. 16.–17. gs. rakstītajos avotos vairākkārt norādīts, ka bērēs mirušajiem kapā tiek likta pārtika. Jezuīts Stribingijs 1606. gada ziņojumā rakstījis: “Tie noliek kapā pie aizgājēja galvas maizes klaipu, domādami, ka tas būs viņam nepieciešams tik tālā ceļā. Labā rokā viņi tam iedod vēl otru maizes klaipu, lai tas to varētu pamest Cerberam, kas piesiets pie paradīzes vārtiem, lai atļautu tam bez kaites ieiet.”³² Līdzīgu tradīciju minējuši arī 16. gs. hroniku un ceļojumu aprakstu autori Maļeckis, Strijkovskis un Vunderers, norādot, ka mirušajiem līdzī kapā dod maizi un alus krūzi, lai dvēsele neciestu slāpes un badu.³³

Rakstītie avoti satur plašu informāciju arī par mirušo atceres dienu svinībām dzīvesvietās un kapsētās. 1428. gada Rīgas provinces koncila statūtos nodaļā “*De Sepulturis*” rakstīts, ka iedzīvotāji rīko baznīcās un iesvētītās kapsētās dzīres, izliekot saviem miruša-

jiem vecākiem un draugiem ēdienu un dzērienu, domādami, ka tas tiem sagādā mierinājumu, un izpilda tur arī dažus citus pagāniskus māņus.³⁴ Līdzīga rakstura liecības par mirušo mielošanu sniedzis Dionīsijs Fabrīcijs 17. gs. sākuma hronikā: “Ik gadus viņi mēdz svinēt senču piemiņu, katrs par sevi tos viņu vārdos saucot, un tas notiek novembra mēnesī ap mirušo piemiņas dienu. Viņi izkurina pirti, izslauka ar slotām, noliekot tur aizgājēju dvēselēm ēdienu un dzērienu, domādami, ka tām ir vajadzīga šī ēdiena un dzēriena baudīšana tāpat kā šajā dzīvē. Kad nu līdz vakaram ēdiens ir atstāts neskarts, viņi dvēseles uzrunā šādiem vārdiem: “Visumīlās dvēseles, mēs nu esam jūs pacienājuši pēc savas iespējas, rūpējieties taisnīgi par mums visu šo gadu līdz nākamā gada atnākšanai šajā gada dienā. Mēs jūs uzņemsim ar līdzīgu devīgumu.” Ar šiem vārdiem viņi dvēselēm nolikto ēdienu un dzērienu pārnes uz savām telpām un apēd paši. Citi, nolikuši ēdienu un dzērienu dvēselēm uz kapiem un pie savējo kapu zīmēm, izdara tās pašas ceremonijas.”³⁵ Arī Pauls Einhorns piemin, ka latvieši, līdzīgi kā grieķi, īpašās svētku dienās nes visādus ēdienus un dzērienus uz kapiem, kur mirušos sauc vārdā ar aicinājumu: “Celies, ēd, dzer un līksmējies” (*surge te, comede, bibe et letare*).³⁶ Spriežot pēc 17.–18. gs. rakstītajiem avotiem, laika gaitā ir notikusi seno mirušo pieminēšanas tradīcijas transformēšanās, kad tīri materiāla rakstura rūpes par aizgājušajiem sabiedrības locekļiem tika aizstātas ar gādību par mirušo dvēselēm. Šajā nolūkā dažādas mirušajiem domātās veltes tika izdalītas ubagiem, kuru uzdevums bija lūgties par mirušajiem.³⁷ Šāda tradīcija viduslaikos plaši tika praktizēta Rietumeiropā, un domājams, ka kristīgās ticības ietekmē tā ieviesusies arī Latvijā.

Koka šķirsti

Reti apbedījumos konstatējamas koka šķirstu vai dēļu zārku paliekas. Mārtiņsalas kapsētā tās atklātas 90 kapos. To sastiprināšanai izmantotas dzelzs naglas, skavas un kniedes, kas atrastas 384 apbedījumos, skaitā no 1 līdz 11. Nelielais naglu skaits (lielākoties viena – divas vienības vienā kapā) un to neesamība vairākos apbedījumos (29 gadījumos), kur konstatētas koka trūdu paliekas, liek domāt, ka mirušie guldīti blūka šķirstos vai arī dēļu zārku sastiprināšanai izmantotas koka tapas. Apbedīšana blūka šķirstos pie baznīcām ierīkotās kapsētās novērota ļoti reti. Piemēram, Aizkraukles kapsētā blūka šķirsts konstatēts tikai trijos apbedījumos (112., 114., 120. k.) no 130, bet Puzes Lejaskroga kapsētā – astoņos gadījumos no 147. Blūka šķirsti biežāk atklāti ar baznīcām tieši nesaistītās apbedīšanas vietās, piemēram, Zaubes Bērzmuižas, Pāles Priecumu, Annas Bundzēnu u.c. kapsētās. Mārtiņsalas kapsētā par mirušo guldīšanu blūka šķirstos drošas liecības netika iegūtas. Par to izmantošanu varētu liecināt nereti novērotais skeletu regulārais stāvoklis, kas ir saistāms arī ar apbedīšanu dēļu zārkos. Pēdējos plašāk sāka izmantot 13. gs. kristīgās ticības ietekmē, lai gan nagloti šķirsti lībiešu apdzīvoto novadu kapulaukos

sastopami jau agrāk, kopš 11. gadsimta. Dēļu zārku ieviešanos labāk var izsekot plaši pētītajos Doles salas Vampeniešu II un Raušu 11.–13. gs. kapulaukos, kur senākie apbedījumi guldīti vienkoča šķirstos, bet jaunākie – ar dzelzs naglām sastiprinātos dēļu zārkos.³⁸ Mārtiņsalas kapsētā dzelzs naglas kopā ar koka trūdiem atklātas 13. gs. un 14. gs. pirmās puses apbedījumos, kas liecina, ka ar dzelzs naglām sastiprinātos dēļu zārkos mirušie apglabāti, sākot ar kapsētas izmantošanas laiku. Domājams, ka dēļu zārks minēts arī rakstītajos avotos – Indriķa hronikā, kurā aprakstītas priestera Zifrīda bēres Mārtiņsalā 1203. gadā.³⁹

Mirušos varēja apglabāt, arī guldītus uz koka dēļiem vai ietītus līķautā.⁴⁰ Latvijas viduslaiku kapsētu materiālā nereti novērota tradīcija kapa bedri izklāt ar villaini vai mirušo guldīt, ietītu tajā. Tāpat kapa bedres un zārka izklāšanai un mirušo pārsēšanai sieviešu un meiteņu apbedījumos dažkārt izmantotas bērzu tāsīs, liepu mizas vai papardes. Mārtiņsalas kapsētā tikai vienā – 1074. ar 16. gs. datētā sievietes kapā mirušajai zem galvas izdevās konstatēt paparžu klājumu. Līdzīgi gadījumi fiksēti Annas Bundzēnu 14., 15. gs. kapsētas 5. un 10. sievietes apbedījumā, kur zārka galvgalis bija izklāts ar papardēm. Tradīcija kapa bedri vai koka šķirstu izklāt un mirušo pārsegt ar koka mizām un papardēm novērota latgaļu un Daugavas lībiešu vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos. Acīmredzot tā saglabājusies un ievērota arī viduslaikos.⁴¹

Domājams, ka salīdzinoši lielais kapu skaits (1308), kuros dzelzs naglas un koka trūdi netika atastīti, nebūt neliecina, ka visos šajos gadījumos mirušie apglabāti bez zārka vai blūķa šķirsta. Ļoti apšaubāmi, ka Mārtiņsalas kapsētā, līdzīgi kā citās plašāk pētītajās baznīcas kapsētās (Ikšķilē, Aizkrauklē, Rīgā), vairākums mirušo būtu apglabāts neiezārkots. Acīmredzot bieži šķirstu paliekas nebija saglabājušās vai arī kapu attīrīšanas un fiksēšanas gaitā koka trūdiem nav pievērstas uzmanību. Bez šķirstiem, šķiet, guldīti tikai nedaudzi – neparastās pozās uz sāniem, ar ceļos saliektām kājām, uz vēdera ieraktie apbedījumi un dubultapbedījumi.

Dubultapbedījumi un neparastā veidā guldīti mirušie

Mārtiņsalas kapsētā pavisam atklāti 30 vienlaicīgi dubultkapi, kuros vienkopus bija guldīti divi mirušie. Lielākoties vienā kapa bedrē apbedīti bērni vai pieaugušie kopā ar bērnu, retāk – divi pieaugušie. Mirušo novietojums bijis dažāds. Parasti tie guldīti blakus viens otram uz muguras izstieptā stāvoklī (13., 14., 150., 151., 681., 682. k. u.c.). Dažkārt mirušie novietoti viens virs otra. Piemēram, 1495. kapā virs mirušās sievietes krūtīm bija novietots zīdāinis (1496. k.), viens virs otra bija ierakti arī bērni (1107., 1119. k.) un pieaugušie (744., 745. k.). Divos vienlaicīgos apbedījumos (361., 362. un 403., 404. k.) mirušie bija vērsti viens pret otru ar seju.

Neparastās pozās mirušie atsegti 15 apbedījumos. Piecos gadījumos (340., 737., 893., 1399., 1594. k.) tie

bija guldīti uz kreiso un labo sānu, četros gadījumos (71., 463., 466., 1070. k.) – ar ceļos saliektām kājām, trīs gadījumos (60., 295., 1436. k.) – sakrustotiem apakšstilbiem, divos gadījumos (32., 1006. k.) – uz vēdera un vienā (1360. k.) – domājams, aiz muguras sasietām rokām. Minētie gadījumi varētu liecināt par īpašiem mirušo apbedīšanas apstākļiem, ko noteica vairāki faktori. Neparastais mirušo novietojums, iespējams, skaidrojams ar kapa bedres lielumu, koka zārka vai blūķa šķirsta platumu vai arī mirušo apbedīšanu bez tiem. Ceļos ieliektas kājas varēja rasties zemes spiediena rezultātā, nāves brīdī laicīgi neiztaisnojot mirušā locekļus, dzīves laikā izslimojot bērnu trieku un citu iemeslu dēļ.

Atsevišķi ir atzīmējami abi apbedījumi (32., 1006. k.), kuros mirušie bija guldīti uz vēdera. Šī tradīcija novērota galvenokārt viduslaiku kapsētās. Pagaidām ir zināmi tikai divi droši gadījumi, kad mirušo guldīšana uz vēdera konstatēta dzelzs laikmeta kapulaukos. Daugavas lībiešu Doles salas Vampeniešu I kapulaukā izpētīts viens uz vēdera guldīta 11. gs. vīrieša apbedījums.⁴² 1911. gada izrakumos zemgaļu kapulaukā Skarē atsegts otrs šādi apbedīts mirušais, kas pēc kapa inventāra datējams ar 5., 6. gadsimtu.⁴³ Vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos biežāk sastopami apbedījumi, kuros mirušie guldīti uz sāniem un ar ceļos saliektām kājām.⁴⁴ Līdzšinējie pētījumi vēsturisko laiku apbedīšanas vietās liecina, ka šāda veida kapi Latvijas teritorijā viduslaikos parādās 15./16. gs. mijā. Ar šo laiku datējami arī abi Mārtiņsalas kapsētā izpētītie apbedījumi. Uz vēdera guldīti mirušie galvenokārt atklāti Latvijas teritorijas pārvaldes centru kapsētās, kas acīmredzot liecina, ka šī tradīcija ieviesusies ārēju iespaidu rezultātā.⁴⁵ Rietumeiropā šī tradīcija pazīstama jau kopš aizvēstures un parasti tiek saistīta ar vēlmi nodrošināties pret spokiem un ļauniem cilvēkiem, kas varētu kaitēt dzīvajiem. Savā ziņā mirušo guldīšanu uz vēdera var uzskatīt par aizsardzības pasākumu, lai novērstu nevēlamo personu atgriešanos. Toreiz tika praktizēti vairāki paņēmieni: nocērtot mirušajam galvu, krūtīs iedzenot koka mietu, apliekot mirušo ar akmeņiem, mutē liekot dažādus cietus priekšmetus (to skaitā arī monētas), kremējot ķermeni, guldot uz vēdera, ar skatu uz leju u.c. Parasti šādi rīkojās ar neparastā nāvē mirušajiem (pašnāvniekiem, dažādos nelaiemes gadījumos bojā gājušiem), ļauna rakstura cilvēkiem (burvjiem, raganām u.c.), kas saskaņā ar tautas ticējumiem pēc nāves nevarēja rast mieru un traucēja dzīvajiem. Mirušo guldīšanu uz vēdera izmantoja kā soda mēru, lai šādā veidā nošķirtu šos apbedījumus no pārējiem. Parasti minētajos gadījumos mirušos apbedīja bez kristīgā bērnu rituāla un ārpus iesvētītām baznīcas kapsētām – krustcelēs, soda vietās, agrāka perioda kapulaukos u.c. Vēlajos viduslaikos un agrajos jaunajos laikos, izmantojot šādu apbedīšanas veidu, tika veikti arī maģiski aizsardzības pasākumi pret dažādām slimībām, sērgām un mēri. Pastāvot uzskatam, ka slimības un sērgas izraisa ļauni gari un dēmoni, ciema kopiena izraudzījās kādu, kas

slimoja ar mēri, un viņu personificēja ar šo ļaunumu. Pēc nāves šo cilvēku guldīja uz vēdera, cerot, ka šādā veidā tiks novērsta slimība un pasargāti pārējie.⁴⁶ Jaunu nozīmi un saturu šī tradīcija ir ieguvusi kristīgās ticības iespaidā. Mirušo guldīšana uz vēdera agrajos viduslaikos tika praktizēta gandarīšanas nolūkā.⁴⁷ To var uzskatīt par gandarīšanas pozu, līdzīgi kā mūku habitu viduslaikos uzskatīja par gandarīšanas apģērbu, ko bieži izvēlējās par apbedīšanas tērpu.

Latvijas gadījumā nav skaidri zināmi šīs tradīcijas ievērošanas iemesli. Iespējams, tie bija saistīti ar vēlmi nodrošināties pret ļauna rakstura cilvēku, pašnāvnieku un citu neparastā veidā mirušo atgriešanos. Par šāda veida rīcību un motīviem ir saglabājušās ziņas Madonas rajona Sarkanu pagasta Biksērē pierakstītajā ticējumā: "Daži, kam nelaiķis nedeva miera, atrakuši viņa kapu un apgriezuši zārku uz mutes, tad mironis vairs nevarot no kapa iznākt (21111)."⁴⁸ Varbūt šāds apbedīšanas veids liecina par aizsardzības pasākumiem pret slimībām un mēri, kas Latvijas teritorijā vairākkārt plosījās 16., 17. gadsimtā. Tāpat mirušos uz vēdera varēja guldīt gandarīšanas nolūkā, jo šāda veida apbedījumi galvenokārt atsegti pārvaldes centru kapsētās, kur saskaņā ar baznīcas noteikumiem netika pieļauta neticīgo, pagānu, ekskomunicēto (no baznīcas, ticīgo kopienas izslēgto), pašnāvnieku u.c. apbedīšana. Minēto kategoriju cilvēku apglabāšana tika uzskatīta par kapsētas apgānīšanu un visu īstēni ticīgo pīšļu cieņas aizskaršanu. Šādos gadījumos bija nepieciešams atjaunot kapsētas svētību. Par to, ka līdzīga prakse ievērota arī Livonijā, liecina viduslaiku rakstītie avoti.⁴⁹

Roku novietojums

Mārtiņsalas kapsētā atrasti tikai nedaudzi neparastā veidā novietoti mirušie. Parasti tie bija guldīti uz muguras izstieptā stāvoklī, ar taisni paralēli novietotām kājām. Mirušo roku novietojumā bija vē-

rojama liela dažādība. Abu roku kārtojums bija nosakāms 709 apbedījumos, kur konstatēti 16 varianti (3. att.), kas grupējami vairākos raksturīgākos roku novietojuma veidos. Nosacīti pieņemot, ka ķermeņa satrudēšanas procesā rokas mainījušas sākotnējo stāvokli virzienā no galvgaļa uz kājgali, ir apvienojami vairāki to kārtojuma varianti. No pirmā līdz sestajam variantam dominējošais ir kārtojums, kad abas vai viena roka atradās uz krūtīm. No septītā līdz vienpadsmitajam variantam dominē kārtojums, kad abas vai viena roka atradās perpendikulāri pāri viduklim. Divpadsmitajā variantā abu roku apakšdelmi sakrustoti vidukļa rajonā, bet trīspadsmitajā variantā abu roku plaukstas atradās virs iegurņa kaula. No četrpadsmitā līdz sešpadsmitajam variantam – viena vai abas rokas taisni izstieptas gar sāniem. No minētajiem variantiem kā pamatveidi izdalāmi roku kārtojumi, kad tās atradās uz krūtīm (1.–3. variants), perpendikulāri pāri viduklim (7. variants), virs vidukļa un iegurņa (12., 13. variants), kā arī taisni izstieptas gar sāniem (16. variants). Visbiežāk konstatēts roku kārtojums perpendikulāri pāri viduklim (7. variants). Tas bija dominējošais roku novietojuma veids arī visu triju hronoloģisko grupu apbedījumos arī kapa inventāru. Noteikta roku novietojuma secība nebija vērojama apbedījumu hronoloģisko grupu vidū un starp apbedīto dzimumu un vecumu. Roku kārtojumā bija izsekojamas izmaiņas laikā. Pirmās grupas (13. gs., 14. gs. pirmās puses) kapos biežāk nekā otrās un trešās grupas apbedījumos bija konstatējams roku novietojums pēc 1.–4. varianta. 14. gs. otrās puses – 17. gs. sākuma apbedījumos roku novietojums, kad viena vai abas rokas atradās uz krūtīm, bija sastopams salīdzinoši retāk. Šī laika kapos galvenokārt pārstāvēti roku kārtojumi pēc 7.–16. varianta.

Roku novietojums uz krūtīm raksturīgs lībiešiem vēlajā dzelzs laikmetā. Piemēram, Salaspils Laukskolas 10.–13. gs. kapulaukā no 80 apbedījumiem, kuros

	1	2	3	4	5	6	7	8	
Varianti									Kopā
Kapu skaits	32	45	59	4	5	3	319	19	486
%	5	6	8	1	1	1	45	2	
	9	10	11	12	13	14	15	16	
Varianti									Kopā
Kapu skaits	43	7	16	55	55	9	15	23	223
%	6	1	2	8	8	1	2	3	
KOPĀ									709

3. att. Mirušo roku novietojums Mārtiņsalas kapsētas apbedījumos

bija iespējams noteikt roku novietojumu, viena vai abas rokas uz krūtīm atradās 44 gadījumos.⁵⁰ Roku novietojums uz krūtīm kā dominējošais veids konstatēts arī latgaļu vēlā dzelzs laikmeta senkapos.⁵¹ Izmaiņas roku novietojumā latgaļu apdzīvotajā teritorijā vērojamas, sākot ar 12. gs., kad pret galvu tās tiek paceltas arvien retāk. Līdzīga likumsakarība novērota arī Daugavas lībiešu apdzīvotās teritorijas senkapos. Piemēram, Vampniešu II un Raušu kapulauka senākajiem apbedījumiem rokas bija paceltas pie galvas vai viena pārlikta krūtīm, jaunākajos kapos rokas bija novietotas jostas rajonā, uz iegurņa vai gar sāniem.⁵²

Iespējams, ka izmaiņas roku novietojumā saistāmas ar kristīgo bērū tradīciju ieviešanos, jo Rietumeiropā viduslaikos pastāvēja prakse mirušos guldīt ar taisni gar sāniem izstieptām, bet kopš 13. gs. – pāri viduklim novietotām rokām.⁵³ Spriežot pēc kapa plāksnēm, ikonogrāfiskā un Rietumeiropas viduslaiku apbedīšanas vietu arheoloģiskā materiāla, roku novietojumā vidukļa rajonā vienlaicīgi pastāvējuši vairāki veidi, kad abas rokas liktas perpendikulāri pāri viduklim, sakrustotas ar apakšdelmiem vai plaukstām virs iegurņa kaula. Virs krūtīm sakrustotas rokas Rietumeiropas apbedīšanas vietu materiālā sastopamas vēlajos viduslaikos, galvenokārt 15. gs. apbedījumos.⁵⁴ Par roku sakrustošanu ir atrodamas norādes arī katoļu baznīcas ceremoniju apkopojumos, to skaitā 17. gs. sākumā pirmo reizi izdotajā ceremoniju krājumā *Rituale Romanum*.⁵⁵

Minētie roku novietojuma veidi nav ievēroti pēc vienota modeļa, lai gan Skandināvijas viduslaiku kapsētās ir izsekota roku kārtojumu hronoloģiskā secība. Agrākie roku novietojuma veidi ir gar sāniem un virs iegurņa, ko nomaina vēlākie – perpendikulāri pāri viduklim un virs krūtīm.⁵⁶ Latvijas viduslaiku kapsētās konstatētais roku kārtojums vairāk līdzinās situācijai Vācijā un Šveicē, kur senākajos apbedījumos rokas parasti izstieptas gar sāniem, bet, sākot ar 13. gs., tās novietotas vidukļa un iegurņa rajonā, kā arī nereti sakrustotas uz krūtīm.⁵⁷ Atšķirībā no Skandināvijas Vācijā un Šveicē kā dominējošais roku kārtojuma veids saglabājās pāri viduklim un virs iegurņa kaula. Par to liecina, piemēram, arheoloģiskie pētījumi Lībekas Doma kapsētā, kur šādi novietotas rokas konstatētas viduslaiku un agro jauno laiku apbedījumos.⁵⁸

Latvijas teritorijas kapsētās izsekojami līdzīgi roku novietojuma veidi. Piemēram, kapsētā pie Rīgas Sv. Pētera baznīcas, kas pirmo reizi rakstītajos avotos minēta 1209. gadā, dziļāko horizontu – 13. gs. apbedījumos konstatētas virs iegurņa un gar sāniem taisni novietotas rokas. Virs tiem vēlāk uzbērumā ieraktie apbedījumi galvenokārt bija guldīti ar perpendikulāri pāri viduklim kārtotām rokām. Šāds roku novietojums (3. att. 7. variants) pamatā konstatēts arī Mārtiņsalas kapsētas apbedījumos, un, kā liecina aprēķini, tas visbiežāk pārstāvēts arī Ikšķiles, Sēlpils, Dobeles, Puzes un citās Latvijas viduslaiku kapsētās. Salīdzinoši bieži

rokas novietotas arī virs iegurņa, bet retāk viena vai abas rokas taisni izstieptas gar sāniem (3. att. 12.–16. variants). Šāds roku novietojums Latvijas teritorijas kapsētās biežāk novērots 15. gs. otrās puses un 16.–18. gs. apbedījumos. Atsevišķās vēsturisko laiku apbedīšanas vietās abi minētie roku kārtojumi bija dominējošie. Piemēram, Turaidas Baznīckalna kapsētā 57% gadījumu konstatētas virs iegurņa un taisni gar sāniem novietotas rokas. Līdzīgi arī Stukmaņu Vīnalkalna kapsētā 60% gadījumu tās bija novietotas uz iegurņa vai viena roka taisni izstiepta gar sāniem, bet otra – virs iegurņa. Virs krūtīm sakrustotas rokas Latvijas viduslaiku kapsētās konstatētas salīdzinoši reti, galvenokārt 13.–15. gs. apbedījumos. Spriežot pēc rakstītajiem avotiem, vēlajos viduslaikos rokas mirušajiem tika novietotas lūgšanas pozā. Augšāmcelšanos un mūžīgo dzīvošanu mirušie gaidīja lūdzoties. Virs krūtīm sakrustotas rokas simbolizējušas, ka lūgšanas nāk no sirds.⁵⁹

Orientācija

Simboliska nozīme ir bijusi arī mirušo orientācijai kapā. Saskaņā ar Svētajiem rakstiem un kristīgās baznīcas mācību mirušie tika guldīti ar skatu austrumu virzienā, jo tieši no turienes pastarā dienā jānāk Pestītājam: “Jo, kā zibens rodas austrumos un atspīd līdz rietumiem, tā būs arī ar Cilvēka Dēla atnākšanu.”⁶⁰ Šajā sakarā 13. gs. liturģijas speciālists Durands no Mendes savā darbā *“Rationale Divinorum Officiorum”* norādījis, ka mirušo vajag guldīt ar galvu uz rietumiem, bet ar kājām – uz austrumiem, stāvoklī, it kā viņš lūgtos, ar nodomu, lai būtu sagatavots steigties no saules rieta uz tā lēktu, no šīs pasaules uz mūžību.⁶¹

Acīmredzot minēto motīvu dēļ Mārtiņsalas kapsētas apbedījumos dominēja mirušo guldīšanas veids ar galvu uz rietumiem un skatu uz austrumiem. Šāds virziens bija ievērots 1704 apbedījumos no 1722, kuros bija nosakāma mirušo orientācija. 804 gadījumos mirušie bija guldīti ar nelielu nobīdi uz Z (616) un D (188), kas reti pārsniedza 60° uz abām debespusēm. Lielākoties kapi bija orientēti robežās no 240 līdz 300 grādiem. Atsegti tikai 42 apbedījumi ar azimutu no 305 līdz 330° un 18 kapi ar azimutu no 215 līdz 230 grādiem. Salīdzinoši maz – 18 gadījumos atsegti arī no dominējošā R virziena atšķirīgi orientēti kapi – Z, ZA, A un DA virzienā.

Mirušo orientācijā bija izsekojamas atšķirības starp apbedījumu hronoloģiskajām grupām. Apbedījumiem ar kapa inventāru orientācija bija nosakāma 797 gadījumos. No tiem aprēķiniem bija izmantojami 619 A. Zariņas izrakumu laikā izpētītie kapi, kuriem bija noteikts azimuts. Pirmās hronoloģiskās grupas (13. gs. un 14. gs. pirmās puses) apbedījumos mirušie galvenokārt (16 gadījumos) bija guldīti ar galvu R (270°) virzienā, deviņi – ar galvu uz ZR (280–300°), bet divi – uz DR (260°). Otrās grupas (14. gs. otrās puses – 16. gs. pirmās puses) kapos dominēja ZR virziens (260 apbedījumos), 187 gadījumos

mirušie bija guldīti ar galvu uz R, bet 65 – uz DR. Trešās grupas (16. gs. otrās puses un 17. gs. sākuma) apbedījumos visbiežāk mirušie bija orientēti ar galvu DR (26) un R (24) virzienā, 23 gadījumos – ZR virzienā.

ZR virziens konsekventi ievērots vēlā dzelzs laikmeta lībiešu apbedījumos. Piemēram, Salaspils Laukskolas 10.–13. gs. kapulaukā mirušie atsegti 270–360° virzienā orientētās kapa bedrēs. Turklāt dominējošais virziens novērots robežās no 300 līdz 330 grādiem. Zīmīgi, ka šādi orientēti 60% Salaspils Laukskolas 12. gs. beigu un 13. gs. sākuma apbedījumu. Virzienā no 270 līdz 300 grādiem mirušie guldīti tikai 30% gadījumu.⁶²

Mārtiņsalas kapsētā pārliecinoši nevar novērot vēlā dzelzs laikmeta lībiešu mirušo orientācijas tradīcijas kontinuitāti, lai gan 13. gs. un 14. gs. pirmajā pusē vēl sastopami ZR virzienā guldīti mirušie. Tomēr atšķirībā no Salaspils Laukskolas kapulauka 12. gs. beigu un 13. gs. sākuma apbedījumiem, kur mirušo orientācijā dominēja 300–330 grādu liela novirze uz Z, Mārtiņsalā tā novērota pamatā robežās no 280 līdz 300 grādiem. Tā ir salīdzinoši neliela nobīde no 13. gs. un 14. gs. pirmās puses kapos dominējošā R (270°) virziena. ZR orientācija, spriežot pēc izpētītajiem apbedījumiem, biežāk ievērota 14. gs. otrās puses – 16. gs. sākuma apbedījumos. Novirzes no rietumu virziena, iespējams, skaidrojamas ar izmaiņām kapsētas teritorijas izmantošanas intensitātē. Apbedījumi, kas bija ierakti tuvāk baznīcai, lielākoties guldīti, pieskaņoti baznīcas orientācijai. Spriežot pēc Ē. Mugurēviča izrakumu laukumu plāniem, gar baznīcas Z un D sienu atsegtajos kapos salīdzinoši reti bija vērojama nobīde no A–R ass. Domājams, ka nelielās novirzes Z un D virzienā radušās, izvairoties no agrāku un blakus ierakto apbedījumu pārrakšanas, kā arī kapsētas žoga virzienam pieskaņojot apbedījumu rindas un atsevišķus kapus. Atšķirībā no baznīcas, kas bija orientēta precīzi R–A virzienā, apkārt tai ierīkotā kapsēta, kuru norobežoja mūra žogs, atradās ar nelielu nobīdi ZR–DA virzienā. Iespējams, ka tālāk no baznīcas guldītie mirušie orientēti, vadoties pēc kapsētas žoga virziena, ar galvu uz ZR. Līdzīgi gadījumi novēroti arī citās Latvijas kapsētās. Piemēram, Valmieras un Aizkraukles kapsētā novirzes no rietumu virziena uz Z un D ir radušās, pateicoties pieļautajai kļūdai baznīcas orientācijā. Valmieras baznīca uzcelta ar nelielu novirzi uz Z, bet Aizkraukles – uz D. Tādēļ arī mirušie Valmieras kapsētā bija guldīti DR, bet Aizkraukles kapsētā – RRZ un ZR virzienā.⁶³

Ļoti reti pārvaldes centros un pie baznīcām ierīkotajās kapsētās konstatēti no dominējošā R virziena atšķirīgi orientēti apbedījumi. Piemēram, Ikšķiles kapsētā atsegti tikai trīs mirušie, kas guldīti ar galvu A, ZA un DA virzienā, Aizkraukles kapsētā – pieci, bet Sēlpils kapsētā – 13. Mārtiņsalas kapsētā atklāti 18 kapi, kur mirušie bija guldīti Z, ZA, A un DA virzienā. Neparasti – D un DA virzienā orientēti

kapi (1314., 1332., 1343. k.) atsegti arī Mārtiņsalas baznīcā. Acīmredzot šeit tīri praktiski apsvērumi dažkārt pamudinājuši mirušo orientāciju pakārtot iekšteļu plānojumam. Iespējams, ka līdzīgu iemeslu dēļ ar galvu Z un ZA virzienā guldīti arī trīs Ikšķiles baznīcā atsegtie mirušie. Ārpus baznīcas mirušo guldīšanu ar neparastu orientāciju varēja noteikt vairāki citi iemesli. Atsevišķos gadījumos varbūt tā skaidrojama ar seno tradīciju saglabāšanos. Mārtiņsalas kapsētā mirušo orientācijā gan netika novērota lībiešu seno tradīciju kontinuitāte. Neparastā virzienā guldīti mirušie nav atklāti arī 13. gs. un 14. gs. pirmās puses kapos. Savukārt austrumu virzienā biežāk nekā uz Z ieraktie mirušie varētu liecināt par latgaļu seno tradīciju ietekmi, jo A, ZA un DA virziens bieži ievērots Austrumlatvijas lauku novadu vēsturisko lauku apbedīšanas vietās.⁶⁴

Mārtiņsalas un tai līdzīgās kapsētās ar atšķirīgu orientāciju guldīti mirušie nepārprotami liecina par piederīgo attieksmi un motivāciju, kas mums nezināmu iemeslu dēļ pamudinājusi izturēties pret šiem aizgājējiem savādāk nekā pret citiem. Nav izslēgts, ka atsevišķos gadījumos tā bijusi nejauša sagadīšanās. Par to varētu liecināt, ka neparasti orientēti kapi atklāti gandrīz visā kapsētas teritorijā – tās R, ZR, D un A daļā. Savukārt par apzinātu rīcību liecina vienlaicīgi apbedījumi, kuros mirušie guldīti netradicionālā virzienā, kā arī šādu apbedījumu koncentrēšanās kapsētas DR un ZR daļā. 6. izrakumu laukumā, netālu no kapsētas žoga, atsegti vairāki vienlaicīgi dubultapbedījumi (767., 768., 798., 799., 930., 931., 1003., 1004., 1006., 1007. k.) un netradicionāli orientēti mirušie (953., 1013. k.). Neparastā virzienā – ar galvu uz ZA un Z – mirušie guldīti arī divos vienlaicīgos apbedījumos (930., 931. un 1006., 1007. k.). Zīmīgi, ka 1006. kapā sieviete bija novietota uz vēdera. Vairāki vienlaicīgi apbedījumi (13., 14., 44., 45, 78., 87., 82., 83., 107., 108., 203., 204., 234., 235., 244., 244.a k.), mirušie ar neparastu orientāciju (13., 14., 25., 27. k.), kā arī uz sāniem saliektām, sakrustotām kājām un uz vēdera (32. k.) guldīti mirušie atklāti 3. izrakumu laukumā, kapsētas daļā pretim baznīcas ZR stūrim.

Līdzīgi gadījumi konstatēti arī citās Latvijas kapsētās. Piemēram, Dobeles 14.–17. gs. kapsētas DR stūrī (9. izrakumu laukumā) atsegti vairāki ZA un DA virzienā orientēti apbedījumi (19., 21., 46., 47., 70., 75., 91., 103., 132., 174., 176., 179. k.). Turpat 18. un 174. kapā vīrieši bija apglabāti ar nocirstu un klēpī novietotu galvu. 111. un 171. kapā mirušie bija guldīti uz vēdera, 114. kapā – ar saliektu kreiso kāju un 179. apbedījumā – uz labajiem sāniem. Launkalnes Pāvulkalna 14.–17. gs. kapsētas dienvidu daļā vienkopus koncentrējās vairāki neparastā stāvoklī – uz vēdera un ar pretēju orientāciju guldīti mirušie, kas, domājams, apglabāti kapsētas perifērijā vai ārpus tās robežām. Minētie piemēri liecina par jaunu un neparastu praksi, kas nav novērota vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos. Iespējams, ka kapsētas malā vai ārpus

tās apglabāti sodītie, noziedznieki un citi grēcinieki, kuriem bija liegta apbedīšana saskaņā ar baznīcas bēru rituālu.⁶⁵

Kapa inventārs

Livonijas perioda sākumposma rakstītajos avotos nav atrodamas konkrētas norādes un prasības, kas atspoguļotu izmaiņas apbedīšanas rituālā un liecinātu, cik lielā mērā aizgūtas jaunas vai saglabājušās senās tradīcijas. Par baznīcas nostāju var spriest pēc rakstīto avotu konteksta, kā arī izmantojot ārpus Latvijas teritorijas zināmās rakstīto avotu liecības. Piemēram, angļu mūka Bartolomeja Anglika (*Bartholomaeus Anglicus*) Livonijas ģeogrāfiskajā aprakstā (*De proprietatibus rerum*), kas tapis ap 1240. gadu, sniegtas ziņas par vietējo iedzīvotāju tradīcijām, to skaitā mirušo kremāciju un senlietu līdzdošanu kapā, ko vietējie iedzīvotāji praktizējuši pirms kristīgās ticības pieņemšanas. Autors norādījis, ka tagad (tas ir, darba tapšanas laikā ap 1240. gadu) šī zeme līdz ar citiem tai pakļautiem novadiem ar Dieva žēlastību un vācu varu ir atbrīvota no šīs māņticības.⁶⁶ Interesants šajā ziņā ir starp Vācu ordeni un prūšiem 1249. gadā Kristburgā noslēgtais miera līgums, saskaņā ar kuru vairāku Prūsijas novadu iedzīvotājiem vajadzēja atteikties no pagānu kultiem, pēc kristiešu paražām mirušos apbedīt kapsētās, neveikt mirušo kremāciju, kā arī neaprakt tos kopā ar zirgiem, cilvēkiem, ieročiem, krāšņām drēbēm vai citām vērtīgām lietām.⁶⁷

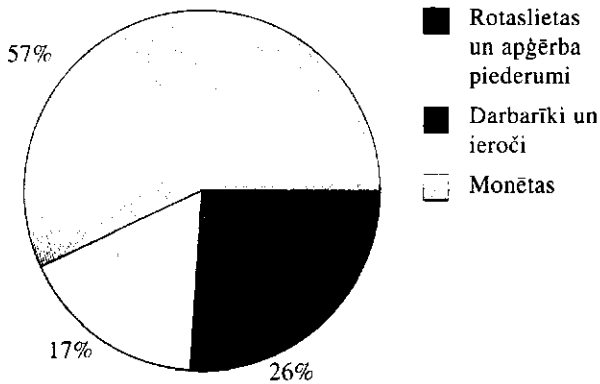
Iespējams, ka līdzīgas prasības bija spēkā arī tagadējā Latvijas teritorijā, lai gan sākotnēji baznīcas vadība attiecībā pret seno tradīciju ievērošanu varēja būt toleranta. Par to liecina, piemēram, atvieglojumi, kas 13. gs. sākumā izdoti saistībā ar laulību slēgšanu jaunkristīto vidū. Pāvests Innocents III 1201. gadā norādījis, ka, ievērojot to, ka jaunkristītajiem līviem ir citādas laulības tiesības, nekā to nosaka katoļu baznīcas kanoni, un ka viņi ir paraduši precēties ar savu brāļu atraitnēm, misijas labā pēc iespējas jāievēro viņu paražas un pagānu laiku laulības nav šķiramas, ja arī tās noslēgtas starp kanoniskās tiesībās aizliegtiem otrās un trešās pakāpes tuviniekiem. 1236. gadā pāvests Gregors IX atļāvis jaunkristītajiem Livonijā paturēt savas pagānu laiku sievas, bet norādījis, ka, precoties pēc kristīšanas, jāievēro kanoniskie priekšraksti.⁶⁸

20. gs. 20. gados Kēnigsbergas arhīvā tika atklāti pāvesta Innocenta III 1214./1215. gadā Zobenbrāļu ordenim adresētās bullas 14. gs. reģistra virsraksti, kuros bija norādīts neapspiest jaunkristītos un atļaut tiem pašiem izraudzīt savu apbedīšanas vietu (*elegant sepulturam ad eorum voluntatem*).⁶⁹ Pāvesta bullas saturs diemžēl palicis plašāk neatklāts, jo līdz mūsdienām tās teksts nav saglabājies. Līteratūrā iegājies uzskats, ka pāvesta norādījumi skaidrojami ar katoļu baznīcas toleranci apbedīšanas jautājumā, kas tiek interpretēti ar pāvesta sniegto iespēju jaunkristītajiem konsekventi neievērot baznīcas apbedīšanas normas, akcentējot tieši apbedīšanas vietas brīvu izvēli.⁷⁰ Šeit

jānorāda, ka līdzīgas vārdu kombinācijas par apbedīšanas vietas brīvu izvēli plaši lietotas viduslaiku baznīcas dokumentos. Piemēram, piektā Laterāna koncila (1512–1517) lēmumos par mūku ordeņu privilēģijām sastopama izteiksmes forma: "*in eorum ultima voluntate sepulturam sibi libere eligere possint*" (savos testamentos var brīvi sev izvēlēties kapa vietu), tāpat "*sepulturam, ubi voluerint, eligere valeant*" (var brīvi izvēlēties sev apbedīšanas vietu).⁷¹ Līdzīgi formulējumi sastopami arī Zobenbrāļu un Livonijas ordenim pāvestu adresētajās bullās. Piemēram, pāvesta Innocenta III 1210. gadā apstiprinātajā vienošanās dokumentā starp Zobenbrāļu ordeni un bīskapu Albertu 8. punktā, kurā reglamentēta apbedīšana, norādītas brīvas apbedīšanas tiesības ordeņa brāļiem un tiem, kas vēlas tikt apbedīti pie viņiem, neatraujot ienākumus baznīcām, kuras uzņem mirušos.⁷² Rakstītajos avotos vairākkārt lietotā forma par brīvu apbedīšanas izvēli atbilst kanoniskajās tiesībās iekļautajam punktam, ka jebkuram ir tiesības izraudzīties apbedīšanas vietu, kur viņš vēlas. Rietumeiropā ar brīvu apbedīšanas izvēli saprata iespēju izraudzīties vietu baznīcā, apkārt tai ierīkotajā kapsētā, kā arī klostera vai draudzes kapsētā.⁷³ Viduslaikos mirušo apbedīšana klosterī bija ļoti populāra. Šajā sakarā radās nesaskaņas ar laicīgo garīdzniecību, un šis jautājums vairākkārt tika izskatīts baznīcas koncilos. Spriežot pēc rakstītajiem avotiem, arī Livonijā līdzīgi tika reglamentēta apbedīšana un pastāvēja līdzīga rakstura konflikti, kam pamatā bija materiāla rakstura intereses.⁷⁴

Atgriežoties pie pāvesta Innocenta III bullas, nav izslēgts, ka sākotnēji apbedīšanā, līdzīgi kā laulībās, varēja pieļaut dažādas atkāpes no normām. Netieši par to liecina apskatāmā reģionā paralēli pirmajām – kristīgajām draudzes kapsētām (Ikšķilē un Mārtiņsalā) līdz pat 13. gs. beigām un 14. gs. sākumam vēl plaši izmantotie agrāka perioda Doles Raušu, Salaspils Lipšu, Ikšķiles Kābeļu u.c. kapulauki. Tāpat kristīgo kapsētās, līdzīgi kā agrāka perioda senkapos, 13. un vēlākajos gadsimtos saglabājās vairākas vietējo iedzīvotāju apbedīšanas tradīcijas.

Arheoloģiskie pētījumi Ikšķiles, Mārtiņsalas, Aizkraukles, Sēlpils u.c. kapsētās liecina, ka paralēli Rietumeiropas tradīcijai ierindas ticīgos (lajus) apglabāt liķautā Livonijā pastāvējusi prakse mirušos guldīt kapā apģērbā un ar inventāru. Mārtiņsalas kapsētā no 1753 apkārt baznīcai izpētītajiem apbedījumiem kapa inventārs atrasts 800 (46%) kapos.⁷⁵ Ņemot vērā postīto kapu lielo skaitu, apbedījumu ar kapa inventāru ir bijis vairāk. Netieši par to liecina zaļas patinas pēdas uz skeleta kauliem, kas nereti konstatētas traucētos apbedījumos, un lielais savrupatradumu skaits. Domājams, ka apbedījumi ar kapa inventāru veidojuši ap 60–80% no izpētīto kapu skaita. Procentuāli šādās robežās kapa inventārs konstatēts Aizkraukles (75%) un Sēlpils (58%) kapsētās. Vairākās plašāk pētītajās apbedīšanas vietās kapa inventārs atklāts arī mazāk. Piemēram, Dobeles kapsētā tas konstatēts

4. att. Kapa inventārs Mārtiņšalas kapsētas apbedījumos

42% apbedījumu. Ikšķilē – 31%, bet Cesvainē – 21% kapu. Salīdzinoši reti apbedījumi ar senlietām atsegti arheoloģiski pēfītājās Livonijas pilsētu kapsētās (Rīgā, Valmierā, Cēsīs, Ventspilī). Acīmredzot šeit svešautiešu un Rietumeiropas kultūras ietekmē stingrāk ievērota tradīcija mirušos apbedīt liķautā.

Mārtiņšalas kapsētā par mirušo apbedīšanu liķautā, iespējams, liecina apbedījumi bez kapa inventāra. Apbedījumos, kur atrastas senlietas, it īpaši rotaslietas un apģērba piederumi, mirušie kapā guldīti apģērbā. Kapa inventārs konstatēts abu dzimumu pieaugušo, kā arī pusaudžu un bērnu apbedījumos. Atrasto senlietu vidū pārstāvētas rotaslietas un apģērba piederumi, monētas, darbarīki un ieroči (4. att.).

Rotaslietas un apģērba piederumi

Vislielāko atradumu grupu veido rotaslietas un apģērba paliekas (57%). Starp apģērba sastāvdaļām minami atsevišķos (17) sieviešu un meiteņu kapos atrastie vainagi. Tie bija darināti no auduma, bronzas skārda, bērza tāss un ādas siksnas. Vairākos apbedījumos (7) auduma vainagi nebija saglabājušies, bet par tiem liecināja mirušajām kakla daļā un pie galvas atrastās bronzas važiņas – vainagu bizes. Apģērba saturēšanai lietotas jostas, par kurām biežāk liecina apbedījumos atrastās jostas sprādzes un to sadalītāji – dzelzs un bronzas riņķi. Mārtiņšalas kapsētā tie iegūti 66 apbedījumos. Jostu paliekas pie sprādzēm saglabājušās pavisam retos gadījumos (1092., 1774. k. u.c.). Atsevišķi jostu fragmenti atklāti tikai dažos apbedījumos (64., 559., 646., 964., 1074., 1415. k. u.c.), kur, pateicoties bronzas kniedīšu un apkalumu rotājumam, bija saglabājusies āda.

Vairāk nekā 180 apbedījumos konstatēti dažāda izmēra lina un vilnas auduma fragmenti, kuru piederība noteiktam apģērba veidam ne vienmēr bija precīzi nosakāma. Vairākos apbedījumos (20) atrastie vilnas auduma fragmenti, rotāti ar bronzas gredzentiņiem un skaviņām, nepārprotami liecināja, ka atsevišķos gadījumos mirušie bija tērpti villainē vai pārsegti ar to. Auduma paliekas pamatā atklātas tikai apbedījumos ar kapa inventāru. Vienīgi 635. kapā, atskaitot zārka naglas, citi atradumi netika iegūti. Detalizēta audumu

palieku izpēte ļautu noteikt, vai tās saistāmas ar apģērbu vai ar tradīciju mirušos pārsegt ar audeklu vai apglabāt liķautā.

Apģērba saspraušanai plaši izmantotas pakavsaktas un riņķsaktas, kuras atrastas 304 apbedījumos. 110 gadījumos tās konstatētas kā vienīgā kapa piedeva. Pavisam iegūtas 340 saktas, no tām 187 pakavsaktas un 153 riņķsaktas. Parasti vienā kapā atrasta viena sakta. 36 apbedījumos apģērba saspraušanai bija izmantotas divas saktas, 9 gadījumos divas pakavsaktas, 10 – divas riņķsaktas, bet 17 – pakavsakta kopā ar riņķsaktu.

Domājams, ka saktas izmantotas virsdrēbju un kreklu saspraušanai. Paralēli – galvenokārt 16., 17. gs. – saktu vietā dažkārt lietotas arī pogas, cilpiņas un āķīši. Saktas izmantotas ne tikai praktiskos nolūkos, tās pildījušas arī rotu funkcijas. Par to liecina uz saktām sastopamais ornaments, tāpat nereti kopā ar tām nēsātās krūšu rotas. No bronzas, dzelzs riņķīšu vai stieniņu važiņām un dažāda veida piekariņiem veidotas krūšu rotas atrastas 55 Mārtiņšalas kapsētas apbedījumos.

Atsevišķos 13. gs. un 14. gs. pirmās puses kapos vēl sastopamas masīvās krūšu rotas, kuras nēsātas kopā ar bruņrupu saktu un dzelzs rotadatu pāriem. Mārtiņšalas kapsētas senākajā – 1212. kapā atklāta Daugavas lībiešiem raksturīgā bronzas riņķīšu važiņu rota, ko abās krūšu pusēs saturēja bruņrupu saktas ar palmveida važturiem. 1784. kapā krūšu daļā atrasta dzelzs krustadata ar dzelzs važiņas fragmentu, bet 1773. kapā – vairāki dzelzs važiņu posmi. Domājams, ka abos stipri postītajos apbedījumos sākotnēji bijušas līdzīgas krūšu rotas, kuru saturēšanai izmantotas dzelzs rotadatas.

Biežāk sastopamas krūšu rotas, kas nēsātas kopā ar pakavsaktām, riņķsaktām un kaklarotām. Parasti tās veidotas no bronzas vītājām stieniņu važiņām, kuras uzvērtas saktu lokam vai arī iekļautas kaklarotu sastāvā. Ievērojami retāk izmantotas dzelzs stieniņu un bronzas divrindu riņķīšu važiņas. Važiņām pievienoti dažādi piekariņi – rombveida, šķiltavveida, krustveida, ķemmes veida, zoomorfie (zirdziņu, putniņu), zvārguļi, lunulas u.c. To vidū lielāko atradumu daļu veido stilizētu dzīvnieku figūru piekariņi, kuru nēsāšanā vērojama vēl dzelzs laikmeta tradīcijas kontinuitāte.⁷⁶

No stikla krellītēm, kauri gliemežvākiem, bronzas zvārguļiem un dažādiem piekariņiem veidotas kaklarotas iegūtas 152 13. gs. – 16. gs. pirmās puses sieviešu, meiteņu un bērnu apbedījumos. Kaklarotas nav atklātas 16. gs. otrās puses un 17. gs. sākuma kapos. Iespējams, ka piekariņu popularitāte 13.–16. gs. rotu klāstā skaidrojama ar seniem ticējumiem un tie lietoti kā aizsarglīdzeklis pret ļauno, dažādām slimībām, nelaimēm u.c.

Atzīmējams, ka dažos izpētītajos sieviešu, bērnu un vīriešu apbedījumos (22., 56., 1291., 1526. k.) kakla rajonā atrasti tikai krustiņi. Domājams, ka pa vienam krustiņi nēsāti nevis kā rotas, bet, iespējams,

kā reliģiski simboli. Ar kristīgo simboliku saistāmi arī apalie piekariņi un monētpiekariņi ar krusta zīmi, kas atsevišķos apbedījumos sastopami kā vienīgā rota (802., 1535. k.).

Salīdzinoši lielu atradumu daļu veido gredzeni (106), kas atrasti 87 apbedījumos. Tos valkājuši abu dzimumu pieaugušie, kā arī pusaudži un bērni. Vairāk tomēr tie atrasti sieviešu apbedījumos. Gredzeni parasti nēsāti pa vienam labajā vai kreisajā rokā. Biežāk tie konstatēti labās rokas pirkstos. 16 apbedījumos atrasti divi gredzeni, bet tikai vienā – 1773. kapā – četri. Šajos gadījumos gredzeni valkāti vienas (labās vai kreisās) un abu roku pirkstos.⁷⁷

Pavisam retos gadījumos sieviešu un meiteņu apbedījumos atrasti bronzas kaklariņķi un aproces. Kaklariņķis iegūts tikai vienā ar 13. gs. datējamā sievietes apbedījumā (1611. k.). Iespējams, ka kapsētas izmantošanas sākumposmā ar kaklariņķiem bijuši apbedīti vairāki mirušie, par ko liecina savrupatradumos baznīcā atrastais kaklariņķa fragments. Aproces iegūtas pavisam sešos 13.–15. gs. sieviešu un bērnu apbedījumos (254., 508., 780., 991., 1212., 1512. k.). Ļoti reti kaklariņķi un aproces atrastas citās apskatāmā reģiona viduslaiku kapsētās. Piemēram, Rīgas Pētera baznīcas kapsētā kaklariņķi atrasti divos (1. un 5.) 13., 14. gs. sieviešu kapos, bet Jaunielas kapsētā pie Rīgas Doma baznīcas – vienā meitenes apbedījumā. Arī aproces atrastas tikai atsevišķos Rīgas Doma un Pētera baznīcas, Turaidas, Ikšķiles, Sēlpils kapsētas senākajos apbedījumos. Acīmredzot minēto rotu izzušana no kapa inventāra liecina par izmaiņām modē. Tradīcija nēsāt kaklariņķus un aproces ilgāk saglabājusies Rietumlatvijā. Par to liecina arī pie Pētera baznīcas Rīgā atsegtie Ziemeļkurzemes iedzīvotāju kapi.⁷⁸

Darbarīki un ieroči

Viduslaiku kapsētu apbedījumos ievērojami samazinājies līdzdoto darbarīku, sadzīves priekšmetu un ieroču skaits. Mārtiņsalas kapsētā tie veido 26% no visiem apbedījumos iegūtajiem atradumiem.

Raksturīga vīriešu, sieviešu, pusaudžu un arī bērnu kapu inventāra sastāvdaļa ir naži (406), kas atrasti 372 apbedījumos. 189 kapos tie atklāti kā vienīgā kapa piedeva. Lielākoties tie apbedījumos konstatēti pa vienam. 32 gadījumos vienā kapā bija divi naži, bet vienā – 441. apbedījumā – trīs. Kopā ar nažiem vairāk nekā 30 gadījumos atklātas ādas maksts paliekas un bronzas apkalumi.

Nažu novietojums kapos bijis dažāds – iegurnā, galvas, kāju, krūšu rajonā u.c. Visbiežāk naži atrasti iegurnā daļā vai pie augšstilbiem (56%). 19% gadījumu tie tika atklāti galvgalī (pie, aiz un zem galvas), 13% – krūšu daļā, 12% – starp apakšstilbiem, pie kāju locītavām un pēdām. Iegurnā daļā atrastie naži acīmredzot nēsāti pie jostas kā apģērba sastāvdaļa. Pārējie stāvokļi varētu liecināt, ka nažu novietošanai kapā bijusi rituāla nozīme. Rakstītajos avotos un folkloras materiālā saglabājušās skopas ziņas par tradīciju un

motivāciju, kādēļ kapā līdzdoti naži. Latviešu tautas ticējumos ir minēts vienīgi bārdas nazis (34135), kas, līdzīgi kā suseklis, ziepes, pirts slota u.c., novietots zārkā pēc mirušā sagatavošanas apbedīšanai. Spriežot pēc ticējumu satura, šīs lietas pēc aizgājēja sakopšanas, baidoties no dažādām kaitēm, kam pamatā bija praktiski – higiēniski apsvērumi, vairs netika izmantotas. Piemēram, 1855. gadā pierakstītais ticējums vēsta: “Ja cits ar mirušās susekli sukātu galvu, tad tam visi mati izkristu” (34135).⁷⁹ Atzīmējamas arī bailes no aizgājēja, kādēļ kapā tika liktas dažādas lietas, lai viņš netraucētu dzīvot. Piemēram, Malienā pierakstītajā ticējumā norādīts: “Silē (bluķa zārkā) lika līdz visādus darba rīkus, kādus nelaiķis dzīvodams bija lietojis, kā arī pārtiku. Ja to nedarīja, tad nelaiķa gars viņiem nedeva tik ilgi miera, kamēr bija savu pienākumu izpildījuši” (34111).⁸⁰ Domājams, ka nazis kapā novietots, lai mirušais varētu pretoties ļauniem gariem. Piemēram, Vecumniekos 1894. gadā pierakstītajā ticējumā norādīts: “Ja lietuvēns mokot cilvēku, tad nazis jāieliek pagalvī” (17520).⁸¹ Dzelzs priekšmeti kā aizsarglīdzekļi pret ļauno parādās arī citu tautu folkloras materiālā.⁸² 16. gs. un 17. gs. sākuma bērnu aprakstos minēts, ka ar nažiem, zobeniem un cirvjiem atbaidīti ļaunie gari.⁸³ Acīmredzot līdzīgi priekšstati noteica nažu līdzdošanu mirušajiem kapā. Informācija par to pagaisusi līdz ar šīs tradīcijas izzušanu. Arheoloģiski pētītajās vēsturisko laiku apbedīšanas vietās naži bieži vairs nav sastopami 17. gs. otrās puses un 18. gs. apbedījumos (piemēram, Doles Dūdiņu, Krimuldas Annaskalna, Vecpiebalgas Purgaiļu u.c. kapsētās). Šķiet, ka pavisam no kapa inventāra tie izzuduši 19. gadsimtā.

Spriežot pēc rakstītajiem avotiem un folkloras materiāla, noturīga bijusi tradīcija mirušajiem kapā līdzdot šujamادات. Mārtiņsalas kapsētā dzelzs un bronzas šujamادات atrastas II abu dzimumu pieaugušo, pusaudžu un bērnu 15., 16. gs. apbedījumos. Trīs gadījumos tās bija kopā ar adatturiem (37., 324., 345. k.). Kaula un bronzas adatu kārbas iegūtas sešos kapos. Šujamadatu un to kārbu novietojums kapā bija dažāds. Visbiežāk tās atrastas galvas, plecu rajonā (7) un mirušā iegurnā daļā (4). Vīrs krūtīm, pie kreisā elkoņa un zem kreisā stilba kaula šujamadatas un adatturi atrasti katrā gadījumā pa vienam.

Tradīcija sievietēm un vīriešiem kapā līdzdoto adatu plaši atspoguļota rakstītajos avotos. Piemēram, Ādams Oleārijs (*Adam Olearius*) 1647. gadā publicētajā darbā citējis no kāda Rīgas apkārtnes mācītāja dzirdētos bērnu māņus, kādus ievērojuši latvieši: “Latvju sieva pie sava vīra līķa, kad to vajadzēja apglabāt, zārkā ielika adatu ar diegu, uz jautājumu, kādēļ to darījusi, viņa atbildēja, ka adatu vīra zārkā likusi, lai, gadījumā ja viņšaulē viņš drēbes saplēstu, tās atkal varētu salāpīt, lai savādāk viņam apkaunotam nevajadzētu staigāt citu ļaužu priekšā.”⁸⁴ Par adatu līdzdošanu kapā un līdzīgu šīs tradīcijas motivāciju ir rakstījis Alūksnes mācītājs Dāvids Celaks, Kurzemes hercogistes ev.-lut. baznīcas superintendents Pauls Einhorn, 16. gs. hroniku un aprakstu autori

Motiejus Strijkovskis un Jans Maļeckis.⁸⁵ Ziņas par adatu līdzdošanu kapā ir saglabājušās arī latviešu tautas ticējumos.⁸⁶ Rietumeiropas folkloras materiālā fiksēti ticējumi, saskaņā ar kuriem mirušā apģērba vai liķauta sašūšanai izmantotās adatas vairs nav lietojamas. Visas lietas, kas nonākušas saskarē ar mirušo, pieder viņam. Šujamادات novietoja kapā ar nodomu, lai atpirktos no aizgājēja un nāves, kā arī lai mirušais varētu salāpīt savas drēbes.⁸⁷

Reti apbedījumos sastopami citu kategoriju darbarīki un sadzīves priekšmeti. Piecos ar 15. gs. datējamos sieviešu un bērnu apbedījumos iegūti slīmesti (178., 282., 286., 794., 1543. k.). Šķiltavas un krama gabaliņi atrasti četros 13.–15. gs. vīriešu un bērnu apbedījumos (212., 871., 1092., 1149. k.). Vienā bērna (806. k.) un divos vīriešu (277., 317. k.) kapos konstatēti īleņi, bet pa vienam apbedījumos atrasts dzelzs sirpis (19. k.) un šifera galoda (1093. k.). Minēto kategoriju priekšmeti reti sastopami arī citu kapsētu materiālā (piemēram, Ikšķiles, Aizkraukles, Madlienās, Sēlpils u.c. kapsētās). To novietojumā kapā konstatēti dažādi stāvokļi – galvas, krūšu, iegurņa un kāju rajonā. Iespējams, ka minētie darbarīki – sadzīves priekšmeti līdzdoti un novietoti kapā aizsardzības nolūkā, aiz bailēm no mirušā un citu iemeslu dēļ, līdzīgi kā naži un šujamادات. Rakstītajos avotos norādīts, ka mirušajiem kapā tika līdzdoti darbarīki atkarībā no tā, ko apglabājamais darījis dzīves laikā, lai, aizsaulē strādādams, viņš arī turpmāk varētu novērst nabadzību.⁸⁸

Ieroči

Tikai divos vīriešu apbedījumos atrasti ieroči. 212. kapā blakus mirušā labās rokas augšdelmam bija uznavas šķēpa gals, bet 1607. kapā mirušā vidukļa labajā pusē – dzelzs plasmens cirvis. Ļoti reti ieroči atrasti arī citās lielāko centru kapsētās. Piemēram, Sēlpils kapsētā ieroči atklāti četros 14., 15. gs. apbedījumos, Ikšķiles kapsētā – divos 12./13. gs. mījas kapos, Rīgas Doma baznīcas kapsētas Jaunielas kapos – tikai vienā 13. gs. beigu vīrieša apbedījumā. Vairāki ieroči iegūti savrupatradumos, domājams, no postītiem kapiem.

Par tradīciju vīriešus apbedīt ar ieročiem atrodams plašs rakstīto avotu materiāls. Piemēram, M. Strijkovskis 1582. gadā izdotajā hronikā norādījis, ka vīrietis tiek apbedīts kopā ar šķēpu un cirvi.⁸⁹ Sebastiāns Minsters 1550. gadā izdotajā "Kosmogrāfijā" minējis koka cirvi, kas mirušajam aizlikts aiz jostas: "Kad mirušo liek kapā, viņi dod tam līdzīgu koka cirvi, ēdienu, dzērienu un drusku tēriņa naudas un teic, lai tas ar visu to dodoties uz citu pasauli, kur viņš pār vāciešiem būšot kungs un pavēlnieks, tāpat kā tie ir bijuši valdnieki šajā pasaulē."⁹⁰ Pārstrādātā veidā šāds novēlējums kopā ar cirvja līdzdošanu kapā aizgūts un izmantots vēlāk tapušajos M. Beļska (1564), M. Strijkovska (1582), D. Fabrīcija (1611–1620), J. Lasicka (1615), K. Kelha (1695) un J. A. Hilzena (1750) bērnu aprakstos. Minētajos avotos atskaušas par ieroču līdzdošanu kapā saglabājušās vēl ilgi pēc tam,

kad šī tradīcija praksē bija izzudusi. Arheoloģiski pētītajās vēsturisko laiku kapsētās vēlākie apbedījumi ar ieročiem attiecināmi uz 16. gs. vidu. Visilgāk šī tradīcija saglabājusies Kurzemē un Latgalē. Piemēram, cirvi un šķēpi atrasti Liepājas rajona Pukuļu senkapu, Ventspils rajona Puzes Lejaskroga, Krāslavas rajona Slutišķu, Vilmaņu u.c. kapsētu 16. gs. pirmās puses vīriešu apbedījumos. Iespējams, ka ieroču līdzdošana kapā pārtraukta sakarā ar 16. gs. un vēlāk vairākkārt izdotiem aizliegumiem zemniekiem turēt ieročus.⁹¹

Monētas

Kapu inventāra nozīmīgu daļu (17%) veido monētas. Tās iegūtas vīriešu, sieviešu, pusaudžu un bērnu apbedījumos. Kopskaitā 308 monētas atrastas 142 apbedījumos. No tām rituālās monētas (156) iegūtas 86, bet monētpiekariņi (152) 63 kapos. Septiņos gadījumos monētpiekariņi un rituālās monētas atrastas kopā vienā kapā (105., 646., 1071., 1114., 1184., 1532., 1637. k.). Rituālās monētas apbedījumos atrastas dažādās vietās – kapa bedres pildījumā, mirušajam virs krūtīm, iegurņa, galvas, roku, kāju rajonā u.c. To skaits apbedījumos parasti ir neliels – viena vai divas vienības. Dažkārt sastopamas tikai monētu puses vai vēl sīkākas daļas. Atsevišķos kapos monētu bija vairāk – trīs–piecas vienības. 628. apbedījumā koka kārbīņā mirušajai uz krūtīm bija novietoti 19 sudraba brakteāti. Vairāk par 10 vienībām vienā kapā parasti atrasti kaklarotu sastāvā iekļautie monētpiekariņi, lai gan arī tie biežāk sastopami pa vienam vai diviem.

Tradīcija mirušajiem kapā līdzdot monētas īpaši populāra kļuva vēsturiskajos laikos. Agrāka perioda senkapos rituālās monētas sastopamas ļoti reti. Senākie atradumi zināmi no agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulaukiem Dienvidkurzemē un Vidzemē. Vēlajā dzelzs laikmetā tās konstatētas tikai atsevišķos lībiešu un Vidzemes latgaļu apbedījumos.⁹² Ļoti maz rituālās monētas atrastas arī 13. gs. un 14. gs. pirmās puses kapos. Austrumlatvijas apbedīšanas vietās bieži šī laika kapos nav sastopami pat monētpiekariņi. Piemēram, monētas nav atrastas arheoloģiski pētītajās Drabešu Uplantu un Annas Bundzēnu 13.–15. gs. kapsētās. Mārtiņsalas kapsētā tās konstatētas tikai desmit 13. gs. un 14. gs. pirmās puses kapos, no tiem rituālās monētas iegūtas divos 13. gs. pirmās puses apbedījumos (743., 1457. k.). Monētu skaits pakāpeniski pieaug, sākot ar 14. gs. vidu. Monētpiekariņu un rituālo monētu skaitliskajā attiecībā izmaiņas vērojamas, sākot ar 15. gs. otro pusi, kad pēdējās sāk dominēt pār pirmajiem.

Šķiet, ka monētas par iecienītām kapa piedevām un upurlietām kļuva, pateicoties baznīcās praktizētajai ziedošanai. Baltazars Rusovs 16. gs. hronikā norādījis, ka zemnieki lika uz altāra vaska sveces, vaska zirgus, vērsus, teļus un aitas, domādami tā izlūgties svētību, veselību un lopu padošanos. Sievas meta uz altāra pa šiliņam jeb peniņam, trīs reizes griezdamas to rokā ap galvu.⁹³ Izrakumos Mārtiņsalas baznīcā atrasti vairāki

desmiti monētu, kas acīmredzot bija nozaudētie uz altāra atstātie ziedojumi.⁹⁴ Domājams, ka nauda tika uztverta ne tikai kā maksāšanas līdzeklis, bet arī kā sakrālā un profānā vienojošs simbols. Monētas plaši ieviesās un tika izmantotas dažādu svinību rituālos – kristībās, kāzās, bēres. Spriežot pēc 16.–18. gs. rakstītajiem avotiem un folkloras materiāla, monētas bija arī iecienītas upurlietas, kuras kopā ar citām veltēm nereti ziedoja pie akmeņiem, kulta alās, vecās baznīcu vietās, kapsētās un citur.⁹⁵ To apstiprina arī arheoloģiskie pētījumi Svētupes lībiešu upurālā, kur atrastas 628 14.–19. gs. monētas.⁹⁶ Tās bieži konstatētas arī šī laika apbedījumos. Par kapa inventārā atrastajām monētām un par to līdzdošanas tradīciju mirušajiem vairāk rakstījusi arheoloģe un numismāte Tatjana Berga.⁹⁷

Plašu informāciju par monētām un ar tām saistītajiem ticējumiem satur Rietumeiropas rakstīto avotu un folkloras materiāls.⁹⁸ Neskatoties uz kristīgās ticības un baznīcas lielo ietekmi, monētas šeit saglabājās kā kapa piedevas, par ko liecina to atradumi kapsētu apbedījumos.⁹⁹ Interesanti, ka arī Latvijas pilsētu kapsētās un apbedījumos baznīcās, kur vērojama spēcīgāka Rietumeiropas tradīciju ietekme, monētas nereti konstatētas kapa inventārā. Tās atklātas Livonijas arhibīskapa Mihaela Hildebranda apbedījumā Rīgas Doma pagalmā un Livonijas ordeņa landmaršala Andreja Štenberga kapā Aizkraukles baznīcā.¹⁰⁰ Acīmredzot rituālo monētu līdzdošanu kapā praktizējuši arī sveštautieši. Vietējo iedzīvotāju vidū populāri bijuši monētpiekariņi, kas ļoti plaši pārstāvēti jau vēl dzelzs laikmeta apbedījumos. Iespējams, ka monētas, līdzīgi kā citi piekariņi, nēsātas un līdzdotas mirušajiem kapā kā amuleti – aizsarglīdzekļi pret ļauniem gariem un slimībām, kā auglības, reliģiskie simboli u.c. Mārtiņsalas kapsētā monētpiekariņi atrasti 13. gs. – 16. gs. pirmās puses apbedījumos. Piekariņi šī laika kapos bieži sastopami arī citās Latvijas kapsētās (piemēram, Ikšķilē, Aizkrauklē, Puzē). Iespējams, ka šāda veida atradumi vēsturisko laiku kapos liecina par seno tradīciju kontinuitāti, lai gan viduslaikos varēja pastāvēt jaukts ticējumu kopums, kas ietvēra gan senos, gan ar kristietību saistītos reliģiskos priekšstatus. Viduslaikos ļoti izteikta bija ticība dažādu lietu dziednieciskajām un aizsargspējām. Apstiprinājums tam rodams arī Livonijas rakstītajos avotos. 16. gs. sākuma sarakstē starp Tērbatas bīskapu un Krievzemes cara Ivana tēvocī Mihaelu Gljnski minēta apmaiņa ar dažādām “dziednieciskām” lietām un ārstnieciskām zālītēm. Tērbatas bīskaps nosūtījis divus no Ķelnes atvestos feniņus, kuriem bija izsisti caurumi piekāršanai ar Kristus krusta naglu. Šīm monētām piedēvēja dziedniecisku iedarbību pret slimībām, ja tās nēsāja kaklā vai sasildīja rokā.¹⁰¹ Daudz plašāk dažādi māņi saistībā ar monētām pastāvējuši un praktizēti vienkāršās tautas vidū, par ko tikai daļēji saglabājušās ziņas folkloras materiālā.

Monētas un pārējās senlietu grupas atspoguļo dažādu ticējumu un priekšstatu kopumu, kas saistīti ar nāves un pēcnāves dzīves izpratni. Tās liecina arī

par aizvēstures perioda tradīcijas kontinuitāti mirušos apbedīt apgērbā un ar kapa inventāru, kas paralēli Rietumeiropas praksei mirušos guldīt liķautā saglabājās Livonijas periodā un vēlākajos gadsimtos. Mārtiņsalas kapsētā kapa inventārs atrasts visu triju hronoloģisko grupu apbedījumos. Domājams, ka vienlaicīgi, sākot ar 12./13. gs. miju līdz pat 17. gs. sākumam, mirušie apglabāti arī liķautā, bez senlietām un apgērbā. Par nožēlu, šo apbedījumu datējums nebija precīzi nosakāms.

Spriežot pēc Latvijas teritorijā arheoloģiski pētītajām vēsturisko laiku apbedīšanas vietām, apbedījumi ar piedevām vairāk atsegti hronoloģiski senākajās kapsētās. Lielākoties 13.–16. gs. apbedīšanas vietās apbedījumi ar piedevām bija pārākumā. Piemēram, Drabešu Uplantu 13., 14. gs. kapsētā kapa inventārs konstatēts 59% apbedījumu, bet Grundzāles Jaunbemberu un Annas Bundzēnu kapsētā – visos atsegtajos apbedījumos. Atsevišķās galvenokārt hronoloģiski vēlākajās kapsētās tas sastopams mazāk. Piemēram, Promultu 16. gs. kapsētā kapa inventārs atklāts 21% apbedījumu, bet Daudziešu 15./16. gs. mijas kapsētā – tikai 16% kapu. Vidēji 16.–18. gs. apbedīšanas vietās kapa inventārs līdzdots apmēram pusei mirušo, lai gan nereti tas konstatēts arī vairāk nekā pusei apbedījumu.

Zīmīgi, ka Mārtiņsalas kapsētā bez inventāru bija daudzi tuvāk baznīcai un dziļāk ieraktie kapi, kas liek domāt, ka 13. gs. un 14. gs. sākumā liels procents mirušo guldīts liķautā. Salīdzinoši maz – tikai 31% apbedījumu – kapa inventārs atklāts arī Ikšķīles kapsētā, kur J. Graudoņa izrakumos galvenokārt atsegti 12. gs. beigu un 13., 14. gs. kapi. Šķiet, ka Mārtiņsalā un Ikšķilē sākotnēji situācija bijusi līdzīga pilsētām, kur mirušo guldīšana liķautā sveštautiešu un Rietumeiropas kultūras ietekmē tika ievērota daudz stingrāk. To noteica arī atšķirīga sabiedriskā struktūra, kas bija pakārtota amatnieku un tirgotāju brālībām. Tās reglamentēja tiesiskās normas, ikdienas dzīvi un arī savu mirušo locekļu apbedīšanu. Piemēram, 1450. gada Rīgas latviešu nastu nesēju brālības statūtu 17. punktā norādīts: “Ja kāds šīs gildes jeb sabiedrības brālis Rīgā vai arī jūdzes attālumā no pilsētas nomirst, noslīkst vai viņu nosit, tad visiem brāļiem jāierodas, lai mironi cienīgi ar svecēm un liķa pārklāju uz kapa aizvadītu.”¹⁰² Iespējams, minēto apsvērumu dēļ pilsētu kapsētās ļoti reti atklāti apbedījumi ar kapa inventāru. Spilgts piemērs ir arheoloģiski pētītās Rīgas kapsētas. 2004. gada R. Spirģa izrakumos vienā no senākajām pilsētas kapsētām pie Sv. Pētera baznīcas, kas pirmo reizi rakstītajos avotos minēta 1209. gadā, dziļākajos un hronoloģiski senākajos apbedījumos kapa piedevas netika konstatētas. Turpretim Rīgas Doma baznīcas kapsētas senākajā daļā (Jaunielas kapos), kas sākotnēji atradās ārpus pilsētas mūriem, mirušie apbedīti ar salīdzinoši bagātu kapa inventāru. Acīmredzot Rīgā un citās Livonijas pilsētās dažkārt atsegtie apbedījumi ar senlietām liecina par lauku novadu iedzīvotāju klātbūtni. Uzskatāms piemērs ir Rīgas

Sv. Pētera baznīcas kapsētā T. Pāveles izrakumos 1957. gadā atsegti 13./14. gs. mijas apbedījumi. Pēc kapa inventāra un apbedīšanas veida tie līdzīgi Ziemeļkurzemē pētitajiem kapiem Dundagas Laukmuižā, Ancē un Puzē. Spriežot pēc rakstītajiem avotiem un senlietu materiāla, pie Pētera baznīcas apglabāti iecelotāji no šīs baznīcas īpašumiem Ladzē (Talsu raj. Laucienes pag.).¹⁰³ Arheoloģiskie pētījumi Latvijas un Igaunijas pilsētu kapsētās liecina, ka kapa inventārs biežāk apbedījumos sastopams, sākot ar 16. gadsimtu. Igaņu arheologs Heiki Valks to skaidrojis ar reformāciju un sabiedrības sekularizēšanos, kā arī bēgļu pieplūdumu pilsētās no lauku novadiem, kas Livonijas kara un tam sekojošo karu laikā bieži meklējuši šeit patvērumu.¹⁰⁴ Līdzīgi arī Rietumeiropas kapsētu arheoloģiskajā materiālā novērots, ka viduslaiku beigās un jauno laiku sākumā pieaug apbedījumu skaits, kuros mirušie guldīti apgērbā un ar kapa inventāru (monētām, tualetes piederumiem, tabaku, pīpēm, šujamadatām u.c.).¹⁰⁵ Šī tradīcija spilgti atspoguļojas arī folkloras materiālā.¹⁰⁶ Latvijas gadījumā mirušo guldīšana apgērbā un ar kapa inventāru galvenokārt novērota vēsturisko laiku lauku novadu apbedīšanas vietās, to skaitā Mārtiņsalas, Ikšķiles, Aizkraukles, Turaidas, Sēlpils un citās lielāko centru kapsētās. Domājams, ka Livonija bija viens no tiem retajiem gadījumiem, kur mirušo apbedīšana apgērbā saglabājās kā lokāla tradīcija, kas netika uzskatīta par krasi kontrastējošu baznīcas praksei ierindas ticīgos apglabāt liķautā. Zīmīgi, ka Livonijas perioda rakstītajos avotos nav atrodams šīs tradīcijas nosodījums. 1428. gada Rīgas provinces baznīcas sinodes statūtos minēta mirušo apbedīšana neiesvētītās kapsētās un mirušo piemiņas dienās rīkote mielasti kapsētās un baznīcās.¹⁰⁷ Šeit nav norādīta tradīcija mirušos apbedīt apgērbā un ar kapa inventāru. Pēc 13. gs. rakstīto avotu liecībām zināms, ka līdzīga prakse mirušos apglabāt apgērbā pastāvējusi Itālijā.¹⁰⁸ Pārējā Eiropā apgērbā un ar inventāru nereti apbedīti sabiedrības augstāko slāņu pārstāvji. Piemēram, valdnieki apglabāti ar sava sociālā statusa simboliem – zobeniem, zižļiem, kroņiem u.c. Arī garīdznieki viduslaikos tika apglabāti ar ieņemtā amata tērpu un regālījām, bīskapi ar mitru, gredzenu un bakulu, priesteri ar biķeri vai patēnu.¹⁰⁹ Livonijā mirušo guldīšana apgērbā un ar kapa inventāru saglabājās un tika praktizēta vietējo iedzīvotāju vidū.

NOBEIGUMS

Mārtiņsalas baznīca un kapsēta ir viena no senākajām un plašāk pētītajām kristīgo apbedīšanas vietām Latvijā, kas pirmo reizi rakstītajos avotos minēta 12. gs. beigās (1197. gadā). Mirušo apbedīšana šeit uzsākta 12./13. gs. mijā un turpinājusies līdz pat 17. gs. sākumam. Kapsēta aizņēmusi aptuveni 0,3 ha lielu teritoriju visapkārt baznīcai, kur arheoloģisko izrakumu gaitā izpētītas aptuveni trīs piektdaļas, atsedzot 1753 apbedījumus. Kapsētas robežas izdevies precīzi no-

teikt DR un ZR daļā, kur bija saglabājušās liecības par kapsētas žogu. Iespējams, ka apkārt baznīcai ierīkotās kapsētas teritorija nav būtiski mainījies kopš 12. gs. beigām, lai gan kapsētas plānojumā ir iespējams izsekot apbedījumu izvietojuma hronoloģiskajai secībai. 13. gs., 14. gs. pirmās puses kapi koncentrējas galvenokārt apkārt baznīcai. 16. gs. otrās puses un 17. gs. sākuma apbedījumi ierakti baznīcas R daļā, tuvāk ieejai. Savukārt 14. gs. otrās puses – 16. gs. sākuma kapi sastopami visā kapsētas teritorijā.

Spriežot pēc rakstīto avotu un arheoloģiskajos izrakumos iegūtajām liecībām, sākotnēji baznīca bijusi koka celtne, kas nodedzināta 1202./1203. gada ziemā zemgaļu sirojumā laikā. Tās vietā ne agrāk kā 13. gs. vidū vai otrajā pusē uzcelts mūra dievnams, par ko liecina daži zem mūra sienām atsegti apbedījumi (1307., 1310., 1311., 1345., 1347. k.) ar 13. gs. kapa inventāru. Salīdzinājumā ar apkārt baznīcai situēto kapsētu baznīcā apbedīšana nav norisējusi intensīvi. Šeit atsegti pavisam 55 apbedījumi, no kuriem iepriekš minētie 13. gs. kapi sākotnēji varēja arī neatrasties baznīcas iekšstelpā, bet gan blakus pirmajai koka baznīcai. Tradīcija mirušos apbedīt baznīcā Rietumeiropā plašāk ieviesās saistībā ar svēto kultu. Baznīcas vadības nostāja šajā jautājumā nebija viennozīmīga. Ilgi vēl pēc šīs prakses ieviešanās tika izdoti aizliegumi mirušos apglabāt baznīcas iekšpusē. Praksē tomēr šī tradīcija, kas balstījās ļaužu reliģiozitātē, vairs nebija izskaužama, tādēļ tika meklēti kompromisa varianti, ierobežojot personu loku, kurus drīkstēja apglabāt baznīcā. Pamatā tā bija garīdzniecība – arhibīskapi, bīskapi, abati, priesteri un valdnieki, baznīcas aizbildņi jeb patroni. Atsevišķu grupu veidoja mocekļi, kuri savu dzīvību bija atdevuši par Kristus mācību, kā arī baznīcas kanonizētie svētie, kuru pīšļi parasti tika pārnesti un uzglabāti altārī. Latvijas teritorijā šī tradīcija ieviesās 12./13. gs. mijā. Senākās ziņas par apbedīšanu baznīcā ir atrodamas Indriķa hronikā. 1203. gadā Mārtiņsalas baznīcā apglabāts priesteris Zīfrīds.¹¹⁰ Ikšķiles baznīcā apglabāti abi pirmie bīskapi Meinards un Bertolds. Hronikā tas minēts saistībā ar divu jaun kristīto – Kirjāna un Lajāna mocekļa nāvi 1206. gadā: "Viņus mocīja visbriesmīgākajām mocībām, izrāva iekšas un saplosīja kājas un rokas. Nav šaubu, ka viņi par tādām mokām iemantojuši mūžīgo dzīvošanu līdzās svētajiem mocekļiem. Viņu miesas atdusas Ikšķiles baznīcā un apglabātas blakus bīskapu Meinarda un Bertolda kapam, no kuriem pirmais bija apliecinātājs, bet otrs mira mocekļa nāvē, to pašu līvu nogalināts."¹¹¹ Tajā pašā gadā Rīgā Svētās Marijas baznīcā apglabāts Mārtiņsalas priesteris Johanness, kuru salas (*Holmenses*) lībieši bija nogalinājuši.¹¹² Domājams, ka Kubeseles (Krimuldas) baznīcā tika apglabāts Turaidas novada vecākais Kaupo, kurš 1217. gadā krita kaujā ar sakaliešiem (Igaunijā).¹¹³ Minētie piemēri varētu liecināt, ka baznīcas iekšpusē un it īpaši altāra daļā sākotnēji apglabātas tikai atsevišķas personas ar īpašiem nopelniem Livonijas baznīcas dzīvē. Vēlāk personu loks paplašinājās, kas bija cieši saistīts gan

ar pilsētu attīstību un pilsētnieku slāņa izveidošanos, gan ar muižnieku kārtas veidošanos lauku novados. Baznīcu kapsētās šis process labi atspoguļojas kapa plākšņu materiālā, kuru skaits ievērojami pieaug, sākot ar 15. gadsimtu.¹¹⁴

Šķiet, ka Mārtiņsalas baznīcā galvenokārt apglabāti sveštautieši.¹¹⁵ Par to liecina salīdzinoši maz apbedījumu ar kapa piedevām. Atšķirībā no kapsētas baznīcā izpētītajos kapos inventārs iegūts 27% apbedījumu. Jāatzīmē, ka arī apkārt baznīcai, kas, domājams, veidojusi sākotnēji izmantotās kapsētas daļu, atsegti ļoti daudzi apbedījumi bez kapa piedevām. Ē. Mugurēviča izrakumos baznīcas Z un D pusē no 445 izpētītajiem kapiem bez kapa inventāra bija 263 (59%) apbedījumi. A. Zariņas izrakumos apbedījumi ar mazāk piedevām koncentrējās baznīcas A pusē.¹¹⁶ Apkārt baznīcai mirušie konsekvētāk guldīti ar galvu uz R un apbedījumi bez piedevām galvenokārt ierakti arī dziļāk nekā pārējā kapsētā. Interesanti, ka līdzīga likumsakarība, kad tuvāk baznīcai koncentrējušies apbedījumi bez kapa inventāra, novērota arī Ikšķiles kapsētā. Iespējams, ka abās minētajās vietās sākotnēji spēcīgāk ievērotas Rietumeiropas tradīcijas, līdzīgi kā kapsētās pie pilsētu baznīcām. Uz jautājumu, kas apglabāti Mārtiņsalas kapsētā, ir grūti atbildēt. Domājams, ka apkārt baznīcai un pārējā kapsētas teritorijā galvenokārt apbedīti vietējie iedzīvotāji. Daugavas lejtecē to etniskais sastāvs bijis raibs. To apliecina senlietu materiāls, kurā jūtamas lībiešu, zemgaļu, kuršu, latgaļu un sēļu materiālās kultūras iezīmes.¹¹⁷ Raksturīgi, ka lībieši ļoti ilgi (līdz pat 16. gs. sākumam) izmantojuši atsevišķas iepriekšējā periodā nēsāto senlietu kategorijas, galvenokārt zoomorfos piekariņus, kas varētu liecināt par dažu tradīciju un priekšstatu ilgu noturību.

Blakus baznīcai mirušo apbedīšana norisējusi intensīvāk nekā pārējā kapsētā. Vairāk iecienīta bijusi baznīcas D puse un kapsētas daļa pie baznīcas altāra. Intensīvi mirušie apglabāti arī baznīcas R pusē. Turpretim retāk apbedījumi izvietoti Z pusē. Saskaņā ar

kanoniskajiem likumiem ikvienam bija tiesības brīvi izvēlēties apbedīšanas vietu. Iespējams, ka kapa vietas izvēlē tā laika cilvēki vadījušies pēc savām iespējām, kā arī reliģiskās motivācijas pamudināti. Līdzšinējie pētījumi nav ļāvuši atbildēt uz jautājumu, vai kapsētā ārpus baznīcas pastāvējusi sociāla gradācija. Šķiet, ka mirušo apbedīšana veikta pēc vienota principa – rindās un grupiņās. Pēdējās varētu liecināt par atsevišķu dzimtu kapu vietām.

Mārtiņsalas kapsētas plānojums atspoguļo līdzīgu praksi, kāda viduslaikos pastāvējusi Rietumeiropā. Par vērtīgāku uzskatīta kapsētas teritorija pie baznīcas, īpaši tās A un D pusē. Mazāk iecienīta bijusi baznīcas Z puse. Acīmredzot kapa vietas izvēlē ievērots dalījums labajā un kreisajā pusē, kam toreiz bija simboliska nozīme. Šajā sistēmā tika iekļautas arī debespusēs. Austrumi un dienvidi asociējās ar gaismu, siltumu un dzīvību, savukārt rietumi un ziemeļi – ar tumsu, aukstumu un nāvi.¹¹⁸ Mārtiņsalas kapsētas apbedījumu izvietojumā nebija vērojama Skandināvijā viduslaikos izplatītā tradīcija mirušos apglabāt, vadoties pēc dzimuma piederības: sievietes baznīcas kreisajā (ziemeļi), bet vīriešus – labajā (dienvidi) pusē.¹¹⁹ Tāpat, kartografējot bērnu un pusaudžu kapus, nebija iespējams izsekot atsevišķai kapsētas daļai, kurā būtu apglabāti tikai bērni.¹²⁰ Vienīgi vairāki dubultkapi, neparastās pozās un ar neparastu orientāciju guldīti mirušie koncentrējās kapsētas DR un ZR daļā.

Apbedījumu intensitāte tuvāk baznīcai skaidrojama arī ar svēto kultu, vēlmi atdusētie tuvāk relikvijām un pašai baznīcai kā "Dieva mājoklim". Interesanti, ka Mārtiņsalas kapsēta vēl vairākus gadu desmitus pēc baznīcas nopostīšanas 1577. gadā palikusi par iecienītu apbedīšanas vietu. Vēlākais ar monētu datētais apbedījums (552. k.) attiecas uz Zviedrijas karalienes Kristīnas valdīšanas laiku (1637. gadu). Iespējams, ka tas skaidrojams ar vēlmi tikt apglabātiem vietā, kur atdusas senči, kā arī iesvētītā zemē pie baznīcas. Līdzīga prakse 16.–18. gs. bija plaši izplatīta Vidzemē un pārējā Latvijas teritorijā.¹²¹

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri (turpmāk – IH). – Rīga, 1993. – 331. lpp.

² *Mugurēvičs Ē.* Rakstītie avoti par Mārtiņsalas pili 12.–14. gs. // *Latvijas viduslaiku pils I (Pētījumi par Rīgas arhibīskapijas pilsīm).* – Rīga, 1999. – 209., 210. lpp.

³ IH. – II: 2.

⁴ IH. – VI: 5.

⁵ *Protokoll der Katholischen Kirchenvisitation in Livland vom Jahre 1613 // Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands.* – Dorpat, 1842. – Bd. I. – S. 73, 74.

⁶ *Buchholtz A.* Über die Burg Holme und die Kirche in Holme // *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1904 (turpmāk – Sb. Rīg.).* – Rīga, 1905. – S. 206–222.

⁷ *Zariņa A.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Mārtiņsalas kapulaukā 1966. gadā (glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē VI AA: 172); *Mugurēvičs Ē.* Pārskati par arheoloģiskajiem izrakumiem Mārtiņsalas baznīcā un kapulaukā no 1967. līdz 1973. gadam (glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē VI AA: 170, 217, 243, 273, 297, 924).

⁸ Izrakumu laikā apbedījumu dzimumu un vecumu noteikusi antropoloģe R. Denisova.

⁹ Senlietu materiāla analīze veikta atsevišķā rakstā, kas publicēts "Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā" 2006. gada 2. numurā (22.–42. lpp.).

¹⁰ *Illii M.* Wohin die Toten gingen. Begräbnis und Kirchhof in der vorindustriellen Stadt. – Zürich, 1992. – S. 42; *Schweizer J.* Kirchhof und Friedhof. Eine Darstellung

- der beiden Haupttypen europäischer Begräbnisstätten. – Linz, 1956. – S. 87.
- 11 *Item ut nullam crucem circa sepulchra mortuorum locent, [...] Item ut cimiteria ecclesiarum suarum sepibus circumuallent [...] – Mannhardt W. Letto-preussische Götterlehre. – Riga, 1936. – S. 158.*
 - 12 *Busch N. Grabsteine im Dome zu Riga // Zehnter und Elfter Rechenschaftsbericht der Dombauabtheilung der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands, für die Jahre 1894 und 1895. – Riga, 1896. – S. 65, Taf. III; Brotze J. C. Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospective, Münzen, Wappen etc. 10 Bände (interneta adrese: www.acadlib.lv).*
 - 13 Arhitekts G. Jansons, spriežot pēc attēlotajiem simboliem, Mārtiņsalas krustakmeni interpretējis gan kā kapakmeni, gan robežakmeni. Sakrustotie ziņji varētu būt pamats pieņēmumam, ka sākotnējais kapakmens (ar krustiem) vēlāk izmantots par robežakmeni, iezīmējot bīskapam piederošo salas daļu. *Jansons G. Par Mārtiņsalas baznīcas un tās apmetuma fragmentu ar krustiem // Civitas et castrum ad Mare Balticum. – Rīga, 2002. – 263., 264. lpp.*
 - 14 *Illl M. Wohin die Toten gingen. Begräbnis und Kirchhof in der vorindustriellen Stadt. – Zürich, 1992. – S. 74, 76. Viena olekts viduslaikos bija aptuveni no 40 līdz 75 cm. – Turpat. – 169. lpp.*
 - 15 Vairāki 17. un 18. gs. ceremoniju apkopojumi glabājas LNB Letonikas Reto rokrakstu nodaļā.
 - 16 *Кунцлер М. Литургия церкви. – Москва, 2001. – Т. II. – С. 176, 177.*
 - 17 12., 13. gs. un agrāk Romas kūrijā tika izstrādātas bīskapu ceremoniju grāmatas – tā dēvētās pontifikāles, kuras savukārt kalpoja par pamatu ceremoniju grāmatām (*manuale, sacerdotale, pastorale, agenda, rituale* u.c.), kuras bija domātas zemākajai garīdzniecībai – priesteriem. *Zerlik A. Liturgie als Sterbebegleitung und Trauerhilfe. – Tübingen; Basel, 2003. – S. 18, 19. Vēlajos viduslaikos pazīstami un izplatīti bija arī 12., 13. gs. baznīcas liturģijas speciālistu Johana Beleta (*Jahannis Beleth Summa de ecclesiasticis officiis, 1160–1164*), Vilhelma Duranda (*Gvillielmi Duranti Rationale Divinorum Officiorum I–VIII, 1286*) u.c. darbi, kuros plašāk skaidrots baznīcas ceremoniju saturs.*
 - 18 *Löffler A. Fragmente liturgischer Handschriften des Deutschen Ordens im Historischen Staatsarchiv Königsberg. Teil I // Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung. – Lüneburg, 2001. – Bd. 18.*
 - 19 Šķiet, ka sākotnēji izmantota no Rietumeiropas ievestā liturģiskā literatūra. Par to liecina pāvesta Innocenta III 1208. gada bullā izteiktais pamudinājums Vācijas garīdzniecībai palīdzēt jaunajai Livonijas baznīcai ar grāmatām un citiem kulta piederumiem. *Švābe A. Senās Latvijas vēstures avoti. – Rīga, 1937. – 1. burtn. – 31., 32. lpp.*
 - 20 *Owusu V. The Roman Funeral Liturgy: History, Celebration and Theology. – Nettetal, 1993. – 237 p.; Zerlik A. Liturgie als Sterbebegleitung und Trauerhilfe (Spätmittelalterliches Erbe und pastorale Gegenwart unter besonderer Berücksichtigung der Ordines von Castellan (1523) und Sanctorius (1602)). – Tübingen; Basel, 2003. – 297 S.; Labudda A. Liturgia Pogrzebu w Polsce do wydania Rytuału Piotrkowskiego (1631). – Warszawa, 1983. – 335 s.; u.c.*
 - 21 Kristīgajā baznīcā par paraugu ikviena kristieša apbedīšanā kalpoja Kristus guldīšana kapā. Atbilstoši ebreju tradīcijām mirušais tika apglabāts nesadedzinātā veidā, ietīts liķautā. Sekojot Kristus paraugam, inhumācija tika uzskatīta par cienīgāku apbedīšanas veidu, kas asociējās arī ar miesas drīzu augšāmcelšanos. Tāpēc pastāvēja uzskats, ka ikviena kristieša liķim jāsiglabājas pēc iespējas mazāk traucētam. *Ruland L. Die Geschichte der kirchlichen Leichenfeier. – Regensburg, 1901. – S. 46, 47, 62–64. Miesas sadedzināšana viduslaikos un arī vēlāk bija soda mērs, ko parasti izpildīja par buršanu vai indēšanu. Sadedzināt uz sārta varēja arī Kristus neticīgos (ķecerus). *Lazdiņš J., Blūzma V., Osipova S. Latviešu tiesību avoti. – Rīga, 1998. – 1. sēj. – 31., 75. lpp.**
 - 22 IH. – XXI: 4.
 - 23 Vartberges Hermaņa Livonijas hronika / Ē. Mugurēviča tulkojums, priekšvārds un komentāri. – Rīga, 2005. – 141. lpp.
 - 24 Šādā veidā no Āfrikas un Mazāzijas uz Rietumeiropu tika nogādātas Francijas karaļa Ludviga IX, Filipa III, Vācijas ķeizara Frīdriha I Barbarosas un citu mirstīgās atliekas. *Lex P. Das kirchliche Begräbnisrecht (historisch-kanonisch dargestellt). – Regensburg, 1904. – S. 220–223.*
 - 25 Plašāk par to rakstījis: *Kļaviņš K. Vācu ordenis un Livonija. – Rīga, 2000. – 87–91. lpp.*
 - 26 *Lex P. Das kirchliche Begräbnisrecht (historisch-kanonisch dargestellt). – Regensburg, 1904. – S. 220, 221.*
 - 27 Liv-, Esth- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten (turpmāk – LUB) / Hrsg. von F. G. Bunge. – Dorpat, 1855. – Bd. II. – Doc. 630, S. 52.
 - 28 Šeit jānorāda, ka ugunskaņi sastopami ļoti reti arī lībiešu vēlā dzelzs laikmeta līdzenajos un uzkalniņņu kapulaukos. Parasti tie veido ne vairāk par 10–20% no kopējā atsegto apbedījumu skaita. *Финно-угры и балты в эпоху средневековья // Археология СССР. – Москва, 1987. – С. 29.*
 - 29 Ugunskaņi minētajos pieminekļos, pēc izrakumu vadītāju domām, liecina par lībiešu ietekmi, lai gan senlietu materiāls ir jaukts un vairāk raksturīgs latgaļu materiālajai kultūrai.
 - 30 *Ruland L. Die Geschichte der kirchlichen Leichenfeier. – Regensburg, 1901. – S. 144–147, 182–184.*
 - 31 LUB. – Bd. II. – Reg. 707, Doc. DCXIV.
 - 32 *Kleintjens J. Latvijas vēstures avoti Jezuītu ordeņa arhīvos. – Rīga, 1941. – II sēj. – 107. lpp.*
 - 33 *Spekke A. Latvieši un Livonija 16. gs. – Rīga, 1935. – 273., 286. lpp.; Mannhardt W. Letto-preussische Götterlehre. – Riga, 1936. – S. 419.*
 - 34 *Mannhardt W. Letto-preussische Götterlehre. – Riga, 1936. – S. 156.*
 - 35 Turpat. – 457., 458. lpp.
 - 36 *Einhorn P. Reformatio Gentis Letticae in Ducatu Curlandiae 1636 // Über die religiösen Vorstellungen der alten Völker in Liv- und Ehstland. – Riga, 1857. – S. 64.*
 - 37 1748. gada Cesvainēs (*Sesswegen*) baznīcas vizitācijas protokolā atrodams norādes, ka zemnieku vidū pastāv tradīcija nabagiem dot maizi, lai tie lūgtos par mirušajiem. *Bregžis K. Baznīcu vizitācijas protokoli. – Rīga, 1931. – 112. lpp. Par nabagiem bērēs un mirušo atceres svinībās ir rakstījis arī Alūksnes mācītājs Dāvids Celaks. *Straubergs J. Alūksnes mācītāja Dāvida Celaka ziņojums konsistorijai par latviešu bērņu paražām 1664. g. // Senatne un Māksla (turpmāk – SM). – 1936. – Nr. 2. – 122. lpp.**
 - 38 *Šnore E. Daugavas lībieši Doles salā // AE. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 114. lpp.*
 - 39 IH. – VII: 6.
 - 40 Rīgas Svētā Benedikta Jaunavu klostera vēsturē, kas pirmo reizi publicēta 1614. gadā, atrodams apraksts par vienu

- no klostera mūķenēm (Annu Nētķeni), kura mirusi 1591. gadā. Viņa pirms nāves vēlējusies, lai tiktu apglabāta, apsegta ar līnu drēbi un, tāpat kā citas mūķenes, guldīta uz vienkārša dēļa, nevis koka zārkā. *Tolgsdorfs E.* Rīgas Svētā Benedikta Jaunavu klostera brīnumaini uzglabātā vēsture no laika, kad Livonijā izplatījās luteriskā ķecerība, līdz tā nodošanai Jēzus sadraudzības tēviem // *Dzimtenes kalendārs* 1986. gadam. – Stokholma, 1985. – 122. lpp.
- ⁴¹ Dažādu augu un ziedu novietošana apbedījumos tika praktizēta arī saskaņā ar baznīcas rituālu. Rietumeiropā viduslaikos zārkā tika liktas lauru lapas un efejas, kas simbolizēja mūžīgo dzīvošanu. Mirušajiem bērniem galvā likti no smaržīgām zālēm vai ziediem veidoti vainagi, kas simbolizēja nevainību un šķīstību. *Gvillielmi Duranti Rationale Divinorum Officiorum III.* / *Edervnt A. Davril et T. M. Thibodeau.* – Tvrnholti, 2000. – P. 99; *Labudda A.* Liturgia Pogrzebu w Polsce do wydania Rytuało Piotrkowskiego (1631). – Warszawa, 1983. – S. 230.
- ⁴² *Šnore E.* Raušu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1973. gadā // *ASM* 1973. – Rīga, 1974. – 71. lpp.
- ⁴³ *Raphael A.* Ueber einen archäologischen Fund auf dem Beihofe Skarre (Elisenhof) bei Groß-Autz // *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1911.* – Mitau, 1912. – S. 58, Taf. I.
- ⁴⁴ *Radiņš A.* 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi // *Latvijas Vēstures muzeja raksti* (turpmāk – LVM raksti). – Rīga, 1999. – Nr. 5. – 24. lpp.
- ⁴⁵ Galvenokārt uz vēdera guldīti apbedījumi atsegti plašāk pētītajās kapsētās Rīgā pie Doma un Pētera baznīcas, Aizkrauklē, Sēlpilī, Cesvainē, Dobelē, Jaunkandavā, Ventspilī. Lauku novados šāda veida kapi atsegti Matkules Tojātu, Vadakstes Priedīšu senkapos, Sēļu Silavu un Launkalnes Pāvulkalna kapsētās. Salīdzinoši reti šādi apbedījumi konstatēti arī plašāk pētītās apbedīšanas vietās Igaunijā un Lietuvā. *Valk H.* Rural Cemeteries of Southern Estonia 1225–1800 AD. – Visby; Tartu, 2001. – P. 69; *Svetikas E.* Alytaus kapinynas: christianizacijos šaltiniai. – Vilnius, 2003. – P. 151.
- ⁴⁶ *Grenz R.* Archäologische Vampirbefunde aus dem westslawischen Siedlungsgebiet // *Zeitschrift für Ostforschung.* – Marburg/Lahn, 1967. – Jahrgang 16, Heft 2. – S. 255–265; *Kyll N.* Die Bestattung der Toten mit dem Gesicht nach unten // *Trierer Zeitschrift für Geschichte und Kunst der Trierer Landes und seiner Nachbargebiete.* – Trier, 1964. – Jahrgang 27. – S. 168–183.
- ⁴⁷ *Kyll N.* Die Bestattung der Toten mit dem Gesicht nach unten // *Trierer Zeitschrift für Geschichte und Kunst der Trierer Landes und seiner Nachbargebiete.* – Trier, 1964. – Jahrgang 27. – S. 178.
- ⁴⁸ *Šmits P.* Latviešu tautas ticējumi. – Rīga, 1940. – III sēj. – 1286. lpp.
- ⁴⁹ Romas pāvesti vairākkārt norādījuši, ka Livonijas bīskapiem un Vācu ordenim jāraugās, lai kapsētās netiktu apglabāti ekskomunicētie un lai tās tiktu pasargātas no neticīgajiem, šizmatikajiem un asins izliešanas. LUB. – Bd. VI. – Nr. 2739, 2837, 3094, 3131 u.c. Pāvests Klements VI 1348. gadā arhibīskapam Fromholdam atļāvis atkārtot vairāku šādi apgānīto baznīcu un kapsētu iesvētīšanu. LUB. – Bd. VI. – Nr. 2837.
- ⁵⁰ *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas 10.–13. gs. kapulauks. Manuskripts. Izsaku pateicību autorei par iespēju iepazīties un izmantot manuskriptu.
- ⁵¹ *Radiņš A.* 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi // *LVM raksti.* – Rīga, 1999. – Nr. 5. – 26. lpp.
- ⁵² *Šnore E.* Daugavas lībieši Doles salā // *AE.* – Rīga, 1996. – 18. laid. – 114. lpp.
- ⁵³ *Lexikon des Mittelalters.* – München; Zürich, 1989. – Bd. IV. – S. 923.
- ⁵⁴ *Redin L.* Arkeologiska perspektiv på Westerhus ödekyrkogård på Erösön in Jämtland // *Hikuin* 27. Middelalderens kirkegårde Arkæologi og antropologi – insight og udsyn. – Ribe, 2000. – S. 164.
- ⁵⁵ *Kyll N.* Tod, Grab, Begräbnisplatz, Totenfeier // *Rheinisches Archiv* IV. – Bonn, 1972. – S. 29. *Deinde corpus de more honeste compositum, [...] ac parva Crux super pectus inter manus defuncti ponatur: aut ubi Crux desit, manus in modum Crucis componantur [...].* Šāda neliela anotācija (rubrika) 109. lpp. sniegta *Rituale Romanum* eksemplārā, kas glabājas LNB Letonikas Reto rokrakstu nodaļā.
- ⁵⁶ *Redin L.* Arkeologiska perspektiv på Westerhus ödekyrkogård på Erösön in Jämtland // *Hikuin* 27. Middelalderens kirkegårde Arkæologi og antropologi – insight og udsyn. – Ribe, 2000. – S. 164.
- ⁵⁷ *Kyll N.* Tod, Grab, Begräbnisplatz, Totenfeier // *Rheinisches Archiv* IV. – Bonn, 1972. – S. 28, 29; *Illi M.* Wohin die Toten gingen. Begräbnis und Kirchhof in der vorindustriellen Stadt. – Zürich, 1992. – S. 19.
- ⁵⁸ *Baumgärtner H., Boenisch G., Bräuer G., Erdmann W.* Untersuchungen des Domkirchhofs zu Lübeck – ein Archäologisch – Antropologischer Vorbericht // *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte.* – Bonn, 1984. – Bd. 8. – S. 66, 67.
- ⁵⁹ *Kyll N.* Tod, Grab, Begräbnisplatz, Totenfeier // *Rheinisches Archiv* IV. – Bonn, 1972. – S. 29; *Illi M.* Wohin die Toten gingen. Begräbnis und Kirchhof in der vorindustriellen Stadt. – Zürich, 1992. – S. 19.
- ⁶⁰ Jaunā Derība. Mateja evaņģēlijs. 24. nodaļa, 27. pants.
- ⁶¹ *Gvillielmi Duranti Rationale Divinorum Officiorum III.* / *Edervnt A. Davril et T. M. Thibodeau.* – Tvrnholti, 2000. – P. 99.
- ⁶² *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas 10.–13. gs. kapulauks. Manuskripts.
- ⁶³ *Atgāzis M.* Izrakumi Valmierā // *ASM* 1972. – Rīga, 1973. – 14.–17. lpp.; *Stepiņš P.* Senā Aizkraukles baznīca // *SM.* – 1940. – Nr. 2. – 11. lpp.
- ⁶⁴ Vairāk par šo jautājumu sk.: *Muižnieks V., Vilcāne A.* Preiļu kapsēta un dažas apbedīšanas tradīcijas Latgalē 17. gs. otrajā pusē un 18. gs. // *Civitas et castrum ad Marc Balticum.* – Rīga, 2002. – 558., 559. lpp.
- ⁶⁵ Apbedījumi ar nocirstām galvām liecina par soda mēru, kas Livonijas rakstītajos avotos parādās jau 13. gs. tā dēvētajās zemnieku un vasaļu (bruņinieku) tiesībās. Šāds soda veids tika piemērots par izvarošanu, laupīšanu, slepkavošanu u.c. pārkāpumiem. *Lazdiņš J., Blūzma V., Osipova S.* Latviešu tiesību avoti. – Rīga, 1998. – 1. sēj. – 26., 28., 30., 31., 56., 75., 76. lpp.
- ⁶⁶ *Spekke A.* Latvieši un Livonija 16. gs. – Rīga, 1935. – 92., 93. lpp.
- ⁶⁷ *Švābe A.* Senās Latvijas vēstures avoti. – Rīga, 1940. – II burtn. – 283., 287. lpp.
- ⁶⁸ Turpat. – Rīga, 1937. – I burtn. – 23., 24., 184. lpp.
- ⁶⁹ *Arbusow L.* Römischer Arbeitsbericht I // *Latvijas Universitātes raksti* (Acta Universitatis Latviensis). – Rīga, 1928. – XVII sēj. – 297., 323., 420. lpp.
- ⁷⁰ *Straubergs K.* Lettisk folketro om de döda // *Nordiska Museets Hanlingar*: 32. – Stockholm, 1949. – S. 74, 90;

- Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 297. lpp.; *Valk H.* Rural Cemeteries of Southern Estonia 1225–1800 AD. – Visby; Tartu, 2001. – P. 97.
- ⁷¹ *Wohlmuth J.* Dekrete der Ökumenischen Konzilien (Konzilien des Mittelalters). – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2000. – Bd. 2. – S. 647, 648.
- ⁷² LUB. – Bd. I. – Reg. 21.
- ⁷³ *Lex P.* Das kirchliche Begräbnisrecht (historisch-kanonisch dargestellt). – Regensburg, 1904. – S. 164–198.
- ⁷⁴ *Kuujo E. O.* Die Rechtliche und Wirtschaftliche Stellung der Pfarrkirchen in Alt-Livland // *Annales Academiae Scientiarum Fennicae.* – Helsinki, 1953. – Ser. B. – Tom. 79, 2. – 275 S.
- ⁷⁵ Pēc līdzšinējiem aprēķiniem, kapu inventārā iegūtas 1777 senlietas un apģērba piederumi. Aprēķini veikti, ņemot vērā atsevišķas senlietu kategorijas (piemēram, kaklarotas, krūšu rotas) un apģērba sastāvdaļas (vainagus, jostas, cilpiņas, āķiņš u.c.). Atsevišķi nav skaitīti kaklarotu un krūšu rotu sastāvā iekļautie kauri gliemežvāki, spirālītes, krelles, zvārguļi, piekariņi, izņemot monētas.
- ⁷⁶ *Zariņa A.* Daži Mārtiņsalas kapsētas kapu senlietu kompleksi ar stilizētu dzīvnieku figūru piekariņiem // *AE.* – Rīga, 1974. – 11. laid. – 242.–256. lpp.
- ⁷⁷ Gredzenu valkāšanas veidu bija iespējams noteikt 64 apbedījumos no 87. 42 kapos tie atrasti labās rokas, 18 – kreisās rokas un 4 – abu roku pirkstos.
- ⁷⁸ *Pāvele T.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Rīgā 1957. gadā. – Rīga, 1959. – 23., 24., 30., 31. lpp.
- ⁷⁹ *Šmits P.* Latviešu tautas ticējumi. – Rīga, 1941. – IV sēj. – 2063. lpp.
- ⁸⁰ Turpat. – 2061. lpp.
- ⁸¹ Turpat. – Rīga, 1940. – II sēj. – 1080. lpp.
- ⁸² Grabbeigabe // *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* / Hrsg. von E. Hoffmann-Kreyer. – Berlin; Leipzig, 1930/1931. – Bd. III. – S. 1094.
- ⁸³ Piemēram, jātvīngu dievu un māņu aprakstā, kas pazīstams ar nosaukumu “*Sudauer Büchlein*” (Sudaviešu grāmatiņa). Sk.: *Mannhardt W.* Letto-preussische Götterlehre. – Rīga, 1936. – S. 271. Johanna Maļeckca darbā “Grāmatiņa par seno prūšu, livonu un citu kaimiņu cilšu upuriem un elku dievību”. Sk.: *Spekke A.* Latvieši un Livonija 16. gs. – Rīga, 1935. – 272., 273. lpp. Kardināla Valentī 1604. gada relācijā. Sk.: *Spekke A.* Latvieši un Livonija 16. gs. – Rīga, 1935. – 300. lpp.
- ⁸⁴ *Olearius A.* Oft beehrte Beschreibung der Newen Orientalischen Reise so durch Gelegenheit einer hollsteinischen Legation an den König in Persien geschehen, Schleswig 1647 // *Mannhardt W.* Letto-preussische Götterlehre. – Rīga, 1936. – S. 488.
- ⁸⁵ *Straubergs J.* Alūksnes mācītāja Dāvida Celaka ziņojums konsistorijai par latviešu bērnu paražām 1664. g. // *SM.* – 1936. – Nr. 2. – 118. lpp.; *Einhorn P.* Wiederlegung der Abgötterey 1627 // Über die religiösen Vorstellungen der alten Völker in Liv- und Ehstland. – Rīga, 1857. – S. 80; *Spekke A.* Latvieši un Livonija 16. gs. – Rīga, 1935. – 272., 282. lpp.
- ⁸⁶ “Sievietēm zārkā lika lāpāmo adatu un dziju, lai viņas varētu savas drēbes salāpīt” (34132). – *Šmits P.* Latviešu tautas ticējumi. – Rīga, 1941. – IV sēj. – 2062. lpp.
- ⁸⁷ *Nadel* // *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* / Hrsg. von E. Hoffmann-Kreyer. – Berlin; Leipzig, 1934/1935. – Bd. VI. – S. 933, 934.
- ⁸⁸ *Kleintjens J.* Latvijas vēstures avoti Jezuītu ordeņa arhīvos. – Rīga, 1941. – II sēj. – 255. lpp.
- ⁸⁹ *Spekke A.* Latvieši un Livonija 16. gs. – Rīga, 1935. – 285. lpp.
- ⁹⁰ Turpat. – 242. lpp.
- ⁹¹ *Lazdiņa A.* Aizliegums latviešu un igauņu zemniekiem turēt ieročus zvidru laikos // *Pagātne un tagadne.* Vēstures skolotāju biedrības rakstu krājums. – Rīga, 1936. – Nr. 1. – 42., 43. lpp.
- ⁹² *Berga T. M.* Монеты в археологических памятниках Латвии IX–XII вв. – Рига, 1988. – С. 57.
- ⁹³ *Rusovs B.* Livonijas kronika / Tulkojis cand. hist. Ed. Veispals. – Rīga, 1926. – 61. lpp.
- ⁹⁴ *Buchholtz A.* Über die Burg Holme und die Kirche in Holme // *Sb. Rig.* 1904. – Rīga, 1905. – S. 217; *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalas baznīcā 1968./1969. gadā (glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē VI AA: 217).
- ⁹⁵ *Mannhardt W.* Letto-preussische Götterlehre. – Rīga, 1936. – 674 S.; *Bregžis K.* Baznīcu vizitācijas protokoli. – Rīga, 1931. – 136 lpp.; u.c.
- ⁹⁶ *Urtāns J.* Svētupes lībiešu upurālas arheoloģiskās izpētes rezultāti // *LZAV.* – 1980. – Nr. 11. – 73. lpp.
- ⁹⁷ *Berga T.* Numismātika par Latvijas senatni. – Rīga, 1992. – 42.–46. lpp.; *Berga T.* Dobeles viduslaiku kapsētas monētas un to nozīme apbedīšanas rituālā (14.–17. gs.) // *AE.* – Rīga, 2000. – 20. laid. – 40., 41. lpp.; u.c.
- ⁹⁸ *Geld* // *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* / Hrsg. von E. Hoffmann-Kreyer. – Berlin; Leipzig, 1929/1930. – Bd. II. – S. 590–647.
- ⁹⁹ *Derwein H.* Geschichte des christlichen Friedhofs in Deutschland. – Frankfurt am Main, 1931. – S. 28, 29; *Grinder-Hansen K.* Dødemønter fra danske kirker og kirkegårde // *Hinkuin* 17. – Finland, 1987. – S. 147–162; u.c.
- ¹⁰⁰ *Jaksch R.* Das gemauerte Grab im Domhof zu Riga // *Sb. Rig.* 1892. – Rīga, 1893. – S. 63. Pētera Stepiņa 1944. gada ziņojums Pieminekļu valdei par izrakumiem Livonijas ordeņa landmaršala Andreja Štenberga kapa vietā Aizkraukles baznīcā (glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas Pieminekļu valdes arhīvā).
- ¹⁰¹ *Hildebrand H.* Die Arbeiten für das Liv-, Est- und Kurländische Urkundenbuch im Jahre 1875/76. – Rīga, 1877. – S. 43, 44.
- ¹⁰² Lasāmā grāmata Latvijas vēsturē. 12. gs. beigās – 19. gs. vidus / *Sast. D. Poziņš.* – Rīga, 1996. – 98.–102. lpp.
- ¹⁰³ 1234. gadā pāvesta legāts un Zemgales bīskaps Balduīns Rīgas Sv. Pētera baznīcai tās plebāna Jordāna personā izlēņojis 25 arkļus zemes Kursā Ladzes pils tiesā (*in castellatura Lodgie*). *Švābe A.* Senās Latvijas vēstures avoti. – Rīga, 1937. – I. burtn. – 1234. lpp. (Nr. 201). Arheologs A. Celmiņš norādījis, ka Pētera baznīcas I. kapā atrastajām apocēm analogi saskatāmi kuršu ugunskaļos, piemēram, arheologa J. Asara pētītajos Lībagu Sāraju senkaļos. *Celmiņš A.* Daži Rīgas un Ziemeļkurzemes 11.–14. gadsimta etniskās vēstures aspekti // *Ventspils muzeja raksti* II. – Rīga, 2002. – 168. lpp.
- ¹⁰⁴ *Valk H.* Rural Cemeteries of Southern Estonia 1225–1800 AD. – Visby; Tartu, 2001. – P. 85.
- ¹⁰⁵ *Schmiedt F. S.* Die Sachkultur des Mittelalters im Lichte der archäologischen Funde // *Europäische Hochschulschriften.* – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien, 1993. – Bd. 42. – S. 230–232; *Wittkopp B.* Beigabenlose Neuzeit? Tracht- und Beigabensitte auf einem Dorffriedhof der Renaissance- und Barockzeit in Brandenburg // *Χρόνος.* Beiträge zur Prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel. – 1997. – S. 809–817.
- ¹⁰⁶ *Zender M.* Die Grabbeigaben im heutigen deutschen Volksbrauch // *Zeitschrift für Volkskunde* 55. Jahrgang 1959. – S. 32–51.

- ¹⁰⁷ Mannhardt W. Letto-preussische Götterlehre. – Riga, 1936. – S. 155, 156.
- ¹⁰⁸ 13. gs. katoļu baznīcas liturģijas apkopojumā (*Rationale Divinorum Officiorum*) tās sastādītājs Durands no Mendes šo tradīciju nosodījis: *Nec debent indui vestibus communibus, prout in Italia sit.* – Gvillielmi Duranti Rationale Divinorum Officiorum III. / Edervnt A. Davril et T. M. Thibodeau. – Trvrnholti, 2000. – P. 100.
- ¹⁰⁹ Meier T. Die Archäologie des mittelalterlichen Königsgrabes im christlichen Europa // Mittelalter-Forschungen. – Stuttgart, 2002. – Bd. 8. – S. 478; Brandt K. H. Erzbischofsgräber im Bremer St.-Petri-Dom // Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters. – Bonn, 1976. – Jahrgang 4. – S. 7–28.
- ¹¹⁰ IH. – VII: 6.
- ¹¹¹ IH. – X: 5, 6.
- ¹¹² “Tad salieši, kuru kājas bija naskas uz asins izliešanu, sagrāba savu priesteri Johannesu, nocirta viņam galvu un pārējo miesu sadalīja locekli pa loceklim. [...] Viņa miesu un kaulus vēlāk savāca citi priesteri, un bīskapa kungs ar savu kapitulu tos bijīgi apglabāja Svētās Marijas baznīcā.” IH. – X: 7.
- ¹¹³ IH. – XXI: 4.
- ¹¹⁴ Loeffler H. Die Grabsteine, Grabmäler und Epitaphien in den Kirchen Alt-Livland vom 13.–18. Jahrhundert // Abhandlungen der Herder-Gesellschaft und des Herder-Instituts zu Riga. – Riga, 1929. – Bd. 3. – S. 11, 21.
- ¹¹⁵ Mārtiņsalā, līdzīgi kā Ikšķiles baznīcā, apglabāti arī vietējie iedzīvotāji. Pēc pētnieku domām, iespējams, ka ar kāda lībieša vecākā apbedījumu ir saistāma 1897. gada izrakumos baznīcā atrastā 13. gs. kapa plāksne ar iekaltu kareivja attēlu. Buchholtz A. Über die Burg Holme und die Kirche in Holme // Sb. Rig. 1904. – Riga, 1905. – S. 219.
- ¹¹⁶ Zīmīgi, ka šeit daudzos apbedījumos kapa inventārā nebija sastopami dzelzs naži.
- ¹¹⁷ Zemgales, Latgales un Kurzemes iedzīvotājiem raksturīgas senlietas iegūtas arī Mārtiņsalas apmetnē un pilī. Mugurēvičs Ē. Die Dorfsiedlung und die Burg Holme bei Salaspils (Lettland) im Mittelalter // Zwischen Lübeck und Novgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum vom frühen Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert. – Lüneburg, 1996. – S. 107.
- ¹¹⁸ Selhorst H. Die Platzordnung im Gläubigenraum der altchristlichen Kirche. – Münster/Westfal, 1931. – S. 35–37.
- ¹¹⁹ Staecker J. In atrio ecclesiae. Die Bestattungssitte der dörflicher und städtischen Friedhöfe im Norden // Lübeck Style? Novgorod Style? – Riga, 2001. – S. 187–258.
- ¹²⁰ Šāda tradīcija novērota vēlā dzelzs laikmeta plašāk pētītajos Daugavas lībiešu Doles Vampeniešu I, Salaspils Laukskolas un Lipšu kapulaukos. Rietumeiropā viduslaikos un arī vēlāk pastāvēja prakse kapsētas perifērijā vai atsevišķā neiesvētītā tās daļā apglabāt nekristītus bērņus un grūtniecības stāvoklī vai dzemdībās mirušās sievietes. Derwein H. Geschichte des Christlichen Friedhofs in Deutschland. – Frankfurt am Main, 1931. – S. 35; Illi M. Wohin die Toten gingen. Begräbnis und Kirchhof in der vorindustriellen Stadt. – Zürich, 1992. – S. 57, 58.
- ¹²¹ Plaša informācija par to atrodama B. Bregža apkopotajos Vidzemes ev.-lut. baznīcu vizitācijas protokolos. Bregžis K. Baznīcu vizitācijas protokoli. – Rīga, 1931. – 136 lpp. Par līdzīgu situāciju Kurzemē liecina Kurzemes baznīcas 1570. gada nolikums (Sehling E. Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts. – Leipzig, 1913. – Bd. 5. – S. 105) u.c. rakstītie avoti.

Vitolds Muiznieks

DIE BESTATTUNGSSITTEN AUF DEM KIRCHHOF MÄRTIŅSALA

Zusammenfassung

Der Kirchhof Mārtiņsala befand sich auf einer Insel in der Mitte der Daugava gegenüber von Salaspils in den Grenzen des heutigen Rigaer Wasserkraftwerks. Der Kirchhof lag im NO-Teil der ehemaligen Insel in den Grenzen des Territoriums des livischen Dorfes an der Burg Mārtiņsala. Wahrscheinlich wurde der Bau der Kirche zur Zeit Meinhards gleichzeitig mit der Mauerbefestigung am Ufer der Daugava begonnen. Zum ersten Mal sind der Kirchhof und die Kirche in der Chronik von Heinrich 1197 erwähnt, als Bischof Berthold den Kirchhof eingeweiht hat. Die Gemeinde bestand hier bis zur zweiten Hälfte des 16. Jh., als die Kirche in der Zeit des Livländischen Krieges 1577 zerstört und nicht mehr renoviert wurde.

Die ersten archäologischen Ausgrabungen in Mārtiņsala wurden Ende des 19. Jhs. geleistet, als unter Leitung des Altertumsforschers A. Buchholtz die Mauern der Kirche und der Burg freigelegt wurden. Ausgrabungen ausgedehnteren Umfangs wurden 1966–1973 im Zusammenhang mit dem Bau des Rigaer Wasserkraftwerks getätigt. Die Forschungen

betrafen das livischen Dorf, die Burg, die Kirche und den Kirchhof. Auf dem Kirchhof wurde etwa die Hälfte des früheren Territoriums (1910 m²) untersucht. Insgesamt wurden 1808 Bestattungen aufgedeckt. Davon befanden sich 55 Gräber in der Kirche, die übrigen 1753 auf dem Kirchhof.

Im Rahmen dieses Artikels werden die Bestattungssitten behandelt, die bei der Beerdigung der Toten auf dem Kirchhof selbst Anwendung fanden und bisher relativ seltener als die gefundenen Altertümer analysiert sind. Die Analyse der Bestattungssitten wurde auf Grund der Gräber mit Grabinventar – insgesamt 800 (46%) – geleistet. Ausgehend von den Kategorien der Altertümer und deren Datierung sind die auf dem Kirchhof untersuchten Gräber in drei chronologischen Gruppen eingeteilt. Am intensivsten wurde der Kirchhof in der Zeitperiode von der zweiten Hälfte des 14. Jh. bis Anfang des 16. Jh. benutzt. Das für diesen Zeitabschnitt charakteristische Grabinventar wurde in 81% der Bestattungen gefunden. Relativ wenige, d.h., 9,5% der Bestattungen wurden mit Grabinventar des

13. Jh. und der ersten Hälfte des 14. Jh. aufgedeckt. Ein ähnliches Bild zeichnen die Bestattungen der zweiten Hälfte des 16. Jh. und Anfang des 17. Jh. mit 9,5% des Grabinventars. Die relative Datierung und die Chronologie der Gruppen bieten uns die Möglichkeit den Kirchhof einzuordnen, die Ausstattung der Gräber auszuwerten und Veränderungen in der Art der Beerdigung zu verfolgen.

Die Analyse der freigelegten Gräber zeigte mehrere Veränderungen in der Planung und Einrichtung des Kirchhofs, die während dessen Benutzung entstanden. Es gelang die Grenzen des Kirchhofs im SW- und im NW-Teil genau zu bestimmen, da dort Zeugnisse des Kirchhofzauns erhalten waren. Wahrscheinlich haben sich die Grenzen des Kirchhofs seit dem Ende des 12. Jh. nicht wesentlich verändert, obwohl man in der Planung die chronologische Folge der Ausstattung der Gräber verfolgen kann. Die Gräber des 13. Jh. und der ersten Hälfte des 14. Jh. konzentrieren sich hauptsächlich um die Kirche. Die Gräber der zweiten Hälfte des 16. Jh. und Anfang des 17. Jh. befinden sich im Westteil der Kirche, näher zum Eingang. Dagegen sind die Gräber der zweiten Hälfte des 14. Jh., des 15. Jh. und Anfang des 16. Jh. auf dem ganzen Kirchhof zu finden. Vermutlich sind um die Kirche und auf dem restlichen Territorium des Kirchhofs hauptsächlich Einheimische begraben, aber in der Kirche – Ausländer. Davon zeugen die relativ wenigen Bestattungen mit Grabzubehör. Im Unterschied zum Kirchhof wurde 27% des Grabinventars der in der Kirche untersuchten Gräber gefunden. Bemerkenswert, dass

auch im engen Umkreis der Kirche, der anfangs vielleicht den Teil des benutzten Kirchhofs bildete, viele Gräber ohne Grabzubehör aufgedeckt wurden. Interessanterweise wurde auf dem Kirchhof von Ikšķile eine ähnliche Beobachtung gemacht – dass nämlich Bestattungen ohne Grabinventar näher an der Kirche konzentriert sind. Vermutlich wurden in beiden Orten ursprünglich die westeuropäischen Traditionen – ähnlich wie in städtischen Kirchhöfen – stärker befolgt.

An der Kirche waren die Beerdigungen intensiver als auf dem restlichen Kirchhof. Beliebt waren der südliche Teil der Kirche und jener Teil des Kirchhofs am Kirchenaltar, aber auch der westliche Teil der Kirche. Seltener sind Bestattungen im nördlichen Teil. Die Planung des Kirchhofs Mārtiņšala spiegelt eine ähnliche Tradition der mittelalterlichen Praxis in Westeuropa wider. Die Intensität der Bestattungen ist durch den Heiligenkult zu deuten, dem Wunsch, näher bei den Reliquien und der Kirche selbst als dem "Haus Gottes" beerdigt zu sein. Interessanterweise blieb der Kirchhof Mārtiņšala noch mehrere Jahrzehnte nach der Zerstörung der Kirche 1577 ein beliebter Bestattungsort. Die letzte – mit einer Münze datierte Beerdigung – fand während der Regentschaft der schwedischen Königin Christine (um 1637) statt. Vielleicht liegt dem der Wunsch zugrunde, genau dort begraben zu werden, wo bereits die Vorfahren ruhen, nämlich im geweihten Boden an der Kirche. Eine ähnliche Praxis war im 16.–18. Jh. in Livland (Vidzeme) und auf dem restlichen Territorium Lettlands verbreitet.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Plan der Kirche Mārtiņšala und Lage des Kirchhofs
- Abb. 2.* Schematischer Plan der Gräber in der Kirche und auf dem Kirchhof Mārtiņšala
- Abb. 3.* Lage der Arme der Toten in Bestattungen des Kirchhofs Mārtiņšala
- Abb. 4.* Grabinventar in Bestattungen im Kirchhof Mārtiņšala

Ieva Ose

DAUGAVGRĪVAS CIETOKŠŅA PLĀNI KĀ 17. GS. BEIGU UN 18. GS. PĀRBŪVJU LIECINIEKI

Daugavgrīvas cietoksnis ir 17. gs. vairākkārt pārbūvēts militārs nocietinājums, kas samērā labi saglabājies līdz mūsdienām. Cietokšņa iekšējo teritoriju, kurā kādreiz bija izvietotas kazarmas un noliktavas, vēl arvien ieskauj augsti zemes vaļņi ar iebūvētiem kazemātiem un sešiem izvirzītiem bastioniem stūros, kurus aizsargā ar ūdeni pildīts grāvis ar ravelīniem visapkārt. Kaut arī Daugavgrīvas cietoksnis ir varenākā zviedru celtā fortifikācijas būve mūsu valsts teritorijā, par kuru vairākos Latvijas un ārvalstu arhīvos ir saglabāties daudz plānu un projektu, tomēr tā būvēsture līdz pat 21. gs. sākumam nav sīkāk pētīta. Tāpēc dažādās Latvijas publikācijās sastopami atšķirīgi apgalvojumi, ka Daugavgrīvas cietokšņa pēdējā lielā pārbūve uzsākta 1670.,¹ 1682.² vai 1694. gadā.³

Iepazīstot senākās publikācijas, var atrast nepareizā 1670. gada rašanās pirmsākumu – 1912. gadā izdoto V. Žamova brošūru.⁴ Tās autoram bijis pieejams ierobežots avotu materiāls, un tāpēc radies nepamatots secinājums par Daugavgrīvas cietokšņa pēdējā būvperioda datējumu. Strādājot ar Latvijas Valsts vēstures arhīvā esošo plānu kolekciju, atklājās, ka V. Žamovs kā avotus izmantojis toreiz Rīgā Vidzemes Bruņniecības bibliotēkā no Zviedrijas Kara arhīva nonākušās nedaudzās Daugavgrīvas plānu kopijas, bet oriģinālus Stokholmā pats nav skatījis. 1893. gadā Bruņniecības bibliotēkā nonācis pārzīmējums no Kara arhīvā glabāta Daugavgrīvas cietokšņa projekta bez datējuma un paraksta. Toreizējais Bruņniecības bibliotēkas bibliotekārs un vietējo pieminekļu pētnieks Karls Lēviss of Menārs uz pārzīmējuma uzrakstījis savu secinājumu par varbūtējo Daugavgrīvas projekta datējumu – “starp 1674. un 1687. gadu”.⁵ 1674. gads izvēlēts tāpēc, ka tad par Zviedrijas fortifikācijas būvju ģenerālkvartīrmeistaru jeb ģenerāldirektoru iecelts Eriks Dālbergs.⁶ Būdam pēc profesijas kara inženieris, viņš projektējis fortifikācijas būves ne tikai savā dzimtenē, bet arī Zviedrijas pārijūras provincē Vidzemē. Otru gadskaitli – 1687. gadu Lēviss of Menārs izvēlējis tāpēc, ka tad Dālbergs kļuvis par infantērijas ģenerālmajoru.

Kad Bruņniecības bibliotēkā atrodamās Daugavgrīvas cietokšņa plāna kopijas vienkāršotu pārzīmējumu 1912. gadā publicējis V. Žamovs, viņš kā neapšaubāmu pārņēmis arī hipotētisko datējumu, savā darbā apgalvojot, ka cietokšņa pēdējā pārbūve veikta laikā

starp 1674. un 1687. gadu.⁷ Diemžēl uz V. Žamova izdevumā paustajām atziņām balstījies R. Bangerskis, gatavojot rakstu Latviešu konversācijas vārdnīcai.⁸ No šīs publikācijas vēlāk enciklopēdijās, apkopojošos un populāros rakstos kā pilnīgi drošs pārņemts hipotētiskais pieļāvums, ka Daugavgrīvas cietoksnis līdz mūsdienām saglabāto konfigurāciju ieguvis pēc 1674. gadā uzsāktas pārbūves vai – noapaļojot – pēc 1670. gada.

Daugavgrīvas cietokšņa pēdējās pārbūves otrs datējums ar 1682. gadu parādās jau 1938. gadā J. Juškēviča apcerējumā par Daugavgrīvas vēsturi no 13. līdz 20. gadsimtam.⁹ Diemžēl autors nav norādījis precīzu avotu, no kura šī informācija ņemta. Var tikai minēt, kuru arhīvu materiālus viņš izmantojis. Tas pats 1682. gads Daugavgrīvas nocietinājuma beidzamo pārveidojumu sakarā nosaukts arī Latvijas Valsts vēstures arhīva 1998. gada izstādes katalogā.¹⁰ Tas droši vien secināts pēc arhīvā glabātajiem dokumentiem, kuru aprakstos minētajā katalogā atzīmēti pamatīgi būvdarbi cietoksnī, sākot ar 1683. gadu.

Trešais gadskaitlis parādās 1961. gadā iespiestajā vēsturnieka G. Eimera darbā par zviedru pilsētu plānošanu 17. gs., kur kāds nedatēts E. Dālberga zīmēts Daugavgrīvas pārbūves projekts no Kara arhīva Stokholmā attiecināts uz laiku ap 1694. gadu.¹¹ Tomēr tekstā autors nepaskaidro, kāpēc šāds datējums izvēlēts. Var tikai izteikt minējumu, ka šādu gadskaitli G. Eimers secinājis no E. Dālberga biogrāfijas vai kādiem plāniem zviedru arhīvos. Nekādu datējuma pamatojumu nav devis arī mākslas vēsturnieks O. Spārītis, publicējot to pašu E. Dālberga izstrādāto Daugavgrīvas cietokšņa pēdējās pārbūves projektu no Kara arhīva un tāpat attiecinot to uz laiku ap 1694. gadu.¹²

Kad tad īsti izstrādāts Daugavgrīvas cietokšņa pēdējās pārbūves projekts un veikta tā realizācija? Pamatota atbilde uz šo jautājumu atrodama Karaliskajā Kara arhīvā Stokholmā, izstudējot visus saglabātos Daugavgrīvas materiālus un salīdzinot tos savā starpā.

Kara arhīva materiāli par Daugavgrīvas cietokšņa pēdējo pārbūvi

Kopš 1999. gada šī raksta autorei vairākkārt radās izdevība pamatīgāk iepazīties ar Karaliskajā Kara arhīvā Stokholmā glabātajiem Daugavgrīvas cietokšņa

pārbūves projektu oriģināliem. Tie atklāja, ka Latvijas publikācijās minētie apgalvojumi par pēdējās pārbūves uzsākšanu 1670. vai 1694. gadā ir nepamatoti. Par to nepārprotami liecināja Kara arhīvā esoši vairāki Daugavgrīvas plāni, kurus izgatavojis un precīzi datējis E. Dālbergs. Pētījumu rezultātā 2005. gadā izdotā krājuma "Senā Rīga" 5. sējumā ievietots raksts par zviedru inženieru projektētajiem Daugavgrīvas cietokšņa četriem būvperiodiem, kur ar vēstures avotiem pamatots to datējums un pēdējās lielās pārbūves uzsākšana viennozīmīgi attiecināta uz 1682. gadu.¹³ Krājuma "Senā Rīga" ierobežotā apjoma dēļ bija iespējams publicēt tikai dažus Kara arhīvā glabātus Daugavgrīvas plānus bez to leģendas teksta tulkojuma. Tomēr šie avoti cietokšņa būvēstures izpratnei ir ļoti nozīmīgi.

Jāatzīmē, ka Stokholmā esošie materiāli par Daugavgrīvas cietoksni, kas līdz 17. gs. beigām lielākoties saukts par Neimindi (*Neumünde*, latviski – Jaunā grīva), ir ļoti bagāti un daudzveidīgi. Jau 2001. gadā publicēti gandrīz 40 plānu un projektu apraksti no Kara arhīva fonda "Ārzemju kartes, pilsētu un cietokšņu plāni" Baltijas provinču nodaļas.¹⁴ Jāpiebilst, ka tieši no šajā fondā esoša nedatēta Daugavgrīvas plāna 19. gs. izgatavota minētā kopija ar K. Lēvisa of Menāra pierakstiem, kas tagad glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Bez tam nesen Kara arhīvā bagātus materiālus par Daugavgrīvu izdevās atklāt arī fondā "Ar roku zīmētie plāni", kur atrodas E. Dālberga personiskā nocietinājumu skiču grāmata ar 1682.–1696. gadā cietoksni veikto darbu ikgadējām atskaitēm – 18 zīmējumi ar īsiem pierakstiem zviedru valodā.¹⁵ Šķiet, ka šajā fondā esošo avotu krājumu neviens Daugavgrīvas vēstures pētnieks no Latvijas agrāk nav skatījis, bet taisni te atrodamas nepārprotamas ziņas cietokšņa pārbūves precīzai datēšanai. Interesanti, ka Daugavgrīvas cietokšņa beidzamo pārbūves projektu ar 1682. gada datējumu pēc avotiem Kara arhīvā atklājis un publicējis zviedru vēsturnieks L. V. Munte jau 20. gs. sākumā,¹⁶ bet viņa grāmatu mūsu valsts pētnieki līdz pat 21. gs. sākumam nav izmantojuši.

Kādi tad ir vērtīgākie avoti, kas pamato Daugavgrīvas cietokšņa pēdējās pārbūves uzsākšanu pēc 1682. gada? Īpaši nozīmīgi ir E. Dālberga personiskajā skiču grāmatā apkopotie materiāli, kur ik gadu no 1682. līdz 1696. gadam iezīmēts cietokšņa plāns ar jaunizveidotām nocietinājuma daļām un pierakstīti katrā vasarā paveiktie būvdarbi.

Uz pirmās Daugavgrīvas cietoksnim veltītās lapas E. Dālbergs 1682. gadā uzzīmējis toreizējo vecā nocietinājuma plānu.¹⁷ Šajā rakstā tas iespiests kā **1. attēls**. Plāns parāda, ka līdz pat 17. gs. 80. gadu sākumam Daugavgrīvā bijusi neliela, veca piecu bastionu skanste, kuras trīs bastioni un vaļņi atradās Buļļupes krastā pie tās ietekas Daugavā. Skanstes otru malu pussalas sauszemes pusē papildus aizsargāja apjomīgs priekšnocietinājums – paplašināts kronverks¹⁸ ar diviem veselīem bastioniem un diviem pusbastioniem priekšējā frontē, kā arī aizsarggrāvi un trim ravelīniem. E. Dālberga pieraksti norāda, ka veco skansti viņš atzinis par sabrukšu un aizsardzībai nederīgu. Vietām zemes valnis Buļļupes

krastā bijis izskalots, krūšsegi (*Brustwehr*) viscaur nobrukuši. Par vecām, sabrukšām vai nelietojamām E. Dālbergs apzīmējis arī vairākas kazarmas. Tikai trīs ēkas bijušas celtas nesen – 1671.–1681. gadā. Šis plāns nepārprotami parāda, ka pirms revīzijas 1682. gadā Daugavgrīvas cietoksni notikuši būvdarbi – pakāpeniski modernizēts kronverks, pamazām vecās kazarmas nomainītas ar jaunām, bet par visas aizsargceltnes radikālu pārveidi vēl nebija domāts.

E. Dālberga skiču grāmatas otrajā lapā atzīmēti jau tajā pašā 1682. gadā Daugavgrīvas cietoksni paveiktie remontdarbi.¹⁹ Tie vēl bijuši apjomā nelieli un aprobežojušies ar vairāku saimniecības ēku celtniecību, kā arī plūdu izgrauztā Buļļupes un jūrmalas krasta nostiprināšanu, iedzenot pāļus, lai no sabrukšanas pasargātu cietokšņa vaļņus.

Skiču grāmatas trešā lapa jau rāda vērienīgo Daugavgrīvas pārbūves projektu.²⁰ Tā kā E. Dālberga izgatavotā rasējuma lapa ir salocīta un iešūta personiskajā skiču grāmatā, projekta zīmējuma vidusdaļa ieskenējot tika izkropļota un publicēšanai nebija derīga. Tāpēc šajā rakstā kā 2. attēls pārspiesta šī cietokšņa projekta fotolitoģrāfiska kopija no 1907. gadā izdotās L. V. Munes grāmatas.²¹

E. Dālberga zīmētais jaunā cietokšņa plāns papildināts ar precīzu datējumu – norādi, ka tas izstrādāts 1682. gadā, to apstiprinājusi karaliskā ģenerālkomisija un parakstījis karalis. Kur glabājas projekta pirmais variants ar oriģinālajiem karaļa un komisijas locekļu parakstiem, pašreiz nav zināms. Tomēr E. Dālberga skiču grāmatā ir viņa izstrādātā projekta pašrocīgs pārzīmējums. Tajā vispirms uzzīmēts un izkrāsots vecās skanstes plāns un tad tam pa virsu ar smalkām līnijām uzrasētas jaunā cietokšņa kontūras. L. V. Munes grāmatas fotolitoģrāfiskajā kopijā jaunais projekts rādīts ar pārtrauktām līnijām – tāds tas redzams arī šim rakstam pievienotajā **2. attēlā**.

E. Dālbergs pārveidojumus iecerējis ar milzīgu vērienu – no vecā cietokšņa bija plānots daļēji saglabāt tikai divus kronverka bastionus, bet no jauna vajadzēja uzcelt četrus bastionus un uzbūrt kurtiņu vaļņus, pārvietot ūdensgrāvja ārējo līniju un lielā gabalā grāvi rakt iepriekš nebijušā vietā, krietni pārveidot vecos kronverka priekšējās frontes ravelīnus un uzcelt divus jaunus, visapkārt cietoksnim ierīkot glasisu,²² bet iekšienē uzbūvēt regulāru pilsētiņu. Atšķirībā no vecās skanstes anonīmajiem fortifikācijas elementiem E. Dālbergs jau 1682. gada projektā jaunā cietokšņa katram bastionam devis kādas zvaigznes, zvaigznāja vai Zemes pola nosaukumu – Rīta zvaigzne, Sietiņš, Dienvidpols, Greizie rati, Jūras zvaigzne, Ziemeļpols (*Morgonstiärnan, Siuustiärnan, Sonnerpohn, Kahlwagnen, Haafstiärnan, Norr Pohn*), bet ravelīnus nosaucis jūras būtņu vārdos – Delfīns, Jūras cūka, Jūras ērglis, Valzivs un lafīniski par debespusi Ziemeļi (*Delfin, Marswijn, Haaföörn, Hwalfisken, Septentrion*).

Vēl viens Daugavgrīvas pārbūves projekts bez izgatavošanas gadskaitļa glabājas Kara arhīvā Ārzemju karšu fondā²³ un ir ļoti līdzīgs iepriekš aprakstītajam 1682. gada projektam E. Dālberga personiskajā skiču grāmatā. Nedatētais projekts šajā rakstā publicēts kā

3. attēls. Kā vēsta Kara arhīva darbinieku sastādītais fonda apraksts, rasējuma lapa atzīta par Dālberga pašrocīgu zīmējumu un datēta ar 1682. gadu. Tagad Kara arhīvā pieejamais fonda apraksts droši vien tapis 20. gs. otrajā pusē, tāpēc agrākiem pētniekiem datējums nav bijis zināms. Tieši no šī projekta 19. gs. beigās izgatavota iepriekš minētā kopija Vidzemes Bruņniecības bibliotēkai, kurai K. Lēviss of Menārs pierakstījis hipotētisko norādi par izgatavošanas laiku "starp 1674. un 1687. gadu". Kara arhīva fonda apraksta informācija nav bijusi pieejama arī G. Eimeram, publicējot minēto projektu 1961. gadā.²⁴ Arhīva aprakstu nav izmantojuši arī vairāki 21. gs. sākuma pētnieki, kas savās publikācijās šo projekta zīmējumu nepamatoti attiecina gan uz 1670.,²⁵ gan 1694. gadu.²⁶ Uz šādu datējumu nepareizību norāda citi plāni un pieraksti par Daugavgrīvas cietokšņa pārbūves gaitu.

Laikam neviens pētnieks nav pievērsis uzmanību nedatētā Daugavgrīvas cietokšņa pārbūves projekta paskaidrojošam tekstam dekoratīvajā kartušā. Tur atzīmēts, ka tas ir Dālberga izstrādāts pārbūves priekšlikums, kuru viņš pats peticīgi nosaucis par cietokšņa pabeigšanu, pilnībā iznīcinot veco skansti un tās vietā no jauna būvējot divus bastionus – Rīta zvaigzne un Ziemeļpols. Par šī projekta izgatavošanu ne agrāk kā 1682. gadā liecina iepriekš minētais un šim rakstam kā 1. attēls pievienotais vecās skanstes uzmērojums revīzijas laikā, kas ņemts no E. Dālberga skiču grāmatas. Arī daudz vēlāk par 1682. gadu nedatētā projekta lapa nevarēja tapt, jo jau 1685. gadā bija uzsākti bastiona Rīta zvaigzne būvdarbi.²⁷ Kā liecina vēlākie zīmējumi ar pierakstiem E. Dālberga personiskajā skiču grāmatā, līdz 1689. gadam bastionu Rīta zvaigzne un Ziemeļpols izveide bija pabeigta.²⁸

Vēl viens pierādījums Daugavgrīvas cietokšņa beidzamās lielās modernizācijas laikam ir Kara arhīvā glabātais plāns ar pārveides darbu vadītāja H. N. Rīdingera atskaiti.²⁹ Šis zīmējums publicēts kā **4. attēls.** Minētais inženieris 1691. gadā sagatavojis pārbūvētā cietokšņa plāna uzmērojumu, kura leģendā dots pārskats par laikā no 1684. līdz 1690. gadam veiktajiem pārbūves darbiem. Lasot ikgadējo darbu aprakstu, var izsekot strauji realizēto cietokšņa pārveidošanu par modernu aizsargbūvi.

Atskaite skaidri parāda, ka līdz 1691. gadam cietokšņa ārējie nocietinājumi jau gandrīz pilnībā bija pārbūvēti atbilstoši 1682. gada projektam. Vecā piecu bastionu skanste bija nojaukta, grāvis starp skansti un kronverku aizbērts, cietokšņa iekšējā teritorija nolīdzināta un tai apkārt uzbērti augsti vaļņi ar sešiem jauniem bastioniem, kā arī visapkārt izrakts aizsarggrāvis un tajā novietoti pieci ravelīni.

Minētie E. Dālberga ikgadējie rasējumi ar pierakstiem personiskajā skiču grāmatā, kā arī H. N. Rīdingera atskaite nepārprotami liecina gan par Daugavgrīvas cietokšņa pēdējās pārbūves projekta izstrādi 1682. gadā, gan pārbūves strauju uzsākšanu 1683. gadā, gan jaunās aizsargbūves ārējo kontūru pakāpenisku izveidošanu nepilnās desmit vasarās, gan galveno darbu pabeigšanu 17. gs. 90. gadu sākumā.

Kara arhīvā glabātie plāni sniedz atbildi arī uz jautājumu, kādas celtnes zviedri paspēja uzbūvēt cietokšņa iekšējā teritorijā līdz 1710. gadam, kad Daugavgrīvu ieņēma krievi.

Kā rāda E. Dālberga 1682. gada projekts, Daugavgrīvas cietokšņa vaļņu ieskaustajā iekšējā teritorijā bija paredzēts uzcelt pilsētiņu ar centrālo laukumu, no kura radiāli būtu nospraustas ielas, kas vestu uz visiem bastioniem. Šī apbūves projekta realizācija 17. gs. 90. gados tika uzsākta, dažu jauno kvartālu vietā uzceļot atsevišķas ēkas, bet Ziemeļu karš būvdarbus stipri aizkavēja. Par zviedru uzbūvētajām celtnēm Daugavgrīvas cietokšņī liecina ap 1707. gadu izgatavotais I. Parmanda uzmērojums ar esošo un vēl ceļamo ēku novietojumu un sīkiem paskaidrojumiem.³⁰ Šis plāns publicēts kā **5. attēls.**

Ap 1707. gadu, kā rāda I. Parmanda uzmērojums, iecerētās regulārās pilsētiņas kvartālu robežās iekļāvās tikai dažas jaunbūves, bet vairākas ēkas bija novietotas šķērsām plānotajām starveida ielām. No jaunajiem kvartāliem apbūvēta nebija pat ceturtā daļa. Atbilstoši projektam turpinot kazarmu celšanu, daudzas vecās vai pagaidu ēkas būtu jānojauc. Zviedri vēl nebija pabeiguši arī nocietinājuma ārējo aizsargbūvju savešanu kārtībā – cietokšnim visapkārt nebija izveidots ūdensgrāvja ārmalas slīpais uzbērums jeb gļasiss – tāds bija tikai sauszemes pusē, bet trūka pie Buļļupes un Daugavas grīvas.

Gravīra ar Daugavgrīvas cietokšņa ideālu plānu

Kaut Daugavgrīvas nocietinājumi vēl nebija pilnībā pabeigti, jau Ziemeļu kara sākumā Eiropā izplatīts vara grebums, kurā attēlots cietokšņa plāns, bet lapas kreisajā apakšējā stūrī nelielā ovālā kartušā parādīta Daugavas lejteces karte ar Rīgas un Daugavgrīvas atrašanās vietu. Šai gravīrai zināmi vismaz trīs nedaudz atšķirīgi varianti. Uz pirmās lapas redzamo plānu paskaidro tikai īss uzraksts vācu valodā "Daugavgrīvas cietokšnis" (*Festung Dünamünde*). Kā atzīmējis J. K. Broce, līdzīga gravīra 1701. gadā iespiesta kādā Hamburgas žurnālā.³¹

Otrajam variantam īsa leģenda novietota labajā augšējā stūrī – tajā izlasāms ne tikai cietokšņa nosaukums franču valodā (*Fort de Dunamund*), bet arī tā ģeogrāfiskās koordinātas un piebilde, ka šī ir Amsterdamas lapa.³² Jādomā, ka tā ir norāde par gravīras franču versijas iespiešanu Nīderlandē.

Trešajam variantam blakus attēlam kreisajā pusē pievienots garāks teksts jeb leģenda vācu valodā, augšmalā skatāma grezni rotāta kartuša ar pagaru virsrakstu, bet labajā apakšējā stūrī lasāms autora vārds – "Gabriels Bodenērs zīmējis un grebis ar svētas karaliskās majestātes atļauju".³³ Virsrakstā kartušā pieminēts, ka 1700. gadā sakši ieņēmo cietokšni nosaukuši par Augustburgu, bet 1701. gadā viņiem to atkal vajadzēja atdot zviedriem (**6. attēls**). Kreisajā malā garāks teksts vēsta, ka plāns attēlo Daugavgrīvas skansti – izcīlu regulāru cietokšni pie Daugavas ietekas Baltijas jūrā, ar ērtu ostu; tas esot celts, lai aizsargātu Rīgas pilsētu un saglabātu brīvu kuģošanu. Kad 1710. gadā maskavieši aplenkusi pilsētu, bloķēts un apšaudīts arī šis cietokšnis,

lai pārtrauktu sakarus ar Rīgu, jo Daugavgrīva atradusies 2 jūdžu attālumā no tās. Uzbrukums esot sācies aprīlī, un pēc tam, kad garnizonu gandrīz pilnībā bija novārdzinājis mēris, cietokšņa zviedru komandants bijis spiests 21. augustā padoties krieviem.

Gravīrai pievienotais teksts liecina, ka trešais variants izgatavots pēc 1710. gada.

G. Bodenēra gravīrā Daugavgrīvas cietoksnis skatāms kā pabeigta fortifikācijas būve ar izteiksmīgu ārējo nocietinājumu kontūru un radiāli izvietotiem kvartāliem vaļņu iekšienē. Tomēr patiesībā ne līdz Ziemeļu kara sākumam un pat ne līdz 1710. gadam zviedri nebija spējuši uzcelt cietokšņa iekšējās teritorijas regulāro apbūvi un visapkārt ārējam grāvim izveidot glasisu, kā jau iepriekš norādīts, apskatot ap 1707. gadu I. Parmanda darināto cietokšņa uzmērojumu. I. Parmanda plānā atrodamas arī citas vietas, kas gravīrā iezīmētas atšķirīgi. Tādas ir, piemēram, ravelīnu iekšmalas kontūras, bastionu flangu izveidojums, dažu tiltu novietojums, krasta līnijas robojums u.c. Tāpēc var domāt, ka gravīra droši vien izgatavota pēc kāda zviedru rīcībā bijuša Daugavgrīvas cietokšņa pārbūves projekta, kurā parādīts sākotnēji iecerētais plānojums. Tomēr īstenībā izbūve atbilstoši projektam Ziemeļu kara dēļ aizkavējās un netika pilnībā realizēta. Līdz ar to gravīrā redzamais Daugavgrīvas cietokšņa attēlojums jāuzskata par ideālu plānu.

Dažādās gravīras versijas un daudzie novilkumi ne tikai ilustrēja Ziemeļu kara notikumus, bet arī kalpoja Zviedrijas militārā spēka demonstrācijai – Daugavgrīvas cietoksnim vajadzēja citām Eiropas valstīm parādīt, cik nozīmīgas fortifikācijas būves zviedri spējuši uzcelt. Diemžēl Daugavgrīvas cietokšņa būvēstures izpētei gravīras sniegtā informācija par toreizējo cietokšņa izskatu un iekšējās teritorijas apbūvi ir maldinoša.

Materiāli par Daugavgrīvas cietoksni Centrālajā Valsts jūras kara flotes arhīvā Pēterburgā

Par to, ka E. Dālberga 1682. gada priekšlikums cietokšņa iekšējās teritorijas regulārai apbūvei tā arī nav realizēts un iepriekš minētā G. Bodenēra gravīra rāda ideālu plānu – neīstenotu ieceri, netieši liecina krievu inženieru 18. gs. pēdējos gadu desmitos gatavoti Daugavgrīvas nocietinājumu uzmērojumi. Par cietokšņa pārbūvēm 18. gs. beidzamos gadu desmitos saglabājušies dokumenti un plāni Pēterburgā, Centrālajā Valsts jūras kara flotes arhīvā. No tiem Latvijā ir pieejamas astoņas Pēterburgas arhīva plānu fotokopijas, kas glabājas Rīgā, Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvā.³⁴ Laikā no 1780. līdz 1797. gadam izgatavotie plāni parāda, ka krievu inženieri Daugavgrīvas cietokšņa ārējo izveidojumu nemainīja. Acīmredzot 17. gs. beigās zviedru uzbūvētā cietokšņa plānojums un ārējās nocietinājumu izbūves vēl bija pietiekami modernas un spēcīgas, lai kalpotu gadu desmitiem ilgi. Toties Daugavgrīvas cietokšņa iekšējā teritorijā zviedru celtās kazarmas un noliktavas lielākoties bija pagaidu koka būves, kuru vairākumu 18. gs. krievi pakāpeniski nomainīja ar jaunām ēkām.

Jāpiemin, ka plānos krievi daļēji pārņēmuši E. Dālberga izdomātos bastionu nosaukumus, bet to sākotnējā nozīme viņiem nav bijusi īsti skaidra. Līdz ar to 18. gs. beigu plānos piecus bastionus apzīmē ar krievu burtiem transkribēti vācu valodas vārdi, kas latviski tulkojami kā Rīta zvaigzne, Dienvidu zvaigzne, Dienvidu saule, Vakara zvaigzne, Ziemeļpols (*Морген итерн; Зидер итерн; Зидер зоне; Абенд итерн; Норд пол*), bet sestajam bastionam izmantots zviedru "Greizajiem ratiem" fonētiski līdzīgs apzīmējums bez nozīmes (*Калвахен*). Toties ravelīnu zviedriskie nosaukumi ir atmesti, un krievi tos numurējuši no 1 līdz 5.

7. attēls parāda Daugavgrīvas cietokšņa plānu ar ēku izvietojumu 1780. gadā. Salīdzinot šo plānu ar zviedru inženiera I. Parmanda ap 1707. gadu izgatavoto uzmērojumu, redzams, ka cietoksnī no zviedru laikiem saglabājušās tikai kādas piecas ēkas. Krievu plānā ar C burtu apzīmētas kazarmas ar virsniņu dzīvokļiem, no kurām vienu I. Parmands raksturojis kā jaunu pildrežģa ēku, bet ar D burtu apzīmētā mūra divstāvu kazarma kareivjiem zviedru laikos saukta "Sol" (Saule). G burts norāda uz pārtikas noliktavu, kur zviedriem bijusi mūrēta maizes ceptuve, maltuve un provianta pārziņa dzīvoklis, bet ēka F ir zviedru celtais divstāvu mūra pulverturnis, kura drupas saglabājušās līdz mūsdienām. Pārējās gandrīz divdesmit ēkas acīmredzot celtas pēc Ziemeļu kara, jo I. Parmanda plānā nav parādītas. Krievu plāna izgatavošanas laikā 1780. gadā nozīmīgākā jaunbūve cietoksnī bija pareizticīgo Kristus apskaidrošanas baznīca.³⁵ Tā bijusi mūra ēka ar torņiem, kuru silueti iezīmēti blakus plānam.

8. attēlā skatāms 1784. gadā izstrādāts Daugavgrīvas cietokšņa iekšējās teritorijas apbūves projekts ar plānoto jauno ēku izvietojumu. Salīdzinot ar iepriekšējo attēlu, redzams, ka no zviedru laiku celtnēm domāts atstāt tikai divas, kas apzīmētas ar burtiem C un D, – kazarmu "Saule" un provianta noliktavu. Jaunā apbūve izkārtota taisnstūrveida kvartālos.

9. attēls parāda 1788.–1789. gadā paveiktos celtniecības darbus – uzbūvētas vairākas jaunas kazarmas, ierīkoti vēl trīs tilti pāri ūdensgrāvim – un līdz ar to no cietokšņa iekšienes caur izejām vaļņos varēja nokļūt visos piecos ravelīnos.

10. attēlā redzama cietokšņa apbūve 1797. gadā, kad iekšējā teritorijā atkal parādījušās jaunas kazarmas. Tomēr no zviedru ēkām saglabāts divstāvu pulverturnis, kaut arī tas atradās šķērsām 1784. gadā projektētajam jaunā kvartāla pagalmam un toreiz bija paredzēts nojaukšanai. 1797. gada plāns parāda, ka diezgan daudz ēku bijis uzcelts arī ārpus vaļņiem cietokšņa tuvākajā apkārtnē – Buļļupes krastā ierīkotas inženieru darba telpas, tirgotāju būdas un krogi, Daugavas malā pie grīvas novietojusies muiža, bet Rīgas līča krastā atradušies jaunās ostas celtnieku dzīvokļi un citas ēkas.

11. attēlā rādīts Daugavgrīvas situācijas plāns – cietokšņa novietojums un Daugavas ietekas tuvākā apkārtnē 1797. gadā. Tolaik jau bija uzbūvēts Komēforts, ko ar cietoksni savienoja dambis, noslēdzot Daugavas senāko ieteku jūrā rietumu virzienā.

Pēterburgas arhīva materiāli liecina, ka 18. gs. 80. un 90. gados Krievijas militārajā dienestā bijušie kara inženieri vadījuši vienstāva koka kazarmu celtniecību Daugavgrīvas cietokšņa iekšienē, kā arī būvējuši ēkas ārpus cietokšņa vaļņiem. Zviedru celtā cietokšņa nocietinājumu sistēma nav būtiski mainīta, tikai remontēta un labiekārtota, bet Daugavas grīvas militārās aizsardzības pastiprināšanai veidota jaunā fortifikācijas būve – Komēforts.

Nozīmīgākās atziņas par Daugavgrīvas cietokšņa pēdējo būvperiodu

Rezumējot zviedru un krievu inženieru izgatavotajos Daugavgrīvas uzmērojumos un projektos iegūstamo informāciju, jāatzīmē, ka ārvalstu arhīvos esošie plānu oriģināli par cietokšņa pēdējo pārbūvi dod vairākus nozīmīgus faktus.

Pirmkārt, Kara arhīvā Stokholmā esošie avoti liecina, ka līdz pat 17. gs. 80. gadu sākumam pie Daugavas ietekas tās kreisajā krastā pastāvējis vairākkārt pārbūvēts zviedru cietoksnis, kuru veidoja piecu bastionu skanste ar plašu priekšnocietinājumu. Tādu to revīzijas laikā 1682. gadā zīmējis E. Dālbergs. Jāuzsver, ka šī nocietinājuma plāns būtiski atšķiras no 17. gs. beigās modernizētā cietokšņa un parāda tā iepriekšējo būvperiodu. Tātad nav nekāda pamata apgalvot, ka Daugavgrīvas cietokšņa pēdējā pārbūve uzsākta ap 1670. gadu.

Otrkārt, plāni precīzi datē cietokšņa pēdējo lielo pārveidojumu uzsākšanu. Kā spriežams pēc E. Dālberga skiču grāmatas, tikai pēc 1682. gadā veiktās cietokšņa revīzijas nolemts pārbūvēt Daugavgrīvu. Ar to pašu gadu datēts E. Dālberga izstrādātais pārbūves projekts, kuru parakstījis karalis un Zviedrijas karaliskā cietokšņu ģenerālkomisija. Realizējot 1682. gadā izstrādāto pārbūves projektu, Daugavgrīvā tika izbūvēts daudz plašāks cietoksnis ar modernu aizsardzības sistēmu, kas būtiski atšķīrās no iepriekšējās fortifikācijas būves.

Treškārt, balstoties uz Kara arhīvā glabātām Daugavgrīvas cietokšņa pārbūves darbu atskaitēm, ar precizitāti līdz vienam gadam ir nosakāms laiks, kad cietokšņa pēdējās pārbūves gaitā izveidots katrs jaunais bastions un ravelīns. Kā liecina E. Dālberga ikgadējie pieraksti skiču grāmatā par laiku no 1682. līdz 1696. gadam un H. N. Rīdingera 1691. gada atskaite, jaunā cietokšņa ārējā konfigurācija izveidota periodā no 1683. līdz 1691. gadam. Nepilnās desmit vasarās cietoksnis bija ieguvis tās aprises, ko 1682. gada projektā iecerēja E. Dālbergs, – bija nolīdzināta neregulāra daudzstūra formas teritorija, ap jauno nocietinājumu uzbērti zemes vaļņi, kuru stūros izvietoti seši bastioni, pārveidots un vietām pilnīgi no jauna izrakts ūdensgrāvis un tajā izbūvēti pieci ravelīni. Nākamajos gados pakāpeniski turpinājās vaļņu nogāžu nostiprināšana, ar akmens apšuvumu pamazām aizstāja pagaidu koka izbūves bastionu un ravelīnu malās, vaļņos sāka iebūvēt kazemātus utt.

Ceturtkārt, ap 1707. gadu izgatavotais plāns liecina, ka līdz Ziemeļu kara sākumam nebija pabeigta Daugavgrīvas cietokšņa iekšējās teritorijas apbūve

pēc E. Dālberga iecerētā radiālā plāna. 17. gs. pēdējā gadu desmitā un Ziemeļu kara sākumā gan bija uzceltas vairākas jaunas koka, pildrežģa vai mūra kazarmas un noliktavas, bet pastāvēja arī nedaudzas vecas ēkas, kas atradās ārpus no jauna projektētajiem kvartāliem. Par zviedru iecerētiem, bet nerealizētiem celtniecības darbiem liecina arī vairāki projekti, piemēram, priekšlikumi kurtiņu fasādēm,³⁶ kas tā arī palika uz papīra.

Piektkārt, jau 1701. gadā izplatītā gravīra ar cietokšņa plānojamu parāda šī nocietinājuma ideālo plānu, kas patiesajiem pārbūves rezultātiem atbilda tikai daļēji. Par to liecina gan nerealizētās iekšējās apbūves attēlojums – regulārie starveida kvartāli cietokšņa iekšienē, gan visapkārt cietoksnim izveidotais glasiss, kas patiesībā vēl nebija pabeigts.

Sestkārt, par cietokšņa iekšējās apbūves attīstību 18. gs. beigās liecina Pēterburgā Centrālajā Valsts jūras kara flotes arhīvā glabātie krievu inženieru izgatavotie Daugavgrīvas cietokšņa plāni. Tie parāda rosīgu būvniecību 18. gs. 80.–90. gados, kad veikti nocietinājumu nelieli remontdarbi un teritorijas labiekārtošana, uzcelta baznīca, ierīkotas kazarmas un noliktavas, sāks apbūvēt teritoriju ārpus cietokšņa.

Atšķirībā no Kara arhīvā Stokholmā glabātajiem plāniem, kas tagad ir apzināti, Pēterburgas arhīvā esošie Daugavgrīvas cietokšņa materiāli vēl arvien gaida savu pētnieku.

DAUGAVGRĪVAS CIETOKŠŅA PLĀNU LEGENDAS UN UZRĀKSTI

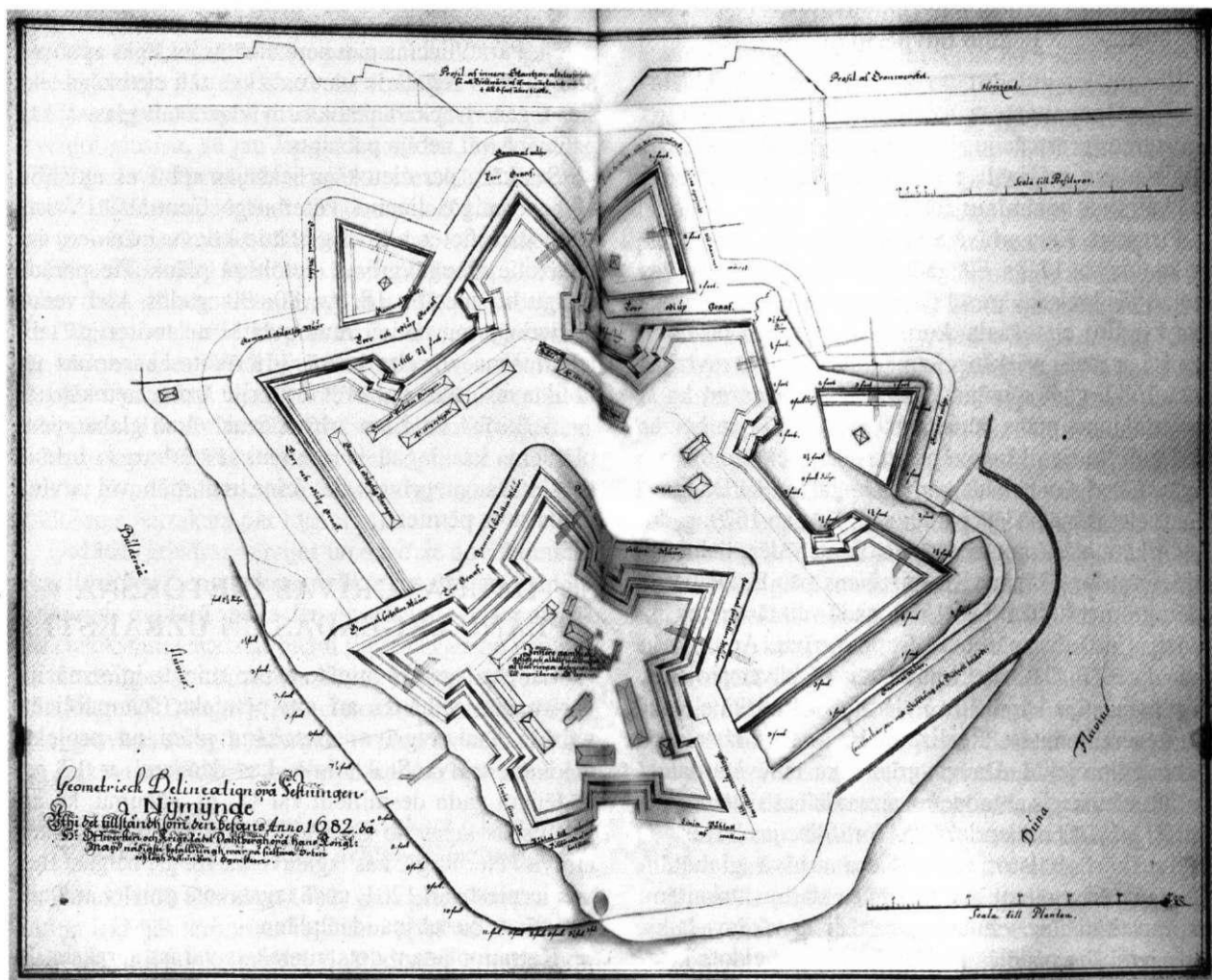
Lai par iepriekš minēto avotu sniegto informāciju varētu pārliecināties arī citi pētnieki, šeit publicēti vairāki Daugavgrīvas cietokšņa plāni un projekti no Kara arhīva Stokholmā, kas datējami ar 17. gs. pēdējiem gadu desmitiem vai 18. gs. sākumu, kā arī atsevišķas lapas no Centrālā Valsts jūras kara flotes arhīva Pēterburgā, kas izgatavotas 18. gs. beigās. Bez tam iespiesta arī 1701. gadā izgatavotā gravīra ar Daugavgrīvas cietokšņa ideālplānu.

Katram plānam dots virsraksts vai īss apraksts. Ja zināms, uzrādīts plāna izgatavošanas gads un autors, kā arī oriģināla lapas izmēri. Pēc tam norādīta oriģināla glabāšanās vieta – arhīva nosaukums, fonda apzīmējums vai numurs, kur attiecīgā lapa atrodama. Tālāk seko uz plāniem lasāmā teksta atšifrējums. Virsraksts, paskaidrojošie uzraksti un legendas dotas gan oriģinālvalodā (vācu, zviedru vai krievu), gan tulkojumā latviski. Tekstā ar daudzpunkti apzīmēti vārdi, kurus uz oriģināla neizdevās izlasīt vai kuriem nevarēja atrast tulkojumu latviski. Jāatzīmē, ka pirms vairākiem gadsimtiem zviedru, vācu un krievu valodā sacerētie pieraksti neatbilst mūsdienu pareizrakstībai, tāpēc autorei par atsevišķu vārdu izprašanos un norakstīšanas pareizību nereti nācās šaubīties. Krievu teksts lasīts no kopijas, kur visi vārdi nebija skaidri saskatāmi. Tā kā nebija pārliecības par toreizējās rakstības pareizu izpratni, nav rakstītas visas cietinājuma zīmes, kas uz krievu plāniem lietotas gandrīz katra vārda galā.

Plāniem pievienotā mēroga mērvienības aprakstos nav dotas. Zviedru plāniem tās ir Reinzemes mēri (reinländische Ruten), bet krievu – asis (сажень). Plānos minēto terminu skaidrojumu var atrast uzzīņu literatūrā, piemēram, Latviešu konversācijas vārdnīcas attiecīgajos šķirkljos, vāciski izdotā speciālā cietokšņu terminu vārdnīcā³⁷ vai citos enciklopēdiskos izdevumos.³⁸

Saīsinājumi

StKA – Karaliskais Kara arhīvs Stokholmā
 SFP – fonds *Utländska kartor, stads- och fästningsplaner; Östersjöprovincerna*
 ЦГАБМФ – Centrālais Valsts jūras kara flotes arhīvs Pēterburgā
 VKPAI PDC – Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvs Rīgā

1. attēls

Daugavgrīvas/Neimindes cietoksnis – vecās skantes un kronverka plāns ar vaļņu profiliem. Zīmējis E. Dālbergs 1682. gada revīzijas laikā. Izmēri 44,5 × 56 cm.

Origināls: StKA, fonds *Handritade kartverk* 13, 293. lp.

Virsraksts kreisajā malā: Neimindes cietokšņa geometrisks uzmērojums – stāvoklis, kādā tas atradās 1682. gadā, kad pēc Viņa Karaliskās Majestātes žēlīgās pavēles šajā vietā bija pulkvedis un kara padomnieks Dālbergs un pats apskatīja cietoksni.

Paskaidrojumi plānā: Iekšējās skantes [vaļņa] profils visur nobrucis tā, ka krūšsegs un citas daļas nav vairs pat 4–8 pēdas biezas. Kronverka profils. Horizonts.

Iekšējā vecā, nederīgā un pilnīgi sabrukusi skante, kas nav izmantojama aizsardzībai un kuru nav vērts labot. Vecs, sabrucis mūris. Sauss un dziļš grāvis. Līnija, kur ir pāji līdz mūrim; ūdens sen aizskalojis. Līnija apkārt līdz palisādei.

Veca, sabrukusi kazarma. Veca, nelietojama kazarma. 1678. gadā uzcelta. Veca māja. 1671. gadā uzcelta. 1681. gadā sākta, 1682. gadā pabeigta [ēka]. Skola. Kontreskarps,³⁹ nosepts ar jūras zālēm un dzīvnieku mēsliem.

Bullupe. Daugava.

Geometrisch Delineation opå Festningen Nymynde uthi det tillståndh som den befans Anno 1682 da H. Öffwersten och Krigs Rådet Dahlbergh opå hans Kongl. May. nådigste befallningh war på sielfwa Orten och togh Festningen i Ögonstecn.

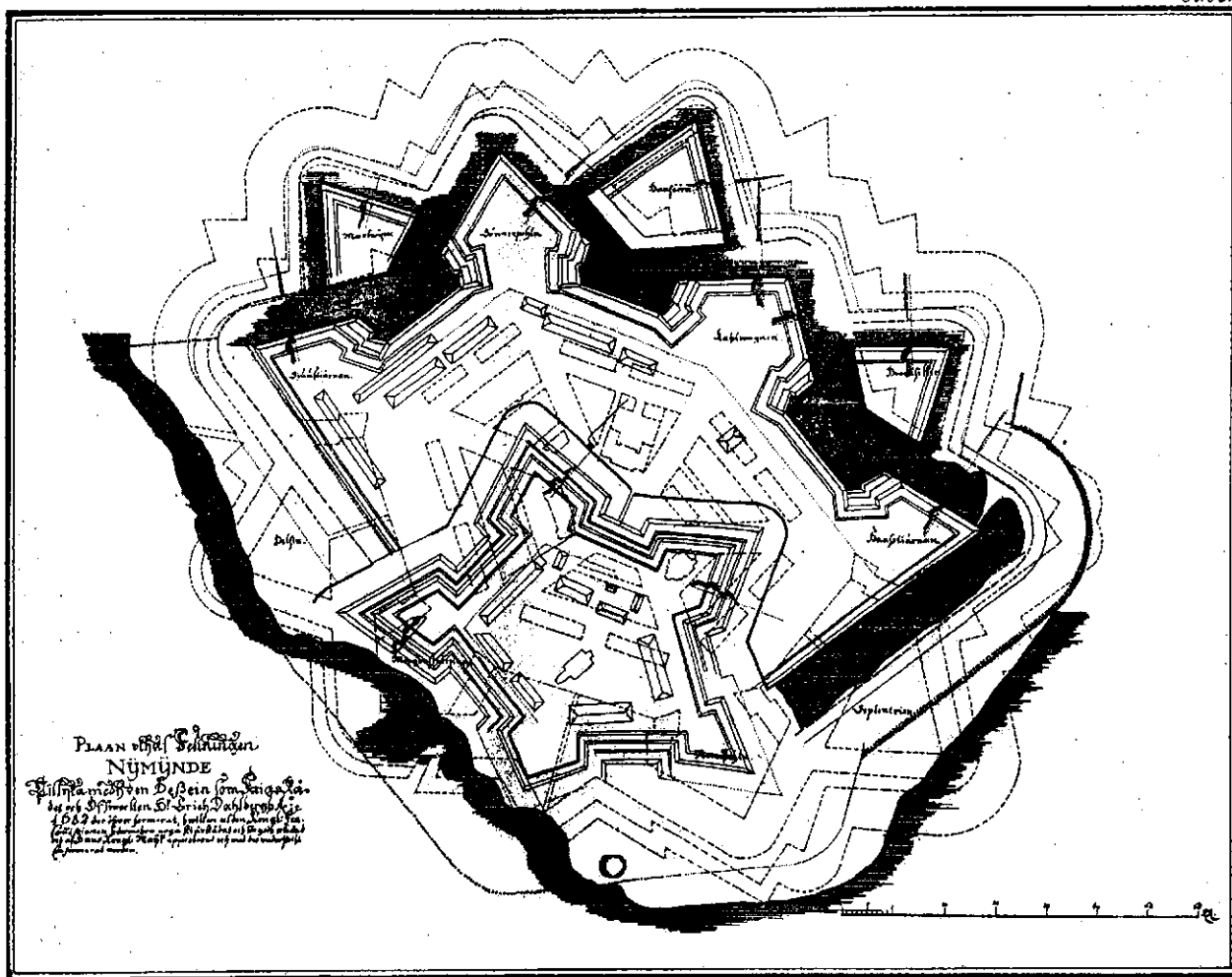
Profil af innere Skantzen aldeles förfallen så att Bröstvärn och öfvervärken icke mehr än 4 till 8 foot ähre tiecke. Profil af Cronwercket. Horizont.

Innere gamble odugelige och aldeles förfallne Skantz af heelringa defension som intet meriterar att reparera. Gammal förfallen Muur. Torr odiup Grauf. Linia som ähr Påhlat till murningh. Tillförende af watten bort skiöldh. Linia oprymbd till Rammwärck.

Gammal forfallen Baraque. Gammal odugelig Baraque. Ao 1678 opbygd. Gammalt Huus. Ao 1671 opbygd. 1681 begynt, 1682 fulländat. Skolan. Contracharpen med Siötång och Giözell betäckt.

Bulderåå fluvius. Duna Fluvius.

St. 98.

2. attēls

Daugavgrīvas/Neimīdes cietokšņa pārbūves priekšlikums – vīrs vecās skanstes un kronverka plāna ar pārtrauktu līniju zīmēts jaunā cietokšņa projekts. Izgatavojis E. Dālbergs 1682. gadā.

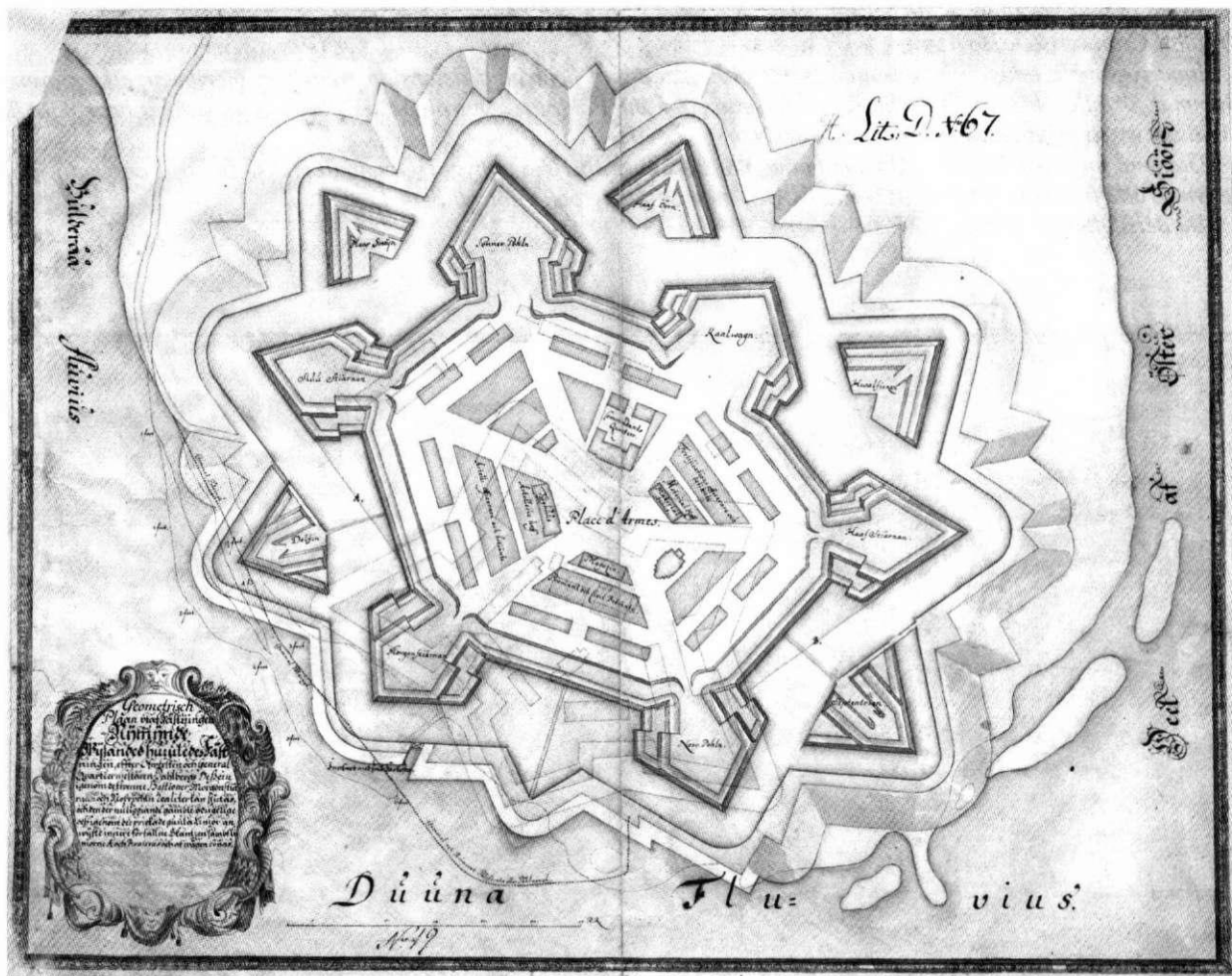
Origināls: StKA, fonds *Handritade kartverk* 13, 296. lp.: šeit publicēts pēc fotolitoģrāfiskas kopijas no: *Munthe L. W. Kungl. Fortifikationens historia.* – Stockholm, 1907. – Pl. 98.

Vīrsraksts kreisajā stūrī: Neimīdes cietokšņa plāns kopā ar projektu, kādu to izstrādāja karaļa padomnieks un pulkvedis Eriks Dālbergs 1682. gadā un ko karaļa ģenerālkomisija vēlāk rūpīgi apskatīja un par labu atzina, un kam Karaliskā Majestāte piekrita un ar parakstu apstiprināja.

Bastioni: Rīta zvaigzne; Sietīņš; Dienvidpols; Greizie rati; Jūras zvaigzne; Ziemeļpols. *Ravelīni:* Delfīns; Jūras cūka; Jūras ērglis; Valzivs; Ziemeļi.

Plaan uthaf Festningen Nymünde Tillika medh den Defsein som Krigs Rådet och Öffersten H. Erich Dahlbergh Ao 1682 der öfver formerat, hwilken af den Kongl. - Gen. Comissionen sedermera noga skiärkädat och för godh erkiänd och af Hans Kongl: May. approberat och med des underskrift confirmerat worden.

Morgonstiärnan; Siuustiärnan; Sonnerpohln; Kahlwagnen; Haafstiärnan; Norr Pohln. Delfin; Marswijn; Haaföörn; Hwalfisken; Septentrion.

3. attēls

Priekšlikums Daugavgrīvas/Neimindes cietokšņa pārbūvei. [Zīmējis E. Dālbergs 1682. gadā]. Izmēri 43×55 cm. Originals: StKA, fonds SFP, Neumünde Nr. 1.

Virsraksts kartušā: Neimindes cietokšņa ģeometrisks plāns pēc pulkveža un ģenerālkvartīrmeistara Dālberga projekta, kā cietokšni var pabeigt, sākot ar bastioniem Rīta zvaigzne un Ziemeļpols. Cauri viltās dzeltenās līnijas norāda pašreizējo iepriekš celto veco, nederīgo skansti, kuru, sākot ar līnijām A un B, iznīcinās un novāks no ceļa.

Bastionu nosaukumi: Rīta zvaigzne; Sietiņš; Dienvidpols; Greizie rati; Jūras zvaigzne; Ziemeļpols. *Ravelīnu nosaukumi:* Delfīns; Jūras cūka; Jūras ērglis; Valzivs; Ziemeļi.

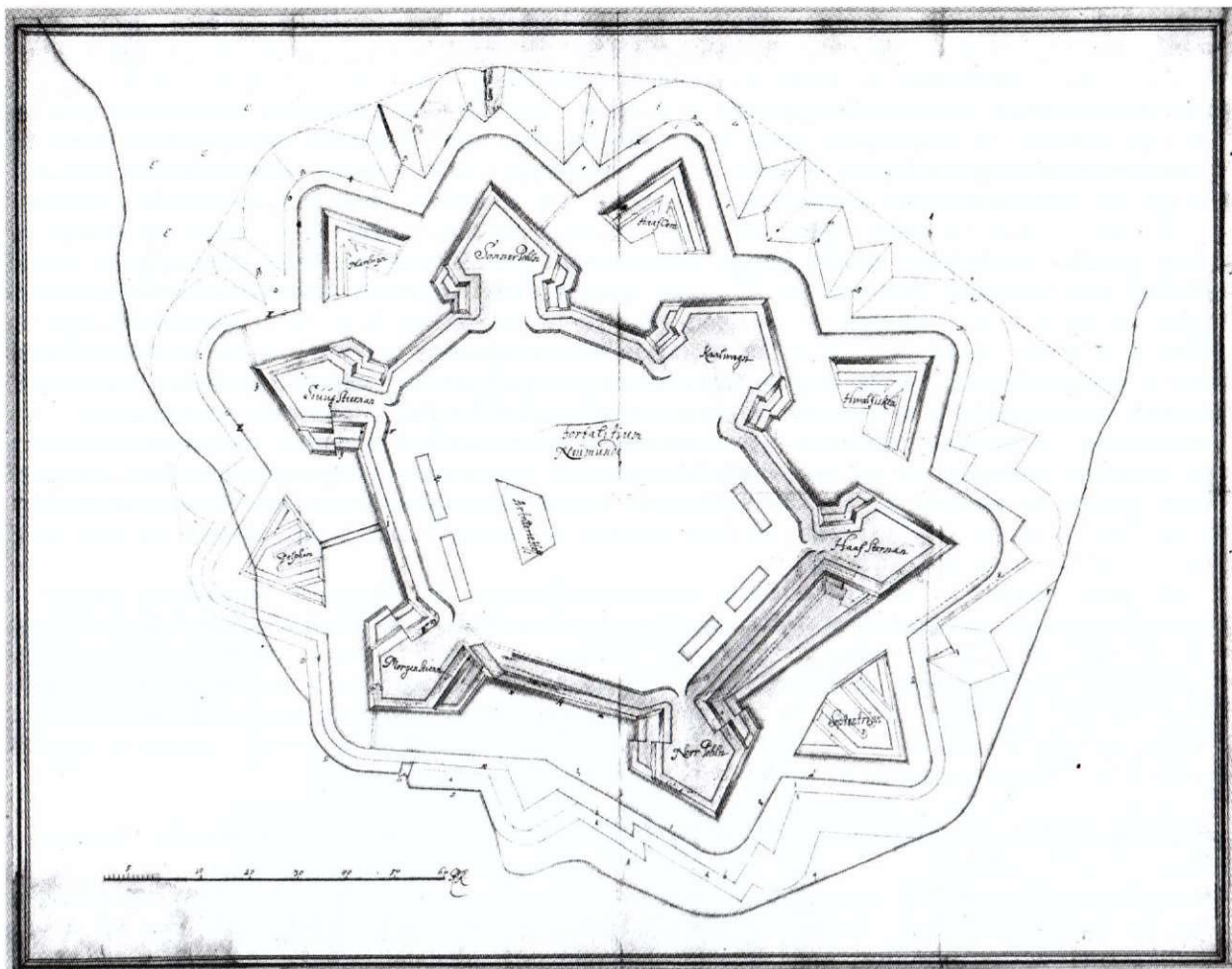
Cietokšņa ēkas ap placdarmu. Komandanta dzīvoklis. Fortifikācijas virsnieki un kalpotāji. Materiālu pagalms. Materiālu ēka. Noliktava. Proviants un civilie kalpotāji. Arsenāls. Artilērijas pagalms. Artilērijas virsnieki un kalpotāji. Piestātne maziem kuģiem. Veca un izpostīta palisāde jeb pāļi. Buļļupe. Daugava. Daļa no Baltijas jūras.

Geometrisch Plaan utaf Fästningen Nymynde Wijsandes huruledes Fästningen effter Öfwersten och General Quartermestaren Dahlbergs Deßein igenom de tvenne Bastioner Morgonstiärnan och Norrpohl n realiter kan slutas, och den der nu liggande gamle odugedige och igenom dee vricdade guula linior anwijste innere förfallne Skantzen sambt liniorne A och B raseras och af wägen röijas.

Morgon Stiärnan; Siuu Stiärnan, Sonner Pohln; Kaalwagn; Haaf Stiärnan; Norr Pohln. Delfin; Maar Swijn; Haaf Öörn; Hwalfisken; Septentrion.

Place d'Armes. Commandants Quarteer. Fortifications officerare och betiänte. Material Hoff. Material Huus. Magazin. Proviand och Civil Betiänte. Tyghuus. Artollerie hoff. Artoll. officerare och betiänte.

Infart med små Farkoster. Gammalt och Ruinerat Palificata eller Pählningh. Bulderåå fluius. Duuna Fluuius. Deel af Öster Siöön.

4. attēls

Daugavgrīvas/Neimīdes cietokšņa plāns ar 1684.–1690. gadā veikto darbu atskaiti. Izgatavojis H. N. Rīdingers 1691. gadā. Izmēri 42 × 83 cm.

Oriģināls: StKA, fonds SFP, Neumünde Nr. 14.

Uzraksti uz plāna: Neimīdes cietokšnis. Artilērijas pagalmi. Bastioni: Rīta zvaigzne; Sietiņš; Dienvidpols; Greizie rati; Jūras zvaigzne; Ziemeļpols. Ravelīni: Delfīns; Jūras cūka; Jūras ērglis; Valzivs; Ziemeļi.

Fortalium Neumünde. Artillerie Hoff. Morgen Stiern; Siuus Stiernan; Sonner Pohln; Kaalwagn; Haaf Stiernan; Norr Pohln. Delphin; Mar Swijn; Haaf Oorn; Hwalfisken; Septentrion.

Leģenda: Apraksts par to, kas laikā no 1684. gada līdz 1690. gadam ieskaitot šajā cietokšnī ir uzcelts un [plānā] atzīmēts ar alfabētu.

1684. gadā. 1) uzbūvēta grāvja ārējā līnija bastiona “Jūras zvaigzne” priekšā, kā arī kreisā fase, ang, kurtīne – pie burta A. 2) izveidots kontreskarpis ravelīna “Jūras cūka” priekšā – pie burta B un turpināts līdz ravelīnam “Valzivs”. 3) pagarināts grāvis bastiona “Sietiņš” priekšā un izveidota ārējā līnija C.

1685. gadā. 1) nostiprinājumā bastiona “Rīta zvaigzne” priekšā līdz kontreskarpam D krūšsegam iedzīti pāļi un [atstarpe] piepildīta ar zāli un akmeņiem. 2) pabeigts izveidot ārējo līniju grāvim bastiona “Sietiņš” priekšā un tālāk apkārt ravelīnam “Jūras cūka” un “Delfīns” un uzcelts drošības mūris līdz E. 3) uzmūrēta izeja kreisajā angā pie burta F un mūrim G, uzcelta kazarma H. 4) pabeigta kurtīne no vārtiem I un starp abiem bastioniem “Dienvidpols” un “Sietiņš”; bastiona “Greizie rati” lielākā daļa uzpildīta ar izbagarēto zemi. 5) izveidots 4 pēdas augsts koka krūšsegs no ravelīna “Jūras cūka” glasisā līdz ravelīnam “Jūras ērglis”, un tālāk izveidots 2 pēdu augsts ang, kas nosegts ar jūras mēsliem, pie burta K, un bastions “Rīta zvaigzne” līdz pāļiem sakārtots.

1686. gadā. 1) 1685. gadā sāktais krūšverks D bastiona “Rīta zvaigzne” priekšā pabeigts tiktāl, ka tas ir 9–10 pēdas augsts, un mazajā valnī izveidota drošības eja, izmūrēta arī osta pie J. 2) tāpat bastiona “Rīta zvaigzne” priekšā ārējā līnijā L iedzīti pāļi un kontreskarpam pie burta M uzcelts koka krūšsegs, kā arī izveidots kontreskarpis bastiona “Sietiņš” priekšā un smiltis noklātas ar mēsliem un zariem, nosegtais ceļš O pārklāts ar zemi, lai radītu šķērslī smiltīm. 3) bastiona “Ziemeļpols” priekšā ārējā līnijā S iedzīti pāļi un bastions “Greizie rati” tiktāl uzpildīts un izveidota uzbrauktuve nepieciešamības gadījumam, no kontreskarpas izliekuma T ravelīna “Valzivs” priekšā noklātas 2 pēdas ar dēļiem, aizpildīts, pie burta V, virsma kaut cik nosepta ar mēsliem.

1687. gadā. 1) izveidots bastiona "Ziemeļpols" apveids un ārējā līnija līdz ar segto ceļu. Abas vietas apmūrētas, kontreskarpam ierīkots krūššegs, pie burta b. 2) daļēji uzpildīts kontreskarps C bastiona "Sietiņš" priekšā, segtais ceļš ravelīna "Jūras ērglis" priekšā, kā arī tā glasiss kaut cik uzpildīts un noklāts ar jūras mēsliem. 3) bastions "Rīta zvaigzne", izņemot kreiso flangu un gabalu no labās puses, pienācīgi izlikts ar dēļiem un izveidots krūššegs. 4) kurtīne starp bastioniem "Rīta zvaigzne" un "Ziemeļpols", kā arī kreisais flangs h, tāpat ārējā līnija l sakārtota līdz pāļiem, bastionam "Ziemeļpols" 6 pēdas augstu nolikti dēļi un iekšpusē izveidots krūššegs. 5) starp bastioniem "Rīta zvaigzne" un "Ziemeļpols" izveidots un gandrīz pabeigts kontreskarps K. Bastionam "Rīta zvaigzne" pabeigts izlabojamais gabals flangiem.

1688. gadā. 1) flangs bastionam "Rīta zvaigzne" un kurtīne līdz bastionam "Ziemeļpols", kā arī ārējā līnija m ir pamatos izveidota un apmūrēta, ievietoti dēļi un sāks padziļināt grāvi. Krībverkam bastiona "Ziemeļpols" priekšā iedzīti pāļi, aizpildīts ar akmeņiem un zāli ... Ravelīnam "Delfīns" apkārt iedzīti pāļi un apmūrētas malas, 5 pēdu augstu sakārtots labais ... flangs bastionam "Ziemeļpols", šis un kreisais apakšējais flangs, kā arī vaļņa iekšējā līnija pie kurtīnes starp bastionu "Greizie rati" un ravelīnu "Jūras ērglis" un kontreskarps aplikts dēļiem, aizpildīts un aplāts ar zariem. 2) izveidoti abi flangi O un p, līdz galvenajiem vārtiem iedzīti pāļi pamatiem un horizontāli veidots apmūrējums, uzmūrēta puse no izejas bastiona "Ziemeļpols" kreisajā flangā un aizpildīta tādā pašā augstumā kā valnis.

1689. gadā. 1) krībverkam iedzīti pāļi, no burtiem q, v, s, t, un aizpildīts ar akmeņiem, zāli un mālu; ravelīnam uzmūrēts apveids un ārējā grāvja līnija uz pāļiem. Trīs bastioni – "Rīta zvaigzne", "Ziemeļpols" un "Jūras zvaigzne" izveidoti aizsardzības gatavībā, savestas kārtībā negatīvās mūra izejas pie labajiem flangiem bastionam "Rīta zvaigzne" un "Ziemeļpols" un divas koka izejas pie minēto bastionu kreisajiem flangiem. Tāpat nosegtais ceļš no y līdz Z uzlabots, uzpildīts un pabeigts.

1690. gadā. 1) ravelīnam "Ziemeļi" uz pāļiem izveidots apmūrējums 3 pēdu augstumā. Ārējā līnija R pabeigta un nosepta ar velēnu. 2) vaļņa eja kurtīnē starp bastionu "Dienvidpols" un "Greizie rati" aizpildīta ar izraktajām smiltīm un iekšējā eja izlikta dēļiem. 3) iekštelpa tāpat izlikta dēļiem un segta ar melnzemi. 5) noņemti dēļi smilšu kalniem un grāvīvim pie burta E bastiona "Sietiņš" un ravelīna "Jūras cūka" priekšā un kontreskarpam, bedre aizpildīta un glasiss nosepts ar jūras mēsliem un melnzemi. Trūkstot melnzemei, aplāts ar zariem, lai pa smiltīm varētu noiet grāvja vidū. Segtais ceļš no Z līdz ravelīnam "Valzivs" noklāts ar kūdru; citi šajā cietoksnī veiktie darbi minēti iepriekšējā ziņojumā un žurnālos.

Neimindē 1691. gada 26. martā. H. N. Rīdingers.

Verzeichnis Dessen Maß von Anno 1684 bis 90 in Cluhwe an dieser Vestung gebauet und mit dem Alphebet annotiret.

Ao 1684. 1) Ist die äußerliche Linie deß Grabens vor der Bastion Siuustiarnan, wie auch die lincke Face, Flanque, Cortin Lit. A auffgeführt. 2) Die Contercharpe vor dem Revalin Marsswin Lit. B angeleget und bis an daß Revalin Hwalfisken continuiret. 3) Der Graben vor der Bastion Siuustern erweitert und die äußerliche Linie C auff geräumet.

Ao 1685. 1) Ist daß Vestwerk vor der Bastion Morgenstern bis an die Brustwehr der Contercharpe D geramet und mit Graß und Stein gefüllet. 2) Ist der Grundt Schlag der äußerlichen Linie vor der Bastion Siuustiarnan bis um den Revalin Marswin und Delphins graben vollendet und die gefärrige Mauer bis E auffgeführt. 3) Ist die Sortie an die lincke Flanque Lit. F und daß der Maur der omillon ad Traditor G auffgemauert und die Baraque Lit. H auffgebaut. 4) Ist von der Pforte 1 und die beyden Bastion Sonnerpohl und Siuusternan nebst der zwischen ligenden Cortin perfectioniret und die Bastion Kahlwagn durch die außgebaggerte Erde meist gefüllet. 5) Ist eine holtzerne Brustwehr von 4 Fuss hoch von dem Revalin Marschwin in Glassis biß an das Revalin Haförn gemacht, und auff den Rest 2 Fuß hoch geflanket und mit Seemist bedecket, alß Lit. K, und die Bastion Morgensternan zum Ramenwerk auffgeräumet.

Ao 1686. 1) Ist daß Ao 1685 angefangene Krübwerck D perfectioniret vor der Bastion Morgensternan so weit, daß solche von 9 bis 10 Fuß hoch und zur Noth ein kleiner Wall gang gemacht, auch ist der Hafen sub bey ♂ gemauert worden. 2) Ist gleichfalß vor der Bastion Morgensternan die äußerliche Linie L geramet und auff gemauret die Contercharpe dafür Lit. M mit der Brustwehr, von Holtzwerck verwahret, wie auch die Contercharpe vor der Bastion Siuusternan angeleget und der Sandt mit Mist und Strauch beleget, der bedeckte Weg O ist auch in etwaß zu Hemung der Sand mit Erde beleget. 3) Ist vor der Bastion Norpohl die äußerliche Linie S zu Ramerwerck auffgeräumet und die Bastion Kahlwagn so weit gefüllet und mit einer Auffahrt zur Nothdurft versehen, von der Rundung T der Contercharpe vor dem Revalin Hwalfisken 2 Fuß gephastet und gefüllet, so einigermäß Lit. V mit der mist bedecket.

Ao 1687. 1) Ist der Grundschlag der Bastion Norpohl und der äußerlichen Linien nebst des bedeckten Weges geschehen. Die Mauer an beiden Öhrtern auffgeführt, die Contercharpe mit ein Brustwehr versehen, wie zu sehen Lit b. 2) Ist die Contercharpe C vor der Bastion Siuustiarnan in etwas gefüllet, der bedeckete Weg vor der Revalin Haaförn, wie auch deßen Glassis einiger maßen gefüllet und mit Seemist bedecket worden. 3) Die Bastion Morgensternan ohne die lincke Flanque und ein Stück der rechten Streiche z gehörigermäß auffgeplanket und die Brustwehr angeleget. 4) Die Cortin zwischen Morgenstern und Norpohl wie auch die linke Flanque h in gleichen die äußerliche Linie l zu Ramen auffgeräumert, die Bastion Norpohl in die 6 Fuß hoch auff geflanket und ad intrim mit ein Brustwehr versehen. 5) Die zwischen Morgensternan und Norpohl liegender Contercharpe K angeleget und bey nahe auffgeführt. Auf der Bastion Morgensternan ist daß Stück der reparirenden Flanquen mit ihrer Rederade perfectioniret.

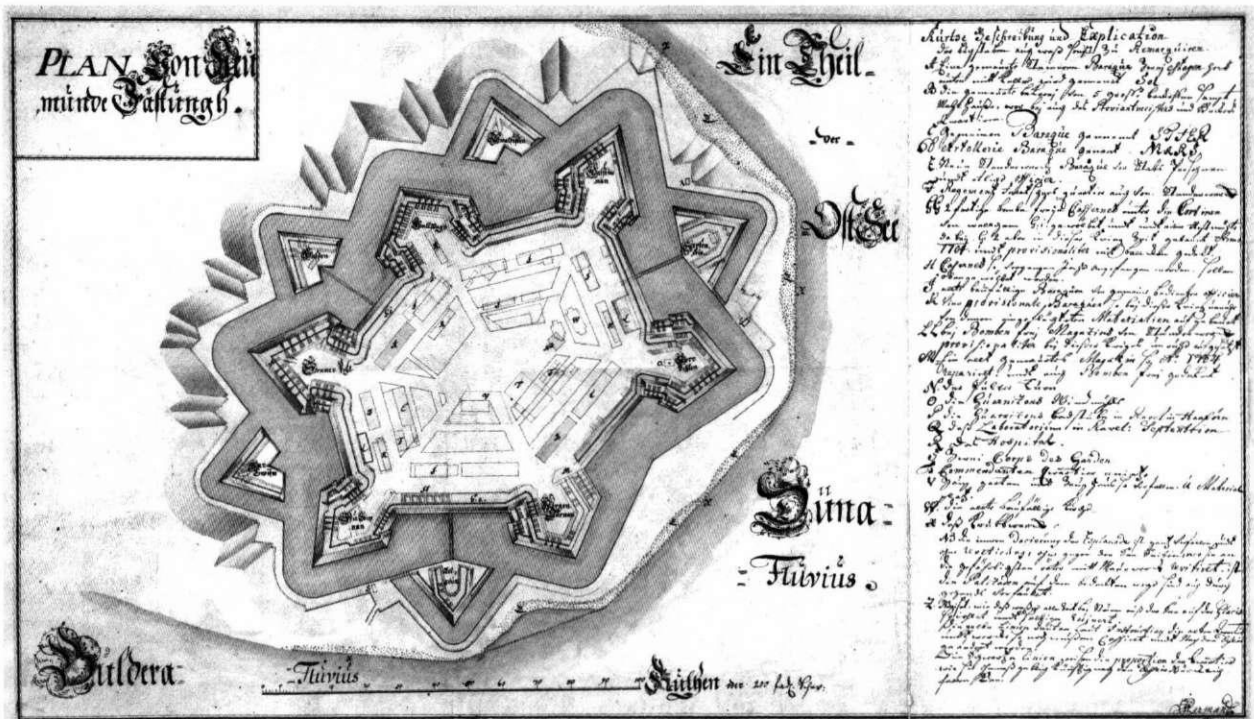
Ao 1688. 1) Ist die Flanque an der Bastion Morgsternan und zwischen ligenden Cortin Norpohl, wie auch die äußerliche Linien m grundschlag verrichtet und die Maur auffgeführt darauf geplanket und der Graben der für angefangen tief zu schaffen. Daß Krübwerck vor der Bastion Norpohl beramet, gefüllet, mit Stein und Graß, ... Daß Revalin Delphins beramet und aufgemauret 5 Fuß hoch die rechte Reteriete Flanque der Bastion Norpohl auffgeräumert, diese und die lincke unterste Flanque wie auch die innerliche Linie des Walß an der Cortin zwischen Kahlwagn

und Haaförn und die Contercharpe darvor auff geplanket gefüllet und mit Strauch beleget. 2) Die beiden Flaque O und p aufgeleget, daß Fundament zur Haubt Pforte geramet und der auff gleich den Horisont gemauret, die Helfte der Sortie der lincke Flaque Bastion Norpohn aufgemauret und gleich der Höhe des Waß gefüllet.

Ao 1689. 1) Ist daß Ramwerck des Krübwerck von Lit. q. v. s. t. verrichtet und mit Stein und Graß, lehm gefüllet; an den Revalin die Grundlinie und äußerliche Grabens linie zu Ram aufgeräumet und 3 Bastionen, Morgenstiarnen, Norpohn und Haafstiarnan zur Defension gebracht, die unfertig steinerne Sortien an der rechte Flaque der Bastion Morgenstiarnan und Norpohn und 2 holtzerne an der lincke Flaque der abgedachten Bastion in ihren stand gebracht. Im gleichen ist der bedeckete Weg von y bis Z gebessert, außgefüllet und auffgeführt.

Ao 1690. 1) Ist daß Ramwerck an den Revalin Septentrion verfolget und 3 Fuß hoch umb und umb gemauret. Die äußerliche Linie R zur Perfection gebracht und mit Rasen beleget. 2) Der Wallgang, der Cortin zwischen Bastion Sonner Pohn und Kahlwagn durch daß auß gebaggerte Sandt gefüllet und die Innerliche D...ng auf geplanket. 3) Der Innerliche Plan gleich gephaset und Schwartz Erde bedeket. 5) Die Sand Hügel und Graben lit. E vor der Bastion Siuustiarnan und Revalin Marschwin, Contercharpe weggephaset und die Grufften gefüllet und die Glasis mit Seemist und Schwarzerde beleget. In Mangelung der Schwarzerde mit Strauch beleget, da mit der Sand mitten den Graben gehen kan. Der bedeckete Weg von Z biß an das Revalin Hwalfisken mit Torf beleget, von denen anderen Arbeiten, so bey dieser Veftung verrichtet worden, wie vorigen Relation und die Journales berichten nachricht enthielen.

Neümünde den 26 Marty Ao 1691. H. N. Rüdinger.

5. attēls

Daugavgrīvas/Neimindes cietokšņa plāns un iekšējās teritorijas apbūves priekšlikums [ap 1707. gadu]. Autors I. Parmands. Izmēri 30 × 53 cm.

Origināls: StKA, fonds SFP, Neumünde Nr. 28.

Virsraksts: Neimindes cietokšņa plāns.

Lēgenda: Īss apraksts un paskaidrojumi burtiem, arī citādas piezīmes.

A. No akmens mūrēta kazarma, divus stāvus augsta, apakšā pagrabs, saukta "Saule". B. Mūrēta baterija ar 5 maizes krāsnīm un maltuvi, pie tās arī provianta pārziņa un maiznieka dzīvokļi. C. Ierindas kareivju kazarma, saukta "Vērsis". D. Artilērijas kazarma, saukta "Marss". E. Jauna pildrežģa baraka štāba personām un dažiem virsniekiem. F. Pulka komandiera dzīvoklis, arī no pildrežģa. GG. Divas gatavas bumbu drošas kazarmas zem kurtīnēm, no kurām G:1 ir velvēta un iekšā ar restēm, bet G:2 celta šī kara laikā 1704. gadā un provizoriski segta ar baļķiem. H. Kazarmas, kuras iesāka pagājušā gadā un kuras vajag pārsegt ar velvēm. J. Vecas, pussabrukkušas kazarmas ierindnieku virsniekiem. K. Četras provizoriskas kazarmas, kas uzceltas šajos kara nemieros no [cietokšņa] iekšienē esošiem materiāliem. LL. Pie bumbu drošajām noliktavām šajos kara nemieros provizoriski celtas pildrežģa ēkas. M. Veca mūra noliktava, kas 1704. gadā remontēta un kurai uzlikts bumbu drošs pārsegums. N. Pulvertornis. O. Garnizona vējdzirnavas. P. Garnizona pirts ravelīnā "Jūras ērglis". Q. Laboratorija ravelīnā "Ziemeļi". R. Hospitālis. S. Divas sardzes telpas. T. Komandanta dzīvoklis ... U. Materiālu laukums. V. Ieroču pagalmi un ieroču noliktava, kas sabrukusi. W. Vecā, pussabrukusi baznīca. X. Krībverks.

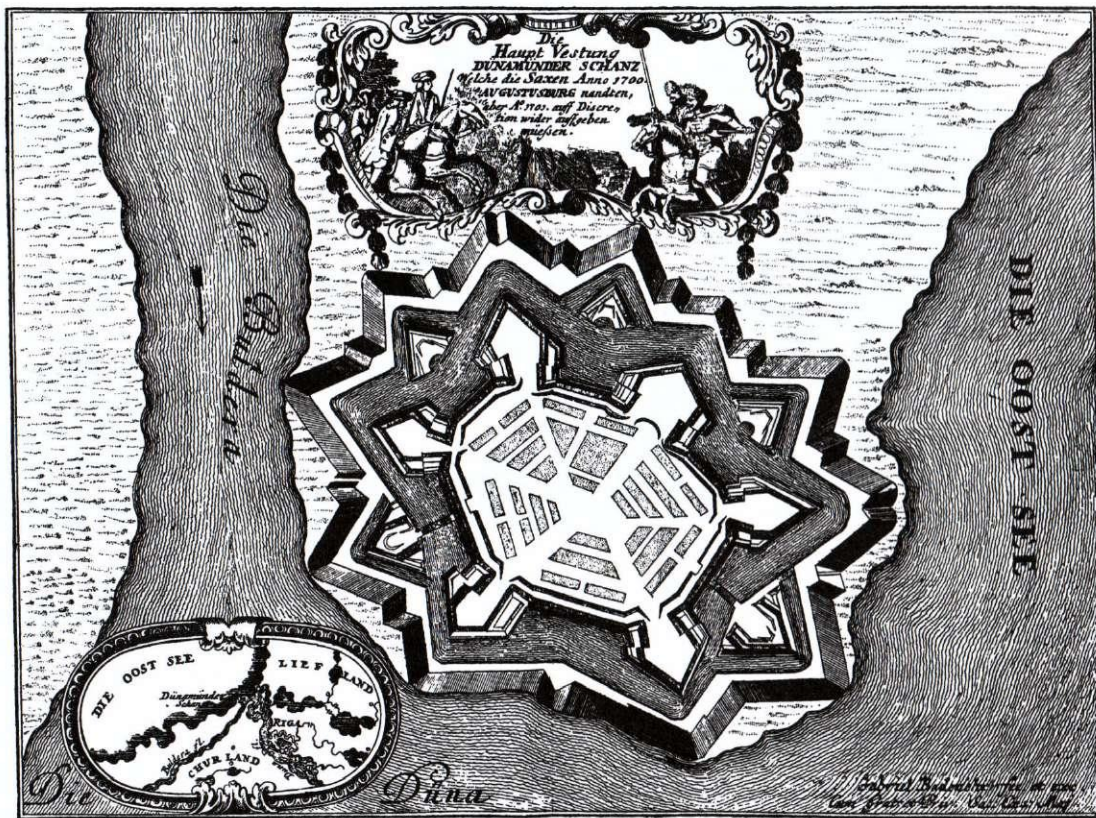
NB. Esplanādes iekšējie doki ir pilnīgi sabrukuši un bez izejas pret jūras pusi, kur tiem bīstamākās vietas mūrētas, palisādes uz segtā ceļa arī ir viscaur satrunējušas. Z parāda, kā ūdens visu laiku skalo smiltis no Daugavas uz glasisu un to posta. Dzeltēnās līnijas atbilstoši instrukcijai apzīmē vecos dzīvokļus un būves, kuras vēl jākopē un jāpārveido atbilstoši projektam. Melnās līnijas parāda ēku kontūras, kā pēc projekta tās izvietos kaut kad nākotnē. I. Parmands.

Plan von Neumünde Fästungh.

Kurtze Beschreibung und Explication der Buchstaben auch waß sonst zu Remarquiren.

A. Eine gemauerte steinerne Baraque zwey etagen hoch unten mith Keller wird genant Sol. B. Die gemauerte Baretrey von 5 große Backoffen sampt Mahlhaube, wobey auch des proviantmeisters und beckers Qwartiren. C. Gemeine Baraque genant Stier. D. Artollerie Baraque genant Mars. E. Neue Stenderwercks baraque von Stabs Persohnen und etliche Officier. F. Regements Führers Qwartire auch von Stenderwerck. GG. Zwey fertige Bombe freye Cassernes unter die Cortinen von welchen G:1 gewölbet undt inen Rostung, dabey G:2 aber in dieser Krieg Zeit gebaut Anno 1704 undt provisionaliter mith Ballken gedeckt. H. Casernes so vergangen Jahr angefangen worden. Sollen oben gewölbt werden. J. Allte baufällige Baraquen vor gemeine Bedienter Officier. K. Vier provisionale Baraquen so bey diesen Krieg unruhe von innen eingeflügteten materialien aufgebaut. LL. Bey Bombenfrey Magazins von Stenderwerck provisionaliter bei dieser Kriegs unruhe aufgesetzt. M. Ein alt gemauertes magazin so Anno 1704 repariret undt auch bomben frei gedecket. N. Das Pulver Turm. O. Die Garnizons Windtmühle. P. Die Garnizons badstube in Ravelin Haaförn. Q. Das Laboratorium in Ravelin Septentrion. R. Das Hospital. S. Zwei Corps de Guarden. T. Commandanten Quartier ... U. Materialplatz. V. Zeuggarten und Zeughaus so verfallen. W. Die alte baufällige Kirche. X. Das Krübwerk.

NB. Die innere docierung des Esplanade ist gantz verfallen undt ohne revetierung, ohne gegen die See Seiten, wo sie an gefährlichsten Örter mitt Maurwerk die Palizaden auf den bedeckten weg sind auch durch gegends verfaulet. Z. Weiset, wie das Wasser alle Zeit die Sand aus der Dun auf der Glacis Spühlet und selbige ruiniret. Die gelbe Linien deuten laut Instruktion die alten Quartiere und werke so noch müßen coppieret und nach dem Desein geändert worden. Die schwartze Linien weisen die Proportion der Quartier wie sie unmaßgeblich künftig nach den Dessein Wirkung sollen kan. I. Parmand.

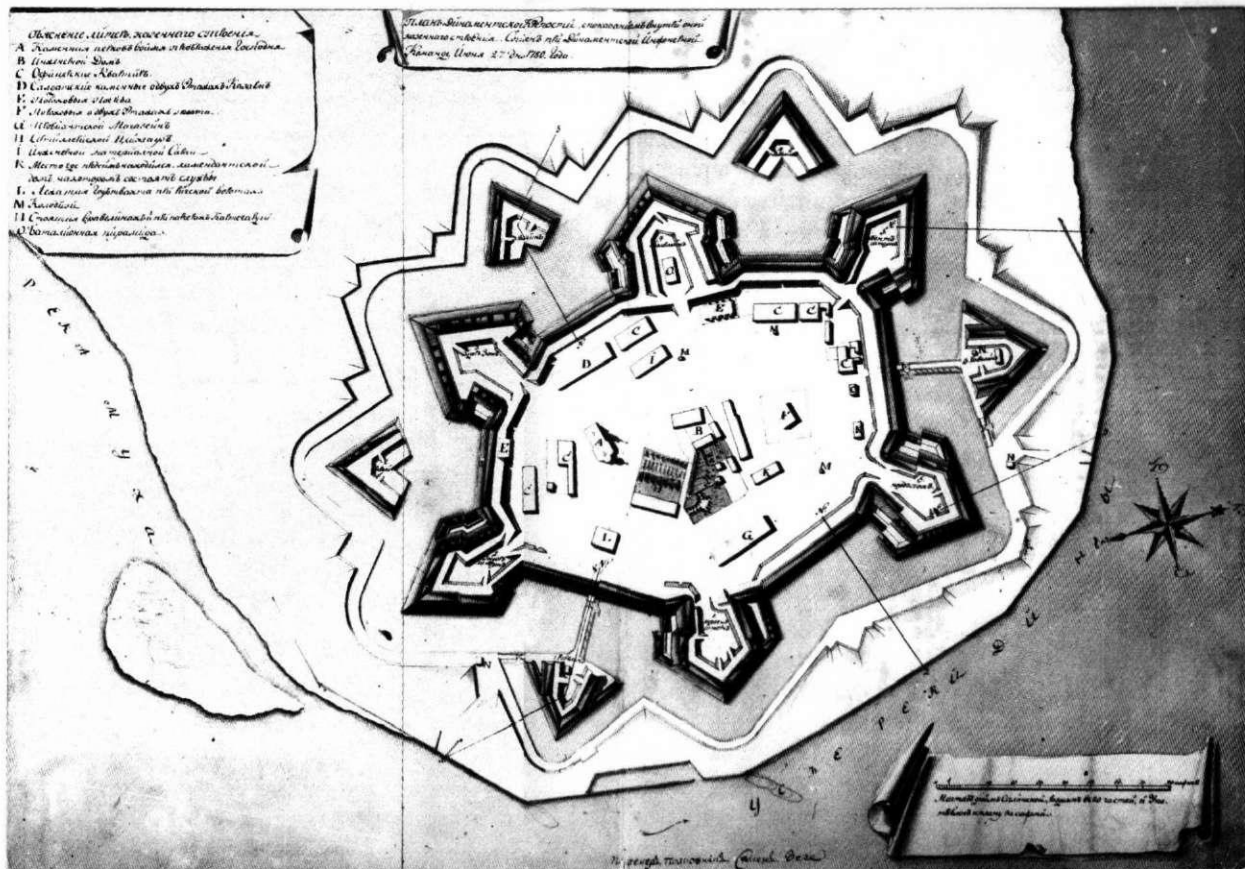

6. attēls

Daugavgrīvas cietokšņa ideālplāns, kreisajā apakšējā stūrī ovālā kartušā Daugavas lejteces karte ar Daugavgrīvas cietokšņa situāciju. Vara grebums, autors Gabriels Bodenērs, ap 1710. gadu. Glabājas A. Lapiņa privātkolekcijā.

Virsraksts: Galvenais cietoksnis Daugavgrīvas skanstis, ko sakši 1700. gadā nosauca par Augustburgu, bet 1701. gadā [viņiem to] klusējot vajadzēja atdot [zviedriem].

Die Haupt Vestung Dünamünder Schanz welche die Saxen Anno 1700 Augustusburg nandten, aber Ao 1701 auff Discretion wider auffgeben müessen.

7. attēls

Daugavgrīvas cietokšņa plāns ar ēku izvietojumu 1780. gadā.
 Oriģināls: ЦГАБМФ, 3. f., 23. apr., 966. l., 26. lp.; fotokopija VKPAI PDC.

Virsraksts: Daugavgrīvas cietokšņa plāns, kurā parādītas kroņa ēkas tā iekšienē. Izgatavojusi Daugavgrīvas inženieru komanda 1780. gada 27. jūnijā.

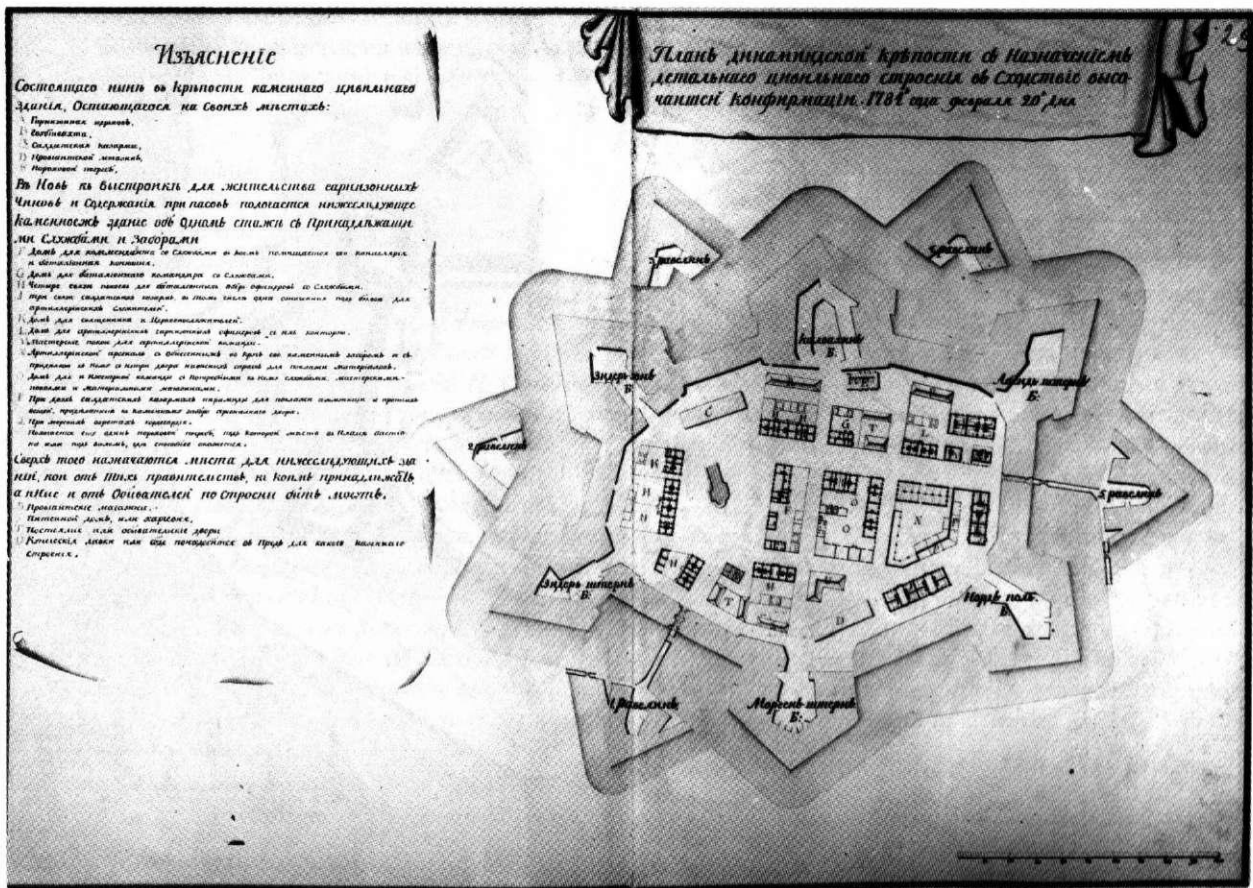
Paskaidrojumi burtiem. A – Kristus apskaidrošanas baznīca; B – inženieru māja; C – virsnieku dzīvokļi; D – mūra divstāvu kazarma kareivjiem; E – pulvera pagrabs; F – divstāvu pulvera noliktava; G – pārtikas noliktava; H – artilērijas ieroču noliktava; I – inženieru materiālu šķūnis; K – vieta, kur agrāk atradās komandanta māja, kur notiek dienests; L – galvenā sardze pie Rīgas vārtiem; M – akas; N – sardze ravelīnos un pie partera; O – bataljona piramīda.

Buļļupe; Daugavas ieteka.

План Динаментской Крепости, с показанием внутри оной казенного строения. Сочинен при Динаментской Инженерной Команде Июня 27 дня 1780 года.

Объяснение литер казенного строения. А – Каменная церковь во имя преображения господня; В – инженерной дом; С – офицерские квартир; D – салдатские каменные о двух этаж казарм; E – пороховые погреба; F – пороховые о двух этаж палата; G – провиантской магазейн; H – артиллерийской цейхгауз; I – инженерной материальной сараи; K – место где предсим находился комендантской дом на котором состоят службы; L – лежащая гоубтвахта при Ригской воротях; M – колодези; N – стоящие в рavelинах и при партерах Картегардии; O – батальонная пирамида.

Река Муха; Устье Реки Дины.

8. attēls

Daugavgrīvas cietokšņa apbūves projekts 1784. gadā, ar priekšlikumu jauno ēku plānojumam.
 Origināls: ЦГАБМФ, 3. f., 23. apr., 966. l., 29. lp.; fotokopija VKPAI PDC.

Virsraksts: Daugavgrīvas cietokšņa plāns ar paredzētajām civilajām celtnēm atbilstoši augstākajai konfirmācijai 1784. gada 20. februārī.

Paskaidrojumi. Pašreiz cietokšņī esošās civilās ēkas, kuras paliks savās vietās: A – garnizona baznīca; B – galvenā sardze; C – kareivju kazarma; D – provianta noliktava; E – pulvera pagrabs. No jauna jāceļ garnizonam un rezervju uzglabāšanai tālāk minētās vienstāva mūra ēkas ar attiecīgām piebūvēm un sētām: F – komandanta māja ar piebūvēm, kur izvietosies viņa kanceleja un bataljona zirgu stallis; G – bataljona komandiera māja ar piebūvēm; H – četras savienotas telpas bataljona augstākajiem virsniekiem, ar piebūvēm; J – trīs savienotas kareivju kazarmas, to skaitā viena apzīmēta ar burtu ... artilērijas apkalpotājiem; K – māja garīdzniekam un baznīcas kalpotājiem; L – māja artilērijas garnizona virsniekiem un viņu kantoris; M – darbnīcu telpas artilērijas komandai; N – artilērijas arsenāls, apjozts ar mūra sētu, un pagalmā šķūņi materiālu novietošanai; O – inženieru komandas māja ar nepieciešamajām palīgēkām, darbnīcu telpām un materiālu noliktavām; P – pie divām kareivju kazarmām piramīdas munīcijai un citām lietām, piebūvētas pie arsenāla pagalma mūra sētas; Q – sardzes telpa pie Jūras vārtiem. Domāts vēl viens pulvera pagrabs, kam vieta būs bastionā vai zem vaļņa, kur varēs ērtāk novietot. Bez tam paredzēta vieta tālāk minētām ēkām, kuras cels tie, kam tās piederēs, bet citas uzcels to apdzīvotāji: R – pārtikas noliktavas; S – dzertuve jeb krogs; T – iebraucamās sētas; U – tirgotāju būdas vai kādas nepieciešamas kroņa ēkas.

Bastioni: Rīta zvaigzne, Dienvidu zvaigzne, Dienvidu saule, Kalvahens, Vakara zvaigzne, Ziemeļpols; 1.–5. ravelīns.

План Динаминдской крепости с назначением гражданского строения в Сходствие высочайшей конфирмации 1784 года февраля 20 дня.

Изъяснение. Состоящего ныне в крепости каменного гражданского здания, остающегося на своих местах. А – гарнизонная церковь; В – гоубтвахта; С – солдатская казарма; D – провиантской магазин; E – пороховой погреб. В новь к выстройке для жительства гарнизонных чинов и содержания при пасов полагается нижеследующее каменное ж здание об одном этаже с принадлежащими службами и заборам. F – дом для коменданта со службами в коем помещается его канцелярия и батальонная конюшня; G – дом для батальонного командира со службами; H – четыре связи покоев для батальонных обер офицеров со службами; J – три связи солдатских казарм, в том числе одна означенная под буквою ... для артиллерийских служителей; K – дом для священника и церковнослужителей; L – дом для артиллерийских гарнизонных офицеров

с их конторою; М – мастерские покои для артиллерийской команды; N – артиллерийской арсенал с обнесенным во круг его каменным забором и с приделкою к нем с внутри двора навесных сараев для поклажи материалов; O – дом для инженерной команды с потребными к нему службами, мастерскими покоями и материальными магазинами. P – при двух солдатских казармах пирамиды для поклажи амуниции и протчих вещей придельных к каменному забору арсенального двора. Q – при морских воротах кордегардия. Полагается еще один пороховой погреб, под которым место в плане бастиона или под валом, где способнее окажется. Сверх того назначаются места для ниже следующих зданий, кой от тех правительств, к коим принадлежат, а иные и от обывателей по строены быть могут. R – провиантские магазины; S – пительной дом или харчевня; T – постоялые или обывательские дворы; U – купеческие лавки или буде понадобится о пред для какого казенного строения.

Бастионы Морген штерн; Зидер штерн; Зидер зоне; Калвахен; Абенд штерн; Норд пол; 1–5 рavelин.

9. attēls

Daugavgrīvas cietokšņa plāns ar ēku izvietojumu 1788. gadā un priekšlikumu 1789. gadā ceļamām ēkām.

Origināls: ЦГАБМФ, 3. f., 23. apr., 973. l., 13. lp.; fotokopija VKPAI PDC.

Virsraksts: Daugavgrīvas cietokšņa plāns, kurā parādīti 1788. gadā paveiktie darbi; apzīmēts: velēnas – ar zaļu, vaļņi – ar zemes, palisāde, platformas, postli un citi – ar koka, mūri – ar sarkanu krāsu. Ar dzeltenu krāsu atzīmēts, ko nepieciešams izlabot 1789. gadā.

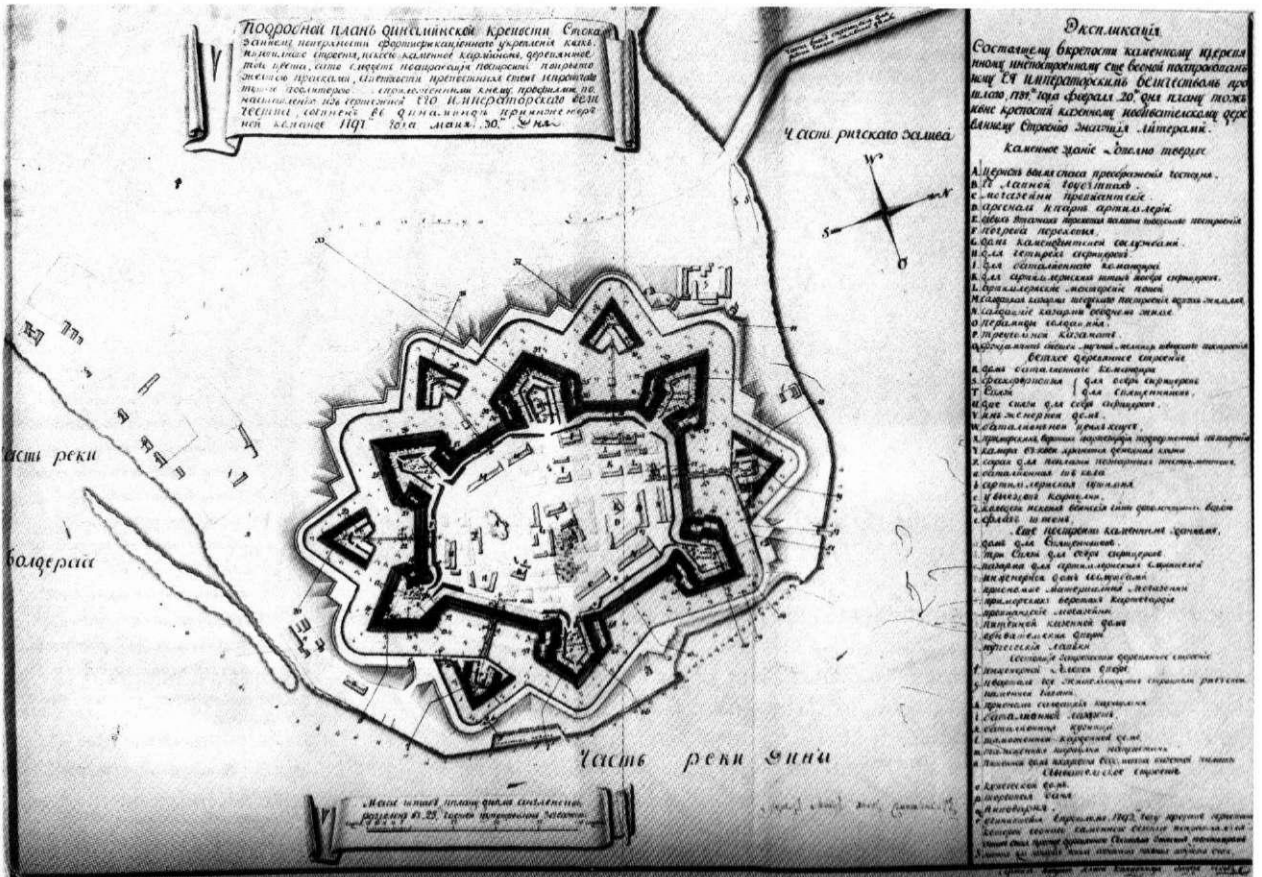
Paskaidrojumi: 1 – baznīca; 2 – galvenā sardze; 3 – sardzes telpa; 4 – pulvera pagrabi; 5 – kazarmas ar piramidām; 6 – pārtikas noliktavas; 7 – artilērijas arsenāls; 8 – artilērijas virsnieku mājas; 9 – garīdznieks un ārsts; 10 – komandanta māja; 11 – bataljona un augstāko virsnieku štābs; 12 – inženieru virsnieki; 13 – inženieru arsenāls; 14 – bataljona arsenāls; 15 – artilērijas arsenāls; 16 – artilērijas darba pagalms; 17 – aka. Aiz cietokšņa 18 – Rīgas ostas cēlāju ēka; 19 – inženieru darba pagalms; 20 – dzertuve jeb krogs.

Uzraksti uz plāna: Daugavas ieteka; 1. Bastions Rīta zvaigzne; 2. Bastions Dienvidu zvaigzne; 3. Bastions Dienvidu saule; 4. Bastions Kolvahins; 5. Bastions Vakara zvaigzne; 6. Bastions Ziemeļpols; 1.–5. ravelīns.

План Динаминдской Крепости с показанием произведенных в 1788-м году работ, как означено: дерновая кладка зеленою, насыпна земляною, палисад, платформы, плоты и прочее, деревянного, каменная красною краскою. А что в 1789 году исправить необходимо следует, означено желтою краскою.

Экспликация. 1 – церковь; 2 – гоубдахт; 3 – кордегардия; 4 – пороховые погреба; 5 – казармы с пирамидами; 6 – правянтной магазин; 7 – артиллерийской арсенал; 8 – артиллерийских офицеров дом; 9 – священнику и лекарю; 10 – комендантской дом; 11 – батальонных штаб и обер офицеров; 12 – инженерных офицеров; 13 – инженерной цейхгауз; 14 – батальонной цейхгауз; 15 – артиллерийской цейхгауз; 16 – артиллерийской деловой двор; 17 – колодезь. За крепостью 18 – дом строителей рижской гавани; 19 – инженерной деловой двор; 20 – питейной дом и харчевня.

Устья реки Дины; 1. Морген штерн бастион; 2. Зидер штерн бастион; 3. Зидер зоне бастион; 4. Колвахин бастион; 5. Абен штерн бастион; 6. Норд пол бастион; 1–5 рavelин.

10. attēls

Daugavgrīvas cietokšņa plāns ar jaunprojektēto celtņu novietojumu 1797. gadā.

Oriģināls: ЦГАВМФ, 3. f., 23. apr., 965. l., 23. lp.; fotokopija VKPAI PDC.

Virsraksts: Daugavgrīvas cietokšņa detalizēts plāns ar pagaidu ... fortifikācijas nocietinājumu virsmu un civilajām ēkām, no kurām mūra ēkas ar karmīnsarkanu, koka – pašu krāsā, tas, ko pēc apstiprināšanas vajag uzcelt, ieklāts ar dzeltenu krāsu, bet vecās cietokšņa sienas un cits – ar tušu un burtiem. Ar pievienotajiem profiliem pēc pienākšanas no Viņa Imperatoriskās Augstības rasētavas komandas 1797. gada 30. maijā.

Paskaidrojumi. Cietoksnī esošās mūra un koka celtnes un pēc Viņa Imperatoriskās Augstības 1784. gada 20. februārī apstiprinātā plāna vēl neuzceltās ēkas, kā arī ārpus cietokšņa esošās kroņa koka būves uz pāļiem apzīmētas ar burtiem.

Mūra ēkas ieklātas stiprāk. A – Kristus apskaidrošanas baznīca; B – galvenā sardze; C – pārtikas noliktava; D – arsenāls un artilērijas parks; E – zviedru celta divstāvu ieroču palāta; F – pulvera pagrabi; G – komandanta māja ar piebūvēm; H – četriem virsniekiem; I – bataljona komandierim; K – artilērijas štābam un augstākajiem virsniekiem; L – artilērijas darbnīcu telpas; M – zviedru celta kareivju kazarma ar vienu dzīvokli; N – kareivju kazarma ar vienu dzīvokli; O – kareivju piramīdas; P – trijstūra kazemāts; Q – bijušo zviedru celto dzirnavu pamati.

Vecās koka ēkas. R – bataljona komandiera māja; S – pildrežģa ēkas augstākajiem virsniekiem; T – ēka garīdzniekam; U – divas ēkas augstākajiem virsniekiem; V – inženiera ēka; W – bataljona ieroču noliktava; X – sardzes telpa

pie Jūras vārtiem, pakļauta sabrukšanai; Y – kamera, kurā glabājas kroņa nauda; Z – šķūnis ugunsdzēsēju instrumentu novietošanai; a – bataljona skola; b – artilērijas žāvētava; c – sardze pie iebrauktuvēm; d – akas, no kurām militārās amatpersonas smeļ ūdeni; e – karoga masts.

Vēl jāuzceļ mūra ēkas: a – māja garīdzniekiem; b – trīs ēkas augstākajiem virsniekiem; c – artilērijas kalpotāju kazarma; d – inženieru māja ar piebūvēm; e – pie tās materiālu noliktavas; f – sardzes telpas pie Jūras vārtiem; g – pārtikas noliktavas; h – kroņa dzertuve; i – civiliedzīvotāju mājas; k – tirgotāju būdas.

Ārpus cietokšņa esošās koka ēkas: f – inženieru darba pagalms; g – kvartāls, kur dzīvo Rīgas mūra ostas celtnieki; h – karēivju sardze pie tā; i – bataljona lazarete; k – bataljona smēde; l – muitas kordona ēka; m – muitas sardze ostā; n – krogs un dzertuve ... kroņa palāta.

Civiliedzīvotāju ēkas: o – tirgotāju māja; p – tirgotāju pirts; q – alus brūzis; r – 1792. gadā radies piestātnes bojājums, kur bija akmeņu nobirums, ir izlabots; kur iepriekš bija koka, apzīmēts ar punktējumu; s – tiltiņš ...

Подробной план Динаминдской крепости спока запиши поверхности фортификационного укрепления как и цивильного строения, и с коего каменное кармином, деревянное того цвета, а что следует по апробации построить, покрыто желтою красками, а ветхости крепостных стен и прочего тушею под литерою ... С приложенными к нему профилями по наступлению из чертежной Его Императорского великой команде 1797-го года мая 30-го дня.

Экспликация. Состоящему в крепости каменному и деревянному и не построенному еще во оной по апробованному Его Императорским величеством прошлого 1784-го года февраля 20-го дня плану тоже и вне крепости казенному набывателскому деревянному строению значащие литерами.

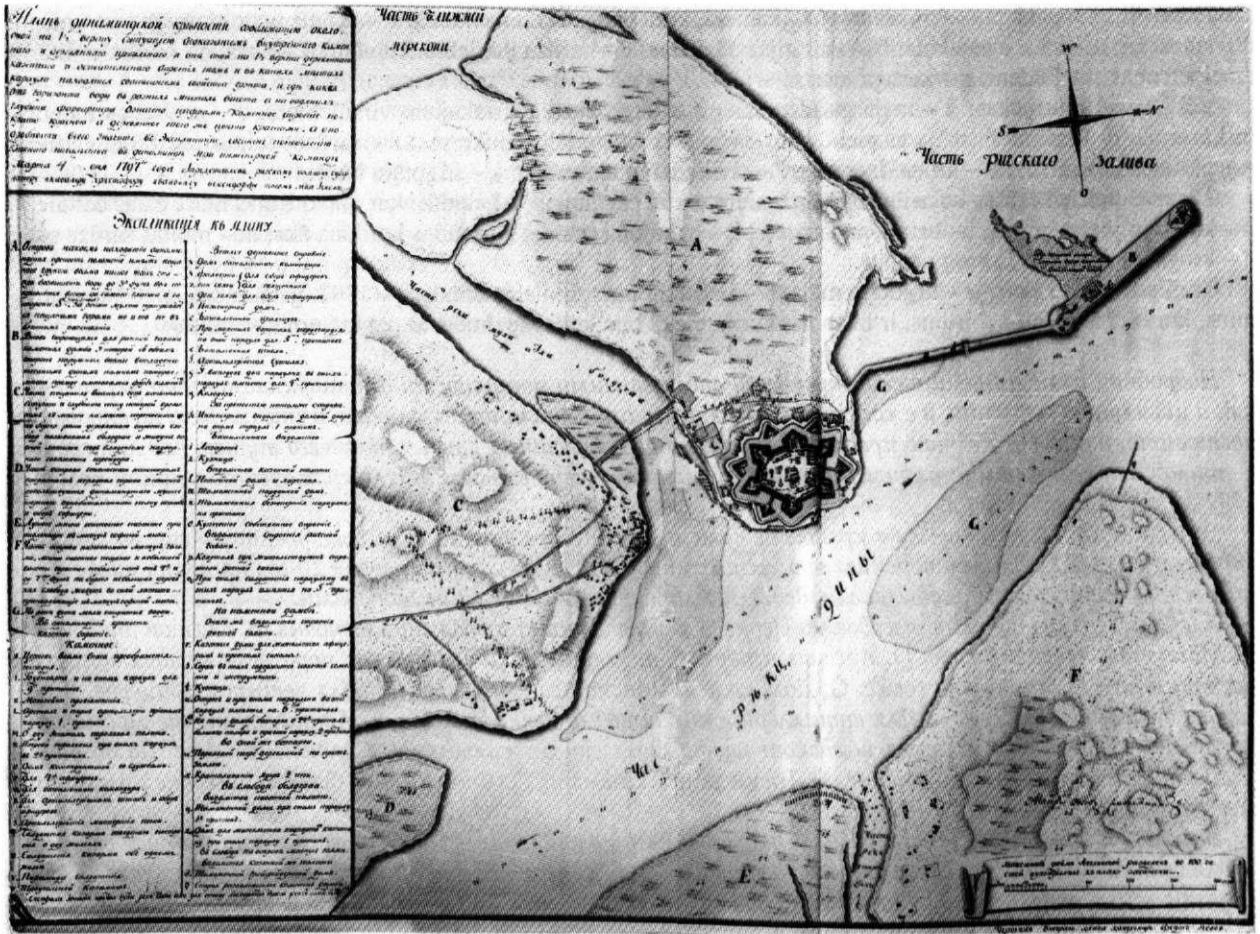
Каменное здание пополни твердое. А. Церковь во имя Спаса преображения господня. В. Главной гоубтвахт. С. Магазины провиантские. Д. Арсенал и парк артиллерии. Е. О дву этажах пороховая палата шведского строения. Ф. Погребов пороховые. Г. Дом комендантской со службами. Н. Для четырех офицеров. I. Для батальонного командира. К. Для артиллерийских штаб и обер офицеров. Л. Артиллерийские мастерские покои. М. Солдатская казарма шведского строения одним жильем. N. Солдатская казарма об одном жильем. О. Пирамиды солдатские. Р. Треугольной каземат. Q. Фундамент бывшей шведской мельницы шведского строения.

Ветхое деревянное строение. R. Дом батальонного командира. S. Фахверковия связи для обер офицеров T. для священника. Ц. Две связи для обер офицеров. V. Инженерной дом. W. Батальонной цейххаус. X. При морских воротах картегардия подверженная в падению. Y. Камера в коем хранится денежная казна. Z. Сарай для поклажи пожарных инструментов. а. Батальонная школа. в. Артиллерийская сушильня. с. У выездов караульни. d. Колодези из коих воинские чины дополняются водой. e. Флаг штон.

Еще построить каменным зданием. а. Дом для священников. в. Три связи для обер офицеров. с. Казарма для артиллерийских служителей. d. Инженерной дом со службами. e. При оном же материальные магазины. f. При морских воротах картегардия. g. Провиантские магазины. h. Питейной казенной дом. i. Обывательские дворы. k. Купеческие лавки.

Состоящие за крепостью деревянное строение. f. Инженерной деловой двор. g. Квартал где жительствоуют строители ригской каменной гавани. h. При оном солдацкая караульня. i. Батальонной лазарет. k. Батальонная кузница. l. таможенной кордонной дом. m. таможенная караульня на пристани. n. Питейной дом и харчевня ... казенной палаты.

Обывательское строение. o. Купеческой дом. p. Торговая баня. q. Пивоварня. r. Учинкошейся в прошлом 1792 году прорыв пристани которой со онога каменное осыпью исправляется о ком оная прежде деревянную состояла значит понктиром. s. Мосток для ...

11. attēls

Daugavgrīvas cietokšņa situācijas plāns un Daugavas ietekas tuvākā apkārtnē 1797. gadā.

Oriģināls: ЦГАБМФ, 3. f., 23. apr., 965. l., 22. lp.; fotokopija VKPAI PDC.

Virsraksts: Daugavgrīvas cietokšņa plāns ar 1½ versts attālumā ap to esošo situāciju; parādīta iekšējā mūra un koka civilā apbūve un ārpusē 1½ versts attālumā koka, mūra un citas celtnes, arī sargposteņu atrašanās vietas; sniegts grunts rakstura apraksts; augstums virs ūdens līmeņa dažādās vietās un ūdens dziļums kuģuceļā apzīmēts ar cipariem. Mūra ēkas iezīmētas ar sarkanu krāsu, koka – savā krāsā. Detalizēti aprakstīts leģendā. Sagatavojusi inženieru komanda pēc Daugavgrīvas virspavēlniecības pavēles 1797. gada 4. martā. Iesniegts Rīgas kara gubernatoram un kavalerim Kristoferam Ivanovičam Bekendorfam tajā pašā mēnesī.

Paskaidrojumi plānam. A. Sala, uz kuras atrodas Daugavgrīvas cietoksnis, ir zema un ar smilšainu grunti, tā ka, paceļoties ūdens līmenim par 3 pēdām, visa pārklājas ar ūdeni līdz pat glasisam; no dienvidu puses aiz Buļļupes ir smilšu kāpas, bet tās nav pārāk tuvu. B. No jauna Rīgas ostai celtais akmens dambis, kuram abas malas no ārpuses apšūtas ar apstrādātiem laukakmeņiem, vietā, ko iepriekš sauca Komētforts. C. Daļa no augstām kāpām, kas sastāv no smalkām, birstošām smiltīm, kas palaikam pārvietojas pa upes krastu; koka ēkas Bolderājas ciemā, kur dzīvo latvieši galma padomnieka Šreidera valdījumā. D. Daļa no salas ar siena pļavu, kur aug laba zāle, kas apgādā ar sieni Daugavgrīvas viena bataljona musketieru pulku, štābu un augstākos virsniekus. E. Kroņa siena pļava, kas pieder Mangaļu muižai. F. Daļa no Mangaļsalas, kroņa zeme, smilšaina un ar neliela augstuma pakalniem, ne vairāk par 4–7 pēdām, krastā neliels ciems ar koka ēkām, kur dzīvo latvieši, kas pieder Mangaļu muižai. G. Daugavas sēkli, ko klāj ūdens.

Daugavgrīvas cietokšņa kroņa ēkas. Mūra: H. Kristus apskaidrošanas baznīca; I. Galvenā sardze un sardzē 9 kareivji. K. Pārtikas noliktavas. L. Arsenāls un artilērijas parks, pie tā sardzē 2 kareivji. M. Divstāvu pulvera nolikata. N. Pulvera pagrabs, pie tā sardzē 24 kareivji. O. Komandanta māja ar piebūvēm. P. Māja 4 virsniekiem. Q. Bataljona komandiera māja. R. Artilērijas štāba un augstāko virsnieku māja. S. Artilērijas darbnīcas. T. Kareivju kazarma, ko cēlušī zviedri, ar diviem dzīvokļiem. U. Kareivju kazarma ar vienu dzīvokli. V. Kareivju piramīda. W. Trijstūra kazemāts.

Vecas koka ēkas. X. Bataljona komandiera māja. Y. Augstāko virsnieku pildrežģa ēkas. a. Garīdznieka dzīvoklis. Z. Divas ēkas augstākajiem virsniekiem. b. Inženieru māja. c. Bataljona ieroču noliktava. d. Pie Jūras vārtiem sardzes telpa 5 kareivjiem. e. Bataljona skola. f. Artilērijas žāvētava. g. Pie izejām sardzē 4 kareivji. g. Akas.

Ārpus cietokšņa uz tās pašas salas. h. Inženieru resora darba pagalms, sardzē 1 kareivis. Bataljona resors. i. Lazarete. k. Smēde. Kroņa palātas resors. l. Dzertuve jeb krogs. m. Muitas apsardzes ēka. n. Muitas ... sardze pie ostas.

o. Tirgotāju personīgā celtne. Rīgas ostas celtniecības resors. p. Kwartāls, kur dzīvo Rīgas ostas cēlāji. q. Pie tā 5 kareivji sardzē. Uz tā paša resora akmens dambja Rīgas ostas celtnes. r. Virsnieku un citu dienošo dzīvojamās mājas. s. Šķūnis, kur glabā kalķus, sēklas un instrumentus. t. Smēdes. u. Cietums, pie tā sardzē 6 kareivji. v. Dambja galā baterija no 24 liela kalibra lielgabaliem un sardzē 2 kareivji. w. Pulvera pagrabs, no koka, segts ar zemi. x. 2 krāsnis ložu liešanai.

Bolderājas ciemā. Kroņa palātas resors. y. Muitas ēka ar 1 kareivi sardzē. z. Ostas kapteiņa dzīvojamā ēka, pie tās sardzē 1 kareivis.

Ciematā Mangaļsalā kroņa palātas resors. ♂. Muitas lielrēdera māja. ♀. Vecs, sabrucis dambis.

План динаминдской крепости со облегающею около оной на 1 ½ версту ситуациею с показанием внутреннею каменного и деревянного гражданского и вне оной на 1 ½ версту деревянного каменного и остального строения тоже и в каких местах караул находятся со описанием свойства грунта и где какая от горизонта воды в разных местах высота а на водяных глубина фарватера означено цифрами. Каменное строения покрыто красного а деревянное того ж цвета красками. А оно дробности значит в экспликации. Сочинен по повелению главного начальства в Динаминде при инженерной команде марта 4-го дня 1797-го года. Представлен рижскому военному губернатору и кавалеру Христову Ивану Ивановичу Бекендорфу того ж м-ца числа.

Экспликация к плану. А. Остров на коем находится Динаминдская крепость положение имеет пещаного грунта весьма низкое так что при возвышении воды до 3х фут весь покрывается водою до самого гласиса а со стороны S за рекою мухою прикрывается пещаными горами но и то не блиском расстоянии. В. Вновь строящаяся для рижской гавани каменная дамба у которой с обеих сторон наружные стены выложены тесаным диким камнем которое место прежде именовалось форт камето. С. Часть пещаных высоких гор и тонкого сыпучего и глубокого песку которой временем слетя на место переносит по берегу реки деревянного строения слобода называемая Болдераа и живут во оной латыши под владением надворного советчика Шрейдера. D. Части острова сенокосного на котором прорастает изрядная трава а сенокосом довольствуются динаминдского мушкатерного одибатальонного полку штаб и обер офицеры. E. Луговое место сенокоса казенное принадлежащее к Магнус гофской мызе. F. Часть острова называемого Магнус гольма. Место казенное пещаное и небольшой высоты гористое не более как от 4 и до 7 фут на берегу небольшая деревянная слобода живут во оной латыши принадлежащие к Магнус гофской мызе. G. По реке Дин мели покрытые водою.

В Динаминдской крепости казенное строение. Каменное. H. Церковь во имя Спаса преображения господня; I. Гоубтвахта и на оном караула для 9 притинов. K. Магазины провиантские. L. Арсенал и парк артиллерии при оном карауле 2 притин. M. О дву этажах пороховая палата. N. Погреб пороховые при оных карауле от 24 притинах. O. Дом комендантской со службами. P. Для 4 офицеров. Q. Для батальонного командира. R. Для артиллерийских штаб и обер офицеров. S. Артиллерийские мастерские покои. T. Салдатския казарма шведского постройки о дву жильях. U. Солдатская казарма об одном жилье. V. Пирамиды солдатские. W. Треугольной каземат

Ветхое деревянное строение. X. Дом батальонного командира. Y. Фахверковые связи для обер офицеров. а. для священника. Z. Две связи для обер офицеров. b. Инженерной дом. c. Батальонной цейхгауз. d. При морских воротах кордегардия на оной карауле для 5 притинов. e. Батальонная школа. f. Артиллерийская сушильня. g. У выводов для караульни в оных карауле имеется для 4 притинов. g. Колодези.

За крепостью на том же острове. h. Инженерного ведомства деловой двор на оном карауле 1 притин. Батальонного ведомства i. Лазарет. k. Кузница. Ведомства казенной палаты l. питейной дом и харчевня. m. Таможенной кордонной дом. n. Таможенные безоверения караульни на пристани. o. Купеческое собственное строение. Ведомства строения рижской гавани p. Квартал где жительствоуют строители рижской гавани. q. При оном солдатские караульни в оных карауле имеется на 5 притинов. На каменной дамбе оного ж ведомства строения рижской гавани. r. Казенные дома для жительства офицерам и прочим чинам. s. Сараи в коих содержится известь семена и инструменты. t. Кузницы. u. Острог и при оном караульни во оных карауле имеется на 6 притинов. v. На конце дамбы батарея о 24 пушках большого калибра и при оной карауле 2 притина. Во оном же батарее. w. Пороховой погреб деревянный накрыт землею. x. Красноливанию ядер 2 печи.

В слободе Болдераа. Ведомства казенной палаты. y. Таможенной дом при оном карауле 1 притин. z. Дом для жительства над портом капитану при оном карауле 1 притин.

В слободе на острове Магнус гольм ведомства казенной ж палаты ♂. Таможенной грейсрейдерской дом. ♀. Старая развалившаяся дамба.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Daugavgrīvas cietoksnis // Rīga: Enciklopēdija. – Rīga, 1988. – 240. lpp.; Latvijas enciklopēdija. – Rīga, 2003. – 2. sēj. – 144. lpp.
- ² *Juškēvičs J.* Daugavgrīva no 13. līdz 20. gadsimtenim // Krasta artilērijas pulks Daugavgrīva. – Rīga, 1938. – 93. lpp.; Daugavgrīva un Bolderāja arhīva materiālos 13.–20. gs.: Izstādes katalogs / Sast. Ē. Jēkabsons, P. Pētersone, V. Ščerbinskis, A. Dzenis. – Rīga, 1998. – 6. lpp.
- ³ *Spārītis O.* Nīderlande, Polija un Livonija – kultūras izstarojuma un uztveres problēmas aspekti // LZAV. – 2004. – Nr. 4. – 45. lpp.
- ⁴ *Жамов В. Е.* Крепость Усть-Двинск: Краткий исторический очерк. – Рига, 1912.
- ⁵ Tagad šī 1893. gada kopija glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā, 6828. f., 2. apr., 821/3. l. Minētais datējums pamatots rakstā: *Löwis of Menar K. v.* Alt- und Neu-Dünamünde // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Russischen Ostseeprovinzen zu Riga aus dem Jahre 1894. – Riga, 1895. – S. 173.
- ⁶ *Eriks Dālbergs (Dahlbergh, 1625–1703)* no 1648. gada strādājis par kara inženieri, no 1674. līdz 1695. gadam bijis Zviedrijas karalistes fortifikācijas būvju ģenerālkvartīrmeistars, no 1696. līdz 1702. gadam – Vidzemes un Rīgas ģenerālgubernators.
- ⁷ *Жамов В. Е.* Крепость Усть-Двинск: Краткий исторический очерк. – План № 5.
- ⁸ *Bangerskis R.* Daugavgrīvas cietoksnis // Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1928–1929. – 3. sēj. – 4778.–4787. sl.
- ⁹ *Juškēvičs J.* Daugavgrīva no 13. līdz 20. gadsimtenim. – 93. lpp.
- ¹⁰ Daugavgrīva un Bolderāja arhīva materiālos 13.–20. gs.: Izstādes katalogs. – 6. lpp.
- ¹¹ *Eimer G.* Die Stadtplanung im schwedischen Ostseereich 1600–1715. – Stockholm, 1961. – S. 523.
- ¹² *Spārītis O.* Nīderlande, Polija un Livonija .. – 45. lpp.
- ¹³ *Ose I.* Daugavgrīvas cietokšņa pārbūves no 1622. līdz 1710. gadam // Senā Rīga. – Rīga, 2005. – 5. sēj. – 202.–233. lpp.
- ¹⁴ *Ose I.* Rīgas un tās tuvākās apkārtnes 17.–18. gs. nocietinājumu plāni Stokholmas kara arhīvā // Senā Rīga. – Rīga, 2001. – 3. sēj. – 188.–210. lpp.
- ¹⁵ Kara arhīvs Stokholmā, fonds: *Handritade kartverk 13*, s. 293–310.
- ¹⁶ *Munthe L. W.* Kungl. Fortifikationens historia. – Stockholm, 1907. – Vol. 3. – Pl. 98.
- ¹⁷ Kara arhīvs Stokholmā, fonds: *Handritade kartverk 13*, s. 293.
- ¹⁸ Kronverks – ārpus cietokšņa vaļņa kurtīnes priekšā veidots papildu nocietinājums ar frontes vidū izvirzītu bastionu, kuru divas īsas kurtīnes savieno ar pusbastioniem stūros.
- ¹⁹ Kara arhīvs Stokholmā, fonds: *Handritade kartverk 13*, s. 294.
- ²⁰ Turpat, s. 296.
- ²¹ Fotolītogrāfiskā kopija iespiesta no: *Munthe L. W.* Kungl. Fortifikationens historia. – Pl. 98.
- ²² Glasiss (fr. *glacis*) – brīvs apšaudes lauks, reizēm apgādāts ar tuvošanās šķēršļiem, veidots kā nolaidens uzbērums cietokšņa grāvja ārmalas priekšā.
- ²³ Kara arhīvs Stokholmā, fonds: *Utländska kartor, stads- och fästningsplaner. Östersjöprovinserna, Neumünde* Nr. 1.
- ²⁴ *Eimer G.* Die Stadtplanung .. – S. 523.
- ²⁵ *Krastiņš J., Strautmanis J.* Lielais Rīgas arhitektūras ceļvedis. – Rīga, [2002]. – 406. lpp.
- ²⁶ *Spārītis O.* Nīderlande, Polija un Livonija .. – 45. lpp.
- ²⁷ Kara arhīvs Stokholmā, fonds: *Utländska kartor, stads- och fästningsplaner. Östersjöprovinserna, Neumünde* Nr. 14.
- ²⁸ Kara arhīvs Stokholmā, fonds: *Handritade kartverk 13*, s. 300–302.
- ²⁹ Kara arhīvs Stokholmā, fonds: *Utländska kartor, stads- och fästningsplaner. Östersjöprovinserna, Neumünde* Nr. 14.
- ³⁰ Turpat, *Neumünde* Nr. 28.
- ³¹ *Broce J. K.* Zīmējumi un apraksti. 2. sēj.: Rīgas priekšpilsētas un tuvākā apkārtnē. – Rīga, 1996. – 374. lpp.
- ³² *Ose I.* Daugavgrīvas cietokšņa pārbūves .. – 11. att., 225. lpp. Attēla parakstā minēts kļūdaini izlasīts graviera uzvārds. Pareizi jābūt Bodenērs (*Bodenehr*).
- ³³ Gravīra glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā, 6828. f., 2. apr., 822. l. Publicēta: *Dunsdrofs E.* Kurzes kara kartes. – Melburna, 1984. – 26. lpp.
- ³⁴ Rīgā Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvā Daugavgrīvas cietokšņa lietā glabājas 18. gs. beigās izgatavotu cietokšņa plānu astoņas fotokopijas no Centrālā Valsts jūras kara flotes arhīva (ЦГТБМФ) Pēterburgā.
- ³⁵ Pareizticīgo baznīcu klasicisma stilā projektējis Pēterburgas arhitekts Aleksandrs Vists, un tā celta 1772.–1776. gadā, sk.: *Васильев Ю.* Классицизм в архитектуре Риги. – Рига, 1961. – С. 110.
- ³⁶ Sk. nerealizētos projektus kazemāta fasādei starp bastioniem Rīta zvaigzne un Jūras zvaigzne, kuras vienu variantu 1699. gadā izstrādājis E. Dālbergs, bet otru – G. Palmstruks 1704. gadā: Kara arhīvs Stokholmā, fonds: *Utländska kartor, stads- och fästningsplaner. Östersjöprovinserna, Neumünde* Nr. 10, 15.
- ³⁷ Festungen: Der Wehrbau nach Einführung der Feuerwaffen. Systematisches Fachwörterbuch. – München, 1990. – (Glossarium artis, vol. 7).
- ³⁸ *Koepf H., Binding G.* Bildwörterbuch der Architektur. – Stuttgart, 1999.
- ³⁹ Kontreskarps – cietokšņa grāvja priekšējā jeb ārējā lēzenā mala.

PLÄNE DER FESTUNG DÜNAMÜNDE – ZEUGNISSE VON DEN UMBAUTEN AM ENDE DES 17. UND IM 18. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Im 17. Jahrhundert wurde die Festung Daugavgrīva (deutsch – Dünamünde oder Neumünde) am linken Ufer der Mündung der Daugava/Düna im Rigaer Meerbusen von Schweden errichtet und mehrmals umgebaut. Die Festung hat bis in unsere Tage das äussere Aussehen des letzten Umbaus ziemlich gut erhalten, aber ihre Geschichte ist bis jetzt nur wenig erforscht. Deshalb findet man in verschiedenen Publikationen Lettlands unterschiedliche Datierung vom Anfang des letzten Umbaus der Festung von 1670 bis 1694.

Im vorliegenden Beitrag wird auf Grund der Quellen – Originalplänen, Aufmessungen und Projekten der schwedischen Ingenieure aus dem Kriegsarchiv in Stockholm aus den letzten Jahrzehnten des 17. Jahrhunderts – bewiesen, dass der letzte Umbau der Festung 1682 von Erik Dahlberg geplant wurde. Die äusseren Umriss der Festung mit Erdwällen, 6 Bastionen, Wassergraben und 5 Ravelinen waren bereits Anfang der 90er Jahre des 17. Jahrhunderts errichtet. Aber die in

den Projekten von E. Dahlberg gezeichnete Bebauung des geplanten regulären Städtchens innerhalb der Wälle, die Kasematte in den Kurtinen, die äussere Bekleidung der Facen und Flanken der Bastionen sowie das Glacis usw. wurde sogar bis 1710 nicht beendet, als die Festung während des Nordischen Krieges von Russen erobert wurde. Davon zeugt die um 1707 gefertigte Aufmessung der Festung von I. Parmand. Der um 1710 angefertigte Kupferstich zeigt also nicht die bestehende, sondern die geplante Situation der Bauten der Festung Dünamünde. Von weiteren Plänen der Bebauung des inneren Territoriums der Festung zeugen die von russischen Ingenieuren 1780-1797 gefertigten Aufmessungen, die im Staatlichen Archiv der Kriegsflotte in St. Petersburg aufbewahrt werden.

Dem Beitrag sind die Quellen – einige schwedische und russische Pläne der Festung Dünamünde mit erklärenden Texten in der Originalsprache und in lettischer Übersetzung beigelegt.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Festung Dünamünde/Neumünde – Plan der vorigen Schanze mit Kronwerk und ihre Profile. Gezeichnet von Erik Dahlberg während der Revision 1682. (Kriegsarchiv in Stockholm – StKA)
- Abb. 2.* Vorschlag für den Umbau der Festung – über dem Plan der alten Schanze mit dem Kronwerk wurde mit punktierten Linien das Projekt der neuen Festung entworfen. Gezeichnet von E. Dahlberg 1682. Publiziert nach einer Photolithographia (Munthe 1907)
- Abb. 3.* Vorschlag für den Umbau der Festung – gezeichnet von E. Dahlberg 1682. (StKA)
- Abb. 4.* Plan der Festung mit dem Bericht über die 1684 – 1690 verrichteten Arbeiten, unterzeichnet von H. N. Rüdinger 1691. (StKA)
- Abb. 5.* Plan der Festung mit dem Vorschlag zur Bebauung des inneren Territoriums von I. Parmand um 1707. (StKA)
- Abb. 6.* Idealplan der Festung, in der linken Ecke – Karte des Dünamündungsgebietes mit der Situation der Dünamünde. Kupferstich um 1710.
- Abb. 7.* Plan der Festung mit Verteilung der Gebäude 1780. (Archiv in St. Petersburg – ЦГАБМФ)
- Abb. 8.* Entwurf für die innere Bebauung der Festung 1784. (ЦГАБМФ)
- Abb. 9.* Plan der Festung 1788 mit dem Vorschlag der Neubauten für 1789. (ЦГАБМФ)
- Abb. 10.* Plan der Festung mit den Standorten der neu entworfenen Gebäude 1797. (ЦГАБМФ)
- Abb. 11.* Situationsplan der Festung Dünamünde und ihrer näheren Umgebung an der Mündung der Daugava/Düna 1797. (ЦГАБМФ)

Jaana Riikonen (Turku, Finland)

BROKEN TWILL IN FINNISH LATE IRON AGE TEXTILES – WEAVING PATTERN OF SPECIAL GARMENTS

INTRODUCTION

The earliest Finnish prehistorical textile fragments originate from Roman burials in Southwestern Finland.¹ Most of the first millennium cremation burials were a tradition, and little organic material has been preserved. Eura and Köyliö make an exception, and there inhumation burial tradition started already at 600 AD. From the beginning of the 11th century onwards the custom spread in Southwestern Finland. Most abundant textile finds come from the 11th and

12th century burial grounds in Finland Proper (Fig. 1). In the eastern parts of Finland rich burial tradition started in the 12th century and continued until the 13th and 14th centuries (Lehtosalo-Hilander 1984: 2; Taavitsainen 1990: 84).

Copper salts excreted from bronze jewellery and spiral decorations have preserved textiles as well as other organic material. The majority of textile fragments are made of sheep's wool – plant fibres preserve only sporadically in acidic Finnish soil (Tomanterä 1978: 49; Lehtosalo-Hilander 1984: 2, 4).

Fig. 1. Location of Southwestern Finnish burial grounds mentioned in the article

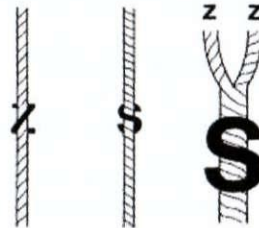

Fig. 2. Direction of yarn's twist: z-spun, s-spun and S-plied yarn (Bender Jørgensen 1992: Fig. 2)

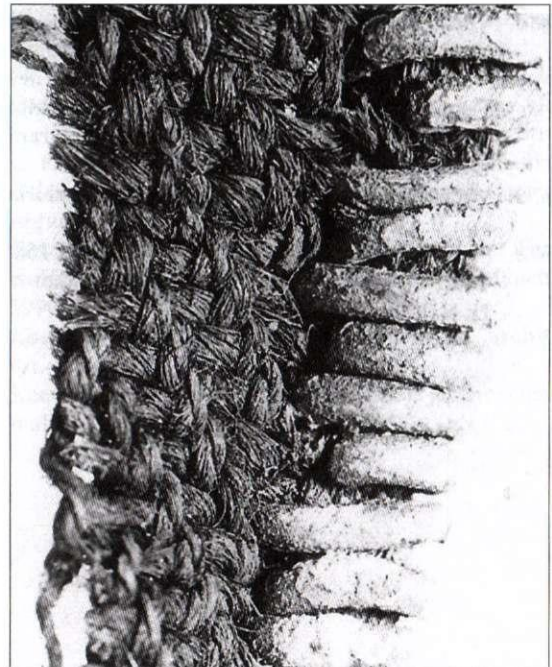

Fig. 3. 2/2 diagonal twill weave with S-plied warp and z-spun weft yarn

During the Iron Age woollen textiles were normally woven in 2/2 twills in Finland as was done in Latvia, too (Zariņa 1970: 198; 1988: 100; Tomanterä 1978: 59; Bender Jørgensen 1992: 140). Linens woven in plain weave and woollens in 2/1 twill weave were more common in Scandinavia (Bender Jørgensen 1992: 140). Apart from bronze spiral decorations and 2/2 twills during the Late Iron Age, use of plied warp yarn connected Finland and Baltic countries (Zariņa 1988: 100; 1999; 147; Pečeliūnaitė-Bazienė 2005; Žeiere 2005: 74). Almost in every case, S-plied warp and z-spun weft was used in Western Finland (Figs 2 and 3). Single spun warp and weft belonged to the cloths especially found from male burials and from burials in the eastern parts of the country. Plied warp yarns and metal ornamentation are also found with the Finnic people from Novgorod area (Khvoschchinskaia 1992: 129–131).

BROKEN TWILL

Broken twill is a weave derived from 2/2 diagonal twill, in which directions of diagonal lines and binding points are changed at regular or irregular intervals (Fig. 4). Sometimes the term *chevron twill* is used instead of *broken twill* in sources. It is a general term for twill weaves that have the change of diagonal lines. Broken twill has a clear intersecting line on the binding point but chevron twill has a sharp point and longer floats. Many Finnish textile fragments have been catalogued as chevron twills but to my knowledge, only broken twills exist. Change of diagonal lines was achieved by threading. A monochromatic cloth can be obscured by stripes but herringbone effect is clearer if warp and weft yarns are different in colour.

Broken twills are only known from the Iron Age burials in Southwestern Finland, and they can be found in specific garments. Although textile finds excavated from medieval Turku are abundant, no broken twills were found. 2/2 diagonal twill is most common and shows continuation of textile tradition from the Late Iron Age (Kirjavainen and Riikonen 2005: 39). Thoroughly researched Luistari burial ground in Eura has textile fragments of broken twill from the 9th century (Lehtosalo-Hilander 2001: 80) but more detailed information about the Luistari textiles has not been published yet. In this article, I discuss textiles mainly from the 11th and 12th centuries when inhumation burials and textile finds were dispersed into broader districts than Eura. Cloths in broken twill concentrate in female burials in which also the total number of textiles is larger than in male burials. The identified pieces of women's ancient costume in Finland include a shirt / an undergarment, a dress, an apron, a shawl, a headcovering, legbindings and mittens. Sometimes, fragments of broken twill worn as an underskirt or legbindings can be found underneath the dress. Most frequent finds are from headcoverings. Apart from

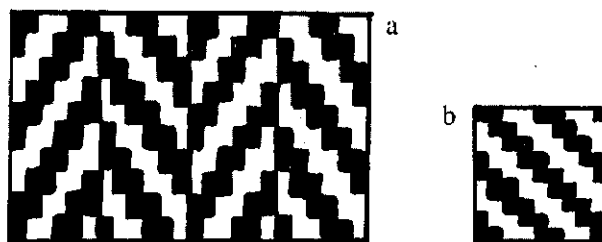

Fig. 4. a – Broken twill weave; b – 2/2 diagonal twill weave

literary sources and some archival material, grave findings from the Kirkkomäki burial ground in Turku (former Kaarina) excavated in 1991 and 1992, are the most important sources for me.²

UNDERSKIRT

When Leena Tomanterä was working with Burial 30 from Humikkala in Masku³, she found several pieces of folded broken twill cloth. It was situated “inside” the dress and its colour was lighter than that of the other textiles. Selvedges of the broken twill cloth were on the same side of the burial, i.e. warp was lengthwise in the grave. On the lower cloth edge was a tablet-woven finishing border and on the lower corners, small bronze spiral decorations. Broken twill cloths were found also from the foot end in Burials 32 and 41. On closer study, it appeared that it was not exactly the same type of cloth because intervals between breaking points were different (Tomanterä 1982b: 158, 160, 163). Each cloth was woven to specified length for a single garment, as it is typical for the textiles woven in warp-weighted loom. Hollow selvedge of broken twill cloth, i.e. tubular tablet-woven band woven into a tube, indicates also to the cloth woven in this type of loom (Tomanterä 1978: 50).

From the neighbouring parish, Raisio, the same kind of pale broken twill is known from Burial IV in Ihala burial ground. Pieces of this twill type were found next to the deceased's right foot and one piece partly in between shoe leg. A decorative seam, situated lengthwise in the burial, belonged to three fragments – apparently, also the warp direction was similar. Anna-Liisa Hirviluoto, excavator of Ihala burial ground, sketched a version of Raisio costume according to Burial IV textile finds. But it never materialised. In her version, costume includes a peplos-dress fastened with two brooches on shoulders, underneath it there is a woollen shirt and white underskirt woven in broken twill weave that has a seam on the right side. A spiral-decorated apron, a shawl and a headcovering belonged to the costume, too (Hirviluoto 1987: 14, 16, Kuva 4). The costume as a whole resembles much the costume of the neighbouring parish, Masku, and they are both dated to around the year 1100.

It was in 1985 when the costume reconstruction of Burial 32 in Masku was accomplished for the

Kalevala 150th anniversary exhibition (Fig. 5). Broken twill cloth found its way underneath the peplos-dress as an underskirt. It is a rectangular piece of fabric which is fastened with a tablet-woven band and it is open on the right side (Tomanterä 1984: 45). Fair

Fig. 5. The Masku costume reconstructed by Leena Tomanterä (1984)

broken twill cloth was folded in Masku Burials 30 and 32. Pieces of textile were found from several places in the grave, between the calves and waist. In these cases, it is clear that the broken twill originates from the wide hemmed underskirt. Cloth fragments of both selvages in Burial 41 were preserved at the foot end (Tomanterä 1982b: 163) and possibly it is the similar broken twill underskirt, but only preserved in lesser amounts. Without looking closer at the find but comparing it to later broken twill finds, one can think of another interpretation: legbindings.

LEGBINDINGS

The first and correctly identified fragments of legbindings were excavated from Kirkkomäki female Burial 27 in Turku during the year 1991. The burial is dated to the 11th century. Cloth strips with five-plaited garters were wrapped around both the legs, and were preserved underneath the broad spiral decoration of the apron hem (Fig. 6; Riikonen 1999). Warp of the broken twill fabric was crosswise in the grave. Legbindings are not preserved on their whole width – there is only one edge with tube-like selvedge – and they have been broader than the 9 cm piece that is left of them. Because only the other ends, i.e. upper parts of legbindings remain, the length cannot be estimated either. Preserved edges of legbindings have their first change of diagonal line right next to the 12th warp yarn, after that change occurs

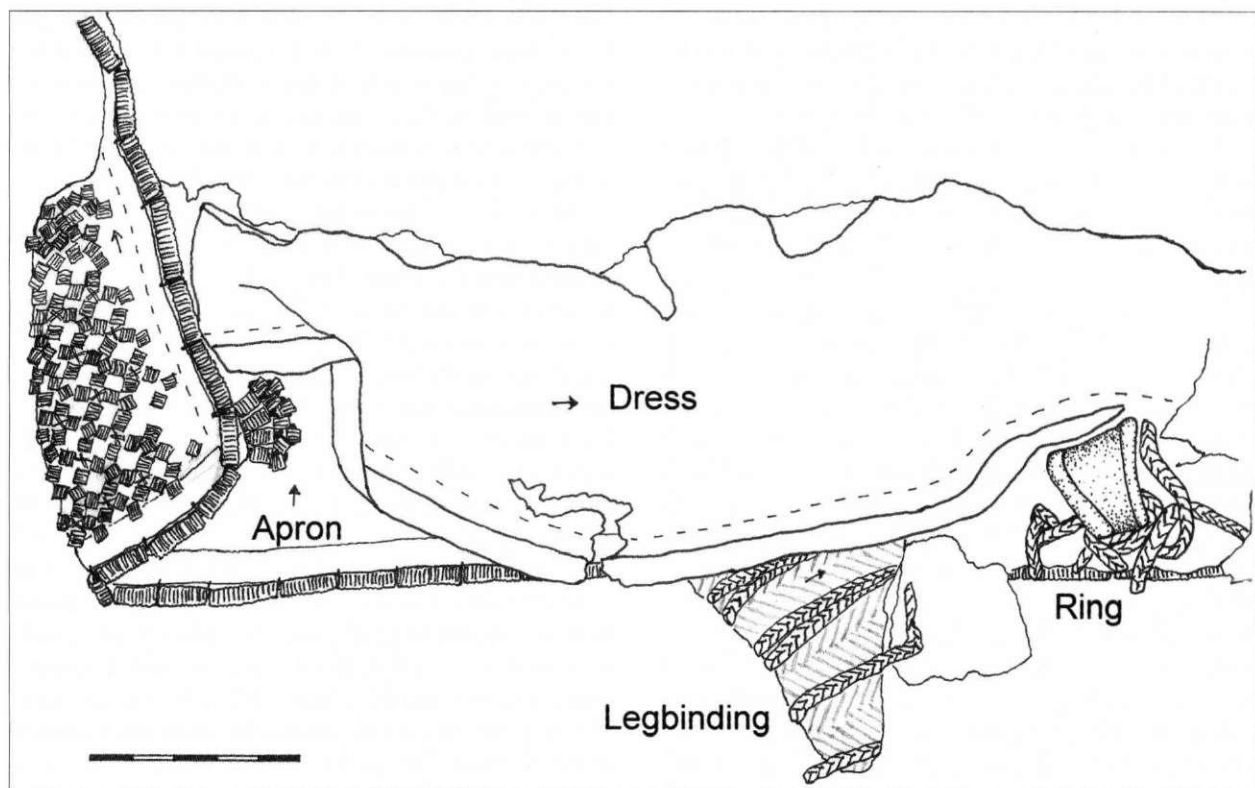

Fig. 6. Legbinding of the right foot and a ring tied with a garter braid in Burial 27 at Kirkkomäki in Turku. The find is seen from the bottom of the burial. The arrow shows the direction of warp in textiles

usually between every 14 yarns. In general, it seems that weavers had not much effort getting a regular zigzag-feature on broken twill because the direction of diagonal lines changes mostly at irregular intervals (Zariņa 1988: 100; Walton 1989: 325).

In Kirkkomäki Burial 27 underneath the apron spiral decoration, a dress cloth was preserved and "inside" it were pieces of undergarment. Both of them are woollen 2/2 diagonal twill, and they reached down to the calves. Remnants of footwear do not exist any longer. Legbindings with plaited garters are supposed to be seen underneath the dresses⁴ (cf. Zariņa 1988: 101, 18.: 2 att.). Also, the colour of them indicates this because legbindings were dyed blue and braids red. Chromatographic analysis suggested that plaited braids included dyers' madder (*Rubia tinctorum* L.) along with tannin-based dye substance. The first mentioned was imported and it has most probably been very valuable and rare dye in the Iron Age Finland (Walton Rogers 2001: 2; 2004: 2; Kirjavainen and Riikonen 2005: 40).

Pieces of plaited braids, found from Kirkkomäki Burials 31 and 40, show red colour when researched under the transmitted light microscope. However, chromatographic analyses have not been conducted yet. Most probably these braids were for fastening of legbindings. Pieces of braid and broken twill cloth were preserved together with a shawl corner decoration at the foot end of Burial 31. Braids and warp threads of broken twill were situated crosswise in the grave. Fragments of plaited braid were found next to an apron spiral hem decoration in Burial 40. Braid was clearly wound around a woollen textile which was too decayed to be analysed. Already in 1893, the Yliskylä burial ground in Perniö was excavated and there, in Burial 1, an unusual amount of textiles was preserved. At the place of the deceased's left leg or ankle there was a two-coloured plaited braid tied up into a quite large loop. It had probably been attached to a legbinding or a boot (Appelgren-Kivalo 1907: 36, Tafel VIII: 8).

Fragments of legbindings are rare finds in Finland because those along with garters were not decorated with a lot of bronze spirals, not to mention other preserving metal finds at the foot end of the grave. Remarkably gorgeous apron hem decoration had protected textiles underneath it in Kirkkomäki Burial 27 in Turku and in Humikkala Burial 30 in Masku. Similar spiral decoration was found e.g. in Rikala Burial 47 in Halikko. The burial was excavated over 50 years ago. Only quite recently it was discovered that two pieces of broken twill cloth with tube-like selvedge were preserved along with dress fragments (Mäntylä *et al.* 2004: 6). Pieces of cloths are partially overlapping but original position of the fragments (warp direction) is not known for sure. There is a mention in the find catalogue that two pieces of cloth with selvedge are overlapping each other (KM 13298: 143). It is more likely that broken twills originate from legbindings

and not underskirt. The colour of cloth fragments is not researched and garters possibly belonging to them are not preserved.

Both the Livs and Latgallians, men and women, have worn legbindings woven in broken twill weave. Finnish finds resemble mostly Latgallian legbindings which were undecorated and tied with woollen braids. Especially the Livs wore splendid legbindings as a part of their costume. Sometimes cloth was decorated with bronze rings and tin rosettes but it was more common to decorate tablet-woven garters with bronze. Legbindings known from the female Liv burials are 8–12 cm wide and over 3 m in length (Zariņa 1988: 102–103, V, VI: 2, 4, 6, XVI tab.; Ciglis *et al.* 2001: 25; Žeiere 2005: 79). Broken twill legbindings are widely known. They were found e.g. from bogs in Estonia (Tallgren 1923: 5) and from Finnic graves in the Zalakhtovye burial ground on the eastern shore of Lake Peipus (Khvoschchinskaia 1992: 30). Comparable pieces of garment are known from Haithabu during the Viking Age (Hägg 1984: 25) as well as e.g. York and London (Walton 1989: 325, 340).

Pictorial evidence of women wearing legbindings is rare because their legs were mostly covered by long hems (Owen-Crocker 2004: 226, Fig. 166). Men wearing legbindings with garters are depicted on e.g. the Bayeux tapestry (Rud 1996: Figs. on pages 15, 46, 48, 49). Most extravagant, crisscrossing bands tied up beneath knee, were one of the status symbols among high-ranking men (Skibsted Klæsøe 2003: 115, Fig. 5; Owen-Crocker 2004: 258). As an evidence of this, there is a burial find from Alburg in Southern Germany which is dated to the beginning of the 8th century. Two bands, coiled with cold thread and ending up to two silver pom-poms, reached 2,75 m in length and were wrapped around the man's legs. The bands were attached to shoes with the help of buckles (Möslein 2005: 9–12, cf. Owen-Crocker 2004: Fig. 143).

Only in a few Finnish burials footwear fragments are preserved. They belong to boots which were carefully made of fine leather. Woollen braids and leather thongs have been found in the connection of some footwear (Tomanterä 1982a with references). Maybe the woollen braids, twined around the legbindings in Kirkkomäki Burial 27, were attached to leather footwear. Occasionally, small spiral assembled end decorations of woollen braids have been found in the Finnish burials. They may belong to legbindings or footwear bindings. Small spiral decorations beside the knees are known e.g. from male Burial 21 in Masku (Pälsi 1928: 77, Kuva 4). Especially many finds from Luistari in Eura give an idea of male dressing mode. A piece of tablet-woven band and dark blue broken twill cloth were preserved underneath a spiral decoration in the male burial dated to 880–950 AD. All this implies legbindings but fragments were found from the head of the burial (Lehtosalo-Hilander 1982: 166–167; 2000b: 197; 2001: 77).

RING THREADED ONTO GARTER BRAID

Sometimes spiral rings or ring-like bronze circlets, woollen yarn or leather thong still attached to them were found from the burials (e.g. Rikala in Halikko KM 12690: 188, 232, 421). Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander (1982: 123, 167–168; 2000b: 197) argues that some of the ring-like objects are decorations to garters or footwear, some of them may be rings thrown into a grave pit. Another quite similar interpretation is that ring-like spiral circlets found at the foot of the burial belong to costume as decoration (Cleve 1978: 23, 54). A bronze spiral ring with middle shield was found also at the foot of Kirkkomäki Burial 27. It was situated between the legs, hidden under the apron hem and threaded onto the garter braid (see Fig. 6). A smaller ring, otherwise similar to the ring above, was around the deceased's finger.

A ring is a piece of jewellery that has no practical function compared with brooches that were used for attaching pieces of cloth together or armrings holding up the sleeves. "Already ancient Hebrews wore rings as a sign of engagement or marriage. Several people wore them as a good luck charm and used them for expelling evil spirits," Finnish ethnographer U. T. Sirelius wrote in 1916 (: 276). Estonian researcher Heiki Valk (1991: 183–184, Tahvel XXVIII: 12, XXIX: 7) has interpreted this phenomenon so that the rings, sometimes tied with woollen braid and found elsewhere than around the finger, have magical powers. Thus, many other rings and circlets may have been threaded onto garters. For example, a ring found from the foot of Rikala Burial 47 (probably with legbindings) has woollen braid attached to it (KM 13298: 140). Two rings, fragments of woollen braid and cloth were found inside the birch bark purse placed on the deceased's hem from Kirkkomäki Burial 23 (Riikonen 1999). A ring threaded onto woollen braid – preferably coloured red – has no doubt been an amulet protecting the deceased (cf. Riikonen 2005: 62).

HEADCOVERING

Often only narrow strips of cloth are preserved from broken twills in which bronze rings are pressed side by side along simple or doubled tube-like selvedge (Fig. 7). Ring-decorated selvedges were first interpreted as pieces of women's headcovering when they were found by the deceased's head from the burial at Saramäki in Turku (Tallgren 1917). Actually in 1925, thirteen headcoverings were found at the excavation of Humikkala burial ground in Masku. Almost every other female burial contained a headdress but it was not placed on the deceased's head in every burial (Table).

Apparently later finds inspired the ethnographer Tyyni Vahter (1952: Kuva 3) to sketch reconstruction of a headcovering. She had worked at the Na-

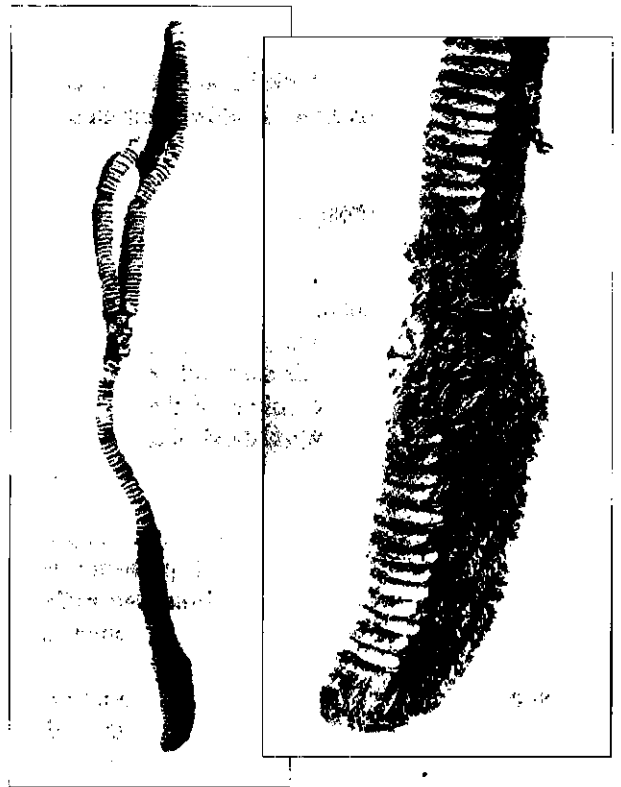

Fig. 7. Fragment of a headcovering edged with bronze rings

Fig. 8. Two interpretations of the Southwestern Finnish headcovering. On the left reconstruction by Leena Tomanterä (1984), on the right reconstruction by Tyyni Vahter (1952)

tional Museum for decades and had researched also prehistoric textiles in its collections. In 1952, Vahter published an article about all the assumed headcovering finds and outlined an impressive reconstruction

Finnish broken twill weave finds

Cemetery	Burial	Find number	Warp	Weft	Location in the grave				Colour	Reference
					Foot end	Waist	Breast	Head		
DRESS?										
TURKU, Kirkkomäki	26	KM 27025:	16 z	10 z		x	x		White	Riikonen 2005b: 230
UNDERSKIRT										
MASKU, Humikkala	30	KM 8656 H30: 14	12–13 S	10–11 z	x	x			White	Tomanterä 1982: 158, 160
Masku, Humikkala	32	KM 8656 H32: 16	15–16 S	12–13 z	x	x			White	Tomanterä 1982: 163; 1984: 45
Masku, Humikkala	41	KM 8656 H41: 13, 14		10–11 z	x				White	Tomanterä 1982: 163
RAISIO, Ihala	IV	KM 14676: 158	14 S	10 z	x				White	Hirviluoto 1987: 14
LEGBINDING										
HALIKKO, Rikala	47	KM 13298: 143	12 S	9 z	x					Mäntylä <i>et al.</i> 2004
TURKU, Kirkkomäki	27	KM 27025:	12–14 S	8–12 z	x				Blue	
Turku, Kirkkomäki	31	KM 27196:	14 S	10 z	x				Blue?	
HEADCOVERING										
EURA, Luistari	25	KM 18000: 1340, 1349								Lehtosalo-Hilander 1982: 161, 163
Eura, Luistari	56	KM 18000: 1785, 1788*						x		Lehtosalo-Hilander 1982: 161, 163
Eura, Luistari	1010	KM 25480: 254								Lehtosalo-Hilander 2000: 218
Eura, Osmanmäki	Stray f.	KM 4633: 161								Vahter 1952: 152
HALIKKO, Rikala	Stray f.	KM 12549: 53, 54							Blue	Vahter 1952: 155
Halikko, Rikala	Stray f.	KM 12690: 75–77							Blue	Vahter 1952: 155
Halikko, Rikala	11	KM 12690: 158	10–12 S	8–9 z				x	Blue	Vahter 1952: 155; Hirviluoto 1992: 88
Halikko, Rikala	14	KM 12690: 203–208, 211–213								Vahter 1952: 155
Halikko, Rikala	36	KM 12841: 62						x		
Halikko, Rikala	45–46	KM 13298: 79*								
Halikko, Rikala	47	KM 13298: 111						x		Hirviluoto 1992: 97
KOKEMÄKI, Kalvomäki	Stray f.	KM 1763: 31, 52*								Appelgren-Kivalo 1907: Taf. IV: 1, 4; Vahter 1952: 152
MASKU, Humikkala	9	KM 8656 H9: 11				x			Blue	Vahter 1952: 153

Cemetery	Burial	Find number	Warp	Weft	Location in the grave				Colour	Reference
					Foot end	Waist	Breast	Head		
Masku, Humikkala	11	KM 8656 H11: 17			x				White	Vahter 1952: 154
Masku, Humikkala	14	KM 8656 H14: 1						x	Blue	Vahter 1952: 154
Masku, Humikkala	16	KM 8656 H16: 1						x	Blue	Vahter 1952: 154
Masku, Humikkala	17	KM 8656 H17: 9			x				Blue	Vahter 1952: 154
Masku, Humikkala	22	KM 8656 H22: 1						x	Blue	Vahter 1952: 154
Masku, Humikkala	31	KM 8656 H31: 1						x	Blue	Vahter 1952: 154
Masku, Humikkala	32	KM 8656 H32: 1	15-16 S	8-9 z				x	Blue	Vahter 1952: 154; Tomanterä 1984: 38
Masku, Humikkala	33	KM 8656 H33: 8						x	Blue	Vahter 1952: 154
Masku, Humikkala	35	KM 8656 H35: 1						x	Blue	Vahter 1952: 154
Masku, Humikkala	38	KM 8656 H38: 1						x	Blue	Vahter 1952: 154
Masku, Humikkala	41	KM 8656 H41: 1						x	Blue	Vahter 1952: 154
Masku, Humikkala	44	KM 8656 H44: 2						x	Blue	Vahter 1952: 154
MYNÄMÄKI, Franttiannummi	1	KM 9750: 9						x		
NOUSIAINEN, Myllymäki	6/1935	KM 10146: 121						x		
RAISIO, Ihala	Stray f.	KM 14676: 171								
Raisio, Ihala	III	KM 14676: 67, 78, 85, 90, 95, 96								
Raisio, Ihala	IV	KM 14676: 153	15-16 S	10 z				x	Blue	Hirviluoto 1987: 13
Raisio, Mahitula	2	KM 19000: 45, 47						x		
Raisio, Siiri I	1	TYA 454: 1770	15 S	9 z						Hakampää 1991: 13
TURKKU, Kirkkomäki	1	KM 12687: 18, 19	10-14 S	8 z				x	Blue	Vahter 1952: 155; Riikonen 1990: 43-51
Turku, Kirkkomäki	23	KM 27025:	16 S	11-12 z				x	Blue	
Turku, Kirkkomäki	27	KM 27025:	12-14 S	9-10 z				x	Blue	
Turku, Kirkkomäki	40	KM 27196:		8 z				x	Blue	
Turku, Kirkkomäki	40	KM 27196:	14 S	9-10 z				x	Blue	
Turku, Saramäki	V/1917	KM 7603: 6						x		Tallgren 1917
Turku, Saramäki	VIII/ 1961	KM 15396: 95, 130-132						x		Brusila 1986: 118
Turku, Taskula	15	THM 13150: 180								
Turku, Taskula	Find C	KM 10842: 26								

Stray f. = Stray find

* = Fragment/s

(Fig. 8 on the right). She introduced the headdress as “Southwestern Finnish veil with bows” and applied detailed instructions for making it. Since then, this term has been used when talking about headcoverings edged with bronze rings and found from Southwestern Finnish burials dated to the 11th and 12th centuries. Functioning of this type of veil was tested only decades later, and it was noticed that the form of headcovering did not function at all. When Leena Tomanterä (1984: 38) reconstructed a headcovering to the Masku costume, she ended up with a totally different solution (Fig. 8 on the left). Instead of its width, stress is on its height, and the braided decoration is located in the nape and not on the forehead. Thorough analysis of textile fragments and research into the direction of warp and weft yarns gave the clue to the new interpretation which was widely accepted among fellow researchers (Lehtosalo-Hilander 1984: Fig. 46; Hirviluoto 1987: 13; Riikonen 1990: 99).

Headcovering was woven in a rectangular piece of cloth, and its ends were united with a tablet-woven

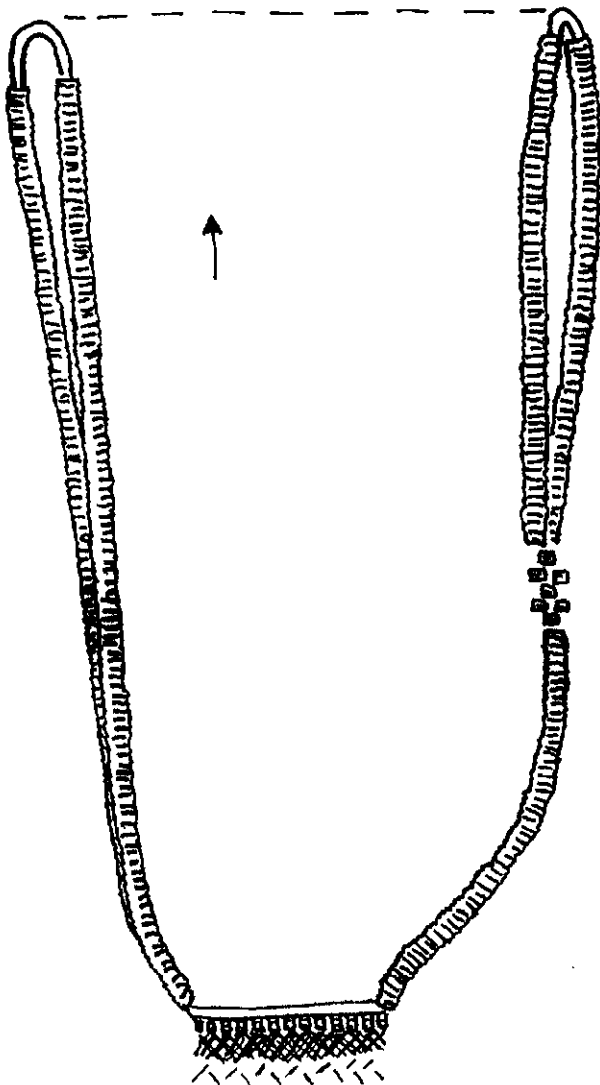

Fig. 9. Model of the Southwestern Finnish headcovering (according to Tomanterä 1984: 38)

Fig. 10. Nape piece of the headcovering found from Burial 1 at Kirkkomäki in Turku. Photo by Leena Tomanterä (National Board of Antiquities)

band (Fig. 9). Need for cloth was measure round the head but typical length for it was between 60 and 70 cm. “Excess” length concentrated in the nape into which a doubled tail was forming. For example, in two headcoverings found from Burials 1 and 40 at Kirkkomäki, the nape piece is relatively long. A couple of extra stitches were sewn to give the headcovering a better fit. Although cloth has not preserved in its whole width, the space between selvedges could have been measured. The width in most broadwise directions is ca 12 cm – approximately the same as the width of legbindings. Counting warp density of fabric is often very hard because cloth itself has been preserved poorly apart from selvedge part which is denser than the middle parts. In the beginning and end of cloth, weft yarns were pulled together to get it narrower and

additional warp yarns may have been inserted into the middle part. In this case, broken twill might have become chevron twill (Riikonen 1990: 44).

A decorative nape piece of the headcovering was achieved when ends of cloth were united with a tablet-woven band (weft yarns of which were formed by warp yarns of cloth) and which were then braided (Fig. 10). Details may vary between the headcoverings but two different kinds of braiding technique were used in the nape piece. The first type is finger-loop braids onto which small bronze spirals were threaded like at the ends of large shawls. The second type is pillared braids that are met also as band endings (Sarkki 1979: 25, 79, Kuva 26). The same technique was used in tablet-woven band-edgings of mantles worn by high-ranking men in Scandinavia during the Migration Period (Nockert 1991: Figs 39, 69). These braiding ends without fringes were probably a prototype for band endings of Finnish headcoverings – or thick fringes were hanging free as it was done in the reconstruction (see Fig. 8 on the left). Because of the rigid nape decoration, headcovering did not fit well when the deceased was laid on her back. This practical point may be the reason why headdresses were placed on the head or face, beside the head or on the lap (see Table).

The Southwestern Finnish headcovering is open from crown, and its shape is hoop-like but both cloth selvages are united for short length at the back of the head.⁵ The edges around the face and crown were pressed with bronze rings. A typical feature of the decoration is that a motif of (mostly seven) small spirals forms a point at the top of the head in which selvages pressed together branch into two separate ring rows (see Figs 7 and 9). Individual bronze rings are sized from 6 to 8 mm in diameter and cut out of round wire. The size of these rings may vary even in the same headcovering. Sometimes, two or three rounded spirals are threaded around the selvedge (Vahter 1952: 153, 155; Riikonen 1990: 44).

A neglected detail in every headdress reconstruction is a part of the forehead in which bronze rings are absent on both selvages. It is not a question of metal corrosion because a similar phenomenon can be seen on all headcoverings. Tubular selvedge is broken in the same places, and if they are wholly preserved, rings are absent in 1–2 cm way at the top of the head but longer way at the face (see Fig. 9). Why is this so? Could it be explained by another (decorated?) cloth covering the forehead and crown of the headdress? Another cloth along with broken twill shows some likeness to the forehead of the headcovering found from Kirkkomäki Burial 1. A piece of birch bark to stiffen the headdress into form may have been lined with other cloth, too (Riikonen 1990: 51, 100). Without the stiffening piece, the headdress would collapse due to the weight of bronze rings. Piece of bark may have been loose, and it was only used when wearing the headdress. For example, a headcovering was found

in a wooden container from the foot end of the coffin in Kirkkomäki Burial 40, and it was folded, so it could not have had any stiffening piece inside (Riikonen 2003: 17).

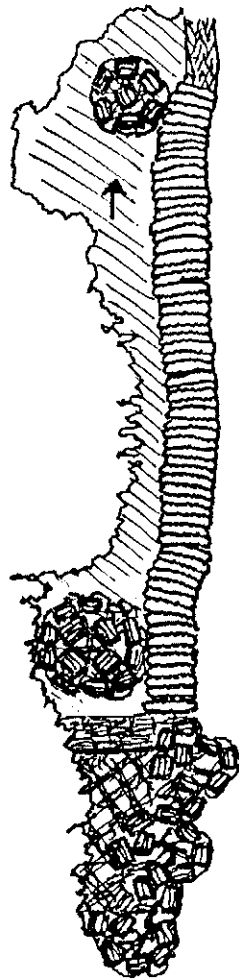
Latgallians edged their mantles with bronze rings from the 7th century onwards but rings were flat shaped and cloth was woven in diagonal twill (Zariņa 1970: 200, 25.: 2 att.). Features characteristic of Finnish headcoverings, i.e.: broken twill edged with rings, are found in some Liv hair bands from the 11th century. Their cloth is folded in two and its width is 3–4 cm (Zariņa 1988: 102, 25. att.; 1999: 54.: 2, 3 att.; Ciglis *et al.* 2001: 24; Žeiere 2005: 79). Broken twill is also the main binding in the headcoverings once worn by the deceased female in the Zalakhtovye burial ground (Khvoschchinskaia 1992: 130). When seeking western counterparts, it is noticed that veil and cap-like headcoverings from the Viking Age are known from e.g. Birka, York and Dublin. They are made of silk or wool and their construction is different from the headdresses found from Southwestern Finland (cf. Wincott Heckett 2003: 52, Figs 3, 39–41).

More headdress finds are made at the new archaeological excavations in Finland, and the spread of headcovering type mentioned here concentrates more in the district of Turku. This type of headdress is seldom found from burials e.g. in Eura and Köyliö. Eura finds show that another type of headcovering decorated with bronze rings was in use (Lehtosalo-Hilander 2000a: Fig. 165; 2000b: 216, 218). Probably occasional finds of female costume and jewellery outside the main distribution area tell us about the direction from where daughters-in-law were sought for (e.g. Kivikoski 1940: 41–42; Taavitsainen 1990: 82; Riikonen 2005b: 240–241). For example, a Latgallian head ornament made of bronze spirals and different kind of pendants was found in Eura (KM 1913; Appelgren-Kivalo 1907: 8, Taf. I: 16) and Köyliö (KM 8723:425; Cleve 1978: 48, 123).

FALSE INTERPRETATIONS

Along with growing reference material, it became clear that some of the edges interpreted as headcoverings were shawl edgings instead. Especially, shawls from Häme have narrow tablet-woven bands with threaded bronze rings which are sewn onto shawl selvages. However, bronze rings pressed around tube-like selvedge typical of headcoverings, have not been found in Häme (Tomanterä 2003: 39, 43). False interpretations have occurred when certain corner decorations of the shawls were considered the nape piece of headdress. In this type of shawl end between two tablet-woven bands there is a spiral-decorated lattice made of finger-loop braids, and the corner of the diagonal twill cloth in a single layer is edged with bronze rings. If it were a headcovering, it should have broken twill cloth edges united together with bronze rings.

Fig. 11. Corner decoration of a shawl from Burial 27 at Kirkkomäki in Turku, looking like the nape piece of a headcovering (cf. Fig. 10)

Shawl corners woven in diagonal twill and decorated with bronze rings are known from Kirkkomäki Burials 27 and 31 (Fig. 11). Similar pieces were found from the filling layer of Burial 21 (KM 12690: 298) and as a stray find (KM 12549: 55) at Rikala in Halikko. Two identical finds were found from the mixed soil in a burial from Luistari in Eura (Lehtosalo-Hilander 1982: Pl. 8: 12, 15). Two headdress fragments found as stray finds from Rikala in Halikko, probably from the same garment, have extraordinary decoration sewn on broken twill fabric that has no counterparts from elsewhere. The first fragment has a small rounded spiral decoration near the upper edge in the middle of forehead (KM 12549: 53), and the second one has two different decorations beside the lower edge on temples (KM 12549: 54).

HEADCORNER AS A SYMBOL

Headcovering is kept as a symbol of a married woman. For a long time in history, the Volga Finns had legbindings along with headdress as a sign of a married woman. It was not appropriate for the wife to walk around bare legged, and thick calves were ideal for beauty (Lehtinen 1999: 79–80). It is assumed that the habit of covering the head could be rather associ-

ated with the protection of fertility than the marriage. Neck has always been a woman's weak point that has needed special protection (Selirand 1989: 124; Kelly 1999: 169). For this reason protective and fertility strengthening decoration was placed at the back and edges of headcovering (Williams 1999: 139). A woman's head is connected with female genitals and hair with pubic area in traditional popular thinking. A decorated headdress would have thus protected a woman in her fertile age against evil spirits, and it was her symbol whether she was married or not (Barber 1999: 30). From this analogy originating beyond the Christianisation one can search for an answer why the nuns – unmarried women – had to cover their heads: a veil covered sinful hair.

Assuming that the deceased had her head covered in the grave, it cannot be said whether she was married or not (cf. Vahter 1952: 158). The only assumption that could be made is that she had probably reached her fertile age before burial. Furthermore, whether she had passed the age, cannot be said for sure without osteological analysis. According to ethnological data, a wedding dress – the most extravagant dress in woman's life – was often saved for funeral dress (Lehtinen 1999: 108). A Late Iron Age headcovering used in Southwestern Finland seems not to be a unique garment for its wearer because one deceased could have two of them in her grave as it had happened with Burial 40 in Kirkkomäki. One of the headdresses was found on the head, another at the foot end of the burial.

VEIL AND SPIRAL-DECORATED TEMPLE ORNAMENTS

When compared with a headdress edged with bronze rings, a veil covering shoulders resembles more of the shawl. A veil and a shawl were sometimes even made of the same kind of fabric and it may be hard to distinguish them from each other. Fashion of wearing veils spread with the Byzantine art through the Christian Europe during the 9th–13th centuries (Schvindt 1893: 121; Owen-Crocker 2004: 220). In early medieval times, Virgin Mary was depicted in Western art as Mother of God wearing a wife's veil and a crown was laid over her veiled head. Since the end of the 14th century, she was represented as a crowned Virgin without a veil (Pylkkänen 1964: 97–98). In iconography Mother of God wears a wide shawl called *mafor*. It was worn over the head and wrapped around the body.

A woollen head cloth, a veil, is known from two burials dated to the 12th century at Yliskylä in Perniö. Diagonal-plaited braids threaded with small bronze spirals were found together with the veil and tablet-woven band attached to it (Appelgren-Kivalo 1907: 31–32, 46–47, Taf. VII: 1–2, X: 1; Sarkki 1979: 54–55). When spiral-decorated braid ends are tied up

on temples, the effect is nearly as decorative as in the Ravenna mosaic of the 6th century depicting Empress Theodora with her temple ornaments (Owen-Crocker 2004: Fig. 98). Counterparts to the Perniö spiral-decorated braids are found from Huttalanmäki in Piikkiö (e.g. TYA 334:78; Luoto 1989: 49–51), Ristinpelto in Lieto, Ihala in Raisio and Myllymäki in Nousiainen (Sarkki 1979: 54–55), dated to the 12th century and interpreted as Christian cemeteries (Purhonen 1998: 133).

Temple ornaments were found in the same burial with a Southwestern Finnish headcovering, namely in Burial III at Ihala in Raisio. There are fragments of spiral-decorated braid ends also in some other burials with a headdress edged with bronze rings, e.g. in Burials 11 and 14 at Humikkala in Masku and in Burial 47 at Rikala in Halikko. From the Yliskylä, Huttalanmäki and Ristinpelto burial grounds there are not found any bronze-decorated headcoverings. Probably, a headcovering woven in broken twill and edged with bronze rings represented a local traditional garment that was replaced by a new veil fashion. Maybe temple ornaments made of diagonal-plaited braids and small bronze spirals and used also with a veil continued the old tradition of decorating band endings (cf. Lehtosalo-Hilander 1982: 163).

BROKEN TWILL IN THE CONTEXT OF FINNISH PREHISTORIC TEXTILE TRADITION

When studying the Finnish broken twills, an anomaly among the textile finds is a fragment found from Kirkkomäki Burial 26 in Turku. Also the artefact content contrasts with the other grave finds, and it can be deciphered to originate from Gotland. Underneath an animal-head brooch typical of Gotland (Carlsson 1983: Type 4: 4), four different textiles were found. Three of them have z-spun warp and weft while typical textiles from Southwestern Finland have S-plied warp and z-spun weft. The brooch was found on the deceased's chest but broken twill was also found mineralised onto an iron object in the middle part of the grave. The broken twill weave originates clearly from a garment other than legbindings, an underskirt or a headcovering (Riikonen 2005b: 231–232). Thread count of the fragments is close to the density of the other broken twill weaves but wool fibre distribution is slightly differing from them (Kirjavainen 2005: 251).

Finnish Late Iron Age woollen twill has an average of 10 threads per centimetre in warp and weft (Lehtosalo-Hilander 1982: 8). Most of the broken twills are finer than that (see Table). Density of threads in headcoverings varies more than in underskirts or legbindings which are in minor quantities among the textile finds. Also other researchers have noticed that cloths woven in derived weaves of 2/2 diagonal twill (i.e. broken, chevron, lozenge or diamond twills) have

finer quality than ordinary 2/2 twills (Hägg 1988: 189; Khvoschchinskaia 1992: 130; Pečeliūnaitė-Baziėnė 2005). For example, some Liv textiles are considered as imports from Western Europe because their fibre distribution is fine and cloth quality is standardised as in commercial cloth production (Zariņa 1988: 100; 1999: 27).

Apart from broken twill, the other derived twill weaves are not known from prehistoric textile material in Finland. This seems surprising because it would have been easy to weave diamond twill by keeping the threading for broken twill and changing regularly the direction of transmission of shafts. According to the fibre analysis, broken twills found from Kirkkomäki in Turku are woven from local wool. Headcoverings and legbindings show wool usage of very short fibred skin wool of a lamb. Spinners were able to produce extremely thin z-spun warp yarns which were strong enough when plied (S). Weaker but thicker yarns were z-spun for weft (Kirjavainen and Riikonen 2005: 37). Maybe the softness of lamb wool was the reason why they favoured this kind of wool in legbindings and headcoverings. These types of garments were not meant for heavy wear like the other garments, and for which stronger and thicker fibre material were saved. However, fibre analysis has not been conducted to underskirts and undergarments yet.

It is supposed that skills for cloth making reached Western Finland through Scandinavia from where besides the cultural influence also immigrants were arriving during the Bronze Age. Spindle whorls and loom weights did not appear in Scandinavia until Late Roman Period. Probably, s-twisted yarn was spun with spindle without the whorl and some kind of tubular loom was in common use. In the North European Lowlands (modern Northern Germany and Poland), z-twisted yarn was spun with spindle whorl and cloth was woven in warp-weighted loom since the Pre-Roman Iron Age (Bender Jørgensen 1992: 118–121, 126). If the Scandinavian textile technology was brought to Finland during the Bronze Age, no whorls and loom weights could have been preserved.

It is possible that innovations for textile production arrived from German areas already during the Early Roman Period. Artefact finds, e.g. the oldest spindle whorls and a possible loom weight, point into that direction (Salo 1968: 170, Taf. 9: 5, 41: 5; 2004: 266–267; Kivikoski 1973: Abb. 69), and textile finds, too. Only a few fragments have survived, and warp and weft yarns are spun s- or z-twisted. Together with 2/2 diagonal twill, broken twill and spin-patterned twill exist. Similar weaving patterns were known in Southern Scandinavia and North European Lowlands during the Early Roman Period (Bender Jørgensen 1992: 93–95, 126–128). Sirkkū Pihlman (1987: 27) argues that men with their weapons and women along with them migrated to the Turku region in the river valley of Aura from above mentioned directions. These women had known the German fashion

to fasten a dress with pins. Traditionally women took care of making clothes for the whole family, so they may have brought their spindles with whorls and constructed looms that they were used to have at their home district. Archaeological material from the river valley of Aura indicates that chief estates of the region had connections to the Continent from the beginning of Roman Period to the 6th century (Pihlman 1987: 27–28; 2003: 29).

550–800 AD was the time for changes in Southwestern Finland. Richly furnished inhumation burials placed in rows according to Central European patterns became usual in Eura and Köyliö; elsewhere, cremation field cemeteries became more common. Artefacts began to have local forms (Pihlman 1987: 29). Around the year 800 spiral ornaments attached to a cloth appeared thanks to Baltic contacts (Lehtosalo-Hilander 1984: 60–61). Did the idea of spinning two z-twisted yarns together to get S-ply warp yarn, arrive from the same direction? The yarns of Finnish textile fragments dated to the 7th and 8th centuries are unplied (Vahter 1943: 226; Lehtosalo-Hilander 2001: 80).

Although the contacts to the southern parts of the Baltic Sea changed further up to the Eura-Köyliö area from the Turku district, the river valley of Aura kept its long distance relations active. Since the end of the 8th century onwards the contacts continued in the form of trading network around the Baltic Sea. All the way during the Iron Age, people maintained traditional burial customs and assimilated changes slowly (Pihlman 1987: 29; 2003: 20–30, 36). Traditions have been also followed when making the clothes (Bender Jørgensen 1992: 99–100). Many textile techniques, already known from the Bronze Age and Early Iron Age finds in Denmark and North Germany and from the Migration Period in Sweden and Norway, can be found from the 11th and 12th century burials on the eastern shore of the Baltic Sea. Techniques used are e.g. starting and finishing borders of cloths, patterned tablet woven bands, a looped starting border (e.g. Zariņa 1970: 12.: 2 att.; Schlabow 1976: Abb. 108; Hirviluoto 1987: 16), plaited braids related to *sprang*-technique and special tassels (Sarkki 1979: 12, 92, Kuva 26).

Women travelled less than men and so more old fashioned features were maintained in their attires. Until the Late Iron Age and even later some basic elements of costume were worn in Finland and the Baltic countries. For example, a peplos-type dress

and a headcovering decorated with bronze spirals or rings have their origins in the Hallstatt Culture of Central Europe and in Greece (Hägg 1968: 94–97). Anymore, it is no wonder that S-ply warp yarns, common to Southwestern Finland and known on the coast of the Baltic countries, are met only within Hallstatt Culture – although, the phenomenon is 1000 years later in Finnish, Lithuanian and Latvian grave finds than in Central Europe (cf. Bender Jørgensen 1992: 97, 140). It is possible that some basic features of textile knowledge and costume have come as far as Finland with Germans from the southern shores of the Baltic Sea – and stayed alive here in periphery. A piece of garment belonging to traditional costume can be legbindings with tube-like selvages, and with them Germans wrapped up their legs already during the Roman Period (Schlabow 1976: 88–89).

Broken twill weave is said to be suitable for legbindings because of its elasticity (Hägg 1988: 189). Is this characteristic important enough for headcoverings and underskirts? Or has the weave pattern more meaningful connotations? Herringbone effect on broken twill weave is a repetitive zigzag-line that is also a symbol of protective snake known from ancient times. Serrated ornament can be also interpreted as water – symbolizing of all life (Welters and Kuhn-Bolšaitis 1999: 186). Broken twill is a weave for special garments, and no doubt protects certain body parts – woman's head, lower body and legs which had to have a special protection against evil spirits. Inga Hägg (1984: 215; 1989) emphasizes that a certain garment and a certain weave type belong together, as well as hierarchy of social order in society reflects on textiles. More careful and time consuming threading changed broken twill weave into valuable cloth. Its status was raised by dyeing it blue with woad that has probably been a valuable imported dyeing substance in Finland (Peets 1998: 306–307). When broken twill cloth was made into a garment, it was possibly decorated with bronze rings or spirals. It is clear that this type of cloth has belonged to a high-ranking member of society. Cloth has turned into a symbol of power and status.

Acknowledgements

Thanks for information and comments to Leena Tomanterä (National Board of Antiquities). Writing this article was made possible with a research stipend from the Kone Foundation.

Abbreviations

- KM – Suomen kansallismuseo (the National Museum of Finland), Helsinki.
TYA – Turun yliopisto / Arkeologia (University of Turku / Archaeology), Turku.
THM – Turun historiallinen museo (Turku Historical Museum, nowadays Turku Provincial Museum), Turku.

LITERATURE

Unpublished sources

- Brusila, H. (1986) *Maarian Saramäki. Rautakauden ka-lmisto Turussa*. MA thesis. University of Turku. School of Cultural Research / Archaeology.
Hakanpää, P. (1991) *Raision Ihalan Siiri I:n ruumishauta ja sen tekstiililöydöt*. Paper in seminary. University of Turku. School of Cultural Research / Archaeology.

- Mäntylä, S., Riikonen, J., Tomanterä, L. (2004) *Raportti Halikon Rikalanmäen ruumiskalmiston tekstiilinjään- teistä*. Research report. National Board of Antiquities, Helsinki.
- Pečeliūnaitė-Bazienė, E. (2005) Textiles from Palanga Flat Burial Ground. Paper at the *9th NESAT Symposium, 18–21 May 2005* in Braunwald/Switzerland.
- Tallgren, A. M. (1917) *Kertomus kaivauksesta Maarian Sara- mäen Marttilan kalmistolla elokuussa 1917*. Excavation report. National Board of Antiquities, Helsinki.
- Walton Rogers, P. (2001) *Report on tests for dye in textiles from grave 27 at St Katherine's Church Hill, Finland*. Textile Research in Archaeology, York, United King- dom.
- Walton Rogers, P. (2004) *Report on tests for dye in mis- cellaneous textiles from Finland*. Textile Research in Archaeology, York, United Kingdom.

Published sources

- Appelgren-Kivalo, H. (1907) *Suomalaisia pukuja myöhem- mältä rautakaudelta – Finnische Trachten aus der jüngeren Eisenzeit*. Helsinki.
- Barber, E. J. W. (1999) "On the Antiquity of East European Bridal Clothing", in: Welters, L. (ed.) *Folk Dress in Europe and Anatolia. Beliefs about Protection and Fertility*. Oxford; New York, pp. 13–32.
- Bender Jørgensen, L. (1992) *North European Textiles until AD 1000*. Aarhus University Press.
- Carlsson, A. (1983) Djurhuvudformiga spännen och got- ländsk vikingatid. Text och katalog, *Stockholm Studies in Archaeology* 5.
- Ciglis, J., Zirne, S., Žeiere, I. (2001) *Lībieši senatnē. [The Livs in Antiquity]*. Rīga.
- Cleve, N. (1978) Skelettgravfältet på Kjuloholm I Kjulö II. Vikingatid och korstågstit. Gravfältet C, *Suomen Muina- ismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XLVI*: 2.
- Hirviluoto, A.-L. (1987) "Raision emännän muinaispuku", in: *ABOA. Turun maakuntamuseo, vuosikirja* 49/1985: 8–24.
- Hirviluoto, A.-L. (1992) "Esihistoriallisen ajan Halikko", in: Hirviluoto, A.-L., Pitkänen, K. *Halikon historia I*. Jyväskylä, pp. 11–150.
- Hägg, I. (1968) "Some notes on the origin of the peplos-type dress in Scandinavia", *Tor* XII: 81–127.
- Hägg, I. (1984) "Die Textilfunde aus dem Hafen von Haithabu", *Berichte über die Ausgrabungen von Haithabu* 20. Neumünster.
- Hägg, I. (1988) "Textilfunde als Spiegel der Gesellschaft. Erwägungen über das Beispiel Haithabu", in: Bender Jørgensen, L., Magnus, B., Munksgaard, E. (eds.) *Archaeological Textiles. Report from the 2nd NESAT sym- posium 1.–4.V.1984*. Arkæologisk Institut, Københavns Universitet, pp. 187–196.
- Kelly, M. B. (1999) "Living Textile Traditions of the Car- pathians", in: Welters, L. (ed.) *Folk Dress in Europe and Anatolia. Beliefs about Protection and Fertility*. Oxford; New York, pp. 155–178.
- Kirjavainen, H. (2005) "Miniä Gottlannista?" in: Haimila, M., Immonen, V. (eds.) *Mustaa valkoisella. Ystäväkirja arkeologian lehtori Kristiina Korkeakoski-Väisäselle*. University of Turku, Archaeology, pp. 247–251.
- Kirjavainen, H., Riikonen J. (2005) "Tekstiilien valmis- tuksesta Turussa myöhäisrautakaudella ja keskiajalla", *Muinaistutkija* 3/2005: 30–44.
- Kivikoski, E. (1940) "Itäbalttian ja Suomen suhteista vi- ikinkiajalla", *Suomen Museo XLVII*: 40–50.
- Kivikoski, E. (1973) *Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text*. Helsinki.
- Khvoschhinskaia, N. (1992) "New Finds of Medieval Textiles in the North of Novgorod Land", in: Bender Jørgensen, L., Munksgaard, E. (eds.) *Archaeological Textiles in Northern Europe. Report from the 4th NESAT Symposium, 1–5 May 1990 in Copenhagen*. Copenhagen, pp. 128–133.
- Lehtinen, I. (1999) *Marien mekot. Volgansuomalaisten kansanpukujen muutoksista*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Kansatieteellisiä julkaisuja 16. Helsinki.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. (1982) *Luistari II*. Suomen Muina- ismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 82: 2.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. (1984) *Ancient Finnish Costumes*. Helsinki.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. (2000a) *Kalastajista kauppanaisiin. Euran esihistoria*. Vammala.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. (2000b) *Luistari – A History of Weapons and Ornaments. Luistari IV*. Suomen Muinais- muistoyhdistyksen Aikakauskirja 107.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. (2001) *Euran puku ja muut muinaisvaatteet*. Vammala.
- Luoto, J. (1989) "Piikkiön esihistoria", *Piikkiön historia I*. Jyväskylä, pp. 15–77.
- Möslein, S. (2005) "Die "goldenen" Schuhriemen", *Archäolo- gie in Deutschland* 3: 8–13.
- Nockert, M. (1991) The Högom find and other Migration Period textiles and costumes in Scandinavia, *Archaeol- ogy and Environment* 9. Högom Part II.
- Owen-Crocker, G. R. (2004) *Dress in Anglo-Saxon England*. Rev. and enlarged ed. Cambridge.
- Peets, J. (1998) "Indigovärvist Läänemere piirkonnas ja Ees- tis muinas- ja keskajal", *Muinasaja Teadus* 5. *Loodus, inimene ja tehnoloogia. Interdistsiplinaarseid uurimusi arheoloogias* 291–307.
- Pihlman, S. (1987) "Turun seudun rautakaudella erity- ispiirteitä. Väestöllisiä erityispiirteitä ja niukkuuden ja runsauden kausia", *ABOA. Turun maakuntamuseo, vu- osikirja* 49: 25–39.
- Pihlman, S. (2003) "Ikivanha raja-alue vallan tukikohdaksi? Kaupungin sijainti rautakautista taustaa vasten", in: Sep- pänen, L. (ed.) *Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeolo- gisia näkökulmia Turun historiaan*. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX*. Turku, pp. 27–41.
- Purhonen, P. (1998) Kristinuskon saapumisesta Suomeen. Uskontoarkeologinen tutkimus, *Suomen Muinaismuis- toyhdistyksen Aikakauskirja* 106.
- Pylkkänen, R. (1964) "Morsiamen pukemisesta ja mor- siuskoruista 1600- ja 1700-luvuilla", *Suomen Museo LXXI*: 91–146.
- Pälsi, S. (1928) "Puvustoaineksia Maskun Humikkalan kalmistosta", *Suomen Museo XXXV*: 71–79.
- Riikonen, J. (1990) *Naisenhauta Kaarinan Kirkkomäessä*. Karhunhammas 12.
- Riikonen, J. (1999) *St. Katherine's Church Hill – Late Iron Age Burial Ground*. Exhibition catalogue. Turku Provin- cial Museum. Turku.
- Riikonen, J. (2003) "Kalmistotutkimusta Koroisten kupeessa", *Koroinen eläväksi. Koroinen-seminaari 7.–8.4.2001*. Turun maakuntamuseo. Raportteja 19: 15–24.
- Riikonen, J. (2005a) "Iron Age aprons from Southwestern Finland. And other cloths and pendants worn on the waist", in: Mäntylä, S. (ed.) *Rituals and relations. Studies on the society and material culture of the Baltic Finns*. *Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ. Humaniora* 336: 31–72.

- Riikonen, J. (2005b) "Kirkkomäen gotlantilainen miniä", in: Haimila, M., Immonen, V. (eds.) *Mustaa valkoisella. Ystäväkiri arkeologian lehtori Kristiina Korkeakoski-Väisäselle*. University of Turku, Archaeology, pp. 223–246.
- Rud, M. (1996) *The Bayeux Tapestry and the Battle of Hastings 1066*. 2nd ed., 3rd printing. Copenhagen.
- Salo, U. (1968) *Die frühromische Zeit in Finnland*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 67.
- Salo, U. 2004: 1. 1. Esihistoria. *Sastamalan historia*. Hämeenlinna.
- Sarkki, S. (1979) *Suomen ristiretkiäikaiset nauhat*. Helsingin yliopiston arkeologian laitos. Moniste n:o 18.
- Schlabow, K. (1976) Textilfunde der Eisenzeit in Norddeutschland, *Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte*. Bd. 15. Neumünster.
- Schvindt, T. (1893) *Tietoja Karjalan rautakaudesta ja sitä seuraavilta ajoilta Käkisalmen kihlakunnan alalta saatujen löytöjen mukaan*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XIII.
- Selirand, J. (1989) Viron rautakausi. Viron nuoremman rautakauden aineiston pohjalta, Koivunen, P. (ed.) *Studia Archaeologica Septentrionalia* 1.
- Sirelius, U. T. (1916) "Suomen kansanpukujen historia", *Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XXXI*.
- Skibsted Klæsøe, I. (2003) "Hersker- og magtsymboler i karolingiske afbildninger fra 8.–10. årh.", in: Hedeager Krag, A. (ed.) *Dragt og magt*. Københavns Universitet, pp. 100–125.
- Taavitsainen, J.-P. (1990) Ancient Hillforts of Finland. Problems of Analysis, Chronology and Interpretations with Special Reference to the Hillfort of Kuhmoinen, *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 94.
- Tallgren, A. M. (1923) "Esihistoriallinen puku Viron Pärnumaalta", *Suomen Museo XXX*: 3–6.
- Tomanterä, L. (1978) "Euran puvun tekstiiliaineisto", *Vakkanen* 3: 49–60, 63, 64.
- Tomanterä, L. (1982a) "Esihistoriallisista jalkineista", in: Lehtosalo-Hilander, P.-L., Sarkki, S., Tomanterä, L. *Euran puku ja sen edeltäjät*. Eura, pp. 43–48.
- Tomanterä, L. (1982b) "Tekstiililöytö – muinaispuku", *Studia minora*. Helsingin yliopiston arkeologian laitos. Moniste n:o 29: 157–165.
- Tomanterä, L. (1984) "Pukurekonstruktio Maskun Humikkalan haudasta 32", *Ken kantaa Kalevalaa*. *Kalevala 1835–1985*. Exhibition catalogue. Helsinki, pp. 37–47.
- Tomanterä, L. (2003) "Muinais-Hämeen tekstiilit", in: Luoma, H. (ed.) *Sinihameet kultavyöt. Suomalaisia muinaispukuja*. Tampere, pp. 36–47.
- Tuulse, A. (1952) "Dryckeshorn som symbol i Estlands medeltida konst", *Corolla archaeologica in honorem C. A. Nordman*. Helsinki, pp. 188–197.
- Vahter, T. (1943) "Textilfynd i gravfältet A och B på Kjuloholm i Kjulo". Appendix in Cleve, Nils 1943, *Skelettgravfältet på Kjuloholm i Kjulo I. Den yngre folkvandringstiden*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XLIV.
- Vahter, T. (1952) "Varsinaissuomalainen kaarihuntu", *Corolla archaeologica in honorem C. A. Nordman*. Helsinki, pp. 151–158.
- Valk, H. (1991) "Lõuna-Eesti sõrmused 13.–17. sajandil", *Muinasaja teadus I. – Arheoloogiline kogumik*: 182–199.
- Voolmaa, A. (1959) "Fr. R. Kreutzwaldi käsikiri Virumaa rahvaroivatest", *Etnograafia muuseumi aastaraamat XVI*: 219–248.
- Walton, P. (1989) *Textiles, Cordage and Raw Fibre from 16–22 Coppergate*. The Archaeology of York. The Small Finds 17/5.
- Welters, L., Kuhn-Bolšaitis, I. (1999) "The Cultural Significance of Belts in Latvian Dress", in: Welters, L. (ed.) *Folk Dress in Europe and Anatolia. Beliefs about Protection and Fertility*. Oxford; New York, pp. 179–198.
- Williams, P. (1999) "Protection from Harm. The Shawl and Cap in Czech and Slovak Wedding, Birthing and Funerary Rites", Welters, L. (ed.) *Folk Dress in Europe and Anatolia. Beliefs about Protection and Fertility*. Oxford; New York, pp. 135–154.
- Wincott Heckett, E. (2003) *Viking Age Headcoverings from Dublin*. National Museum of Ireland. Ser. B, vol. 6. Dublin.
- Zariņa, A. (1970) *Seno latgaļu apģērbs 7.–13. gs. Rīga*.
- Zariņa, A. (1988) *Libiešu apģērbs 10.–13. gs. Rīga*.
- Zariņa, A. (1999) *Apģērbs Latvijā 7.–17. gs. Rīga*.
- Žeiere, I. (2005) "Archaeological evidence of ancient Liv costume in Latvia", in: Mäntylä, S. (ed.) *Rituals and relations. Studies on the society and material culture of the Baltic Finns*. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Humaniora* 336: 73–83.

REFERENCES

- 1 Iron Age textiles are found only from burials. Very few settlements with textile tools have been excavated.
- 2 Main catalogue numbers are KM 27025 (excavation in 1991) and KM 27196 (excavation in 1992). Finds have no extension numbers yet.
- 3 Humikkala burial ground in Masku was first excavated in 1925 and the graves are dated around the year 1100.
- 4 There is a console relief of a peasant couple in the Põide Church, Saaremaa. The sculpture was made in the beginning of the 14th century at the latest (Tuulse 1952: 189–190). An interesting point is that the woman's dress hangs down to the mid-calves and not to the ankles.
- 5 Leena Tomanterä found out this type of headcovering called *lihttanu* in Estonian ethnographic material. It is made of linen and embroidered (Voolmaa 1959: 234, Joon. 10).

SKUJAINĀ TRINĪŠA AUDUMI SOMIJĀ VĒLAJĀ DZELZS LAIKMETĀ – ĪPAŠĀM APĢĒRBA DAĻĀM IZMANTOTS TEKSTILIJU VEIDS

Kopsavilkums

Tāpat kā Latvijā, arī Somijā, pateicoties vara sāļiem, kas izdalījušies no bronzas rotām un spirālītēm, vēlā dzelzs laikmeta kapos saglabājušās tekstilijas. Līdz ar to ir iespējams rekonstruēt 11. un 12. gadsimta tērpus. Somijas sieviešu senais tērps sastāvēja no krekla jeb apakšsvārkiem, brunčiem, priekšauta, villaines, galvassegas, kājautiem un cimdkiem. Somiem un baltiem kopīga ir ne tikai bronzas spirālītšu un riņķīšu izmantošana apģērba rotājumam, bet arī šķeterētu velku diegu lietošana un četrnīšu trinīša audumi. Skujainais trinītis atvasināts no parastā četrnīšu trinīša, mainot diagonālo svītru un nītijuma virzienu noteiktā secībā, tā veidojot skujainu rakstu. Skujainais trinītis konstatēts tikai atsevišķām apģērba daļām, kas atrastas kapos Somijas dienvidrietumos. Dažkārt skujainajā trinītī austu apakšsvārku vai sietavu fragmenti konstatēti zem platās rotājuma joslas priekšauta apakšmalā. Visbiežāk šāda veida atradumi saistīti ar galvassegām.

Ja balta skujainā trinīša auduma fragmenti atrasti zem brunčiem rajonā no kāju lieliem līdz jostasvietai, tad tie attiecināmi uz apakšsvārkiem ar platu apakšmalas rotājumu. Sievietes kapā Turku pirmoreiz identificēti sietavu fragmenti ar maisveida eģēm. Ap abām kājām aptītas sietavas no šaura, zila skujainā trinīša auduma. Tās saturēja no pieciem vilnas pavedieniem pītas saites. Hromatogrāfiskās analīzes rezultāti liek domāt, ka sietavas krāsotas ar rubijām (*Rubia tinctorum* L.), kā arī miecvielu krāsvielu. Rubiju importēja, tā Somijā dzelzs laikmetā bija vērtīga un reta krāsviela. Skujainā trinīša sietavas izmantotas plašā Ziemeļeiropas teritorijā. Somijā atrastie fragmenti atgādina nerotātus eksemplārus latgaļu materiālā, kurus saturēja pītas vilnas saites.

Galvassegas veidotas no taisnstūra formas auduma gabala, kura platums aptuveni līdzinās kājautu audumu platumam. Auduma galus savienoja celaine,

bet aizmugurē izveidoja pinumu. Ap malām izvietoti bronzas riņķīši, kas iespiesti audumā cieši cits pie cita. Vēlajā dzelzs laikmetā Somijā un Baltijā valkātā sievietes galvassega, kas rotāta ar bronzas spirālītēm vai riņķīšiem, izveidojusies daudz senāk. Iespējams, ka atsevišķas tekstiliju darināšanas iemaņas no Baltijas jūras dienvidu piekrastes uz Somijas dienvidrietumiem atveda ģermāņi jau romiešu dzelzs laikmetā – un šajā perifērajā teritorijā tās saglabājās ilgāk.

Novērots, ka no četrnīšu trinīša atvasinātie audumi izstrādāti augstākā kvalitātē nekā parastie trinīša audumi. Tiek uzskatīts, ka daļa lībiešu tekstiliju importēta no Rietumeiropas. Tāpat arī lielākā daļa Somijā atrasto skujaino trinīšu audumu ir smalkāki nekā parastie četrnīšu trinīša audumi. Turku Kirkomeki (*Kirkkomäki*) kapulaukā atrasto skujainā trinīša audumu šķiedru analīze rāda, ka šie audumi austi no vietējās izcelsmes vilnas. Galvassegām un kājautiem izmantota jēra vilna ar ļoti īsām šķiedrām. Vērpējas prata izgatavot ļoti smalkus Z virzienā vērtus velku pavedienus, kurus šķeterējot S virzienā ieguva pietiekami stipru dziju. Iespējams, jēra vilna izvēlēta tās mīkstuma dēļ. Skujainā trinīša veidotais līkloča raksts uzskatāms par sargājošās čūskas jeb zalkša simbolu. Skujainais trinītis izmantots īpašām apģērba daļām un droši vien kalpoja noteiktu ķermeņa daļu pasargāšanai no ļaunajiem gariem. Skujainā trinīša audums prasīja rūpīgāku un laikietilpīgāku aušanu nekā parastais trinītis ar diagonālām svītrām. Šo audumu sociālo vērtību paaugstināja arī to krāsošana un atsevišķu tērpa daļu izgreznošana ar bronzas rotājumiem. Līdz ar to šādas tekstilijas kļuva par vērtīgiem izstrādājumiem, kurus izmantoja augstāka ranga sabiedrības locekļi – šādā veidā audumi kļuva par varas un sociālā statusa simbolu.

ATTĒLU SARAKSTS

1. att. Rakstā minēto kapulauku izvietojums Somijas dienvidrietumos
2. att. Z un S virzienā vērpta dzija un S virzienā šķeterēta dzija
3. att. Diagonālā četrnīšu trinīša audums ar S virzienā šķeterētiem velkiem un Z virzienā vērptiem audiem
4. att. Skujainā trinīša audums (a) un 2/2 diagonālā trinīša audums (b)
5. att. Lēnas Tomanteres rekonstruētais tērps no Masku (1984. g.)
6. att. Labās kājas sietava un gredzens, apsīti ar pītu saiti, no Turku Kirkomeki 27. kapa. Atradums skatā no apakšas. Bulta norāda velku diegu virzienu
7. att. Galvassegas fragments, mala rotāta ar bronzas riņķīšiem, un tā detaļuzņēmums
8. att. Somijas dienvidrietumiem raksturīgās galvassegas divas interpretācijas. Pa labi: Tīni Vahteres rekonstrukcija (1952. g.). Pa kreisi: Lēnas Tomanteres rekonstrukcija (1984. g.).
9. att. Dienvidrietumu Somijas galvassegas modelis (pēc Tomanterā 1984: 38)
10. att. Galvassegas pinuma skujainā trinīša audums no Turku Kirkomeki kapulauka 1. kapa. Lēnas Tomanteres foto (Nacionālā antikvitāšu pārvalde)
11. att. Villaines stūra rotājums no Turku Kirkomeki 27. kapa, kas atgādina galvassegas pinumu (sal. ar 10. att.)

Roberts Spirģis

DAUGAVAS LĪBIEŠU VAŽIŅU SADALĪTĀJI 10.–12. GADSIMTĀ

Greznākās Daugavas lībiešu važiņrotas ar bruņrupuču saktām bieži papildinātas ar važiņu sadalītājiem.¹ Tie atdalīja važiņas citu no citas un neļāva tām sakrist kopā. Kopš agrā dzelzs laikmeta baltu krūšu važiņrotas papildinātas ar ažiuriem taisnstūrveida važiņu sadalītājiem, kurus lietoja gan pa pāriem, izvietojot katrā krūšu pusē, gan pa vienam važiņrotas apakšā.² Atsevišķos gadījumos no savstarpēji savienotiem sadalītājiem veidota važiņrotas ķēde.³ Vidējā dzelzs laikmetā Austrumbaltijā un Somijā par važiņu sadalītājiem parasti izmantoja S veidā izlocītus važturus.⁴ Vēlajā dzelzs laikmetā, kad izplatījās greznās važiņrotas ar vairākām važiņām, īpaši izdalās bagātīgās lībiešu važiņrotas ar bruņrupuču saktām, kuru sastāvā ietilpa arī īpatnējie važiņu sadalītāji. Ažūrā tehnikā atlietajiem lībiešu važiņu sadalītājiem raksturīga iegarena forma ar līkločveida augšējo un apakšējo malu. Tie važiņrotā izvietoti 85–135 mm zem važturiem. Parasti važiņu sadalītāji savā starpā savienoti ar vienu važiņu, dažkārt tiem pievienoti piekariņi.

Daugavas lejteces važiņu sadalītāju apskats būtu nepilnīgs, ja netiktu aplūkoti lībiešu važiņrotās ar bruņrupuču saktām ļoti retie četrstūrveida sadalītāji ar izvīzītām cilpiņām važiņu piestiprināšanai, kuri apskatāmajam reģionam nav raksturīgi un ir uzskatāmi par importu. Šie lībiešiem netipiskie važiņu sadalītāji apskatīti atsevišķi, nepiešķirot tiem tipa un varianta apzīmējumus.

AVOTI UN HISTORIOGRĀFIJA

Pavisam Daugavas lejtecē iegūti 32 lībiešu važiņrotu komplekti, kuru sastāvā ir važiņu sadalītāji, kopumā 58 eksemplāri. Vēl ir pieci sadalītāji, kas kapulaukos un dzīvesvietās atrasti atsevišķi. Tātad pavisam tiks analizēti 63 sadalītāji. Jāatzīmē, ka Daugavas lejteces pieminekļos divās važiņrotās ar bruņrupuču saktām iegūti divi nelieli četrstūrveida sadalītāji ar izvīzītām cilpiņām važiņu piestiprināšanai, kuri ir parasti zemgaļu, igauņu un arī vundu važiņrotās ar rotadatām. Šajā rakstā izmantoto važiņu sadalītāju lielākā daļa ir Latvijas vēstures institūta 1966.–1975. gadā Rīgas HES teritorijā veiktās arheoloģiskās pētniecības ieguvumi (39 eksemplāri), kā arī 19. gadsimtā savrupatrstie 14 sada-

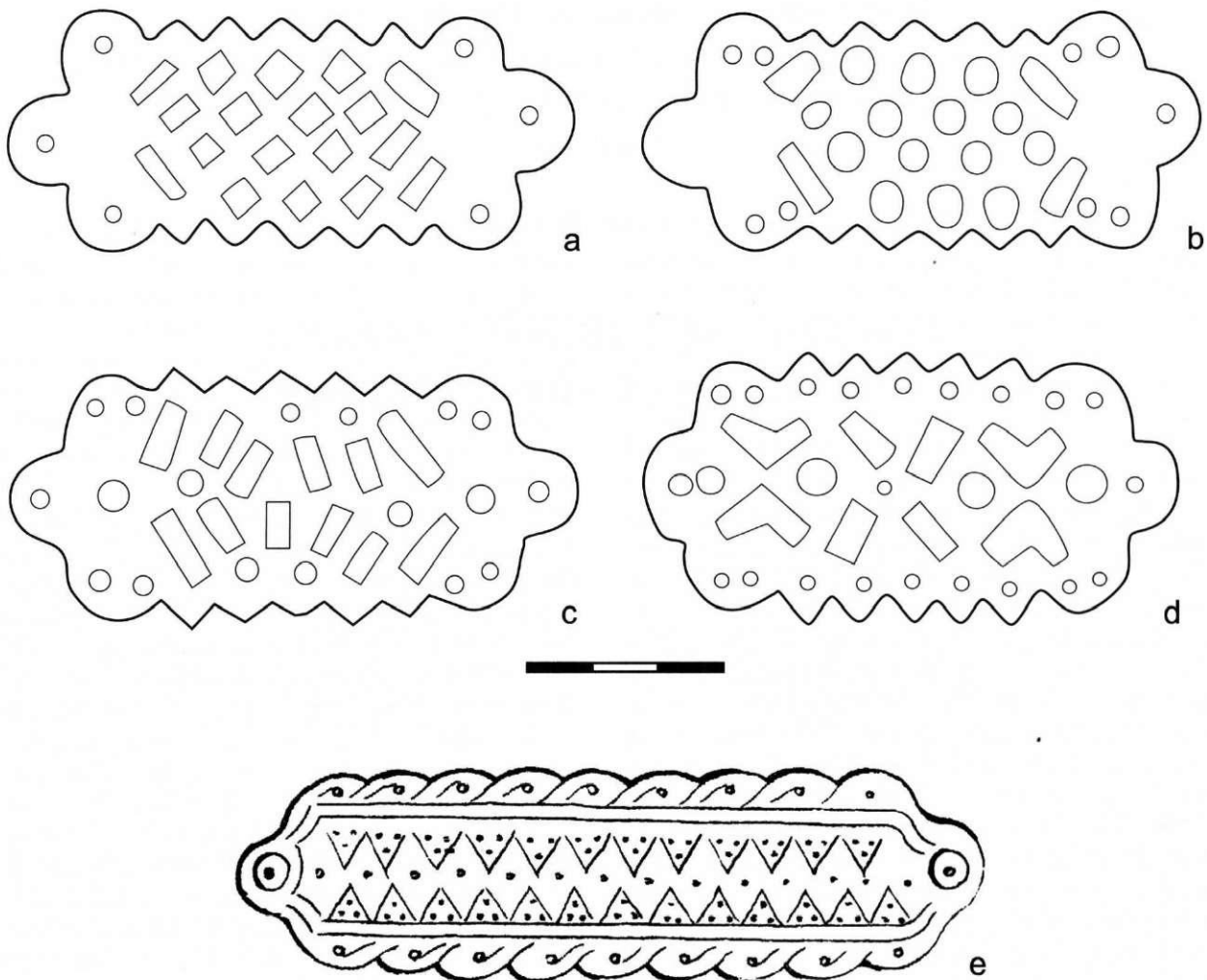
litāji no bij. Rīgas Doma muzeja un četri eksemplāri no Rīgas Latviešu biedrības, kas tagad visi glabājas Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā. Viens Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā esošais važiņu sadalītāju pāris iegūts Latvijas pirmās republikas laikā. Divi 19. gadsimta pirmajā pusē atrastie važiņu sadalītāju pāri no Aizkraukles, kas pašlaik glabājas Britu muzejā Londonā un Ķelnes pilsētas muzejā, nav autora apskatīti oriģinālā, bet šim rakstam izmantoti pēc pieminējumiem un attēlu publikācijām arheoloģiskajā literatūrā.

Pirmie važiņu sadalītāju attēli no Daugavas lībiešu apdzīvotās teritorijas zinātniskajā literatūrā parādījās 19. gadsimta vidū Frīdriha Krūzes⁵ un Kārļa Bēra publikācijās.⁶ Važiņu sadalītāji kā raksturīga lībiešu važiņrotas sastāvdaļa minēti Riharda Hausmaņa 1896. gada apcerējumā.⁷ Vēl atzīmējams Lisijas Melkus 1944. gadā Latvijas Universitātē izstrādātais diplomdarbs par lībiešu važiņrotām, kurā gan sniegts tikai īss pārskats par toreiz zināmajiem važiņu sadalītājiem lībiešu važiņrotās.⁸ Gaujas lībiešu važiņu sadalītāji raksturoti arī igauņu arheologa Ēvalda Tenisona 1974. gadā iznākušajā monogrāfijā.⁹ Latviešu arheoloģes Annas Zariņas monogrāfijā par lībiešu apģērbu atrodama īsa informācija par važiņu sadalītāju izvietošanu važiņrotās ar bruņrupuču saktām.¹⁰

Tomēr visos uzskaitītajos darbos Daugavas lībiešu važiņu sadalītāji ir tikai īsi pieminēti, trūkst to detalizēta apraksta un analīzes. Līdz ar to līdz šim nebija skaidra sadalītāju izcelsme un precīzs datējums. Šo problēmu risināšanai veltīts šis raksts, kurā visi pašlaik zināmie Daugavas lībiešu važiņu sadalītāji pēc formas iedalīti piecos variantos. Raksta nobeigumā mēģināts skaidrot važiņu sadalītāju izcelsmi, hronoloģiju un attīstību, ko palīdzēja atrisināt to tiešā saistība ar jau agrāk pētītajām bruņrupuču saktām¹¹ un važturiem.¹²

LĪBIEŠU IEGARENO SADALĪTĀJU VARIANTI

Važiņu sadalītāji Daugavas lejteces lībiešu krūšu važiņrotās ar bruņrupuču saktām ir diezgan vienkārši un pārsvarā pieder vienam tipam. Lielākoties

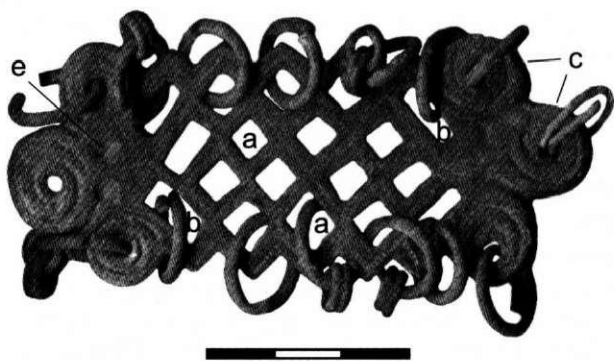
1. att. Lībiešu važiņu sadalītāju varianti: *a* – *a* varianta važiņu sadalītājs no Doles Vampeniešu I kapulauka 104. kapa (VI 124: 1055), *b* – *b* varianta važiņu sadalītājs no Ikšķiles Zariņu kapulauka (VI 152: 12), *c* – *c* varianta važiņu sadalītājs no Ikšķiles Tīnūžu kapulauka (RDM I 1103), *d* – *d* varianta važiņu sadalītājs no Salaspils Laukskolas kapulauka 74. kapa (VI 128: 409), *e* – *e* varianta važiņu sadalītājs no Aizkraukles kapulauka (pēc *Bähr J. K.* Die Gräben der Liven. Ein Beitrag zur nordischen Altertumskunde und Geschichte. – Dresden, 1850. – Taf. IX: 1i)

sadalītāju veido 2–5 mm bieza, ažūrā tehnikā atlieta iegarena plāksne ar likloča veidā robotu augšējo un apakšējo malu un trim ieapaļiem izvirzījumiem abos galos. Ar diametrā 11–14 mm lielu riņķu palīdzību sadalītājiem pievienoja važiņas, piestiprinot tās gan tieši sadalītāju sānu ažurācijas atvērumos, gan speciāli veidotos caurumos. Sadalītājus pēc ažūra ornamenta var iedalīt piecos variantos: ar rombu, aplū, četrstūru vai leņķveida ažurāciju, kā arī bez ažurācijas (1. att.).

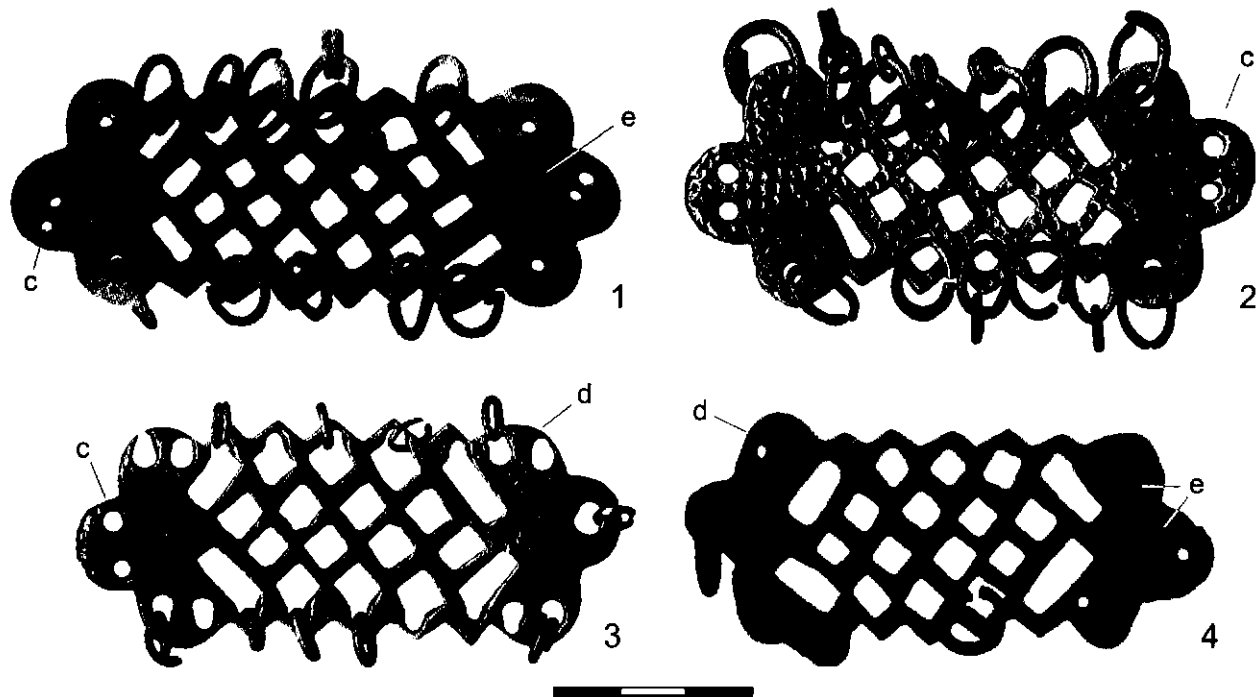
Šajā rakstā sadalītāju variantu apzīmēšanai lietoti latīņu alfabēta mazie burti no *a* līdz *e*, bet apakšvariantiem – burti ar arābu cipariem indeksā. Pārejas formu važiņu sadalītājiem norādīti abi varianti, atdalīti ar šķērsvītrū. Tekstā katram variantam raksturota forma, rotājums, atradumu skaits un izplatība, kā arī doti galvenie izmēri. Sīkāka informācija par katru sadalītāju apkopota tabulā.

a variants

Šo variantu pārstāv eksemplāri ar rombu ažurāciju (1. att.: *a*). To centrālajā daļā četrās rindās izvietoti rombeida atvērumi – pa trim malējās un pa četriem vidējās rindās (2. att.: *a*). Ažūro kompozīciju sānos

2. att. *a*, apakšvarianta važiņu sadalītājs no Doles Vampeniešu I kapulauka 104. kapa (VI 124: 1055)

3. att. a₂ apakšvarianta lībiešu važiņu sadalītāji: 1 – no Doles Raušu kapulauka 25. kapa (VI 146: 155), 2 – no Salaspils Laukskolas kapulauka 83. kapa (VI 128: 785), 3 – no Ikšķiles Zariņu kapulauka 36. kapa (VI 152: 284); 4 – no Salaspils Laukskolas kapulauka 506. kapa (VI 128: 7508)

noslēdz uz ārpusi ieslīpi novietotu četrstūru pāri (2. att.: b). Pavisam ir zināmi 20 šī varianta važiņu sadalītāji, kas atrasti Salaspils Laukskolas (7 eksemplāri), Doles Vampeniešu I (4), Ikšķiles Zariņu (2), Aizkraukles (2), Skrīveru Lielrutuļu (2), Doles Raušu (2) un Salaspils Lipšu (1) kapulaukā (tab.: 1–20). Pēc ornamenta veida a varianta sadalītājus var iedalīt divos apakšvariantos.

a₁ apakšvarianta eksemplāriem papildu aizūrajam ir arī reljefs liets ornaments: abos sadalītāja galos izveidotas trīs plakanspirāles (tab.: 1–3) vai koncentriski apli (tab.: 4, 5) ar caurumu vidū, kur iekārt važiņu (2. att.: c). Spirāļu reljefs ir sekls, izplūdis. Jāpiezīmē, ka līdzīgi koncentriski apli redzami arī 3a₂ apakšvarianta važturu sānos. Pavisam ir zināmi tikai pieci a₁ apakšvarianta sadalītāji, kas atrasti Doles Vampeniešu I kapulauka 104. (2. att.) un 162. kapā un Skrīveru Lielrutuļu 1. kapā (tab.: 1–5). To garums ir 86, 87 un 92 mm, platums – 35 un 38 mm. Sadalītāju vidusdaļā virsma papildus rotāta ar robota vai punktu puansona iekaltām līnijām.

Uz a₂ apakšvariantu attiecināmi 15 sadalītāji (tab.: 6–20). No tiem pa pārim atrasts Salaspils Laukskolas kapulauka 83., 309. un 506. kapā, Aizkraukles kapulaukā, Doles Raušu kapulauka 25. kapā, bet pa vienam eksemplāram – Ikšķiles Zariņu kapulauka 2. un 36. kapā, Salaspils Laukskolas kapulauka 296. kapā, Doles Vampeniešu I kapulauka 160. kapā un Salaspils Lipšu ciema vietā. Šie sadalītāji ir 81–93 mm gari un 31–38 mm plati. Salīdzinājumā ar a₁ apakšvariantu a₂ apakšvarianta važiņu sadalītāji zaudējuši reljefo lieto spirālveida motīvu galos, bet to virsmas ornamentu

veido dažādu puansonu iekalumi. Sastopami četri virsmas ornamenta veidi.

Pirmkārt, vienam sadalītāju pārim no Doles Raušu kapulauka 25. kapa (tab.: 6, 7) vidējā daļa nav ornamentēta, bet galos redzami četri lieli koncentriski apli vai saulītes, kas acīmredzot ir a₁ apakšvarianta plakanspirāļu reminiscence (3. att.: 1e).

Otrkārt, sadalītāju pāra no Salaspils Laukskolas kapulauka 83. kapa (tab.: 8, 9) virsmu klāj iekaltas punktu puansona līnijas un mazas saulītes (3. att.: 2).

Treškārt, četrus sadalītājus no Salaspils Laukskolas kapulauka 309. un 296. kapa, Doles Vampeniešu I kapulauka 160. kapa un Ikšķiles Zariņu kapulauka 36. kapa (tab.: 10–12, 20) rotā robota puansona iekaltās līnijas. Doles Vampeniešu I kapulaukā atrastā eksemplāra virsmu vēl papildus rotā saulītes. Saulītes iekaltas arī ap caurumu paplašinātajā galā sadalītājam no Salaspils Laukskolas kapulauka 296. kapa. Savukārt Ikšķiles Zariņu eksemplāru ornamentē blīvs ieštancētu četrstūrainu zvaigznīšu klājums galos (3. att.: 3). Šādas zvaigznītes ir parastas lībiešu dobajām apročēm ar sašaurinātiem galiem, bet sastopamas arī uz bruņrupuču saktu apmalēm – trim 2b₂ un 2c₁ bruņrupuču saktām no Mārtiņsalas pils, Skrīveru Lielrutuļu kapulauka 5. kapa un Salaspils Laukskolas kapulauka 176. kapa,¹³ tāpat uz viena 3b₄ apakšvarianta važturu pāra virsmas no Doles Vampeniešu II kapulauka 107. kapa. Jāatzīmē arī, ka Ikšķiles Zariņu kapulauka 36. kapa važiņu sadalītāja otrā pusē redzamas ieštancētas saulītes un punktēti trīsstūrīši.

Ceturtkārt, diviem sadalītāju pāriem no Salaspils Laukskolas kapulauka 506. kapa un Aizkraukles

kapulauka, kā arī vienam sadalītājam no Ikšķiles Zariņu kapulauka 2. kapa (tab.: 14–18) virsmā iekaltas robota puansona līnijas, bet katrā sēnā pa trim ugunskrustiem (3. att.: 4e). Šāds ornaments sastopams arī uz diviem 3a₂ apakšvarianta važturu pāriem no Ogresgala Sermuļiem un Salaspils Laukskolas 506. kapa.¹⁴

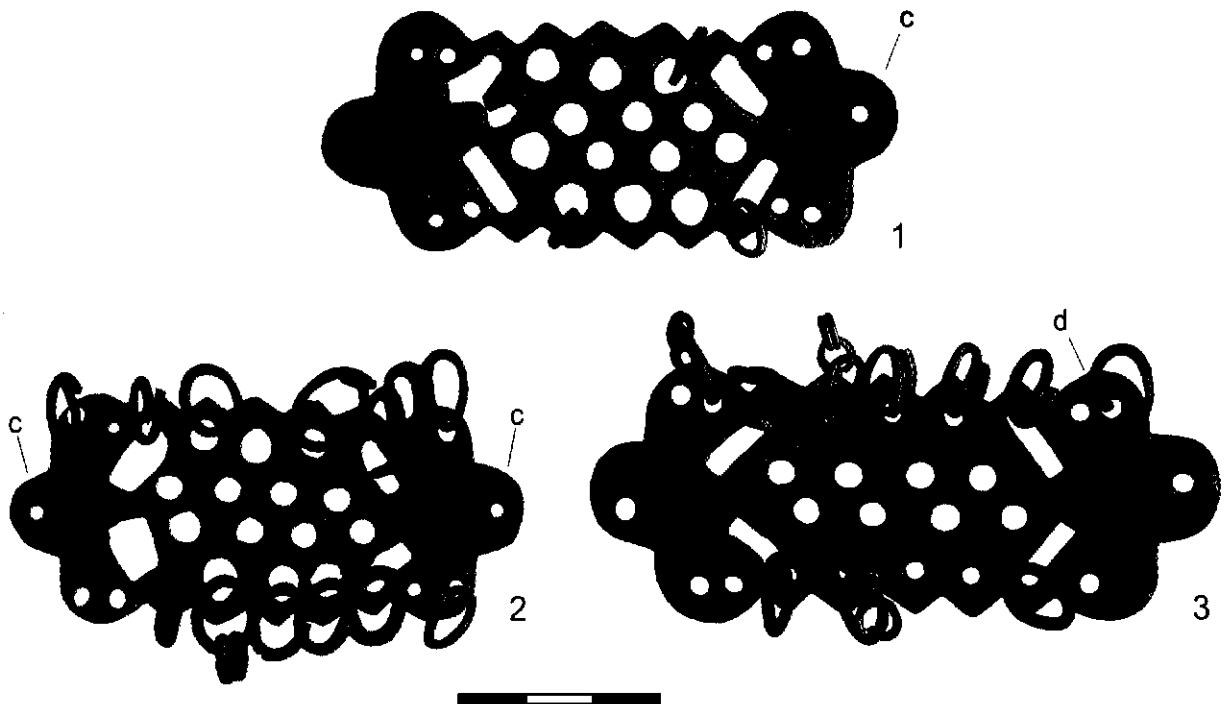
Var atzīmēt, ka sadalītājiem ar pirmā un otrā veida ornamentu vienā, bet biežāk – abos gala paplašinājumos izveidots vēl otrs caurums (3. att.: 1c, 2c), kas bijis domāts papildu važiņu rindas iekāršanai rotā. Ceturtā virsmas ornamenta veida sadalītājiem papildu caurums parādījies galu sēnos (3. att.: 4d), kas arī ļāva palielināt iekaramo važiņu skaitu. Savukārt trešā virsmas ornamenta veida sadalītājiem papildu caurumi redzami gan gala paplašinājumos, gan sēnos (3. att.: 3c, d). Papildu caurumu veidošana ļāva palielināt važiņu skaitu no septiņām līdz deviņām vai pat desmit,¹⁵ padarot lībiešu važiņrotu ar bruņrupuču saktām vēl greznāku.

b variants

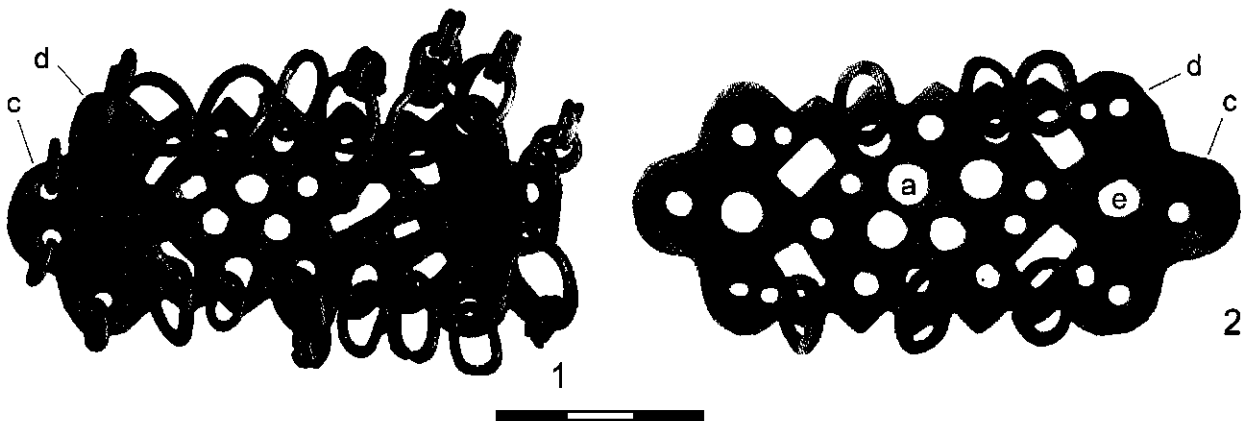
Kā b variants izdalāmi važiņu sadalītāji ar apli ažuŗāciju (1. att.: b). Šī varianta rotu centrālajā daļā četras rindās izvietoti apaļi atvērumi – pa trim malējās un pa četriem vidējās rindās. Līdzīgi kā a variantam, arī b varianta važiņu sadalītāju ažuŗācijas centrālo daļu sēnos noslēdz uz ārpusi ieslīpi noliektu četrstūru pāri. b varianta sadalītāji ir visizplatītākie – pavisam ir zināmi 28 eksemplāri (tab.: 24–51), kas atrasti Salaspils Laukskolas (10), Aizkraukles (8), Ikšķiles Zariņu (3), Salaspils Jaunzemju (2), Ogresgala Lielpēcu (2), Ogresgala Sermuļu kapulaukā (2) un Salaspils Mārtiņsalas ciema vietā (1). Pēc ažuŗā ornamenta

apļu izmēriem b varianta sadalītājus var iedalīt trijos apakšvariantos: b₁ apakšvarianta sadalītājiem apaļie ažuŗācijas caurumi ir lielāki – 4–5 mm diametrā, bet b₂ apakšvarianta sadalītājiem tie ir mazāki – tikai 2–3 mm diametrā, savukārt b₃ apakšvarianta sadalītāju ažuŗācijā izmantoti gan lieli, gan mazi apaļi caurumi.

Pavisam ir zināmi 18 b₁ apakšvarianta važiņu sadalītāji (tab.: 24–41), no kuriem trīs pāri ir Aizkraukles kapulaukā savrupatrasto važiņrotu sastāvā, pa vienam pārim atrasts Salaspils Laukskolas kapulauka 87. un 94. kapā, Ikšķiles Zariņu kapulauka 8. kapā, Ogresgala Sermuļu kapulaukā, Salaspils Jaunzemju kapulaukā, atsevišķie sadalītāji iegūti Ikšķiles Zariņu kapulaukā un Mārtiņsalas ciema vietā. Šī apakšvarianta sadalītāji ir no 76 līdz 96 mm gari un no 32 līdz 40 mm plati. Virsma rotāta ar dažādu puansonu štancētu ornamentu: septiņiem sadalītājiem (tab.: 26–29, 32, 35, 36) no Salaspils Laukskolas 94. kapa, Ikšķiles Zariņu kapulauka 8. kapa, šī paša un Ogres Sermuļu kapulauka savrupatradumiem virsmu rotā robota puansona iekaltās līnijas (4. att.: 1), retāk – sešiem eksemplāriem (tab.: 24, 25, 33, 34, 37, 38) no Aizkraukles un Salaspils Jaunzemjiem – ornamentu veido punktu puansona iekaltās līnijas (4. att.: 2), un tikai vienam sadalītāju pārim no Salaspils Laukskolas 87. kapa (tab.: 30, 31) virsma rotāta ar līnijām, kuras veido divas paralēli iegravētas svītrīņu rindas. Astoņiem sadalītājiem no Salaspils Laukskolas un Aizkraukles kapulauka (tab.: 24, 25, 30, 31, 35, 36, 40, 41) galos redzami koncentriski apli, abiem Salaspils Jaunzemju kapulauka sadalītājiem (tab.: 33, 34) galus rotā trīs trīsstūrī izvietotas mazas saulītes, bet vienam savrupatradumam no Ikšķiles Zariņu kapulauka (tab.: 32) mazās saulītes sadalītāja galos

4. att. b₁ apakšvarianta lībiešu važiņu sadalītāji: 1 – no Ikšķiles Zariņu kapulauka (VI 152: 12), 2 – no Aizkraukles kapulauka (RDM I 559), 3 – no Ogresgala Sermuļu kapulauka (VI 334: 3)

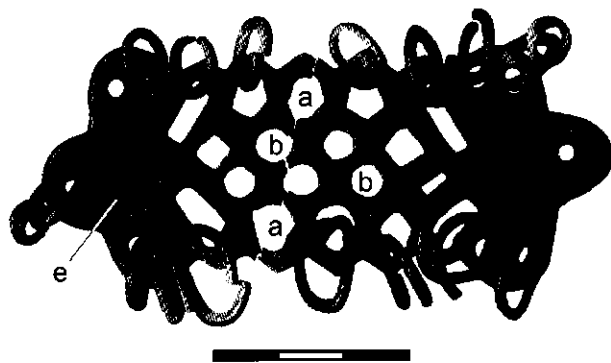

5. att. b_2 un b_3 apakšvarianta lībiešu važiņu sadalītāji: 1 – no Salaspils Laukskolas kapulauka 120. kapa (VI 128: 1206), 2 – no Salaspils Laukskolas kapulauka 183. kapa (VI 128: 2102)

veido rombu ar diviem trīsstūriem, saulītes iekaltas arī rotas centrālajā daļā (4. att.: 1). Vienam Aizkraukles kapulaukā atrastajam sadalītāju pārim (tab.: 37, 38) galos iekalti punktēti trīsstūrīši (4. att.: 2). Savukārt Ogresgala Sermuļos savrupatrstās važiņrotas sadalītāju galos (tab.: 26, 27) redzamas vertikālas punktētu trīsstūrīšu un rombu rindas (4. att.: 3).

b_1 apakšvarianta 16 sadalītājiem vienā (tab.: 32–34, 36; 4. att.: 1c) vai biežāk abos gala paplašinājumos ir pa vienam caurumam (tab.: 24–29, 35, 37–41; 4. att.: 2c), bet tikai sadalītāju pārim no Salaspils Laukskolas 87. kapa (tab.: 30, 31) – līdzīgi kā dažiem a_2 apakšvarianta sadalītājiem – galu paplašinājumos redzami divi caurumi. Savukārt b_1 apakšvarianta sadalītājiem galu sānos izveidoti papildu caurumu pāri (4. att.: 3d), kas ļāva palielināt rotā iekaramo važiņu skaitu. Vienam sadalītājam no Ogresgala Sermuļu kapulauka un pārim no Salaspils Laukskolas kapulauka 94. kapa (tab.: 27, 35, 36) viena gala vienā pusē divu caurumu vietā ir izveidots viens caurums, bet Salaspils Laukskolas 87. kapa sadalītāju galos vienā pusē ir viens caurums, bet otrā – divi (tab.: 30, 31).

Uz b_2 apakšvariantu attiecināmi četri važiņu sadalītāju pāri (tab.: 42–49), kas atrasti Aizkraukles kapulaukā, Ogresgala Lielpēču kapulaukā un Salaspils Laukskolas kapulauka 120. (5. att.: 1) un 561. kapā. Šī apakšvarianta eksemplāri ir no 80 līdz 89 mm gari un 36 un 37 mm plati. b_2 apakšvarianta važiņu sadalītāju virsmas noformējumam raksturīgs rotājums, kuru veido līnijas no divām paralēli iegravētām svītrīņu rindām. b_2 apakšvarianta sadalītājiem abos galu paplašinājumos ir pa vienam caurumam, paredzētam sadalītāju savienošanai ar īsu važiņu, bet iekaramo važiņu skaita palielināšanai katra gala sānā veidoti caurumu pāri. Vienīgais izņēmums ir sadalītāju pāris no Salaspils Laukskolas 120. kapa (tab.: 48, 49), kuram – līdzīgi dažiem a_2 apakšvarianta eksemplāriem – abos gala paplašinājumos veidoti divi caurumi (5. att.: 1c), bet galu sānos – pa vienam caurumam (5. att.: 1d). Jāatzīmē, ka Salaspils Laukskolas 561. kapa važiņrotā sadalītāju pāris bija piestiprināts tieši pie bruņrupuču saktām un izmantots važturu vietā.

6. att. a_2/b_1 apakšvarianta lībiešu važiņu sadalītājs no Aizkraukles kapulauka (RDM I 2195)

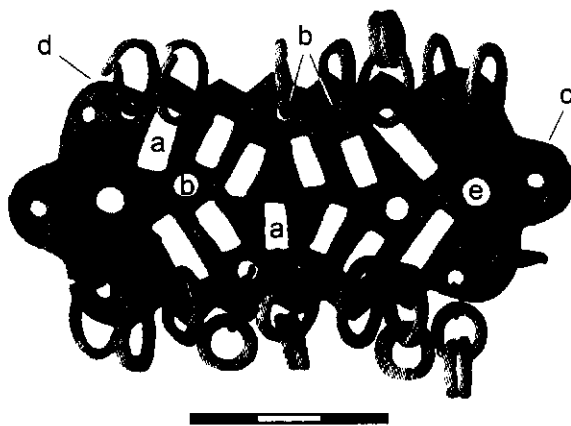
b_3 apakšvariantu pārstāv viens važiņu sadalītāju pāris no Salaspils Laukskolas kapulauka 183. kapa (tab.: 50, 51). Sadalītāji ir 88 un 89 mm gari un 36 mm plati. Šo rotu ažurācijas apaļo atvērumu izvietojums ir tāds pats kā b_1 un b_2 apakšvariantam, bet četri centrālie aplī (5. att.: 2a) ir lielāki (diametrs 6 mm), pārējie – divreiz mazāki. Atšķirībā no iepriekš apskatītiem sadalītājiem b_3 apakšvariantam arī galu centrā izveidots pa vienam lielam apaļam atvērimum (5. att.: 2e). b_3 apakšvarianta važiņu sadalītāju virsmu papildus rotā līnijas, kas veidotas no divām paralēli iegravētu svītrīņu rindām. Līdzīgi kā lielākajai b_2 apakšvarianta sadalītāju daļai, arī eksemplāriem no Salaspils Laukskolas kapulauka 183. kapa papildu važiņu iekāršanai abos paplašinātajos galos veidots viens caurums, bet galu sānos – divi caurumi. Ārpus Daugavas lejteces apgabala b_3 apakšvarianta važiņu sadalītāju pāris atrasts vienas važiņrotas sastāvā Krimuldā kopā ar 2d varianta bruņrupuču saktām.¹⁶

Par to, ka b varianta važiņu sadalītāji veidojušies no a varianta, liecina trīs pārejas formas eksemplāri (tab.: 21–23) no Ikšķiles Zariņu kapulauka 36. kapa (1) un Aizkraukles kapulauka (2). Šie sadalītāji ir attiecīgi 82 un 87 mm gari, 32 un 36–37 mm plati. To vidusdaļas ažurācijā izmantoti gan a variantam raksturīgie rombi malējās rindās, gan b varianta aplī, kas novietoti centrālajās rindās (6. att.: a, b). Var atzīmēt,

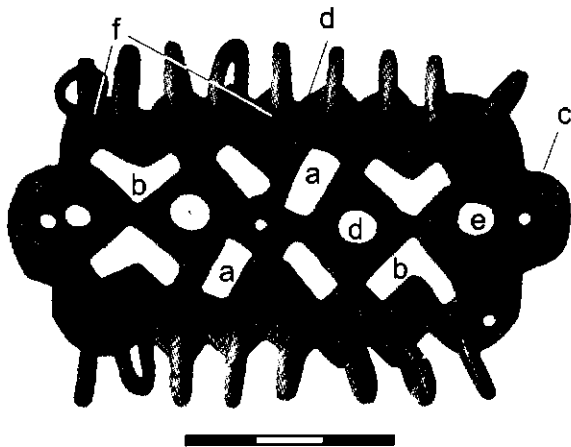
ka apaļie atvērumi nav regulāri, arī rombu sāni malējās rindās dažviet ir noapaļoti. Ikšķiles Zariņu sadalītāja virsma ornamentēta ar gravētām līnijām, kuras veido divas paralēlas svītriņu rindas, savukārt Aizkraukles kapulauka savrupatrstajiem važiņu sadalītājiem ornamentu veido gan robotā puansona iekaltās līnijas, gan mazās iekaltās saulītes. Viena sadalītāja vienā galā sakrustotās robotā puansona līnijas ar trim saulītēm galos veido krustu (6. att.: e). Važiņu sadalītājiem abu galu sānos veidots pa diviem caurumiem, bet gala paplašinājumos – pa vienam caurumam. Izņēmums ir Ikšķiles Zariņu kapulauka sadalītājs, kuram vienā galā ir divi caurumi. Spriežot pēc pārejas formas važiņu sadalītāju virsmas ornamenta un ņemot vērā ažuģācijas aplu lielo diametru, var secināt, ka apskatāmajiem eksemplāriem vistuvākie ir a_2 un b_1 apakšvarianta sadalītāji – un līdz ar to tos var pieņemt kā a_2/b_1 apakšvariantu.

c variants

Uz c variantu attiecināms viens unikāls važiņu sadalītāju pāris (tab.: 52, 53). Sadalītāji ir 86 un 89 mm gari, 38 un 39 mm plati, tiem ir taisnstūru ažuģacija, un tie ietilpst Ikšķiles Tīnūžu kapulaukā savrupatrstatā važiņrotā (7. att.). Šo sadalītāju ažuģais ornaments

7. att. c variantā libiešu važiņu sadalītājs no Ikšķiles Tīnūžu kapulauka (RDM I 1103)

8. att. d variantā libiešu važiņu sadalītājs no Salaspils Laukskolas kapulauka 74. kapa (VI 128: 409)

sastāv no sešiem ieslīpi noliektu četrstūru pāriem (7. att.: a). Ažuģo atvērumu kompozīciju papildina aplis abos sānos un aplu pāri gar malām (7. att.: b). Līdzīgi kā b_3 apakšvariantam, arī c variantā sadalītāju galu centrā izveidots apaļš atvērumš (7. att.: e). Virsmu vidusdaļā rotā robotā puansona ieštancētas līnijas un mazas saulītes. Savukārt caurumus galu centrā un paplašinājumā apņem gan iekalto saulīšu rinda, gan gravēta līnija, kuru veido divas paralēlas svītriņu rindas. c variantam važiņas ievērtas gan ažuģā ornamenta četrstūrainajos atvērumos, gan speciāli izveidotajos caurumu pāros sadalītāju galu sānos (7. att.: d), augšējās (7. att.: b) un apakšējās malas centrā. Sadalītāju savstarpējai savienošanai važiņu rotā abu galu izvīrzījumos izveidots pa vienam caurumam (7. att.: c).

d variants

d variantam pieder važiņu sadalītāji ar leņķveida caurumu ažuģaciju (8. att.). Šī variantā sadalītāju ažuģā ornamenta centrā redzami divi ieslīpi noliekti četrstūru pāri (8. att.: a), tuvāk sadalītāju galiem atrodas divi viens pret otro ar smaili vērsti leņķveida atvērumi (8. att.: b). Pa horizontālo asi izvietoti apaļi atvērumi – mazs caurumiņš vidū un divi lielāki apli sānos (8. att.: d). Līdzīgi kā b_3 un c variantam, arī d variantā sadalītāju galu centrā izveidots apaļš atvērumš (8. att.: e). Atšķirībā no iepriekšējiem variantiem, kam važiņas ievērtas ažuģā ornamenta atvērumos, d variantā sadalītājiem tās ievietotas deviņos speciāli izveidos caurumos, kas novietoti robotajā augšējā un apakšējā malā (8. att.: f). Sadalītāju savstarpējai savienošanai to gala izvīrzījumos izveidots pa vienam caurumam (8. att.: c).

Daugavas lejtecē zināmi četri d variantā sadalītāju pāri no Salaspils Laukskolas 74., 80., 495. kapa un Aizkrauklē savrupatrstatās važiņrotās (tab.: 54–61). Jāatzīmē, ka Salaspils Laukskolas 495. apbedījumā divi salauzti važiņu sadalītāji važiņrotā izmantoti neparastā veidā – tie bija piestiprināti tieši pie bruņrupuču saktām un izmantoti kā važturi (9. att.). d variantā važiņu sadalītāji ir 81–85 mm gari un 35–40 mm plati. To virsmas rotāšanai izmantotas gan gravētas līnijas, kuras veido divas paralēlas svītriņu rindas (tab.: 54–57), gan robotā (tab.: 60, 61) vai punktu puansona ieštancētas līnijas (tab.: 58, 59).

e variants

Pēdējā – e variantā iedalīti sadalītāji bez ažuģācijas (1. att.: e). Šis variants pārstāvēts tikai ar vienu sadalītāju pāri no Kārļa Bēra pētījumos Aizkraukles kapulaukā iegūtās krūšu važiņrotās ar $5a_2$ tipa bruņrupuču saktām (tab.: 62, 63). Tā kā minētie atradumi glabājas Londonā, tie šī raksta autoram ir pazīstami tikai pēc publikācijām. Detalizēts viena sadalītāja zīmējums mērogā 1:2 atrodams K. Bēra monogrāfijā.¹⁷ Uzreiz jāpiebilst, ka K. Bēra monogrāfijā redzamajā attēlā sadalītājs ir neparasti izstiepts. Tā garuma un platuma attiecības zīmējumā tuvojas 4:1, savukārt

9. att. Krūšu važiņrota ar d variantā lībiešu važiņu sadalītājiem važturu vietā no Salaspils Laukskolas kapulauka 495. kapa (VI 128: 7430)

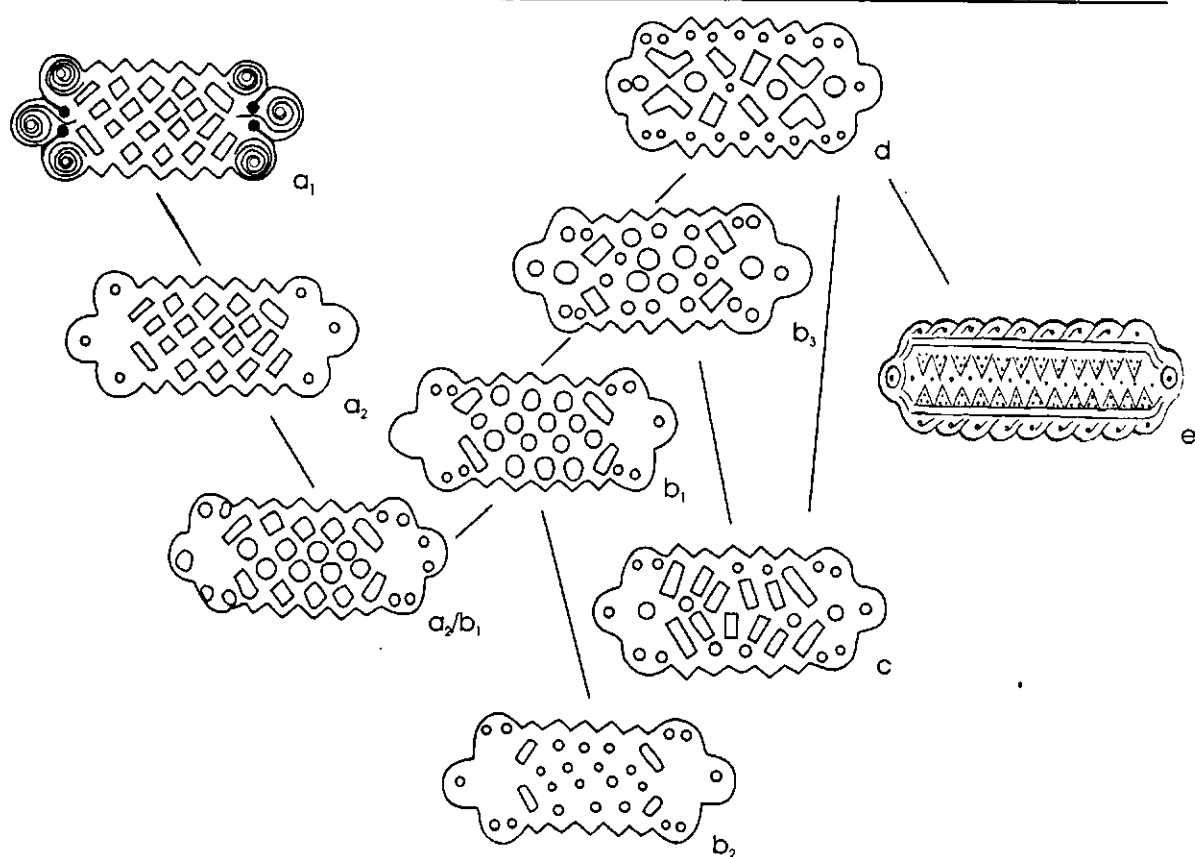
publicētajos važiņrotas fotoattēlos šī attiecība ir tikai 3:1. Tas liecina par to, ka zīmējumā sadalītāja proporcijas nav precīzas. Tomēr zīmējums raksturo e variantā sadalītāju ārējo veidolu uzskatāmāk par zināmajiem fotouzņēmumiem, kuros redzama visa važiņrota, jo fotogrāfijās sadalītāji ir pārāk mazi un to ārējais izskats grūti saskatāms.

Spriežot pēc zīmējuma (1. att.: e), šie važiņu sadalītāji stipri atšķiras no pārējiem variantiem. e variantā sadalītājus veido monolīta plāksne, kurā no kādreizējā ažiūrā ornamenta ir palikušas tikai 14 mazas, pa rotas horizontālo asi izvietotas saulītes. Centrālo daļu iezīmē galos figurāls, reljefs ietvars. Gar tā malām izvietotas divas viena pret otru vērstas iekaltu punktētu trīsstūru rindas (augšējā rindā 12, bet apakšējā – 13 trīsstūrīši). Sadalītāja katrā galā izveidots caurums, kurā iekārta važiņa varēja savstarpēji savienot abus sadalītājus.

Neparasts ir rotas malu izpildījums – pēc zīmējuma var domāt, ka laikam liešanas tehnikā sadalītāja malās veidots reljefs, kas attēlo deviņus ieapaļus viļņus, kuru vidū izveidoti caurumiņi važiņu iekāršanai.

LĪBIEŠU SADALĪTĀJU HRONOLOĢIJA UN FORMAS ATTĪSTĪBA

Tagad pievērsīsimies lībiešu iegareno važiņu sadalītāju hronoloģijas un formas attīstības jautājumam, ko ilustrē shēma 10. attēlā. Kā konstatējams pēc Daugavas lībiešu kapos atrasto važiņrotu komplektiem, *važiņu sadalītāju izmantošanas sākums ir saistāms ar senāko lībiešu bruņrupu saktu parādīšanos. Tipoloģiski agrākie a₁ apakšvarianta važiņu sadalītāji*

10. att. Līvīešu važiņu sadalītāju attīstība 10.–12. gs.

ar rombu ažuģāciju važiņrotās sastopami tikai kopā ar senākajām 1a, apakšvarianta lībīešu bruņrupuģu saktām, kas pirmo iegareno važiņu sadalītāju parādģšanos ļauj datģt ar 10. gadsimta pģdģjo desmitģgadi vai laiku ap 1000. gadu. Jāatzģmģ, ka senāko a₁ apakšvarianta važiņu sadalģtāju galu rotājums – trģs lieģšanas tehnikā izveidotas plakanspirāles – atbilst 3a₂ tipa trģsstģraino vaģturu sānu izvģrģģjumu ornamentam, kas var lieģināt par hronoloģģjas un izcelsmes tuvģbu, kaut gan lģdz šim neviena važiņrota, kurā ietģlptu abas minģtās rotas, nav zināma.

Hronoloģģski nākamie a₂ apakšvarianta sadalģtāģji ar rombu ažuģāciju tipoloģģski ir tikai nedaudz vienkārģģāki, bet važiņrotās tie sastopami ar vairākiem bruņrupuģu saktu (2a₂, 2c₁ un 2b₁) un vaģturu (3a_{3,5}, 3b_{4,5}) apakģvariantiem, un tāpģc to parādģšanās attieģināma uz 11. gadsimta pirmo pusi, bet tie tģka izmantoti visu 11. gadsimtu. Vģl var atģzmģt, ka Salaspģls Laukskolas kapulauka 83. kapā (tab.: 8, 9) šādi sadalģtāģji iegģti kopā ar 9. gadsimtam raksturģģģm P37: 3 varianta skandināvu bruņrupuģu saktām, kuras šajā gadģjumā ir reliģkts un ietģlpa ar 11. gadsimta otro pusi datģjamā apbedģjumā.¹⁸

Kad a varianta važiņu sadalģtāju rombveida ažuģācijas atvģrumi pārveidoģģs par apģiem, tad radģs b varianta sadalģtāģji ar apģu ažuģāciju, kas ķģuva par visizplatģtāģko sadalģtāju veģdu. Sprģeģot pģc pārejas

formas – a₂/b₁ apakģvarianta važiņu sadalģtāģjiem, kuriem raksturģģgs liels ažuģācijas apģu diametrs, no b varianta sadalģtāģjiem pirmie parādģģģģšģes b₁ apakģvarianta eksemplāri ar lielākiem ažuģācijas apģiem. Atģģķģrģbā no b₂ apakģvarianta rotām, kuru virsmu vienmģr rotā divu iegravģtu paralģlu svģtrģņu rindu ornaments, b₁ apakģvarianta sadalģtāģjus rotā daģģdu puansonu ŝtancģtie raksti, kas tuvģna tos a varianta izstrādģģjumiem un ŝajā gadģjumā arī varģtu lieģināt par b₁ apakģvarianta rotu senāku izcelsmi. Važiņrotās senākie b₁ apakģvarianta važiņu sadalģtāģji savienoti ar 1c₂ un 2b₁ apakģvarianta bruņrupuģu saktām un 3a₄ apakģvarianta vaģturiem, kas datģ varianta parādģģšanos ar 11. gadsimta vidu. Apmģram tajā paģģ laikā sāka izgatavot arī b₂ apakģvarianta sadalģtāģjus. No tiem senākais pāris ietģlpst Salaspģls Laukskolas 120. kapa (tab.: 48, 49) važiņrotā, kur tas iegģģts kopā ar 3a₃ apakģvarianta vaģturiem un P51 C1 varianta skandināvu bruņrupuģu saktām, kuras ŝajā gadģjumā ir reliģkts un attieģas uz 11. gadsimta vidu. Tomģr gan b₁, gan b₂ apakģvarianta sadalģtāju ziedu laģks ir 11. gadsimta otrā puse un 12. gadsimta pirmā puse, par ko lieģina ŝo sadalģtāju bieģģ korelēģģija ar 2c₁ un 2d varianta bruņrupuģu saktām un 3c₂, 3b_{5,6} apakģvarianta vaģturiem. Savukārt b₃ apakģvarianta sadalģtāģji radģs vģlāk, jo galu centrā izveidotie lielie apģie atvģrumi tuvģna tos vģlākajģiem – c un d variantiem. Daugavas

lejtecē šie sadalītāji atrasti kopā ar 4a₁ apakšvariānta bruņrupuču saktām un 3b₃ apakšvariānta važturiem, kas datēti ar 11. gadsimta beigām. Var atzīmēt, ka Gaujas baseinā zināmais b₃ apakšvariānta važiņu sadalītāju pāris no Krimuldas¹⁹ atrasts kopā ar 2d variānta bruņrupuču saktām un 3b₄ apakšvariānta važturiem, tāpēc datējams ar 12. gadsimta pirmo pusi.

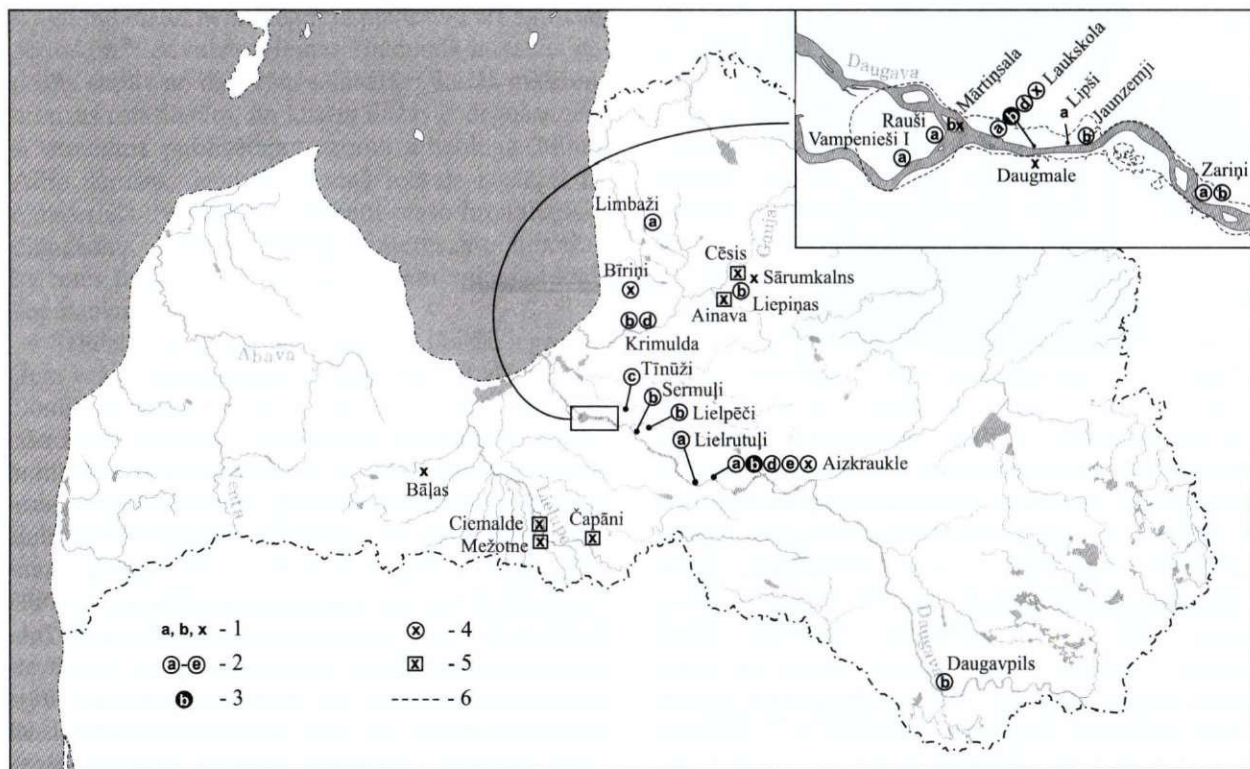
Unikālie c variānta važiņu sadalītāji ar leņķveida ažuģurāciju veidojušies, dažiem b variānta sadalītāju apaļajiem atvērumiem pārtopot par četrstūriem. Savukārt apaļi atvērumi galos liecina par b₃ apakšvariānta iespaidu. Sadalītāji atrasti vienā važiņrotā ar 2d variānta bruņrupuču saktu un 3b₄ apakšvariānta važturiem, kas datēti šo komplektu ar 12. gadsimta pirmo pusi.

d variānta sadalītāju ažuģurācijā parādās leņķveida atvērumi, savukārt vidusdaļā redzami četrstūri un pa horizontālo asi izvietotie apaļi norāda uz c un b variānta iespaidu. Daugavas lībiešu važiņrotās d variānta sadalītāji sastopami kopā ar 2a₃, 2b₂ un 2c₁ apakšvariānta saktām un 3b₃ un 3c₂ apakšvariānta važturiem, kas ļauj šo sadalītāju variantu attiecināt uz 11. gadsimta otro pusi un 12. gadsimta sākumu. Savukārt Krimuldā šī apakšvariānta sadalītāji atrasti važiņrotā kopā ar deģenerētām mezglu saktām, kuras var klasificēt kā 3b₃ apakšvariantu, kā arī 3b₄ apakšvariānta važturiem, tāpat šeit tie ir nedaudz vēlāki un datējami ar 12. gadsimta pirmo pusi vai vidu.

Pēdējie radušies e variānta monolītie važiņu sadalītāji. Kaut gan šī variānta eksemplāri stipri atšķiras no pārējiem lībiešu iegarenajiem važiņu sadalītājiem, tomēr kā vistuvāko formu var atzīmēt d variantu, jo tikai d un e variānta sadalītājiem važiņas ievērtas nevis ažuģurā ornamenta atvērumos, bet gan speciāli izveidotos caurumos viļņveida malās. Šķiet, ka arī e variantam raksturīgās divas viena pret otru vērstas iekalto punktēto trīsstūru rindas ir d variānta sadalītāju leņķveida atvērumu reminiscence. e variānta važiņu sadalītāji sastopami važiņrotā ar 5a₂ apakšvariānta bruņrupuču saktām un 3e₁ apakšvariānta važturiem un tāpēc datējami ar 12. gadsimta otro pusi.

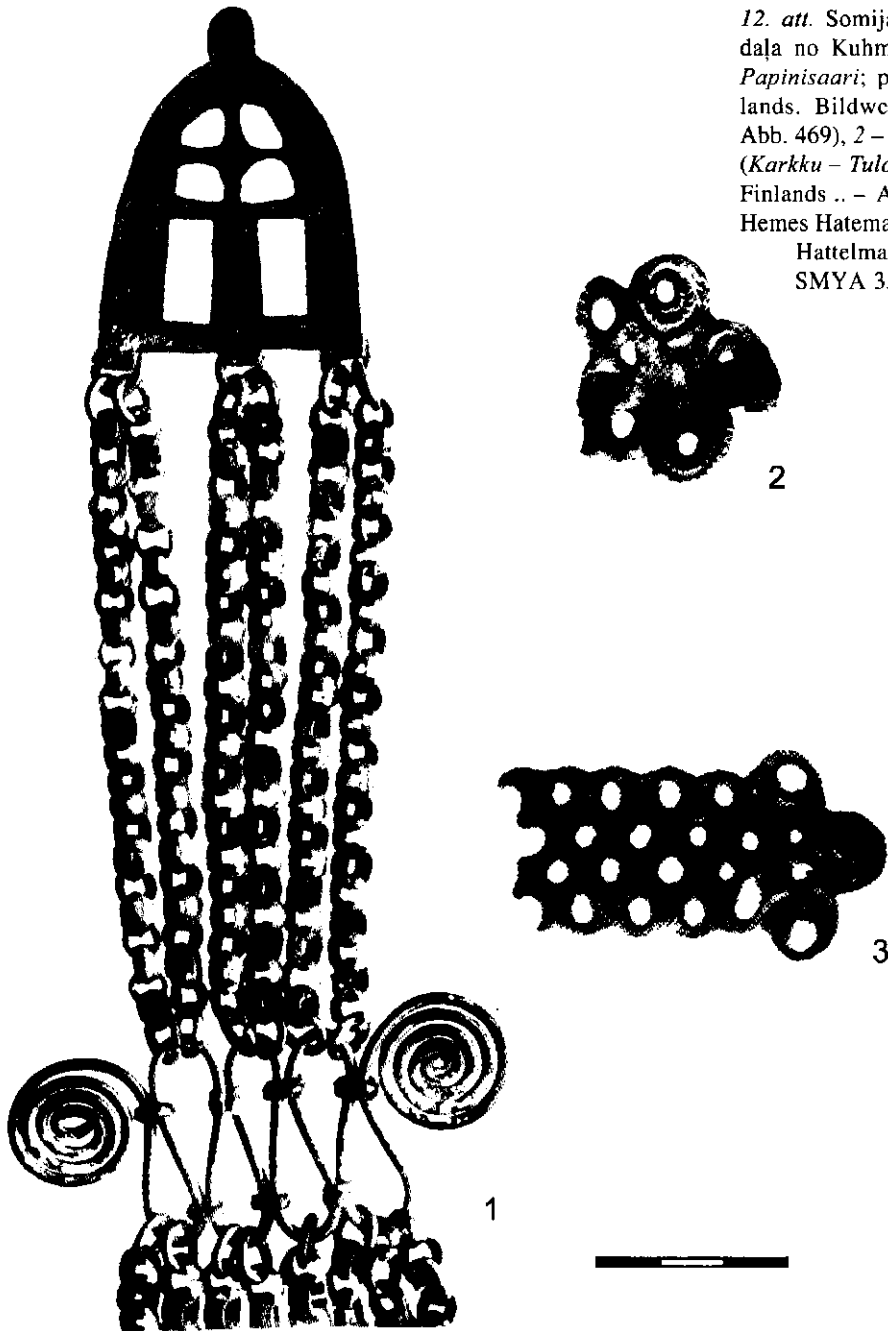
LĪBIEŠU SADALĪTĀJU IZCELSME

No kurienes un kā cēlušies lībiešu iegarenie važiņu sadalītāji ar līkločveida malām? Lai rastu atbildi uz šo jautājumu, vispirms jānoskaidro šī tipa sadalītāju izplatība (11. att.). Ārpus Daugavas lībiešu apdzīvotās teritorijas četri važiņu sadalītāji atrasti divu važiņrotu sastāvā Krimuldas uzkalniņu kapulaukā Gaujas lejtecē (b₃ un d variants),²⁰ viens pāris nāk no Limbažos atrastās važiņrotas (a₂ un a₃ variants).²¹ Trīs šī tipa sadalītāji iegūti latgaļu apdzīvotajā teritorijā: viens sadalītāju pāris no važiņrotas ar skandināvu bruņrupuču saktām atrasts Daugavpilī (b₁ apakšvariants),²²

11. att. Važiņu sadalītāju izplatības karte: 1 – atsevišķu važiņu sadalītāju atradumu vietas, 2 – važiņrotas ar lībiešu važiņu sadalītājiem, 3 – piecas važiņrotas ar lībiešu važiņu sadalītājiem, 4 – lībiešu važiņrotas ar bruņrupuču saktām un četrstūrainiem sadalītājiem ar izvirzītām cilpiņām važiņu piestiprināšanai, 5 – važiņrotas ar rotadatām un četrstūrainiem sadalītājiem ar izvirzītām cilpiņām važiņu piestiprināšanai, 6 – Rīgas hidroelektrostacijas applūdinātā teritorija.

Burti norāda važiņu sadalītāja tipu

12. att. Somijas važiņu sadalītāji: 1 – važiņrotas daļa no Kuhmoinenas Papinisāres (*Kuhmoinen – Papinisaari*; pēc *Kivikoski E.* Die Eisenzeit Finlands. Bildwerk und Text. – Helsinki, 1973. – Abb. 469), 2 – važiņu sadalītājs no Karku Tulonenā (*Karkku – Tulonen*; pēc *Kivikoski E.* Die Eisenzeit Finlands .. – Abb. 797), 3 – važiņu sadalītājs no Hemes Hatemalas (*Häme – Hattemala*; pēc *Ailio J.* Hattelmalan rautkautinen kätkölöyttö // SMYA 35. – Helsinki, 1928. – Kuva 3)

bet otrs atsevišķs sadalītājs nāk no 95. ugunskaņa Drabešu Liepiņu kapulaukā (b_1 apakšvariants).²³ Kā redzams, Latvijas teritorijā važiņu sadalītāju atradumu vietas kopumā sakrīt ar Vidzemes lībiešu apdzīvotības apgabaliem Daugavas un Gaujas lejtecē, kā arī toreizējā Metsepolē. Arī abas atradumu vietas latgaļu zemēs ir gluži saprotamas – Drabešu Liepiņu kapulauks atrodas Gaujas lībiešu, latgaļu un vendu mijiedarbības zonā, kur lībietes apbedījuma parādīšanās jautājumus neizraisa. Skaidra ir arī Daugavas lejteces lībiešu pārvietošanās pa Daugavu – visai Baltijai svarīgo ūdensceļu, kas par likumsakarīgu padara lībiešu krūšu važiņrotas atradumu kādas ieprecētas (?) lībietes apbedījumā Daugavpilī. Salīdzinot ar Daugavas lejteces materiālu, gan Gaujas un Metsepoles lībiešu, gan latgaļu teritorijā atrastie lībiešu iegarenie

važiņu sadalītāji ar līkločveida malām pārsvarā pārstāvēti ar parastiem a_1 , b_1 un d variantiem. No retiemi sadalītāju veidiem minams b_3 apakšvarianta eksemplāru pāris no Krimuldas. Īpaši atzīmējams unikālais sadalītājs no Limbažiem, kuru var klasificēt kā a_3 variantu. Tā ažuācija ar rombveida atvērumiem atbilst a variantam, bet atvērumu izvietojums tikai trijās (nevis, kā parasti, četrās) rindās liek šo rotu iedalīt atsevišķā apakšvariantā. Šīs īpatnējās formas sadalītāja atradums ļauj raksturot vēl maz pētīto Metsepoli kā vienu no lībiešu važiņrotu sastāvdaļu izgatavošanas centriem.

Līdzīgi kā Daugavas lejtecē, arī citur Vidzemē lībiešu važiņrotu ar iegarenajiem sadalītājiem ziedu laiks ir 11. gadsimta otrā puse un 12. gadsimta pirmā puse. Bet tikai Daugavas lejtecē atrasti tipoloģiski

senāki a₁ apakšvarianta sadalītāji, kas norāda uz to, ka citur Latvijas teritorijā tie izplatās tieši no šī reģiona. Tomēr Daugavas krasti nav šīs rotas šūpulis, ko pierāda divu iegareno sadalītāju fragmenti no Somijas, kuri ir arī vienīgie autoram zināmie šī tipa sadalītāju atradumi ārpus Latvijas teritorijas.

Viens no Somijas sadalītājiem atrasts Karku Tulonenā (*Karkku – Tulonen*).²⁴ No tā saglabājies tikai viens gals ar centrā caurumotām trim plakanspirālēm, kuras veido reljefas rievotas līnijas (12. att.: 2). Važiņu sadalītāja vidusdaļa saglabājusies tikai līdz vienam līklocim sānos, tam ir četri ovāli ažurācijas atvērumi, no kuriem viens liešanas procesā nav izveidojies. Spriežot pēc publikācijas, sadalītāja platums ir 35 milimetri. Otrs Somijā atrastais sadalītājs ietilpa Hemes Hatemalas (*Häme – Hatemala*) bronzas rotu depozītā.²⁵ Šis važiņu sadalītājs saglabājies pilnīgāk – tam trūkst tikai viena gala ar plakanspirālēm (12. att.: 3). Esošais gals sastāv no trim reljefām plakanspirālēm. Caurumi važiņas iekāršanai izveidoti tikai sānu spirālēs, starp kurām redzami vēl divi atvērumi. Važiņu sadalītāja vidusdaļa saglabājusies gandrīz pilnīgi – rota pārlūzusi pa piekto – pēdējo līkloča līniju malās. Ažurācijas atvērumi ir apaļi vai tuvi rombām.

Somijas arheoloģiskajā literatūrā minētie sadalītāji identificēti kā važturi²⁶ vai piekariņi.²⁷ Pēc somu arheologes Ellas Kivikoski domām, kaut gan tiešas paralēles nav zināmas, Karku Tulonenā atrastā rota atgādina Permas apgabala (Krievijā) somugru tautu kultūras senlietas. Zinātniece datē sadalītāju ar vikingu laikmetu, neizslēdzot tā piederību arī agrākam periodam.²⁸ Savukārt Hemes Hatemalā atrastais depozīts sastāv no dažādām salauztām 8.–10. gadsimta bronzas rotaslietām, no kurām dažas ir degušas. Pēc šī atraduma publicētāja – somu arheologa Juliusa Ailio domām, depozīts ir senā rotkaļa noslēpts izcjmateriāls. Norādot uz senlietu plašo hronoloģisko diapazonu, J. Ailio izvirzījis interesantu hipotēzi, ka rotas iegūtas, seniem mantračiem aplaupot kādu kapulauku.²⁹

Salīdzinot ar senākiem Daugavas lībiešu iegarenajiem važiņu sadalītājiem ar līkločveida malām, abām Somijā atrastajām rotām ir tipoloģiski arhaiskas pazīmes. Proti, pirmkārt, spirāles Somijas sadalītāju galos ir labāk izstrādātas, Karku Tulonenas eksemplāram tās pat ir viegli rievotas – granulācijas imitācija liešanas tehnikā; otrkārt, Hemes Hatemalas sadalītājam galā starp sānu spirālēm redzami divi apaļi atvērumi, kuri lībiešu materiālā ir zināmi vienīgi fragmentāram sadalītājam no Salaspils Laukskolas 296. kapa. Šādu atvērumu reminiscence divu apaļu iedobumu veidā atrodama uz a₁ variantā važiņu sadalītājiem no Doles Vampniešu I kapulauka 104. kapa (2. att.: e); treškārt, abiem Somijas sadalītājiem visi vidusdaļas atvērumi ir apaļi vai rombiski, bet Daugavas lejteces senākiem lībiešu a (arī b un c) variantā sadalītājiem raksturīgi uz ārpusi ieslīpi noliekto četrstūru pāri centrālās daļas sānos, kas Somijas eksemplāriem vēl nav izveidojušies.

Lībiešu iegareno sadalītāju un it īpaši to Somijas prototipu forma ar vienādiem apaļiem vai rombām tuviem atvērumiem un plakanspirālēm galos vedina uz domu, ka to izcelsme saistāma ar cilpveidā saliektiem metāla stieples važturiem un važiņu sadalītājiem, kas plaši lietoti iepriekšējā periodā un sastopami visā Austrumbaltijā. Jāatzīmē, ka jau Merovingu laikmetā (600.–800. gads) Somijas cilpveidīgo stieples važturu galus veidoja plakanā spirāle, kas būtiski atšķīrās no baltu zemēs parastiem važturiem ar noplacinātiem un gliemezītī satītiem galiem.³⁰ Ap 800. gadu Somijā parādījās krūšu važiņrotas, kurās ap 70 mm zem važtura važiņās ir iekārti septiņās cilpās izlocīti bronzas stieples važiņu sadalītāji ar plakanām spirālēm galos (12. att.: 1). Šāds sadalītāja novietojums atbilst arī to lībiešu važiņrotu parastajam valkāšanas veidam, kurās izmantoti iegarenie važiņu sadalītāji ar līkločveida malām. Tāpēc izlocīto bronzas stieples važiņu sadalītāju forma uzskatāma par lībiešu iegareno sadalītāju ar līkločveida malām attīstības sākumstadiju. Diemžēl pārejas forma starp izlocītajiem bronzas stieples važiņu sadalītājiem ar plakanām spirālēm galos un iegarenajiem sadalītājiem pagaidām nav zināma, tomēr, vadoties pēc cilpveida važturu attīstības galvenajām iezīmēm, var mēģināt rekonstruēt mūs interesējošo važiņu sadalītāju rašanās ceļu.

Jādomā, ka 9. gadsimtā dažās greznākās važiņrotās ar rotadatām važiņu apakšā iemontēja divus savstarpēji savienotus cilpveidīgus stieples važturus,³¹ kuri šādā izkārtojumā pildīja važiņu sadalītāja lomu. Līdzīgi varēja savienot arī vairākās cilpās izlocīto stieples važiņu sadalītāju, šādā veidā iegūstot četras cilpu rindas, kas principā atbilst mūs interesējošā iegarenā sadalītāja formai. Tad, lai cilpveidīgie stieples važiņu sadalītāji pārtaptu par iegarenajiem sadalītājiem ar līkločveida malām, senajam rotkalim bija jāatsakās no parastā stieples locīšanas paņēmiena un jāpāriet uz sadalītāja formas atliešanu. Jāpiebilst, ka pāreja uz lieto sadalītāju izmantošanu bija nepieciešama, jo no tievas stieples izlocītie daudzcilpu sadalītāji nevarēja noturēt vairāku važiņu svaru. Tāpēc no stieples gatavotajos važiņu sadalītājos, lai tie neiztaisnotos un nezaudētu sākotnējo formu, cilpiņu saturēšanai izmantoti bronzas riņķīšu savienojumi (12. att.: 1). Tomēr skaidrs, ka lieti važiņu sadalītāji ir daudz stabilāki un labāk pilda savu pamatfunkciju – važiņu saturēšanu. Jāpiebilst, ka līdzīga pāreja uz liešanas tehnoloģijas izmantošanu vikingu laikmetā, kad strauji pieauga grezno važiņrotu važiņu svars, notika ar cilpveida stieples važturiem gan lībiešiem, gan somiem.³²

LĪBIEŠU SADALĪTĀJU SEMANTISKĀ NOZĪME

Nobeidzot lībiešu iegareno važiņu sadalītāju apskatu, mēģināsim noskaidrot to semantisko nozīmi. Senākiem lībiešu a₁ apakšvarianta sadalītājiem ir divi galvenie rotājošie elementi – plakanspirāles galos un

ažurācija centrālajā daļā. Sadalītāju plakanspirāles – pavisam sešas, pa trim katrā pusē – pēc izskata līdzinās lībiešu 3a₂ apakšvarianta važturu spirālēm sānu izvīrījumos, kur tie kopā ar važturu pamatni veidoja simbolisku kuģa attēlu. Ar simbolisku jūras attēlojumu var saistīt arī lībiešu iegareno sadalītāju prototipu – cilpveidīgos stieples važīņu sadalītājus, kuru cilpas atgādina viļņus. Savukārt lībiešu iegarenajos važīņu sadalītājos cilpu motīvs lietajā rotas plāksnē izzuda, bet jūras viļņu simbols saglabājās līkločveida malās, ko vislabāk demonstrē e varianta sadalītāji. Tādējādi lībiešu iegarenos važīņu sadalītājus var saistīt ar jūras simboliku.

Kā jau atzīmēts, lieto iegareno sadalītāju centrālajā daļā vairs nav saskatāms atgādinājums par senāko stieples sadalītāju cilpām – tās nomaina ģeometrisku figūru ažurācija. Laika gaitā ažūro figūru kompozīcija kļūva sarežģītāka un papildinājās ar jaunām formām (dažāda diametra aplū apvienojums, leņķveida atvērumi). Arī plakanspirāles – viļņošanās simbolisks atveids – parādās tikai senākajiem a₁ apakšvarianta eksemplāriem Daugavas lejtecē un abiem Somijas atradumiem. Bet vēlākajos eksemplāros spirāles pazūd un galu rotājumā sāk izmantot dažādu puansonu štancējumu vai gravētas līnijas, kuras veido divas paralēlas svītrīņu rindas. Tomēr, neraugoties uz minētām pārmaiņām, visiem sadalītāju variantiem augšējā un apakšējā mala palika līkločveidīga, bet pēdējiem e varianta sadalītājiem malas pat transformējās lieto reljefos ieapaļos viļņos. Šie apstākļi liecina par labu tam, ka jūras simbola nozīme lībiešu iegarenajiem sadalītājiem saglabājās visā to pastāvēšanas laikā.

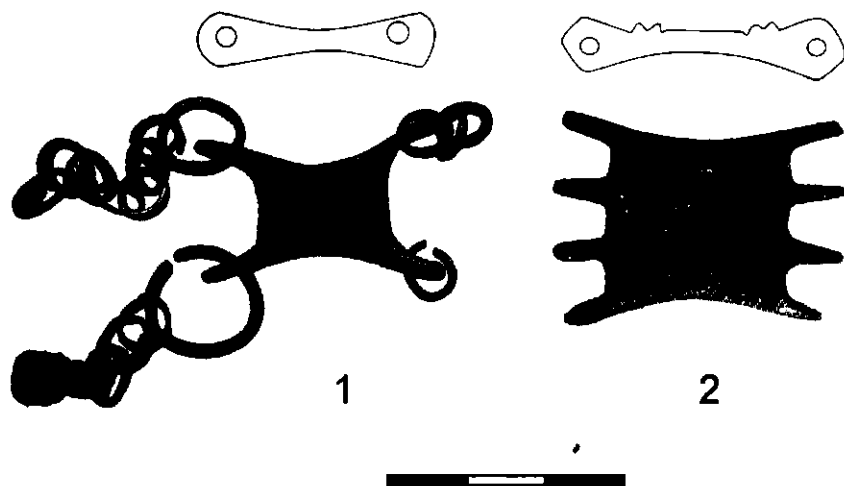
IMPORTĒTIE ČETRSTŪRAINIE SADALĪTĀJI AR IZVIRZĪTĀM CILPIŅĀM

Apskatot važīņu sadalītājus, jāatzīmē vēl četrstūrīnie sadalītāji ar izvīrītām cilpiņām važīņu piestiprināšanai, kuri Daugavas lībiešu apdzīvotajā teritorijā krūšu važīņrotās ar bruņrupuču saktām atrasti tikai divos

gadījumos: Doles Raušu kapulauka 70. kapā un Aizkraukles kapulaukā savrupatrastajā važīņrotā. Sadalītājam no Doles Raušiem ir pa vienam ieapaļo cilpiņu pārim katrā pusē. Tas ir 18×32 mm liels, virsma nav ornamentēta (13. att.: 1). Savukārt Aizkraukles sadalītājam ir astoņas stūrainas cilpiņas važīņu piestiprināšanai – pa četrām katrā sānā. Rota ir 39×27 mm liela, virsmu rotā četri profilējuma valnīši, bet centrā izveidots mazs apaļš iedobums (13. att.: 2).

Abos gadījumos četrstūrīnie važīņu sadalītāji ar izvīrītām cilpiņām iestiprināti važīņrotās apakšā. Doles Raušu kapulauka 70. kapā sadalītājs atrasts kopā ar 5a, apakšvarianta bruņrupuču saktām un 3e₂ apakšvarianta važturiem, kas datē šo kapu ar 12. gadsimta otro pusi. Runājot par Aizkraukles kapulauka važīņrotu,³³ vispirms jāatzīmē dažas šī rotu komplekta īpatnības. Galvenais, kas to atšķir no citām lībiešu važīņrotām, ir tas, ka 3a₃/c₁ apakšvarianta važturiem iegareno sadalītāju vietā izmantoti 3e₂ apakšvarianta važturi. Neparasti ir arī piekariņi un to izvietojums: apakšējos važturus savienojošās važiņas vidū redzams masīvs zvārgulis, kas ir gandrīz par diviem gadsimtiem senāks nekā pārējās apskatāmās važīņrotas sastāvdaļas un attiecināms uz 10. gadsimtu. Unikāls ir arī važīņrotas apakšdaļā piekārtais saules veida piekariņš no bronzas skārda. Ņemot vērā visas minētās īpatnības, kā arī faktu, ka važīņrota pirms nokļūšanas muzejā atradās privātā kolekcijā, kur to varēja pārveidot, par apskatāmā komplekta autentiskumu jāšaubās. Tas liedz izmantot šīs važīņrotas sastāvdaļas mūs interesējošā četrstūrīnā važīņu sadalītāja hronoloģijas noteikšanai, jo sadalītājs, visdrīzāk, atrasts atsevišķi un vēlāk pievienots šai kompilētajai rotai.

Latvijas teritorijā četrstūrīnie sadalītāji ar astoņām izvīrītām cilpiņām važīņu piestiprināšanai sastopami tikai Daugavas un Gaujas lejtecē (11. att.). Izņemot jau aprakstīto sadalītāju, Daugavas lejtecē vēl atrasti deviņi eksemplāri: divi – Salaspils Laukskolas kapulaukā,³⁴ trīs – Mārtiņsalas mūra pils izrakumos,³⁵ trīs – Daugmales pilskalnā,³⁶ viens sadalītājs ir savrupatradums Salaspilī.³⁷ Jāatzīmē, ka Salaspils Laukskolā šie sadalītāji ietilpa važīņrotās ar krustadatām un seg-

13. att. Četrstūrīnie sadalītāji ar izvīrītām cilpiņām važīņu piestiprināšanai: 1 – no Doles Raušu kapulauka 70. kapa (VI 146: 154-5), 2 – no Aizkraukles kapulaukā savrupatrastās važīņrotas (KPM 350)

mentveida važturiem. Gan šo važiņrotu veids, gan arī citas kapa piedevas raksturīgas iecelotājiem no Ziemeļkurzemes, respektīvi, ir vērtējamas kā vendu apbedījumiem piederīgas.

Šādi sadalītāji ar astoņām vai sešām cilpiņām sastopami arī Gaujas baseinā – lībiešu, vendu un igauņu sieviešu apbedījumos Cēsu dzelzceļa stacijā (3 eksemplāri),³⁸ Kārļu Ainavā (3),³⁹ Bīriņu Čiekuros (4).⁴⁰ Četrstūrainie sadalītāji ar astoņām vai sešām cilpiņām ir tipiski 12.–13. gadsimta igauņu krūšu važiņrotām, kurās izmantotas krustadatas ar savienotiem galiem,⁴¹ – tie sastopami gan Igaunijas cietzemē, kur vienā važiņrotā varēja būt iestrādāti līdz pat sešiem šādiem sadalītājiem,⁴² gan Sāmsalā.⁴³ Bez tam atsevišķi četrstūraini sadalītāji ar izvirzītām cilpiņām važiņu piestiprināšanai atrasti Zviedrijas Lapzemē (1 eksemplārs),⁴⁴ Somijas cietzemē (8)⁴⁵ un Ālandu salās (1),⁴⁶ Gotlandē (1),⁴⁷ Lādogas ezera dienvidaustrumu piekrastē (1)⁴⁸ un Sanktpēterburgas apgabalā Krievijā (1).⁴⁹

Savukārt Doles Raušos atrastajam četrstūrainajam sadalītājam paralēles Daugavas lejtecē zināmas no Daugmales pilskalna (4 eksemplāri),⁵⁰ viens savrupatrastais sadalītājs, iespējams, iegūts Aizkrauklē.⁵¹ Šie sadalītāji ir saistāmi ar otru izplatības apgabalu, kur zināmi četrstūraini sadalītāji ar izvirzītām cilpiņām; šis apgabals lokalizējams Zemgalē. Kaut gan zemgaļu važiņrotās četrstūrainie sadalītāji sastopami retāk nekā Igaunijā (Zemgales Latvijas daļā tādi atrasti trīspadsmit), tomēr greznākajās rotās tie reizēm ir izmantoti. Zemgalē četrstūraini sadalītāji parasti važiņrotās iemontēti pa vienam važiņu apakšā, un tikai Mežotnes kapulauka 1. kapa važiņrotā iekārti trīs sadalītāji – divi sānos un viens lejā. Atšķirībā no Igaunijas izstrādājumiem Zemgalē četrstūrainajiem važturiem ir mazāk cilpiņu – četras vai sešas. Sadalītāji ar sešām cilpiņām atrasti Mežotnes kapulaukā (3 eksemplāri),⁵² Jaunsvirlaukas Ciemaldē (1),⁵³ Dobeles Bāļās (2),⁵⁴ Mežotnes centra kapulaukā (2).⁵⁵ Savukārt četras cilpiņas ir Jaunsvirlaukas Ciemaldes (1),⁵⁶ Mežotnes centra kapulauka (2),⁵⁷ Vecsaules Čapānu (1) sadalītājiem.⁵⁸

Šķiet, ka četrstūraino sadalītāju forma radusies, savienojot divus uz pretējām pusēm pagrieztus segmentveida važturus. Pagaidām ir grūti atbildēt uz jautājumu par četrstūraino sadalītāju izcelsmes vietu. Senākie eksemplāri zināmi no Somijas un Ālandu salām, kur četrstūrainie sadalītāji sastopami važiņrotās ar vēžu saktām jau Merovingu laikmeta beigās. Latvijas teritorijā senākais droši datējama četrstūrainais sadalītājs ar izvirzītām cilpiņām važiņu piestiprināšanai zināms no Jaunsvirlaukas Ciemaldē savrupatrastās važiņrotas ar 9. gadsimta krustadatom, kurām ir rombveida galvas vidusdaļa ar četriem rombiskiem padziļinājumiem centrā. Tomēr šo sadalītāju izplatības ziedu laiks ir vēlā dzelzs laikmeta otrā puse, kad tie plaši sastopami Igaunijā. Zemgalē vēlā dzelzs laikmeta beigās līdz ar važiņu skaita samazināšanos važiņrotās četrstūrainie sadalītāji ar izvirzītām cilpiņām vienkāršojās – to iz-

mēri kļuva mazāki, cilpiņu skaits saruka līdz četrām. Tieši šāds sadalītājs ietilpa Doles Raušu kapulauka 70. kapa važiņrotā, kas datējama ar 12. gadsimta beigām.

Šīs grupas sadalītāji, kas sastopami lībiešu važiņrotās, liecina par kultūras sakariem ar zemgaļiem un igauņiem vēlajā dzelzs laikmetā.

SECINĀJUMI

Lībiešu bagātajā krūšu važiņrotā ar bruņrupuču saktām nozīmīga sastāvdaļa 10.–12. gadsimtā bija iegarenie sadalītāji ar līkločveida malām. Kā jau minēts sākumā, to funkcija bija atdalīt važiņas, lai tās nekristu cita citai virsū. Važiņrotas papildināšana ar sadalītājiem padarīja to vēl greznāku un sarežģītāku. *Daugavas lejtecē lībiešu važiņrotas ziedu laikā no 11. gadsimta sākuma līdz 12. gadsimta vidum sadalītāji izmantoti tikai 22% rotu. Līdz ar to var secināt, ka važiņu sadalītāji izmantoti salīdzinoši reti. To sastopamība lielākoties bagātos kapos liecina, ka šī rotas sastāvdaļa norāda uz augstu sociālo stāvokli.*

Aplūkoto važturu tipu analīze ļauj precizēt vairākus ar Daugavas lībiešu važiņrotas izcelšanos un attīstību saistītus jautājumus. *Pirmie važiņu sadalītāji Daugavas lejtecē važiņrotās parādījās kopā ar senākajām vietējām 1. tipa bruņrupuču saktām un 3. tipa trapecveida važturiem, kuriem ir stilizētu divu zirgu un kuģa atveids un kas datējami ar laiku ap 1000. gadu. Līdzīgi kā minēto važturu, arī senāko važiņu sadalītāju jeb a₁ apakšvarianta prototipi zināmi Somijas arheoloģiskajā materiālā. Tas apstiprina jau iepriekš saistībā ar lībiešu važturiem izteikto novērojumu par somiskā elementa pastiprināšanos Daugavas lejteces kultūrā 11. gadsimta sākumā, ko var saistīt ar kādas jaunas Baltijas somu iedzīvotāju grupas ienākšanu Daugavas lejteces apgabalā.⁵⁹*

11. gadsimta sākumā važiņrotas ar važiņu sadalītājiem vēl ir retas, bet 11. gadsimta otrajā pusē to skaits strauji pieaug, parādās jauni sadalītāju varianti ar vairākiem apakšvariantiem. Salīdzinājumā ar senākajiem sadalītājiem 11. gadsimta eksemplāri kļuvuši vienkāršāki, jo zaudēja liešanas tehnikā iegūtās plakanspirāles galos. Par iegareno sadalītāju vienīgo rotājošo elementu, neskaitot virsmas kalto vai gravēto rakstu, kļuva geometrisku figūru ažu-rācija. Arī turpmākā sadalītāju attīstībā un jauno variantu izveidē galveno lomu spēlēja jauno figūru ieviešana vai to kompozīcijas maiņa. Beidzoties lībiešu važiņrotas ziedu laikiem, aptuveni 12. gadsimta vidū, iezīmējās zināma krīze lībiešu juveliermākslā, kas izpaudās gan dažu rotaslietu veidu izzušanā no lībiešu sievietes tērpa (vairs nevalkāja kaklariņķus un aproces),⁶⁰ gan važiņrotas elementu deģenerācijā. Jāuzsver, ka šajā laikā izveidojās bruņrupuču saktu 2d variants, kuram vairs nebija ornamenta; samazinoties trapecveida važturu izmēriem, izveidojās mazais

3c₂ apakšvariants un 3e variants.⁶¹ *Tāpat šajā laikā lībiešu važiņrotā pārstāja lietot iegarenos sadalītājus ar līkločveida malām.* Pēdējo reizi lībiešu važiņu sadalītāji sastopami kādā 12. gadsimta otrās puses bagātā važiņrotā ar 5a₂ apakšvarianta bruņrupuču saktām, kuras greznotas ar palmetēm. Šajā važiņrotā e varianta sadalītāji vairs nav aizūri, bet viengabalaini. Līdz ar to šis sadalītāju variants būtiski atšķirās no parastajiem lībiešu iegarenajiem važiņu sadalītājiem. Jāuzsver, ka, parādoties jaunam augu ornamentam uz bruņrupuču saktām 12. gadsimta beigās, lībiešu juveliermākslā atkal vērojams uzplaukums. Lietā ornamenta ievie-

šanai iegareno sadalītāju rotāšanā arī vajadzēja kļūt par jaunu posmu to attīstībā, bet tā nenotika. Lībiešu važiņrota 12. gadsimta gaitā zaudēja ne tikai savu krāšņumu, bet arī smagumu. Rezultātā, neraugoties uz jaunā, greznā augu stila ieviešanos, nākamajā – 13. gadsimtā bruņrupuču saktas un važturi izmēros kļuva daudz mazāki, bet galvenais – saruka važiņu skaits, kas vairs nepārsniedza četras. Tā kā sadalītāji bija domāti izmantošanai važiņrotās ar deviņām važiņām, to lietošana 13. gadsimta vienkāršotajā važiņrotā kļuva lieka – un tie vairs nav sastopami.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Latvijas arheoloģiskajā literatūrā važiņu sadalītājus dažreiz kļūdaini apzīmē par važturiem: *Apals J., Apala Z.* Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas izrakumi 1972. gadā // ASM 1972. – Rīga, 1973. – 8. lpp.; *Daiga J.* Izrakumi Lipšu ciemā un kapulaukā // ASM 1975. – Rīga, 1976. – 39. lpp.
- ² Piemēram, sk.: *Šnore R.* Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas // Latviešu aizvēstures materiāli, I. – Rīga, 1930. – I tab.: 25, II tab.: 30, V tab.: 27.
- ³ Piemēram, sk.: *Ginters V.* Tracht und Schmuck in Birka und im ostbaltischen Raum. Antikvariskt arkiv. – Stockholm, 1981. – Nr. 70. – Abb. 34; *Zemītis G.* Ornamenti un simboli Latvijas aizvēsturē. – Rīga, 2004. – 3. tab.
- ⁴ *Spirģis R.* Daugavas lībiešu važturi 10.–14. gadsimtā // AE. – Rīga, 2005. – 22. laid. – 138. lpp.
- ⁵ *Kruse F.* Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth-, und Curlands bis zur Einführung der Christlichen Religion in den Kaiserlich Russischen Ostsee-Gouvernements. – Dorpat; Leipzig, 1842. – Tab. 15.
- ⁶ *Bähr J. K.* Die Gräben der Liven. Ein Beitrag zur nordischen Altertumskunde und Geschichte. – Dresden, 1850. – Taf. IX: 1.
- ⁷ *Hausmann R.* Einleitung zur Abtheilung Archäologie // Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896 (turpmāk – RK). – Riga, 1896. – S. XXXVIII.
- ⁸ *Melkus L.* Lībiešu važiņu rota. – Rīga. – 1944 (diplomdarbs mašīnrakstā, LNVM AA 530).
- ⁹ *Tönisson E.* Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh. – Anfang 13. Jhs.). Ein Beitrag zur ostbaltischen Frühgeschichte. – Tallinn, 1974. – S. 122.
- ¹⁰ *Zariņa A.* Lībiešu apģērbs 10.–13. gs. – Rīga, 1988. – 44. lpp.
- ¹¹ *Spirģis R.* Skandināvu bruņrupuču saktas Daugavas lejtecē 7.–11. gs. // LVIŽ. – 2003. – Nr. 3. – 23.–40. lpp.; *Spirģis R.* Lībiešu 1. un 2. tipa bruņrupuču saktas Daugavas lejtecē 10.–12. gadsimtā // LVIŽ. – 2003. – Nr. 4. – 31.–50. lpp.; *Spirģis R.* Lībiešu 3.–5. tipa bruņrupuču saktas Daugavas lejtecē 12.–13. gadsimtā // LVIŽ. – 2004. – Nr. 2. – 27.–48. lpp.
- ¹² *Spirģis R.* Daugavas lībiešu važturi 10.–14. gadsimtā. – 135.–174. lpp.
- ¹³ *Spirģis R.* Lībiešu 1. un 2. tipa bruņrupuču saktas .. – 3. att.: f, 2. tab.: 50, 52, 121.
- ¹⁴ *Spirģis R.* Daugavas lībiešu važturi 10.–14. gadsimtā. – 140., 141. lpp., 5. att.: 4.
- ¹⁵ Šķiet, ka tieši šāds važiņu daudzums bija greznai važiņrotai no Salaspils Laukskolas 309. ugunska.
- ¹⁶ *Tönisson E.* Die Gauja-Liven .. – Taf. III.
- ¹⁷ *Bähr J. K.* Die Gräben der Liven .. – Taf. IX: 1i.
- ¹⁸ *Zariņa A.* Die Kontakte der Liven mit skandinavischen Ländern nach den Schmucksachen des Gräberfeldes aus dem 10.–13. Jh. zu Salaspils Laukskola // Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und skandinaviern im frühen Mittelalter. – Stockholm, 1992. – S. 175.
- ¹⁹ *Tönisson E.* Die Gauja-Liven .. – Taf. III.
- ²⁰ Turpat. – S. 122, Taf. III, XIII.
- ²¹ RDM I 1445.
- ²² *Семеновский А. М.* Белорусские древности. – Санкт-Петербург, 1890. – С. 61, 62, рис. 36.
- ²³ *Apals J., Apala Z.* Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas izrakumi .. – 8., 9. lpp., 1. att.: 3.
- ²⁴ *Kivikoski E.* Die Eisenzeit Finlands. Bilderatlas und Text, 2. – Helsinki, 1951. – Abb. 719.
- ²⁵ *Ailio J.* Hattelmalan rautkautinen kätkölöyttö // Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja (turpmāk – SMYA), 35. – Helsinki, 1928. – Kuva 3.
- ²⁶ *Kivikoski E.* Die Eisenzeit Finlands .. – S. 11.
- ²⁷ *Kivikoski E.* Die Eisenzeit Finlands. Bildwerk und Text (Neuausgabe). – Helsinki, 1973. – S. 109, Abb. 797.
- ²⁸ Turpat.
- ²⁹ *Ailio J.* Hattelmalan rautkautinen kätkölöyttö. – S. 51–54.
- ³⁰ *Spirģis R.* Daugavas lībiešu važturi 10.–14. gadsimtā. – 139. lpp.
- ³¹ *Mägi M.* Eesti Merovingi- ja viikingiaegsed rinnanõelad – võdrapärased ja omad // Eesti arheoloogia ajakiri. – Tallinn, 1997. – Pl. VII.
- ³² *Spirģis R.* Daugavas lībiešu važturi 10.–14. gadsimtā. – 138., 139. lpp.
- ³³ RK. – Taf. 12: 3.
- ³⁴ A. Zariņas izrakumu 27. un 59. kaps.
- ³⁵ VI 127: 2405; RDM I 2324 (šim sadalītājam vienā pusē ir piecas cilpiņas važiņu iekāršanai); RDM I 2325.
- ³⁶ A 11971: 503; A 11971: 983; A 9964: 5256 (sešas osiņas).
- ³⁷ RDM I 3799.
- ³⁸ *Kiwull E.* Gewandreste und Bronzefunde aus einem lettischen Gräberfelde der jüngeren Eisenzeit bei Wenden // Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. – Riga, 1911. – Bd. 21. – Taf. II: 1; E. Šnora izrakumu 1. kaps (Latvijas PSR arheoloģija, – Rīga, 1974. – 200. lpp., 123. att.: 3); savrupatrastā važiņrota (Cēsu muzejs, inv. nr. 6145).
- ³⁹ F. Ozoliņa izrakumu 4. un 6. kaps (A 3338; A 3341; A 3383).

- ⁴⁰ *Tõnisson E.* Die Gauja-Liven .. – Taf. XIV.
- ⁴¹ *Selirand J.* Eestlaste matmiskombed varafeodaalsete suhete tärkamise perioodil (11.–13. sajand). – Tallinn, 1974. – Tahvel XXVIII.
- ⁴² *Tallgren A.* Zur Archäologie Eestis, II. Von 500 bis etwa 1250 n. Chr. – Dorpat, 1925. – Taf. IV.
- ⁴³ *Kustin A.* Randvere kivikalmistu Saaremaal // Muistsed kalmed ja aarded. – Tallinn, 1962. – Tahvel IX: 15.
- ⁴⁴ *Kivikoski E.* Eisenzeit im Auragebiet. – Helsinki, 1939. – S. 101.
- ⁴⁵ *Kivikoski E.* Die Eisenzeit Finlands .. – S. 71, Abb. 477.
- ⁴⁶ *Kivikoski E.* Kvarnbacken. Ein Gräberfeld der jüngeren Eisenzeit auf Åland. – Helsinki, 1963. – S. 94, Taf. 17: 2.
- ⁴⁷ *Nerman B.* Einige auf Gotland gefundene ostbaltische Gegenstände der jüngeren Eisenzeit // Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat. – Tartu, 1938. – S. 470, Abb. 9.
- ⁴⁸ *Бранденбург Н. Е.* Курганы южного Приладожья // Материалы по археологии России (турмāk – MAP), 18. – Санкт-Петербург, 1895. – Табл. 3: 22.
- ⁴⁹ *Ивановский Л. К.* Курганы С.-Петербургской губернии // MAP 20. – Санкт-Петербург, 1896. – Табл. V: 3.
- ⁵⁰ A 11971: 350.
- ⁵¹ *Redlich C.* Baltische vorgeschichtsfunde im Rheinlande// Mitteilungen aus der Livlandischen Geschichte. – Rīga, 1939. – Bd. 1, Heft 3. – Taf. 2: 3. Par atradumu vietas identifikāciju sk.: *Spirģis R.* Skandināvu bruņrupuču saktas Daugavas lejtecē .. – 35., 36. lpp. 20. atsauce.
- ⁵² V. Ģintera izrakumu 1. kaps (A 9600: 7).
- ⁵³ Savrupatradums (Latviešu kultūra senatnē. – Rīga, 1937. – XLII tab.: 1; Zemgaļi senatnē. Žiemgaliai senovėje. – Rīga, 2003. – Att. 60. lpp.).
- ⁵⁴ Savrupatradumi (A 4312; A 4328).
- ⁵⁵ M. Atgāža izrakumu 80. kaps (Latvijas PSR arheoloģija. – 212. lpp., 129. att.).
- ⁵⁶ K. Boja izrakumu 22. kaps (*Boi C.* Bericht über Ausgrabungen auf dem Kronsgute Zeemalden in Kurland. – Mitau, 1896. – Taf. VIII: 22a).
- ⁵⁷ M. Atgāža izrakumu 9. un 82. kaps.
- ⁵⁸ Savrupatradums (RK. – Taf. 11: 15; *Šnore R.* Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. – XXII tab.: 4).
- ⁵⁹ *Spirģis R.* Daugavas lībiešu važturi 10.–14. gadsimtā. – 159. lpp.
- ⁶⁰ *Zariņa A.* Senākās ziņas par lībiešu apģērbu // Lībieši: Rakstu krājums. – Rīga, 1994. – 63. lpp.
- ⁶¹ *Spirģis R.* Daugavas lībiešu važturi 10.–14. gadsimtā. – 159. lpp.

Tabula

Daugavas lībiešu važīņu sadalītāju atradumi

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa nr.	Inventāra nr.	Bruņrupuču saktas tips		Sadalītāja variants	Garums, mm		Platums, mm	Caurumi galu paplašinājumos	Caurumi galu apakšā	Ornaments	Piezīmes
					Važtura tips								
1	Doles Vampenieši I	162	VI 124: 1723	1a1	3a1	a1	92	38	1	1	lš		
2	Doles Vampenieši I	104	VI 124: 1055	1a1	3a5	a1	87	35	1	1	lš		
3	Doles Vampenieši I	104	VI 124: 1055	1a1	3a5	a1	87	35	1	1	lš		
4	Skrīveru Lielrutuļi	1	A 7109: 9	–	3a3	a1	86	35	1	2+3	lp		
5	Skrīveru Lielrutuļi	1	A 7109: 9	–	3a3	a1	?	?	2+?	2	lp	f	
6	Doles Rauši	25	VI 146: 155	2c1	3b4	a2	93	35	2	1	kg		
7	Doles Rauši	25	VI 146: 155	–	3b4	a2	93	35	2+1	1	kg		
8	Salaspils Laukskola	83	VI 128: 785	P37:3	3a5	a2	87	38	2	1	ps		
9	Salaspils Laukskola	83	VI 128: 785	P37:3	3a5	a2	87	38	2	1	ps		
10	Doles Vampenieši I	160	VI 124: 1709	?	–	a2	?	38	2	1	šs	f	
11	Salaspils Laukskola	296	VI 128: 3350	–	3a?	a2	?	36	1	1	šs	f	
12	Salaspils Laukskola	309	VI 128: 3496	2a2	3a3	a2	85	34	2	2	š	b	
13	Salaspils Laukskola	309	VI 128: 3503	2a2	–	a2?	?	?	?	?	?	b	
14	Salaspils Laukskola	506	VI 128: 7508	2b1	3a4	a2	82	35	1	2	šx		
15	Salaspils Laukskola	506	VI 128: 7508	2b1	3a4	a2	?	?	1	2	šx	b	
16	Ikšķiles Zariņi	2	VI 152: 14	–	–	a2	?	33	1	2	šx	b	
17	Aizkraukle	s.a.	RLB 231	5b1	3a4	a2	81	31	1	2	šx		
18	Aizkraukle	s.a.	RLB 231	5a2	3a4	a2	81	31	1	2	šx		
19	Salaspils Lipšu ciems		VI 185	–	–	a2			2	1		f	

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa nr.	Inventāra nr.	Brunrupču saktas tips	Vāžtura tips	Sadalītāja variants	Garums, mm	Platums, mm	Caurumi galu paplašinājumos	Caurumi galu apakšā	Ornaments	Piezīmes
20	Ikšķiles Zariņi	36	VI 152: 284	2c1	3b5	a2	83	33	2	2+1	šz	o
21	Ikšķiles Zariņi	36	VI 152: 284	-	3b5	a2/b1	82	32	2	2+1	g	l
22	Aizkraukle	s.a.	RDM I 2195	-	3b5	a2/b1	87	36	2	1	šs	
23	Aizkraukle	s.a.	RDM I 2195	-	3b5	a2/b1	87	37	2	1	šsx	ab
24	Aizkraukle	s.a.	RDM I 678	-	-	b1	96	39	1	2	pk	
25	Aizkraukle	s.a.	RDM I 679	-	-	b1	94	40	1	2	pk	
26	Ogresgala Sermuļi	s.a.	VI 334: 3		3a4	b1	94	37	1	2	šv	
27	Ogresgala Sermuļi	s.a.	VI 334: 3	1c2	3a4	b1	92	37	1	2+1	šv	
28	Ikšķiles Zariņi	8	VI 152: 88	2d	3c2	b1			1	2	š	
29	Ikšķiles Zariņi	8	VI 152: 88	2d	3c2	b1	93	40	1	2	š	
30	Salaspils Laukskola	87	VI 128: 875	4b1	3b6	b1	86	38	2	2+1	gk	
31	Salaspils Laukskola	87	VI 128: 875	4b1	3b6	b1	84	37	2	2+1	gk	
32	Ikšķiles Zariņi	s.a.	VI 152: 12	-	-	b1	86	36	1+0	2	šs	
33	Salaspils Jaunzemji	s.a.	RDM I 962	-	3a4	b1	86	34	1+0	2	sp	
34	Salaspils Jaunzemji	s.a.	RDM I 962	-	3a4	b1	83	32	1+0	2	sp	
35	Salaspils Laukskola	94	VI 128: 948	2b1	3a5/c1	b1	85	36	1	2+1	šk	
36	Salaspils Laukskola	94	VI 128: 948	2b1	3a5/c1	b1	84	37	1+0	2+1	šk	
37	Aizkraukle	s.a.	RDM I 559	2d	3d	b1	77	34	1	2	tp	o
38	Aizkraukle	s.a.	RDM I 558	-	3d	b1	76	34	1	2	tp	o
39	Salaspils Mārtiņsalas ciems		VI 121: 2341	-	-	b1	? 35		1	2	sš	f
40	Aizkraukle	s.a.	MVFK 13001	2c1?	3a?	b1			1	2	k	
41	Aizkraukle	s.a.	MVFK 13001	2c1?	3a?	b1			1	2	k	
42	Salaspils Laukskola	561	VI 128: 7769	2c1	-	b2	89	37	1	2	g	
43	Salaspils Laukskola	561	VI 128: 7769	2c1	-	b2	89	37	1	2	g	
44	Ogresgala Lielpēči	s.a.	RDM 532	2c1	3c2	b2	87	37	1	2	g	
45	Ogresgala Lielpēči	s.a.	RDM 532	2c1	3c2	b2	87	37	1	2	g	
46	Aizkraukle	s.a.	RLB 230	2d	3b5	b2	87	36	1	2	g	
47	Aizkraukle	s.a.	RLB 230	2a3	3b5	b2	87	37	1	2	g	
48	Salaspils Laukskola	120	VI 128: 1206	P51 C1	3a3	b2	82	37	2	1	g	
49	Salaspils Laukskola	120	VI 128: 1206	P51 C1	3a3	b2	80	36	2	1	g	
50	Salaspils Laukskola	183	VI 128: 2102	4a1	3b3	b3	89	36	1	2	g	
51	Salaspils Laukskola	183	VI 128: 2102	4a1	3b3	b3	88	36	1	2	g	
52	Ikšķiles Tīnūži	s.a.	RDM I 1103	2d	3b4	c	86	38	1	2	šgs	
53	Ikšķiles Tīnūži	s.a.	RDM I 1103	-	3b4	c	89	39	1	2	šgs	
54	Salaspils Laukskola	80	VI 128: 739	2c1	3b3	d	85	38	1	2	g	
55	Salaspils Laukskola	80	VI 128: 739	2c1	3b3	d	84	37	1	2	g	
56	Salaspils Laukskola	74	VI 128: 409	2a3	3b3	d	84	40	1	2	g	
57	Salaspils Laukskola	74	VI 128: 409	2a3	3b3	d	81	40	1	2	g	
58	Aizkraukle	s.a.	RDM I 2193	2c1	3c2	d	81	35	1	2	p	
59	Aizkraukle	s.a.	RDM I 2193	2c1	3c2	d	81	35	1	2	p	

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa nr.	Inventāra nr.	Brūņrupuču saktas tips	Vāztura tips	Sadalītāja variants	Garums, mm	Platums, mm	Caurumi galu paplašinājumos	Caurumi galu apakšā	Ornaments	Piezīmes
60	Salaspils Laukskola	495	VI 128: 7430	2b2	-	d	? 40	1	2	×	vf	
61	Salaspils Laukskola	495	VI 128: 7430	2b2	-	d	? 38	1	2	×	vf	
62	Aizkraukle	s.a.	BM52.3-29.129	5a2	3e1	e		1	-	lt		
63	Aizkraukle	s.a.	BM52.3-29.129	5a2	3e1	e		1	-	lt		

Pašlaik konservēšanā, ekspozīcijās esošo vai citu iemeslu dēļ nepieejamo sadalītāju parametri tabulā ir nepilnīgi, ailītes ar trūkstošiem datiem šiem sadalītājiem nav aizpildītas. ? – attiecīgais rādītājs bojājumu dēļ sadalītājam nav nosakāms.

Kapa nr.: s.a. – savrupatradums.

Inventāra nr.: VI, RDM, RLB – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas kolekciju šifri, MVFK – Aizvēstures un agrās vēstures muzejs Ķelnē, BM – Britu muzejs Londonā.

Brūņrupuču saktas tips: ja vāzturnis iegūts vāzturnotā ar skandināvu brūņrupuču saktām, tad saktas tips dots pēc J. Petersena, uz ko norāda lielais P burts ar skaitli, savrupatradumiem šī ailīte nav aizpildīta.

Caurumi galu paplašinājumos: + – sadalītāja galu paplašinājumos caurumu skaits ir atšķirīgs.

Caurumi galu apakšā: + – sadalītāja gala sānos caurumu skaits ir atšķirīgs.

Ornaments: l – liets, š – štancēts svītru līniju ornaments, k – koncentriski apli, s – štancētas saulītes, z – zvaigznes, x – iekalts krusts vai ugunskrusts, g – divas iegravētas paralēlo svītru līnijas, p – štancētas punktu puansonu līnijas, t – punktētu trīsstūrīšu rindas.

Piezīmes: b – bojāts, o – ornaments otrā pusē, f – fragments, l – lējuma brāķis, a – auduma nospiedums otrā pusē, v – izmantots vāzturna vietā.

Roberts Spirģis

ZWISCHENGLIEDER DES BRUSTGEHÄNGES DER DAUGAVA-LIVEN IM 10.–12. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Im Brustgehänge der Daugava-Liven spielten die Zwischenglieder eine wesentliche Rolle – mit ihrer Hilfe wurden die vielen Reihen der Ketten voneinander getrennt, damit sie im Schmuck nicht zusammenfallen. Die Zwischenglieder sind ihrer Form nach recht einheitlich und grossenteils vertreten sie nur einen Typ. Im vorliegenden Beitrag werden 63 Zwischenglieder besichtigt – die länglichen mit zackigen Seiten. In einem Brustgehänge werden zwei Zwischenglieder eingefasst und meistens 85–135 mm unter den Kettenträgern befestigt. Beide Zwischenglieder sind gewöhnlich mit einer Kette verbunden, manchmal sind an den Zwischengliedern auch Anhänger befestigt. Man kann die Zwischenglieder in fünf Varianten einteilen, die sich voneinander mit den Motiven des durchbrochenen Ornaments (Rhombus, Kreis, Viereck, Winkel) unterscheiden oder keine dekorative Öffnungen haben (Abb. 1). Ausser dem besprochenen müssen noch zwei Stücke der viereckigen Zwischenglieder mit Ösen an den Seiten erwähnt werden, die für das Gebiet am Unterlauf der Daugava uncharakteristisch sind und für Importware gehalten werden.

Die Variante a – mit Ornamenten aus durchbrochenen Rhomben – ist mit 18 Funden der livischen Zwischenglieder vertreten (Abb. 1: a). Stücke mit gegossenem Ornament werden zur Untergruppe a₁ (Abb. 2), doch jene ohne Spiralenmotiv an den Enden – zur Untergruppe a₂ gezählt (Abb. 3). Zur Variante b gehören 26 Zwischenglieder mit Ornamenten aus durchbrochenen runden Kreisen (Abb. 4, 5), die nach Größe der Kreise in drei Untergruppen aufgeteilt werden: b₁ – mit dem grösseren Durchmesser (4–5 mm), b₂ – mit 2–3 mm, b₃ – mit grossen als auch kleinen Kreisen. Die Stücke der Untergruppe b₁ sind zusätzlich mit gestanzten punktierten Ornamenten dekoriert, während b₂ und b₃ charakteristische Muster aus zwei parallelen Reihen graviert Streifen aufweisen. Man konnte feststellen, dass die Zwischenglieder der Variante b aus der Variante a entstanden sind, weil drei Übergangsformen der Untergruppen a₂/b₁ vorhanden sind (Abb. 6). Zur Variante c wird ein Paar der Zwischenglieder mit rechteckigen Öffnungen gezählt (Abb. 7). Ebenso wie die Untergruppe b₃ haben auch

die Stücke der Variante c je eine grosse runde Öffnung an den Enden. Zur Variante d gehören 4 Paare der Zwischenglieder, die unweit von den Enden zwei winklige Öffnungen haben (Abb. 8, 9). Grossenteils werden die Ketten in den unteren Öffnungen des Zwischengliedes befestigt, doch die Stücke der Variante d haben 9 speziell gebildete Öffnungen an den zackigen Seiten. Zum Dekorieren der Oberfläche wurden sowohl gravierte als auch gestanzte Linien der Streifen oder Punktierungen verwendet. Zur Variante e gehört ein Paar der Zwischenglieder ohne dekorative Öffnungen (Abb. 1: e). Diese Stücke sind mit dem Dreieck-Ornament aus gestanzten Punkten dekoriert, aber an den Seiten befinden sich 9 Öffnungen zum Anhängen der Ketten, die zusammen mit dem ganzen Zwischenglied gegossen sind.

Den früheren Zwischengliedern der Untergruppe a_1 begegnet man nur zusammen mit den ältesten Schildkrötenfibeln der Variante $1a_1$. Sie werden in das letzte Jahrzehnt des 10. Jahrhunderts oder um die Jahrtausendwende datiert (Abb. 10). Zwischenglieder der Untergruppe a_2 mit den Rhomben kamen in der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts auf und wurden das ganze 11. Jahrhundert über verwendet. Zwischenglieder der Variante b waren am verbreitetsten. Die Untergruppe b_1 ist die ältere und kam um die Mitte des 11. Jahrhunderts auf. Um diese Zeit begann man auch die Stücke der Untergruppe b_2 anzufertigen. Die Blütezeit der Stücken der Untergruppen b_1 und b_2 ist die zweite Hälfte des 11. Jahrhunderts und die erste Hälfte des 12. Jahrhunderts. Aber die Untergruppe b_3 ist später – Ende des 11. Jahrhunderts – entstanden. Das unikale Paar der Zwischenglieder der Variante c stammt aus der ersten Hälfte des 12. Jahrhunderts. Die Variante d wird in die zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts und die erste Hälfte des 12. Jahrhunderts datiert. Die Zwischenglieder der Variante e sind als letzte aufgekomen und man kann sie in die zweite Hälfte des 12. Jahrhunderts datieren.

Ausser auf dem von den Daugava-Liven bewohnten Territorium wurden einzelne Zwischenglieder auch am Unterlauf der Gauja, im Territorium der alten

Metsepole und an der Daugava in Latgale gefunden (Abb. 11). Alle diese Funde zeichnen das von Liven bewohnte Territorium ein oder zeugen von ihren Aktivitäten längs der Wasserstrasse der Daugava. Doch zur Erklärung der Entstehung der livischen länglich rechteckigen Zwischenglieder muss man die ähnlichen – aber typologisch älteren – Funde aus Finnland in Betracht ziehen (Abb. 12), die auf die Entstehung der livischen Zwischenglieder als finnischen Ursprungs hinweisen. Die flachen Spiralen und zackigen Seiten der älteren Zwischenglieder erinnern an die Symbolik des Meeres.

Im Territorium der Daugava-Liven wurden zwei Fälle festgestellt, wo viereckige Zwischenglieder mit Ösen an den Seiten im unteren Teil der Ketten befestigt sind (Abb. 13). Ein Brustgehänge im ursprünglichen Satz, wobei dieses Zwischenglied mit 4 Ösen in die zweite Hälfte des 12. Jahrhunderts datieren werden kann. Es bleiben aber Zweifel, ob der zweite Satz mit dem vierkantigen Zwischenglied mit acht Ösen ursprünglich zusammengesetzt worden ist, weshalb er schwer zu datieren ist. Auf dem Territorium Lettlands begegnet man den vierkantigen Zwischengliedern mit acht Ösen nur am Unterlauf der Daugava und Gauja. Sie zeugen von Kontakten mit Estland, wo sie im 12.–13. Jahrhundert im Brustgehänge mit Kreuznadeln verwendet wurden. Doch die vierkantigen Zwischenglieder mit vier Ösen stammen aus Semgallen.

Als das Brustgehänge der Liven mit den Zwischengliedern bereichert wurde, entstand ein besonders reicher Schmuck. Aus der Zeit von Anfang des 11. bis Mitte des 12. Jahrhunderts wurden Zwischenglieder nur in 22,4% der am Unterlauf der Daugava gefundenen livischen Brustgehänge mit Schildkrötenfibeln gefunden. Deshalb kann gefolgert werden, dass die Verwendung der Zwischenglieder im Brustgehänge von einer hohen sozialen Stellung in der Gesellschaft zeugt. Im 12. Jahrhundert verlor das livische Brustgehänge allmählich seinen Reichtum, immer weniger Ketten wurden angehängt und auf Bestandteile verzichtet. In der Folgezeit – im 13. Jahrhundert – begegnet man keinen Zwischengliedern mehr.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1. Varianten der livischen Zwischenglieder
 Abb. 2. Zwischenglied der Untergruppe a_1 aus dem Grab 104 des Gräberfeldes Vampenieši I auf der Insel Dole
 Abb. 3. Ornamente der Zwischenglieder der Untergruppe a_2
 Abb. 4. Zwischenglieder der Untergruppe b_1
 Abb. 5. Zwischenglieder der Untergruppe b_2 und b_3
 Abb. 6. Zwischenglieder der Untergruppe a_2/b_1 aus dem Gräberfeld Aizkraukle
 Abb. 7. Zwischenglied der Variante c aus dem Gräberfeld Tinūži bei Ikšķile

- Abb. 8. Zwischenglied der Variante d aus dem Grab 74 des Gräberfeldes Laukskola bei Salaspils
 Abb. 9. Livisches Brustgehänge mit den Zwischengliedern der Variante d an Stelle der Kettenträger aus dem Grab 495 des Gräberfeldes Laukskola bei Salaspils
 Abb. 10. Entwicklung der livischen Zwischenglieder im 10.–12. Jahrhundert
 Abb. 11. Verbreitung der Zwischenglieder
 Abb. 12. Zwischenglieder aus Finnland
 Abb. 13. Viereckige Zwischenglieder mit Ösen zum Anhängen der Ketten

Dagnija Svarāne

SĀRAJU SENKAPU TAUSIJAS TEHNIKĀ SUDRABOTIE DZELZS SIKSNU UN JOSTU SADALĪTĀJI, APKALUMI, PIEKARIŅI UN SPRĀDZES

Autore jau publicējusi divus rakstus sērijā par tausijas tehnikā sudrabotām dzelzs senlietām.¹ Pirmais veltīts rotaslietām, detalizēti analizējot tausijas tehnoģiju un eksperimentāli pierādot iespēju piekalt pie īpaši sagatavota dzelzs pamatmetāla augstas proves sudraba stieplītes, vajadzības gadījumā tās ar periodisku karsēšanu un kalšanu izlīdzinot par vizuāli vienlaidu plāksnīti. Rakstā dota arī galvenā literatūra par tausijas tehnoloģiju.

Otrajā pētījumā par Talsu Vilikumuižas ezerā atrastām zirglietām noteikts šo senlietu lietojums un rekonstruēts tausijas tehnikā darinātais ornaments.

Šī raksta uzdevums ir turpināt analizēt kuršu meistaru kalto, tausijas tehnikā sudraboto dzelzs siksnu sadalītāju, apkalumu, sprādžu un piekariņu daudzveidību un izplatību, iespēju robežās rekonstruējot daļēji norūsējušo vai uguns liesmās izkusušo ornamentu.

Atradumiem bagātīti un labi datējamie Sāraju senkapi atrodas Talsu rajona Lībagu pagastā, Rīgas–Ventspils šosejas kreisajā pusē, apmēram 10 km attālumā no Talsiem. Kapulaukā 1989. un 1990. gadā arheologa Jāņa Asara vadībā notika arheoloģiskā izpēte, kopumā atsedzot 46 kuršu ugunskapus.² Pētījumam nozīmīgi ir arī 1986. gadā, pārstaigājot arumus, iegūtie savrupatradumi no kāda postīta vīrieša apbedījuma.³ Apbedījumi pēc daudzveidīgajām senlietām – zobeniem, šķēpu galiem, zobena maksts gala apkalumiem, bruņucepures u.c. ir visai precīzi datējami ar 12. gs. – 13. gs. vidu.⁴

Šajā rakstā analizētas 60 senlietas, kas glabājas Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā (LNVM). Lielākajai daļai senlietu kādreizējais ornaments konstatējams vienīgi pēc tā nospieduma, piekusušām sudraba lodītēm vai iegravētām tausijas gropēm, tikai uz dažiem priekšmetiem daļēji saglabāties sudraba rotājums.

Senlietas pēc formas un lietojuma iedalāmas 11 grupās:

- 1) siksnu sprādzes;
- 2) nelieli, apaļi jostu sadalītāji;
- 3) lieli, apaļi segļu krūšu siksnu sadalītāji – vairogveida ripas, kurās ievērti divi vai trīs taisnstūrajni vai trapecveida siksnu gala apkalumi;

4) gareni, ažūri siksnu gala apkalumi ar divās daļās šķeltu galu;

5) trīsdaļīgi siksnu gala apkalumi, kas sastāv no divām garenām plāksnītēm ar galā piestiprinātu ažūru dekoratīvu apkalumu;

6) apkalumi ar viļņveidā robotām malām;

7) apkalumi ar trīsstūrveidā jeb zāgveidā robotu apakšmalu;

8) apkalumi ar nesimetriski ieapaļi robotām malām;

9) krustveida apkalumi;

10) apkalumi ar taisnstūrveidā robotām malām;

11) piekariņi.

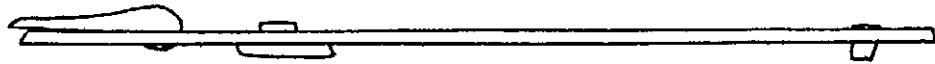
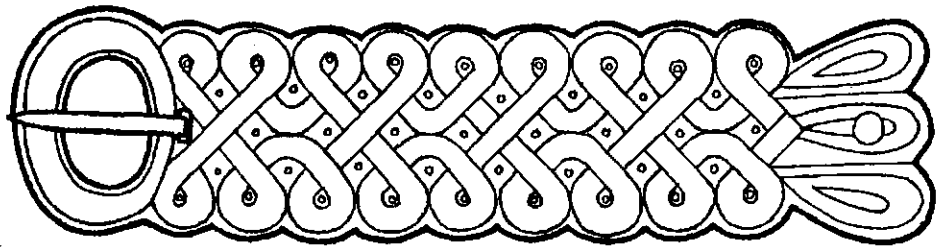
SENLIETU GRUPU APRAKSTS

Pirmo grupu veido četras dekoratīvas siksnu sprādzes.

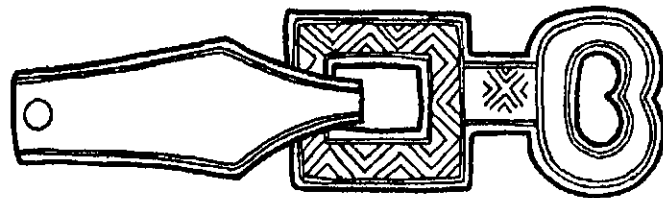
Pirmā atrasta 15. kapā – postītā vīriešu dubultapbedījumā.⁵ Sprādzes kopgarums ir 51 mm, tā ir veidota no trim daļām. Sprādzes priekšpuse ir ovāla, ar ieliekumu vidusdaļā un lunulas veida caurlauzumu, aizmugures daļu veido 25 × 25 mm liels taisnstūris ar tādas pašas formas 7 × 11 mm lielu atvērumu centrā. Abas sprādzes daļas kā laipiņa savieno 9 × 10 mm liels taisnstūris. Sprādzei paredzētā siksna bija apmēram 13 mm plata. Sprādzes aizmugurē ir ievērts izstiepta romba veida apkalums, ar kuru tā bija piestiprināta pie ādas siksna (1. att.: 2).

Sprādzes aizmugure un savienojuma laipiņa bija ornamentēta ar jumtiņu un krustiņu ornamentu. Pārējai sprādzes daļai un rombveida apkalumam izsekojamas vienīgi sudraba stieples pēdas gar ārmalu.

Kapa inventārā atrodas viens, domājams, pie siksna ar apskatāmo sprādzi agrāk piestiprināts dzelzs apkalums ar sudrabošanas pēdām, tā izmēri: garums 44 mm, platums 10 mm, biezums 0,7 mm.⁶ Apkalumam ir ieapaļi jeb viļņveidā robotas malas. Tā kādreizējo ornamentu veidoja krustotas lentes, kas apņēma vienā rindā citu aiz cita izkārtotus iedobumus. Šī veida apkalumi kopā ar līdzīgiem atradumiem sīkāk tiks analizēti turpmāk.

1

2

1. att. Jostas sprādzes: 1 – savrupatradums, inv. nr. A 12816: 410; 2 – 15. kaps, inv. nr. A 12820: 34

Divas Sāraju kapulauka sprādzes pieskaitāmas viengabala sprādzēm, kuras kopā ar apkalumu veido vienotu veselumu.⁷ Apkaluma daļa ir garena taisnstūrveida plāksnīte ar robotām malām.

Vienai no tām – savrupatradumam⁸ ir ovāla priekšpuse, kuras apkalums ir ar lokveidā robotām malām (1. att.: 1). Sprādzes noslēgumu veido figurāls izvirzījums, kas atgādina trīs ziedlapiņas. Sprādzes kopgarums ir 123 mm, platums 27 mm, biezums 3 mm. Sprādzē bija paredzēts ievērt apmēram 15 mm platu siksnu.

Uz sprādzes uguns iedarbības rezultātā vietām izveidojusies t.s. uguns patina. Pateicoties tai, ir iespējams rekonstruēt sprādzes kādreizējo ornamentu, kas veidots no īpatnēji izkārtotām krustotām lentēm.⁹ Līdzīgs ornaments vēl ir sastopams Igaunijā, Sāremā salā.¹⁰ Vietās, kur uguns patinas nav, sprādzes virsma ir sarūsējusi un grubuļaina.

Otra viengabala siksna sprādze ir atrasta 2. vīrieša ugunskapā. Sprādzes un apkaluma kopgarums – 52 mm, apkaluma garums – 32 mm, platums – 24 mm, sprādzes garums – 20 mm, pašreizējais platums – 20 mm, agrākais – apmēram 26 mm, biezums – 4 mm.¹¹ Sprādzes priekšpuse ar aizkabināmo adatiņu

bija četrstūra. Viena sprādzes puse nolūzusi. Sprādzes priekšpusei ar funkcionālo daļu seko dekoratīvā, kurai izkaltas viļņotas malas un trijstūrveida noslēgums. Senlieta ir sarūsējusi un slikti saglabājusies, bet, spriežot pēc līdzīgiem šādas formas izstrādājumiem, uz tās varēja būt sudraba rotājums.

Ceturtajai sprādzī – savrupatradumam ir vienkārša četrstūra rāmja forma. Tās izmēri: garums 47 mm, platums 26 mm, biezums 2 mm.¹² Sprādzes aizmugurē izkalta dekoratīva ripa, uz kuras kādreiz bijusi rozete. Rāmim vidū ir šķērsis, pie kura piestiprināta adatiņa. Sprādze, kurā varēja ievērt 10 mm platu siksnu, bijusi sudrabota. Pilnībā ornaments nav rekonstruējams.

Agrajos viduslaikos dažādu siksnu sprādžu bija ļoti daudz. Greznākās sprādzes mēdza darināt no bronzas, dzelzs sprādzes parasti ir izteikti vienkāršas. Analogiska sudrabota viengabala dzelzs sprādze atrasta Talsu Vilkmuižas ezerā.¹³ Šādas sprādzes iegūtas arī Pasilciema kapulaukā,¹⁴ Mārtiņsalas pilsdrupās.¹⁵ Ar sudrabu tausijas tehnikā izrotātas viengabala dzelzs sprādzes atrod reti, tās lietotas vēl 14.–15. gadsimtā. Masīva un plata dzelzs sprādze, gar malām izrotāta ar kādreiz sudrabotām lunulām, atrasta

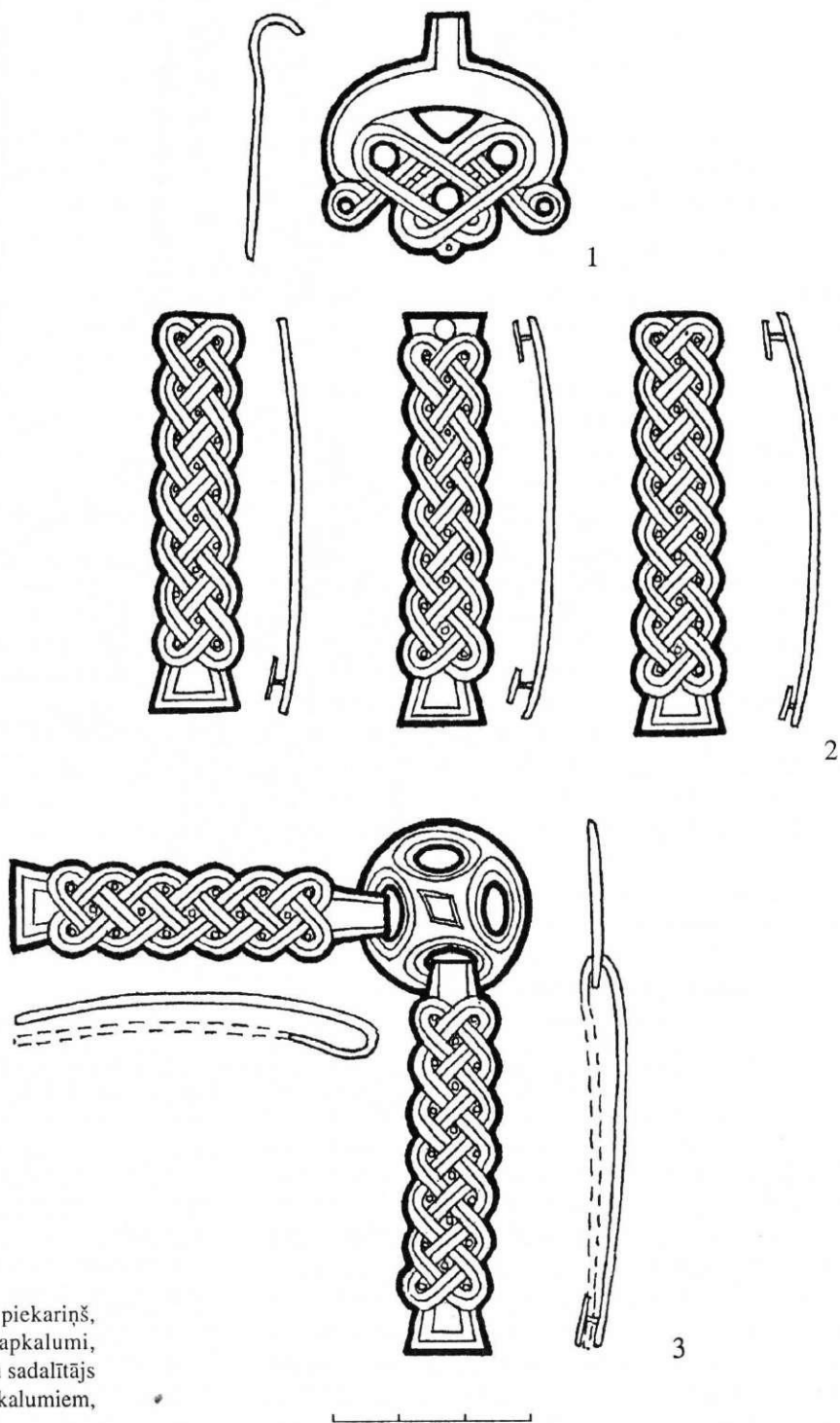
Talsu Vilcumuižas ezerā.¹⁶ Ļoti grezni izstrādāta un labi saglabājusies sprādze ar apkalumu konstatēta Puzes Lejaskroga kapsētas 53. kapā.¹⁷

Analizēto sprādžu lietojums ir universāls – tās varēja izmantot gan apģērba jostām, gan zirglietām – kā iemauktu, seglu vai iejūga dekoratīvu elementu.

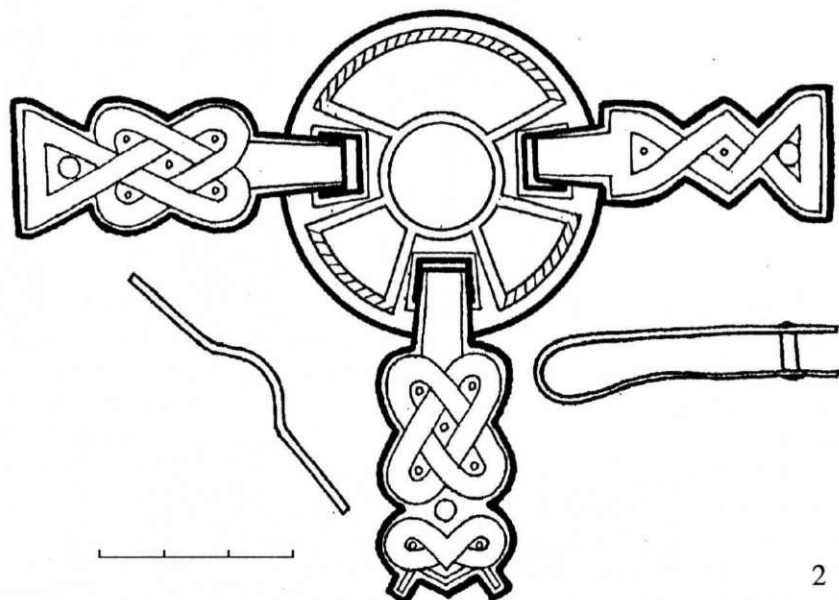
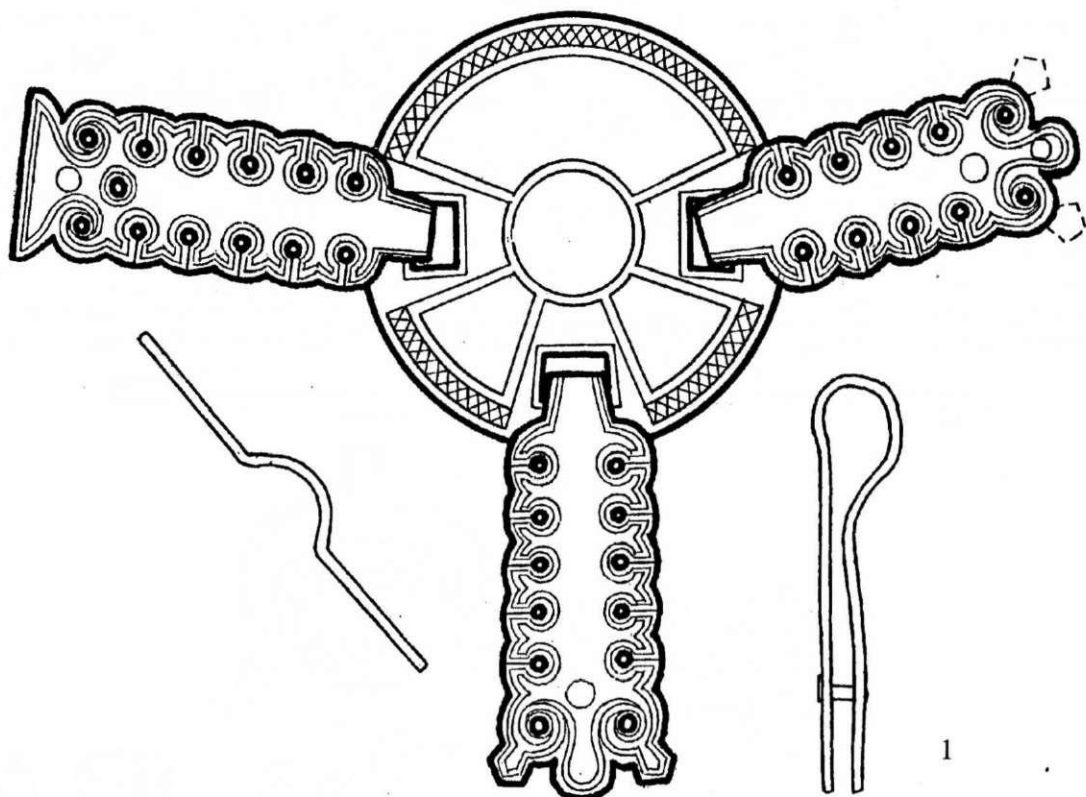
Otro grupu veido **nelieli, apaļi jostu sadalītāji**, kuros ievērti siksnu gala apkalumi.

Šai grupā no Sāraju senkapiem ietilpst divas senlietas. Pirmā no tām – smalki izstrādāts sadalītājs atrasts 41. vīrieša kapā.¹⁸ Tā diametrs 23 mm, biezums 2,5 mm.

No sadalītāja saglabājušās apmēram divas trešdaļas. Tam bijuši četri ovāli caurlauzumi. Vienā ievērtis siksnas gala apkalums, pretējās pusēs apkalums atdalījies. To garums – 58 mm, platums – 1,3 mm. Divi caurlauzumi veseli, diviem ārmalas izlūzušas. Sudraba ornamenti veidoti atbilstoši tausijas tehnikas tradīcijām. Priekšmeta virsma pārklāta ar sudraba plāksnīti, atstājot tumšas dzelzs līnijas gar caurlauzumiem. Sadalītāja centrā līdzīgi izveidota romba dubultkontūra. Gala apkalumiem bijis krustoto lenšu ornamenti, kas apņēmis trīs rindās izkārtotus iedobumus (2. att.: 3).

2. att. 41. kapa senlietas: 1 – lunula – piekariņš, inv. nr. A 12820: 469; 2 – siksnu apkalumi, inv. nr. A 12820: 466; 3 – apaļš siksnu sadalītājs ar tajā ievērtiem diviem siksnu gala apkalumiem, inv. nr. A 12820: 466

3. att. Seglu krūšu siksnu vairogveida sadalītāji ar tajos ievērtajiem siksnu gala apkalumiem: 1 – 30. kaps, inv. nr. A 12820: 216; 2 – 21. kaps, inv. nr. A 12820: 98

Domājams, ka šis sadalītājs bijis izmantots apgērba jostai, jo kapa inventārā ir vēl divi salīdzinoši lieli bronzas siksnu sadalītāji (Ø 38 mm), kas zirgu seglojumam bija noderīgāki.

Sadalītājs apbedījumā atrasts kopā ar vairākiem stilistiski saderīgiem sudrabetiem priekšmetiem – diviem jau minētajiem siksnu gala apkalumiem, trīs apkalumiem, kas ar divām kniedēm bija piestiprināti pie siksnas (2. att.: 2), lunulu – piekariņu (2. att.: 1)

un zobenu ar greznu rokturi. Faktiski puse no kapa inventāra kaltajiem dzelzs priekšmetiem bija izrotāta ar sudrabu.

Otrs nelielais sadalītājs iegūts kā savrupatradums. Tā diametrs 22 mm, biezums 1,6 mm. Šim sadalītājam ir trīs apaļi caurlauzumi (Ø 6,5 mm), kuros saglabājušies abi siksnu gala apkalumi.¹⁹ Viens apkalums vesels, otram noslēgums apdrupis. Veselā apkaluma garums 55 mm, platums 11 mm, biezums 2 mm. Sa-

dalītāja ripa vēl nav restaurēta, pēc rūsas notīrīšanas var atklāties ornamenta pēdas. Gala apkalumiem bijis vienkāršs krustoto lenšu ornamentals, kas appēmis citu aiz cita rindā izkārtotus iedobumus.

Abu sadalītāju gala apkalumiem garenās malas ir viļņoti robotas.

Senlietas nelieli izmēri, īpaši tās biezums, vedina domāt, ka tas ir karavīra jostas sadalītājs. Jāpiezīmē, ka sadalītāja diametrs nav galvenais rādītājs tā funkcijas noteikšanā. Sadalītāju ar diametru 20–30 mm varēja izmantot arī zirga iejūgā vai seglojumā. Lietuvā Pakalnišķu kapulauka 152. kapā – zirga apbedījumā atrasti divi līdzīga diametra, iespējams, tausijas tehnikā sudraborti dzelzs siksnu sadalītāji ar gala apkalumiem.²⁰

Trešā grupa ir senlietu komplekts – seglu krūšu siksnu vairogveida sadalītāji ar tajos ievērtajiem siksnu gala apkalumiem un vītām stienīšu važiņām. Šo komplektu veido vairogveida ripas ar sfērisku pacēlumu centrā un trīs taisnstūrveida caurlauzumiem, kuros ievērti divi vai trīs taisnstūrveida vai trapecveida siksnu gala apkalumi.

Sāraju kapulaukā atrasti 16 šādi vairogveida sadalītāji ar tajos ievērtiem siksnu gala apkalumiem, no tiem 14 iegūti astoņos piedevām bagātos vīriešu ugunskaļos, divi ir savrupatradumi.

Ar siksnu gala apkalumu aizmugurē esošās dakšveida mēlītes palīdzību ādas siksna tika piestiprināta pie dzelzs ripas.

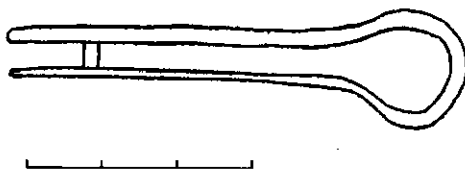
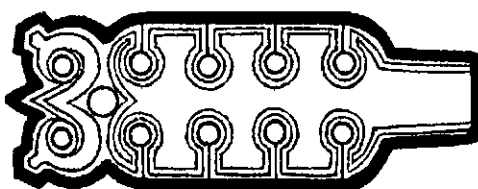
2., 9., 21., 27., 37. kapā līdzdots pa vienam sadalītājam, 36. kapā – divi, 10. kapā – trīs, bet 30. kapā – dubultapbedījumā – četri šī veida senlietu komplekti.

Ripu diametrs variējas 47–72 mm robežās, siksnu gala apkalumu izmēri iedalāmi trīs kategorijās: a) nelieli – 38–50 mm garumā, 21–23 mm platumā; b) biežāk sastopamie, vidēja lieluma – 50–69 mm garumā, 19–27 mm platumā; c) lieli – 93–101 mm garumā, 33–35 mm platumā. Biezums – vidēji 2–3 mm, stienīšu važiņu kopgarums – 220–230 mm.

Sāraju seglu siksnu sadalītāju gala apkalumi ir daudzveidīgāki nekā Talsu Vilkuuižas ezerā atrastie. Atsevišķos gadījumos tie ir ļoti krāšņi un labi saglabājušies, piemēram, 9. kapā, viens no 10. kapā atrastajiem, kā arī divi no 30. kapa sadalītājiem ar gala apkalumiem (3. att.: 1).

Divi – malējie siksnu apkalumi mēdz būt vienādi, bet trešais, uz leju vērsts, reizēm ir līdzīga lieluma,²¹ reizēm ir ievērojami lielāks.²² Apkalumiem parasti ir viļņveidā robotas malas,²³ retāk malas ir taisnas.²⁴ Vienā gadījumā – 21. kapā vienam no sānu apkalumiem sānu vidusdaļā robojums ir trīsstūrveida (3. att.: 2). Atšķiras arī galu noslēguma izveidojums – tas ir gan taisns,²⁵ gan trapecveida,²⁶ gan ar trīsdaļīgu veidojumu.

Trīsdaļīgajiem galu noslēgumiem ir vairāki paveidi. Pirmajam noslēguma centrā starp diviem pusapļiem ir šaurs trīsstūrveida izvirzījums, bet uz malējām ripām savukārt novietots īsāks un platāks miniatūrs trīsstūrveida izvirzījums (4. att.).²⁷ Otrajam

4. att. Siksna gala apkalums, 10. kapa, inv. nr. A 12816: 131

paveidam trīsdaļīgo noslēgumu veido trīs pusapļi, kuru malējās ripas kuplinātas gan ar līdzīgiem miniatūriem trīsstūrveida izvirzījumiem (3. att.: 1),²⁸ gan nelielām ripiņām.²⁹

21. kapa sadalītāja apakšējam apkalumam ir trīsdaļīgumā veidots oriģināls noslēgums – trīsstūris starp diviem miniatūriem kvadrātveida izvirzījumiem (3. att.: 2).

Vairogveida sadalītājiem ornamentals maz atšķiras. Daļai sadalītāju gar ārmalu ir josliņa no slipiem krustiņiem,³⁰ daļai tā nav bijusi vai nav saglabājusies. 9. kapa siksnu sadalītājam saskatāms sudrabojušs uz umbona, jādodomā, ka tāds bijis arī pārējiem. Šī paša kapa siksnu sadalītājam uz vairogveida ripas redzamas koncentriskas sudraba josliņas, kas mijas ar melnām dzelzs josliņām. Pārējiem siksnu sadalītājiem sudraba ornamentals ir nokūsis, un tas jārestaurē pēc analogijām un daļēji konstatējamām iegravētajām tausijas gropēm. Daļai sadalītāju ornamentals bijis līdzīgs 9. kapā konstatētajam, bet daļai, iespējams, ar sudrabu bijusi pārklāta visa ripa, bez koncentriskajām josliņām, līdzīgi kā tas ir Lietuvā Griezes³¹ un Rimmaisu kapulaukā³² atrastajiem analogiskajiem siksnu sadalītājiem, kuriem ar radiālām dzelzs un sudraba josliņām gar caurlauzumiem sudrabortais ripas loks sadalīts sešās daļās. Šis motīvs izmantots 30. kapa siksnu sadalītāja ornamentals rekonstrukcijā (3. att.: 1). Veršvu kapulaukā 8. zirgu kopapbedījumā analogiskiem priekšmetiem ornamentālās krustiņu joslas vietā gar ārmalu ir iekaltas daudzas mazas šķērsvītrīņas, tā panākot iekaltas savītas stieples iespaidu. Šī veida ornamentals izmantots 21. kapa siksnu sadalītāja ornamentals rekonstrukcijā (3. att.: 2). Starp Talsu Vilkuuižas ezerā atrastajām zirglietām ir analizēti 40 šādi sadalītāji un 21 atsevišķi atrasts analogisks siksnu gala apkalums.³³

Siksnu gala apkalumiem dominē divējāds ornamentals. Visbiežāk sastopamais ir krustoto lenšu ornamentals, kas izvietots ap trijās vai piecās rindās izkārtotām bedrītēm vai caurlauzumiem. Salīdzinājumam: šāds ornamentals visraksturīgākais uz Vilkuuižas ezera siksnu sadalītāju gala apkalumiem. Otrs ornamentals –

divās rindās izkārtoti aplīši vai caurlauzumi, no kuru centra atdalās divas īsas paralēlas līnijas (3. att.: 1; 4. att.), konstatēts uz 10. un 30. kapā līdzdotajiem pieciem vairogveida sadalītāju siksnu gala apkalumiem. Vilikumuižas ezerā šāds ornaments konstatēts tikai vienam apkalumam.³⁴ Jāpiezīmē, ka 30. kapa siksnu gala apkalumiem ornaments papildināts ar iekaltu stiepli, kas atkārtō ārmalas viļņveidīgo kontūru un apņēm caurlauzumus, panākot īpaši greznu iespaidu.

21. kapa siksnu sadalītājā ievērtajiem apkalumiem ir mazliet atšķirīgs ornaments. Vienam sānu un apakšējam apkalumam iekalto ornamentu veido piecus iedobumus aptveroši krustoti ovāli. Sānu apkalumam noslēgumā ir trīsstūris, bet apakšējam noslēgumā ir neparasti veidots iekalums – īpatnējs lunulas variants (3. att.: 2). Otram sānu apkalumam ornamentu veido krustotas lentes, kas veido rombu un divus trīsstūrus.

Pusei vairogveida ripu trešā gala apkaluma vietā ar savienotājriņķa palīdzību ir ievērtā vīto dzelzs stienīšu važiņa no trim locekļiņiem,³⁵ turklāt dažās ripās vienā caurlauzumā bijušas iestiprinātas pat divas važiņas. Piemēram, 36. kapā vienā no līdzdotajiem siksnu sadalītājā ievērtas divas analogiskas dzelzs stienīšu važiņas, kas katra sastāv no trīs savā starpā savienotiem vītājiem stienīšiem.³⁶ Atsevišķos gadījumos līdzās minētajai važiņai vienā no atvērumiem ievērts otrs līdzīgs dzelzs savienotājriņķis. Kapa inventārā reizēm atrastas divas analogiskas stienīšu važiņas vai vairāki atsevišķi to posmi.³⁷ Tas varētu nozīmēt, ka, lai sadalītāja piestiprinājums būtu drošāks, tas ar siksnām tika savienots ar vienu, reizēm divām dzelzs vīto stienīšu važiņām.

Jāpiezīmē, ka važiņa no vītiem dzelzs stienīšu locekļiņiem ne vienmēr ir saistāma ar vairogveida siksnu sadalītāju. Atsevišķos gadījumos vītie stienīši ir izmantoti zirga laužņiem, precīzāk – iemauktu dzelžiem; tādi atrasti Latgalē Kristapiņu kapulaukā,³⁸ kuršu apbedījumos Lietuvā Laivu kapulaukā³⁹ u.c.

Senlietu komplekts lietots kā zirga seglu krūšu siksnu sadalītājs.⁴⁰

Ceturto grupu veido **garenī, ažiuri siksnu gala apkalumi ar divās daļās šķeltu vienu galu**. Sāraju kapulaukā šo grupu pārstāv viens eksemplārs, kas atrasts 36. kapā, kurā līdztekus bagātīgam ieroču un zirglietu klāstam konstatēta arī bruņucepure. Apkalums sastāv no garenas plāksnītes, kurai vienā galā izkaltas ažiuras ripiņas, bet otrs gals ar iešķēlumu sadalīts divās mēlēs. Apakšpusē apkalumam ar trim kniedēm pievienota šaura divzaru dakšveida plāksnīte. Starp virsējo apkalumu un apakšējo plāksnīti bijusi iestiprināta ādas siksnā. Apkaluma garums ir 125 mm, platums 44 mm, biezums 3 mm. Pēc formas un ornamenta šis apkalums analogisks Talsu Vilikumuižas ezerā atrastajiem, kur zināmas sešas šī veida senlietas. Pētījumā par Vilkuužas ezera zirglietām publicēts šīs grupas senlietas attēls.⁴¹ Sāraju kapulauka apkalums pēc formas atšķiras tikai detaļās – tam ir nedaudz izstieptāka vidusdaļa. Formu raksturojošs elements ir pie vidusdaļas ažiurajām ripām piekaltas četras mazas lunulas (no

tām viena norūsējusi), kas vidējām ažiurajām ripām piešķir līdzību ar stilizētu dzīvnieka galvu. Virsma šiem apkalumiem rotāta ar spirālveida ornamentu tausijas tehnikā, kurā izmantoti apļveida vijumi, vidū atveidota salīdzinoši liela lunula ar ieritinātiem galiem, bet otrā galā taisnstūrainajām mēlītēm sānos ir veidoti robiņi vai iegriezumi.

Bez Sāraju senkapu eksemplāra vēl ir zināmi četri analogiski apkalumi no Piltenes Pasilciema. Viens no tiem atrodas LNVN un ir ļoti slikti saglabājies.⁴² Otrs apkalums glabājas Sanktpēterburgā, Valsts Ermitāžā, trešais – Maskavā, Valsts vēstures muzejā. Abi Krievijā esošie apkalumi ir pieejami tikai fotouzņēmumu kontaktkopijās.⁴³ Ceturtais apkaluma attēlu ir publicējis V. Sizovs 19. gadsimta beigās.⁴⁴ Latvijā ir zināmi 13 šīs grupas priekšmeti.

Ārpus Latvijas viena šīs grupas senlieta atrasta Lietuvā, kuršu apbedījumos Griezes kapulaukā (Mažeiku raj.),⁴⁵ bet otra Igaunijā – Vilandes Pehklimegi (*Pähklimegi*) pilskalnā.⁴⁶

Senlietai bija dekoratīva funkcija, un tā senatnē varēja rotāt zirga pieri.

Piekto grupu veido **trīsdalīgi siksnu gala apkalumi, kas sastāv no divām garenām plāksnītēm ar galā piestiprinātu ažiuru dekoratīvu apkalumu**. Sāraju kapulaukā tādi atrasti divi eksemplāri. Viens atrasts piedevām bagātājā 36. kapā, otrs iegūts kā savrupatradums. Apkaluma abām garenajām plāksnītēm galā izkalta atlocīta mēlīte, kas iestiprināta apakšā piekarinātās ažiurās dekoratīvās plāksnes caurlauzumos. Abu plāksnīšu augšgalā ir kniedes, ar kurām bija piestiprināta ādas siksnā. Priekšmetu kopgarums ir 118–129 mm, ažiurās plāksnītes ir 46–50,1 mm garas, 36–41 mm platas un 1–1,6 mm biezas, to taisnstūrveida caurlauzumi ir 6–6,5 × 3,5–4,9 mm lieli.

Piektās grupas senlietas apvieno konstruktīvais risinājums, bet atšķiras gan dekoratīvais gala noslēgums, gan mēlīšu izveidojums, ar kuru palīdzību apkalumi piestiprināti pie ādas siksnām. Šai grupai ir divas apakšgrupas – pirmā grezni modelēta un ornamentēta, otrās forma ir vienkāršāka. Sāraju kapulauka abi apkalumi pieder pie greznajiem izstrādājumiem. Atkarībā no ažiurās plāksnītes noslēguma izveidojuma izdalāmi četri paveidi, no kuriem Sāraju kapulaukā atrasti divi. 36. kapa apkalumam apakšdaļā karājusies ažiura plāksnīte, kuras dekoratīvais noslēgums izveidots kā divi ovāli ar lunulas veida caurlauzumiem. Katra ovāla vidusdaļā izkalts trīsstūrveida izvirzījums.

Pagaidām neinventarizētajam savrupatradumam – apkalumam no postīta vīrieša ugunska – dekoratīvo galu veido divi viens virs otra novietoti ovāli. Apakšējais ovāls nedaudz lielāks, augšējais – mazāks. No kādreizējā ornamenta maz kas saglabājies. Uz katra ovāla bija iekaltas četras bedrītes, ap kurām apļveidā izkārtotas ornamentālās sudraba josliņas. Jādomā, ka uz lielākā ovāla tās bija iekaltas lunulas veidā. Arī uz mazākā ovāla bija apļveida ornamenti. Pašā galā katra ovāla vidusdaļā izkalts trīsstūrveida izvirzījums, uz kura arī bija iekalta sudraba josliņa.⁴⁷ Senlietas attēlu publicējis J. Asaris.⁴⁸

Šīs grupas apkalumu garenās plāksnītes tiek veidotas divējādi. Pirmajam paveidam – 36. kapa apkalumam – vidusdaļā ir neliela iežmauga, bet savrupatradumam vidū izveidots četrdaļīgs pairesnīnājums.

36. kapa apkalumam ir zināmas analogijas Talsu Vilkumuižas ezerā,⁴⁹ Pasilciema kapulaukā⁵⁰ un Lietuvā jau pieminētajā Griezes kapulaukā,⁵¹ bet savrupatraduma dekoratīvajam noslēgumam ir unikāla forma.⁵²

Spriežot pēc apkaluma konstrukcijas, tas varēja rotāt zirga iemauktus siksnu krustošanās vietā pie ausīm.⁵³

Sesto grupu veido **gareni apkalumi ar ieapaļi jeb vilņveidā robotām malām**. Robojums ir simetriski izkārtots. Atrasti 15 šī veida apkalumi: vienpadsmit iegūti kapos (2. att.: 2; 6. att.: 1),⁵⁴ pārējie – kā savrupatradumi.⁵⁵ Četri eksemplāri pēc formas un ornamenta ir analogiski parastajiem apkalumiem, bet pēc funkcijas tie ir siksnu gala apkalumi, kas pa diviem ievērti sadalītājos un pieminēti, aprakstot otrās grupas senlietas (2. att.: 3).⁵⁶ Apkalumi ir 32–60 mm gari, 11–20 mm plati, 1,5–2 mm biezi.⁵⁷ Vienā gadījumā apkalums sasniedz 114 mm garumu. Visiem apkalumiem metāla virsmā saglabājies nospiedums no taisijas tehnikā darinātā krustoto lenšu ornamenta, kas izkārtots ap trijās vai vienā rindā izkalti iedobumiem.

Lielākajai daļai šo senlietu ir saglabājušās divas kniedes, ar kurām tās bijušas piestiprinātas pie jostas vai iemauktu siksnas. Ar nelielajiem apkalumiem varēja izrotāt gan jostas, gan zirglietas. Vienīgi 30. kapā atrastais, 114 mm garais apkalums ar raksturīgu ieliekumu, visticamāk, ir piederīgs zirglietai.

Pēc savas funkcijas atsevišķi izdalāms 11. kapā atrastais apkalums, kuram vienā galā bijis izveidots āķis. Viens tā pielietojums varētu būt jostas aizdare, kas atgādina kopš 17. gs. izplatīto slenģeni. Lietuviešu apģērba rekonstrukcijās redzams, ka no analogiskiem apkalumiem – tikai ne ar āķiem, bet ar riņķiem galos – ir izveidotas važiņas, kurās iekārtots zobens.⁵⁸ Iespējams, ka karavīru jostu nēsāšanas veids zīmētajās rekonstrukcijās nav līdz galam atrisināts. Smagais zobens apģērba saturošo jostu vilka uz leju. Zobena piekārtšanai bija vēlama otra josta.

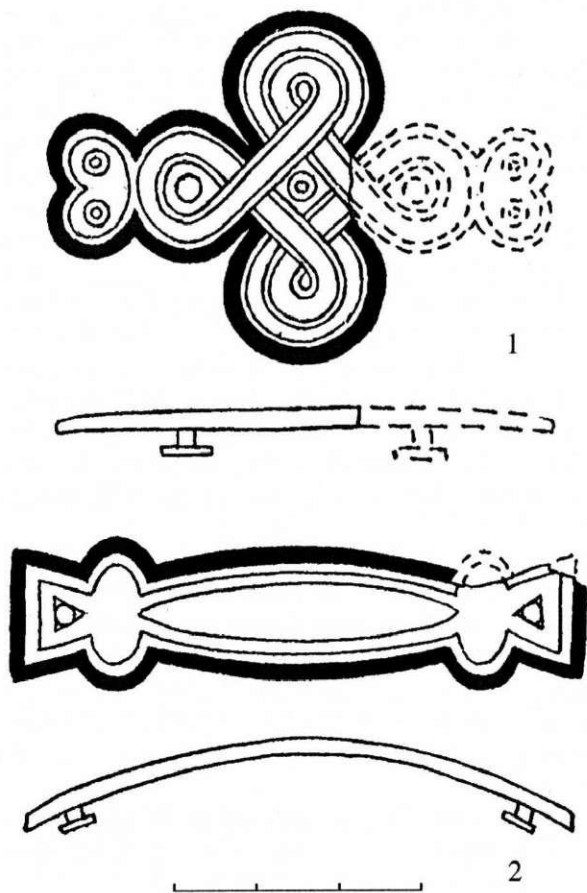
Līdzīgi apkalumi ar āķi vienā galā – pēc funkcijas, visticamāk, jostas aizdares – atrasti Tērvetes pilskalnā.⁵⁹

Septīto grupu veido **apkalumi ar trīsstūrveidā jeb zāgveidā robotu apakšmalu**. Sāraju kapulaukā atrasti 10 šādi eksemplāri. Četros kapos iegūti deviņi eksemplāri, viens ir savrupatradums.⁶⁰ Pēc izmēriem tos var sadalīt četros veidos. Pirmā veida apkalumi (3 eksemplāri) ir vidēja lieluma – 70–73 mm gari, 20–24 mm plati, 2,5–3 mm biezi. Tie iegūti 10. un 32. kapā un viens kā savrupatradums. Otrā veida apkalumi ir nedaudz lielāki – to garums 68–83 mm, platums 27–29 mm, biezums 1,5–2 mm. Tādi atrasti četri, visi 36. kapā. Trešie salīdzinājumā ar iepriekšējiem ir šauri un atstāj miniatūru iespaidu – to garums 70 mm, platums 10 mm, biezums 1,2 mm. Tādi atrasti

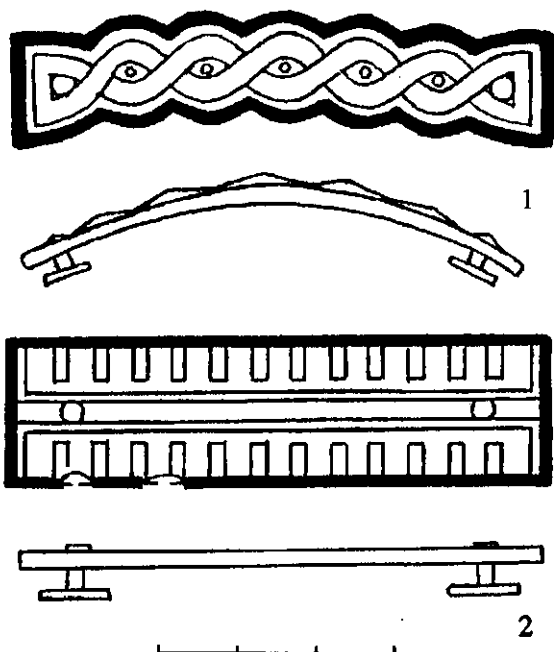
divi eksemplāri, arī 36. kapā. Ceturtā veida apkalums ir netipiski garš, turklāt liekts tāpat kā iepriekš minētais 30. kapā atrastais 6. grupas apkalums – tā garums ir 118 mm, platums 20 mm, biezums 2 mm.

Konstatējams, ka 10. kapa apkalumam gar augšmalu bijusi josliņa ar ornamentu taisijas tehnikā, ko veido slīpi krusti. Vislabāk sudrabojušs saglabājies uz 36. kapa šaurajiem apkalumiem, nedaudz uz šī paša kapa platajiem apkalumiem, kā arī uz 30. kapa garā un liektā apkaluma. Tas visiem līdzīgs – sudraba plāksnīte pārklājusi visu apkaluma virsmu. Ornaments papildināts ar sudraba un melnas dzelzs josliņām gar ārmalu, šādā veidā akcentējot arī trīsstūrveida robojumu.

Analogiski bronzas apkalumi Latvijā ir parasts atradums. Tos bija iecienījuši gan kurši, gan zemgaļi.⁶¹ Toties dzelzs zāgveida apkalumus Latvijā atrod retāk. Izņēmums ir Kurzeme. Analogiski septiņi šādi apkalumi iegūti Talsu Vilkumuižas ezerā. Jau minētajā pētījumā par šīs senvietas zirglietām publicēts septiņās grupas senlietas zīmējums.⁶² Virkne apkalumu atrasta Piltenes Pasilciema kapulaukā un glabājas Krievijas muzejos.⁶³ Sudrabetus dzelzs zāgveida apkalumus reizēm uziet arī Iļbiešu kapulaukos.⁶⁴ Trīs dzelzs zāgveida apkalumi ar restaurējamu sudraba ornamentu atrasti Mārtiņsalas pilī – viens eksemplārs A. Buholca 20. gs. sākuma izrakumos,⁶⁵ bet divi –

5. att. Siksnu apkalumi: 1 – 39. kaps, inv. nr. 12820: 401; 2 – 37. kaps, inv. nr. 12820: 358

6. att. Siksnu apkalumi: 1 – 16. kaps, inv. nr. A 12820: 42; 2 – 20. kaps, inv. nr. A 12820: 76

Ē. Mugurēviča vadītajos izrakumos 1968. gadā.⁶⁶ Ārpus Latvijas zāgveida apkalumi labi pazīstami Igaunijā, Sāremā salā.⁶⁷ Apkalumus varēja lietot gan jostu, gan zirglietu rotāšanai.

Astotā grupa – **apkalumi ar ieapaļi robotām malām un ovālu vidusdaļu**. Malu robojums ir neregulārs (nesimetrisks). Apkalumu gali izvirzīti trapecveidā. No šīs grupas atrastas trīs senlietas: viena – 14. kapā,⁶⁸ otra – 37. kapā,⁶⁹ trešā iegūta kā savrupatradums.⁷⁰ 37. kapa apkalums ir vesels, abiem pārējiem viens gals nolūzis (5. att.: 2). Veselā apkaluma garums ir 68 mm, platums 14 mm, biezums 2 mm.

No ornamenta saglabājies ļoti maz. Konstatējams, ka ar sudrabu tausijas tehnikā bijusi pārklāta vidusdaļa un gar ārmalu iekalta sudraba stieple.

Līdzīgas formas senlieta – tikai ne vienkāršs apkalums, ko ar divām kniedēm piestiprināja pie jostas, bet siksnas gala apkalums, kas tika piestiprināts ar šauru, garu strēmelti aizmugurē, atrasts Talsu Vilkumuižas ezerā.⁷¹

Latvijā zināmi šīs grupas senlietu lielāki un masīvāki paveidi. Viens tāds apkalums ir atrasts Sabiles senpilsētā, un tā rotāšanai izmantots ne tikai sudrabs, bet arī varš, kas līdz šim uz dzelzs apkalumiem ir vienīgais zināmais gadījums Latvijā.⁷² Līdzīgas formas, bet ievērojami lielāks un biežāks, tausijas tehnikā sudrabots dzelzs apkalums atrasts Tērvetes pilskalnā.⁷³

Spriežot pēc apkalumu izmēriem, Sāraju senkapu atradumi bija paredzēti jostu apkalšanai, bet Sabiles un Tērvetes apkalumi – zirglietu izrotāšanai.

Devīto grupu veido **krustveida apkalumi**. Sāraju kapulaukā atrasti četri eksemplāri: viens – 39. kapa inventārā, pārējie – savrupatradumi.⁷⁴ Savrupatradu-

mu izmēri: garums 37–39 mm, platums 35–39 mm, biezums 2,5–3 mm.

Savrupatradumi pēc formas atgādina krustadatas galvu. Vienai šīs grupas senlietai saglabājies ornamenta nospiedums – sudraba lentītes veido loku ap iedobumiem uz katras apkaluma ripas, centrā radot rombu.⁷⁵ Analizētajiem apkalumiem otrā pusē bijušas kniedes, kas apliecina to funkciju.

Neparastākais ir 39. kapā iegūtais apkalums. Tā sānos ir izveidots pagarinājums, katrā pusē piekaļot dubultripas (5. att.: 1). Saglabājusies tikai viena puse ar pagarinājumu. Otra puse nolūzusi. Apkaluma kopgarums ir bijis aptuveni 51 mm, saglabājies 32 mm garš fragments, kura platums – 35 mm, biezums – 2 mm.

Ornamenta nospiedums visumā ir līdzīgs jau aprakstītajam – krustotās lentes veido loku ripu vidusdaļā, bet apkaluma centrā – rombu. Atšķirība ir tā, ka krustotās lentes apņem nevis ripu vidusdaļā iekaltos iedobumus, bet reljefus izcilnīšus.

Atradumam ir neparasta forma, tam paralēles nav zināmas.

Šīs grupas senlietu pielietojums bija universāls – ar tām varēja apkalt gan zirglietu siksnas, gan jātnieku jostas.

Desmito grupu veido garenī apkalumi ar taisnstūrveidā robotām malām. Sāraju kapulaukā atrasti trīs šīs grupas apkalumi – pa vienam 20. un 36. kapā un viens savrupatradums (6. att.: 2).⁷⁶ To garums ir 60–78 mm, platums – 16–18 mm, biezums – 1,3–4 mm. Apkalumu grupai ir divi paveidi – pirmajam malu robojums ir izteikts (36. kapā), otrajam – robiņi ir tikai iezīmēti paralēlu iecirtumu veidā (abi pārējie).

Apkalumiem dārgmetāls nokūsis, ornaments nav izsekojams. 20. kapa atradumam saglabājušās atsevišķas gropes, kurās bija iekaltas sudraba stieples, savrupatradumam ir piekusušas atsevišķas sudraba lodītes, bet 36. kapa apkalums, jādodomā, bijis rotāts līdzīgi citiem šīs grupas apkalumiem.

Apkalumiem aizmugurē bijušas divas kniedes piestiprināšanai pie siksnām.

Šiem apkalumiem analogiski bronzas atradumi iegūti Alsungas Kalniņu kapulaukā.⁷⁷ Līdzīgas senlietas atrastas arī Pasilciema kapulaukā, bet, spriežot pēc attēliem, izgatavošanas materiāls ne vienmēr ir nosakāms.⁷⁸

Vienpadsmitajā grupā ietilpst divi atšķirīgas formas piekariņi. Pirmais piekariņš ir 41. kapā – karavīra apbedījumā līdzdota lunula. Tās izmēri: garums 37 mm, platums 36 mm, biezums 3 mm.⁷⁹

Lunulai ir izveidoti pieci apaļi caurlauzumi un viens trīsstūrains. Tajā bija iekalts neparasts ornaments, kas rekonstruēts 2. att.: 1. No sudraba lentītem veidoti divi slīpi krustoti ovāli. Sudraba lentītes apņēmušas arī lunulas sānu apakšmalā iekaltās ripas. Rotājumu papildināja ar sudraba plāksnīti pārklāta lunulas augšdaļa.

Lunulas veida bronzas piekariņi Latvijā nav reti atradumi, Kurzemē gan to ir mazāk,⁸⁰ bet tik nerak-

sturīgi ornamentēta dzelzs lunula tiek atrasta pirmo reizi. Lunulas veida piekariņu kā rotaslietu vai amuletu varēja valkāt kāpā apbedītais karavīrs. Jāpiezīmē gan, ka lunulas biežāk valkāja sievietes un bērni, vīriešu kapos tās atrod reti.⁸¹ Iespējams, ka analizējamais piekariņš rotāja zirga pieri, līdzīgi kā tas konstatēts Lietuvā.⁸²

Otrs izstrādājums ir apaļa, ažūra dzelzs ripa. Tās diametrs ir 60 mm.⁸³ Ripa atrasta 30. kapā – karavīru dubultapbedījumā, kurā līdzdota virkne greznu zirglietu. Senlieta slikti saglabājusies. Pie sudrabotiem izstrādājumiem tā pieskaitāma pēc tikko samanāmas dārgmetāla stieplei paredzētas gropes pie ārmas. Senlietas aizmugurē nav nekādu piestiprinājuma pēdu, kas ļautu precīzi noteikt tās funkciju. Ripu bija iespējams iekārt važiņā, izmantojot kādu no atvērumiem. Ripa varētu būt važiņu sadalītājs, bet kapa inventārā nav tik daudz važiņu. Iespējams, ka tā bija zirga krūšu vai, ticamāk, pieres rota, kas apskatāmā periodā baltu tautām bija greznas un daudzveidīgas.⁸⁴ Analizētā ripa pēc formas, lieluma un caurlauzumiem ir līdzīga Ances kapulauka 2. kapā atrastajai saktai.⁸⁵ Spriežot pēc analogijas, ripai bija iekaltas sudraba stieples gar ārmaļu un gar caurlauzumiem. Vai bija sudrabota arī vidusdaļa, pagaidām priest nevar. Analizējamā ripa ir rets atradums. Vēl zināma viena līdzīga ripa no Pasilciema kapulauka.⁸⁶

Vairākām analogiski ornamentētām senlietām veiktas rentgena fluorescences analīzes,⁸⁷ tomēr lielākā daļa aprakstīto senlietu apskatīta vien vizuāli. Ierobežotās analīžu iespējas var radīt šaubas, vai senlietai piekusušās puslodītes tiešām ir sudraba. Tāpēc ļoti nozīmīga bija iespēja piektās grupas pagaidām neinventarizētai senlietai – savrupatradumam piekusušās baltā metāla lodītes pārbaudīt ar speciālu ķīmikāliju – hrompiku, kura sastāvā ietilpst kālija dihromāts un sērskābe, kas izšķīdināti destilētā ūdenī.⁸⁸ Uzpilinojot oranžo ķīmikāliju uz spoža baltmetāla, šķidrums nokrāsojās tumši sarkans. Šī ķīmikālijas krāsas maiņa, īpaši tās tumšais

tonis, nepārprotami apliecināja, ka uz senlietas sakusušais baltais metāls ir augstas proves sudrabs.

Veicot ornamenta rekonstrukcijas, konstatējams, ka tas visbiežāk veidots, ar piekaltām sudraba stieplēm un lentītēm koncentriski atkārtojot ārmas kontūras. Bez tam ornamentālās joslas apņēma dekoratīvos iedobumus un caurlauzumus. Bieži sudrabota arī izstrādājuma vidusdaļa, stieples vai šauras strēmelītes sakaļot kopā, veidojot vizuāli viendabīgu sudraba plāksnīti.

Apskatāmo senlietu nozīmi pastiprina to atrašana datējamā apbedījumu inventārā, nevis pa vienu kā Vilkmuižas ezerā. Sāraju senkapu atradumu ievērojamais skaits salīdzinājumā ar Vilkmuižas ezera un Piltenes Pasilciema analogisko materiālu precīzē ainu par sudraboto dzelzs zirglietu un siksnu apkalumu izplatību.

Tausijas tehnikas analīze paver jaunas iespējas kuršu kalēju augstā meistarības līmeņa izpētē. Analizētās senlietas un to greznais ornaments rāda, cik izcili skaists un bagātīgs bija kuršu karavīru ekipējums. Krievu arheologs V. Kulakovs, aprakstot sembu metālapstrādi, norāda, ka 1. gadu tūkstoša sākums (pēc Kristus dzimšanas) uzskatāms par viņu amatnieku metālapstrādātāju “zvaigžņu stundu”.⁸⁹

Atskaņu hronikā ir vairākkārt pieminēts pagānu karapulku iespaidīgais izskats. Atsevišķos gadījumos hronikas autors izmantojis viduslaikos izplatītos epitetus, kas novedis pie zināmiem pārspilējumiem, piemēram, pieminot zeltītās bruņucepures. Ievēriību pelna autora norādes uz lietuviešu sudrabotajiem kalumiem. Atzīmējams, ka hronikas 5015.–5020. rindas tulkojumi nedaudz atšķiras. “Šķiet, jābūt tīram sudrabam ir katrā viņu rotājumā,” – lasāms Valža Bisenieka tulkojumā.⁹⁰ Jēkaba Saivas tulkojums skan: “Un cik tiem kalumu bij dārgu, kā sudrabs balts tie mirdzēja.”⁹¹ Vēl interesantāks ir V. Lamstera tulkojums: “Un viss, kas kalts, laistās sudrabā.”⁹² Nav šaubu, ka 13. gs. autora salīdzinājumu var attiecināt arī uz kuršu karavīriem, kuru jātnieka ekipējums greznībā neatpalika no pārējām baltu tautām.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Svarāne D. Par dzelzs rotaslietu sudrabošanas tehnoloģiju – tausiju Latvijā // LVIŽ. – 2004. – Nr. 4. – 21.–37. lpp.; Svarāne D. Talsu Vilkmuižas ezera 12.–14. gs. tausijas tehnikā sudrabotie dzelzs zirglietu apkalumi un siksnu sadalītāji // AE. – Rīga, 2005. – 22. laid. – 175.–185. lpp.

² Asaris J. Arheoloģiskie izrakumi Rīgā un Sāraju senkapos // ASM 1988 un 1989. – Rīga, 1990. – 20., 21. lpp.; Asaris J. Arheoloģiskie pētījumi Sāraju un Upīšu senkapos // ASM 1990 un 1991. – Rīga, 1992. – 20., 21. lpp. Izsaku Jānim Asarim lielu pateicību par iespēju izmantot viņa vadītajos izrakumos iegūtās senlietas.

³ Asaris J. Izrakumi, pieminekļu apsekošana un arheoloģiskās uzraudzības darbi Ziemeļkurzemē un Rīgā // ASM 1986 un 1987. – Rīga, 1988. – 29. lpp.

⁴ Asaris J. 11.–13. gs. zobena maksts bronzas uzgāļu tipi un to izplatība Kurzemē // AE. – Rīga, 1994. – 17. laid. –

24.–29. lpp.; Asaris J. Par kuršu izplatību Ziemeļkurzemē 11.–13. gs. // AE. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 39. lpp.; Asaris J. The Curonian Helmets // Art, Applied Art and Symbols in Latvian Archaeology. – Rīga, 2003. – Vol. 2 (39). – P. 5–17; Kazakevičius V. 9.–13. a. baltu kalvijai. – Vilnius, 1996. – P. 109, 113, 120.

⁵ Inv. nr. A 12820: 34.

⁶ Inv. nr. A 12816: 19.

⁷ Ciglis J. Galvenie lībiešu jostassprādžu tipi 10. gs. – 13. gs. sākumā // Latvijas PSR vēstures problēmas. 7. republikāniskās jauno zinātnieku konferences tēzes. – Rīga, 1989. – 10. lpp.

⁸ Inv. nr. A 12816: 410.

⁹ Ornamentu rekonstrukcijā palīdzību sniedza LNVM māksliniece Aiga Ivbule, par ko izsaku viņai pateicību.

¹⁰ Mägi M. At the Crossroads of Space and Time. – Tallinn, 2002. – Pl. 89.

- ¹¹ Inv. nr. A 12816: 19.
- ¹² Inv. nr. A 12816: 411.
- ¹³ Inv. nr. A 8571: 717. Šai sprādzē ir garāks apkalums, turklāt uz tā konstatējams kādreizējais krustoto lenšu ornaments, kas apņem piecās rindās izkārtotus iedobumus.
- ¹⁴ Dati no Ē. Mugarēviča personiskā arhīva, par kuru pieejamību izsaku viņam pateicību; senlietas glabājas Maskavā, Valsts vēstures muzejā: 1274., 1284. kadrs, 29/13 a, 18 a planšete; Sanktpēterburgā: 1512. kadrs, inv. nr. 890/629, 631, 632, 635, 637.
- ¹⁵ Sprādzē ir trīsstūrveidā robots gareno maļu izveidojums, tā atrasta A. Buholca izrakumos (inv. nr. RDM I: 2532). Diemžēl šai sprādzē ir norūsējis pat ornamenta nospiedums.
- ¹⁶ Inv. nr. A 8170: 73, sudrabs nokosis, saglabājies tikai ornamenta nospiedums.
- ¹⁷ *Muižnieks V.* Apbedīšanas tradīcijas Puzes Lejaskroga 13.–17. gs. kapsētā // LVIŽ. – 2004. – Nr. 1. – 34. lpp.; inv. nr. VVM 28531/162.
- ¹⁸ Inv. nr. A 12820: 466.
- ¹⁹ Inv. nr. A 12820: 713.
- ²⁰ Kauņas Kara muzeja fondi, inv. nr. 2008: 225, 226.
- ²¹ 21. kapā, inv. nr. A 12820: 98; 30. kapā, inv. nr. A 12820: 216.
- ²² 10. kapā, inv. nr. A 12816: 130; 27. kapā, inv. nr. A 12820: 179; 36. kapā, inv. nr. A 12820: 334.
- ²³ 2. kapā, inv. nr. A 12816: 16, 19; 9. kapā, inv. nr. 12816: 121; 10. kapā, inv. nr. A 12816: 130 b; 21. kapā, inv. nr. A 12820: 98; 27. kapā, inv. nr. A 12820: 179; 30. kapā, inv. nr. A 12820: 216, 218, 220; 36. kapā, inv. nr. A 12820: 334, 335; 37. kapā, inv. nr. A 12820: 364.
- ²⁴ 10. kapā, inv. nr. A 12816: 130; 36. kapā, inv. nr. A 12820: 334.
- ²⁵ Vienam no 9. kapa sadalītājā ievērtajiem apkalumiem, inv. nr. A 12816: 121.
- ²⁶ 2. kapā – trim atsevišķi atrastajiem apkalumiem, inv. nr. A 12816: 16, 19 a; vienam no 9. kapa sadalītājā ievērtajiem apkalumiem, inv. nr. A 12816: 121; abiem malējiem apkalumiem 27. kapā līdzdotajā sadalītājā; 30. kapā – sadalītājā ar inv. nr. A 12820: 220 ievērtajam vienam sānu apkalumam (otram noslēgums nav saglabājies); 36. kapā – sadalītājā ar inv. nr. A 12820: 335 ievērtajam apkalumam un diviem ar sadalītāju saderīgiem apkalumiem, inv. nr. A 12820: 338; 37. kapā – vienam no ripā ievērtajiem sānu apkalumiem (otrs nav saglabājies), inv. nr. A 12820: 364.
- ²⁷ Diviem 10. kapā līdzdotajiem sadalītājiem, inv. nr. A 12816: 129 (saglabājies tikai viens apkalums), A 12816: 131 (abiem apkalumiem); vienam no 30. kapā līdzdotajiem sadalītājiem, inv. nr. A 12820: 219 (abiem apkalumiem).
- ²⁸ Diviem no 30. kapā līdzdotajiem sadalītājiem – inv. nr. A 12820: 216 (apakšējam un sānu apkalumam; sānu apkalumam trīsstūrīši nav saglabājušies, bet, jādoma, ir bijuši), A 12820: 218 (vienīgajam sānu apkalumam ar nedaudz apdrupušu noslēgumu), un 36. kapa viena sadalītāja vienam apkalumam, inv. nr. A 12820: 334.
- ²⁹ Vienam no 10. kapā līdzdotajiem sadalītājiem, inv. nr. A 12816: 130 (lielākajam, apakšējam apkalumam); 27. kapā līdzdotajā sadalītājā ievērtajam lielākajam, apakšējam apkalumam, inv. nr. A 12816: 179.
- ³⁰ 9. kapā, inv. nr. A 12816: 121; 10. kapā, inv. nr. A 12816: 130; 30. kapā, trim sadalītājiem, inv. nr. A 12820: 216, 218, 219; savrupatradumam, inv. nr. A 12820: 595.
- ³¹ Viļņas Vēstures muzeja ekspozīcija.
- ³² Kauņas Kara muzeja fondi, inv. nr. 1590: 1643, 1645, 1647.
- ³³ *Svarāne D.* Talsu Vilikumuižas .. – 176., 177. lpp.
- ³⁴ Turpat. – 1. att.: 2, 176. lpp.
- ³⁵ 10. kapā diviem sadalītājiem, inv. nr. A 12816: 129, 131; 30. kapā trim sadalītājiem, inv. nr. A 12820: 218, 219, 220; 36. kapa otram sadalītājam, inv. nr. A 12820: 335, 342.
- ³⁶ Inv. nr. A 12820: 334.
- ³⁷ 9. kapā, inv. nr. A 12816: 121, 122.
- ³⁸ *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks. – Rīga, 2000. – 28. att.: 7.
- ³⁹ *Gintautaitė-Buteniene E., Butenas E.* Laiviu kapinynas // Lietuvos archeologija, 22. – Vilnius, 2002. – Pav. 47.
- ⁴⁰ *Svarāne D.* Talsu Vilikumuižas .. – 4. att.: 1.
- ⁴¹ Turpat. – 2. att.: 2.
- ⁴² Inv. nr. RLB 123.
- ⁴³ Dati no Ē. Mugarēviča personiskā arhīva: 1568. kadrs, inv. nr. 890/871, 872, 873, senlietas glabājas Sanktpēterburgā, Valsts Ermitāžā; 1328. kadrs, 29/17 b planšete, senlietas glabājas Maskavā, Valsts vēstures muzejā.
- ⁴⁴ *Сизов В. И.* Предварительный отчет В. И. Сизова о поездке его с археологической целью летом 1895 г. в Курляндскую губернию // Археологические известия и заметки. – Москва, 1896. – Т. 4. – Рис. 8.
- ⁴⁵ *Kazakevičius V.* Iš velivojo geležies amžiaus baltu ginklu istorijos (Kalaviju makstu galu apkalai) // Lietuvos archeologija, 15. – Vilnius, 1998. – P. 308, pav. 38.
- ⁴⁶ *Valk H.* Besieging Constructions from 1223 in Viljandi // Archaeological Field Works in Estonia 2000. – Tallinn, 2001. – Fig. 7, p. 67.
- ⁴⁷ *Asaris J.* Izrakumi, pieminekļu apsekošana un arheoloģiskās uzraudzības darbi Ziemeļkurzemē un Rīgā // ASM 1986 un 1987. – Rīga, 1988. – 29. lpp., 5. att.
- ⁴⁸ Turpat. – 5. att., 27. lpp.
- ⁴⁹ Senlieta glabājas Talsu novada muzejā, inv. nr. TNM 141/5.
- ⁵⁰ Inv. nr. RLB 112.
- ⁵¹ *Kazakevičius V.* Iš velivojo geležies .. – Pav. 38.
- ⁵² Trešā paveida noslēgums ir izveidots stilizēta tulpes zieda veidā un ir atrasts Talsu Vilikumuižas ezerā, bet ceturtajam paveidam ir neredzēta forma – apkaluma noslēgumu veido divi loka segmenti, bet vidusdaļā tas bijis šķelts, no šķēluma atdalās V veida izvīzījums. Senlieta atrasta Pasilciemā un glabājas LNVN, inv. nr. RLB 124. Šai pašā kapulaukā iegūti vēl divi analizējamo senlietu paveidi – piektajam noslēgumu veido divas ripas, kuras savieno trīsstūris, bet sestajam paveidam – divi ažiūri ovāli ar lunulas veida caurlauzumiem, kuru gali noslēdzas ar diviem trīsstūrīšiem (senlietas glabājas Maskavā, Valsts vēstures muzejā). Dati no Ē. Mugarēviča arhīva, XXVIII tab.: 29/20 b, 1320. k.
- ⁵³ *Svarāne D.* Talsu Vilikumuižas .. – 4. att.: 3.
- ⁵⁴ 11. kapā, inv. nr. A 12820: 812; 15. kapā (kopā ar sudraboto sprādzi), inv. nr. A 12820: 19; 16. kapā, inv. nr. A 12820: 42; 30. kapā, inv. nr. A 12820: 227; 41. kapā, inv. nr. A 12820: 466; savrupatradums, inv. nr. A 12820: 713.
- ⁵⁵ A 12816: 292; A 12820: 755, 805, 878.
- ⁵⁶ 41. kapā, inv. nr. A 12820: 466; savrupatradums, inv. nr. A 12820: 713.
- ⁵⁷ 11. kapā, inv. nr. A 12820: 813; savrupatradums, inv. nr. A 12820: 755.
- ⁵⁸ Lietuvių liaudies menas. Senoves Lietuvių papuošalai. II knyga. 42. zīm.

- ⁵⁹ Inv. nr. VI 24a: 143, 779. Viens līdzīgs Tērvetes apkalums ar āķi vienā galā ir nedaudz platāks, izrotāts ar krustoto lenšu ornamentu (inv. nr. VI 24a: 299), otram garās malas asimetriski izrototas gan lokiem, gar trīsstūriem (inv. nr. VI 24d: 1074), trešajam malu robojums papildināts ar lunulu katrā pusē (inv. nr. VI 24d: 1067).
- ⁶⁰ 10. kapā, inv. nr. A 12816: 133; 30. kapā, inv. nr. A 12820: 228; vīrs 32. kapa, inv. nr. A 12820: 280; 36. kapā, inv. nr. A 12820: 336, 337; savrupatradums, inv. nr. A 12820: 699.
- ⁶¹ *Brīvkalne E.* Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā // AE. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 20. att.; *Urtāns V.* Senākie depoziiti Latvijā. – Rīga, 1977. – 118. att.
- ⁶² *Svarāne D.* Talsu Vilkumuižas .. – 3. att.: 3.
- ⁶³ Dati no Ē. Mugurēviča personiskā arhīva: 1515. kadsrs, inv. nr. 890/624, 625, 626, 627, 628; 1516. kadsrs, inv. nr. 890/618, 619, 620, 621, 622, 623; 1562. kadsrs, inv. nr. 890/872, 841, 843, 844; 1543. kadsrs, inv. nr. 890/769; 1552. kadsrs, inv. nr. 890/791; 1556. kadsrs, inv. nr. 890/818, 819, 820, 822, 877; 1569. kadsrs, inv. nr. 890/871, 872, 873, senlietas glabājas Sanktpēterburgā, Valsts Ermitāžā; 1285., 1321. kadsrs, 29/18 a, 29/20 b, planšete, senlietas glabājas Maskavā, Valsts vēstures muzejā.
- ⁶⁴ Raušu kapulauka 124. un 154. kapā, senlietas glabājas LNVM, inv. nr. VI 146: 847, 996.
- ⁶⁵ LNVM, inv. nr. DM I 4131.
- ⁶⁶ LNVM, inv. nr. VI 127: 2107, 1358.
- ⁶⁷ *Māgi M.* At the Crossroads of Space and Time. – Tab. 37: 12; 38: 7–9; 50: 8; 52: 8–10; 66: 13; 69: 7; 72: 5, 6; 75: 8, 9; 79: 5; 90: 9, 10.
- ⁶⁸ Inv. nr. A 12820: 12.
- ⁶⁹ Inv. nr. A 12820: 358.
- ⁷⁰ Inv. nr. A 12820: 881.
- ⁷¹ Inv. nr. A 10994: 1641.
- ⁷² Sabiles senpilsētā atrastajam apkalumam (inv. nr. VI 200: 928) 2003. gadā Valsts probes uzraudzības inspekcijā ir veiktas rentgena fluorescences analīzes, nosakot metāla sastāvu gan sudrabam, gan varam. Apkalums satur sudrabu – 94,7%, varu – 4,5%, zeltu, cinku un svīnu – zem viena procenta. Vara sastāvs ir šāds: varš – 87,4%, cinks – 9,2%, svīns – 3%, sudrabs – zem viena procenta (analīžu rezultāti glabājas autores arhīvā). Analīzēs nav konstatēts dzīvsudrabs, tātad sudrabošana nav veikta ar amalgamēšanu. Latvijā izgatavotām senlietām ir veiktas vēl septiņas analīzes. Tās ir līdzīgas – tāpat apliecina augstu sudraba provi un dzīvsudraba trūkumu.
- Autore par veiktajām analīzēm izsaka pateicību Valsts probes uzraudzības inspekcijai.
- ⁷³ Inv. nr. VI 24 a: 569.
- ⁷⁴ Inv. nr. A 12816: 391, 413; A 12820: 401 (39. kapa), 611.
- ⁷⁵ Inv. nr. A 12820: 611.
- ⁷⁶ Inv. nr. A 12820: 76 (20. kapā), 339 (36. kapā); A 12816: 28 (savrupatradums).
- ⁷⁷ Inv. nr. A 11668: 44; A 11740: 51; utt.
- ⁷⁸ Dati no Ē. Mugurēviča personiskā arhīva: 1587. kadsrs, inv. nr. 890/981, 1598. kadsrs, inv. nr. 890/1212, senlietas glabājas Sanktpēterburgā, Valsts Ermitāžā; 1284. kadsrs, 29/18 a planšete, senlietas glabājas Maskavā, Valsts vēstures muzejā.
- ⁷⁹ Inv. nr. A 12820: 469.
- ⁸⁰ *Kuniņa I.* Mēness veida piekariņi Latvijas arheoloģiskajā materiālā // Latvijas arheoloģija: Pētījumi un problēmas. – Rīga, 2002. – 91.–108. lpp.
- ⁸¹ *Svarāne D.* Doles salas lībiešu kapulaukos atrastie 10.–13. gadsimta piekariņi – amuleti un rotaslietas // Daugavas raksti: No Aizkraukles līdz Rīgai. – Rīga, 1991. – 42. lpp.
- ⁸² *Vaitkunskiene L.* Žvīliu kapinynas // Lietuvos archeologija, 17. – Vilnius, 1999. – Pav. 214.
- ⁸³ Inv. nr. A 12820: 217.
- ⁸⁴ *Кулаков В. И.* Древности пруссов // Археология СССР. Свод археологических источников. – Москва, 1990. – Вып. Г 1-9. – Рис. 21: 3, 4, 8 б, 9, 10, 15, 17.
- ⁸⁵ *Svarāne D.* Par dzelzs rotaslietu sudrabošanas tehnoloģiju .. – 6. att.
- ⁸⁶ *Сизов В. И.* Предварительный отчет .. – Рис. I: 13.
- ⁸⁷ Sk. 72. atsauci; analizēts arī piesis no 30. kapa – vīriešu dubultapbedījuma, inv. nr. A 12820: 231. Analīze uzrādīja, ka izmantotais metāls satur 95,64% sudraba, 3,62% vara, 0,5% zelta un 0,2% svīna.
- ⁸⁸ Senlietas zīmējums publicēts: *Asaris J.* Izrakumi, pieminekļu apsekošana .. – 5. att.: 5; *Марченко В. И.* Ювелирное дело. – Москва, 1992. – С. 29.
- ⁸⁹ *Кулаков В. И.* Пруссы (5–13 вв.). – Москва, 1994. – С. 110.
- ⁹⁰ Atskaņu hronika. – Rīga, 1998. – 150. lpp., 5015.–1520. r.
- ⁹¹ Atskaņu hronika. Ditleba Alnpeķes "Rīmju hronika" / Atdzejojis J. Saiva; R. Klaustiņa ievads un piezīmes. – Rīga, 1936. – 5015.–1520. r.
- ⁹² *Lamsters V.* Latviešu un to kaimiņu apbruņojums un kara māksla 13. gs. // Aizsargs. – 1939. – 2. (188.) burtn. – 94. lpp.

Dagnija Svarāne

IRON STRAP- AND BELT-DIVIDERS, MOUNTS AND BUCKLES SILVERED IN INLAY TECHNIQUE FROM THE CEMETERY OF SĀRAJI

Summary

The author has published two previous studies in a series of papers on iron artefacts silvered in inlay technique. The first was devoted to ornaments, presenting a detailed analysis of the metal inlay technique and demonstrating experimentally the possibility of hammering high-fineness silver wire to a specially prepared iron object, with periodic heating if necessary in order to smooth it, creating a visually homogeneous surface.

The cemetery of Sāraji, rich in finds and well-dated, lies in Lībagi Parish of Talsi Region, by the Riga-Ventspils highway about 10 km from Talsi. The site was excavated in 1989 and 1990 under the direction of Jānis Asaris, uncovering a total of 46 Couronian cremations. The burials can be dated precisely, to the 12th and up to the middle of the 13th century, based on a diverse range of artefact finds: swords, spearheads, sword scabbard chapes, a helmet, etc.

In this paper, 60 artefacts are discussed, which are kept at the National History Museum of Latvia. On the majority of these finds, traces of the former decoration are observable only in the form of impressions, fused droplets of silver or engraved grooves for the inlay, and only a small number of objects still retain some of their silver decoration. In collaboration with artist Aiga Ivbule, the decorative designs, which had partly rusted away or melted away in the cremation process, were reconstructed on artefact drawings.

In terms of form and function, the artefacts may be divided into 11 groups: 1) strap buckles (Fig. 1: 1, 2); 2) small circular belt-dividers (Fig. 2: 3); 3) large circular dividers for the breast collar of the saddle – shield-shaped discs with two or three attached rectangular or trapezoidal strap-ends (Figs 3: 1, 2; 4); 4) elongated openwork strap-ends bifurcated at the end; 5) tripartite strap-ends, consisting of two elongated plaques with an openwork decorative mount attached to the end; 6) mounts with undulating margins

(Fig. 2: 2); 7) mounts with triangular or saw-toothed lower margins; 8) mounts with asymmetrical rounded/notched margins; 9) cruciform mounts (Fig. 5: 2); 10) mounts with rectangular notched margins, (Fig. 6: 2); 11) pendants (Fig. 2: 1).

In reconstructing the design, it was found that this had most commonly been created by hammering silver wire and silver strips onto the object in a concentric arrangement, repeating the contours of the edge. Bands of decoration also surrounded the decorative hollows and openings. In many cases, the central parts of the artefacts were also silvered, hammering together wire or narrow strips of silver in order to create a visually homogeneous silver plaque.

Analysis of inlay technique opens up new possibilities for studying the high level of craftsmanship of the Couronian smith. Analysis of the artefacts and the ornate decoration on them reveals the attractiveness and splendour of the gear used by Couronian soldiers.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* 1 – belt buckle, stray find, no. A 12816: 410; 2 – belt buckle, Burial 15, no. A 12820: 34
- Fig. 2.* 1 – lunula pendant, Burial 41, no. A 12820: 469; 2 – strap mounts, Burial 41, no. A 12820: 466; 3 – circular strap divider with two attached strap-ends, Burial 41, no. A 12820: 466
- Fig. 3.* Shield-shaped dividers for the breast collar of the saddle, with attached strap-ends: 1 – Burial 30, no. A 12820: 216; 2 – Burial 21, no. A 12820: 98
- Fig. 4.* Strap-end, Burial 10, no. A 12816: 131
- Fig. 5.* 1 – strap-end, Burial 39, no. 12820: 401; 2 – strap-end, Burial 37, no. 12820: 358
- Fig. 6.* 1 – strap-end, Burial 16, no. A 12820: 42; 2 – strap-end, Burial 20, no. A 12820: 76

Klaus Tidow (Boostedt, Deutschland)

MITTELALTERLICHE UND FRÜHNEUZEITLICHE GEWEBEFUNDE AUS LÜBECK UND ANDEREN NORDDEUTSCHEN HANSESTÄDTEN

EINLEITUNG

Aus Norddeutschland und den angrenzenden Regionen sind aus Ausgrabungen eine große Anzahl von Textilien erhalten geblieben, die uns einen guten Überblick über die in der Eisenzeit, dem Mittelalter und der Frühneuzeit gebräuchlichen Textiltechniken vermitteln.

Eisenzeitliche und frühmittelalterliche Textilfunde stammen aus Gräbern, Mooren und Siedlungen. Vor allem auf den erhöhten Wohnplätzen (Wurten) an der deutschen und niederländischen Nordseeküste haben sich in den Aufschüttungen aus Kleierde und Abfall viele Textilreste wie Fasern, Garne, Schnüre, Geflechte und Gewebe aus tierischen Fasern erhalten. Textilien fand man auch auf Friedhöfen, wo man sie in Gräbern meist in Verbindung mit Waffen und Schmuck aus Eisen oder Bronze fand.

Textilfunde aus dem Hoch- und Spätmittelalter sowie der Frühneuzeit barg man vor allem in Städten mit alten Kulturschichten. Viele Funde stammen aus Siedlungsschichten des 11. bis 15. Jhs und aus aufgegebenen Brunnen, die als Abfallgruben benutzt wurden. In sie gelangten neben organischen Abfällen und zerbrochenen Haushaltsgeräten auch Textilien. Die meisten Kloakenfunde werden in das 15. und 16. Jh. datiert, einige wenige in das 14. und 17. Jh.

TEXTILUNTERSUCHUNGEN ZWISCHEN 1970 UND 1990

Bis etwa 1970 waren die Untersuchungen von Textilfunden aus dem Mittelalter und der Frühneuzeit in Deutschland ein wenig beachtetes Gebiet der Textilforschung. So auch im Textilmuseum Neumünster, wo zwischen 1929 und 1965 vor allem Gewebefunde aus bronzezeitlichen Hügelgräbern und Moorfunde aus der Eisenzeit bearbeitet und teilweise auch für die Museumsausstellung rekonstruiert wurden. Danach kamen vermehrt Textilfunde aus Stadtgrabungen hinzu. 1975 begannen wir mit der systematischen Erfassung aller in der Hansestadt

Lübeck und anderen norddeutschen Städten bei Ausgrabungen geborgenen Textilien. Dieses Projekt wurde 1986 abgeschlossen.

Die meisten Textilfunde stammen aus Lübeck. Sie lassen sich in zwei Gruppen einteilen und zwar in Altfunde, die nach dem 2. Weltkrieg ausgegraben oder bei Notgrabungen geborgen wurden, und in Neufunde, die zwischen 1974 und 1983 ausgegraben wurden. Im Rahmen dieses Projektes haben die Archäologen an mehreren wichtigen Stellen Lübecks Ausgrabungen durchgeführt, um dabei neue Erkenntnisse über die Stadtentwicklung Lübecks zu gewinnen. Von fast allen diesen Fundstellen sind Textilien erhalten geblieben, deren älteste in das ausgehende 12. Jh. und deren jüngste in die erste Hälfte des 19. Jhs datiert sind. Nimmt man die Altfunde hinzu, so handelt es sich um Textilfunde von insgesamt 65 Fundstellen (ohne Kirchenfunde), die im Textilmuseum Neumünster textiltechnisch untersucht wurden. Es sind Fasern, Garne, Schnüre, Gewebe, Netze, Gestricke und Filze: Insgesamt etwa 9000 Einzelfunde. Besonders viele Textilien stammen aus dem 15. und 16. Jh., während das 12. bis 14. Jh. und das 17. Jh. nur durch wenige Funde vertreten sind. Die Tabelle 1 gibt einen Überblick über die Gewebefunde von vier der wichtigsten Lübecker Fundstellen.

Zum Vergleich wurden Textilfunde aus anderen Städten analysiert. Der größte Fundkomplex mit etwa 1000 Textilien stammt aus Schleswig, der bisher allerdings noch nicht abschließend bearbeitet worden ist. Die Textilfunde werden in den Zeitraum vom 11. bis 16. Jh. datiert.

Weitere bemerkenswerte Textilfunde kommen aus Stadtgrabungen im Weser-Leine-Bergland und zwar aus Göttingen, Hannoversch-Münden, Hörter und Hameln. Die ältesten Textilien sind in die Zeit um 1200 datiert, die meisten jedoch in das 15. bis 17. Jh. Bis auf wenige Ausnahmen wurden sie alle in Kloaken geborgen. In der Tabelle 2 sind die Gewebefunde der wichtigsten Fundstellen aus dieser Region zusammen gefasst.

Erwähnenswert sind weiterhin Gewebefunde aus der Stadtwurt von Emden, die in Siedlungsschichten des 12. und 13. Jhs lagen.

UNTERSUCHUNGSZIELE

Unsere textilkundlichen Untersuchungen dienten damals in erster Linie dazu, zu überprüfen, welche Textiltechniken lassen sich für das Spätmittelalter und die Frühneuzeit durch archäologische Funde nachweisen, welche Rohstoffe hat man dafür verwendet, wie wurden sie hergestellt und wofür hat man sie verwendet. Die Untersuchungsergebnisse wurden einerseits mit denen von zeitgleichen Funden aus anderen Städten und andererseits mit Beschreibungen in zeitgenössischen Schriftquellen verglichen, um somit einen Überblick über die Entwicklung der wichtigsten Textiltechniken wie Weben, Stricken/Wirken und Filzen vom 12. bis 18. Jh. zu bekommen. Außerdem sollte untersucht werden, ob anhand der damals bekannten Untersuchungsmethoden, Aussagen über die Herkunft der verschiedenen Gewebetypen aus Wolle, Seide und Flachs/Lein gemacht werden können (Tidow 1992). Schließlich wurden in einem ergänzenden Projekt trachtenkundliche Untersuchungen durchgeführt, die zu bemerkenswerten Ergebnissen hinsichtlich der früheren Verwendungen der Woll- und Seidengewebe führten. Diese Untersuchungen endeten 1988 (Jaacks 1993 a u. b).

NEUFUNDE AUS EHEMALIGEN HANSESTÄDTEN

1992 barg man in mehreren Kloaken in Lüneburg Textilien (Tabelle 3). Es handelt sich um Gewebe aus Wolle, Seide und Flachs/Lein sowie Mischgewebe. Diese Funde wurden zunächst von Rotraut Kahle aus Lüneburg hinsichtlich ihrer früheren Verwendung untersucht. Sie erstellte auch einen Fundkatalog, der die Grundlage für die weiteren textiltechnischen Auswertungen im Textilmuseum Neumünster war. Es handelt sich um Funde aus dem 15. bis 17. Jh. (Tidow 1995). Weitere Textilien wurden in den letzten Jahren in Lüneburg ausgegraben, jedoch sind die textilkundlichen Untersuchungen noch nicht abgeschlossen. Immerhin konnte bereits ein Paar Fingerhandschuhe aus Wolle aus dem 17. Jh. vorgestellt werden (Kahle 2002).

In den Jahren 1989 bis 1992 fanden in Hamburg auf der Reichenstraßeninsel Ausgrabungen statt, wobei auch einige wenige Textilien gefunden wurden. Es handelt sich um Fasern, Garne und Gewebe. Die Gewebe aus Schafwolle gehören zu drei verschiedenen Geweben, von denen zwei wahrscheinlich aus dem 13. Jh. stammen. Die Zwirne aus tierischen Fasern (Ziege, Rind) sind vermutlich Reste von sehr groben Geweben, die im Mittelalter als Verpackungsmaterial Verwendung fanden (Möller-Wiering 2002).

Umfangreiche Ausgrabungen fanden zwischen 1991 und 2000 in Einbeck statt. Die dort erhaltenen Textilien stammen aus Kloaken und Abfallgruben

und sind in den Zeitraum 13. bis 17. Jh. datiert. Der für Einbeck bedeutendste Fundkomplex befand sich in einer Bruchsteinkloake. Aufgrund der gefundenen Keramik dürften die Textilien zwischen dem späten 13. und der Mitte des 14. Jhs in die Kloake gekommen sein. Bei diesem Fundkomplex gelang es im Labor aus den als Klumpen gesicherten Funden verhältnismäßig viele Gewebe aus Pflanzenfasern zu bergen (Jordan-Fahrbach, Stührenberg, Tidow 2000).

Zwischen 1997 und 1999 wurde in Braunschweig im Bereich Langestraße/Weberstraße in der südlichen Neustadt eine Großgrabung durchgeführt. Unter dem Fundgut befanden sich auch Zubehörteile eines Trittwebstuhles aus dem frühen 13. Jh. Zu den Textilien aus mehreren Kloaken gehören Leinen- und Wollgewebe aus dem 15. und 16. Jh. (Tidow 2005).

Aus der Grabenfüllung des Bremer Stadtgrabens wurden 2004 auch Textilien geborgen. Es handelt sich um etwa 1000 Einzelfragmente. Es ist einer der größten Textilfundkomplexe Deutschlands. Es sind Fasern, Garne, Gestricke und Gewirke, Gewebe und Bänder, überwiegend aus Wolle und Seide. Die textilkundlichen Untersuchungen haben begonnen und werden unsere Kenntnisse über diese Textiltechniken und die Bekleidung um 1600 wesentlich erweitern.

TEXTILANALYSEN AN ARCHÄOLOGISCHEN FUNDEN

Um archäologische Textilien hinsichtlich ihrer Herstellung zu beurteilen, bedarf es umfangreicher Analysen, was aufgrund des Erhaltungszustandes und der oft sehr kleinen Fundobjekte schwierig ist (Farke 1986).

Außer der Bestimmung der Technik (z.B. Filz, Gewebe, Gestrick) ist die Bestimmung des Rohstoffes aus tierischen Fasern (Schafwolle, Ziegenhaare, Seide u.a.) und pflanzlichen Fasern (Flachs/Lein, Hanf, Baumwolle u.a.) von entscheidender Bedeutung. Ohne sie ist eine einwandfrei Beurteilung hinsichtlich des Herstellungsprozesses (Spinnen, Weben, Ausrüsten) nicht möglich.

Weiterhin wichtig sind die Ermittlung der Bindung bzw. Webtechnik, der Gewebedichte (Einstellung), der Garnart und der Garndrehung. Notwendig sind auch Aussagen zur Ausrüstung und Färbung. Rohstoff, Bindung, Garndrehung und Einstellung lassen sich verhältnismäßig leicht ermitteln und reichen für eine oberflächliche Beurteilung aus. Soll aber bei archäologischen Geweben die Gewebequalität bestimmt werden, so muß auch die Garnart ermittelt werden. Üblicherweise geschieht dies durch die Bestimmung der Garnnummer über die Länge und das Gewicht (z.B. Nummer metrisch – Nm) und die Anzahl der Garndrehungen auf eine bestimmte Maßeinheit,

im Allgemeinen ein Meter. Beide Verfahren lassen sich bei archäologischen Textilfunden aufgrund des Erhaltungszustandes und der Größe des Fundobjektes nur selten anwenden. Die Bestimmung der Garnstärke in Millimetern ist nur eine Notlösung, da die handgesponnenen Garne häufig sehr ungleichmäßig sind.

Trotz dieser Einschränkungen lassen sich aufgrund der großen Anzahl von Textilfunden aus Norddeutschland vor allem für die Wollgewebe des 7. bis 10. Jhs und des 13. bis 17. Jhs jeweils etwa 25 Gewebequalitäten unterscheiden, wobei sicherlich bei verbesserten Untersuchungsmethoden noch in einigen Fällen Untergruppen hinzukommen (Für das 11. und 12. Jh. ist so eine Übersicht noch nicht möglich, da, wie bereits erwähnt, die textiltechnischen Untersuchungen an einem großen Fundkomplex aus dieser Zeit noch nicht abgeschlossen sind).

Wünschenswert wären auch Farbstoffbestimmungen und Wollfeinheitsmessungen, was leider aus Kostengründen nur selten machbar ist. Die Bestimmung der Wollfeinheit ist allerdings umstritten und es bis heute unklar ist, wie viele Messungen notwendig sind, um brauchbare Ergebnisse zu bekommen (Maik 1998 u. 2001, Tidow 1982 u. 1988).

BREITGEWEBE

GEWEBE AUS SCHAFWOLLE

Unter den Wollgeweben aus Ausgrabungen in den ehemaligen Hansestädten Lübeck, Hamburg, Lüneburg, Braunschweig, Hameln, Göttingen und Einbeck befinden sich Gewebe in Tuchbindung (T 1/1), Körperbindung (K 2/1 und K 2/2) und Atlasbindung (A 1/4) sowie die Ableitungen der Tuchbindung Rips und Panama und zusammengesetzte Bindungen wie Tuchbindung mit Streifen in Rips. Die ältesten Wollgewebe aus Stadtgrabungen stammen aus dem 12. Jh. und die jüngsten aus dem 19. Jh., die allerdings hier unberücksichtigt bleiben.

Legt man die Hauptkriterien zur Bestimmung einer Gewebequalität wie Bindung, Garnart, Einstellung und Ausrüstung zugrunde, so ergibt sich für den Zeitraum 13. bis 17. Jh. folgendes Bild (Tabelle 4):

13. und 14. Jahrhundert

Sehr grobe Gewebe aus einfachen Kett- und Schußgarnen liegen nur in sehr wenigen Exemplaren vor. Dagegen gibt es sehr viele aus Zwirnen (meist s/Z- s/Z), von denen jedoch nicht alle aus Schafwolle bestehen. Viele dieser Gewebe sind aus Garnen aus Ziegen- und anderen Tierhaaren gewebt worden.

Die meisten Wollgewebe lassen sich in die Gruppe grobe bis mittelfeine Gewebe einordnen, obwohl es sicherlich mehrere Untergruppen gegeben hat, die sich nicht immer eindeutig von einander unterscheiden lassen. Die Gewebe in T 1/1 sind meist von ausgeglichener Einstellung, während besonders unter den Köpern K 2/1 solche mit enger

Ketteinstellung überwiegen. Auch unter den Köpern K 2/2 gibt es viele mit etwas dichterem Kette, doch sind die Unterschiede nicht so groß.

Zu den feinen Wollgeweben gehören einige wenige in Tuch- und Körperbindung. Hervorzuheben ist eine leichte Qualität des Köpers K 2/2 mit verhältnismäßig gleichmäßig gesponnenen Kett- und Schußgarnen.

15. bis 17. Jahrhundert

Sehr grobe Gewebe aus einfachen Garnen gibt es nicht, dagegen sind die bereits für das Hochmittelalter überlieferten T 1/1 aus Zwirnen vorhanden.

Grobe Gewebe liegen in den Bindungen T 1/1, K 2/1 und K 2/2 vor. Fast alle sind aus Kettgarnen in z-Drehung und Schussgarnen in s-Drehung gewebt worden.

Die meisten Wollgewebe des Spätmittelalters und der Frühneuzeit aus Ausgrabungen in Norddeutschland lassen sich in die Gruppe mittelfeine Gewebe einordnen. Mehrere Untergruppen sind jedoch deutlich auszumachen: Es gibt leichte Gewebe, aber auch dichte, stark verfilzte Gewebe sowohl unter den T 1/1 als auch unter den K 2/1 und K 2/2. Im Allgemeinen besteht die Kette aus Garnen in z-Drehung und der Schuß aus Garnen in s-Drehung. Aber auch andere Kombinationen – hauptsächlich s-s und z-z – lassen sich ebenfalls nachweisen. Unter den T 1/1 und K 2/1 befinden sich einige mit Streifenmustern, während alle K 2/2 einfarbig sind. Nur ein T 1/1 mit Karomusterung konnte bisher nachgewiesen werden (Tidow 1982 S. 259).

Mittelfeine bis feine Gewebe sind zwar auch überliefert, doch ist ihr Anteil nicht besonders groß. Es gibt sie mit gleicher und ungleicher Einstellung. Erwähnenswert sind einige T 1/1 mit Ripscharakter.

Sehr feine Gewebe (alle aus Kammgarnen) liegen in den Bindungen T 1/1, RL 1/1, P 2/2, K 2/2 und A 1/4 vor, während der Körper K 2/1 scheinbar in dieser Zeit nicht aus Kammgarnen gewebt worden ist. Unter den K 2/2 und A 1/4 gibt es zwei sich deutlich von einander unterscheidende Gewebetypen und zwar solche mit etwa gleicher Einstellung und solche großen Einstellungsunterschieden. Alle bisher untersuchten Kammgarngewebe sind einfarbig.

An keinem dieser Wollgewebe konnten Gewebefangskanten festgestellt werden, jedoch liegen verschiedene Formen von Seitenkanten vor. In erster Linie sind es einfache Seitenkanten. Unter den verstärkten Seitenkanten fallen besonders einige mit 9 Doppelfäden auf (Tidow S. 1992 S. 239). Die Wollgewebe aus Streichgarnen sind alle auf breiten Trittwebstühlen, sog. Zweimannwebstühlen, die Gewebe aus Kammgarnen alle schmalen Trittwebstühlen gewebt worden.

Die hier vorgestellten Gewebequalitäten basieren auf den Untersuchungsergebnissen an den Wollgeweben aus den oben genannten Hansestädten. Nimmt man außerdem noch die Gewebefunde aus Schleswig hinzu, so müssen zwei weitere Gewebetypen genannt werden:

Unter den hochmittelalterlichen Wollgeweben aus Schleswig fällt besonders eine Gruppe von Köpern K 2/1 auf, bei denen die Kette wesentlich dichter als der Schuß eingestellt ist. Die Kettgarne sind feiner und gleichmäßiger als die Schußgarne. Alle Gewebe sind einfarbig und kommen nur unter den Funden des 11. bis 13. Jhs vor.

Eine sehr homogene Gruppe bilden mittelfeine Wollgewebe in Tuchbindung mit Streifen in Ripsbindung (RL 1/1-2fädig). Die Garne der Tuchbindung sind von mittelbrauner Farbe, während die Streifen häufig rot- oder gelbbraun sind. Solche Gewebe kennen wir bisher aus Norddeutschland nur von einer Fundstelle in Schleswig. Sie dürften überwiegend aus dem 14. Jh. stammen.

Auch unter den Lübecker Wollgeweben konnten wir von zwei Fundstellen solche Gewebe untersuchen. Sie sind jedoch etwas anders aufgebaut. Der Bereich der Tuchbindung ist zwar wiederum mittelfein, doch ist die Kette etwas dichter als der Schuß. Die in Abständen von etwa 4,5 cm eingewebten Streifen bestehen aus einer Kombination von Tuch und Rips. Im Ripsstreifen befinden sich außerdem noch Seidenfäden. Da diese Gewebe nicht datierbar sind, ist nicht auszuschließen, daß sie im 17. oder 18. Jh. gewebt worden sind, was Vergleiche mit ähnlichen Geweben aus volkskundlichen Sammlungen ergeben haben (Tidow 1992 S. 247).

GEWEBE AUS ZIEGEN- UND RINDERHAAREN

Unter den Textilfunden aus Lübeck gibt es außerdem die Reste von mindestens 30 sehr groben Geweben aus Zwirnen. Sie stammen von vier verschiedenen Fundstellen. Da noch eine größere Anzahl von groben Zwirnen erhalten geblieben ist, ist davon auszugehen, daß es ursprünglich mehr Gewebe waren. Die ältesten Funde sind in das 12./13. Jh. und die jüngsten in das 15./16. Jh. datiert.

Die Lübecker Gewebe dieses Typs bestehen alle aus glatten haarigen Fasern. Ob es sich jedoch immer um Schafwolle handelt, wie von uns früher angenommen wurde, muß bezweifelt werden. Die Feinheitmessungen der Fasern von drei Lübecker Geweben ergaben Werte, die deutlich über denen der anderen Wollgeweben lagen. Sie entsprechen eher denen von Ziegenhaaren. Weitere Analysen müssen zeigen, wie viele sehr grobe Gewebe aus Schafwolle und wie viele aus anderen Tierhaaren (Ziege, Rind) bestehen.

Neuere Untersuchungen an Geweben dieses Typs aus Nygenstad an der Elbe, einer im 14. Jh. untergegangenen Stadt, ergaben, daß die Garne für ein Gewebe aus Schafwolle und für ein anderes aus Rinderhaaren gesponnen sind (Möller-Wiering 1998 S. 199 f u. 2002 S. 164).

Eine der größten Sammlung von sehr groben Wollgeweben stammt aus den Ausgrabungen in

Schleswig. Es sind etwa 150 Gewebe, die wohl alle in der Zeit zwischen dem 11. und 15. Jh. gewebt worden sind. Eine umfassende Analyse dieser Gewebe steht allerdings noch aus.

DAMASTE AUS WOLLE

Unter den Textilfunden aus Ausgrabungen in Städten Norddeutschlands gibt es außer Wollgeweben aus Streichgarnen (Tuche) und aus Kammgarnen (Zeuge) sowie einigen Bändern nur wenige großrapportige Bildgewebe. Dazu gehören zwei Fragmente eines Wolldamastes aus Lüneburg, die in einer Kloake gefunden wurden, dessen Fundgut in das 16./17. Jh. datiert ist. Das Bildmotiv ist aufgrund der geringen Größe nicht mehr zu rekonstruieren, obwohl noch Blätter und Ranken zu erkennen sind (Tidow 1995, S. 177).

Auch in den Musterkarten von Lüneburg von 1678 befinden sich drei kleine Wolldamaste, die in der Qualität dem zuvor besprochen entsprechen. Ein Damast ist schwarz, die beiden anderen sind aus roten und blauen Garnen gewebt worden. In diesem Zusammenhang ist erwähnenswert, daß sich auch unter den Funden aus Gdansk die Reste eines feinen Wolldamastes erhalten haben, die sich an einem Siegel (Tuchplombe) befinden (Kocinska/Maik 2004 S. 71)

Alle Wolldamaste sind in Atlasbindung (A 1/4/A 4/1) auf Zug-/Zampelwebstühlen gewebt.

GEWEBE AUS SEIDE

Unter den Gewebefunden aus norddeutschen Städten haben sich verhältnismäßig viele Seidengewebe erhalten. Es sind einfache und gemusterte Gewebe sowie Bänder.

Einfache Gewebe hat man in Taftbindung (T 1/1) und Atlasbindung (A 1/7) sowie als zusammengesetzte Bindungen aus T 1/1 und Streifen in Körper oder Atlas gewebt. Am häufigsten kommen Taftgewebe vor. Sie bestehen im Allgemeinen aus ungedrehten bis leichtgedrehten Garnen. Weit gestreut sind die Werte für die Einstellung. Bei den feinen Geweben kommen 30 Kett- und 30 Schußfäden auf jeweils 1 cm. Einige sind sogar noch feiner.

In Lübeck fand man rund 70 Gewebe, davon kommen die meisten aus dem Brunnen/Kloake vom Schranken, alle aus dem 15./16. Jh. Weitere Funde stammen aus den Grabungen Schüsselbuden 16/Fischstraße 1-3, Dr. Julius-Leber-Straße 3-5 und Hundestraße 15. (siehe Tabelle 1).

Zu den gemusterten Geweben gehören Samte und Damaste, die in Lübeck und Lüneburg ausgegraben wurden (Tidow 1992, S. 245 ff u. 1995 S. 178 f). Sie sind in das 15. bis 17. Jh. datiert und dürften aufgrund der noch vorhandenen Bildmotive Importe aus Italien sein. Seidengewebe in anderen Techniken (z.B.

Samittum) fehlen unter der Grabungsfunden aus den ehemaligen Hansestädten Norddeutschlands, kommen jedoch unter den Funden des Hochmittelalters aus Schleswig und Emden vor (Hildebrand 2001 S. 45 ff und Tidow/Jordan-Fahrbach in Vorb.).

GEWEBE AUS FLACHS/LEIN

Unter den mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Textilfunden aus Ausgrabungen in Norddeutschland gibt es im Vergleich zu den Wollgeweben nur wenige aus Pflanzenfasern. Beispielsweise befinden sich unter den bisher größten Fundkomplex aus Lübeck (Grabung Schrammen) rund 7000 Fragmente von Wollgeweben aber nur 45 Leinengewebe. Auch von andern Fundplätzen sind nur wenige Leinengewebe überliefert. Die Gewebereste sind meist sehr klein und können bei Ausgrabungen leicht übersehen werden. Wurden die Funde allerdings erst im Labor aus dem sie umgebenden Abraum herauspräpariert, so zeigt sich, daß wesentlich mehr Gewebe aus Pflanzenfasern vorhanden sind (s. dazu Jordan-Fahrbach, Stührenberg, Tidow 2000 S. 137 ff). Trotzdem spiegelt sich in diesen Funden nicht die Vielfalt der Gewebetypen aus Flachs/Lein, Hanf und Baumwolle wieder, die im 13. bis 17. Jh. gebräuchlich waren. Der überwiegende Teil sind Gewebe in Leinwandbindung (L 1/1). Vereinzelt kommen auch K 3/1-Spitzkörper und K 3/3-Spitzkaro vor.

Die große Palette der im Spätmittelalter und der Frühneuzeit bekannten Gewebearbeiten und Gewebequalitäten aus Pflanzenfasern zeigen uns jedoch die Funde aus Gebäuden und Kirchenschätzen (Rast-Eicher/Tidow 2005 und Jordan-Fahrbach/Tidow 2005 Manuskript).

MISCHGEWEBE

Leinengarne hat man auch für Mischgewebe verarbeitet. Am häufigsten kommen solche aus einer Leinenkette, die sich allerdings selten einwandfrei nachweisen läßt, und Schußfäden aus Wolle vor. Sie sind alle in Tuch-/Leinwandbindung gewebt und gehören zu den groben und mittelfeinen Qualitäten. Solche Mischgewebe waren scheinbar weit verbreitet und wurden auf mehreren Fundstellen in Lübeck sowie in Hameln und Lüneburg ausgegraben. Sie sind alle in das 15. oder 16. Jh. datiert (Tidow 1985 S. 280 f, 1992 S. 246 ff u. 1995 S. 177).

Nicht so zahlreich sind Mischgewebe aus Seide und Wolle. Bisher konnten wir nur unter den Funden aus Lüneburg solch ein Gewebe nachweisen. Es wurde in Körperbindung (K 2/1) gewebt und gehört zu den sehr feinen Qualitäten (Tidow 1995, S.178).

Seit der Mitte des 14. Jhs waren Mischgewebe aus einer Leinenkette und einem Baumwollschuß (Barchent) wichtige Handelswaren. Doch tauchen sie unter archäologischen Funden aus Norddeutschland

bisher nicht auf, was hauptsächlich auf die ungünstigen Erhaltungsbedingungen in feuchten Böden zurückzuführen ist. Mischgewebe aus Leinen und Baumwolle in den Körperbindungen K 2/1, K 3/1, K 3/1-Spitzgrat und K 3/1 Kreuzkörper kennen wir jedoch aus Gebäudefunden (z.B. Kempten im Allgäu – Rast-Eicher/Tidow 2005) und Kirchenschätzen (z.B. Lübeck – Jordan-Fahrbach/Tidow 2005).

Mischgewebe sind auch einige wenige Fragmente in Gobelintechnik. Aus Lübeck stammt ein Fragment, das im späten 16. oder frühen 17. Jh. entstanden ist. Für die Kette hat man Garne aus Schafwolle, für den Schuß Garne aus Wolle, Seide und Tierhaaren, die nicht eindeutig zu bestimmen waren, genommen. Von der Gewebearbeitung gehört es zu den größeren Geweben. Etwas feiner ist ein Gobelinstück aus Höxter aus dem 16. Jh. Im Schuß lassen sich noch verschiedenfarbige Garne aus Wolle nachweisen, während die Kettfäden (Flachs/Lein) vergangen sind (Tidow 1991 S. 375). Ob es sich bei diesen Gobelinresten um Reste von Wandbehängen, Decken oder Möbelbezugsstoffen handeln kann nicht gesagt werden. Wandbehänge dieser Qualitäten sind jedoch aus mehreren Museumssammlungen bekannt und wurden z.B. in Flandern und Süddeutschland im 15. und 16. Jh. gewebt. Auch in Klosterwerkstätten in Norddeutschland hat man Wandbehänge und Banklaken in dieser Technik hergestellt sowie Teppiche geknüpft. Zu den ältesten erhaltenen Teppichen gehören die Gobelins im Dom zu Halberstadt und die Knüpfteppiche im Klosterstift zu Quedlinburg. Sie entstanden im 12. Jh. (v. Wilckens 1991 S. 262 ff).

BÄNDER

Im Hoch- und Spätmittelalter sowie der Frühneuzeit hat man Bänder in verschiedenen Techniken gewebt. Zunächst waren es Bänder, die mit Webbrettchen oder Webkämmen hergestellt wurden. In der Frühneuzeit webte man Bänder auch auf Bandmühlen und Wellenwebstühlen. Die Vielfalt der damals gebräuchlichen Bandwebtechniken spiegelt sich allerdings nicht im archäologischen Fundgut wieder. Aus Ausgrabungen in Norddeutschland sind nur Bänder aus Wolle und Seide sowie Mischgewebe erhalten geblieben, während Bänder aus Pflanzenfasern fehlen. Solche Gewebe kennen wir jedoch aus Gebäudefunden (z.B. in Kempten).

Bänder aus Wolle

Zu den wenigen Wollbändern gehören zwei Reststücke von der Grabung Schrammen in Lübeck (1. Hälfte 16. Jh.) in Tuchbindung und ein Band gewebt mit fünf Vierlochbrettchen in Brettchenweberei aus Göttingen (Grabung Markt 4 – 14./15. Jh.). Diese Bänder sind mit 0,5 bzw. 1,2 cm sehr schmal und ungemustert (Tidow 1978a, S.238 u. 1978b, S. 145f).

Bänder aus Wolle und Seide

Ebenfalls sehr schmal sind zwei Wollbänder, die mit Seidenfäden gemustert sind: Lübeck Grabung Hundestraße 15 (15. Jh.) Sie wurden mit fünf Vierlochbrettchen (0,5 cm breit) bzw. 17 Vierlochbrettchen (1cm breit) gewebt (Tidow 1984 S. 35).

Bänder aus Seide

Die glatten Seidenbänder aus Lübeck und Lüneburg sind bis auf eine Ausnahme alle in Taftbindung oder einer Kombination aus Taft und Rips gewebt worden. Allen Bändern ist gemeinsam, daß die Kette aus Zwirnen und der Schuß aus einfachen Garnen bestehen. Die Bandbreiten liegen zwischen 0,5 und 3,5 cm. Hervorzuheben ist, daß einige zusätzlich in der Kette mit Streifen gemustert sind. Die Grundfarben sind heute gelbbraun, rotbraun, mittel- oder dunkelbraun (Tidow 1986, S. 174f u. 1995 S. 178).

Aus dem Rahmen fällt ein vollständig erhaltener Gürtel, der vermutlich im 13. Jh. auf einem Trittwebstuhl gewebt worden ist (Tidow 1986 S. 174 f u. Jaacks 1993 S. 96 ff). Es ist ein K 3/1-Spitzgrat mit Kantenfäden in Taftbindung. Nur 23 Kettfäden verteilen sich auf die Gewebebreite von rund 3 cm. Auf 1 cm kommen 6 bis 7 Schußfäden. Kette und Schuß sind Zwirne aus gelber Seide.

Mit verschieden starken Garnen reliefartig gemusterte Bänder in Brettchenweberei aus dem 17. Jh. liegen ebenfalls vor. Diese schmalen Bänder waren damals weit verbreitet und sind auf vielen zeitgenössischen Bildern als Kleiderbesatz zu erkennen (Streiter/Weiland 1985 S. 13 ff). Etwas breiter (2 bis 4 cm) sind mit Rosetten, Streifen, Rechtecken, Winkeln u.ä. gemusterte Seidenbänder, die unter den Funden von Lübeck und Lüneburg nachgewiesen werden konnten. Die Grundbindung in allen ist Taft. Sie sind alle einfarbig – heute hellbraun bis dunkelbraun – und stammen aus der Frühneuzeit. Es sind Importwaren aus Spanien. Alle diese Bänder waren damals sehr beliebt und können auch für andere Städte nachgewiesen werden (z.B. Amsterdam-Von-Comis 1982 S. 154 ff).

GEWEBENAMEN IN ZUNFTROLLEN

In vielen Städten gab es im Spätmittelalter und der Frühneuzeit eine große Anzahl von Textilhandwerkern, die in Zünften (Ämter, Gilden) zusammengeschlossen waren. Ihre Zunftrollen, Verordnungen und anderen Schriftstücke enthalten häufig textiltechnische Daten, die zur Rekonstruktion der Gewebequalitäten und der Produktionsabläufe beitragen.

Besonders ertragreich sind die Schriftstücke der Tuchmacher ("wullenwever", "lakenmacher") aus Hamburg, Lüneburg, Lübeck, Göttingen und Braunschweig. Die dort genannten Tuchsorten

unterscheiden sich durch die verarbeitete Wolle, die Anzahl der Kettfäden (in "Gängen"), die Gewebebreite (in "Quartier") die Gewebelängen (in Ellen), die Ausrüstungen (Walken, Rauhen, Scheren) und die Farben, naturfarbig oder im Stück gefärbt (Bodemann 1883, Ropp 1907, Rüdiger 1874, Vollmer 1913, Wehrmann 1872).

Bemerkenswert ist, daß in den Zunftrollen der Tuchmacher aus den ehemaligen norddeutschen Hansestädten nur verschiedene Sorten von "Laken" genannt werden, von denen für unsere Untersuchungen nur solche von Interesse sind, wo zumindest die Anzahl der Kettfäden und die Fertigwarenweite angegeben sind. Dies trifft für Laken aus Göttingen von 1476 mit 1260 Kettfäden auf 2 Ellen und ½ Viertel (138,5 cm – Breite im Blatt: 265 cm), aus Braunschweig von 1535 mit 1740 Kettfäden auf 2 ¾ Ellen (158,5 cm) und aus Lübeck von 1553 mit 1620 und 1740 Kettfäden auf 11 Viertel (158 cm – Breite im Blatt 245 cm) sowie von 1440 Kettfäden auf 10 Viertel (144 cm) zu. Es sind alles gut ausgerüstete Tuche, die auf Zweimannwebstühlen gewebt worden sind. Rechnet man diese Werte um, so ergibt sich, daß sie zu den mittelfeinen Tuchen mit 9 bis 11 Kettfäden auf 1 cm gehören. Geht man davon aus, daß es sich um Wollgewebe in Tuchbindung ("zweyschefftig") handelt, so sind es Tuche, die unter den archäologischen Funden aus Norddeutschland des 15. und 16. Jhs oft vorkommen. Nicht auszuschließen ist allerdings, daß es auch Wollgewebe in Körperbindung ("dreyschefftig") waren.

Die Tuchmacher haben demnach im 15. und 16. Jh. vor allem mittelfeine Tuche hergestellt. Sie waren nicht nur für den Verkauf in der Stadt bestimmt, sondern wurden auch exportiert. Für Göttingen und Braunschweig ist ein umfangreicher Tuchhandel nachgewiesen.

Die ersten Zeugmacher in Norddeutschland sind für das ausgehende 16. Jh. nachgewiesen (Hamburg 1586). Sie arbeiteten erst zu Beginn des 17. Jhs erfolgreich. In der Amtsrolle der "Sayenmacher" Hamburgs von 1613 werden u.a. folgende Zeugsorten genannt: "Grobgrün" (mehrere Sorten mit 1100 Kettfäden auf 1 bis 1 ½ Ellen), Sayen mit 1400 bis 2300 Kettfäden auf 1 bis 1 ½ Ellen Breite, "Kardensayen" mit einem Schuß aus gekratzter Wolle sowie "Brüggisch Bohmsieden", ein Mischgewebe aus Leinen und Wolle. Die feinste Zeugsorte war allerdings "Herrensayen" aus Wolle und Seide mit 2800 Kettfäden auf 1 ¾ Ellen (Tidow 1992 S. 263).

Die ausgegrabenen Wollgewebe aus Kammgarnen aus dem 15. und 16. Jh. dürften alle Importwaren sein. Vielleicht kamen sie aus Tournai oder Hondschoote, wo in dieser Zeit verschiedene Sorten von "Sayen" mit umgerechnet 19 bis 23 Kettfäden auf 1 cm gewebt wurden. Sie sind auf schmalen Trittwebstühlen entstanden (Cardon 1999 S. 531 ff).

Solche Zeuge waren im Spätmittelalter und der Frühneuzeit weit verbreitet und wurden zu

Bekleidungsstücken verarbeitet. Z.B. war auf einen Wollumhang aus einem feinen Tuch aus dem Jahre 1673 ein Köper K 2/2 aus Kammgarnen aufgenäht. Die Fertigwarenweite beträgt 78 cm. Der Umhang befindet sich im Dithmarscher Landesmuseum in Meldorf. Leider ist über seine Herkunft nichts bekannt. Auch mehrere Wollkaseln im Herzog Anton Ulrich-Museum in Braunschweig aus dem 15. Jh. bestehen aus solchen Zeugen. Die Gewebebreiten liegen zwischen 61 und 66 cm. Nur ein Gewebe mit 55 cm ist etwas schmaler (siehe dazu Gewebeanalysen von Jordan-Fahrbach in v. Wilckens 1994).

Leider sind die Zunftrollen der norddeutschen Leinenweber aus dieser Zeit nicht so informativ wie die der Tuchmacher. In Lüneburg, Lübeck und Hamburg wurden hauptsächlich Leinwand gewebt. Doch sind keine textiltechnischen Daten überliefert, die Vergleiche mit den Geweben aus Ausgrabungen zulassen. In Süddeutschland wurden von den Leinenwebern nicht nur Gewebe aus Flachs/Lein und Hanf sondern auch Mischgewebe aus Leinen und Baumwolle (Barchent) gefertigt. Es werden mehrere Sorten genannt, jedoch fehlen häufig Angaben über die Anzahl der Kettfäden, die Fertigwarenweite und -länge sowie die Ausrüstung. 1535 wurden z.B. in Nürnberg 15 Sorten von Leinen- und Mischgeweben hergestellt, darunter Golsch, Gugler, Schetter, Ziech und Zwilch sowie Barchent (Sakuma 1993 S. 16 ff). Auch in Augsburg wurden solche Gewebe seit der Mitte des 15. Jhs gefertigt (Clasen 1995 S. 225 ff).

DIE LÜNEBURGER MUSTERKARTEN VON 1678

Die Lüneburger Musterkarten von 1678 sind für die Erforschung der vorindustriellen Wollweberei ein Glücksfall, weil hier wahrscheinlich Proben von allen Tuchen und Zeugen sowie Mischgeweben aus Wolle und Seide bzw. Wolle und Leinen aufgenäht sind, die in der zweiten Hälfte des 17. Jhs für Oberbekleidung zur Verfügung standen. Die Gewebeproben sind allerdings sehr klein oder so stark verfilzt, daß nicht alle für eine textiltechnische Beurteilung notwendigen Daten ermittelt werden konnten (Tidow 1992 S. 240).

Um wie viele verschiedene Tuch- und Zeugsorten es sich schließlich handelt, kann nicht gesagt werden. In der Tabelle 5 sind die Daten für die Tuch- und Zeugsorten sowie die Mischgewebe zusammen gefaßt. Außerdem sind noch Bänder und Damaste aus Kammgarnen vorhanden. Rohstoff- und Faseranalysen konnten nicht durchgeführt werden. Doch sind für die meisten Proben die Rohstoffe angegeben (z.B. "Wollen in Wollen", "gantz Wollen", "Halblinnen" oder "Halbseyden").

Die am häufigsten genannten Tuche sind Laken, mittelfeine Gewebe in Tuchbindung (T1/1) aus naturfarbigen Wollen oder im Stück gefärbt (rot,

grün, blau, schwarz). Sie sind alle gewalkt, einige auch geraucht. Unter den Zeugen werden "Sargien" am meisten genannt. Sie sind fein und in Köper K 2/2 gewebt. Sie bestehen aus naturfarbigen Wollen oder sind gefärbt (schwarz). Unter den Tuchen gibt es auch gröbere ("Fresen", "Mönckebayen") und feinere Qualitäten ("Rettinen", "Cronrasch", "Crepon"). Sie sind alle in Tuchbindung gewebt. Rettinen wurde gewalkt und friesiert und "Crepon" besteht aus überdrehten Garnen. Die einzigen Tuche in Köperbindung (K 2/2) sind "Pletzen". Zu den leichteren Zeugen gehören "Rasch" oder "Sayen". "Sargien de Nimes" wurden mit großen Einstellungsunterschieden in Kette und Schuß gewebt. Sie bekommen dadurch eine geschlossene Warenoberfläche und ähneln Geweben in Atlasbindung wie z.B. "Etaminen". "Sayen" oder "Rasch" und "Sargien de Nimes" sind feine oder sehr feine Köpergewebe (K 2/2). Zu den sehr feinen Köpern K 2/2 gehört auch "Borrat". Sehr fein sind ausserdem "Barracan", "Vierdraht" und "Cronrasch", alles Gewebe in Tuchbindung, sowie "Grobgrün" (Ripsbindung RL 1/1).

Die Tuch- und Zeugsorten aus Lüneburg zeigen die Vielfalt der damals in Norddeutschland bekannten Wollgewebe. Die meisten von ihnen lassen sich auch durch archäologische Funde des 15. bis 17. Jhs nachweisen. Doch sind diese Gewebe aufgrund der langen Lagerung im Boden heute von brauner Farbe. Die ursprünglichen Farben waren sicherlich anders, das bestätigen Farbstoffanalysen. Krapp, Waid und Walnusschalen konnten mehrfach, Kermes und Rotholz vereinzelt nachgewiesen werden.

GEWEBE AUS AUSGRABUNGEN IN KIRCHEN UND KIRCHENSCHÄTZEN

Zu den ältesten Textilfunden aus Kirchengrabungen gehören einige wenige Reste von feinen Leinengeweben, die sich im Brandschutt von Dorfkirchen in Ostfriesland erhalten haben. Sie sind in das 12. und 13. Jh. datiert. Ein anderer bemerkenswerter Fund aus dem 11. Jh. ist ein Kopftuch von 28 cm Breite, ein offenes Gewebe in Tuchbindung. An den beiden Seitenkanten fehlen mehrere Fäden (vermutlich aus einem anderen Material). Wahrscheinlich wurde dieses Gewebe auf einem Trittwestuhl gewebt. Das Kopftuch lag mit einem mittelfeinen Leinengewebe (L 1/1) auf einem Schädel in einem Holzsarg in der Kirche von Viktorbur/Ostfriesland.

Zu den bedeutendsten Textilfunden aus dem norddeutschen Raum zählen die aus den Bischofsgräbern im Bremer Dom. Es sind in erster Linie großrapportige Seidengewebe, die im Hochmittelalter als Gewänder von kirchlichen Würdenträgern getragen wurden. Dagegen gibt es aus

solchen Gräbern nur wenige einfache Gewebe wie z.B. ein Paar Wollstrümpfe, gewebt im Körperbindung K 2/2, in einem Bischofsgrab im Lübecker Dom (Nockert 1992 S. 19).

Im Herzog Anton Ulrich-Museum in Braunschweig befindet sich eine umfangreiche Sammlung von Paramenten, überwiegend Kaseln. Die meisten stammen aus der Martinikirche (s. dazu von Wilckens 1994). 19 Oberstoffe aus großrapportigen Seidengeweben und 12 Wollkaseln sind erhalten geblieben. Die Wollkaseln sind alle einfarbig, nämlich blau, violett, grün und rot. Alle Kaseln sind bis auf eine mit Leinengeweben (L 1/1) von mittelfeiner oder feiner Qualität gefüttert. Neben ungebleichten gibt es auch zwei blau gefärbte, von denen eine zusätzlich geglättet ist.

Im Lübecker Museum für Kulturgeschichte (St. Annen-Museum) werden Kaseln, Chormäntel und Dalmatiken aus großrapportigen Seidengeweben aufbewahrt. Abgesehen von sechs einheimischen Gewändern stammen sie alle aus der Danziger Marienkirche.

Die meisten Gewänder sind mit leinwandbindigen Geweben aus Pflanzenfasern gefüttert. Von den 40 untersuchten Futterstoffen aus Danzig bestehen 27 aus Leinen, 10 aus Baumwolle, eines aus Ramie und zwei aus Mischgarnen, die aus Baumwoll- und Flachs/Leinfasern gesponnen sind. Ein einziges nicht in Leinwand-/Kattunbindung gewebtes Futter ist ein Körper K 2/1. Das Gewebe aus Ramie ist blau. Alle Gewebe gehören zu den feinen und sehr feinen Qualitäten mit maximal 21 Fäden auf 1 cm. Bemerkenswert ist weiterhin, daß sich unter den 40 Danziger Futterstoffen nur wenige naturfarbige (ungebleichte) und ein dunkelbraunes befinden. Die anderen 37 sind im Stück gefärbt, überwiegend in blau, aber auch rot und rosa gefärbte sind vorhanden. Neun dieser Gewebe, darunter das körperbindige, wurden anschließend geglättet, so daß sie einen besonderen Glanz aufweisen (Jordan-Fahrbach/Tidow 2005).

Unter den sechs Lübecker Messgewändern sind vier mit Leinenfuttern ausgestattet, die bis auf eines ungefärbt sind. Beim Oberstoff eines Chormantels und einem naturfarbigen Futter handelt es sich um Mischgewebe (Barchente), deren Kette aus Leinen und der Schuß aus Baumwolle bestehen. Die Bindungen basieren auf einem Körper K 2/1 bzw. K 3/1, der einen Kreuzkörper oder einen Spitzkörper mit gebrochenem Grat bildet.

TEXTILFUNDE AUS STÄDTEN DES NORDSEE- UND OSTSEERAUMES

In vielen Städten Nordwest- und Osteuropas wurden bei Ausgrabungen in Städten mit mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Kulturschichten eine große Anzahl von Textilien geborgen. Es

waren oft großflächige Ausgrabungen, die sich über mehrere Jahre erstreckten. Für die Erforschung der Geschichte alter Textiltechniken sind besonders gut datierte Fundkomplexe von Bedeutung. Jedoch sind nicht alle bisher bekannten Funde aus Städten rund um die Nord- und Ostsee textiltechnisch analysiert und veröffentlicht. Trotzdem vermitteln uns die bisherigen Ergebnisse einen guten Überblick über die im 12. bis 18. Jh. bekannten Textiltechniken, ihre Herstellung und Verbreitung sowie über ihre früheren Verwendungen. Der größte Teil der bisher untersuchten Textilien sind Gewebe aus Schafwolle. Verhältnismäßig viele Seidengewebe sind erhalten geblieben, während Gewebe aus pflanzlichen Fasern unterrepräsentiert sind. Andere Textiltechniken z. B. Filzen und Stricken lassen sich ebenfalls nachweisen.

Gewebefunde aus Amsterdam und London

Bei Ausgrabungen in niederländischen Städten fand man eine große Anzahl von Textilien, die erstmals 1981 in einer vorläufigen Übersicht von Sandra Vons-Comis vorgestellt wurden (Vons-Comis 1982, S. 151 ff.). Es wurden Filze, Gestricke, Netze, Breitgewebe und Bänder nachgewiesen. Die meisten bestehen aus Schafwolle, einige auch aus Seide, während z.B. Gewebe aus Flachs/Lein, die im Spätmittelalter und der Frühneuzeit in großen Mengen gefertigt wurden, selten vorkommen. Der interessanteste Fundkomplex aus den Niederlanden stammt aus Ausgrabungen, die beim Bau der Metro in Amsterdam durchgeführt wurden. Besonders die Wollgewebe in Tuchbindung (T 1/1) und Körperbindung (K 2/1 u. K 2/2) vermitteln uns einen guten Überblick über die in 15./16. Jh. dort gebräuchlichen Gewebequalitäten.

Viele Textilien in verschiedenen Techniken wurden auch in Großbritannien bei Stadtgrabungen geborgen. Besonders gut dokumentiert sind die Funde aus London aus dem 13. bis 15. Jh. (Zu den jüngeren Funden gehören u.a. Gewebe aus Kammgarnen aus dem 16. und 17. Jh.). Von Bedeutung sind vor allem die Wollgewebe aus der Auffüllung einer mittelalterlichen Dockanlage, weil sie gut datiert sind, nämlich in die Zeit zwischen 1330 und 1340 bzw. in das dritte Viertel des 14. Jhs. Hier wurden Wollgewebe in T 1/1, K 2/1 und K 2/2 sowie verhältnismäßig viele Gewebe in Tuchbindung mit Ripsstreifen ausgegraben. Erwähnenswert sind auch die Körper K 3/3 bzw. K 3/3-Spitzkörper aus Kammgarnen, die sonst unter dem Fundgut des Spätmittelalters nur selten vorkommen. Verhältnismäßig groß ist auch die Fundausbeute an einfachen, mit Streifen gemusterten und großrapportigen Seidengeweben (Crowfoot, Pritchard, Staniland 1992).

Außer in London hat man auch in anderen englischen Städten Textilien ausgegraben. Unter den Wollgeweben des 16. und 17. Jhs gibt es verhältnismäßig viele gemusterte Gewebe aus Kammgarnen, die zeigen, daß außer Zeugen in T 1/1, K 2/2, A 1/4 sowie Panamá und Rips auch andere Bindungen

wie Mehrgratköper und zusammengesetzte Bindungen sowie Damaste damals weit verbreitet waren. Dazu kommen noch Mischgewebe in K 2/1 und K 2/2, die auch auf anderen Fundplätzen im nördlichen Europa nachgewiesen werden konnten s. dazu (Pritchard 2003).

Gewebefunde aus Skandinavien

In Bergen, Trondheim und Oslo sind bei Ausgrabungen ebenfalls eine große Anzahl von mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Textilien ausgegraben worden. In Bergen ist es eine große Sammlung von Wollgeweben, u.a. über 300 Gewebe in Körperbindung (K 2/1 und K 2/2) aus dem 12. Jh. sowie sehr grobe Gewebe (T 1/1) aus Zwirnen, von denen die meisten in das 12. bis 15. Jh. datiert sind. Viele von ihnen bestehen aus Ziegenhaaren. An einigen sind auch noch die beiden Seitenkanten vorhanden, so daß die Gewebebreiten mit 85 bzw. 115 cm gemessen werden konnten (s. dazu Schjölberg 1988 u. 1998). Die Textilfunde aus Oslo stammen aus mehreren Ausgrabungen und wurden von Anne Kjellberg ausführlich beschrieben (Kjellberg 1979 u. 1981 sowie Kjellberg/Hoffmann 1991). Wiederum sind es viele Wollgewebe, an denen sich die Veränderungen in der Wollweberei von 11. bis 17. Jh. gut ablesen lassen. Im Hochmittelalter webte man vor allen den Körper K 2/1 und seine Ableitungen wie K 2/1-Spitzkaro, im Spätmittelalter war dann die Tuchbindung (T 1/1) am gebräuchlichsten, während die Atlasbindung sich erst für die Frühneuzeit nachweisen lässt. Unter den Osloer Geweben befinden sich auch drei mit Anfangskanten und zwar an einem sehr groben T 1/1, an einem groben K 2/1 und an einem mittelfeinen K 2/2. Sie wurden alle im 15. Jh. hergestellt und zeigen, daß damals noch mit Gewichtswebstühlen gewebt wurde, obwohl in Wollwebereien in dieser Zeit mit Trittwebstühle gearbeitet wurde (Kjellberg/Hoffmann 1991 S. 45 ff.).

Auch in Dänemark und Schweden sind bei Ausgrabungen Textilfunde aus dem Hoch- und Spätmittelalter gefunden worden, doch wurde bisher nur ein Teil davon untersucht und veröffentlicht. In Svendborg fand man u.a. Gewebe aus Wolle (T 1/1, K 2/1, K 2/2), ein sehr grobes Gewebe aus Zwirnen (T 1/1) aus dem 14. Jh. und einen K 3/1-Spitzgrat aus der Zeit um 1500 (Bender Jörgensen 1986 S 85 ff.). Eine große Sammlung von Textilien kennen wir aus Lund, die von Märta Lindström in mehreren Beiträgen vorgestellt wurden. Es sind vor allem viele Wollgewebe aus dem Hochmittelalter (u.a. sehr feine K 2/1). An drei Körpergeweben befinden sich auch noch Anfangskanten, die zeigen, daß solche Gewebe im 11. Jh. auf Gewichtswebstühlen gewebt worden sind (Lindström 1982). Ein anderer größerer Fundkomplex aus Lödöse wird z.Z. von Kathrine Vestergaard bearbeitet. Es liegen wiederum vor allem Wollgewebe in mehreren Qualitäten aus dem Spätmittelalter vor.

Gewebefunde aus dem nördlichen Polen

Umfangreiche textiltechnische Untersuchungen wurden vor allem an Textilfunden des Hoch- und Spätmittelalters an Wollgeweben aus Gdansk (11. bis 15. Jh.) und aus Nowgorod in Rußland von Adam Nahlik durchgeführt (Kaminska/Nahlik 1958 und Nahlik 1964). Adam Nahlik erkannte bereits frühzeitig, welche Möglichkeiten die Bearbeitung von Textilfunden aus Stadtgrabungen, besonders von Wollgeweben, hinsichtlich ihrer Herstellung, Herkunft und Verbreitung bieten. Seine Arbeiten wurden danach von Jerzy Maik fortgesetzt, der vor allem Neufunde bearbeitete (Maik 1982, 1988, 1990, 1991, 1994, 1996 bis 1999, 1998, 2001, 2004, 2005).

Unter den Textilfunden aus Gdansk (Danzig) gibt es verhältnismäßig viele Wollgewebe aus dem 11. bis 13. Jh., die bereits früher ausführlich diskutiert wurden (Kaminska/Nahlik 1958 u. Maik 1988). Nahlik hat die Wollgewebe in vier Qualitätsgruppen eingeteilt. Maik hat diese Einteilungen übernommen und stellt insgesamt 12 Gewebetypen vor. Es sind Gewebe in T 1/1, K 2/1, K 2/2 sowie einige K 2/1-Spitzgrat und einige K 2/2- Fischgrat, die allerdings zu den älteren Geweben zählen. Sie gehören bis auf wenige Ausnahmen zu den groben und mittelfeinen Wollgeweben, einige T 1/1 und K 2/1 sind außerdem mit farbigen Streifen gemustert.

Unter den Funden aus Elblag (Elbing) überwiegen die Wollgewebe, außerdem kommen Mischgewebe aus Wolle und pflanzlichen Fasern (Flachs/Lein ?) sowie Seidengewebe vor (Maik 1994, 1998 u. 2004) vor. Eine Gruppe der Gewebe stammt aus dem 14. Jh. (nach 1237), eine aus dem 14. Jh. und eine aus dem 15. bis Anfang 16. Jh. Unter den ältesten Wollgeweben ragt besonders ein Atlas 1/4 heraus, der sich deutlich von den späteren Funden dieser Bindung unterscheidet. Es ist ein Gewebe von feiner Qualität und bisher der früheste Nachweis für diese Bindung in Europa. Besonders vielfältig sind auch die Seidengewebe: Neben einfachen Geweben in Taft- und Atlasbindung sowie einfachen und gemusterten Bändern gibt es auch zusammengesetzte Bindungen wie T 1/1 mit Streifen in K 3/1 und Rips und T 1/1 mit Streifen in Atlas und einen Samt.

Bei mehreren Ausgrabungen in Kolobrzeg (Kolberg) fand man Textilien in verschiedenen Techniken, darunter viele Wollgewebe. Sie sind in die zweite Hälfte 13. Jh. und in das 14. Jh. datiert. Außer den Geweben in Tuch- und Körperbindung sind besonders die mit farbigen Streifen gemusterten T 1/1 und K 2/1 zu erwähnen. Gewebe aus pflanzlichen Fasern, ein seidenes Band sowie Seile aus pflanzlichen Fasern, Wollschüre und Filze gehören weiterhin zu diesen Fundkomplex. Außerdem barg man Teile von Produktionsgräten, darunter wahrscheinlich eine Schafrolle und den Rest eines Webblattes (Maik 1996-1999, 2000).

Textilfunde aus Turku

Bis vor wenigen Jahren sind aus Stadtgrabungen in Finnland nur wenige Textilfunde bekannt geworden. 1998 fanden im Zentrum von Turku Ausgrabungen statt, die auch mit fast 1400 Textilfunden eine bemerkenswerte Sammlung von Wollgeweben, Filzen, Geflechten und Fasern erbrachte. Die ersten Untersuchungsergebnisse wurden von Heini Kirjavainen vorgeschickt (Kirjavainen 2002). Die im 14. und 15. Jh. in Nordeuropa weit verbreiteten Gewebearten in T 1/1, K 2/1 und K 2/2 aus Schafwolle lassen sich in mehreren Qualitäten nachweisen. Erwähnenswert sind außerdem drei sehr grobe Gewebe (T 1/1) aus Zwirnen aus Ziegenwolle, ebenfalls ein Gewebetyp, der häufig in nordeuropäischen Küstenstädten gefunden wurde.

Textilfunde aus Riga

Anna Zariņa hat in mehreren Beiträgen über Funde aus Ausgrabungen in Riga berichtet, darunter auch über die Teile eines Trittbretstuhles

aus der Zeit um 1200 (Zariņa 1992 S. 187 ff). Besonders intensiv hat sie sich auch mit nichtgewebten Textilfunden befasst. Die Herstellungstechniken von einem gemusterten Band in Brettchenweberei aus dem 14. Jh., gestrickten Handschuhen und Strümpfen sowie Handschuhen in Nadelbindung aus dem 16. und 17. Jh., alle aus Schafwolle, hat sie sehr ausführlich beschrieben und textilhistorisch eingeordnet (Zariņa 1998, 2000 u. 2001). Auch Gewebe wurden bei mehreren Ausgrabungen in Riga gefunden, doch sind die textiltechnischen Untersuchungen noch nicht abgeschlossen. Eine Sammlung von etwa 50 Fragmenten aus dem 16./17. Jh. enthält Wollgewebe in T 1/1, K 2/1 und K 2/2 in mehreren Qualitäten und Farben. Ein Gewebe ist außerdem mit Streifen gemustert, einige sind einseitig oder beidseitig verfilzt. Misch- und Seidengewebe sind ebenfalls vorhanden. (Diese Hinweise verdanke ich Irita Zeiere, Riga, Juni 2005).

ANMERKUNG

Die in diesem Beitrag vorgestellten einfachen Gewebe aus dem 12. bis 18. Jh. wurden alle in den drei Grundbindungen Tuch, Körper oder Atlas hergestellt. Auch für die in anderen Techniken gewebten, großrapportigen Gewebe wie z.B. Damaste und Samte sind diese Bindungen die Grundlage für den Gewebeaufbau.

Die einfachste Bindung ist die Tuchbindung (Kurzzeichen T 1/1), die von den Leinenwebern Leinwandbindung (L 1/1), von den Baumwollwebern Kattun- und von den Seidenwebern Taft genannt wird. Die Ableitungen sind Panama (P) und Rips (RL für Längsripps und RQ für Querrips). Der dreibändige Körper K 2/1 ist die einfachste Körperbindung. Weitere häufig gewebte Körperbindungen sind K 2/2, K 3/1 und K 3/3 sowie deren Ableitungen Spitzgrat und Spitzkaro, die in mehreren Varianten vorkommen. Nicht so zahlreich sind Mehrgratkörper, die unter archäologischen Funden selten sind, sich aber in Kirchenschätzen erhalten haben. Die dritte Grundbindung ist Atlas oder Satin, z.B. A 1/4 bzw. A 4/1 in der Wollweberei oder A 1/7 bzw. A 7/1 in der Seidenweberei. Mehrfach lassen sich auch zusammengesetzte Bindungen nachweisen wie etwa Tuch und Rips (siehe dazu Stichwort "Gewebe" im "Reallexikon der Germanischen Altertumskunde").

Die hier kurz beschriebenen Gewebearten und ihre Bezeichnungen basieren auf der Bindungslehre

von Hans Röher, Dozent an der ehemaligen Textilfach- und -ingenieurschule in Neumünster, die leider nie gedruckt wurde. Für archäologische Gewebefunde hat Heidemarie Farke diese Bindungen und ihre Ableitungen ausführlich beschrieben und charakterisiert (Farke 1986, 37–55).

Für die Bestimmung der Gewebequalität müssen außer der Bindung, der Rohstoff, die Garnart, die Garndrehung und -stärke sowie die Ausrüstung und Färbung bekannt sein. Sie lassen sich an Gewebefunden aus Ausgrabungen nur selten einwandfrei bestimmen. Trotz dieser Einschränkungen können wir für die Frühzeit, das Mittelalter und die Frühneuzeit folgende Gewebequalitäten für die Woll- und Leinenweberei unterscheiden:

Sehr grob: bis 5 Kett- und 5 Schußfäden auf je 1 cm

Grob: bis 8 Kett- und 8 Schußfäden auf je 1 cm

Mittelfein: bis 12 Kett- und 12 Schußfäden auf je 1 cm

Fein: bis 18 Kett- und 18 Schußfäden auf je 1 cm

Sehr fein: über 18 Kett- und 18 Schußfäden auf je 1 cm

Weitere Untergruppen ergeben sich durch unterschiedliche Gewebeeinstellungen in der Kette oder im Schuß, häufig im Verhältnis zwischen bis etwa 1:2 und 1:3.

Die Bezeichnung der Drehung von einfachen Garnen bzw. Zwirnen geschah nach den im Textilmuseum Neumünster gebräuchlichen Darstellungen, z.B. z oder s für einfache Garne und z/S oder s/Z für Zwirne.

LITERATUR

- Bender Jörgensen, Lise
The Textiles from Medieval Svendborg. In: *Analyses of Medieval Plant Remains, Textiles and Wood from Svendborg*. 1986, 85–108
- Bodemann, Eduard
Die älteren Zunftrollen der Stadt Lüneburg. Hannover. 1883
- Cardon, Dominique
La Draperie au Moyen Age. Paris 1999
- Clasen, Claus Peter
Textilherstellung in Augsburg in der frühen Neuzeit. Augsburg 1995
- Crowfoot, Elisabeth, Pritchard, Frances, Staniland, Kay
Textiles, Clothing. *Medieval Finds in London*. London 1992
- Farke, Heidemarie
Archäologische Fasern, Geflechte, Gewebe. Bestimmung und Konservierung. Weimar. 1986
- Hildebrand, Gudrun
Die Seidenfunde aus Schleswiger Grabungen. In: *Ausgrabungen in Schleswig. Berichte und Studien* 15. 2001, 45–140
- Jaacks, Gisela
Kostümgeschichtliche Untersuchungen an den Gewebefunden aus den Grabungen Hundestraße, Schranken und Königstraße zu Lübeck. In *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte* 23. 1993, 283–293
- Jaacks, Gisela
Seidenes Bekleidungsbeiwerk aus den Lübecker Altstadgrabungen. In: *Lübecker Geschichten zur Archäologie und Kulturgeschichte* 23. 1993, 295–301
- Jordan-Fahrbach, Eva, Stührenberg, Christine, Tidow, Klaus
Mittelalterliche Gewebefunde aus Einbeck. In: *Einbecker Jahrbuch* 47. 2000, 137–162
- Jordan-Fahrbach, Eva, Tidow, Klaus
Spätmittelalterliche und frühneuzeitliche Leinengewebe aus Ausgrabungen und Kirchenschätzen. Manuskript 2005.
- Kahle, Rotraut
Ein Paar Frauenhandschuhe. In: *Denkmalpflege in Lüneburg. Lüneburg* 2002. 59–61
- Kaminska, Janina, Nahlik, Adam
Włokiennictwo Gdanskie w X–XIII wieku. Lodz 1958
- Kjellberg, Anne
Textilmaterialet fra "Oslo gate 7". In: *De Arkeologiske Utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Øvre Ervik*. 1979, 83–104
- Kjellberg, Anne
Textiler fra Christianas Bygrunn. In: *Riksantikvarens Skrifter* 4. 1981, 231–238
- Kjellberg, Anne, Hoffman, Marta
Tekstiler. In: *De Arkeologiske Utgravninger i Gamlebyen Oslo* 8, 1991, 13–80
- Kocinska, Marie Karolina, Maik Jerzy
Sredniowieczne i nowozytnne. Plomby Tykstylne ze wykopalis w Gdansku. Lodz 2004
- Kirjavainen, Heini
Medieval Archaeological Textiles in Turku. In: *Centre. Region. Periphery* 2. Hertingen 2002, 346–351
- Lindström, Märta
Medieval Textile Finds in Lund. In: *Textilsymposium Neumünster (NESAT I)*. Neumünster 1982, 179–191
- Maik, Jerzy
Zum Untersuchungsstand der mittelalterlichen Textilfunde in Polen. In: *Textilsymposium Neumünster (NESAT I)*. Neumünster 1982, 209–220
- Maik, Jerzy
Wyroby włokiennicze na pomorzu z okresu rzymskiego i ze sredniowiecza. Wroclaw-Warszawa-Krakow-Gdansk 1988
- Maik, Jerzy
Medieval English and Flemish Textiles found in Gdansk. In: *Textiles in Northern Archaeology (NESAT III): Textilsymposium in York*. London 1990, 119–130
- Maik, Jerzy
Ponische Versuche der Webstuhl-Rekonstruktion. In: *Experimentelle Archäologie. Bilanz* 1991, 347–351
- Maik, Jerzy
Untersuchungen an mittelalterlichen und neuzeitlichen Textilfunden aus Ausgrabungen in Elblag (Elbing). *Textilsympium Neumünster (NESAT V)*. Neumünster. 1994, 213–227
- Maik, Jerzy
Słowiańskie tkaniny w lokacyjnym Kolobrzegu. In: *Archeologia sredniowiecznego Kolobrzegu I*. 1996, 300–332
- Maik, Jerzy
Tekstilia. In: *Archeologica sredniowiecznego Kolobrzegu II*. 1997, 221–228. *III*. 1998, 271–276. *IV*. 1999, 263–270
- Maik, Jerzy
Sukiennictwo Elblaskie w sredniowieczu. Lodz 1997
- Maik, Jerzy
Westeuropäische Wollgewebe im mittelalterlichen Elblag (Elbing). In: *Textiles in European Archaeology (NESAT VI)*. Göteborg 1998, 215–231
- Maik, Jerzy
Wetna tkanin wykopaliskowych jako zrodlo da badan ras owiec. In: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 4. 2001, 311–326
- Maik, Jerzy
Sredniowieczne jedwabie z wykopalik w Elblagu. In: *Archeologica Urbana. Elblag* 2004, 509–516
- Maik, Jerzy
Stand und Notwendigkeit der Forschungen über die mittelalterliche Wollweberei auf dem südlichen Ostseegebiet. In: *Northern Archeological Textiles (NESAT VII)*. Oxford. 2005, 84–92
- Möller-Wiering, Susan
Mittelalterliche Zwirngewebe aus Nygenstad an der Elbe. In: *Textiles in European Archaeology (NESAT VI)*. Göteborg. 1998, 199–207
- Möller-Wiering, Susan
Segeltuch und Emballage. Textilien im mittelalterlichen Warentransport auf Nord- und Ostsee. Rhaden. 2002
- Möller-Wiering, Susan
Die Textilfunde von der Hamburger Reichenstraßeninsel. In: *Hammaburg* 13. 2002, 215–231
- Nahlik, Adam
Tkaniny wełniane Nowogrodu X–XV wieku. Wroclaw-Warszawa-Krakow 1964
- Nockert, Margareta
Die Textil-Bekleidung des Bestatteten. In: *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte* 22. 1992, 13–22

- Pritchard, Frances
The New Draperies: examples from archaeological deposits in England. In: Textilien aus Archäologie und Geschichte. Neumünster 2003, 234–244
Rast-Eicher, Antoinette,
- Tidow, Klaus
Die Textilien aus dem Mühlberg-Ensemble. In: Depotfunde aus Gebäuden in Zentraleuropa. Berlin. 2005, 83–86
- Ropp, G.F.v.d.
Göttinger Statuten. Hannover-Leipzig 1907
- Rüdiger, Otto
Die ältesten Hamburger Zunftrollen und Bruderschaftsstatuten. Hamburg 1874
- Sakuma, Hironobu
Die Nürnberger Tuchmacher, Weber, Färber und Bereiter. Nürnberg 1993
- Schjölberg, Ellen
The Hair Products. In: The Bryggen Papers. Supplementary Series 1. Bergen 1984, 73–91
- Schjölberg, Ellen
12th century Twills from Bergen, Norway. In: Textiles in European Archaeology (NESAT VI). Göteborg 1998, 209–213
- Streiter, Anneliese, Weiland, Erika
Bretchengewebte Zierborten an Kostümen der Spanischen Mode. In: Waffen- und Kostümkunde. 1985, 13–28
- Tidow, Klaus
Textilfunde aus einem Brunnen auf dem Schranken in Lübeck. In Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte 1. 1978, 139–157
- Tidow, Klaus
Spätmittelalterliche Gewebefunde aus Göttingen, Markt 4, In: Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen 12, 1978, 235–242
- Tidow Klaus
Untersuchungen an Wollgeweben aus einem Brunnen auf dem Schranken in Lübeck. In Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte 6. 1982, 251–285
- Tidow, Klaus
Spätmittelalterliche und frühneuzeitliche Textilfunde aus der Grabung Hundestraße 9-17 in Lübeck. In: Lübecker Schriften zu Archäologie und Kulturgeschichte 8. 1984, 33–40
- Tidow, Klaus
Spätmittelalterliche Textilfunde aus Hameln, Bäckerstraße 16. In: Die Kunde NF 36. 1985, 271–293
- Tidow, Klaus
Untersuchungen an Leinen- und Seidengeweben aus der Kloake des Fronen auf dem Schranken zu Lübeck. In Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte 12. 1986, 173–182
- Tidow, Klaus
Probleme bei der Untersuchung, Konservierung und Magazinierung von Textilien aus Ausgrabungen in Lübeck. In: Arbeitsblätter für Restauratoren 2. 1988, 111–117
- Tidow, Klaus
Mittelalterliche und frühneuzeitliche Textilfunde aus Höxter. In: Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen 19. 1991, 369–378
- Tidow, Klaus
Die spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Wollgewebe und andere Textilfunde aus Lübeck. In: Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte 22. 1992, 231–161
- Tidow, Klaus
Spätmittelalterliche und frühneuzeitliche Textilfunde aus Lüneburg. In: Archäologie und Bauforschung in Lüneburg 1. 1995, 175–187
- Tidow, Klaus
Neue Funde von Webstuhlteilen und Geweben aus Ausgrabungen in Braunschweig (Niedersachsen) und Wiesloch (Baden-Württemberg). In: Priceless Invention of Humanity-Textiles (NESAT VII) Lodz 2004, 145–151
- Vons-Comis, Sandra
Medieval Textile Finds from the Netherlands. In: Textilsymposium Neumünster (NESAT I). Neumünster 1982, 151–162
- Wilckens, Leonie v.
Die mittelalterlichen Textilien. Braunschweig 1994
- Wilckens, Leonie v.
Die Textilien Künste von der Antike bis um 1500. München 1991
- Vollmer, Bernhard
Die Wollweberei und der Gewandschnitt in der Stadt Braunschweig bis zum Jahre 1617. Wolfenbüttel 1913
- Wehrmann, Carl
Die älteren Lübecker Zunftrollen. Lübeck 1872
- Zariņa, Anna
Frühe Funde von Trittwebstühlen in Lettland. In: Archaeological Textiles in Northern Europe (NESAT IV). Kopenhagen 1992, 178–186
- Zariņa, Anna
Rīgas cimdi un zeķes 16.–17. gadsimtā. In: Senā Rīga. 1998, 289–314
- Zariņa Anna
Handschuhe und Strümpfe aus dem 16.–17. Jh. in Riga. In: Archeological Textiles Newsletter 30. 2000, 2–10
- Zariņa, Anna
Rīgas 14. gadsimta rakstainās celu jostas fragments. In: Senā Rīga. 2001, 77–84

Textilfunde aus Ausgrabungen in der Hansestadt Lübeck 15.-17. Jahrhundert

Bindung/Technik	Hundestraße 15	Schramgen	Dr. Julius- Leberstraße 3-5	Schüsselbuden 16/Fischstraße. 1-3
Wollgewebe				
T 1/1 (Zwirne)	?	19	—	—
T 1/1	27	?	30	112
Panama	—	4	1	1
Rips	—	1	—	—
T 1/1 u. Rips	—	—	—	1?
K 2/1	2	248	1?	8
K 2/2	—	171	4	6
A 1/4	—	39	7	4
Leinengewebe				
L 1/1	—	45	2	1
K 3/1-Spitzgrat	—	1	—	—
K 3/3-Spitzkaro	—	—	1	—
Seidengewebe				
T 1/1	1	8	—	3
T 1/1 u. K 3/1	—	1	—	—
Rips	—	1	—	—
A 1/7	—	—	1	—
Damaste	—	7	—	—
Samte	—	2	2	—
Mischgewebe (Leinen und Wolle)				
T 1/1	—	17	—	1
Bänder				
Wolle:				
T 1/1	—	2	—	—
Seide:				
T 1/1	—	7	—	8
T 1/1 u. Rips	—	2	—	—
K 3/1-Spitzgrat	—	1	—	—
Brettchenweberei	—	—	1	—
Gemustert	1	—	—	1
Seide u. Wolle:				
Brettchenweberei	2	—	—	—
<hr/>				
Gestricke (Wolle)	—	31	—	—
Filze (Wolle)	—	16?	1	4

Anmerkungen:

Die Textilfunde stammen alle aus angegebenen Brunnen, die als Kloaken benutzt wurden.

Die Anzahl der sehr groben T 1/1 aus Zwirnen Grabung Hundestraße 15 ließ sich nicht bestimmen.

Das Seidenband K 3/1-Spitzgrat Grabung Schramgen ist wahrscheinlich im 14. Jh. gewebt worden.

Unter den Wollgeweben Grabung Schüsselbuden 16/Fischstraße 1-3 befinden sich einige T 1/1 und K 2/1 aus dem 14. Jh.

Die Anzahl der verschiedenen T 1/1 der Grabung Schramgen ließ sich nicht bestimmen (ca 7000 Einzelfragmente)

Textilfunde aus Ausgrabungen in Göttingen, Einbeck und Hameln 13. bis 16. Jahrhundert

Bindung/Technik	Göttingen Johannisstr. 21-25 (um 1300)	Einbeck Knochenhauerstr. 19-23 (13./14. Jh.)	Göttingen Markt 4 (14./15. Jh.)	Hameln Bäckerstr. 16 (15./16. Jh.)
Wollgewebe				
T 1/1	18	1	8	144
K 2/1	5	9	1	8
K 2/2	5*	19	1	8
A 1/4	–	–	–	9
Leinengewebe				
L 1/1	2	11	4	–
K 3/3-Spitzkaro	–	1	–	–
Mischgewebe (Leinen und Wolle)				
	–	–	–	2
Seidengewebe				
T 1/1	–	–	2	–
Bänder				
Wolle				
Brettchenweberei	–	–	1	–
Seide				
Brettchenweberei	1	–	–	–
<hr/>				
Gestricke (Wolle)	–	–	–	4

Anmerkungen:

*davon 2 Kreuzköper

Weitere Funde von Wollgeweben:

Göttingen Markt 7/8 (14./15. Jh.): 2 T 1/1, 1 K 2/2

Göttingen- Johannistr. 26 (1560–1580): 9 T 1/1, 1 K 2/1, 5 K 2/2, 1 A 1/4

Hameln Fischfortenstr. (um 1300): 4 K 2/1

Textilfunde aus Ausgrabungen in Lüneburg 15.–17. Jahrhundert

Bindung/Technik	Große Bäckerstr. 27	Salzbrückerstr. 18	Auf dem Wüstenort	Glockenhof
Wollgewebe				
T 1/1	17	10	5	2
K 2/1	–	–	–	1
K 2/2	–	–	1	–
A 1/4	–	–	1	–
Damaste	–	–	–	1
Leinengewebe				
L 1/1	–	2	1	–
Mischgewebe (Leinen und Wolle)				
L 1/1	1	2	–	–
Seidengewebe				
Damaste	–	–	1	–
Samte	–	–	1	–
Bänder				
Seide				
T 1/1	–	1	2	2
Brettchenweberei	–	–	1	–
Gemustert	–	–	4	–
<hr/>				
Gestricke (Wolle)	–	1	–	–

Anmerkungen:

Außerdem ein Mischgewebe K 2/1 aus Wolle u. ? (Auf dem Wüstenort)

**Wollgewebefunde aus Norddeutschland –
Gewebebindungen, Garndrehungen, Garnarten (13.-17. Jh.)**

Fundort	Zeit Jh. z – s	Bindung	Garndrehung					andere
			s – s	z – z	z – z	s+z – s	s+z – z	
Lübeck Hundestr. 9-15	13.	T 1/1	14	3	2	–	–	–
		K 2/1	4	–	–	–	–	–
		K 2/2	2	1	–/1?	–	–	–
		T 1/1+RL	–	–	–	–	–	–
Göttingen Johannisstr. 21-25	13.	T 1/1	18	–	–	–	–	–
		K 2/1	5	–	–	–	–	–
		K 2/2	1+2*	–	2	–	–	–
		T 1/1+RL	–	–	–	–	–	–
Einbeck 1) Knochenhauerstr. 19-23	13./14.	T 1/1	–	–	1	–	–	–
		K 2/1	9	–	–	–	–	–
		K 2/2	19	–	–	–	–	–
		T 1/1+RL	–	–	–	–	–	–
Lübeck 1) Schrangem	15./16.	T 1/1	(5502)	(1126)	(78)	(101)	(73)	(15)
		K 2/1	(317)	(8)	(19)	–	–	–
		K 2/2	(36)	(42/8)	(42/128)	–	–	–
		A 1/4	–	–	(–/65)	–	–	–
Lübeck 1) Dr.-Julius-Leber-Str. 3-5	15./16.	T 1/1	13	–	–	–	–	–
		K 2/1	–	–	–/1?	–	–	–
		K 2/2	–	–	–/2	–	–	–
		A 1/4	–	–	–/5	–	–	–
Lüneburg 1) Bäckerstr. 27	15./16.	T 1/1	13	2	2	–	–	–
		K 2/1	–	–	–	–	–	–
		K 2/2	–	–	–	–	–	–
		A 1/4	–	–	–	–	–	–
Hameln 1) Bäckerstr. 16	15./16.	T 1/1	143	1	–	–	–	–
		K 2/1	7	1	–	–	–	–
		K 2/2	–	–	1/7	–	–	–
		A 1/4	–	–	–/9	–	–	–
Braunschweig 1) Weberstr. 11/12	15./16.	T 1/1	12	3	–	–	–	–
		K 2/1	6	–	–	–	–	–
		K 2/2	–	–	–/1	–	–	–
		A 1/4	–	–	–	–	–	–
Göttingen- Johannisstr. 26	16.	T 1/1	9	–	–	–	–	–
		K 2/1	1	–	–	–	–	–
		K 2/2	–	–	–/5	–	–	–
		A 1/4	–	–	–/1	–	–	–
Lübeck 1) 2) Schüsselbuden 16/ Fischstr. 1-3	16./17.	T 1/1	50	2	1	–	–	–/1
		K 2/1	2	1	–	–	–	–
		K 2/2	–	–	1/1	–	–	–
		A 1/4	–	–	–/2	–	–	–

Anmerkungen:

1) = Kloakenfunde

2) außerdem ältere (T 1/1, K 2/1) und jüngere (T 1/1, K 2/1, A 1/4) Gewebe sowie ein Panama-
gewebe aus Kammgarnen.

() = Einzelfunde, sonst verschiedene Gewebe

Ziffern hinter dem / = Kammgarne

* = Kreuzkörper

Grabung Lübeck Schrangem: 4 Panama- und 1 Ripsgewebe (beide aus Kammgarnen)

T 1/1 und RL wurden bisher nur in Schleswig Grabung Schild gefunden (13./14. Jh.)

Lüneburger Musterkarte von 1678 – Tuch- und Zeugsorten

Bezeichnung	Bindung	Garn- Drehung	Einstellung (1 cm)	Ausrüsten und Färben
Mönckeбайen	T 1/1	s – s	8 – 8	gewalkt
Fresen,	T 1/1	z – s	8 – 8	gewalkt, gefärbt, haarige Wolle
Fresaden und Bayen	T 1/1	s – s	8 – 8	gewalkt, naturfarbig und gefärbt
Laken	T 1/1	z – s	12-12	gewalkt, einige geraucht, naturfarbig oder gefärbt
Laken-Kirsej	T 1/1	?	10-10	gewalkt und gefärbt
Kirsej (gemein)	T 1/1	?	12-12	gewalkt, naturfarbig oder gefärbt
Laken-Drageten	T 1/1	?	12-12	gewalkt und aus melierten Garnen
Scharlaken	T 1/1	?	12-12	gewalkt und gefärbt (rot)
Rettinen	T 1/1	?	14-14	gewalkt, naturfarbig oder gefärbt, friesiert
Crepon	T 1/1	z – z	20-20	naturfarbig oder gefärbt, überdrehte Garne
Barracan	T 1/1	z – z/S	12-12	aus melierten Garnen
Laken-Sars oder Laken-Rasch	K 2/2	?	?	gewalkt, naturfarbig oder gefärbt
Pletzen	K 2/2	z – z	15-15	gerauht, naturfarbig oder gefärbt
Sayen oder Rasch	K 2/2	z – z	16-20	naturfarbig oder gefärbt
Herensayen	K 2/2	?	20-20	gewalkt und gefärbt (schwarz)
Sargien	K 2/2	z – s/ z – z	15-15	gewalkt, einige gepreßt, naturfarbig oder gefärbt, einige aus melierten Garnen
Sargien (Sars) de Nimes	K 2/2	z – s	16-50	aus melierten Garnen
Borrat	K 2/2	z – s	25-30	naturfarbig oder gefärbt, gepreßt oder ungepreßt
Eteminen	A 1/4	z – s	30-20	aus melierten Garnen oder gefärbt

Anmerkungen:

Die obigen Daten sind Mittelwerte aus drei Musterkarten mit insgesamt 236 Gewebeproben

Nicht immer konnten alle textiltechnischen Daten bestimmt werden.

Für 9 Zeugsorten in der Musterkarte B fehlen die Gewebenamen.

Außerdem vorhanden:

Zeuge:

Cronrasch (T 1/1), Sars de Rome (K 2/2), Vierdraht (T 1/1) und Grobgrün (RL 1/1 4-fädig) sowie drei Damaste und zwei Bänder.
Mischgewebe:

Aus Leinen und Wolle: Mönckeбайen T 1/1/z-s/15-15/leicht gewalkt
Hundekothe K 3/1/z-s/15-15/gewalkt
Barracan T 1/1/z-s/20-20

Aus Seide und Wolle: Eteminen T 1/1/--s/20-25
Sars deRomain K 2/1/ ? /25-25

VIDUSLAIKU UN JAUNO LAIKU TEKSTILIJU ATRADUMI LĪBEKĀ UN CITĀS ZIEMEĻVĀCIJAS HANZAS PILSĒTĀS

Kopsavilkums

Lībekas un citu Ziemeļvācijas Hanzas pilsētu arheoloģisko tekstiliju izpēte ir parādījusi, ka starp 13.–17. gs. atradumiem var konstatēt daudzas tekstilapstrādes tehnikas. Kaut gan atrasti arī nedaudzi 12. gs. tekstiliju paraugi, tomēr tos pašreiz nevar pārlicinoši klasificēt, jo vēl nav pabeigts apstrādāt Šlēsvīgas izrakumos iegūto milzīgo tekstiliju kolekciju, kurā ir daudz 11.–13. gs. audumu. Līdzšinējo citu atradumu vietu radīto priekšstatu par 13.–17. gs. tekstilijām lielākoties veido vilnas audumi. Tomēr arī tur būtu vēlama visaptveroša atrasto tekstiliju tehniska analīze, mērot vilnas smalkumu un nosakot audumu krāsu.

Kādreizējās Hanzas pilsētās Lībekā, Hamburgā, Līneburgā, Braunšveigā, Getingenē, Einbekā un Hāmelnē senos tekstilizstrādājumus lielākoties atrod atkritumu izgāztuvēs, kur parasti nonākuši ikdienas audumi. Kā izņēmumi minami daži augstvērtīgi darinājumi – zīda josta no Lībekas vai zīda damasts un zīda samts no Lībekas un Līneburgas. Tomēr visbiežāk atrasti aitu vilnas audumi, kam ir dažāda kvalitāte, bet tie ļauj izsekot vilnas austuvju attīstībai no 13. līdz 17. gadsimtam. 13. gs. svarīgākais auduma pinuma veids vēl bija K 2/1, bet kopš 13. gs. vidus to pakāpeniski nomainīja tūks. 15. gs. parādījās audumi no kazu ķemmdzijas (T 1/1, K 2/2 un A ¼), kā arī ripss un panama, kas tomēr vēl bija reti. Gandrīz visam tūkam un 15.–17. gs. audumu paraugiem var atrast toreiz lietotos nosaukumus. Tas dod iespēju salīdzināt atradumus ar aprakstiem cunftu ziņojumos un paraugu lapās. Tomēr tūka izcelsme nav vienmēr skaidri nosakāma. Daļa vidēji smalkā tūka ir vietējā produkcija. 15. un 16. gs. visi paraugi varētu būt im-

ports, bet kopš 17. gs. dažās Ziemeļvācijas pilsētās tūku izgatavoja.

Diemžēl līdzīgi secinājumi nav iespējami par audumiem no augu valsts šķiedrām (lini, kaņepes), jo to atradumu skaits ir mazs un šo darinājumu tehniskie dati cunftu dokumentos un citos rakstītos avotos ir skopi. Tomēr saglabātie audumi liecina, ka bez dažādas kvalitātes līnu auduma lietoti arī citi izstrādājumi, piemēram, skujuainais trinītis (K 3/1) un rombveida trinītis (K 3/3) austs kopš viduslaikiem. Liecības par audumu pinuma veidu daudzējādību un kvalitāti, kā arī jauktu izejvielu (piemēram, līnu un kokvilnas) audumiem visvairāk nāk no atradumiem baznīcās un ēkās. Zīda audumu – vienkāršu un ar lieliem rakstiem, kā arī lenšu atradumu ir salīdzinoši daudz, bet šādi audumi zināmi arī ārpus arheoloģiskā materiāla.

No vēlajiem viduslaikiem un agrajiem jaunajiem laikiem saglabājušies arī vilnas adīti un trikotāžas audumi, tāpat filcs un citi dzīvnieku spalvu izstrādājumi. Filcs un adījumi varētu būt vietējo amatnieku vai sieviešu darinājumi. Toties trikotāža varbūt ir importēta.

Ziemeļvācijas pilsētās saglabātie audumi, adījumi, pinumi un filcs dod labu pārskatu par pilsētnieku mājsaimniecībā lietotajām tekstilijām. Lielākoties tās ir apģērba daļas, precīzāk – atliekas, bet sastop arī iesaiņojuma materiālu un interjeru tekstilijas. Cerams, ka vairāku Ziemeļeiropas un Austrumeiropas pilsētu arheoloģiskajos izrakumos atrastās, bet vēl neapstrādātās tekstiliju kolekcijas no viduslaikiem un agrajiem jaunajiem laikiem tiks izpētītas un rezultāti publicēti. Arheoloģisko tekstiliju salīdzināšana plašākā Eiropas reģionā ir šo pūļu vērts uzdevums.

Silvija Tilko

KAULA ĶEMMES NO DOLES VAMPENIEŠU KAPULAUKIEM

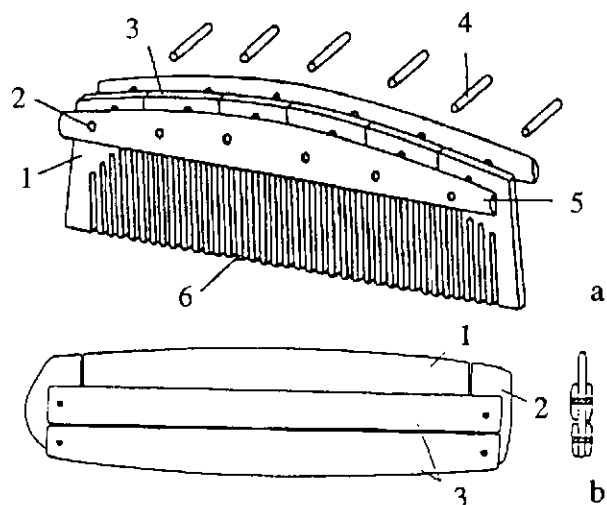
Rīgas HES celtniecības laikā Daugavas krastos tika arheoloģiski pētīti vairāki kapulauki, to skaitā no 1966. līdz 1974. gadam arheoloģes Elvīras Šnores¹ vadībā arī Doles Vampeniešu I un Doles Vampeniešu II kapulauks, kas devuši bagātīgu kaula ķemmu atradumu klāstu.

Doles Vampeniešu I līdzenajā kapulaukā, kas tiek datēts ar 10.–12. gs., atrastas tikai viensusējās saliktās kaula ķemmes, bet Doles Vampeniešu II uzkalniņu kapulaukā, kura datējums ir 11.–12. gs., sastopamas gan viensusējās saliktās, gan divpusējās viengabala ķemmes. Vampeniešu I kapulaukā, kurā atklāti 198 kapi, atrastas 46 saliktas viensusējas ķemmes, bet Vampeniešu II kapulaukā (kopā 116 kapi) konstatētas tikai 8 viensusējas saliktas ķemmes un 3 divpusējas viengabala ķemmes, tātad ķemmes ir atrastas 18,2% no abu kapulauku apbedījumu kopskaita (314 kapi). Analizējot pēc apbedīto dzimuma, 30 ķemmes atrastas vīriešu un zēnu kapos (52,6% kapu, kuros līdzdota ķemme), 21 ķemme atklāta sieviešu un meiteņu kapos (36,8%), viena – vīrieša simboliskā kapā (1,8%), trīs – bērnu kapos (5,3%), divas – nenosakāmos kapos.

No 54 viensusējām saliktām ķemmēm tikai 20 saglabājušās pilnībā vai ir ar nelieliem bojājumiem. Sākotnējā forma ir nosakāma vēl 10 fragmentiem, pārējiem 24 fragmentiem ķemmes izmērus nav iespējams rekonstruēt. Visiem ornamentētajiem ķemmu fragmentiem ir analizēts rotājums. Abos kapulaukos kaula ķemmes ir slikti saglabājušās, bieži fragmentāras, kauls ļoti sadēdējis, jo daudzas ķemmes atrastas ugunskaļos, tāpat to saglabāšanos ietekmējis kultūrslāņu sastāvs. Doles Vampeniešu I un Vampeniešu II kapulauka izrakumu dokumentācija glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē, bet senlietu kolekcijas – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja (LNVN) Arheoloģijas krājumā. Vampeniešu I kapulauka kolekcijas inventāra numurs ir VI 124, bet Vampeniešu II kapulauka kolekcijai – VI 144.

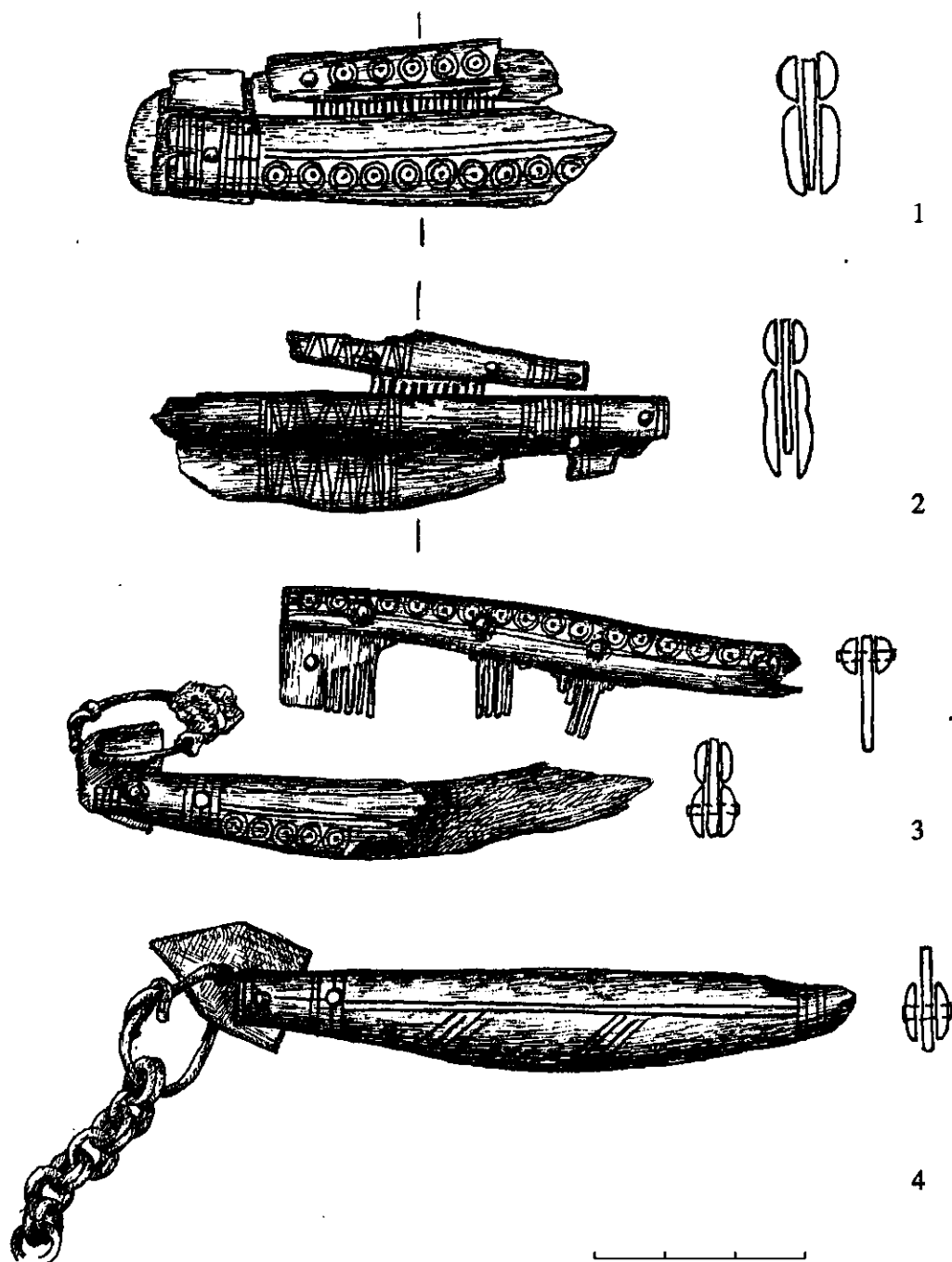
Vienpusējo salikto ķemmu sastāvdaļas. Vienpusējās ķemmes parasti veidotas no divām daļām – pašas ķemmes un ietveres. Ķemme sastāv no trim daļām – vidējās, kurā iegriezti zari, un divām pie muguriņas

piestiprinātām plāksnītēm jeb uzliktņiem, kas veido griezumā segmentu un parasti ir ornamentēti. Ķemmes sastāvdaļas ilustrē 1. attēls. Segmentveida plāksnītes sakniedētas retāk ar dzelzs (Vampeniešu I kapulauka 9., 162. kaps), biežāk ar bronzas kniedītēm. Ķemmes vidusdaļā uzliktņi ir nedaudz platāki, ar nelielu izliekumu, bet galos – šaurāki. Lielākajai daļai ķemmu ietveres veidotas no trim atsevišķiem ar kniedēm savienotu detaļu pāriem – viduslīstēm, zaru ietveres līstēm un galu līstēm (1. att.: b). Ķemmes uzliktņa daļa pēc formas un ornamenta ir identiska zaru ietveres līstēm. Tomēr ir arī ietveres, kas veidotas no diviem atsevišķiem, ar kniedēm savienotiem detaļu pāriem, ķemmes zaru ietveres līstēm un galu līstēm (2. att.). Līdzīgs ķemmu ietveru veidojums novērots arī Vācijas – Šlēsvisgas ķemmēm.² I. Ulbrihta uzskata, ka šīs ietveres ir hronoloģiski jaunākas. Bieži starp ietveres daļām ir profilēta vidusrieva. Līdzīgi gatavotas arī Laukskolas kapulauka ķemmes.³ Vairākām ķemmēm

1. att. Vienpusējas saliktas ķemmes sastāvdaļas (a):
1 – zaru plāksne, 2 – kniežu caurumi, 3 – aizmugure, 4 – kniedes, 5 – uzliktnis, 6 – zari (pēc: *Ambrosiani K. Viking Age Combs .. – Fig. 48*).

Ietveres sastāvdaļas (b): 1 – ķemme, 2 – galu plāksnes, 3 – savienojošās plāksnes (pēc: *Ambrosiani K. Viking Age Combs .. – Fig. 49*).

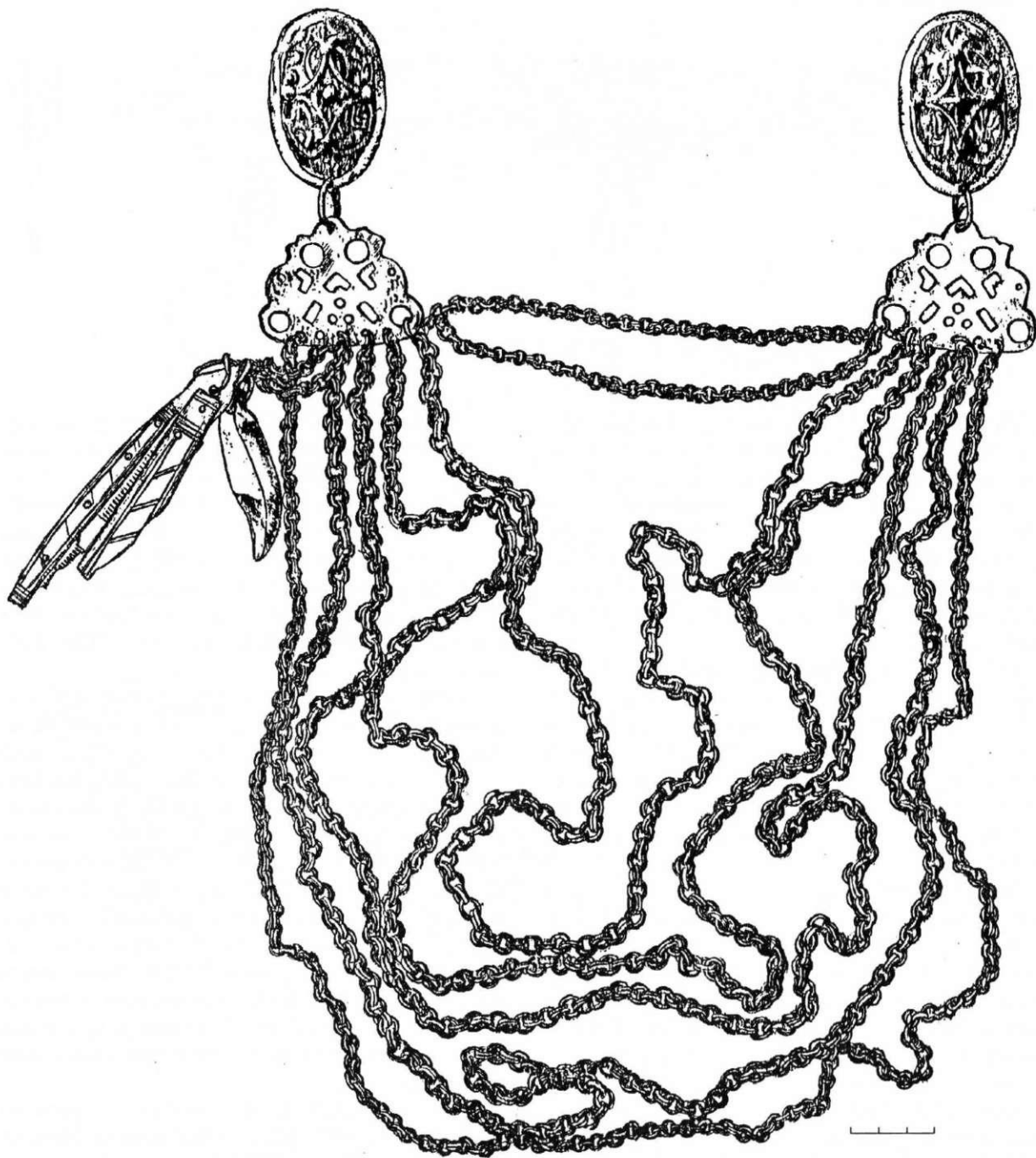

2. att. Vienpusējās saliktās ķemmes ar ietverēm, kas veidotas no vienas kaula plāksnītes:
1 – VI 124: 1828; 2 – VI 124: 1644; 3 – VI 124: 92; 4 – VI 144: 636. Dz. Zemītes zīmējums

vienā galā izveidots caurumiņš, caur kuru brīvi izvērtā kniede saista ķemmi ar ietveri – ķemmes bijušas savāžamas (Vampeniešu I kapulauka 16., 81., 149. kaps). Zaru ietveru uzliktņi veidoti simetriski pret ķemmes muguras uzliktņiem, bet ietveres vidusdaļas uzliktņi parasti ir šaurāki un taisnāki. Ietveres galu plāksnītes piekniedētas starp uzliktņiem. Galu plāksnītes izgatavotas tik platas, ka uzliktņu malas noslēdzas uz tām. Mazā, 1–2 cm garā plāksnīte, kura pēc formas ir trīsstūrveida, izliekta vai citāda, rada iespaidu, ka ķemmes gals pagarina uzliktņa garumu. Doles Vampeniešu kapulauku ķemmju ietveres parasti beidzas ar trīsstūri,

taču iespējamas arī citas galu formas, Vampeniešu I kapulauka 9. un 179. kapa ķemmēm gali ir noapaļoti, bet Vampeniešu II kapulauka 63. kapa ķemmes gals veidots figurāls.

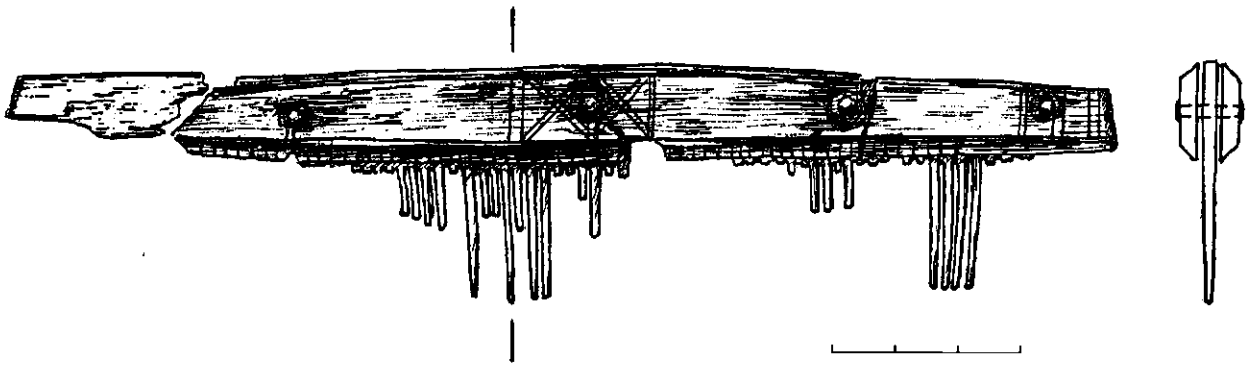
Ietveres galos, plāksnītēs un pašās ķemmēs ir sastopami izurbti piekarcaurumi. Skeletkapos, kur ķemmju novietojums nav traucēts, vīriešiem tās visbiežāk piekārtas pie jostas vai novietotas iegurnā rajonā (Vampeniešu I kapulauka 72., 194. kaps u.c.), arī bērniem tās pievienotas jostai (Vampeniešu I kapulauka 70., 81., 149. kaps u.c.), bet sievietēm pievienotas važturim, važiņu rotu sastāvā (sk. 3. att.). To var novērot arī

3. att. Vienpusējas saliktas ķemmes novietojums
Doles Vampeniešu I kapulauka 16. kapā

Vampeniešu I kapulauka 16., 89., 179. sievietes kapa inventārā. Kopus attīrot, ķemmēm konstatēti arī citi novietojuma veidi: tās atrastas zem kreisās rokas apakšdelma (Vampeniešu I kapulauka 6., 132. kaps) vai pie labajiem sāniem (Vampeniešu I kapulauka 85. kaps), šajos gadījumos iespējams, ka važiņas, ar kurām ķemmes piestiprinātas jostai vai važturim, satrūkušas – un ķemmes mainījušas savu sākotnējo atrašanās stāvokli. K. Ambrosiani, vērtējot ķemmju novietojumu Birkas apbedījumos, secina, ka neviena ķemme nav novietota kapa galvgalī, tas ir, matu tuvumā.⁴ Birkā to novietojums ļauj domāt, ka ķemmi nēsāja kabatā,

makā vai piestiprināja pie vidukļa. Ir arī norādes, ka liela izmēra ķemmes brīvi nokarājās važiņās kopā ar citiem sievietes tualetes piederumiem (grieznēm, adatu kārbīnām u.c.). Ķemmju ietveres funkcija ir arī zaru aizsargāšana no salūšanas. Viens veids, kā pasargāt zarus, bija to ievietošana ietverē, kā tas novērots Doles Vampeniešu kapulauku ķemmēm. Birkā atšķirībā no Doles Vampeniešu kapulaukiem ķemmes ar ietverēm ir atrastas tikai vīriešu kapos – vai vismaz tās nav atrastas kapos, kuru piedevas norāda, ka šeit apbedīta sieviete. Birkas materiālā ir arī norādes, ka sievietēm ķemme ievietota ādas makā.⁵

4. att. 1. tipa ķemme (VI 124: 1058). Dz. Zemītes zīmējums

Tipoloģija. Salikto vienpusējo ķemmju tipoloģijai pievēršusies daudzi Eiropas pētnieki. Viņi salikto ķemmju tipoloģiju parasti balsta uz ķemmes izmēriem, proporcijām, uzliktņu formām un ornamentu. Katras valsts zinātnieki, pētot savu arheoloģisko materiālu, izstrādājuši nedaudz atšķirīgu gan tipoloģisko sistēmu, gan arī šo ķemmju hronoloģiju. Liela līdzīgu ķemmju kolekcija analizēta Krievijā,⁶ Zviedrijā,⁷ Polijā,⁸ Vācijā,⁹ Igaunijā.¹⁰

Tā kā Vampeniešu kapulauku ķemmes pēc formas ir līdzīgas Krievijas ķemmēm, raksta autore izvēlas O. Davidanas un B. Kolčina izstrādāto tipoloģiju. Ņemot par pamatu ķemmju garumu, Doles Vampeniešu I un II kapulaukā konstatētās vienpusējās saliktās ķemmes var iedalīt trijos tipos.

1. tips – izmēros vislielākās ķemmes, to garums ir no 15 līdz 17 cm, platums – virs 3 centimetriem.

No aplūkojamā materiāla šai grupai pieskaitāma viena ķemme, kura saglabājusies fragmentāri (4. att.). Tā ir Vampeniešu I kapulauka 104. kapā atrastā ķemme (VI 124: 1058), kas izveidota no vairākām vienāda biezuma taisnstūrveida kaula plāksnītēm, ķemmes uzliktņi pie plāksnītēm piestiprināti ar četrām dzelzs kniedītēm. Atstatums starp zariem – 1–1,5 mm, zaru garums – 1,8 centimetri. Zari nav saglabājušies pilnīgi, daļa zaru izlūzusi. Zāģējot zarus, uzliktņi abās pusēs nedaudz iezāģēti. Ķemmes gali saglabājušies daļēji, ķemme atrasta bez ietveres. Tā ir liela izmēra kaula ķemme, salūzusi, kopējais garums – 15,5 cm, platums – 3,3 centimetri. Uzliktņa vidusdaļa ornamentēta ar dubulto līniju rombu, kuram abās pusēs dubultlīniju trīsstūri. Uzliktņa galus rotā iegrieztas paralēlas šķērsvītras. Ķemme atrasta sievietes skeletkapā komplektā ar lībisko važiņu rotu, ko R. Spirģis datē ar 10./11. gs. miju.¹¹

Bez Vampeniešu I kapulauka šī tipa ķemme Latvijā atrasta Lejasbitēnu kapulaukā,¹² pārējās ķemmes – Talsu,¹³ Mežotnes,¹⁴ Daugmales¹⁵ pilskalnā.

Visām šīm ķemmēm sānu plāksnītes galos rotātas ar paralēlām šķērsvītrām, bet pārējais rotājums, salīdzinot ar Vampeniešu I kapulauka 104. kapā atrasto ķemmi, atšķirīgs. Ar ornamenta bagātību īpaši izceļas ķemme no Lejasbitēnu kapulauka, tās rotājumā ir saulišu grupas, dažādas paralēlo un krustojošos līniju

grupas, kā arī saulišu rotājums galos. No desmit fragmentiem deviņi ir rotāti ar saulišu motīvu, septiņos gadījumos tā ir saulišu rinda starp paralēlām šķērsvītrām, kas koncentrētas ķemmes uzliktņa augšdaļā. Vienā gadījumā ķemmei ir bijis pinuma ornaments.

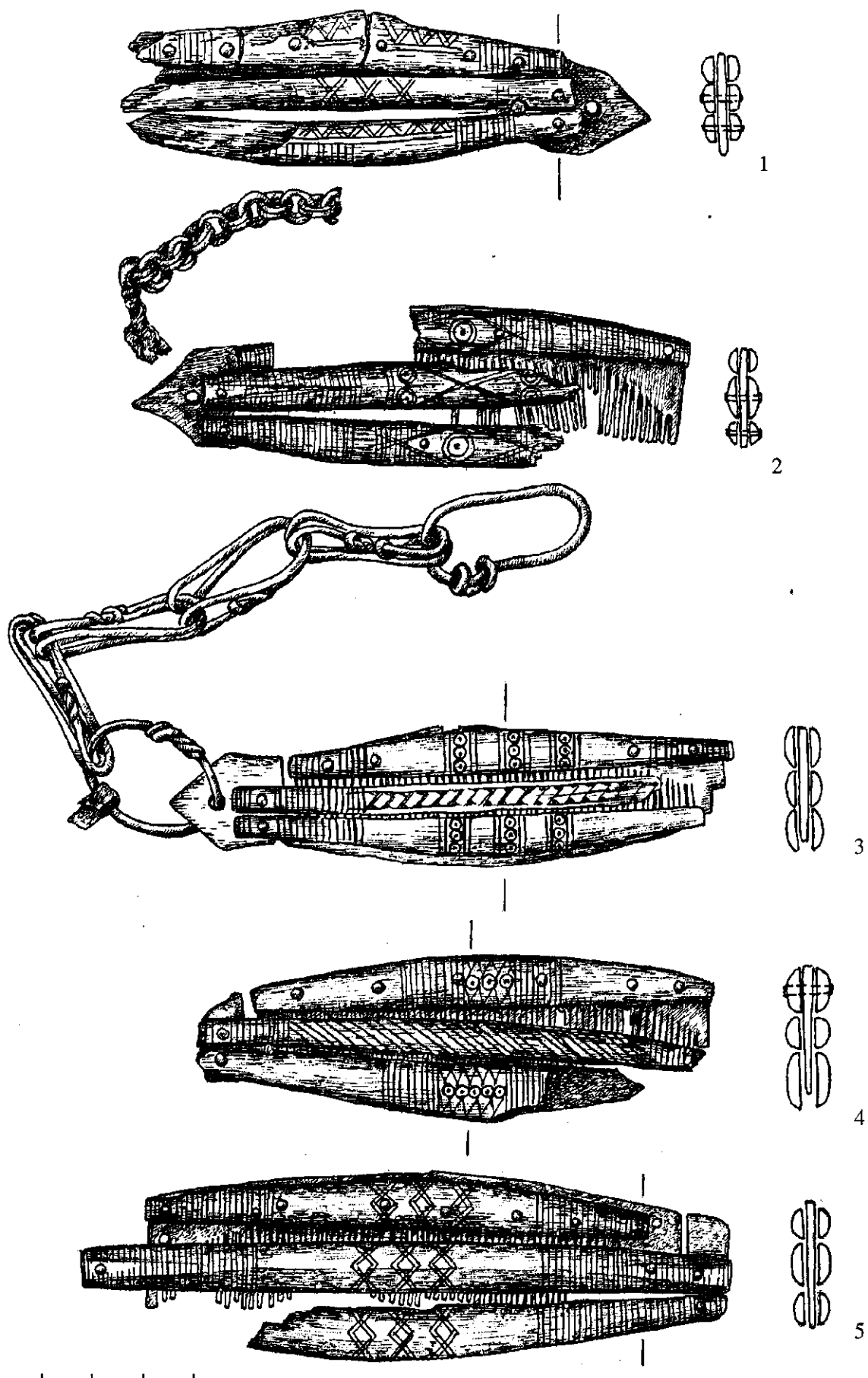
Lejasbitēnu ķemme, spriežot pēc kapa inventāra un apbedījuma novietojuma kapulaukā, datējama ar 10. gs., Vampeniešu I kapulauka 104. kapā atrastajai ķemmei pēc kapa piedevām nedaudz vēlāks datējums – 10./11. gs. mija.

Analoģijas 1. ķemmju tipam atrodamas Lādogas materiālā. Olga Davidana, izvērtējot šo materiālu, secina, ka I grupas ķemmes bijušas sastopamas Lādogā no 7./8. gs. līdz 11. gs., taču to lielākā daļa datējama ar 10.–11. gadsimtu.¹⁶ Augstāk par 11. gs. slāni lielās vienpusējās ķemmes nav atrastas. Vairākas līdzīgas ķemmes atrastas Novgorodā u.c.¹⁷ Vistuvākās paralēles šīs grupas ķemmēm saskatāmas Birkas (Zviedrija) materiālā, kas attiecas uz 9.–10. gadsimtu.¹⁸ Līdzīgas ķemmes zināmas arī Norvēģijā.¹⁹ Lādogas, kā arī Latvijas teritorijā atrasto ķemmju līdzība Rietumeiropas 7.–10. gs. paraugiem liecina par sakariem ar minētajām zemēm, taču jautājumu par ķemmju agro formu izcelsmi nevajadzētu jaukt ar to izgatavošanas vietu noteikšanu.

Vairums 1. tipa ķemmju ir no Daugavas ūdensceļa teritorijas (no Salaspils līdz Aizkrauklei). Šķiet, ka tieši pa šo ceļu varēja nākt ietekmes kā no Eiropas rietumiem un ziemeļiem, tā arī no Austrumeiropas. Neliels šī tipa ķemmju skaits liek domāt, ka tās varētu būt importa priekšmeti. Iespējams, ka arī Vampeniešu I kapulaukā atrastā 1. tipa ķemme ir skandināviskas izcelsmes, jo, kā uzsvērusi izrakumu vadītāja E. Šnore, liela izmēra ķemmes nav raksturīgas lībiešiem.²⁰

2. tips. Šī tipa ķemmju garums ir 8,4–10,6 centimetri. Tajā ietilpst astoņas ķemmes, kas ir saglabājušās veselas vai arī tā, ka iespējams tās rekonstruēt (5. att.).

Vampeniešu I kapulauka 195. kapā konstatētās vienpusējās saliktās ķemmes (VI 124: 2093) garums pēc rekonstrukcijas ir 8,4 centimetri. No pašas ķemmes saglabāties tikai neliels (5,8 cm) ornamentēts uzliktņa fragments. No ietveres saglabāties trīsstūrveida nobeiguma gals ar ievērtu bronzas riņķīti un

5. att. 2. tipa ķemmes:
 1 – VI 124: 691; 2 – VI 124: 2053; 3 – VI 124: 653; 4 – VI 144: 385; 5 – VI 124: 46. Dz. Zemītes zīmējums

ornamentēts ietveres fragments, veidots no vienas kaula plāksnītes, kas ķemmes galam piestiprināta ar dzelzs kniedītēm. Ietveres un uzliktna galos iegriezts šķērslīniju raksts, bet vidusdaļā iegrieztas vienkāršās saulītes ar punktu vidū, no kurām uz augšu un leju iegrieztas slīpas līnijas, kas pie malām ar četrus pretēji grieztu līniju rakstu veido mazus trīsstūrīšus.

Vampeniešu I kapulauka 9. kapa ķemme (VI 124: 92) ir fragmentāra, bet pēc rekonstrukcijas tās aptuvenais garums 8,5 cm, platums 2,1 cm (2. att.: 3). Ķemme atrasta kopā ar fragmentāru ietveri, kas veidota no vienas kaula plāksnītes un noapaļotas gala plāksnes, kuras piekarcaurumā ievērts bronzas riņķītis. Gan ķemmes zaru plāksnes, gan ietveres vienā galā ir izveidoti caurumiņi, caur kuriem bija izvērta kniede, kas brīvi sasaistīja ietveri ar ķemmi – ķemme bijusi savāžama. Ķemmes daļas sastiprinātas ar dzelzs kniedītēm. Ķemmes mugurdaļa – uzliktnis un ietveres ārmala rotāta vienādi – visā ķemmes garenvirzienā iegrieztas dubultās saulītes, vidusdaļa ietverei nerotāta, ietveres galā – šķērslīniju raksts.

Vampeniešu I kapulauka 72. kapa ķemmes (VI 124: 691) garums 8,5 cm, platums 3 cm, tā veidota no piecām vienāda biezuma taisnstūrveidīgām kaula plāksnītēm, 1,2; 1,5; 1,8; 2,0; 2,1 cm lielām (5. att.: 1). Ķemmes saglabāšanās pakāpe slikta, kauls ļoti sadēdējis, zari nolauzti, ietvere fragmentāra, saglabājies viens trīsstūrveida gals. Ķemmes garums ar ietveri – 12 centimetru. Tās uzliktnis un ietveres ārmala rotāta atšķirīgi: ar dubulto līniju garenvirzienā virsma sadalīta divās daļās, uzliktna ārmalā veidots zigzaga raksts, bet iekšmalā raksts izzudis, ietveres iekšmalā ir nepārtrauktais dubultlīniju zigzaga raksts, bet tās ārmalā dubultu šķērslīniju raksts; ķemmes viduslīstē iegriezti trīs slīpie dubultlīniju krusti, galos izveidotas šķērslīniju joslas. Ķemme tika atrasta vīrieša skeletkapā zem apbedītā bļodas kaula, tā bijusi piekārtā jostai ar važiņu, kas veidota no izlocītiem bronzas stieples locekļiem.

Vampeniešu I kapulauka 191. kapā konstatēta ķemme (VI 124: 2053) pēc rekonstrukcijas ir 8,8 cm gara, 3,2 cm plata (5. att.: 2). Ķemmes garums kopā ar ietveri – 12,7 centimetri. Vienā galā saglabājies trīsstūrveida nobeigums ar piekarcaurumu, kur fragmentāri saglabājies stieples riņķis, kas bijis saistīts ar važiņu. Ietvere veidota no divām nedaudz atvirzītām daļām, kas ar bronzas kniedītēm pievienotas gala plāksnei. Ķemmītes zaru veidojums pie gala pakāpenisks, uzliktna platums 0,7 cm, zaru garums 1,6 centimetri. Ķemmes uzliktnis un ietveres ārmala rotāta vienādi – 3,7 cm garumā ar vertikāli grieztu paralēlu svītru grupām, starp tām divu paralēlu līniju veidots rombs, kura centrā iegriezta dubultā saulīte ar punktu vidū. Ietveres viduslīste rotāta atšķirīgi, tās galos grieztas vertikālas līnijas, bet centrā slīpais dubultlīniju krusts, kura abos sānos iegrieztas divas vertikālas dubultās saulītes ar punktu vidū. Ķemmīte ir krāšņi rotāta – ornaments aizpilda visu ķemmes un ietveres virsmu.

Doles Vampeniešu I kapulauka 68. kapa ķemme (VI 124: 653) ir 9 cm gara, 2,7 cm plata, tā veidota

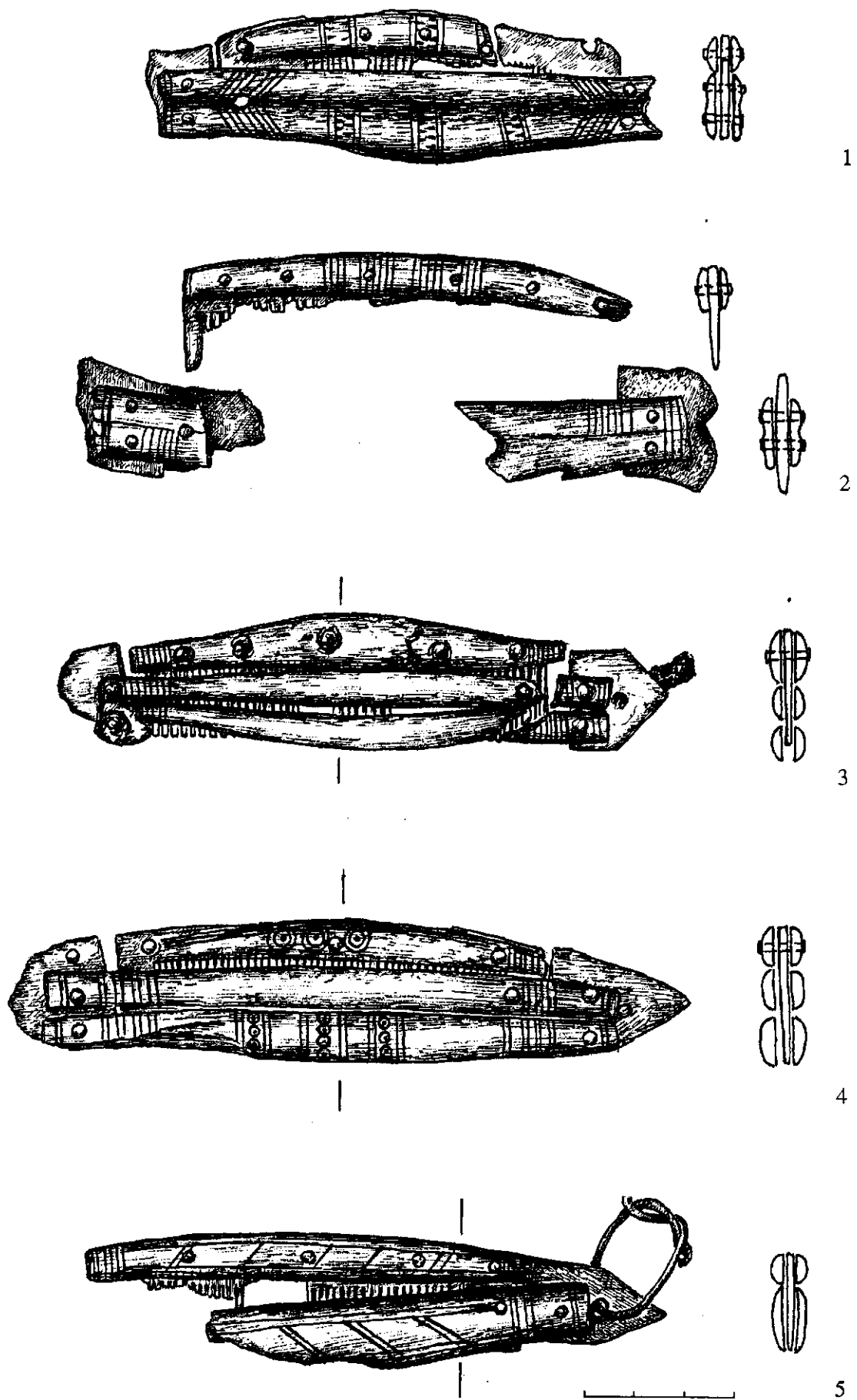
no piecām vienāda biezuma taisnstūrveidīgām kaula plāksnītēm, 1,6; 1,7; 1,8; 1,9; 2,0 cm lielām (5. att.: 3). Ķemmes uzliktnis un ietvere vidusdaļā ir platāki, veido nelielu izliekumu uz ārpusi, gali šaurāki, nedaudz izliekti uz augšu. Saglabājies viens ķemmes gals ar trīsstūrveida nobeigumu, kura caurumā iekārta bronzas važiņa ar stieples locekļiem, to galā izstieptas formas bronzas riņķītis 2,2 cm diametrā. Ietveres garums 12,9 centimetri. Uzliktnis un ietveres ārmala ornamentēta identiski: galos ir paralēlu šķērslīniju raksts, bet vidusdaļa rotāta ar trim vertikālām vienkāršo saulīšu grupām, kas norobežotas ar divām paralēlām līnijām. Ietveres viduslīstes galos ir šķērslīniju raksts, bet vidusdaļa ornamentēta ar maziem trīsstūrīšiem slīpo svītru galos. Ķemme nokarājusies gar bērna labajiem sāniem bronzas stieplu važiņā pie ādas vai drēbes jostas, ķemmi blakus atradies dzelzs nazis ar bronzu apkaltā ādas makstī tādā pašā važiņā.

Vampeniešu II kapulauka 68. kapā atrastā ķemmīte (VI 144: 385) ir 9,2 cm gara, kopējais garums ar ietveri – 11 cm, platums – 3,3 cm, daļēji saglabājies tikai viens noslēguma gals, otrs – apdrūpis (5. att.: 4). Ķemme izveidota no piecām vienāda biezuma taisnstūrveidīgām kaula plāksnītēm, 1,4; 1,5; 1,8; 1,9; 2,6 cm lielām, zaru veidojums pakāpenisks. Ietvere veidota no divām kaula plāksnītēm. Ietveres vienā malā caurums, kas liecina, ka ķemme bijusi savāžama. Uzliktnis un ietveres ārmala rotāta gandrīz vienādi. To vidusdaļā starp 1 cm garām grieztu šķērslīniju grupām 1,3 cm garumā pie katras malas iegriezts zigzaga raksts, tam pa vidu horizontālu vienkāršo saulīšu raksts. Ietveres viduslīstes galos ir vertikālu raksts, bet tās vidusdaļā iegrieztas slīpas līnijas.

Doles Vampeniešu I kapulauka 162. kapa ķemme (VI 124: 1727) ir 9,3 cm gara, saglabājies fragmentāri, bez ietveres. Uzliktnu fragmenti un starp tiem divi ķemmes fragmenti ir 1,4 un 1,6 cm gari, 1,2 cm plati, piestiprināti ar dzelzs kniedītēm. Ķemme neornamentēta. Tās datējums pēc pārējām kapa senlietām – 10. gs. beigas.²¹

Doles Vampeniešu I kapulauka 6. kapa ķemme (VI 124: 46) ir 10,6 cm gara, 2,4 cm plata, kopā ar ietveri – 12,7 cm gara un 3,6 cm plata, viens ķemmes gala posms nav saglabājies, otrs – noapaļots (5. att.: 5). Ķemme veidota no piecām vienāda biezuma taisnstūrveidīgām kaula plāksnītēm, 2,2; 0,8; 2,6; 2,3; 2,7 cm lielām. Ķemmes uzliktni un ietvere sastiprināti ar bronzas kniedītēm, vienā ķemmes galā caurumiņš piekāšanai. Ķemme samērā bagātīgi ornamentēta: gan uzliktni, gan ietveres abu daļu gali 2,5 un 3,5 cm garumā rotāti ar iegrieztām šķērslīnijām. Ķemmes un ietveres vidusdaļā cits zem cita iegriezti trīs nelieli slīpi dubultlīniju krusti. Ķemmes datējums – 10. gs. beigas.²²

3. tips. Šī tipa ķemmju garums svārstās no 7,2 līdz 8,3 centimetriem. Šajā apakšgrupā no apskatāmā materiāla ietilpst astoņas ķemmes, kas ir saglabājušās vai nu veselas, vai tā, ka iespējams tās rekonstruēt (6. att.).

6. att. 3. tipa ķemmes:
 1 - VI 124: 778; 2 - VI 144: 350; 3 - VI 124: 865; 4 - VI 124: 824; 5 - VI 124: 151. Dz. Zemītes zīmējums

Vampeniešu I kapulauka 81. kapā atrastā ķemme (VI 124: 778) ir 7,2 cm gara, vidusdaļā 2,6 cm plata (6. att.: 1). Ķemmei ir ietvere, pēc rekonstrukcijas tās garums – 9,5 cm, viens tās gals saglabājies fragmentāri, iespējams, bijis taisnstūrveida formas. Ietvere veidota no diviem atsevišķiem, ar bronzas kniedītēm savienotiem listiņu pāriem. Ķemmes uzliktņa un ietveres ārmalas listītes vidusdaļā nedaudz platakas, bet pie galiem šaurākas. Ietveres vienā galā ir izveidots caurumiņš, caur kuru brīvi izvērtā kniede saistījusi to ar ķemmi, tātad ķemme bijusi savāžama. Interesants ir ķemmes ornamenti: tās uzliktņa un ietveres ārmalas vidusdaļu rotā trīs ar divām šķērsvītrām norobežotas pinuma raksta joslas. Ietveres viduslistes un ārmalas listes galos iegrieztās svītras veido jumtveida rakstu. 81. skeletkapā apbedītajam zēnam bija pie jostas piestiprinātas divas astoņniekveidīgi izločītas stieples važiņas, pie vienas piestiprināts dzelzs nazis ar bronzu apkaltā ādas makstī, pie otras, iespējams, piekārtā šī ķemmīte, taču važiņa beidzās ar dzelzs riņķīti, kas bija pilnīgi izrūsējis, tādēļ arī ķemmīte notrūkusī. Ķemmes gals ar caurumiņu nav saglabājies.

Vampeniešu I kapulauka 149. kapa ķemme (VI 124: 1644) ir fragmentāra, pēc rekonstrukcijas tās garums 7,3 cm, platums – 2,7 cm (2. att.: 2). Ķemme atrasta kopā ar ietveri, kas veidota no diviem atsevišķiem, ar bronzas kniedēm savienotu detaļu pāriem. Ietveres vidus un ārmalas liste ir darināta no vienas kaula plāksnītes. Līdzīgi veidotas ietveres ir Vampeniešu I kapulauka 9. kapa (VI 124: 92), 16. kapa (VI 124: 151), 54. kapa (VI 124: 525), 179. kapa (VI 124: 1828), Vampeniešu II kapulauka 92. kapa (VI 144: 635) ķemmēm. Uzliktnī, ietveres vidus un ārmalas listē iegriezts vienāds stāvu trīsstūru raksts, gali rotāti ar iegrieztām šķērslīnijām. Ķemmes galā, kas nav saglabājies, bijusi ievērtā bronzas dubulta savīta važiņa, 5,7 cm gara, ar pusriņķi galā. 149. bērna skeletkapā no jostas nokarājies dzelzs nazītis ar bronzu apkaltā ādas makstī, piestiprināts bronzas stieples važiņā, kā arī dzelzs slēdzene un iepriekš aprakstītā kaula vienpusējā ķemmīte.

Vampeniešu II kapulauka 71. kapa (VI 144: 410) ķemmes garumu var konstatēt tikai pēc rekonstrukcijas. Tā ir 7,5 cm gara, saglabājusies fragmentāri, no ietveres – tikai vidusplāksnīte. Meitenes skeletkapā ķemme ar bronzas riņķīti dzelzs važiņā un naža ādas maksts bija piekārtā nenosakāma priekšmeta fragmentam. Ķemmes uzliktnis vidusdaļā rotāts ar vienkāršām saulītēm un punktu vidū, kā arī slīpām līnijām. Ķemmes datējums pēc kapā atrastajiem monētpiekarīņiem ir 11. gadsimts.²³

Vampeniešu II kapulauka 63. kapā atrastā ķemmīte (VI 144: 350) ir 7,7 cm gara, saglabājusies fragmentāri, sastiprināta ar bronzas kniedītēm (6. att.: 2). Ķemmes zari gandrīz visi nolauzti, zaru veidojums no gala pakāpenisks, ietvere veidota no divām kaula plāksnītēm, viens ķemmes gals fragmentārs, otrs – interesantas figurālas formas. Vienā ietveres pusē izveidots caurumiņš, kas norāda, ka ķemme bijusi savāžama.

Ķemmes rotājums vienkāršs: gan uzliktnis, gan ietveres plāksnītes rotātas ar iegrieztām šķērsvītrām.

Vampeniešu I kapulauka 88. kapa ķemme (VI 124: 865) ir 7,8 cm gara, 2,4 cm plata. Lai arī ķemmīte sadalījies gabalos un materiāls, no kā tā gatavota, ļoti sadēdējis, saliekot to kopā, rodas diezgan pilnīgs priekšstats par šo darinājumu (6. att.: 3). Ķemme veidota ar ietveri, tās kopējais garums – 10,6 cm, gan uzliktnis, gan ietveres ārmala ir izliektas formas: vidusdaļa plataka, bet gali sašaurināti. Ietveres gali ir trīsstūrveida formas, viens gals ar caurumiņu piekāšanai, kurā konstatēts važiņas fragments, saglabājies pilnībā. Rotājums ļoti vienkāršs: gan ķemmes, gan ietveres listu galos iegrieztas šķērsvītras, vidusdaļa neornamentēta.

Divām šīs apakšgrupas ķemmēm ir vienāds garums – 8 centimetri. Vampeniešu I kapulauka 85. kapa ķemme – 2,5 cm plata (VI 124: 824), veidota no piecām vienāda biezuma četrstūrainām kaula plāksnītēm (1,0; 1,2; 1,6; 1,8; 2,4 cm lielām) un trīsstūrveidīgām galu plāksnītēm (1,6 un 2,4 cm lielām), ar piekarcaurumu vienā (6. att.: 4). Ķemmes un ietveres kopējais garums – 11,8 centimetri. Ķemme ir skaisti ornamentēta. Uzliktņa un ietveres gali rotāti ar šķērsvītrām, uzliktņa vidusdaļā iegrieztas trīs palielas dupultās saulītes ar punktu vidū. Ietveres ārmalas liste rotāta ar vienkāršo saulīšu grupām, kas novietotas cita zem citas pa trim un četrām starp dubultām šķērsvītrām. Zēna skeletkapā, jostas rajonā pie labajiem sāniem, atradies dzelzs nazītis ar bronzas stiepli notītu kātu. Tam bijusi arī ar bronzu apkalta ādas maksts, no kuras saglabājies fragments ar dzelzs važiņu, kurā nazis karājies, jādoma, pie auduma jostas. Nazim blakus atradies vienpusēja ornamentēta kaula ķemmīte ietverē, kas arī bijusi piekārtā jostai. 85. kapa inventārs pēc monētām datēts ar 11. gadsimtu.²⁴

Otra tāda paša garuma ķemme atrasta Vampeniešu I kapulauka 16. kapā (VI 124: 151) – tā stipri bojāta, 2,5 cm plata (6. att.: 5). Ķemmes un ietveres kopējais garums – 12,5 centimetri. Saglabājies ķemmes uzliktnis, daļēji zaru plāksnes, viens trīsstūrveida gals un ietveres fragments, kas veidots no vienas kaula plāksnītes. Rotājums vienkāršs – uzliktņa un ietveres galos iegrieztas šķērslīnijas, garenvirzienā gar ķemmes muguras un ietveres malām iegrieztas divas līnijas. Ķemmes uzliktnis un ietvere rotāta ar slīpi iegrieztām līnijām. 3. attēlā redzam daļu no 16. kapā guldītās sievietes apbedījuma piedevām – bronzas krūšu važiņu rotu, kas sastāv no divām lībiskām bronzas bruņupuču saktām, diviem bronzas ažiuriem važturiem un septiņām bronzas divrindu važiņām. Krūšu rotai piekārtā iepriekš aprakstītā ornamentētā vienpusējā saliktā ķemmīte un lāča zobs.

Vampeniešu II kapulauka 92. kapa ķemmes (VI 144: 636) garums ir 8,3 cm, to var konstatēt tikai pēc rekonstrukcijas, pati ķemmīte nav saglabājusies, toties ir saglabājusies ietvere – 12,4 cm gara, veidota no vienas kaula plāksnītes un trīsstūrveida gala plāksnes, kurā iestiprināts bronzas riņķītis ar 9,5 cm garu divrindu važiņas fragmentu (2. att.: 4). Ietveres vienā galā caurumiņš, kas norāda, ka ķemme bijusi savāž-

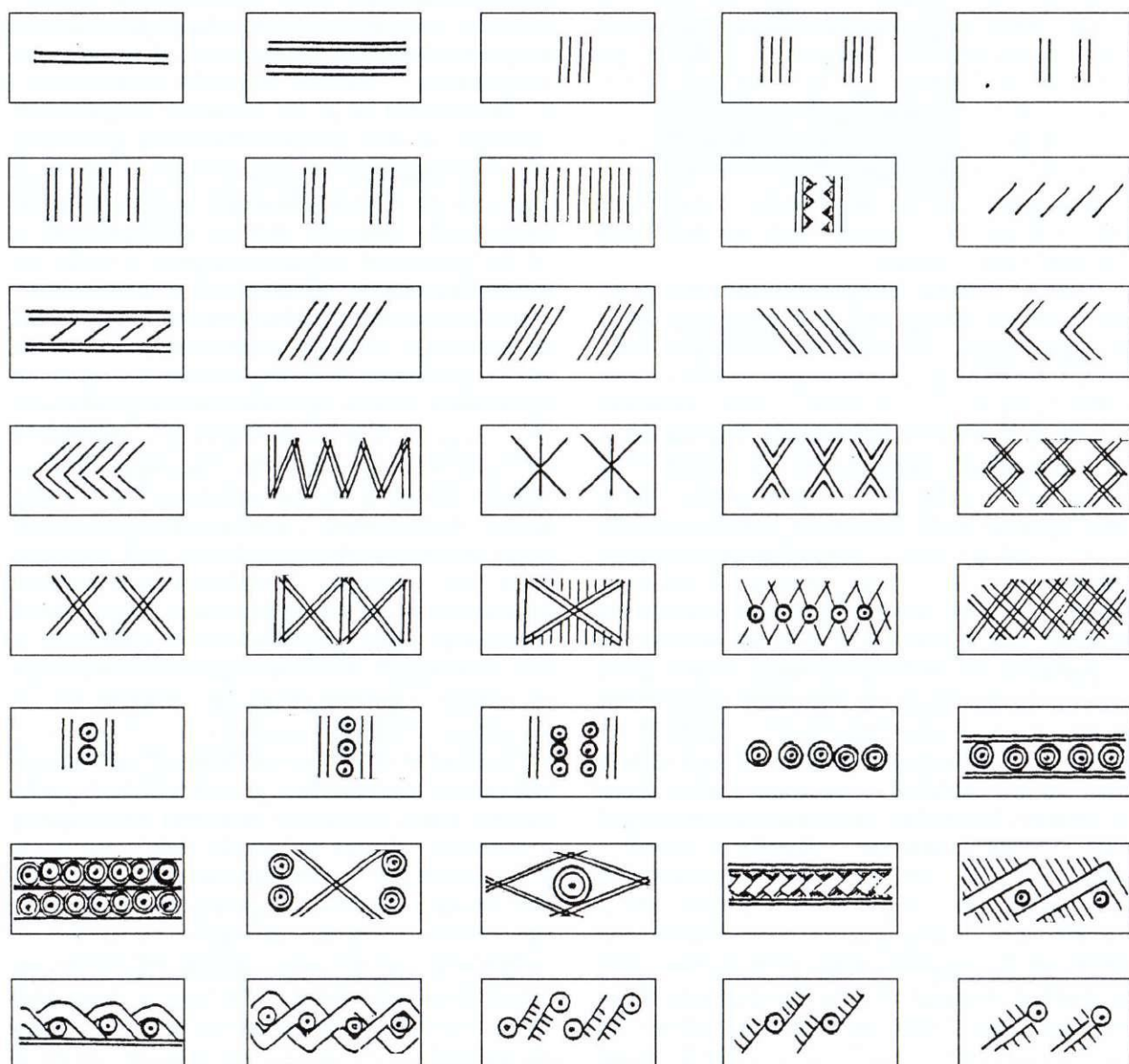
ma. Ietveres gali rotāti ar dubultu šķērslīniju joslām, ietveres iekšmala nerotāta, bet ārmala gareniski norobežota ar divām paralēlām līnijām, kuru vidū divas slīpu līniju joslas.

Apkopojot 2. un 3. tipa ķemmes, jāpiebilst, ka visi izmēri nav precīzi, jo dažos gadījumos mērījumi tika izdarīti pēc rekonstrukcijas, pieņemot, ka ķemmes forma bijusi simetriska. 2. tipa astoņas ķemmes, kuru garums svārstās no 8,4 līdz 10,6 cm, ir vislielākās (ietveres garums līdz 12,7 cm). 3. tipa astoņas ķemmes, kuru garums svārstās no 7,2 līdz 8,3 cm, ir mazākas (ietveres garums līdz 12,5 cm).

Garuma svārstības starp lielāko un mazāko izmēru grupu nav lielas – no 2 līdz 3 cm; to pašu var teikt par šo ķemmju platumu, tā atšķirības pavisam niecīgas. Arī ornamentācijā atšķirības starp šīm divām apakšgrupām ir nenozīmīgas. Salīdzinot apakšgrupās sadalīto ķemmju datējumus, varam teikt, ka lielākās 2. tipa ķemmes ir nedaudz agrākas, to datējums – 10. gs.

beigas, bet mazākās 3. tipa ķemmes tiek datētas ar 11. gadsimtu. Teiktais ļauj secināt, ka tās pastāvējušas gandrīz vienlaicīgi – un izmēru variācijas varbūt atspoguļo to izgatavotāja darba īpatnības. Nav arī pamata pieņēmam, ka mazās ķemmītes būtu speciāli gatavotas bērniem, kā tas dažkārt novērojams rotām, ieročiem un iedzīves priekšmetiem, jo maza izmēra ķemmītes nereti atrastas pieaugušo, pat vīriešu kapos. Savukārt liela izmēra ķemmes atrastas bērnu kapos.

Ornaments. 2. un 3. tipa ķemmēm izdevās izdalīt 40 ornamenta variantus (7. att.). Visos gadījumos tas ir ģeometriskais raksts, kura pamatā ir vienkārši elementi. Jāatzīmē, ka daži motīvi atkārtojas ļoti daudzas reizes. Tā gandrīz visām ķemmēm, kam ir ornaments, gali rotāti ar paralēlām šķērsvītrām, bet gar malām stiepjas divas paralēlas gareniskas svītras. Tas arī ir visizplatītākais rotājuma veids. Izplatītas ir arī saulītes dažādos variantos. Bieži sastopamas dažādas trīsstūru variācijas, nereti trīsstūri aizpildīti ar paralēlām svītrām,

7. att. Doles Vampeniešu ķemmju ornamenta varianti. Dz. Zemītes zīmējums

sastopamas arī krustojošās līnijas, zigzags, slīpas svītras, kuras, dažādi kombinējoties, veido slīpa krusta motīvu, jumtiņus. Dažkārt svītras sakārtotas no viena punkta izejošu staru veidā. Svītrām dažādos leņķos krustojoties, veidojas tīkla raksts. Jāatzīmē, ka katrai ķemmei pārsvarā ir divi rotājuma motīvi, tomēr sastopamas arī lielāka elementu daudzuma kombinācijas.

Salīdzinot Doles Vampeniešu kapulaukos atrasto ķemmju rotājumu ar tuvāko kaimiņzemju (ar kurām Latvijas iedzīvotājiem aplūkojamajā periodā bija visciešākie kontakti) materiālu, vispildīgākais publicētais materiāls ir no Birkas²⁵ un Lādogas,²⁶ tāpēc tas arī izmantots salīdzinājumam.

Protams, publicētie materiāli ir diezgan nepilnīgi, īpaši tas sakāms par Lādogas ķemmēm. Vadoties no pieejamā materiāla, jāsecina, ka no 40 ornamenta variantiem daudzos gadījumos atrodam atbilstību Birkas un Lādogas materiālā. Taču jāatzīst, ka daži motīvi ir izplatīti ne tikai Latvijas kaimiņu novados, bet ļoti plašā teritorijā. Tie ir dažādi saulīšu, trīsstūru, krustu un paralēlo līniju varianti. Tā, piemēram, vertikālas saulīšu rindas starp paralēlām līnijām un pildītie trīsstūrīši, kas kombinēti ar saulītēm, sastopami gan Polijas,²⁷ gan Čehijas teritorijā.²⁸ Vertikālās saulīšu rindas starp paralēlām līnijām ir iegrieztas arī ķemmei no Rostokas, kas datēta ar 11.–12. gadsimtu.²⁹ Tas norāda, ka šos elementus vien nevar izmantot par kritēriju, nosakot, vai ķemme ir vietējais ražojums vai importa priekšmets, jo daudziem rotājuma elementiem bija starptautisks raksturs.

Visumā Birkas un Lādogas ķemmēm raksturīgs lielāks ornamenta blīvums, dažkārt uz ķemmēm tikpat kā nav brīvu laukumu. Turpretī Doles Vampeniešu kapulauku materiālā rotājums ir atturīgāks, dažkārt tas koncentrējas ķemmes galos un centrā, tādējādi ornamentētas joslas mijas ar neornamentētām, bet ir arī izņēmumi.

Varam uzskatīt, ka pirmie impulsi rotātu ķemmju izgatavošanai varēja nākt no Skandināvijas, tomēr vēlāk to izgatavošanu savās rokās pārņēmuši vietējie meistari – un tāpēc šajās ķemmēs saskatāmas arī dažas lokālā stila iezīmes. Tomēr galvenajos vilcienos šie amatnieki turējušies pie sava laika atzītajiem standartiem, kas bijuši izplatīti samērā attālās teritorijās.

Datēšana. 2. un 3. tipa ķemmju hronoloģiskie ietvari ir diezgan plaši. Tā, piemēram, dažas šo tipu ķemmes atrastas Doles Vampeniešu I kapulauka senākajā daļā, kas pēc kapu piedevām – kopējā senlietu materiāla tiek datēta ar 10. gadsimta beigām. Doles Vampeniešu I kapulauka materiālā, kurš devis bagātu ķemmju kolekciju, ķemmes sastopamas visos kapulauka pastāvēšanas periodos. Vampeniešu II kapulaukā tās atrastas 11.–12. gs. slāņos. Arī citās Latvijas senvietās, kur šo tipu ķemmes atrastas ievērojamā daudzumā, tās sastopamas dažādos slāņos. Liela līdzīgu ķemmju kolekcija savākta Salaspils Laukskolas kapulauka senākajā daļā, kas tiek datēta no 10. gs. beigām – 11. gs. sākumu.³⁰ Aizkraukles pilskalnā tās konstatētas 10.–12. gs. slāņos.³¹ Šādas ķemmes no Asotes pilskalna E. Šnore datē ar 11.–12. gadsimtu.³² Tērvetes

pilskalna vienpusējās saliktās ķemmes E. Brīvkalne datē ar 11.–13. gadsimtu.³³ Tāda pati hronoloģija ir Doles Raušu ciemā konstatētajām ķemmēm.³⁴ Ikšķiles Rumuļu kapulauka vienpusējās saliktās ķemmes J. Graudonis datē ar 11.–12. gadsimtu.³⁵ Līdzīgas ķemmes Latvijā atrastas Talsu,³⁶ Daugmales,³⁷ Jersikas,³⁸ Kokneses,³⁹ Oliņkalnā⁴⁰ pilskalnā un vairākos citos Daugavas lībiešu kapulaukos.

Tāpat šādas ķemmes bijušas izplatītas visā Latvijā, vismaz sākot ar 10. gadsimtu, un pastāvējušas līdz pat 13. gadsimtam. Doles Vampeniešu kapulaukos analizēto ķemmju hronoloģiskās robežas aptver 10.–12. gadsimtu.

Ārpus Latvijas teritorijas 2. un 3. tipa ķemmītes sastopamas vēlajā dzelzs laikmetā daudzu valstu arheoloģiskajā materiālā.

Novgorodas ķemmes B. Kolčins datē ar laiku no 10. gs. līdz 11. gs. vidum.⁴¹ Tad tās pakāpeniski izzuda, jo 10. gs. beigās Novgorodā līdzās vienpusējām saliktām ķemmēm parādījās divpusējās viengabala ķemmes. Lādogas ķemmes krievu pētniece O. Davidana datē ar 9.–11. gadsimtu.⁴² Gņezdovas ķemmju datējums līdzīgs, bet visizplatītākās tās bijušas tieši 10. gadsimtā.⁴³ Grodņas apgabalā atrasto ķemmi F. Gureviča datē ar 10.–11. gadsimtu.⁴⁴ Tā rotāta ar tādu pašu saulīšu un pildīto trīsstūrīšu ornamentu, kas ir visizplatītākais rotājuma veids šo tipu ķemmēm Latvijas teritorijā. Analogas ķemmes sastopam arī Pleskavas apgabalā, kuras N. Podvigina datē ar 10.–11. gadsimtu.⁴⁵ Baltkrievu ķemmes no Volkoviskas un Polockas tiek datētas ar 9.–13. gadsimtu.⁴⁶

Nedaudz agrāks ir Birkas ķemmju datējums – 9.–10. gadsimts,⁴⁷ Gotlandes ķemmju datējums vēlāks – 10.–11. gadsimts.⁴⁸ Hronoloģiskās robežas Igaunijas ķemmēm ir 10.–11. gadsimts.⁴⁹ Šļesvīgas ķemmes vācu pētniece I. Ulbrihta datē ar 10.–12. gadsimtu.⁵⁰

Paralēles atrodam arī Polijas arheoloģiskajā materiālā, kur līdzīga tipa ķemmes attiecina uz 11.–12. gadsimtu.⁵¹ Polijā agrajos viduslaikos šīs ķemmes lielā skaitā sastopamas dzīvesvietās un tikai atsevišķos gadījumos kapulaukos. Gdaņskā atrastās 240 ķemmes lietotas no 10. līdz 13. gadsimtam.⁵² Šīs ķemmes gatavotas no raga, un, spriežot pēc to izveidojuma un ornamentācijas, J. Kostševskis uzskata, ka ar ķemmju gatavošanu nodarbojušies speciāli amatnieki, kas vēlāk pazīstami kā ķemmju meistari.

Tāpat visas šīs ķemmes ir līdzīgas Doles Vampeniešu kapulaukos atrastajām gan pēc datējuma, gan izmēriem, gan ietveres detaļu veidojuma un sevišķi pēc ornamenta. Uzskatāmi redzams, ka Doles Vampeniešu ķemmes darinājuši prasmīgi amatnieki. Daudzas no kapos atrastajām ķemmēm bija prasmīgi izveidotas, un pat labi amatnieki bez īpašām iemaņām un darbarīkiem nevarēja tās izgatavot tik augstā kvalitātē. Bojātās ķemmes vai ķemmes ar izlūzušiem zariem kapu inventārā norāda, ka tās netika izmestas kā nederīgas. Birkas ķemmju izejmateriāls galvenokārt bija ziemeļbriežu vai briežu ragi, kas ir grūti apstrādājami un prasa daudz laika.⁵³ Ķemmes vājākā vieta ir zari, un iespējams, ka meista-

ri izlūzušo zaru plāksnītes aizvietoja ar citām. Birkā atrastas trīs ķemmes, kurām gan bronzas, gan dzelzs kniedes, kas savieno plāksnītes, lietotas vairāk nekā vienā zaru komplektā.⁵⁴ Latvijā ķemmes varēja darināt uz vietas Gotlandes meistars vai vietējais amatnieks, kas šo prasmī apguvis. A. Zariņa uzskata, ka vienpusējās ķemmes varēja būt arī tirgus prece, jo tās Latvijā vēlajā dzelzs laikmetā sastopamas plašā teritorijā.⁵⁵

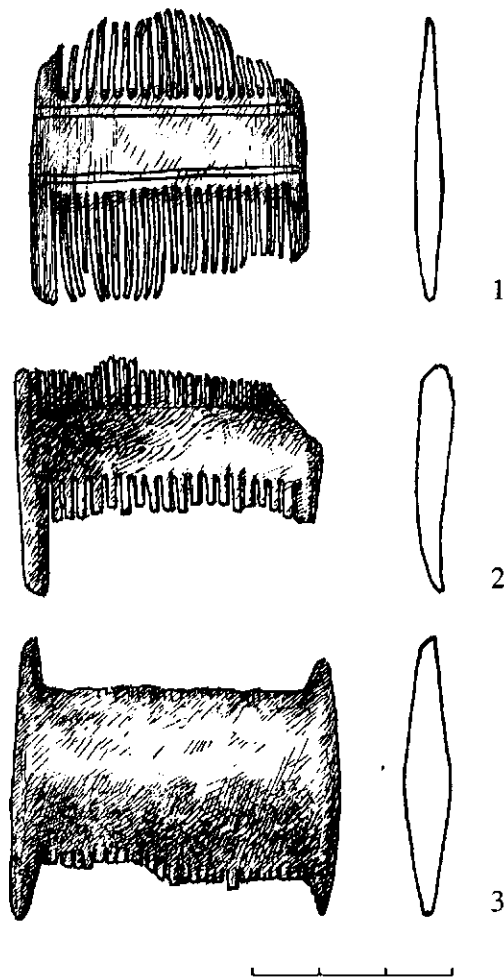
Divpusējās viengabala ķemmes. Doles Vampeniešu II kapulaukā atrastas arī trīs divpusējās viengabala ķemmes (8. att.). Šīs ķemmes pēc izveidojuma var grupēt atbilstoši 12.–14. gs. Rīgas viengabala ķemmju dalījuma. Tās arī iekļaujas B. Kolčina izstrādātajā Novgorodas ķemmju tipoloģijā un ir tuvas Novgorodas ķemmju tipiem *A* un *A*, kurus pētnieks datē ar 10./11. gs. miju – 12. gs. vidu.⁵⁷ Visām trim ķemmēm ir taisnstūrveida, gandrīz kvadrāta forma, tās ir nelielas, darinātas no vienas kaula plāksnes, ar dažāda biezuma zariem.

Vampeniešu II kapulauka 74. kapa ķemme (VI 144: 748) pēc formas tiešām veido kvadrātu: gan ķemmes garums, gan platums ir vienāds – 3,7 cm, biezums 0,4 cm (8. att.: 1). Ķemmīte rūpīgi izstrādāta un pieskaitāma taisnstūrveida ķemmēm ar taisniem galiem. Zari abās pusēs iegriezti precīzi un vienā līmenī. Tā rotāta ar iegrieztām dubultām līnijām pie zariem. Ķemme atrasta bagāta tirgotāja apbedījumā, kurš pēc kapa piedevām datēts ar 10. gs. beigām – 11. gs. sākumu.⁵⁸

Vampeniešu II kapulauka 18. kapa ķemme (VI 144: 81) atrasta vīrieša ugunskapā, tādēļ arī tā ugunī bojāta, līka (8. att.: 2). Ķemmes garums – 4 cm, platums – 3,1 cm, biezums – 0,5 cm, zari daļēji nolauzti. Pati ķemme izgatavota samērā rūpīgi, zari pat bez līnijas novilkšanas iezāģēti simetriski malai. Ķemmes datējums pēc kapā atrastajiem svariņiem – 11. gs. otrā puse – 12. gs. pirmā puse.⁵⁹

Vampeniešu II kapulauka 86. kapa ķemme (VI 144: 602) atrasta postītā vīrieša apbedījumā (8. att.: 3). Ķemmes garums – 4,4 cm, platums – 3,6 cm, biezums – 0,6 cm, griezumā ķemme ir smaili ovāla. Pēc veidojuma tā atbilst taisnstūrveida ķemmju tipam ar nedaudz izliektiem galiem. Ķemme gatavota samērā nemākulīgi, zari iezāģēti dažādos līmeņos, sevišķi retie zari. Kauls diezgan sadēdējis, visi zari nolūzuši.

Pēc divpusējo viengabala ķemmju datējuma redzam, ka šo kaula ķemmju līdzdošana mirušajiem Vampeniešu II uzkalniņu kapulaukā ir vēlāka parādība – attiecināma uz 11.–12. gadsimtu. Visām trim ķemmēm nav piekarcauruma, un var uzskatīt, ka tās, iespējams, nēsātas ādas ietverē – makā, kā tas zināms no Skandināvijas vikingu perioda ķemmēm,⁶⁰ kā arī konstatēts Rīgā, Alberta laukumā, kur 13. gs. slānī atrasts ādas maks ar divpusējo viengabala koka ķemmi,⁶¹ savukārt 13.–14. gs. slānī bija konstatēta divpusējā saliktā kaula ķemme, kas ievietota ādas maciņā.⁶² Divpusējās viengabala ķemmes izplatītas daudzās zemēs ap Baltijas jūru, Novgorodā tās ieviešas 10. gs. beigās, bet Polijā – 11. gs. sākumā, līdzīgi kā tas konstatēts Doles Vampeniešu II kapulaukā.

8. att. Divpusējās viengabala ķemmes: 1 – VI 144: 748; 2 – VI 144: 81; 3 – VI 144: 602. Dz. Zemītes zīmējums

Nobeigumā varam secināt, ka Doles Vampeniešu I un II kapulaukā atrastais higiēnas priekšmets – kaula ķemme ir bieži sastopama kapa piedeva abu dzimumu piederīgajiem. Tas, ka ķemmes tiek atrastas gan vīriešu, gan sievietes apbedījumos, norāda, ka katram ir sava ķemme un pret ķemmi izturas kā pret svarīgu priekšmetu pat pēc nāves. Interessants ir fakts, ka vīriešu apbedījumos ķemmju skaits ir lielāks un tās konstatētas pat 13 zēnu un vīriešu ugunskaļos, arī trīs divpusējās viengabala ķemmes atrastas tikai vīriešu apbedījumos. To, ka ķemme ir bieži sastopama kapa piedeva, var novērot Vampeniešu I kapulaukā, kur no 198 kapiem 46 kapos atrastas ķemmes. Mazāk ķemmju konstatēts Vampeniešu II kapulaukā (no 116 kapiem tikai 11).

Doles Vampeniešu kapulauku vienpusējo salikto ķemmju hronoloģiskās robežas ir no 10. gs. līdz 12. gs. sākumam, un tās pēc izmēriem iedalāmas trīs tipos. Runājot par šo ķemmju izplatību ārpus Latvijas, varam secināt, ka tās galvenokārt sastopamas Skandināvijas zemēs, kā arī Krievijā, Baltkrievijā, Polijā, Čehijā, Vācijā, Igaunijā. Divpusējās viengabala ķemmes Doles Vampeniešu II uzkalniņu kapulaukā ir vēlāka parādība: tās ieviešas 10. gs. beigās – 11. gs. sākumā un lietotas visu 12. gadsimtu.

Analizētās Doles Vampeniešu kapulauku ķemmes gandrīz visas ir ornamentētas, nerotātas ir astoņas ķemmes (to skaitā sīki fragmenti, kuriem ornamentu nevarēja noteikt). Tās visbiežāk ornamentētas ar garēnlīnijām, šķērslīnijām un saulītēm, kas izkārtotas joslās un veido ģeometrisku rakstu. Daļai ķemmju

vienādi rotāti uzlikti un ietveru ārmalas līstes, bet viduslīstēm rotājums bieži ir atšķirīgs, dažreiz tās rotātas mazāk vai nemaz. Vampeniešu ķemmes pēc veidojuma, izmēriem, ietveres detaļām un it sevišķi pēc ornamenta līdzīgas Skandināvijas – Birkas, Gotlandes, kā arī Krievijas, Vācijas un Polijas ķemmēm.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Šnore E. Doles Vampeniešu kapulauki // RT 1966. – Rīga, 1967. – 38.–40. lpp.; Šnore E. Doles Vampeniešu 1967. g. ekspedīcija // RT 1967. – Rīga, 1968. – 75., 76. lpp.; Šnore E. Doles Vampeniešu 1971. gada arheoloģiskās ekspedīcijas guvumi // ASM 1971. – Rīga, 1972. – 96.–98. lpp.; Šnore E. Vampeniešu – Raušu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1972. gadā // ASM 1972. – Rīga, 1973. – 59.–63. lpp.; Šnore E. Arheoloģiskie izrakumi Doles Vampeniešu I kapulaukā // ASM 1974. – Rīga, 1975. – 85., 86. lpp.
- ² Ulbricht I. Die Verarbeitung von Knochen, Geweih und Horn im mittelalterlichen Schleswig // Ausgrabungen in Schleswig, Berichte und Studien. – Neumünster, 1984. – Nr. 3. – S. 36, 37, Taf. 74: 2, 3, 4.
- ³ VI 128: 3897: 11.
- ⁴ Ambrosiani K. Viking Age Combs, Comb Makers in the Light of Finds from Birka and Ribe: Stockholm Studies in Archaeology, 2. – Stockholm, 1981. – S. 13.
- ⁵ Turpat. – 75. lpp.
- ⁶ Давидан О. И. Гребни Старой Ладogi // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. – 1962. – № 4. – С. 95–108; Колчин Б. А. Хронология Новгородских древностей // Советская археология. – Москва, 1958. – № 2. – С. 92–111; Колчин Б. А. Хронология Новгородских древностей // Новгородский сборник. – Москва, 1982. – С. 156–178; Пушкина Т. А. Изделия косторезного ремесла из Гнездова // Средневековые древности Восточной Европы. – Москва, 1993. – С. 57–68.
- ⁷ Ambrosiani K. Kämme, II: 1. – Stockholm, 1958. – S. 172–176.
- ⁸ Chmielowska A. Grzebiene starożytne I średniowieczne z ziem Polskich // Acta Archaeologica Lodziensia. – Łódź, 1971. – Nr. 20. – S. 28.
- ⁹ Ulbricht I. Die Verarbeitung von Knochen .. – S. 46–48.
- ¹⁰ Luik H. Muinas- ja keskaegsed luukammid Eestis. – Tallinn, 1998. – Lk. 12–34.
- ¹¹ Spirģis R. Lībiešu 1. un 2. tipa bruņrupuču saktas Daugavas lejtecē 10.–12. gadsimtā // LVIŽ. – 2003. – Nr. 4. – 35. lpp. LNVM A 11847: 195.
- ¹² Karnups A. Izrakumi Talsu pilskalnā 1936. g. // Senatne un Māksla. – 1936. – Nr. 4. – 81. lpp., 14. att.: 1.
- ¹³ Ģinters V. Senā Mežotne. 1939. gada izrakumi // Senatne un Māksla. – 1939. – Nr. 4. – 40. lpp., 26. att. LNVM A 9964: 4816; A 9964: 104.
- ¹⁴ Давидан О. И. К вопросу о происхождении и датировке ранних гребенок Старой Ладogi // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. – 1968. – № 10. – С. 54–63.
- ¹⁵ Колчин Б. А. Хронология Новгородских древностей .. – С. 164, 165, рис. 6.
- ¹⁶ Ambrosiani K. Viking Age Combs .. – P. 19, 25.
- ¹⁷ Weber B. Norwegian Reindeer Antler Export to Orkney. An Analysis of Combs from Pictish / Early Norse Sites // Universitetes Oldsamling Årbok, 1991/1992. – Oslo, 1993. – P. 161–174.
- ¹⁸ Šnore E. Daugavas lībieši Doles salā // AE. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 127. lpp.
- ¹⁹ Spirģis R. Lībiešu 1. un 2. tipa bruņrupuču saktas .. – 35. lpp.
- ²⁰ Spirģis R. Skandināvu bruņrupuču saktas Daugavas lejtecē 10.–12. gadsimtā // LVIŽ. – 2003. – Nr. 3. – 34. lpp.
- ²¹ Берга Т. М. Монеты в археологических памятниках Латвии IX–XII вв. – Рига, 1988. – С. 74.
- ²² Turpat. – 75. lpp.
- ²³ Arbman H. Birka I. Die Graber. Tafeln. – Stockholm, 1940. – Taf. 163, 164; Arbman H. Birka II. Die Graber. Text. – Stockholm, 1943. – Abb. 35: 18, 307.
- ²⁴ Давидан О. И. Гребни Старой Ладogi. – С. 95–108.
- ²⁵ Kostrzewski J. Kultura Prapolska. – Warszawa, 1962. – S. 387, rys. 306.
- ²⁶ Hrubý V. Slovanské kostěné předměty a jejich výroba na Moravě // Památky archeologické, XLVIII: 1. – Praha, 1957. – S. 118–127.
- ²⁷ Lampe W. Neue skawische Siedlungsfunde aus dem Westteil des Bezirkes Rostock // Ausgrabungen und Funde, 18: 4. – Berlin, 1973. – S. 215, 216.
- ²⁸ Zariņa A. Arheoloģiskie izrakumi Salaspils Laukskolā 1971. gadā // ASM 1971. – Rīga, 1972. – 109. lpp.
- ²⁹ Urtāns V. Aizkraukles arheoloģiskās ekspedīcijas 1972. gada darba rezultāti // ASM 1972. – Rīga, 1973. – 67. lpp.
- ³⁰ Шноре Э. Асотское городище // Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. – Рига, 1961. – Т. 2. – Табл. IX: 15, 19, 20.
- ³¹ Brīvkalne E. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā // AE. – Rīga, 1964. – 6. laid. – 100. lpp., 2. att.: 15.
- ³² Daiga J. Izrakumi Salaspils Lipšu kompleksā un Doles Raušu ciemā // ASM 1974. – Rīga, 1975. – 33. lpp.
- ³³ Graudonis J. Ikšķiles Rumuļu kapulauks // AE. – Rīga, 1987. – 15. laid. – 90. lpp.
- ³⁴ LNVM A 240: 1. A 156: 3.
- ³⁵ Ģinters V. Daugmales pilskalna 1935. gada izrakumi // Senatne un Māksla. – 1936. – Nr. 1. – 33.–56. lpp.
- ³⁶ Vilcāne A. Senā Jersika. – Rīga, 2004. – 53. lpp.
- ³⁷ Koknesē šādas ķemmes atrastas 7. slānī (13. gs. sāk.).
- ³⁸ Mugurēvičs Ē. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi: 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. – Rīga, 1977. – 36. lpp.
- ³⁹ Колчин Б. А. Хронология Новгородских древностей. – С. 164, 165, рис. 6.
- ⁴⁰ Давидан О. И. Гребни Старой Ладogi. – С. 104.
- ⁴¹ Пушкина Т. А. Изделия косторезного ремесла из Гнездова. – С. 57, 58.
- ⁴² Гуревич Ф. Д. Об окольном городе летописного Новгорода X–XIII вв. // Советская археология. – Москва, 1962. – № 1. – Рис. 9: 5, с. 250.
- ⁴³ Подвигина Н. А. Раскопки курганов в Псковской области // Советская археология. – Москва, 1965. – № 1. – Рис. 16, с. 294.
- ⁴⁴ Звуруго Я. Г. Верхнее Понеманье в IX–XIII вв. – Минск, 1989. – С. 133, рис. 69: 1; Штыхов Г. В. Древний Полоцк IX–XIII вв. – Минск, 1975. – С. 93, рис. 48: 1.
- ⁴⁵ Ambrosiani K. Viking Age Combs .. – P. 19.
- ⁴⁶ Thunmark-Nylen L. Gotlands vikingatid och des kammar. En preliminär presentation // Gotländskt Arkiv, 63. – Visby, 1991. – P. 109–128.
- ⁴⁷ Luik H. Muinas- ja keskaegsed .. – Lk. 26–36.
- ⁴⁸ Ulbricht I. Die Verarbeitung von Knochen .. – S. 46–51.

⁵¹ *Kostrzewski J.* Kultura Prapolska. – S. 177.

⁵² Turpat.

⁵³ *Ambrosiani K.* Viking Age Combs .. – P. 13.

⁵⁴ Turpat.

⁵⁵ *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts. – Rīga, 2006. – 209. lpp.

⁵⁶ *Tilko S.* Rīgas 12.–14. gadsimta viengabala kaula ķemmes // *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē.* – Rīga, 2000. – 2. laid. – 102.–112. lpp.

⁵⁷ *Колчин Б. А.* Хронология Новгородских древностей. – С. 164, 165, рис. 6.

⁵⁸ *Šnore E.* Daugavas lībieši Doles salā. – 116. lpp.

⁵⁹ *Berga T.* Saliekamie svāriņi Latvijā (10.–13. gs.) // *AE.* – Rīga, 1998. – 18. laid. – 49.–61. lpp.

⁶⁰ *Ambrosiani K.* Kämme // *Birka II: 1.* – Stockholm, 1984. – S. 165.

⁶¹ *Bebre V.* Senākie ādas maki rīdzinieku ķemmēm // *Civitas et castrum ad Mare Balticum.* – Rīga, 2002. – 374., 375. lpp., 3. att.: 5.

⁶² *Strēle I., Tilko S.* Rīgas 13.–14. gs. saliktās divpusējās kaula ķemmes // *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē.* – Rīga, 2001. – 3. laid. – 56., 57. lpp.

Silvija Tilko

BONE COMBS FROM THE CEMETERIES OF DOLES VAMPENIEŠI

Summary

In the years 1966–1974, the cemeteries of Doles Vampenieši I and II were excavated under the direction of Elvīra Šnore of the Institute of the History of Latvia.

Altogether, 57 combs were recovered from the two cemeteries. At the flat cemetery of Vampenieši I, with 198 burials, 45 composite single combs were found, while at the barrow cemetery of Vampenieši II, with 99 burials, only nine composite single combs and three simple double combs were found. On both sites the combs were fragmented, since many came from cremation graves.

Discussed in the paper are all the combs found at Vampenieši I and II, describing their form, typology, ornamentation and chronology.

The composite single combs consist of two parts: the combs themselves and the cover. The comb consists of three elements: the tooth plate and two connecting plates attached to the back (Fig. 1a). Most of the combs have cases consisting of three separate pairs of elements, which were riveted together: a middle plate, a tooth case plate and end plates (Fig. 1b). However, there are also combs consisting of two separate pairs of elements, riveted together: tooth case plates and end plates (Fig. 2).

In developing a typology of composite single combs, the author has followed the typological schemes developed by Russian researchers (O. Davidan and B. Kolchin).

Type 1 includes one large comb (VI 124: 1058), measuring 15.5 cm in length, decorated (Fig. 4), missing the case. It is dated to the turn of the 11th century.

Type 2 includes smaller combs with finer details (Fig. 5).

The combs of Type 2 have a length of 8.4–10.6 cm. This sub-type includes eight ornamented combs dating from the late 10th century.

The combs included in Type 3 vary in length between 7.2 and 8.3 cm (Fig. 6). This sub-type includes eight combs, either preserved intact or sufficiently well preserved for reconstruction. These date from the 11th century.

From Doles Vampenieši II cemetery there are three double simple combs, all of them rectangular (Fig. 8). They are small, made of a single plate of bone with teeth of various thickness. These are later combs, dating from the 11th–12th centuries.

Outside of Latvia, combs of Iron Age date analogous to the examples from Doles Vampenieši I and II are distributed mainly in the Scandinavian countries, as well as Russia, Belarus, Poland, the Czech Republic, Germany and Estonia. As regards the manufacture of these combs, it may be asserted that they were made by skilled craftsmen. In Latvia, the combs may have been made locally by a Scandinavian master or by a local comb-maker who had learned the craft.

On the combs from the Doles Vampenieši cemeteries, 40 variants of designs have been identified (Fig. 7). Most commonly, the combs are decorated with longitudinal and transverse lines and circles with a central dot, arranged in bands and forming a geometric pattern. A proportion of the combs have matching designs on the connecting plates and the outer edges of the covers. In terms of ornamentation, the combs from Doles Vampenieši resemble examples from Birka, Gotland, Russia, Poland and Germany.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. a – Elements of the composite single comb; *b* – elements of the case

Fig. 2. Composite single combs with cases made of a single bone plaque

Fig. 3. Placement in the grave of composite single combs

Fig. 4. Type 1 comb

Fig. 5. Type 2 combs

Fig. 6. Type 3 combs

Fig. 7. Variants of designs on combs

Fig. 8. Double simple combs

Andrejs Vasks, Laimdota Kalniņa

APDZĪVOTĪBA UN ZEMKOPIĒBA RIETUMLATVIJĀ* AGRO METĀLU PERIODĀ

IEVADS

Agro metālu periodā, t.i., bronzas un senākajā dzelzs laikmetā (1800. – 500. – 1. g. pr.Kr.), Austrumbaltijā par galveno iztikas līdzekļu sagādes nozari līdzās lopkopībai bija kļuvusi arī zemkopība. Attiecībā uz Latvijas teritoriju svarīgākie dati par šī laikmeta saimniecību iegūti Daugavas baseinā, īpaši pie Daugavas. Tāpat Latvijas austrumu daļā, galvenokārt Lubāna ezera iepakā, iegūtie arheoloģiskie materiāli ir ļāvuši raksturot (vismaz galvenajos vilcienos) pārejas procesu no savācējsaimniecības uz ražojošo saimniecību.¹ Šo pārejas procesu raksturo arī jaunu, lopkopībai un zemkopībai piemērotāku ģeogrāfisko rajonu apgūšana un jaunas apdzīvotības struktūras veidošanās.

Rietumlatvijā jaunā saimniecības modeļa ieviešanās un darbība neolītā un agro metālu periodā vēl ir maz pētīta. Pagaidām šajā Latvijas daļā zināmo agro metālu perioda dzīvesvietu un kapulauku skaits ir neliels, tāpat mazs ir tur veiktajos izrakumos iegūtais arheoloģiskais materiāls. Agro metālu periodā apdzīvotība ir konstatēta septiņos pilskalnās, no kuriem plašāki izrakumi veikti trijos – Matkules, Paplakas un Padures pilskalnā. Septiņās vietās zināmas arī lauku apmetnes, taču tikai vienā – Ziru Priednieku apmetnē ir veikti plašāki izrakumi. Ir vēl daži punkti, kur atrasta agro metālu laikmetam raksturīgā švīkātā keramika, taču šo atradumu konteksts ir neskaidrs – vai šī keramika saistīta ar bēru tradīcijām, vai arī senkapi ierīkoti senākas apmetnes vietā (Aizvīķu Tiltiņi, Bunkas Lauksargu viduslaiku kapsēta). Kopš 20. gs. 90. gadiem kompleksi pētījumi, kuru mērķis ir noskaidrot paleovides, apdzīvotības nepārtrauktības un saimnieciskās darbības īpatnības, uzsākti Abavas ielejā Ritvara Rituma vadībā.²

Uz agro metālu periodu attiecināmi senkapi zināmi 14 vietās. Piecas no tām ir akmeņu laivveida krāvuma kapi, kas koncentrēti nelielā teritorijā uz ziemeļiem no Valdemārpils. Pārējās deviņās vietās ir uzkalniņu kapi (Cīravas Dārznieki un Ozoli, Bārtas Pukuļi, Rucavas Baški u.c.) vai arī agrie akmeņu krāvuma kapi (kapulauki Strazdē un Lazdiņos). Tai pašā

laikā Rietumlatvijā atrasto bronzas laikmeta bronzas priekšmetu skaits (to lielākā daļa ir savrupatradumi) salīdzinājumā ar Austrumlatviju ir ievērojami lielāks. Šie bronzas izstrādājumi liecina ne vien par aktīviem maiņas sakariem, bet, ievērojot to sortimentu (galvenokārt ieroči), norāda arī uz attīstītu sociālo kompleksitāti.³ Tāpēc nav pamata šo Latvijas teritorijas daļu uzskatīt par vāji apdzīvotu nomali. Nedaudzās dzīvesvietas un kapulauki liecina vienīgi par nepietiekamo Rietumlatvijas arheoloģisko izpēti. Tomēr arī bronzas priekšmetu atradumu vietu skaits (pavisam 27, neskaitot atradumus pilskalnās un senkapos)⁴ nav tik liels, lai to izvietojums atspoguļotu reālu Rietumlatvijas apdzīvotības ainu. Tai pašā laikā ievērojamu uz vēlo neolītu un agro metālu periodu attiecināmu arheoloģisko materiālu daļu veido akmens priekšmetu savrupatradumi – akmens cirvi un kapļi.

Rakstā mēģināsim noskaidrot, kuri Rietumlatvijas apvidi agro metālu periodā bija vairāk, kuri mazāk apdzīvoti, kad sākās to izmantošana lopkopības un zemkopības vajadzībām un kādi apstākļi varēja ietekmēt viena vai otra apgabala izvēli. Zināmā mērā šis raksts ir uzskatāms par sava veida Rietumlatvijas agro metālu perioda arheoloģisko vietu inventarizāciju ar nolūku izvērst turpmākos lauka pētījumus konkrēti iezīmētos apvidos. Tomēr, raksturojot kādas teritorijas apdzīvotību pēc arheoloģisko respektīvi artefaktuālo liecību – dzīvesvietu, senkapu un savrupatradumu izplatības un koncentrācijas, pastāv zināms paradokss – šo liecību klātbūtne gan neapšaubāmi norāda uz apskatāmās teritorijas apdzīvotību, taču to trūkums pats par sevi nevar kalpot par pierādījumu teritorijas neapdzīvotībai. Jāņem vērā, ka cilvēka darbības atstātās artefaktuālās pēdas vēl var nebūt atklātas vai arī tās ir iznīcinātas, apstrādājot zemi jaunākos laikos. Taču apdzīvotības atstātās pēdas izpaužas arī kā cilvēka ietekme uz apkārtējo vidi, kas atspoguļojas attiecīgajos ekofaktos – pirmkārt ziedputekšņu spektros. Tāpēc ļoti svarīga nozīme minēto jautājumu noskaidrošanā ir seno dzīvesvietu kultūrslāņa un/vai to tuvumā veikto ģeoloģisko griezumus paleobotāniskajām analizēm.

* Latvijas teritorijas daļa uz rietumiem no Lielupes baseina.

AKMENS CIRVJI UN KAPĻI

Rietumlatvijas saimniecisko izmantošanu agro metālu periodā vislabāk atspoguļo akmens cirvju un kapļu izplatība, kuru skaits sniedz vairākus simtos. Gandrīz visi šie priekšmeti ir savrupatradumi, tāpēc to arheoloģiskais konteksts parasti nav zināms. Taču, tā kā akmens kapļi un lielākā daļa akmens cirvju ir izmantoti līdumu līšanai un zemes apstrādei, to izplatība samērā labi norāda teritorijas, kurās neolītā un bronzas laikmetā sāka ieviesties zemkopība.

Pēc iekātojumā veida izšķirami **ķīļveida** cirvji un **kātcauruma** cirvji. **Ķīļveida** cirvjus to īpatnās formas dēļ dažkārt sauc arī par kaltiem, tā uzsverot to atšķirību no kātcauruma cirvjiem. **Ķīļveida** cirvji kā kokapstrādes rīki Latvijas teritorijā pazīstami jau kopš vēlā mezolīta,⁵ taču lietoti arī vēlāk. Vēlajā neolītā īpaši raksturīgi kļuva no granitoīdiem vai krama izgatavotie t.s. biezieta **ķīļveida** cirvji ar asām sānu šķautnēm.⁶ Bronzas laikmeta **ķīļveida** cirvjiem raksturīgs ir biežākās vietas, respektīvi, smaguma centra novietojums tuvāk asmenim.⁷ Pavisam Rietumlatvijā uzskaitīti 49 **ķīļveida** cirvji.

Kātcauruma cirvji Latvijas teritorijā parādījās vēlajā neolītā. Šim laika posmam bija raksturīgi t.s. *kaujas cirvji*, kas to formas īpatnību dēļ Austrumbaltijā ieguvuši *laivascirvju* nosaukumu. Tiem raksturīgs viegli izliekts profils, ovāls šķērsgriezums, kātcauruma urbums cirvja vidusdaļā, izcelta pieta daļa ar plakānu pietsegu. Dažkārt cirvja mugurpusē ieslīpēta rieva kā lējuma šuves imitācija, kas norāda uz šo akmens cirvju vara prototipiem Dienvidēiropas eneolītā. Kopumā šie cirvji veidoti ļoti rūpīgi, tiem raksturīga detaļu simetrija. Pie laivascirvjiem pieskaitāma arī virkne derivātu, respektīvi, cirvji, kas zaudējuši daļu minēto pazīmju. Rietumlatvijā atrasto laivascirvju lielākajai daļai garums ir no 12 līdz 16 centimetriem. Laivascirvji ir raksturīgākā vēlā neolīta auklas keramikas un laivascirvju kultūras pazīme. Vēlajā neolītā viena no auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras cilšu apbedīšanas tradīcijām bija vīriešu apbedījumos kopā ar citiem reglamentētiem priekšmetiem novietot arī kaujas cirvi kā sociālā statusa simbolu.⁸ Uzskata, ka vismaz daļa Latvijā savrupatrasto laivascirvju nāk no izpostītiem šīs kultūras pārstāvju savrupkapiem. Rietumlatvijā pavisam uzskaitīti 52 laivascirvji (att.).

Lielākā daļa no pavisam 263 akmens kātcauruma cirvjiem pieskaitāma *vienkāršajiem cirvjiem*. Šiem cirvjiem priekšpusē un mugurpusē plakne atrodas noteiktā leņķī viena pret otru, veidojot paplašinātu asmeni. Kātcaurums urbts tuvāk pietam. Cirvju sāni ar priekšpusi un mugurpusi veido asas šķautnes, tāpēc šķērsgriezums ir četrstūrains. Šo cirvju piets parasti ir noapaļots un nav izcelts. Vairumā gadījumu cirvju garums ir no 8 līdz 12–13 cm, tomēr visvairāk ir 8–11 cm garu cirvju. Formas vienkāršība, dekoratīvo elementu trūkums, asmens paplatinājums raksturo šos cirvjus kā darbarīkus, tāpēc tos sauc arī par *darba cirvjiem*. Tai pašā laikā bez tīri praktiskām funkcijām šie

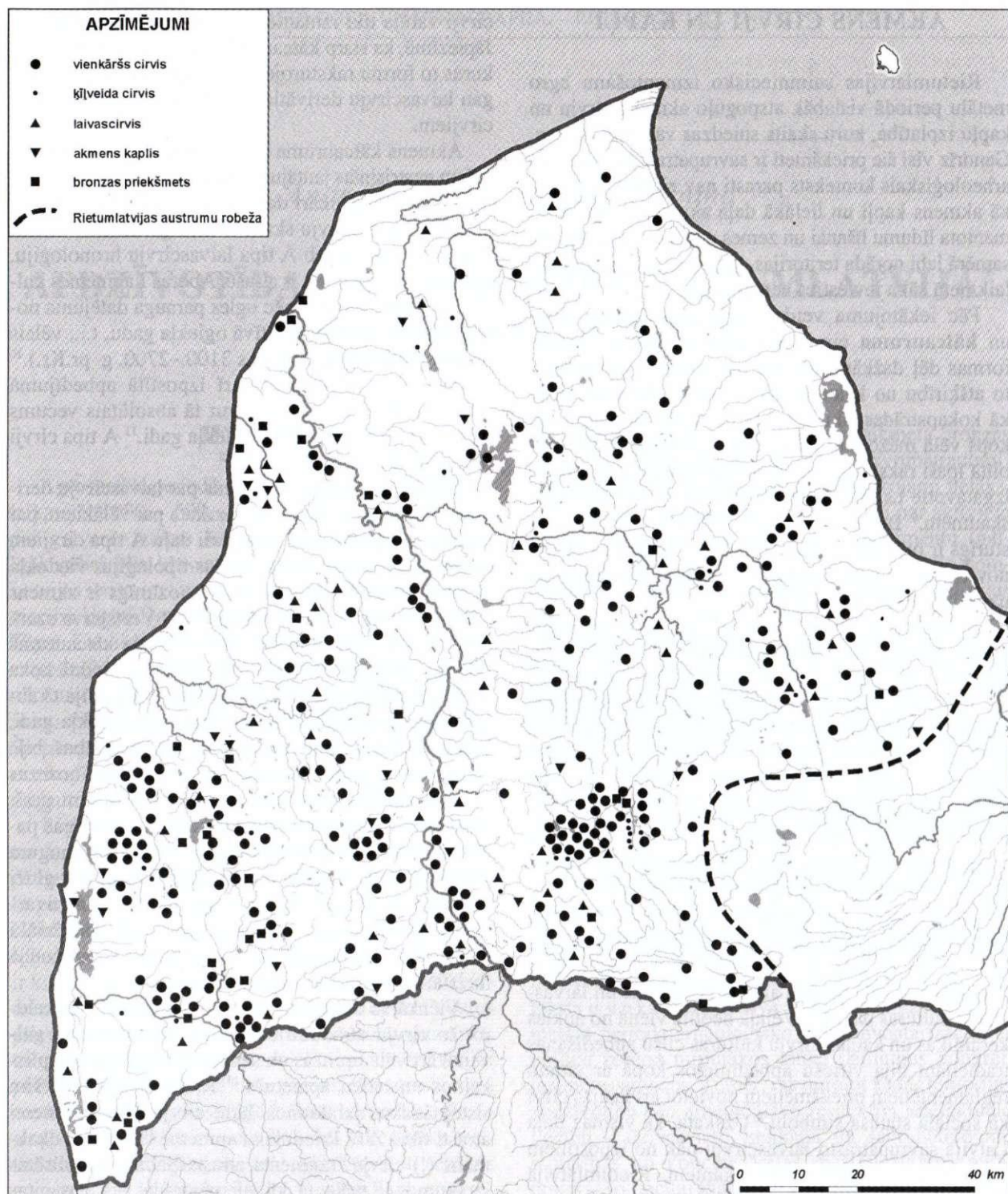
cirvji varēja tikt izmantoti arī maģiskiem nolūkiem.⁹ Jāpiezīmē, ka starp kātcauruma cirvjiem ir eksemplāri, kurus to formu raksturojošo pazīmju dēļ var pieskaitīt gan laivascirvju derivātiem, gan vienkāršajiem darba cirvjiem.

Akmens kātcauruma cirvju hronoloģija ir vēl līdz galam neatrisināts jautājums. Lielākā daļa cirvju ir savrupatradumi, savukārt datējamās arheoloģiskos kompleksos atrasto cirvju skaits ir niecīgs. Lielāka skaidrība ir par agrīno jeb A tipa laivascirvju hronoloģiju. Šāda cirvja fragments ir atrasts Aboras I apmetnes kultūrlānī, kura vecums pēc ogles parauga datējuma noteikts 4250 ± 100 radioaktīvā oglekļa gadu, t.i., vēlāis neolīts (kalibrētais datējums 3100.–2700. g. pr.Kr.).¹⁰ A tipa cirvis tika atrasts arī izpostītā apbedījumā Sarkanos Rēzeknes rajonā, kur tā absolūtais vecums bija 4285 ± 75 radioaktīvā oglekļa gadi.¹¹ A tipa cirvji līdzīgi datēti arī citās zemēs.¹²

Grūtāk risināms ir jautājums par laivascirvju derivātu hronoloģiju. Parasti tos uzskata par vēlākiem, par tādiem, kas laika gaitā zaudējuši daļu A tipa cirvjiem raksturīgo pazīmju. No formālās tipoloģijas viedokļa tā tas varētu arī būt. Šai sakarā nozīmīgs ir akmens kātcauruma cirvja atradums Igaunijā Vertsjerva ezerā tuvu krastam pie Vaiblas ciema. Cirvja kātcaurumā bija saglabājušās oša koka kāta paliekas. Veiktā koka datēšana ar radioaktīvā oglekļa metodi norādīja tā absolūto vecumu – 3060 ± 85 radioaktīvā oglekļa gadi, bet kalibrētais datējums pie 95,4% ticamības bija 1520.–1052. g. pr. Kr., kas atbilst agrajam bronzas laikmetam.¹³ Lai gan cirvis bija tikai 10,8 cm garš, tam raksturīgas dažas kaujas cirvjiem raksturīgas pazīmes – kātcaurums izurbts vidusdaļā, cirvja mugura viegli izliekta, nedaudz izcelts piets. Tomēr nav gluži bez pamata arī uzskats, ka ar agrajiem A tipa laivascirvjiem vienlaicīgi varēja tikt izgatavoti vienkāršāki eksemplāri (tas varēja būt atkarīgs no izgatavotāja meistarības, sociālās nepieciešamības utt.).¹⁴

Vienkāršo darba cirvju hronoloģiju palīdz noskaidrot šo cirvju atradumi datējamās kompleksos – galvenokārt vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta pilskalnos un lauku apmetnēs.¹⁵ Rietumlatvijā līdz šim sistemātiskos izrakumos šādu cirvju divi fragmenti atrasti tikai Ziru Priednieku apmetnē.¹⁶ Tiesa, kaļķakmens (!) cirvja fragments atrasts Sabiles senpilsētas izrakumos,¹⁷ taču, tā kā tur neatrada nekādas citas liecības (piemēram, keramiku), kas apstiprinātu apdzīvotību agro metālu laikmetā, minētā cirvja konteksts paliek neskaidrs. Pārējie cirvji datējamās kompleksos atrasti Austrumlatvijā, pārsvarā Daugavas piekrastes pieminekļos. Šie cirvji ne pēc formas, ne izmēriem būtiski neatšķiras no Rietumlatvijā atrastajiem, tāpēc arī to hronoloģiju (vēlāis bronzas un senākais dzelzs laikmets, respektīvi, 1. gadu tūkstošs pr. Kr.) var uzskatīt par aptuveni līdzīgu.

Akmens kātcauruma cirvjus visbiežāk atrod tīrumos, arot vai novācot ražu, retāk citos zemes darbos – rokot grāvjus, kartupeļu bedres, būvju pamatus u.tml. Nespeciālistu atrastiem, šiem cirvjiem bieži

Vēlā neolīta un agro metālu perioda akmens un bronzas priekšmeti Rietumlatvijā

trūkst sīkāka atrašanās apstākļu raksturojuma. Vairumā gadījumu par muzejos nonākušajiem akmens cirvjiem zināms vienīgi tas, ka tie atrasti attiecīgo māju vai ciema zemē, tīrumā. Tikai retumis māju robežās izdevies fiksēt tuvāku atraduma vietu. Daļai akmens cirvju norādīta tikai pagasta vai bij. muižas teritorija.

Rietumlatvijā pavisam uzskaitīti 263 savrupatrasti darba cirvji. 187 cirvjiem kā atraduma vieta norādīta konkrētu māju zeme vai citi precīzāki orientieri, bet

76 cirvjiem atzīmēta tikai pagasta vai muižas teritorija. Minētie skaitļi rāda, ka akmens darba cirvji ir samērā bieži sastopami atradumi. Šī iemesla dēļ cirvju kopskaits ir zināmā mērā nosacīts, jo nav šaubu, ka ievērojams skaits šo atradumu nav nonācis līdz muzejiem. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīvā ir daudz norāžu par zemnieku saimniecībās kādreiz atrastiem, bet vēlāk kaut kur nokļīdušiem akmens cirvjiem. Tāpat ne mazums šo

cirvju vēl ir lauku skolās, kur tie, skolēnu atnesti, tiek izmantoti kā uzskates līdzekļi.

Rietumlatvijā pavisam uzskaitīti 23 akmens kātcauruma **kapļi**. Atskaitot četrus, pārējie pieskaitāmi t.s. Austrumbaltijas tipa kapļiem. To garums ir no 17 līdz 22 centimetriem. Kapļiem ir rūpīgi veidota simetriska forma ar velvētu, augsti izceltu muguru. Šī tipa ietvaros izšķir liestes kapļus ar nedaudz izliektu sānu kontūru (11 eksemplāri) un čūskasgalvas kapļus, kuriem sānu malas paralēlas, bet kātcauruma galā izveidots paplašinājums (8 eksemplāri). Rietumlatvijā atrastie Austrumbaltijas tipa kapļi ir savrupatradumi. To piederību vēlajam neolītam un bronzas laikmeta sākumam norāda līdzīgu kapļu fragmentu atradumi vairākās Rietumlietuvas apmetnēs.¹⁸ Savukārt vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta pilskalnās ne Latvijā, ne Lietuvā tie nav atrasti. Kapļu lielākās daļas simetriskā forma un rūpīgā apdare atgādina laivascirvju darināšanas tradīciju, tāpēc var piekrist domai, ka daļa kapļu varēja pildīt ritualizētas funkcijas.¹⁹ Netieši šo domu apstiprina fakts, ka pieminētajās Rietumlietuvas apmetnēs atrasto kapļu fragmenti neizceļas ar rūpīgu apdari.

No kartē (att.) redzamā varētu izdarīt secinājumu, ka aktīvāk ar zemkopību nodarbojās Dienvidkurzemē, bet mazāk Ziemeļkurzemē. Tā kā minētie akmens rīki atrasti dažādos zemes darbos – līžot līdumus, arot, ecējot, rokot grāvjus u.tml., to atrašana lielā mērā ir bijusi atkarīga no zemes darbu intensitātes jaunākajos laikos, īpaši 20. gadsimtā (lielākā daļa akmens cirvju un kapļu atrasta pēc 1. pasaules kara 20.–30. gados). Sprototams, ka tur, kur zemes apstrāde 20. gs. notika intensīvāk, bija arī lielākas iespējas atrast akmens priekšmetus. Tāpēc minētā karte, iespējams, atspoguļo nevis reālo akmens rīku izmantošanas intensitāti, bet gan – vismaz daļēji – tos rajonus, kur zemes apstrāde, īpaši pēc 1920. gada Agrārās reformas likuma pieņemšanas, notika aktīvāk. Lai par to pārliecinātos, izmantojām 1935. gada datus par aramzemes platībām Rietumlatvijas pagastos un apriņķos kopumā²⁰ un salīdzinājām tos ar atrasto vienkāršo akmens darba cirvju skaitu. No visiem akmens priekšmetiem darba cirvjus izvēlējamies tāpēc, ka par tiem norāžu par atrašanu tīrumos ir visvairāk. Laivascirvju, kapļu un ķīļveida cirvju atrašanas apstākļi daudzos gadījumos nav zināmi, bet ir arī norādes, ka tie atrasti ar aramzemes apstrādi nesaistītos apstākļos (rokot granti, ēku pamatus, purvā, ezera vai upes krastā). Tikai par dažiem ir ziņas, ka tie atrasti tīrumā. Jāuzsver, ka lielākā daļa vienkāršo akmens cirvju muzejos nonākusi tieši 20.–30. gados. Sekojošajos gadu desmitos to atradumu skaits ir ievērojami mazāks. Tas izskaidrojams ar izmaiņām zemes darbu veikšanā. Līdz 2. pasaules karam dominēja roku darbs – meliorācijas grāvju rakšana, līdumu līšana, aršana, ecēšana ar zirgu vilktu arklu vai ecēšām, arājam ejot nopakaļus un labi pārskatot uzvērsto zemi, turpretim 20. gs. otrajā pusē šos darbus arvien vairāk veica ar traktoriem, no kuru kabīnes uzartos vai izraktos akmens priekšmetus, protams,

nevarēja pamanīt. Izsekojot minēto cirvju atrašanas dinamikai trīs posmos – līdz 1. pasaules karam, 20. gs. 20.–30. gados un laikā pēc 2. pasaules kara, izrādījās, ka no visiem Rietumlatvijā uzskaitītajiem 263 vienkāršajiem akmens cirvjiem pirmajā posmā atrasti 15%, otrajā posmā 68%, bet trešajā posmā 17%. Nosakot cirvju atrašanas laiku, mēs vadijāmies no atrašanas gada norādes muzeju inventāra grāmatās, pieņemšanas aktos vai ziņojumos par atrašanas apstākļiem, bet, šādam norādījumam trūkstot, – no muzejā nonākšanas laika. Pēdējā gadījumā iespējama situācija, kad akmens priekšmeta atrašanas laiku no muzejā nonākšanas laika šķir ilgāks periods – desmit un pat vairāk gadu. Šādu gadījumu tomēr nevarētu būt daudz, tāpēc, lai arī minētie procenti var nedaudz svārstīties uz vienu vai otru pusi, tie tomēr akmens cirvju atrašanas dinamikas ainu atspoguļo pietiekami objektīvi. Tam apstāklim, ka no visiem vienkāršajiem cirvjiem pēc 2. pasaules kara atrasti tikai 17%, iemesls nav tikai zemes darbu veikšanas paņēmieni izmaiņas, kuru dēļ ievērojami samazinājās atrašanas iespējas. Kaut arī neliela, tomēr sava nozīme var būt arī aramzemes platību nelielam sarukumam un mežu platību pieaugumam. 1935. gadā Rietumlatvijā (pēc tā laika administratīvā iedalījuma Ventspils, Talsu, Tukuma, Kuldīgas, Aizputes, Liepājas apriņķi, kā arī pie Rietumlatvijas pieskaitītajos četros Jelgavas apriņķa pagastos) aramzemes kopplatība bija 438 tūkst. ha, bet meži aizņēma 509 tūkst. hektāru.²¹ 1985. gadā šie rādītāji attiecīgi bija 401 tūkst. ha un 747 tūkst. hektāru.²² Kā redzam, 50 gadu laikā aramzemes kopplatība samazinājusies par 37 tūkst. ha, tātad aptuveni par 8%, bet mežu platības palielinājušās par 238 tūkst. ha jeb par apmēram 30% (salīdzināmo gadu administratīvi teritoriālā iedalījuma atšķirības nedaudz izpaudās mūsu definētās Rietumlatvijas robežas rajonā, tāpēc aramzemes un mežu kopplatību salīdzinājumā iespējama kļūda par dažiem tūkstošiem hektāru; tas tomēr nešķiet būtiski kopējo aramzemes un mežu platību izmaiņu konstatējumam). Kopumā var uzskatīt, ka 20. gadsimtā Rietumlatvijā aramzemes platības nav būtiski mainījušās.

Atgriežoties pie jautājuma par to, cik lielā mērā vienkāršo darba cirvju atrašanu ir ietekmējis aramzemes apjoms, salīdzināsim atrasto cirvju skaita attiecību pret aramzemes platībām katrā no septiņiem Rietumlatvijas apriņķiem. Vispirms aplūkosim Tukuma, Kuldīgas un Liepājas apriņķi. Šo apriņķu aramzemes platība pēc 1935. gada datiem bija aptuveni līdzīga, taču atrasto akmens cirvju skaits atšķiras – Kuldīgas apriņķī tas ir divas, bet Liepājas apriņķī – gandrīz trīs reizes lielāks nekā Tukuma apriņķī. Tā kā citos Rietumlatvijas apriņķos aramzemes platības atšķiras vairāk, ērtākai salīdzināšanai izmantojām atrasto cirvju skaita un apriņķa aramzemes platības attiecību, kas rāda atrasto cirvju skaitu uz 100 ha (šo skaitli gan nevar uzskatīt par absolūtu rādītāju, jo ziņas par atrašanu tīrumos ir par daudziem, tomēr ne visiem cirvjiem). Kā redzams tabulā (293. lpp.), visaugstākais šis rādītājs ir

Rietumlatvijai pieskaitītajos četros Jelgavas apriņķa pagastos (0,93 cirvji uz 100 ha) un Liepājas apriņķī (0,90 cirvji uz 100 ha), bet viszemākais – Tukuma apriņķī (0,34 cirvji uz 100 ha). Tabulas dati rāda, ka visumā akmens darba cirvju izplatība lielāka bija Rietumlatvijas dienviddaļā, bet virzienā uz ziemeļiem tā samazinājās. Šajā ziņā nedaudz "lec ārā" Ventspils apriņķis, kur uz 100 aramzemes hektāriem atrasti 0,59 cirvji. Acīmredzot agro metālu periodā darba cirvju lietojums šeit bijis plašāks, nekā to rāda izplatības karte. Par relatīvi lielāku iedzīvotāju skaitu jau iepriekšējā periodā – vēlajā neolītā (vismaz attiecībā uz auklas keramikas un laivascirvju kultūras pārstāvjiem) liecina arī uzlieto laivascirvju un kapļu skaits – no visiem Rietumlatvijā atrastajiem 28% ir no Ventspils apriņķa (darba cirvji – tikai 8%).

Apriņķu robežās akmens cirvji nav izplatīti vienmērīgi. Ir pagasti ar līdzīgu aramzemes platību, bet ar ļoti atšķirīgu atrasto cirvju skaitu. Daži piemēri. Kuldiņas apriņķa Cieceres pagastā ar 4656 ha aramzemes atrasti seši darba cirvji un vēl pieci vēlajam bronzas laikmetam raksturīgi ķīļveida cirvji, bet turpat blakus esošajā Gaiķu pagastā ar 5691 ha aramzemes nav uzliets neviens akmens priekšmets. Liepājas apriņķa Bārtas pagastā ar 3159 ha aramzemes atrasti deviņi darba cirvji, bet blakus esošajā Gaviezes pagastā ar 3962 ha aramzemes – tikai četri cirvji. Netālu esošajā Asītes pagastā aramzemes ir vēl vairāk – 4812 ha, bet tur nav atrasts neviens akmens cirvis. Kā jau iepriekš atzīmēts, arheoloģisko atradumu trūkums pats par sevi nevar liecināt par šīs teritorijas neizmantošanu zemkopībā, ja to neapstiprina palinoloģiskās liecības. Bez tam jāpieņem, ka agro metālu periodā zemkopībai varēja izmantot arī platības, kuras šodien klāj meži. Par to liecina vairāki 20. gs. 20.–30. gadu dati par akmens darba cirvju atradumiem līdumos. Taču jāreķinās arī ar pretēju situāciju – daudzas jaunāko laiku aramzemes platības agro metālu laikmetā vēl netika izmantotas zemkopībā un tās klāja mežs.

Minētie piemēri tomēr vedina domāt, ka agro metālu periodā dažas vietas tika izmantotas vairāk, citas mazāk. Kādi bija (vai varēja būt) iespējamie izvēles iemesli?

ATRASTO AKMENS CIRVJU SAISTĪBA AR RELJEFU UN KVARTĀRA NOGULUMIEM

Viens no pirmajiem racionālajiem skaidrojumiem par cirvju atrašanās vietām varētu būt attiecīgā rajona augsnes piemērotība zemkopībai. Akmens cirvju kartēšanai augšņu kartes izmantošana šķita mazāk piemērota, jo pēc definīcijas augsne ir virsējā iežu kārtā, kuru kopējā iedarbībā pārveidojuši ne vien klimats, augu un dzīvnieku organismi, bet arī cilvēku veiktie agrotehniskie un melioratīvie pasākumi. Tā kā mūs interesējošais jautājums ir saistīts ar zemkopības pirmsākumiem, kad cilvēka ietekme augsnes veido-

šanā tikai aizsākās, lietderīgāk šķita aplūkot akmens cirvju saistību ar augšņu cilmiežiem, kurus pa lielākai daļai veido kvartāra nogulumu un galvenokārt tie, kas veidojušies pēdējā apledošanas ledāja un tā kušanas ūdeņu ietekmē. Šim nolūkam izmantojam Valsts ģeoloģijas dienesta sērijā *Latvijas ģeoloģiskā karte* publicētās kvartāra nogulumu kartes par Rietumlatviju (31., 41., 42. un 32. lapa) mērogā 1:200 000.²³ Kartēs tika atzīmēti akmens darba cirvji, kuriem bija zināma precīza atrašanās vieta vismaz konkrētu māju robežās. Cirvjus, kuriem kā atrašanās vieta bija norādīta tikai muiža vai pagasts, kartē neatzīmēja, jo pagasta respektīvi muižas teritorija ir pārāk liela un parasti aptver vairāku atšķirīgu cilmiežu platības. Pavisam ģeoloģiskajās kartēs tika atzīmētas 110 darba cirvju atradumu vietas. 68 cirvji atrasti glaciģēno nogulumu vietās, 16 cirvji – uz aluviālajiem nogulumu upju palienēs, trīs cirvji – vai nu uz morēnām, vai arī uz blakus esošo upīšu piekrastes aluviālajiem nogulumiem. 18 cirvju atradumu vietas saistītas ar Baltijas ledus ezera glaciolīmnikajiem nogulumiem un Litorīnas jūras laikā akumulētajām smiltīm. Vietās, kur glaciolīmnikos nogulumus veido aleirīts vai aleirītisks māls, atrada divus cirvjus, bet tur, kur šos nogulumus veido māls, nav fiksēts neviens cirvja atradums. Divus cirvjus atrada arī purvu nogulumu vietās, bet fluvioglaciālo smilšaino nogulumu vietā – tikai vienu cirvi.

Kā redzams, visbiežāk akmens cirvji saistīti ar morēnām – ledāja veidotiem nešķīrotiem nogulumiem, kas sastāv no māla, aleirītiem, smiltīm, grants un oļiem. Nešķīrotas morēnas (mālsmits vai smilšmāla) sastāvā ir dažādu izmēru materiāli, sākot ar milimikronos mērāmām koloīdām daļiņām un beidzot ar ieslēgtiem lieliem laukakmeņiem. Morēna, kas parasti ir bagāta arī ar karbonātiem (kaļķi), tiek uzskatīta par samērā labu augsnes cilmiezi.²⁴ Salīdzinājumā ar morēnām aluviālie nogulumi (smalkas smiltis, kas veidojušās upes gultnē vai palienēs) aizņem nesalīdzināmi mazākas platības (Latvijā no visām augsnēm aluviālās augsnes aizņem tikai 1,9%, Rietumlatvijā visvairāk to ir Ventas, Abavas un Vārtājas ielejās), tāpēc atrastie 16 cirvji ir relatīvi augsts rādītājs. Uz aluviālajiem nogulumiem galvenokārt palu darbības rezultātā veidojas t.s. aluviālās jeb auglīgas palieņu augsnes. Pavasarī, sniegam kūstot, palu ūdeņi savāc un nes līdzī sīkās augsnes daļiņas, mikroorganismus, augu un dzīvnieku atliekas, kas nogulsņējas palieņu dažādās vietās. Kaut gan palu ūdeņos procentuāli nav daudz augiem nepieciešamo barības vielu, tomēr to kompensē lielās ūdens masas.²⁵ Samērā lielas platības Rietumlatvijā aizņem Baltijas ledus ezera glaciolīmnikie un Litorīnas jūras marīno, kā arī eolo smilšu nogulumu. Lai gan šos nogulumus ar nabadzīgu ķīmisko sastāvu uzskata par sliktiem augšņu cilmiežiem, dažkārt, sevišķi Piejūras līdzenumā, tie tomēr izmantoti zemkopībā. Acīmredzot, lai arī mazauglīgas, šādas smilšainas augsnes bija vieglāk apstrādāt. Tai pašā laikā glaciolīmnikie māli, kas mūsdienās skaitās labi augšņu cilmieži, netika izmantoti, jo šādas augsnes ir grūti apstrādājamās. Flu-

vioglaciālie nogulumi, kas bieži vien ir stipri smilšaini un veidoti no labi sašķirota materiāla, tāpat pieskaitāmi sliktiem cilmiežiem, uz kuriem dabiskos apstākļos veidojas mazauglīgas augsnes.²⁶ Divu cirvju atradumi uz purva nogulumiem liecina par mēģinājumiem izmantot purvainās augsnes. Taču tās ir ar sliktām fizikālām un ķīmiskām īpašībām, sliktu ūdens un gaisa režīmu, kā arī maziem augu barības vielu krājumiem. Minētie divi cirvji ir atrasti Rucavas Nīdas purva, respektīvi, bijušā ezera malā un, iespējams, liecina par neolīta apdzīvotības turpinājuma mēģinājumiem agro metālu periodā. Jāpiezīmē, ka šeit, pašos Latvijas dienvidrietumos, lielas platības aizņem Piejūras zemene ar Baltijas ledus ezera, glaciolimniskajiem un Litorīnas jūras smilšu nogulumiem, kur atrasta lielākā daļa (14 no 18) akmens cirvju uz šādiem nogulumiem Rietumlatvijā. Iespējams, ka mazauglīgo smilšu augšņu izmantošanu te vairāk nekā Ziemeļkurzemē stimulēja piejūras klimats. Sniega sega te plānāka nekā dziļāk iekšzemē, tāpēc sniegs nokūst ātrāk un smilšainā augsne arī ātrāk sasilst. Gaisa plūsmām pārvietojoties virs jūras, palielinās to termiskā stabilitāte un jūras piekrastē nokrišņu daudzums samazinās. Saulaino dienu skaits te lielāks, bet bezsala periods garāks nekā iekšzemes rajonos.²⁷

Raksturojot apdzīvotās un saimnieciski izmantotās Rietumlatvijas teritorijas, vispirms pievērsīsimies upju piekrastēm, jo upes bija svarīgas savstarpējo sakaru uzturēšanai kā satiksmes ceļi, kā arī izdevīgas zvejas vietas. Bez tam upju ielejas ar aluviālajiem nogulumiem bija piemērotas zemkopībai. Īpaši lielas šo nogulumu platības ir Ventas ielejā. Virkne akmens cirvju atrasta šīs upes tecējuma posmā no Latvijas–Lietuvas robežas līdz Skrundai. No zināmajām dzīvesvietām šajā Ventas posmā atzīmējams Skrundas Krievukalns upes labajā krastā. Kalnam samērā stāvas nogāzes, taču mākslīgi veidotu nocietinājumu pazīmes nav saskatāmas. Izrakumi kalnā nav veikti, taču starp savrupatradumiem ir 11 švīkātās un 8 gludās keramikas lauskas, kā arī graudberzis.²⁸ Dzelzs ieguves sārņi norāda, ka vieta apdzīvota arī agro metālu periodam sekojošajā laikā. Tālāk uz leju no Skrundas līdz Kuldīgai Ventas ieleju ietver glaciolimniskie mālu, aleirīta, vietām arī smilšu nogulumi, kas nebija piemēroti primitīvajai zemkopībai. Akmens cirvji šajā posmā nav reģistrēti. Arī vēlāk – dzelzs laikmetā apmetņu vietas koncentrējās tikai šaurajā aluviālo nogulumu joslā gar Ventu.²⁹ Līdzīga situācija raksturīga arī leļpus Kuldīgas. Pašā Kuldīgā atrasti četri akmens cirvji – par vienu nav precīzāku ziņu, viens atrasts Ventas krastā, viens Mucenieku ielas rajonā, bet viens Veckuldīgas pilskalnā, tātad arī pie Ventas. Jautājums par pilskalna apdzīvotību agro metālu periodā tomēr paliek atklāts, jo bez minētā cirvja citas liecības nav iegūtas. Vēl Kuldīgas novada muzejā ir divi cirvji, kas atrasti pilsētas apkārtnē, taču tuvāka atradumu vieta nav zināma.

Agro metālu perioda, respektīvi, vēlā bronzas – senākā dzelzs laikmeta dzīvesvieta pētīta 7 km leļpus Kuldīgas Ventas kreisajā krastā Padures pils-

kalnā. Pilskalna plakumā divos izrakumu laukumos izpētīja 79 m² lielu platību un konstatēja apdzīvotību divos laika posmos – agro metālu periodā un vēlajā dzelzs laikmetā, turklāt agrā apdzīvotības posma pēdas koncentrējās pirmajā, bet vēlā posma – otrajā izrakumu laukumā. Par agrā apdzīvotības posma celtnēm liecināja stabu bedres, kā arī trīs no akmeņiem krautu pavardu vietas. Otrais un trešais pavards atklājās pamatzemes līmenī 0,5–0,6 m dziļumā no zemes virsas. Otrais pavards turklāt bija izveidots nelielā pamatzemes padziļinājumā un pieskaitāms pašiem senākajiem celtniecības objektiem pilskalnā. Pavardā atrada 95 švīkātās keramikas lauskas no diviem – trim podiem un 15 agrās apmetās keramikas lauskas, kā arī graudberzi. No pavarda apakšējās daļas, kā arī no visa kultūrslāņa griezuma paņēma paraugus palinoloģiskai ekspertīzei. Paraugos konstatēti kultivēto zemju, ruderālo un ganību/ļlavu augu putekšņi, kas liecina par cilvēka aktīvu darbību, kā arī norāda uz to, ka pilskalna apkārtnē pletušās pļavas, ganības un tūrumi. Atrasti atsevišķi savvaļas auzu un miežu, kā arī nezāļu (nātru, balandu un sūreņu) putekšņi (uz zemkopības aktivitātēm Padures apvidū norāda divi akmens cirvji, taču bez tuvākas atradumu vietas norādes). Pavardā paņemtā ogļu parauga analīze rādīja, ka tā absolūtais vecums ir 2890 ± 100 gadu, bet kalendārais datējums ir 1220.–920. g. pr.Kr. (65,4% ticamība) vai 1400.–800. g. pr.Kr. (95,4% ticamība).³⁰ Šie dati liecina, ka pirmie iemītnieki Padures pilskalnā apmetušies vismaz 2. gadu tūkstoša pr.Kr. pēdējā ceturksnī – un pilskalns tādējādi pieskaitāms pašam senākajam šī tipa Latvijas dzīvesvietām. Arī švīkātās keramikas izveidošanās Rietumlatvijā notikusi apmēram tai pašā laikā, kad Austrumlatvijā, taču atšķirībā no pēdējās jau bronzas laikmeta pirmajā pusē Rietumlatvijā lietota arī agrā apmetā keramika. Šādu keramiku 2004. gadā atrada Zlēku Gaisiņos Ventas labajā krastā, pētot vēsturisko laiku apbedījumus.³¹ 1894. gadā pie Gaisiņiem, respektīvi, bij. Zlēku pārceltuves, norokot upes krastu, atrada bronzas laikmeta VI periodam raksturīgu bronzas šķēpa galu.³² Tāpēc arī te iespējama vēlā bronzas – senākā dzelzs laikmeta apmetne. Uz cilvēku klātbūtni šajā rajonā jau vēlajā neolītā vai bronzas laikmeta sākumā norāda arī Ventas krastā pie Zlēkām atrastais vienkāršais kaujas cirvis.³³

Raksturīgu Pieventas līdzenuma apdzīvotības ainu rāda Ziru Priednieku apmetne. Tā atrodas Ventas kreisajā krastā upes plašās palienes malā, ap 700 m no upes gultnes. Apmetnei izvēlēta vieta ir ap 200 m garš un ap 150 m plats grants paugurs. Tā augstums pret palienes malu sasniedz 2 metrus. Kultūrslānis bija izplatīts visā paugura teritorijā un aizņēma ap 3 ha lielu platību. Tā biežums paugura centrālajā daļā sasniedza 70–90 cm, bet perifērijā samazinājās līdz 25–30 centimetriem. Priednieku apmetnes centrālā daļa bija izpostīta ar grants karjeru. Pavisam apmetnē izpētīja 181 m² lielu platību.³⁴ Apmetnes apdzīvotībā izšķirami trīs posmi. Pirmais – senākais ir mezolīts 7.–5. gadu tūkstošā pr.Kr., kas atklājās tikai 2004. gada

izrakumu laikā. Šo posmu raksturo krama priekšmetu un atšķilu atradumi. Ar senāko posmu saistāmus celtniecības objektus neizdevās konstatēt. Nākamais apmetnes apdzīvotības posms ir bronzas un senākais dzelzs laikmets 2. gadu tūkstoša otrajā pusē un 1. gadu tūkstoši pr. Kr. Uz šo posmu attiecas divu akmens cirvju fragmentu atradumi un švīkātā keramika. Tāpat ar šo laiku saistāmas atklātās apbūves paliekas – akmeņu pavardi, t.s. saimniecības bedres un stabu vietas. Trešais apdzīvotības posms saistīts ar dzelzs laikmetu 1. gadu tūkstoši pēc Kr. Uz šo laiku attiecas daļa gludās keramikas, divas bronzas spirālītes, dzelzs nazītis un māla krellīte. Acīmredzot šīs vietas izvēli un ilgstošo apdzīvotību noteica zemkopībai piemērotā Ventas palīene. Paņemtajā kultūrslāņa paraugā konstatēja auzu, miežu, bet augšējā daļā arī kviešu putekšņu klātbūtni. Samērā lielais kultūraugu un dažādu lakstaugu putekšņu daudzums nogulumos viennozīmīgi norāda uz intensīvu zemkopību no subboreālā laika beigu posma līdz vēlā subatlantiskā laika sākumam Priednieku apmetnes apkārtnē. Putekšņu diagrammās pirms un pēc minētā perioda graudaugu putekšņu līknes fluktuē un iezīmējas periodi, kuros tās pārtrūkst, kaut gan ruderālo augu un citu antropogēno indikatoru klātbūtne izsekrojama jau kopš boreālā laika. Apmetnes kultūrslānī diemžēl nebija saglabājušies nedz uzturā lietoto dzīvnieku kauli, nedz agro metālu laikmetam tik raksturīgie kaula un raga priekšmeti.

Kāteauruma cirvis 1988. gadā tika atrasts arī tūrmā pāris simtu metru uz dienvidaustrumiem no apmetnes.³⁵ Vēl agrāk – pirms 1. pasaules kara netālu esošās Vendzavu muižas laukos uzieti divi akmens cirvi.³⁶ Viens no tiem atrasts Ventas piekrastē kopā ar vidējā dzelzs laikmeta šķīļakmeni un vēlā dzelzs laikmeta ugunskapu senlietām.³⁷ Šie atradumi rāda, ka plašā Ventas palīene visai aktīvi izmantota zemkopībai jau kopš agro metālu perioda un ka apdzīvotība šeit turpinājusies arī vēlāk dzelzs laikmetā. Tāpat tas rāda, ka tur, kur nelielā attālumā atrasti vairāki akmens cirvi, meklējama arī dzīvesvieta ar pamanāmu kultūrslāni.

Abavas ielejā, kur arī ir samērā plašas palienes ar aluviāliem nogulumiem, ar zemkopību saistītās aktivitātes pagaidām labāk iezīmējas posmā starp Pūri, Kandavu, Sabili un Rendu. Posmā starp Pūri un Kandavu atrasti pieci akmens cirvi, kas saistīti vai nu ar aluviālajiem nogulumiem, vai morēnu. Posmā pie Sabiles veikti detalizētāki arheoloģiskie un palinoloģiskie pētījumi. Vēlā neolīta apmetnes paliekas ar auklas keramiku un krama priekšmetiem zināmas Abavas labajā krastā pie Tojātiem un pie Drubazām, kur atrasts arī agrīnas formas laivascirvis.³⁸ Eventuālas apmetnes vieta konstatēta arī Abavas kreisajā krastā.³⁹ Abavas ielejā pie Sabiles veikti R. Rituma un L. Kalniņas pētījumi liecināja, ka cilvēki te dzīvojuši un nodarbojušies ar lopkopību un zemkopību jau kopš vēlā neolīta, bet Drubazu griezumā putekšņu diagrammā konstatētie antropogēnie indikatori neizslēdz cilvēku klātbūtni vēl agrākā laikā.⁴⁰ Šī rajona apdzīvotība, kā to rāda bronzas uznavas cirvja atradums kādā tūrmā

Sabiles tuvumā⁴¹ un ziņas par bronzas šķēpa atradumu Sabiles Krievu kapos,⁴² turpinājusies arī bronzas laikmetā. Tālākajā Abavas tecējumā Rendas pagastā atrasts vēlīnas formas laivascirvis,⁴³ bet bij. Rendas mācītājmuižā – vienkāršs darba cirvis.⁴⁴ Abiem atradumiem nav tuvākas vietas norādes, tomēr to saistība ar Abavas piekrasti vai tai pieguļošo teritoriju ir visai ticama. Rendā Abavas piekrastē zināmi trīs agrā un vidējā dzelzs laikmeta akmeņu krāvuma kapi.⁴⁵ Iespējams, ka uz bronzas laikmetu attiecas jaunatklātais kapu uzkalniņš ar akmeņu segumu nelielā, ar priežu mežu apaugušā zemes pacēlumā ap 250 m uz ziemeļiem no Avotiņu mājām. Tas ir apaļš, ap 10–12 m diametrā un ap 0,8–1 m augsts.

Kultivēto zemju, ruderālo augu un dažādu lakstaugu putekšņu klātbūtne nogulumos ieplakā pie Rendas un to līkņu fluktuācijas putekšņu diagrammā atspoguļo gan klimata izmaiņas, gan arī cilvēka darbības intensitāti apkārtējā teritorijā. Ruderālo (*Plantago*, *Chenopodium*), ganību, plāvu un kultivēto zemju augu (*Hordeum*, *Cannabis/Humulus*, *Avena*) putekšņi veido nepārtrauktas līknes diagrammā visā griezuma garumā. To sākums iezīmējas no diagrammas apakšējās daļas un norāda uz cilvēka klātbūtni un zemkopību jau periodā, kurš varētu atbilst subboreālā laika vidusdaļai, apmēram pirms 4000 gadu. Dažādu lakstaugu un kultivēto zemju augu putekšņu daudzuma palielināšanās iezīmējas vienlaicīgi ar oglīšu putekļu līknes strauju kāpumu putekšņu diagrammā.

Attiecībā uz akmens cirvju koncentrācijas vietām Rietumlatvijā uzmanību saista Cieceres ezers un no tā iztekošās Cieceres upītes augštece, respektīvi, Brocēnu–Saldus rajons. Šajā apmēram 140 km² lielajā teritorijā (pēc 1940. gada administratīvā iedalījuma – Cieceres, Sātiņu un Saldus pagasts, kā arī Saldus pilsēta) reģistrēti 34 akmens darba cirvju un divu laivascirvju atradumi. Minētajā rajonā izceļas trīs akmens priekšmetu koncentrācijas vietas. Viena ir Cieceres upītes kreisā krasta tuvumā, Laukgaļu, Eglīšu un Strazdiņu māju zemju robežās. 20. gs. 20.–70. gados šeit atrasti vismaz 10 akmens darba cirvi. Viens cirvis atrasts nedaudz attālāk – pie Sātiņu skolas, taču arī tas būtu pieskaitāms šim koncentrācijas rajonam. Bez tam Strazdiņu māju zemē atrasta viena ovāla (6,4 × 4 cm) un viena apaļa (Ø 6 cm) bikoniska akmens vāles galva. Pēc māju iedzīvotāju ziņām, šie un vēl citi akmens priekšmeti atrasti visā plašajā rajonā līdz Cieceres upei.⁴⁶ Savulaik Eduards Šturms izteica domu, ka Stazdiņu māju tuvumā varētu būt apmetnes vieta.⁴⁷

Otra šāda akmens priekšmetu koncentrācijas vieta atrodas Saldus pilsētā pie Saldus ezera un no tā iztekošās Kaļķupītes – t.s. Biļļu kalnā iepretim Saldus pilskalam. Te pavisam atrasti deviņi kāteauruma cirvi.⁴⁸ Netālu no Biļļu kalna pie Kaļķupītes atrasti arī divi bronzas laikmeta bronzas šķēpu gali. Viens no tiem raksturīgs agrajam,⁴⁹ bet otrs – vēlajam⁵⁰ bronzas laikmetam. Saldus pilskalnā, kā arī Biļļu kalnā 1973. gadā tika veikti pārbaudes izrakumi.⁵¹ Pilskalns ilg-

stoši arts, tāpēc zaudējis raksturīgo formu, bet kultūrslānis arot pārvietots uz nogāzēm un plakumā tikpat kā nav saglabājies. Vienā no pilskalnā izraktajiem šurfiem atrada švīkātās keramikas lausku, kas norāda uz apdzīvotību agro metālu periodā. To, ka pilskalns apdzīvots vēlajā dzelzs laikmetā, liecināja citā šurfā atrastais dzelzs asmenītis – t.s. slīmests un dzelzs ieguves sārņi.

Apmēram 1 km uz dienvidrietumiem no Saldus pilskalna pie Saldus baznīcas 1926. gadā, paplašinot ielu, tika atklāta apmetne. Tā atradusies Cieceres upītes kreisajā krastā, ap 150 m no upes gultnes. Līdz 0,9 m biežajā kultūrslānī atrada 20 māla trauku lauskas, dzelzs ieguves sārņus un māla apmetuma gabalus.⁵² Starp lauskām divas bija ar švīkātu, bet trīs ar agro apmesto virsmu. Šāda keramika raksturīga vēlajam bronzas un senākajam dzelzs laikmetam 1. gadu tūkstoši pr.Kr. Pārējās lauskas bija ar tipisko apmesto un gludu virsmu, kas, tāpat kā dzelzs sārņi, norāda uz apmetnes apdzīvotību dzelzs laikmetā.

Mazāk izteikta ir akmens cirvju koncentrācija pie Brocēnu un Cieceres ezera. Divi kātcauruma cirvji atrasti Brocēnu ezerā netālu no krasta, bet divi – pie Cieceres ezera. Bez tam Cieceres ezerā 1932. gadā skolēni ekskursijas laikā uzgājuši sešus vēlajam bronzas laikmetam raksturīgus ķīļveida cirvjus, kā arī apaļu, bikonisku akmens vāles galvu ar kātcaurumu un deviņām radiālām rievām katrā pusē.⁵³ Tuvāka šo atradumu vieta diemžēl nav norādīta. 2000. gada augustā hidroarheologs Voldemārs Rains Cieceres ezerā pie Zvejnieku saliņas 8–10 m no krasta ap 3 m dziļumā konstatēja apmetnes kultūrslāni. No divām atrastajām trauku lauskām viena bija ar gludu, bet otra ar abpusēji švīkātu virsmu.⁵⁴ Acīmredzot agro metālu periodā, kad te pastāvēja apmetne, ūdens līmenis bija ievērojami zemāks. Tas arī izskaidro, kāpēc vairāki no iepriekš pieminētajiem akmens priekšmetiem atrasti ūdenī. Uz to, ka Brocēnu–Saldus apkārtnē apdzīvota jau vēlajā neolītā, norāda Sātiņu pagastā atrastie divi laivascirvji. Ar šo pašu laika posmu, iespējams, var saistīt arī trīs pieminētās vāles galvas.

Augšņu cilmiežus Brocēnu–Saldus apkārtņē veido morēna, glaciolimniskie aleirītisku mālu/mālainu aleirītu, retāk smilšu nogulumu vai arī fluvioglaciālie smilšu, grants un oļāju nogulumu. Upju piekrastēm raksturīgi aluviālie smilšu, grants un oļāju nogulumu. Aplūkojot akmens cirvju atradumu vietu topogrāfiju attiecībā pret kvartārajiem nogulumiem, iezīmējas diezgan nepārprotama aina. Lielākā daļa cirvju atrasta uz morēnām, pārējie – aluviālo nogulumu zonās pie upītēm.

Bez Brocēnu–Saldus apkārtnes Rietumlatvijā iezīmējas vēl vairāki akmens cirvju koncentrācijas rajoni. Viens no tādiem ir pie Bārtas un Vārtājas upes Bārtas un Kalētu pagastā. Bārtas pagastā atrasti deviņi akmens darba cirvji. Lielākā daļa no tiem atrasta uz morēnām, daži – uz glaciolimniskajiem smilšu nogulumiem. Bārtas pagastā pie Vārtājas atradās arī pilnībā izpētītais Pukuļu bronzas laikmeta uzkalniņu kapu-

lauks.⁵⁵ Ap 4 km uz ziemeļaustrumiem no kapulauka Virgas pagastā atrodas Paplakas pilskalns. Izrakumos Paplakas pilskalnā atklāja 2×3 m lielas, ovālas, līdz 1 m zemē iedziļinātas celtnes vietu, kurai, domājams, bijusi slieteņa tipa virszemes konstrukcija. Iedziļinājumā atrada lielāku skaitu māla apmetuma gabalu. Spriežot pēc nospiedumiem, ugunsdrošības nolūkā māla apmetums klājis 4–6 un 8–11 cm resnu apaļkoku būvkonstrukcijas. Izpētītajā teritorijā atklātās stabu vietas (to diametrs 5–30 cm) liecināja arī par virszemes ēku pastāvēšanu. Bez švīkātās, gludās un agrās apmestās keramikas atrada neregulāras formas šķīļmakmeni, smilšakmens galodu un četru bronzas riņķveida aproču fragmentus, kā arī četrus bronzas sakusumus. Pēc šiem atradumiem pilskalna apdzīvotība datēta ar 1. gadu tūkstoša pr.Kr. vidu un otro pusi. Ne daudzie keramikas atradumi liecināja par apdzīvotību arī 1. gadu tūkstoši pēc Kr.⁵⁶

Vispār Rietumkursas augstienes teritorijām uz ziemeļiem un austrumiem no Pukuļu kapulauka un Paplakas pilskalna raksturīgas lielas morēnu platības. Lai gan atrasto akmens cirvju šeit nav daudz, tomēr piecās vietās konstatētie bronzas laikmeta bronzas priekšmeti (tostarp arī Kalēju depozīts ar 12 cirvjiem un divām aprocēm) norāda uz sociāli un saimnieciski pietiekami attīstītām sabiedrībām. Bārtas pagastam līdzās esošajā Kalētu pagastā atrasti septiņi darba cirvji, taču atšķirībā no Bārtas tie visi konstatēti uz glaciolimniskajiem smilšu nogulumiem, kuri aizņem ievērojamu pagasta teritorijas daļu.

Atsevišķās vietās akmens cirvju koncentrācija nelielā teritorijā diezgan nepārprotami norāda uz dzīvesvietas iespējamību. Viena šāda vieta spilgti iezīmējas Rudbāržu pagasta Zīlēs. Pēteris Stepiņš 1935. gadā atzīmēja, ka septiņi akmens cirvju fragmenti⁵⁷ atrasti ap 1,8 ha lielā platībā pēdējo gadu laikā, kopš vieta tiek arta. Te vēl atrasts vērpjamās vārpstas smilšakmens skriemelis un it kā arī trauku lauskas.⁵⁸ Viens no cirvju fragmentiem ir agrīnas formas laivascirvja pieta daļa,⁵⁹ kas norāda uz cilvēku klātbūtni te jau vēlajā neolītā.

Agro metālu periodā apdzīvotība turpinājusies arī vietās, kur tā iesākusies akmens laikmetā. Tā, piemēram, Usmas ezera rietumu piekrastē jau agrāk bija zināma Košķēnu mezolīta apmetne, bet ziemeļu piekrastē 2003. gadā atklāja vēl divas mezolīta apmetnes.⁶⁰ Neolīta apmetne, kurā atrasts krama kasīklis un krama gabali, iespējams, atradusies pie Krusu mājām no ezera iztekošās Engures upītes krastā. Uz šo laika periodu norāda arī upē atrastais slieces tipa akmens kaplis.⁶¹ Pie Usmas ezera atrasti divi, bet pie nelielā Tīrukšu ezeriņa viens akmens darba cirvis. Bez tam viens cirvis atrasts Moricsalā, kur iegūtas arī krama nažveida šķīlas un atšķīlas.⁶² Gan šo cirvju atrašanās vietās, gan Usmas ezera apkārtnē kopumā raksturīgi smilšaini Baltijas ledus ezera nogulumu, kas nav sevišķi labi augšņu cilmieži, tomēr Irina Jakubovska, veicot palinoloģiskos pētījumus Moricsalā, konstatējusi kviešu putekšņus putekšņu spektros, kurus viņa korelējusi ar subboreālā laika vidusposmu, kas pēc arheoloģiskās

periodizācijas atbilst vēlajam neolītam. Iespējams, ka zemkopībai izmantota arī paša ezera vai Engures upītes piekraste (uz pēdējo varētu norādīt akmens kapļa atradums upē).

Otrs rajons, kur izsekojama apdzīvotības kontinuitāte kopš vidējā neolīta, ir Sārnates apmetne un tās apkārtnē. Gan Sārnates apmetnes novietojums, gan vairums ar saimniecisko darbību saistīto atradumu norāda uz medniekiem – zvejniekiem – vācējiem raksturīgu saimniecības modeli. Tomēr atsevišķi, kaut trūcīgi atradumi liecina arī par zemkopības un lopkopības pazīšanu vidējā neolītā. Uz to norāda atrastie koka kapļi,⁶³ kāds labības (domājams, miežu) grauds, kas gan vēlāk gāja zudumā,⁶⁴ kā arī aitas vai kazas kauls.⁶⁵ Sārnates putekšņu diagrammās miežu putekšņi atrasti slāņos, kas datējami ar atlantiskā laika otro pusi.

Vēlajā neolītā ar zemkopību saistītās aktivitātes izgāja ārpus mednieku – zvejnieku saimniecībai raksturīgajām ekoloģiskajām zonām – galvenokārt ezeru piekrastēm. Uzskatāmi to atspoguļo laivascirvju un akmens kapļu topogrāfija. Laivascirvi atšķirībā no kapļiem gan tieši nenorāda uz zemkopību, jo tiek uzskatīti par indivīda sociālā prestiža atribūtiem, nevis darbarīkiem. Taču tie norāda rajonus, kur vēlajā neolītā uzturējās to īpašnieki. Daži no šiem priekšmetiem atrasti vecajam saimniecības modelim raksturīgās vietās, respektīvi, vietās ar purvu nogulumiem vai to tiešā tuvumā. Piemēram, agrīnas formas laivascirvis atrasts Sārnates apmetnes teritorijā,⁶⁶ bet vēl trīs laivascirvi uzieti apmetnes apkārtnē. Ap 700 m no apmetnes, Sārnates purva malā, atrasti arī divi akmens kapļi.⁶⁷ Tomēr lielākā daļa akmens kapļu un laivascirvju Rietumlatvijā atrasta uz morēnām, aluviālajiem vai glaciolimniskajiem smilšu nogulumiem – tur, kur iegūts vairākums sekojošā – agro metālu perioda vienkāršo darba cirvju. Tātad vēlāis neolīts ir tas laika posms, kad konstatējama visai aktīva jaunu, zemkopības (un arī lopkopības) attīstībai piemērotu ekoloģisko rajonu apgūšana.

Rietumlatvijā izceļas atsevišķas nelielas teritorijas, kur, spriežot pēc akmens cirvju koncentrācijas, kuru dažreiz papildina arī dzīvesvietas un bronzas priekšmetu atradumi, saimnieciskā darbība notikusi sevišķi aktīvi (Brocēnu–Saldus apkārtnē, Bārtas un Kalētu pagasta teritorija u.c.). Tāpat ir rajoni, kur ir zināmas un pat pētītas agro metālu perioda dzīvesvietas, bet akmens cirvi to apkārtnē nav reģistrēti. Tā Matkules pilskalnā izpētīja 116 m² lielu platību un atklāja divas zemē nedaudz iedziļinātas, 3 × 5 m lielas celtņu vietas ar akmeņu pavardu paliekām, kā arī koka aizsargžoga vietu. Pēc atrastās švīkātās keramikas pilskalna agrais apdzīvotības posms datēts ar 1. gadu tūkstoša otro pusi, bet dzelzs nazis, īlens un bronzas gredzens ar volūtveida galiem norāda, ka apdzīvotība turpinājusies vēl agrajā dzelzs laikmetā. Pilskalna vēlāis apdzīvotības posms attiecas uz 10.–14. gadsimtu.⁶⁸ Mazāka apjoma aizsardzības izrakumi 2003. gadā tika veikti Smārdes Milzukulnā.⁶⁹ Ar deviņiem šurfiem izpētot 36 m² lielu platību, konstatēja, ka kultūrlānīs

vietām sasniedz 1,1 m biezumu. Tika iegūts neliels, bet izteiksmīgs vēlajam bronzas laikmetam raksturīgu atradumu klāsts. Starp atradumiem bez švīkātās keramikas bija līdz šim citur Rietumlatvijā nesastaptie kaula un raga priekšmeti, kā arī bronzas bārdas naža fragments. Atšķirībā no iepriekš pieminētajiem pilskalniem Milzukulns uzskatāms par “tīru” agro metālu perioda kompleksu, jo tur nav vēlāko posmu apdzīvotības pazīmju.

Tai pašā laikā ir apvidi ar līdzīgiem fiziogeogrāfiskiem apstākļiem (to skaitā līdzīgu augsnes cilmiežu raksturu), kur apdzīvotības pazīmes agro metālu periodā ir vājas vai nav konstatētas. Pieņemot, ka šīs vietas vēl nav pietiekami apsektas, paliek tomēr jautājums par uzkrītoši intensīvi izmantoto teritoriju izveidošanās iemesliem. Jāpiezīmē, ka līdzīga aina agro metālu periodā vērojama arī atsevišķās vietās Austrumlatvijā (Daugavas lejtece, Sēlpils mikrorajons, Krustpils pilsētas un bij. Krustpils pagasta teritorija u.c.⁷⁰). Nav šaubu, ka, izvēloties kādu apvidu uz zemkopību un lopkopību balstītas saimniecības attīstībai, primāra nozīme bija vietas fiziogeogrāfiskajiem apstākļiem – augsnes auglībai un tehniskajām iespējām to atbilstoši apstrādāt (piemēram, smilšainākas augsnes ir mazāk auglīgas, taču vieglāk apstrādājamas), attiecīgā apvidus klimatiskajām īpatnībām, upju tīklam, kas nodrošinātu kontaktu uzturēšanu ar kaimiņiem, kā arī zivju zveju u.c. Taču bez šiem tīri praktiskajiem priekšnosacījumiem agrārās ekspansijas gaitā parādās vēl citi apstākļi, kas nosaka tālāko ekspansijas virzību, respektīvi, apdzīvotības tīkla veidošanos. Kā to liecina gan Latvijas, gan citu teritoriju piemēri, par apdzīvotības pamatvienībām uzskatāmas nelielas lauku apmetnes (saimniecības) ar 10–20 cilvēkiem un *saimniecisko teritoriju* līdz 1 km rādiusā ap apmetni.⁷¹ Ar *saimniecisko teritoriju* tiek saprasta apdzīvotās vietas tuvākā apkārtnē, kas ikdienā intensīvi izmantota galveno iztikas līdzekļu sagādes nodrošināšanai. Mūsu gadījumā saimnieciskā teritorija ietver aramzemi, tīrumus līdumos, ganības un pļavas. Šīs teritorijas lielumu noteica tādi faktori kā attālums, respektīvi, laiks, kas bija jāpatērē, lai no apmetnes sasniegtu vienu vai otru saimnieciskās teritorijas vietu, iespējas pastāvīgi kontrolēt un pārraudzīt šo teritoriju, iespējas iegūto produktu transportēt uz dzīvesvietu.⁷²

Sākotnējās agrārās ekspansijas laikā noteiktā teritorijā (tās platība var būt no dažiem desmitiem līdz pāris simtiem kvadrātkilometru liela) notiek “iekšējā kolonizācija”, respektīvi, apdzīvotības “sablīvēšanās”. 20. gs. 70. gados S. Velinders piedāvāja apdzīvotības dinamikas modeli, saskaņā ar kuru iekšējā kolonizācija bija saistīta ar iedzīvotāju skaita pieaugumu un jaunu apmetņu rašanos netālu no vecajām, līdz bija sasniegta tāda apdzīvotības biežība, kad, izmantojot pastāvošos agrotehniskos paņēmienus, jaunu apmetņu rašanās draudēja ar zemes noplicināšanu. Vienkāršākā izeja bija marginālā ekspansija ārpus jau apgūtās teritorijas.⁷³ Šī modeļa lietošanu apgrūtina tas, ka, salīdzinot divas vai vairākas netālu situētas agro metālu

perioda apmetnes, ir grūti pateikt, vai tās ir apdzīvotas vienlaicīgi vai arī laika gaitā šeit ir notikusi vienas apmetnes pārvietošanās uz vēl neizmantotām (nenoplicinātām) zemēm. Pēdējā gadījumā pieņēmums par iedzīvotāju skaita pieaugumu var būt maldīgs. Lopkopība un zemkopība sākuma stadijā nebūt vēl negarantēja iztikas līdzekļu nodrošinājumu un labvēlīgu demogrāfisko situāciju⁷⁴ – to rāda arī Ķivutkalna agrā bronzas laikmeta kapulauka apbedījumu paleoekoloģiskā analīze.⁷⁵

Tai pašā laikā šī apgūtā teritorija bija arī noteikta sociālā un ideoloģiskā telpa, kurā realizējās starpkopienas attiecības, to skaitā laulību attiecības, kopēji reliģiskie rituāli, senču pieminēšana, dzīres. Ārpus šīs pazīstamās, apgūtās un ierastās jeb, kā to dēvē E. Neustupnijs, komunālās pasaules sākās svešā, noslēpumainā, arī naidīgā pasaule, ar kuru uzturēja tikai neregulārus kontaktus.⁷⁶ Tāpēc apdzīvotības intensifikācija, cik vien iespējams, notika komunālās pasaules ietvaros, un tikai krīzes situācijas varēja spiest to atstāt un pārcelties uz dzīvi citur.⁷⁷

Pieļaujams, ka šādai vai līdzīgai attieksmei pret apkārtējo pasauli bija sava loma arī Rietumlatvijas atsevišķu apvidu intensīvākā saimnieciskā izmantošanā.

SECINĀJUMI

Apstākļos, kad Rietumlatvijā vēl ir samērā maz arheoloģiski pētītu agro metālu perioda dzīvesvietu, svarīga nozīme ražojošās saimniecības ieviešanās un ar to saistītās apdzīvotības tīkla veidošanās pētniecībā ir vēlajam neolītam, bronzas un senākajam dzelzs

laikmetam raksturīgo akmens cirvju un kapļu savrupatradumu topogrāfijai.

Novērtējot akmens darba cirvju izplatību saistībā ar augšņu cilmiežiem, kurus pa lielākaļai daļai veido kvartāra nogulumi, izrādījās, ka no 110 kartētajiem cirvjiem 62% atrasti uz morēnām, kas ir labs augšņu cilmiežis. Agro metālu periodā plaši izmantotas arī auglīgas augsnes uz aluviālajiem nogulumiem upju piekrastēs, kur atrasti 15% cirvju. 16% cirvju atrasti smilšainās augsnēs, kas ir mazauglīgas, taču vieglāk apstrādājamās. Savukārt tikpat kā netika izmantotas augsnes, kas veidojās uz aleirīta, aleirītiskā māla vai māla nogulumiem, jo tās bija grūti apstrādāt.

Vairāki vēlajam neolītam tipiski laivascirvi un kapļi atrasti neolīta apmetnēm raksturīgajās vietās ar purvu nogulumiem, tomēr pārsvarā tie nāk no tām pašām vietām, respektīvi, augšņu cilmiežiem, kur atrasti vienkāršie darba cirvi. Tas liecina, ka zemkopībai un lopkopībai piemērotās vietas sāktas apdzīvot jau vēlajā neolītā, bet agro metālu periodā apdzīvotība ir tikai paplašinājusies. To apliecina arī putekšņu analīzes. Piemēram, pie Abavas Sabilē un Rendā cilvēka klātbūtne un zemkopība ar miežu kultivāciju konstatējama jau vēlajā neolītā. No kultūraugiem jau kopš vidējā neolīta bija pazīstami mieži (Sārnate), to putekšņi pārstāvēti arī Sabilē un Rendā. Pagaidām grūti komentēt Moricsalā uzietos kviešu putekšņus spektros, kas korelēti ar subboreālā laika vidusposmu, respektīvi, vēlo neolītu. Līdz šim tik agri datēti kvieši Latvijas teritorijā nav konstatēti. Kopumā ir pamats uzskatīt, ka Rietumlatvijā pāreja uz zemkopībai un lopkopībai piemērotām vietām norisinājās jau vēlā neolīta laikā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Vasks A. Apdzīvotība, saimniecība un sabiedrība Daugavas baseinā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā // LVIŽ. – 1994. – Nr. 4. – 54.–76. lpp.; Loze I. Zemkopības ieviešana Latvijas teritorijā (Lubāna ezera baseins) // AE. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 25.–41. lpp.
- ² Ritums R. Pārbaudes izrakumi Valgales senkapos // Arheologu pētījumi Latvijā 1998. un 1999. gadā. – Rīga, 2000. – 133.–138. lpp.; Ritums R., Kalniņa L. Ieskats Abavas ielejas senāko apdzīvoto vietu izpētē // Latvijas arheoloģija: Pētījumi un problēmas (Latvijas Vēstures muzeja raksti; Nr. 8). – Rīga, 2002. – 153.–169. lpp.
- ³ Vasks A. Bronzas apstrādes centri un bronzas priekšmeti sabiedrisko attiecību sistēmā agro metālu periodā Latvijas teritorijā // AE. – Rīga, 2005. – 22. laid. – 82.–98. lpp.
- ⁴ Vasks A. Rietumlatvija bronzas laikmeta sakaru lokā // AE. – Rīga, 2003. – 21. laid. – Att. 134. lpp.
- ⁵ Apals J. Senie mājokļi Latvijā. – Rīga, 1996. – 17. lpp.
- ⁶ Sk., piemēram: Latvijas PSR arheoloģija (turpmāk – LA). – Rīga, 1974. – 10. tab.: 2, 3.
- ⁷ LA. – 15. tab.: 7.
- ⁸ Loze I. Some Remarks about the Indo-Europeanization of Northern Europe (the Case of the Eastern Baltic Region) // The Indo-Europeanization of Northern Europe. – Washington, 1996. – P. 62, 63.
- ⁹ Vasks A. Akmens darba cirvju simbolika (pēc Daugavas baseina materiāliem) // Latvijas arheoloģija: Pētījumi un problēmas. – Rīga, 2002. – 183.–190. lpp.
- ¹⁰ Loze I. Agrais akmens kaujas (laivas) cirvis: tipoloģija un izplatība Latvijas teritorijā // LZAV. A daļa. – 1996. – Nr. 2. – 34. lpp.
- ¹¹ Eriksson G., Lõugas L., Zagorska I. Stone Age Hunter-fisher-gatherers at Zvejnieki, Northern Latvia: radiocarbon, stable isotope and archaeozoology data // Before Farming. – 2003. – Vol. 1 (2). – Table 3.
- ¹² Loze I. Agrais akmens kaujas (laivas) cirvis: tipoloģija un izplatība Latvijas teritorijā. – 34. lpp.
- ¹³ Kriiska A. Vaibla kiviķirves // Journal of Estonian Archaeology. – 1998. – No. 2. – Lk. 154–157; joon. 2.
- ¹⁴ Loze I. Agrais akmens kaujas (laivas) cirvis: tipoloģija un izplatība Latvijas teritorijā. – 34. lpp.
- ¹⁵ Vasks A. Akmens darba cirvi Daugavas baseinā: apdzīvotības raksturojums // LVIŽ. – 2002. – Nr. 2. – 29., 30. lpp.
- ¹⁶ Autora izrakumi 2004. gadā.
- ¹⁷ Mugurēvičs Ē. Sabiles ekspedīcijas darbs 1978. gadā // ASM 1978. – Rīga, 1979. – 56. lpp.
- ¹⁸ Rimantienē R. Nīda. Senųjų baltų gyvenvietė. – Vilnius, 1989. – P. 75.
- ¹⁹ Grasis N. Žucevas kultūras izcelšanās un attīstība apmetņu kontekstā: retrospektīva un perspektīva // Latvijas

- arheoloģija: Pētījumi un problēmas. – Rīga, 2002. – 73. lpp.
- ²⁰ *Salnais V., Maldups A.* Pagastu apraksti (Pēc 1935. gada tautas skaitīšanas materiāliem). – Rīga, 1935. – 653 lpp.
- ²¹ Turpat.
- ²² Dati par aramzemes un mežu platībām Ventpils, Talsu, Tukuma, Kuldīgas, Liepājas un Saldus rajonā ņemti no izdevuma *Latvijas padomju enciklopēdija* (Rīga, 1984–1987) attiecīgajiem sējumiem.
- ²³ *Juškevičs V., Mūrniece S.* Kvartāra nogulumi. – Latvijas ģeoloģiskā karte. 31. lapa – Liepāja. Mērogs 1: 200 000. Paskaidrojumu teksts un kartes. – Rīga, 1997; *Juškevičs V., Mūrniece S., Āboltiņš O.* Kvartāra nogulumi. – Latvijas ģeoloģiskā karte. 41. lapa – Ventpils. Mērogs 1: 200 000. Paskaidrojumu teksts un kartes. – Rīga, 1998; *Juškevičs V., Āboltiņš O.* Kvartāra nogulumi. – Latvijas ģeoloģiskā karte. 42. lapa – Jūrmala. Mērogs 1: 200 000. Paskaidrojumu teksts un kartes. – Rīga, 1999; *Juškevičs V., Āboltiņš O.* Kvartāra nogulumi. – Latvijas ģeoloģiskā karte. 32. lapa – Jelgava. Mērogs 1: 200 000. Paskaidrojumu teksts un kartes. – Rīga, 2001.
- ²⁴ *Mežals G. u.c.* Augsnēs zinātne un Latvijas PSR augsnēs. – Rīga, 1970. – 315. lpp.
- ²⁵ Turpat. – 258. lpp.
- ²⁶ Turpat. – 316. lpp.
- ²⁷ Turpat. – 431. lpp.
- ²⁸ LNVM A 9069; 11160.
- ²⁹ *Bērziņš V.* Par zemkopību dzelzs laikmetā Rietumkurzemē un par viduslaiku pilsētiņu Pīlesmiestu // LVIŽ. – 1996. – Nr. 4. – 39. lpp.
- ³⁰ Analīzi Le-6682 veica Krievijas ZA Materiālās kultūras vēstures institūtā Sanktpēterburgā.
- ³¹ Izrakumu vadītāja A. Vijupa informācija.
- ³² *Граудонис Я. Я.* Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. – Рига, 1967. – С. 95.
- ³³ LNVM RDM III 21 inv. nr. 186/1896.
- ³⁴ A. Vaska izrakumi 2004. gadā.
- ³⁵ Ventpils muzeja inv. nr. 21389.
- ³⁶ Bij. Kurzemes provinces muzeja kolekcija LNVM KPM 6; 452.
- ³⁷ Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. – Riga, 1896. – Nr. 47, 247, 415.
- ³⁸ *Ritums R., Kalniņa L.* Ieskats Abavas ielejas senāko apdzīvoto vietu izpētē. – 155.–158. lpp.
- ³⁹ Turpat. – 158. lpp.
- ⁴⁰ Turpat. – 165., 166. lpp.
- ⁴¹ *Jākobsons F., Šturms E.* Jaunākie ieguvumi mūsu aizvēsturē // Senatne. – 1930. – Nr. 2. – 53. lpp.
- ⁴² *Ritums R., Kalniņa L.* Ieskats Abavas ielejas senāko apdzīvoto vietu izpētē. – 158. lpp.
- ⁴³ LNVM A 1995.
- ⁴⁴ LNVM RLB 48.
- ⁴⁵ *Vasks A.* Akmeņu krāvuma kapulauki Kurzemē // AE. – Rīga, 2003. – 21. laid. – 145., 148. lpp.
- ⁴⁶ J. Urtāna ziņojums 1976. gada 10. septembrī, LNVM AA. Sātiņu pag. lieta.
- ⁴⁷ Nedatēta E. Šturma piezīme, LNVM AA. Sātiņu pag. lieta.
- ⁴⁸ V. Urtāna 1966. gada 25. novembra ziņojums, LNVM AA. Saldus pilsētas lieta.
- ⁴⁹ *Ванкина Л.* Новейшие находки эпохи бронзы на территории Латвийской ССР // Советская археология. – 1960. – № 3. – С. 154, рис. 1: 3.
- ⁵⁰ Šķēpa gals 2004. gadā glabājās Saldus pag. Druvas vidusskolas muzejā.
- ⁵¹ A. Vaska pārskats par pārbaudes izrakumiem Saldus pilskalnā 1973. gadā, LNVM AA 436.
- ⁵² *Васкс А.* Керамика эпохи поздней бронзы и раннего железа Латвии. – Рига, 1991. – С. 165.
- ⁵³ LNVM AA. Cieceres pag. lieta.
- ⁵⁴ J. Urtāna ziņojums 2000. gada 1. septembrī, LNVM AA. Cieceres pag. lieta.
- ⁵⁵ *Vasks A.* Bronzas laikmeta kapulauks Pukuļos // AE. – Rīga, 2000. – 20. laid. – 88.–106. lpp.
- ⁵⁶ *Vasks A.* Jauns agro metālu laikmeta piemineklis Rietumlatvijā // LZAV. – 1978. – Nr. 3. – 65.–74. lpp.
- ⁵⁷ LNVM A 8487: 1–7.
- ⁵⁸ P. Stepiņa 1935. gada 11. aprīļa ziņojums, LVM AA. Rudbārzu pag. lieta.
- ⁵⁹ LNVM A 8487: 2.
- ⁶⁰ *Zagorska I.* Apzināšanas darbi Usmas ezera rietumu krastā // Arheologu pētījumi Latvijā 2002. un 2003. gadā. – Rīga, 2004. – 16., 17. lpp.
- ⁶¹ Turpat. – 16. lpp., 3. att.
- ⁶² Turpat. – 16. lpp.
- ⁶³ *Ванкина Л.* Торфяниковая стоянка Сарнате. – Рига, 1970. – С. 134.
- ⁶⁴ Sārnotes izrakumu vadītājas L. Vankinas mutiska informācija A. Vaskam.
- ⁶⁵ *Ванкина Л.* Торфяниковая стоянка Сарнате. – С. 134.
- ⁶⁶ Turpat. – LXXVIII tab.: 4.
- ⁶⁷ Turpat. – 145. lpp., 151. att.
- ⁶⁸ *Мугуревич Э.* Укрепленное поселение начала нашей эры в западной Латвии (Курземе) // От эпохи бронзы до раннего феодализма. – Таллин, 1966. – С. 139–149.
- ⁶⁹ *Urtāns J.* Aizsardzības izrakumi Smārdes Milzukulnā // Arheologu pētījumi Latvijā 2002. un 2003. gadā. – Rīga, 2004. – 12.–14. lpp.
- ⁷⁰ *Vasks A.* Akmens darba cirvji Daugavas baseinā: apdzīvotības raksturojums // LVIŽ. – 2002. – Nr. 2. – 37., 38. lpp.
- ⁷¹ *Vasks A.* Apdzīvotība Sēlpils mikrorajonā bronzas un dzelzs laikmetā // LVIŽ. – 2001. – Nr. 1. – 40., 41. lpp.
- ⁷² Turpat.
- ⁷³ *Welinder S.* Ekonomiska processer i förhistorisk expansion. Prehistoric economy during an expansion stage // Acta archaeologica lundensia. Series in 8° minore, № 7. – Lund, 1977. – P. 182.
- ⁷⁴ Sk., piemēram: *Zvebil M.* At the Interface of Archaeology, Linguistics and Genetics: Indo-European Dispersals and the Agricultural Transition in Europe // Journal of European Archaeology. – 1995. – Vol. 3.1. – P. 36.
- ⁷⁵ *Gerhards G.* Bronzas laikmeta iedzīvotāji no paleoekoloģiskā viedokļa // LVIŽ. – 2000. – Nr. 3. – 18., 19. lpp.
- ⁷⁶ *Neustupny E.* Otherness in Prehistoric Times // The World-View of Prehistoric Man. Konferenser 40. – Stockholm, 1998. – P. 65.
- ⁷⁷ Līdzīga tendence novērota arī Dienvidzvidrijas bronzas laikmetā, sk.: *Olausson D.* The Bronze Age Barrow as a Symbol // Bronsålderns gravhögar. Rapport från ett symposium. I. Lund 15.XI–16.XI 1991. University of Lund. Institute of Archaeology. Report series No. 48. – Lund, 1993. – P. 104.

Rietumlatvijā atrasto akmens priekšmetu skaits uz 100 ha aramzemes

Apriņķis	Aramzeme 1935. g. (tūkst. ha)	Laivascirvi un kapļi			Darba cirvi			Ķīļveida cirvi			Akmens priekšmeti kopā		
		skaits	% no kopskaita R-Latvijā	atradumi uz 100 ha aramzemes	skaits	% no kopskaita R-Latvijā	atradumi uz 100 ha aramzemes	skaits	% no kopskaita R-Latvijā	atradumi uz 100 ha aramzemes	skaits	% no kopskaita R-Latvijā	atradumi uz 100 ha aramzemes
Ventspils apr.	35,3	21	28	0,59	21	8	0,59	10	21	0,28	52	13	1,47
Talsu apr.	55,3	4	5	0,07	24	9	0,43	4	8	0,07	32	8	0,58
Tukuma apr.	91,9	10	14	0,11	31	12	0,34	8	16	0,09	49	13	0,53
Kuldīgas apr.	91,5	12	16	0,13	61	23	0,67	11	22	0,12	84	22	0,92
Aizputes apr.	51,8	11	15	0,21	25	10	0,48	1	2	0,02	37	10	0,71
Liepājas apr.	94,5	16	22	0,17	85	32	0,90	15	31	0,16	116	30	1,23
Jelgavas apr. 4 pagasti	17,2	0	0	0	16	6	0,93	0	0	0	16	4	0,93
Kopā	437,5	74	100	0,17	263	100	0,60	49	100	0,11	386	100	0,88

Andrejs Vasks, Laimdota Kalniņa

SETTLEMENT AND AGRICULTURE IN WESTERN LATVIA IN THE EARLY METAL PERIOD

Summary

In the Early Metal Period (1800–500–1st cent. BC), agriculture had become the main subsistence activity in the East Baltic, alongside stock-keeping. In western Latvia (the part of present-day Latvia lying west of the Lielupe Basin), the introduction and functioning of this new economic model in the Neolithic and Early Metal Age has still been little studied. So far, the number of Early Metal Age residential sites and cemeteries known in this part of Latvia remains small, and the amount of archaeological material obtained in excavations here is likewise very limited. At the same time, a considerable proportion of the archaeological material from the Late Neolithic and Early Metal Period consists of stray finds of stone artefacts: stone axes and mattocks.

In this paper, based on the distribution of these stone artefacts in western Latvia, an attempt is made to determine which areas were more or less densely populated in the Early Metal Period, when they began to be utilised for stock-keeping and agriculture, and what conditions may have influenced the choice of particular areas.

In western Latvia, the pattern of land use in the Early Metal Period is best reflected in the distribution of stone axes and mattocks, which number in hundreds. Almost all of these objects are stray finds, whose archaeological context is in most cases unclear. In terms of hafting method, *celts* and *shaft-hole* axes may be distinguished. A total of 49 celts have been recorded in western Latvia. Shaft-hole axes appeared in the area of present-day Latvia in the Late Neolithic, and they remained in use in the Early Metal Age. Characteristic of the Late Neolithic are stone axes known as battle-axes. In western Latvia, 52 battle-axes have been recorded altogether (Fig.).

The majority of shaft-hole axes, 263 altogether, have simple forms. The simplicity of form, the absence of decorative elements and the broadened blade serve to characterise these axes as tools, so they are also known as “work axes”. They are characteristic of the Early Metal Period. Stone *mattocks*. A total of 23 stone mattocks have been recorded in western Latvia. All except four belong to the so-called “East Baltic” mattock type. That they date from the

Late Neolithic and early part of the Bronze Age is indicated by finds of fragments of such mattocks on several settlement sites in western Latvia.

Stone axes and mattocks have been found throughout the whole of western Latvia, but they are more numerous in the south of the study area than in the north (Fig.). Also distinguishable are particular areas where stone axes have been found in greater numbers, and areas where they are absent. Since work axes have most commonly been found in the course of tillage, total areas of agricultural land were compared with the respective numbers of axe finds (Table). This comparison showed that parishes with similar areas of agricultural land could have a very different number of axe finds. This indicates that in the Early Metal Period certain areas were more intensively utilised than others. In order to establish what particular conditions affected the agricultural utilisation of particular areas, the relationship between stone axe finds and soil parent material was examined. The parent material consists for the most part of Quaternary deposits, mainly deposits left by the last ice sheet and its meltwaters. Out of 110 work axes, 68 were found in the areas of glacial deposits, 16 axes were found on alluvial deposits in river floodplains, and three axes were either on till or on the alluvium of adjacent riverbanks. 18 findspots of axes are on the limnoglacial deposits of the Baltic Ice Lake and the sands deposited during the Litorina Sea stage. Two axes were found in places where the limnoglacial deposits consisted of silts or silty clays, but there were no axe finds from places where such deposits consisted of clay. Two axes were found in places with wetland deposits, and only one on sandy fluvioglacial deposits.

However, there are areas of similar physical geography (including areas with similar soil parent

material), where traces of settlement in the Early Metal Period are weak or have not been found at all. Even if we assume that these areas have not yet been adequately surveyed, the question nevertheless remains of the reasons for the emergence of areas utilised with conspicuous intensity. There is no doubt that, in choosing a particular area for the development of an economy based on agriculture and stock-keeping, of primary importance was the physical geography of the area, the characteristics of the climate, the presence of a river network permitting the maintenance of contact with neighbours and fishing opportunities, etc. However, apart from these purely practical conditions, other aspects, too, appear in the course of agrarian expansion, determining the further direction of expansion, i.e. the development of a settlement network. During the time of initial agrarian expansion in a particular area (with an area of some tens of km² to a couple of hundreds of km²), "internal colonisation" took place, i.e. increased density of settlement. At the same time, this settled area also represented a particular social and ideological space, in which inter-community relations were maintained, including marriage relations, joint religious rituals, commemoration of the dead and feasting. Beyond this familiar, settled and accustomed, or communal, world, there began an alien, mysterious, even hostile world, with which only irregular contacts were maintained. Accordingly, the intensification of settlement took place, as far as possible, within the frame of the communal world, and only crisis conditions could force people to leave it and move to live elsewhere.

It is possible that this kind of view of the surrounding world also played a role in the more intensive economic utilisation of particular areas of western Latvia.

FIGURE CAPTION

Stone and bronze artefacts of the Late Neolithic and Early Metal Period in western Latvia: 1 – simple axe; 2 – celt; 3 – battle-axe; 4 – stone mattock; 5 – bronze artefact; 6 – eastern border of western Latvia

Antonija Vilcāne

JERSIKAS PILSKALNA KRĀSNIS

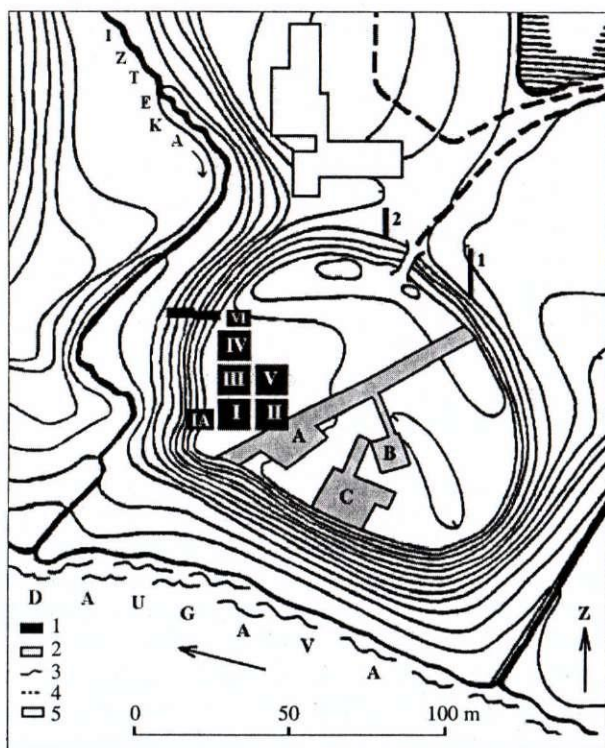
Senajās dzīvesvietās – apmetnēs un pilskalnos apkures sistēmas – pavardi un krāsnis parasti ir visbiežāk atsegtās celtniecības paliekas, kuras nereti ir vienīgās liecības par celtņu vietām. Tās dod priekšstatu par dzīvojamo un saimniecības ēku izvietojumu un apbūves plānojumu. Latvijas klimatiskajos apstākļos apkures ierīces izmantoja ne tikai ēdiena pagatavošanai, gada aukstākajos mēnešos tās kalpoja siltuma nodrošināšanai. Krāsnis Latvijā ieviesās vidējā dzelzs laikmetā, pamazām aizvietojot pirms tam gadsimtiem ilgi izmantotos pavardus.

Pirmie nozīmīgākie dati par senākajām apkures sistēmām Latvijā iegūti 20. gs. 30. gados, plaši izvērtoties sistemātiskiem arheoloģiskajiem izrakumiem dzīvesvietās. Vērtīgus materiālus par senajām krāsnīm ieguva V. Ģintera pētījumos Daugmales (1933., 1935.–1937. g.)¹ un Mežotnes pilskalnā (1938.–1940., 1942. g.)² kā arī A. Karnupa vadītajos izrakumos Talsu pilskalnā 1936.–1938. gadā.³ 1939. gadā liecības par celtņu vietām un tajās esošām apkures ierīcēm – pavardiem un krāsnīm iegūtas E. Šnora vadītajos Dignājas pilskalna izrakumos.⁴ Pēc 2. pasaules kara dzīvesvietu arheoloģiskā izpēte turpinājās. Laikā no 1949. līdz 1954. gadam Asotes pilskalna izrakumos E. Šnore atsegusi 73 krāšņu paliekas, kas ir līdz šim lielākais pilskalnā izpētītais krāšņu skaits.⁵ No 1951. līdz 1960. gadam veikti pētījumi Tērvetes senvietu kompleksā E. Brīvkalnes un F. Zagorska vadībā.⁶ A. Stubava vadībā laikā no 1954. līdz 1956. gadam Ķentes pilskalna un senpilsētas izrakumos atklātas senākās krāsnis Latvijas teritorijā.⁷ Ē. Mugurēviča izrakumi Oliņkalnā un Lokstenē (1959.–1961. g.) pavēra iespējas izsekot apkures ierīču attīstībai viena pilsnovada robežās.⁸ Lielāko apkures ierīču – pavardu un krāšņu (74 krāsnis) skaitu apmetnē izpētījusi A. Zariņa Salaspils Laukskolā 1965.–1975. gadā.⁹ Daugavas lejtece pētīta arī Doles Raušu un Ikšķiles Kābeļu apmetne.¹⁰ Kurzemes pusē – Sabiles senpilsētas 1975.–1979. gada izrakumos atsegtas 57 krāsnis.¹¹ Sēlijā liecības par dzelzs laikmetā izmantotajiem apkures veidiem iegūtas Stupeļu pilskalnā un senpilsētā,¹² Dignājas pilskalna apmetnē.¹³ Tādējādi arheoloģiskajos izrakumos dabūts plašs salīdzināmais materiāls

par dzelzs laikmetā būvēto krāšņu veidiem, uzbūves principiem. Jāatzīmē gan, ka, neskatoties uz apjomīgiem pētījumiem dzīvesvietās un tajās iegūtajām liecībām par mājokļu apsildīšanu, apkures ierīču izmantošanas iespējām saimnieciskām vajadzībām, to attīstību ilgā apdzīvotības posmā, detalizētāks apkures veidu raksturojums ir tikai par dažām izpētītajām dzīvesvietām – Ķenti, Asoti, Oliņkalnu, Laukskolu. Konstatēto krāšņu uzbūves principi visumā ir līdzīgi, tomēr katrā dzīvesvietā vērojamas arī savas īpatnības. Tādējādi jauni pētījumi un izrakumu materiālu apkopojumi ir ļoti nozīmīgi. Lielākās daļas pētīto dzīvesvietu arheoloģiskais materiāls par apkures sistēmām detalizēti nav analizēts, tikpat kā nemaz nav apkopotas izrakumos iegūtās liecības par dzelzs laikmeta dzīvesvietās atsegtajiem pavardiem. Tas sakāms arī par Jersikas pilskalna materiālu.

Jersikas pilskalnā pirmie arheoloģiskie izrakumi norisinājās 1939. gadā profesora F. Baloža vadībā¹⁴ (1. att.). Šo izrakumu laikā, ierīkojot trīs 3–5 m platas tranšejas, kopumā izpētīja ap 600 m² lielu pilskalna daļu. Viena no tranšejām, kas bija 92 m gara (A tranšēja), ieslīpi šķērsoja pilskalna plakumu no tā dienvidrietumu stūra līdz ziemeļaustrumu malai. Divas mazākas tranšejas izpētītas plakuma vidū (B tranšēja) un dienvidu malā (C tranšēja). Pētījumu gaitā tika atsegtas lielākā platībā 2,3 m biezs kultūrslānis pilskalna plakuma vidusdaļā un dienvidaustrumu daļā, konstatēti 10 apdzīvotības slāņi un iegūtas liecības par pils ēkām un to apkurināšanas veidiem dažādos laika periodos. 1990.–2003. gada arheoloģiskie izrakumi norisinājās pilskalna dienvidrietumu un rietumu daļā vienlaidus laukumos (I–VI laukums) 590 m² platībā, kur kultūrslāņa biezums sasniedza 3 metrus.¹⁵ Atšķirībā no 1939. gada izrakumiem, kad pētījumi skāra vairāk plakuma vidū, pēdējos izrakumos tika pētīta pilskalna mala, kur vairāk atsedza nocietinājumu konstrukcijas, mazāk pilskalna iedzīvotāju mājokļu vietas. Tādējādi šajā pilskalna daļā atsegto pavardu un krāšņu skaits nav liels – konstatētas 14 krāšņu vietas un dažu pavardu paliekas.

Cenšoties detalizēti izvērtēt Jersikas pilskalna materiālu, saskaramies ar vairākām gan objektīvām, gan

1. att. Jersikas pilskalnā izpētītās tranšejas un laukumi:
1 – 1990.–2003. g. izrakumu laukumi, 2 – 1939. g. izrakumu tranšejas, 3 – augstuma līnijas, 4 – taciņa, 5 – ēkas

subjektīvām grūtībām. Pirmkārt, apkures sistēmas lielākoties saglabājušās slikti, līdzīgi kā citos pilskalnos. Tās gājušas bojā ugunsgrēkos, atkārtotajās pilskalna apbūvēs un ar tām saistītajos zemes darbos. Augšējā slānī tās postītas, lauksaimnieciski apstrādājot pilskalna plakumu. Jersikas pilskalnā dzīvojamo telpu apsildīšanai un saimnieciskām vajadzībām – ēdiena gatavošanai izmantoti gan pavardi, gan krāsni. Šo ierīču vājā saglabāšanās apgrūtina pavardu atšķiršanu no krāsniem. Krāsnis atšķiras no pavardiem ar kurtuves daļu pārsedzošo velvi, kas akmeņu krāsniem būvēta no akmeņiem, bet māla krāsniem veidota no māla. Tādējādi krāšņu vietas mītņu zemē parasti iezīmē kompakta akmeņu grupas vai māla ieslēgumi kultūrslānī, kas veidojušies no sabrukušajām krāsniem velvēm. Atjaunojot nopostītās mītnes, vecās celtniecības paliekas nereti nolīdzinātas, akmeņi izkliedēti vai pat izmantoti atkārtotai celtniecībai, tādējādi uz krāsniem vietu bieži vien norāda tikai krāsni loka jeb pamatu akmeņi un pelni, kādi sastopami arī pavardu vietās.

Izteikti dažādi viedokļi par iespējām noteikt apkures sistēmas veidu. P. Rapoportš uzskata, ka to palīdz atšķirt apkures novietojums telpā. Vadoties no ugunsdrošības, pavardu nenovietos celtnes stūrī, tādējādi celtnes stūrī uzietās apkures paliekas būtu uzlūkojamas par krāsniem, bet vidū novietotās – par pavardiem. Latvijas arheoloģiskajā materiālā gan telpas vidū, gan arī pie dibensienas, sānsienas vai stūrī uzietās apkures ierīces identificētas kā pavardi Āraišu ezermītnē.¹⁶ Etnogrāfiskajā materiālā tāds novietojums konstatēts Lietuvā, Slovākijā.¹⁷ Šajos ga-

dījumos pavardam ēkas sienas pusē veidots māla vai akmeņu nožogojums. Šeit jāpiebilst, ka nereti celtnu aprīses kultūrslānī neiezīmējas, tādējādi, pat ja apkures sistēmas novietojums palīdzētu noteikt tās veidu, daudzos gadījumos to izdarīt būtu neiespējams. Arheoloģe A. Zariņa, balstoties uz novērojumiem Salaspils Laukskolas ciemu vietās, konstatējusi, ka pavardu un krāsni ietverošajam kultūrslānim ir atšķirīgs raksturs.¹⁸ Krāsniem akmeņu spraugās iēplūdusi mītņu zeme, kas nav tik intensīvi melna kā pavardos. Bez tam krāšņu paliekās trūkst pavardiem raksturīgo atradumu, tāpat krāsniem maz pelnu un ogļu. Krāsniem velve ierobežoja kurtuves augstumu un diktēja nepieciešamību regulāri pēc kurināšanas sakrājušos pelnus iztīrīt. Balstoties uz šiem novērojumiem, klasificētas arī Jersikas pilskalna apkures sistēmas. Jersikas pilskalnā pavardu vietas iezīmējas kā apaļi intensīvi melnas zemes ieslēgumi ar neliela izmēra stipri irstošiem akmeņiem, bet akmeņu krāsniem krāsniem muti iezīmē lielāku pamataakmeņu pāris, arī krāsniem priekšpusē kultūrslānis pelnaināks. Velve trūkums māla krāsniem un iespējamība, ka par pavardu vietām izmantoti arī ar mālu pārklāti pavardu pamataakmeņi, sarežģī māla krāšņu konstatēšanu. Šajos gadījumos uz krāšņu esamību varētu norādīt spēcīgais māla un deguša māla gabaliņu piejaukums ar mālu pārklātos akmeņus ietverošajā slānī.

Otra problēma, ar kuru jāsasakarās, apkopojot materiālu par apkures veidiem Jersikas pilskalnā, ir izrakumu nepilnīgā dokumentācija. Par 1939. gadā atsegto apkures ierīču veidiem priekšstatu varam gūt vienīgi pēc F. Baloža apcerējuma, laukumu plāniem, fotoattēliem. F. Balodis apkopojumā par izrakumiem Jersikas pilskalnā un senpilsētā, raksturojot apdzīvotības periodus, tikai norādījis uz celtnu vietām, krāsniem, pavardiem, tuvāk krāšņu un pavardu uzbūvi neraksturojot. Pēc izrakumu plāniem un fotoattēliem labākajā gadījumā var pateikt krāsniem veidu, lai gan sapostītas apkures sistēmas gadījumā arī to izdarīt ir grūti. Izrakumu apraksti nav saglabājušies, tāpēc šajos izrakumos atsegto pavardu un krāšņu skaits, to detalizētāks raksturojums izpaliek. Šo iemeslu dēļ arī Jersikas pilskalna pētījumos konstatēto dažāda veida apkures ierīču skaitu var uzrādīt tikai aptuveni.

Jersikas pilskalnā atsegti desmit apdzīvotības slāņi attiecināmi uz laiku no 9./10. gs. līdz 13./14. gadsimtam. Senākā apdzīvotības perioda mītņu zeme 20–25 cm biežumā sedz kalna malu līdz 15 m platumā. Arheoloģisko izrakumu gaitā šis slānis pētīts nelielā platībā, liecības par celtnu vietām un to apkuri netika iegūtas. Labāk saglabājušās apkures ierīču paliekas konstatētas nākamajā apdzīvotības slānī, kas attiecas uz periodu pirms vaļņa uzbūvēšanas nostiprināšanas ar guļķu konstrukcijām 11. gs. sākumā vai pirmajā pusē. Šī perioda mītņu slānis šaurā, 30 m garā joslā tika atsegts I, III un daļēji IV laukumā 1990.–2003. gada arheoloģisko pētījumu laikā, kad gar pilskalna valni konstatēja citu citai blakus mājokļu paliekas, uz ko norādīja vairākas krāšņu vietas. 12. un 13. gs. apbūve pārvirzījies uz plakuma vidū, bet tās

palieku saglabāšanās pakāpe vāja. Nemītīgas zemes apstrādes rezultātā apdzīvotības liecības sajauktas. II un V laukumā 200 m² lielā platībā konstatētas tikai dažas postītas krāšņu un pavardu vietas. Turpretī 1939. gada pētījumos tieši augšējos – 12. un 13. gs. slāņos norādīts lielāks skaits ar krāsnīm apkurinātu celtnu vietu, kas veidojušas visai blīvu pilskalna plakuma vidus apbūvi.

Jersikas pilskalnā ēku apsildīšanai un saimnieciskām vajadzībām izmantotas divu veidu krāsni – akmeņu un māla krāsni. Pirmajās kā celtniecības materiāls lietoti akmeņi – no lielākiem akmeņiem celts krāsns pamats jeb loks, no mazākiem – krāsns kurtuves daļas pārsegums jeb velve. Būvējot krāsni, akmeņu sakrāvuma saturēšanai nav izmantota saistviela. Šī veida krāsni tiek sauktas arī par akmeņu krāvuma krāsnīm. Otra veida krāšņu celtniecībā līdztekus akmeņiem lietots arī māls. Šajās krāsnīs no akmeņiem būvēti krāsni pamati, kuri balstīja no māla veidoto kurtuves daļas velvi. Šis krāsni tiek sauktas arī par māla–kleķa krāsnīm.

AKMEŅU KRĀSNIS

Akmeņu krāsni tiek uzlūkotas par progresīvāku un racionālāku mītņu apkurināšanas veidu salīdzinājumā ar pavardu, jo pavardu bija nepieciešams nepārtraukti uzmanīt, lai uguns neizdzistu. Bez tam krāsni akmeņi uzkrāj lielāku siltuma daudzumu – un, pakāpeniski to atdodot, telpa ilgstošāk saglabā siltumu.

1990.–2003. gada pētījumu laikā Jersikas pilskalna rietumu un dienvidrietumu daļā atklātas sešas akmeņu krāsni. Jersikas pilskalnā konstatētas divu veidu akmeņu krāsni: 1) virszemes, 2) iedziļinātās.

Virszemes akmeņu krāsnīm visbiežāk saglabājušies tikai pamatu jeb loka akmeņi, sienu un velves akmeņi nopostīti. Šo krāšņu pamati atbilst kurtuves pamatnei. Pamatni neveido klons, bet parasti ogļaina, dažreiz mālaina, apdegusi zeme aptuveni vienā līmenī ar loka akmeņiem, kuri to ieskauj. Kurtuves muti iezīmēja divi lielāki granītakmeņi, kas atsedzās, norokot starpprofilu starp I un II laukumu. Kurtuves garums – ap 70 cm, platums – 40 centimetru. Krāsnij atbilstīgas celtnes daļa konstatēta I laukumā 5. kārtā, kur degušu baļķīšu un nelielu granītakmeņu josla iezīmēja ap 3,5 m garu celtnes rietumu sienu un ap 2 m garu ziemeļu sienu. Celtnes kontūras II laukumā neiezīmējās. Krāsni atradusies celtnes vidū vai austrumu pusē, krāsni mute vērsta pret rietumiem. Celtnes vietā

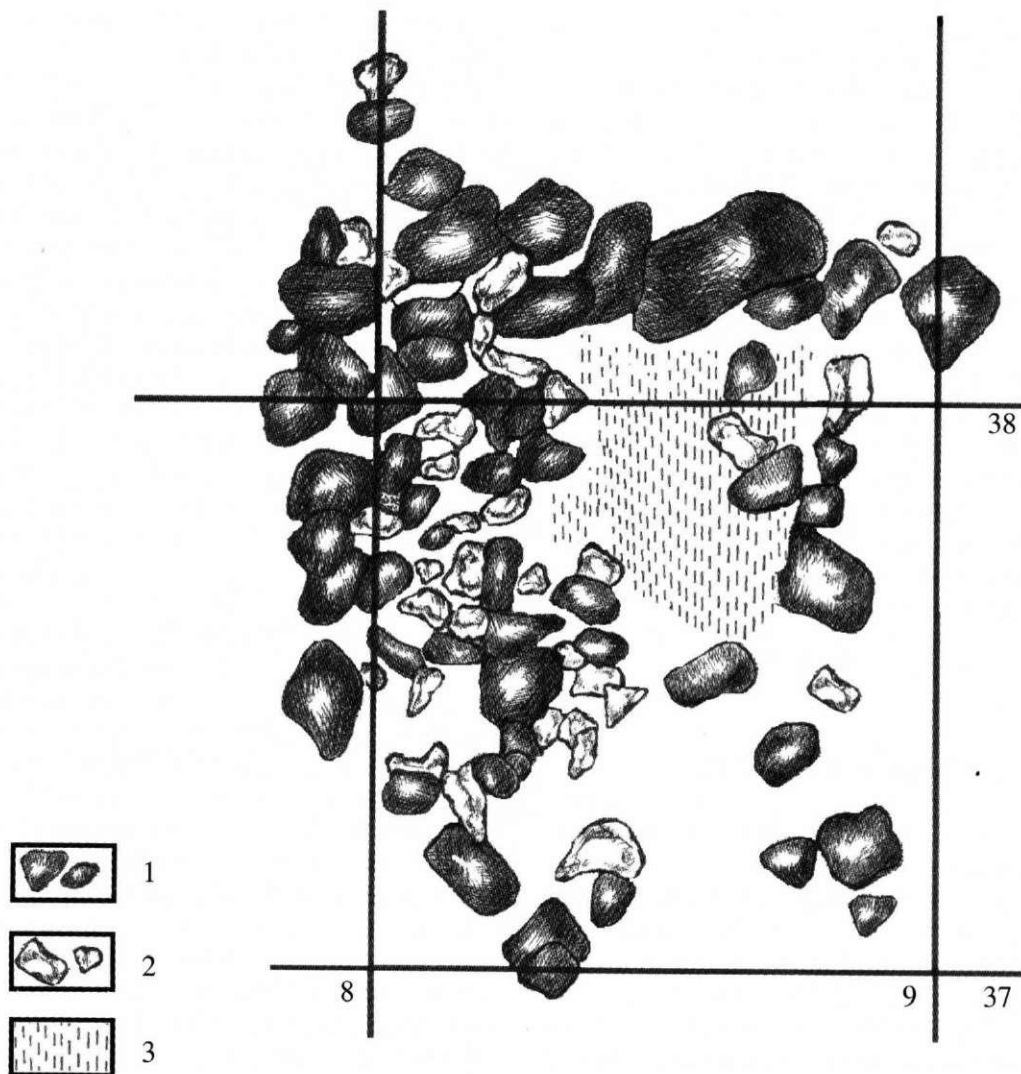
atrastas vairākas rotas – aproces, gredzeni, kas ļauj celtnei datēt ar 12. gadsimtu.

I laukuma 13. kārtā (kv. 7,8–9,1×37–38,5 m) iezīmējās un 14. kārtā pilnīgi atsedzās 9. krāsni (2. att.). Saglabājušies krāsni konstrukcijas akmeņi norāda uz tās četrstūrveida formu. To iezīmē no lielākiem granītiem izlikta dienvidu siena, kurā vērojami četri lielāki (15–20 cm) granītakmeņi. Tās garums 1 metrs. Līdzīga izmēra četri – pieci granītakmeņi veido arī rietumu sienu. Starp šiem granītakmeņiem mazāku akmeņu pildījums. Krāsni ziemeļu un austrumu pusē akmeņu sakrāvums nav tik izteikts, šis krāsni sienas un arī ziemeļaustrumu stūris vēlākos zemes darbos vairāk nopostīts. Gar krāsni ārpusi un arī iekšpusē atsegti izklaidus dūres lieluma granītakmeņi un arī nedaudzi plienakmeņi no nopostītās krāsni velves. Krāsni kurtuves garums – ap 75 cm, platums – 70 centimetru. Kurtuves daļā konstatēta 3–5 cm bieza pelnu kārtā. Kurtuves mute, iespējams, atradusies ziemeļpusē, jo šajā pusē vismazāk akmeņu. Krāsni piederīga slānim, kas attiecas uz 11. gs. sākumu vai pirmo pusi.

Ievērojami sliktāk saglabājušies neliela krāsni V laukuma 6.–7. kārtā (kv. 13,6–14,5×28,5–29,5 m) – 11. krāsni¹⁹ (3. att.). No krāsni palikuši loka lielie akmeņi un nedaudzi mazāki akmeņi spraugās starp tiem, kas aizņem 75 cm garu un ap 60 cm platu laukumiņu. Rietumu pusē no loka saglabājušies trīs 15–30 cm lieli granītakmeņi, dienvidu pusē – viens 20×30 cm liels akmens un austrumu pusē – divi, uz šaurākās malas likti, ap 30 cm gari granītakmeņi viens otram galā. Krāsni velves akmeņi izkaisīti lielākā laukumā. Kurtuves platums šai krāsnij neliels – 30 cm, kurtuves daļa saglabājušies 75 cm garumā, jo krāsni priekšpusē nopostīta, 1. pasaules kara laikā rokot tranšeju. Krāsni loka ārpusē ziemeļaustrumu pusē tika atrastas ar rokām no stipri zvirgzdainas māla masas darināta trauka lauskas, rotātas ar nagiēkniebumiem, bet dienvidrietumu pusē uzgāja izkaisītas saplīsuša bezripas māla poda lauskas ar apmestu virsmu. Gar krāsni rietumu pusi viens otram līdzās stiepās stipri degušu 3 m un 1,5 m garu baļķu gali – acīmredzot celtnes sienas paliekas.

Līdzīga saglabāšanās pakāpe ir III laukuma 14. kārtā (kv. 18–20×33–34,5 m) atsegtajai 10. krāsnij. Lielāku akmeņu (25–40 cm) pusloks atgādina krāsni loku. Pelnu slānītis koncentrējies pie pusloka akmeņiem. Šo akmeņu tuvumā nedaudz dūres lieluma akmeņu.

Interesantas liecības iegūtas, attīrot 5. krāsni vietu I laukuma 6. kārtā (kv. 5–6,5×36–37 m) (4. att.). Krāsni vietu iezīmē divi lieli krāsni loka akmeņi – kurtuves muti veido lielu, stipri apdrupušu granītakmeņu pāris (35×15×25 cm, 28×20×20 cm), krāsni dibengalu norobežo garens, uz šaurākās šķautnes novietots plienakmens (35×7×20 cm). Abu sānu spraugās starp sānu granītiem un plienakmeņi mazāka izmēra plienakmeņi. Krāsni mute bijusi vērsta pret rietumiem. Kurtuves garums – 55 cm, platums – 40 centimetru. Kurtuves dibengalā konstatēta 15 cm, bet priekšdaļā – 20 cm bieza pelnu kārtā. Krāsni velves akmeņi

2. att. 9. akmeņu krāsns (I laukuma 14. kārtā): 1 – granītakmeņi, 2 – plienakmeņi, 3 – pelni

3. att. 11. akmeņu krāsns (V laukuma 7. kārtā)

4. att. 5. akmeņu krāsns
(I laukuma 6. kārtā)

5. att. C tranšejas 4. kārtas
akmeņu krāsns

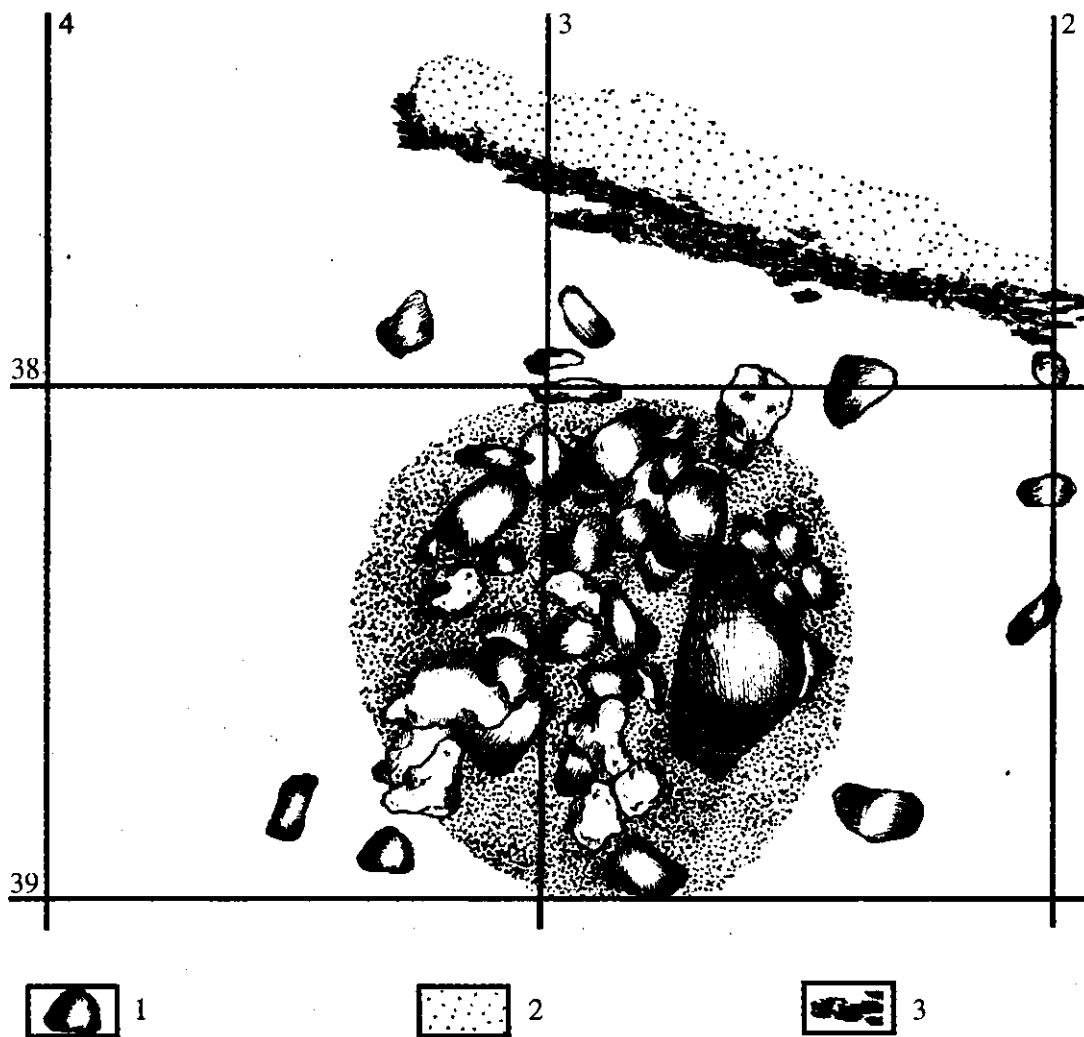

(granītakmeņi un plienakmeņi) atsegušies gar krāsns vienu sānu un gar galu cieši cits pie cita – tie lielākoties ir dūres lieluma un nedaudz lielāki granītakmeņi un plienakmeņi (15×20 cm). Šiem akmeņiem gar ārpusi – gar krāsns vienu sānu – atsedzies deguša, 70 cm gara, 10 cm resna baļķīša fragments, īsi degušu baļķīšu gali konstatēti arī gar krāsns galu (garums 15 cm, platums 10 cm). Dažas nelielas ogles uzietas arī gar krāsns otru sānu. Tās varētu būt krāsni ietverošas koka konstrukcijas paliekas, lai gan liecības ir ļoti fragmentāras un droši apgalvot nevar. Celnēs sienas robežas nebija uztveramas. Ja krāsns bijusi novietota celnēs stūrī, tad iespējams, ka gar krāsns sāniem saglabājušies degušie ļoti fragmentārie baļķīši – celnēs sienas paliekas. Blakus krāsniņā uzietā bronzas aprocīte ar zvērgalvu galiem, bezripas gludās keramikas un ripas keramikas trauku lauskas.

Nedaudz atšķirīga krāsns konstatēta I laukuma 4. kārtā (1. krāsns). Krāsns loku veidoja puslokā iz-

likti plienakmeņi un granītakmeņi. Krāsns velve vēlākās pārbūvēs nopostīta, iespējams, tā bijusi veidota no 10–15 cm lieliem granītakmeņiem, kas atradās krāsns loka tuvumā. Krāsns griezuma profili uzrāda trīs reizes atjaunotu māla klonu. Māla klons citām Jersikas akmeņu krāsniņām netika novērots. Savukārt akmeņu klājienā, kāds parasti sastopams māla krāsniņās zem māla kārtas, nebija. Krāsns ziemeļu galā atsedzās otrs granītakmeņu loks, kas varētu būt saglabājies no hronoloģiski agrāk būvētas krāsns, kuras kurtuves daļā māla klons netika konstatēts, akmeņu loka iekšpusē bija tikai pelnu kārtā (1.a krāsns).

Akmeņu krāvuma divu krāšņu paliekas uzietas arī 1939. gada izrakumos C tranšejas 4. slānī (12. gs.). Vienai krāsniņai bija saglabājušies pieci lieli loka akmeņi (to izmēri 30–50 cm) un starp tiem un to ārpusē – mazāki granītakmeņi (5. att.). Kurtuves garums – 70 cm, platums – 50 centimetru. Otrai krāsniņai saglabājušies trīs lielāki loka akmeņi un to ārpusē

6. att. 8. akmeņu krāsns plāns (I laukuma 14. kārtā): 1 – granītakmeņi, 2 – gaišas smiltis, 3 – dedzis koks

mazāki akmeņi, kas kādreiz veidojuši krāsns velvi. Iekšpus loka akmeņiem abās krāsns konstatēta pelnu kārtā. Krāsns kurtuves platums – 50 cm, garums – 80 centimetru. Krāšņu novietojums īpatnējs – tās atsegta viena otrai iepretim, attālums starp krāsns mutes akmeņiem – 80 centimetru. Tā kā abas krāsns konstatētas vienādā dziļumā, tās tomēr lietotas vienlaicīgi. Pēc F. Baloža domām, krāsns novietotas vienā telpā un apsildījušas kādu lielāku ēku (ap 6×7 m), kuras citā telpā konstatētas divas no akmeņiem izliktas pavadu vietas.²⁰ Arī A tranšējas dienvidrietumu galā 4. slānī $3,5 \times 5$ m lielā ceļnē uzietas rupji sakrautas akmeņu krāsns paliekas.²¹

Otra veida akmeņu krāsns, t.i., *iedzīlīnāta akmeņu krāsns*, Jersikas pilskalnā konstatēta tikai viena (8. krāsns) (6. att.). Tā atsegta I laukuma apakšējā slānī – 14. kārtā (kv. $1,4-2,4 \times 37,9-39$ m). Krāsns iezīmējās kā kompakta akmeņu grupa ļoti tumšā slānī. Tikai akmeņu grupas attīrīšanas procesā konstatēja, ka akmeņi atrodas padziļinājumā. Krāsns augšdaļa nopostīta. Savās vietās nav krāsns mutes velves akmeņi un arī daļa krāsns velves akmeņu, Daļēji saglabājies krāsns dibengala sakrāvums. Krāsns

izmēri – $1 \times 1,1$ metrs. Tā krauta no laukakmeņiem un dolomītiem. Krāsns pamatu loku veido, līdzīgi kā virszemes krāsns, lielāka izmēra laukakmeņi, virs kuriem balstīti velves akmeņi. Velves akmeņi daļēji balstījušies arī pret bedres sienām. Kurtuves garums – 55 cm, platums – 40 centimetru. Kurtuves augstums nav nosakāms, jo tās velves akmeņi nopostīti. Krāsns bedres dziļums – 30 centimetru. Bedres malas nedaudz slīpas. Kurtuves telpas apakšējā daļa blodveida – ieapaļa. Kurtuves apakšā uz pamatzemes māla atsegta divas degušas, 20 un 55 cm garas un ap 10 cm resnas pagales. Kurtuvē konstatētās pelnu kārtas biezums – 15 centimetru. Krāsns mute bijusi rietumu pusē. To iezīmē vienā pusē 45×25 cm liels laukakmens, otrā pusē – dažī 15–20 cm lieli laukakmeņi un plienakmeņi. Daļa akmeņu sakritusi kurtuves vidū. 1939. gada izrakumu materiālā nav norādes par šāda veida krāsns.

Apkopojot liecības par Jersikas pilskalnā konstatētajām akmeņu krāsns, jāatzīmē, ka parasti tās atklātas ar sabrukušām velvēm kā kompaktākas akmeņu grupas, diametrā ap 1–1,2 m, bet daļai krāšņu velves akmeņi izkliedēti arī lielākā laukumā. Nereti izkliedētie

akmeņi ir stipri drūpoši, kas ir ilgstošas augstas temperatūras iedarbības rezultāts un nepārprotami norāda uz šo akmeņu piederību krāsniem. Akmeņu krāsnis lielākoties krautas no laukakmeņiem, bet dažkārt izmantoti arī dolomīti jeb plienakmeņi, kuru izmēri galvenokārt ap 10×15×20 centimetru. Krāšņu vietās sastopami arī mazāki (dūres lieluma) akmeņi, kas lietoti krāsns velves izveidošanai, un lielāka (30–50 cm) izmēra akmeņi, kas iezīmē krāsns pamatus jeb krāsns loku.

Akmeņu krāsniem formu noteica to pamatu akmeņu izkārtojums U veidā, kas saistīts ar krāsns celtniecības tehniskajām iespējām. Akmeņu krāšņu celtniecībā neizmantoja saistvielu, krāsns stabilitāti nodrošināja prasmīgs dažāda lieluma akmeņu sakārtojums. Lai krāsns velves loku veidojošie akmeņi stingri balstītos uz pamatu akmeņiem, krāsns platums bija ierobežots. Savukārt krāsns garumu ierobežoja nepieciešamība nodrošināt optimālu gaisa cirkulāciju visā krāsns kurtuvē, t.i., lai liesmas sasniegtu arī krāsns dibengalu.

Jersikas pilskalna akmeņu krāsniem līdzīgas uzbūves krāsns atsegta citās vidējā un vēlā dzelzs laikmeta dzīvesvietās. Vairākās vietās dažāda veida krāsns konstatētas lielākā skaitā un labākā saglabāšanās pakāpē. Virszemes akmeņu krāšņu celtniecības pamatprincipi pirmoreiz labi izsekoti Ķentes apmetnē un pilskalnā.²² Ķentē konstatēti akmeņu krāvuma krāsns attīstības pirmsākumi, kas tiek attiecināti uz 6. vai 7. gadsimtu. Plašāk šis krāsns Ķentē sāk izmantot no 8. gadsimta. 9.–10. gs. tās parādās arī citviet, piemēram, Mūkukalnā, Laukskolā.²³ Vēlajā dzelzs laikmetā tās būvētas gandrīz visās līdz šim pētītajās dzīvesvietās, tās uzietas Dignājā, Daugmalē, Tērvetes priekšpilī 13. gs. slānī, Tanīskalnā 13.–16. gs. slānī.²⁴ Arī citās dzīvesvietās konstatētajām akmeņu krāsniem galvenie uzbūves principi ir līdzīgi: 1) lielāku pamatakmeņu loks, 2) uz pamatakmeņiem balstīts kurtuves loks un krāsns velves akmeņi, 3) blīvs krāsns velves pārsegums ar mazāka izmēra akmeņiem, lai palielinātu krāsns masu lielākai siltuma akumulācijai un sekmētu labāku gaisa cirkulāciju un uguns liesmas izplatīšanos visā kurtuves garumā.

Savukārt iedziļināto akmeņu krāvuma krāšņu uzbūve pamatīgi izpētīta Salaspils Laukskolas apmetnēs, kur tās akmeņu krāšņu vidū ir dominējošās (kopumā atsegta 30 iedziļinātās akmeņu krāsns),²⁵ kā arī apmetnēs Doles Raušos un Ikšķīles Kābelēs.²⁶ Iedziļinātās akmeņu krāsns Daugavas lejtecē izmantotas kopš 10./11. gs. mijas – un laikā līdz 13. gs. tās kļūst lielākas un dziļākas. Daugavas lejtecē iedziļināto krāšņu lietojums ir visplašākais. Citviet dominē virszemes akmeņu krāsns, lai gan 12.–13. gs. slāņos uzietas arī iedziļinātās akmeņu krāsns, piemēram, Madalānu pilskalnā.²⁷ Iedziļinātās akmeņu krāsns parādīšanās Jersikas pilskalnā, domājams, saistāma ar Daugavas lībiešu celtniecības tradīciju ietekmēm. Jāatzīmē, ka arī senlietu materiālā spēcīgi atspoguļojas Jersikas kontakti ar Daugavas lejteces iedzīvotājiem.

Iedziļinātajām krāsniem, pēc pētnieku domām, ir vairākas priekšrocības: 1) tās ekonomiskāk atdod sil-

tumu (sasilst arī telpas grīda ap krāsni, lēnāk deg un vienmērīgāk atdod siltumu); 2) vieglāk uzbūvēt – velves akmeņus satur arī bedres sienas; 3) ugunsdrošākas. Tiek izteikts arī viedoklis, ka iedziļinātajām krāsniem bijušas telpas apsildīšanas funkcijas, jo iedziļinātā krāsni ēdiena pagatavošana ir neērta. Tā kā Jersikas pilskalnā konstatēta tikai viena iedziļinātā krāsns, tad materiāls ir pārāk fragmentārs, lai izteiktu kādus secinājumus par šo krāšņu funkcionālām atšķirībām. Vienīgi jāatzīmē, ka atradumu krāsns bedres pildījumā un kultūrlānī krāsns tuvumā nebija.

Jersikas pilskalnā virszemes akmeņu krāsns konstatētas 11.–13. gs. slāņos, iedziļinātā akmeņu krāsns attiecināma uz 11. gs. sākumu vai pirmo pusi.

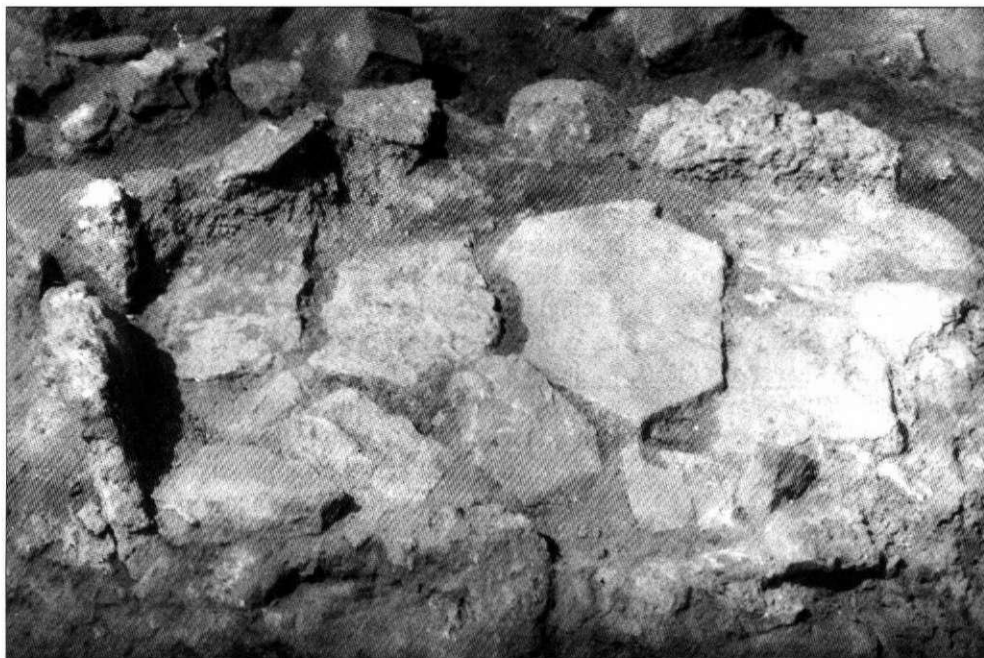
Kā jau vairākkārt literatūrā atzīmēts, akmeņu krāšņu būvēšanas un izmantošanas tradīcijas ir ļoti noturīgas. 19. gs. Latvijā tās raksturīgas dziļajās rijās krāsni, 20. gs. sākumā Latgalē vēl izmantotas dzīvojamo ēku apsildīšanai, bet mūsdienās akmeņu krāšņu celtniecības principi saglabājušies pirts krāsni.²⁸ Arī ārpus Latvijas teritorijas akmeņu krāsns ilgstoši ir viens no raksturīgākajiem un izplatītākajiem krāšņu veidiem. Senkrievu teritorijā to izmantošana aizsākas 6.–7. gs. Dņestras augšteces un vidustece un Dņepras vidustece apgabalos, bet 9.–13. gs. tās plaši lietotas Krievzemes ziemeļu daļā. Līdzīgi kā Latvijā, arī Eiropas ziemeļaustrumu teritorijās (Krievijā, Somijā, Igaunijā) akmeņu krāsns ilgstoši izmantotas telpu apsildīšanai, kā arī rijās un pirtīs.²⁹

MĀLA KRĀSNIS

Jersikas pilskalnā kā sildierīces izmantotas arī māla krāsns. Tām ieviešoties, paplašinājās krāšņu saimnieciskās izmantošanas iespējas. Piemēram, uz sakarsētā krāsns māla klona pēc pelnu nogrābšanas varēja cept plāceņus un maizi.

Arī māla krāsniem velves nav saglabājušās. Tās nopostītas, to atliekas sajauktas ar mītņu zemi un izkliedētas visapkārt krāsns vietai. Šo krāšņu apkārtne vērojams spēcīgs māla piejaukums, konstatējami arī deguši māla gabaliņi no kurināšanas procesā pārkaitētās krāsns velves. Biežāk ir saglabājušies krāsns velves pamatakmeņi jeb krāsns loka akmeņi ar akmeņu un māla klonu un pelnu kārtām vidū. Šo krāšņu atliekas aizņem apaļu, ovālu vai četrstūrīgu laukumu 1–2 m caurmērā. Krāsns klons atradies celtnes grīdas līmenī. Krāsns loka celtniecībai nereti izmantotas lielākas dolomītakmeņu jeb plienakmeņu plāksnes, kuras novietotas uz šaurākās šķautnes. Krāsns klonu veido blīvs akmeņu (lielākoties dolomīta) klājiens, kurš pa virsu pārklāts ar māla kārtu. Bieži vien klons vairākkārt atjaunots. Akmeņu klājiens, kurinot krāsni, sakarsa, līdz ar to māla klons virs tā ilgāk saglabāja siltumu.

Pie šī veida krāsniem pieskaitāmas četras Jersikas pilskalna 1990.–2003. gada izrakumos konstatētās krāsns. I laukumā 7. kārtā (kv. 6–7,5×34,5–36 m) atsegta 4. krāsns ir ieapaļas formas (7. att.). Tās

7. att. 4. māla krāsns loka paliekas un plienakmeņu klons (I laukuma 7. kārtā)

8. att. 6. māla krāsns klons (III laukuma 10. kārtā)

izmēri – 1×0,85 metri. Tās loku veido lielāki, uz šaurās šķautnes likti dolomītakmeņi (izmēri 30×6–20×15 cm). Visi loka akmeņi nav saglabājušies, to trūkst krāsns ziemeļu un austrumu malā. Krāsns vietā konstatēta 5–7 cm bieza pelnu kārtā. Zem pelnu kārtas sekoja 3–4 cm biezs māla klons, kas nosedza no dolomītakmeņiem izliktu grīdiņu. Krāsns klona akmeņu izmēri – 39×25, 27×20, 22×17, 25×17 cm un mazāki. Klona dolomītakmeņu starpas aizpildītas ar gaiši brūnu mālu. Krāsns velve nav saglabājusies. Dienvidu pusē blakus krāsns lokam 25–30 cm rādiusā melna, kvēpaina zeme, jaukta ar pelniem. Krāsns rietumu pusē pieguļošais kultūrslānis – brūngana zeme, jaukta ar sarkanu mālu. Dienvidu pusē šajā līmenī atsegušies dažī degušu koku fragmenti (ļoti nelieli).

Krāsns tuvumā 7. un 8. kārtā atrastas senlietas: vērptjamās vārpstas smilšakmens skriemelis, bronzas gredzens, kaula ķemmes zobs, dzīvnieka žokļa piekariņš, bronzas zvārgulītis. Zem 4. krāsns pamatu akmeņiem atrasts bronzas trapecveida piekariņš.³⁰

Ovālas formas māla krāsns paliekas (6. krāsns) konstatētas III laukuma 10. kārtā (kv. 16,5–17,9×32,5–33,2 m) (8. att.). Krāsns vietā iezīmējās ar gaiši brūnu mālu un pelniem jaukts zemes aplis, kuru norokot atsedzās plienakmeņu grīdiņa. Tās izmēri – 1,3×0,5 metri. Krāsns velve nav saglabājusies. Krāsns loku veido uz šaurās šķautnes salikti dolomītakmeņi, dienvidu pusē arī divi granītakmeņi. Dolomītakmeņu izmēri – 10–15×20–35×5–7 centimetri. Ziemeļu pusē akmeņu loka trūkst, toties te vērojams māla valnītis,

ap 10 cm plats un 2–3 cm augsts. Iekšpusē gar krāsns loku visapkārt riņķī iezīmējas tumšas zemes aplīši (kopskaitā 9), diametrā ap 5–7 cm, kurus izsmēlot veidojās nelielas bedrītes. Krāsns centrālajā daļā 70×50 cm lielā laukumīnā saglabājusies dolomītakmeņu grīdiņa, gar malām grīdiņa nav konstatēta, tur atīrīts māla klons, māls pildīts arī starp dolomītakmeņiem. Krāsns klonam vidusdaļā vērojams pacēlums. Zem dolomītakmeņu grīdiņas sekoja 3–4 cm biezs sarkana māla slānītis, zem kura konstatēja 10–13 cm biezu pelnu kārtu, zem tās mītnu zeme. Nelielās bedrītes gar krāsns loka akmeņiem varētu būt mietiņu vietas, ko izmantoja no zariem vai klūgām pīta velves karkasa veidošanai. Karkass atviegloja krāsns kurtuves daļas pārseguma jeb velves celtniecību. Krāsns mute varējusi būt dienvidu pusē, jo te viens plienakmens, novietots loka iekšpusē, veido it kā no sāniem norobežotu kurtuves muti, bez tam viens akmens ar loka akmeni veido it kā pakāpienu (novietots 8 cm zemāk par loka akmeni). Turklāt krāsns dienvidu pusē arī zeme stipri melna, ogļaina.

Šīm abām krāsniem liela līdzība ar Dignājas pilskalnā atsegtajām, kas atgādināja maizes klaipam līdzīgus māla veidojumus, nedaudzas krāsns bija rūpīgāk veidotas un labāk saglabājušās: bija redzami krāsni veidojošie akmeņi (krāsns loku iezīmēja uz šaurākās malas guldīti akmeņi, kas ieskāva māla klonu un akmeņu grīdiņu), akmens pamati un klons.³¹

Divas stipri postītas māla krāsns konstatētas I laukuma 6. kārtā un III laukuma 9. kārtā. 3. krāsns (I laukuma 6. kārtā, kv. 7,5–8,5×37,5–38,5 m) vieta postījusi I. pasaules kara laika tranšeja. Krāsns vieta iezīmējās kā sarkana māla un brūnganas zemes, jauktas ar pelniem, laukumīnš, ko dienvidu, ziemeļu un ziemeļrietumu pusē norobežoja 20×25 cm lielas, uz šaurākās šķautnes liktas, bet sagāzušās plienakmens plāksnes. Krāsns vietas griezuma profils uzrādīja māla kārtiņu, zem kuras sekoja 2–3 cm bieza pelnu kārtiņa. Zem pelnu kārtiņas atradās plāna sadrupušu plienakmeņu kārtā.

7. krāsns (III laukuma 9. kārtā, kv. 18,7–19,5×32,5–34 m) vieta iezīmējās kā 1×0,95 m liels māla laukumīnš. Krāsns loks izdalās vāji, akmeņi sajaukti. Austrumu pusē atīrīti vairāki plienakmeņi, viens no tiem (25×10 cm) uz šaurās šķautnes, un granītakmeņi. Arī krāsns dienvidu pusē bija 30×25 cm liels plienakmens uz šaurās šķautnes un divi lielāki granītakmeņi (22×16 un 30×30 cm). Krāsns vietas griezuma ziemeļu profils uzrādīja zem 20 cm biezas pelēkas zemes, jauktas ar pelniem, kārtas 4 cm biezu pelnu slānīti, kuram sekoja 1–4 cm bieza māla kārtiņa. Zem šīs māla kārtas atkal sekoja 5–6 cm biezs pelnu slānītis, kuram apakšā iezīmējās 4 cm bieza māla kārtiņa, zem kuras – atkal 6 cm biezs pelnu slānītis. Krāsns vietas tuvumā atrasts kaula piekariņš, caunas žokļa piekariņš, dzelzs nazis.³²

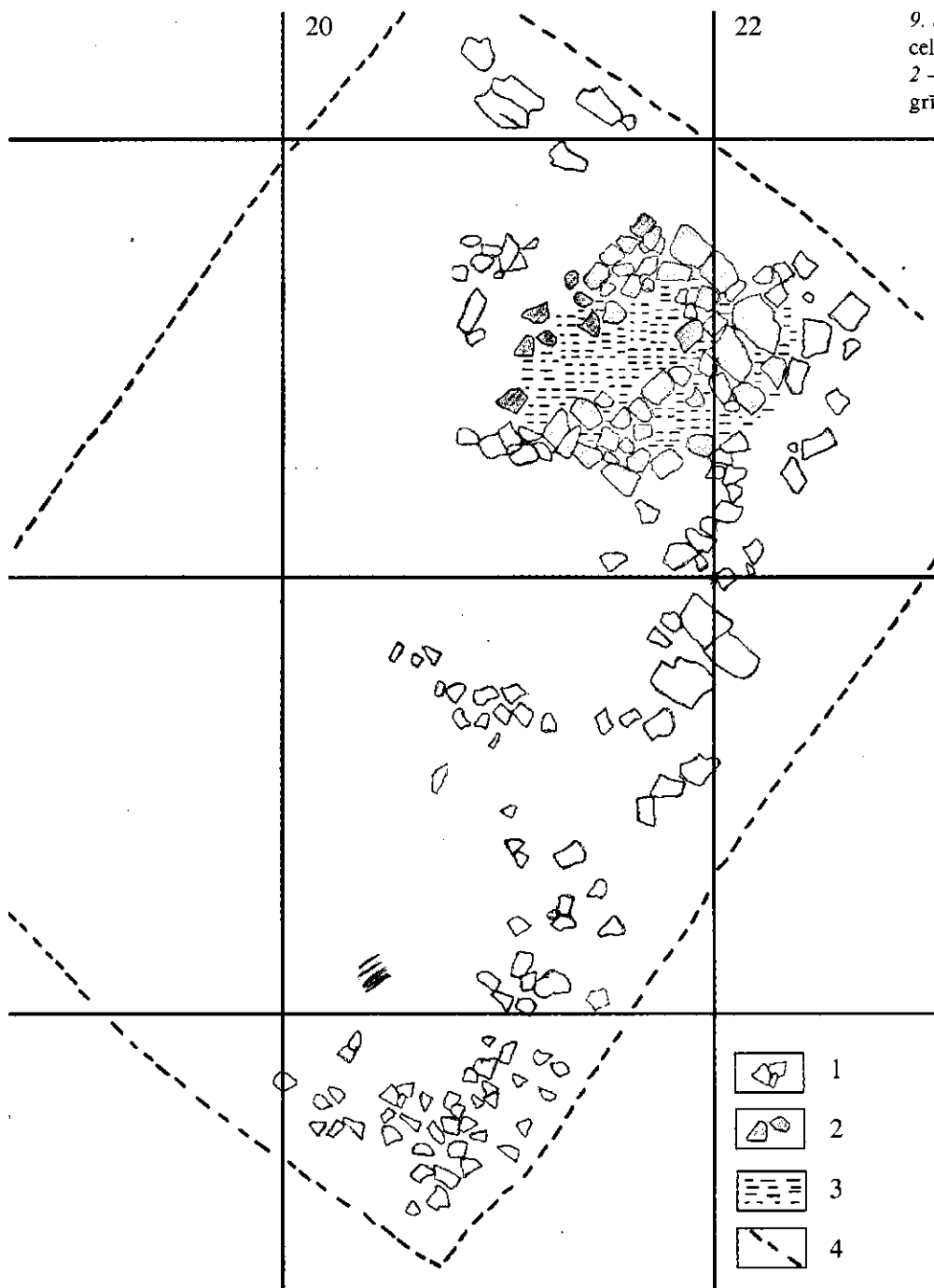
1939. gada izrakumos iegūtas liecības par lielāku skaitu šī veida krāšņu. Taču arī no tām parašti saglabāties tikai krāsns klons, velve nopostīta, arī loka

akmeņu nereti trūkst. Pētījumi A, B un C tranšejā, kas lielākā platībā ietvēra arī pilskalna plakuma vidusdaļu, rāda, ka šo transeju augšējos slāņos dominēja māla krāsns. Vairāku atsegto māla krāšņu izmēri ir lielāki salīdzinājumā ar iepriekš aprakstītajām. Tā A tranšejas 1. slānī atzīmētas sešas celtnu vietas. Māla krāsns paliekas labāk saglabājušās II celtņē (kv. 22–27 m). Krāsns novietota celtnes stūrī, tā aizņem 1×1,4 m lielu laukumu, kura ietvaros māla klons un atsevišķi akmeņi gar klona malām. 1. slāņa IV celtnes (kv. 18–22 m) stūrī arī konstatēta 1×1,2 m lielas krāsns plienakmeņu grīdiņa (9. att.). Gandrīz tikpat liela (1,2×1,2 m) krāsns atsegta C tranšejas 1. slānī (10., 11. att.). Krāsni konstatēti divreiz atjaunots klons, ko veidoja plienakmeņu grīdiņa, kas pārsegta ar 8–10 cm biezu māla kārtiņu. Krāsns loku iezīmē dažī 20–40 cm lieli plienakmeņi.³³

A tranšejas 2. slānī atzīmētas 13 celtnu vietas. Krāšņu paliekas labāk saglabājušās tikai dažās. Vairākās celtnu vietās vērojams vienīgi spēcīgs māla piejaukums slānim un atsevišķi akmeņi no klona, kas pieļauj, ka celtņē atradusies māla krāsns. Tranšejas dienvidrietumu galā konstatētajā I celtņē (kv. 6–11 m) saglabājusies 1,4×0,8 m liela plienakmeņu grīdiņa (12. att.), bet V celtņē (kv. 13–19 m) atsegtās krāsns izmēri – 1,2×1,6 metri. Krāsns kurtuves daļa veidota no plienakmeņu grīdiņas, ko pārsedz māla kārtiņa. Vēl divas māla krāsns uzietas šīs tranšejas ziemeļrietumu daļā XII un XIII celtņē. XII celtnes krāsns (kv. 62–64 m) izmēri 1,8×2 metri. Krāsns loks saglabājies daļēji, uz šķautnes liktu plienakmeņu rinda atsegušies tikai krāsns vienā sēnā, otrā sēnā – vienīgi dažī loka akmeņi. Spriežot pēc zīmētajiem plāniem, krāsni trīs reizes atjaunotas klona kārtas. Gar vienu krāsns sēnu uzietas degušu baļķīšu paliekas – krāsni ietverošas koka konstrukcijas paliekas? Par koka konstrukcijām pie citām krāsniem nav liecību.

Arī vienā no trim celtnu vietām A tranšejas 3. slānī (kv. 12–17 m) konstatēts 1,2×1,4 m liels māla krāsns akmeņu klons (13. att.).

Līdztekus aprakstītajām māla krāsniem, iespējams, izmantotas arī iedziļinātas krāsns (14. att.). F. Balodis norāda uz celtnu paliekām ar īpatnējām krāsniem zemes iedobumos B tranšejas 4. slānī.³⁴ Šīm krāsniem raksturīgs 40–60 cm liels iedziļinājums zemē. Tās iezīmējās jau zem aramkārtas kā 50×50 cm un 1×1,2 m lielas apdeguša māla kaudzītes ar nelīdzenu virsmu. Vienai krāsni ziemeļaustrumu galā bija uz šķautnes novietota dolomīta plāksne. Krāsns vietas griezums parādīja, ka zem nelīdzenas, 5 cm biezas māla kārtas atrodas taisnstūrveida, 1 m garš un 0,6 m plats, sadrupis glūdas vai kaļķakmens plākšņu klons. Otrai krāsni, kas parādījās tūlīt zem aramkārtas kā ovāla māla kaudzīte, norokot pusi māla seguma, atsedzās akmeņu klājiens ar paprupjas grants pildījumu. Trešajā iedziļinājumā, kura diametrs 1,7 m, vienā sēnā konstatēja māla kārtu, kas sniedzās no iedziļinājuma augšas līdz tā dibenam, bet otrā sēnā atradās vairāki dūres lieluma akmeņi un ogļu gabali virs tiem. Bedres pildījumā uzgāja vairākas

9. att. A tranšejas 4. krāsns
 celtnes plāns: 1 – plienakmeņi,
 2 – krāsns plienakmeņu
 grīdiņa, 3 – māla klons,
 4 – celtnes kontūras

senlietas – bronzas dobās aproces un spirālaproces fragmentus, bronzas gredzenu un neapstrādāta dzintara gabalu, kā arī trauku lauskas. Tā kā krāšņu vietas situētas tieši zem aramkārtas, to saglabāšanās pakāpe ļoti vāja, tādējādi nav nosakāms, vai tās bijušas krāsni vai iedziļinātu pavardu vietas. Atsegto krāšņu tuvumā uzieti vairāki tīģelīšu fragmenti, lejamveidne, tādējādi F. Balodis uzskata, ka minētās krāsni izmantotas metāla kausēšanai un bronzas rotu liešanai.

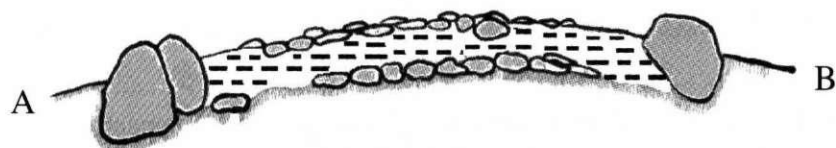
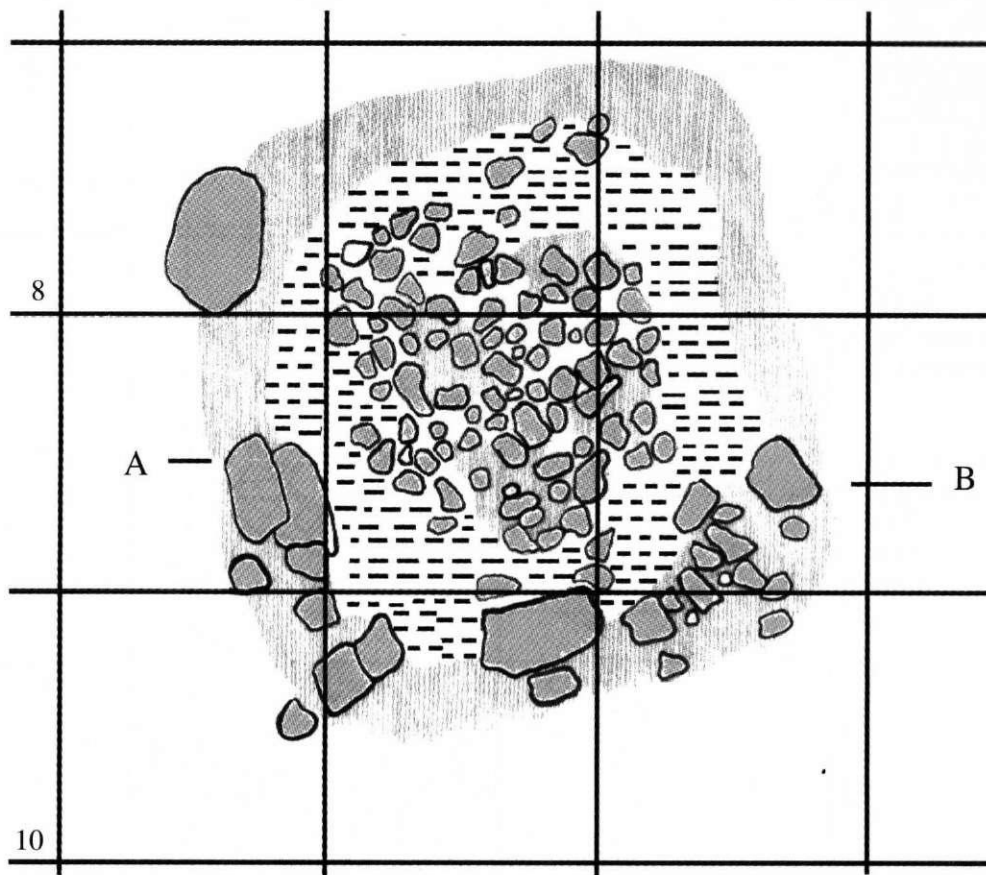
Jersikas pilskalnā māla krāsni izmantotas 12.–13. gadsimtā.

Līdzīgi akmeņu krāsniem, arī māla krāsni uzietas citās pētītajās dzīvesvietās. Tās bija pazīstamas Dignājas pilskalna un apmetnes iedzīvotājiem iepretim Jersikas pilskalnam Daugavas otrā pusē.³⁵ Šo dzīves-

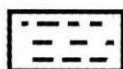
vietu māla krāsni formas un lieluma ziņā līdzīgas Jersikas krāsniem, tām raksturīgs akmeņu loks un viena pelnaina klona kārtā. Lielā skaitā (63) dažādas formas (apaļas, ovālas, pakavveida, ar koka ietveri) māla krāsni uzietas Jersikai netāljā Asotes pilskalnā, kur tās bija vienīgais saimniecībā izmantoto krāšņu veids laikā no 9. gs. līdz 13. gs. beigām. Māla krāsni atklātas Āraišu ezermītnes 9.–10. gs. slāņos, kur tās bijušas apaļas vai taisnstūrveida, bet pie dažām senākajām māla krāsniem bija saglabājušās pakšos cirstas četrstūrains koka ietveres.³⁶ Iespējams, ka koka konstrukcijas ietvērušas arī Jersikas pilskalna krāsni, taču pamatīgajos ugunsgrēkos tās gājušas bojā.

Kopš 11. gs. māla krāsni ieviešas Daugavas lejteces dzīvesvietās – Daugmales pilskalnā un lībiešu

10. att. C tranšejas
 1. slāņa māla krāsns pa-
 liekas: 1 – plienakmeņi,
 2 – māla klons, 3 – tumša
 zeme

1

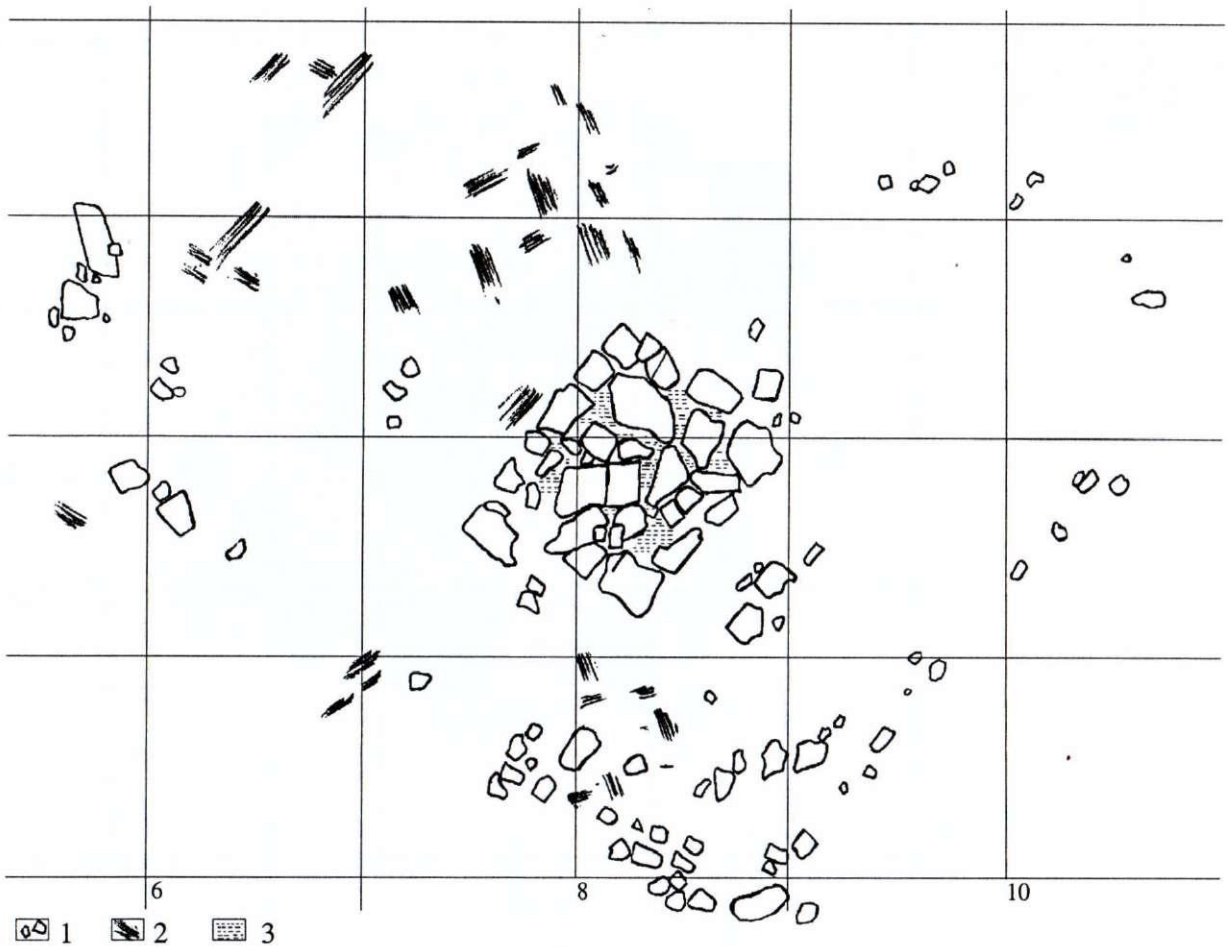
2

3

11. att. C tranšejas
 1. slāņa māla krāsns

12. att. A tranšejas 2. slāņa I celtnes plāns: 1 – plienakmeņi, 2 – pāroļojušies koki, 3 – māla krāsns klons

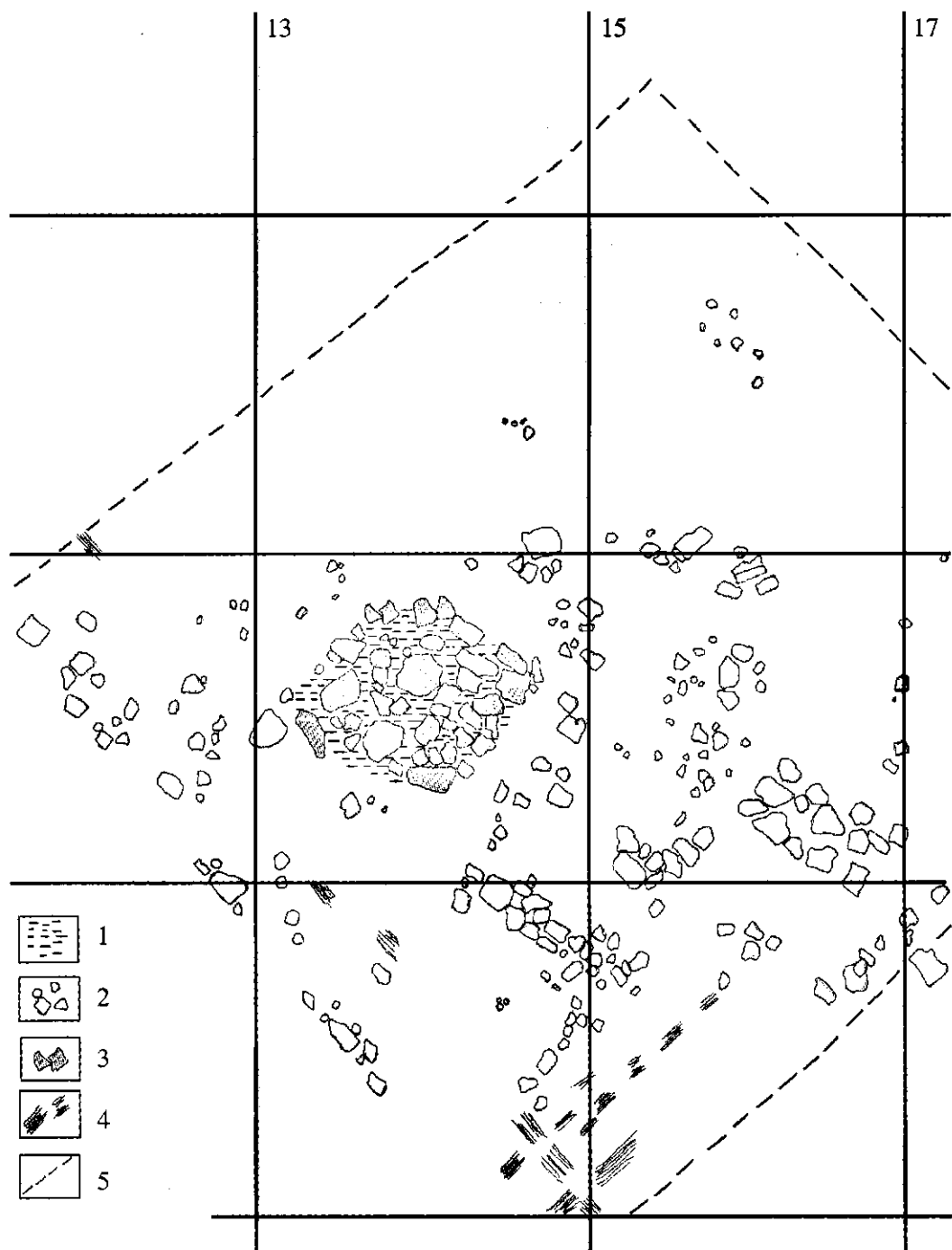
ciemu vietās – Laukskolā un Raušos, kā arī izplatās Latvijas rietumu daļas dzīvesvietās – Talsos, Sabiles senpilsētā, Tērvetē un Mežotnē.³⁷

Salīdzinot dzīvesvietās konstatēto māla krāšņu galvenos uzbūves elementus, varam secināt, ka tie pamatos ir vienādi visām krāsnīm: a) lielāku laukakmeņu vainags, kas iezīmē krāsns kontūras, b) krāsns pamata bruģis, kuru veido blīvs, vienkārtīgs akmeņu klāsts, c) krāsns pamatakmeņiem pārklātais māla klons, d) slikti saglabājušās vai nemaz nesaglabājušās krāsns velves. Krāsns virsbūves – velves vājās saglabāšanās dēļ nav konstatējams māla krāšņu kurtuves velves veids, augstums un platums.

E. Šnore, balstoties uz pētījumiem Asotes pilskalnā un liecībām, kas iegūtas citos pētījumos, uzskata, ka saimniecības krāsns celtniecība norisinājusies šādi. Virs akmeņu klājiena, kas pārsegts ar māla kārtu, veidots uz zemē iedzītiem mietīņiem balstīts, grozveidīgs zaru pinums ar atveri kurtuves mutes pusē. No zariem vai klūgām veidotā konstrukcija pārklāta ar mālu un pie pamatnes nostiprināta ar vidēja lieluma laukakmeņiem. Pēc krāsns iekurināšanas zaru karkass sadega, bet māls sacietēja, veidojot stingru krāsns klona un kurtuves daļas pārsegumu. Saglabājušās krāsns karkasa mietīņu vietas uzietas jaunākajos pētījumos Jersikas pilskalnā pieminētās 6. krāsns pamatu paliekās. Vel-

ves fragmentos izdegušā zaru karkasa nospiedumi ir konstatēti Kijevā un citviet pētītajās krāsnīs.³⁸ Jersikas pilskalnā iegūtās liecības par māla krāšņu celtniecību diemžēl nedod iespēju noteikt krāsns velves formu. Kultūrlānī labākas saglabāšanās gadījumā no māla krāšņu pārseguma atsedzas klaipevidīgs māla ieslēgums. Daugmales pilskalna izrakumos noskaidrojās, ka krāsns velve sastāvējusi no atsevišķām blietētām, 5–10 cm biezām māla kārtām, taču noteikt kurtuves velves formu un kurtuves lielumu tas neļāva.³⁹ E. Šnores rekonstrukcijā krāsnij ir kupolveida pārsegums,⁴⁰ savukārt Āraišu ezerpils rekonstruētajai krāsnij – līmenisks pārsegums.⁴¹

Lai gan visām māla krāsnīm uzbūves princips ir līdzīgs, tomēr vērojamas arī atšķirības. Tā salīdzinājumā ar Asotes krāsnīm Jersikas pilskalna krāsns nav tik pamatīgs un masīvas. Jersikas krāsnīm nav arī raksturīgas tik daudzas klona kārtas kā Asotē, kur dažām krāsnīm konstatēti 13–15 kloni. Jāatzīmē, ka Asotē masīvākās, ar daudzām klona kārtām būvētās krāsns uzietas pilskalna apdzīvotības augšējos slāņos, kas ir rezultāts ilgstošai šo krāšņu celtniecības tradīciju izkopšanai un attīstībai. Asotē šādas krāsns sākuši būvēt krietni ātrāk, un Asotes apdzīvotības laikā tās pārdzīvojušas vairākas attīstības stadijas, kā rezultātā veidojušies dažādi šo krāšņu varianti. Jāatzīmē, ka arī Jer-

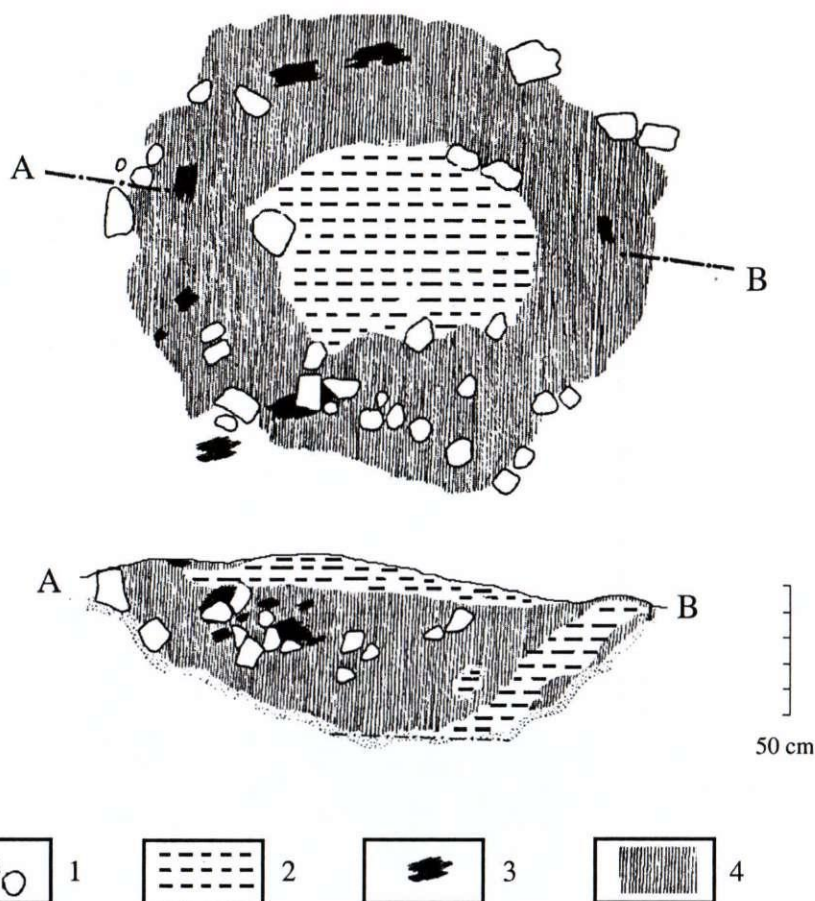

13. att. A tranšējas 3. slāņa I celtnes plāns: 1 – krāsns māla klons, 2 – plienakmeņi, 3 – krāsns plienakmeņu grīdiņa, 4 – pārogļojušies koki, 5 – celtnes kontūras

sikas augšējo slāņu krāsniņš vērojama tendence pieaugt krāsns apjomam un masivitātei. Nedaudz atšķirīgākas ir Salaspils Laukskolas, Talsu, Tērvetes un Mežotnes pilskalnu 12.–13. gs. un Rīgas 13. gs. māla krāsniņš, kurām ir neliels klonu skaits, bet kurtuves pamatnē novēroti koka balsti, virs kuriem rets akmeņu klājiens.⁴²

Ārpus Latvijas senkrievu teritorijā māla krāšņu celtniecība aizsākas 6.–7. gs., un 12.–13. gs. tās ir raksturīgākās apkures ierīces Krievzemē, atskaitot tās ziemeļu teritorijas, kur dominēja akmeņu krāsniņš. 12.–13. gs. apaļās māla krāsniņš virszemes celtnēs dominē Daugavas augšteces rajonos, Dņepras, Okas augš-

tecē, Dņestras vidustecē un teritorijā starp Dņestru un Nemunu, iedziļinātajās celtnēs – galvenokārt Dņepras baseinā, sevišķi Kijevas apgabalā, atsevišķos gadījumos Okas baseinā un Dņestras augštecē.⁴³ Visā plašajā māla krāšņu izplatības apgabalā to celtniecības principi nav vienādi. Seno latgaļu dzīvesvietās celtajām krāsniņām analogiskas konstatētas Izborskas, Pleskavas pilskalnā, Riugas, Kamno apmetnēs, kur krāsniņām novērots ar mālu pārziests plienakmeņu klons un lielāku akmeņu loks māla velves pamatnē. Šo krāšņu izcelsme tiek saistīta ar Krievijas ziemeļrietumu celtniecības tradīcijām.⁴⁴ Māla krāšņu izplatības teritorijā lielākoties

14. att. B tranšejas 3. kārtas iedziļinātā krāsns: 1 – plienakmeņi, 2 – māls, 3 – pāroglājušie koki, 4 – tumša zeme

izmantotas tikai no māliem veidotas krāsns. Dažkārt šajās krāsniņās konstatētas koka karkasa, kuru izmantoja māla velvju veidošanai, paliekas. Šīs krāsniņas, sākot ar 6.–7. gs., sastopamas slāvu apdzīvotajās teritorijās – Vislas augšteces, Bugas baseina, Volīnijas un Ukrainas Aizkarpatu dzīvesvietās un tiek uzlūktas par aizguvumu no dienvidrietumu teritorijām. Šādas konstrukcijas krāsniņas guva plašāku izplatību Dņepras augšteces, Okas baseina un dienvidu apgabalu dzīvesvietās.⁴⁵

Līdzīgi kā akmeņu, tā arī māla krāsniņu izmantošanas un celtniecības tradīcijas ir visai noturīgas un sastopamas arī vēlākajos gadsimtos Latvijas austrumdaļas etnogrāfiskajā materiālā māla kleķa cepļu veidā.⁴⁶

Daudzajos ugunsgrēkos gājusi bojā pilskalna apbūve, un ar tās atjaunošanu saistītie darbi nelabvēlīgi ietekmējuši krāsniņu saglabāšanos. Šo iemeslu dēļ Jersikas pilskalnā krāsniņas reti iespējams saistīt ar tām atbilstīgo celtni kontūrām un skaidrot krāsniņu novietojumu telpā. 1939. gada arheoloģisko izrakumu plānos iezīmētas 4,5×5; 4,5×6 m lielas celtni vietas, blīvi izvietotas, vienādi orientētas, ar ēkas vidū novietotu krāsni. 1990.–2003. gada pētījumi rādīja, ka vairumā gadījumu celtni robežas kultūrslānī iezīmējas ļoti vāji, tādējādi šķiet, ka daļai celtni to aprīses varētu būt vilktas visai patvaļīgi, pieņemot, ka krāsniņai jāatrodas telpas vidū. Šāds krāsniņu novietojums pētītajās dzīvesvietās lielākoties arī novērots, taču konstatēti

vēl citi krāsniņu novietojuma varianti. Piemēram, Asotes pilskalnā vēlās krāsniņas parasti novietotas celtni stūrī, bet vienā celtnē, kur konstatētas hronoloģiski atšķirīgu krāsniņu paliekas, nedaudz senākā atradusies telpas vidū, bet vēlākā – dienvidu malā.⁴⁷ Āraišu ezerpilī, kur, pateicoties labvēlīgajiem apstākļiem, celtni sienas bija saglabājušās vairāku vainagu augstumā, krāsniņu novietojums telpā bija ļoti izsekojams – tā atradās dzīvojamās telpas vidusdaļā kreisajā pusē, ar kurtuves muti pret kreisās puses sānsienu.⁴⁸ Senākās (6. gs.) akmeņu krāsniņas Ķentes pilskalnā atradusies gan telpas vidū, gan pavirzītas uz vienu stūri.⁴⁹ Līdzīga aina vērojama arī Ķentes pilskalna dienvidu apmetnes 8. gs. apbūves slānī, kur krāsniņas vairumā gadījumu situētas mājokļa centrālajā daļā un dažkārt atradusies arī stūrī.⁵⁰

Līdztekus Asotes pilskalnā Jersikas pilskalnā ir plašāk pētītā seno latgaļu dzīvesvieta. Jersikas pilskalnā par senajām apkures ierīcēm iegūtais materiāls salīdzinājumā ar citām dzīvesvietām nav sevišķi apjomīgs. Krāsniņas cietušas daudzajās pilskalna pārbūvēs. Kopumā pilskalnā atsegta apmēram 40 krāsniņas. Neskatoties uz kopējām iezīmēm apkures ierīču izmantošanā, katrā no senajām dzīvesvietām vērojamas savas iezīmes. Tā Asotē laikā no 9. līdz 13. gs. kā apkures ierīces izmantotas tikai māla krāsniņas, kas liecina par vietējo celtniecības tradīciju noturību un attīstību. Jersikas pilskalnā māla krāsniņas ieviešas tikai 12. gs.,

nomainot akmeņu krāsnis. Pētnieki ir izteikuši domu, ka māla krāsnis Latvijas teritorijā apkurei izmantotas galvenokārt pilskalnos – sabiedrības virsslāņa dzīvesvietās, bet ciemos dzīvojamo ēku apkurei pārsvarā lietoti pavardi un akmeņu krāsnis. A. Zariņa pieļauj, ka akmeņu krāsnis galvenokārt ciemu vietās sastopamas arī tāpēc, ka celtnes ar tām varēja izmantot kā rijas.⁵¹ Taču jāatzīmē, ka aplūkojamā perioda ciemu

vietas ļoti maz pētītas. Apjoma ziņā nelielajos Jersikas senpilsētas izrakumos konstatēta viena 12. gs. celtnes vieta ar māla krāsnis klonu un akmeņu pamatni.⁵²

Jersikas pilskalnā konstatēto krāšņu daudzveidība, iespējams, saistāma ar Jersikas novietojumu uz nozīmīga tirdzniecības ceļa un pilskalna saimniecisko un administratīvo statusu, kā arī lielāku atvērtību kaimiņtautu celtniecības tradīciju pārņemšanai.

ATSAUCES

- ¹ *Ginters V.* Daugmales pilskalna 1935. gada izrakumi // *Senaine un Māksla (turpmāk – SM).* – 1936. – Nr. 1. – 33.–55. lpp.
- ² *Ginters V.* Senā Mežotne. 1938. gada arheoloģiskie izrakumi pilskalnā un kapulaukā // *SM.* – 1939. – Nr. 1. – 86. lpp.
- ³ *Karnups A.* Izrakumi Talsu pilskalnā 1936. gadā // *SM.* – 1936. – Nr. 4. – 67.–85. lpp.; *Karnups A.* Izrakumi Talsu pilskalnā 1937. gadā // *SM.* – 1938. – Nr. 2. – 74.–92. lpp.
- ⁴ *Šnore E.* Dignājas pilskalns: Īss pārskats par 1939. gada izrakumiem // *SM.* – 1939. – Nr. 4. – 42.–44. lpp.
- ⁵ *Шноре Э.* Асотское городище. – Рига, 1961; *Šnore E.* Asotes pilskalna krāsnis // *AE.* – Rīga, 1957. – 1. laid. – 5.–19. lpp.
- ⁶ *Бривкалне Э.* Городище Тервете и его историческое значение // *Вопросы этнической истории народов Прибалтики. По данным археологии, этнографии и антропологии.* – Москва, 1959. – С. 254–272.
- ⁷ *Stubavs A.* Ķentes pilskalns un apmetne. – Rīga, 1976.
- ⁸ *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi: 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. – Rīga, 1977. – 13.–50. lpp.
- ⁹ *Zariņa A.* Krāsnis Salaspils Laukskolas lībiešu 10.–13. gs. ciemu vietās // *AE.* – Rīga, 1978. – 12. laid. – 76.–97. lpp.
- ¹⁰ *Šnore E.* Raušu ciems Doles salas augšgalā // *LZAV.* – 1991. – Nr. 6. – 69.–87. lpp.; *Daiga J.* Kābeļu apmetne // *ASM* 1972. – Rīga, 1973. – 30.–33. lpp.
- ¹¹ *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģisko izrakumu rezultāti Sabiles senpilsētā // *ASM* 1979. – Rīga, 1980. – 77.–79. lpp.
- ¹² *Stubavs A.* Arheoloģiskie izrakumi Stupeļu apmetnē 1976. gadā // *ASM* 1976. – Rīga, 1977. – 55.–62. lpp.; *Stubavs A.* Izrakumi Stupeļu pilskalnā un senpilsētā 1977. gadā // *ASM* 1977. – Rīga, 1978. – 62.–68. lpp.
- ¹³ *Vasks A.* Izrakumi Dignājas pilskalna apmetnē // *ASM* 1988 un 1989. – Rīga, 1990. – 175.–178. lpp.
- ¹⁴ *Balodis F.* Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi. – Rīga, 1940. – 30., 31. lpp.
- ¹⁵ *Mugurēvičs Ē., Vilcāne A.* Jersikas arheoloģiskās izpētes desmitgade // *Arheologu pētījumi Latvijā 1998.* un 1999. gadā. – Rīga, 2000. – 96.–105. lpp.
- ¹⁶ *Apals J.* Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1976. gadā // *ASM* 1976. – Rīga, 1977. – 4. lpp.
- ¹⁷ *Lietuvių liaudies architektūra, I.* – Vilnius, 1965. – Tab. 62; *Čaplovič P.* Čaro krezaneho drevna. Ludova architektura Oravy. – Bratislava, 1977. – S. 36.
- ¹⁸ *Zariņa A.* Krāsnis Salaspils Laukskolas lībiešu 10.–13. gs. ciemu vietās. – 76. lpp.
- ¹⁹ *Vilcāne A.* Pārskats par 1998. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Jersikas pilskalnā. – Rīga, 1999. – 9. lpp.; *Vilcāne A.* Pārskats par 1999. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Jersikas pilskalnā. – Rīga, 2000. – 2. lpp. – LVI pārskata nr. 980, 992.
- ²⁰ *Balodis F.* Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi. – 52. lpp.
- ²¹ Turpat. – 53. lpp.
- ²² *Stubavs A.* Ķentes pilskalns un apmetne. – 102., 103. lpp.
- ²³ *Graudonis J.* Apdzīvotība un celtniecība Mūkukalnā // *AE.* – Rīga, 1978. – 12. laid. – 35. lpp., 15. att., 33. lpp.; *Zariņa A.* Krāsnis Salaspils Laukskolas lībiešu 10.–13. gs. ciemu vietās. – 87. lpp.
- ²⁴ *Šnore E.* Dignājas pilskalns: Īss pārskats par 1939. gada izrakumiem // *SM.* – 1939. – Nr. 4. – 42.–44. lpp.; *Бривкалне Э.* Городище Тервете и его историческое значение. – С. 257, рис. 3; *Kundziņš P.* Tanisa kalnā atraktās celtnes // *Pieminekļu valdes materiālu krājumi. Arheoloģijas raksti.* – Rīga, 1928. – 4. sēj., 1. daļa. – 45.–50. lpp.
- ²⁵ *Zariņa A.* Krāsnis Salaspils Laukskolas lībiešu 10.–13. gs. ciemu vietās. – 77.–82. lpp.
- ²⁶ *Daiga J.* Kābeļu apmetne. – 31. lpp.; *Šnore E.* Raušu ciems Doles salas augšgalā. – 75. lpp.
- ²⁷ *Urtāns V.* Izrakumi Madalānu pilskalnā un kapulaukā 1977. gadā // *ASM* 1977. – Rīga, 1978. – 73. lpp.
- ²⁸ *Zariņa A.* Krāsnis Salaspils Laukskolas lībiešu 10.–13. gs. ciemu vietās. – 81. lpp.; *Kundziņš P.* Dzīvojamā rija Latvijā // *Latvijas Universitātes Raksti.* – 1934. – 1. sēj., nr. 7. – 494. lpp., 121.a att.; *Pieminekļu valdes materiālu krājumi. Celtniecības pieminekļi.* – Rīga, 1933. – 1. sēj. – 57., 59. att.
- ²⁹ *Древняя Русь. Город, замок, село.* – Москва, 1985. – С. 136–154; *Раннопорт П. А.* Древнерусское жилище (VI–XIII вв. н.э.) // *Древнее жилище народов Восточной Европы.* – Москва, 1975. – С. 114–116, 120–122, 135–138, рис. 2, 4, 6, 8.
- ³⁰ LVI kolekcijas nr. 300: 292, 293, 296, 342, 381, 480.
- ³¹ *Šnore E.* Dignājas pilskalns. – 48. lpp., 5., 6. att.
- ³² LVI kolekcijas nr. 300: 471, 474, 494.
- ³³ *Balodis F.* Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi. – 73. lpp., 40. att.
- ³⁴ Turpat. – 60.–62. lpp., 34. att.
- ³⁵ *Šnore E.* Dignājas pilskalns. – 47. lpp., 5., 6. att.; *Vasks A.* Izrakumi Dignājas pilskalna apmetnē. – 176. lpp.
- ³⁶ *Apals J.* Āraišu ezerpils izrakumu rezultāti (1965.–1969. g.) // *LZAV.* – 1971. – Nr. 12. – 83. lpp.
- ³⁷ *Šnore E.* Raušu ciems Doles salas augšgalā. – 75. lpp.; *Karnups A.* Izrakumi Talsu pilskalnā 1936. gadā. – 72., 73. lpp.; *Бривкалне Э.* Rakstītās ziņas un arheoloģiskās licības par 9.–13. gs. Mežotni // *AE.* – Rīga, 1960. – 2. laid. – 76. lpp.; *Бривкалне Э.* Городище Тервете и его историческое значение. – С. 264; *Mugurēvičs Ē.* Izrakumi Sabilē 1977. gadā // *ASM* 1977. – Rīga, 1978. – 55. lpp.
- ³⁸ *Каргер М. К.* Археологические исследования древнего Киева. – Киев, 1950. – С. 9–11.
- ³⁹ *Ginters V.* Daugmales pilskalna 1935. gada izrakumi. – 43. lpp.
- ⁴⁰ *Šnore E.* Asotes pilskalna krāsnis. – 11. att., 14. lpp.
- ⁴¹ *Apals J.* Āraišu ezerpils rekonstrukcijas projekts. 7. sēj. – Rīga, 1986.
- ⁴² *Karnups A.* Izrakumi Talsu pilskalnā 1936. gadā. – 72., 73. lpp.; *Цауне А.* Жилища Риги XII–XIV вв. – Рига, 1984. – С. 67, 68.
- ⁴³ *Раннопорт П. А.* Древнерусское жилище (VI–XIII вв. н.э.). – С. 153.

- ⁴⁴ Седов В. В. Жилища Изборского городища // *Civitas et castrum ad Mare Balticum*. – Rīga, 2002. – 316. lpp.
⁴⁵ Turpat. – 317. lpp.
⁴⁶ Ārends P. Latviešu istabas apkure // *Latviešu aizvēstures materiāli*, II. – Rīga, 1936. – 45., 46. lpp., XX tab.: 2.
⁴⁷ Šnore E. Asotes pilskalna krāsnis. – 8. lpp.
⁴⁸ Apals J. Āraišu ezerpils rekonstrukcijas zinātniskais pamatojums. 1. sēj. – Rīga, 1985. – 32. lpp.

- ⁴⁹ Stubavs A. Amatniecība 6.–8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē // *AE*. – Rīga, 1957. – 1. laid. – 3. att.
⁵⁰ Stubavs A. Ķentes pilskalns un apmetne. – 62. att.
⁵¹ Zariņa A. Krāsnis Salaspils Laukskolas lībiešu 10.–13. gs. ciemu vietās. – 87. lpp.
⁵² Balodis F. Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi. – 63. lpp., 35. att.

Antonija Vilcāne

THE OVENS AT JERSIKA HILLFORT

Summary

At ancient residential sites – open settlements and hillforts – heating installations are generally the most commonly uncovered structural remains, and they often represent the only evidence of buildings, indicating the location of houses and outbuildings and the arrangement of the buildings.

In the excavations of 1939 and 1990–2003, the remains of about 40 ovens were uncovered in the cultural layer of Jersika Hillfort. Detailed study of the heating installations of Jersika Hillfort is made more difficult by the poor state of preservation of the ovens and by the absence of textual records for the 1939 exhibition.

Two kinds of ovens were used for heating the buildings of Jersika Hillfort and for other household needs: stone and clay ovens.

Most commonly, only the large basal stones of the stone ovens were preserved, the piled stone walls and dome of the oven having been destroyed. The mouth of the oven was usually marked by a pair of larger basal stones. The base of the oven consisted of ashy, charcoal-rich burnt earth, sometimes clayey, at approximately the same level as the ring of stones surrounding it. Two kinds of stone ovens were found at Jersika Hillfort: 1) above-ground, and 2) sunken ovens. The principles of construction of both forms of ovens were the same, the difference lying only in the position of the base of the oven. Above-ground stone ovens had their bases at floor level, while the sunken ovens had their bases in a bowl-shaped hollow. Only one sunken stone oven has been found at Jersika Hillfort. The oven measured 1 × 1.1 m;

the space inside was 55 cm long and 40 cm wide. The pit of the oven was 40 cm deep.

The following elements of clay ovens were found in the layers of the hillfort: a) a ring of large stones, marking the limits of the oven, b) the cobbling of the base of the oven, consisting of a single layer of closely-spaced stones, c) a clay floor covering the basal stones of the oven, in some cases renewed several times. The domes of the ovens were not preserved. The remains of these ovens occupied a circular or oval area measuring 1–1.5 m in diameter. The floor of the oven lay at the level of the house floor. The documentation of the 1939 excavation includes evidence of clay ovens sunken 40–60 cm into the ground, as well as evidence of ovens enclosed within a wooden frame.

The archaeological material did not provide any evidence that different forms of ovens were used for different purposes. In the climatic conditions pertaining in Latvia, ovens were used not only for cooking, but also served to provide heat in the colder months of the year. It is possible that sunken ovens were used more for heating, since cooking in a sunken furnace would have been difficult.

The ovens built during the occupation of Jersika Hillfort are the same as those known from other Middle and Late Iron Age Latvian hillforts and settlements. At Jersika, above-ground stone ovens were found in the 11th–13th century layers, while a sunken stone oven was uncovered in the 11th century layer. Clay ovens were used at Jersika from the 12th century.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Layout of Jersika hillfort

Fig. 2. Stone oven 9 (Area I, Layer 14)

Fig. 3. Stone oven 11 (Area V, Layer 7)

Fig. 4. Stone oven 5 (Area I, Layer 6)

Fig. 5. Stone oven in Layer 4 of Trench C

Fig. 6. Stone oven 8 (sunken oven) (Area I, Layer 14)

Fig. 7. Clay oven 4 (Area I, Layer 7)

Fig. 8. Clay oven 6 (Area III, Layer 10)

Fig. 9. Plan of the clay oven in Building 4, Layer 1 of Trench A

Fig. 10. Plan of the clay oven in Layer 1 of Trench C

Fig. 11. Clay oven in Layer 1 of Trench C

Fig. 12. Plan of the building 1 and clay oven in Layer 2 of Trench A

Fig. 13. Plan of the building 1 and clay oven in Layer 3 of Trench A

Fig. 14. Plan of the sunken oven in Layer 3 of Trench B

Ilga Zagorska

DAUGAVAS KRASTU VISSENĀKĀ APDZĪVOTĪBA

IEVADS

Mūsu lielākās un centrālās upes Daugavas ieleja intensīvi izmantota un apdzīvota visos aizvēstures posmos, sākot jau ar vissenākajiem laikiem līdz pat mūsu dienām, kad upes dabiskos un krāšņos krastus stipri pārveidojušas ūdenskrātuvju kaskādes. Pamazām, gan pārlūkojot vecās kolekcijas, gan atklājot jaunas vietas, uzkrājušies materiāli par Daugavas krastu vissenāko apdzīvotību vēlā paleolīta un agrā mezolīta periodā. Vairākās vēlāku laikmetu apmetnēs, kurās atrastas senākas apdzīvotības liecības, izrakumus vadījusi vai darbos piedalījusies arheoloģe **Anna Zariņa**. Paldies viņai par interesantajiem atklājumiem.

DAUGAVAS UPES IELEJAS UN KRASTU IZVEIDOŠANĀS

Izkūstot pēdējā apledošanas sniegiem un ledājiem, to kušanas ūdeņi sāka veidot Latvijas upju un ezeru sistēmu. Viena no pirmajām, saņemot vairāku piededāju baseinu ūdeņus, izveidojās Daugavas ieleja. Daugavas ieleja izstiepta dienvidaustrumu–ziemeļrietumu virzienā, upes straumei Latvijas teritorijā plūstot ap 370 km, kas ir trešā daļa no tās kopējā garuma.¹

Daugavas tagadējās senlejas veidošanās aizsākusies jau pirms 15–13 tūkstošiem gadu, kad Latviju vēl klāja Skandināvijas segledājs. Pēdējā apledošanas nobeigumā upes straume daļēji izmantojusi vecās ielejas, daļēji izgraudusi jaunus ceļus. Plūstot viļņotajā, paugurainajā apvidū, upe iegraudusies 10–20 m morēnmāla vai smilšu–grants nogulumos, sasniedzot cieta dolomītu virsmu, kur iegraudšanās norisējusi lēnāk. Meklējot ceļu uz Baltijas ledus ezeru, upe vietām paplašinājusies un sazarusies. Rezultātā Daugavas ieleja dažviet plata, līdz pat 4 km, bet vietumis šaura un dziļa, veidojot stāvus, pat vertikālus krastus. Daugava raksturīga arī nogāžu asimetrija: viens krasts stāvs, bet pretējo veido pakāpeniskas terases, radot ļoti piemērotas vietas senajām apmetnēm. Lejpus Pļaviņām Daugava pilnībā veidojās līdz ar ledāju atkāpšanos un piededāju ezeru noplūšanu, pakāpeniski pagarinoties lejteces virzienā (1. att.). Tagadējās Salaspils, rajonā Daugava ieplūda Baltijas ledus ezerā, veidojot plašu,

sazarotu grīvu. Ģeologi uzskata, ka aleroda un jaunākā driasa laikā, pirms 12–11 tūkstošiem gadu, upes gultnes un krastu izveidošanās galvenajos vilcienos bija pabeigusies, upei kļūstot par vienotu ūdens artēriju un plūstot savos kanjonveidīgajos krastos.

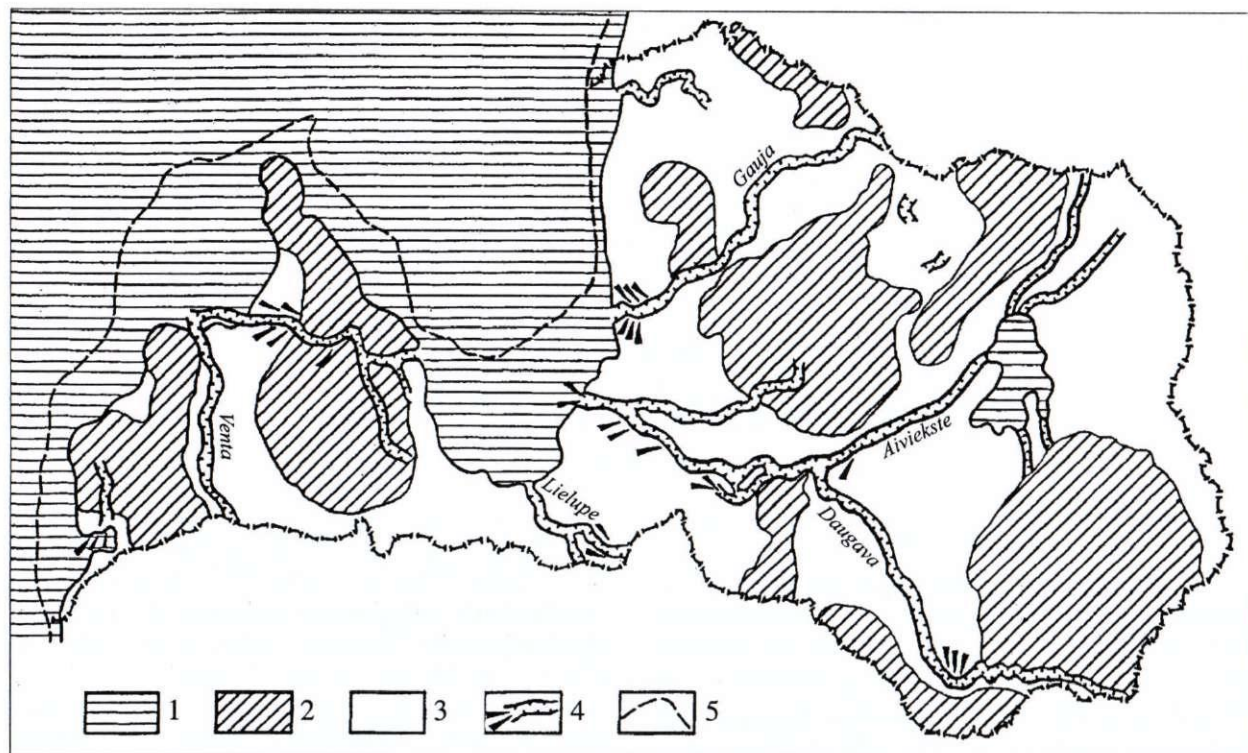
Runājot par dabas apstākļiem, aleroda periodā pirms apmēram 11 800–10 800 gadiem valdīja siltāks klimats, izplatījās priežu un bērzu audzes, bet neizzuda arī gaismu mīlošie, nabadzīgām augsnēm raksturīgie periglaciālie augi. Nākamajā – jaunākā driasa periodā apmēram pirms 11 000–10 000 gadiem, iestājoties aukstākam laikam, atkal dominēja parka tundra ar pundurbērziem, pundurvītoliem, dažādiem zālājiem un sūnājiem. Samērā vēss un mitrs bija arī preboreālā klimatiskā perioda sākumā.² Liekas, ka Daugavas krastus šajos periodos varēja jau apdzīvot. Piemērotas vietas bija augstās Daugavas terases, sensalas, arī bijušie piededāju baseini, kas tagad pārveidojušies par ezeriem un kurus ar Daugavu saista upju ielejas (Aiviekste, Dviete u.c.).

Netiešu liecību par cilvēku klātbūtni sniedz ziemeļbriežu kauli, kas atrasti Latvijas teritorijā un datēti ar aleroda otro pusi un jaunāko driasu, apmēram pirms 11 500–10 000 gadiem.³ Veseli ziemeļbrieža ragi atrasti Lubāna baseinā ezera nosusinātajā dienvidrietumu daļā,⁴ bet ziemeļbrieža galvaskauss iegūts Daugavas terasē pie Ogres.⁵ Šīs terases pastāvēšanu ģeologi saista ar jaunākā driasa laiku. Lubānā iegūtie ziemeļbrieža ragi pēc jaunākajiem datējumiem ir apmēram 10 000 gadu veci un ir pēdējās liecības par *Rangifer tarandus* sugu Austrumbaltijā.

Daudzi pētnieki uzskata: ja vide klimata un augu valsts ziņā bijusi piemērota cilvēka eksistencei, ja noteiktā areālā parādījies arī medījums, tad šajā teritorijā jābūt liecībām par senā cilvēka eksistenci. Daugavas baseins ar šādām liecībām Latvijā pārstāvēts visbagātīgāk.

ĪSA PĒTNIECĪBAS VĒSTURE

Likteņupe Daugava jau izsenis pievērsusi cilvēku uzmanību. To pētījuši gan ģeologi, gan arheologi, gan etnogrāfi, tās krasti apvīti teikām un leģendām, apjūs-

1. att. Mūsdienu Latvijas teritorija pirms 10 600 gadiem (pēc: Latvijas atlants, Rīga, 1992, 12. lpp.): 1 – Baltijas ledus ezera krasti, 2 – pauguru augstienes, 3 – zemiņu līdzenumi, 4 – upju ielejas un to deltas, 5 – mūsdienu krasta līnija

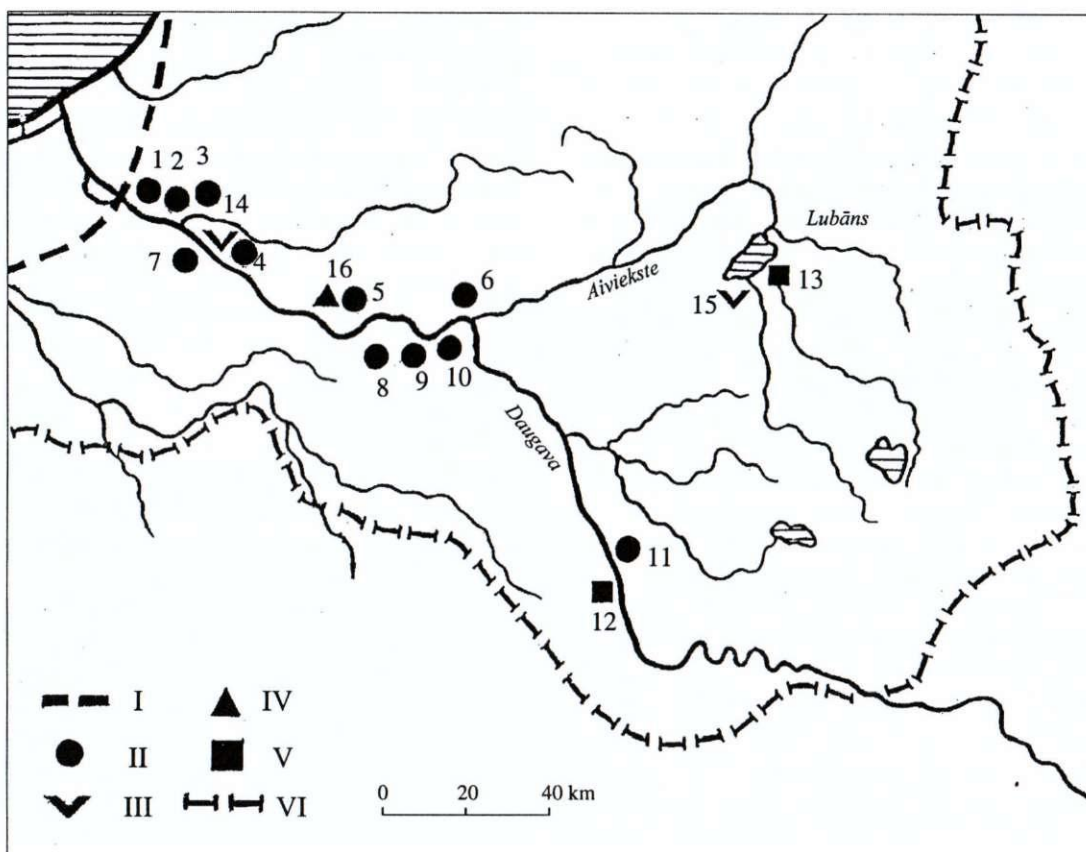
moti dziesmās un dzejā. Pēdējos piecpadsmit gadus tās krastos notiek vērienīgi pasākumi, tiek svinēti svētki. Ar lielo ūdenskrātuvju būvniecību daudz kas tiek arī postīts un iznīcināts. Tādēļ Daugavas krastos nepārtraukti norisinās arheoloģiskā izpēte.

Vēsturniekiem vienmēr interesējis, kādas ciltis pirmās sasniegušās Daugavas krastus un kad tas noticis. Ilgus gadus uzskatīja, ka senākā akmens laikmeta – paleolīta – atradumu Latvijas teritorijā nav. Eduards Šturms savā laikā rakstīja, ka Latvijā gan atrasti starpleduslaikmetos eksistējušo dzīvnieku – mamutu, degunradžu, muskusvēršu un ziemeļbriežu kauli, bet ziņu par cilvēka klātbūtni nav. Arī pēcleduslaikmeta sākumā, kad Latviju klāja aukstumu mīlošie augi un tundrā ganījās ziemeļbrieži, par cilvēka klātbūtni ziņu nav. E. Šturms tomēr atzīst, ka apdzīvotība Austrumbaltijā gan pēdējā starpleduslaikmetā, gan tūlīt pēc leduslaikmeta izbeigšanās teorētiski iespējama, jo tā konstatēta Dānijā un Ziemeļvācijā.⁶ 20. gs. 30. un 40. gados šādas liecības iegūtas arī par tagadējo Kaļiņingradas apgabalu (Krievija) un Lietuvas teritoriju.⁷

Latvijā Daugavas krastos daži krama rīku savrupatradumi iegūti jau 20. gs. 20. un 30. gados, tomēr tajā laikā informācija par vēlā paleolīta krama atradumiem Ziemeļeiropā vēl bija skopa, un šo atradumu nozīmīgums netika novērtēts. E. Šturma vadītajos izrakumos Skrīveru Lielrutuļu dzelzs laikmeta kapulaukā (Ogres raj.) 1929. gadā Daugavas labā krasta smilšainajā terasē starp kapiem tika salasīti atsevišķi krama izstrādājumi.⁸ Arī atkārtotajos

izrakumos 1974. gadā I. Briedes vadībā šajā vietā atrasti seni krama rīki.⁹ Izteiksmīgi krama rīki tika iegūti F. Baloža 1939. gadā vadītajos arheoloģiskajos izrakumos Jersikas pilskalnā un kapulaukā (Preiļu raj.). Ilgus gadus tos uzskatīja par bronzas laikmetam piederīgiem.¹⁰ Tagad, kad līdzīgi bultu gali atrasti gan Lietuvā, gan Latvijā (Zvejnieku II apmetnes apakšējais slānis), gan arī Igaunijā (Pulli apmetne), ir noskaidrojies, ka tie saistāmi ar mezolīta laikmeta sākumu.¹¹ Arī vēlākos izrakumos Jersikas pilskalnā atrasti līdzīgi, no melna krama pagatavoti rīki.¹²

Latvijā pirmais visnenākais raga priekšmets atrasts 1938. gadā Daugavas kreisajā krastā Dviete upes ielejā.¹³ Tā ir savrupatrastā, domājams, no ziemeļbrieža raga darinātā harpūniņa ar divpusēju zobojumu un lāpstveida pamatni. E. Šturms atzīmē, ka to varētu attiecināt uz senāku laiku nekā Kundas kultūras (7.–6. g. t. pr. Kr.) atradumus, jo starp tiem šādu harpūnu nav. 20. gs. 40. gadu sākumā, kad pēc meliorācijas darbiem pazeminājās Lubāna ezera līmenis, ezera sēkļos tā dienvidu un dienvidrietumu malā ieguva vairākas divpusējas un vienpusējas arhaiskas formas kaula un raga harpūnas. Šīs harpūnas kopš to atrašanās brīža līdz pat mūsu dienām daudzkārt minētas rakstos (E. Šturms, L. Vankina, I. Loze, I. Zagorska). Sākumā domāja, ka tās ir tikai nedaudz agrākas par vidējā mezolīta periodu, bet tagad kļuvis skaidrs, ka tās saistāmas ar paleolīta beigām vai mezolīta sākumu – jaunākā driasa periodu un preboreālā laika pašu sākumu.¹⁴ Tās raksturo vēlā paleolīta ziemeļbriežu mednieku kultūru un saistāmas ar senākajiem Lat-

2. att. Vēlā paleolīta atradumi Daugavas ielejā: I – Baltijas ledus ezera krasta līnija, II – apmetnes ar krama inventāru, III – ziemeļbriežu ragu atradumi, IV – Vinkelmaņu grava, V – kaula un raga harpūnu atradumu vietas, VI – valsts tagadējā robeža; 1 – Salaspils Laukskola, 2 – Salaspils Lipši, 3 – Ikšķiles Elkšņi, 4 – Pārogres Čabas, 5 – Skrīveru Lielrutuļi, 6 – Bebruleja, 7 – Tomes Nariņi, 8 – Lejasdopeles, 9 – Spietiņu-Plāteru senvietu komplekss, 10 – Sēlpils, 11 – Jersikas pilskalns, 12 – Dvietes upes ieleja, 13, 15 – Lubāna ezera līdzenums, 14 – Daugavas terase pie Ogres, 16 – Vinkelmaņu grava pie Skrīveriem

vijas iedzīvotājiem, kas savos klejojumos, virzoties gar Daugavas krastiem un tālāk gar Aivieksti, varēja sasniegt Lubāna ezera plašumus.

Daugavas krastos esošo pieminekļu izrakumos starp citiem atradumiem nereti iegūti arī krama rīki. Tā kā gan pilskalni, gan apmetnes un senie kapulauki izmantoti dažādos periodos, tad arī krama atradumu bija diezgan daudz, un tie attiecās uz samērā ilgstošu senvēstures periodu. Jāatzīst, ka krama rīku, šķīlu un atšķīlu atradumiem īpaša uzmanība netika veltīta un to lietošanas hronoloģiskās robežas netika noteiktas.

20. gs. 60. gados sakarā ar Pļaviņu spēkstacijas būvi Daugavas krasti tika intensīvi apsekoti un pētīti. Izrakumi norisēja lielos, plašos objektos, kuros, cita starpā, atrada arī krama darinājumus. Tā 1960.–1963. gadā E. Šnores vadībā Aizkraukles rajonā tika pētīts Lejasdopeļu arheoloģiskais komplekss, kas ietvēra uzkalniņu kapulauku un divas tam blakus esošas dzīvesvietas. Daugavas terasē situētajā apmetnē pie Piģēnu mājām atrasti akmens priekšmeti un krama šķembas.¹⁵ Plašs krama rīku klāsts iegūts turpat netālu Daugavas kreisajā krastā iepretim Pļaviņām – Spietiņu-Plāteru senvietu kompleksā, Plāteru uzkalniņā un apmetnes slānī zem tā. Tur 1961.–1963. gadā kopu-

mā atzīmēti 63 krama priekšmetu atradumi.¹⁶ 1963.–1965. gadā E. Šnores un A. Zariņas vadībā Jēkabpils rajonā tika pētīts Sēlpils arheoloģiskais komplekss, kur visos izrakumu laukumos – pilskalna plakumā, priekšpilī un uzbērumā, blakus esošajā apmetnē un arī kapulaukā – tika atrasti krama izstrādājumi, skaitā 224. Kļuva skaidrs, ka vēlākie pieminekļi postījuši kādu agrāku apmetni. Vismaz daļu krama priekšmetu var saistīt ar vēlā paleolīta apdzīvotību.¹⁷ 1964. gadā, kad Ē. Mugurēviča vadībā tika pētīts Lokstenes pilskalns Daugavas labajā krastā pie Pļaviņām, nelieli pārbaudes izrakumi notika arī netālu esošajā Bebrulejā, kur arī atrada dažus izteiksmīgus, paleolītiskas formas kramus. 1968. gadā nelieli pētījumi norisinājās Daugavas kreisajā krastā – Tomes Nariņu 11.–12. gs. kapulaukā, arī sniedzot dažus raksturīgus vēlā paleolīta rīkus.¹⁸ 1973.–1975. gadā J. Daigas vadībā Rīgas rajona Salaspils ciema Lipšu māju apkaimē tika pētīts lībiešu kapulauks un apmetne. Apmetne bija izvietota tieši Daugavas krastā, un bez vēlāku periodu atradumiem tajā ieguva daudz – ap 250 – sīku un arī lielāku krama atšķīlu, nukleju, nažveida šķīlu.¹⁹ Daži no šiem atradumiem varētu saistīties ar vēlā paleolīta posmu.

1969.–1975. gadā A. Zariņa Rīgas rajona Salaspils Laukskolā Daugavas labajā krastā veica izrakumus lībiešu ciema un kapulauka teritorijā 6,2 ha platībā. Starp vēlāka perioda atradumiem – bronzas rotaslietām, dzelzs darbarīkiem un ieročiem, bezripas un ripas keramikas lauskām konstatēja arī savdabīgus krama darinājumus.²⁰ Krama rīki bija līdzīgi Lietuvas teritorijā atrastajiem, kur tos datēja ar 9. g.t. pr.Kr. otro pusi – 8. g.t. pr.Kr. sākumu.²¹ Lai tuvāk izpētītu krama rīku atrašanās apstākļus un raksturu, Salaspils Laukskolā 1973. un 1974. gadā strādāja akmens laikmeta pētnieku grupa autores vadībā.²² Tika atrastas sešas mītnu vietas un bagātīgs krama inventārs. Šo atradumu piederību vēlamajam paleolītam apstiprināja arī poļu speciālisti – H. Venckovska, S. Suļgostovska un R. Šilds.

Šie atradumi bija pamats, uz kura balstoties no pārējās senlietu masas tika izdalīti vēlamajam paleolītam – agrajam mezolītam piederīgie atradumi visos iepriekš minētajos pieminekļos. Vēlā paleolīta atradumi kā senākie Latvijas teritorijā, it īpaši Daugavas baseinā, ieņēma tiem atbilstošu vietu mūsu senvēsturē.

Atradumi Daugavas krastos iegūti visu 20. gs. nogali un arī pašlaik. Tā 80. gados, Daugavas līmenim spēkstaciju rajonos mainoties, dažādi seni priekšmeti tika izskatīti iepretim Ikšķiles Elkšņu skolai, kur tos savāca un muzejam nodeva vēsturnieks A. Smiltnieks.²³ 1984. gadā, A. Zariņai veicot nelielus pārbaudes izrakumus Ogresgala ciema padomes teritorijā Daugavas labajā krastā pie Čabu mājām, 11.–13. gs. ciema teritorijā tika atrasti arī agrāki krama izstrādājumi, iespējams, datējami ar agro mezolītu. Daži krama izstrādājumi salasīti Daugavas krastā pie Sprēstiņu muižas.²⁴ Arī nesen, 2004. gadā, arheologs R. Spirģis, apzinot Daugavas krastus pie Ogres, Sprēstiņos atrada tipisku vēlā paleolīta izstrādājumu – ķīļveida griezni. Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā, pārskatot vecākās kolekcijas, kuras iegūtas Daugavas krastos situēto pieminekļu izrakumos, arheologa J. Cigļa vērīgā acs bieži ieraudzījusi un atpazinusi senos krama rīkus (Lejasdopeles, Bebruleja u.c.).

Tas viss ļauj iezīmēt Daugavas ieleju kā izcilu vēlā paleolīta – agrā mezolīta pieminekļu koncentrācijas vietu, liecinot, ka senie ziemeļbriežu mednieki šo ieleju izmantoja savos sezonas pārceļojumos no dienvidiem uz ziemeļiem un atpakaļ (2. att.).

SENĀS KAULA UN RAGA HARPŪNAS

Senās harpūnas jau daudzkārt aprakstītas, un to piederība vēlā paleolīta laikam pierādīta. Līdzīgas harpūnas 9. g.t. pr.Kr. izplatītas visā Ziemeļeiropā, un dažas no tām datētas ar radioaktīvā oglekļa metodi.²⁵

Viena no ielejām, kas no dienvidiem veda uz Daugavas senleju, bija senā Dvīetes upes ieleja, kas pašreiz ir 20 km gara, vietām pat līdz 2 km plata un

5–10 m dziļa. Tā veidojusies kvartāra slāņos virs kādas vēl senākas ielejas. Dvīete tek cauri diviem glaciālas izcelsmes ezeriem un ietek Daugavā lejpus Daugavpils. Nav zināms, tieši kurā vietā iegūta nelielā Dvīetes harpūniņa, bet skaidrs, ka tā saistīta ar Dvīetes upes senleju un tās paleoezeriem (4. att.). Pilnīgi iespējams, ka šo ieleju kā vienu no iespējamiem ceļiem leduslaikmeta beigās varēja izmantot ieceļotāji, pa to sasniedzot Daugavas krastus:

Sešas līdzīgas harpūnas zināmas no Lubāna ezera baseina dienvidu un dienvidrietumu malas. Arī senā Lubāna ezera baseins tagadējā ieplakā izveidojies jau leduslaikmeta pašās beigās, kad pamazām izzuda lielie ūdens masīvi. Ģeologi izsekojuši jaunākā driasas laika ezera krastus, kas toreiz, skarbajos klimatiskajos apstākļos, aptvēruši visu ezera baseinu. Tagad tie izsekojami apmēram 92 m augstumā virs jūras līmeņa.²⁶ Leduslaikmeta beigās baseinu, kā jau minēts, ar Daugavas ieleju saistīja tagadējās Aiviekstes upes straume – un ezera krastī varēja būt laba pieturvietā ieceļotājiem ziemeļbriežu medniekiem, kas gar Daugavu devās uz ziemeļiem. Šīs divpusējās harpūnas ar viegli noapaļotiem stūriem veido Klarka 12 B tipa austrumu variantu, kurš sastopams Vācijā, Haveles upes baseinā, Polijā (Dzīvnovo, Lahmirovice) un Latvijā.²⁷ Arī pārējās četras Lubānā atrastās harpūnas ir līdzīgas, tikai to zobu veidojums slīps. Šādas harpūnas sastopamas līdz pat Dānijai Eiropas ziemeļrietumos. Viena vienpusēja Lubānā iegūtā harpūna ir ar lieliem, stipri liektiem zobiem un, iespējams, pagatavota no ziemeļbrieža kaula, pārstāvot arhaiskāko šo darinājumu formu.²⁸

Viens no raksturīgākajiem ziemeļbriežu medību paņēmieniem bija to noduršana ar šķēpu, briežu bariem seklākās vietās šķērsojot upi vai brienot krastā. Šķiet, ka šajos gadījumos lietotas arī kaula un raga harpūnas.

KRAMA IZEJMATERIĀLS

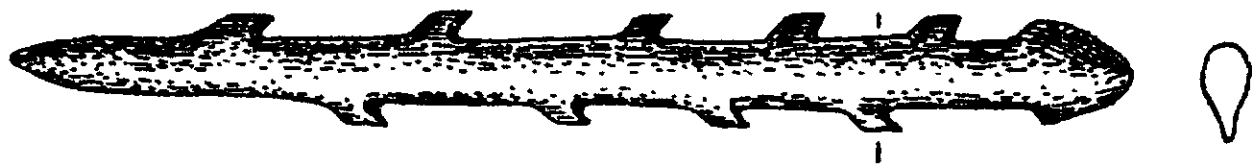
Senās harpūnas bija vienīgās senās apdzīvotības liecinieces, kas darinātas no raga un kaula. Otrs būtisks dabiskais resurss akmens laikmeta cilvēkiem bija krams, kas gan labi šķēlās, gan bija pietiekami izturīgs, vietumis arī viegli iegūstams.

Mūsdienu Latvijas teritorijā krams galvenokārt sastopams nelielu oļu veidā vai nu zemes virspusē, vai tuvu tai, un tos uz Latviju attransportējuši Skandināvijas ledāji. Tas parasti nav augstas kvalitātes krams. Pēc ģeologu ziņām, krama konkrēcijas Latvijā sastopamas arī devona slāņos. Tā, piemēram, vēl mūsdienās krama gabali tiek izskaloti Vinkelmanu gravā Daugavas labajā krastā (3. att.). Tie gan ir samērā trausli, slikti šķēļas un nav īpaši piemērota izejviela rīku pagatavošanai. Tomēr tas esot labākais krams, kāds mūsu zemes slāņos iegūstams (ģeologa V. Grāvīša informācija).

Visi Latvijas teritorijā atrastie vēlā paleolīta krama rīki ir darināti no augstvērtīga krama liela iz-

3. att. Vinkelmaņu grava no dienvidaustrumiem. I. Zagorskas foto

4. att. Raga harpūna no Dvietes ielejas

mēra sagatavēm, kas ir pelēcīgas, melnas vai brūnas. Īsto krama krāsu gan grūti noteikt, jo parasti vēlā paleolīta izstrādājumus klāj samērā bieza patina baltā, zilganā, zaļganā nokrāsā. Patinas slānis uz zemē guļošajiem rīkiem veidojies gan saules gaismas iespaidā, gan augsnes sastāva dēļ, gan arī īpašas ūdens cirkulācijas apstākļos. Tā kā šādi apstākļi atiecīgā teritorijā veidojas noteiktos klimatiskos periodos, tad krama rīku patinu izmanto arī kā datējošu pazīmi. Tomēr pilnīgi uz šo metodi paļauties nevar.²⁹

Ar augstvērtīga krama iegulām bagātas teritorijas ir uz dienvidiem no Latvijas – Lietuvas dienvidu apgabali, Baltkrievijas un Ukrainas rietumdaļa, Polijas teritorija. Tur senajos krīta slāņos veidojušās augstvērtīga krama iegulas dažādu toņu pelēcīgā un melnā krāsā.³⁰ Nozīmīgas ir arī t.s. šokolādes brūnā krama atradnes ierobežotā teritorijā – Svētā Krusta kalnu ziemeļaustrumu nogāzēs Centrālajā Polijā.³¹ Minētajos reģionos, šķiet, iegūts augstvērtīgais krama izejmateriāls, no kura gatavoti Latvijā ievestie senākie krama rīki.

KRAMA RĪKU ATRADUMU VIETAS DAUGAVAS IELEJĀ

Paleolītiskās formas krama rīku atradumu vietas, kā jau minēts, situētas Daugavas krastos. Tās visas izvietotas upes terasēs vai nu tieši pie krasta kraujas, vai arī nedaudz, līdz puskilometram, attālāk. Tā, piemēram, senās apmetnes Skrīveru Lielrutuļos, Sēlpilī, Čabās atrodas tieši pie krasta, bet Spietīņu–Plāteru senvietu no Daugavas krasta šķir 450 metri.³² Šīs terases ir no 7–8 līdz 10–12 metriem un vietumis pat augstāk virs Daugavas ūdens līmeņa. Acīmredzot jau leduslaikmeta beigās, kad straume vēl nebija iegrauzusies pamatiežos, kad ieleja nebija tik dziļa un upe vietām varbūt bija pat platāka, šie paaugstinājumi jau bija izveidojušies kā krasti, bet vietumis varbūt kā augstākas pussalas vai pat salas straumē. Novērots arī, ka vietās, kur apmetušies senie ziemeļbriežu mednieki, vēl mūsdienās vērojamas krāces un seklāka pāreja upei. Tā šādas krāces minētas pie Pļaviņām (Grūbes, Brodī), īsākas krāces atzīmētas pie Ogres un Salaspils.³³ Arī

pie Jersikas pilskalna, kur krasta pacēlums sasniedzis 16–18 m, Daugavā bijuši sēkļi un krāces.

Ja jau šie pamatiežu palikšņi nav izskaloti gadu tūkstošu laikā, tad acīmredzot arī leduslaikmeta beigās tos varbūt varēja izmantot par pārejas vietu ziemeļbrieži, forsējot upi. Tā ir visā Ziemeļeiropā novērota parādība, ka tieši šādās vietās bija apmetušies senie mednieki, lai uzbruktu medījumam gan ūdenī, gan dzīvniekiem tuvojoties krastam.³⁴

Kā redzams pēc kartes (2. att.), pagaidām Daugavas kreisajā krastā zināmas četras, bet labajā krastā – septiņas paleolītisko krama rīku atradumu vietas. Gandrīz visas atradumu vietas koncentrējas Daugavas krastos starp Pļaviņām un Salaspili. Liekas, ka tas tomēr jāskaidro ar arheoloģiski pētīto pieminekļu izvietojumu un krasti upes vidustecē, kur nav norisinājušies plašāki arheoloģiskie pētījumi, vēl joprojām glabā neatklātas vēlā paleolīta liecības.

KRAMA RĪKU SAVRUPATRADUMU RAKSTUROJUMS

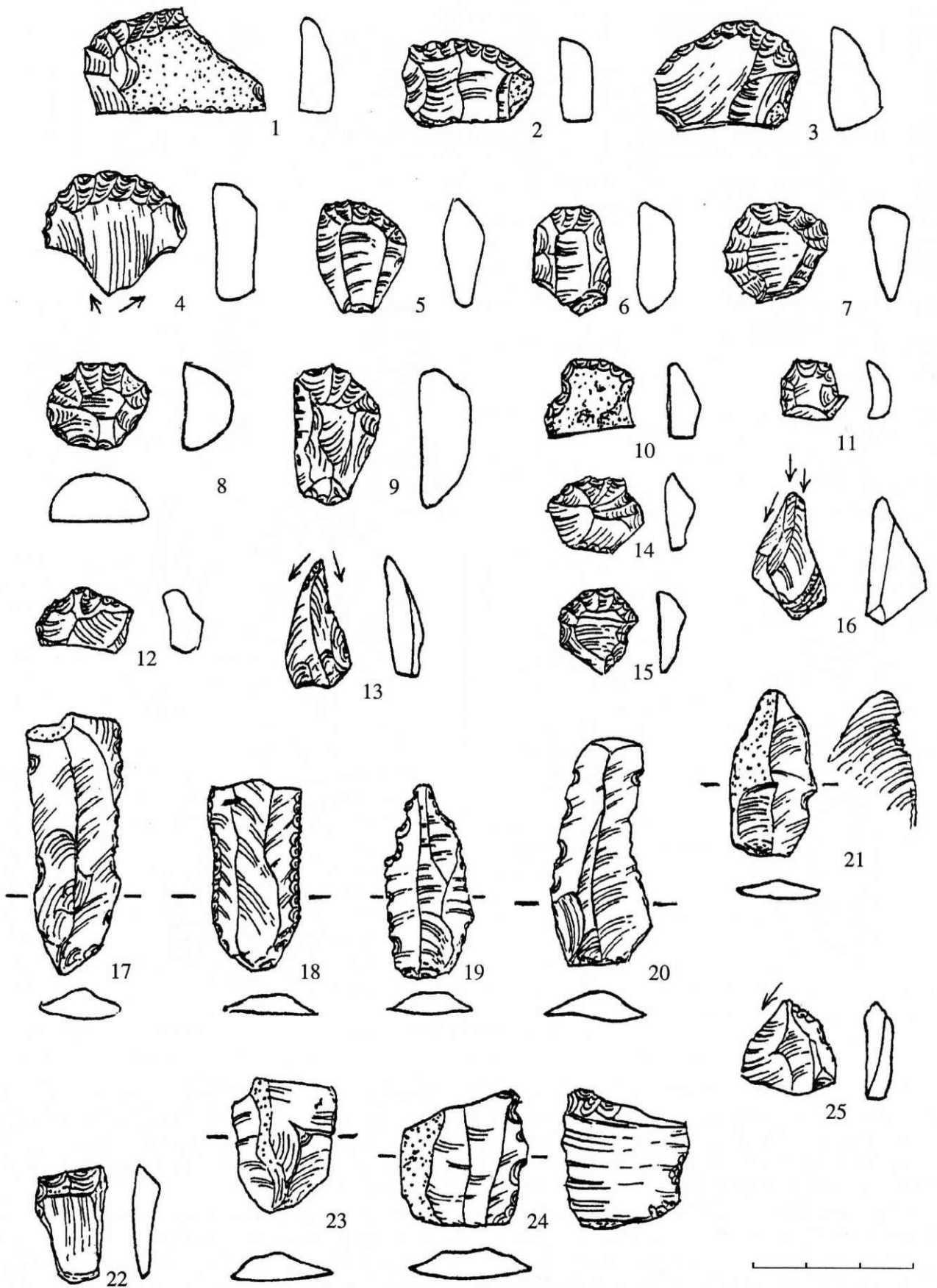
Kā jau minēts, vēlāko laiku, t.i., galvenokārt dzelzs laikmeta pieminekļos – apmetnēs, pilskalnās un kapulaukos iegūts samērā plašs krama inventārs. Šeit neapskatīsim visu krama materiālu, bet tikai tos atradumus, kas saistās ar senākajiem iedzīvotājiem – paleolīta ziemeļbriežu medniekiem. Vispirms kā visintensīvāk izmantoto aplūkosim Daugavas posmu no Pļaviņām līdz Salaspilij (2. att.).

Nedaudz pirms Pļaviņām, Daugavas labajā krastā, tieši pretim upes krāčainajai vietai, sauktai par Brodiem, atradās **Bebrulejas** viduslaiku apmetne un kapsēta (2. att.: 6). Apmetne bija apmēram 0,5 ha liela un tās apdzīvotība, kā to norāda iegūtā keramika, ilgstoša. Kopumā te atzīmējami 24 krama gabalu un atšķilū atradumi, no kuriem tikai daži, kādi trīs, varētu saistīties ar vēlo paleolītu. Smilšainajā slānī virs dolomīta, apmēram 40 cm dziļumā, iegūts masīvs, no nažveida šķilas pagatavots, 4,7 cm garš gala kasīklis, klāts ar balti zilganu patinu, – ļoti raksturīga vēlā paleolīta forma (10. att.: 20).

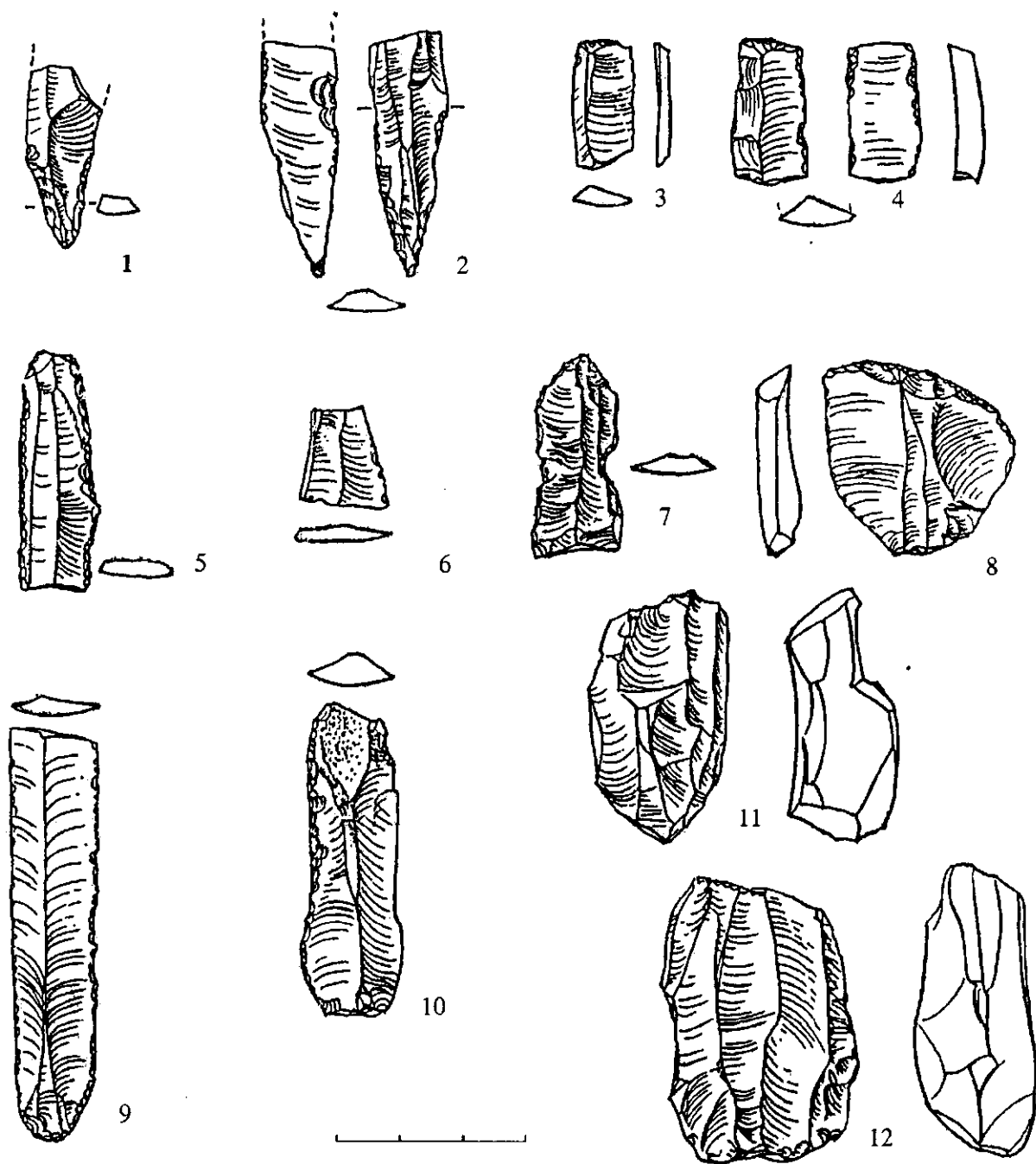
Spietiņu–Plāteru senvietu komplekss atrodas Daugavas kreisajā krastā iepretim Pļaviņām (2. att.: 9). Tur nedaudz paaugstinātā vietā, netālu no Plāteru upītes ietekas Daugavā, atradies 3.–6. gs. kapu uzkalniņš, bet zem tā – plašāka un senāka dzīvesvieta. Arī šajā vietā kultūrslānis ap 40 cm biezs, un krama atradumus ieguva gan apmetnē, gan uzkalniņa smiltīs. Īpaši interesants ir Plāteru uzkalniņa smiltīs atrastais, no melna, augstvērtīga krama nažveida šķilas pagatavotais Svidru tipa bultas gals, 3,9 cm garš, ar izteiktu kājiņu un raksturīgo apakšpusē retušu. Bultas galam smaile nolauzta (10. att.: 19). Jāatzīmē, ka pārējais inventārs, ko veido nažveida šķilas, atšķilas, krama gabaliņi utt., izgatavots no intensīvi melna labas kvalitātes krama un to neklāj patina. Arī pēc atradumu nelielākajām formām un ne tik izteiksmīgiem rīkiem varētu domāt, ka te galvenokārt runa ir par mezolīta laika apmetni.

Turpat netālu izvietojusies **senā Sēlpils**, situēta 20 m augstajā Daugavas kreisajā krastā, vietā, kur upe met loku, plūstot cauri šaurai, dziļai ielejai (2. att.: 10). Uz 10–15 m platās terases novietojies senvietu komplekss – senais pilskalns ar apmetni, kapulauku un vēl mūra pils paliekām. Izrakumu autores E. Šnore un A. Zariņa uzsver, ka krama izstrādājumi atrasti visur – gan pilskalna plakumā, gan priekšpilī, bet visvairāk tomēr apmetnes teritorijā pilskalna pakājē, nedaudz arī kapsētas teritorijā. Krami apmetnē atrasti dažādā dziļumā, tomēr pārsvarā kultūrslāņa dziļākajos horizontos. Acīmredzot vēlākā apdzīvotība stipri postījusi senu akmens laikmeta apmetni. No visiem atradumiem tipoloģiski varēja izdalīt ap 40 krama priekšmetu, kurus varētu datēt ar paleolītu. Tie ir divlaukumu nukleji (6. att.: 11, 12), nažveida šķilas un atšķilas (6. att.: 5–7, 9, 10), gala kasīkli (6. att.: 3, 4, 8), kā arī divi Svidru tipa bultu gali (6. att.: 1, 2). Iegūtie nukleji saglabājušies 4–4,5 cm garumā, ar diviem slīpiem nošķelšanas laukumiem, priekšpusē saglabātas no abiem galiem šķeltu nažveida šķilu pēdas, bet aizmugurējā daļā – tām perpendikulārs šķelums (6. att.: 11, 12). Nažveida šķilas ir 3–5 cm garas un 1–1,5 cm platas. Dažām malas klāj izteikts retušējums (6. att.: 5), citām malās ir ierobes (6. att.: 7), bet vēl citas ir bez ievērojamām apstrādes pēdām (6. att.: 6). Kasīkli veidoti no nažveida šķilām (6. att.: 3, 4), gan arī atšķilām (6. att.: 8). Atrasti arī pavisam nelieli (ap 1,6 cm diametrā) kasīklīši ar visu malu retušējumu. Bultu gali saglabājušies fragmentāri – vītollapas veida bultu galu lejasdaļas, kurām retušētas virsmas malas un arī kāta apakšpusi klāj neliela, lēzena retuša (6. att.: 1, 2). Iespējams, ka bultu gali salauzti medību gaitā. Visi atradumi ir no augstas kvalitātes krama, un tos klāj zilgani balta un pelēcīga patina.

Lejasdopeļu senvietu komplekss arī atrodas Daugavas kreisajā stāvajā krastā, nedaudz leļpus iepriekš aprakstītajām vietām (2. att.: 8). Tur pētīts gan uzkalniņu kapulauks, gan divas apmetnes. Daugavas terasē izvietotā apmetne pie **Piģēnu** mājām ir plaša, ap 4 ha liela. Arī tur kultūrslānis ap 50 cm biezs un atrodas virs dolomīta. Līdztekus atsegtajiem pavardiem, keramikas un akmens priekšmetiem atrasti arī stipri patinēti krama rīki, kurus varētu saistīt ar paleolīta beigu posmu. Kopumā šajā apmetnē atrasti 226 krama izstrādājumi, no kuriem lielāko daļu – ap 160 – varētu saistīt ar senāko apdzīvotību. Atradumu vidū izdalās vesela sērija krama gala kasīkļu, pagatavotu gan no atšķilām, gan nažveida šķilām, no 1,5 līdz 2,5 cm platām (5. att.: 1–6), kā arī neregulāri kasīkli (5. att.: 10–12, 14, 15). Ir arī vēlamajam paleolītam ļoti raksturīgie dubultie kasīkli, kādi zināmi Laukskolas mītņu vietās (5. att.: 7, 8). Griežņu ir krietni mazāk, tie veidoti no abpusēji šķeltām krama atšķilām (5. att.: 13, 16). Vēl jāmin kāds 3,6 cm garš, 1,6 cm plats krama smailis ar retušētām malām, kas varētu būt kalpojies par nazi, bet varbūt bijis šķēpa gals (5. att.: 19). Nažveida šķilas ir samērā masīvas, no 1,3 līdz 2,5 cm platas. To malas glabā nelielas lietošanas pēdas (5. att.: 17),

5. att. Ķrama rīki no Piļēnu apmetnes

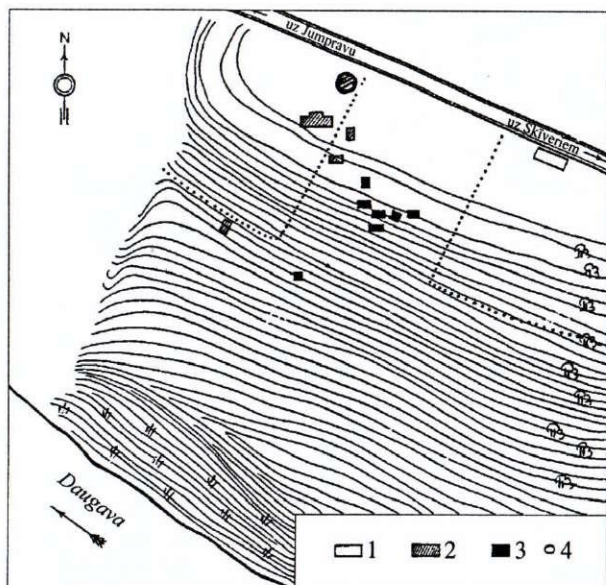

6. att. Krama rīki no Sēlpils

dažas stipri retušētas (5. att.: 18), citās savukārt saskatāmas dažādas ierobes (5. att.: 20, 21). Atrasti arī daži nažveida šķilu šķēlumi (5. att.: 22). Diemžēl starp atradumiem nav neviena vēlajam paleolītam tipiska nukleja. Jāpiebilst, ka tā gan ir Daugavas krasta apmetņu raksturīga iezīme, pat bagātajā Laukskolas atradumu klāstā nukleju skaits neliels. Acīmredzot augstvērtīga krama trūkuma apstākļos līdz atnestie nukleji tika izmantoti līdz pēdējai iespējai. Par Daugavas kreisajā krastā situēto Piģēnu apmetni jāaska, ka tā paleolītisko krama atradumu ziņā ieņem otro vietu aiz Salaspils Laukskolas. Atzīmējama arī šo krama atradumu koncentrācija atsevišķās apmetnes vietās,

piemēram, 7. izrakumu laukumā, kur varētu būt bijusi kāda no senās apmetnes mītņu vietām. Diemžēl izrakumu laikā Latvijā vēl maz bija zināms par šo senāko apdzīvotības posmu – un krama rīki un to atradumi īpaši pētīti netika.

Daugavas labajā stāvajā krastā starp Skrīveriem un Jumpravu pie **Lielrutuļu** mājām (2. att.: 5; 7. att.) pētītajā dzelzs laikmeta kapulaukā smiltīs starp apbedījumiem uzieti seni krama izstrādājumi, skaitā divpadsmit (10. att.: 5–12). Tie atrasti dzeltenīgi brūnajā smilšainajā zemes kārtā, kas apmēram līdz 40 cm biezumā klājusies virs dolomīta pamatradzes. Pats nozīmīgākais ir 4,9 cm garais vītollapas veida bultas gals

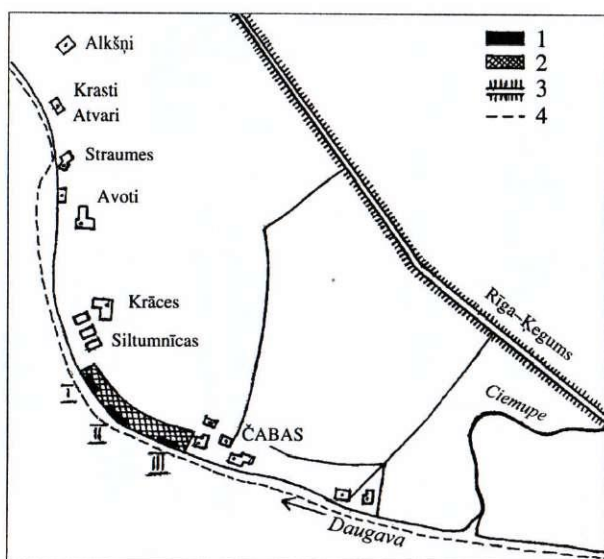
7. att. Izrakumu laukumi Skrīveru Lielrutuļu kapulaukā: 1, 2 – ēkas, 3 – izrakumu laukumi, 4 – kupica (LNVM AA, nr. 445)

ar nolauztu smaili, retušētu vienu malu un lēzenu kāta apstrādi no apakšpuses (10. att.: 5). Nažveida šķilas ir no 1,2 līdz 2 cm platas, no 2,5 līdz 5 cm garas, neregulāras, šķeltas no divlaukumu nuklejiem (10. att.: 7–12). Vēl atrasts gala kasīklis uz atšķilas (10. att.: 6). Arī šie atradumi, spriežot pēc apstrādes tehnikas un formas, pārstāv vēlā paleolīta Svidru kultūru.

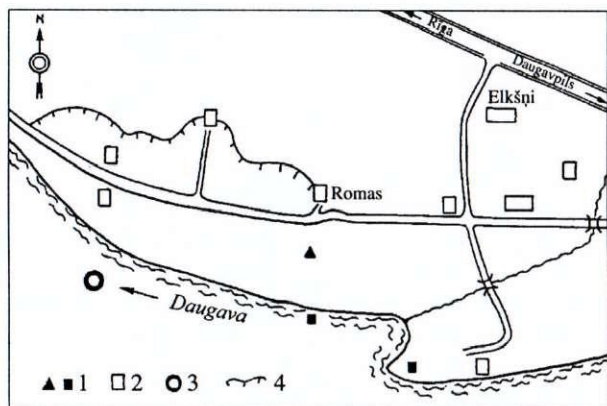
Daugavas labais krasts **Ogres apkaimē** arī bagāts ar krama rīku savrupatradumiem. Ciemupes teritorijā, Daugavas krastā pie **Čabu mājām** (2. att.: 4), upe skaloja mītņu slāni un dzelzs laikmeta apbedījumus. Senvieta kopumā aizņēma 600–800 m garu, 50–100 m platu joslu pašā upes krastā (8. att.). Intensīvajā, tumšajā mītņu slānī 40–50 cm, bet dažkārt arī dziļāk atrasti seši krama gabali, no kuriem četras šķilas un divi priekšmeti – gala kasīklis uz nažveida šķilas un neliels dubultais kasīklītis – ir raksturīgi vēlajam paleolītam (10. att.: 14, 15). Izrakumi bija nelieli, aizsardzības rakstura, bet ļoti iespējams, ka te atradusies kāda plašāka akmens laikmeta – vai nu paleolīta beigu, vai mezolīta sākuma posma – apmetne.

Rajons no Ciemupes līdz Ogres upes ietekai Daugavā bagāts ar dažādu akmens laikmeta periodu atradumiem. Nobrukumā pie Čabām atrasta ķemmesbedrīšu keramikas lauska, netālu arī neolīta bultu gali un citi krama rīki (10. att.: 18). Apmēram 1,5 km uz rietumiem pie Daugavas krastā situētās Sprēstiņu muižas tīrumā salasītas krama šķilas, bet pie Ogres upes ietekas Daugavā, tās kreisajā krastā, pētot vēlāku laiku pieminekli, salasītas krama nažveida šķilas un atšķilas, kuras gan būtu jāsaista ar vidējo akmens laikmetu.³⁵

Daugavas labais pirmatnējais krasts pie **Ikšķiles** stipri ciētis sakarā ar Rīgas hidroelektrostacijas būvi un ar to saistīto ūdens līmeņa maiņu. Pretim kādreizējai **Elkšņu skolai un Romu mājām** regulāri tiek izskalotas dažādu periodu senlietas, starp tām arī krama

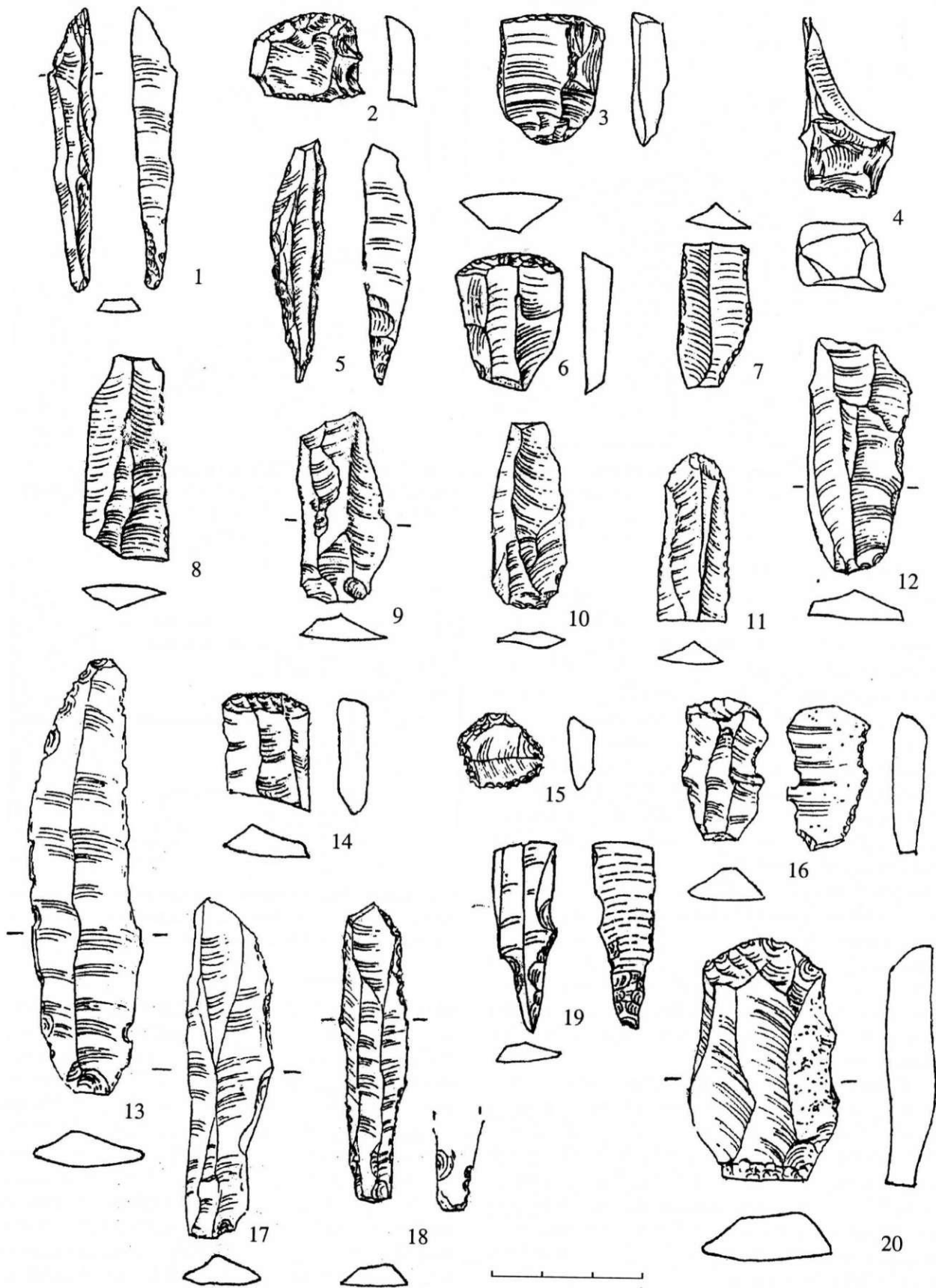

8. att. Čabu apmetnes situācijas plāns: 1 – A. Zariņas izrakumu laukumi, 2 – iespējamās apmetnes vieta, 3 – dzelzceļš, 4 – noskalotais Daugavas krasts (LU LVI arhīvs, A. Zariņas pārskats)

9. att. Ikšķiles Elkšņu apmetnes situācijas plāns: 1 – atradumu vietas, 2 – ēkas, 3 – atradumu vieta Daugavā, 4 – grantsbedres robežas (LNVM AA, E. Smiltnieka ziņojums un skice)

rīki (2. att.: 14; 9. att.). Ūdens līmenim pazeminoties, var saskatīt kādu garenu paaugstinājumu, iespējams, sensalu. Sešus no kopumā 17 atrastajiem kramiem varētu saistīt ar akmens laikmetu. Visi šie rīki pagatavoti no augstas kvalitātes krama un klāti ar baltu vai zilgani baltu patinu. Sevišķi izdalās kāda 5,7 cm gara, smalka nažveida šķila ar slīpi nošķeltu, retušētu galu un lēzenu apakšpuses retušu proksimālajā daļā. Šis rīks ļoti līdzīgs vēlajā paleolītā izplatītajām lancetēm ar nošķeltajiem galiem, tikai traušlāks un smalkāk izveidots (10. att.: 1). Vēl jāmin no apmēram 2 cm platām nažveida šķilām veidoti gala kasīkļi un kāda nukleja apakšdaļa (10. att.: 2–4), tāpat samērā neregulāras nažveida šķilas, no 3 līdz 5 cm garas, ap 2 cm platas. Starp Ikšķilē izskalotajiem priekšmetiem nav īsti datējošu rīku, tomēr to tipoloģiskā līdzība vēlā paleolīta izstrādājumiem un saglabātā patina ļauj tos uzskatīt par šim periodam piederīgiem. Kā rāda uz rīkiem

10. att. Krama rīku atradumi: 1-4 - Ikšķiles Elkšņi, 5-12 - Skrīveru Lielrutuļi, 13 - Lipši, 14, 15 - Čabas, 16, 17 - Tomes Nariņi, 18 - Ciemupe, 19 - Plāteru uzkalniņš, 20 - Bebruleja

saglabājušās smilšu daļiņas, arī tie gulējuši dzeltenīgu smilšu slānī.

Daugavas lejteces rajonā kā vienīgo kreisā krasta vēlā paleolīta kramu atradumu vietu jāmin **Tomes Narīņus** (2. att.: 7). Arī tur krami atrasti vēlāka laika pieminekļi. 11.–12. gs. kapulauks situēts t.s. Tomes salā, apmēram 0,5 km augšpus Līčupes ietekas Daugavā. Senvieta aizņem ap 240 m garu joslu upes kreisā krasta smilšainajā terasē, kur apmēram 20–40 cm dziļumā kā savrupatradumi salasīti patinēti baltas krāsas krami. Atradumu vidū – trīs nažveida šķilas (10. att.: 17) un atšķila, kā arī rūpīgi apdarināts gala kasīklis, veidots no nažveida šķilas (10. att.: 16).

Netālu – ap 23 km no Rīgas, Daugavas labajā krastā pie **Lipšu mājām** pētītajā lībiešu ciema vietā pašā Daugavas krastā, nelielā paugurā salasītas krama šķilas (2. att.: 2). Kā atzīmē izrakumu autore J. Daiga, šis paugurs, apmēram 100×100 m platībā, bijis visā apkaimē visaugstākā un sausākā vieta. Kopumā te salasīts ap 300 krama šķilu, no tām ar paleolītu varētu saistīties kādi 70 atradumi. Šie atradumi gan lielākoties ir sīkas atšķilas, arī dažas nažveida šķilas, brīžiem diezgan prāvas, 2–5 cm garas. Īpaši izceļas gara, masīva nažveida šķila no augstvērtīga krama, klāta ar zilganpelēku patinu. Tā saglabājusies vesela, var redzēt, ka atšķelta no vismaz 8,7 cm gara krama nukleja (10. att.: 13). Gar sānu malām šim nazim saskatāmas lietošanas pēdas un daļēja retuša. Pārējo krama inventāru veido pelēcīga, dzeltenīga un melna krama izstrādājumi, starp tiem daudz nelielu, cilindrvēidīgu nukleju, nažveida šķilu, atšķilu. Šos atradumus, šķiet, būtu jāattiecinā uz vidējo akmens laikmetu. Lipšu krama kolekcijas mīnuss ir tas, ka nav iegūti raksturīgi, datējoši rīki. Tomēr varam teikt, ka šī vieta Daugavas krastā, apmēram 1,5 km attālumā no Salaspils Laukskolas, izmantota kā paleolīta beigās, tā arī vidējā akmens laikmetā.

SALASPILS LAUKSKOLAS PALEOLĪTA DZĪVESVIETA

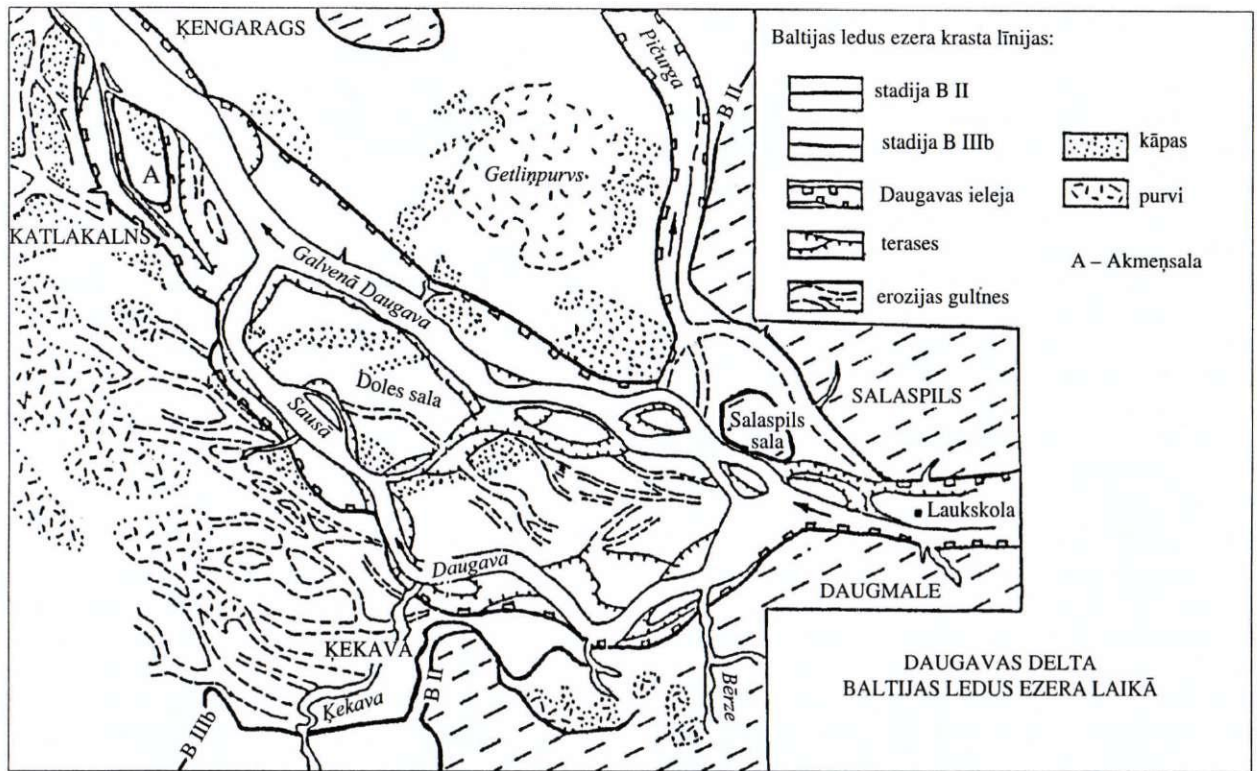
Šīs apmetnes nozīme vēlā paleolīta apdzīvotībā Austrumbaltijā jau atzīmēta gan apkopojošos darbos, gan atsevišķos rakstos, analizējot gan krama inventāru kopumā, gan atsevišķu rīku grupas.³⁶ Šoreiz varbūt vairāk raksturosīm tās izvietojumu dabā un plānojumu, jo Salaspils Laukskolas apmetne līdz šim ir vienīgā dzīvesvieta, kurā izdevies izsekot krama koncentrācijas vietām ar vēlajam paleolītam raksturīgo krama inventāru.

Bagātākā vēlā paleolīta krama rīku kolekcija Daugavas ielejā ir iegūta Salaspils Laukskolā (2. att.: 1). Šajā apmetnē izdevies konstatēt sešas krama koncentrācijas vietas jeb “kšemenīcas” (poļu terminoloģijā), kurās iegūts tīrs vēlā paleolīta rīku komplekss. Tas ir ļoti svarīgi, lai tipoloģiski un hronoloģiski jauktu atradumu kompleksu vidū izdalītu tieši ar vēlo paleolītu saistītus rīkus. Visā apmetnes teritorijā iegūti arī krama rīku savrupatradumi, starp kuriem gan sastopami dažādu periodu rīki.³⁷

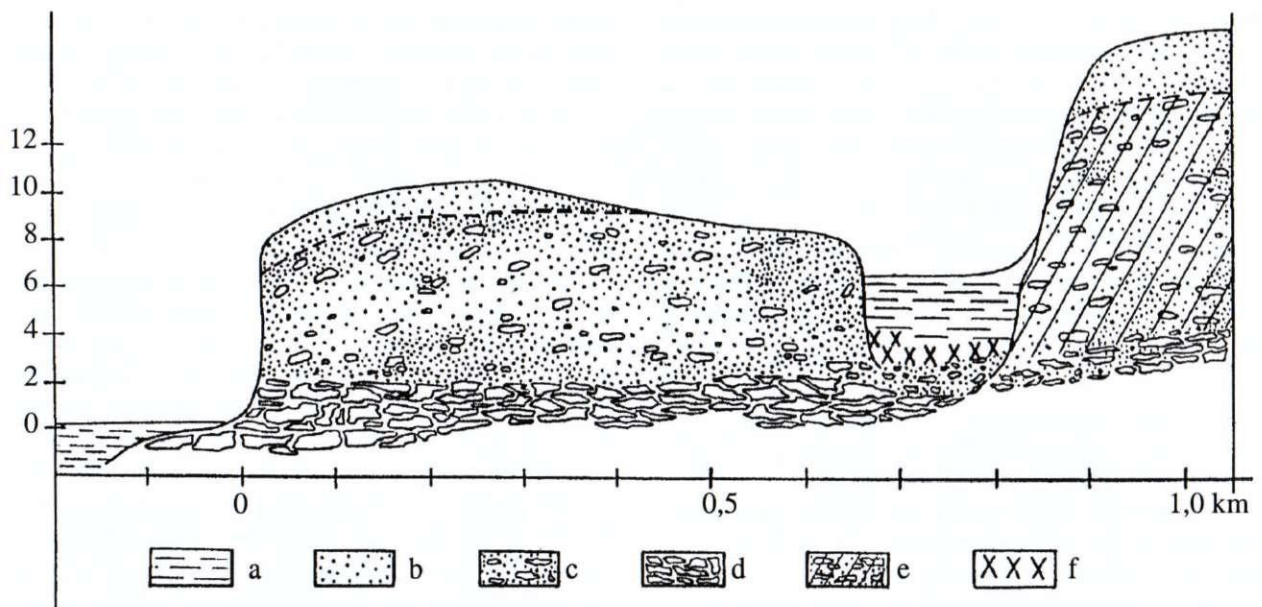
Salaspils Laukskolas apmetne atradās Daugavas labajā, 10–11 m augstajā krastā, apmēram 20 km no Rīgas. Šis apvidus tagad ir zem ūdens, bet kādreiz šajā rajonā Daugavas ieleja ar stāvajiem krastiem pamazām pārgāja smilšainajā Rīgas līdzenumā, bijušajā Baltijas ledus ezera baseinā. Par upes grīvas rajonu liecināja arī straumes sazarojums, veidojot salas un sēkļus, tāpat ezera un upju nogulu klātbūtne (11. att.). Apmetne veidojusies uz Daugavas senākās terases, ko sedza smilšaini grantains alūvija slānis 1–2 m biezumā un kurā varēja vērot plānus māla slānīšus (12. att.). Šīs terases veidošanos pētnieki saista ar trešo Baltijas ledus ezera attīstības fāzi (Bgl III), ko raksturo ezera līmeņa zināma stabilizācija jaunākā driesa otrajā pusē.³⁸ Tātad šo Daugavas terasi senie iedzīvotāji varēja sākt apdzīvot jaunākā driesa beigās, t.i., 9. g.t. pr.Kr. otrajā pusē.

Krama atradumi iegūti apmēram 700 m garā un līdz 70 m platā joslā, kuras austrumu malā atsegtas minētās krama koncentrācijas, bet krama savrupatradumi atzīmēti visā teritorijā. Liekas, ka teritorijas rietumu malā bijis otrs koncentrācijas vietu rajons, taču to postījusi vēlākā apdzīvotība un arī lībiešu kapulauks. Atsevišķi krama rīki konstatēti jau zemes virspusē, 1–20 cm dziļumā. Tomēr galvenā atradumu masa izvietojusies gaišajā smilšu slānī 20–40 cm dziļumā. Atsevišķās vietās atradumi vēl bija konstatējami līdz 60 cm dziļumā. Tomēr, lai būtu precīzi, mums šiem dziļumiem jāpieskaita vēl kādi 40 cm, jo pirms izrakumu darbu uzsākšanas visā senvietas teritorijā ar tehnikas palīdzību tika nogrūsta velēnas kārtā.

Teritorijas austrumu daļā izvietotās krama koncentrācijas vietas bija 8–10 m attālumā cita no citas, tātad diezgan kompakta grupā. Visumā atradumi koncentrējās ieapaļos vai nedaudz iegarenos laukumīņos, kas bija dažāda izmēra. Virskārtā atradumi iegūti plašākā, dažkārt pat 10×10 m lielā platībā. Dziļāk (20–60 cm) tie koncentrējās mazākos laukumīņos. Tā 1. krama koncentrācijas vieta aizņēma 5×5 m lielu laukumu, kuram dienvidu pusē, t.i., upes pusē, pieslēdzās 2×3 m liels laukumīņš, kurā atradumi bija konstatējami vēl dziļāk, turklāt daudzi no tiem bija deguši (13. att.). 2. krama koncentrācijas vieta bija vismazākā – ovāli stiepts, 4 m garš un 2 m plats laukumīņš, kas 40–60 cm dziļumā vēl sašaurinājās. Arī tajā bija diezgan daudz degušu kramu. 3. krama koncentrācijas vietā atradumu nebija tik daudz un tie bija izklīdēti 5×6 m lielā laukumā. Starp kramiem bija samērā maz degušu eksemplāru, un to izvietojums nebija koncentrēts noteiktā vietā. Koncentrācijas vietas ziemeļu malā atradās liels, plakans laukakmens, tomēr tā saistība ar paleolīta laika apdzīvotību nav droša. 4. krama koncentrācijas vietā atradumi bija izvietojusies 7 m garā, 3 m platā joslā, kas gan, šķiet, postīta, jo tās austrumu malā konstatēts kāds lībiešu pavards (337. objekts). Sākotnējie 4. koncentrācijas vietas izmēri, šķiet, bijuši 7×6 metri. Arī šeit degušie krami nebija koncentrēti kādā noteiktā vietā. 5. krama koncentrācijas vieta ir viena no bagātākajām, tajā rīki konstatēti 6×7 m lielā

11. att. Daugavas delta Baltijas ledus ezera laikā (Eberhards et al. 2002)

12. att. Daugavas labā krasta terases ģeoloģiskais šķērsgriezums pie Salaspils: a – ūdens līmenis, b – smiltis, c – smiltis un grants, d – dolomīti, e – morēna, f – akmeņi

aplī, degušo kramu vairāk bija apļa dienvidaustrumu malā, arī upes pusē. Atradumiem visbagātākā bija 6. krama koncentrācijas vieta, kas atradās visa grupējuma rietumu malā. Arī tās izmēri 7×6 m, bet nosacītā apļa dienvidaustrumu stūrī vērojams vēl kāds nelielāks krama grupējums, apmēram 3×2 m platībā. Šajā pēdējā koncentrācijas vietā vairāk degušo kramu, daudz arī krama atšķilu.

Šīs krama koncentrācijas vietas jeb ligzdas ačimrdzot jāsaista ar seno ziemeļbriežu mednieku mītņu

vietām. Vienīgais, pēc kā mēs šīs mītņu vietas varam raksturot, ir krama atradumu daudzums un to planigrāfiskais izvietojums. Tā redzam, ka vidēji mītnes bijušas 5×6 m lielas, ieapaļas. Pavardu vietas iezīmē atradumu lielāks blīvums, deguši krami un to atradumi dziļāk nekā pārējā teritorijā. Pavardi parasti ierīkoti ārpus mitekļa, kā pirmajā, piektajā un sestajā krama koncentrācijas vietā. Interesanti atzīmēt, ka visi tie bijuši izvietoti mītnes vietu dienvidu – upes pusē. Pēc Rietumu materiālu līdzības spriežot, pavardi parasti

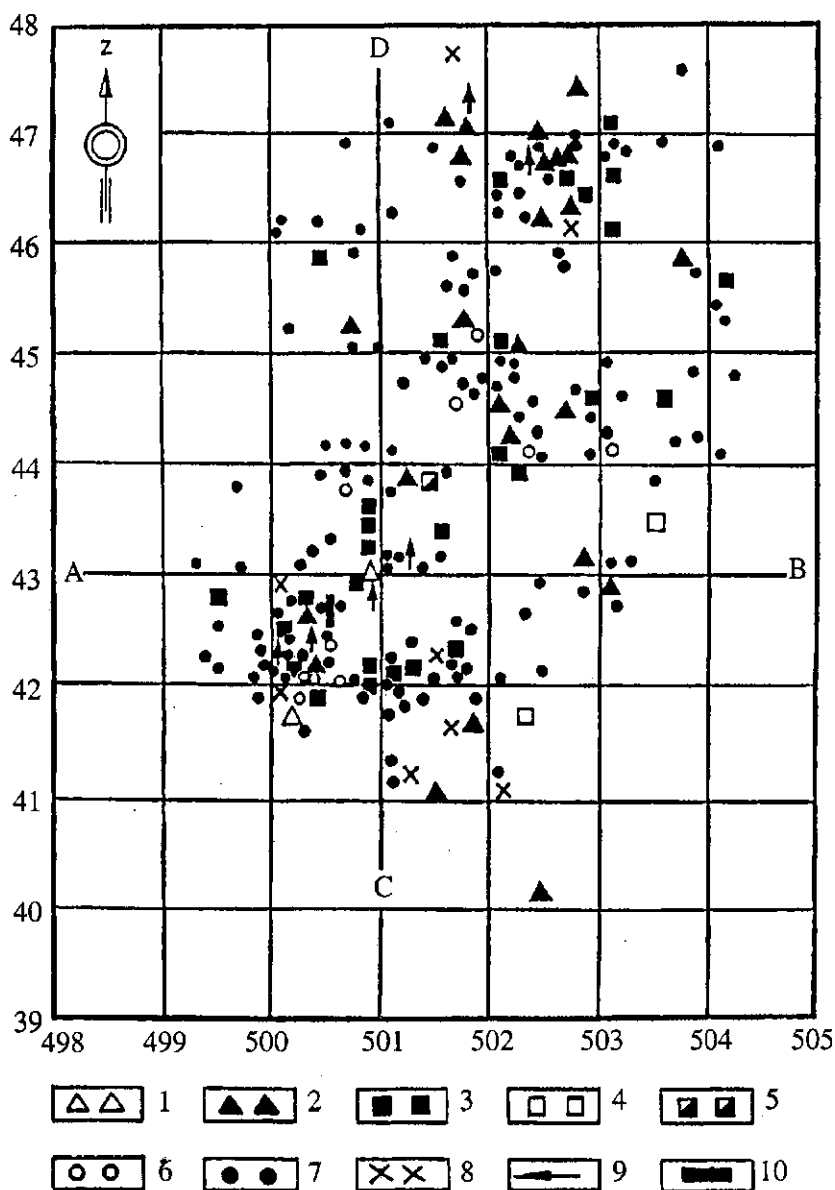
novietots mitekļa izejas priekšā.³⁹ Otro – mazāko krama ligzdu, šķiet, varētu uzskatīt tikai par pavarda vietu. Tā situēta tieši starp pirmo un trešo krama koncentrācijas vietu, apmēram 2 m attālumā kā no vienas, tā otras. Iespējams, ka trešajā krama koncentrācijas vietā pavards atradies mājokļa iekšpusē, pie lielā, plakanā akmens, kura priekšā konstatēti daži deguši krami. Tā redzams, ka jau šīs sešas krama koncentrācijas vietas mums parāda samērā lielu daudzveidību, ļaujot spriest par apmetnes raksturu.

Kopumā Laukskola apmetnē iegūts 1871 krama atradums: 459 rīki, 508 nažveida šķilas, 904 atšķilas, kā arī lielāks daudzums mazāku šķiliņu, atšķilas no griežņiem. Starp atradumiem ir ļoti maz nukleju, tie galvenokārt divlaukumu, ar diviem slīpiem atšķelšanas laukumiņiem. No tiem atšķeltas 6–10 cm garas nažveida šķilas, no kurām gatavoti rīki. To izejmateriāls ir augstas kvalitātes melns un pelēcīgs krams, no kura pagatavotie rīki klāti ar baltu, zilganbaltu, zaļganbaltu patinu. Šāds krams Latvijā nav atrodams, acīmredzot senie iedzīvotāji to atnesuši sev līdzi. Domājams, ka

viņi sev līdzi nesa jau gatavus rīkus, kā arī nažveida šķilas, no kurām uz vietas gatavoja nepieciešamo inventāru. Uz vietas tāpat notikusi rīku uzlabošana, kā to, piemēram, liecina griežņu atšķilu koncentrācija otrajā krama ligzdā.

Visus krama atradumus raksturo tipoloģiska vienveidība, trīs galvenās rīku formas: bultu gali, kasīkļi un griežņi. Vēl atrastas nažveida šķilas ar slīpi šķeltu galu, naži ar ierobēm, stipru retušu, arī urbji un nedaudz mikrogriežņu. Visdaudzskaitlīgākie ir kasīkļi (40% rīku), tiem seko dažādas formas griežņi (34%), mazāk ir bultu galu (10%). Bultu skaits vienā koncentrācijas vietā svārstās no 3 līdz 11 (piemēram, 5. krama koncentrācijas vietā). Bultu gali vidēji 3–5,5 cm gari. Galvenokārt pārstāvēti kātveida bultu gali, bet ir arī daži vītollapas formas bultu gali. Abas šīs formas raksturīgas Svidru kultūras apmetnēm. Daži nelieli bultu gali bez kāta apakšpuses retušas savukārt atspoguļo Ārensburgas kultūras iespaidus Austrumbaltijā.⁴⁰

Neatbildēts pašreiz paliek daudz diskutējais jautājums, vai šādas mītņu vietas liecina par vienreizēju

13. att. Salaspils Laukskola, 1. krama koncentrācijas vieta: 1, 2 – griežņi, 3, 4 – kasīkļi, 5 – naži, 6, 7 – nažveida šķilas un atšķilas, 8 – citi rīki, 9 – bultu gali, 10 – nukleji. Tukšie simboli – degušie krami

apmetni vai arī tās izmantotas atkārtoti nākamo pārgājienu laikā. Bultu galu klātbūtne katrā no tām liecina, ka tās bijušas medību apmetnes. Ļoti intensīvais paleolītisko krama atradumu izvietojums it īpaši Daugavas lejtecē no Ciempupes līdz Salaspilij liecina, ka pārgājieni gar Daugavas krastiem leduslaikmeta beigū un pēcdeduslaikmeta sākuma posmā notikuši regulāri un mednieki apmetušies ja ne gluži tajās pašās vietās, tad tuvu līdzās gan.

Salaspils Laukskolas apmetne pēc atradumu materiāla vienveidības un līdzības Polijas, Lietuvas, Baltkrievijas un Rietumukrainas materiāliem ļauj šīs vietas apdzīvotību saistīt ar jaunākā driasa laiku un preboreālā laika sākuma posmu, t.i., 9. g. t. pr. Kr. otro pusi un 8. g. t. pr. Kr. pirmo pusi. Polijas teritorijā šis periods datēts ar laiku pirms 10 500–9700 gadiem (dati nekalibrēti).⁴¹ Ņemot vērā ziemeļbriežu agrāku klātbūtni reģionā, iespējams, ka apmetnes ar krama inventāru datējamas pat ar agrāku laiku – visu 9. g. t. pr. Kr. Koncentrētais un nesajauktais Salaspils Laukskolas krama ligzdu materiāls ļauj izdalīt un datēt arī paleolītisko industriju citās vietās Daugavas krastos.

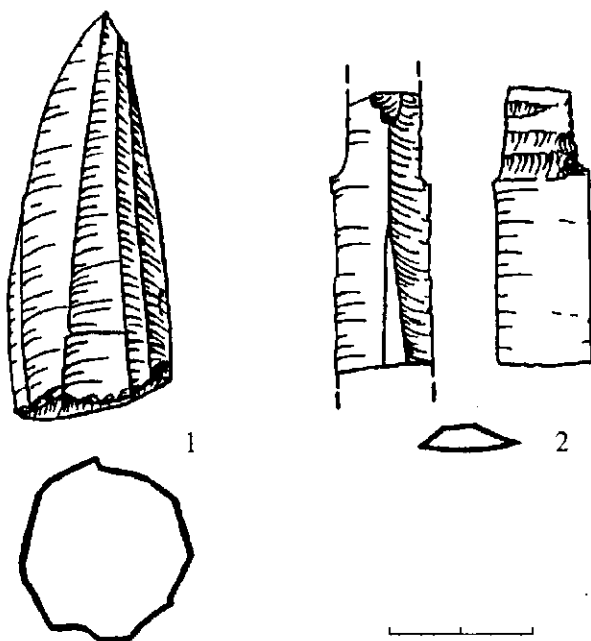
SECINĀJUMI

Daugavas krastos un ar tiem saistītajos upju un ezeru baseinos iegūtas liecības par ziemeļbriežu mednieku cilšu ieceļošanu Latvijas teritorijā leduslaikmeta beigās – pēcdeduslaikmeta sākumā. Latviju senās ciltis varēja sasniegt no dienvidiem, dienvidrietumiem vai dienvidaustrumiem. Atradumi pierāda, ka galvenais ieceļotāju ceļš uz ziemeļiem vedis pa Daugavas ieleju, kuru ienācēji varēja sasniegt no Lietuvas teritorijas ziemeļaustrumiem. Seno apmetņu izvietojums lielo,

ziemeļu–dienvidu virzienā orientēto upju ielejās ir visā Ziemeļeiropā raksturīga vēlā paleolīta apdzīvotības pazīme.⁴² Seno ieceļotāju pēdas saglabājušās Daugavas abos krastos, sākot jau ar Dvietes upes ieleju tās kreisajā krastā un Lubāna ezera baseinu labajā krastā. Kreisajā krastā jāmin kātveida bultas gala atradums Plāteru uzkalniņā un plašākas apmetņu vietas pie Sēlpils pilskalna un Lejasdopelēm – Piģēniem (2. att.). Daugavas labajā krastā senās apdzīvotības pēdas saskatāmas gan Jersikā, gan Bebrulejā pie Pļaviņām, gan Skrīveru Lielrutuļos, gan pie Ciempupes, Ikšķiles un Lipšiem. Visplašāk pētīta Salaspils Laukskolas apmetne ar mītņu vietām un bagātu krama inventāru, kas atradusies netālu no Daugavas toreizējās ietekas Baltijas ledus ezerā. Iespējams, ka izvēli apmetties Lielrutuļu apmetnē noteicis arī Vinkeļmaņu gravas tuvums ar vietējā krama iegulām, kuras gan nav plaši izmantotas. Beidzot jāmin arī liecības par pašu medījumu, jo Daugavas terasē pie Ogres, datētā ar jaunākā driasa laiku, atrasts ziemeļbrieža galvaskauss, bet Lubāna ezera sēkļos paceltie ziemeļbrieža ragi datēti ar laiku pirms 9980±70 gadiem (Hela-608) (2. att.). Apmetņu vietas acīmredzot iezīmē ziemeļbriežu mednieku tradicionālos pārvietošanās maršrutus un punktus, kur tie apmetās, lai sagaidītu braslu vietās upi šķērsojošos briežus.

Izvērtējot minēto apmetņu vietu materiālus, jāsecina, ka dažas no tām izmantotas arī vidējā akmens laikmetā. Tā Spietiņu–Plāteru senvietu kompleksa krama inventārā dominē no intensīvi melnā krama gatavoti nelielāku izmēru rīki bez patinējuma, bet mazi cilindrveida nukleji, krama ieliktni un atšķilas no dažādas krāsas krama lielākā daudzumā atrastas Lipšos. Visspilgtākā liecība par agrā mezolīta atradumiem iegūta Jersikas senvietu kompleksā, kur līdztekus pašā pilskalnā un arī kapulaukā atrastajām patinētajām krama atšķiliņām iegūtas vairākas no melnā krama pagatavotas simetriskas, garas nažveida šķilas, piramīdveida nuklejs un bultas gala fragments. Bultas gala lapas daļu klāj vienlaidus retuša (14. att.). Šādi bultu gali agrajā mezolītā zināmi no Zvejnieku II apmetnes apakšējā slāņā Latvijā, tādi konstatēti arī Lietuvas teritorijā, Polijas ziemeļaustrumos, Baltkrievijā, Volgas augštecē, Krievijas ziemeļrietumu apgabalos.⁴³ Pēc atradumiem agrā mezolīta Pulli apmetnē Igaunijā pie Pērnavas upes tie ieguvuši Pulli tipa bultu galu nosaukumu. Šo bultu galu atradumi jau iezīmē jaunās, mezolītiskās Kundas kultūras veidošanās aizsākumus uz austrumiem no Baltijas jūras un citas kultūras ietekmes no saites.⁴⁴

Acīmredzot jāpārskata uzskats, ka vidējā akmens laikmetā Daugavas krasti netika apdzīvoti. Tos izmantoja kaut vai tāpēc, lai sasniegtu Latvijas lielo ezeru baseinus, kas mezolītā veidojās par galvenajiem apdzīvotības centriem. Atsevišķās, senajiem medniekiem īpaši izdevīgās vietās upes krastu apdzīvotība vidējā akmens laikmetā turpinājās. Mezolīta atradumi Daugavas krastos un to raksturojums gan ir cita, speciāla pētījuma tēma.

14. att. Krama rīku atradumi no Jersikas: 1 – nuklejs, 2 – bultas gala fragments

- ¹ *Sleinis I., Ašmanis K., Delle N., Siliņš J., Lamsters V.* Daugava // Jaunais Zinātnieks. – 1933. – Nr. 16. – 107. lpp.; *Majore M.* Daugavas ielejas attīstība. – Rīga, 1962. – 77. lpp.; *Эберхардс Г. Я.* Строение и развитие долин бассейна реки Даугава. – Рига, 1972. – С. 130; *Eberhards G.* Kā veidojās Daugava un tās sensalas // Daugavas raksti: No Aizkraukles līdz Rīgai. – Rīga, 1991. – 18.–23. lpp.; *Eberhards G.* Senākā ieleja Latvijā // Daugavas raksti: No Koškoviciem līdz Daugavpilij. – Rīga, 1996. – 35.–41. lpp.
- ² *Kalniņa L., Juškevičs V., Stiebriņš O.* Palynostratigraphy and Composition of Late Glacial and Holocene Sediments from the Gulf of Riga, Eastern Baltic Sea // Anders T. (ed.). Proceedings of the Conference: The Baltic – Past, Present and Future. Stockholm, March 14–16, 1994. Quaternia, Ser. A, Nr. 7. – Stockholm, 1999. – P. 55–62.
- ³ *Zagorska I., Lukševica L., Lukševičs E., Jungners H.* Senie ziemeļbrīči (*Rangifer tarandus*) un to mednieki Latvijā // AE. – Rīga, 2005. – 22. laid. – 99.–112. lpp. CVVM A 11894.
- ⁵ *Паавер К.* Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене. – Тарту, 1965. – С. 494, табл. XII.
- ⁶ Latvijas arhaioloģija. – Rīga, 1926. – 13. lpp.
- ⁷ *Gross H.* Die Rentnierzäger Kulturen Ostpreussens // Prähistorische Zeitschrift. – Berlin, 1940. – Nr. 30/31. – S. 39–67; *Gross H.* Der Ostpreussische Lebensraum in der ausklingenden Eiszeit // Der Forschungkreis der Albertus-Universität. – Königsberg, 1943. – S. 28–63; *Римантене П.* Палеолит и мезолит Литвы. – Вильнюс, 1971. – С. 5–10.
- ⁸ E. Šturma 1929. gada ziņojums, LNVMA AA, nr. 445.
- ⁹ *Urtāns V., Briede I., Urtāns J.* Aizkraukles ekspedīcijas darbs 1974. gadā // ASM 1974. – Rīga, 1975. – 92. lpp.
- ¹⁰ *Balodis F.* Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi. – Rīga, 1940; Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 16. tab.: 23.
- ¹¹ *Zagorska I.* Das Frühmesolithikum in Lettland // Mesolithikum in Europa / Ed. B. Gramsch. – Berlin, 1981. – Bd. 14/15. – S. 73–82, Abb. 4: 17; *Ostrauskas T.* Mesolithic Kunda Culture. A Glimpse from Lithuania // Muiņasaja teadus, 8. De temporibus antiquissimis ad honorem Lembit Jaanits. – Tallinn, 2000. – P. 172–175, fig. 2.
- ¹² *Vilcāne A.* Senā Jersika. – Rīga, 2004. – 14. lpp.
- ¹³ *Šturms E.* Mezolīta atradumi Latvijā // Senatne un Māksla. – 1939. – Nr. 1. – 31.–44. lpp.
- ¹⁴ *Zagorska I.* Salaspils Laukskolas akmens laikmeta apmetne // AE. – Rīga, 1994. – 16. laid. – 14. lpp.
- ¹⁵ *Šnore E.* Izrakumi Lejasdopeļu arheoloģiskā kompleksā // RT 1961. – Rīga, 1962. – 3., 4. lpp.; *Šnore E.* Sēļu 1. ekspedīcijas darbs 1962. g. vasarā // RT 1962. – Rīga, 1963. – 14., 15. lpp.
- ¹⁶ *Daiga J., Atgāzis M.* Arheoloģiskie izrakumi Sēlpils Spietņos un Plāteros 1961. gadā // RT 1961. – Rīga, 1962. – 5.–7. lpp.
- ¹⁷ *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. – Rīga, 1980. – 175., 176. lpp.
- ¹⁸ *Mugurēvičs Ē.* Lokstenes ekspedīcijas 1964. gada arheoloģiskie izrakumi // RT 1964. – Rīga, 1965. – 13. lpp.; *Atgāzis M.* 1968. g. izrakumi Narīnos, Strautniekos un Vecdolē // RT 1968. – Rīga, 1969. – 22.–26. lpp.
- ¹⁹ *Daiga J.* Izrakumi Salaspils Lipšu kompleksā un Doles Raušu ciemā // ASM 1974. – Rīga, 1975. – 29.–31. lpp.; *Daiga J.* Izrakumi Lipšu ciemā un kapulaukā // ASM 1975. – Rīga, 1976. – 39.–46. lpp.
- ²⁰ *Zariņa A.* Izrakumi Salaspils Laukskolā 1972. gādā // ASM 1972. – Rīga, 1973. – 76.–80. lpp., 9. att.
- ²¹ *Римантене П.* Палеолит .. – С. 72–90.
- ²² *Zagorska I.* Vēlā paleolīta dzīvesvieta Salaspils Laukskolā // ASM 1973. – Rīga, 1974. – 81.–84. lpp.; *Zagorska I.* Akmens laikmeta atradumi Salaspils Laukskolā // ASM 1974. – Rīga, 1975. – 99.–101. lpp.
- ²³ A. Smiltņieka ziņojums 1984. gadā, LNVMA AA.
- ²⁴ *Zariņa A.* Aizsardzības izrakumi pie Ciempupes // ASM 1984 un 1985. – Rīga, 1986. – 148.–150. lpp.
- ²⁵ *Fisher A., Tauber H.* New C-14 Datings of Late Palaeolithic Cultures from Northwestern Europe // Journal of Danish Archaeology. – 1986. – Vol. 5. – P. 7–13.
- ²⁶ *Эберхардс Г.* Колебания уровня озера Лубанс и заселение его берегов человеком // Изотопные и геохимические методы в биологии, геологии и археологии. – Тарту, 1981. – С. 182–186; *Эберхардс Г.* Новые данные по геоморфологии поселений каменного века Лубанской низины (мезолит, ранний и средний неолит) // LZAV. – 1989. – Nr. 2. – 74.–85. lpp.
- ²⁷ *Zagorska I.* Salaspils Laukskolas .. – 14.–17. lpp.
- ²⁸ *Vankina L.* The Collection of Stone Age Bone and Antler Artefacts from Lake Lubāna: Catalogue. – Rīga, 1999. – P. 27.
- ²⁹ *Rottländer R.* Some Aspects of the Patination of the Flint // 2-nd International Symposium on Flint, Maastricht, Saringia. No. 3. – 1975. – P. 54–56.
- ³⁰ *Ковнурко Г. М.* О распространении кремня на территории европейской части СССР // Новые методы в археологических исследованиях. – Москва; Ленинград, 1963. – С. 234–241.
- ³¹ *Schild R.* Flint Mining and Trade in Polish Prehistory as Seen from the Perspective of the Chocolate Flint of Central Poland. A Second Approach // Acta Archaeologica Carpathica, 16. – 1976. – P. 147–177; *Fiedorczuk J.* Processing Workshops and Habitation Sites of the Final Palaeolithic Mazovian complex. A View from the Perspective of Flint Artefacts Refitting // Man and Flint / Ed. R. Schild, Z. Sulgostowska. – Warszawa, 1997. – P. 201; *Sulgostowska Z.* The Phenomenon of Chocolate Flint Distribution on the North European Plain during the Final Palaeolithic // Turpat. – 314.–318. lpp.
- ³² Latvijas senākā vēsture. – Rīga, 2000. – 139. att.
- ³³ *Majore M.* Daugavas ielejas attīstība. – 52. lpp.
- ³⁴ *Holm L.* The Use of Stone and Hunting Methods of Reindocer // Archaeology and Environment, 12. – Umea, 1991. – P. 98–101.
- ³⁵ LNVMA, RDM I 738.
- ³⁶ Latvijas senākā vēsture. – Rīga, 2001. – 28.–31. lpp.; *Zagorska I.* Salaspils Laukskolas .. – 14.–28. lpp.; *Zagorska I.* The Earliest Settlement of Latvia // PACT: Environmental and Cultural History of the Eastern Baltic Region. – Rixsensart (Belgium), 1999. – Vol. 57. – P. 140–145.
- ³⁷ *Zagorska I.* Salaspils Laukskolas .. – 5. att.
- ³⁸ *Эберхардс Г.* Строение .. – С. 58–60; *Вейнбергс И. Г.* Древние берега советской Балтики и других морей СССР. – Рига, 1986. – С. 66–68; *Eberhards G., Zagorska I.* The Environment and the Earliest Settlement of Latvia, East Baltic // Recent Studies in the Final Palaeolithic of the European Plain. Jutland Archaeological Society / Ed. B. V. Eriksen, B. Bratlund. – 2002. – P. 85–90.
- ³⁹ *Fischer A.* Pioneers in Deglaciated Landscapes: the Expansion and Adaptation of Late Palaeolithic Societies in Southern Scandinavia // CBA Report 77: The Late Glacial in North-west Europe / Ed. N. Barton, A. J. Roberts and D. A. Roe. – 1991. – Fig. 11.14.
- ⁴⁰ *Zagorska I.* Vēlā paleolīta krama kātveida bultu gali Latvijā // AE. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 181.–190. lpp.

- ⁴¹ Schild R. Radiochronology of the Early Mesolithic in Poland // The Earliest Settlement of Scandinavia and its Relationship with Neighbouring Areas. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 24. – 1996. – P. 285–295.
- ⁴² Zaliznyak L. L. The Swiderian Reindeer-hunters of Eastern Europe // Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas, 5. – Wilkau-Haslau, 1995. – S. 99–127.
- ⁴³ Siemaszko J. Tanged Point in the Basins of Lega and Elk Rivers // Tanged Point Cultures in Europe / Ed. S. K. Kozłowski, J. Gurba, L. L. Zaliznyak. – Lublin, 1999. – P. 186–193, fig. 5; Oshibkina S. V. Tanged Point Industries in the North-West of Russia // Turpat. – 325.–332. lpp.; Zhilin M. G. The Western Part of Russia in the Late Palaeolithic – Early Mesolithic // The Earliest Settlement of Scandinavia .. – P. 271–284, fig. 4.
- ⁴⁴ Jaanits L., Jaanits K. Frühmesolithische Siedlung in Pulli // Teaduste Akadeemia Toimetised, Ühiskonnateadused, 1. – Tallinn, 1975. – S. 64–70; Jaanits L., Jaanits K. Ausgrabungen der frühmesolithische Siedlung von Pulli // Teaduste Akadeemia Toimetised, Ühiskonnateadused, 1. – Tallinn, 1978. – S. 56–63; Ostrauskas T. Mesolithic Kunda Culture .. – P. 167–180, fig. 2, 3.

Ilga Zagorska

THE FIRST INHABITANTS OF THE RIVER DAUGAVA VALLEY

Summary

The location of the settlements along the sides of deep north-south oriented river valleys is a very ancient tradition of the reindeer hunters, observed in the Northern Europe from the time of the Hamburgian Culture and onwards. Sites are linked to the migration routes of the reindeers and the places where they crossed the rivers. Clearly, somewhere along the middle course of the River Daugava groups of the reindeer hunters, coming from the south, reached the river.

After the ice retreat one of the first to develop was the Daugava valley (Fig. 1). Several hundreds of sites of various ages are concentrated along the banks of the Daugava, many of them enclosing also Late Palaeolithic finds (Fig. 2). The location of Late Palaeolithic sites could be observed on both banks of the river and in the lake basins, connected with the Daugava. Some bone and antler harpoons must be mentioned there, found in Dviete (Fig. 4) and in the Lubāns Lowland. All other Late Palaeolithic finds consist of flint artefacts (Figs 5, 6, 10), found on the left bank of the Daugava – Spietiņi-Plāteri complex, Sēlpils hillfort, Piģēni site, on the right bank – at Bebruleja near Plaviņas, at Skrīveri-Lielrutuļi, Čabas at Ciemupe, Ikšķīles Elkšņi, at Lipši near the Salaspils.

The richest collection of flint artefacts characteristic of the Late Palaeolithic was obtained at the settlement site Salaspils Laukskola (Figs 11, 12), where six almost undisturbed flint concentration places (“kshemenitsas”) were found. (Fig. 13). The flint tools are characterised by their typological uniformity, with three dominant tool types: points, scrapers and burins. Similar Late Palaeolithic finds are known from southern territories – Lithuania, Belarus, Ukraine and Poland. In Poland this so-called Masovian technocomplex is dated to the time period 10500–9700 BP (uncalibrated). Such time of inhabitation now is confirmed also in the Eastern Baltic, where the reindeer antlers are dated by radiocarbon method. The presence of reindeers on the eastern coast of the Baltic Sea dates from approximately 11500–10000 years BP (uncalibrated).

It is possible now to consider the territory of present-day Latvia as an extension of the area of reindeer hunting groups, forming its northernmost boundary. The River Daugava valley was the main route, perhaps used by reindeer hunters repeatedly and for a considerable period of time. The analysis of flint materials, found on both banks of the River Daugava, gives evidence that some of the mentioned sites were used also during the Mesolithic period (Fig. 14).

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1. The area of present-day Latvia around 10600 BP: 1 – water basins; 2 – uplands; 3 – lowlands; 4 – rivers and estuaries; 5 – present-day shoreline
- Fig. 2. The River Daugava valley with Late Palaeolithic finds: I – BGL II and BGL III shoreline; II – sites with flint artefacts; III – reindeer antler finds; IV – flint outcrops at Vinkelmaņi; V – antler and bone harpoon finds; VI – present border of Latvia
- Fig. 3. Vinkelmaņi ravine from SE. Photo by I. Zagorska
- Fig. 4. Antler harpoon from Dviete
- Fig. 5. Flint inventory from Piģēni settlement site
- Fig. 6. Flint inventory from Sēlpils
- Fig. 7. Location of Lielrutuļi site on the right bank of the Daugava near Skrīveri
- Fig. 8. Location of the site Čabas in Ciemupe
- Fig. 9. Location of the finds in Ikšķīles Elkšņi: 1 – find sites; 2 – buildings; 3 – find site on the Daugava; 4 – border of a gravel pit. Drawing by E. Smiltņieks
- Fig. 10. Flint artefacts from the banks of the Daugava: Ikšķīles Elkšņi (1–4), Skrīveru Lielrutuļi (5–12), Lipši (13), Čabas (14, 15), Tomes Nariņi (16, 17), Ciemupe (18), Plāteru uzkalniņš (19), Bebruleja (20)
- Fig. 11. The River Daugava delta at the time of the Baltic Ice lake (after Eberhards et al. 2002)
- Fig. 12. Geological cross-section of the right bank of the Daugava at Salaspils: a – water level; b – sand; c – sand and gravel; d – dolomites; e – moraine; f – boulders (after Eberhards et al. 2002)
- Fig. 13. Salaspils Laukskola – the 1st concentration of flint finds
- Fig. 14. Flint finds from Jersika Hillfort: 1 – core; 2 – fragment of the point

Gunita Zariņa

VIDZEMES 14.–18. GS. IEDZĪVOTĀJU
PALEODEMOGRĀFIJA

Vidzemes novada vācu nosaukums – *Livland* ir cēlies no Rīgas līča piekrastē vēlā dzelzs laikmeta lībiešu apdzīvotās teritorijas jeb līvu zemes apzīmējuma, ko 12., 13. gs. lietojuši vācu tirgotāji un misionāri. Livonijas konfederācijas pastāvēšanas laikā, no 13. gs. līdz 16. gs. otrajai pusei, ar šo nosaukumu (*Livland*) apzīmēja visu tagadējās Latvijas un Igaunijas teritoriju. Mūsdienu izpratnē Vidzeme savu apzīmējumu, atbilstošu teritoriālajiem apmēriem, ir ieguvusi tikai 17. gs. zviedru valdīšanas laikā, kad pēc Altmarkas 1629. gada pamiera, ar kuru noslēdzās poļu–zviedru karš (1600.–1629. g.), Vidzemi ieguva protestantiskā Zviedrija. Šajā laikā Latgale nonāca katoliskās Polijas pārvaldē un Kurzemes, Zemgales un Sēlijas teritorijā izveidojās Kurzemes un Zemgales hercogiste, kura atradās spēcīgā Polijas un Vācijas ietekmē. Šī sadrumstalotība radīja būtiskas saimnieciski ekonomiskas un iedzīvotāju dzīves līmeņa atšķirības starp Latvijas kultūrvēsturiskajiem apgabaliem, ļāva iekļaut kultūras elementiem no tām zemēm, kurām bija pakļauti attiecīgie vēsturiski etnogrāfiskie apgabali, un kavēja vienotas kultūras un saimnieciskas sistēmas attīstību Latvijā.¹

Vēsturnieks E. Dunsdorfs, izmantojot netiešus avotus, mēģinājis novērtēt Latvijas iedzīvotāju skaita izmaiņas no 16. gs. vidus līdz 1700. gadam. Kā aprēķinu avoti izmantoti vaku grāmatu un arklu revīziju dati (Vidzemes iedzīvotāju skaita noteikšanai), informācija par aramzemes platību (Kurzemē un Zemgalē) un ciemu skaita vērtējums (Latgalē).²

Tā Latvijā pēc E. Dunsdorfa datiem 16. gs. vidū, domājams, bija ap 404 000 iedzīvotāju, bet 1700. gadā – 465 000. Šajā periodā Latvija pārdzīvoja virkni demogrāfisku katastrofu, kas jūtami samazināja iedzīvotāju skaitu un apturēja tā pieaugumu (Livonijas karš, poļu–zviedru karš, Ziemeļu karš, bads un vairākas plašas mēra epidēmijas).

Pēc aptuveniem datiem Vidzemes iedzīvotāju kopskaits pirms Livonijas kara bija 179 100, no tiem 157 800 zemnieku, 4300 muižu iedzīvotāju un 16 000 pilsētu iedzīvotāju. Zināms iztrūkums, salīdzinot ar kopējo summu, veidojas tāpēc, ka Rīgas iedzīvotāju skaits ir nedrošs. 1700. gadā Vidzemē

bija ap 153 000 iedzīvotāju – par 26 000 mazāk nekā ap 1550. gadu.

Pēc E. Dunsdorfa domām, tas skaidrojams ar to, ka Vidzeme šajā periodā smagāk cieta karos. Kopš 16. gs. beigām līdz pat 18. gs. sākumam karadarbība Vidzemē risinājās ik pēc 30–40 gadu ilga miera perioda. Visvairāk no tā cieta vietējie iedzīvotāji, kuri saimnieciski nespēja atgūties no kara un tā blakusparādībām – epidēmiju un bada izraisītā posta.

Savukārt Kurzemē un Zemgalē periodā no 1550. līdz 1700. gadam vērojams vislielākais iedzīvotāju skaita pieaugums – par 74 000 (no 135 000 līdz 209 000) (1. tab.).

Latgales iedzīvotāju skaita aprēķins ir aptuvenāks nekā Kurzemei un Vidzemei. Tā pamatā likts ciemu skaita vērtējums 16. gs. 90. gados. Pēc aptuvenām aplēsēm šajā laikā Latgalē bija 90 000 iedzīvotāju, bet 1700. gadā – 103 000 iedzīvotāju.³

1. tabula

Iedzīvotāju skaita izmaiņas Latvijā

(pēc: Dunsdorfs, 1964, 1973)

Novads	16. gs. vidū	Ap 1700. gadu	18. gs. beigās
Vidzeme	179 000	153 000	293 000
Kurzeme un Zemgale	135 000	209 000	390 000
Latgale	90 000	103 000	190 000
Latvijā kopā	404 000	465 000	873 000

Pieņemot, ka Latvijas kopplatība ir 64 000 kvadrātkilometru,⁴ pēc E. Dunsdorfa datiem 16. gs. vidū uz vienu kvadrātkilometru dzīvoja 6,3 iedzīvotāji, bet pusotra gadsimta vēlāk – 7,2 iedzīvotāji. Kurzemē un Zemgalē 16. gs. vidū dzīvoja nepilni 5 iedzīvotāji uz kvadrātkilometru. Vidzemē un Latgalē kopā 16. gs. vidū bija vidēji ap 7,1 iedzīvotājs, bet 1601. gadā apmēram 4,2 iedzīvotāji uz kvadrātkilometru.⁵

Igaunijā pēc vēsturnieku aprēķiniem Livonijas ordeņa pastāvēšanas beigās bija 250 000–280 000 iedzīvotāju, bet pēc Livonijas kara samazinājās līdz 60 000 vai 70 000. Apdzīvotības aptuvenais blīvums

pirms kara bija 5,8 iedzīvotāji, pēc kara – 1,5 iedzīvotāji uz kvadrātkilometru.⁶ Šie dati liecina, ka kara postījumi Igaunijā bijuši daudz lielāki nekā Vidzemē un Latgalē.

Lietuvas iedzīvotāju skaitu 16. gs. pirmajā pusē aprēķinājis V. Konce, pamatojoties uz 1528. gada karavīru iesaukšanas sarakstiem. Pēc viņa datiem Lietuvā bijis 325 000 iedzīvotāju un apdzīvotības blīvums svārstījies no 3 līdz 3,5 cilvēkiem uz kvadrātkilometru.⁷

Pēc E. F. Hekšera datiem Zviedrijas iedzīvotāju skaits 1570. gadā bijis 750 000 un blīvums – 4,3 iedzīvotāji uz kvadrātkilometru.⁸ Tātad Latvijas iedzīvotāju skaits un blīvums 16. gadsimtā bija tuvs kaimiņvalstu rādītājiem. Salīdzinājumā ar Eiropu Latvija bija reti apdzīvota. 16. gs. vidū Anglijā bija 3,5 miljoni iedzīvotāju jeb 26,5 cilvēki uz kvadrātkilometru, Velsā – 250 000 jeb 12,8 uz kvadrātkilometru, Īrijā – 500 000 jeb 6 uz kvadrātkilometru, Skotijā – 350 000 jeb 4,5 uz kvadrātkilometru. Vācijā ap 1600. gadu vērtē ap 20 miljoniem iedzīvotāju jeb 30 uz kvadrātkilometru.⁹

Par iedzīvotāju skaitu Latvijā 18. gadsimtā (1. tab.) vēsturniekiem ir pieejami labāki un plašāki avoti nekā par iepriekšējiem gadsimtiem. Šajā gadsimtā tika izdarītas atkārtotas arklu revīzijas Vidzemē, kā arī vairākas t.s. dvēseļu revīzijas Vidzemē un Latgalē. Piekto Krievijas dvēseļu revīziju izsludināja 1794. gadā – un to attiecināja arī uz Kurzemes un Zemgales hercogisti un Pilteni. Tā bija pirmā iedzīvotāju revīzija, kas aptvēra visu Latviju. Salīdzinājumā ar arklu revīzijām dvēseļu revīzijas bija pilnīgākas, jo aptvēra arī pilsētu un miestu iedzīvotājus, tomēr tās nesasniedza mūsdienu tautas skaitīšanas līmeni. Pēc E. Dunsdorfa aprēķiniem Latvijā 18. gs. beigās bija ap 873 000 iedzīvotāju. Ja pieņem, ka 1710. gada mērī nomira apmēram puse Latvijas iedzīvotāju, tad deviņdesmit gados Latvijas iedzīvotāju skaits pieauga no 233 000 līdz 873 000 (1. tab.). Tas nozīmē 1,5% ikgadējo pieaugumu, kas 18. gs. saimnieciska-

jos un demogrāfiskajos apstākļos nebija iespējams. Prūsijas iedzīvotāju skaita pieaugums šajā laikā, piemēram, bija 0,6% gadā. Tādās Vācijas zemēs kā Saksijā, Hannoverē, Bohēmijā un Šlēsvīgā – 0,4% gadā. Tāpēc, pēc E. Dunsdorfa domām, ievērojams iedzīvotāju skaits Latvijā bija ieceļojis no kaimiņu zemēm. Diemžēl statistikas datus no šiem ieceļotājiem var konstatēt tikai nelielu daļu. Par tādiem uzskata Rīgā 18. gs. beigās konstatējamos 4000 krievus, kā arī 13 000 vāciešus. Ieceļotāji bija arī apmēram 4000 Latgales un 4600 Kurzemes un Zemgales ebreju. Mežotnē 1738. gadā noņemti tatāri. Latgali kolonizēja krievi. Ievērojams ieceļotāju skaits apmetās Latvijas laukos arī pēc pašu ierosmes.¹⁰

Iespējams arī, ka Latvijas iedzīvotāju skaita novērtējums ar 465 000 ap 1700. gadu ir pazemināts aptuveno vēsturisko avotu dēļ. Pēc M. Skujenieka datiem Latvijā 1800. gadā bija 720 000 iedzīvotāju un apdzīvotības blīvums – 11,5 cilvēki uz kvadrātkilometru. Līdzīgs iedzīvotāju skaits šajā laikā bija arī Somijā – 832 659 un Dānijā – 929 001.¹¹

LU Latvijas vēstures institūta antropoloģiskās laboratorijas fondos uzkrātais plašais Vidzemes 14.–18. gs. osteoloģiskais materiāls ļauj izvērtēt šī perioda iedzīvotāju paleodemogrāfiskos rādītājus un salīdzināt tos ar vēsturiskās demogrāfijas datiem.

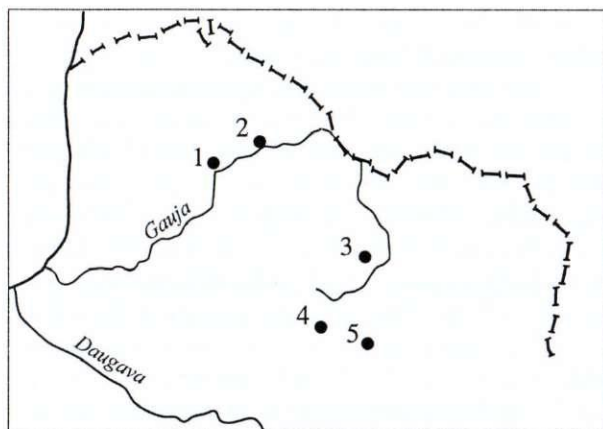
Paleodemogrāfisko informāciju par Vidzemes 14.–17. gs. lauku iedzīvotājiem bija iespējams iegūt no J. Urtāna¹² un J. Siatkovska arheoloģiskajos izrakumos Pāvulkalna kapsētā iegūtā¹³ un I. Zagorskas pilnīgi izpētītā Daudziešu 16.–17. gs. kapu kalna osteoloģiskā materiāla.¹⁴ 18. gs. paleodemogrāfiskie rādītāji noteikti pēc J. Apala iegūtā antropoloģiskā materiāla Purgaiļu kapsētā.¹⁵

Priekšstatu par Vidzemes 14.–18. gs. pilsētu iedzīvotāju paleodemogrāfiju bija iespējams iegūt no M. Atgāža¹⁶ un V. Bebres veiktajiem arheoloģiskajiem pētījumiem pie Sv. Sīmaņa baznīcas Valmieras pilsētā,¹⁷ kā arī A. Vaska izrakumiem Cesvaines kapsētā (1. att., 2. tab.).¹⁸

2. tabula

Paleodemogrāfiskais materiāls

Nr.	Apbedījumu vietas nosaukums	Adrese	Izrakumu vadītājs	Izrakumu gads	Apbedījumu datējums, gs.	Pētīto indivīdu skaits
1.	Valmieras Sv. Sīmaņa baznīcas kapsēta	Valmieras pilsēta	M. Atgāzis V. Bebre	1972 2000	14.–18.	131
2.	Cesvaines kapsēta	Madonas raj. Cesvaine	A. Vasks	1975	14.–17.	41
3.	Daudziešu kapsēta	Valmieras raj. Kauguru pag.	I. Zagorska	1979	16.–17.	129
4.	Pāvulkalna kapsēta	Valkas raj. Launkalnes pag.	J. Urtāns J. Siatkovskis	1982 1983–1986	14.–17.	62
6.	Purgaiļu kapsēta	Cēsu raj. Vecpiebalgas pag.	J. Apals	1970	18.	53

1. att. Paleodemogrāfiski pētītās Vidzemes 14.–18. gs. apbedījumu vietas: 1 – Valmieras Sv. Sīmaņa baznīcas 14.–18. gs. kapsēta, 2 – Daudziešu 16.–17. gs. kapsēta, 3 – Pāvulkalna 14.–17. gs. kapsēta, 4 – Purgaiņu 18. gs. kapsēta, 5 – Cesvaines 14.–17. gs. kapsēta

Skeletkapos apbedīto dzimuma un vecuma struktūra noteikta pēc Eiropas un amerikāņu antropologu izstrādātās metodikas.¹⁹

Demogrāfiskie rādītāji aprēķināti pēc G. Ačādi un I. Nemeškēri izstrādātajām iedzīvotāju mirstības sadalījuma tabulām.²⁰ Zīdaiņu un 1–4 gadus vecu bērnu deficīts kapsētās kompensēts pēc F. V. Rēsinga un R. Jankauska metodikas.²¹ Iedzīvotāju reproduktīvie rādītāji aprēķināti pēc M. Henneberga izstrādātajām tabulām.²² Kopējā mirstība aprēķināta pēc D. Ubelakera piedāvātās formulas.²³ Populāciju lielums noteikts pēc vairāku autoru izstrādātajām formulām,²⁴ to struktūra rekonstruēta pēc C. H. Saivena piedāvātās shēmas.²⁵

Izsmelošāko paleodemogrāfisko informāciju par Vidzemes lauku iedzīvotājiem 16. un 17. gs. bija iespējams iegūt no arheoloģiski pilnīgi izpētītā Daudziešu kapu kalna osteoloģiskā materiāla.

I. Zagorskā 1979. gadā veiktajos arheoloģiskajos izrakumos Valmieras rajona Kauguru ciema Daudziešu kapu kalnā atsegti 178 skeletkapi. Apbedījumi

bija koncentrēti smilšainā paugura virsotnē, izvietoti samērā blīvi, kapsētas centrā divās kārtās. Atbilstoši kristīgajām tradīcijām apbedītie orientēti ar galvu rietumu virzienā. Parasti mirušie apbedīti pa vienam, bet 12 gadījumos apbedījumi ir grupveida (2–6 indivīdi). Trūcīgais senlietu materiāls, kas datējams ar 16.–17. gs.,²⁶ kā arī kranioģiskie pētījumi²⁷ ļauj domāt, ka Daudziešu kapu kalnā apbedīti vietējie zemnieki. Antropoloģiskais materiāls bija vidēji saglabājies, dzimumu un vecumu varēja noteikt 129 apbedītajiem (72,5% no apbedījumu kopskaita).

Pāvulkalna viduslaiku kapsētā Valkas rajona Launkalnes ciema teritorijā pie Strautmaļu mājām četrās izrakumu sezonās 1982.–1986. gadā J. Urtāns un J. Siatkovskis izpētīja 307 apbedījumus. Arheoloģiskais materiāls liecina, ka Pāvulkalna viduslaiku kapsēta ir bijusi visai liela un tajā no 14. līdz 17. gadsimtam apglabāti vietējie zemnieki ar raksturīgākajām rotām un nabadzīgu kapa inventāru.²⁸ Dzimumu un vecumu bija iespējams noteikt 62 indivīdiem jeb 20,2% no arheoloģiski izpētītā apbedījumu skaita.

28,9–35,5% no pētītajiem Vidzemes 14.–17. gs. lauku iedzīvotāju apbedījumiem veido bērni vecumā no 0 līdz 14 gadiem (3. tab.). Antropoloģiskajā materiālā nav bijis iespējams fiksēt zīdaiņu apbedījumus, bet 1–4 gadus vecu bērnu apbedījumi veido 8,9–14,5% no kapu kopskaita. Latvijas 18. un 19. gs. vēsturiskās demogrāfijas dati liecina, ka šajā vecumā mirst 48,7–53,0% jaundzimušo.²⁹ Kā rāda Ventspils apriņķa Landzes–Užavas draudzes 1857.–1890. gadā mirušo saraksti, pirmajā dzīves gadā mira 20,5–46,6% bērnu.³⁰ Bērnu mirstība Latvijā būtiski samazinās tikai 19. gs. pēdējā ceturksnī.³¹

Ņemot vērā šos datus un palielinot mirušo 0–4 gadus veco bērnu īpatsvaru līdz 45% no paleodemogrāfiski pētīto indivīdu skaita, mirušo bērnu un pusaudžu skaits tuvinās vēsturiskās demogrāfijas datiem un veido 47,7–50,6%. Savukārt jaundzimušo prognozējamais dzīves ilgums e_0^0 samazinās un variē no 21,6 līdz 22,4 gadiem, kas ir tuvāk līdzīgu populāciju rādītājiem (3. tab.).

3. tabula

Vidzemes 14.–18. gs. kapsētās apbedīto bērnu paleodemogrāfiskie rādītāji

Kapsēta un datējums	Mirstība vecuma grupās, % no kopējā mirušo skaita			Bērnu īpatsvars kapsētās		e_0^0	$(e_0^0)^*$
	0–4	5–9	10–14	pirms kompensācijas	pēc kompensācijas		
Daudzieši 16.–17. gs.	8,9	16,0	3,9	28,9	47,7	29,8	22,4
Pāvulkalna 14.–17. gs.	14,5	11,3	9,7	35,5	50,6	27,9	21,6
Valmieras Sv. Sīmaņa baznīca 14.–18. gs.	15,9	12,2	6,1	34,3	49,1	23,3	18,4

Prognozējamais dzīves ilgums:

e_0^0 – jaundzimušajiem,

$(e_0^0)^*$ – jaundzimušajiem pēc 0–4 gadus vecu bērnu kompensācijas līdz 45% no pētīto indivīdu skaita.

Igauņu antropoloģe R. Almē (*Almäe*), veicot Tēksi (*Tääksi*) 14.–18. gs. lauku ciemata kapsētā apbedīto 177 iedzīvotāju paleodemogrāfisko analīzi, konstatējusi, ka 29,0% apbedīto ir bērni vecumā no 0 līdz 4 gadiem, savukārt līdz 14 gadu veci bērni un pusaudži – 51,7%. Ar šādu bērnu apbedījumu īpatsvaru aprēķinātais jaundzimušo prognozējamais dzīves ilgums Tēksi 14.–18. gs. iedzīvotāju populācijai ir 20,38 gadi.³²

Lietuviešu antropologs G. Česnis, palielinot zīdaiņu īpatsvaru Lietuvas 14.–17. gs. lauku iedzīvotāju paleodemogrāfiskajā materiālā līdz 20 un 30% no pētīto indivīdu skaita, iegūst, ka jaundzimušo prognozējamais dzīves ilgums svārstās 22,3–19,9 gadu robežās.³³

Par bērnu ievērojamu mirstību Daudziešos liecina arī augstā 5–14 gadu vecu bērnu attiecība pret pieaugušo indivīdu skaitu (0,333). Lielākajā daļā pētīto paleopopulāciju šis rādītājs svārstās robežās no 0,2 līdz 0,3.³⁴ Šeit tomēr jāņem vērā, ka 27,5% apbedījumu (galvenokārt pieaugušo) nebija iespējams noteikt dzimumu un vecumu osteoloģiskā materiāla sliktās saglabātības dēļ, līdz ar to šis attiecības novērtējums ir paaugstināts.

Pieaugušo sieviešu un vīriešu apbedījumu skaits ir proporcionāls Daudziešu kapsētā, bet Pāvulkalna kapsētas antropoloģiskajā materiālā vīriešu ir 1,5 reizes vairāk nekā sieviešu (4. tab.). Šajā gadījumā tas ir saistīts ar nelielo pētīto indivīdu skaitu – 24 vīrieši un 16 sievietes. Neparādās jaunu vīriešu paaugstināta mirstība, kas varētu apstiprināt, ka vīriešu pārsvars vērtējams kā karadarbības sekas.

4. tabula

Dzimumu proporcijas Vidzemes paleodemogrāfiskajā materiālā (procentos)

Kapsēta	Datējums, gs.	Vīrieši	Sievietes	Maskulinizācijas indekss
Daudzieši	16.–17.	52,7	47,3	1,1
Pāvulkalns	14.–17.	60,0	40,0	1,5
Cesvaine	14.–17.	48,8	51,2	0,9
Valmieras baznīca	14.–18.	50,0	50,0	1,0
Purgaiļi	18.	54,7	45,3	1,2

Daudziešu un Pāvulkalna vīriešiem mirstība paaugstinās 40–60 gadu vecumā. 30,2% Daudziešu un 25% Pāvulkalna vīriešu miruši ievērojamā vecumā – pēc 50 gadiem. Tāpēc viņu vidējais prognozējamais dzīves ilgums pēc 20 gadiem ir liels ($e_{20}^0 = 24,7$ gadi) un vidējais mūža ilgums attiecīgi 44,7 gadi (5. tab.). Jāatzīmē, ka šie Vidzemes demogrāfiskie rādītāji ir augstāki nekā 16.–17. gs. Daugavas lejteces iedzīvotājiem. Tā Mārtiņsalas un Dūdiņu šī perioda vīriešiem augstākā mirstība bija 40–50 gadu vecumā, tikai 14,8% un 10,5% nodzīvojuši ilgāk par 50 gadiem. Rezultātā

pieaugušo vīriešu prognozējamais dzīves ilgums e_{20}^0 sasniedz tikai 19,9 un 20,7 gadus.

Vidzemes lauku sievietēm vērojami divi mirstības maksimumi: 15–24 gadu vecumā miruši 32,3% Daudziešu un 31,3% Pāvulkalna sieviešu, 45–55 gadu vecumā attiecīgi 32,6% un 31,3% no visām pieaugušajām sievietēm. Divdesmit gadus sasniegušo sieviešu prognozējamais dzīves ilgums Daudziešos ir 20,2, Pāvulkalnā – 18,9 gadi. Mārtiņsalas un Dūdiņu 16.–17. gs. sievietēm bez paaugstinātās mirstības 15–24 gadu vecumā otrs mirstības maksimums konstatējams jau 30–34 gadu vecumā – 22,2% un 26,3% no kopējā pieaugušo sieviešu skaita, kas nozīmē, ka pieaugušo sieviešu prognozējamais dzīves ilgums sasniedz tikai 15,5 gadus. Acīmredzot kari un epidēmijas būtiski smagāk ietekmēja Latvijas zemnieku dzīvi Daugavas ūdensceļa tuvumā nekā Centrālajā Vidzemē.

Zviedru valdīšanas sākumā sakarā ar poļu–zviedru kara postījumiem Vidzemes zemnieku saimnieciskais stāvoklis bija ļoti grūts. Tomēr pamazām tas uzlabojās. 17. gs. vidū zviedru karš ar poļiem un krieviem atkal nesa lielus zaudējumus. Tikai pēc šo karu izbeigšanās (1660. un 1661. g.) iestājās ilgāks miers. Dzīvodami nokārtotos apstākļos, Vidzemes zemnieki zviedru valdīšanas beigās sasniedza diezgan ievērojamu saimniecisku labklājību.³⁵

Priekšstatu par Vidzemes 18. gs. iedzīvotājiem veido arheologa J. Apala 1970. gada izrakumos vēsturisko laiku kapos – Vecpiebalgas ciema Purgaiļu kapsētā iegūtais paleodemogrāfiskais materiāls. Atrastās monētas liecināja, ka Purgaiļu kapsēta, sevišķi tas austrumu daļa, intensīvi izmantota 18. gadsimtā. Nelielā skaitā mirušie šeit apbedīti vēl 19. gs. pirmajā pusē. Pēc J. Apala domām, kapsētā apbedīti vietējie dzimļaudis.³⁶

Paleodemogrāfiskajiem pētījumiem bija pieejams tikai pieaugušo indivīdu osteoloģiskais materiāls no 29 vīriešu un 24 sieviešu apbedījumiem (maskulinizācijas indekss 1,2). Divdesmit gadus sasniegušo vīriešu prognozējamais dzīves ilgums $e_{20}^0 = 22,7$ gadi, sievietēm attiecīgi par 4,9 gadiem īsāks – 17,8 gadi (5. tab.). Šie rādītāji ir zemāki nekā Daudziešu 16.–17. gs. un Pāvulkalna 14.–17. gs. iedzīvotājiem un varētu liecināt par Vidzemes guberņas dzimļaužu smagajiem dzīves apstākļiem.

Fiziskā darbā pāragri nomocītie zemnieki agri kļuva darba nespējīgi. Jāņem vērā arī trūcīgais un bieži vien nepietiekamais zemnieku uzturs, kas bija vienpusīgs un sastāvēja galvenokārt no augu valsts pārtikas produktiem. Kartupeļus – zemnieku otro maizi 18. gs. vēl neaudzēja. Pārtikas bieži pietrūka, un reizēm nācās ciest badu arī hronisko neražu dēļ. Tās Vidzemi piemeklēja vairākkārt: 1716.–1718., 1726., 1730., 1739.–1741. un 1748. gadā.³⁷ Purgaiļu 18. gs. vīriešu mirstība paaugstinās jau 40–44 gadu vecumā (20,7%), un 55–59 gadu vecumu sasniedza tikai 6,9% vīriešu (Daudziešos – 13,54%, Pāvulkalnā – 12,5%) un 4,2% sieviešu.

Kopumā Vidzemes pieaugušo lauku iedzīvotāju vidējais mūža garums 14.–18. gs. sasniedza 44 gadus vīriešiem un 39 gadus sievietēm. Kurzemē un Zemgalē šajā periodā tas bija 45 gadi vīriešiem un 37,4 gadi sievietēm.³⁸ Latgalē 14.–17. gs. attiecīgi tikai 38 gadi vīriešiem un 34,4 gadi sievietēm. Šeit jāņem vērā, ka Latgalē demogrāfiskie dati iegūti par Augustīnišķu 14.–16. gs. un Slutišķu 15.–17. gs. iedzīvotājiem, kas mita Daugavas ūdensceļa tuvumā un bija vairāk pakļauti epidēmijām, pastiprināti cieta no laupīšanām un karadarbības.³⁹

5. tabula

Vidzemes 14.–18. gs. iedzīvotāju paleodemogrāfiskie rādītāji

Kapsēta	Prognozējama dzīves ilgums, gados		Reproduktīvie rādītāji			Mirstība, ‰
	e_{20}^0 vīriešiem	e_{20}^0 sievietēm	R_{pot}	R_0	C	
Daudzieši	24,7	20,2	0,620	1,27	4,6	44,6
Pāvulkaļns	24,7	18,9	0,617	1,17	4,6	46,3
Purgaiļi	22,7	17,8	0,674	–	5,0	–
Cesvaine	26,0	18,8	0,745	–	5,6	–
Valmieras baznīca	18,2	20,2	0,550	0,96	4,1	54,3

Prognozējama dzīves ilgums:

e_{20}^0 vīriešiem – divdesmit gadus veciem vīriešiem,

e_{20}^0 sievietēm – divdesmit gadus vecām sievietēm,

R_{pot} – rāda, kāda daļa no kopējā reproduktīvā potenciāla tiek realizēta populācijā pastāvošajos sieviešu mirstības apstākļos,

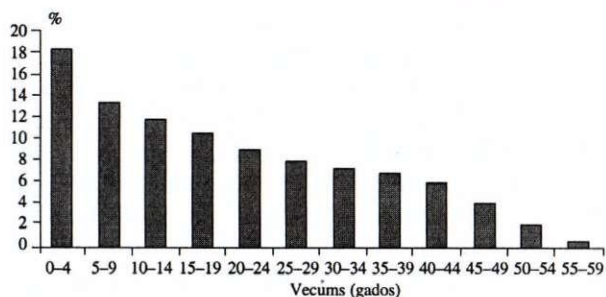
R_0 – pēcnācēju skaits uz vienu vecāku paaudzes indivīdu,

C – vienai sievietei vidēji dzimušo bērnu skaits.

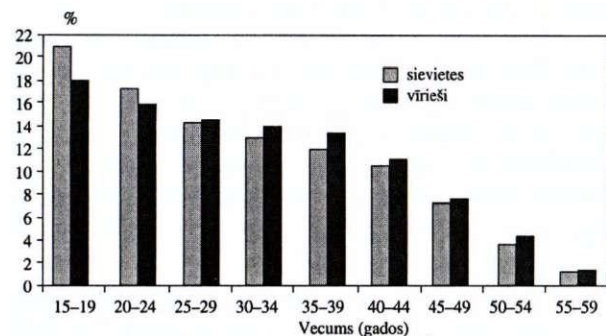
Vidzemes lauku sievietes 14.–18. gs. vidēji dzemdēja 4,6–5 bērnus. No tiem, ņemot vērā bērnu mirstību, reproduktīvo vecumu, tas ir, 15 gadus, sasniedza vidēji 2,4 indivīdi. Attiecīgi tīrais reproduktīvais pieaugums R_0 uz vienu pieaugušo bija 1,2 indivīdi. Tas liecina, ka lauku iedzīvotājiem bija pozitīvs dabiskais pieaugums.

Tā kā Daudziešu kapsēta ir arheoloģiski pilnīgi izpētīta, tad, pieņemot, ka tā izmantota 150 gadu, varam aprēķināt, ka to izmantojusi aptuveni 30–40 cilvēku liela kopiena, kurā vidēji bija 6 mazi bērni (līdz 5 gadu vecumam), 9 vecāki bērni (5–14 gadi), 11 jauni pieauguši cilvēki (15–30 gadi), 9 vecāki pieaugušie (30–50 gadi) un 1 pieaugušais, vecāks par 50 gadiem (2. att.). Pieaugušo vīriešu un sieviešu attiecība kopumā bija proporcionāla, vecumā pēc 30 gadiem nedaudz pieauga vīriešu īpatsvars populācijā, jo daļa sieviešu bija mirusi (3. att.).

Salīdzinājumā ar Lejasbitēnu 7.–10. gs. iedzīvotāju populāciju Daudziešu 16.–17. gs. iedzīvotājiem

2. att. Daudziešu 16.–17. gs. kapsētā apbedīto iedzīvotāju hipotētiskā populācijas struktūra pēc 0–4 gadus vecu bērnu kompensācijas

3. att. Daudziešu 16.–17. gs. kapsētā apbedīto pieaugušo iedzīvotāju hipotētiskā populācijas struktūra

par 30 gadiem vecāku indivīdu skaits palielinājies par 6,2% un par 5,2% samazinājies līdz 20 gadiem veco personu skaits. Tātad, lai arī Daudziešu populācija ir gados jauna (tikai 28% ir vecāki par 30 gadiem), tomēr zināma 30–50 gadu vecu indivīdu īpatsvara palielināšanās salīdzinājumā ar vēlo dzelzs laikmetu ir vērojama.⁴⁰ Šāda populāciju struktūra, kurās ap 40% iedzīvotāju veidoja bērni vecumā no 0 līdz 14 gadiem, Latvijā saglabājās līdz 19. gadsimtam. To noteica augstā bērnu dzimstība un mirstība un nelielais vidējais mūža ilgums. Tikai 19. gs. beigās, samazinoties bērnu mirstībai un palielinoties iedzīvotāju vidējam mūža garumam, pieaug gados vecāku indivīdu īpatsvars.

1972. gadā arheologs M. Atgāzis veica izrakumus Valmierā pie Sv. Sīmaņa baznīcas. Valmiera atradās pie liela tirdzniecības ceļa, kas gāja no Rīgas liča augšup pa Gauju, sadalīdamies aiz Valmieras divos virzienos: viens uz Tērbatu, otrs uz Pleskavu. 1283.–1285. gadā ordeņa mestrs Vilekins fon Endorps uzcēla Valmieras pili un baznīcu. 1323. gadā Valmiera pirmoreiz minēta kā pilsēta ar savu maģistrātu (Rīgas tiesībām). 14. gs. tā, kā ievērojams tirdzniecības centrs, pievienojusies Hanzas pilsētu savienībai.⁴¹

Iedzīvotāji sākumā bija vietējie latvieši, līvi un nedaudz vācieši. Pilsētas uzplaukuma periodā 14. un 15. gs. Valmierā apmetās daudz valstsvācieši.⁴²

Izrakumi notika pie Sv. Sīmaņa baznīcas ziemeļu sienas 5–6 m platā joslā. Atsegti 63 apbedījumi, kas datējami ar 14.–16. gadsimtu. Kapsēta šajā laikā izmantota ļoti intensīvi, konstatētas astoņas apbedījumu kārtas.⁴³

Atšķirībā no citām Latvijā pētītajām 14.–16. gs. kapsētām, kur diezgan spēcīgi izpaužas pagānisma tradīcijas, Sv. Sīmaņa baznīcas kapsētā tās gandrīz nav konstatētas. Arheologs M. Atgāzis uzskata, ka tas saistīts ar to, ka apbedīšana notikusi pilsētas centrā, pie baznīcas. Iespējams, ka ievērojama daļa apbedījumu pieder pilsētniekiem, kuru starpā bija daudz vāciešu, kam latviešu tradīcijas bija svešas.

Atsegtie apbedījumi guldīti 4–5 m platā joslā gar baznīcas sānjoma sienu (tur, kur no baznīcas jumta tecēja lietus palāšu ūdens, kas skaitījās svēts, jo bija pieskāries baznīcai), tātad tā bija dievticīgāko un turīgāko ļaužu iecienītā apbedīšanas vieta. Tas arī izskaidro neparasto apbedīšanas blīvumu.⁴⁴

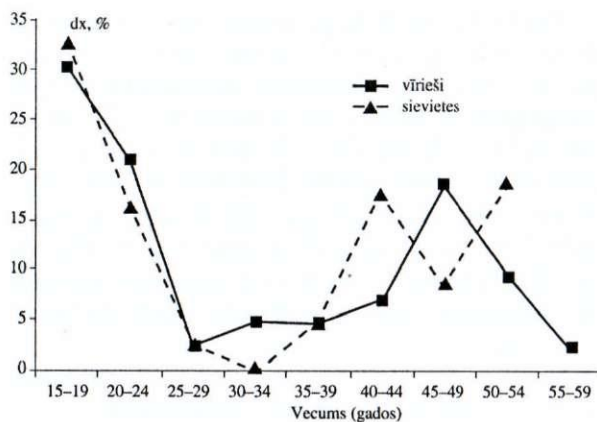
2000. gadā V. Bēbres arheoloģiskajos izrakumos pie Valmieras Sv. Sīmaņa baznīcas dienvidrietumu stūra atsegti 17 kapi un iegūts antropoloģiskais materiāls no pārāpbedījumiem. Arheoloģe pēc monētu atradumiem secina, ka kapsēta pastāvējusi no 14. gs. pirmās puses līdz 18. gs. sākumam, bet visintensīvāk apbedīšana notikusi 17. gs. vidū, kas saistāms ar biežajiem kariem un epidēmijām.⁴⁵

No abām izrakumu sezonām paleodemogrāfiskie dati iegūti par 131 indivīdu. No tiem 34,4% bija bērni un pusaudži. Bērnu mirstības rādītājs, domājams, ir pazemināts, jo konstatēti tikai četri zīdaiņu apbedījumi. Augstākā bērnu mirstība (16% no kopējā apbedījumu skaita) konstatēta 1–4 gadu vecumā, kas atbilst smagākajam periodam bērna attīstībā, jo notiek pielāgošanās pieaugušo uzturam. Izmantojot 0–4 gadus vecu bērnu kompensāciju, jaundzimušo prognozējamais dzīves ilgums samazinās no 23,3 gadiem līdz 18,4 gadiem (3. tab.). 20,6% no izpētītajiem Valmieras Sv. Sīmaņa baznīcas apbedījumiem ir 15–19 gadu vecu jauniešu kapi. Tas ir liels īpatsvars un varētu liecināt par pilsētas iedzīvotāju pārciestajām epidēmijām. Zināms, ka Valmierā 1623.–1625. gadā plosījās mēris.⁴⁶

Pieaugušajiem indivīdiem vecums noteikts vienādam vīriešu un sieviešu skaitam – 43 (maskulinizācijas indekss 1,0) (4. tab.).

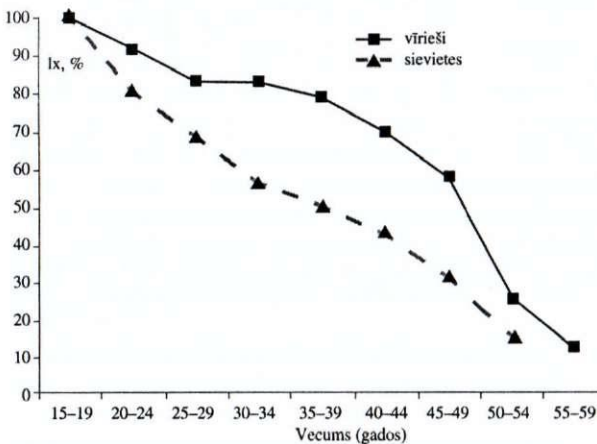
Pieaugušu vīriešu prognozējamais dzīves ilgums sasniedz tikai 18,2 gadus (vidējais mūža garums attiecīgi 38,2 gadi). To nosaka vīriešu augstā mirstība 15–24 gadu vecumā, kad miruši 51,2% pētīto vīriešu. Otrs mirstības maksimums parādās 45–49 gadu vecumā (18,6%). Jaunu vīriešu īpatsvars kapsētā acīmredzot atspoguļo epidēmiju un karadarbības sekas.

Sieviešu prognozējamais dzīves ilgums e_{20}^0 ir par 2 gadiem garāks nekā vīriešiem – 20,2 gadi. Šāda situācija pētītajā Latvijā paleodemogrāfiskajā materiālā parādās pirmo reizi. Arī sievietēm vērojama paaugstinātā mirstība 15–24 gadu vecumā (48,8% no visām sievietēm), tomēr ievērojams skaits – 18,6% sasniedz 50–54 gadu vecumu (4. att.). Tieši sieviešu demogrāfiskie dati ļauj domāt, ka pie Sv. Sīmaņa baznīcas apbedītie bija Valmieras turīgākie iedzīvotāji, kas nosaka sieviešu garākā mūža iespējamību. Tā Rīgas Doma baznīcā 15.–16. gs. apbedītās vācu turīgās sievietes dzīvoja tikpat garu mūžu kā vīrieši – 42 gadus.⁴⁷

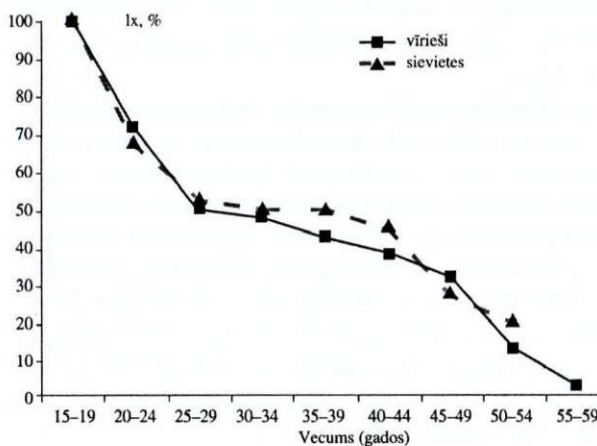

4. att. Valmieras 14.–18. gs. iedzīvotāju mirstības sadalījums

Pētītajās Vidzemes 14.–18. gs. zemnieku kapsētās sieviešu vidējais dzīves ilgums bija vidēji par 5 gadiem īsāks nekā vīriešiem biežo dzemdību komplikāciju, nepietiekama uztura un smago sociālekonomisko apstākļu dēļ. Reproaktīvajā periodā no 20 līdz 45 gadu vecumam Pāvulkalna sievietēm izdzīvošanas varbūtība bija vidēji par 21,7%, Purgaiļu par 20,6% un Daudziešu par 9,6% zemāka nekā vīriešiem (5. att.).

5. att. Pāvulkalna 14.–17. gs. iedzīvotāju izdzīvošanas varbūtība

6. att. Valmierā pie Sv. Sīmaņa baznīcas apbedīto 14.–18. gs. iedzīvotāju izdzīvošanas varbūtība

Sociāli augstāka statusa sievietēm bija pieejama kvalitatīvāka pārtika, profesionālāki medicīniskie pakalpojumi, kas nodrošināja garāku mūžu. Pie Sv. Sīmaņa baznīcas apbedītajām sievietēm izdzīvošanas varbūtība ir tikpat augsta vai pat augstāka nekā vīriešiem (6. att.). To noteica nelielā sieviešu mirstība 25–40 gadu vecumā un augstais 50 gadus sasniegušo sieviešu īpatsvars. Vīriešu izdzīvošanas varbūtību samazina augstā jaunu vīriešu mirstība.

Tā kā jaunu sieviešu mirstība bija augsta, tad re-
produktīvais potenciāls $R_{pot} = 0,55$ un rāda, ka viena sieviete vidēji dzemdēja 4,1 bērnu (5. tab.).

No tiem, ņemot vērā bērnu augsto mirstību, 15 gadus sasniedza 1,92, un populācijā uz vienu pieaugušo indivīdu atražoja tikai 0,96. Tas nozīmē, ka iedzīvotāju skaits samazinājās. Arī vidējā kopējā mirstība bija augsta – 54,3 promiles.

Acīmredzot karadarbības un epidēmiju rezultātā iedzīvotāju skaits Valmierā 14.–18. gs. bija svārstīgs un periodiski samazinājās. Pilsēta smagi cieta 16. un 17. gs. krievu, poļu un zviedru savstarpējās cīņās. 1560. gadā krievi ielenca Valmieru un, kaut gan nespēja pilsētu ieņemt, nopostīja tās apkārtni un aizveda gūstā uz Maskavu daudz pilsoņu. 17. gs. sākumā Polijas un Zviedrijas karā, kad no 1562. līdz 1622. gadam Valmierā nostiprinājās zviedru karalis Gustavs Ādolfs, poļi pilsētu ieņēma piecas reizes, bet bija to spiesti atkal atdot. Ziemeļu karam sākoties, 1702. gadā krievi ieņēma Valmieru, to nodedzināja un iedzīvotājus aizveda gūstā uz Krieviju. Arī 1772. un 1774. gadā pilsētā plosījās ugunsgrēki. Tikai sākot ar 1785. gadu, kad ķeizarienes Katrīnas II laikā Valmierā kļuva par apriņķa pilsētu, tās stāvoklis sāka uzlaboties.⁴⁸

Latvijas PSR Vēstures muzeja arheoloģiskā ekspedīcija A. Vaska vadībā 1975. gadā izpētīja daļu kapsētas Madonas rajona Cesvaines pilsētciemātā. Kapsēta atradās Cesvaines centrā. Izrakumos atklātie 262 mirušie apbedīti ļoti blīvi, divās – piecās kārtās, tāpēc, ierokot vēlākos, agrākie kapi bieži postīti. Senvieta raksturota kā tipiska kristīgo kapsēta, kur mirušie glabāti no 14. līdz 17. gadsimtam.⁴⁹

Cesvaines pilskalns bijis apdzīvots no mūsu ēras sākuma līdz 14. gs. sākumam. Vācu feodāļi 14. gs. sākumā Cesvainē uzcēla pili, pie kuras viduslaikos izveidojās pilsētiņa, kas vēlāk karos nopostīta.⁵⁰ Tātad Cesvaines kapsētā, domājams, ir apbedīti viduslaiku pilsētas iedzīvotāji. Kranioloģiskie pētījumi liecina, ka apbedītie ir Latvijas vietējie iedzīvotāji.⁵¹

Vēsturnieks M. Auns veicis demogrāfisku pētījumu par Cesvaines latviešu draudzi pēc draudzes metriku grāmatu ierakstiem un konsistorijai iesūtītajām ziņām par attiecīgā vecumā mirušo skaitu. Šajā gadījumā rodas iespēja salīdzināt paleodemogrāfijas un vēsturiskās demogrāfijas datus Vidzemes iedzīvotājiem. M. Auns savā darbā apskata Cesvaines latviešu draudzes mirušo sadalījumu pa vecuma gru-

pām 1781.–1785. gadā un 1798.–1806. gadā. Abos periodos konstatēta augsta bērnu mirstība – 58,6% un 55,7% mirušo ir bērni vecumā līdz 14 gadiem. Savukārt 48,7% un 48% ir bērni no 0 līdz 4 gadu vecumam. No 1781.–1785. gadā mirušajiem bērniem 39,7% miruši pirmajā dzīvības gadā, vēl 43,4% – līdz 4 gadu vecumam, pēc tam bērnu mirstība strauji samazinās.⁵²

Šie dati pilnībā atbilst pieņēmumam, ka līdz 5 gadu vecumam notiek bērna pielāgošanās apkārtējai videi, pieaugušo uzturam, pieaug spēja pārvarēt infekcijas un nepietiekama uztura izraisīto stresu. Tāpat gūstam apstiprinājumu tam, ka šajā darbā izmantotā 0–4 gadus vecu bērnu kompensācija (palielinot viņu īpatsvaru līdz 45% no pētītās populācijas apjoma) atbilst Latvijas 18. gs. vēsturiskās demogrāfijas datiem. Par bērniem 18. gs. avotos (baznīcu grāmatas, arklu revīzijas dati) uzskatīja abu dzimumu pārstāvjus līdz 15 gadu vecumam. Atsevišķos gadījumos, ja saimniecībā trūka darbaroku, bērni bija spiesti uzsākt pilnu darba dzīvi, nenasnieguši pat 12 gadu vecumu. Tomēr par pilnvērtīgu klašu darbu veicēju muižnieki uzlūkoja zemnieku no 15 gadu vecuma, lai gan arī šādā vecumā jaunieši vēl nepavisam nebija nobriedis smagajiem klašu darbiem ar primitīvajiem un mazproduktīvajiem darbarīkiem.⁵³

Pēc G. Ačādi un I. Nemeškēri metodikas aprēķinot prognozējamo mūža ilgumu Cesvaines draudzes locēkļiem 1781.–1785. un 1798.–1806. gadā, iegūstam, ka jaundzimušo prognozējamais dzīves ilgums šajos periodos ir 20,9 un 23,5 gadi. Kā redzams, šie dati ir tuvi Pāvulkalna 14.–17. gs. kapsētas un Daudziešu 16.–17. gs. kapsētas paleodemogrāfiskajā materiālā iegūtajām e_0^0 vērtībām – 21,6 un 22,4 gadi (6. tab.). Tātad pēc antropoloģiskā materiāla un vēsturiskajiem dokumentiem iegūti līdzīgi rezultāti par jaundzimušo prognozējamo mūža ilgumu Vidzemē 14.–18. gadsimtā. Tā īsumu galvenokārt nosaka bērnu augstā mirstība.

No Cesvaines 14.–17. gs. kapsētā apbedītajiem iedzīvotājiem vecumu un dzimumu bija iespējams noteikt 41 pieaugušajam indivīdam, no kuriem 20 bija vīrieši un 21 sieviete (maskulinizācijas indekss 0,9). Divdesmit gadus sasniegušo vīriešu prognozējams dzīves ilgums ir garāks nekā iepriekš apskatītajās Vidzemes 14.–17. gs. lauku kapsētās, $e_{20}^0 = 26$ gadi, izteikts mirstības maksimums vērojams 45–49 gadu vecumā (40%). Cesvaine bija lauku pilsētiņa, kur apkārtējie pagasti varēja atrast vajadzīgos amatniekus un gadatirgos pārdot savus ražojumus. Pilsētiņa attīstījās lēni, un tajā nebija vairāk par 70–80 namiem.⁵⁴ Var izteikt pieņēmumu, ka amatnieka dzīve pilsētā bija nodrošinātāka nekā zemniekam.

Sievietēm prognozējamais mūža garums $e_{20}^0 = 18,8$ gadi. Cesvaines pilsētas viduslaiku sievietēm paaugstināta mirstība vērojama, sākot ar 25–29 gadu vecumu (14,3%), un maksimumu sasniedz 40–44 gadu vecumā – 28,6%.

**Vidzemes 14.–18. gs. iedzīvotāju
paleodemogrāfisko un vēsturiskās demogrāfijas
datu salīdzinājums**

Parametri	Paleodemogrāfiskie dati		Vēsturiskie dati	
	Pāvulkalna kapsēta 14.–17. gs.	Daudziešu kapsēta 16.–17. gs.	Cesvaines draudze 1781.–1785. g.	Cesvaines draudze 1798.–1806. g.
dx_{0-4}	34,6	33,2	48,7	48,0
dx_{0-14}	50,6	47,7	58,6	55,7
$(e_0^0)^*$	21,6	22,4	20,9	23,5
e_{20}^0	24,7	24,7	32,5	31,1
Mirstība, ‰	46,3	44,6	47,9	42,5

dx_{0-4} – bērnu mirstība 0–4 gadu vecumā, procentos no kopējā mirušo skaita.

dx_{0-14} – bērnu mirstība 0–14 gadu vecumā, procentos no kopējā mirušo skaita. Prognozējamais dzīves ilgums:

$(e_0^0)^*$ – jaundzimušajiem pēc 0–4 gadus vecu bērnu kompensācijas līdz 45% no pētīto indivīdu skaita,

e_{20}^0 – pieaugušajiem.

Divdesmit gadus sasniegušo vīriešu prognozējamais mūža garums Cesvaines draudzē 1798.–1806. gadā $e_{20}^0 = 31,1$ gads, 1781.–1785. gadā vīriešiem un sievietēm kopā $e_{20}^0 = 32,5$ gadi (6. tab.). Šie rādītāji ir vidēji par 6,5 gadiem lielāki nekā pēc 14.–18. gs. Vidzemes antropoloģiskā materiāla iegūtie. Tam varētu būt vairāki izskaidrojumi.

1. Vidzemes pieaugušo zemnieku prognozējamais mūža ilgums tika noteikts agrāka perioda (14.–17. gs.) iedzīvotājiem. Jaundzimušo prognozējamais dzīves ilgums no dzelzs laikmeta līdz 17. gs. Vidzemē praktiski nepalielinās, bet pieaugušo vīriešu prognozējamais dzīves ilgums pētītajā materiālā palielinās par 3,5 gadiem.

2. Paleodemogrāfiskajos pētījumos pieaugušo iedzīvotāju vecumu bija iespējams noteikt līdz 60 gadiem, vēsturiskajos dokumentos bija pieejami dati par miršanas vecumu līdz 80 gadiem. Tāpēc arī pēc tiem iegūtais prognozējamais mūža garums ir lielāks. 11,7% Cesvaines draudzes vīriešu 1798.–1806. gadā miruši vecumā pēc 60 gadiem. Šie dati būtiski palielina prognozējamo mūža garumu. Tomēr, kā rāda iedzīvotāju revīzijas materiāli, ne vienmēr šis īpatsvars bijis tik augsts. No Cesvaines muižā 1792. gadā reģistrētajiem dzimtzemniekiem 2,1% ir vecāki par 60 gadiem, bet no 1816. un 1834. gadā reģistrētajiem – 4,6% un 2,9%.⁵⁵

Līdzīgu mēģinājumu – salīdzināt Lietuvas 14.–17. gs. paleodemogrāfiskos rādītājus un 1790. gada Lietuvas dvēseļu revīzijas demogrāfiskos datus veicis antropologs G. Česnis. Viņš secina, ka divdesmit ga-

dus sasniegušo vīriešu prognozējamais dzīves ilgums pēc Lietuvas 14.–17. gs. paleodemogrāfiskajiem datiem ($e_{20}^0 = 26,7$ gadi) ir par 2 gadiem īsāks nekā 1790. gada dvēseļu revīzijā iegūtais ($e_{20}^0 = 28,7$). Autors uzskata, ka šī atšķirība iekļaujas lielumu noteikšanas kļūdas robežās.⁵⁶

Polijas 1350.–1650. gada lauku iedzīvotāju paleodemogrāfiskos un 1828.–1834. un 1835.–1844. gada pagastu reģistru datus salīdzinājuši antropologi J. Pjonteks un M. Hennebergs. Viņu iegūtie rezultāti parāda, ka pēc osteoloģiskā materiāla noteiktais jaundzimušo prognozējamais dzīves ilgums Slaboševs 1350.–1650. gada iedzīvotājiem ($e_0^0 = 30,8$) ir par 3,9 gadiem garāks nekā pēc 1828.–1834. gada pagastu reģistriem aprēķinātais ($e_0^0 = 26,9$) un par 12,1 gadu garāks nekā pēc 1835.–1844. gada sarakstiem noteiktais ($e_0^0 = 18,7$) gadi. Šajā gadījumā vēlreiz uzskatāmi parādās, kā bērnu deficīts kapsētā iespaido paleodemogrāfiskos rādītājus. No kapsētā atsegtajiem apbedītajiem 27,9% bija bērni vecumā no 0 līdz 1 gadam, pagastu iedzīvotāju reģistros savukārt – 34,0% un 43,7%, kas ir objektīvāki rādītāji. Šie rezultāti vēlreiz apstiprina 0–4 gadus vecu bērnu kompensācijas nepieciešamību paleodemogrāfiskajos pētījumos.

Divdesmit gadus sasniegušo Slaboševs vīriešu prognozējamais dzīves ilgums ($e_{20}^0 = 28,5$) ir vidēji par 2,9 gadiem īsāks nekā pēc 1828.–1844. gada pagastu reģistriem. Šo atšķirību zināmā mērā nosaka pētījumu metodika. Kapsētā apbedītajiem vecums ir noteikts līdz 70 gadiem, pagastu reģistros – līdz 95 gadiem.⁵⁷ Tāpēc arī veidojas šī atšķirība.

Tāpat ar līdzīgām problēmām paleodemogrāfisko un vēsturiskās demogrāfijas datu salīdzināšanā saskārušies arī lietuviešu un poļu zinātnieki. Acīmredzot, lai iegūtu salīdzināmus rezultātus, jākompensē bērnu deficīts osteoloģiskajā materiālā un mirstības sadalījuma tabulas vēlamā noslēgt ar vienādu vecumu gan paleodemogrāfiskajos, gan vēsturiskās demogrāfijas aprēķinos.

Cesvaines kapsētā iedzīvotāju kopējās mirstības rādītājs gan paleodemogrāfiskajā, gan vēsturiskās demogrāfijas materiālā pilnīgi sakrīt. Tas ir augsts un svārstās robežās no 42,5 līdz 47,9 promilēm (6. tab.). Kā liecina M. Auna pētījumi, mirušo skaits atsevišķos gados Latvijā 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā ir bijis stipri mainīgs. Vidēji tas svārstījies pa piecgadēm no 29,9 līdz 37,7 promilēm, bet 1776., 1790., 1797., 1805. gadā tas ir bijis ievērojami zemāks – 19–20 promiles, turpretī augsts 1768. gadā – 47,6 promiles, 1785. gadā – 49,3 promiles, un 1808. gadā, kad plosījās influences epidēmija, mirstības koeficients sasniedza 70,4 promiles.⁵⁸

Izsekojot dzimtu vēsturēm, M. Auns ieguvis datus par laulībā stāšanās vecumu Cesvaines draudzē 18. un 19. gs. mijā. Tie rāda, ka gandrīz 75% vīriešu, kuriem izdevās noskaidrot vecumu, pirmajā laulībā stājās galvenokārt līdz 24 gadu vecumam, bet vēl ap 20% – līdz 29 gadu vecumam, pārējie – 30 gadu

vecumā un vecāki. Savukārt 75% no apsekotajām sievietēm laulībā stājās līdz 21 gada vecumam, bet līdz 24 gadu vecumam ģimenes jau bija gandrīz 90% sievietes.⁵⁹ Tātad Vidzemes 14.–18. gs. iedzīvotāju paleodemogrāfiskajos datos konstatētā paaugstinātā 15–24 gadus veco sieviešu mirstība, kas varētu būt saistīta ar komplikācijām pirmajās dzemdībās, sakrīt ar rakstiskajos dokumentos fiksēto laulībā stāšanās vecumu.

Vēsturnieks M. Auns secina, ka parasti laulāto vecuma starpība nebija liela, vīra vecums vai nu sakrita ar sievas vecumu, vai arī bija 1–5 gadus lielāks.

Ģimenes nodibināja gandrīz visi laulību vecuma sasniegušie. Ja vīrs vai sieva nomira, tad dzīvi palikušais parasti stājās laulībā atkārtoti.⁶⁰

Kopumā Centrālās Vidzemes 14.–18. gs. paleodemogrāfiskie dati atbilst pēc vēsturiskajiem dokumentiem iegūtajiem demogrāfiskajiem rādītājiem.

ATSAUCES

- ¹ *Cimermanis S.* Par Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajiem apgabaliem // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – Rīga, 1999. – 36. lpp.
- ² *Dunsdorfs E., Spekke A.* Latvijas vēsture. 1500–1600. – Stokholma, 1964. – 209. lpp.
- ³ Turpat. – 217., 218. lpp.
- ⁴ *Dunsdorfs E.* Strukturālās pārmaiņas Latvijas lauksaimniecībā pēc kara // LVIŽ. – 1938. – Nr. 4. – 616. lpp.
- ⁵ *Dunsdorfs E., Spekke A.* Latvijas vēsture. 1500–1600. – Stokholma, 1964. – 218. lpp.
- ⁶ *Soom A.* Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert. – Lund, 1954. – S. 36.
- ⁷ *Conze W.* Agrarverfassung und Bevölkerung in Litauen und Weißrußland. – Leipzig, 1940. – S. 51.
- ⁸ *Heckscher E. F.* Sveriges ekonomiska historia fran Gustav Vasa I. – Stockholm, 1935. – P. 30.
- ⁹ *Dunsdorfs E., Spekke A.* Latvijas vēsture. 1500–1600. – Stokholma, 1964. – 218., 220. lpp.
- ¹⁰ *Dunsdorfs E.* Latvijas vēsture. 1710–1800. – Stokholma, 1973. – 282. lpp.
- ¹¹ *Skujenieks M.* Latvijas zeme un iedzīvotāji. – Rīga, 1927. – 209. lpp.
- ¹² *Siatkovskis J., Urtāns J.* Izrakumi Pāvulkalna viduslaiku kapsētā // ASM 1982 un 1983. – Rīga, 1984. – 82.–86. lpp.
- ¹³ *Siatkovskis J.* Izrakumi Pāvulkalna viduslaiku kapsētā un arheoloģisko pieminekļu apzināšana // ASM 1984 un 1985. – Rīga, 1986. – 99.–102. lpp.; *Siatkovskis J.* Izrakumi Ozolkalna senkapos un Pāvulkalna viduslaiku kapsētā // ASM 1986 un 1987. – Rīga, 1988. – 125., 126. lpp.
- ¹⁴ *Zagorska I.* Izrakumi Daudziešu kapu kalnā 1979. gadā // ASM 1979. – Rīga, 1980. – 115.–117. lpp.
- ¹⁵ *Apals J.* Izrakumi Vecpiebalgā 1970. gadā // RT 1970. – Rīga, 1971. – 23.–25. lpp.
- ¹⁶ *Atgāzis M.* Izrakumi Valmierā // ASM 1972. – Rīga, 1973. – 14.–17. lpp.
- ¹⁷ *Bebre V.* Arheoloģiskie pētījumi Valmieras viduslaiku pilsētā, ordeņa pilī un Sv. Sīmaņa baznīcas kapsētā // Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā. – Rīga, 2002. – 309., 310. lpp.
- ¹⁸ *Vasks A.* Arheoloģiskie pētījumi Cesvaines kapsētā un Kalna Zīvertu kapulaukā // ASM 1975. – Rīga, 1976. – 91., 92. lpp.
- ¹⁹ *Schwidetzky I., Ferembach D., Siloukal M.* Recommendations for Age and Sex Determinations in Skeletons // Journal of Human Evolution. – 1980. – No. 9. – P. 517–549; *Buikstra J. E., Ubelaker D. H.* Standarts for Data Collection from Human Skeletal Remains // Arkansas Archeological Survey Research Series No. 44. – 1994.
- ²⁰ *Acsádi G., Neméskéri I.* History of Human Life Span and Mortality. – Budapest, 1970.
- ²¹ *Rösing F. W., Jankauskas R.* Infant Deficit in Pre-modern Burial Sites // The 8th Tartu International Anthropological Conference. – Tartu, 1997. – P. 50, 51.
- ²² *Henneberg M.* Reproductive Possibilities and Estimations of the Biological Dynamics of Earlier Human Populations // Journal of Human Evolution. – 1976. – Vol. 5. – P. 41–48.
- ²³ *Ubelaker D. H.* Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation. 2nd ed. – Washington, 1989.
- ²⁴ *Acsádi G., Neméskéri I.* History of Human Life Span and Mortality. – Budapest, 1970; *Gejvall N. G.* Weterhus: Medieval Population and Church in the Light of Skeletal Remains. – Lund, 1960; *Ubelaker D. H.* Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation. 2nd ed. – Washington, 1989.
- ²⁵ *Siven C. H.* On Reconstruction the (Once) Living Population from Osteological Age Data // International Journal of Anthropology. – 1991. – Vol. 6, no. 2. – P. 111–118.
- ²⁶ *Zagorska I.* Izrakumi Daudziešu kapu kalnā 1979. gadā // ASM 1979. – Rīga, 1980. – 115.–117. lpp.
- ²⁷ *Zariņa G.* Daudziešu 16.–17. gs. kapulauka kranioģiā materiāla raksturojums // AE. – Rīga, 1987. – 15. laid. – 149.–154. lpp.
- ²⁸ *Siatkovskis J., Urtāns J.* Izrakumi Pāvulkalna viduslaiku kapsētā // ASM 1982 un 1983. – Rīga, 1984. – 83.–86. lpp.
- ²⁹ *Auns M.* Cesvainieši 18. gadsimta otrajā pusē // Latvijas Arhīvi. – 2000. – Nr. 1. – 65.–89. lpp.; *Liepiņa Dz.* Vidzemes zemnieki un muiža. – Rīga, 1983. – 42., 43. lpp.
- ³⁰ *Zariņa G.* Iedzīvotāju dzīves ilguma izmaiņas Ventspils apriņķī 14.–20. gs. // Ventspils muzeja raksti, Nr. 4. – Rīga, 2005. – 175.–188. lpp.
- ³¹ *Звидриньш П.* Уровень и динамика рождаемости и смертности в Латвии в период до советской власти (1840–1940) // Ученые записи ЛГУ. Вопросы статистики, III. – Рига, 1973. – С. 59.
- ³² *Almæ R.* Tāāksi 14.–18. sajandi populātsiooni demograafiline analuus ja kehāpikkuse rekonstrueerimine // Nature, Man and Technology. Interdisciplinary Studies in Archaeology. – Tallinn, 1998. – P. 170.
- ³³ *Česnys G., Urbanavičius V.* Materials on the Historical Demography of Lithuania in the 14th–18th cc. // Anthropologie. – 1978. – Vol. XVII (3). – P. 200.
- ³⁴ *Bocquet I., Masset C.* Estimateurs en paléodémographie // L' Homme. – 1977. – Vol. XVII (4). – P. 65–90.
- ³⁵ Latvijas PSR vēsture. – Rīga, 1986. – 79., 80. lpp.
- ³⁶ *Apals J.* Izrakumi Vecpiebalgā 1970. gadā // RT 1970. – Rīga, 1971. – 23., 24. lpp.

- ³⁷ *Liepiņa Dz.* Vidzemes zemnieki un muiža. – Rīga, 1983. – 47. lpp.
- ³⁸ *Zariņa G.* Daži aspekti Kurzemes un Zemgales 14.–18. gs. lauku iedzīvotāju demogrāfijā // *LVIŽ.* – 2002. – Nr. 3. – 16. lpp.
- ³⁹ *Berga T., Zariņa G.* Augšdaugavas 14.–17. gs. apdzīvotās vietas. (Manuskripts.)
- ⁴⁰ *Zariņa G.* Galvenās tendences Latvijas vidējā un vēlā dzelzs laikmeta iedzīvotāju paleodemogrāfijā // *Pētījumi zemgaļu senatnē.* – Rīga, 2004. – 175. lpp.
- ⁴¹ *Salnais V., Maldups A.* Pilsētu apraksti (pēc 1935. gada tautas sējumu – mājlopu un tirdzniecības – rūpniecības skaitīšanas materiāliem). II daļa. – Rīga, 1936. – 35. lpp.
- ⁴² *Jušķēvičs J.* Valmieras īsa vēsturiskā kronika. – Rīga, 1933. – 409. lpp.
- ⁴³ *Atgāzis M.* Izrakumi Valmierā // *ASM* 1972. – Rīga, 1973. – 14. lpp.
- ⁴⁴ Turpat. – 15., 16. lpp.
- ⁴⁵ *Bebre V.* Arheoloģiskie pētījumi Valmieras viduslaiku pilsētā, ordeņa pilī un Sv. Sīmaņa baznīcas kapsētā // *Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā.* – Rīga, 2002. – 309., 310. lpp.
- ⁴⁶ *Salnais V., Maldups A.* Pilsētu apraksti (pēc 1935. gada tautas sējumu – mājlopu un tirdzniecības – rūpniecības skaitīšanas materiāliem). II daļa. – Rīga, 1936. – 35. lpp.
- ⁴⁷ *Zariņa G.* Doma baznīcas kapsētās apbedītie Rīgas iedzīvotāji antropoloģiskajā skatījumā // *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē.* – Rīga, 2003. – 4. sēj. – 163. lpp.
- ⁴⁸ *Salnais V., Maldups A.* Pilsētu apraksti (pēc 1935. gada tautas sējumu – mājlopu un tirdzniecības – rūpniecības skaitīšanas materiāliem). II daļa. – Rīga, 1936. – 35. lpp.
- ⁴⁹ *Vasks A.* Arheoloģiskie pētījumi Cesvaines kapsētā un Kalna Zīvertu kapulaukā // *ASM* 1975. – Rīga, 1976. – 91., 92. lpp.
- ⁵⁰ Latvijas PSR mazā enciklopēdija. – Rīga, 1967. – 1. sēj. – 300. lpp.
- ⁵¹ *Zariņa G.* Vidzemes 15.–18. gs. latviešu antropoloģiskais raksturojums // *ASM* 1982 un 1983. – Rīga, 1984. – 123. lpp.
- ⁵² *Auns M.* Cesvainieši 18. gadsimta otrajā pusē // *Latvijas Arhīvi.* – 2000. – Nr. 1. – 78., 79. lpp.
- ⁵³ *Liepiņa Dz.* Vidzemes zemnieki un muiža. – Rīga, 1983. – 42.–45. lpp.
- ⁵⁴ *Apinis K.* Latvijas pilsētu vēsture. – Rīga, 1931. – 94. lpp.
- ⁵⁵ *Auns M.* Cesvainieši 18. gadsimta otrajā pusē // *Latvijas Arhīvi.* – 2000. – Nr. 1. – 70. lpp.
- ⁵⁶ *Česnys G., Urbanavičius V.* Materials on the Historical Demography of Lithuania in the 14th–18th cc. // *Anthropologie.* – 1978. – Vol. XVII (3). – P. 200.
- ⁵⁷ *Piontek J., Henneberg M.* Mortality Changes in a Polish Rural Community (1350–1972) and Estimation of Their Evolutionary Significance // *American Journal of Physical Anthropology.* – 1981. – Vol. 54. – P. 130.
- ⁵⁸ *Auns M.* Cesvainieši 18. gadsimta otrajā pusē // *Latvijas Arhīvi.* – 2000. – Nr. 1. – 77., 78. lpp.
- ⁵⁹ Turpat. – 70. lpp.
- ⁶⁰ Turpat.

Gunita Zariņa

PALAEODEMOGRAPHY OF VIDZEME 14TH–18TH CENTURY POPULATION

Summary

During the 14th–18th centuries the territory of present-day Latvia was several times redivided between great powers and experienced dynamic political and economical changes. The most radical partitions took place after Livonian war (1558–1583) and Altmark truce (1629), ending Polish-Swedish war, when Latgale got under authority of Poland, Sweden took Vidzeme, but in the territory of Zemgale, Kurzeme and Augšzeme there was established Duchy of Kurzeme and Zemgale, which was under strong influence of Poland and Germany. This fragmentation caused substantial economic differences between regions of Latvia.

The fullest palaeodemographical information on Vidzeme rural population of this period was possible to extract from Pāvulkaļns (14th–17th cc.) and archaeologically fully investigated Daudzieši (16th–17th cc.) cemeteries.

Male life expectancy at the age of 20 was estimated at 24.7 years, female – 20.2 years. Male mortality had only one maximum at the age of 45–49, female mortality had two maximums – at the ages of 15–25 and 45–49. Due to relatively high life expectancy, reproductive indices were high: the average number of children per female was 4.6, of them 2.4 reached

reproductive age, net reproductive rate $R_0 = 1.2$ indicates positive natural increase of population.

Life expectancy of adults in rural areas of central Vidzeme is higher than that of contemporary population of the lower reaches of the Daugava by 4.4 years for males and 4.1 years for females, probably due to a lesser effect of hostilities and epidemics in the areas far away from the Daugava waterway.

Archaeologically fully investigated Daudzieši cemetery is appropriate for population size and structure estimation. Reconstructed population has size of 30–40 individuals, of which on average 6 were infants (under the age of 5), 9 children (aged 5–14), 11 juveniles and young adults (aged 15–30), 9 seniors (aged 30–50), and one older than 50; proportion of individuals above the age of 30 is 28%. Proportion of individuals aged 30–50 has increased by 6.2% as compared to the Late Iron Age.

Sīmaņa churchyard burials in Valmiera represent the urban population of Vidzeme. Unlike rural population, male life expectancy there is much shorter (18.2 years), caused mainly by high mortality at the ages of 15–24. On the other hand, female life expectancy – 20.2 years – is higher (by 2 years) than

male. Such situation is found for the first time in Latvian palaeodemography. Probably this burial site was used by local aristocracy, heavily involved in hostilities.

Demographical study of Cesvaine parish by Muntis Auns (2000), based on written documents, provides material for comparison of historical demography (for periods 1781–1785 and 1798–1806) to palaeodemographical data of the 14th–17th centuries. Children (up to the age of 4) mortality according to Muntis Auns was 48.4%, confirming infant compensation to 45%, used in this study. Also value of life expectancy at birth $e_0^0 = 22.2$ years, estimated by Muntis Auns,

is close to that for Pāvulkalns (21.6) and Daudzieši (22.4) cemeteries. Adult life expectancy of males e_{20}^0 in Cesvaine parish in 1798–1806 was 31.1 years – 5.5 years more than palaeodemographical estimation for 14th–17th century Vidzeme. The difference could be caused by several reasons:

1) Palaeodemographical estimation dates back to an earlier period;

2) palaeodemographical age estimation is possible only up to the age of 60, while in historical documents ages up to 80 occur, leading to higher estimation of life expectancy.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Palaeodemographically investigated Vidzeme 14th–18th cc. cemeteries:

- 1 – Sīmaņa churchyard 14th–18th cc. burials in Valmiera;
- 2 – Daudzieši 16th–17th cc. cemetery;
- 3 – Pāvulkalns 14th–17th cc. cemetery;
- 4 – Purgaiļi 18th c. cemetery;
- 5 – Cesvaine 14th–17th cc. cemetery

Fig. 2. Hypothetical population structure of Daudzieši 16th–17th cc. cemetery (infant correction applied)

Fig. 3. Structure of adult population in Daudzieši 16th–17th cc. cemetery

Fig. 4. Mortality distribution for 14th–18th cc. population of Valmiera

Fig. 5. Life expectancy of Pāvulkalns 14th–17th cc. population

Fig. 6. Life expectancy of Valmiera Sīmaņa churchyard 14th–18th cc. burials

TABLE CAPTIONS

Table 1. Changes in the population size of Latvia (Dunsdorf, 1964, 1973)

Table 2. Palaeodemographical material

Table 3. Palaeodemographical indices of Vidzeme 14th–18th cc. children burials

Table 4. Masculinisation indices in Vidzeme palaeodemographical material (per cent)

Table 5. Palaeodemographical indices of Vidzeme 14th–18th cc. population

Table 6. Comparison of palaeodemographical and historical demography data for Vidzeme 14th–18th cc. population

Guntis Zemītis

PAKAVSAKTAS AR STILIZĒTIEM AŽŪRIEM ZVĒRGALVU GALIEM LATVIJĀ

Pakavsaktas ar stilizētiem ažūriem zvērgalvu galiem veido nelielu, bet savdabīgu saktu grupu, kas labi raksturo ne tikai viena saktu tipa evolūciju, bet sniedz ieskatu arī vairākos sabiedrības procesos vēlajā dzelzs laikmetā (9.–12. gs.) – ļauj spriest par ekonomiskajiem sakariem, kultūras iespaidiem, sabiedrības noslāņošanās.

Līdz šim tikai vienā kapulaukā – Salaspils Laukskolā – iegūts vairāk nekā viens šī tipa saktu eksemplārs. Salaspils Laukskolas kapulaukā (10.–13. gs.) zināmas divas šādas saktas un viens, iespējams, šim saktu tipam piederīgs fragments.

Izplatība Latvijas teritorijā

Salaspils Laukskolas kapulauks, 7. kaps. Piedevām bagāts maza zēna apbedījums, atrodas cieši līdzās bagātam sievietes apbedījumam – 6. kapam (1. att.; 7. att.: IIb).¹ No zēna apģērba saglabājušies svārku kakla iegriezuma rotājuma gredzentiņi. Starp kapa piedevām pakavsakta ar zvērgalvu galiem,² māla pods, dzelzs bulta, bronzas kaklariņķis ar uzvērtiem spirāl-gredzeniem, divas bronzas aproces ar sašaurinātiem un pamīšus saejošiem galiem, dzelzs duncis makstī ar bronzas apkalumiem, divas bronzas aproces ar pārsninātiem galiem, divas bronzas spirālaproces, bronzas jostas sprādze, bronzas jostas pušķa paliekas.

Salaspils Laukskolas kapulauks, 285. kaps. Netraucēts zēna apbedījums, orientēts ZR virzienā ar novirzi uz Z. Mīrušajam aiz galvas likts mazs bezripas gludinātās keramikas māla trauks. Pie galvas dzelzs šķēpa gals un zila stikla krelle. Krūšu rajonā pakavsakta ar stilizētiem zvērgalvu galiem, ar kuru sastiprināts ar riņķīšiem un gredzentiņiem, kā arī spirāļu pušķi rotātais svārku kakla iegriezums (2. att.). Katrā rokā pa divām mazām lentveida aprocēm ar sašaurinātiem galiem, jostas rajonā kreisajā pusē dzelzs nazis ar bronzu apkaltā makstī. Kapa bedres dienvidu galā atsevišķas jostas apkaluma plāksnītes un sprādze, kā arī lāča zobs – piekariņš. Krūšu rajonā dzelzs kaklariņķa fragments. Kapā konstatēti vēl citi auduma rotājumi – gredzentiņu rinda gar abiem sāniem. Domājams, apbedījums bijis pārsegts ar villaini.³ Kaps datējams ar 10./11. gadsimtu.⁴

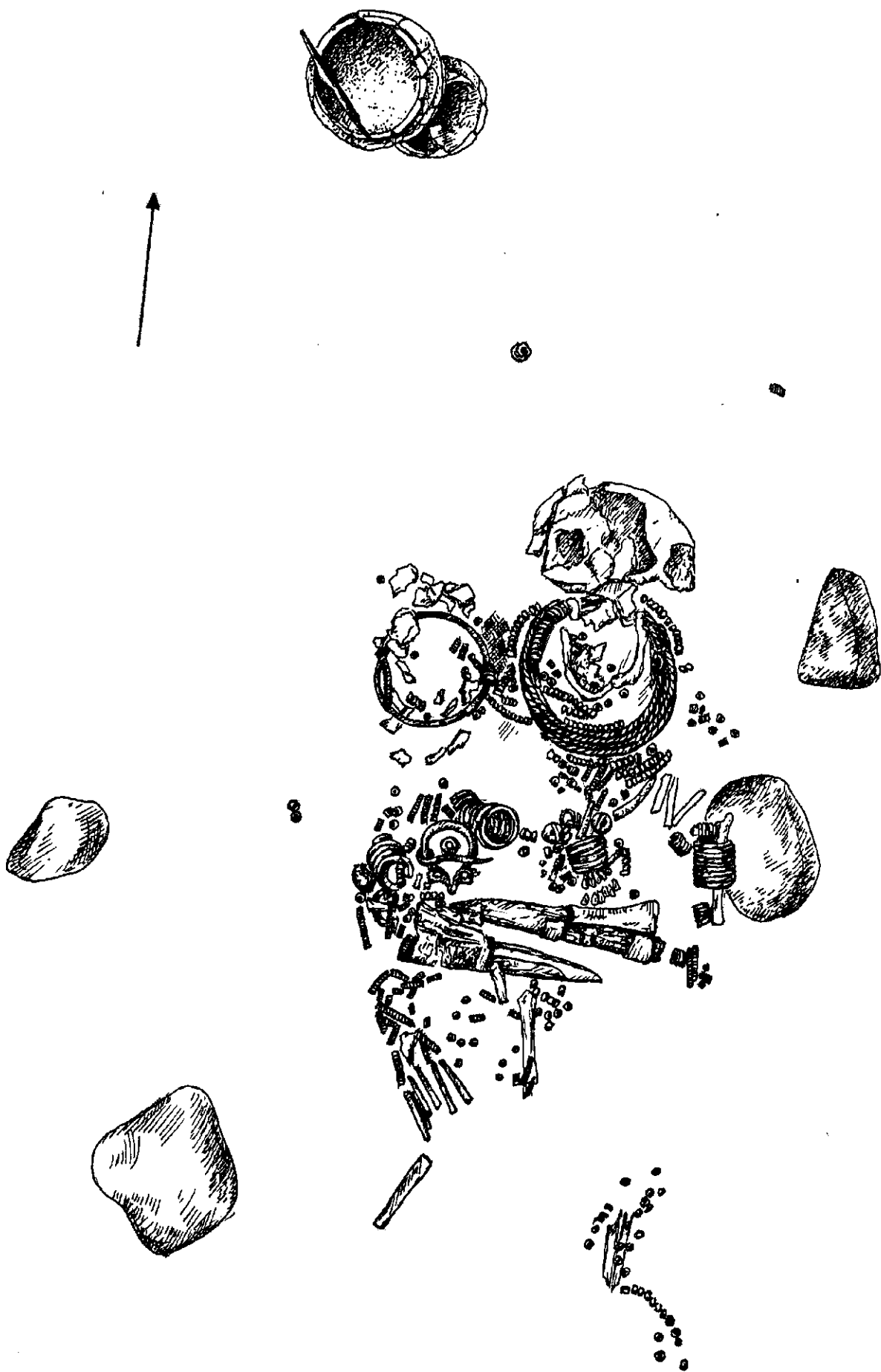
Salaspils Laukskolas kapulauks, 121. kaps. Vīrieša skeletkaps. Tajā atrasts aplūkotā veida saktas fragments (3. att.), kas izmantots kā atsvariņš. Apbedījumā atrasto atsvariņu komplekts sastāv no sešiem mucveidīgiem bronzas vai dzelzs ar bronzas pārklājumu atsvariņiem, kā arī sešiem nestandarta priekšmetiem, kas lietoti kā atsvariņi (šai laikā zemgaļiem sastopamās krustadatas galva ar lunču rotājumu, bronzas rotas fragments ar maskas atveidojumu, kāds sastopams skandināvu rotās, kristālisks metāla gabaliņš, kaula caurulīte un divi ķiršu kauliņi) svāra nostabilizēšanai.⁵ Kaps datējams ar 12. gs. pirmo pusi.

Jaunsvirlaukas Gaideļu–Viduču kapulauks, 53. kaps (4. att.). Kapa bedre orientēta A–R virzienā. Apbedīts pusaudzis (pēc G. Gerharda – 12–14 gadu vecs). Mīrušais guldīts izstieptā stāvoklī uz muguras. Labajā pusē pie galvas dzelzs uzmavas šķēps, bronzas pakavsakta ar atroļītiem galiem, zem galvaskausa dzelzs kaklariņķa fragmenti. Uz krūtīm dzelzs plāsmens cirvis, jostasvietas rajonā dzelzs nazis, pie kreisā iegurņa bronzas spirālgredzens. Jostas rajonā bronzas pakavsakta ar stilizētiem ažūriem zvērgalvu galiem (5. att.).

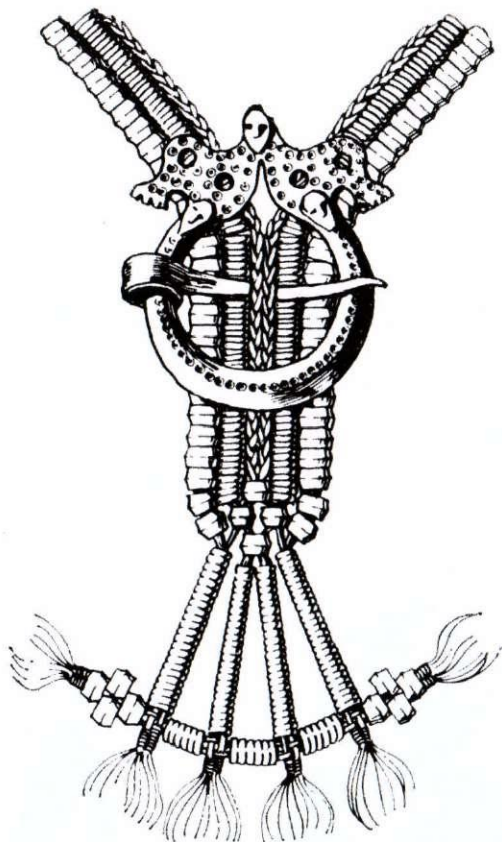
Pārējās saktas iegūtas kā savrupatradumi **Višķu Ģņilojručjes kapulaukā**⁶ un **Gramzdas Upīšu kapulaukā**⁷ (7. att.: Ic). Gramzdas Upīšos sakta atrasta arheoloģiskajos izrakumos, kas veikti Jāņa Asara vadībā 1991. gadā. Šeit atsegti skeletkapi. Ārpus kapu bedrēm konstatētas divas senlietu grupas, kas acīmredzot uzskatāmas par ziedoņiem, jo senlietas pārsvarā liktas cita virs citas un to tuvumā netika novērotas ne nedeģušu, ne kalcinētu kaulu paliekas. Izrakumu rezultāti liecina, ka Upīšu senkapi datējami ar 9.–10. gs. un tie, jādodomā, pieder kuršiem. Sakta ar stilizētiem zvērgalvu galiem atrasta grantsbedrē.⁸

Izplatība ārpus Latvijas. Šī tipa saktas **Baltijā** vēl zināmas **Lietuvā**⁹ – Bikavēnos (*Bikavēnai*, Šilutes raj.), 108. kapā,¹⁰ Palangā,¹¹ Stragnos (*Stragnai*, Klaipēdas raj.)¹² un **Igaunijā**,¹³ arī **Austrumprūsijā**.¹⁴ Tomēr vislielākā šī veida saktu koncentrācija vērojama **Gotlandē**, kur to skaits pārsniedz divdesmit.¹⁵

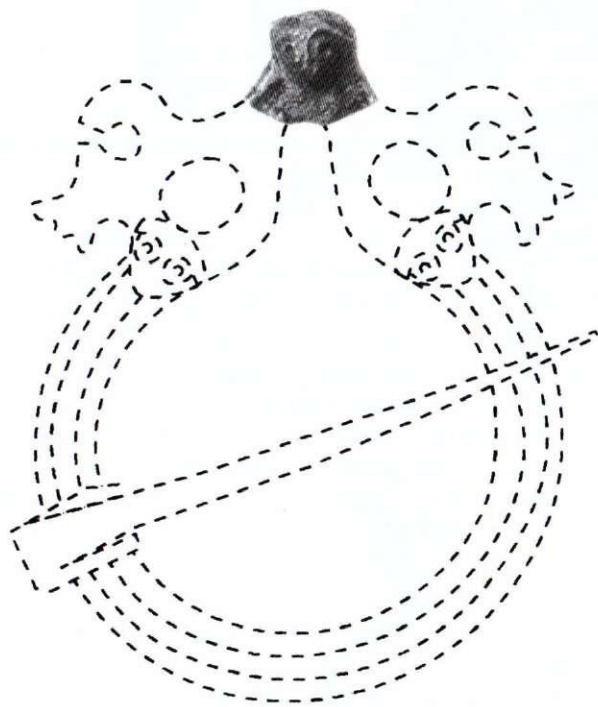
Kopumā redzams, ka šī tipa saktas izplatītas saīdzinoši nelielā reģionā – Gotlandē un teritorijās,

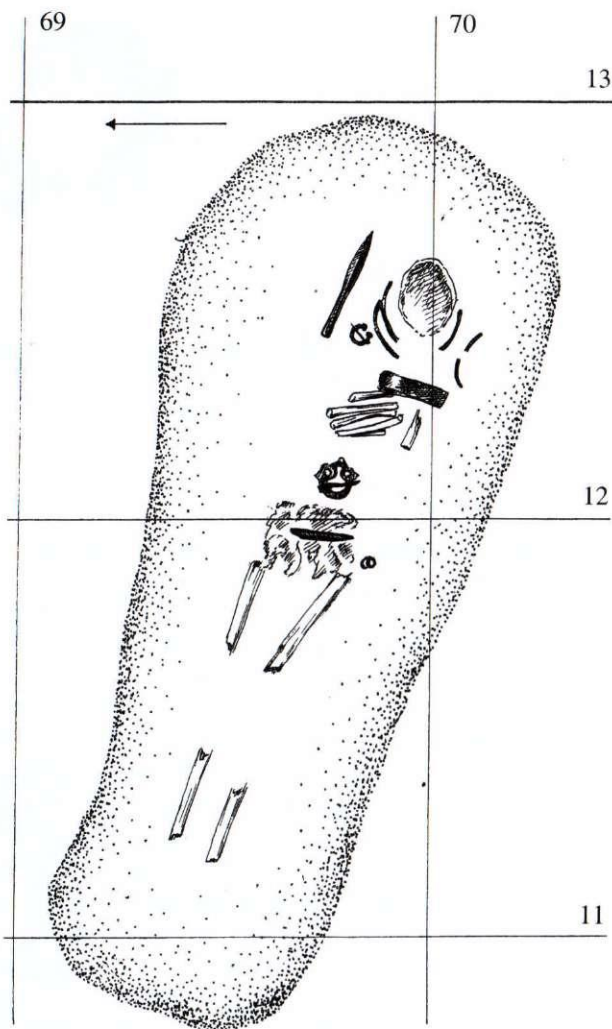
1. att. Salaspils Lauškola, 6. un 7. kaps. Pēc P. Pauļuka zīmējuma publicēšanai sagatavojusi Dz. Zemīte

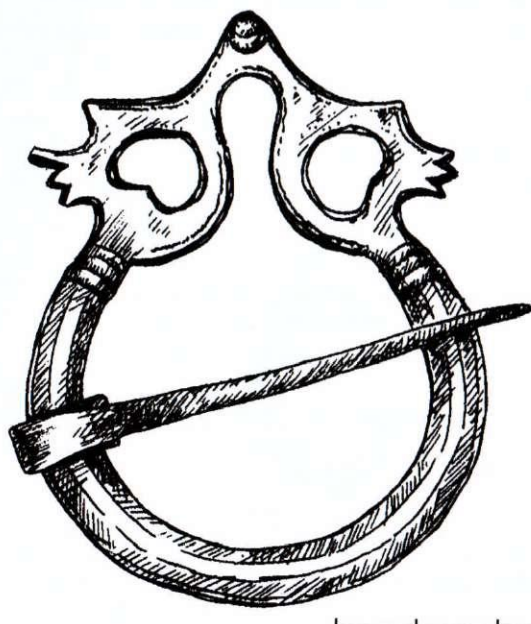
2. att. Ar pakavsaktu ar stilizētiem ažūriem zvērgalvu galiem sasprausts svārku kakla iegriezums. Salaspils Laukskola, 285. kaps. *A. Zariņas rekonstrukcija*

3. att. Pakavsakta ar stilizētiem ažūriem zvērgalvu galiem. Salaspils Laukskola, 121. kaps. *R. Spirģa rekonstrukcija*

4. att. Jaunsvirlaukas Gaidēļi-Viduči, 53. kaps. *Dz. Zemītes zīmējums*

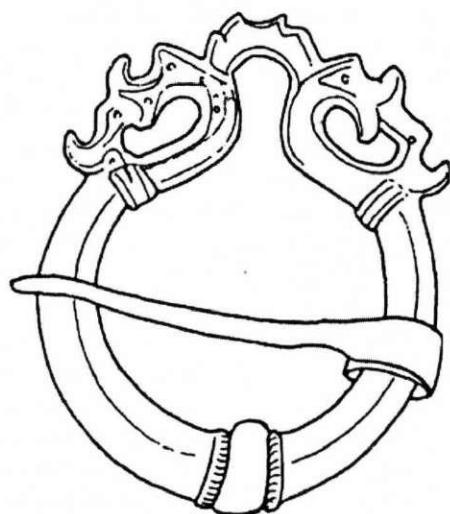

5. att. Pakavsakta ar stilizētiem ažūriem zvērgalvu galiem. Jaunsvirlaukas Gaidēļi-Viduči, 53. kaps

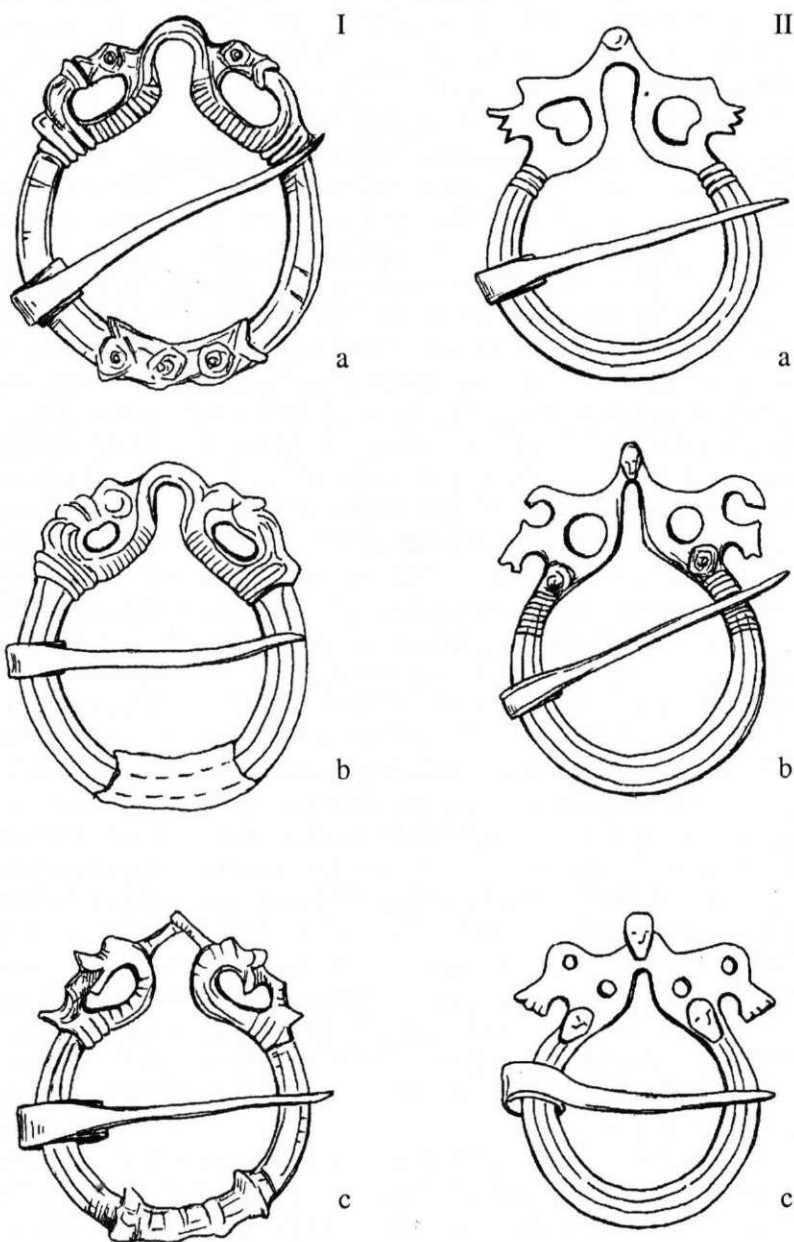
kas atradušās kontaktos ar to, – galvenokārt kuršu, Daugavas lībiešu un zemgaļu zemēs.

Saktas lietojums. Visas slēgtajos kapu kompleksos atrastās saktas (izņemot saktas fragmentu) atrastas krūšu rajonā (1., 4. att.). Vislabāk tās lietošanas veids konstatējams Salaspils Laukskola 285. kapā¹⁶ (2. att.), kur ar saktu sastiprināts svārku kakla iegriezums. Nav šaubu, ka saktā lietota virsējā apģērba saspraušanai.

Saktā attēlotais motīvs. Lai izprastu saktu attīstību, tajā attēloto sižetu, svarīgi saprast, kas tad saktā vismaz sākotnēji bijis attēlots. Saktā ietvertās simbolikas skaidrojums meklējams skandināvu mitoloģijā. Pēc skandināvu priekšstatiem, cilvēku pasaule Midgarda (senislandiešu *Miðgarðr* – burtiski “vidējā iežogotā telpa”) atrodas citu pasaulu vidū – starp Niflheimu (zviedru *Niflhem*) – tumsas un aukstuma zemi un Mūspelheimu (zviedru *Muspelhem*) – uguns zemi, kur vārās katls, plūst uguns straumes. Starp šīm zemēm un Midgardu ir pasaules okeāns, kur mīt milzīga

6. att. Pakavsakta ar stilizētiem ažiuriem zvērgalvu galiem. Gotlande (pēc A. Carlsson)

7. att. Pakavsaktas ar stilizētiem ažiuriem zvērgalvu galiem. Tipoloģiskā rinda: Ia – Gotlande (pēc L. Thunmark-Nylén), Ib – Gotlande (pēc A. Carlsson), Ic – Gramzdas Upīši, IIa – Gaideļi-Viduči, 53. kaps, IIb – Salaspils Laukskola, 7. kaps (pēc Ē. Mugurēviča), IIc – Salaspils Laukskola, 285. kaps

čūska Jormunganda jeb Midgardsorma (senislandiešu *Irmunðr*), kura ir dieva Lokija (zviedru *Loke*) un milzenes Angrbodas meita. Pēc dievu lēmuma čūsku iemeta pasaules okeānā, lai sargā Midgardu. Čūska bija tik milzīga, ka spēja to apvīt un iekodās sev astē. Viņas dēļ jūrnieki baidījās pārāk tālu braukt okeānā.¹⁷ Tora (*Tor*) cīņa ar čūsku, pieveicot to ar savu āmuru (*torshammare*), ir iecienīts motīvs skandināvu vikingu laika mākslā, piemēram, Altunas rūnakmenī Uplandē Zviedrijā (11. gs.).¹⁸

Saktu izcelsme. Par saktu izcelsmes vietu jāuzskata Gotlande. Tam par labu runā ne tikai tas, ka šeit atrasts lielāks eksemplāru skaits, bet arī tas, ka izsekojama tipa evolūcija no reālistiski veidotiem eksemplāriem, kuros attēlota čūska, līdz stilizētiem variantiem, kur čūskas motīvs pārveidojies figūrās, kas vizuāli atgādina putnus. Šī forma pārstāvēta arī Latvijā. Nav noliedzama šī tipa tālāka attīstība un pilnveidošanās Baltijas dienvidu krastā. Līdz ar to šīs saktas uzskata par Latvijas un Gotlandes reģiona īpatnību.¹⁹ Pēc A. Karlsona saktas ar zvērgalvu galiem attiecas uz periodu C (900.–1000. g.) un D (1000.–1100. g.).²⁰ Ap šo laiku vai nedaudz vēlāk sākas šo saktu izplatība Baltijā. Tipoloģiski agrākais no Latvijas eksemplāriem ir Gramzdas Upīšos iegūtais (7. att.: Ic). Šī saktas tipoloģiski tuvāka Visbijas saktai no 342. kapa (7. att.: Ia). Saktā redzama čūska, kas satvērusi savu asti. Šis motīvs veidots gan saktas galos, gan loka vidusdaļā. Līdzīgi darināta arī Visbijas 351. kapā atrastā saktā. Upīšu saktā vienīgajā no Latvijas teritorijā atrastajām saglabājiem loka uzbiezinājums. No Skandināvijas saktām evolūcijas virknē kā nākamās būtu jāatzīmē Gotlandes saktas (7. att.: Ib), kurām saglabājusies reālistiski veidotā čūskas galva, bet astes izliekums jau zaudējis savu formu, tas padarīts stūraināks, ar asiem izvirzījumiem. Saktas gali augšpusē savienoti, bet savienojuma vieta vēl nav izcelta un tur nav veidota maska. Saktas loka vidusdaļa uzbiezināta, un aste jau zudusi, bet cilpveida izvirzījuma centrā saktas augšpusē veidotas reljefas malas (6. att.). Vēlākajiem eksemplāriem loka savienojuma vietā ir maska. Salaspils Laukskolas 121. kapa fragmentā saglabājusies tieši maskas daļa. Gaideļu–Viduču kapulaukā atrastajai saktai maska veidota, bet nav izteikta. Salaspils Laukskolas 285. kapa saktai maska ir gan loka galos, gan izceltajā savienojuma vietā. Cilvēka sejas maska uzskatāma par skandināvu kultūras ietekmētu. Kaklarota, kuras sastāvā piekariņi – vīriešu sejas maskas, iegūta 1886. gadā Gotlandē Felhāgenas (*Föhlhagen*) depozīta sastāvā. Depozītu datē ar laiku ap 1000. gadu.²¹ Tomēr pašām Gotlandes saktām sejas maskas vājāk izteiktas nekā Latvijas eksemplāriem.²² Tikai Latvijas eksemplāri ir rotāti ar cirkulāro rakstu (Laukskolas un Višķu saktas). Jebkurā gadījumā tas tikai norāda uz ciešiem ekonomiskiem sakariem starp šīm teritorijām 10.–11. gadsimtā.

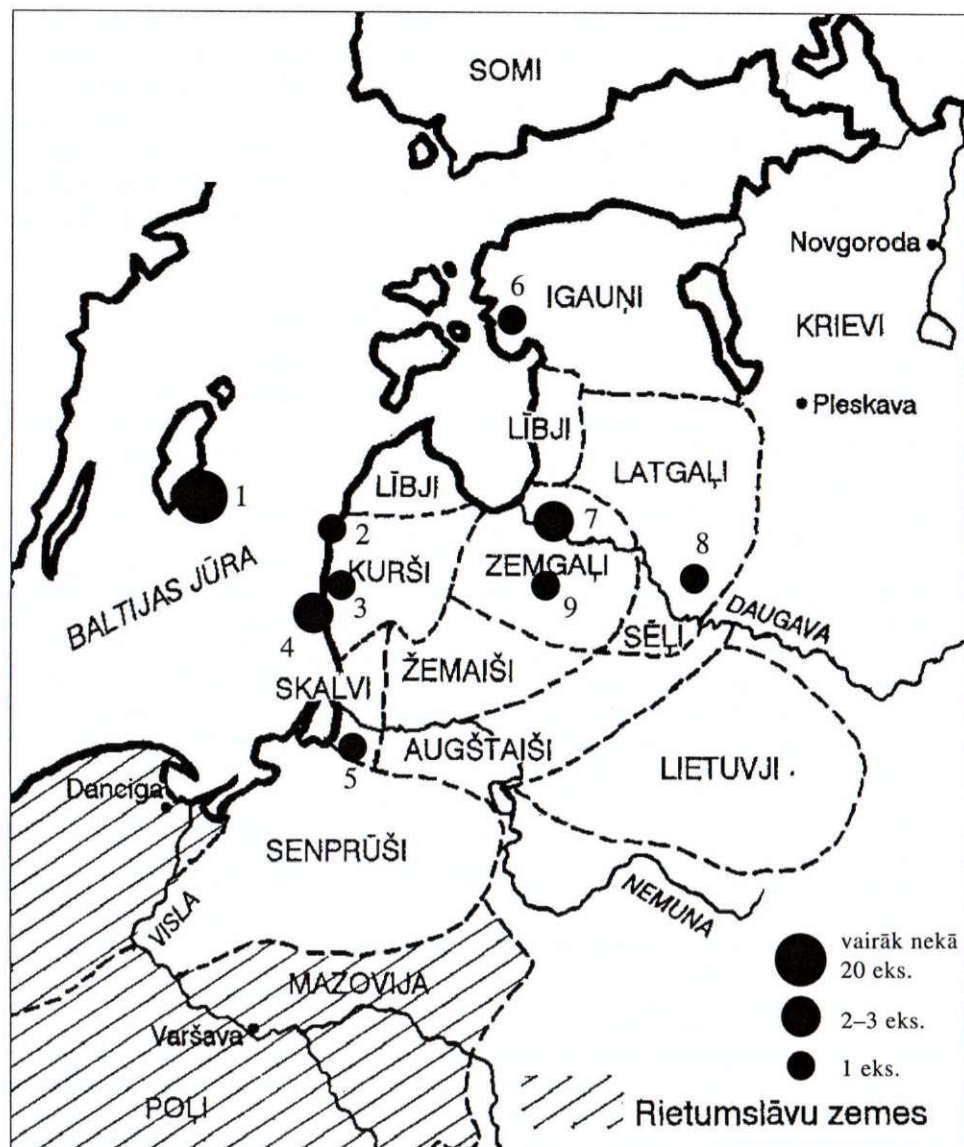
Tipoloģija. Baltijas jūras austrumu krastā atrasto saktu skaits nav liels, savukārt Gotlandes saktu tipoloģijas izstrāde, balstoties tikai uz pieejamajām pub-

likācijām vien, būtu nedroša. Tādēļ iedalījums tipos ir visai nosacīts. Tikai Gotlandes salā sastopamajos eksemplāros ir vērojams reālistisks motīvs – čūska, kura satvērusi savu asti. Šīs saktas var uzskatīt par I tipu. Saktas loka vidusdaļa ir uzbiezināta, un minētais motīvs tur atkārtojas. To varētu nosacīti apzīmēt par Ia apakštipu (7. att.: Ia). Gotlandē novērojama šī tipa evolūcija: loka vidusdaļā čūsku galvas izzūd, to vietā saglabājas uzbiezinājums. Saktas gali tiek savienoti. To var apzīmēt par Ib apakštipu (7. att.: Ib). Čūskas motīva pārveidošanās saktu galos un loka uzbiezinājuma izzušana arī notiek pakāpeniski, un atsevišķām Gotlandes saktām galos vēl ir čūskas galvas motīvs, kamēr uz loka tā vairs nav, bet loks ir nedaudz uzbiezināts.²³ Šī tipa varianti jau sasnieguši Baltiju. Kuršu teritorijā zināmas divas šī apakštipa saktas – Palangā²⁴ un Gramzdas Upīšu kapulaukā (7. att.: Ic). Agrāks no šiem abiem varētu būt Palangas eksemplārs, kurā abi saktas gali vēl nav savienoti, kamēr Gramzdas Upīšu saktā tie jau savienoti.

II tipa saktas neiezīmē lūzumu, bet gan tālāku evolūciju. Reljefāka kļūst pāreja no saktas loka uz galu ar tematisko motīvu. Sākotnēji loka gali ar izveidoto čūskas asti vai nu saplūst ar loku, vai nodalīti ar pāreju, bet vēlāk pārejas gals tiek pagarināts, veidojot reljefu kāsi. Līdzīgi kāsi transformējas arī čūskas galvas un astes satvēruma vieta. Pārējās Baltijā izplatītās šī veida saktas jau pieder II tipam. Jāatzīmē, ka II tipu pārstāv vairākas lokālas formas un apakštipu izdalīšana šeit ir visai nosacīta. Šis tips pārstāvēts arī Gotlandē. Saktu gali ir savienoti, savienojuma augšpusē veidota maska. Tā kā čūska, satverot asti, veidoja loku, tad saktas galu vidusdaļā veidojās caurlauzums. I tipa saktām tas vēl ir neregulārs – tā malas veidoja čūskas purnu un asti. Motīvam izzūdot, reljefi veidotas tikai galu ārmalas, kamēr caurlauzumam loka vidusdaļā ir tendence kļūt apaļam. Latvijā Gaideļu–Viduču kapulaukā atrastajai saktai (5. att.; 7. att.: IIa) caurlauzums tuvs sirds formai, līdzīgs caurlauzums ir arī Lietuvā Stragnos iegūtajam eksemplāram. Abiem šiem eksemplāriem sejas maska nav iezīmēta izteikti. Šo saktu veidu varētu apzīmēt par IIa apakštipu. Pārējiem Latvijas eksemplāriem caurlauzums apaļš (7. att.: IIb). Tāds tas veidots arī saktai no Bikavēniem Šilutes rajonā Lietuvā.²⁵ Šo apakštipu apzīmēsīm par IIb. Savukārt Salaspils Laukskolas 285. kapā iegūtajam eksemplāram ir divi nelieli caurlauzumi. Saktu galu savienojuma vieta tagad noslēdzas ar sejas masku, bet nupat minētajam Salaspils Laukskolas 285. kapa eksemplāram (2. att.; 7. att.: IIc) – ar trim maskām – divas novietojot loka galos. Šīs saktas galu paplašinājums klāts ar Baltijai raksturīgajiem aplīšiem – saulītēm. L. Tunmarka-Nīlena (*Thunmark-Nylén*) to atzīst par Baltijas īpatnību.²⁶ Nosacīti to varētu apzīmēt par IIc apakštipu, ar to saprotot saktas, kurās saskatāmas lokālas iezīmes.

Lietotāju sociālais stāvoklis. Kā rāda slēgtie kapu kompleksi ar aplūkojamā tipa saktām (izņemot sekundāri izmantoto sejas maskas atveidu no Salaspils Laukskolas 121. kapa, kur saktas fragments nav lietots

8. att. Pakavsaktu ar stilizētiem ažūriem zvērgalvu galiem izplatības karte (izmantota I. Šterna karte): 1 – Gotlande, 2 – Gramzdas Upīši, 3 – Bikavēni, 4 – Palanga, 5 – Austrumprūsija, 6 – Rīngu, 7 – Salaspils Laukskola, 8 – Višķu Gņilojruče, 9 – Jaunsvirlaukas Gaideļi–Viduči

sākotnējā nozīmē, proti, kā sakta), tās lietojuši zēni un pusaudži. Visos kapos kopā ar aplūkojamo saktu atrasti ieroči. Laukskolas 7. kapā zēnam līdzdots bultas gals, kas acīmredzot simbolizē šķēpu. Šis piedevām bagātākais kaps kopā ar 6. kapu, kurā acīmredzot apbedīta zēna māte, uzskatāms par sociālajiem virsslāņiem piederīgo apbedījumu. Savukārt Salaspils Laukskolas 285. kapā un Jaunsvirlaukas Gaideļu–Viduču 53. kapā apbedītie varētu atrasties nedaudz zemāk sabiedrības hierarhijā. Pagaidām vienīgais, ticamais secinājums, kas izriet no novērotā, ir tas, ka šī sakta norāda uz pusaudžu zēnu noteiktu statusu sabiedrībā, kas, visticamāk, iegūts jau viņu vecāku dzīves laikā. A. Šnē uzsver, ka apbedījumu piedevu kvantitatīvās un kvalitatīvās atšķirības atspoguļo atsevišķu sabiedrības locekļu dažādās ekonomiskās iespējas. Mēdz izdalīt četrus avotus, uz kuru pamata var veidoties varas attiecības: ideoloģisko, ekonomisko, militāro un politisko varu. Atsevišķos laikmetos sociālās varas bāze bija dažāda un nevienmērīga.²⁷ Šajā gadījumā zēnu un pusaudžu augstais sociālais statuss varēja tikt rādīti, pateicoties starptautiskajai tirdzniecībai.

Neapšaubāmi, saktai bija arī sociālā simbola loma, turklāt tā varēja būt atšķirīga Gotlandē un Latvijā. Gotlandē, spriežot pēc kapu inventāra, saktas atrastas vīriešu apbedījumos.²⁸ Jāņem vērā, ka Latvija bija etniski neviendabīga, nav izslēgta arī dažāda saktas simbolika atsevišķos novados, lai gan pagaidām nav pretrunu starp lībiešu teritorijā un zemgaļu teritorijā novēroto. Par kuršu un latgaļu teritoriju secinājumus izdarīt nevar, jo saktas nav atrastas slēgtos kapu kompleksos.

Secinājumi. Hronoloģiski agrākie saktu varianti Baltiju sasniedz 9. gs. beigās – 10. gadsimtā. Pie agrākajām pieskaitāmas Palangas un Gramzdas Upīšu saktas. Nākamās hronoloģiskajā skalā ir uz 10. gs. beigām un 11. gs. sākumu attiecināmās saktas no Gaideļiem–Viduči un Salaspils Laukskolas 285. kapa. Pārējās datējamas ar 11. gadsimtu. Netieši uz to norāda arī sejas maskas, kas attiecas galvenokārt uz 11. gadsimtu. Jāsecina, ka cieši sakari ar Gotlandi 9. gs. beigās izveidojušies kuršiem, nedaudz vēlāk – ap 10. gs. otro pusi – zemgaļiem. Šajā laikā sākušās arī skandināvu aktivitātes pie Daugavas. Kontakta zonā, kaut mazākā mērā, nokļuvusi arī Igaunija un senprūšu

zemes. Baltu un Baltijas somu mitoloģijā čūska Jormunganda ir svešs tēls. Saktas formas pārveide ir aizsākusies jau Gotlandē, un tai pamatā acīmredzot ir nevis mitoloģiski, bet tehnoloģiski procesi. Baltijas agrīnajās saktās čūskas vietā saskatāms jau abstraktāk veidots zvērs, kas atbilda šeit pieņemtajam zvēru stilam. Vēlākajos variantos izzūd arī zvēra motīvs,

pārveidojoties putnā. Tomēr skandināviski elementi tiek saglabāti. Tas attiecas uz sejas maskām. Tā kā saktas atrod galvenokārt apbedījumos ar bagātu kapa inventāru un to forma visai būtiski atšķiras no vietējām, jādomā, ka šo saktu nēsāšana norādīja dzimtas saistību ar aizjūras tirdzniecību vai arī dzimta bija saradojusies ar gotlandiešiem.

ATSAUCES

- ¹ *Ginters V.* Pārskats par 1936./1937. g. arheoloģiskajiem izrakumiem Salaspils Laukskolas kapulaukā. – AA 257; *Музуревич Э. С.* Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв. – Рига, 1965. – Табл. XXIII: 2.
- ² A 8948: 10.
- ³ *Zariņa A.* Pārskats par Salaspils Laukskolas 1970. g. izrakumiem. – VIAA: 232; *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts. – Rīga, 2006. – 86., 87. lpp.
- ⁴ *Zariņa A.* Lībiešu apgērbs 10.–13. gs. – Rīga, 1988. – 38. att.: 1, 2, 17. tab.: 9.
- ⁵ *Zariņa A.* Kapi ar tirgotāja piederumiem Salaspils Laukskolas kapulaukā (10.–13. gs.) // AE. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 1. att.: 7, 97.–99. lpp.; *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts. – 53. lpp.
- ⁶ A 10056: 1; *Музуревич Э. С.* Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв. – Табл. XXIII: 1.
- ⁷ LVMM 41403.
- ⁸ *Asaris J.* Arheoloģiskie pētījumi Sāraju un Upīšu senkapos // ASM 1990 un 1991. – Rīga, 1992. – 21.–23. lpp.
- ⁹ *Nagevičius V.* Mūsu pajūrio medžiagine kultūra VIII–XIII amž. // Senove I. – Kaunas, 1935. – Tab. II: 2; *Kunciene O.* Prekybiniai ryšiai IX–XIII amžiais // Lietuvos gyventojų prekybiniai rišiai. – Vilnius, 1972. – P. 212–217.
- ¹⁰ *Kunciene O.* Prekybiniai ryšiai IX–XIII amžiais. – Pav. 29: 4.
- ¹¹ Turpat. – 29. att.: 5.
- ¹² Turpat. – 29. att.: 6.
- ¹³ *Музуревич Э. С.* Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв. – С. 83.
- ¹⁴ *Nerman B.* Der Handel Gotlands mit dem Gebiet am Kurischen Haf im II. Jahrhundert // Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia 1931. – Königsberg, 1931. – S. 170.
- ¹⁵ *Carlsson A.* Vikingatida rinspännen från Gotland. Text och katalog. – Stockholm, 1988. – P. 30; *Thunmark-Nylén L.* Gotland – Neighbour between the West and East // Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmensia 9. Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im frühen Mittelalter. – Stockholm, 1992. – P. 160.
- ¹⁶ *Zariņa A.* Lībiešu apgērbs 10.–13. gs. – 38. att.: 1.
- ¹⁷ Старшая Эдда. – Санкт-Петербург, 2005. – С. 9, 216; *Darvina R., Meletinskis I.* Ģermāņu un skandināvu mitoloģija // Mitoloģijas enciklopēdija. – Rīga, 1993. – 1. sēj. – 266., 267. lpp.
- ¹⁸ *Wikinger. Waräger. Normannen.* Die Skandinavier und Europa 800–1200. – Berlin, 1992. – S. 146, Abb. 3; *Vikingatidens ABC.* – Stockholm, 1981. – P. 271.
- ¹⁹ *Thunmark-Nylén L.* Gotland – Neighbour between the West and East. – P. 160.
- ²⁰ *Carlsson A.* Vikingatida rinspännen från Gotland. Text och katalog. – P. 105.
- ²¹ The Viking Heritage: a Dialogue between Cultures. – Moscow; Stockholm, 1996. – P. 52.
- ²² *Thunmark-Nylén L.* Gotland – Neighbour between the West and East. – P. 161.
- ²³ *Carlsson A.* Vikingatida rinspännen från Gotland. Text och katalog. – P. 30, DJU: NJ (2).
- ²⁴ *Kunciene O.* Prekybiniai ryšiai IX – XIII amžiais. – Pav. 29: 5.
- ²⁵ Turpat. – 29. att.: 6.
- ²⁶ *Thunmark-Nylén L.* Gotland – Neighbour between the West and East. – P. 160.
- ²⁷ *Šnē A.* Vara, kristietība un cilvēks lībiešu sabiedrībā 12. gs. – 13. gs. sākumā // Zinātniskā konference “Kristietības ienākšana Līvzemē”. Referātu tēzes. – Rīga, 2005. – 10. lpp.
- ²⁸ *Thunmark-Nylén L.* Die Wikingerzeit Gotlands. Abbildungen der Gräberfunde. – Stockholm, 1995. – Abb. 351, 342.

SAĪSINĀJUMI

A – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas krājuma nr.

LVMM – Liepājas vēstures un mākslas muzeja krājuma inventāra nr.

VIAA – LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas arhīva nr.

Guntis Zemītis

PENANNULAR BROOCHES WITH STYLISTED OPENWORK ANIMAL-HEAD TERMINALS IN LATVIA

Summary

Penannular brooches with stylised openwork animal-head terminals form a small, but unusual group of brooches, which serves to characterise not only the evolution of one particular brooch type, but also gives an insight into various social processes in the

Late Iron Age (9th–12th cc.): economic contacts, cultural influences and social stratification.

Brooches of this type have been found in the area of present-day Latvia in the territory inhabited by the Livs: Burials 7 (Figs 1; 7: II b) and 285

(Fig. 2) at the cemetery of Salaspils Laukskola. A fragmentary brooch, re-used as a weight for scales, comes from Burial 121 at Salaspils Laukskola (Fig. 3). From the territory of the Semigallians, there is an example from Burial 53 at the cemetery of Jaunsvirlaukas Gaidēļi-Viduči (Fig. 4). The remaining examples are stray finds from the cemeteries of Višķu Ģņilojruče, and Gramzdas Upīši (Fig. 7: *Ic*).

In the **Baltic region**, brooches of this type are also known from Lithuania, Estonia and East Prussia. However, the greatest concentration of brooches of this kind is on **Gotland**, where there are more than 20 of them.

Overall, it can be said that these brooches are distributed within a fairly limited area: Gotland and areas that were in contact with it – mainly the Couronian, Daugava Liv and Semigallian areas.

Use of the brooch. In all undisturbed grave assemblages, the brooches (apart from the fragmentary example) were found in the area of the chest (Figs 1, 4).

The motif depicted on the brooch. An explanation for the symbolism of the brooches may be found in Scandinavian mythology, in connection with Midgard (Old Icelandic *Miðgarðr*, literally meaning “the central delimited space”) and the serpent Jormungand.

The origin of the brooches. Gotland may be regarded as the place of origin of these brooches. Not only has Gotland produced the largest number of examples, but it is also on Gotland that the evolution of this type may be traced, from realistically formed examples with a serpent representation to stylised variants where the serpent motif has been transformed into bird-like figures.

Typology. Only the examples from Gotland show the realistic motif of a snake grasping its own tail: Types I a and I b. Variants of I c already occur in the Baltic, in the Couronian territory. Type II brooches are represented both on Gotland and in the Baltic.

Social status of the wearers. As indicated by the undisturbed grave assemblages from Latvia with this type of brooch (except for the re-used fragment – a face mask representation from Burial 121 at Salaspils Laukskola, where the fragmentary brooch has not been used for its original purpose, namely as a brooch), they were worn by boys and juveniles. Since the brooches have been found mainly in richly furnished graves and their form differs markedly from that of local brooches, it may be thought that the wearing of such brooches indicated the family's connection with trade across the sea, or else the establishment of kin relations with Gotlanders.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* Salaspils Laukskola. Burials 6a and 7. Prepared for publication by Dz. Zemīte, after a drawing by P. Pauļuks
- Fig. 2.* Salaspils Laukskola. Burial 285. Reconstruction by A. Zariņa. After A. Zariņa
- Fig. 3.* Penannular brooch with stylised openwork animal-head terminals. Salaspils Laukskola. Burial 121. Reconstruction by R. Spirģis
- Fig. 4.* Jaunsvirlaukas Gaidēļi-Viduči. Burial 53. Drawing by Dz. Zemīte
- Fig. 5.* Penannular brooch with stylised openwork animal-head terminals. Jaunsvirlaukas Gaidēļi-Viduči. Burial 53

- Fig. 6.* Penannular brooch with stylised openwork animal-head terminals. Gotland (after A. Carlsson)
- Fig. 7.* Penannular brooches with stylised openwork animal-head terminals. Typological series: *Ia* – Gotland (after L. Thunmark-Nylén); *Ib* – Gotland (after A. Carlsson); *Ic* – Gramzdas Upīši; *Ila* – Gaidēļi-Viduči, Burial 53; *Ilb* – Salaspils Laukskola, Burial 7 (after Ē. Murgēvičs); *Ilc* – Salaspils Laukskola, Burial 285
- Fig. 8.* Distribution of penannular brooches with openwork animal-head terminals: 1 – Gotland; 2 – Gramzdas Upīši; 3 – Bikavēnai; 4 – Palanga; 5 – Western Prussia; 6 – Rīngu; 7 – Salaspils Laukskola; 8 – Višķu Ģņilojruče; 9 – Jaunsvirlaukas Gaidēļi-Viduči

Māris Zunde

RĪGĀ, TEĀTRA IELĀ 2/4, ARHEOLOĢISKI ATKLĀTO KOKA KONSTRUKCIJU DENDROHRONOLOĢISKĀS DATĒŠANAS REZULTĀTI UN TO INTERPRETĀCIJA

Rīgā, Teātra ielā 2/4, pašlaik top divas jaunas ēkas. Pirms to būvēšanas tām paredzētajā teritorijā 2004. gada pavasarī tika padziļināts grunts līmenis un līdz ar to noņemta pilsētas kultūrslāņa samērā dziļa augšējā kārtā.¹ Būvbedrē atsedzās ne vien mūra ēku pamati, bet arī senas koka konstrukcijas: Rīdzenes upes slēgtā koka kanāla paliekas, mūra ēkas pamatu balsta konstrukcija un kādas nenoskaidrotas koka būves, iespējams, saimniecības celtnes paliekas (1. att.).

Lai noskaidrotu šo konstrukciju absolūto vecumu, to savstarpējo atbilstību laika ziņā, kā arī izstrādātu citu Vecrīgas vēsturisko objektu precīzai datēšanai tik nepieciešamās jaunas absolūtās dendrohronoloģiskās skalas, 2004. gada nogalē – 2005. gada pavasarī veikta minēto koka konstrukciju būvdetaļu gadskārtu dendrohronoloģiskā analīze.

Pavisam objektā iegūti 39 koka būvdetaļu koksnes paraugi. No Rīdzenes slēgtā kanāla koka konstrukcijas būvdetaļām (pāļiem un guļus novietotajiem baļķiem, virs kuriem likts gropētu jeb spundētu planku klājums), kā arī no kanālam blakus austrumu pusē cits citam cieši līdzās rindā dzītajiem vai ieraktajiem pāļiem, kas veidoja nelielu sienu vai tās posmu, ieguva kopumā 17 koksnes paraugus (2. att.). 12 koksnes paraugi attiecas uz saimniecības celtni līdzīgo būvi, kuru veidojuši rindās, bet savstarpēji atstatu dzīti pāļi, kas stiprinājuši no dažiem dēļiem veidotas no-

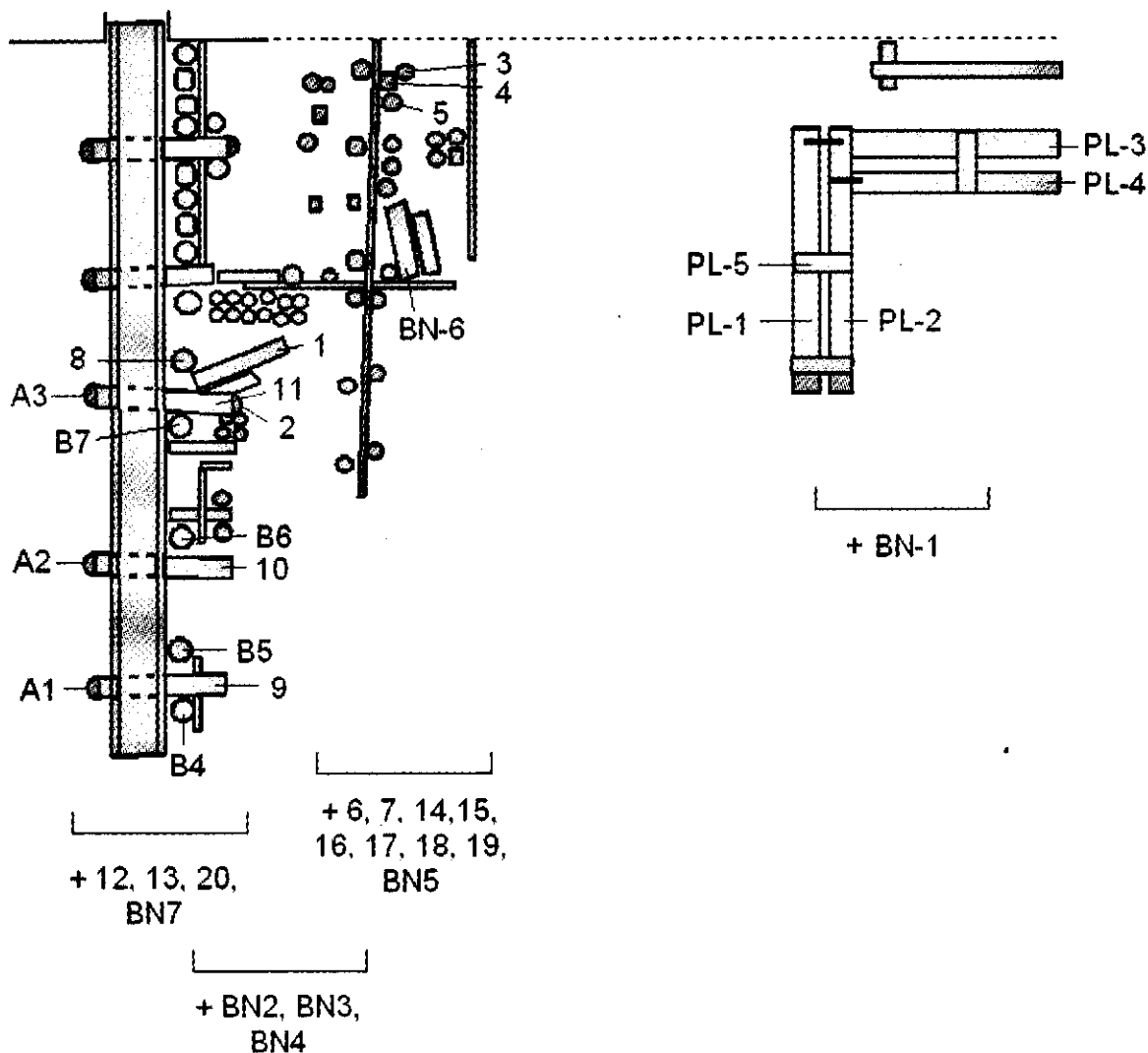
žogojuma sienas. Tās nodalījušas divas nelielas telpas veida teritorijas, kuru robežās zemē dzīti vēl citi pāļi. Iespējams, ka šī koka konstrukcija vai vismaz tās daļa tomēr attiecināma uz kādu iepriekšēju Rīdzenes upes, visticamāk, vaļējā kanāla krasta stiprinājuma posmu, taču par to nevarēja pārliecināties. Tāpēc tā nosacīti apzīmēta par saimnieciskas nozīmes būvi, jo tādas šeit senāk tiešām veidoja.

Koksnes paraugus no šīs būves, kā arī Rīdzenes koka kanālam blakus esošo sienu veidojošiem pāļiem nācās zāgēt tad, kad tie jau iepriekš bija izcelti no zemes. Līdz ar to lielākajai daļai pāļu, no kuriem atzāgēti koksnes paraugi, sākotnējo atrašanās vietu konstrukcijā vairs nevar precīzi norādīt. Konkrēti zināma ir tikai to piecu pāļu sākotnējā atrašanās vieta, no kuriem iegūti koksnes paraugi nr. 1–nr. 5 (2. att.). Precīzi identificējams ir vēl viens koksnes paraugs (nr. BN6), kurš iegūts no kāda gareniski plēsta baļķa. To un blakus kādu paplatu dēli atklāja kultūrslānī guļam mazākajā no dēļu ierobežotajām teritorijām.

Vēl būvlaukuma austrumu daļā kultūrslānī atklāja kādas senāk celtas mūra ēkas pamatu balsta konstrukciju. Tā veidota no liela apmēra divšķautņu koka brusām, kas pa divām blakus uz zemes guldītas vietās, kur bija paredzētas būvējamās ēkas mūra sienas. Ar īsiem ielaistiem šķērsbaļķiem un dzelzs skavām abas savstarpēji paralēlās brusas viena no

1. att. Teātra ielā 2/4 atklātās koka konstrukcijas: *a* – Rīdzenes koka kanāla paliekas, *b* – pāļu siena pie Rīdzenes kanāla, aizmugurē – saimnieciskas nozīmes būve, *c* – mūra ēkas pamatu balsta konstrukcija

2. att. Teātra ielā 2/4 atklāto koka konstrukciju dendrochronoloģiski pētīto būvelementu izvietojuma shēma

otras fiksētas noteiktā attālumā tā, lai to ārējo sānu malas atbilstu mūrējamās sienas biezumam. No šīs konstrukcijas balķiem sagatavoti seši koksnes paraugi (nr. PL1–nr. PL5 un nr. BN1). Te jāpiebilst, ka autoram pagaidām nav izdevies noskaidrot šīs mūra balsta konstrukcijas apzīmēšanai agrāk lietoto nosaukumu. Iespējams, ka tieši par šāda veida konstrukciju savā laikā rakstījusi Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja arheoloģe M. Vilsone: “Sakarā ar nenoturīgiem grunts apstākļiem mūra celtnu spiediena atslogošanai lietots arkveida būvēšanas paņēmieni un arkas un sienas guldītas uz *baļķu zolēm*.”²

Mūra ēkas pamatu balsta konstrukcijas ziemeļu pusē tika atklātas vēl kādas koka celtnes paliekas. Tā bija no samērā neliela apmēra balķiem guļbūves tehnikā veidotas būves – 18. vai 19. gs. atejas bedri norobežojošas konstrukcijas – daļa, kura netika pilnībā atsegta – un līdz ar to no tās balķiem koksnes paraugi netika ņemti.

Rīdzenes slēgtā kanāla atsegta posma pāļi un guļus liktie balķi darināti no priedes koka. Prie-

des bijušas aptuveni 110–185 gadu vecumā, to diametrs sasniedzis 30–38 centimetrus. Tikai vienam no pētītajiem pāļiem caurmērs bijis mazāks – 22 centimetri. Rīdzenes kanālam austrumu pusē atklāto stabu rindu veidoja ne vien apaļi, bet arī samērā liela apmēra divšķautņu, kā arī četršķautņu brūšas formas pāļi. Pāļu izgatavošanai paredzētās priedes cirstas aptuveni 90–130 gadu vecumā, bet viens koksnes paraugs piederīgs vairāk nekā 190 gadu vecai priedei. Cirsto koku stumbra caurmērs bijis 25–35 centimetri.

Dendrochronoloģiskās datēšanas rezultāti rāda, ka nelielā pāļu siena celta vai daļēji atjaunota (pastiprināta?) aptuveni tai pašā laikā, kad būvēts Rīdzenes kanāls. Par to liecināja pāļi ar vienādu datējumu un ļoti līdzīgu gadskārtu platuma pārmaiņu dinamiku, kuri acīmredzot gandrīz vienlaikus gatavoti gan Rīdzenes kanāla posma, gan nelielās sienas izbūvei (piemēram, Rīdzenes slēgtā kanāla pārseguma balķi nr. 9, nr. 11 un sienas būvei izmantotais pālis nr. 13). Pēc gadskārtu platuma datu laikrindu ļoti

izteiktās līdzības konstatēts, ka konstrukciju būvelementi nr. B5, nr. B6 un nr. 2, līdzīgi kā nr. 1 un nr. BN7, kā arī pāļi nr. A1 un nr. A2 veidoti, visticamāk, no viena koka sagarumota stumbra. Visos gadījumos gadskārtu platuma datu laikrindu dati, kas attiecas uz radniecīgiem, t.i., no viena koka stumbra veidotiem pāļiem, pirms to turpmākās izmantošanas aprēķinos iepriekš apvienoti vienā kopīgā to vidējo vērtību laikrindā. No Rīdzenes slēgtā kanāla un pāļu sienas pētījumiem 16 būvelementiem relatīvi datēti 13 būvelementi. Atšķirībā no vairākiem citiem Vecrīgas arheoloģiskajiem objektiem, kuros ir datēta vēsturisko koka konstrukciju koksne, abām iepriekš minētajām būvēm izmantoti koki, kas auguši visai atšķirīgos vides apstākļos. Konstatēts, ka gados, kad koksnes pieaugumu nav limitējuši koku augšanu stipri ietekmējošie globāla rakstura vides faktori, vairāku koku ikgadējā radiālā pieauguma pārmaiņu raksturs dažkārt bijis visai individuāls. Šajos gadījumos laikrindu sekmīga šķērsdatēšana bija iespējama, pateicoties tikai tam, ka tās atspoguļoja dendrochronoloģiskā signāla ietekmi pietiekami ilgā laikposmā.

Pāļu gatavošanai izmantotos kokus pēc augšanas gaitas līdzības var attiecīgi iedalīt trīs pāros vai grupās. Pirmo pāri veido divi koki, no kuru stumbriem gatavoti pāļi nr. 2, nr. A3, nr. B5 un nr. B6. Otrajā grupā iedalīti trīs koki, kuri izmantoti pāļiem nr. 10, nr. 12, nr. A1 un nr. A2. Trešais ir koku pāris, uz kuriem attiecas pāļi nr. 9, nr. 11 un nr. 13. Zināmā mērā līdzīgi kā pēdējā pāri iedalītie koki auguši arī divas priedes, no kuru stumbriem iegūts kultūrslānī guļus stāvoklī atklātais balķis nr. 1 un pālis nr. BN7, kā arī būvelements nr. BN6.

Raksturīgi, ka matemātiskā ceļā izšķiramu zināmu līdzību sinhronajā savietojumā uzrādīja tikai 2. un 3. grupas, kā arī 1. un 3. grupas koku gadskārtu platuma indeksu vidējo vērtību laikrindas (attiecīgi Stjūdenta t kritērijs = 3,6 un 2,9; būtiskuma līmenis $\alpha = 0,001$). Atšķirīgāka augšanas gaita bijusi 2. grupā iedalītajiem kokiem. Salīdzinot katras grupas koku gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindu ar Latvijas un tai tuvāko teritoriju absolūtajām dendrochronoloģiskajām skalām, var konstatēt: gan 1., gan 3. grupas priedēm augšanas gaita bijusi samērā līdzīga tai, kas konstatēta Daugavas augšteces un Dņepras vidusteces baseina mežos cirstajiem kokiem ($t = 3,8-5,2$), un nedaudz mazāk līdzīga augšanas gaitai, kas fiksēta Baltijas valstu teritorijā augušajām priedēm ($t = 3,2-4,5$). Šāds indeksu laikrindu salīdzināšanas rezultāts vedina uz domām, ka attiecīgo koku stumbri līdz Rīgai ir atpludināti pa Daugavu, bet to piegādes ceļš nav bijis tik tāls kā balķiem, kurus izmantoja, piemēram, Dannenšterna nama vai Daugavas krasta 17.–18. gs. stiprinājumu būvē. Tieši šie abi ir vieni no tiem Rīgas vēsturiskajiem celtniecības objektiem, kuriem koka būvmateriāli piegādāti, spriežot arī pēc to koksnes dendrochronoloģiskās analīzes rezultātiem, visticamāk, no Dņepras vidusteces baseina mežiem.³

Te svarīgi piebilst, ka šī reģiona priežu augšanas gaita novērtēta kā relatīvi līdzīgāka. Šajā teritorijā sakarā ar tai raksturīgu kontinentālāku klimatu un vienādākiem augsnes apstākļiem koku radiālā pieauguma ikgadējo pārmaiņu dinamika vienas sugas kokiem visumā bijusi mazāk atšķirīga nekā piemērs Latvijā.

2. grupas koku gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda sinhronajā savietojumā ir daudz maz līdzīga ($t = 2,9-3,3$) vienīgi tām absolūtajām dendrochronoloģiskajām skalām, kuras attiecas uz kokmateriāliem, kas līdz Rīgai pa Daugavas ūdensceļu piegādāti no tālienes.

Minēto grupu koku gadskārtu indeksu vidējo vērtību visas trīs laikrindas eksperimenta nolūkā tika apvienotas vienā kopīgā indeksu vidējo vērtību laikrindā, faktiski – dendrochronoloģiskajā skalā, apzinoties, ka tajā būs stipri samazināts vietēja rakstura vides faktoru ietekmes atspoguļojums un savukārt vajadzētu būt pastiprinātam globālu vides faktoru ietekmes atspoguļojumam. Šīs skalas aprēķināšanai izmantoti arī gadskārtu platuma laikrindu nr. 01, nr. BN6 un nr. BN7 dati. Izrādījās, ka izstrādātā skala sinhronajā savietojumā tomēr vislīdzīgākā ir ar tām absolūtajām dendrochronoloģiskajām skalām, kuras attiecas uz vēsturiskajiem objektiem, kuru būvei kokmateriāli pa Daugavas ūdensceļu piegādāti no tās augšteces baseina vai vēl tālākiem rajoniem (1. tab.). Tas netieši norāda, ka Rīdzenes koka kanāla, kā arī tam pieguļošās nelielās sienas pāļi (it īpaši – lielā apmēra pāļi) gatavoti galvenokārt no šajos rajonos cirsto priežu stumbriem.

Gadskārtu platuma indeksu laikrindu salīdzināšanas rezultāti viennozīmīgi uzrāda, ka būvkoki Rīdzenes slēgtā kanāla un nelielās pāļu sienas būvei cirsti 1734. gada otrajā pusē (vai 1735. gada agrā pavasarī). Viens Rīdzenes kanāla konstrukcijā izmantotais pālis (nr. A3) veidots no priedes stumbra, kurš cirsts vienu gadu iepriekš – 1733. gadā, savukārt īsie balķi nr. 1 un nr. BN7 veidoti no priedes stumbra, kura cirsta nedaudz agrāk – 1727. gadā. Jāpiebilst, ka šīs priedes radiālās augšanas gaita ir vislīdzīgākā tai, kas bijusi kokiem, kuri 1760. gadā cirsti Bauskas Svētā Gara baznīcas kora un altāra telpas siju izgatavošanai ($t = 5,9$). Tas netieši norāda, ka vismaz šī priede varētu būt augusi tepat Latvijas teritorijā. Koksnes paraugu nr. A3, nr. 1 un nr. BN7 iepriekš minētais jaunākās gadskārtas datējums noteikts atkārtoti, ripas veida koksnes parauga gadskārtu platumu mērot trīs radiālos virzienos. Līdz ar to šajā gadījumā noteiktais gadskaitlis parāda koka pēdējās izveidojušās gadskārtas, nevis pēdējās saglabājušās gadskārtas datējumu. Aptuvenais absolūtais datējums noteikts kultūrslānī guļošajam plēstajam balķim nr. BN6. Tam ārējā gadskārta izveidojusies 1728. gadā, bet ir ļoti iespējams, ka šī gadskārta, no kuras bija saglabājusies tikai īsa loka daļa, nav bijusi pēdējā. Tādā gadījumā koks cirsts nedaudz vēlāk, varbūt – jau pēc nokalšanas.

Rīdzenes koka slēgtā kanāla un paralēli tai esošās sienas koka būvelementu gadskārtu indeksu vidējo vērtību rindu un to datēšanai izmantoto absolūto dendrochronoloģisko skalu korelācijas novērtējums (pēc t kritērija vērtībām)

Objekts vai teritorija, kuras absolūtā dendrochronoloģiskā skala izmantota datēšanai	Absolūtās dendrochronoloģiskās skalas autors	t kritērija vērtība			
		1. grupa	2. grupa	3. grupa	kopīgā skala
Bauskas Svētā Gara baznīca (kora un altāra telpas koka sijas)	M. Zunde	3,2	x	x	2,9
Bauskas Svētā Gara baznīca (draudzes telpas koka sijas)	M. Zunde	3,8	x	3,2	5,0
Dansona nams Kentas grāfistē, Anglija (koka sijas no importētiem kokmateriāliem)	C. Groves	4,3	3,3	4,9	7,1
Dannenšterna nams (Rīgā, Mārstaļu ielā 21; koka sijas)	M. Zunde	3,8	2,7	3,9	6,0
Daugavas krasta koka stiprinājumu posms (Rīgā, Katrīnas un Eksporta ielas krustojuma rajonā)	M. Zunde	4,0	2,2	5,2	6,0
Igaunijas dendrochronoloģiskā skala	A. Läänelaid	3,5	x	4,4	4,1
Esnas muiža (Igaunija)	A. Läänelaid	3,3	x	4,5	2,9
Lietuvas dendrochronoloģiskā skala	A. Vitas	3,4	2,5	3,4	3,7
Gdaņskas dendrochronoloģiskā skala	T. Wazny	x	x	x	2,7
Gotlandes dendrochronoloģiskā skala	T. Bartholin	x	x	3,6	x

No Rīdzenes kanāla un ar to saistītās pāļu sienas būvelementiem iegūti arī paraugi nr. 8, nr. 20 un nr. B7. Tiem datējumu noteikt neizdevās, jo attiecīgo koku radiālās augšanas gaita bijusi pārāk atšķirīga. Tiesa, pēc pāļa nr. 8 gadskārtu platuma datu laikrindas zināmas līdzības ar vairākām absolūtajām dendrochronoloģiskajām skalām var izteikt hipotēzi, ka tas, iespējams, veidots vēlāk – 1800. gadā, taču salīdzināto laikrindu līdzība un to vērtējošie skaitliskie rādītāji ir nepietiekami, lai šo datējumu varētu apstiprināt.

Interesanti rezultāti iegūti, dendrochronoloģisko izpēti veicot pāļiem, kuri balstīja saimnieciska rakstura būves dēļu nožogojumu sienas vai atradās to iekšpusē (2. att.). Visi pētītie pāļi no šīs būves, kā izrādījās, veidoti no egles. Rīgas dendrochronoloģijas praksē šī ir pirmā reize, kad jādatē kāda no Vecrīgā arheoloģiski atklātām koka konstrukcijām, kuras veidošanai izmantoti egles būvkoki. Tikai vienā no desmit līdz šim Vecrīgā dendrochronoloģiski datētajiem viduslaiku kultūrvēsturiskajos objektiem bez parastās priedes koksnes paraugiem iegūti arī egles koksnes paraugi. Līdz ar to zinātniskajā literatūrā sniegtajai informācijai, ka Rīgas celtniecībā senāk izmantota galvenokārt egle vai egle kopā ar priedi un tikai retos gadījumos lietota viena pati priede, kā tas bijis raksturīgi, piemēram, Novgorodā (Krievija) vai Polockā (Baltkrievija), apstiprinājums pagaidām nav iegūts.⁴

Iežogojumu dēļus stiprinošajiem egles koka pāļiem apmērs salīdzinājumā ar priedes pāļiem ir mazāks: to caurmērs – no 19 līdz 28 centimetriem. To izgatavošanai izmantotas aptuveni 70–150 gadu vecas egles. Salīdzinot to gadskārtu platuma datu laikrindas, arī šajā būvē konstatēti pāļi, kas izgatavoti no viena koka stumbra. Tie ir pāļi nr. 3, nr. 18 un nr. BN5, bez tam nr. 4 un nr. 14, kā arī nr. 5 un nr. 15. Šo trīs, kā arī pārējo egļu gadskārtu platuma datu laikrindas, izrādījās, ir savstarpēji līdzīgākas nekā iepriekš aprakstītās priedes gadskārtu platuma datu laikrindas. Jāatzīst, ka tas nav tipiski: tā kā parastajām eglēm ir raksturīga sekla sakņu sistēma, uz mainīgo vides faktoru ietekmi tās parasti reaģē jutīgāk, tādēļ to ikgadējo attīstību bieži ietekmē arī īslaicīgas un lokāla rakstura vides pārmaiņas. Tādējādi šīs sugas kokiem stumbra radiālais pieaugums parasti mainās individuālāk nekā priedēm, un tāpēc to gadskārtu platuma datu laikrindas parasti ir savstarpēji atšķirīgākas. Tā, piemēram, Zviedrijas dienvidu daļā egļu datēšana bijusi ļoti darbietilpīga vai dažreiz pat praktiski neiespējama, jo šajā teritorijā to stumbra radiālo augšanu stipri iespaidojušas nokrišņu daudzuma lokālās pārmaiņas un to dažādā ietekme, kas atkarīga arī no augsnes rakstura.⁵

Pāļiem izmantoto egļu gadskārtu platuma pārmaiņu samērā līdzīgo dinamiku iespējams izskaidrot ne vien ar to, ka egles, šķiet, izraudzītas kādā samērā nelielā

teritorijā ar līdzīgiem vides faktoriem, bet arī ar to, ka tās drīzāk augušas pasausā vietā, kur nokrišņiem uz šo koku attīstību bijusi pārsvarā pozitīva ietekme.⁶ Jutīgi un līdzīgi reaģējot uz augsnes mitruma pārmaiņām, egles ar savu plašo un seklo sakņu sistēmu, domājams, līdzīgāk reaģējušas arī uz klimatisko faktoru ietekmi kopumā. Turklāt mūža pēdējās desmitgadēs pāļiem izvēlētajām eglēm stumbra radiālais pieaugums nebija tik ļoti samazinājies kā vienai otrai vecai priedei, no kuras stumbra izgatavots pālis Rīdzenes kanālam vai ar to saistītajai koka sienai. Koka novecošanās vai pat atmīšanas stadijai atbilstošās ļoti šaurās veco priežu gadskārtas plaša mēroga klimatisko faktoru ietekmi parasti atspoguļo visai neprecīzi.

Tā kā līdz šim Latvijā neviena egļu ilggadīgā absolūtā dendrochronoloģiskā skala nav izstrādāta, turklāt Igaunijā izstrādāto egļu ilggadīgo dendrochronoloģisko skalu dati autoram pagaidām nav pieejami (par Lietu-

vā izstrādātām skalām informācijas trūkst), tad iegūtās egļu gadskārtu indeksu vidējo vērtību rindas datēšanai mēģināja izmantot tā paša laikposma atbilstošās absolūtās dendrochronoloģiskās skalas priedei. Tas veikts, ņemot vērā, ka zināmos vides apstākļos priedes un egles augšanas gaita var būt samērā līdzīga, turklāt augstāka korelācija starp abu sugu koku ikgadējiem vidējiem pieaugumiem biežāk konstatējama tieši mežaudzēs, kas aug sausākās vietās.⁷

Rezultātā egļu gadskārtu indeksu vidējo vērtību rindu tiešām izdevās sinhronizēt ar tām priedes absolūtajām dendrochronoloģiskajām skalām, kas attiecas uz kokmateriāliem, kuri sagādāti Latvijas vai tai tuvā teritorijā, bet nav tālu pludināti pa Daugavu. Raksturīgi, ka egļu gadskārtu indeksu vidējo vērtību rinda labāk korelē ar priežu absolūtajām dendrochronoloģiskajām skalām, kas attiecas uz teritorijām, kas atrodas ziemeļos no Latvijas (2., 3. tab.).

2. tabula

Egļu gadskārtu platuma indeksu vidējo vērtību laikrindas un tai līdzīgāko priežu absolūto dendrochronoloģisko skalu korelācijas novērtējums (pēc t kritērija vērtībām)

Objekts vai teritorija, kuras absolūtā dendrochronoloģiskā skala izmantota datēšanai	Absolūtās dendrochronoloģiskās skalas autors	t kritērija vērtība
Igaunijas dendrochronoloģiskā skala	<i>A. Läänelaid</i>	5,4
Gotlandes dendrochronoloģiskā skala	<i>T. Bartholin</i>	4,8
Bauskas Svētā Gara baznīca (kora un altāra telpas koka sijas)	M. Zunde	4,6
Bauskas Svētā Gara baznīca (draudzes telpas koka sijas)	M. Zunde	3,5
Dansona nams Kentas grāfistē, Anglija (koka sijas no importētiem kokmateriāliem)	<i>C. Groves</i>	3,6
Lietuvas dendrochronoloģiskā skala	<i>A. Vitas</i>	2,9

3. tabula

Saimnieciskas nozīmes būves egles pāļu gadskārtu platuma indeksu vidējo vērtību laikrinda

Gadi	Gadskārtu indeksi (x 1000)										Paraugu skaits										
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1631		866	1068	1439	1282	1137	1176	1255	993	977		1	1	2	2	2	2	2	2	2	
1640	951	940	1008	659	885	861	653	748	820	849	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3
1650	657	677	538	747	614	707	917	636	865	870	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
1660	877	831	886	947	890	859	1064	876	1012	1017	3	3	4	5	6	6	6	6	6	6	6
1670	1010	946	1060	1042	858	845	958	904	970	948	7	7	7	7	8	8	8	8	8	8	8
1680	1094	1209	1286	1335	1378	1282	1425	925	1068	986	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
1690	797	886	827	904	1214	1206	1225	1050	755	776	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
1700	965	846	1057	760	1028	1188	1315	1145	1155	968	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
1710	580	889	874	1072	1073	614	865	939	767	893	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
1720	854	993	997	1269	1056	1098	1018	586	797	997	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
1730	1214	1383	1625	1159	1481	1265	1149	998	505	550	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
1740	707	794	890	814	986	868	538	717	964	1050	8	8	7	3	2	2	2	2	2	2	2
1750	821	745	1009								2	2	2								

Laikrindu sinhronitāte konstatēta to savstarpējā savietojumā, kas norāda, ka egles cirstas 1741. un 1742. gadā. Iespējams, ka to ciršana notikusi vispirms 1742. gada agrā pavasarī, bet pēc tam turpināta tā paša gada otrajā pusē. Tikai viena pāļa (nr. 6) absolūtais datējums ir 1743. gads. Atšķirībā no pārējiem pāļiem, kuri šķērsgriezumā ir pilnīgi apaļi, šim pālim viena puse ir apcirsta. Iespējams, tas ierakts vai iedzīts zemē gadu vēlāk kā papildu stiprinājums. Tātad domājams, ka saimniecības būve izveidota aptuveni 1742. vai 1743. gadā. Toties pēc aptuveni 9–10 gadiem (1752. gadā) tā rietumu pusē stiprināta no jauna. Uz to norāda trīs pāļu absolūtais datējums, no kuriem divi (nr. 4 un nr. 14), kā jau minēts, darināti no viena koka stumbra. Vismaz vienam (nr. 4) ir zināma arī atrašanās vieta nožogojuma konstrukcijā (2. att.).

Uz saimniecības būvi attiecas vēl trīs resnāki pāļi, kuri no iepriekš aprakstītajiem atšķiras gan ar to, ka veidoti no priedes, gan ar datējumu. Divi no tiem (nr. BN2 un nr. BN3) izgatavoti no aptuveni 110 gadu vecas priedes stumbra, kura caurmērs 30–31 cm, bet trešais (nr. BN4) – no aptuveni 95 gadus vecas priedes, kuras stumbra caurmērs bijis 37 centimetri. Pāļi apcirsti divšķautņu brusas formā. Jādomā, ka baļķiem, no kuriem veidoti šie pāļi, sākotnēji bijis cits pielietojums. Par to liecina to senais datējums: abas priedes cirstas jau 1607. gadā. Pēc laikrindu salīdzināšanas rezultātiem redzams, ka priežu stumbri līdz lietošanas vietai piegādāti no Daugavas augšteces rajona vai arī Baltkrievijas teritorijas. Piemēram, salīdzinot to gadskārtu platuma indeksu vidējo vērtību laikrindu ar Dannensterna nama dendrohronoloģisko skalu, abu laikrindu līdzība sinhronajā savietojumā ir būtiska: $t = 8,0$.

Pagātnē gadījumi, kad labi saglabājušies, it īpaši liela apmēra koka būvelementi vēlāk atkārtoti izmantoti citā konstrukcijā, nav bijuši reti. Šajā gadījumā vienīgi rodas jautājums: kur un kā attiecīgie būvelementi varēja saglabāties labā kvalitātē tik daudzus, t.i., aptuveni 150 gadus? Salīdzināto laikrindu līdzība ir pārāk izteikta, lai varētu uzskatīt, ka to savietojumā būtu konstatēta maldinoša gadījumlīdzība.

Diemžēl arī šiem trim pāļiem sākotnējo atrašanās vietu objektā vairs nevar noteikt. Spriežot pēc pāļu izmēriem un apstrādes veida (divšķautņu brusas), ir ļoti iespējams, ka tie saistīti nevis ar saimniecības celtnes būvi, kurai izmantoti mazāka izmēra egles pāļi, bet gan ar pāļu sienu, kas veidota blakus Rīdzenes kanālam. Tādā gadījumā šis sienas pāļi veidoti gan no 1734. gadā cirstu priežu stumbriem, gan arī no dažiem gataviem priedes baļķiem, kuri iepriekš izmantoti citiem mērķiem un kuriem koki cirsti jau 1607. gadā.

Ļoti pārliecinoši absolūtās datēšanas rezultāti iegūti, nosakot absolūto vecumu mūra ēkas pamatu balsta konstrukcijai no platajām divšķautņu brusām. Šīs brusas un tās fiksējošie šķērsbaļķi, kas arī apskaldīti no divām pretējām pusēm, darināti no priežu stumbriem, kuru caurmērs bijis robežās no 36 līdz 54 centimetriem. Koki cirsti aptuveni 150–225 gadu vecumā.

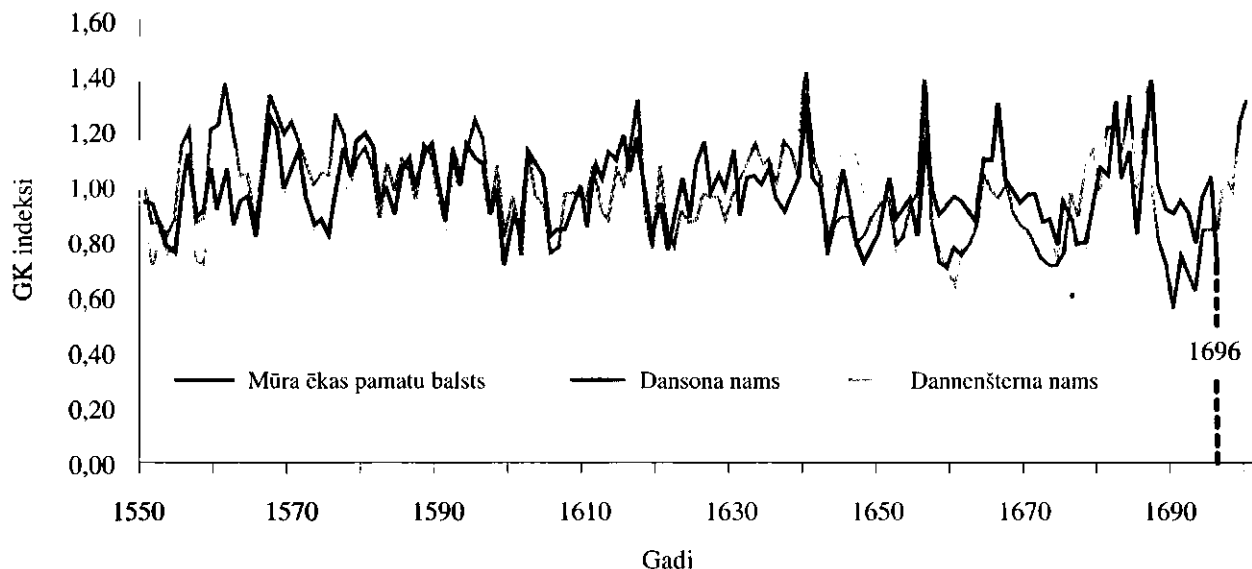
Raksturīgi, ka arī šo priežu gadskārtu platuma indeksu laikrindu savstarpējā līdzība nav augsta (t kritērija vērtība ir robežās no 2,7 līdz 4,7). Laikrindu grafisko attēlu sinhrono savietojumu varēja noteikt galvenokārt pēc t.s. signatūras gadiem. Tie ir gadi, kuros stumbra radiālais pieaugums salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu vairumam vai visiem pētītajiem kokiem mainījies vienādi, t.i., pozitīvi vai negatīvi. Īpaši nozīmīgi ir tie signatūras gadi, kuros pētīto koku radiālā pieauguma maiņa vienādā virzienā izpaudusies spēcīgāk nekā pārējos gados. Koku radiālā pieauguma vienlaicīgās, bet nelielās pārmaiņas laikposmos starp signatūras gadiem nereti bijušas pat pretējas, t.i., vienā un tai pašā laikā dažiem kokiem šis pieaugums mainījies pozitīvā, bet citiem – negatīvā virzienā. Tas vēlreiz liecina, ka atsevišķu koku gadskārtu platuma datu īsu laikrindu sinhronizācija dažreiz var izrādīties apgrūtināta, nesekmīga vai pat kļūdaina. Jādomā, ka tieši grūtības, kas radās, vizuāli sinhronizējot atsevišķu koku gadskārtu platuma datu relatīvi īsu laikrindu grafiskos attēlus, bija iemesls vēl pirms dažiem gadiem izteiktam viedoklim, ka dendrohronoloģiskajai datēšanai perspektīvas Latvijā esot mazas.⁸

Atšķirībā no iepriekš minētās gadskārtu platuma indeksu vidējo vērtību rindas, kuras aprēķināšanā izmantoti egles pāļu gadskārtu platuma dati, priedes koka brusu gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda visbūtiskāko līdzību sinhronajā savietojumā uzrādīja ar absolūtajām dendrohronoloģiskajām skalām, kas izstrādātas no tālu pludināto kokmateriālu gadskārtu platuma datiem (4. tab.). Šī laikrinda savā ziņā uzskatāma par unikālu, jo tajā ir apvienoti gadskārtu platuma indeksi tikai no sešām laikrindām, bet tā sinhronajā savietojumā uzrāda statistiski būtisku līdzību ($t = 3,3-10,2$) ar visām (!), kopskaitā vairāk nekā desmit autora rīcībā esošām Latvijas un tai tuvāko teritoriju priedes absolūtajām dendrohronoloģiskajām skalām. Turklāt šī indeksu vidējo vērtību laikrinda ir būtiski līdzīga ar Rīdzenes kanālu saistīto 1., 2. un 3. grupas priežu un daļēji līdzīga iepriekš minēto egļu gadskārtu platuma indeksu vidējo vērtību laikrindām. Jaunās indeksu vidējo vērtību laikrindas un tai laika ziņā atbilstošo absolūto dendrohronoloģisko skalu izteiktā līdzība, iespējams, izskaidrojama ne vien ar to, ka tā attiecas uz relatīvi ilgu laikposmu, bet arī to, ka mūra sienu pamatu balsta konstrukcijai izmantotās priedes augušas nevis nelielā teritorijā, bet gan patālu cita no citas. Šādos gadījumos koku gadskārtu platuma datu laikrindas lielākoties savā starpā nav izteikti līdzīgas, toties tām kopīgā gadskārtu indeksu vidējo vērtību rinda atspoguļo plašāka mēroga dendrohronoloģiskā signāla ietekmi, un tāpēc to sinhronizēt ar absolūtajām dendrohronoloģiskajām skalām parasti ir vieglāk. Jau vairākkārt konstatēts, ka ar absolūtajām dendrohronoloģiskajām skalām ir grūtāk sinhronizēt tās gadskārtu indeksu vidējo vērtību rindas vai pat relatīvās dendrohronoloģiskās skalas, kuras attiecas uz nelielu teritoriju, jo tajās ir stiprāk izteikts lokāla rakstura vides faktoru ietekmes atspoguļojums. Iepriekš

minētais tieši attiecas, piemēram, uz Āraišu ezerpils relatīvo dendrochronoloģisko skalu. Jaunā indeksu vidējo vērtību laikrinda atspoguļo ļoti plaša mēroga dendrochronoloģiskā signāla ietekmi, ņemot vērā, ka tā ir vienlaikus līdzīga absolūtajām dendrochronoloģiskajām skalām, kas attiecas uz Gotlandes, Polijas un Baltkrievijas teritoriju.

Visas t kritērija vērtības, kas redzamas 4. tabulā, atbilst jauniegūtās indeksu vidējo vērtību laikrindas un tabulā uzrādīto absolūto dendrochronoloģisko skalu savstarpējam savietojumam, pēc kura nosakāms, ka priedes mūra ēkas sienu pamatu balsta konstrukcijai cirstas 1696. gadā. Jāpievērš uzmanība, ka jaunā in-

deksu vidējo vērtību rinda visbūtiskāko līdzību uzrāda ar Dansona un Dannenšterna namu absolūtajām dendrochronoloģiskajām skalām (3. att.). Ir pamats uzskatīt, ka abu minēto namu dendrochronoloģiskās skalas attiecas uz kādu relatīvi nelielu teritoriju, uz ko norāda to ļoti izteiktā līdzība ($t > 14$). Tā kā Dannenšterna nama siju izgatavošanai priedes būvkoki cirsti gan 1692., gan arī 1694. gadā un tie, tāpat kā kokmateriāli Dansona nama būvei, piegādāti, visdrīzāk, no tagadējās Baltkrievijas, ir ļoti ticams, ka šī teritorija atrodas salīdzinoši tuvu tai, kurā pāris gadu vēlāk cirstas lielā vecuma priedes mūra ēkas pamatu balsta konstrukcijas būvei.

3. att. Teātra ielā 2/4 atklātās mūra ēkas pamatu balsta koka konstrukcijas gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindas un Dannenšterna, kā arī Dansona nama absolūto hronoloģiju grafisko attēlu kopskats to sinhronajā savietojumā (sākuma daļa nav redzama)

4. tabula

Mūra ēkas pamatu balsta konstrukcijas balņu gadskārtu platuma indeksu vidējo vērtību laikrindas un tai līdzīgāko prieku absolūto dendrochronoloģisko skalu korelācijas novērtējums (pēc t kritērija vērtībām)

Objekts vai teritorija, kuras absolūtā dendrochronoloģiskā skala izmantota datēšanai	Absolūtās dendrochronoloģiskās skalas autors	t kritērija vērtība
Dansona nams Kentas grāfistē, Anglija (koka sijas no importētiem kokmateriāliem)	<i>C. Groves</i>	10,2
Dannenšterna nams (Rīgā, Mārstaļu ielā 21; koka sijas)	M. Zunde	8,5
Gotlandes dendrochronoloģiskā skala	<i>T. Bartholin</i>	5,3
Daugavas krasta koka stiprinājumu posms (Rīgā, Katrīnas un Eksporta ielas krustojuma rajonā)	M. Zunde	5,2
Bauskas Svētā Gara baznīca (draudzes telpas koka sijas)	M. Zunde	4,7
Ap 1650. g. būvētais Daugavas krasta koka stiprinājumu posms (Rīgā, pie bij. Triangula bastiona)	M. Zunde	4,1
Bauskas Svētā Gara baznīca (kora un altāra telpas koka sijas)	M. Zunde	4,0

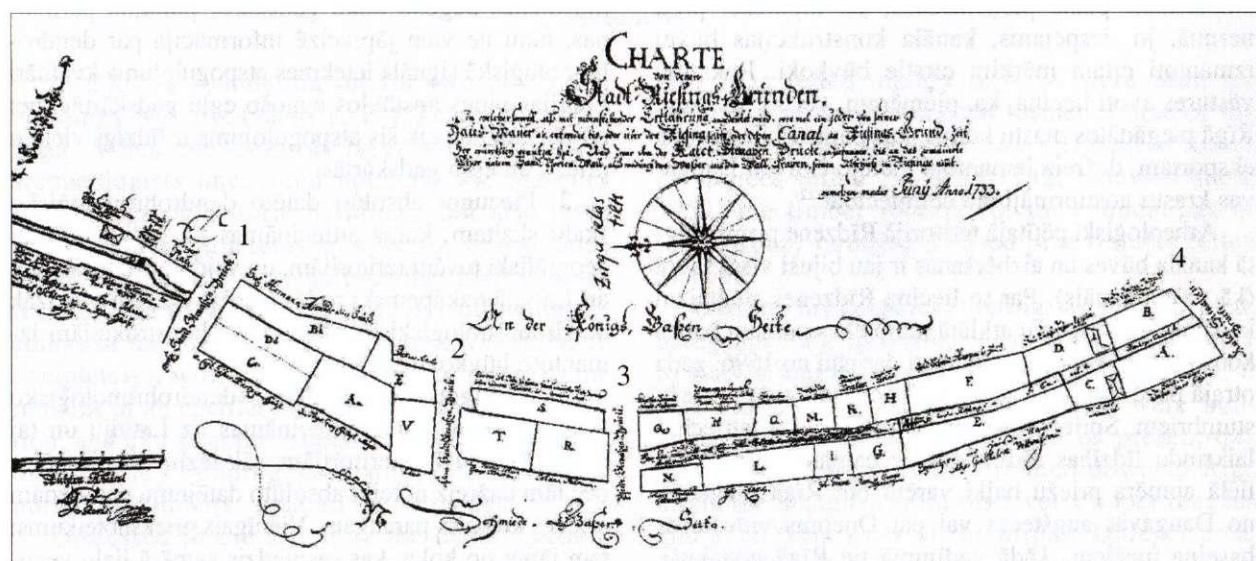
Objekts vai teritorija, kuras absolūtā dendrochronoloģiskā skala izmantota datēšanai	Absolūtās dendrochronoloģiskās skalas autors	t kritērija vērtība
Igaunijas dendrochronoloģiskā skala	A. Läänelaid	4,0
Esnas muiža (Igaunija)	A. Läänelaid	4,3
Lietuvas dendrochronoloģiskā skala	A. Vitas	4,1
Gdaņskas dendrochronoloģiskā skala (Polija)	T. Wazny	3,3
Rīdzenes koka kanāla konstrukcijas pāļi	M. Zunde	3,8–4,3

RĪGĀ, TEĀTRA IELĀ 2/4, ARHEOLOĢISKI ATKLĀTO KOKA KONSTRUKCIJU DENDROHRONOLOĢISKĀS DATĒŠANAS REZULTĀTU VĒSTURISKĀ INTERPRETĀCIJA

Teātra ielā 2/4 atklāto koka konstrukciju būvelementu dendrochronoloģiski noteiktie absolūtie datējumi precizē un papildina rakstītajos avotos sniegto informāciju. Rīdzenes kanāla būvēšanas gads ir minēts vairākās pēdējos 70 gados izdotās Rīgas vēsturei un tās izpētei veltītās publikācijās. Tomēr sakarā ar to, ka ikvienā publikācijā dati vismaz daļēji atšķiras vai ir nepilnīgi, neviens no šiem rakstiem atsevišķi precīzu priekšstatu par koka kanāla būvniecības vēsturi nesniedz. Kaut cik pilnīgāks priekšstats par šīs konstrukcijas būvēšanas laiku un secību rodas tikai pēc publikācijās sniegtās informācijas apkopošanas.

17.–18. gs. par stipri piesārņotās Rīdzenes likteni tika domāts vairākkārt, līdz Rīgas rāte deva atļauju upi aizbērt pavisam, atstājot segtu koka kanālu notekudeņu novadīšanai uz Daugavu. Spriežot pēc publikācijās sniegtās informācijas, šis lēmums pieņemts vai nu 1730. gadā,⁹ vai 1731. gadā.¹⁰ Tas noticis laikā, kad

Rīdzenes aizbēršana, domājams, bija jau sākusies. Tā, piemēram, Latviešu konversācijas vārdnīcā var lasīt, ka Rīdzene aizbērtā jau 1723. gadā.¹¹ Ja šis gadskaitlis ir patiess, tad tas, šķiet, uzrāda laiku, kad varēja būt vieniņi daļēji aizbērts Rīdzenes posms teritorijā no Smilšu torņa līdz Kaļķu ielai. Pēc Ziemeļu kara (1700–1721) Krievijas cārs Pēteris I devis pavēli glābt Rīdzenes upi, tajā ievadot ūdeni no Dzirnāvu upes pa koka caurulēm cauri pilsētas aizsardzības valnim, taču, kad šo projektu gribēja realizēt, Rīdzene minētajā posmā jau bijusi nozudusi.¹² Aptuveni šādu ainu 1733. gadā zīmētajā plānā rāda G. Rozenbergs (4. att.).¹³ Pēc tā izriet, ka Rīdzenes, precīzāk – tās vaļējā kanāla “pa daļai oficiālā” aizbēršana, kas sāka 1733. gadā,¹⁴ faktiski notikusi posmā no Zirgu ielas līdz tag. Teātra ielai, jo tālākā posmā no Teātra ielas līdz tag. 13. janvāra ielai Rīdzene vēl kādu laiku pastāvējusi kā vaļējs grāvis.¹⁵ Augšpus Zirgu ielas Rīdzenes upes vaļējais kanāls acīmredzot aizbērts jau iepriekš. Pēc Rīgas pilsētas plāna, kuru 1802. gadā pārzīmējis J. K. Broce, Rīdzenes koka kanāls šķērsojis ne vien Mazo Smilšu ielu, bet arī Vaļņu ielas galu (pie Pulvera torņa).¹⁶ Precīzāka informācija varētu būt atrodama arhīvu materiālos. Uz dažiem jau norādījis R. Širants,¹⁷ iespējams, ka kādas tuvākas ziņas var uziet, piemēram, J. Strauberga veiktajos izrakstos.¹⁸

4. att. G. Rozenberga 1733. gadā zīmētais Rīdzenes gruntsgabalu plāns: 1 – tagadējā Smilšu iela, 2 – Mazā Smilšu iela, 3 – Zirgu iela, 4 – Kaļķu iela

Rakstītie avoti liecina, ka 1735. gada 28. jūnijā Rīgas rāte un ģilžu eltermaņi pieņēmuši pilsētas inženiera un pilsētas būvmeistera Rīdzenes aizbēršanas plānu.¹⁹ Tā paša gada jūlijā uzsākta upes galīgā aizrakšana,²⁰ un aptuveni pēc 10 gadiem upes vietu jau bijis grūti pamanīt.²¹ No iepriekš minētā jāsecina, ka, sākot ar 1735. gadu, upes aizrakšana veikta leļpus Teātra ielas.

Vadoties pēc iepriekš sniegtās publicētās informācijas un uzskatot, ka tā ir pareiza, būtu loģiski pieņemt, ka Teātra ielā 2/4 atklātais Rīdzenes slēgtā kanāla posms būvēts 1734. gadā: ja leļpus Zirgu ielas upi sāka aizrakt 1733. gadā, bet leļpus Teātra ielas – 1735. gadā, tad starpposma beigu daļa, kuru šķērso jauncelāmo ēku būvbedre, visticamāk, aizrakta 1734. gadā vai, vēlākais, 1735. gada pirmajā pusē (pirms Rīdzenes galīgās aizbēršanas plāna pieņemšanas). Dendrochronoloģiskās datēšanas rezultāti liecina, ka šāds pieņēmums varētu būt pareizs tikai tadā gadījumā, ja būvkoki cirsti vietā, no kuras līdz Rīgai tos bija iespējams nogādāt vēl tai pašā gadā. Kā jau iepriekš norādīts, Rīdzenes kanāla būvelementu izgatavošanai priedes tiešām cirstas 1734. gada otrajā pusē vai, vēlākais, 1735. gada agrā pavasarī. Tas nozīmē, ka to izmantošana drīz vien pēc nociršanas bija iespējama tikai tad, ja koku augšanas vietas bija salīdzinoši netālu no Rīgas. Gadskārtu platuma indeksu laikrindu salīdzināšanas rezultāti savukārt liecina, ka daļa balķu, kas izmantoti Rīdzenes kanāla būvelementu izgatavošanai (pārsvarā resnie balķi), piegādāti, visticamāk, no kāda Daugavas augšteces baseina rajona. Iespējams, ka līdz Rīgai būvkoki pludināti jau 1734. gada rudenī, tomēr vairāk ticams, ka balķi, kuru caurmērs ir ap 30–40 cm, Rīgu sasnieguši tikai nākamā gada pavasarī, palu laikā. Tadā gadījumā tie izmantoti ne ātrāk kā 1735. gadā vasarā, un tas varētu liecināt, ka atsegtais kanāla posms būvēts tikai pēc lēmuma par Rīdzenes pilnīgu aizbēršanu pieņemšanas. Tas, ka koki cirsti jau pirms Rīdzenes aizbēršanas plāna pieņemšanas, šai hipotēzei pretī nerunā, jo, iespējams, kanāla konstrukcijas būvei izmantoti citam mērķim cirstie būvkoki. Rakstītie vēstures avoti liecina, ka, piemēram, vēl 17. gs. vidū Rīgā piegādātos mastu kokus, kas parasti bija domāti eksportam, dažreiz izmantoja vietējo ēku vai Daugavas krastu nostiprinājumu celtniecībai.²²

Arheoloģiski pētītajā teritorijā Rīdzene pirms slēgtā kanāla būves un aizbēršanas ir jau bijusi visai šaura (kā valējs kanāls). Par to liecina Rīdzenes slēgtajam kanālam samērā tuvu atklātā mūra ēkas pamatu balsta konstrukcija, kuras būvelementi darināti no 1696. gada otrajā pusē vai 1697. gada agrā pavasarī cirstu priežu stumbriem. Spriežot pēc gadskārtu indeksu attiecīgo laikrindu līdzības rādītājiem, ir pamats uzskatīt, ka lielā apmēra priežu balķi varētu būt Rīgā piegādāti no Daugavas augšteces vai pat Dņepras vidusteces baseina mežiem. Tadā gadījumā tie Rīgā nonākuši, domājams, ne agrāk kā 1697. vai pat 1698. gadā. No tā var secināt, ka mūra nams celts aptuveni 17./18. gs.

mijā. Ļoti iespējams, ka tā vietā senāk bijusi kāda cita, jādāmā, koka ēka, kas gājusi bojā 1689. gada postošajā ugunsgrēkā. Kā atzīmē J. Straubergs, teritorija, kas no Audēju tilta līdz kādreizējam Jāņa tiltam (t.i., posmā no Audēju ielas līdz Teātra ielai) vēl nav redzama 1650. gada Murera plānā, 1677. gadā no Rīdzenes ūdeņiem ir jau atbrīvota. Abos krastos paplašinājušās grunts joslas sadalītas un pievienotas iepretī esošo māju teritorijām. Arī no Jāņa tilta (t.i., no Teātra ielas) līdz Kaļķu tiltam Rīdzenes krasti ir cieši apbūvēti, un atbrīvotā platība starp vecajām īpašumu robežām un grāvim līdzīgo Rīdzenes gultni ir jau pa daļai apbūvēta vai tajā ierīkoti dārziņi.²³ Rīdzene augšpus Kaļķu ielas, kur tās platums agrāk sasniedzis ap 40 soļu, 1677. gadā bijusi vairs tikai ap 20 soļu plata.²⁴ Šī informācija apļecina, ka vieta, kur atklāta mūra ēkas koka balsta konstrukcija un kur agrāk atradusies Rīdzenes gultne, 17. gs. beigās bijusi jau apbūvējama. Līdz ar to šīs konstrukcijas dendrochronoloģiski noteiktais datējums (drīz pēc 1696. gada) uzskatāms par pilnīgi pamatotu. Noskaidrojot ciršanas gadu kokiem, kuru stumbri izmantoti mūra ēkas pamatu balsta konstrukcijai, pirmo reizi Latvijā izdevies dendrochronoloģisko datēšanas metodi sekmīgi izmantot arheoloģiski atklāto mūra celtnes pamatu augstas precizitātes absolūtā vecuma noteikšanai.

Ņemot vērā dendrochronoloģiski pētāmās koksnes gadskārtu platuma pārmaiņu dinamikas atšķirības, ko noteica ievērojams attālums starp kokaudzēm un koku augšanas nevienādie apstākļi, Rīgā, Teātra iela 2/4, atklāto vēsturisko koka konstrukciju datēšana bija visai sarežģīta. Rezultātā tomēr izdevies gan precīzi noteikt minēto konstrukciju būvei izmantoto kokmateriālu iegūšanas laiku, gan arī gūt dažas Latvijas dendrochronoloģijas turpmākai attīstībai nozīmīgas atziņas.

1. Dažos gadījumos ir iespējams savstarpēji sinhronizēt egles un priedes vēsturiskās koksnes gadskārtu platuma indeksu vidējo vērtību laikrindas. Analizējot mūsdienās augošo koku gadskārtu platuma pārmaiņas, būtu ne vien jāprecizē informācija par dendrochronoloģiskā signāla ietekmes atspoguļojuma kvalitāti Latvijas vides apstākļos augošo eglu gadskārtās, bet arī jāsalīdzina, cik šis atspoguļojums ir līdzīgs vietējo priežu un eglu gadskārtās.

2. Pieaugot absolūti datēto dendrochronoloģisko skalu skaitam, kuras attiecināmas uz Latviju un tai ģeogrāfiski tuvām teritorijām, un veidojoties to tīklam, arī Latvijā pakāpeniski rodas iespēja aizvien precīzāk dendrochronoloģiski lokalizēt koka konstrukcijām izmantoto būvkoku sagādes vietu.

3. Pieaugot absolūti datēto dendrochronoloģisko skalu skaitam, kuras attiecināmas uz Latviju un tai ģeogrāfiski tuvām teritorijām, sāk iezīmēties iespējas pēc tām dažreiz noteikt absolūto datējumu pat vienam priedes koksnes paraugam. Vienīgais priekšnoteikums: tam jābūt no koka, kas sasniedzis samērā lielu vecumu. Līdz šim šāda iespēja Latvijā tika uzskatīta par utopisku.²⁵

- ¹ *Kļavis R.* Jaunbūves maina Vecrīgas seju // *Diena*. – 2005. – Nr. 66 (4201), 18. marts.
- ² *Vilsone M.* Muzeja arheoloģiskie izrakumi Rīgā un to nozīme pilsētas vēstures izpētē // *Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs: 1773–1973*. – Rīga, 1973. – 145. lpp.
- ³ *Zunde M.* Dannenšterna nama un 18. gadsimta Daugavas krastmalas nostiprinājumu dendrohronoloģiskā un vēsturiskā datēšana // *Senā Rīga*. – Rīga, 1998. – 315.–332. lpp.
- ⁴ *Цауне А. В.* Жилища Риги XII–XIV вв. – Рига, 1984. – С. 46.
- ⁵ *Bartholin T.* Dendrochronology in Building Investigation in Sweden // *Dendrochronology and the Investigations of Buildings*. Riksantikvarens repporter. No. 22 (Proceedings of an International Seminar at the Academy of Science and Letters). – Oslo, 1993. – P. 14–17.
- ⁶ *Vitas A.* Tree Rings of Norway Spruce (*Picea abies* (L.) Karsten) in Lithuania as Drought Indicators: Dendrochronological Approach // *Polish Journal of Ecology*. – 2004. – No. 2 (52). – P. 201–210.
- ⁷ *Vitas A., Bitvinskas T.* Dendroclimatological Similarities of *Picea abies* (L.) Karsten and *Pinus sylvestris* (L.) // *Baltic Forestry*. – 1998. – Vol. 4, no. 1. – P. 24–28.
- ⁸ *Zālītis P.* Ko vēsta koka gadskārtas? // *Lauku Avīze*. – 2000. – 29. jūlijs. – 25. lpp.
- ⁹ *Straubergs J.* Vecā Rīga. – Rīga, 1951. – 20. lpp.; *Širants R.* Pētījumu materiāli par 56. kvartālu (Komunālā – Teātra – Kalēžu – Geznotāju iela) [Vec-Rīgas Valsts aizsardzības zonas vēsturiski arhitektoniskā inventarizācija]. – Rīga, 1976. – 4. lpp.
- ¹⁰ *Miklāva I., Štrauhmanis J.* Rīdzenes upe – kur tā bija? // *Latvijas Arhitektūra*. – 2003. – Nr. 6 (50). – 84.–87. lpp.
- ¹¹ *Rīgas plāns // Latviešu konversācijas vārdnīca*. – Rīga, 1938/1939. – 18. sēj. – 36 047., 36 048. sl.
- ¹² *Straubergs J.* Vecā Rīga. – 20. lpp.
- ¹³ *Miklāva I., Štrauhmanis J.* Rīdzenes upe.. – 84.–87. lpp.
- ¹⁴ *Caune A.* „pati Rīga ūdenī. – Rīga, 1992. – 50. lpp.; *Enciklopēdija “Rīga” / P. Jērāna red.* – Rīga, 1988. – 613. lpp.; *Feodālā Rīga / T. Zeida red.* – Rīga, 1978. – 432. lpp.
- ¹⁵ *Širants R.* Pētījumu materiāli .. – 4. lpp.
- ¹⁶ *Broce J. K.* Zīmējumi un apraksti. 2. sēj.: Rīgas skati, ļaudis un ēkas. – Rīga, 1992. – 82.–85. lpp.
- ¹⁷ *Širants R.* Pētījumu materiāli .. – 1.–16. lpp.
- ¹⁸ *J. Strauberga* veiktie vēsturisko materiālu izraksti un komentāri rokrakstā glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā.
- ¹⁹ *Straubergs J.* Vecā Rīga. – 20. lpp.
- ²⁰ *Širants R.* Pētījumu materiāli .. – 4. lpp.
- ²¹ *Holcmanis A.* Vecrīga – pilsētbūvniecisks ansamblis. – Rīga, 1992. – 31. lpp.
- ²² *Pāvilāne V.* Rīgas tirdzniecība ar mežu materiāliem XVII–XVIII gs. – Rīga, 1975. – 25. lpp.
- ²³ *Straubergs J.* Rīgas vecie skati un plāni 16. un 17. gadsimtā. – 235., 236. lpp. Rokraksts glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā.
- ²⁴ *Turpat.* – 237. lpp.
- ²⁵ *Zālītis P.* Ko vēsta .. – 25. lpp.

Māris Zunde

RESULTS AND INTERPRETATION OF THE DENDROCHRONOLOGICAL DATING OF ARCHAEOLOGICAL TIMBER STRUCTURES FOUND AT 2/4 TEĀTRA STREET, RIGA

Summary

In 2004, a foundation pit for two new hotel buildings was excavated at 2/4 Teātra Street in Riga. When the cultural layer was deepened, archaeologists uncovered not only the masonry foundations of historic buildings, but also three historic timber structures: a) a section of a wooden canal built in the first half of the 18th century for drainage to the River Daugava (following the course of the River Rīdzene before it was filled up completely), with an adjacent row of piles, b) the remains of an ancillary structure of unknown function, and c) a structure supporting the foundations of a masonry building, consisting of linked large horizontal timbers, squared on two sides.

Discussed in the article is the dendrochronological dating of timbers from these wooden structures – piles, logs and squared timbers – and the results obtained. It has been established that

pine logs felled mainly in 1734 were used for the wooden canal along the former course of the Rīdzene; the ancillary structure was built of trunks of spruces felled in 1741/1742, renewed about 1752; the timber footing for the foundations of the masonry building utilised pine timbers felled in 1696.

Dendrochronological dating was performed, using absolute tree-ring chronologies that apply to Latvia and nearby areas of other countries. It was established that these structures were built using timbers felled in the area of present-day Latvia, as well as timbers floated down to Riga along the Daugava from the river's upper reaches and even from parts of the Middle Dnieper area. The results of this work serve to augment and refine the written evidence concerning the history of this part of Old Riga. Several important

conclusions significant for the future development of dendrochronology in Latvia were also drawn: a) regarding new possibilities of establishing the source areas of timbers formerly utilised in the area of present-day Latvia, b) regarding the possibility

of synchronising chronologies for pine and spruce growing in the environmental conditions pertaining in Latvia, and c) regarding the possibility of dendrochronologically dating individual structural timbers from historic wooden buildings.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Wooden structures uncovered at 2/4 Teātra Street: *a* – wooden canal of the River Rīdzene; *b* – row of piles along the Rīdzene Canal, with the ancillary structure in the background; *c* – footing for the foundations of a masonry building

Fig. 2. Scheme showing the location of the dendrochronologically analysed elements of the wooden structures uncovered at 2/4 Teātra Street

Fig. 3. Graphic representation of the series of mean ring-width indices for the timbers from the wooden

structure supporting the foundation of the masonry building at 2/4 Teātra Street, synchronised with the absolute chronologies for Danenstern House and Danson House (early part not shown)

Fig. 4. Plan of plots along the River Rīdzene, drawn by G. Rosenberg in 1733: 1 – present Smilšu Street; 2 – Mazā Smilšu Street; 3 – Zirgu Street; 4 – Kaļķu Street

TABLE CAPTIONS

Table 1. Correlation between the series of mean values of ring-width indices for the timbers of the Rīdzene Canal and the wall parallel to it, and the absolute chronologies used for dating (t-values)

Table 2. Correlation between the series of mean values of ring-width indices for spruce and the most similar absolute chronologies for pine (t-values)

Table 3. Series of mean values of ring-width indices for the spruce piles of the ancillary structure.

Table 4. Correlation between the series of mean values of ring-width indices for the timber footing of the foundations of the masonry building and the most similar absolute chronologies for pine (t-values)

Irita Žeiere

PAR NOZĪMĪGĀKAJIEM VIDĒJĀ DZELZS LAIKMETA TĒRPU DAĻU ATRADUMIEM SMOŅU SENKAPOS

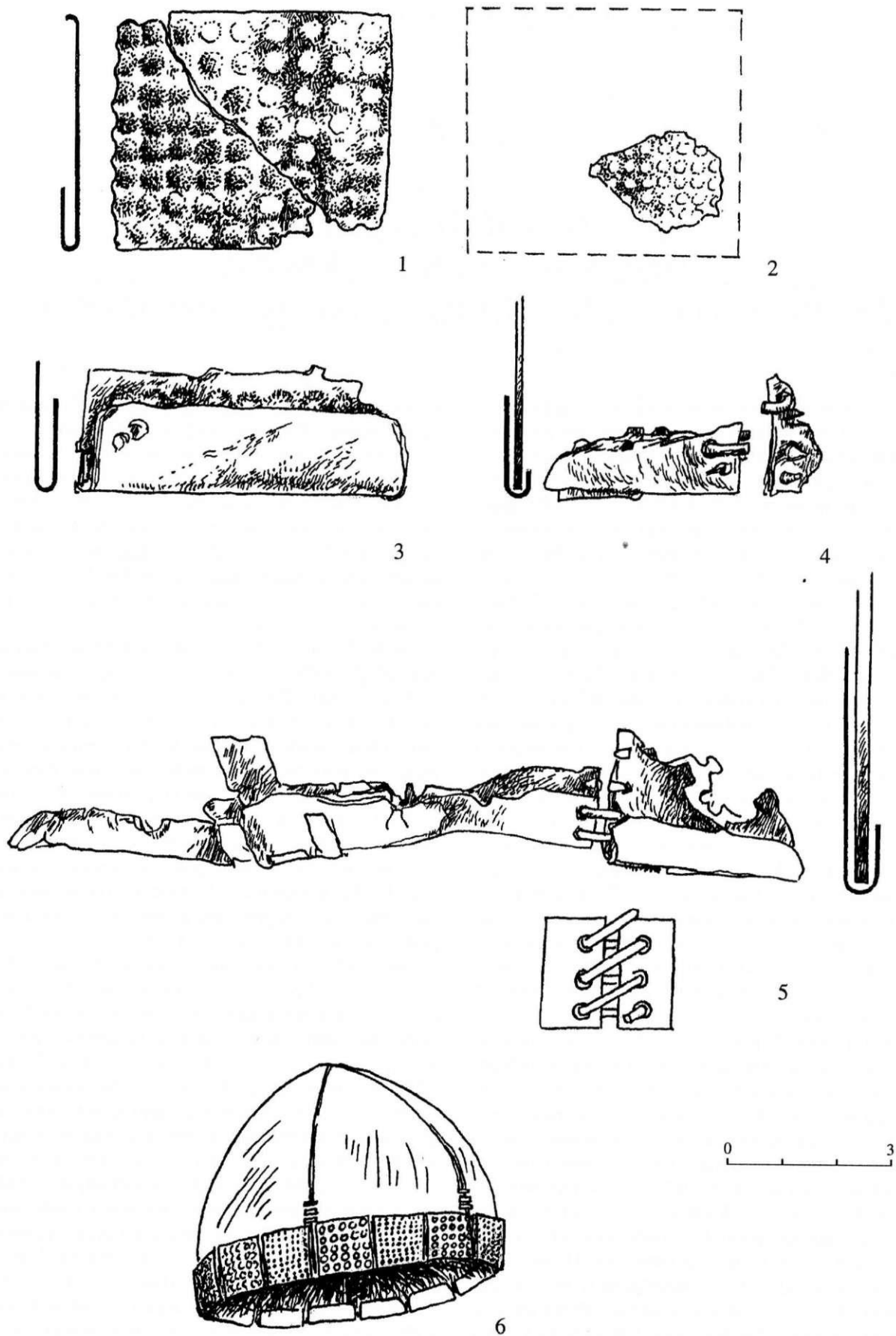
Ar vidējo dzelzs laikmetu datējamu tekstilmateriālu skaits Latvijas arheoloģiskajā materiālā nav liels. Iegūtie nelielie paraugi visai fragmentāri raksturo šī perioda apģērbu, tā sastāvu un darināšanas veidu, tāpēc katrs jauns atradums ir nozīmīgs papildinājums tekstilpētniecības jomā. Šajā ziņā visai interesanti ir izrādījušies pēdējo gadu arheoloģiskie izrakumi Gulbenes rajona Smoņu senkapos, kas veikti S. Zirnes vadībā.¹ Aizsardzības izrakumi šeit organizēti 2002., 2003.² un 2004. gadā, kopā atsedzot divdesmit divus 7.–8. gadsimta apbedījumus.³ Neskatoties uz senkapu postījumu lielo apjomu un atsegto apbedījumu vājo un fragmentāro saglabāšanās pakāpi, izrakumos iegūti gan nelieli tekstilizstrādājumu fragmenti, gan norādes par tērpu sastāvu. Dažāda veida tekstilizstrādājumu paraugi – galvenokārt no vilnas – iegūti septiņpadsmit kapos no atsegtajiem divdesmit diviem apbedījumiem. Linu auduma atliekas izdevies konstatēt tikai 5. kapā, kur, domājams, tas izmantots kapa vietas izklāšanai. Lielākā daļa senkapos iegūto tekstilmateriālu ir pavisam mazi, necili fragmenti, atsevišķi pavedieni vai pat tikai tekstila nospiedumi korozijas produktu slānī. Tomēr starp šiem materiāliem ir arī vairāki interesanti, līdz šim nezināmi atradumi, kas raksturo atsevišķas sieviešu un vīriešu tērpu daļas un to darināšanas un rotāšanas veidu.

Kādā postītā pieauguša vīrieša apbedījumā (3. kaps) pie galvaskausa fragmentiem bija saglabājušās ādas cepures paliekas ar rotātu apakšmalu. Atrasti vairāki līdz 2 cm plati un 3 mm biezi ādas malas posmi 17 un 10 cm garumā, kā arī ļoti fragmentāri, daļēji sabirzuši cepures rotājumi – taisnstūrveidīgi bronzas skārda apkalumi ar reljefu punktu joslu ornamentu. Tie bijuši divu veidu – ar lielākiem un retāk izkārtotiem punktiem taisnās, paralēlās rindās un līdzīgiem, bet mazākiem, blīvāk izvietotiem punktiem (1. att.: 1, 2). Precīzs rotājumu izmērs konstatējams tikai vienā gadījumā – tas ir 5×4 cm, tomēr saglabājušies fragmenti norāda, ka daži apkalumi varēja būt arī lielāki – līdz 6 cm gari. Apkalumu divas malas bijušas ielocītas uz iekšpusi – apakšmalā 1,5 cm platumā (1. att.: 3), bet pretējā pusē ielocījums saglabājies daļēji, tāpēc precīzs atlocītās malas platumam nav nosakāms. Dažkārt

ielocītās skārda malas stūrīši bijuši noapaļoti. Bronzas apkalumi aplocīti cepures apakšmalai taisnā rindā visā tās garumā, un, spriežot pēc nospiedumiem uz ādas, tie bijuši izvietoti cieši cits citam līdzās, pārmaiņus izmantojot abu veidu plāksnītes. Šādas plāksnītes ar analogisku rotājumu līdz šim bija konstatētas vairākos vidējā dzelzs laikmeta vīriešu apbedījumos – Keipenes Saliņu 1. kapā, Aizkraukles Lejasbitēņu 1. un 77. kapā, Sāvienas Jokstu un Ķuncu senkapos, kur tās izmantotas jostu apkalumiem.

Stāmerienas Smoņos atrastā cepure bijusi šūta no vairākiem ādas gabaliem, kas savā starpā sastiprināti ar 2 mm platu, šķērsriezumā trīsstūrveida bronzas stiepli, imitējot šuvumu (1. att.: 4, 5). Saglabājušies vairāki ādas posmi ar bronzas stieples vērūmu un ādas malā iecirstiem robiņiem stieples ievēršanai. Atsevišķo cepures piegriezuma posmu platumam varētu būt ap 15–16 centimetriem. Lielākajā cepures fragmentā malu savienojuma vieta atradās 13 cm attālumā no ādas plīsuma vietas. Ja piegriezuma detaļas platumam bijis 15–16 centimetru, tad cepurei būtu nepieciešamas četras šādas piegriezuma detaļas ar trim apkaluma plāksnītēm uz katras no tām (1. att.: 6).

Interesanti, ka cepure bijusi gatavota no kažokādas, bet uz ārpusi bijusi vērsta ādas apstrādātā – gludā puse. Siltā kažokāda atradusies cepures iekšpusē, par ko liecina mikroskopā saskatāmās kažokādas spalvas pie apkaluma atlocītās iekšmalas (2. att.). Turpat iekšpusē vietām saskatāmi arī atsevišķi cilvēka mati. Kažokādas spalvu un cilvēka matu izvietojuma virziens atbilst cepures sānu malas griezumam virzienam. Šobrīd neskaidra ir cepures virsmas izveide, kā arī bronzas apkalumu otras malas nostiprinājuma veids. Neviename fragmentam nav konstatēti caurumiņi, kas ļautu apkaluma augšmalu piestiprināt cepurei. Bez tam no paraugiem redzams, ka atlocītas bijušas abas apkalumu malas. Pieļaujams, ka cepures ādā apkalumu augšmalas rajonā bijuši izveidoti nelieli iegriezumi, kuros apkalumu otru malu varēja ielocīt līdzīgi kā apakšmalā. Tomēr atlocītā mala nevarētu būt tikpat plata kā apakšmalā, lai āda iegriezuma vietā nesaplīstu, ņemot vērā, ka apkalumi izvietoti cits citam blakus.

1. att. Ādas cepures fragmenti. Smoņi, 3. kaps:
 1-3 – bronzas apkaluma plaksnītes, 4, 5 – ādas fragmenti ar bronzas stieples savilkumu, 6 – cepures rekonstrukcija.
 A. Alksnes-Alksnītes zīmējums

Stāmerienas Smoņos iegūtie vīrieša cepures materiāli, neskatoties uz to ļoti vājo saglabāšanās pakāpi, iegūstamās informācijas ziņā ir vieni no šobrīd pilnīgākajiem, jo dod iespēju veidot ticamu cepures rekonstrukciju. Daudzviet citur Latvijā saglabājušies tikai atsevišķi cepuru bronzas rotājumi, bet nav iegūti dati ne par to konkrēto piestiprināšanas veidu galvassegai, ne arī par izmantoto materiālu, cepures piegriezumu un šuvuma veidiem.

Bronzas apkalumu tuvumā atrasti arī divi nelieli (2,5×4,5 un 3×6 cm) vilnas četrnīšu trīnīša auduma fragmenti tumši zilā krāsā no vienkārtīgiem, Z virzienā vērptiem pavedieniem. Auduma vienā kvadrācentimetrā ieausti 7 velku un 6 audu pavedieni. Šo fragmentu saistība ar kādu konkrētu tērpa daļu vairs nav konstatējama, bet to piederība cepurei ir maz ticama. Ņemot vērā fragmentu atrašanās vietu – galvas tuvumā, iespējama šo fragmentu piederība jakai, apmetnim vai arī kapa pārsegam.

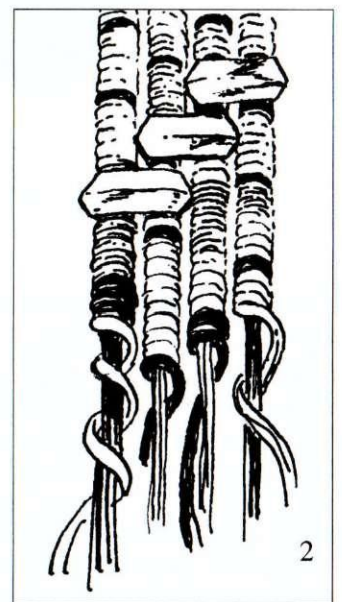
Cita neliela, bet interesanta tērpa apstrādes detaļa ar pagaidām neskaidru nozīmi šajā apbedījumā atrasta aptuveni mirušā vidukļa rajonā, un to veido tievas bronzas spirālītes un mazi gredzentiņi, kas, pamīšus izkārtoti, sasaista kopā vairākus smalkus krāsainu vilnas pavedienu tinumus (3. att: 1). Saglabājušies atsevišķi, līdz 3 cm gari posmi, kas sastāv no vilnas grīstēm un bronzas gredzentiņiem. Gredzentiņu diametrs ir 7–8 mm, un tie gatavoti no trīsstūrveida šķērsriezuma stieples. Katra tinuma grīste, kas ir tikai 3 mm resna, sastāv no četriem divkārtīgi šķeterētiem vilnas pavedieniem (2 dzeltenī, 1 sarkans un 1 zils). Tinums veidots ar vienas krāsas pavedieniem, spirālveidā aptinot atlikušos trīs pavedienus. Ārējā tinamā pavediena krāsa ik pēc neliela posma tiek nomainīta pret citu (3. att.: 2). Rezultātā veidojas dekoratīvas, strīpainas vilnas pavedienu grīstes, kas savā starpā

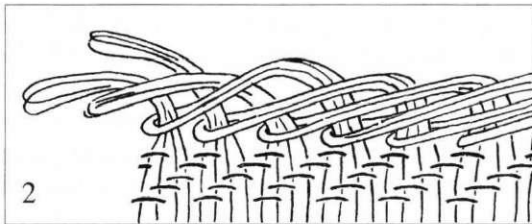
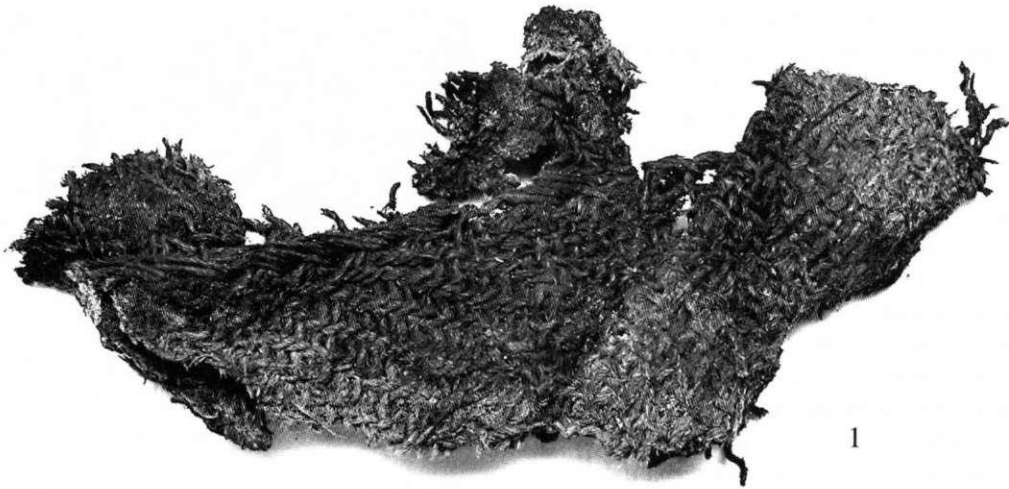
2. att. Kažokādas paliekas cepures iekšpusē. Četrdesmitkārtīgs palielinājums. I. Sidrabas foto

savienotas ar gredzentiņiem. Ar vienu gredzentiņu kopā sasaistīti divi blakus esošie tinumi. Platākais rotājuma fragments, kas ir 1,1 cm plats, sastāv no četrām vilnas grīstēm, kas sasaistītas ar trim gredzentiņiem. Krāsaino pavedienu tinuma garums nav bijis simetrisks – dažkārt vienas krāsas pavediens tīts vairāk nekā centimetra garumā, citreiz aptīts pārējiem pavedieniem tikai vienu vai divas reizes. Šobrīd nav nosakāms, kādai vīrieša tērpa daļai piederējis vai arī kā izskatījies šis dekoratīvais un salīdzinoši smalkais rotājums, jo tas iziris un sadalījies nelielos fragmentos. Domājams, arī tuvumā atrastās, 1,5 cm garās bronzas spirāles (Ø 0,4 cm) ietilpušas šī rotājuma sastāvā.

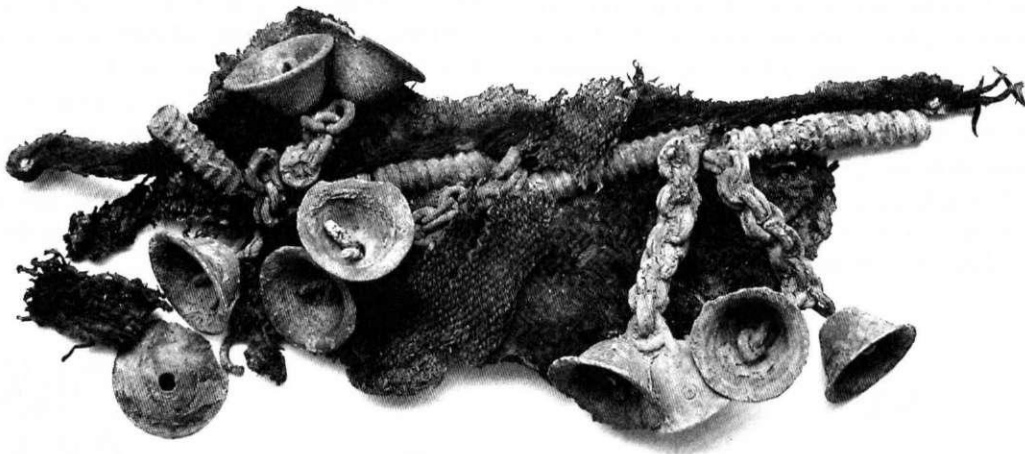
Pārējos vīriešu apbedījumos liecības par apģērbu saglabājušās ievērojami mazākā skaitā – tikainiecīgu auduma fragmentu vai atsevišķu pavedienu, tērpa sašpraušanai lietoto adatu un saktu vai jostu fragmentu veidā.

3. att. Vīrieša apģērba rotājuma elements. Smoņi, 3. kops: 1 – krāsaini vilnas pavedieni ar uzvērtiem bronzas gredzentiņiem. R. Kaniņa foto; 2 – vilnas tinuma gatavošanas shēma. A. Alksnes-Alksnītes zīmējums

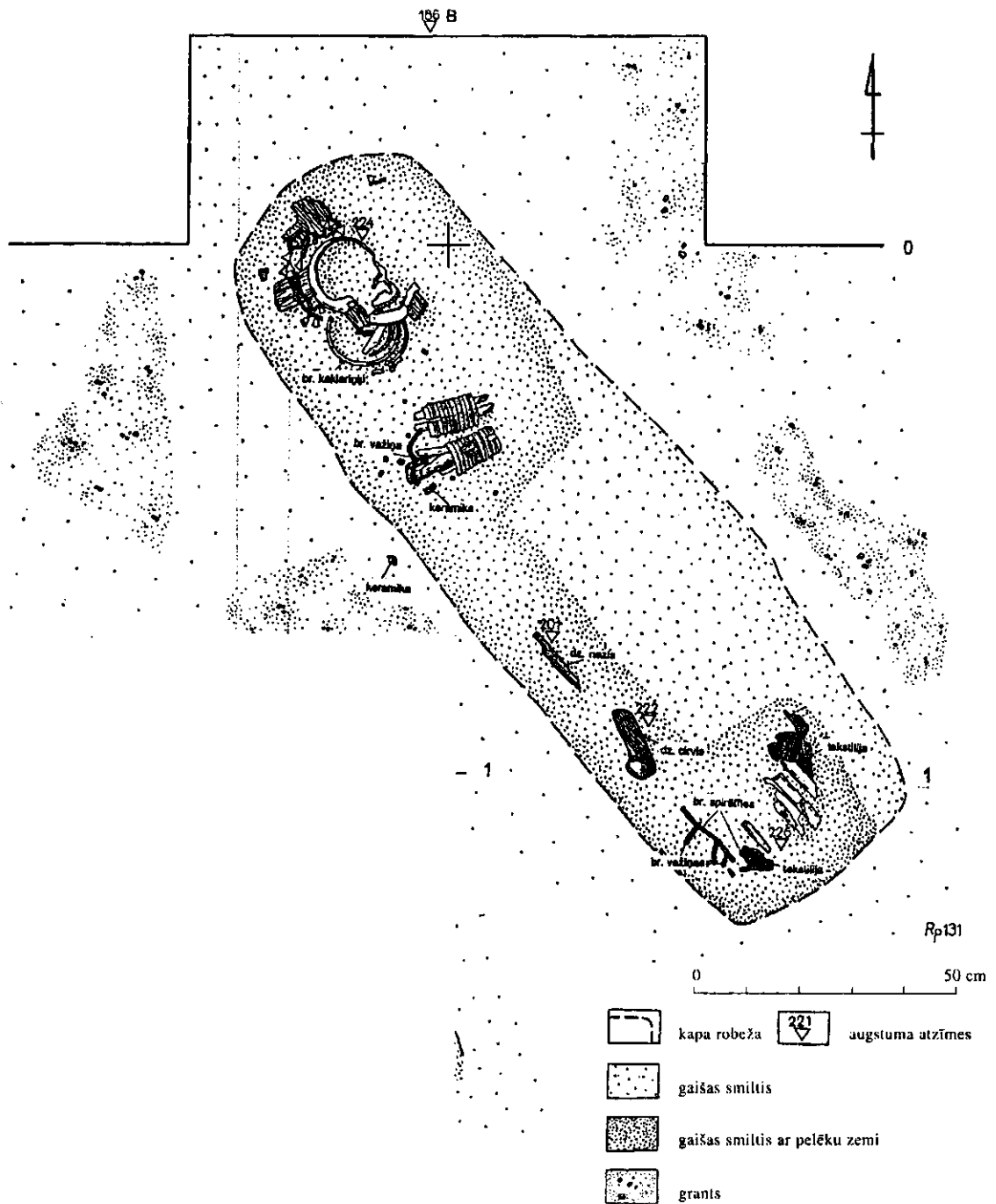
4. att. Villaines fragments. Smoņi, 5. kaps:
1 – audums ar pīto sākuma eģi. R. Kaniņa foto;
2 – pītās eģes veidošanas shēma. A. Alksnes-
Alksnītes zīmējums

5. att. Villaines gala rotājums, piestiprināts eģes malai. Fragmenta vidusdaļā, šķērsām pār to – austās jostas fragmenti. Smoņi, 5. kaps. R. Kaniņa foto

Sieviešu apbedījumu vidū vērtīgākie tekstilmateriāli iegūti 5. kapā. Mirusī bijusi 16–18 gadu veca.⁴ Starp apbedījumā atsegtajiem materiāliem konstatēti rotātas villaines fragmenti, austas jostas paliekas un krāšņa galvasrota – metāla vainags. Līdzī dotā villaine bijusi tumši zilā krāsā, austa četrnīšu trinīti no vienkārtīgiem, Z virzienā vērptiem pavedieniem, kas bijuši ap 1 mm resni. Auduma blīvums bijis vidēji 7–8V/5–6A kvadrācentimetrā. Saglabājušies vairāki reti sastopami auduma malu fragmenti – starp tiem ir gan sākuma eģe (4. att.: 1), gan sānu malas paraugi ar piešūtu celaini.

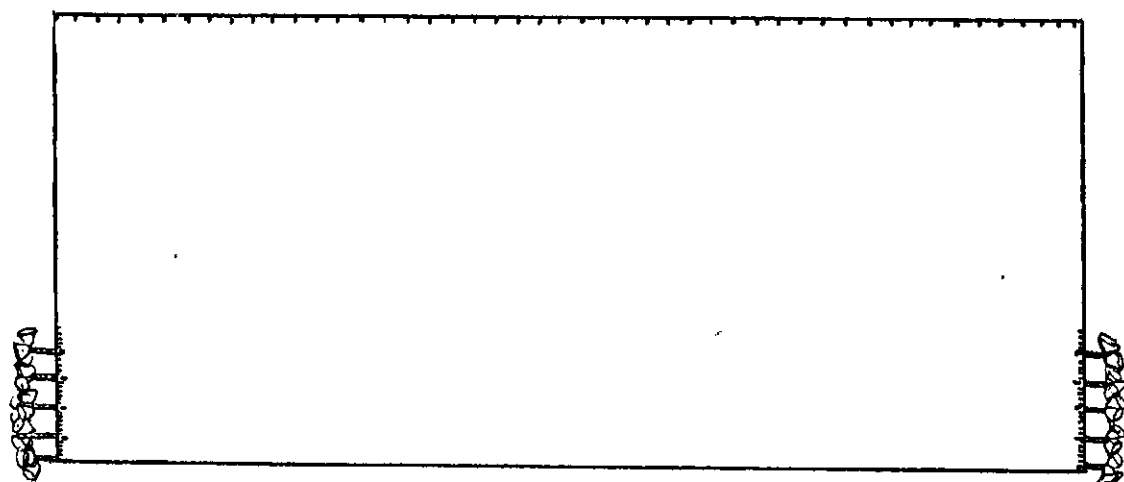
Villaines audumam bijusi pītā sākuma eģe, kas veidojas, savstarpēji sapinot velku pavedienu cilpas (4. att: 2). Vienu cilpu, kas ir ap 2 cm gara, veido aužamajos stāvos uzvilktie divi nepārgriezti velku pavedieni (audumā ieaustie 4 velki). Latvijā 7.–8. gs. tekstilmateriālos līdzīgas pītās auduma sākuma eģes līdz šim bija zināmas tikai trijās atradumu vietās,⁵ tomēr tās izveidojuma ziņā nedaudz atšķiras. Stāmerienas Smoņu villaines sākuma eģe ir veidota identiski kā Dānijā Huldremosā (*Huldremose*) iegūtajam svārku audumam.⁶ Audumi ar pītajām sākuma eģēm norāda uz divu veltņu aužamo stāvu izmantošanu.⁷

6. att. Smoņu senkapa 5. kapa plāns. Pēc AA 689. A. Bērziņas zīmējums

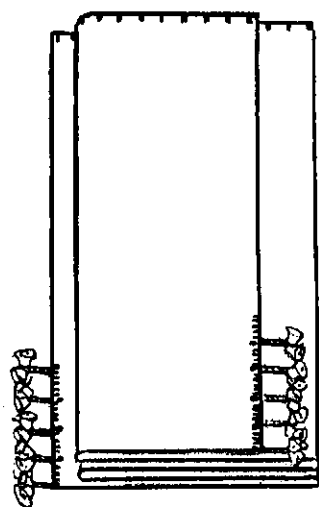
Villaines pītās eģes galam ar bronzas gredzentiņu palīdzību bijis piestiprināts rotājums – uz pavedieniem vērtu bronzas spirālīšu rinda pārmaiņus ar bronzas zvaniņu piekariem (5. att.). Spirāļu diametrs ir 6 mm, un tās ir 3,4 cm garas, gatavotas no trīsstūrveida šķērsriezuma stieples. Rotājuma josla ietilpa četras spirāles un pieci zvaniņu piekari, kas bijuši izvietoti spirāļu galos, tomēr tikai retais no tiem šobrīd vēl atrodas sākotnējā vietā. Piekarus veido līdz 3,3 cm garas bronzas dubultvaziņas ar diviem rotātiem zvaniņiem galā. Auduma fragmenti ar minētajiem rotājumiem tika atsegti kapa kājgalī. Bronzas spirālīšu joslas

novietojums – abu kāju apakšstilbu kaulu ārpusē, paralēli tiem (6. att.) – it kā norāda uz kāju sietavu galu rotājumu. Tomēr kopējais rotājuma joslas garums vien ir 16 cm, kas šķiet pārāk liels sietavu auduma platumam. Tāpēc ticamāka šķiet versija par kājgalim pārsegtu, vairākās kārtās salocītu villaini. Ņemot vērā, ka analogiski bronzas rotājumi nav atrasti citviet apbedījumā, tikai aptuveni līdzīgā skaitā abu kāju sānos, jāpieņem, ka rotājumi bijuši piestiprināti villaines divos stūros (7. att.: 1). Tieši kuros stūros – augšējos vai apakšējos, tas šobrīd nav skaidri nosakāms, bet, apliekot šādu villaini pleciem, visai pieņemami šķiet

1

0 30 cm

2

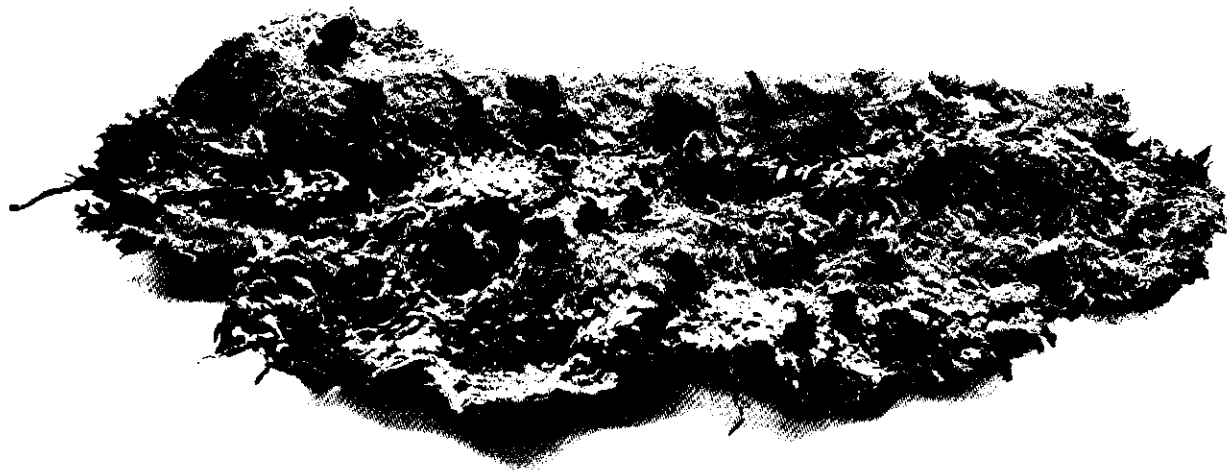
3

7. att. 5. kapa villaines un tās novietojuma iespējamā rekonstrukcija: 1 – villaines shēma, 2 – villaines locījuma veids, 3 – iespējamais villaines valkāšanas veids. A. Alksnes-Alksnītes zīmējums

abi rotājuma izvietojuma varianti. Liekot villaini kapā, locīta tikusi nerotātā auduma vidusdaļa, abus rotātos galus atstājot katru savā pusē (7. att.: 2). Pārsedzot šādu vairākkārtīgi salocītu villaini mirušās kājgalim (ap 30 cm platumā), abas galiem piestiprinātās rotājuma joslas nonāca kāju kaulu ārpusē, kur arī tās tika atrastas. Tāpat pieļaujama iespēja, ka salocītā villaine bijusi paklāta zem kājām. Līdzīgi veidoti bronzas spirāļu un zvaniņu rotājumi atrasti arī Smoņu senkapu 14. sievietes apbedījumā.⁸

Noņemot viena villaines gala bronzas rotājumus, zem tiem atsedzās 11×6 cm liels auduma fragments,

austs četrmīšu trinīti, kura virsmā redzamas samērā regulārās un blīvās joslās izvietotas vilnas pavedienu cilpiņas (8. att.). Dažas no tām saglabājušās fragmentāri vai bija pieplakušas audumam. To nozīme šobrīd ir visai neskaidra, jo 0,6–1 cm garo cilpu ir pārāk daudz, lai tās aušanas gaitā būtu radušās nejauši. Dažkārt ļoti stingri sagrodoti pavedieni aušanas gaitā sametas cilpās. Šajā gadījumā Z virzienā vērptie pavedieni nav bijuši spēcīgi sagrodoti. Nav pamata domāt, ka cilpas veidojušās kādas detaļas piešūšanas rezultātā, pieļaujot, ka tā laika gaitā sadalījusies un iznīkusi, jo tādā gadījumā cilpas nebūtu sagriezušās. Jāņem vērā arī

8. att. Audums ar cilpiņām, atrasts zem villaines gala rotājuma. Smoņi, 5. kaps. R. Kaniņa foto

9. att. Villaines fragments ar piešūtu celaini un apņemtiem bronzas gredzentiņiem. Smoņi, 5. kaps. R. Kaniņa foto

fakts, ka cilpiņas ir atšķirīga garuma. Lai gan šī auduma veids un blīvums ir līdzīgs villaines gala fragmenta audumam, tomēr to saistība, kā arī cilpu veidošanas un lietojuma nozīme paliek neskaidra.

Dažādās Stāmerienas Smoņu 5. apbedījuma vietās iegūti arī vairāki šauras (platums 1,2 cm), vienkrāsainas celaines posmi, kas dažviet bijuši apņemti ar bronzas gredzentiņiem (9. att.). Atsevišķi fragmenti norāda, ka atstarpe starp celainei apliktajiem gredzentiņiem varēja būt ap 2 centimetriem. Bronzas gredzentiņu izmērs ir mazāks par celaines platumu, tāpēc, tos aplikot, celaine nedaudz ieliekusies. Celaine ar šķeterētu pavedienu palīdzību bijusi piešūta villaines auduma malai. Šī auduma parametri ir analogi tiem, kas saglabājušies pie sākuma eģes fragmentiem, tāpēc jādomā, ka tie visi ir vienas villaines fragmenti. Nelielais atrastais celaiņu fragmentu un gredzentiņu skaits, kā arī tas, ka tie nav konstatēti kapa kājgalī, liek domāt, ka tikai viena – augšējā villaines mala bijusi aplocīta ar retinātu bronzas gredzentiņu rindu (7. att.: 1). Nav saglabājušies villaines auduma sānu

malas fragmenti, pēc kuriem droši varētu konstatēt eģes malas veidu.

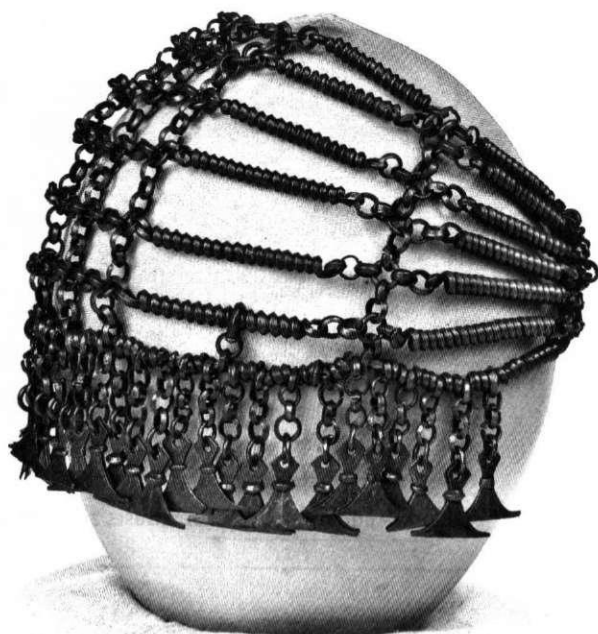
Arī vairākos citos Smoņu senkapu sieviešu apbedījumos saglabājušies materiāli, kas liecina par askētiski rotātu villaiņu esamību. Atsevišķi bronzas gredzentiņi, spirālītes, nelieli auduma paraugi un divos celos austu celaiņu posmi ir konstatēti arī 9., 11., 12. un 14. apbedījumā, tomēr plašākai villaiņu raksturošanai saglabājies materiāls ir nepietiekams.

Šķersām pāri 5. apbedījuma kājgalī esošā villaines gala rotājuma fragmentam bija saglabājušies ļoti trausli, irstoši audenes fragmenti (5. att.). Daži sīki audenes posmi atradās arī zem minētā parauga. Audene bijusi 1,5 cm plata, austa ar gareniskām krāsu joslām malās, no 32 smalkiem, šķeterētiem zilās, sarkanās un dzeltenās krāsas pavedieniem. Pavedienu diametrs ir 0,5 mm, un tie sašķeterēti S virzienā no diviem pretēja vērsuma virziena pavedieniem. Abās ārējās malās ieausti pa diviem ziliem, sarkanām, dzeltenām un atkal ziliem pavedieniem, vidusdaļā lietojot tikai vienas krāsas – dzeltenos pavedienus. Analogu

10. att. Sagrieztie krāsainie vilnas pavedieni no jostas.
Smoņi, 5. kaps. R. Kaniņa foto

materiālu vilnas pavedieni, sagrieztī resnākās grīstītēs, atsedzās arī kapa galvgalī, noņemot vainagu. Zem galvas bija saglabājusies bieza koka šķīla ar pielīpušiem līnu vienkārtna auduma fragmentiem un divām Z virzienā sagrieztām krāsainu pavedienu grīstēm. Katra grīste apņēmta ar bronzas gredzentiņu, un nēdaudz lejpus gredzentiņiem abas pavedienu grīstes sasiētas dubultā mezglā, kuram seko lielāks skaits atsevišķo, kopā sagrieztu pavedienu posmu – bārkstis (10. att.). Kapa galvgalī atrasto, grīstēs sagrieztu pavedienu izejmateriāls, pavedienu skaits un krāsu kombinācija atbilst kājgalī atrastajam audenes fragmentam, tāpēc jādomā, abi atradumi ir saistīti un bijuši no vienas apģērba sastāvdaļas, visticamāk, jostas ar sagrieztām garām bārkstīm galos. Josta varēja būt izklāta kapā tādā veidā, ka abi kopā sasiētie gali ar bārkstīm at-

11. att. Bronzas vainags. Smoņi, 5. kaps. R. Kaniņa foto

radās kapa galvgalī, bet pārlocītā vidusdaļa – mirušās kājgaļa vienā malā – pāri vai ap salocīto villaini.

Vēl kāda interesanta un krāšņa sievietes tērpa daļa – metāla galvasrota jeb vainags (11. att.) atsedzās 5. apbedījuma galvgalī, kur tas, visticamāk, bija noslīdējis no galvas. Tas saglabājies gandrīz neskarts, jo nav bijis vērts uz pavedieniem, bet gan sasaistīts kopā ar bronzas gredzentiņu palīdzību. Tikai vainaga apakšējai joslai ar daudzajiem piekariem bijuši izmantoti pavedieni. Vainags veidots no priekšpusē septiņām, aizmugurē sešām retinātām bronzas spirāļu rindām, kas savā starpā savienotas ar bronzas gredzentiņu veidotiem pinumiem. Priekšpusē pinums bijis platāks – trīs-rindu, sānos un aizmugurē šaurāks. Vainaga apakšmalā važiņās iekārts liels skaits rotātu bronzas trīsstūrveida piekaru, no kuriem viens – centrālais bijis gatavots no sudraba. Jādomā, ka ērtākai lietošanai un, iespējams, arī vainaga izcelšanai zem tā ticis izmantots auduma segums. Tumši zila vilnas auduma fragmenti atrasti kopā ar vainagu, tomēr auduma saistība ar galvasrotu ir tikai teorētiski pieļaujama. Līdzīgi ir ar 1. un 12. kapa auduma fragmentiem, kas saglabājušies kopā ar neliela izmēra rotadatām, atrastām zem mirušās galvas. Pieļaujams, ka ar tām nostiprināta vilnas auduma galvassega.

Līdzīga veida metāla vainags zināms vienīgi no 8. gs. apbedījuma Nautrēnu Smiltaines senkapos (29. kaps).⁹

Smoņu senkapos iegūtie atradumi ir papildinājuši Latvijas vidējā dzelzs laikmeta tekstilizstrādājumu skaitu un snieguši jaunus un vērtīgus datus par izmantoto audumu veidiem, to izejmateriāliem. Neskatoties uz materiālu fragmentāro raksturu, gūstams ieskats par atsevišķu tērpu daļu darināšanas un rotāšanas īpatnībām.

- ¹ Autore pateicas S. Zirnei par sniegto iespēju izmantot vēl pilnībā npublicēto izrakumu materiālu.
- ² Zirne S. Arheoloģiskie aizsardzības izrakumi Smoņu senkapos // Arheologu pētījumi Latvijā 2002. un 2003. gadā. – Rīga, 2004. – 50.–52. lpp.
- ³ Turpat. – 52. lpp.
- ⁴ AA 689. – 9. lpp. S. Zirnes pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Smoņu senkapos 2002. gadā. Glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīvā.
- ⁵ Baižkalna Upmaļi, 7. kaps; Zvirgzdenes Kivti, 4. kaps, Preiļu Ludvigova.
- ⁶ Hald M. Ancient Danish Textiles from Bogs and Burials. – Copenhagen, 1980. – Fig. 186, p. 172.
- ⁷ Zariņa A. Apģērbs Latvijā 7.–17. gs. – Rīga, 1999. – 32. lpp.
- ⁸ Zirne S. Arheoloģiskie aizsardzības izrakumi Smoņu senkapos. – 13. att., 51. lpp.
- ⁹ Ģinters V. Latviešu tautas tērpa aizvēsture // Ievads latviešu tautas tērpu vēsturē. – Rīga, 1936. – 9., 10. att., 20., 21. lpp.

Irita Žeiere

SIGNIFICANT FINDS OF MIDDLE IRON AGE GARMENTS FROM THE CEMETERY OF SMOŅI

Summary

There are only a small number of textile finds from the Middle Iron Age of Latvia. These give a very limited idea of the dress of this period, the garments that constituted it and the way they were made, and so each new find contributes significantly to textile research. Very interesting in this regard are the excavations of recent years at the pre-Christian cemetery of Smoņi in Gulbene Region, directed by S. Zirne. Rescue excavations were organised here in 2002, 2003 and 2004, unearthing a total of 22 burials from the 7th–8th centuries. In spite of the major disturbance to the site and the poor state of preservation of the burials, the excavation produced small textile fragments and information about particular garments. Various kinds of textile samples were obtained from 17 out of a total of 22 excavated burials. Most of these are very small, lacking diagnostic elements, sometimes no more than textile impressions in layers of corrosion products, or separate threads. However, there are several interesting finds that augment our previous knowledge with new evidence of the production, decoration and wearing of dress.

Preserved on male Burial 3 were several fragments of a fur cap with a decorated rim. Two different kinds of mounts were used, with a design consisting of bands of raised dots (Fig. 1: 1–2). The bronze mounts measured about 5×4 cm and were bent around the rim of the cap, the two kinds of mounts arranged alternately. Similar ornaments were found on male belts. The cap was sewn from several pieces of fur, linked together by a 2 mm-wide bronze wire of triangular cross section, imitating stitching (Fig. 1: 4, 5). The hide had been placed with the fur inwards (Fig. 2).

Fragments of the decoration of some kind of garment were found at the middle of the body. The decoration consisted of bronze spirals, rings and coils of coloured woollen thread. These were linked by means of alternately arranged rings (Fig. 3: 1). Each twisted

section of the coil consisted of four two-ply woollen threads (two yellow, one red and one blue). The coil was created by winding a thread of one colour around the rest, alternating the colour used for the outer thread (Fig. 3: 2).

The most valuable finds from the female burials came from Burial 5. Found on this burial were fragments of a decorated woollen shawl, the remains of a woven belt and an ornate metal crown headdress. The preserved remains of the shawl included a very rare plaited starting border, created by plaiting together the loops of the warp fibres (Fig. 4).

Attached to the border at two corners of the shawl by means of bronze rings was a decoration consisting of a 16 mm-long sequence of spirals strung onto threads and bronze bells suspended from chains (Fig. 5). These decorations were found on the outside of the lower leg bones of both legs (Fig. 6). The finds indicate that the shawl had been placed over the legs, folded in several layers.

Preserved underneath the decoration of the woollen shawl was a fragment of woven fabric with unusual, irregular loops (Fig. 8), the significance of which is at present unclear.

Also found on this burial were sections of a 1.2 cm-long monocolour card-woven band, encircled in places with bronze rings (Fig. 9). The band had been sewn using plied thread onto the edge of the woollen shawl. The small number of recovered fragments and rings of the card-woven band, and the location of these finds at the middle of the body, suggests that only one edge of the shawl – the upper edge – had been decorated with a row of bronze rings encircling the card-woven band (Fig. 7: 1). Also preserved at the foot of Burial 5 were fragments of a 1.5 cm-wide belt with longitudinal coloured stripes along the edges, consisting of plied blue, red and probably yellow thread. Twisted threads of exactly

the same kind were found joined together at the head of the burial.

The most elaborate part of the woman's dress was a 6-7-row metal crown headdress (Fig. 11), preserved almost undamaged. The separate parts were linked by means of bronze rings. Along the lower edge of the crown, a large number of triangular bronze pendants were found, suspended from chains, one of which, the central piece, was made of silver. Previously, only one

similar crown was known: from Burial 29 at Nautrēnu Smiltaine.

The finds from Smoņi have increased the number of Middle Iron Age textile finds from Latvia and provided new and valuable data on the kinds of woven fabrics used and the materials they were made from. In spite of the fragmentary nature of the material, they do give an idea of the characteristics of production and decoration of particular garments.

Translated by V. Bērziņš

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* Fragments of a fur cap. Smoņi, Burial 3: 1-3 - bronze mounts; 4, 5 - leather fragments joined by bronze wire; 6 - reconstruction of the cap. *Drawing by Aina Alksne-Alksnīte*
- Fig. 2.* Remains of fur on the inside of the cap. 40× magnification. *Photo by I. Sidraba*
- Fig. 3.* Element of male dress decoration. Smoņi, Burial 3: 1 - coloured woollen thread with threaded bronze rings. *Photo by Roberts Kaniņš*; 2 - pattern of the coils of woollen thread. *Drawing by Aina Alksne-Alksnīte*
- Fig. 4.* Fragment of a woollen shawl. Smoņi, Burial 5: 1 - fabric with plaited starting border. *Photo by Roberts Kaniņš*; 2 - pattern of the plaited border. *Drawing by Aina Alksne-Alksnīte*
- Fig. 5.* Decoration of the end of a woollen shawl, attached to the edge of the border. In the middle of the fragment there are fragments of a woven belt passing across it. Smoņi, Burial 5. *Photo by Roberts Kaniņš*
- Fig. 6.* Plan of Burial 5, Smoņi. After AA 689. *Drawing by A. Bērziņa*
- Fig. 7.* Suggested reconstruction of the shawl of Burial 5 and how it would have been placed in the grave: 1 - pattern of the shawl; 2 - manner of folding; 3 - manner of wearing the shawl. *Drawing by Aina Alksne-Alksnīte*
- Fig. 8.* Woven fabric with loops, found under the decoration of the end of the shawl. *Photo by Roberts Kaniņš*
- Fig. 9.* Fragment of the shawl with the card-woven band sewn on and encircled with bronze rings. Smoņi, Burial 5. *Photo by Roberts Kaniņš*
- Fig. 10.* Twisted coloured woollen threads of the belt. Smoņi, Burial 5. *Photo by Roberts Kaniņš*
- Fig. 11.* Bronze crown. Smoņi, Burial 5. *Photo by Roberts Kaniņš*

GRĀMATĀ LIETOTIE SAĪSINĀJUMI

- AE – Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1957–
- ASM – Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu .. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1972–
- LVIŽ – Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – Rīga, 1991–
- LZAV – Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis (līdz 1990. gadam – Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis). – Rīga, 1946–
- RT – Referātu tēzes zinātniskajai sesijai, veltītai .. gada arheoloģiskiem izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā. – Rīga, 1959–1971.

ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
XXIII

Dedicated to the researcher of ancient dress archaeologist
Dr. habil. hist. Anna Zariņa on her 85th birthday

University of Latvia
Institute of the History of Latvia
Riga 2006

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA
XXIII

Veltījums seno apģērbu pētniecei arheoloģei
Dr. habil. hist. Annai Zariņai 85 gadu jubilejā

Redaktore: *Ināra Stašulāne*,
Margita Gūtmane (vācu val.),
Vija Stabulniece (angļu val.)
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Korektore *Brigita Vārpa*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums

“Latvijas vēstures institūta apgāds”,
Akadēmijas laukumā 1, Rīgā, LV-1050.
Reģistrācijas apliecība nr. 40008064387.
Iespiesta LĢIA tipogrāfijā “Latvijas karte”,
O. Vācieša ielā 43, Rīgā, LV-1004.
Iesieta a/s “Paraugtipogrāfija”,
Puškina ielā 12, Rīgā, LV-1050.

Arheoloģija un etnogrāfija. 23. laid.: Veltījums seno apģērbu pētniecei arheoloģei
Ar 467 Dr. habil. hist. Annai Zariņai 85 gadu jubilejā / Sast. Ieva Ose. – Rīga: Latvijas
vēstures institūta apgāds, 2006. – 367 lpp.: il.
ISSN 0320-9415, IŠBN 9984-601-58-7

UDK 902(474.3)+39(=174)

